ADRIAN GOLDSWORTHY

ROMA NASIL ÇÖKTÜ?

BİR SÜPERGÜCÜN ÖLÜMÜ

ÇEVİRİ: SAMET ÖZGÜLER

Kronik

ADRIAN GOLDSWORTHY

ROMA NASIL ÇÖKTÜ?

ROMA NASIL ÇÖKTÜ?
Bir Süpergücün Ölümü

—

ADRIAN GOLDSWORTHY

KRONİK KİTAP: 261
Antik Çağ Dizisi: 9

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

ÇEVİRİ
Samet Özgüler

EDİTÖR
Bahattin Bayram

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Ocak 2022, İstanbul

ISBN
978-625-7631-67-9

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. No:8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

ADRIAN GOLDSWORTHY

ROMA NASIL ÇÖKTÜ?

BİR SÜPERGÜCÜN ÖLÜMÜ

ÇEVİRİ: SAMET ÖZGÜLER

Kronik

ADRIAN GOLDSWORTHY

1969 yılında doğan İngiliz tarihçi St. John College ve Oxford Üniversitesi mezunudur. Özellikle Roma ordusu üzerine uzman olan Goldsworthy, Cardiff Üniversitesi, King's College London ve Notre Dame Üniversitesi gibi kurumlarda çalıştı. Roma tarihi uzmanı olması yanı sıra II. Dünya Savaşı askerî tarihinde de uzmanlaştı. Özellikle *Caesar* ve *Augustus* biyografileriyle ün kazanan Goldsworthy Güney Galler'de yaşıyor.

SAMET ÖZGÜLER

1994 yılı Ankara doğumlu Samet Özgüler 2017 yılında İstanbul Üniversitesi Latin Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olup Eski Çağ Tarihi bölümünde yüksek lisansa başladı. Klasik Filoloji ve Eski Çağ Tarihi gibi alanlardaki çalışmalarına devam eden Özgüler'in antik yazarlardan çevirileri var.

İÇİNDEKİLER

Haritalar 7
Şemalar 9
Önsöz 11
Giriş: Büyük Soru 23

I. KISIM: KRİZ? ÜÇÜNCÜ YÜZYIL

1 Altın Krallığı 45
2 İmparatorluğun Sırrı 75
3 İmparatorluk Kadınları 96
4 Krallar Kralı 116
5 Barbarlar 138
6 Kraliçe ve "Zaruri" İmparator 163
7 Kriz 183

II. KISIM: TOPARLANMA? DÖRDÜNCÜ YÜZYIL

8 Dörtlü Erk: Diocletianus ve Tetrarşi 207
9 Hıristiyan İmparator 228
10 Rakipler 253
11 Düşmanlar 267
12 Pagan İmparator 289
13 Gotlar 317
14 Doğu ve Batı 341

III. KISIM: ÇÖKÜŞ? BEŞİNCİ VE ALTINCI YÜZYILLAR

15 Barbarlar ve Romalılar: Komutanlar ve Âsiler 367
16 Kız Kardeş ve Ebedi Kardeş 384

17 Hunlar 402
18 İmparatorluğun İleri Karakolunda Gün Batımı 427
19 İmparatorlar, Krallar ve Savaş Beyleri 451
20 Batı ve Doğu 471
21 Yükseliş ve Çöküş 493

Sonuç: Basit Bir Cevap 515
Son Söz: Çıkarılacak Basit Bir Ders 529
Kronoloji 539
Sözlükçe 559
Kaynakça 567
Dizin 583

HARİTALAR

Harita 1: MS İkinci Yüzyıl Sonlarında Roma İmparatorluğu 46-47
Harita 2: Doğu Cephesi 121
Harita 3: Üçüncü Yüzyıl Krizi 150-151
Harita 4: Dördüncü Yüzyılda İmparatorluk 218-219
Harita 5: Iulianus'un Pers seferi 300
Harita 6: Valentinianus ve Valens Döneminde İmparatorluk 310
Harita 7: Got Savaşı 331
Harita 8: Roma'nın Yağmalanması da Dahil Alaric'in Hareketleri 382
Harita 9: Beşinci Yüzyıldaki İlk Barbar İstilaları 396-397
Harita 10: Balkan Sınırı 411
Harita 11: Sakson Kıyısındaki Kaleler 437
Harita 12: Galya'daki Barbar Krallıkları 456
Harita 13: Altıncı Yüzyıl Başlarında Avrupa ve Kuzey Afrika 472
Harita 14: Batıdaki Fetihleri de Gösteren, Iustinianus'un İmparatorluğu 502

ŞEMALAR

Şema 1: Septimius Severus'un Aile Ağacı 98

Şema 2: Constantinus Hanedanı Basitleştirilmiş Aile Ağacı 249

Şema 3: Valentinianus ve Theodosius Hanedanının Basitleştirilmiş Aile Ağacı 343

Şema 4: Dördüncü Yüzyılda Eyaletlerdeki Sivil İdare 346

Şema 5: Merkezî İmparatorluk Bürokrasisi ve Saray Erkanı 347

Şema 6: *Notitia Dignitatum*'a Göre Roma Ordusunun Komuta Yapısı 370

ÖNSÖZ

Günümüzde insanlar Roma İmparatorluğu'na dair bir şey biliyorsa bu, imparatorluğun çökmüş olmasıdır. Bu, tıpkı Iulius Caesar'ın en ünlü Romalı olması gibi, şüphesiz Antik Roma'ya dair en iyi bilinen "olgudur". Roma'nın çöküşü hatırlanmaya değerdir çünkü imparatorluk çok uzun bir süre ayakta kalmıştır – Caesar'ın ölümünden sonra İtalya ve Batı eyaletlerinde beş yüz yıl ve on beşinci yüzyıla kadar imparatorların Constantinopolis'ten yöneteceği doğuda üç katı daha fazla süre. Roma İmparatorluğu olağanüstü derecede büyüktü (Akdeniz etrafındaki bütün toprakları kontrol eden başka bir güç yoktu) ve ardında birçok ülkede izler bırakmıştır. Bugün bile anıtları göz alıcıdır. Bizzat Roma'da bulunan Kolezyum ile Pantheon'nun yanı sıra eyaletlerde tiyatrolar, su kemerleri, malikaneler ve yollar vardır. On dokuzuncu yüzyıla kadar başka hiçbir devlet, her türlü hava koşuluna dayanıklı böylesine devasa bir yol ağı inşa etmeyecek ve birçok ülkede bu tür sistemler yirminci yüzyıla kadar kurulmayacaktı. Özellikle müzeleri ve anıtları ziyaret eden ziyaretçiler pencerelerdeki camları, merkezî ısıtma sistemi ve hamamlarıyla Roma İmparatorluğu'nu genelde oldukça modern ve son derece gelişmiş olarak değerlendirir. Bu, Roma'nın çöküşünü, özellikle de imparatorluğun yıkıntılarından doğan dünya tam tersine ilkel gözüktüğü için daha da önemli kılar. Bilim insanları bu terimi uzun bir süredir kullanmasa da Karanlık Çağlar, modern dönem insanının zihninde hâlen tazeliğini korumaktadır.

Roma'nın neden çöktüğü, tarihteki en büyük sorulardan biridir. İngilizce konuşulan dünyada "çöküş" kaçınılmaz olarak "gerileyiş" ile akla gelir. Keza Edward Gibbon'ın anıtsal eseri geniş kitlelerin zihninde

sağlam bir yer edinmiştir. Başka bir kitap yoktur ki on sekizinci yüzyıldan günümüze muntazam olarak çeşitli biçim ve baskılarda yayımlansın. Konu üzerine yazılmış daha başka birçok kitap vardır, hatta İngiliz edebiyatının en iyilerinden biri olarak *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküşü* kadar olmasa da bunlardan bazıları incelemelerinde oldukça başarılıdır. Hayatının sonraki dönemlerinde Gibbon, yazgısında bir tarihçi olmak ve Roma'nın çöküşü gibi büyük bir temayı işlemek olduğuna inanmaktan hoşlanıyordu. Şöyle bir esin kaynağı edindiği anı aktarır: "1764 Ekim'inin on beşinde Roma'da, yalınayak keşişlerin Iuppiter Tapınağı'nda *Vespers*'i okuduğu esnada, Capitolium'un kalıntıları arasında oturup derin derin düşünürken, Roma'nın gerileyişi ve çöküşüne dair yazma fikri ilk o zaman aklıma geldi."[1]

Gibbon bu hikâyenin muhtelif yorumlarını üretmiştir. Böylece bu hatırasını süslediği, hatta uydurduğu şüphesini yaratmıştır. Öte yandan, hayal gücüne sahip herhangi bir ziyaretçinin benzer düşüncelere kapılmaması zordur çünkü Antik Roma'nın merkezindeyken geçmiş ve şimdiki zaman birbirine oldukça yakın gözükür. Artık "yalınayak keşişler" pek ortada gözükmez. Bunların yerini hava durumuna göre gözlükten şemsiyeye ürün satışı yapan ve her yerde biten seyyar satıcılar almıştır. Sacra Via boyunca dolaşan diğer turist kalabalıkları dahi, kendisini çevreleyen modern şehir kadar, bir zamanlar her bir noktası yoğun ve faal antik şehrin telaşe ve gürültüsüne dair bir fikir verir.

Roma yalnızca bir müze değildir, aynı zamanda İtalya'nın başkenti ve dünya çapındaki Katolik Kilisesi'nin merkezi olarak canlı bir organizmadır. Evlerin, ofislerin ve restoranların hemen dibinde antik kentin ihtişamını hatırlatan şeyler bulunabilir. Çöküşünden sonraki yüzyıllarda imparatorluğun zirvesinden demografik anlamda olağanca kuvvetiyle düşmesine rağmen Roma hiçbir zaman terk edilmemiştir. Çok sayıda başka modern şehir Roma'nın temelleri üzerine kurulmuştur. Bu, ızgara sistemli kent planlarında hâlen görülebilir. Başka Roma şehirleri topyekûn yok olurken çöl bölgelerindeki şehirler ise günümüzde görülebilen en romantik kalıntılara sahiptir. Roma İmparatorluğu çöktüğünde, imparatorluğun kontrolündeki hayat birdenbire durmadı. Hayat şartları kimi zaman çarpıcı ve hızlıca değişse de bu değişim diğer birçok hususta çok daha kademeli bir biçimde gerçekleşti. Dönem

1 J. Murray (ed.), *The Autobiographies of Edward Gibbon* (1896), s. 302.

uzmanlarının uzun bir süredir açıkladığı üzere Karanlık Çağlar, Roma dönemiyle kıyaslanacak olursa bazı açılardan karanlık sayılsa da bütünüyle karanlık değildi. Güç ve ticaret gibi birçok şey daha bölgesel hale gelmişti ve dünya birbirine yakın toplumların arasındaki yağma ve çatışmaların artık gerçek bir ihtimal olmasıyla, çoğunlukla daha tehlikeli bir yerdi. Tiyatrolar, su kemerleri ya da yollar gibi büyük ve anıtsal yapılar yapacak paraya ve yeteneğe sahip kişiler uzun süre ortaya çıkmadı. Hatta zaman içerisinde, zaten var olanları muhafaza etmek dahi zorlaştı. Dünyanın, Roma çağından daha sonraki yüzyıllarda şekillenen Orta Çağ dünyasının temellerine ne zaman, nasıl ve neden evrildiği konusunda bilim insanları büyük fikir ayrılıklarına düşer. Fakat hiçbiri, bu değişikliğin gerçekleştiğinden şüphe duymaz.

Tıpkı zamanının bütün eğitimli Avrupalıları gibi Gibbon da Roma İmparatorluğu'nun zirve dönemindeki başarılarına hayranlık duydu. Bu, onun modern dünyaya ve özellikle de monarşinin gücünün kısıtlı olduğu ve aristokrasi tarafından yönlendirildiği kendi ülkesinin yasa ve kurumlarına karşı duyduğu coşkuyu hiçbir şekilde azaltmadı. Gibbon, ülkesinin ve İngiliz Kanalı'nın ötesindeki komşularının hepsinin kökenlerini, Roma İmparatorluğu'nu bölen muhtelif barbar gruplarına borçlu olduğunu biliyordu. Dolayısıyla bir zamanlar, iyi şeyler kaostan ve yıkımdan gelmişti ve sahip olduğu bu bakış açısıyla dünya (ya da en azından Batı dünyası) uzun vadede doğru çizgilerde gelişmişti. Roma'nın çöküşüne karşı sahip olduğu bu muhtelif görüş, konunun büyüsünün merkez noktası olarak kalmıştır. Bu, faniliğin bir uyarısı mahiyetindedir. Forum'daki büyük takları inşa eden imparatorların hepsi, diğer insanlar gibi ölmüştür. En sonunda o çok zengin, çok güçlü, çok kapsamlı ve kendisine aşırı güvenen imparatorlukları da son bulmuş, anıtları harabeye dönmüştü.

Hem iktidar hem de medeniyet gibi yüce emellerle ortaklık kuran yakın dönem devletleri sık sık Antik Roma'nın hayallerini kurmuştur. Modern dönemlerdeki büyük güçlerin içindeki kişiler genelde bunu her şeyin geçici olduğunun mütevazı bir hatırlatıcısı ve belki de rehavet ve yozlaşmanın uyarıcısı olarak görür. Dışarıdakiler ve özellikle de başkalarının gücüne güvenenler ise elde bulunan gücün önünde sonunda çökeceği yönündeki inanca yönelmeyi tercih eder. Birçok devlet Roma İmparatorluğu ile kıyaslanmıştır. Bir yüzyıl önce en doğal kıyas

Britanya, daha sonra muhtemelen Fransa veya çağının diğer büyük imparatorluklarından birisiyle olurdu. Günümüzde bu kıyasın diğer ucunda, kaçınılmaz bir şekilde, Amerika Birleşik Devletleri yer almaktadır.

Tıpkı ton gibi form da farklılık gösterir. Son yıllarda satış rekoru kıran yazar Robert Harris, Roma'ya dair temalar üzerine yazmanın modern Amerika üzerine bir yorum yapma yolu olduğunu açık açık ilan etmiştir. BBC de *Barbarians* (Barbarlar) adında, Python Terry Jones tarafından sunulan bir dizi yayınlamıştır. Burada diğer milletlerin itibarının Roma propagandasıyla karalandığı bir tema uygulamıştır. Verilen mesaj biraz zorlama da olsa bu dizi son derece eğlencelidir –Yunanlar da "barbarlar" olarak değerlendirildiklerini görseydi muhtemelen buna şaşırırlardı çünkü bu terimi dünyanın geri kalanı için ilk kullanan onlardı. O dönem yapılan röportajlarda Jones bu dizinin süper güç Amerika'ya doğrudan bir paralel çektiğini ve Irak'taki savaşı açık açık eleştirdiğini açıklamıştır. Pek çokları için Roma'yı eleştirmek, Amerikan politikalarını ve kültürünü eleştirmenin bir yolu olmuştur. Bu, kaçınılmaz bir şekilde her iki medeniyetin de görüşlerini etkiler.[2]

Bu hususta daha ılımlı, hatta daha az detaylı eleştiriler çok daha yaygındır. Birtakım cenahlarda benim bir Eski Çağ tarihçisi olduğumun anlaşılması, neredeyse kaçınılmaz bir şekilde bazılarının "Amerika, Yeni Roma'dır" görüşünü benimsemesine yol açabilir. Büyük ihtimalle bu ifadeyi "elbette, bunu böyle görmüyorlar" ifadesi takip eder. Bu ifade, en hafif deyimiyle tamamen yanlıştır çünkü Amerikalılar kendi ülkelerini kuruluşundan bu yana Roma ile kıyaslamaktadır. Yeni bir ülkeyi şekillendiren Kurucu Babalar bilinçli bir şekilde, Roma Cumhuriyeti'nin güçlü kısımlarını kopyalamayı ve Cumhuriyet'in nihai çöküşünden kaçınmayı ummuştu. Günümüzde, farklı üniversite sistemlerinin eğitimli Amerikalıları İngilizlerin bilgi kapsamından daha üstün kılmaya teşvik ettiğini dahi söylesek yeridir. Amerika'daki çok sayıda mühendis veya doktor bir noktada tarih veya hatta klasikler alanında bir veya iki ders almış olacaktır ki bu, Atlantik Okyanusu'nun beri tarafında hayali dahi kurulamaz bir şeydir. Bu, ABD'de Roma ile yapılan karşılaştırmaların

2 Aynı konu, diziyle birlikte çıkan kitapta da belirtilmiştir. Bkz. T. Jones & A. Ereira, *Terry Jones' Barbarians* (2006). Robert Harris'in Antik Roma'yı Amerika ile kıyaslamasına bir örnek için MÖ 68 yılındaki Korsan Savaşı üzerine yazdığı çeşitli makalelere http://www.nytimes.com/2006/09/30/opinion/30harris.html adresinden ulaşabilirsiniz.

hâlen neden son derece yaygın olduğunun sebeplerinden biridir. Bu kıyaslamaları siyasetçiler kadar gazeteciler, siyasi yorumcular ve geniş halk kitleleri dahi yapar. Kıyaslamalar genellikle, dünyada kalan tek süper güç olarak ABD'nin, Roma'nın gücünün zirvesine ulaştığı dönemden beridir egemen güç olarak rakipsiz olduğu varsayımıyla başlar.

2001 yılının yaz mevsiminde, Office of Net Assessments tarafından ABD hükümetinin finanse ettiği Center for Strategic and Budgetary Assessments'ın (Strateji ve Bütçe Değerlendirmeleri Merkezi) organize ettiği iki günlük seminere katılmıştım. Altı tarihçi, Washington'daki güzel bir otele getirildi. Grubun en yaşlı ve en saygın üyelerinden birisi şöyle demişti: "Öyle görünüyor ki akademisyenler neyi sineye çekeceğinin farkında değiller." Daha sonra bildirileri okuduk ve tarihteki muhtelif büyük güçlerin en önemli stratejilerini tartıştık. Biz, ABD ile yükselen güç Çin arasında gelecekteki ilişkilerin nasıl olacağını tahmin etmeyi hedefleyen geniş kapsamlı seminer dizisinin yalnızca küçük bir parçasıydık. Seminerlerdeki konuşma ve tartışmalar keyifli ve büyüleyiciydi. I. Fransız İmparatorluğu, I. ve II. Dünya Savaşı esnasında Almanya ve yirminci yüzyılın erken dönemlerinde İngiltere deniz politikası da dahil böylesine geniş yelpazeli dönemleri kapsayan konferanslar akademik çevrelerde çok nadiren olur. Bununla birlikte, grubumuzdaki altı kişinin ikisinden Roma tarihinin farklı dönemleri hakkında konuşmasının istenmesi dikkat çekicidir.

Bir tarihçinin, dediklerini gerçekten dinleyen bir kitleye karşı konuşması aslında tuhaf bir histir. Üniversite kapsamında birçok kişi çoğunlukla, bir makaleye dair yorum olarak ne söyleyeceği üzerine düşünmeye meyillidir. Ele alınan konu da tam anlamıyla "akademik" bir ilgiden fazlası değildir ve ayrıca konu hakkında ne kadar heyecanlı ve coşkulu olsak da bu her zaman gerçeği keşfetme umudundan kaynaklanır. Bazılarının sizin analiziniz temelinde bir politika şekillendirmeye çalışabileceğini düşünmek, uzaktan görüldüğü kadarıyla en hafif ve en rahat tabiriyle gurur kırıcıdır. Bu doğal olarak, hiçbir akademik toplantının odaklanmadığı şekilde konuya odaklanmayı gerektirir. Konunuz hakkındaki gerçeğe ulaşmak daha da önemli bir hâl alır. Aynı zamanda bir devlet kurumunun gerçek anlamda tarihten ders almaya çalışması fikri son derece umut vericidir. Yine bunun burada, yani Britanya'dan ziyade ABD'de gerçekleşmesi çok daha muhtemeldir.

Birçok insan Antik Roma ile modern dünya arasında açık benzerlikler görebildiğini düşünür. Bu konu hakkındaki yorumlar ve sorular Iulius Caesar biyografimin yayımlanması ile ilgili yapılan röportajlar sırasında aşırı derecede sıklaştı. Bu her yerde, özellikle de ABD'de geçerliydi. Fakat insanların söz konusu paralelliklerden çıkardığı sonuçlar müthiş derecede birbirinden farklıdır ve bunlar kaçınılmaz bir şekilde kendi siyasi görüşleriyle alâkalıdır. Tarihten ders çıkarmak her zaman kolay olmuştur lakin tüm bunlar aynı zamanda her zamankinden daha çok, geçmişi modern tasavvurları haklı çıkarmak için kullanma meselesidir. Roma İmparatorluğu'na yakından bakmak ABD de dahil herhangi bir modern devletle muazzam farklılıkları ortaya koyacaktır. Bunların hiçbiri geçmişten ders çıkarmanın imkânsız olduğunu söylemek değil, sadece bunun mümkün olduğu kadar dikkatli ve özenli bir şekilde yapılması gerektiğini ima eder.[3]

Elinizdeki kitap modern Amerika ve bunun dünyadaki yeri ile ilgili değildir. Bu konuyu başka kişiler çok daha iyi yazabilir. Bu, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle ilgili bir kitaptır. İmparatorluğun batısı tamamen yok olmuş ve en sonunda doğuda sadece imparatorluğun geri kalan kısmı varlığını sürdürebilmiştir. Kitabın hedefi, tarihi kendi koşullarında ve kendi bağlamında anlamaktır. Tarihçiler her zaman en iyi kehanetlerde bulunmaz. Yukarıda bahsettiğim seminerden birkaç ay sonra 11 Eylül Saldırısı gerçekleşti. En büyük önceliklerin böylesine derin bir şekilde değişmesiyle, konferanslardan çıkarılan raporun rafa kaldırılacağını düşünmüştüm. Seminerde bir kişinin, en ciddi tehdidin Çin olmadığı, petrol ve Basra Körfezi'nin devam eden önemi hakkında kısa bir yorum yaptığından oldukça eminim fakat bunu ben de hayal edebilirim. Şüphesiz hiçbirimiz, kısa süre sonra Amerika ve müttefiklerinin karada iki büyük savaş yapacağını umduğumuz izlenimini vermemiştik. Özellikle de ben İngiliz Kuvvetleri'nin tekrardan Afganistan'a, eski kuzeybatı sınırının diğer tarafına döneceğini hiç düşünmemiştim.

Bu kitap, uzun süre önce ortadan kaybolan ve teknoloji ile kültürü bugünkünden çok farklı bir dünyadan gelen Roma üzerinedir.

3 Buna benzer muhteşem bir analiz için bkz. C. Murphy, *Are We Rome? The Fall of an Empire and the Fate of America* (2007). Bu, oldukça zekice yazılmış bir kitaptır (hâlâ Tacitus'un *The Economist*'te yazdığı fikrine hayranım) ve ayrıca araştırmasını iyi yapmış bir kişi tarafından oldukça ferasetli ve merak uyandıran bir çalışmadır.

Bu dünyayı anlamak Roma'nın çöküşünü anlamanın tek yoludur. Kitaptaki sayfaları günümüze kadar gelen kaynaklardan atıflarla doldurmak muhtemelen bu hususta pek yardımcı olmaz. Britanya'nın 43 yılında işgal edilmesini "şok ve korku" olarak tanımlayan Roma dönemi ilgili çalışmaları okumak biraz tuhaftır. Bir Roma eyaletinin sonu ile ilgili tartışmaların Bush, Blair ve Irak Savaşı ile ilgili eleştirilere fırsat vermesi ise daha da gariptir.[4]

Roma İmparatorluğu hızlı bir şekilde çökmedi. Bu çöküş oldukça yavaş bir süreçti. Bu bizleri, günümüzdeki olayları abartmaya ve ülkelerin uzun vadedeki talihleri üzerinde muhtemel sonuçlar çıkarmaya karşı uyarmalıdır. Britanya, yaklaşık olarak son on yıldır yeterince bunaltıcı bir yerdir. Bakanların yetersiz, apaçık yolsuzluk ve hile yapan, ayrıca deniz salyangozları gibi iktidara yapışıp kalmış, önce her şeyi inkâr eden, en sonunda özür dileyen ve bunun yeterli olmasını umut eden kişiler olduğu ortaya çıkmıştır. Bürokrasi ve yasalar sürekli gelişmeye devam ederken öte yandan kurumların etkinliği azalmıştır. Bu da onları en basit görevlerde bile yetersiz kılmıştır. Sivil devlet görevlilerinin sayısı artarken silahlı birliklerin mevcudu, ciddi savaşlarla mücadele edildiği bir dönemde azalmaktadır. Bu noktada dördüncü yüzyıldaki Roma İmparatorluğu ile paralellik kurmak oldukça kolay. Çok fazla hükümet yasasının kendini üstün gören o havası şüphesiz Geç Roma İmparatorluğu dönemindeki kararnamelerle ahenk içindedir, tıpkı amaca ulaşmak için bunlardan çokça yapılmasının bariz başarısızlığı gibi. Bu tür kıyaslamalar Roma İmparatorluğu üzerine incelememize muhtemelen yardımcı olmayacaktır ve yazarın kendisini memnun etmesinden öteye geçemeyecektir. Önce tarihi anlamalıyız.

Bu kitabın sadece sonunda mantıklı şekilde bazı paralellikler kurabilir ve hatta günümüz için dersler çıkarabiliriz. Bu derslerden bazıları siyasetten ziyade insan doğasıyla alâkalı olacaktır. Buradaki fikirlerin herhangi birinin özellikle derin veya hakiki olduğunu iddia etmiyorum.

4 "Şok ve korku" için bkz. D. Mattingly, *An Imperial Possession: Britain in the Roman Empire, 54* BC-AD *409* (2006), s. 123. Septimius Severus'un üçüncü yüzyılın başlarındaki Caledonia seferi s. 124'te "terör savaşı" olarak nitelendirilir. Roma emperyalizminin Irak Savaşı ile daha doğrudan ilişkilendirilmesi için bkz. N. Faulkner, *The Decline and Fall of Roman Britain* (2. edisyon, 2004), s. 15–16. Bu yazarın *Rome: The Empire of Eagles, 753* BC-AD *476* (2008) kitabını henüz okumadım fakat görünüşe göre Roma Britanya'sı üzerine yazdığı çalışmada ortaya konan benzer temalar üzerinedir.

Bu da söz konusu fikirlerin önemli olmadığı ve ister ülke ister şirket olsun insan eliyle yapılmış hiçbir kuruma uymadığı anlamına gelmez. Roma deneyiminin birçok açısının günümüze kesinlikle aksetmediğine hâlâ minnettar olmamız gerekiyor. Kamu hayatı şiddet dolu değil ve Batı demokrasilerindeki siyasi rekabetler iç savaşa dönüşmüyor.

Lakin kendi dönemlerimizden öğrenmeye değer belki de bir ders vardır. Neredeyse her gece televizyonlarda Irak'ta ve diğer savaş bölgelerinde amansız şiddet sahneleri görüyoruz. Sadece birkaç gün önce, ilk gelen haberlere göre down sendromlu iki genç kadının kalabalık içinde bomba taşıması için kullanıldığı yönünde oldukça berbat bir olay yaşandı. Bombalar uzaktan kumandayla patlatılmış ve taşıyanlarla birlikte diğer kurbanları da öldürmüştür. Bomba patlatan kişilerin de öldüğü saldırılarda kaçınılmaz olarak olaydan sonra kesin gerçeklere ulaşmak zordur. Ancak çoğunlukla olduğu gibi bu kurbanlar büyük oranda sıradan sivil insanlardı ve hükümetle veya Amerika ve müttefikleriyle bağlantılı değildi. Böylesine dehşet veren olaylar bize insanların, komşularını katletme potansiyelini hatırlatmalıdır.

Medyanın dikkati de kaçınılmaz bir şekilde bu tür vahşetlere odaklanıyor. Bunlar, huzurlu günlük hayatta olmayan haberlerdir. Şiddet ile günlük hayatın bir arada var olduğunu hatırlamamız gerekiyor. İntihar bombacıları, havan topu ve diğer saldırıların genelde hedef aldığı yerler, insanların yiyecek ve diğer gerekli malzemeleri temin etmek için gittiği kalabalık pazar yerleridir. Saldırının gerçekleştiği sadece birkaç sokak ötede günlük rutinler sanki normalmiş gibi büyük oranda devam edecektir. İnsanlar işe, çocuklar okula gider. İnsanlar yemek yapıp yerler, yataklarında uyurlar ve evlenmek gibi sıradan şeyleri yaparlar. Hayat devam eder çünkü gerçek anlamda başka bir alternatif yoktur. Bazı insanlar kaçacak olsa da birçok kişi için bu mümkün değildir. Şiddet, bütün bu şeyleri daha zor hâle sokar ve şiddet tehdidi kurbanlardan daha fazla kişiye korku yayar. Yine de hayat devam edecektir. Roma devletinin çöküşünü, imparatorluk yönetiminin sonunu ve barbar saldırılarını düşünürken bunu hatırlamaya değer. Belki de o zaman, Roma kültürünün birçok yanı hayatta kalmış gibi gözüküyorken ya da istilacıların işgali bütün mevcut toplumların kaçmasına ya da soyunun tükenmesine sebep olmamışken durumdan daha az etkilenmiş olacağız.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü incelemek, Caesar üzerine kitabımı tamamladıktan sonra benim için bir sonraki mantıklı proje gibi geldi. Bu, bazı yönlerden bir değişiklikti çünkü geçmişte çoğunlukla Roma tarihinin erken dönemleri üzerine çalıştım ve yazdım. Son birkaç yılı bu kitap üzerinde çalışarak geçirdikten sonra bile hâlen kendimi bu alana bir nevi yabancı gibi görüyorum. Umarım bu durum, belli bir dönemde uzmanlaşan yazarın kimi zaman kaybettiği bakış açısına katkı sunar. Birçok başka yazarın çalışmaları bu kitabı yazmamı mümkün kılmıştır. Yaklaşık bir nesil öncesinde Geç Roma dönemi üzerine literatürün moda olması dolayısıyla günümüzde konuya dair çok fazla eser ve Antik dünya çalışmalarının herhangi bir dalı üzerinde görülenden daha yenilikçi ve etkileyici akademik çalışma oldu. Bu yüzden bu alanda yeni olanlar söz konusu yüzyılların tarihinin neredeyse her açısından bir dizi çalışmayı talan edebilir. En başta, pek çoğunun çalışması dipnotlarda ve kaynakçada belirtilen tarihçilere ve arkeologlara teşekkür etmeliyim. Aynı zamanda, bu kitabı yazmamın temel sebebi bu çalışmalardaki birkaç sonuç ve varsayıma duyduğum tatminsizlikti. Beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun batıda çöküşünün genel olarak kabul gören bir açıklaması yoktur. "Çöküş", dönem üzerinde çalışan şaşırtıcı derecede fazla bilim insanının rağbet ettiği bir kelime değildir ve birçoğu bir değişim olduğunu kabul eder ancak olayları hafifleterek bir "dönüşüm" olarak değerlendirir. Her şeyin tozpembe olduğu bu görüşe dair birkaç itiraz yükselmiştir fakat çöküşe dair herhangi bir öneri hâlen sapkınlığa denk görülür. Özellikle de dördüncü yüzyıl Roma İmparatorluğu sık sık temeli sağlam, hatta belki de Augustus veya Hadrianus dönemindekinden daha güçlü ve etkin bir imparatorluk olarak tanımlanmaktadır. Ben buna hiç inanmıyorum ve ortak akıl bir yana hangi deliller ışığında olursa olsun bunun hiç mantıklı olmadığını göstermeyi umuyorum. Ek olarak, Roma gücünün çöküşünün sebepleri de bir açıklamayı hak eder ve tuhaf bir şekilde buradaki en önemli etken genelde görmezden gelinir.

Bir akademik çalışma, konu üzerindeki tartışmalara en çok katkı sağlayan bütün yazar ve çalışmaların argüman ve analizlerini özetleyip listelemelidir. Bu kaynaklar, tarihçilerin yaşam kaynağıdır ve meslekleri̇nin esas aracıdır. Bu aynı zamanda diğer herkes için aşırı derecede sıkıcı şeylerdir. Bu kitaptaki ana metinde herhangi bir bilim insanının ismi pek anılmıyor. Bu kişilerin çalışmalarına yapılan atıflar dipnotlarda

bulunabilir. Okuyucuların çoğunluğu haklı olarak dipnotları görmezden gelecektir fakat bunlar daha fazlasını okumak isteyenlere ya da beni de burada verilen sonuçlara götüren şeylerin izini takip etmeyi dileyen kişilere yardımcı olacaktır. Dipnotlar ve kaynakça öyle çok da yorucu değil ve aslında hiç hak etmedikleri şekilde sadece İngilizce kaynakları listeler. Zira birçok yabancı kaynak, iyi bir üniversite kütüphanesine erişimi bulunan az sayıda okuyucu için faydalı olacaktır.

İkinci yüzyılda Roma İmparatorluğu bilinen dünyadaki açık ara en hakim güçtü. Hatta Roma'ya zamanının süper gücü demek yeterince makuldür. Bu terimi en genel anlamında kullanıyorum. "Süper güç", "güç" hatta "imparatorluk" gibi kelimeleri tanımlamak gibi bir niyetim yok. Bu tür kesin etiketler yaygındır fakat kanaatimce bunlar nadiren öğreticidir. Daha önce bahsettiğim seminerde çalışmalarına büyük hayranlık duyduğum bir bilim insanının kötü bir şekilde, İngiliz İmparatorluğu'nun gerçek bir imparatorluk olmadığını söylediğini hatırlıyorum. Şüphesiz ima ettiği şey, İngiliz İmparatorluğu'nun diğer imparatorluklarla aynı karakteristik özellikleri paylaşmadığıydı ancak böylesine katı bir tanımlamayla neyin elde edildiğini görmek zordur. Altıncı yüzyılın sonlarında Roma İmparatorluğu'nun gücünün, refahının ve boyutunun muazzam ölçüde azaldığını göstermek için buna benzer hiçbir yapay etikete ihtiyaç yoktur.

Benzer şekilde, "Bizans" ve "Bizanslı" gibi modern dönem terimlerini hiç kullanmadım ve Constantinopolis'ten yönetimi sağlayan imparatorları, artık İtalya'yı ve Roma'nın kendisini bile yönetmiyor olsalar bile Romalı olarak nitelendirdim. Onlar kendilerini böyle tanımlıyorlardı. "Cermen" ve "kabile" gibi terimlerin ne kadar doğru olduğu da günümüzde hararetli bir şekilde tartışılıyor. Daha iyi alternatifleri olmadığı için bu terimleri ben de kullandım. Benzer olarak "barbar" terimi de bazen uygun düşer. Bu terimlerin hiçbiri oldukça kalıplaşmış şekilde yorumlanmamalıdır.

Bu kitap dört yüzyıldan fazla bir süreyi işlemesi hasebiyle bütün bu dönemi yeteri kadar detayıyla açıklamayı umamaz. Kitaptaki her bir bölümü benzer uzunluktaki bir kitap olarak uzatmak pekâlâ mümkün olabilirdi. Yine, daha detaylı çalışmalar dipnotlarda verilmiştir diye belirtmek istiyorum. Her ne kadar bazen başka yerlerde gerçekleşen olayları ele almadan önce bir bölgedeki olaylara odaklanmak uygun olsa da

uyumlu bir anlatım sürdürmeye çalıştım. Din, hukuk ve geniş toplum gibi bazı konular uzunluk sebeplerinden dolayı oldukça kısa şekilde ele alındı. Bu, söz konusu konular önemsiz olduğu için değil, Roma'nın gücünün yavaş şekilde çürümesinde küçük öneme sahip olmalarından ötürüdür. Günümüze ulaşan kaynakların büyük bir kısmı Hıristiyan kaynaklarıdır ve bu kitabın söz konusu yüzyıllardaki kilise tarihi gibi bir şeye dönmesi oldukça kolay olurdu. Tekrardan söylemeliyim ki kendi içinde ilginç bir konudur fakat bizim gerçek temamızdan çıkar. Kitaptaki odak her zaman, imparatorluğun nihai düşüşüne yol açan etkenler ve olaylar olmalıdır. Kitabın anlatmaya çalıştığı hikâye de budur. Bu, hiç şüphesiz hem gerileyiş hem de çöküş konusudur.

Konuya geçmeden önce bu kitabı yazmama yardım eden ve fikirlerimi sabırla dinleyen birçok insana teşekkür etmem gerekiyor. Bazıları kitabın çeşitli versiyonlarını da okuyup çok sayıda faydalı yorumda bulundu. Özellikle de Ottawa Üniversitesi'ndeki yoğun öğretim ve araştırma yükü arasında kitaptaki bütün bölümleri okumaya vakit ayıran Geoffrey Greatrex'e teşekkür etmek istiyorum. Onun sayesinde, başka türlü bulamayacağım çok sayıda çalışmadan yararlandım. Kevin Powell ve Perry Gray de metni okuyarak son derece nazik davrandı. Her ikisi de farklı yorumlarda bulundu. Keşke mümkün olsaydı da onların bazı fikirlerine de yer verebilseydim diyorum. Ayrıca Ian Hughes bir kez daha bütün bölümlerin ilk hâllerini okuyup yorumladı. Kendi zevkine uygun bir bölümle ilgilendiği için memnun olmuştur diye düşünüyorum. Geçmişte neredeyse bütün kitaplarımı önceden okuyup düzelten ve ailesi ile dostlarına teşekkür edilmekten biraz bıkmış olan annem Averil Goldsworthy'ye de teşekkür etmeliyim. Bütün bu kişilere minnettarım ve hepsi bu kitabın olduğundan daha iyi bir kitap olmasına katkı sağladı.

Orion Publishing'deki ekibe ve özellikle de editörüm Keith Lowe'a, sade bir metni bitmiş bir kitaba dönüştürmedeki emekleri için teşekkür ederim. Benzer şekilde hem geçmişte *Caesar* kitabım hem de bu kitapta gösterdikleri çabalar için Ileene Smith ve Yale University Press'teki insanlara minnettarım. Son olarak, bir kez daha böylesi büyük bir konunun hakkını verebilmem için gerekli koşulları yaratan Georgina Capel'a teşekkür etmeliyim.

GİRİŞ
BÜYÜK SORU

"Roma'nın gerileyişi, aşırı derecede büyüklüğün doğal ve kaçınılmaz bir etkisiydi. Refah, çürüme prensibinden bozuluyordu; yıkımın sebepleri fetih boyutlarıyla daha da arttı; zaman veya olaylar yapay destekleri ortadan kaldırır kaldırmaz o heybetli yapı kendi ağırlığı altında kaldı. Roma'nın yıkılmasının hikâyesi basit ve barizdir; Roma İmparatorluğu'nun *neden* yok olduğunu soruşturmak yerine bunun çok uzun sürmesine hayret etmeliyiz." *Edward Gibbon.*[1]

476 yılında İtalya'dan yöneten son Roma imparatoru Ravenna'da tahttan indirildi. Romulus Augustulus henüz gençliğinin başlarındaydı ve imparatorluk ordusuna komuta eden babasının kuklasıydı. Bu öyle büyük bir ordu değildi ve o zamanlar imparatorluğun büyük kısmını artık kontrol altında tutamıyordu. Doğuyu Constantinopolis'ten başka bir imparator yönetiyordu ve İtalya'da tahtta hak iddia eden bu kişiyi tanımıyordu. Batıdaki çoğu eyalet (Galya, İspanya ve Kuzey Afrika) Cermen kökenli savaş beyleri tarafından krallıklara bölünmüştü. Odoacer adlı barbar kökenli bir subayın Romulus'un babasını öldürüp imparatoru da tahttan indirmesiyle İtalya da aynı kadere boyun eğecekti. Bu genç imparator öldürülmeye değecek kadar önemli biri değildi. Bu yüzden kendisine hayatının geri kalan kısmını rahat bir şekilde inzivaya çekilip yaşama fırsatı verildi. Roma'nın efsanevi

1 E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. 3, (1781), Bölüm. 38. Alıntı için bkz. c. 2, s. 509, Penguin Classics edisyonu (1995). Gibbon'ın birçok farklı baskısı vardır ve sayfalar da buna göre çok fark eder.

kurucusundan sonra Romulus olarak isimlendirilmesi ve ilk İmparator Augustus'tan hareketle "Küçük Augustus" unvanına sahip olması, acı bir ironiydi.

476 yılını Batı'da Roma İmparatorluğu'nun sona erdiği yıl olarak nitelendirmek yaygındır. Böyle bakacak olursak beş yüzyıllık imparatorluk yönetimi göz yaşları içinde bitmiştir. Olayın çağdaşları için bu öyle çok önemli bir şey gibi gözükmüyordu ve imparatorun tebaasının büyük kısmı muhtemelen bunu fark etmemişti bile. Romulus Augustulus sadece güçlü komutanlar tarafından manipüle edilen kukla imparatorlar silsilesinin sonuncusuydu. İmparatorluk, her ikisi de kendi imparatoru tarafından yönetilen doğu ve batı parçalarına dördüncü yüzyılın sonlarına doğru bölünmüştü. Doğu İmparatorluğu hâlen güçlüydü fakat Batı bozulmuştu. Zenginlik ve gücü ardı sıra gelen darbelerle gerilemişti. 476 yılı itibarıyla Batı İmparatorluğu'nun çökecek çok da bir şeyi kalmamıştı. Sonraki yüzyıllarda Doğu Romalılar kaybedilmiş toprakları geri almaya, İtalya'yı, Afrika'yı ve İspanya'nın bir kısmını yeniden ele geçirmeye çalışacaktı. Fakat bu bölgeleri uzun vadede ellerinde tutabilecek güçleri ve iradeleri yoktu.

İmparatorluğun doğu yakası (modern tarihçiler için Bizans İmparatorluğu olarak bilinir ancak Romalılar kadar Romalılardır) altıncı yüzyılın sonlarında güçlü bir devletti. Lakin bir süper güç değildi. Zenginliği ve askerî gücü hiçbir düşmanın veya rakibin Roma'nın dengi olamadığı o en parlak dönemdeki birleşik imparatorluğun soluk bir gölgesiydi. İmparatorların, bilinen dünyanın büyük bir kısmını yönettiği zamanlar artık uzak geçmişte kalmıştı. 600 yılı itibarıyla dünya artık çok değişik bir yerdi. Roma'nın yerini alacak hiçbir süper güç belirmemiş, bunun yerine çok sayıda küçük krallık ve halk ortaya çıkmıştı. Orta Çağ dünyası şekilleniyordu.

Dünyanın neden bu şekilde değiştiğini açıklamak için son derece fazla teori ortaya atılmış ve çok az uzlaşma sağlanmıştır. Birçoğu 476 yılının önemini bir dönüm noktası olması hususunda bile tartışır. Bazı teorilere göre imparatorluk bu tarihten önce zaten çökmüştü. Ötekilerine göre ise imparatorluk tuhaf bir şekilde bu tarihten sonra da hayatta kalmıştı. Sadece Roma'nın düşüşünün sebepleri değil, ayrıca bu sürecin ne kadar uzun sürdüğü de tartışılan konulardandır. Gibbon gibi bazıları bunun kökenlerini imparatorluk tarihinin erken yüzyıllarında görür

ve yüzyıllar içerisinde yavaş yavaş gerileme olduğunu düşünür. Başka kişiler de daha kısa bir süreden bahseder fakat bunun birkaç nesillik dönemden daha kısa sürede gerçekleştiğini neredeyse kimse iddia etmez. Tartışmalar hararetlenmeye devam eder ve her bir kişi soruları kendi saplantısına ve önyargısına göre cevaplar. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü hâlen tarihin en büyük gizemlerinden biridir.

Çok daha kısa süre önce imparatorluklar yükselmiş ve yükseldiklerinden çok daha hızlı bir şekilde çökmüştür. Hitler'in "bin yıllık Reich'ı" ve müttefiki imparatorluk Japonya'sı muazzam bir başarı elde etmiştir. Her ikisi de güçlerinin zirvesine 1942 yılında ulaştı. Üç yıl sonra bu ikisi kan ve yıkım arasında çökmüş, güçleri tamamen yok edilmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı dünyadaki etkileri hemen gözükmese de daha geniş bir dünya üzerinde daha derin etkileri bulunan çok daha eski imparatorlukların sonunu da hızlandırmıştır. Savaştan ötürü bitkin düşüp fakirleşen Britanya hemen "değişim rüzgârını" kabul edip sadece birkaç on yıl içerisinde imparatorluk rejiminden vazgeçti. Savaşlar, gücü şiddet kullanarak ele geçirmeye kararlı grupları yenmek için yapılıyordu fakat bağımsızlığın kaçınılmazlığından hiçbir zaman ciddi şekilde şüphe duyulmuyordu. Diğer ülkeler bu değişime daha inatçı bir şekilde dirense de hepsi uzun vadede kolonilerine yapışıp kalmayı başaramamıştır.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların büyük güçleri eski kuvvetlerini kaybetmişti fakat arkalarında büyük bir miras bırakmıştı. Bağımsızlıklarını yeni elde eden ülkeler, imparatorluk idarecilerinin kararlarına göre sınırlarını belirlemişti. Bu, büyük oranda bölünmenin olduğu yerlerdeydi ancak genel olarak ve çok da kasti olmadan Afrika ile Asya kıtalarında gerçekleşmişti. Dünyanın büyük kısmında artık İngilizce, İspanyolca ya da Fransızca ikinci dildi ki bunlar sık sık resmî hükümet ve eğitim dili de olabiliyordu. İdari ve siyasi sistemler de Avrupa prototiplerinden türetilmişti. Yeteri kadar ironik bir şekilde Roma hukuku da bu şekilde Roma İmparatorluğu'nun hiçbir zaman içine almadığı bölgelere kadar yayıldı. Neredeyse her durumda hükümet kontrolü yerli nüfustan elit kesime geçmişti fakat bu kişiler Avrupa tarzında ve genellikle koloni gücünün olduğu ülkelerdeki gibi eğitim görmüştü. Toplumun geniş bir kesiminin bağımsızlıktan ötürü daha da yoksullaştığını söylemek nadiren mümkündür ancak yeni yöneticiler

seleflerine kıyasla her zamankinden daha çok yozlaşmış ve sömürücüydüler. Eski koloniler artık dünyadaki en yoksul ülkelerin ana çoğunluğunu oluşturuyordu.

Selefi Çarlık Rusya'sından imparatorluk ile diğer birçok tutkusunu da miras edinmiş Sovyet Rusya, Batı Avrupa'daki iktidarlardan daha uzun süre hayatta kalmış ve kırk yıl boyunca dünyayı yöneten iki süper güçten birisi olmuştur. En sonunda Rusya da kendi ağırlığı altında çöktü. Bu, Soğuk Savaş'taki rakiplerini bile şaşırtacak şekilde birdenbire gerçekleşti. Rusya'nın sınırlarındaki birçok bölgenin kaderine karar verilecekti fakat hâlihazırda muhtelif bölgelerde çok kan dökülmüştü. Sovyet Rusya'nın çöküşü ABD'yi dünyadaki tek süper güç olarak bıraktı. Çin'in büyümesine dair yapılan tahminler doğru çıkarsa, şu anda bu durum muhtemelen değişecektir –Avrupa Komisyonu'nun bunlara denk olabileceği fikri açık bir şekilde bir fantezidir. Komisyonun, ABD'ye denk olmak için Marksist Çin ile birleşebileceğine dair dönem dönem ortaya atılan iddialar rahatsız edicidir fakat pek de gerçekçi değildir.

Amerika bir zamanların kolonisi olduğu İngiltere'ye karşı isyan etmek suretiyle bir ülke olmuştur. Batı'ya doğru yayılmak haricinde dünyada hiçbir zaman, üs bölgeleri kurmak dışında, denizaşırı bölgeleri işgal etmekle çok ilgilenmedi. Yine de Soğuk Savaş, Kore ile Vietnam'da savaşlara ve diğer birçok ülkede savaşan askerlere el altından destek sağlamaya yol açmıştır. Son zamanlarda ABD ve müttefikleri Afganistan ile Irak'ta önemli ölçüde askerî birlik bulundurmaktadır. Her durumda bu geçici bir operasyon amacı içindir, ta ki desteklenen hükümetler doğrudan askerî yardım olmadan kendi kendilerini idare edebileceği zamana kadar. Rakipleri sık sık Amerika'yı bir imparatorluk olarak niteler fakat bu geniş anlamda retorik bir tabirdir. Bununla birlikte ABD, dünyadaki açık ara en güçlü ülkedir ve bu anlamda bulunduğu konum Roma'nınkini yansıtmaktadır. Ancak diğer modern imparatorlukların yaşadığı oldukça farklı deneyimler bu hususu çok uç noktaya çekmememiz için bizi uyarmaktadır. İlk önce Roma deneyimini anlamalıyız.

Edward Gibbon'ın *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı eserinin ilk cildinin, Bağımsızlık Bildirisi'nden birkaç ay önce

1776 yılının başlarında yayımlanmış olması tesadüfünde bir ironi vardır. Gibbon bir milletvekiliydi ve bir önceki sonbahar döneminde başkanlık yapmış ve hükümetin isyan çıkaran kolonicilere karşı daha fazla asker gönderme planını destekleyen Parlamento'nun kararını sessiz sedasız onaylamıştı. Bu büyük eserini tamamladığı tarih itibarıyla İngiltere savaşı kaybetmişti. Bu ciddi bir yenilgiydi fakat geçici bir şeydi ve imparatorluk altın çağını gelecekte yaşayacaktı. Yeni Amerika, günümüzdekine kıyasla boyut olarak çok küçüktü çünkü batıya doğru büyük yayılma henüz başlamamıştı ve bazı iddialar ortaya atılmış olsa dahi kimse ülkenin gelecekte ne kadar güçlü olacağını tahmin edemezdi. Amerika, bir sonraki yüzyılda dünyadaki ülkelerin işlerinde, önemsemeye değmeyecek bir role sahip olacaktı.[2]

On dokuzuncu yüzyılda Büyük Britanya İmparatorluğu'nun ihtişamını Roma'nın ihtişamıyla kıyaslamak gittikçe yaygınlaşacaktı. Gibbon ve çağdaşları için ortadaki paralellik pek az belirgindi fakat onun Antik dünyadaki diğer büyük imparatorluklardan ziyade Roma'yı yakından incelemeyi tercih etmesinin birkaç sebebi vardı. Birincisi basit olarak Romalıların dünya ve özellikle de Batı dünyası üzerindeki etkisiydi. İmparatorlukları çok daha büyüktü ve Antik Çağ'daki diğer büyük milletlerinkinden çok daha uzun ömürlüydü. Önemli bir şekilde Roma'nın imparatorluğunda Gibbon'ın memleketi ile Batı Avrupa'nın büyük kısmı da bulunuyordu. Hıristiyanlık Roma döneminde ortaya çıkmış ve en sonunda imparatorluk dini olmuştu. Buradan da Katolik Kilisesi ve Roma'daki Papa doğmuştu. Gibbon, babası kendisini düzgün bir Protestanlık eğitimi alması amacıyla Kalvinist İsviçre'ye göndermeden önce gençliğinde Katoliklik ile ilgilenmişti. Lakin Katolik Kilisesi Latincenin bir dil olarak hayatta kalmasını (ve Yunancanın da korunmasını) sağlamış ve Rönesans döneminde Yunan ve Roma edebiyatının yeniden keşfedilmesini mümkün kılmıştı. Gibbon gibi kişiler her iki dili de iyi bilirdi. Bu diller onun zamanında eğitimin temel direğiydi. Yunanların başarılarına hayranlık duyuluyordu fakat Atina'nın gerileyişini Thoukydides ve Ksenophon zaten anlatmıştı. Büyük İskender'in imparatorluğu devasaydı ancak ondan bile daha uzun ömürlü olamamıştı. Daha önceki Pers, Asur, Babil ve Mısır imparatorlukları da büyük oranda Yunanların ve Kitab-ı Mukaddes'in

2 Bkz. R. Porter, *Gibbon* (1988), s. 101, 161.

bunlar hakkında anlattıklarıyla biliniyordu. Champollion'un Rosetta (Reşid) Taşı'nın şifresini çözmesine hâlen bir nesillik süre vardı ve en erken medeniyetlere dair çok az şey biliniyordu.[3]

Roma'ya duyulan özel ilginin bir diğer sebebi de Avrupa'nın Aydınlanma Çağı geçirmesiydi. Eğitim-öğretim ve kültürün bir kez daha klasik dünyanın standartlarına ulaştığına ve hatta o dönemi bile geçmeye başladığına dair genel bir güven ancak şimdilerde tesis edilmiştir. Fakat Roma İmparatorluğu, Gibbon'ın yazmaya başlamasından yaklaşık bin üç yüz yıl önce Batı'da çökmüştü ve Doğu İmparatorluğu'nun kalıntısı da üç yüz yıl önce tarihten silinmişti. Geriye doğru bakınca Orta Çağ cahilliğin ve batıl inançların kasvetli bir belirtisini sunuyordu. Bu, Yunan-Roma dünyasındaki bilginlik ve akılcılık ile koyu bir karşıtlıktı. Bu tepki günümüzde bile hiç de nadir değildir. Antik Çağ'dan Orta Çağ'a dönüşümü ele alan kısa süre önce yayımlanmış bir kitabın alt başlığı "İnancın Yükselişi, Mantığın Çöküşü" olarak belirlenmiştir.[4]

Uzun bir süre boyunca insan ırkı (özellikle de Batı Avrupa'da yaşayan kısmı) gelişmekten ziyade gerilemişti. Bunun nasıl ve neden gerçekleştiğini anlamak, modern dünyayı anlamak için esastı. Yine de klasik bilimlerle uğraşan kişilere gösterilen saygıyla birlikte Geç Roma İmparatorluğu dünyasına çok az dikkat veriliyordu. Bunun en büyük sebebi, en büyük Yunan ve Latin yazarların daha önceki dönemlerde yaşamasıdır. Bazı açılardan Gibbon, Roma'nın yükselişiyle altın çağından ziyade çöküşüne bakarak yeni bir zemin yaratıyordu. Konsepti büyük, orijinal ve sofistikeydi. Yalnızca antik kaynakları değil aynı zamanda çağdaş yazarları ve teorilerini de incelemiş ve değerlendirmişti. Gibbon'ın bilime yaklaşımının genişliği hâlen olağanüstüdür ve birçok açıdan *Roma'nın Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, aslında sonraki yıllarda akademik üsluplar farklı şekilde gelişecek olsa da İngilizce yazılmış ilk "modern" Antik dünya tarihi olarak görülebilir. Bu kitap ayrıca en başından itibaren İngilizce literatürdeki en büyük eserlerden biri olarak tanınmıştır.[5]

3 Genel olarak bkz. P. Brandon, *The Decline and Fall of the British Empire* (2007).

4 C. Freeman, *The Closing of the Western Mind: The Rise of Faith and the Fall of Reason* (2002).

5 Daha detaylı bir tartışma için bkz. Porter (1988), s. 67–93.

SORU

On sekizinci yüzyıldan bu yana dünya gibi geçmiş ile şimdiki zamana yaklaşım tarzları da değişmiştir. Fakat Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün cazibesi hâlen mevcuttur. Aradaki bağlantı günümüzde daha az yakın ve daha az bariz olabilir fakat Roma'nın modern dünya üzerindeki etkisi (bilhassa da Batı kültürü üzerindeki) hâlen derindir. Böylesine uzun bir süre boyunca bir devletin nasıl bu kadar başarılı ve devasa olduğuna fakat yine de parçalandığına (ya da bölündüğüne) ve çok daha az sofistike kültürlerin yerini aldığına dair basit de bir merak duyulmaktadır. Roma'nın yazgısı, güç ve başarının her zaman en sonunda geçici olduğunun ve medeniyetin de sunî olarak muzaffer olmayacağına dair bir uyarı gibi görünmektedir. Winston Churchill'in 1940 yılında en ünlü konuşmalarından birinde, İngiltere'nin yenilgisinin "yeni bir Karanlık Çağa" yol açacağının belirtilmesi bir tesadüf değildi –ki bu son derece muhtemeldi çünkü birçok kişi Roma İmparatorluğu'nun beşinci yüzyılda Cermen barbarlar tarafından yok edildiğine inanıyordu.

Her başarılı nesil dönüp dolaşıp Roma'nın neden çöktüğü gizemine geliyordu ve çok sayıda farklı teori ortaya atılıyordu (kısa bir süre önce bir Alman bilim insanı yaklaşık 200'den fazla teori sıralamıştır). Genelde tarihçinin kendi ülkesi ve yaşadığı dönemlerdeki sorunlarla büyük oranda paralellikler kuruluyordu fakat Roma'nın deneyimleriyle yirminci yüzyıldaki büyük imparatorlukların batışı arasında en azından bir tane çarpıcı çelişki oluyordu. Büyük Britanya ve Fransa gibi güçler zaten gerileyiş içindeydi. Dünya savaşlarından ve bunların ekonomik sonuçlarından bitkin düşmüşlerdi. Ayrıca diğer kolonilerinden muazzam bir bağımsızlık baskısı görüyorlardı. Bunlardan biri bu baskıya süresiz olarak karşı koyma kudreti ve iradesine sahip olabilir miydi bilinmez, özellikle de buna yol açan şey iki yeni süper güç olduğu için. Amerika, II. Dünya Savaşı'nda İngiliz İmparatorluğu'nu ve ticaret sistemini korumak için savaşmamış, Sovyet Rusya ise bağımsızlık isteyen Marksist devrimcileri etkin bir şekilde desteklemişti.[6]

6 A. Dermandt, *Der Falls Roms: Die Auflösung der Römischen Reiches im Urteil der Nachwelt* (1984).

Roma eyaletlerinde imparatorluk yönetiminden bağımsızlık kazanmak için kıyas edilebilir bir istek duyulduğuna dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. İspanya'daki eyaletlerdeki nüfus bağımsız bir İspanyol devleti olmayı arzulamıyordu veya Cappadocia ya da Yunanistan'da özgürlük hareketleri yoktu. Roma döneminde Gandhi veya Nehru'nun, Washington veya Bolivar'ın, Kenyatta veya Mugabe'nin bir dengi yoktu. Birinci ve ikinci yüzyıllarda muhtelif vakalarda isyan çıkarmış imparatorluğun Yahudi nüfusu bile dördüncü yüzyıl itibarıyla artık kendi devletini kurmak istemiyor gibi görünüyordu. İnsanlar Romalı olmak istiyordu ve özgürlüğü imparatorluğa bağlı olmakla ilişkilendiriyordu, imparatorluktan bağımsız olmakla değil. Bu, imparatorluk yöneticilerinin seçimle başa gelmemesine ve etkin bir şekilde mutlak güce sahip olmasına rağmen böyleydi. Her durumda Roma'nın eski eyaletlerindeki güç en sonunda (ve bazen de hemen) yeni yabancı istilacılara geçiyordu. Çarpıcı bir şekilde bunlar bile imparatorluğun bir parçası olup, bunu yok etmekten ziyade zenginliğinden faydalanmak istiyordu. Roma İmparatorluğu'nun çöküşündeki büyük paradoks, imparatorluğun içinde ve dışında yaşayan insanların Roma'ya inanmaktan veya var olmasını istemekten vazgeçmeleri nedeniyle sona ermemiş olduğudur.

Romalılar imparatorluğun var olmasını istiyordu. Birçoğu bir yandan bu imparatorluk olmadan bir dünya hayal edemezken öte yandan imparatorluğun büyük sorunlarla karşı karşıya olduğunun da farkındaydı. Çoğu Romalı bu sorunların kökeninde ahlaki yozlaşma olduğunu düşünmeye meyilliydi: İnsanlarda, Roma'yı büyük kılan eski nesillerin katı erdemi olmadığı için imparatorluk zorluk yaşıyordu. Bu geleneksel ve özellikle Romalılara özgü bir düşünme tarzıydı. Ayrıca sık sık dinî bir etken de vardı. Paganlar, imparatorluğa yol göstermiş ve onu korumuş kadim tanrıları ihmal ettikleri için her şeyde Hıristiyanları suçluyordu. Bunun karşılığında Hıristiyanlar da paganları eski yanlış inançlara saplanıp kalmakla suçluyordu. Öte yandan küçük bir kesim de Roma'nın sonunu dünyanın sonuyla ilişkilendirmeye başlamıştı. Büyük eseri *De Civitate Dei: Contra Paganos*'ta (Tanrı'nın Şehri: Paganlara Karşı) Aziz Augustinus Hıristiyanlara, insan eliyle meydana gelmiş ve en büyükleri Roma da dahil bütün devletlerin sonunun geleceğini açıklamıştır. Hıristiyanlar, Tanrı'nın yaratacağı yeni ve ebedi bir devletin üyeleriydi. Bu, imparatorluğa dair umutlarını kesmeleri ya da bunun batışını

hızlandırmaya çalışmaları amacıyla onları teşvik etmek için değil, onlara gelecekte daha iyi bir dünyanın olduğu güvencesini vermek için söylenmişti. Kimi seküler tarihçiler (çoğunlukla, Batı İmparatorluğu çöktükten sonra imparatorluğun doğu yakasında Yunanca yazanlar) kimi imparatorları bazı askerî veya siyasi kararları dolayısıyla eleştiriyor, bunların uzun vadede sonuçlara yol açacağını iddia ediyordu. Lakin Antik dünyadan günümüze kadar gelebilmiş kitapların hiçbirinde, 200 yılında bilinen dünyanın büyük kısmını kapsayan imparatorluğun 500 yılı itibarıyla neden gücünü ve topraklarını kaybettiğine dair mantıklı bir analizi yapılmamıştır.

Esasen hikâyeci üslubuyla Gibbon, imparatorluğun çöküşü için tek bir sebep sunamayacak kadar zeki biriydi. İç savaş gölgesinin hâlen bulunduğu (*Roma'nın Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'nin birinci cildi yayımlanmadan otuz yıl önce Culloden Muharebesi gerçekleşmişti) bir ülkede yaşayan bir İngiliz olarak imparatorluk içindeki iç savaşların ne kadar sık yaşandığına ve Roma ordularının birbirine rakip taht adaylarını desteklemek amacıyla kendileriyle savaşmaya ne kadar istekli olduğuna dikkat çekiyordu. Bir İngiliz Kilisesi mensubunun papalığa duyduğu şüphe gibi o da İmparator Constantinus ve halefleri zamanında Hıristiyanlığın kabul edilmesinin kötü bir şey olduğunu, bunun eski Roma erdemlerini baltaladığını ve en sonunda çok sayıda insanı kamu hayatından, hiçbir üretimin olmadığı manastırlarda inzivaya çekilmeye sevk ettiğini düşünüyordu. Oxford'da bir öğrenciyken Katolikliğe geçmesinden ötürü takındığı tavır çok daha sertti. Gibbon'ın babası oğlunu üniversiteden alıp Kalvinist İsviçre'ye tekrar eğitim alması için göndermişti. Kullandığı kaynakların tutumu ve kendi zamanının kültürü de dahil her şeyi hesaba katarsak ahlaki çöküş konusu Gibbon'ın kitabı boyunca sürekli ele alınan bir temadır. Romalılar, daha fazla başarılı olmayı hak etmedikleri için başarısız olmuştu. İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı birçok sorunu listeledikten sonra bir noktada Gibbon, imparatorluğun neden çöktüğüne hayret etmemiz değil, bu kadar uzun süre hayatta kalmasına şaşmamız gerektiğini iddia ediyordu.

Zaman içerisinde diğer birçok tarihçi bu soruyu düşünmüştür. Bazıları çöküşü içeride yaşanan bir olay olarak görüyor ve bunu imparatorluk içindeki başarısızlık ve gerileyişin sonucu diye değerlendiriyordu. Diğerleri ise Hunların, özellikle de sınırları yarıp geçerek batıdaki

eyaletlerde kendi krallıklarını kuran Cermen kabilelerin imparatorluğa saldırılarını vurgulamayı tercih ediyordu. Bir Fransız bilim insanının duygusal sözleriyle "Roma İmparatorluğu ölmedi, suikasta uğradı." Cermenlerin buradaki rolünü vurgulamak özellikle on dokuzuncu yüzyılda Alman milliyetçiliğinin zirveye ulaşmasında etkili oldu. Cermen savaşçılarının ilkel erdemleri ile Roma'daki şık hayatın çöküşü arasında tezat oluşturan Roma metinleri, ziyadesiyle yüzeysel olarak değerlendirildi. Kimi yazarlar için imparatorluk; güç, modern Avrupa ülkelerini oluşturacak kabilelere geçebilsin diye ölmeyi hak etmişti. Başkaları ise olayları kabaca ırksal terimlerle açıklıyor ve Roma'nın başarısızlığını çok sayıda barbar Cermene sınırları içine girme izni vermesinin bir sonucu olarak görüyordu. Her dönemin endişesi genelde Roma'nın çöküşü üzerine öne sürülen görüşlerde kendini gösteriyordu. Sosyal sorunlar ve sınıf çatışması da zaman zaman moda açıklamalar oluyordu ve bunlar genellikle ekonomik etkenlerle birlikte açıklanıyordu. Bazıları için Geç Roma İmparatorluğu dünyası aşırı derecede kasvetliydi. Haddinden fazla vergi ödeyen köylü sınıfı, ordunun varlığını sürdürebilmek için gereken sürekli masrafları ödemek zorundaydı. Zamanla baskı daha da artmış ve bütün sistem çökmüştü. Alternatif teoriler askerî başarısızlıklara ya da gittikçe azalan nüfusa işaret ediyordu. Farklı modern kaygıları yansıtan ve çevre veya iklim değişikliğinin (belki de Roma'nın tarım ve endüstrisinin etkisiyle artmıştır) tarımsal verimin azalmasındaki sebebin ve nihayetinde ekonomik çöküşün kökeni olduğunu öne süren başka görüşler de vardı.[7]

Son birkaç on yıldır konu üzerindeki tartışmanın doğası akademik camia içerisinde değişmiştir. Bunun birkaç sebebi var. İlk olarak, Batı'da yaygın bir şey olduğu üzere, artık modern imparatorluklar bulunmadığı için genel olarak imparatorluklara karşı gösterilen tutumdaki değişikliktir. İmparatorluklar doğası gereği artık iyi şeyler olarak görülmüyor. Bunun yerine, popüler (ya da en azından orta sınıf ve akademik) görüş bir diğer uç noktaya kaydı. İmparatorluklar; düzen ve ilerleme, barış getirme, eğitim, bilim, tıp ve dünyanın geniş kesimlerine

7 A. Piganiol, *L'Empire chrtien (325–395)* (1947), s. 222. Roma'nın çöküşüne dair farklı teorilerin ele alındığı genel tartışmalar için bkz. B. Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization* (2005), s. 1–10, 169–183 ve P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005), s. *xi – xvi*, 431–459.

Hıristiyanlığı getirme güçleri değil, yerli halkları vahşi şekilde sömüren sistemler hâline gelmiştir. Eğer imparatorluklar kendiliğinden kötü bir şeyse o zaman bunları etkisiz olarak düşünmek de uygundur. Birinci ve ikinci yüzyıllardaki Roma İmparatorluğu üzerine son zamanlarda yapılan çalışmalarda merkezî kontrol veya planlamanın eksikliğine, kötü ekonomisine, sınırlı teknoloji ve coğrafya ile askerî strateji gibi meselelerde basit düşünmesine çokça vurgu yapılır. Gözle görünen çok yönlülük yerine, ilkellik vurgulanmıştır.[8]

İlginç bir şekilde, Geç Roma İmparatorluğu'na dair takınılan tutum genelde tam tersi olmuştur. Uzun bir süre boyunca akademisyenler için erken dönemlerden ziyade geç dönemler üzerine çalışmak, modası geçmiş bir şeydi. Bunun ana sebebi üçüncü ve dördüncü yüzyılların büyük bir kısmı ve beşinci yüzyılın tamamı için iyi kaynakların, özellikle de güvenilir ve detaylı anlatım tarihlerinin eksikliğiydi. Bu dönemlerden günümüze gelen çok sayıda yazılı belge vardır. Fakat bunlar siyasi veya askerî olaylarla çok az ilgilenir ve büyük oranda dinî (çoğunlukla Hıristiyanlık ancak bir tek bu değil) felsefi veya hukuki meseleleri ele alır. Bu yılların büyük olaylarını çalışmak pek de değerli olmayınca, akademik camiada son birkaç nesildir çok daha popüler hâle gelen sosyal, kültürel ve entelektüel tarihin muhtelif açıları için kayda değer malzeme ortaya çıktı. Bu, Geç Roma İmparatorluğu çalışmalarında büyük bir patlamayı teşvik etmiştir. Çok sayıda önemli ve açıklayıcı çalışma yapılmıştır ve dönemin birçok farklı açısına dair bugün çok daha fazla şey bildiğimizi söylemek yanlış olmaz.[9]

Lakin, tuhaf bir şey de oldu. Başlarda, geç dönemler üzerinde çalışmayı tercih eden tarihçilerin, kendi kararlarını haklı çıkarmaya ihtiyaç duydukları yönünde açık bir görüş vardı. Birçok kişi gerileyiş içindeki bir imparatorluk fikrinden derin rahatsızlık duymuştu ve Roma devletinin dört ila beşinci yüzyıllardaki coşkunluğunu ve gücünü vurguluyordu. Bu, özellikle de kültür ve din üzerinde çalışan kişiler için kolaydı. Bu alanlarda, Batı İmparatorluğu'nun çöküşüyle kesişen feci bir kopma yoktu. Roma'nın yıkılmasından sonraki yüzyılların yeniden

8 Söz gelimi F. Millar, *The Emperor in the Roman World* (2. edisyon, 1992) veya B. Isaac, *The Limits of Empire* (2. edisyon, 1992).

9 Bu alandaki en etkileyici eser şüphesiz P. Brown, *The Making of Late Antiquity*'dir (1978).

değerlendirilmesi de son yıllarda bilim insanları için özellikle verimli bir alan olmuştur ve bu iki eğilim birbirlerini teşvik etmiş ve beslemiştir. Sıradan insanların aksine bilim insanları uzun bir süredir "Karanlık Çağ" teriminden memnun değildi. Bu tabir yerine artık beşinci yüzyılla onuncu yüzyıl arasındaki dönem "Erken Orta Çağ" dönemi olarak nitelendiriliyor. Günümüzde Orta Çağ Tarihi üniversitelerde gelişmekte ve bu bağlantıyı hem cezbedici hem öğretici kılmaktadır. Aynı zamanda "Geç Roma İmparatorluğu" ya da "Geç Roma dönemi" hakkında konuşmayı bırakmak da gelenekselleşmiştir. Bunun yerine "Geç Antik Çağ" tabiri sıklaşmış ve bu dönemdeki çalışmalarda meşruiyet, ehemmiyet ve ayrıca özgünlük de vurgulanmıştır.

Belirli çalışmalarda geniş fikirsel çerçeveleri şekillendirme konusunda isimler önemli olabilir. Birçok açıdan bu eğilimler olumlu yöndedir. Bu dönemlere dair elimizdeki kaynaklar çok daha hayali şekilde kullanılmıştır. Yine de içsel sorunlar bulunmaktadır. Odak noktasını toplum, kültür, din ve hatta hükümet ile hukuka çevirmek genelde daha sabit bir görüş ortaya çıkarır ve değişimden ziyade devamlılığı vurgular. Savaşlar ve devrimler gibi olaylar, bazı imparator ve devlet görevlilerinin tutum ve kararları gibi şeyler ille de kayda geçmez fakat bunları önemli olmayan şeyler olarak görmek de son derece mantıksızca olur. Geç Antik Çağ üzerine çalışan birçok kişi için herhangi bir şeyin gerileyiş hâlinde olma ihtimalini düşünmek çok zor gibi görünüyor. Bunun yerine, değişimi ve dönüşümü görmeyi tercih ediyorlar. Kademeli ve hiçbir şekilde travmatik olmayan bir süreçte Roma İmparatorluğu dünyası Orta Çağ dünyasına dönüşmüştür. Örneğin, Batı İmparatorluğu hükümetini inceleyen bir bilim insanı şöyle bir çıkarımda bulunmuştur: "Roma İmparatorluğu'nun beşinci yüzyılda 'çökmediği' fakat yeni bir şeye dönüştüğü açık olmalıdır."[10]

Bu çıkarımın temel dayanağı, belirli unvan ve rütbeler de dahil olmak üzere Roma hükümetinin bazı özelliklerinin Cermen krallıklarında görülmeye devam etmesiydi. Gerileyiş kavramı artık büsbütün modası geçmiş bir terimdi ve muhtemelen çöküş kavramı da baskı altına girecekti. Böyle bir şeyin geçekleştiğinin kabul edildiği zaman bile bu genelde, çok da önemli olmayan bir şey olarak nitelendiriliyordu.

10 P. Barnwell, *Emperor, Prefects and Kings: The Roman West, 395–56* (1992), s. 174.

Geç Antik dönem üzerine çalışan kişilerin eğilimi bu dönemin her açısındaki değerlendirmelerinde neredeyse hep olumlu oluyordu. Ordu ve hükümet gibi kurumlar oldukça etkin (genelde Erken İmparatorluk dönemindekilerden bile daha etkin) şeyler olarak betimlenir ve herhangi bir sorun Antik dünya koşullarında kaçınılmaz olarak ve daha sonraki dönemlere mahsus olmayan şeyler olarak görülür. Benzer şekilde devamlılık kavramına dair en hafif bir iz bile derin ve yaygın bir önemle doldurulur. Örnek olarak Roma bürokrasisindeki bir unvanın bir Cermen kralın maiyetinde de devam etmesi o kişinin ille de bunu iyi yapmak bir yana aynı işi yaptığı anlamına gelmiyordu. Benzer şekilde Britanya'daki beşinci yüzyıl sonlarından bir yerde *stylus* kaleminin bulunması da Roma sonrası dönemde yaygın bir okur yazarlık olduğunu kanıtlamak için kullanılamaz. Aynı mantığı günümüze kadar da genişletmek, imparatorluk kurumlarının hayatta kaldığı anlamına gelir ve İngilizcenin Hindistan'daki hükümet dillerinden biri olması da buranın hâlen İngiliz İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu anlamını taşır. Bu şüphesiz ülkenin sakinleri için büyük bir sürpriz olur.

Bu hususta kimi muhalif sesler yükselmiştir. Son zamanlarda yayımlanan iki popüler kitapta, Geç Antik Çağ üzerine uzman yazarlar (yeterince ilginç bir şekilde her ikisi de Oxford'dandır), geleneksel görüşlere şüpheyle yaklaşır. Bryan Ward-Perkins'in *The Fall of Rome* (Roma'nın Çöküşü, 2005) adlı eseri ilk olarak, Roma İmparatorluğu ile barbar krallık arasındaki barışçıl bir dönüşümün basit mantık kadar delillere de karşı olduğu fikrine işaret ediyordu. Daha da önemlisi yazar burada, Roma'nın çöküşünün bir sonucu olarak ne kadar muazzam bir değişimin olduğunu göstermek için arkeolojik kayıtları kullanmıştır. Bunun büyük kısmı, örneğin artık kiremitli çatılarla örtülü evlerde yaşayan ve iyi kalite ithal eşyalardan ziyade daha basit ve yerli üretim çanak çömlek kullanan sıradan insanların günlük hayatıyla ilgili şeylerdi. Kültürel anlamdaki ilerilik o kadar keskin bir şekilde gerilemişti ki Ward-Perkins buna "medeniyetin sonu" demenin doğru olduğunu düşünmüştü. Peter Heather'in *The Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü, 2005) adlı eseri ise bunun sonuçlarından ziyade Batı İmparatorluğu'nun nasıl çöktüğüyle daha çok ilgileniyordu. Heather, imparatorluğun sonuna dair barışçıl dönüşüm teorisinin "sırf detaylı tarihsel anlatılar bir nesillik dönemin yarısı boyunca

önemsenmediği için büyük oranda kendi kendini kurmuş" olduğunu düşünerek, özellikle bir tarihsel anlatı yapısı benimser. 376 yılıyla başlayarak Romulus Augustulus'un tahttan indirildiği döneme kadar bir yüzyıllık dönemi ele alır ve tıpkı Ward-Perkins gibi o da "imparatorluğun sonunu büyük bir olay" diye görür. Dördüncü yüzyıldaki imparatorluk, yıkılması kaçınılmaz güçlü, canlı bir imparatorluk olarak sunulur. Hunlar ve Gotlar gibi dışarıdan gelen halkların yarattığı tehditler insan hatası ve şans karışımının yeteri kadar karşı koyamayacağı bir zorluk ortaya koymuştu.[11]

Bu kitapların her biri kendi açılarından son derece iyidir fakat ikisi de mümkün mertebe kapsayabilecekleriyle kısıtlıdır. İki kitap da dördüncü yüzyıldaki imparatorlukla önceki dönemlerdeki imparatorluk arasında bağ kurmaya çok çalışmaz. Ne var ki eğer Roma İmparatorluğu'nun nasıl bir şey olduğunu kapsamlı bir şekilde anlamak ve en sonunda neden çöktüğünü kavramak istiyorsak böyle bir bağlantının kurulması gereklidir. Geç Antik Çağ çalışmaları dördüncü yüzyıl imparatorluğunun büyük gücünü vurgular. Bu çalışmalar şüphesiz böyle yapmakta haklıdır çünkü bu dönemde Roma bilinen dünyadaki diğer herhangi bir milletten ya da halktan baskın şekilde çok daha güçlü ancak ikinci yüzyıldaki imparatorluk kadar istikrarlı veya güçlü de değildi. Bunun nasıl ve neden değiştiği, geç dönemlerdeki imparatorluğun neden öyle olduğunu anlamak için temel unsurdur. Basitçe söylemek gerekirse imparatorluk 200 yılında; 300 yılındakinden daha güçlüydü, hem de belki 250 yılında daha da zayıf olmasına rağmen. 400 yılı itibarıyla imparatorluk yine daha zayıftı. 500 itibarıyla da batıda ortadan kalkmıştı ve Doğu Akdeniz civarındaki topraklarda sadece kalıntıları yaşıyordu. Bu değişiklikleri açıklamak için daha uzun bir derinliğe ihtiyaç var.

Gerileyiş kavramının modasının geçmesiyle birçok tarihçi imparatorluğun dışından gelen baskıya vurgu yapma eğilimindeydi. Kısa bir süre önce bazıları, Roma İmparatorluğu'nun Avrupa sınırları dışında yaşayan kabile halklarının yarattığı tehdidin gerçek boyutunu sorgulamıştır. O zaman dahi birçok kişi, üçüncü yüzyıl sonlarında görülen konfederasyonların, Erken İmparatorluk döneminde karşılaşılan

11 P. Heather, "The Fall of the Roman Empire", *Oxford Historian*, 4 (Mayıs 2006), s. 17–20. Alıntılar s. 18 ve 19'dan.

barbar kabilelerden çok daha korkutucu düşmanlar olduğunu varsaymaya devam ediyor. Üçüncü yüzyılda Parth hanedanlığının yerine geçen Sâsânilerin, Pers selefflerinden çok daha etkili, agresif ve tehlikeli olduğu bir inanç meselesi olarak kalmaktadır. Bu o kadar çok kez tekrarlanmıştır ki artık kimse bunun gerçekten doğru olup olmadığını sorgulamamaktadır. İmparatorluğun karşılaştığı tehditlerin arttığı inancı, imparatorluk içindeki muazzam kurumsal değişiklikleri yeni duruma karşı mantıklı tepkiler olarak görmek isteyenler için uygun bir düşüncedir. Elverişlilik ve sürekli tekrar bunun gerçek olduğu anlamına gelmez ve bütün bunların sorgulanması gerekir.[12]

Üçüncü yüzyıldan itibaren sık sık iç savaşlar yaşanmıştır. 217 yılından sonra Roma İmparatorluğu içinde şiddetli taht mücadelesi olmayan çok az on yıl olmuştu. Bunlardan bazıları yerel isyanlardı. Hızla bastırılmış ve pek de ciddi savaşlara yol açmamışlardı. Diğerleri yıllar sürmüş ve bir veya daha fazla büyük muharebe veya kuşatmayla son bulmuştur. Kaç Romalı askerin diğer Romalılara karşı savaşırken öldüğüne ya da sakat kaldığına dair elimizde hiçbir rakam yoktur fakat toplam sayı oldukça fazla olmalıydı. Savaşlardan uzak eyaletlerde yaşayan insanların, kaybeden taraftaki önde gelen kişilerle bağı bulunmadığı sürece iç savaşlardan doğrudan etkilenmemiş olabileceği doğrudur. Bu, bu tür şeylerin öneminin küçük olduğu anlamına gelmez. İç savaş hayatın bir gerçeğiydi ve doğrudan etkisi olmasa da yetişkinliğe ulaşmış herkes bir iç savaş döneminde yaşamıştı.

Tuhaf bir şekilde, çoğu tarihçi üçüncü yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu içindeki iç mücadelelerin sıklığına dikkat çekerken bunu detaylı bir şekilde incelemek için nadiren vakit ayırırlar. A. H. M. Jones Geç İmparatorluk dönemine dair, yayımlanmasından kırk yıl sonra bugün bile vazgeçilmez bir referans kaynağı konumundaki büyük bir çalışma vücuda getirmiştir. Bu eserde şu tuhaf açıklama yer alır: "Diocletianus iç barışı yirmi yıl boyunca korumuş fakat bu sadece iki isyanla bozulmuştur."[13] Bu noktada, iki isyandan birinin on yılın en iyi dönemi boyunca sürdüğünü ve ikisini de bastırmak için büyük bir askerî güç gerektiğini söylemeliyiz. Diocletianus, ilk başta kendisini imparator

12 Avrupa'daki kabile halklarının Roma İmparatorluğu'na yönelttiği gerçek tehdide dair bir tartışma için bkz. G. Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568* (2007).

13 A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284–602*, c. 2 (1964), s. 1033.

olarak garantiye almak için başka bir iç savaşa girmiş ve kazanmıştı. Son on yılların normuna göre şüphesiz başarılı biriydi fakat imparatorluğa kazandırdığı istikrar kısıtlı ve kısaydı. Saltanatından sonra özellikle geniş ölçekli bir dizi iç savaş başladı. Jones'un, Roma'nın çöküşünün sebeplerini ele aldığı uzun bölümde iç savaşa ve iç mücadelelere tek bir paragraf ayırması önemlidir. Bu tutumu tipik bir şeydi ve hâlen de öyledir. İç savaşlar ve tahtı gasp etme girişimleri Geç Roma döneminin normal bir özelliği olarak kabul ediliyordu. Bu ihmalin sebeplerinden birisi, birçok bilim insanının iç savaşların sadece uzak geçmişte kalmış şeyler olduğu ülkelerde çalışmış olması olabilir. Yabancı tehditlerin her zaman daha ciddi olması gerektiğini varsaymak onlar için doğaldı. Ek olarak, kurumlara ve kültüre odaklanınca, bu tür şeyler üzerinde nadiren büyük değişikliklere yol açan iç savaşlar için çok az yer kalıyordu. Herhangi bir kişinin, imparatorların ve onların her seviyeden astlarının tutumları için bu gerçekliğin sonuçlarını düşünmeyi durdurması çok sık değildi.

Bu kitabın hedefi Roma İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı hem iç hem de dış sorunlara daha yakından bakmaktır. Kitap, üçüncü yüzyılın ortalarındaki kaosa sürüklenme izine geçmeden evvel, tıpkı Gibbon'ın yaptığı gibi imparatorluğun hâlen altın çağını yaşıyormuş gibi göründüğü 180 yılında başlayacaktır. Akabinde Diocletianus ve Constantinus'un yeniden inşa ettiği imparatorluğu, dördüncü yüzyılda Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmesini ve beşinci yüzyılda Batı'daki çöküşünü inceleyeceğiz. Kitap, Doğu İmparatorluğu'nun kaybedilmiş toprakları altıncı yüzyılda yeniden ele geçirmek için sarf ettiği başarısız gayretlerle son bulacak. Gibbon bundan daha da öteye giderek on beşinci yüzyılda Constantinopolis'in Türklerin eline düşüşünü de incelemişti. Bu kendi açısından büyüleyici bir hikâyedir lakin burada hak ettiği kadar incelenemeyecek kadar da büyük bir konudur. Altıncı yüzyıl itibarıyla dünya, başlangıç noktamızdan derin ve kalıcı bir şekilde değişik bir yer olmuştu. Doğu Roma İmparatorluğu güçlüydü ama artık birleşik Roma İmparatorluğu'nun sahip olduğu baskın kudrete ve egemenliğe sahip değildi. Bu kitap, bunun nasıl gerçekleştiği ile alâkalıdır. Hikâyenin merkezinde bazı erkek ve kadınlar, gruplar, halklar ve bu yüzyılları şekillendirmiş kabileler var. Hikâyeyi anlatırken, neden olayların bu şekilde gerçekleştiğine dair muhtemel teorileri değerlendirmeye çalışacağız.

KAYNAKLAR

Söz konusu temayı ele alırken Gibbon'a kıyasla daha önemli avantajlara sahibiz. Antik Çağ uzmanları, antik dünyadan gelen yazıtları toplamak ve katalog hâline getirmenin yanı sıra gözle görülebilen antik kasaba ve şehirlerin kalıntılarını açıklamak için çaba sarf etmiştir. Ancak on sekizinci yüzyıla kadar sistematik bir arkeolojik form bulunmuyordu ve verileri toplama ve anlama teknikleri bu dönemden beri çok daha gelişmiştir. Yeni yerleşim yerleri keşfedilmeye ve mevcutlar da daha iyi anlaşılmaya devam etmektedir. Bu ise her bölge ve döneme dair bilgi havuzumuzu genişletmektedir. Modern yöntemler oldukça ileri düzeydir ve iyi bilgiler ortaya çıkarma konusunda doğru koşullarda oldukça yetkindir. Bu, modern eğilimin küçük alanları gittikçe daha ve daha detaylı şekilde kazmak olduğu anlamına gelmez. Roma döneminden gelen birçok topluluğun boyutu göz önünde bulundurulduğunda yerleşim yerlerinin tamamen kazılmış olması bugün nadir bir durumdur. Benzer şekilde kaynaklar sadece, yeri belirlenen bölgelerin küçük bir bölümünde geniş kapsamlı çalışmalar yapmak için mevcuttur. Bu, kayıp şeyleri ya da henüz konumu belirlenmemiş bölgeleri göz ardı bile ederek, bir eyaletteki kır veya şehir hayatının genel bir resminin mevcut kalıntılara dair minik bir örnek olduğu anlamına gelebilir. Ayrıca, arkeoloji sayesinde keşfedilen net bilgilerin sınırlı sayıda olduğunu kabul etmek de oldukça önemlidir. Bütün buluntular, hele hele geniş kapsamlı sonuçlar çıkarılacaksa, yorumlanmayı gerektirir. Antik dünya tarihine dair herhangi bir çalışma, arkeolojik kayıtları değerlendirmedikçe eksik bir çalışmadır lakin bu kayıtlardan çıkarılan izlenimlerin yeni keşifler yapıldıkça ya da eskileri yeniden yorumlandıkça değişmesi muhtemeldir.

Gibbon, Yunan-Roma dünyasından günümüze ulaşan çok sayıdaki yazılı kaynağa erişebilmişti. O zamandan beri çok az keşif olmuştur –söz gelimi kitabın kapsadığı dönemin en başlarına ait Fronto'nun mektupları bulunmuştur. Diğer taraftan Ossianus şiirleri (varsayıma göre, Roma'ya karşı savaşmış ve *Roma'nın Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* içerisinde de sözü edilen Caledonialı kabilelerin İskoçya'dan günümüze gelen destansı şiirleri) uzun bir süredir on sekizinci yüzyıl muziplikleri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, diğer yazarlara ait bulunan özgün metin ve fragmanlar edebi kaynakların dengesini ve faydasını

temelden değiştirmemiştir. Üçüncü yüzyıla dair kaynak sayısı son derece azdır. Bu yüzyılın büyük kısmı için genelde kısa ve güvenilmez daha önceki tarihlere dair sadece özetler ve derlemeler vardır. Ayrıca *Historia Augusta* olarak bilinen ve üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarında yazdıkları düşünülen altı yazarın eseri olarak tahmin edilen imparator biyografileri koleksiyonu da bulunmaktadır. Günümüzde bu biyografiler, söz konusu tarihten en az bir nesil sonra tek bir kişi tarafından yazılmış olarak kabul ediliyor. Uydurma ve kafa karışıklığının olduğu tuhaf bir karışımı teşkil eden bu metnin yazarı yine de bazı güvenilir bilgiler veriyor gibi gözükmektedir. Ancak bunu mümkün mertebe fazla kullanmak zorunda kalmamız, bu döneme dair diğer kaynaklarımızın ne kadar kıt olduğunun bir göstergesidir.[14]

İki ünlü anlatı tarihçisi detaylı ve genelde güvenilir metinler sağlar. Ammianus Marcellinus dördüncü yüzyılın bir kısmını, Prokopios da altıncı yüzyılın bir kısmını anlatır. Her iki müellif de anlattıkları bazı olaylara bizzat şahit olmuş kişilerdi. Aynı şey, konumuzu oluşturan dönemin başlangıç kısımlarını aktaran Cassius Dio ve Herodianos için de bir ölçüde geçerlidir. Bunlardan ayrı olarak yazılı kaynakların çok büyük kısmı siyaset veya savaş gibi büyük olaylarla çok ilgilenmez. Birçok methiye konuşması gibi bazı kaynaklar imparatorlara yöneltilmiştir ve o dönemin endişeleri ve hadiselerine işaret eder fakat bunlar öylesine süslü bir üslup ve retorik tarzda yazılmıştır ki çok fazla bilgi derleyebilmek zordur. Bunlarda şifreli mesajların olduğu inancı gerçek olabilir ancak bu kolayca abartılabilir. Bir zamanlar mevcut yazılı kaynakların en küçük fragmanlarına ulaşabildiğimizi hatırlamak çok önemlidir. Ammianus'un tarih kitabının büyük kısmı kayıptır. Öte yandan birçok diğer yazar ve eserinin sadece isimleri günümüze gelmiştir. Şüphesiz, günümüze ulaşan kaynaklarda da sözü edilmeyen daha çok yazar ve eser vardı. Birçok kitap, kilise kütüphanelerinde tutulan elyazmaları şeklinde muhafaza edilmiştir. Bu kaçınılmaz olarak Hıristiyan elyazması nüshalarının çok daha iyi olduğu ve tarihsel bir ilgiden ziyade edebi bir yararlılığın rol oynadığı anlamına geliyordu. Şans faktörü ise daha da büyük bir rol oynamıştır.

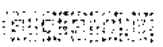
Bu, diğer belgeler için daha da geçerlidir –bunların çoğu papirüse yazılmıştı fakat zaman zaman yazı tabletleri ya da çanak çömlek

14 E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* Vol 1 (1776), bölüm. 6, dn. 13–14.

kırıklarına da yazılıyordu ve bunların muhafazası da ayır bir şans meselesidir. Söz konusu belgeler, koşulların uygun olduğu yerlerde bulunmaya devam etmektedir. Belirli zamanlarda birçoğu ortaya çıkabiliyor ve nüfus sayımı raporları gibi bilgiler içerebiliyor. Bu tür bilgiler son derece faydalıdır lakin nüfus boyutu, yaş aralığı ve refah düzeyi gibi güvenilir istatistikleri oldukça yerel ve kısa vadeli istatistiklerden daha fazlası yapmak için hiçbir zaman yeteri nicelikte bulunmaz. Antik dünya üzerine yapılan bütün çalışmalar, istatistik desteği olmadan ilerlemek zorundadır. Bu, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü anlatmak için öne sürülen bazı teorileri kanıtlamanın ya da çürütmenin imkânsız olduğu anlamına gelmez. Bunda, nüfustaki ciddi bir düşüşün rolü olup olmadığını söyleyemeyiz. Benzer şekilde herhangi bir dönemde ekonominin durumunu ölçemeyiz ya da üçüncü yüzyıldaki sarsıcı devalüasyonun gerçek etkisinin izini süremeyiz. Sahip olduğumuz kaynaklar eğilimleri ima ediyor olabilir fakat herkes bunları aynı şekilde yorumlamayacaktır.

Roma İmparatorluğu'nun üçüncü ve sonraki yüzyıllardaki tarihi hakkında bilemeyeceğimiz çok sayıda şey bulunuyor. Aynı şey daha büyük ya da daha küçük ölçülerde Antik Çağ tarihinin birçok döneminde de geçerlidir. Yine de kaynakların cevaplamasını en kolay hâle getirdiği sorulara geçmekten ziyade sormak istediğimiz soruları sormakta dikkatli olmalıyız. Ek olarak, çok sayıda Yunan ve Roma yazılı kaynağının günümüze ulaşamamış olduğu gerçeği, Roma dünyasından Orta Çağ dünyasına geçişin birçok açıdan pek etkili bir şey olduğuna işaret eder. Bu literatürün çok büyük bir kısmı, kilise mensupları tarafından kasıtlı bir şekilde bastırılmış ya da yok edilmiş olmaktan ziyade kaybolmuştur. Orta Çağ dünyası, öncesindeki Klasik Çağ dünyasından daha az okur yazar bir dünyaydı, özellikle de Batı Avrupa. Bunlardan hiçbiri bir dönüşümden söz etmez. Uzun bir süre içerisinde gerçekleşmiş ve belirli bir tarihe kısıtlanması mümkün olmayan bir şey olsa bile Roma İmparatorluğu'nun çöküşü büyük bir olaydı. İmparatorluğu hâlen doruk noktasında olduğu zaman değerlendirdiğimiz zaman bu daha da açık bir hâl alır.

I. KISIM

Kriz?
Üçüncü Yüzyıl

1

ALTIN KRALLIĞI

"Sayesinde her şeyin var olduğu ve var olmaya devam ettiği hız üzerindeki yansıma hızla geçip gidiyor ve gözden kayboluyor. Madde, sanki sürekli akan bir nehir gibi... Geçmişin ölçülemez uzunluğu ve içinde her şeyin yok olduğu geleceğin esneyen girdabı hep bizim tarafımızda. O hâlde, bütün bu şeylerin arasında gururla böbürlenen ya da işkence çeken veyahut sıkıntıları sanki çok uzun bir süre boyunca devam edecekmiş gibi dövünen kişi nasıl olur da ahmak olmaz?" *İmparator Marcus Aurelius.*[1]

Marcus Aurelius, yaklaşık olarak 17 Mart 180 günü gecesinde öldü. Roma'nın on altıncı imparatoru elli dokuzuncu yaş gününe birkaç hafta uzaklıktaydı ve neredeyse yirmi yıl boyunca devasa imparatorluğunu yönetmişti. Sonraları, imparatorun oğlu ve halefi Commodus'u memnun etmek için hekimlerin ona bir suikast düzenlediği dedikoduları ortaya çıktı –herhangi bir imparator öldüğünde neredeyse her zaman suikast iddiası oluyordu. Bu pek muhtemel değildir ve aslında imparatorun bu kadar uzun bir süre yaşaması birçok açıdan şaşırtıcıdır. Hiçbir zaman güçlü kuvvetli bir adam olmayan Marcus Aurelius, savaş ve salgınlarla dolu bir iktidar döneminde kendisini çok yıpratmıştı. Yine de daha sonraki nesiller onu ideal bir imparator olarak hatırlayacak ve bir sonraki yüzyılda yazan Senatör Dio iktidarını "altın krallığı" olarak tanımlayacaktı. Marcus Aurelius'un ünlü *Ta eis heauton* (*Kendime Düşünceler*) eseri (hiçbir zaman yayımlamayı düşünmediği

1 Marcus Aurelius, *Meditations* 5. 23, şuradan alındı: Wordsworth Classics of World Literature Series, çev. R. Hard (1997), s. 41.

Harita 1: MS İkinci Yüzyıl Sonlarında Roma İmparatorluğu

----- yaklaşık olarak eyalet sınırları
• eyalet başkenti ana merkezi
□ lejyon üssü
⊡ lejyon üssü ve eyalet başkenti
BELGICA eyalet
PARTHIA diğer bölgeler/halklar
IAZYGES
Potaissa
Agulum
ROXOLANI
DACIA
Sarmizegetusa
ingidunum
Viminacium
Danuvius
DOBRUDJA
MOESIA SUPERIOR
Durostorum
Novae
BITHYNIA ET PONTUS
MOESIA INFERIOR
Amastris
THRACIA
MACEDONIA
Perinthus
Thessalonica
Nicomedia
Satala
GALATIA
CAPPADOCIA
ARMENIA
EPIRUS
Nicopolis
Pergamum
Ancyra
Melitene
ASIA
ACHAEA
Corinthus
Caesarea (Mazaca)
Samosata
Resaina
Ephesus
Tarsus
CILICIA
Antiochia
Singara
Myra
LYCIA ET PAMPHYLIA
CYPRUS
SYRIA COELE 2 lejyon
Raphaneae
CRETA ET CYRENE
Gortyn
Paphus
SYRIA PHOENICE
Caparcotna
Tyrus
Caesarea
SYRIA PALAESTINA
Bostra
Firat N.
Aelia Capitolina
Cyrene
PARTHIA
ARABIA
Alexandria/ Nicopolis
MISIR

felsefî düşüncelerinin günlük tarzında yazılmış metni) derin bir görev duygusu ve iyi yönetici olmak için samimi bir isteğe sahip bir adama işaret eder. Bu, itibar kazanma isteğinden kaynaklamıyordu –"kralın üstüne düşen iyilik yapmak ve kötü anılmaktır." Fakat bu yapılacak doğru şeydi ve herkes için en iyisiydi. İtibar, ölülere hiçbir şey ifade etmezdi. O, tıpkı yazgısında ölmek olan herkes ve her şey gibiydi: "Kısa bir süre içinde hiç kimse olup, hiçbir yerde bulunmayacaksın. Tıpkı Hadrianus ve Augustus gibi." Ölüm ve bunu hiçbir darılma olmadan kabul etme ihtiyacı sürekli işlenen bir temadır ve imparatorun hiçbir zaman kendisini ikna edemediğine işaret eder. Yazdığı şahsi mektupları dostlarını ve ailesinden kişileri kaybetmesine duyduğu derin duyguları ortaya koyar. Lakin dünyanın doğasında değişim vardı ve Roma İmparatorluğu'nun kaderinde hiçbir zaman gerileme ya da çökme olmadığını düşünen tarihçiler bile imparatorluğun dönüşümünü açıklar. Bu sürece bakmadan önce Marcus Aurelius'un dünyasını incelemeye değer.[2]

Marcus gibi eğitimli insanlar dünyanın yuvarlak olduğunu biliyordu. İlk önce Yunan filozofları bunu fark etmişti fakat yüzyıllardır Romalılar da bir küreden (*orb*dan) bahsediyordu. Zaman zaman tam tersi iddialar da oluyordu ancak filozoflar arasındaki eğilim yıldızların ve gezegenlerin güneşten ziyade dünya etrafında döndüğü yönündeydi. Antik dünyadaki birçok kültürde gece göğü üzerine çokça bilgi vardı. Bunun sebebi özellikle de insanların astrolojiye derin bir merak duymasıydı. İmparator Hadrianus'un, ölümünün günü ve saati de dahil olmak üzere her türlü olayları dakikasına kadar tahmin edebilme yeteneği olduğu düşünülüyordu. Dünya yuvarlaktı fakat sadece üç kıta biliniyordu (Avrupa, Asya ve Afrika) ve bu son iki kıtanın tam boyutuna dair kesin ve açık bir bilgi de yoktu. Toprak yığınlarının etrafında, bunların çevresini saran devasa bir okyanus ve bunun tıpkı Britanya gibi birkaç adayla saçakları vardı. Kıtaların merkezinde Akdeniz (Orta Deniz) yer alıyordu. Bu deniz, dünyanın ve Roma İmparatorluğu'nun kalbiydi.[3]

2 A. Birley, *Marcus Aurelius* (gözden geçirilmiş edisyon, 1987) imparatora dair en yeni ve en kapsamlı biyografidir. Alıntılar için bkz. *Meditations* 7. 36, 8. 5; çocuklarını kaybetmesi için bkz. Fronto, *Epistulae ad Marcum Caesarem* 4. 11, 5. 19 (34), 5. 45 (60), Marcus Aurelius, *Meditations* 1. 8, 8. 49, 9. 40, 10. 34, 11. 34 ve Birley (1987), s. 106–108.

3 SHA, *Hadrian* 16. 7. Burada birçok konuya değinen ve ele alınan Akdeniz tarihinin yenilikçi bir analizi için bkz. P. Holden & N. Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* (2000).

Marcus'un döneminde imparatorluk Atlantik Okyanusu'ndan Ren ve Tuna nehirlerine kadar, Kuzey Britanya'daki Forth ve Clyde nehirleri hattından da Suriye'deki Fırat Nehri'ne değin yayılmıştı. Bu devasa bir alandı ve yaşayan sakinler düşünüldüğünde bilinen dünyanın açık ara en büyük parçasıydı. Bu, ulaşımın denizde seyreden bir gemiden veya karada dört nala giden bir attan daha hızlı olmadığı bir dönemde normaldi. İmparatorluğun en doğu yakasından en kuzey ucuna kadar yaklaşık 4.800 kilometre vardı. Buna rağmen insanların bu tür yolculuklar yaptığını biliyoruz. 1878 yılında, South Shields, Arbeia'da bulunan bir Roma hisarı yakınlarında, Tyne Nehri'nin ağzına bakan yerde bir mezar taşı bulundu. Bu mezarda "Palmira milletinden gelen Barates'in azatlısı ve karısı" otuz dokuz yaşındaki Regina'dan (kraliçe ya da belki de prenses) bahsedilir. Palmira, Suriye vahasındaki zengin bir şehirdi. Görünüşe göre Barates bir tüccardı, hatta bu anıtın boyutu ve niteliğine bakılırsa başarılı bir tüccardı. Karısı ise Thames'in kuzeyinde yaşayan Catuvellauni kabilesinden gelen bir Britanya yerlisiydi. Normalde bu kadın kölesiydi fakat ona özgürlüğünü vermiş ve daha sonra onunla evlenmişti ki bu tür uygulamalar nadir değildi. Mezar taşında kadın, bir Romalı hanımefendi gibi şık giyinmiş ve oturmuş şekilde tasvir edilmiştir. Bileğinde bir bilezik, boğazında ise bir kolye görülür. Saçları modaya uygun şekilde süslü bir hâlde iğneyle tutturulmuş hâldedir. En azından kocası ona gerçek bir sevgi beslemiş gibi görünüyor. Yazıtın büyük kısmı Latincedir fakat son dizeleri yerel diliyle yazılmış bir yazıdır ve en basit hâliyle "Regina, Barates'in azatlısı, heyhat!" şeklinde okunur.[4]

Ne Barates ne de Regina Roma vatandaşıydı ancak evlilikleri ve Kuzey Britanya'da bulunmaları imparatorluk sayesindeydi. Söz konusu anıtın Roma'ya özgü ve büyük çoğunlukla Latince olması da bundan kaynaklanıyordu. Çok büyük oranda olmasa da yaşadıkları dünya Roma dünyasıydı. Her biri kendisini, bir zamanların bağımsız insanlarıyla gururla ilişkilendiriyordu. Barates kendi Semitik dilini konuşuyordu, Regina da muhtemelen kendi halkının kullandığı bir Kelt dilini. Latince sadece Batı eyaletlerinde yaygındı ve Yunanca Doğu'da iletişim ve kültürün en temel araçlarından biri olarak kalmıştı. İmparatorluk

4 *RIB* 1065. Karş. *RIB* 1171.

topraklarında yerel olarak birçok farklı dil ve aksan konuşulmaya devam ediyordu. Din, örf, adet ve kültür bakımından diğer farklılıklar da vardı ancak imparatorluğa dair çarpıcı olan şey, bir eyaletten diğerine görülen benzerliklerdi. Bazilikalar, tapınaklar, tiyatro, hipodrom, amfitiyatro ve su kemerleri gibi büyük kamu yapıları Galya, İspanya ve Suriye'de olduğu kadar Afrika'da da aynı gözüküyordu.

Ancak bu, mimari tarz ve mühendislik tekniklerinden daha fazlasıydı. İnsanlar benzer ve belirgin bir şekilde Roma tarzında giyiniyordu ve farklı modalar da yaygındı. Sakal bırakan ilk imparator Hadrianus'tu. Sakal bırakması, başkaları onun bedeni üzerindeki lekeleri gizlemek istediğini söylese de onun Yunan geleneklerine karşı tutkusunu gösteriyordu. Birçok erkek de imparatora öykünüyordu. Benzer şekilde kadınlar da eyaletlerdeki portrelerinde görülen imparatorların karıları ve kızlarının benimsediği saç stillerine özeniyordu. Neredeyse aynı saç modelleri, Ren bölgesindeki heykellerden Mısır'daki mezar portrelerine kadar görülebiliyordu. Bu boyalı portreler, bölgenin eski adetine göre yapılmış mumyaların olduğu tabutları süslüyordu. Bir Romalı olmak nadiren yerel gelenekleri tamamen terk etmek anlamına gelirdi.[5]

Roma İmparatorluğu fetihlerle yaratılmıştı ve bu fetihler genelde aşırı kanlı işlerdi. MÖ 58–50 yılında Galya'nın altını üstüne getirdiği zaman Iulius Caesar'ın bir milyon insanı öldürdüğü ve bundan daha fazlasını da köle olarak sattığı söylenir. Bu olağandışıydı ve verilen sayılar büyük ihtimalle abartılmıştı. Buna rağmen Romalılar zafer peşinde koşarken acımasızca kararlıydı ve bedeli mağluplar için ürkütücü olabilirdi. Romalı tarihçi Tacitus'ta bir kabile şefi şöyle der: "Romalılar bir çöl yaratır, buna da barış der." Çok az sayıda Roma eyaleti hiç savaş olmadan meydana getirilmiştir. Bu insanları Roma'nın çıkarı uğruna yoksun bırakması onun için uygun olsa bile Caesar dahi, Galyalıların özgürlükleri için savaşmasının doğal olduğunu düşünmüştü. Ancak diğer yerlerde olduğu gibi Galya'da da Roma lejyonlarına kucak açacak bazı topluluklar ve liderler her zaman vardı ve bunlar düşman komşularından korunmak ya da rakiplerine karşı bir avantaj elde etmek istiyordu. Ünlü kraliçe Boudicca'nın mensup olduğu Iceni kabilesi 43

5 British Museum'daki sergi kataloğunda, betimlemesi iyi yapılmış mumya koleksiyonu için bkz. S. Walker & M. Bierbrier, *Ancient Faces: Mummy Portraits from Roman Egypt* (1997).

yılında Romalı işgalcileri hoş karşılamış ancak kraliyet ailesine kötü davranıldığı zaman 60 yılında isyan etmiştir. Lejyonlar herhangi bir isyanı bastırma konusunda, bir savaşta olduğu kadar etkin ve vahşiydi. Iceni kabilesinin isyanı da son derece büyük ve pahalıya patlayan bir yenilgiyle sonuçlanmıştır.[6]

İsyanlar genellikle ilk fetihlerin bir nesil sonrasında yaşanırdı fakat birçok bölgede aşırı derecede nadir olaylardı. İkinci yüzyılda eyalet nüfusunun büyük bir kısmının bağımsızlık için istek duyduğuna dair herhangi bir iz belirleyebilmek oldukça zordur. Bir açıdan bu, lejyonların korkutucu gücünün işaretiydi lakin Roma ordusu da bütün imparatorluğu güç yoluyla yürütecek kadar yeterince büyük değildi. Pek çok bölgede bırakın silahlı birlikleri bir asker bile olmayabiliyordu. Daha da önemlisi, Roma yönetiminde refaha kavuşmuş yeterince insan bu refahı bırakmak istemiyordu. Romalıların bir çölü işgal etmesini değil eyaletlerin barış ve zenginlik içinde olmasını arzuluyorlardı. Bazı dönemlerde fethedilmiş bölgelerdeki topluluklarda Romalı ve İtalyan kolonicilerin oluşturduğu büyük yerleşim yerleri oluyordu fakat bunlar hiçbir zaman yerli nüfusun arasındaki bir azınlıktan fazlası değildi. Eyalet sakinlerinin gayretleri olmaksızın eyaletler de asla barış içinde olamaz ve gereken vergileri ödeyemezdi.

En çok çıkarı bulunanlar yerel aristokratlardı. Bunların çoğu topraklarını, statülerini ve zenginliklerini koruyordu. Yerel topluluklar çoğunlukla kendi iç işlerini kendisi yürütürdü çünkü merkezî hükümetin müdahalede bulunmak için ne isteği ne de kapasitesi vardı. Özellikle de Roma vatandaşlarıyla davalı olanlara yönelik ya da diğer topluluklarla ilişkileri düzenlemek amacıyla bazı yasalar koyulabiliyordu. Genelde bu topluluklar, etraflarındaki toprakları yöneten şehirlerdi. Çoğu, Roma işgali öncesinde kurulmuştu fakat hiç kimsenin olmadığı yerlerde de şehirler kuruluyordu. İmparatorlukta esasen şehir kültürü hâkimdi ve yerli aristokratlara kamu görevlisi ve şehir meclisi üyesi olmaları için teşvik veriliyordu. Bu onlara prestij, otorite ve bazen de imparatorluk hizmetinde daha da büyük bir kariyer şansı tanıyordu. Birçok insana Roma vatandaşlığı veriliyordu. Roma bu konuda her zaman cömert

6 Tacitus, *Agricola* 30; Plutarch, *Caesar* 15, A. Goldsworthy, *Caesar* (2006), s. 335. İsyanlara dair bir tartışma için bkz. S. Dyson, "Native Revolt Patterns in the Roman Empire", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II. 3, s. 38–175.

davranmıştı ve vatandaşlık, varlıklı olmayan çok sayıda eyalet sakinine de tanınıyordu. Birinci yüzyılın ortalarında, Küçük Asya'daki Tarsus'tan gelen Havari Paulus, Latince konuşabiliyor olduğuna dair bir delil olmasa da bir Roma vatandaşıydı. Ailesi iyi bir eğitim almasını sağlayabilecek durumdaydı fakat görünüşe göre çok da zengin bir ailesi yoktu. Büyük ölçekte, bütün şehirler Roma örneği alınmış kurumlarıyla bir Roma kasabası ya da kolonisi olabilirdi.

Eyaletlerin çoğu imparatorluğun yapay oluşumlarıydı. Farklı halklar, kabileler ve şehirlerin bölgelerde toplanması Romalılardan önce hiçbir şekilde gerçek anlam ifade etmezdi. Kabileler ve şehirler gerçek duygulara ilham vermeye devam etti. Paulus, Romalı olmak kadar, "hiç de kötü bir şehir olmayan" Tarsus vatandaşlığıyla da gurur duyuyordu. İkinci yüzyılda şehirler en yüksek refah seviyelerine ulaşmıştı. Komşularıyla son derece şiddetli bir şekilde rekabet edebiliyorlar, onlardan görkem ve prestij konusunda üstün olmak için mücadele gösteriyorlardı. Şehrin önemini gösteren fiziksel semboller gibi büyük kamu yapıları da inşa ediliyordu. Bir zamanlar mevcut olanlardan günümüze sadece küçük bir kısım kalmıştır fakat günümüze ulaşan bu tür anıtlar Roma dönemini hatırlatan en görkemli şeylerdir. Bu tür projelere başkanlık yapan kamu görevlilerinden, kendi ceplerinden çokça para harcaması beklenirdi ve bu kişilerin isimleri, tamamlanmış yapıların üzerine yazılan yazıtlarda anılırdı. Bazen de hırs çığırından çıkardı. İkinci yüzyılın başlarında Genç Plinius, günümüzde Türkiye'nin kuzeyindeki Bithynia ve Pontos bölgesini yönetmesi için gönderilmişti. Nicomedia'nın (İzmit) hiçbir zaman tamamlanmamış bir su kemeri için 3 milyon *sestertius*tan fazla para harcadığını öğrendi. Yakınlardaki Nicaea (İznik) şehri ise çökmekteki bir tiyatro için 10 milyon harcamıştı. Bunlar muazzam paralardı (lejyonlardaki askerler yılda 1.200 *sestertius* kazanıyordu) ve şehirlerin gelişimi için harcanan büyük paralara dair bir işarettir. Pek çok proje çok daha başarılıydı. Gelenek ve ritüellere dair yerel tuhaflıklar her zaman oluyordu fakat imparatorluk topraklarında sivil hayatın ne kadar benzer olduğu çarpıcı bir şeydir.[7]

Roma ilk başta ne kadar korkunç bir fetih yaparsa yapsın, eğer bir çöl yaratıyorsa bu daha sonra asla kalıcı olmuyordu. Ünlü *Pax Romana*,

7 Elçilerin İşleri 21: 39; Pliny, *Epistulae* 10.37 & 39. Sivil hayat ve aristokratik hamilik sistemi için bkz. P. Veyne, *Bread and Circuses* (1990).

yani Roma Barışı bir gerçeklikti. Antik dünyada uzun bir süre boyunca barışın hâkim olmasının ne kadar nadir olduğunu da unutmamalıyız. Romalıların gelişinden önce savaş ve yağmacılık her yerde sıkça görülen olaylardı ve bazı bölgelerde bölgesel bir hastalık gibiydi. Kabileler, halklar, şehirler, krallıklar ya da liderler sık sık birbirleriyle savaşırdı ve birçok durumda yerel şiddet olayları ve iç savaşlarla yıkılırlardı. Bu, sözümona barbar kabileleri kadar Yunan dünyası için de geçerliydi. Dış politikada, demokratik Atina şehri bile son derece agresifti. Romalılar ise bütün bunları durdurmuştur. Roma, Antik dünyanın en başarılı emperyalistiydi fakat kesinlikle tek yayılmacı devlet değildi. Fethedilmiş bölgelerdeki halkları, kendi haklarında agresif olanlardan ziyade Roma'nın kurbanları olarak düşünmek de hatalıdır. Romalıların başkalarını yutma ve eyaletleri Roma'ya sadık kalmanın direniş gösterme alternatifinden çok daha iyi olduğuna ikna etme konusunda benzersiz bir yeteneği vardı. Bu rıza etkeni, nihayetinde imparatorluğun işlemesini sağlayan yegâne şeydi. 180 yılı itibarıyla kimse ciddi anlamda Roma'sız bir dünyayı hatırlamak bir yana, hayal bile edemezdi.

Eyaletlerde şiddet hiç yok da değildi. Bazı dönemlerde ve bazı bölgelerde haydutluk ciddi bir sorundu ve birçok kez de bununla bağlantılı sosyal ya da siyasi bir etken vardı. Hem korsanlar hem de haydutlar sık sık Yunan ve Roma kurgularında yer etmiştir. Bu da hayal gücüne girdiklerini gösterir ve ille de gerçek hayatta sık rastlanan kişiler oldukları anlamına gelmez. Bununla birlikte, bir dizi kaynakta sık sık organize ya da sıradan (toprak sahiplerinin kiracılara karşı ya da herhangi bir grubun savunmasız bir gruba karşı düzenlediği) şiddet olaylarından bahsedilir. Bu noktada biraz dikkatli olmalıyız çünkü işlenen suçlar (özellikle de şiddet suçları) günümüz medyasında aşırı derecede dikkat çeker. Bu, kimsenin hiçbir şeyin olmadığı günlere dair bir şey yazmayı ya da duymayı istemediği içindir. Yerel seviyenin üzerinde organize bir polis kuvveti yoktu ve imparatorluk şüphesiz suçtan arınmış değildi fakat o zaman bile bu, diğer büyük devletler için de geçerliydi. Ciddi isyanlar oldukça nadirdi. Yahudiye bölgesi (Iudaea), Nero (66–73) ve Hadrianus (132–135) zamanlarında ayaklanmıştı. Öte yandan Mısır, Kıbrıs ve diğer birçok eyaletteki Yahudi nüfusu da Traianus'a karşı isyan etmişti (115–117). Her bir olayda da çarpışmalar sert geçmiş ve

pahalıya patlamış fakat en sonunda Romalılar isyanı vahşi bir şekilde bastırmıştır.[8]

Yahudiler, dinin de destek verdiği güçlü bir milliyet duygusuna genelde kapılmazdı ve işgalcilere direniş gösterilmesini vurgulayan gelenekleri de pek yoktu. İmparatorluk şehirlerinde serpiştirilmiş şekilde bulunan Yahudi toplulukları vardı ancak aynı zamanda büyük Parthia Krallığı'nda yaşayan da birçok Yahudi bulunuyordu. Parthlar, imparatorluk sınırlarındaki önemli bir bağımsız güçtü ve günümüzde Irak ve İran'ın büyük kısmını kaplayan bir bölgeye hükmediyorlardı. Romalılar onlara karşı, diğer halklara karşı benimsedikleri diplomaside eşi benzeri olmayan bir saygı göstermelerine rağmen asla denkleri olarak görmüyorlardı. Parth süvari orduları doğru koşullar altında korkutucu birliklerdi ve geçmişte her ne kadar Roma'nın lehine anlaşmalarla sonuçlanmış olsa da Roma ordularının yenilgi aldığı çarpışmalar vuku bulmuştu. Yine de Parthların gücü öyle çok abartılmamalı ve imparatorluğun gölgesinde kaldıkları bilinmelidir. Traianus büyük bir istila seferi düzenlemiş ve Ctesiphon'daki Parth başkentini yağmalamıştı. Bizzat Roma şehrini tehdit eden bir Parth ordusu ise hiçbir zaman olmamıştır. Parthia ile Roma arasında Armenia Krallığı bulunuyordu ve bu krallık da istikrarsız bir bağımsızlığa tutunuyordu. Kültürel olarak Armenia, Parthlarla daha çok ortaklığa sahipti ve Armenia tahtını sık sık Parth kraliyet ailesi üyeleri işgal ederdi. Lakin Romalılar yeni krala sadece kendilerinin meşruiyet tanıyabileceğinde ısrar ediyordu.

Traianus, Parthia'nın büyük kısmını ilhak etmeye kalkışmış fakat yeni fethedilen bölgelerde çıkan birçok isyan ve bozulan sağlığı buna engel olmuştur. Halefi Hadrianus yeni eyaletlerden çekilmiş ve Parthia yavaş yavaş gücünün bir kısmını geri kazanmıştır. Sınır boyunca diğer başka bölgelerde Roma ölçek olarak daha küçük topluluklarla karşı karşıya geliyordu. Büyük çoğunluğu, siyasi birliği olmayan ve sık sık birbirlerine düşman kesilen kabile halklarıydı. Zaman zaman bir karizmatik lider kabileleri bir süre birleştirmek için ortaya çıkabiliyordu fakat gücü nadiren halefine geçebiliyordu. Roma ordusunun çok büyük bir bölümü tehditlerin gelebileceği sınır bölgelerinde ya da yakınlarında konuşlanıyordu. Bu, ciddi isyanların iç bölgelerdeki birçok eyalette çıkması muhtemel

8 Genel bir tartışma için bkz. G. Woolf, "Roman Peace", J. Rich & G. Shipley, *War and Society in the Roman World* (1993), s. 171–194.

olmayan şeyler olduğunu gösterir. İkinci yüzyılda yazan Yunan hatip Ailios Aristeides Romalı askerleri, şehirleri koruyan surlarla kıyas etmiştir.[9]

"DAHA ONURLU ADAMLAR": İMPARATORLUĞUN YÖNETİCİLERİ

Roma'nın kuruluşunun 900. yıl dönümü Marcus Aurelius'un genç bir delikanlı olduğu 148 yılında kutlandı (Romulus'un gerçekten yaşayıp yaşamadığını ve şehri MÖ 753 yılında kurup kurmadığını bilmek imkânsızdır fakat geleneksel kuruluş tarihi muhtemelen kabaca doğruydu). MÖ 509 yılına kadar Roma'yı krallar yönetmişti. Krallardan sonuncusu ise bu tarihte şehirden sürülmüş ve Cumhuriyet kurulmuştu. Bu sistemde devleti, seçimle yönetime gelen kamu görevlileri hem barışta hem savaşta yönetiyordu. Bütün resmî kamu görevlilerinin bulunduğu bir meclis olan senato bu görevlileri tavsiye ediyordu. Sistem, herhangi bir birey ya da grubun mutlak güç elde etmesini engellemek üzere kurulmuştu. Bu, uzun bir süre boyunca iyi işlemiş ve Roma'ya bir iç istikrar kazanmıştır. Kendi toplumları devrimler ve iç çatışmalarla uğraşan Yunan yazarlar bu istikrara gıpta ediyordu. Roma Cumhuriyeti milattan önce üçüncü yüzyıl itibarıyla İtalya Yarımadası'nı kontrol edecek şekilde yayılmıştı ve sonraki yüzyılın ortalarından itibaren de Akdeniz dünyasına hâkim olmuştu. MÖ 88 yılında bir Roma ordusu Roma'nın bizzat kendisine karşı harekete geçmesi, Cumhuriyet'i yerle bir edecek iç savaş dizisinin ilkini başlatmıştı. En sonunda MÖ 31 yılında Iulius Caesar'ın evlatlık oğlu Octavianus, son rakibi Marcus Antonius'u yendi. Octavianus her ne kadar "kral" unvanında ısrarla kaçınsa da (Caesar bu unvanı almak istediği iddia edildiği için öldürülmüştü) Roma bir kez daha bir monarşi hâline gelmişti.

Octavianus, "Cumhuriyet'i yenileyerek geri getirdiğini" iddia etmiştir lakin uzun saltanatı boyunca devlet içindeki güç dengesini temelden değiştiren bir sistem yaratmıştır. O ve halefleri "imparator" teriminin geldiği *imperator* unvanını aldılar. Latincede bu terim "komutan" anlamına geliyordu ve muzaffer komutanlar orduları tarafından geleneksel olarak *imperator* diye selamlanıyordu. Bu terim, Octavianus orduyu kontrol ettiği için yeni bir anlam kazanmıştı. Askerler komutanlarına değil de ona

9 Aelius Aristides, *Roman Oration* 79–84.

sadakat yemini ediyordu. Ayrıca terhis zamanında toprak veya ikramiye de dahil maaşlarını ve ödüllerini imparatordan alıyorlardı. Octavianus bunun yanı sıra eyaletlerin büyük kısmında kalıcı bir hâkimiyete sahipti. Devlet ekonomisini yönetiyor, en üst makamlara atamalar yapıyor ve yasalar çıkarabiliyordu. İmparator diye anayasal bir makam yoktu ve her bir yetki şahsen Octavianus'a veriliyordu. Resmî olarak o *princeps*ti, yani devletin en önde gelen görevlisi ve baş hizmetkârıydı. Daha sonraları ona Augustus ismi verildi. Bu ismin itibarı iktidara pençeleriyle gelen eli kanlı bir devrimcinin anılarının yerini tutmasına yardımcı oluyordu. Hem bu isim hem de Caesar aile ismi mutlak güçle derinden bağlantılı hâle gelmiş ve bu soyla hiçbir bağlantısı olmayan sonraki imparatorlar tarafından da kullanılmıştır. Modern bilim insanlarının da bildiği gibi Principatus üstü örtülü bir monarşiydi fakat çok az insan buna kanmıştı. Yunanca konuşulan doğuda Augustus'un yerine en başından itibaren *basileus* (kral) unvanı tercih edildi. İmparatorluk gücü nihayetinde silahlı birliklere dayanıyordu. Hatip olarak sahip olduğu yetenekle ünlü bir senatör, belirli bir kelime kullanmasından ötürü Hadrianus tarafından eleştirildiğinde bunu uysalca kabul etmiş ve dostlarını şaşırtmıştı. Daha sonraları bu senatör, dostlarını neşeli bir şekilde azarlayıp "otuz tane lejyonu kontrol eden bir adamı nasıl herkesten eğitimli kişi olarak tanımayabilirim?" diye sormuştu.[10]

Pratikte imparator, eşitler arasındaki birinci vatandaştan çok daha fazlasıydı lakin iyi imparatorlar güçlerini öyle açık açık sergilemezdi ve tebaasına, özellikle de senatör aristokratlara saygı gösterirdi. Senato bir dönem yaklaşık 600 üyeden oluşuyordu. Bir kez senatoya girmek kişinin takip eden birçok nesline senatör statüsü verilmesine sebepti ki böylece bu sınıf bir bütün olarak biraz daha büyüyordu. Bir senatörün doğuştan özgür bir birey olması ve 1 milyon *sestertius* değerinde mal mülke sahip olması zorunluluktu. Pek çok senatör daha fazlasına sahipti ve mülkiyetlerinin büyük kısmını, her ne kadar hepsi İtalya'da bir miktar toprak sahibi olmak zorunda kalsa da bazen bütün imparatorluğa yayılan gayrimenkul mülkler oluşturuyordu.

Cumhuriyet'e egemen eski köklü ailelerin büyük kısmının soyu tükenmişti. Bunlar milattan önce birinci yüzyıldaki iç savaşlara ya da

10 SHA, *Hadrian* 15. 13. Principatus'un kuruluşuna dair detaylı bir çalışma için bkz. R. Syme, *The Roman Revolution* (1939).

sinirli imparatorların tasfiyelerine kurban gitmiştir. Buna doğal etkenler de katkı sağladı, keza aristokrasi sınıfında doğum oranları düşüktü ve bebek ölümleri olağanüstü derecede yüksekti. Marcus Aurelius ve karısı Faustina, on dört kadar çocuk sahibi olması büyük bir istisna oluşturmasına rağmen bu çocuklardan sadece altı tanesi yetişkinliğe erişebilmiştir. Bazı ailelerin soyları evlat edinme yöntemiyle devam ediyordu. Ötekileri ise servetlerinin ve miraslarının devamını aileden bir kızın başka bir aileden biriyle evlenmesiyle sürdürüyordu fakat birçoğu bütünüyle ölmüştü. Roma'nın en eski aristokratları *patricius*ların soyu, Augustus'un ve ailesinin iktidarında tamamen tükenmiştir. Daha sonraki imparatorlar diğer senatörlere *patricius* statüsünü bir yüksek onur ibaresi olarak vermiştir. Caesar da Augustus da birçok İtalyanı senatoya aldı. Akabinde Claudius, Galya'dan birçok kişiyi de ekledi ve zaman içerisinde imparatorluk içindeki neredeyse bütün eyaletlerden senatörler oldu. Bunların hepsi de Roma vatandaşıydı. Bazıları Romalı ya da İtalyan kolonicilerin soyundan geliyordu lakin diğerleri, ataları Roma'ya karşı savaşan eyalet aristokratlarındandı. Zaman içerisinde bu, imparatorlar için de geçerli oldu. Traianus ve Hadrianus ile Marcus Aurelius'un ailesi İspanya'dan geliyorken, Antoninus Pius Galyalıydı.

Senatonun kadim prestiji devam etse de az sayıdaki üyesi ataları arasında birkaç nesilden fazla senatör olmasıyla övünebiliyordu. Serbest seçimler Cumhuriyet dönemi ile sona erdi fakat kamu görevlilikleri hâlen prestijli ve önemliydi. Ek olarak imparatorluk hizmetinde yeni işler de vardı. Birçok kişi kendilerine hem geleneksel ve imparatorluk makamları hem de sivil ve askerî sorumluluklar getiren bir kariyer peşinde koşuyordu. Her yıl seçilen iki konsül, Cumhuriyet'in en üst düzey kamu görevlileriydi. Konsül olmak hâlâ büyük bir onurdu lakin her bir konsülün üç ay sonra istifa etmesi ve yerine başka birilerinin gelmesi artık normal karşılanıyordu. Böylece her yıl, genelde hepsi imparator tarafından seçilen sekiz tane konsül vardı. Yılı başlatan iki konsülden biri olmak daha prestijliydi ve bu makamda iki veya üç kez bulunmuş olmak çok iyiydi ancak en iyisi de mevkidaşı imparator iken konsül olmaktı. Bir miktar eyalet ataması hâlen senatonun imtiyazı altındaki senatör sınıfından prokonsüller yönetiyordu. Öte yandan başarılı bir adayın imparatorun desteğini kazanmaması da pek muhtemel değildi.

Önemli askerî garnizonlara sahip eyaletler imparatorların temsilcileri ya da komutanları tarafından kontrol ediliyordu. Bu adamlar dikkatle seçilmiş senatörlerdi ve bu tür komuta yetkileri genelde kariyerlerinin zirvesini temsil ediyordu.

Senatörlerden sonra atlı sınıfı (*equites*) ya da "şövalyeler" geliyordu –bu sınıf, bir atın bakımını üstlenebilecek kadar zengin kişilerin Roma'nın milis ordusunda süvari olarak hizmet ettiği erken dönemlerden gelir. Atlı sınıfı mensuplarının da normalde özgür vatandaşlar olması ve en azından 400.000 *sestertius* değerinde mal mülke sahip olması gerekirdi. Bir kez daha, atlı sınıfından birçok kişi bundan daha fazla parası vardı. Senatörlerden çok daha fazla atlı sınıfı mensubu bulunuyordu. Birinci yüzyılın başlarında Yunan coğrafyacı Strabon nüfus sayımı sonucunda sadece İspanya'daki Gades (bugün Cadiz) şehrinde beş yüz tane atlı sınıfı mensubu olduğunu söyler. Bu, olağanüstü bir rakamdı. İtalya'da bile sadece Patavium (Padua) şehri, her ne kadar bu, nüfusunun belki de yüzde birini teşkil ediyor olsa da bu denli çok atlı sınıfı mensubuna sahip olmakla övünürdü. İmparatorluk topraklarında 10.000, belki de bundan çok daha fazla atlı sınıfı mensubu olabilirdi. Cumhuriyet döneminde bu sınıftan kişiler çok az göreve gelebiliyordu fakat Augustus bunu değiştirdi ve onlar için çok sayıda idari ve askerî görev getirdi. Tıpkı Mısır gibi küçük eyaletler atlı sınıfı mensupları tarafından yönetiliyordu ve sadece burada lejyonları atlı sınıfı mensupları komuta ediyordu. Senatörlere açık neredeyse 100'den biraz fazla iş ile kıyaslandığında atlı sınıfına açık toplamda 600 civarı makam vardı ve bunların büyük kısmı ordudaki görevlerdi.[11]

Atlı sınıfı mensupları önemli kişilerdi ve bazıları büyük sorumlulukları ve etkileri bulunan makamlarda olmalarına rağmen bu sınıf ortak çıkarların etrafında buluşan uyumlu bir grup değildi. Bir senatör, en azından itibarı ve ailesi sayesinde diğer senatörleri tanıyabilir ve zaman zaman senatör sınıfının ortak fikrinden bahsetmek mümkün olabilirdi. Fakat aynı şey anlamlı bir şekilde atlı sınıfı için geçerli değildi. Meclis üyesi sınıfı ise daha büyük ve daha az birbirine bağlı bir grubu oluşturuyordu. Bu sınıf mensupları kamu görevleri yapmış ve imparatorluk topraklarında bulunan şehirlerdeki meclisleri yöneten

11 Strabo, *Geog.* 3. 5. 3 (C 169) ve R. MacMullen, *Roman Social Relations* (1974), s. 89, 183 n. 1.

yerlel aristokratlardı. Zenginlikleri ve önemleri memleketlerindeki toplumun şöhreti ve boyutuna bağlı olarak değişmesine rağmen Kuzey İtalya'daki Comum'da kamu görevine seçilebilmek için bir kişinin yaklaşık 100.000 *sestertius* değerinde mülkiyeti olması gerektiğini biliyoruz. Bu miktar, bir atlı sınıfı mensubunun ihtiyaç duyduğunun dörtte biri, bir senatörün ihtiyaç duyduğunun ise onda biriydi. Bir kez daha birçok kişinin bundan fazlasına sahip olduğunu söyleyebilmemizin yanı sıra atlı sınıfı mensuplarının yerel şehir meclislerinde hizmet etmesi de yaygın gibi gözükmüyor.[12]

Zenginler büyük şehir evlerine sahipti. Her ne kadar özellikle zengin ya da önemli olmadığını hatırlatmak önemli olsa da Pompeii ve Herculaneum'daki kalıntılar evlerin boyutu ve ne kadar lüks olduğuna dair bize bir fikir verir. Ne var ki elit kesimin zenginliğinin en açık belirtisi kırsal bölgelerdeki büyük villa ve arsalarıdır. Toprak sahibi olmak zenginliğin en gerçek ve saygı uyandıran kaynağıydı. Kâr elde etmek için tarımla uğraşmak en iyi ve şüphesiz en istikrarlı yatırım araçlarındandı. Ek olarak kırsal alandaki bir çiftlik, tatil için de en iyi ortamı sunuyordu. Şehir karmaşasının tersine huzurlu ve sessiz olmasının yanı sıra ayrıca avlanma imkânı da bulunuyordu. Traianus, Hadrianus ve Marcus Aurelius gibi imparatorlar, birçok senatör gibi adanmış avcılardı. Hadrianus en azından bir defa kötü şekilde yaralanmıştı ve en sevdiği atlarından biri bir ayıya kurban gittikten sonra onun için bir anıt yaptırmıştı. Ayrıca daha dingin ve daha entelektüel uğraşlar da vardı.

Roma'daki elit kesim oldukça eğitimli kişilerdi ve bunlardan çoğu edebiyat ya da felsefeyle uğraşırdı. Latincenin resmî işlerde gerekli olması kadar Yunancanın da eğitimli kişiler için zaruri olması nedeniyle bütün senatörler en azından iki dil bilirdi. Marcus Aurelius, *Ta eis heauton* adlı eserini, felsefedeki soyut kavramlar için daha uygun bir dil olan Yunanca ile yazmıştı. Her ne kadar verilen söylevlerin çoğu imparatorlara karşı yapılan resmî ve artık tahmin edilebilir methiyeler olsa da kamu hayatında bir kariyer için hatiplik yeteneği de çok önemliydi. Dildeki saflık, üslup ve ifade biçimi sıkı sıkıya değerlendirilirdi ve genelde içerikten daha önemliydi. Edebiyat alanında

12 Bkz. MacMullen (1974), s. 90–91.

uzak geçmişe ilgi duymak ve çağdaş siyaset hayatının endişelerinden kaçınmak gibi bir eğilim vardı. İkinci sofist hareketi (ilki, demokratik Atina'nın milattan önce beşinci yüzyılda gücünün zirvesinde olduğu zaman gelişmişti) Yunan şehirlerinin bağımsız geçmişine karşı saplantılıydı. İmparatorluk, şanlı geçmişin eriştiği en son noktaydı. Söz konusu dönemdeki edebi faaliyetlerin büyük kısmı modern okuyucunun dikkatini pek çekmez. Yine de fark etmemiz gereken en önemli şey, bu harekette yer almak için gerekli öğrenim standardıdır. Sadece en zengin kişiler boş zaman uğraşılarına güç yetirebiliyor ve gerçekten kültürlü bir insan olmak için gerekli eğitimi alabiliyordu. Bu kişilerin eğitim öğrenimleri sosyal sınıfın en üst statüsünde olduklarını tasdik ediyordu.[13]

İmparator, imparatorluğu yönetmesine yardımcı olmaları için daha zengin sınıflara ihtiyaç duyardı. Özellikle de senatör sınıfı arasında yaşardı ve senatörlerin imparatora karşı tutumu onun daha sonraki tarihlerde nasıl betimleneceğini belirleme eğilimindeydi. Edebiyat büyük oranda hem aristokrasi sınıfı için hem de aristokratlar tarafından yazılırdı. Aristokratlara saygı göstermek önemliydi ve bunu yapamayan imparatorlar ölümlerinden sonra lanetlenmiştir. Hadrianus oldukça zeki ve yetkin bir adamdı fakat yeteneklerini çok fazla sergilemeye meyilliydi ve diğerlerine karşı üstünlüğünü göstermekten memnuniyet duyardı. Sonucunda, iktidarı oldukça başarılı olmasına karşın hiç sevilmedi ve ölümünden sonra senato onu hiç de istemeyerek tanrısal ilan etti. Lakin bütüne bakıldığında ikinci yüzyılda Roma'da iyi imparatorlar başa gelmişti. Bunlar işini ciddiye alan ve toplumun iyiliği için kararlar veren yetenekli adamlardı. Varlıklı kişiler kesinlikle memnundu. Roma hukukunda zenginleri ve aristokratları sosyal statüde kendilerinden aşağıdakilere verilen sert cezalardan korumak gibi uzun bir gelenek vardı. Bu, Principatus döneminde de devam etmiş ve zaman içerisinde iki farklı grup hukuk tarafından tanınmıştır. Bunlar "daha onurlu kişiler" (*honestiores*) ve "daha mütevazı kişiler" (*humiliores*) idi.[14]

13 Hadrianus ve avcılık için bkz. SHA, *Hadrian* 26. 3.

14 SHA, *Hadrian* 15. 11–13. Hadrianus ve dönemine dair kolayca erişilebilecek ve geniş kapsamlı bir çalışma için bkz. D. Danzinger & N. Purcell, *Hadrian's Empire* (2005). Hukuk ve sosyal statü konusu için bkz. P. Garnsey, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire* (1970). *Honestiores* ve *humiliores* terimleri ile eş anlamlıları için özellikle s. 221–223.

"DAHA MÜTEVAZI ADAMLAR": FAKİRLER VE DİĞERLERİ

Senatörleri, atlı sınıfı ve meclis üyesi mensuplarını eklesek bile imparatorluğun elit kesimi toplam nüfusunun sadece küçük bir parçasını oluşturuyordu. Bu hususta herhangi bir döneme dair güvenilir bir sayı yoktur çünkü kaynaklarda verilen sayılar şüphelidir ve kimi zaman çelişkili ve çoğunlukla oldukça abartılıdır. Genelde, birinci yüzyıldaki nüfus için 50 ila 70 milyon arasında tahmini bir sayı verilirken bugün birçok araştırmacı 60 milyon sayısında uzlaşır. Sonuç olarak bu tür sayılar, antik dünyada nüfus sıklığının sistematik bir çalışmasını yapmaya çalışan on dokuzuncu yüzyıl Alman bilim insanı Beloch'un öncü çalışmasına dayanmaktadır. Çalışması her ne kadar sistemli olsa da kaçınılmaz olarak büyük bir varsayım içeriyordu. Aynı şey "kıyas edilebilir" modern toplumlardan yaşam tabloları (yaş temeline göre her iki cinsiyet için de ortalama yaşam sürelerini temsil eden çizelgeler) gibi araçları kullanan daha yakın tarihli çalışmalar için de geçerlidir. Bunlar mantıklı bir şekilde, 1800 tarihinden önce neredeyse bütün toplumlarda olduğu gibi doğum ve ölüm oranlarının yüksek olduğunu gösterir. Ancak bazı kişiler antik dünyaya dair aşırı derecede kasvetli bir görüntüyü tercih ederek, ortalama yaşam sürelerinin Neolitik Çağ kadar kötü olduğunu iddia ederler.

Ortada güvenilir istatistikler bulunmuyor. Mezar taşları üzerindeki yaşların hepsi ille de güvenilir değildir. Beşin katları şüpheli bir şekilde yaygındır ve Afrika eyaletlerinde 100 yaşındaki insanlar olduğuna işaret eden ibareler pek muhtemel değildir. Daha da önemlisi mezar taşlarının sadece küçük bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bunlar açık bir şekilde, ilk başta bu mezar taşlarına gücü yetmeyen kişilere dair bir delil sunmaz. Mısır'dan nüfus raporları da eski kayıtların sadece minik bir parçasıdır ve sadece kendi sorunlarını temsil ederler. Bir çalışmaya göre, bütün kayıt altındakilerin yüzde otuz beşi, on beş yaşın altındaydı lakin kısmen daha az sayıda genç yetişkin olmasının yüksek ölüm oranının sonucu olduğu hükmü sorguya açıktır. Bu yaşlardaki insanların köylerini terk etmesi ya da nüfus sayımından ve bunun sonrasında gerçekleşecek vergilendirmeden kaçınmak istemiş olması çok muhtemeldir. İstatistikler yoksa da elimizde tahminler vardır. Muhtemelen en katı koşulları varsaymak en mantıklısıdır. Rakamların yaş aralığının

öne sürdüğünden daha düşük olması son derece ihtimal dışıdır. Ben, eyaletler içindeki yerleşim sayısı ve boyutuna dair daha fazla arkeolojik delil birikmesiyle rakamların yavaş yavaş artacağından şüphe duyuyorum –ki bu, şüpheden daha da fazlasıdır.[15]

Nüfusun toplam sayısı ne olursa olsun birçok insan kırsal bölgelerde, çiftliklerde ve köylerde yaşıyordu. Bazı şehirler çok büyüktü. Roma'da muhtemelen yaklaşık bir milyonluk nüfus yaşıyordu. İskenderiye bunun yarısı kadardı fakat nüfusu Antakya ve Kartaca ile birleşince muhtemelen bir milyonu buluyordu. Az sayıda birkaç şehirde de 100.000 kadar nüfus vardı fakat çoğu şehir daha küçüktü ve nüfusları on binlerle hatta binlerle ifade ediliyordu. Yaşam koşulları genellikle kalabalıktı, özellikle de Roma'da fakirler için. Çok katlı *insula*lar (apartman bloklar) genelde kötü inşa edilmişti ve çökmeye meyilliydi. Yangın her zaman mevcut bir tehditti. Bu tür riskler olmasa bile yaşam koşulları genelde sıkışık, rahatsız ve pahalıydı. En fakirler bu tür konaklama yerleri dahi kiralayamıyordu ve zemini çürük yerlerdeki gecekondularda ya da mezarlıklar arasında yaşıyordu. Böylesine yoğun bir kalabalık, hastalıkların yayılmasını da oldukça kolaylaştırıyordu.

Bazı bilim insanları, antik şehirlerin nüfusunun devamı için sürekli göçmenlere ihtiyaç duyduğunu çünkü sağlıksız hayat koşulları dolayısıyla ölüm oranının doğum oranını geçtiğini ya da daha açık ifadeyle şehirlerin insanları tükettiğini iddia ederler. Kamuya açık hamamlarda hijyen sağlanabiliyordu lakin birçok insanının aynı suyu kullanması bazı hastalıkların yayılmasına da yardımcı oluyordu. Roma şehirlerinde kamuya açık tuvaletler, lağım ve kanalizasyon sistemleri vardı (Roma döneminin öncesi veya sonrası için birçok şehirde bundan daha fazlasından bile söz edilebilir) fakat yine de bunlar her zaman yeterli olmayabiliyordu. Ölü cesetlerinden basit bir şekilde kurtulmak Roma kadar geniş ve sık nüfuslu bir şehirde sorunlar yaratıyordu. Şehirde

15 Demografi konusuyla ilgili iyi bir giriş için bkz. B. Frier, "Roman Demography", D. Potter & D. Mattingly (ed.), *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire* (1999), s. 95–109. Ayrıca bkz. K.
Beloch, *Die Bevölkerung de Griechisch-römischen Welt* (1886); R. Bagnall & B. Frier, *The Demography of Roman Egypt* (1994); T. Parkin, *Demography and Roman Society* (1992); W. Scheidel, *Measuring Sex, Age, and Death in the Roman Empire: Explorations in Ancient Demography* (1996); D. Rathbone, "Villages, Land and Population in Graeco-Roman Egypt", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 36 (1990), s. 103–142.

acımasız bir hayat yaşandığı imajını anımsatmak isteyen tarihçiler sık sık İmparator Vespasianus'un bir keresinde yemek masasına insan eli taşıyan bir köpeğin geldiğinin anlatıldığı hikâyeye atıfta bulunur. Bunun, günlük hayatta yaşanan bir olay değil de korkunç bir kehanet olarak görüldüğünü unutmamalıyız.[16]

Şehirlerdeki ortam pis olabilirdi fakat aynı zamanda iş imkânının da olduğu yerlerdi. Bu kadar çok sayıda büyük anıtın inşa edilmesinin sebeplerinden birisi de kas gücünü kullanan işçilere ve fakirlere iş sağlamaktı. Roma'da vatandaşlar ayrıca belirli bir oranda tahıl da alma hakkına sahipti ve büyük festivaller ve eğlenceler de oluyordu. Circus Maximus'ta 200 ila 250.000 insan bulunabiliyorken Kolezyum'da en az 50.000 kişilik kapasitedeydi. Bugün bile az sayıda spor merkezi bu kadar çok kişiyi ağırlayabilecek kadar büyüktür. Kırsal bölgelerde bu tür cazibe merkezleri yoktu. Öte yandan kasabaları ve kırsal bölgeleri tamamen tecrit edilmiş yerler olarak düşünmek bir hatadır çünkü birçok köy şehirlere yakındı. Tunus, Dougga'daki büyük amfitiyatroda şehirde yaşayan insanlardan daha fazla oturacak yer vardı. Bu, çok daha fazla insanın oyunları izlemek için seyahat ettiğine işaret eder.

Kırsal bölgelerde fakirler için hayat koşulları daha farklıydı fakat benzer şekilde sert olabilirdi. Otoritenin çok uzakta olduğu ya da karışmak istemediği zamanlarda zengin toprak sahiplerinin ya da temsilcilerinin küçük komşularını tehdit ettiğini ve soyduklarını biliyoruz. Görünüşe göre gücün suiistimal edildiğine dair hikâyeler (tıpkı haydutların ya da korsanların saldırı yaptıkları öyküler gibi) barışçıl ve dünyevi bir var oluştan ziyade kaynaklarımızda muhtemelen kaydedilecek ve bu şekilde görünecekti. İstenmeyen bebekleri çöp yığınları ya da gübreliklerde terk etme uygulamasında da buna benzer bir sorun vardır. Bu, antik kaynaklarımızda fazlaca dikkat çeker ve modern bilim insanları buna daha da fazla dikkat kesilir. Bu tür bebekler genelde yetiştirilmek ve köle olarak satılmak üzere alınırdı, hatta Mısır'da bu tür bebeklere bahtsız bir şekilde *kopros* (gübre) ismi verilirdi. Muhtemelen bu tür olayların sıklığı, güçlü bir ahlaki üsluba sahip kimseler ve Hıristiyanlar tarafından çokça elyazması üretilen kaynaklarımızda abartılmıştır.

16 Bkz. C. Edwards & G. Woolf (ed.), *Rome the Cosmopolis* (2003). Yaşamı koşullarına dair oldukça kasvetli bir betimleme için özellikle W. Scheidel, "Germs for Rome", s. 158–176; Suetonius, *Vespasian* 5.

Ayrıca *koprosun* mağrur bir aile ismi olduğu ve kaderine terk edilmiş çocuğun hayatını iyi idame ettirmesi sonrasında art arda nesiller tarafından aktarıldığı vakalar da vardır.[17]

Kölelik Roma İmparatorluğu'nda ve aslında diğer bütün antik toplumlarda hayatın bir gerçeğiydi. İkinci yüzyılda bazı imparatorlar, bunlardan hadım olarak daha yüksek fiyat elde etmek amacıyla erkek kölelerin hadım edilmesi gibi daha vahşice uygulamaları meşrulaştırmış olsa da köleliğin yürürlükten kaldırılmasına dair bir baskı hiçbir zaman olmamıştır. Toplam nüfusun ne kadar yüksek bir oranının köle olduğu konusu bir kez daha meçhuldür. Hane köleleri her yerde yaygındı (daha önce Barates'in karısı Regina'yı gördük) ve büyük evlerin hizmetçileri rahat bir şekilde yüzlerle ifade edilebilirdi. Görünüşe göre köleler, İtalya'daki büyük çiftlikler ve madencilik gibi çok daha tehlikeli ve zorlu işler dışında ana iş gücü olarak nadiren kullanılıyordu. Ev köleleri genelde özgür doğumlu, fakirlerden daha iyi hayat koşullarına ve özgürlüklerini kazanmaları için büyük bir şansa da sahipti. Ayrıca bir kölenin, sahibinin adına işleri yürütebilmesi ve en sonunda elde edilen kârlar üzerinden daha önceden anlaşılan bir fiyat karşılığında özgürlüğünü satın alması yaygındı. Lakin nihayetinde köleler hâlen bir maldı ve ciddi yasal dezavantajlara sahipti. Eğer efendileri bir suç işlemiş olmasından şüphe duyuyorsa kölelerin işkence ile sorguya çekilmesi normaldi. Aksi halde ona karşı şahitlik etmeyeceklerine inanılıyordu.[18]

Günümüzde bilim insanları Roma dünyasına dair sürekli basit bir görüşü aktarırlar. Bir tarafta zenginler (senatörler ve atlı sınıfı mensupları, gerektiğinde meclis üyesi sınıfı da) diğer tarafta ise fakirler (diğer herkesten oluşan bu sınıftan köleler ayrı bir alt grup) vardır. Bu büyük bir ölçüde neredeyse hepsi elit kesim için ya da bizzat elit kesim tarafından yazılmış edebi kaynakların züppeliğini miras edinir. Yukarıdan bakıldığında toplumdaki farklılıklar muhtemelen pek dikkat çekmiyordu. Bir senatör, küçük bir şehirdeki bir kamu görevlisinin servetinin on katına kolayca sahip olabilirdi fakat bu, ikinci sözü edilenin fakir

17 S. Pomeroy, "Coprynyms and the Exposure of Infants in Egypt", A. Cameron & A. Kuhrt (ed.), *Images of Women in Antiquity* (1983), s. 207–222. Ayrıca bkz. Parkin (1992), s. 91–133.

18 Kölelerin ve azatlıların iş alanındaki rolü için bkz. W. Zwalve, "Callistus' Case: Some legal aspects of Roman Business Activities", L. de Blois & J. Rich (ed.), *The Transformation of Economic Life under the Roman Empire* (2002), s. 116–127.

olduğu anlamına gelmez. Aynı mantığa göre bugün uluslararası bir şirketin yöneticisinden daha az kazanan diğer herkes kaçınılmaz olarak berbat bir yoksulluk içinde yaşıyor olurdu.

Şüphesiz, Roma İmparatorluğu'nda Victoria dönemi ve daha sonraki Britanya toplumunun orta sınıfını belli belirsiz de olsa anımsatan hiçbir şeyin olmadığı bir gerçektir. Atlı sınıfı dahi kendi çıkarları ve tutumları uyumlu bir grup teşkil etmediği için bu bizi şaşırtmamalıdır. Basit mantık kadar bütün yazılı kaynaklarımızda da açıkça görülebileceği üzere imparatorlukta orta düzey gelir ve mülke sahip birçok insan vardı. Her bir köyde diğerlerinden daha varlıklı insanlar bulunuyordu ve kasabalar ile şehirlerde zenginlik ve statü bakımından çok daha büyük bir fark olabiliyordu. Saygınlık için para her zaman yeterli değildi (literatürde zengin azatlılar sıkça rastlanan figürlerdir) fakat başarılı azatlılar birçok toplulukta açık bir şekilde önemli kimselerdi. Şehirlerin öğretmenleri okul yapmaya teşvik etmesi yaygındı. Elitler çocuklarını evde özel öğretmenler tutarak eğitirdi ve halka açık okullar daha orta gelirli insanların ihtiyacını karşılıyordu. Okur yazarlık elitlerin tekelinde değildi ancak elit kesim dışından çok az kişi, bir senatörden beklenen ölçüde Yunanca ve Latinceyi akıcı ve saf bir şekilde kullanabiliyordu.[19]

Toplum, genelde iddia edildiğinden çok daha karmaşık bir yapıdır. Sosyal alanda değişkenlik her zaman mümkündü. Ayrıca her düzeyden bireyler arasında güçlü bağlar da bulunuyordu. Senatörlerin mümkün olduğu kadar fazla tâbisi olması önemliydi. Bunlar hem geçmişte gösterdikleri hem de gelecekte göstereceklerine inanılan desteklere karşı mükellef bireyler ve hatta topluluklardı. Hükümet ve ordu makamları büyük oranda hamilik sistemiyle belirleniyordu ve imtiyazlar neredeyse hayatın her yönünde önem arz ediyordu. Tavsiye mektubu Yunan-Roma dünyasından günümüze ulaşan en yaygın yazma örneklerindendir. Bu yöntem senatörlerden, yazabilen ve nüfuz sahibi birisiyle bağlantısı olduğunu iddia edebilen herkese her düzeyde işliyordu. Aşağıda, ikinci yüzyılın başlarında Kuzey Britanya'daki Vindolanda'da bulunan bir garnizona komuta eden atlı sınıfından bir subaya yazılmış mektuptan şu pasaj aktarılmıştır:

19 Mesela yüzbaşıların yazdığı şiirlerin diline dair bir tartışma için bkz. J. Adams, "The poets of Bu Njem: Language, Culture and the Centurionate", *JRS*, 89 (1999), s. 109–134, özellikle 125–134. Ayrıca bkz. Horace, *Sat.* 1. 6. 72–74 ve Suetonius, *Gramm.* 24. 1.

> Brigonius, benden kendisini size tavsiye etmemi istedi efendim. Bu yüzden, sizden talep ettiği şeyde onu desteklemek ister misiniz diye soruyorum efendim. Onu, Luguvalium'da, bölgenizde komuta yetkisine sahip Yüzbaşı Annius Equester'e tavsiye edebilir misiniz diye sormak isterim... Hem onun hem kendi adıma beni kendinize borçlu kılmış olacaksınız.[20]

İmparator, hâmiliğin nihai kaynağıydı. İmparatoru etkileyebileceğine inanan herkese, bazı şeyler elde etmek isteyen insanlar yaltaklanabilirdi. Güçlü birisiyle bağlantısı oldu mu her düzeyden insan nüfuz sahibi olabilirdi. Bu sistemin tamamen normal olarak kabul edilmesi, Plinius'un ikinci yüzyılın başlarında bir eyalet valisine yazdığı mektupta görülebilir: "Büyük bir orduya komuta etmeniz, bahşedeceğiniz çok sayıda imtiyaz kaynağını size verir, ikincisi kendi dostlarınıza da imtiyaz tanımanız için görev süreniz yeterince uzun olmuştur. Bir de bana bakın, öyle çok dostum yok."[21]

Eğer tâbilerini memnun etmek ve bunların başka insanlardan atama yapılmasını istemesini durdurmak istiyorsa kişinin çok sayıda imtiyaz sağlaması gerekiyordu. Kaçınılmaz olarak böyle bir sistemin bireysel yetenek üzerinden yapılacak bağlantılara destek vermesi muhtemeldir. Ancak o zaman modern, sözüm ona tarafsız ve bilimsel seçim sistemleri dahi liyakatsiz kişilerden adil hissesini desteklemek için mücadele eder. Lakin eğer bir adam sürekli olarak işlerini layığıyla yapma kapasitesi olmayan tâbilerini tavsiye ediyorsa imtiyaz tanıdığı bu kişiler uzun vadede muhtemelen başarılı olmazdı. Ehil bir kişinin terfi kazanmasına yardım etmek hamisi için de faydalıydı çünkü bu kişi kendisine gösterilen desteği geri vermek için artık daha iyi bir konumda bulunuyordu. Genel olarak sistem yeterince işliyordu ve bize yabancı gözüktüğü kadar Romalılarca bir o kadar doğal karşılanıyordu. Modern dünyada, içeriden kişilere adil gibi gözükse bile genelde torpil ve iltimas işlerini gizlemenin daha iyi olduğu düşünülür.

Aşağı yukarı aynı şey imparatorluğun ekonomi sistemi için de söylenebilir. Bu konudaki akademik tartışma çok şiddetlidir çünkü bir

20 A. Bowman & J. Thomas (ed.), *The Vindolanda Tablets (Tabulae Vindolandenses II)* (1994), 250.

21 Pliny, *Epistulae* 2. 13. 1–3 (Penguin çevirisi). Genel olarak hamilik sistemi için bkz. P. Saller, *Personal Patronage under the Early Empire* (1982).

kez daha bu tartışmalar herhangi bir güvenilir istatistikî bilgi olmadan gerçekleştirilmek durumundadır. Herkes Roma ekonomisinin modern piyasa ekonomisiyle tamamen aynı olmadığını kabul eder fakat bunun dışında neredeyse hiçbir şeyde fikir birliği yoktur. İmparatorluk topraklarında Mısır gibi sadece birkaç istisna dışında tek bir para birimi sisteminin kullanıldığını görmek gerekir. İkinci yüzyılda imparatorluk içinde tedavüldeki neredeyse bütün altın sikkelerin tamamı ve gümüş sikkelerin çoğunluğu Roma'da darbedilmişti. Hepsinde Caesar'ın başı bulunuyordu. Ayrıca büyük miktarda ticaret malının ciddi mesafelere taşınabildiği de açıktır. Çoğunluğu teşkil eden tarım ürünlerinin yanı sıra seramik, metal, tekstil ve diğer ürünleri imal eden "fabrikalar" ya da atölyeler her zaman oldukça küçük boyutluymuş gibi görünmektedir. Genellikle birleşik bir endüstriden ziyade birbirlerinin yakınında iş yapan çok sayıda küçük atölye vardır. Ancak bu girişimlere kimin sahip olduğunu ve en çok kimin kâr ettiğini pek bilmediğimiz için genel sonuçlar elde etme konusunda dikkatli olmak akıllıca olacaktır. Romalılar, modern dönemin başlarında Hollandalıların öncülük ettiğine benzer bir şirketler hukuku sistemi geliştirmemiştir.[22]

Büyük nesnelerin su yoluyla nehirlerde ve kanallarda veyahut çoğu zaman da deniz yoluyla taşınması daha kolaydı ve ucuzdu. Birinci ve ikinci yüzyıllara tarihlenen ciddi sayıda tüccar gemisi enkazı bulunmuştur ve bunlar Roma çağının herhangi bir dönemindeki gemi buluntusundan çok daha fazladır. Oldukça büyük bazı gemiler vardı. Bunlar Mısır'dan Roma'ya tahıl taşıyan ünlü büyük gemilerdi fakat gemilerin çoğunluğu oldukça küçük olmalıydı. Bir kez daha görünüşe göre büyük merkezî girişimlerden ziyade çok sayıda küçük iş yapılıyordu. Bazı malların takip edilmesi diğerlerinden daha kolaydır. Özellikle de Avrupa'da olmak üzere variller yaygın bir şekilde kullanılıyordu fakat bunların arkeolojik iz bırakması çok muhtemel değildir. Bunun aksine

22 Bkz. K. Greene, *The Archaeology of the Roman Economy* (1986) ve 'Technology and Innovation in Context", *Journal of Roman Archaeology*, 7 (1994), s. 22–33; T. Lewit, *Agricultural Production in the Roman Economy* (1991). Ayrıca bkz. de Blois & Rich (2002), birçok yerde, özellikle W. Jongman, "The Roman Economy: From Cities to Empire", s. 28–47; J. Drinkwater, "Prologue and Epilogue: The Socio-Economic Effect of Rome's Arrival In and Departure From Gaul", s. 128–140; P. Termin, "A Market Economy in the Early Roman Empire", *JRS*, 91 (2001), s. 169–181. Para birimi için bkz. C. Howgego, "Coin Circulation and the Integration of the Roman Economy", *Journal of Roman Archaeology*, 7 (1994), s. 5–21.

şarap, zeytinyağı, balık sosu ve diğer birçok sıvının muhafazası için kullanılan seramik amforalardan günümüze çokça gelmiştir. Çok sayıda kırık amforadan oluşan Roma'daki ünlü yapay tepe Monte Testaccio en görkemli örneklerden biridir lakin amfora ve genel olarak çanak çömlek buluntuları imparatorluk topraklarında son derecede yaygındır. Amforalardan müteşekkil bir yükü bulunan gemi enkazı genellikle bilhassa göze çarpar.

Kara yoluyla ticaret malı nakliyesi çoğunlukla daha zordu fakat bazen tek seçenekti. Roma yolları büyük ve düz olmaları dolayısıyla hak ettikleri şekilde ünlüdür. Esasında askerî amaçlar için inşa edilmiş bu yollar ayrıca sivil trafiğinde dört mevsim iletişim rotaları olarak da değerli hâle gelmişti. Romalıların hiçbir zaman etkili bir koşum takımı geliştirmediği ve katarların kullanımında ağır yükleri çekme kısıtlaması getirdiğine dair ısrarla sürdürülen bir mit vardır. Tekerlekli nakliye araçları en iyi düzlüklerde ya da hafif eğimli arazilerde çalışır. İtalya o kadar engebelidir ki genellikle katır gibi yük hayvanları tercih ediliyor ve çokça kullanılıyordu. İmparatorluktaki başka yerlerde at arabaları ve katarlar yaygındı. Bunları katırlar, eğer mevcutsa atlar ve hız bir öncelik değilse öküzler çekiyordu. Develer de Mısır ve doğudaki diğer bölgelerde yük hayvanları kadar önemliydi. Katırlar ve arabalar amaç doğrultusunda iyi tasarlanıyordu ve (bir kez daha teknoloji tarihçilerinin sık sık iddia ettiklerinin tersine) birçok açıdan modern dönemden önceki herhangi bir şeyde olduğu kadar ileri düzeydi.

Bu genellikle birçok makine ve mühendislik türünde geçerliydi. Romalılar yel değirmenleri geliştirmemişti fakat en azından birinci yüzyıldan itibaren su değirmenleri yaygındı ve üretimi büyük oranda artırmıştı. Genel olarak su gücü, özellikle bir dizi faaliyette oldukça gelişmişti. Mermer ve inşaat alanında kullanılan diğer taşları kesmek için su gücüyle çalışan kestereler vardı. Madencilikte birtakım amaçlara binaen su basıncı kullanılıyordu. Tabakaları ortaya çıkarmak için toprak kazıldıktan sonra maden içeren parçaları ayırmak için de tekrar kazılıyordu. Akabinde maden parçası hidrolik güç üreten çekiçlerle küçük parçalara ayrılıyordu. Yapılan kazılar, İspanya ve Kuzey Galler bölgesindeki sit alanlarında devasa boyutlarda maden işçiliği yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Bunlar, on dokuzuncu yüzyıldan önce görülen herhangi bir madencilik faaliyetinden çok daha fazlasıydı. Bu projelerden

bazıları devlet tarafından işletiliyordu ve genellikle işin içinde ordu bulunuyordu. Buna rağmen imparatorluğun sahip olduğu madenleri işletmek için bazı özel anlaşmaların da yapıldığı açıktır. Kutuplardaki buz tabakalarından alınan çekirdek örneklerinin analizinde, döküm gibi endüstriyel faaliyetler sayesinde ortaya çıkan hava kirliliği izlerine rastlanmıştır. Milattan önce birinci yüzyıldan, milattan sonra ikinci yüzyıla kadar bu hava kirliliğinin düzeyi daha önce ve sonraki yüzyıllardaki ve hatta Endüstri Devrimi'nden önceki herhangi bir döneme ait örneği gölgede bırakır.[23]

Antik dünyadaki teknolojik gelişimin büyük kısmı günümüzde sadece arkeoloji tarafından onaylanmaktadır. Romalılar başkalarının geliştirdiği yenilikleri her zaman taklit etmek isterlerdi. Örneğin variller Kuzey Avrupa'da geliştirilmiş gibi görünüyor. Su gücüyle çalışan makinelerdeki çoğu yenilik milattan önce üçüncü yüzyılda Mısır'da keşfedilmiş fakat bu bölge imparatorluk topraklarına dahil edildikten sonra geniş bölgelere yayılmıştı. Galya gibi bölgeler Romalılardan önce de zaten gelişmekteydi. Tarımsal üretimde bir artış görülüyor, yerleşim yerleri büyüyor ve gelişiyordu. Akdeniz dünyasıyla yapılan temas ve ticaret muhtemelen bu yerli gelişimi teşvik etmiştir. Avrupa'nın birçok bölgesinde ve Roma dönemi öncesi Demir Çağı'nda uzun mesafe ticareti, yaygın madencilik ve yollar gibi araçlar vardı. Roma fetihleri bu gelişimi daha da canlandırmıştır ve bütün bölgeler çok daha geniş bir dünya ve daha büyük pazarlarla birbirine bağlamıştır. Çok daha fazla insan için daha fazla tüketim malı mümkün olmuştur. Birçok ürün tasarım ve işlev konusunda imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna kadar bilinen nesneler hâline gelmiştir.[24]

İmparatorluk sınırları içinde yaşayan herhangi bir insanın bunun varlığından habersiz olması pek muhtemel değildir. Bu, günümüz Libya'sının Sahra bölgelerinde yaşayan Garamentes kabilesi gibi sınır noktalarında ya da dışında yaşayan halklar için de geçerliydi. Bu halkın birçok önemli yerleşim bölgesinde yapılan kazılar çanak çömlek, cam

23 Değirmenler için bkz. Greene (1986); Holden & Purcell (2000), s. 255–257; A. Wilson, "Machines, Power and the Ancient Economy", *JRS*, 92 (2002), s. 1–32; P. Leveau, "The Barbegal Water Mill and its Environment", *Journal of Roman Archaeology*, 9 (1996), s. 137–153.

24 Bkz. A. Wilson, "Machines, Power and the Ancient Economy", *JRS*, 92 (2002), s. 1–32, özellikle 17–29.

eşyalar, şarap ve zeytinyağı gibi ürünlerin Roma döneminde önceki veya sonraki dönemlerden çok daha fazla miktarda bulunduğunu göstermiştir. Bu ürünlerin çok büyük bir kısmı Akdeniz kıyısından yaklaşık 1000 kilometre kara yoluyla taşınmalıydı. Garamentes kabilesi daha uzaklara seyahat etmişti. Afrika'nın güneyindeki halklarla ticaret yapmak için muazzam yollar kat etmiş ve büyük ihtimalle köleleri tarım gücünde kullanmış gibi görünüyor. İmparatorluğun oluştuğu dönemlerde Romalı ve İtalyan tüccarlar neredeyse her yerde lejyonlardan önce beliriyordu fakat bu tüccarlar antik edebiyat metinlerinde nadiren görülmektedir. Bu durum imparatorluğun yayılmasını durdurmasından sonra da devam etmiştir. İrlanda hiçbir zaman bir Roma ordusunun dikkatini çekmemiştir ancak ticaret ilişkileri üst düzeydeydi. İmparatorluk topraklarındaki diğer tüccarlar kehribarları elde etmek için Baltık Denizi'ne gidiyordu.[25]

Hindistan ve Çin en önemli ticaret bağlantılarıydı. Mısır'ın Kızıl Deniz limanlarından çok sayıda ticaret gemisi her yıl temmuz ayında yola çıkar ve kendilerini doğrudan Hindistan'a götürecek muson rüzgârlarını kullanırlardı. Bu gemilerdeki yüklerde şarap, cam ürünleri, metal ve sikkeler, tekstil ürünleri ve Arabistan'dan tütsüler bulunurdu. Geri dönüş yolculuğu aralık ya da ocak ayında başlardı ve yine muson rüzgârlarından faydalanılırdı. Gemilerde Hintlerin Çinlilerden aldığı esans, baharat, değerli taşlar, fil dişi, keten ve ipek kıyafetler taşınırdı. Bazı gemiciler bundan daha da uzağa gidebiliyordu. 166 yılına ait Çin kayıtları, An-Tun isimli Ta-ch'in kralından bir elçi heyetinin Han imparatorunun sarayına geldiğinden bahseder. Ta-ch'in, Roma'nın ismiydi. An-tun ise şüphesiz Marcus Aurelius Antoninus'tu. Bunun resmî bir ziyaret olmaması pek muhtemel değildir ve tüccarların verdikleri bütün hediyeler (fil dişi, su aygırı boynuzu ve kaplumbağa kabuğu) yol üzerinde elde edilmişti.

Hem Roma hem de Çin birbirlerinin varlığından belli belirsiz haberdardı fakat aradaki mesafe hiçbir zaman doğrudan ve anlamlı bir ilişkinin olmadığı anlamına gelir. Ünlü İpek Yolu'nda tüccarlar ticaret mallarını kara üzerinden taşımak için muazzam yollar kat ederdi.

25 D. Mattingly, "Impact Beyond Empire: Rome and the Garamantes of the Sahara", Blois & Rich (2002), s. 184–203; M. Liverani, "The Garamantes: A Fresh Approach", *Libyan Studies*, 31 (2000), s. 17 vd.

İmparatorlukta ipek çok fazla talep görüyordu ve görünüşe göre çokça bulunuyordu. Aynı şey biber baharatı için de geçerliydi. Birinci yüzyılda Yaşlı Plinius Romalıların bu ve bunun gibi diğer lüks mallara muazzam para harcadığından bahsetmiştir. Birçok insanın bütün yolu bir başına gitmiş olması şüphelidir. Ticaret, simsarların kontrolü altındaydı. Suriye'de, Çin'de üretilebilecek herhangi bir üründen daha iyi kalitede ipek dokuyan atölyeler vardı ve bu yarı saydam tüller büyük miktarlarda tekrar doğuya ihraç edilirdi. Çin'de, Romalıların bu iyi kalite malzemeyi üreten ipek böceklerine sahip olduğuna dair sürekli dedikodular dönüyordu fakat gerçekte ancak altıncı yüzyılda keşişler bazı ipek böceklerini Constantinopolis'e kaçırmıştı ve batıdaki ipek üretimi o zaman başlamıştı. Bir kez daha, Romalıların çok uzun mesafeli bu ticaret ağını kurmadığını buna rağmen imparatorluk koşulları sayesinde ticaretin boyutunun devasa oranda arttığını görüyoruz.[26]

Ticaret gelişti ve Plinius ticaretin topluma faydasının dokunduğuna ikna oldu: "Roma İmparatorluğu'nun otoritesi sayesinde artık dünya çapında iletişim mümkün olduğuna göre, yaşam standartları ticaret mallarının değişimi, insanların barış ortamının keyfini çıkarması ve daha önceden gizli şeylerin artık elde edilebilir olmasıyla gelişmiştir."[27]

FİLOZOF İMPARATOR

Marcus Aurelius 161 yılında imparator olduğunda, imparatorluk doruk noktasındaydı. Refah içinde ve istikrarlıydı. Yunan ve Roma'ya özgü özellikleri diğer etkilerle karıştıran ileri düzey bir kültür gelişmekteydi. Bu, kusursuz bir toplum değildi. Kölelik çok yaygındı ve en yoksul özgür vatandaşların hayatı genellikle son derece kötü koşullar altındaydı. Belki de modern çağda yaşayan insanlar için daha da şok edici bir şey, insanların sık sık eğlence için katlediliyor olmasıdır. Yine de ne bundan öncesinde ne de sonrasında uzun dönem boyunca Avrupa'nın büyük bir kısmı, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu barış içinde olmamıştır. Daha fazla insan, önceden olduğundan daha varlıklı bir durumdaydı. 1770'lerde yazan Gibbon için mesaj açıktı:

26 İpeğin yeniden dokunması için bkz. Pliny, *NH* 6. 20 (54). Bir tartışma için bkz. J. Ferguson, "China and Rome", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II. 9. 2, s. 581–603; G. Young, *Rome's Eastern Trade* (2001), özellikle s. 27–89, 187–200.

27 Pliny, *NH* 14. 2 (Penguin çevirisi, J. Healy).

> Eğer bir kişiden, insan ırkının yaşam koşullarının en mutlu ve refah içinde olduğu dünya tarihinden bir dönemi anlatması istense, şüphesiz Domitianus'un ölümünden Commodus'un tahta çıkışına kadarki dönemi söyler. Roma İmparatorluğu'nun çok büyük bir kısmı mutlak güçle, erdem ve bilgeliğin rehberliğinde yönetiliyordu. Ordular, karakterleri ve otoriteleri istemsiz bir saygı uyandıran art arda dört imparatorun sıkı fakat nazik elleriyle kontrol altında tutulmuştu. Sivil idarenin biçimleri Nerva, Traianus, Hadrianus ve Antoninuslar tarafından dikkatli biçimde muhafaza edilmiştir. Bu imparatorlar özgürlük imgesinden memnuniyet duyuyordu ve kendilerinin hukukun güvenilir yöneticileri olarak görülmesinden keyif alıyorlardı.[28]

Her ne kadar Gibbon da kendi yaşadığı dönemin Avrupa'sı ve Britanya'sındaki avantajlara minnettar olsa da yazdığı dönemde bu mantıksız bir çıkarım değildi. Sözünü ettiği Roma imparatorları muhtemelen bu yüce makamda bulunmuş en düzgün ve en kabiliyetli kişiler arasındaydı. İktidara geldiklerinde hepsi olgunlaşmış insanlardı. İşleri için çok çalışmış ve en sonunda doğal yollardan ölmüşlerdir.

Marcus Aurelius'un iktidar dönemi özellikle zorluydu. Bu dönem doğuda, bir kez daha Armenia üzerine çıkan anlaşmazlık sonucunda patlak veren bir savaşla başladı. Parthlar bir Roma valisini öldürüp ordusunu imha ettikten sonra Suriye'nin içlerine akınlar düzenledi. Marcus, kardeşini evlat edinerek yardımcı imparator yapmıştı. Kendisini Augustus olarak nitelerken ona Caesar unvanı vermişti. Caesar Lucius Verus, büyük bir savaş yükünü üstlenmesi amacıyla gönderilmişti. Öte yandan kaynaklara göre bu adam esasında göstermelik bir yöneticiydi ve savaşı astları idare etmişti. Romalılar istilacıları püskürttü ve ardından hem Parth başkenti Ctesiphon'u hem de yakınlardaki Helenistik dönem şehri Seleucia'yı yağmalamak amacıyla 165 yılında Dicle Nehri'nden aşağı hareket etti. Bundan sonra Parth kralı barış yapılmasını istedi. Verus, 166 yılının sonlarında İtalya'ya dönmesiyle imparatorluğun dört bir yanından toplanan askerî birlikler de memleketlerine dönmeye başladı.

28 E. Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, c. 1 (1776) (Penguin Classics edisyonu, 1995), s. 103. Görünüşe göre buradaki pasaj, bundan yıllar önce yazmış William Robertson'ın benzer yorumlarından esinlenilerek kaleme alınmıştır. Bkz. R. Porter, *Gibbon* (1988), s. 135–136.

Askerlerle birlikte, bugün tam olarak ne olduğu bilinmeyen bir salgın hastalık da gelmişti. Bunun çiçek hastalığı ya da hıyarcıklı veba olmuş olabileceğine dair öneriler vardır. Sonraki otuz yıl boyunca imparatorluğun büyük kısmı, salgının dönem dönem ortaya çıkmasıyla kırıldı. Söylenenlere göre 189 yılında Roma'da her gün 2.000 insan ölüyordu. Toplamda ne kadar kişinin öldüğü bilinmiyor. Daha önce de ele aldığımız üzere, bu salgın başlamadan önce nüfusun ne kadar büyük olduğuna dair elimizde güvenilir rakamlar yoktur. O zaman yaşayan insanlar bu salgını dehşet verici ve feci bir olay olarak görüyordu. Kalabalık şehirlerde ve askerî üslerde daha fazla olmak üzere toplam nüfusun yüzde onunun öldüğü yönündeki iddia yeteri kadar mantıklıdır fakat bir tahminden fazlası değildir. Mısır'daki bir nüfus sayımı tablosu bu dönemde nüfusta ciddi bir düşüş olduğunu gösteriyor gibidir, hatta bazı topluluklar tamamen terk edilmişti. Askere alınan kişi sayısında da korkunç kayıplar yaşanması ihtimaller dahilindedir.[29]

İmparatorluk bu darbeyle yalpalarken (belki de salgından ötürü) Tuna sınırında, 167 yılında birçok kabileden 6.000 Cermen savaşçının Pannonia'ya yaptığı akınla başlayan ciddi bir sorun ortaya çıktı. Bu akın ilk başta püskürtüldü lakin Roma'nın saldırıya açık olduğu algısı daha fazla saldırının gerçekleşmesini teşvik etti. Bir dizi ciddi şiddetli savaş meydana geldi. Bunların hepsi Cermen Marcomanni ve Quadi kabileleriyle göçebe Sarmat kabilesi Iazyges'e karşı yapıldı. İmparator Marcus, bu operasyonların büyük kısmına bizzat komuta etti. 170 yılında Cermenlerin bir yağmacı sürüsü İtalya'ya ulaştı ve Aquileia şehrine saldırırken öte yandan başka bir grup da Yunanistan'a kadar nüfuz etti. Bu seferlerin anlatıldığı çok fazla kaynak yoktur ancak öyle görünmektedir ki rüzgâr tersine dönmeden evvel Roma birçok yenilgi almış ve barbar kabileler tek tek barış koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Ardından 175 yılında Marcus Aurelius'un öldüğüne dair yalan bir haber Suriye valisi Avidius Cassius'u kendisini imparator ilan etmeye teşvik edince, imparator beklenmedik bir tehditle karşı karşıya kaldı. Marcus'un oğlu Commodus henüz on üç yaşındaydı, dolayısıyla henüz

29 Bkz. Birley (1987), s. 121–131, 140–152; J. Gilliam, "The Plague Under Marcus Aurelius", *American Journal of Philology*, 82 (1961), s. 225–251; Rathbone (1990), s. 114–119; R. Duncan-Jones, "The Impact of the Antonine Plague", *Journal of Roman Archaeology*, 9 (1996), s. 108–136; Bagnall & Frier (1994), s. 173–178.

kendi ayakları üzerinde durabilecek bir halef gibi görünmüyordu. Gerçek ortaya çıkar çıkmaz isyan çöktü. Cassius ve oğlu öldürüldü. Bunun dışında başka kan dökülmedi. Lakin Marcus, imparatorluğun doğusunun güvenliğinden emin olmak için Tuna sınır bölgesinden çekilmişti. 177 yılında sınırda bir kez daha çatışmalar alevlendi. Sonraki yıl imparator orduya şahsen komuta etmeye devam etmek için Roma'dan ayrıldı ve bir daha asla geri dönmedi. Tuna'nın ötesindeki iki yeni eyaleti ilhak etmeye dair planların olduğu konuşuluyordu. Son yıllarda Çek Cumhuriyeti'nde yapılan kazılar, büyük ordu üslerinin bu dönemde inşa edildiğini kanıtlar. İmparator Marcus, bir ihtimalle Vindobona'da (bugünkü Viyana) hastalanıp öldüğünde yeni bir askerî sefer bekleniyordu.[30]

Marcus Aurelius elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışan düzgün ve akıllı bir adamdı. *Ta eis heauton* adlı eseri felsefe üzerine yazılmış en orijinal ya da büyük eser olmayabilir fakat bilinen dünyanın büyük bir kısmına hükmeden bir kişiden bu tür düşünceler okumak çarpıcıdır.

Marcus çok özlenecekti. Saltanatı sırasında büyümüş senatör tarihçi Dio, hüzünlü bir şekilde imparatorun ölümünden sonra şöyle yazmıştır: "Tarihimiz artık altın krallığından demir ve pas krallığına alçalıyor; tıpkı o zaman yaşayan Romalılar için olayların da bu hâle gelmesi gibi."[31]

30 Bu seferlerin sürecini anlamanın ne kadar zor olduğuna dair bir tartışma için bkz. Birley (1987), s. 249–255. Bazı arkeolojik kayıtlar için bkz. J. Ratj'r, "*Die Legionen Mark Aurels im Vormarsch*" J. Oexle (ed.), *Aus der Luft – Bilder unserer Geschichte* (1997), s. 59–68.

31 Dio 72. 36. 4 (LOEB çevirisi).

2

İMPARATORLUĞUN SIRRI

"İmparatorluğun sırrı artık ortaya çıkmıştı. Roma'dan başka bir yerde de bir imparator ilan edebilmek mümkündü" – *Senatör ve tarihçi Tacitus, ikinci yüzyılın başları.*[1]

Marcus Aurelius öldüğünde, yerine birinin geçeceğine şüphe yoktu. Commodus o zaman on sekiz yaşındaydı ve 176 yılının sonlarından beri babasıyla yardımcı imparator olarak görev yapıyordu. Marcus'un ölümü, imparatorlukta artık iki yerine bir imparatorun kaldığı anlamına geliyordu. Roma tarihinde ilk kez bir imparatorun oğlu babasının yerine onun iktidarı esnasında geçiyordu ve Commodus "imparatorluk erguvanı içinde doğmuş" olmakla böbürleniyordu. Son dört imparatorun hepsi de selefleri tarafından evlat edinilmişti ve her biri iktidara olgun bir yaşta gelmiş ve yetenekli yöneticiler olduklarını kanıtlamıştı. Bu, iyi işlemiş ancak hiçbir zaman kasıtlı bir plan olmamıştı çünkü imparatorların hiçbirinin kendi yerlerine geçecek oğulları yoktu. Nerva, Traianus ve Hadrianus'un hiç çocuğu olmamıştı (Hadrianus ve muhtemelen Traianus da aşk işlerinde kadınlardan ziyade erkeklere daha çok ilgi gösteriyordu) ve Antoninus Pius'un bir oğlu değil, kızı vardı.

Commodus'un babasından çok yaşaması şans eseriydi zira ikizi de dahil olmak üzere birçok kardeşi bebeklik döneminde ölmüştü. Marcus Aurelius'un sağlıklı, meşru bir oğlu vardı. Eğer oğluyla ilgilenmemiş ve tahta geçmesi için başka birini yetiştirmiş olsaydı bu herkes için tuhaf görünürdü. Ayrıca böylesi bariz bir rakip hayattayken, evlat edinilmiş herhangi bir halef de hiçbir zaman güvende hissedemezdi. Daha sonraki

1 Tacitus, *Histories* 1. 4.

dönemde geçmişi değerlendiren birçok Romalı ve modern bilim insanı, Bilge Filozof Marcus'u, oğlunun ne kadar yetersiz biri olduğunun farkına varamamakla eleştirmiştir. Bu, adil olmayan bir eleştiridir. Öte yandan evlat edindiği halefine yol açmak için kendi oğlunu infaz etmiş birine insanların ne kadar cömert davranacağı şüphelidir.[2]

180 yılında Marcus'un, kendisinin yerine geçebilecek kadar büyümüş fakat hâlen genç ve deneyimsiz bir oğula sahip olması kaderde yazılıydı. Genç imparatorların sicili pek parlak değildi. Yalnızca on altı yaşında tahta çıkan Nero, Commodus'tan daha gençti. Bilfiil mutlak gücün getirdiği cazibelere direnmek, bırakın deneyimsiz bir genci, herkes için oldukça zordu. Neredeyse herkesin mevki, makam ve güç kazanmak için dalavereler çevirdiği bir sarayda hükümdara, hoş olmayan gerçeklerin söylenmesi ya da çılgınlık yapmasının engellenmesi pek muhtemel değildi. Holywood, Commodus'u hep bir canavar olarak betimlemiştir (bunlardan en sonuncusu *Gladyatör* adlı filmdedir) ve antik kaynaklarımızın birçoğu da bu kanıyı benimseyip, onu çocukluğunda bile tehlikeli bir kişi olarak tasvir eder. Senatörlük kariyerine Commodus'un iktidarı döneminde başlayan Dio, imparatoru "doğuştan kötü olmayan fakat cahil" ve kolay bir şekilde yoldan çıkarılabilecek biri olarak görüyordu. Bir imparator olma işine şüphesiz çok az heves gösteriyordu. Bu, büyük bir politika oluşturma meselesi değil, kendi dikkatine sunulan isteklere karşılık verme ve sorunlarla da ilgilenme meselesiydi. Bir imparator erişebilir, birey ve toplulukların taleplerine açık, hukuk ve teamüllere dayanarak hüküm veren biri olmalıydı. Birçok seyahatinden biri esnasında Hadrianus'a bir kadın askıntı olmuş fakat imparator kaba bir şekilde onunla ilgilenecek vakti olmadığını söylemiştir. Kadın ise çığlıklar atarak "o zaman imparator olmayı bırak!" diye cevap vermişti. Bu, imparatorun hemen oracıkta durup kadının isteğini dinlemesine yol açmıştı. Marcus Aurelius, kendisine getirilen herhangi bir meseleyi dinlemeye gösterdiği adanmışlıkla ünlüydü. Bilinçli bir imparator, genelde sıkıcı işlerle saatlerini harcardı.[3]

2 Commodus'un "imparatorluk erguvanı içinde doğmuş" olmakla böbürlenmesi içni bkz. Herodian 1. 5. 5–6. Traianus'un oğlanlara düşkünlüğü için bkz. Dio 68. 7. 4. Burada bu özelliğinin kimseye bir zarar vermediğini de söyler. Hadrianus'un Antinous'la ünlü ilişkisi için bkz. Dio 69. 11. 3–4; SHA, *Hadrian* 14. 5–8.

3 *Gladyatör*'den (2000) ayrı olarak Commodus'un en göze çarpan tasviri için bkz. *Fall of the Roman Empire* (1964). İmparatorun rolü için bkz. F. Millar, *The Emperor in the Roman World, 31* BC-AD *337* (1977). Hadrianus ve kendisinden talepte bulunan kadın

Ne var ki Commodus bunlarla ilgilenmiyordu. Birkaç ay içerisinde Tuna bölgesinden Roma'ya döndü ve hipodrom ile arenalarındaki gösteri ve müsabakalarına kafayı taktığı İtalya'yı bir daha asla terk etmedi. Özel olarak, kendi mülklerinde at yarışları düzenliyordu fakat Kolezyum'da diğer yeteneklerini gösterme konusunda daha sessizdi. Günler, imparatorun mızrak ya da yayla hayvanları katledişini izlemekle geçiyordu. Commodus ayrıca gladyatör olarak da sahneye çıkıyordu. Genelde kör silahlarla eskrim yapmasına, imparatorun zarar görmemesi için önlemler alınmasına rağmen bazen bilenmiş kılıçlarla da gösteri müsabakalarında savaşıyordu. Commodus oyun oynarken imparatorluğu yönetme görevi başkalarının eline geçti. Bir dizi saray mensubu devasa etki ve güç kazandı ve çoğunlukla bu süreç içerisinde zenginleşti. Bunlardan hiçbiri senatör değildi. Birçoğu atlı sınıfı mensubuydu. Ötekileri ise imparatorluk hanesinden gelen köleler ve azatlılardı. Kimisi yetkin kişilerdi, kimisi ise aşırı derecede yozlaşmış insanlardı. Birçoğu ise bu ikisinin ortasında konumlanıyordu fakat imparatorluk bu şekilde işlemesi beklenen bir şey değildi. İmparatora erişimi bulunan herhangi birinin, kararlarını yönlendirme maharetleri hususunda önem kazandığı her zaman doğrudur. Fakat böylesine bir güç her zaman riskliydi ve karşılığında Commodus'un gözde kişileri onun güvenini kaybetti; başkaları da halk tarafından sevilmediği için kurban edildi. Bütün bu insanlar infaz edildi. Babasının aksine genç imparatorun birçok senatör ve atlı sınıfının da dahil olduğu tebaasından kişilerin idamını emretme konusunda bir tereddüdü yoktu. İktidarının en başından itibaren Commodus'u öldürmek için gerçek ya da kurmaca bir dizi komplo gündeme geldi. Bunların her biri beraberinde yeni bir tutuklama ve idam dalgası getirmiştir.[4]

Yıllar geçtikçe Commodus'un tutumu gittikçe daha fazla tuhaflaştı. Bir keresinde imparatorun arenada bir deve kuşunun başını kesip daha sonra da senatodaki koltuklara doğru ilerlemesini Dio şöyle anlatır:

için bkz. Dio 69. 6. 3; Marcus Aurelius ve adalet için bkz. Dio 72. 6. 1–2; SHA, *Marcus Antoninus* 24. 1–3

4 Commodus'un iktidarına yönelik özetler ve tartışmalar için bkz. A. Birley, *Septimius Severus: the African Emperor* (1988), s. 57–62, 78–88; D. Potter, *The Roman Empire at Bay*, AD *180–395* (2004), s. 85–93.

> Kuşun kafasını sol elinde tutuyor, sağ elinde de kanlı kılıcını havaya kaldırıyordu; tek bir kelime bile etmemesine karşın kafasını sırıtarak salladı ve bize de bu şekilde muamele ettiğini işaret etti. Çenelerimizi hızlı bir şekilde hareket ettirmek suretiyle, o an gülmekte olduğumuzu gizleyebilelim diye, kendi çelengimden aldığım bir miktar defne yaprağını çiğnememiş ve diğerlerini de benimle aynı şeyi yapmaya ikna etmemiş olsaydım, ona güldüğümüz için (çünkü öfkeden ziyade kahkahalar atarak gülmeye kapılmıştık) orada imparatorun kılıcıyla birçok kişi can verecekti.[5]

Commodus'un soytarılıklarını senatörler gibi herkes komik ve rahatsız edici olarak görmeyebiliyordu. Bazı Romalılar gladyatörlere karşı saplantılıydı ve belki de kendisini "Amazon'dan gelen, solak kılıç dövüşçüsü" olarak tanımlayan ya da Herkül gibi giyinen ve hareket eden imparatora karşılık veriyorlardı. Roma'daki ana askerî gücü teşkil eden muhafız alayı kendilerine karşı gösterilen gevşek disiplinden ve serbestîden memnundu.[6]

Buna karşın on iki yıl sonrasında bazı saray mensupları böylesine hercai bir hükümdarın yönetimi altında yaşamaktan bitkin düştü ve diğer girişimlerin başarısız olduğu noktada bir saray komplosu gerçekleşti. Bu komplonun ele başları, Saray Nazırı Eclectus, Commodus'un gözde metresi Marcia ve muhafız alayının başındaki iki komutandan biri Aemilius Laetus'tu. Marcia'nın üçünün de isminin olduğu bir infaz emrini tesadüfen bulduğu dedikoduları dolanıyordu. Başka bir söylentiye göre 1 Ocak 193 günü Commodus her iki konsülü de öldürmeyi ve ardından arena için giyinmiş hâlde gladyatör kışlalarından çıkıp, o yıl tek başına konsül olmayı planlamıştı. Marcia, yılbaşı gecesi imparatorun etine zehir kattı. Commodus istifra edip iyileşme belirtileri gösterince komplocular imparatoru boğarak öldürecek bir atlet gönderdi. Erguvan içinde doğan Caesar, öldüğünde otuz bir yaşındaydı ve on iki yıldan fazla tahtta kalmıştı.[7]

---

5 Dio 73 21. 1–2 (LOEB çevirisi).

6 Commodus'un bazı propagandalarının etkin olduğu iddiası için bkz. O. Hekster, *Commodus: An emperor at the crossroads* (2002).

7 Dio 73. 22. 1–6; Herodian 1. 16. 1–17. 12; SHA, *Commodus* 17. 1–2.

PERTİNAX: AZATLININ OĞLU

Commodus ardında bir halef bırakmadı. Öte yandan komplocular onun ölümünün intikamını alması muhtemel yeni bir imparatorun tahta geçmesini de istemezdi. Bu yüzden senatodan bir kişinin tahta geçmesini uygun buldular. Gece boyunca komplocuların bazıları altmış altı yaşındaki Publius Helvius Pertinax'ın evini ziyaret etti. O zaman yaşayan kişiler onun bu komploya karışmadığına inanıyordu ve çoğu tarihçi de bunu kabul eder. Pertinax'ın, imparatorun öldüğünü kabul etmeden önce cesedini görmek için bir temsilcisini göndermiş olması, o dönemin havasının ne kadar gergin olduğunun bir göstergesiydi. Commodus'un öldüğünden emin olan Pertinax hemen muhafız alayının ordugâhına gitti. Laetus askerleri sıraya dizdi ve onlara Commodus'un doğal şekilde eceliyle öldüğü söylendi. Pertinax, kendisini yeni imparator olarak tanımaları hâlinde her bir askere 12.000 *sestertius* dağıtacağına söz verdi.

Pertinax muhafız alayındaki askerlerin sadakatini ancak bu şekilde elde ettikten sonra senatörlerden de onay aldı. 1 Ocak gününün ilk saatlerinde, senatoyu olağandışı bir toplantıya çağıran haberciler gönderildi. Pertinax ve yardımcıları, senato binasının kitli olduğunu gördüğünde durum bir komedi malzemesine döndü ve binanın anahtarlarını bir süre boyunca elinde tutan kapıcı müstahdemi kimse bulamadı. Bunun sonucunda, Roma'nın en üst düzey meclisi ilk başta Concordia Tapınağı yakınlarında toplandı. Pertinax yaşını ve dermansızlığını öne sürerek imparatorluk yönetimini kabul etmeyi istemediğini belirttiği bir konuşma yaptı. İyi bir imparatordan bu makama gelmeyi istememesi beklenirdi ve bu sahte isteksizliğe dair uzun bir gelenek vardı. Senatörler, teamüllerin nasıl işlediğini biliyordu ve ona bu yüce makamı kabul etmesi için baskı yaptılar. Neredeyse hepsi Commodus'un gitmiş olduğuna minnettardı. Sonraki günlerde anısına hakaret ettikleri neredeyse çılgınca bir karar aldılar ve cesedinin el kancasına bağlanarak sokaklarda sürüklenmesini ve paramparça edilerek aşağılanmasını tekrar tekrar talep ettiler. Şüphesiz daha önceki rejimde işleri yolunda gidenlerin birçoğu, imparatoru lanetlerken artık çok daha fazla ses çıkarıyordu. Lakin Pertinax daha öncesinde, Commodus'un düzgün bir şekilde gömülmesini emretmişti. Şüphesiz, muhafız alayındaki askerleri sinirlendirmekten kaçınıyordu.[8]

8 Dio 74. 1. 1–5; Herodian 2. 1. 1–3. 11; SHA, *Commodus* 18. 1–20. 5; *Pertinax* 4. 5–5. 6; Birley (1988), s. 88–90'da Pertinax'ın da bu komploya dahil olduğunu iddia eder.

Pertinax seçkin bir senatördü fakat kariyeri alışılmışın epey dışındaydı ve geçmişi, erguvan içinde doğan Caesar'ın tam tersiydi. Babası, Kuzey İtalya'da kereste ticaretiyle iyi para kazanmış azatlı bir köleydi. Genç Pertinax iyi bir eğitim almış, yirmili yaşlarının büyük kısmını da öğretmen olarak çalışmakla geçirmişti. Bu işten yorulup, babasının hamisinden kendisine orduda bir görev vermesini istedi ve en sonunda yardımcı birliklerdeki bir piyade bölüğüne komuta eden bir komutan oldu. Bu, atlı sınıfı mensuplarının geldiği bir konumdu ve Pertinax eğer daha önceden kaydedilmemişse bu noktada atlı sınıfının bir üyesi olmak zorundaydı.

Eski öğretmen, Marcus Aurelius'un iktidarında gerçekleşen zorlu savaşlarda yetenekli bir asker olduğunu kanıtlayarak atlı sınıfındaki mertebeleri bir bir tırmandı. 175 yılında imparator, Pertinax'ı sahada senatör ilan etti (senatoya bilgilendirme yapmak amacıyla bir mektup yazmıştı) ve onu bir lejyonun komutasına atadı. Diğer atlı sınıfı mensuplarını da aynı şekilde ödüllendirmiş gibi görünüyordu. Bir süvari bölüğüne komuta eden Marcus Valerius Maximianus'un kariyerini anlatan bir yazıtta, Tuna bölgesindeki savaşlar esnasında "kendi elleriyle, Naristae Kralı Valao'yu öldürdü" diye yazar. Bu adam, ödül olarak derhal senatör yapıldı ve bir dizi lejyonun komutasına atandı. Marcus Aurelius, yetenekli kişileri terfi ettirmek isteyen biri gibi görünüyor fakat aynı zamanda savaşlardaki zayiatla birleşen salgının yarattığı yıkım, bir süre boyunca orduda yeteri kadar fazla kıdemli subay olması için doğru yaşta ve yetenekte senatör kıtlığına yol açmış olabilir.

Pertinax bir miktar eyaleti yönetmeye devam etti ve kariyerinin sonlarına doğru bir senatör için normal olan bazı sivil görevlerde bulundu. Commodus'un döneminde geçici bir şekilde itibarının zedelenmiş olması haricinde gelişmeye ve oğlunun iktidarından canlı çıkabilen Marcus Aurelius'un en yakın birkaç arkadaşından biri olmaya devam etti. 193 yılı itibarıyla senatör mevkidaşlarının onun imparator olmasına pek de itiraz etmediği görülüyor, hatta aralarında bir zamanlar azatlı bir adamın oğlu olduğu için onunla alay edenler bile vardı. En başından itibaren yeni imparator, yakın geçmişin anısını silip atmak ve Marcus Aurelius'un tarzında hükümdar olabilmek için her türlü çabayı gösterdi. Kamuya açık bir müzayede düzenlendi ve Commodus'un sarayındaki yozlaşmış lüks ürünler satıldı. Bunlara cinsel ihtiyaçlarını

ya da ahlâksız mizah duyusunu sömüren erkek ve kadın köleler de dahildi. Pertinax'ın bunlardan bazılarını kendisi için gizli bir şekilde satın almayı tertiplediği yönünde dedikodular vardı.

Ne var ki selefinin ve onun görevlilerinin yozlaşmasını ortadan kaldırmak için Pertinax'ın gösterdiği çabalar, eski rejimde iyi durumdaki kişileri sinirlendirdi. Muhafız alayı içindeki artan memnuniyetsizlik daha da çok kaygı yaratıyordu. Buradaki askerler yeni ve daha katı disiplinden nefret ediyordu ve zaman içerisinde çok daha katı denetlemelerin gelebileceğinden korkuyordu. Pertinax deneyimli bir askerdi ve disiplinli bir yönetici gibi üne sahipti. Muhafızlara sözü verilen bahşiş parasının yarısı, müzayedede elde edilen paralardan ödendi. Lakin imparator, askerlere tam ödeme yaptığı ve onlara Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un tahta çıktığı dönemde verdiği kadar fazla para verdiği yönünde halka açık bir konuşma yapmak ve böbürlenmekle bir hata yaptı. Adam başı 20.000 *sestertius* verildiği için bu doğru değildi. Pertinax'ın saltanatının ilk haftalarında, muhafız alayındaki önde gelen kişiler iki kez alternatif bir imparator ilan etmeye kalkıştı. Her iki durumda da nizam hızlıca yerine getirildi ve Pertinax da bu kalkışmaları başlatan kişiler olarak öne sürülenleri cezalandırmamak suretiyle, hiçbir zaman bir senatörü idam ettirmeyeceği sözünü tutmuş oldu. Ancak bir miktar askerin idam edilmesini emretti ki bu, onların silah arkadaşlarının öfkesini daha da artırdı.[9]

28 Mart sabahı 200 ila 300 arasında muhafız, ordugâhtan Palatinus Tepesi'ndeki saraya gitti. Bunlar, sürekli değişen nöbetçilerin bir kısmı olmamasına rağmen saray mensupları tarafından derhal içeri kabul edildiler çünkü birçoğu hâlen Commodus'un anılarına tutkuluydu. Aemilius Laetus bir kapüşon ile yüzünü gizledi ve isyankâr birliklerin karşısına çıkmak yerine zor fark edilebilecek bir hâl aldı. Sadece azatlı Eclectus yeni imparatorun yanında duruyordu. Pertinax şiddete şiddetle karşılık verebilir ve *equites singulares Augusti* adındaki imparatorluk muhafız süvarilerini çağırabilirdi. Bunların her bir imparatora sadakat gösterme sicili lekesizdi ve muhafız alayından ayrı olarak, daha yakınlarda konuşlanmışlardı. Buna karşın imparator, onları utandırıp tekrar

9 Dio 74. 3. 1–2. 6, 5. 1–9. 1; Herodian 2. 4. 1–5. 1; SHA, *Pertinax* 1. 1–4. 4, 5. 7–13. 8; Birley (1988), s. 63–67, 91–94. Valerius Maximianus'un kariyeri için bkz. *L'Année épigraphique* (1956), s. 124.

göreve döndürebileceği umuduyla isyancıların karşısına çıkmaya karar verdi. Dio, bu kararının cesurca fakat aptalca olduğu düşünüyordu. Bir süre muhafızlar korkup hareketsiz kaldı, ta ki aralarından biri bu efsunu bozup yaşlı imparatora saldırana dek. Eclectus kendisi de lime lime doğranmadan önce iki tane askeri indirdi. Pertinax sadece seksen yedi gün boyunca imparator olarak hüküm sürebildi.[10]

Bunun üzerine Laetus ordugâha döndü ve muhafızlar üzerinde bir düzeyde kontrolü sağladı. Bazıları onu, imparatorun cinayeti arkasında olmakla dahi suçlamıştı. Pertinax'ın kayınpederi ona yakınlaştı (bu adam o zaman, prestijli bir idari konumdaki şehir başkanlığını yürütüyordu) ve imparator olarak ilan edilmek istiyordu. Muhafız alayındaki subaylar onu dinlemek istiyordu fakat aynı zamanda bir akrabasının cinayete kurban gitmiş selefinin intikamını almayı tercih edebileceğinden de endişe duyuyorlardı. Bunlardan iki tanesi foruma gitti ve alternatif bir adayı, imparatorun konsül mevkidaşı Didius Iulianus'u buldular. Bu adam, hizmetkârlarının eşliğinde muhafız ordugâhına gitti fakat ilk başta kabul almadı. Ordugâh kapısının dışından, istihkam setinin üzerindeki iki tane adama el kol hareketi yaparak, parmaklarıyla ne kadar çok bahşiş dağıtmak istediğini işaret etti. En sonunda kabul edildi ve askerler de imparator ilan edilmek isteyen iki aday arasında gidip geldi. Iulianus her bir muhafıza 25.000 *sestertius* dağıtacağı sözü vermek suretiyle bu çekişmeyi kazandı. Askerlerin sadakatini kazanmak için dağıtılan bütün bahşişlerle, yüzbaşıların muhtemelen on kat daha fazlasını, kıdemli subayların daha da fazlasını aldığını hatırlamak önemlidir. Eğer muhafızlar iyi bir para elde etmişse, komutanları ve her şeyden öte muhafız alayının iki komutanı gerçekten çok zengin kişiler olurdu.[11]

Muhafız alayını arkasına alan Iulianus, beklendiği üzere senato tarafından imparator olarak tanındı ve resmî bir kararla kendisine imparatorluk yetkileri verildi. Mantıklı ve seçkin bir senatördü fakat imparatorluğu bu kadar göstere göstere satın almış olmak utancından kurtulamadı. Halkın huzuruna ilk çıkışında etrafına bir kalabalık

10 Dio 74. 9. 2–10. 3; Herodian 2. 5. 1–5. 9; SHA, *Pertinax* 10. 8–11. 13.

11 Dio 74. 11. 1–6; Herodian 6. 1–14; SHA, *Didius Julianus* 2. 4–7, Birley (1988), s. 95–96; Potter (2004), s.96–98; *CAH*² XII, s. 2. Üçüncü yüzyılın sonlarında verilen bahşişlerin bütün rütbeler için aynı olabilme ihtimali üzerine bkz. R. Duncan-Jones, "Pay and Numbers in Diocletian's Army", *Chiron*, 8 (1978), s. 541–560. Fakat önceki dönemlerde bu muhtemelen geçerli değildi.

üşüştü ve ardından Circus Maximus'ta protestolar gerçekleşti. Roma, muhafızların silahlı gücü ile kontrol altına alınabilmişti ancak imparatorluğun geri kalan kısmı için bu geçerli değildi. Bu utanç verici "müzayedenin" haberleri yayılınca, en güçlü askerî garnizonlara sahip üç eyaletin (Britanya, Tuna bölgesindeki Yukarı Pannonia ve Suriye) valileri Iulianus'u imparator olarak tanımayı reddetti ve tahta kendileri geçmek istedi. Nero'nun 68 yılındaki ölümünden sonra çıkan iç savaştan beri ilk kez imparatorluğun kaderini ordu belirleyecekti.[12]

EYALETLERİN ETRAFINDA BİR DUVAR: ROMA ORDUSU

Roma ordusu modern dönemden önce en büyük ve en disiplinli savaş gücüydü fakat imparatorluğun boyutuna kıyasla özellikle büyük bir ordu da değildi. Çekirdeğinde, Roma vatandaşlarından celp edilen ve her biri tam gücünde yaklaşık 5.000 – 5.500 askerden oluşan otuz lejyon bulunuyordu. Bir lejyon on *kohort*a bölünüyordu. Bunlar arasında 800 tane asker bulunan birinci *kohort* haricinde ötekileri genellikle 480 askerden müteşekkildi. Lejyonlar büyük oranda Roma vatandaşı olmayan kişilerden toplanan yardımcı birlikler tarafından desteklenirdi. Bu birlikler, *kohort* ya da *ala*lardan (benzer boyuttaki süvari birliklerine verilen isim) daha yüksek seviyede organize değildi. İkinci yüzyılın sonları itibarıyla lejyonlardan daha çok yardımcı birlikler mevcut olmuş olabilir. Ek olarak bir de donanma vardı. Bu donanma deniz hatlarında devriye gezme ve ticaret hattını korsanlardan koruma hususunda oldukça etkindi. Roma'da muhafız birlikleri konuşlanmıştı (her birinde 800 tane asker bulunan dokuz *kohort*tan oluşuyordu ve toplam sayı bir lejyona eşitti) ve buna ilaveten *singulares* adındaki birlikler, paramiliter şehir *kohort*ları ve itfaiye ile geceleyin görev yapan polisler olarak hareket eden *vigiles* birliği de bulunuyordu. Hepsi beraber düşünüldüğünde imparatorluğun silahlı birlikleri yaklaşık 350.000 – 375.000 kişi civarındaydı. Bu, Augustus döneminden yaklaşık %10–15'lik bir artıştı. En azından kâğıt üstündeki gücü buydu. Gerçekte ise tıpkı tarih boyunca bütün ordularda olduğu gibi birçok birimde çoğu zaman kâğıt üstündeki sayının altı görülüyordu. Üniforma giymiş asker sayısı

12 Dio 74. 12. 1–14. 2; SHA, *Didius Julianus* 3. 1–4. 9.

için en yüksek teorik sayıyı ve imparatorluğun nüfusu için tahmini en düşük sayıyı da alsak her bir asker için 130 sivilden fazlası vardı.

İmparatorluğun büyük kısmı nadiren bir asker görürdü ve ordu ise hiç görmezdi. Ordunun ezici çoğunluğu sınır yakınlarında, etrafında kendi sivil yerleşim birimleri bulunan taştan yapılmış üslerde konuşlanıyordu. Doğu eyaletlerinde durum farklıydı. Birlikler ya Suriye, Yahudiye ve Mısır'a ya da bölgedeki büyük şehirlerin yakınlarına konuşlandırılıyordu. Buradaki amaç kısmen söz konusu yerleri kontrol altında tutmaktı. Ordu, imparatorun elinin altındaki açık ara en büyük insan gücüydü. Bu yüzden küçük askerî birlikler eyaletlere saçılmıştı ve yönetici, polis, trafik düzenleyicisi ya da mühendis olarak çalışıyor olabilirdi. Ayrıca *frumentarii* adında, "tahılcılar" anlamına gelen bir grup daha vardı ki buradaki askerler her gün ihtiyaç duyulan muazzam miktarda yiyeceğin askerlere tedarik edilmesini sağlamaktan mesuldü. Bu işi yerine getirmesi için gereken karmaşık personel ağı söz konusu görevin rolünü genişletti ve artık *frumentarii* adındaki birlikler hem askerler hem de siviller arasında casusluk yapan ve imparatora istihbarat toplayan kişiler oldular.[13]

Bununla birlikte bir bütün olarak değerlendirildiğinde Roma ordusu, ana akım sivil toplumdan ayrı bir hayat yaşıyordu. Roma vatandaşı lejyonerler ve vatandaş olmayan yardımcı birlikler, yirmi beş yıl boyunca askere yazılmış, uzun yıllar hizmet eden profesyonellerdi. Ordu, gönüllüleri tercih ediyordu lakin gerektiği zaman zorunlu celp de yapılabiliyordu. Marcus Aurelius salgından sonra oluşan kriz döneminde gladyatörleri ve diğer azatlı köleleri de askere almıştı ancak bu istisnai bir durumdu. Fakat kaynaklarımızda sözü edilen birlikler bazen bir baskı çetesinden pek de fazlası olmayabilir. Lejyonerler bir yılda 1.200 *sestertius* alıyorlardı. Bunun aksine muhafızların yıllık maaşı 4.000 *sestertius*tu ve sadece on altı yıl hizmet etmeleri gerekiyordu.

Birinci yüzyılın sonlarından beri asker maaşı sabit kalmıştır. Böylece asker maaşlarının değerinin gerçek anlamda düşmüş olması

13 Roma ordusuna dair iyi incelemeler için bkz. *The Roman Imperial Army* (1985: güncellenen kaynakçası ile tekrar basıldı, 1998); Y. Le Bohec, *The Imperial Roman Army* (1994); H. Parker, *The Roman Legions* (1928) ve A. Goldsworthy, *The Complete Roman Army* (2003). *Frumentarii* için bkz. N. Austin & B. Rankov, *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople* (1995), özellikle s. 136–137, 150–154. Ordu ve siyasete dair klasik bir eser için bkz. J. Campbell, *The Emperor and the Roman Army* (1984).

muhtemeldir. Bir tarım işçisinin aldığı günlük yevmiye kadar hiçbir zaman fazla ve kıyaslanabilir olmamıştı ancak orduda her yıl maaş alma garantisi vardı. Bu, özellikle de savaş çıktığı zaman başta olmak üzere bir askerin hayatının zorlukları ve risklerine karşı düzenlenmişti. En barışçıl eyaletlerde konuşlanmış birlikler bile muhtemelen yirmi beş yıllık görev süresi boyunca en az bir kere büyük bir seferde deneyim kazanmıştı. Bundan başka yerlerde savaş çok daha sıktı. Savaşın olmadığı barış dönemlerinde bile askerlik hizmeti tehlikelerden arınmış değildi. Günümüze ulaşan kıta görev listeleri boğulmuş, haydutlarca öldürülmüş ya da herhangi bir sebepten ötürü revirde can vermiş askerlerden söz eder. Mısır'daki iyileşme dönemindeki askerlerin yazdığı mektuplarda ise bir isyanı bastırırken atılan mızraklarla yaralanmalardan ve yemek zehirlenmesi nöbetlerinden bahsedilir.[14]

En küçük ileri karakollar dışında hepsinde bir hamam ve revir vardı. Bu da muhtemelen askerlerin hayatını fakir sivillerden daha iyi kılan şeylerdi. Bütün bunlar ücretsiz değildi. Bir askerin maaşından yiyecek, üniforma ve teçhizat ücretlerinin kesilmesinin yanı sıra festival ve eğer asker hizmeti esnasında ölürse ardında bıraktıklarıyla ilgilenen cenaze ekibinin masrafları da vardı. Ek olarak bir asker dengeli bir beslenme düzenine sahipti (sürekli önümüze çıkan mitin, lejyonerlerin vejetaryen olduğunu öne sürmesine karşın buna et de dahildi) ve hizmet döneminin büyük kısmı boyunca üzeri kiremitle örtülü bir taş kışlada yaşıyor, bir çift odayı sekiz asker paylaşıyordu. Yaşanılan yerlerde kalabalık hâkimdi lakin şehirlerdeki apartmanlar (*insulae*) kadar değildi –antik dünyada, bugün bizim alıştığımız kadar fazla özel alana sahip çok az kişi vardı. Eğer askerler onurlu bir şekilde terhis olursa ödüllendiriliyordu.

Lejyonerler ya bir çiftlik arazisi ya da nakit ikramiye alırken yardımcı birliklere Roma vatandaşlığı veriliyordu. Yine de bu dengede başka dezavantajlar da bulunuyordu. Askerlerin yasal olarak evlenmesi yasaktı. Evli askerler celp edildiğinde, evlilikleri resmen feshediliyordu. Birçok asker bu yasağı umursamıyor, genellikle yerel bir kadınla

14 Ordudaki hayat koşulları için bkz. R. Davies, *Service in the Roman Army* (1989); G. Watson, *The Roman Soldier* (1969); R. Alston, *Soldier and Society in Roman Egypt* (1995). Revirdeki askerlerin mektupları için Davies (1989), s. 229–230. Revirde hasta yatan askerleri listeleyen bir *kohort* mevcudu raporu için bkz. *Tabulae Vindolandenses II*, s. 154. Haydutlarca öldürülen ve boğularak öldürülen asker listesi için bkz. R. Fink, *Roman Military Records on Papyrus* (1971), No. 63.

evlenip yuva kuruyordu. Uzun bir süre boyunca, yardımcı birliklerin gayri meşru ilişkileri terhis edildikleri zaman tanınıyordu ve varsa "karısı" ya da çocukları da Roma vatandaşlığı alıyordu. İkinci yüzyılın ortalarında bu durum kısıtlandı. Lejyonerlerin, çocuklarını yasal olarak nüfusa kaydettirmesi ve böylece miraslarını almasını sağlaması çok daha zordu. Birçok imparator bu duruma yardımcı olmak için yasalar çıkardı fakat günümüze gelen papirüslerdeki delillere göre emekli askerler ve çocukları bu kararlardan pratikte faydalanabilmek için büyük mücadele vermek zorundaydı.[15]

Eğitimli bir askerin, özellikle de kendisine bir tavsiye mektubu yazacak nüfuz sahibi dostlara sahipse, terfi alma konusunda şansı yüksekti. Mısır'da, 107 yılında bir lejyona katılan bir askerin yazdığı mektup günümüze ulaşmıştır. Bu adam sahip olduğu bağlantılar sayesinde hızlı bir şekilde kâtip olmuştu. Neşe içinde babasına, iş arkadaşları dışarıda kaya kırmakla meşgulken kendisinin sadece hafif görevleri olduğunu söylüyordu. Toplumdaki okuma yazma standartları hakkında çok az şey bildiğimizi düşününce, ordudaki erlerin ne kadarının okuma yazma bildiğini söylemek zordur. Muhtemelen yalnızca bir azınlık biliyordu. Orduda disiplin çok sertti. Bir dizi suç için dayak, kırbaç ve idam cezası verilebiliyordu. İzin, bir haktan ziyade bir ayrıcalıktı. Bu ve bunun gibi iltimasların tamamı bir subaya rüşvet vermek suretiyle çoğunlukla elde edilebilirdi.

Birinci yüzyıldan sonra İtalyanlar lejyonlara katılma konusunda pek de hevesli değillerdi. Roma'da konuşlanmış birimlerin daha iyi ve daha yüksek maaşlı koşullarını tercih ediyorlardı. Bazı kişiler şüphesiz, elindeki en iyi seçenek olarak orduya katılıyor ve askerî teorisyenlerin celp idealini yerine getiriyordu. Bu tür yüksek nitelikli askerlerin özellikle de *auxilia*da yaygın olması muhtemeldir. Pek çoğu hâlen savaşçı erdemlerine büyük oranda hayranlık besleyen toplumlardan geliyordu. Ayrıca askerlerin oğullarının da orduya girmesi yaygındı. Bu çocuklar genellikle ordu üslerinin içinde veya etrafında büyüyordu ve ordu da bu tür askerleri memnuniyetle kabul ediyordu. Yasal statüsü tanınmayan bu kişilerin doğum yerinde "ordugâh içinde" (*in castris*) yazıyordu. Fakat bilhassa lejyonlardaki askerlerin büyük kısmı başka çok az seçeneği olduğundan

15 Evlilik meselesi için bkz. J. Campbell, "The Marriage of Soldiers Under the Empire", *JRS*, 68 (1978), s. 153–166; Alston (1995), s. 54–59.

ve ordu kendilerine düzenli olarak yiyecek, giyecek ve maaş verdiğinden, asker oluyordu. Bir imparator, sadece başıboş serserilerin lejyonlara yazıldığından şikâyet etmiştir. Sadece en ciddi suçlardan mahkûm kişilerin orduya girmesinin yasaklanmış olması da dikkate değerdir.[16]

Eğer birçok asker sivil hayatta başarısız olmuşsa o zaman bu, ait oldukları birimin yuvaları olduğu hissiyatını güçlendiriyordu. Her bir lejyonun sayısı (sayı sırası mantıksal değildi ve çok sayıda I., II. ve III. lejyon olabiliyordu) ve ismi vardı. Bunlar genelde ek unvanlar ve onurlar da alıyordu. Yardımcı birlikler unvanlar sahipti. Ordudaki bütün alayların kendilerine dair güçlü bir kimlik duygusu bulunuyordu. Komutanlar sık sık farklı grupları birbirleriyle rekabet etmeye teşvik ederdi ki bu rekabet zaman zaman kavgaya kadar giderdi. Ait olunan birim gururu, askerî etkinliğin önemli bir parçasıydı, tıpkı bireysel cesaretin teşviki gibi. En öne çıkan cesaret örnekleri madalya verilerek ya da statü tanınarak, zaman zaman da terfi ettirilerek ya da bolca para verilerek ödüllendiriliyordu. Tıpkı maaş gibi bütün bu madalyalar da kişiye (ismen, bizzat ya da gıyaben) imparator tarafından verilirdi. Benzer şekilde, orduya katılan erler imparatora ve devlete sadakat yemini ederdi ve bu düzenli olarak yenilenirdi. Her bir birimde *imagines* adında, imparatorun ve yakın ailesinin imgeleri olurdu. Bunlar karargâh yapısının içindeki bir kutsal alanda birimin sancaklarıyla beraber bulundurulurdu.[17]

İmparator, orduyu kontrol ediyordu ve askerlere kendisine karşı besledikleri şahsi sadakati anımsatmak için gereken her şeyle ilgileniyordu. Bir üssü ziyaret ettiği ya da orduya seferde komuta ettiğinde imparator birimlere "kendisinin" lejyonları ya da *kohort*ları olarak hitap ederdi. Lakin ordu geniş bir bölgeye yayılmıştı ve çoğu asker hiçbir zaman bir başkomutan görmezdi. Bu yüzden kaçınılmaz olarak diğerleri günlük kontrol yapardı. En kıdemli rütbelere senatörler gelirdi. Bir senatör, kariyerinde ergenlik döneminin sonlarında ya da yirmili yaşların başlarında normalde kıdemli bir *tribunus* ya da lejyondaki ikinci komutan olarak, bir ila üç yıl geçirirdi. Daha sonraları, otuzlu yaşlarda benzer bir süre boyunca lejyon komutanı (*legatus legionis*) olurdu. Son

16 Askerlerin düşük niteliği için bkz. *Annals* 4. 4. Bir tartışma için bkz. A. Goldsworthy, *The Roman Army at War, 100* BC-AD *200* (1996), s. 28–30; Davies (1989), s. 3–30.

17 Mensup olunan birim gururu için bkz. R. MacMullen, "The Legion as Society", *Historia*, 33 (1984), s. 440–456; Goldsworthy (1996), s. 252–257.

olarak, bir eyaletin ve bu eyaletteki ordunun yönetiminde olan komutan yani *legatus Augusti* olurdu. Ayrıcalıklı bir avuç kesim bundan sonra, en önemli üç askerî eyaletten birinde ikinci bir valilik yapardı. Bu eyaletlerin her birinde üç lejyon ve çok sayıda *auxilia* vardı. Herhangi bir eyaletteki bir valinin ortalama görev süresi üç yıldı fakat istisnalar olabiliyordu. Avidius Cassius bu süreden çok daha fazla Suriye'de kalmıştı ancak başarısız darbe girişimi bu tür uzun vadeli komuta yetkilerinin temsil ettiği potansiyel tehdidin bir göstergesiydi.

Atlı sınıfı mensupları, ordudaki diğer kıdemli rütbelerin büyük kısmına geliyordu. Normal bir atlı sınıfı mensubu kariyerinde, *auxilia*dan bir *kohort*un komutanı olurdu. Daha sonrasında her bir lejyondaki alt kademeden beş atlı komutanından biri olmak, ardından da bir süvari birliği komutanı olmak gelirdi. Başarılı adamlar imparatorluk tahsildarları olarak idari ve mali makamlara, belki de daha küçük atlı sınıfı eyaletlerinden birinin valiliğine gelirdi. *Equites* ayrıca Roma'daki birliklere de komuta ederdi ve muhafızların idaresi de normalde iki komutan tarafından eşit yetkiyle bölüşülürdü. Atlı sınıfı eyaletlerinde genelde önemli ölçüde büyük askerî birlikler olmazdı çünkü bir lejyondaki senatör sınıfından komutan bir atlı sınıfı mensubunun astı olamazdı. Mısır bir istisnaydı ve bu eyalette vali ve iki lejyonun komutanları atlı sınıfından olurdu. Hiçbir imparator, Roma'ya giden tahıl için bu kadar hayatî bir bölgenin kontrolünü elinde tutan başka bir senatöre güvenmek istemiyordu.[18]

Yüzbaşılar, ordunun belkemikleriydi. Bu, özel bir rütbeden ziyade bir memur derecesiydi ve astları bir *kohort*ta altı tane bulunan bir bölüğe komuta ederdi. Her birinde normalde seksen (bu dönemde hiçbir zaman yüz olmamıştır) asker vardı. Altı tanesinden en kıdemli yüzbaşı, lejyondaki bir *kohort*a komuta ederdi. Bu yüzbaşılardan en önemlisi *primus plius* adındaki, birinci *kohort*un komutanıydı ki bu kişi böyle bir rütbeye geldikten hemen sonra atlı sınıfı üyesi olurdu. Bütün yüzbaşılara sıradan bir askerden çok daha fazla maaş verilirdi ve iyi düzeyde eğitim almış olmaları beklenirdi. Bazıları orduya katıldıktan sonra bu

18 Romalı görevlilerin kariyerleri için birçok makale hâlinde bkz. E. Birley, *The Roman Army* (1988); H. Devijver, *The Equestrian Officers of the Roman Army*, 2 cilt. (1989 & 1992); D. Breeze & B. Dobson, *Roman Officers and Frontiers* (1993); R. P. Saller, "Promotion and Patronage in Equestrian Careers", *JRS*, 70 (1980), s. 44–63.

rütbelere yükseliyordu lakin yüzbaşıları modern kıdemli başçavuşlarla karşılaştırmak bir hatadır. Çoğunluğu görevlendirilmeden önce doğrudan küçük idari ya da komuta rütbelerine atanıyordu. Diğerleri daha önceden herhangi bir askerî deneyim kazanmadan sivil hayattan doğrudan atanıyordu. Pertinax ilk başta bu şekilde bir yüzbaşı olmak istemişti fakat hamisi bu görevi sağlayamamıştı. Bu da bu rütbelerin statüsüne dair iyi bir işarettir. Bazı atlı sınıfı mensuplarının daha geleneksel bir kariyere sahip olmaktan ziyade yüzbaşı olması da eşit derecede açıklayıcı bir bilgidir. Daha önceden gördüğümüz üzere, Roma dünyasında tek bir "orta sınıf" yoktu. Fakat orta düzey geliri bulunan çok sayıda insan vardı ve bunlar elit kesimin en üst düzeydeki üyelerinden beklenen saf dil bilgisinde yeterli olamasalar bile makul bir eğitim düzeyine sahipti. Yüzbaşıların büyük kısmının doğrudan görevlendirilmiş ve bu sosyal sınıftan gelmiş olması da oldukça muhtemeldir.[19]

Erbaşlar bir birimden diğerine nadiren aktarılıyordu ve genelde bütün hizmet sürelerini aynı alayda geçiriyorlardı. Birçok yüzbaşı da uzun dönemler boyunca aynı birimde kalmış gibi görünse de art arda farklı lejyonlarda bazen de birbirinden oldukça ayrı eyaletlerde hizmet ettiği bilinen diğer yüzbaşılar da vardır. Üst rütbedekiler çok daha fazla geziniyordu. Bir senatörün aynı eyalette birden fazla hizmette bulunması enderdi. İlk önce atlı sınıfı mensubu daha sonra da senatör sınıfından bir subay olarak uzun ve alışılmışın dışındaki kariyeri esnasında Pertinax, Kuzey Afrika haricinde imparatorluğun bütün büyük sınır bölgelerinde hizmette bulunmuştur. Romalılar, uzman kişileri modern kurumlar kadar çok ödüllendirmiyordu, özellikle de konu üst rütbelere atama yapmaya geldiğinde. Önemli bir şekilde imparatorlar, komutanlar ile askerler arasında birlikte geçirdikleri uzun hizmet dönemi esnasında oluşan yakın bağı engellemek isterdi. Cumhuriyet yıkılmıştı ve Augustus, Principatus olarak bilinen imparatorluk sistemini devletten ziyade komutanlarına daha sadık ordular arasındaki savaşlardan sonra meydana getirmişti. Bütüne bakıldığında, oluşturduğu sistem iyi çalışıyordu. Roma ordusu da iki yüzyılın çok büyük bir kısmı boyunca sadık kalmıştı. Ancak bir hanedan tamamen son bulduğu zaman lejyonların birbiriyle savaşma ihtimali ortaya çıkıyordu. Böyle bir savaş

19 Goldsworthy (1996), s. 13–15, 30–32.

patlak verdiğinde en üst düzeydekilerin, en önemlisi de senatör sınıfına mensup valilerin isyan girişimleri olabiliyordu. Diğer subaylar, bilhassa yüzbaşılar kilit bir rol oynuyorlardı.[20]

AFRİKALI BİR İMPARATOR

Yukarı Pannonia bölgesindeki ordu İtalya'ya son derece yakındı ve eyaletin yöneticisi Lucius Septimius Severus, bunun kendisine verdiği avantajdan istifade etti. Kariyerinin erken döneminde Pertinax'ın iktidarında hizmet etmişti ve belki Commodus'a karşı yapılan gerçek komployа da katılmıştı. Yakınlardaki Aşağı Moesia bölgesinin iki lejyonla birlikte Severus'un biraderi tarafından kontrol edilmesi de gayet elverişli bir durumdu. Severus hızla İtalya'ya yürüdü. Muhafızlarıyla (muhtemelen eyaletindeki yardımcı süvari bölüklerinden seçilen seçme atlılar, eyalet valisinin *singulares* adındaki kuvvetleri) söylenene göre uyumak için kısa süreliğine durduklarında zırhlarını bile çıkarmamıştı. Ciddi bir direniş olmadı çünkü Iulianus'un elinde düzgün bir ordu yoktu. Oyunlarda kullanılan fillerin, geleneksel savaş yöntemleriyle kule ve savaşçı kıtaları taşımaları için umutsuz bir girişim yapıldı. Ancak hayvanların alışık olmadıkları yükleri taşımayı geri çevirmesiyle gülünç bir başarısızlık vuku buldu. Dio ve diğer senatörler bundan oldukça memnundu. Iulianus daha da umutsuzluğa düştü ve Laetus ile Marcia'yı öldürttü fakat kısa süre sonra muhafızların parayla satın alınmış sadakati dahi kalmadı. Etrafındaki herkesin terk ettiği imparator, sarayda muhafızlar tarafından öldürüldü. Severus Roma'ya geldi ve göz alıcı bir güç gösterisiyle ordusunu şehrin içinde sergiledi. Senato derhal onu imparator ilan etti. Muhafızlara, Pertinax'ın katillerini tutuklamaları ve sonrasında bunları silahları ya da zırhları olmaksızın insanlara sergilemeleri için haber gönderildi. Severus kendi lejyonerleriyle bunların etrafını kuşattı ve ardından hainlikleri dolayısıyla bir nutuk çekti. Katiller idam edildi. Geriye kalanlar da yüz kızartıcı bir şekilde askerî hizmetten azledildi ve yaklaşık 160 kilometre mesafeden fazla Roma'ya sokulmaları yasaklandı. Severus'un kendi seçme lejyonerlerinden yeni muhafız *kohort*ları oluşturuldu.[21]

20 Campbell (1984), özellikle s. 106–109'da yüzbaşıların etkisinin askerleri kontrol edecek kadar yeterli olmadığını savunur.

21 Dio 74. 14. 3–17. 6, 75. 1. 1–2. 1; Herodian 2. 11. 7–14. 4; SHA, *Didius Julianus* 6. 1–8. 10, *Severus* 5. 1–6.9; Birley (1988), s. 97–105 ve Potter (2004), s. 101–103.

Tahtta hak iddia eden hâlen iki kişi bulunuyordu. Severus, Britanya yöneticisi Decimus Clodius Albinus'la anlaşarak ona Caesar unvanı verdi ve kendisinin ast mevkidaşı yaptı. Askerî birliklerinin büyük kısmı bundan sonra, Suriye'deki Gaius Pescennius Niger ile savaşmak üzere doğuya gitti. Severus'un adamları bir dizi muharebe kazanarak son zaferlerini 194 yılında Issus'ta aldı (bu tesadüfi bir şekilde Büyük İskender'in Perslere karşı kazandığı zaferlerinden birini elde ettiği bölgenin yakınında gerçekleşti). Niger kovalandı ve öldürüldü. Severus muharebelerin hiçbirine katılmamıştı fakat sonrasında sınırın ötesindeki halklara karşı küçük bir seferi idare etti. 195 yılında doğudan döndükten sonra yedi yaşındaki oğlunu, Albinus'a danışmadan kışkırtıcı bir şekilde Caesar ilan etti. Tekrar iç savaş çıktı ve iki yıl sonra Lugdunum (bugünkü Lyon, Fransa) dışındaki bir muharebede sonuçlandı. Dio, muharebeye giren orduların devasa boyutta olduğunu, her iki tarafta 150.000'den az olmayacak kadar çok askerin sahaya sürüldüğünü iddia eder. Bu rakam, bütün Roma ordusunun çok büyük bir kısmını ifade ediyordu. Şüphesiz bu iddia bir abartıdır fakat 193 yılından beri, özellikle Albinus çok sayıda askerî birlik oluşturmuş olabilir. Düzenli ordunun büyük kısmı Severus'un tarafındaydı. Yine de çarpışma çok şiddetli geçti. Bir noktada Severus atından mahrum kaldı ve ölmekten ya da ele geçirilmekten son anda kurtuldu. Yeni muhafız alayı komutanının her iki liderin de öldürülmesini umut ederek muharebeye girmeyi kasıtlı şekilde geciktirdiği dedikoduları dolanıyordu. Lakin en nihayetinde Severus, zaferi getiren büyük bir süvari saldırısı yaptı. Dört yıl süren iç savaş ve kargaşadan sonra imparatorluk bir kez daha rakipsiz tek bir hükümdara sahip oldu. Bu çatışma, Nero'nun ölümüne müteakiben meydana gelen "dört imparator yılından" çok daha kötü ve uzundu.[22]

193 yılından önce Severus'un kariyerinde müstesna bir şey yoktu. Bu, 69 yılında muzaffer olarak ortaya çıkan Vespasianus'un kariyeri gibiydi. Her ikisi de seçkin bir kariyere sahip senatörlerdi fakat başka koşullar söz konusu olsaydı her biri de potansiyel bir imparator olarak düşünülür müydü, bilinmez. Her iki adam da merkezde bir iktidar boşluğu olduğu zaman büyük orduların komutasında bulunmuş,

22 Lugdunum Muharebesinde her iki tarafta da 150.000 asker olduğu iddiası için bkz. Dio 76. 6. 1. İç savaş anlatısı ve analizi için bkz. Birley (1988), s. 108–128.

ardından ellerini de iyi oynamıştı. Severus'un durumunda bu özellikle acımasızca olmuştu. Bu dönemde Severus pek çok açıdan tipik bir senato üyesiydi. Esasen Kartacalılar tarafından kurulan Lepcis Magna'da (bugün Libya) doğmuştu. Roma ordusu MÖ 146 yılında Kartaca'yı yok etmiş, iki büyük devlet arasındaki üç büyük savaşa son vermişti. Yine de Severus, ana dili Kartaca dili olarak büyümüştü ve Latinceyi her zaman bir eyalet sakini aksanıyla konuşuyordu. Bu da "s" harfini genelde "ş" olarak okumasına yol açıyordu. Kendi adını Şeptimius Şeverus olarak telaffuz etmiş olabilir. Dio, imparatorun aldığı eğitimden daha fazlasını arzuladığını söyler fakat bu Romalı elit kesimin olağanüstü yüksek standartlarına göre değerlendirilmelidir. Altıncı yüzyıldan bir kaynak Severus'un siyah tenli olduğunu iddia eder lakin imparatora ait günümüze ulaşmış tek renkli heykeli onu büsbütün Akdenizli ten rengiyle betimler. Tıpkı Traianus ve Hadrianus'un İspanyalı olması gibi Kuzey Afrikalı bir adam olması onu daha az Romalı yapmıyordu. Babası bir senatör değildi ancak aile birkaç nesildir siyasete girmiş bulunuyordu. Afrika'daki eyaletlerden bu dönemde Clodius Albinus dahil çokça senatör çıkmıştır. Bu adamlardan herhangi birinin belirgin bir şekilde "Afrikalı" olarak düşünüldüğüne dair bir iddia yoktur.[23]

Severus savaşı kazanmıştı fakat bunun uzun vadede hayatta kalabilmesinin garantisi olmadığını biliyordu. Hemen iki oğlunu, henüz bebek olmalarına rağmen önemli konumlara getirdi ve ölümünden sonra bir iç savaş çıkmasının gerekli olmadığını göstermek için kendi veliahtları olarak belirledi. Ayrıca yeni hanedanlığına bir meşruiyet kazandırmak adına gözlerini geçmişe de çevirdi. İlk başta kendisini Pertinax ile yakından ilişkilendirdi çünkü intikamını alan kişi olarak gözükmek faydalı olacaktı. Lakin eşi benzeri görülmemiş bir adım atarak kendisini, prestiji çok daha büyük Marcus Aurelius'un evlatlık oğlu olarak ilan etti. Bir senatör onur kırıcı bir şekilde kendisine "bir baba bulmuş olması" dolayısıyla tebrik etti. Daha da rahatsız edicisi, bu durum, artık imparatorun evlatlık biraderi hâline gelen Commodus'un

23 Birley (1988), s. 8–56. İmparatorun siyah tenli olduğunu iddia eden bir altıncı yüzyıl kaynağı için bkz. John Malalas, *Chronicle* 12. 18 (291). Bu metnin çevirisi için bkz. E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott vd., *The Chronicle of John Malalas: A Translation* (1986); Birley (1988), s. 36.

resmî olarak eski saygınlığına kavuşturulmasına yol açtı. Senatörler şok olmuştu fakat Severus'un senatoya karşı tutumu istikrarlı bir şekilde sertleşti. İktidarı, hiçbir senatörün idam edilmesini istemediği nidalarıyla başlamasına rağmen iç savaşın bitişinden önce bu yönde çok sayıda infazın emrini verdi.

Kendisi de bir başka Lepcis Magna yerlisi yeni muhafız alayı komutanı (*praefectus praetorio*) Plautianus'un güç elde etmesiyle oluşan bir nefret ve korku da vardı. Kötü niyetli dedikodulara göre bu adam ve Severus birbirlerine âşıktı. İmparatorun ona güvenmiş, büyük bir iltimas ve torpil geçmiş olduğu açıktır. Böylece zaman içerisinde muhafız komutanının tahta kendisinin geçmeyi planladığı dedikoduları çıkmıştı. En sonunda Plautianus, Severus'un biraderi ölüm döşeğindeyken onu mahkûm ettikten sonra infaz edildi. Bu kadar büyük bir gücün gözde kişilere, özellikle de senato üyesi olmayanlara geçmemesi gerekiyordu. Plautianus'un göz alıcı yükselişi ve düşüşü kaçınılmaz olarak başka kişileri de kendisiyle birlikte götürmüştür. Bu, herhangi bir senatörün başarılı olması için tehlikeli bir zamandı. İktidarının büyük kısmı boyunca İtalya'dan uzakta kalan Severus senatoda çok az zaman geçirmiş ve senato üyelerine dalkavukluk yapmaya ya da onları güvende hissettirmeye pek tenezzül etmemiştir.[24]

İmparatorun iktidarını devam ettirme konusunda endişe duyduğuna dair başka işaretler de vardı. Üç tane yeni lejyon topladı (*I.*, *II.* ve *III. Parthica* lejyonları) ve *II. Parthica* Lejyonunu Roma'dan pek de uzak olmayan Alba bölgesinde yerleştirdi. Principatus sisteminin oluşumundan bu yana ilk kez bir lejyon İtalya'da kalıcı bir şekilde konuşlanmıştı. Genişletilmiş muhafız birimleriyle birlikte Severus'un emrine amade yaklaşık 17.000 kişilik bir ordusu bulunuyordu. Bilim insanları genellikle bunu stratejik bir yedek birliğin meydana getirilişi olarak görmek ister. Bu da iddiaya göre Marcus Aurelius'un iktidarı dönemindeki vahşi savaşlar esnasında gerekli olarak görünüyordu. Aslında bu daha çok, imparatora karşı isyan eden bir eyalet valisinin potansiyel tehdidiyle alâkalıydı. Orduyu kendisine sadık tutmak bir imparator için hayatî önemi haizdi. Severus, iyi niyetlerini güvenceye almak amacıyla askerlerinin maaşlarını artırdı ve evlilik yasağını da kaldırdı. Yeni

24 Dio 76. 7. 1–8. 4. "Kendisine bir baba bulmuş olması" için bkz. Dio 77. 9. 4; Plautianus için bkz. Birley (1988), s. 137, 161–164.

lejyonlar toplamak çok sayıda yeni kadro açmıştı. Söz gelimi en az 177 yeni yüzbaşı ataması yapılmıştı. Bu adamların birçoğunun muhtemelen diğer birimlerden atandığını düşünürsek bu çok fazla sayıda kişinin ilk atamalarını ya da terfilerini Severus'a borçlu olduğu anlamına geliyordu. Orduyu kendisine bağlı tutmak için duyduğu benzer bir istek imparatorun dış savaşlarını teşvik etti. 197–202 yılları arasında Severus doğuda seferler düzenledi ve ordusunu Ctesiphon'daki Pers başkentini yağmalamak ve yeni bir Mezopotamya eyaleti oluşturmak amacıyla Fırat'ın güneyine sevk etti. 208–211 yılları arasında Britanya'da kaldı ve bugünkü İskoçya topraklarında yaşayan Caledonia kabilelerine karşı muazzam seferler düzenledi.[25]

Dış savaşlar, Romalı akranlara karşı zafer kazanmanın lekesi olmadan askerî şan kazanma fırsatı sunuyordu. Bugün hâlen Roma'daki Forum'da bulunan senato binasının yakınında yer alan Severus Takı, imparatorun Parth Savaşı'nın andacıdır. Severus'un, iç savaştaki rakiplerinin ortaya çıktığı iki bölgede operasyonlar düzenlemeyi tercih etmesi de bir tesadüf değildi. Şüphesiz bir miktar askerî zorunluluk vardı çünkü her bir sınır bölgesindeki ordular kadar Roma'nın prestiji de yalnızca, askerî birlikler bir iç savaşta çarpışması ve ölmesi için sınırdan çekildiğinde zayıflayabiliyordu. Bu ayrıca, iç savaşta birbirlerine karşı savaşan birimlere aynı liderin komutasında yan yana seferlerde çarpışma şansı tanıyordu. En önemlisi de Severus her alandaki subaylarını ödüllendirme ve terfi ettirme, onlara güvendiğini gösterme ve sadakatlerinden şüphe ettiklerini emekliye ayırma ya da başka yerlere atama şansı elde ediyordu. Her şey iyi gitmedi çünkü Hatra şehrini ele geçirmeyi başaramayınca orduda biraz gerginlik oluştu. Her şeye rağmen genel olarak hedefler yerine getirildi. Severus'un doğuyu yeniden düzenlemesi bir kez daha kendi güvenliğine karşı duyduğu endişeleri gösterir. Suriye iki eyalete bölündü. Sırasıyla birinde iki, diğerinde bir lejyon yerleştirildi. Mezopotamya'da, yeni toplanan *I.* ve *III. Parthica* lejyonları konuşlandı. Eyalet valisi Mısır'daki gibi atlı sınıfından bir komutandı ve ayrıca her iki lejyona da atlı sınıfı mensupları komuta ediyordu. Bu, Alba'daki *II. Parthica Lejyonu* için de geçerliydi. Bu süreç, Britanya'nın da bölündüğü zaman gerçekleşen Severus'un ölümünden

25 Boyutu iki katına çıkan atlı muhafızlar için bkz. M. Speidel, *Riding for Caesar: The Roman Emperors' Horse Guard* (1994), s. 56–64.

bir ya da iki yıl sonrasına kadar tamamlanmamıştı fakat bundan sonra hiçbir eyalette ikiden fazla lejyon bulunmayacak, dolayısıyla hiçbir eyalet valisi bundan fazla lejyona komuta edemeyecekti.[26]

Septimius Severus imparatorluğu iyi yönetmek için elinden geleni yapan iyi bir imparatordu lakin iktidara askerî güç kullanarak gelmiş ve başka birisinin de aynısını yapmasından korkan biriydi. Bu güvensizlik duygusu onun her aşamadaki kararlarına yön vermiştir. Eğer sağlam ve sürekli bir hanedan kurmuş olsaydı bu kararlarından hiçbiri çok da önemli olmayacaktı. Hayatının son yıllarında oğulları Caracalla ve Geta'yı eşit güçlere sahip veliahtları ilan etti. Bu bir riskti çünkü sadece Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un örneğinde iki imparator birlikte iyi çalışmıştı. Severus, İmparator Marcus'u sık sık Commodus'u halefi olarak seçmek, dolayısıyla liyakat yerine kanı tercih etmekle eleştiriyordu. Buna rağmen kendisi de aynı sorunla karşı karşıya kaldı. Caracalla ve Geta hayatta olduğu sürece kaçınılmaz olarak herhangi bir alternatif imparatora karşı tehdit olacaklardı. Eğer biri başarılı olursa o zaman diğeri her daim potansiyel bir rakip olacaktı çünkü bu iki birader erken yaşlarından beri birbirlerinden hoşlanmıyordu. Söylenene göre İmparator Severus, Roma'da kalıp büyük ihtimalle ahlâksızlığa batmalarındansa bu ikiliyi bir askerî sefere götürmenin ve belki de beraber çalışmalarını öğretmenin onlar için daha iyi olacağını ummuştu. Ne var ki hayal kırıklığına uğradı. Caracalla'nın, onun yerine geçme hırsıyla babasını öldürmeyi denediğine dair hikâyeler bile anlatılıyordu. Severus'un sağlığı, gut hastalığının pençesindeki yılların ardından zaten kötüye gidiyordu. 4 Şubat 211 tarihinde, altmış beş yaşındaki imparator Eburacum'da (bugün York) öldü ve iki oğlu da ortak bir şekilde imparatorluk tahtını miras edindi. İmparatorun oğullarına son nasihatinde "uyum içinde yaşayın, askerleri yüceltin ve diğer herkesi hor görün" dediği söylenir.[27]

---

26 Hatra'daki sorunlar için bkz. Dio 76. 11. 1–12. 5. Mezopotamya'daki seferler için bkz. Birley (1988), s. 129–135; D. Kennedy, "European soldiers and the Severan siege of Hatra", P. Freeman & D. Kennedy (ed.), *The Defence of the Roman and Byzantine East* (1986), s. 397–409; D. Campbell, "What Happened at Hatra? The problems of the Severan Siege Operations", Freeman & Kennedy (1986), s. 51–58. Britanya için bkz. Birley (1988), s. 177–187; M. Todd, *Roman Britain* (3. edisyon, 1999), s. 144–155.

27 Dio 77. 15. 2–4, 17. 4; Herodian 3. 14. 1–3, 15. 1–3; SHA, *Severus* 19. 14.

3
İMPARATORLUK KADINLARI

"Alexander'in halefi iktidara geldikten sonra imparator alametlerini ve isimlerini aldı fakat idari yönetim ve imparatorluk politikası kadın akrabalarının elindeydi; bunlar, ılımlı ve itibarlı bir hükümet sistemine tamamen geri dönmeye çalışmıştır." *Tarihçi Herodianos, milattan sonra üçüncü yüzyıl ortaları.*[1]

İki erkek kardeşin uyum içerisinde yaşamayı hiçbir şekilde becerebildiği ortaya çıktı. Caledonialılarla barış yaparak hızlı bir şekilde Britanya'yı terk ettiler. Roma'ya dönüş yolunda aralarında atıştılar ve sonra birbirlerini tamamen yok saymaya çalıştılar. Roma'ya geldiklerinde, hiçbir şekilde karşı karşıya gelmemek adına sarayın ayrı yerlerinde yaşayıp, bütün koridorları ve kapı aralıklarını tuğlayla ördürdüler. Neredeyse her şeyde farklı fikirlerdeydiler, hatta at yarışlarında bile farklı takımları tutuyorlardı. Dedikodulara göre imparatorluğu gerçekten ikiye bölmeyi düşünüyorlardı. Caracalla Roma'da kalıp batıyı yönetecek, Geta ise İskenderiye ya da Antakya'dan doğuyu idare edecekti. İmparatorluğun bölünme hattı bugünkü İstanbul Boğazı olacaktı ve her iki kardeş de karşıdakinin saldırganlığını engellemek için lejyonlarını kendi kıyılarında konuşlandıracaktı.[2]

İmparatorluğu bu şekilde bölmeyi hiç kimse düşünmemişti, hatta Actium Muharebesi öncesi Antonius ve Octavianus eyaletleri aralarında paylaştığında bile böyle bir şey gündem olmamıştı. Lakin bu hikâyeyi

1 Herodian, *History of the Empire* 6. 1. 1 (Whittaker's çevirisi, LOEB edisyonu).
2 Dio 78. 1. 1–6; Herodian 4. 1. 1–5, 3. 1–9.

yazan kişi kitabını olaylardan birkaç on yıl sonra, imparatorluğun gerçekten de ikiye bölünmesinden çok önce yazmıştı, dolayısıyla bu geriye dönüp bakarak elde edilen uydurma bir bilgi değildi. Bu planı, imparatorların annesi Iulia Domna engelledi. İmparatorluğu bölebileceklerini nasıl düşünmüş olduklarını bilmek istiyordu. 26 Aralık günü anne ve iki oğlu bir uzlaşma yapmak amacıyla sarayda özel olarak bir araya geldi. Caracalla'nın başka fikirleri vardı ve yakınlarda bir yerde muhafız alayından kendisine sadık bir grup yüzbaşı gizlemişti. Görüşmenin tam ortasında adamlar odaya dalıp Geta'yı kılıçlarıyla öldürdü. Geta'yı korumaya çalışırken Iulia Domna'nın üstü öylesine kana batmıştı ki kendi elinin yaralandığını dahi fark edemedi.[3]

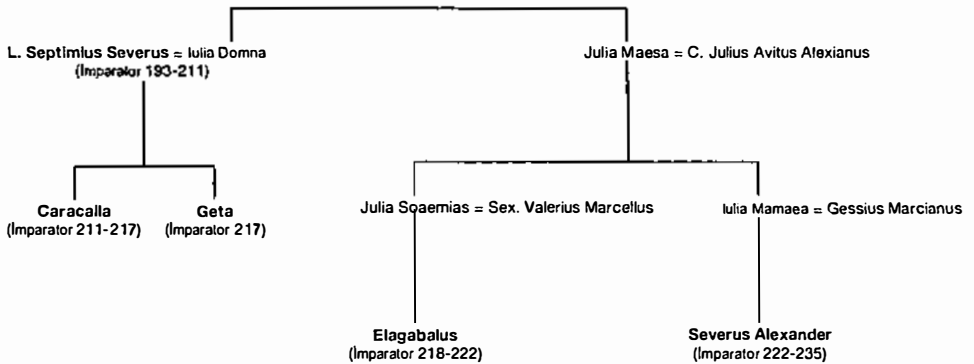
Caracalla hızla oradan ayrıldı ve hemen muhafız alayı ordugâhına koştu. Buraya gelince, kardeşinin kendisine karşı bir komplo kurduğunu öğrendikten sonra nefs-i müdafaa yaptığını söyledi. Muhafızlar bu hikâyeyi seve seve doğru kabul etti ve desteklerini sundular. Alba yakınlarında konuşlanmış *II. Parthica* Lejyonunu ikna etme daha zor bir işti. Lejyonerler içeri girmesine izin vermedi, böylece Caracalla onlara tahkimatın dışından hitap etmek zorunda kaldı. O zaman askerler tek bir tanesine değil, iki kardeşe birden sadakat yemini ettiklerini cevaben söylediler. Caracalla, bol bol para ödülü vaadiyle birlikte en sonunda lejyonu ikna etti. Ancak İtalya'daki tek en önemli askerî birliğin sadakatini kazandıktan sonra senatoya gitti ve kardeşinin "komplo kurduğuna" dair aynı hikâyeyi anlattı. Senatörlerin kabul etmekten başka pek seçeneği yoktu çünkü imparatorun etrafında sürüyle silahlı muhafız vardı. Geta resmen lanetlendi, kayıtlardan isimlerinin silinmesi emredildi. İmparatorluğun dört bir yanından günümüze kadar gelen yazıtlar, genç imparatorun isminin silinmiş olduğuna dair izler taşımaktadır.[4]

Caracalla yirmi üç yaşındaydı. İktidara geldiği zaman Commodus'tan daha büyük ve daha deneyimli olmasına rağmen bir imparator için hâlen gençti. Her ne kadar sonraki dönem yazarları onun erdemiyle kardeşinin kötücül mizacı arasında tezatlık kurmaya bayılsa da Geta'nın daha iyi bir imparator olup olmayacağı kuşkuludur. Commodus'un aksine Caracalla ne aptal ne de tembeldi fakat ne yapacağı kestirilemeyen sabırsız biriydi. Hırçın bir ruh hâli vardı. Neredeyse babasının ölümünden

3 Dio 78. 2. 1–6; Herodian 4. 4. 1–3.

4 Dio 78. 3. 1–3; Herodian 4. 4. 4–5. 7; SHA, *Caracalla* 2. 5–11, *Geta* 6. 1–2.

Şema 1: Septimius Severus'un Aile Ağacı

hemen sonra, imparatorluk hanesine üye birçok kişinin idam edilmesini emretmişti. Kardeşinin cinayetinin akabinde önde gelen senatör ve atlı sınıfı mensuplarının etkilendiği daha kapsamlı ve kanlı bir tasfiye hareketi başladı. York bölgesinde kısa bir süre önce yapılan kazılarda ortaya çıkan bir mezarlıkta, zincirlendikten sonra infaz edilmiş fakat yine de bir miktar saygı gösterilerek gömülmüş insanların iskeletleri bulunmuştur. Çanak çömlek parçaları bu buluntuyu kabaca söz konusu döneme tarihler. Sözü edilen insanların, Caracalla'nın emirleri üzerine öldürülen subaylar ve yetkililer olması oldukça muhtemeldir. İmparatorun iktidarının geri kalan kısmında başka kurbanlar da olmuştur. 193 yılında çok genç ve öldürülmeye değmeyecek kadar önemsiz Pertinax'ın oğlu, Geta'nın cinayetiyle ilgili dayanamayıp bir kelime oyunu yaptığı için katledildi. Marcus Aurelius'un hayatta kalan son kızı da sadakatsizlik şüphesi çekince intihar etmeye mecbur bırakıldı. Söylenene göre yaşlı kadın bunu büyük bir sakinlik ve ağırbaşlılıkla ifa etmişti. Dio toplamda 20.000 kadar insanın öldürüldüğünü söyler.[5]

Sıklıkla gerçekleştirilen idamlar sebebiyle senatörler, imparatorun ruh hâlinden sürekli endişe duyuyordu. Caracalla'da senatörlerin gönlünü almak için yetenek (ve muhtemelen istek de) yoktu. Öfkesini doğrudan hissetmiş olmaları pek muhtemel olmasa da Roma'daki nüfusun daha büyük kısmıyla arası iyi değildi. Bolca para harcanmış oyunlar düzenledi, hatta Commodus'un arenada performans gösterme konusundaki muazzam isteğini taklit etmek istemese de at yarışlarına dahi katıldı. Fakat gladyatör oyunlarını izlerken kalabalık onu çok kana susamış biri olarak gördüğü için sevilmeyen biri hâline geldi. Ünlü bir gladyatör, art arda üç müsabakada birden dövüşmek zorunda kalmış ve en sonuncusunda öldürülmüştü. Bu, haksızlık olarak görüldü. Caracalla Hamamları adıyla bir hamam tesisi inşası başladı. Büyük boyutlardaki kalıntıları bugün hâlen görülebilen bu yapının inşası işsizlere iş imkânı sağlamanın yanı sıra gelecekte hayatı ne kadar kolaylaştıracağını işaret etmişti.[6]

Bir yıl sonra Caracalla, Roma'yı terk etti ve bir daha İtalya'ya hiç dönmedi. Tabiatı itibarıyla yerinde duramayan biriydi. Buna ya da hiddetine sebep kötü sağlığı değildi. Seyahat ederken şifalı kutsal yerleri

5 Dio 78. 3. 4, 1a-5; Herodian 4. 6. 1–5; SHA, *Caracalla* 3. 2–5. 3, *Geta* 6. 3–7. 6.

6 Dio 78. 6. 1a- 2, 10. 1–11.7; Herodian 4. 7. 1; SHA, *Caracalla* 4. 9–10, 9. 4–11. Üç müsabakada birden dövüşmek zorunda kalan gladyatör için bkz. Dio 78. 6. 2.

ve tapınakları ziyaret etti ve buradaki tavsiyeleri uyguladı. Anlatılan hikâyelere göre rüyasında hep kardeşini öldürttüğü için Severus'un onu sessizce azarladığını görüyordu. Roma dünyasında birçok kişi rüyaları ciddiye alırdı ve günümüze ulaşan bazı kitaplarda detaylı rüya tabirleri de vardır. İmparator nerede olursa olsun hâlen bir imparatordu ve onu kendilerini dinlemesini ve bir iyilik ya da bir anlaşmazlıkta hakemlik yapmasını isteyen insanlar takip ediyordu. Günümüze gelen kayıtlarda, yazılı kaynaklarımızın da iddia ettiği üzere Caracalla'nın hızlıca, gelişi güzel cevaplar vermeye meyilli bir insan olduğu öne sürülür. Buna rağmen birçok vakada vardığı yargının yine de açık ve genelde mantıklı olduğu kabul edilir. Bununla birlikte böylesine sıkıcı işleri yerine getirme konusunda her zaman hevesli değildi. Dio, imparator Suriye'deyken kendisi ve diğerlerinin sık sık imparatorluk ordugâhına çağrıldığını, kendilerine imparatorun onları şafak vakti göreceğinin söylendiğini anlatır. Bu insanlar genelde saatlerce bekliyordu (ki bekleyecekleri bir oda bile yoktu) ve bazen Caracalla onları görmemeye karar verdiği için günün sonunda evlerine yollanıyorlardı.[7]

Caracalla, tıfıl ve sağlıksız bir adamdı. Buna rağmen kendisini zinde, girişken bir adam ve en önemlisi bir asker olarak görüyordu. Geta'nın öldürülmesinden sonra muhafızlara konuştuğunda şöyle demişti: "Sevinç duyun yoldaşlar çünkü ben artık size iyilik yapacak bir konuma geldim." İktidarı döneminde asker maaşları o kadar yükseltildi ki imparatorluk gelirleri artık iyice artan bu yükle mücadele edemez oldu. Askerî seferlerde imparator sıradan bir asker gibi giyiniyor ve hareket ediyor, hatta kendisi bile yemek yapmak için buğday istihkakını un hâline getiriyordu. Bu teatral hareketler muhtemelen muhafızların menfaati içindi, ayrıca bazen yürüyüş esnasında yola yayan devam etmeyi tercih etmesi de muhafızların ağır normlarından birisi olabilirdi. Askerî seferlerde birçok imparatora seçkin senatörler eşlik etmişti lakin Caracalla kendisine ordudaki subayların eşlik etmesini tercih etmişti (ve yine muhtemelen bunlar muhafızlardan kişilerdi). Ayrıca

7 Dio 78. 15. 2–7. Bekleyip duran önemli ziyaretçiler için bkz. Dio 78. 17. 3–4. Caracalla'nın yönetim tarzı üzerine bir tartışma için bkz. D. Potter, *The Roman Empire at Bay* (2004), s. 140–146. Burada onun kutsal yerleri ziyareti de anlatılır. Ayrıca bkz. G. Fowden, *CAH²* XII (2005), s. 545–547. Caracalla'nın kendisine yönelik bir isteği dinlemesi örneği için bkz. *SEG* XVII. 759 ve ayrıca W. Williams, "Caracalla and Rhetoricians: A Note of the *Cognitio de Gobairienis*", *Latomus*, 33 (1974), s. 663–667.

çoğunluğu Cermen, *singulares Augusti* adındaki süvari muhafızlarına da düşkündü. Bu adamlardan bazıları yüzbaşı olarak görevlendirilmişti ve imparatora çok yakınlardı. Caracalla onlara "aslanlar" diyordu. Dio, imparatorun karargâhı dışındaki nöbetçilere görev esnasındayken içecek götürdüğünü gördüğünü hatırlıyordu. Diğer Romalı komutanlar da (en önemlileri Iulius Caesar) "silah arkadaşı" rolünü oynamıştı lakin diğer birçok şeyde olduğu gibi burada da Caracalla bunu aşırı boyutlara taşımıştır. Gücünün kaynağı nihayetinde ordu üzerindeki kontrolüydü; bu, apaçık bir gerçektir. Büyük İskender'e de takıntılıydı. Kendisinin bilinen dünyanın büyük bir kısmını fethetmiş genç bir fatih olarak görmek belli ki hoşuna gidiyordu.[8]

Caracalla 213 yılında Ren havzasında operasyonlar düzenledi ve sonraki yıl Tuna bölgesine hareket etti. Her iki sınır bölgesinde de önemli derecede yeniden düzenlenme ve yeni askerî üslerin kurulduğu belirtileri vardır. İmparator, takma ismini aldığı Galya tarzı kapüşonlu pelerini (*caracalla*) bu seferler esnasında kullanmış olabilir. 215 yılında doğuya gitti ve hayatının geri kalanı boyunca burada kalarak kahramanı Büyük İskender'in ayak izlerini takip etti. Antik Makedonya falanksı (*phalanx*) örneğine göre oluşturulan bir birlik kurdu ya da mevcut lejyonları bu şekilde yeniden düzenledi. O kış İskenderiye'de kaldı. Şehrin genç delikanlılarını bir gösteriye çağırdı ve onları asker olarak orduya almak istediğini beyan etti. Ne var ki böyle yapmayıp, askerlerine onları öldürmelerini emretti ki bu hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde açıklanmamış bir katliamdır. Daha sonra taht için mücadele eden iki kardeş arasındaki iç savaşta bölünmüş Parth topraklarına karşı bir dizi sefer başlattı. Caracalla tıpkı Büyük İskender'in Roxanne ile evlenmesi gibi bu taraflardan birinin kızıyla evlenmeyi istedi. İsteği kabul görmedi ve bazıları bunu bir savaş bahanesi olarak gördü.[9]

8 Dio 78. 7. 1–9. 1, 13. 1–2; Herodian 4. 7. 4–7. "Sevinç duyun, yoldaşlar...", Dio 78. 3. 1; Herodian 4. 7. 7. Burada imparatorun lejyon sancaklarını taşıdığını ve bunların ne kadar ağır olduğundan bahsettiğini söyler fakat Suetonius'un, muhafız alayının sancaklarının ağırlığından bahsetmesi de ilginçtir. Bkz. Suetonius, *Gaius* 43. Aslanlar için bkz. Dio 79. 5. 5–6. 2. İmparatorun "silah arkadaşı" rolü için bkz. J. Campbell, *The Emperor and the Roman Army, 31* BC-AD *235* (1984), s. 32–59, özellikle s. 51–55. Komuta tarzlarının değişimiyle ilgili genel olarak bkz. A. Goldsworthy, *In the Name of Rome* (2003).

9 Seferleri için bkz. *Dio* 78. 13. 3–15. 2, 18. 1–23. 2, 79. 1. 1–3. 5; Herodian 4. 7. 3–7, 8. 6–11. 9; SHA, *Caracalla* 6. 1–6. Bir tartışma için bkz. Potter (2004), s. 141–144; F. Millar, *The Roman Near East, 31* BC-AD *337* (1993), s. 142–146; B. Campbell, *CAH*² XII (2005), s. 18–19.

217 yılında, yeni bir istila saldırısı hazırlığı için Edessa'da büyük bir ordu toplandı. 8 Nisan günü Caracalla, Carrhae yakınlarındaki bir kutsal alanı ziyaret etmek için yola çıktı. Burası MÖ 53 yılındaki büyük yenilginin alındığı yerdi ve Parthların kontrolüne geçmişti fakat artık bir Roma eyaleti sınırları içerisindeydi ve Roma kolonisi statüsü almıştı. İmparator, yol kenarında hacetlenmek için durduğunda, ordudaki subaylarından Iulius Martialis tarafından ölene dek bıçaklandı. Bu suikastçı, tekrar askere alınmış eski bir muhafızdı ancak Caracalla kendisine yüzbaşı ataması yapmadığı için öfkeliydi. Dakikalar içerisinde Martialis de imparatorun "aslanları" tarafından paramparça edildi ve komploya dair herhangi bir detay veremeden can verdi. Komplonun elebaşı Marcus Opellius Macrinus böyle olunca derin bir oh çekti. Bu adam iki muhafız alayı komutanlarından birisiydi ve tüm bu olanlardan habersizmiş gibi davrandı. Muhafızlar Caracalla'yı hâlen seviyordu ve ordunun geri kalan kısmı da öldürülmesine karşı büyük bir memnuniyet göstermedi. Aslında Macrinus kısa süre önce, kendisini sadakatsizlikle suçlayan bir mektubun imparatora gittiğini fark etmiş ve mahkûm edilmeden önce harekete geçmeye karar vermişti.[10]

Caracalla'nın bir halefi yoktu. Mutsuz bir evliliği olmuştu ve çocuk yapmamıştı. Genel olarak hastalığı yüzünden son yıllarında iktidarsız olduğu düşünülüyordu. Özellikle de kimseye güvenmediği için kendisine bir halef belirlememişti lakin genç yaşı düşünüldüğünde bu önemli bir şey gibi gözükmüyordu. İki gün boyunca imparatorluğun başında hiçbir imparator olmadı. En kıdemli ordu mensubu olarak Macrinus'un adı öne sürülüyordu. Ardından bu adam kendisini yeni hükümdar olarak ilan etti ve senatoda usulen yapılan oylamayı beklemeden bütün imparatorluk unvanlarını ve yetkilerini aldı. Geçmişte ordular imparatorları belirlemişti (Severus'un, Clodius Albinus'u yenmesinin üzerinden daha yirmi yıl geçmişti) fakat bu farklıydı. Macrinus senatör değil, bulunduğu konuma sadakat ve liyakat göstererek yükselen atlı sınıfının bir üyesiydi. Muhafız alayı komutanları her zaman atlı sınıfı mensuplarından seçiliyordu. Bunun en büyük sebebi, bu kişilerin yüce imparatorluk makamına heveslenmek istemediğine inanılmasıydı. 31 yılında neredeyse İmparator Tiberius'un yerine geçecek Seianus bile konsüllük de dahil birçok makama kademeli bir şekilde gelmişti. Elli beş yaşındaki

10 Dio 79. 4. 1–6. 5; Herodian 4. 12. 1–13. 8; SHA, *Caracalla* 6. 5–7. 1.

Macrinus ise imparatorluğun en büyük makamına birden sıçrayıvermişti. Bu şüphesiz daha kolaydı çünkü taht için makul adaylar olarak görülebilecek yakınlarda hiçbir senatör yoktu. Mezopotamya en başından beri atlı sınıfından valilerin yönettiği bir eyaletti ve Caracalla'nın seferlerde yanında kıdemli senatörler bulundurmak gibi bir âdeti hiç olmamıştı. Onunla seyahat eden çok az sayıdaki senatörün üzerinde ise imparatorun onlara torpil geçtiği lekesi vardı. Eyaletlerin kısa süre önce daha küçük birimlere bölünmesi, Edessa'da toplanılan kadar büyük bir askerî birliğe imparatorlukta başka hiçbir valinin kontrol komuta etmediği anlamına geliyordu. Diğer muhafız alayı komutanı da ilerleyen yaşını bahane etmiş ve mevkidaşı Macrinus'u desteklemiştir.

Senato bu darbe girişiminin haberlerini alınca, sevilmeyen ve ne yapacağı kestirilemeyen Caracalla'nın sonunun gelmiş olması dolayısıyla rahatladı. Yeni imparator ise görünürde başka bir seçenek olmadığı için daha isteksiz bir şekilde kabul edildi. Senatörler, Macrinus'un Mauretanialı olması ve kulağına küpe takmasından (ne var ki imparatorun bütün imgeleri son derece geleneksel ve görünüşte tipik bir Romalı gibidir) sosyal statü eksikliği kadar rahatsız olmamıştı. Yine de Macrinus hızla Roma'ya gitti ve senatörlerin gönlünü aldı. Daha da kötüsü, benzer şekilde daha önce hiçbir önemli görevi olmayan kişilerin ataması yapıldı. Bunlar arasında bir başka atlı sınıfı mensubunun Roma şehir başkanlığına atanması da vardı. Bu, imparatorun yokluğunda şehirdeki en etkili kamu görevlisiydi. Macrinus, tanıdığı kişileri atama eğilimindeydi, dolayısıyla bu adamlar kaçınılmaz olarak büyük oranda tıpkı kendisi gibi imparatorluk idaresinden gelen kişilerdi. Caracalla, sosyal geçmişleri önemli olmaksızın güvendiği adamları hızla terfi ettirmiş ve önemli sorumlulukları bulunan makamlardaki birçok atlı sınıfı mensubunu kullanmıştı. Bu bazen hızlı bir şekilde senatör sınıfına atamaları yapıldıktan sonra meydana gelmişti. Senatörler bundan hoşlanmadı ve daha sonraki günlerde benzer yapıdaki birçok insanı terfi ettiren yeni rejime de büyük bir heves beslemedi. Son imparatorun ölümünü tertiplediği için iktidara gelen Macrinus sahadaki askerleri kontrol altında tutabilmişti ve en azından bir süreliğine bir bütün olarak ordunun sadakatini de kazanmayı başarmıştı.[11]

11 Dio 79. 11. 1–21. 5; Herodian 4. 14. 1–15. 9, 5. 1. 1–2.6; SHA, *Macrinus* 2. 1–4; Potter (2004), s. 145–147.

SEVERUS HANEDANLIĞI KADINLARI

Caracalla'nın annesi ona birçok seyahatinde eşlik etmişti. Iulia Domna, İmparator Severus'un iktidarı döneminde önemli bir kamusal rol üstlenmiş ve Augusta ile "Ordugâh Anası" gibi unvanlar almış, dahası imparatorla imparatorluk topraklarında gezinmişti. Zeki ve yetenekli bir kadın olarak sahne arkasında, imparatorluğun idaresi gibi büyük bir görevde kocasına yardım etmek için çok çalışmıştı. Augustus'un karısı çetin bir kadın olan Livia da (Caligula ona "Kadın elbisesi giyen Odysseus" demiştir) benzer şekilde imparatora yardım etmek için çok çalışmış, iletişim konusunda emek vermiş, bazı etkinlikleri düzenlemiş ve izlemişti. Geta'nın öldürülmesine karşı duyduğu korkuya rağmen Iulia Domna da büyük oğluna benzer şekilde destek vermeye devam etmiştir. Sorumluluğu daha da artmıştı çünkü Caracalla dünyevi işlerden çok kolay bir şekilde sıkılmıştı. İmparator öldürüldüğü zaman Iulia Domna Antakya'da bulunuyordu ve o sıra diğer işlerle birlikte imparatora yazılan dilekçeleri açıp okumakla meşguldü. Dolayısıyla "kendisine gelen her şeyi bölümleyebiliyor ve önemsiz mektup yığınlarının, düşman topraklarındayken imparatora gönderilmesini engelliyordu."[12] İronik bir biçimde, Caracalla'yı Macrinus hakkında uyaran mesaj da bu şekilde Antakya'ya geri gönderilmişti. Benzer bir diğer haber de doğrudan muhafız alayı komutanına ulaşmış ve onu harekete geçirmişti. Yeni İmparator Macrinus, kendisine karşı entrikalar düzenlediğini fark edene kadar Iulia Domna'ya iyi davrandı, bundan sonra da ev hapsine kapattı. Kadın bu yaptığını protesto etmek için aç kalarak can verdi. Göğüs kanseri olabilecek uzun süren bir hastalığı ölümünü daha da hızlandırmıştı. Öldüğünde muhtemelen elli yaşından küçüktü.[13]

Her şey belki de burada bitmişti. Keza Severus'un iki oğlu da ölmüştü ve hanedanlık son bulmuş gibi görünüyordu. Lakin Iulia Domna'nın bir kız kardeşi vardı. İki kızı bulunan Iulia Maesa adındaki

12 Dio 79. 4. 3 (Cary çevirisi, LOEB edisyonu).

13 Dio 78. 18. 2–3, 79. 4. 2–3, 23. 1–24. 3; Herodian 4. 13. 8. "Kadın elbisesi giyen Odysseus" için bkz. (*Ulixes stolatus*), Suetonius, *Gaius* 23. Dio'dan alıntı için bkz. 79. 4. 3 (Cary çevirisi, LOEB edisyonu). Iulia Domna üzerine muhteşem bir eser için bkz. B. Levick, *Julia Domna: Syrian Empress* (2007) ve ayrıca A. Birley, *Septimius Severus* (1988/1999), birçok yerde, özellikle s. 191–192. Genel olarak, G. Turton, *The Syrian Princesses: The Women Who Ruled the Roman World* (1974). Çok daha sonraki dönemlerde yazılmış kaynaklara göre Caracalla ile Domna arasında ensest ilişki vardı. Bkz. SHA, *Caracalla* 10. 1–4; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 21.

bu kadın genellikle kendisine eşlik etmiş ve işinde yardımcı olmuştu. Bu üç kadın artık duldu ve kızların (Soaemias ve Mamaea) ikisinin de genç oğulları vardı. Kız kardeşinin ölümünden sonra Maesa, baba evi Emesa'ya dönmüştü ve söylenenlere göre artık imparatorluk sarayında yaşamadığı için çok üzülüyordu. Emesa (bugün Şam yakınları), garnizon olarak yalnızca *III. Gallica*'nın konuşlandığı Syria Phoenice adındaki Roma eyaleti içindeydi ve kuzeydeki Raphaneae bölgesinde bulunuyordu. Bu şehrin kökeni ve nüfusunun etnik geçmişi belli değildir. Buradaki halk, her ne kadar bölgede bir Fenike yerleşimine dair kanıt olmasa da bazıları tarafından Fenikeliler olarak değerlendiriliyordu. Nüfusun büyük kısmı Aramice konuşuyordu ancak neredeyse bütün yazıtlar Yunancaydı ve muhtemelen resmî işlerin büyük kısmı da bu dilde yapılıyordu. Emesa'nın zenginliği ticaretinden geliyordu fakat şehir Tanrı Elagabalus'a (Aramice "LHGBL") adanmış büyük tapınakla ünlüydü. Güneşle ilişkilendirilen tanrının siyah, konik bir taş üzerinde imgesi vardı ve bu taşın göklerden düştüğü söyleniyordu.

Soaemias'ın on dört yaşındaki oğlu, Elagabalus kültünün yüksek rahibiydi. Çocuğun adı Bassianus'tu fakat tarihe, tapındığı tanrısının ismiyle, yani Elagabalus olarak geçmiştir (bazen Gibbon ve diğerleri bu ismin bozulmuş ve doğru olmayan formu "Heliogabalus"u da kullanır). Elagabalus yakışıklı bir çocuktu. Rahipliğinin alametlerinde özellikle etkileyici bir şekilde boy gösteriyordu. Dördüncü yüzyıldan bir kaynağa göre dedesi de bir rahipti, belki de ailede bu görev sürekli ifa ediliyordu. Iulia Domna ve kız kardeşinin, rahip kralların bulunduğu eski yönetim hanedanından gelen kişiler olduğu iddiası oldukça şüphelidir. Babası bir Roma vatandaşıydı ve yerel aristokrat sınıfın arasında, bariz bir şekilde köklü ve seçkin bir aileye mensuplardı. Iulia Domna bir senatörün karısıydı (söylenenlere göre Severus, yıldız falında bu kadının bir kralın karısı olacağını gördüğü için cazibesine kapılmıştı) ve Maesa ile kızları da kamu alanında kariyer yapan atlı sınıfı mensuplarıyla evlenmişti. Bunlar Romalılardı ve yerel olarak da öne çıkan kişilerdi. Emesa'da ve bölgenin büyük kısmında nüfuzları ve aile bağlantıları vardı. Zaten zengin olan aile, Severus hanedanlığı ile yakın akrabalığı dolayısıyla servetlerine servet katmıştı.[14]

14 Dio 79. 30. 2–4; Herodian 3. 2–5. Bir tartışma için bkz. Millar (1993), s. 119–120, 145, 300–309; Potter (2004), s. 148–150.

Genç Elagabalus, ünlü tapınağı ziyaret eden çok sayıda seyyahın kolayca görebileceği biriydi. Epeyce insan (muhtemelen özellikle de ordu subayları) *III. Gallica* Lejyonundan tapınağa geliyordu ve delikanlıdan özellikle etkilendikleri söyleniyordu. Maesa, bu çocuğun aslında Caracalla'nın gayrimeşru oğlu olduğu yönünde dedikodular çıkarıyordu çünkü imparator ve Soaemias'ın çocuğun doğumundan önce birbirlerine âşık olduğuna inanılıyordu. Bazıları, fiziksel bir benzerlik olduğunu bile iddia ediyordu. Roma hukukunda gayrimeşru çocukların çok az hakları vardı ve daha önce hiç kimse bir piçin tahta geçmesini önermemişti. Lakin şimdi kimse bunu sorgulamıyor gibi görünüyordu. Macrinus, bilinmeyen biri olarak kalmaya devam etti. Marcus Aurelius gibi görünmek için sakal bırakmasına ve oğluna Antoninus ismi vermesine rağmen meşru bir hanedanla herhangi bir bağlantısı yoktu. Ayrıca öldürülmüş selefinden de bazı büyük sorunlarını miras edinmişti. Parthia ile savaş devam etti. Romalı elçiler onlara savaşı başlatan adamın öldüğünü söylediği zaman düşman cesaretlendi. Macrinus'un kumandanlık deneyimi yoktu ve muhtemelen savaş müzakere yoluyla bitmeden önce bir yenilgi almıştı. Koşullar şüphesiz Romalılar için küçük düşürücü değildi fakat Macrinus'un yeni rejiminin çok ihtiyaç duyduğu, kesin bir askerî başarından çok çok azıydı. Roma hiç toprak kaybetmese de Parthlar önemli derecede destek almıştı. Bunun maliyetiyle, Caracalla tarafından belirlenen oranda orduya yapılacak ücretin masrafları imparatorun mevcut bütçesinin kapasitesini zorlamaya tehdit ediyordu. Macrinus, iktidar gücünün ordunun itaatine bağlı olduğunu fark etti. Maaş ölçeğini Severus tarafından belirlenen düzeye düşürmenin aşırı derecede memnuniyetsizlik yaratacağını biliyordu. Bunun yerine, mevcut askerlerin daha yüksek maaş almaya devam edeceğini fakat yeni askerlerin eski oranlardan ücretlendirileceğini açıkladı. Bu uzlaşma ekonomik anlamda mantıklı olsa da askerler artık bütün maaş oranlarının, imparator kendini daha güvende hissettiği andan itibaren düşmesinden endişe duymaya başlamışlardı.[15]

16 Mayıs 218 günü genç Elagabalus, *III. Gallica* Lejyonunun ordugâhına götürüldü ve imparator ilan edildi. Caracalla ile sözde akrabalığını

15 Dio 79. 28. 2–29. 2; Herodian 5. 3. 6–11; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 23. Asker maaşları üzerine bir tartışma için bkz. G. Watson, *The Roman Soldier* (1969), s. 90–91.

göstermek için Antoninus (daha sonra da Marcus Aurelius Antoninus) ismini aldı. Caracalla da bu ismi, babasının Marcus Aurelius'un ailesine "evlatlık" olarak dahil edilmesiyle edinmişti. Macrinus o sırada Antakya'daydı lakin emrinde çok az asker vardı. Zira ordu kışlalara dağıtılmıştı ve bazı birlikler çoktan eyaletlerdeki evlerine geri dönmeye başlamış olabilirdi. Macrinus, *II. Parthica* Lejyonunu ziyaret etti fakat askerleri kendi tarafına çekemedi. Buradan ayrıldıktan kısa süre sonra lejyon, tahtı gasp eden Elagabalus'u desteklediğini açıkladı. Muhafız alayı komutanının emrindeki bir küçük bir birlik, Raphaneae bölgesinde bulunan *III. Gallica* Lejyonunu kuşatması amacıyla gönderildi. Hemşerileri için iyi bir şekilde savaşan Mauretanialı bazı birliklerin cesaret göstermesine karşın ilk baştaki saldırı başarısız oldu. Lakin Elagabalus ordugâhın duvarlarında imparatorluk alametleri giymiş bir şekilde sergilenince (ve üstlerini öldüren kişilerin onun rütbesini alacağına dair vaatler verilince) kuşatanlar taraf değiştirdi. Macrinus'a muhafız komutanının kellesi gönderildi.

Büyük oranda muhafız alayı birliklerinden oluşan bir orduyla imparator, Antakya'dan çok uzakta bulunmayan ve yürüyüş hâlindeki (muhtemelen Immae kasabası yakınlarındaki) ordunun karşısına çıktı. Muhafızlar çetin bir mücadele verdi ve düşman hattını yardı lakin on dört yaşındaki oğlan, annesi ve anneannesi şahsen yardım edip askerleri toparladı ve muhafızları geri püskürttü. Macrinus umutsuzluğa kapılarak muharebe alanından kaçtı. Bu, Romalı bir general için affedilmez bir suçtu. Macrinus yakalandı ve öldürüldü. Yeni bir hanedan oluşturma amacıyla imparatorluk rütbesine terfi ettirilen genç oğlunun akıbeti de kendisiyle aynı oldu. Immae'da her iki taraftaki orduda da 10.000'den fazla asker olup olmadığı şüphelidir. Bu, 193 ve 197 yıllarında çarpışan Roma ordularından çok daha küçük bir sayıydı. Muharebede hiçbir senatör bulunmamış da olabilir, olsa bile bunlardan hiçbiri şüphesiz önemli bir rol oynamamıştır. İmparatorluğun kaderi, Roma'dan uzakta bir yerde cereyan eden küçük bir muharebede belirlendi ve senato buna neredeyse hiç müdahil olmadı.[16]

16 Dio 31. 4–41. 4; Herodian 5. 3. 12–5. 1; SHA, *Macrinus* 15. 1–2; Millar (1993), s. 144–147; Potter (2004), s. 148–152.

ÇOCUK İMPARATORLAR

Ölüm haberi Roma'ya ulaştığında çok az kişi Macrinus için yas tuttu lakin bu haberler yeni imparatorun şehre gelişinden birkaç ay önce gelmişti. İmparatoru üst düzey bir rahip olarak baştan aşağı imparatorluk kıyafeti içinde gösteren resimler önceden gönderildi. İktidara geldiğinde Nero'dan bile iki yaş küçük Elagabalus, tanrısına karşı görevlerini oldukça ciddi bir şekilde yerine getirdi. Bu tanrıya karşı sahip olduğu özel ilişki duygusu da sadece bu şekilde birdenbire imparatorluk makamına yükselmesiyle artabilirdi. Elagabalus doğuştan teatral biriydi. İmparatorun kamusal rolünden açık bir şekilde zevk alıyor, aynı zamanda imparatorluk idaresi gibi dünyevi bir işe karşı da çok az heves gösteriyordu. Bazı açılardan göstermelik bir yöneticiden öteye geçemiyordu. Buna rağmen annesi, anneannesi ve diğer gözde yakınları perde arkasında gereken kararları alıyordu. Bazen bu kişilerin ehemmiyeti epey görülebilir oluyordu. Her iki kadın da senatonun en az bir toplantısına kabul edilmişti ve belki de diğer toplantılara da katılmışlardı. Bundan önce senato toplantısına katılmış tek kadın Nero'nun annesi Agrippina'ydı ki o zamanlar bile perde arkasında gizli kalmıştı. Senatörler, geleneklerin bu şekilde çiğnenmesini hazzetmedi, hatta imparatorun gözde yakınlarının sürekli düşük sosyal statülerden yüksek makamlara terfi edilmesine karşı daha da öfke duyuyorlardı. Lakin öfkeleri ekseriyetle, davranışları gittikçe daha fazla acayipleşen bizzat imparatora odaklanmıştı.[17]

Elagabalus, dört yıllık iktidarının büyük kısmını Roma ya da şehrin yakınlarında geçirdi. Tek düşüncesi de sefa sürmekti. Yaptığı soytarılıklara dair çılgınca hikâyeler anlatılıyordu ve bunlar şüphesiz anlatıldıkça daha da artıyordu. İki tarihçi, Dio ve Herodianos da onun iktidarı döneminde yaşamıştır. Her ne kadar bu ikili imparatordan nefret etmiş olsa da tanıklıklarını görmezden gelirsek düşüncesizlik yapmış oluruz. Muhtemelen dedikodular kadar gerçeklere de yer vermişlerdi fakat bu tür hikâyelerin insanların ağzına dolanması (ve şüphesiz bunlara güveniliyor olması) önemlidir. Ergen yaştaki imparator belki de altı kez evlenmişti ve bu evliliklerin ikisi aynı kadınlaydı. Bu kadın, Vesta Bakiresi Aquilia Severa'ydı. Elagabalus onunla evlenmek için ilk

17 Dio 80. 17. 2; SHA, *Elagabalus* 4. 1–2, 15. 6, 18. 3. Agrippina senatoda, bkz. Tacitus, *Annals*, 13. 5. Bir tartışma için bkz. R. Talbert, *The Senate of Imperial Rome* (1984), s. 162.

karısını boşamış, bunu bir rahip olarak statüsüne uygun düşen kutsal bir birliktelik şeklinde değerlendirmişti. Bir Vesta bakiresi ile evlenmek suretiyle bu kadim tabuyu ayaklar altına alarak öyle büyük bir infial yarattı ki imparator dahi hatasını fark edip boşandı. Tuhaf bir şekilde, Marcus Aurelius'un ailesinden gelen üçüncü karısından boşandıktan sonra Aquilia ile tekrar evlenince hiçbir protesto olmadı. Bu muhtemelen artık kutsal statüsünü kaybetmiş biri diye değerlendirilmesinden kaynaklanıyordu. Elagabalus'un Vesta bakirelerine duyduğu arzu, sözüm ona babası Caracalla'da da vardı. Söylenenlere göre bir keresinde bakirelerden birine tecavüz etmeye kalkışmıştı ve ancak iktidarsızlığı ona engel olmuştu. Bu kadın daha sonra, bekaretini bozmama konusunda ettiği yemini çiğnemekle suçlandı ve kendisini imparatorun elinden geleni yapmasına rağmen bakireliğini bozamadığını garanti edeceğini iddia ederek savundu. Yine de bu kadın geleneksel yöntemle cezalandırılıp, diri diri gömülmüştür.

Genç imparatorun evlilikleri kadar fahişelerle ilişkileri de sıktı, yine de aynı fahişeyle iki kez yatmamıştır. Ayrıca pek çok erkek âşığı vardı ve bunu hiç saklamıyordu. Kendisinden önceki Nero gibi onun da bir evlilik töreninde gelin olduğu ve daha sonra "kocasıyla" birlikte yaşadığı söyleniyordu. Dahası, hekimlerden kendisine bir vajina takmaları için ameliyat yapıp yapamayacaklarını sorduğu bile konuşulmuştur. Romalıların eşcinselliğe karşı tutumu karmaşıktı fakat bu (modern dönemdeki bazı iddialara rağmen) her zaman bir ahlak bozukluğu olarak görülmüştür. Eğer eşcinsel ilişki gizli yürütülürse bu pek de önemli değildi, belki de anlaşılabilir ve bir adamın daha iyi özelliklerinin gölgesinde kalacak bir şey olurdu. İmparator Traianus'un da oğlanlara düşkün olduğu konuşulmuştur ancak hiçbir zaman gözdelerinden birine kendisi üzerinde sağlıksız bir etki edinme ya da kendisini kötü hareket etmeye ikna etme fırsatı tanımamıştır. Elagabalus ise âşıklarını insanların resmen gözüne soka soka sergilemiş ve terfi ettirmiştir. Eyaletlerdeki askerî görevlere atamaların en büyük penisli kişilere göre yapıldığı tekrarlanıyordu. İmparatorun toplum içindeki tutumları şaşkınlık vericiydi (belki de kasıtlı bir şekilde böyle davranıyordu) ve özel hayatındaki maskaralıklarıyla alâkalı bolca dedikodu vardı.[18]

18 Elagabalus'un cinsel hayatındaki faaliyetleri için bkz. Dio 80. 13. 1–14. 1, 14. 3–17. 1; Herodian 5. 5. 6, 6. 1–2; SHA, Elagabalus 5. 1–5, 6. 5–7, 10. 4–7, 25. 4–6, 26. 3–5, 31. 1–8. Caracalla ve Vesta bakiresi için bkz. Dio 78. 16. 1–3.

Elagabalus, aynı isimdeki tanrısının kültünde etkin bir rol oynamaya devam etti. Bu külte katılan kişiler halk arasında dans ediyor ve kendilerinden geçene kadar kuduruyordu. Romalılar yüzyıllar boyunca birçok yabancı ilahı benimsemişti fakat bu genellikle sağlıklı bir biçimde uygulanmıştı. Yeni ritüeller, özellikle de imparator bu ayinlerin tam ortasında olduğu ve bunlara senatörlerin de katılması beklendiği için Romalıları hayrete düşürmüştü. Bütün senatör sınıfı ayinlere katılsalar ve aralarındaki en hırslısı bu ritüelleri coşkulu bir şekilde uygulasa bile, bundan dolayı imparatordan nefret ediyordu. Her gün çok sayıda hayvan kurban ediliyordu, hatta Dio çocukların kurban edildiği gizli ayinlerin de düzenlendiğine inanıyordu. Ergen imparator, bu kültü daha önce hiç olmadığı bir şeye dönüştürmüş, bununla kendisi ve imparatorluk arasında çok yakın bir bağlantı kurmuştu. İmparatorluk maiyeti beraberinde siyah bir taş getirilmiş ve Capitolium Tepesinde bulunan Iuppiter Tapınağı'nda yerleştirilmiş, böylece Roma'nın en önemli tanrısı Iuppiter'in yerini almıştı. 220 yılında güneş tanrısı, Roma tanrıçası Minerva ile "evlendirildi" ve bu tanrıçanın tapınağından oldukça eski ve kutsal bir heykel de ona katılması için getirildi. Bir kez daha kamuoyu, özellikle de aristokrat sınıf öfke duydu. Bir yıl sonra tanrı, kendi doğası için çok savaşçı olduğu dolayısıyla karısını boşadı ve bunun yerine imgesi Kartaca'dan getirilen Astarte ile "evlendi".[19]

Elagabalus bir tiran değildi lakin yetersiz, muhtemelen Roma'nın başına geçmiş en yeteneksiz imparatordu. İmparatorluk büyük oranda anneannesinin gayretleriyle işledi. Hiçbir zaman göstermelik bir hükümdardan fazlası olamayan bu çocuk kısa süre içinde bir utanç kaynağı hâline geldi. Orduda birbirlerine rakip taht adaylarının ortaya çıktığı birçok ayaklanma yaşandı fakat hiçbiri ciddi bir tehdit yaratacak kadar randıman yakalayamadı. Elagabalus'u destekleyen *III. Gallica* Lejyonu bile başka bir imparatoru desteklediğini açıkladı ve her ne kadar sonrasında yeniden toplanmış olsa da bu olayın üzerine lağvedildi. Elagabalus'u bir imparator yapan şey Maesa'nın hünerleri, parası ve bağlantılarıydı. Öteki torunu, Mamaea'nın oğlu Alexander, kuzeninden beş yaş daha küçüktü ve 218 yılında mantıklı bir aday olması için henüz çok gençti. Artık biraz daha büyüdüğü için bu delikanlı

19 Dio 80. 11. 1–12. 2; Herodian 5. 6. 3–10, 7. 2; SHA, *Elagabalus* 3. 4–5, 6. 78. 3; Potter (2004), s. 153–157.

bir alternatif oldu. Elagabalus ise onu 221 yılında evlat edinmek durumunda kaldı. Bunun ne anlama geldiğini fark edince, Alexander'e destek olduğunu düşündüğü herkesi azletti. Öte yandan muhafızların da arasında olduğu birçok kişinin onu çok sevdiğinin farkındaydı. 11 Mart 222'de, on üç yaşındaki kuzeni Alexander birden ortadan kaybolunca muhafızlar, öldürülmüş olabileceğinden korkup ayaklanma çıkardı. Elagabalus, muhafızları sakinleştirmek için ordugâhlarına gitti fakat bunu başaramadı, hatta gitmesine izin verilmedi. Maesa ve Alexander ortaya çıkınca imparator saklandı. Geceleyin muhafızlar, bir sepet veya kutunun içinde saklanır hâlde buldukları imparatorun kellesini uçurdular. Ayrıca annesi de öldürüldü.[20]

ALTIN ÇAĞIN SONU

İmparatorluğun yeni bir göstermelik yöneticisi vardı fakat devlet yönetimi hâlen Maesa'daydı ve 224 yılında öldüğünde yerini kızı Mamaea aldı. En başından itibaren, yakın geçmişteki hatalardan kaçınmaya dikkat gösterildi. Siyah taş, senato kararı ile Emesa'ya geri gönderildi. Senatörlerin genç imparatora tavsiye verme konusunda daha büyük bir rol oynamasının yanı sıra kadınların senato toplantılarına katılmasının resmen yasaklanması bekleniyordu. Sosyal statüsünü dışarıdan alanlar artık üst makamlarda daha az kullanılacaktı ve daha çok senatör sınıfından gelen geleneksel valiler ve komutanlar olacaktı. Yapılan gerçek değişiklikler aslında yüzeyseldi ve personel kadrosunda büyük oranda atlı sınıfı mensupları olan imparatorluk ailesi muazzam derecede etkili olmaya devam etti. Alexander on üç yıl tahtta kaldı. Ölümünden sonra onlarca yıl boyunca yaşanan karışıklıklar iktidarını aslında olduğundan çok daha iyi gösterir. İmparator neredeyse her zaman anneannesinin ve annesinin kontrolünde kaldı. Annesi, karısının uysal oğlunu etkileyebileceğini fark edince onun için seçmiş olduğu bu kadının oğlundan boşanmasını sağladı. Alexander büyüdükçe annesinin bu hareketini hiç affetmez olmuştur. İktidarı boyunca muhtelif kişiler imparator ilan

20 Dio 80. 17. 2–21. 3; Herodian 5. 7. 1–8. 10; SHA, *Elagabalus* 13. 1–17. 3. Elagabalus'un iktidarı dönemindeki isyan girişimleri için bkz. Dio 80. 7. 1–4. Elagabalus'a dair az sayıdaki biyografiden biri ona oldukça sempatik yaklaşır. Bkz. J. Stuart Hay, *The Amazing Emperor Heliogabalus* (1911); *III. Gallica* Lejyonunun lağvedilmesi için bkz. *ILS* 2657.

edildiği gibi kimi lejyonlar arasında da ayaklanmalar meydana gelmiştir ancak hiçbiri Elagabalus'un saltanatı sırasında başarıya ulaşamamıştır. İmparatorun zayıf yönetiminin altında muhafızlar disiplinini kaybetmiştir ve artık pek nadir şekilde kontrol atlında tutulabilmişlerdir. Muhafız alayı komutanı ve ünlü hukukçu Ulpianus muhafızlar tarafından öldürüldü. 229 yılında Alexander, Dio'ya kendisiyle birlikte konsüllük yapmak gibi büyük bir onur bahşetti. Lakin ünlü tarihçiyi Roma'ya gelmemesi konusunda uyardı çünkü muhafızlar onu pek sevmediğinden güvenliğini sağlayabileceğini garanti edememişti.[21]

İmparator Alexander bir dizi askerî sefer düzenlemiş fakat bir başkumandan olarak pek az başarı elde etmiştir. 235 yılında annesiyle beraber, tahtı gasp eden adayı destekleyen Ren bölgesindeki orduya mensup askerler tarafından öldürüldü. Yeni imparator, bir başka atlı sınıfı mensubu Maximinus Thrax'tı. Bu adamın köylü sınıfından geldiği ve sıradan bir askerlik hizmetinden sonra basamakları tırmandığı söyleniyordu. Her zaman olduğu gibi yine, imparatorun düşmanları kadar elit kesimin bakış açısını da hesaba katmamız gerekir. Aslında Maximinus'un anne babası muhtemelen yerel aristokratlardan geliyordu ve kariyerinin büyük kısmında atlı sınıfı mensuplarının bulunduğu görevlere gelmişti. Öte yandan bir yüzbaşı ya da düşük rütbeli subay olarak hizmet ettikten sonra atlı sınıfına üyesi olması da muhtemeldir. Hiç şüphe yoktur ki savaş alanındaki kahramanlıklarından ve kuvvetinden gurur duyuyordu, hatta senatoda sergilenmesi için düşmanlara karşı hücum ettiği bir resmini de göndermişti. Bu, Elagabalus'a kıyasla oldukça farklı bir manzaraydı. Senatörler, Maximinus'un iktidarını kabul etmek zorundaymış gibi hissettiler. Zaman içerisinde başka yerlerde de taht için adaylar ortaya çıktı. Maximinus bu rakiplerine karşı bazı zaferler elde etmesine rağmen üç yıl içinde kendi adamları tarafından öldürüldü.[22]

21 Orduda çıkan ayaklanmalar için bkz. Herodian 6. 1. 4–10; Dio 80 (81). 4. 2. Muhafızlar için bkz. Dio 80 (81). 2. 2–3, 4. 2–5. 2. Alexander'in iktidarına yönelik bir tartışma için bkz. R. Syme, *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta* (1971), s. 146–162; Potter (2004), s. 158–166; B. Campbell, in *CAH*² XII (2005), s. 22–27.

22 Maximinus için genel olarak bkz. Syme (1971), s. 179–193. Maximinus ve "sıradan sosyal statüsü" için bkz. Herodian 6. 8. 1–8; SHA, Maximinus 2. 1–5. 1. Alexander'in ölümü için bkz. Herodian 6. 9. 1–8; *SHA*, Maximinus 7. 1–6. İmgeleri için bkz. Campbell (1984), s. 68–69.

Severus Hanedanlığı dönemi yalnızca yanıltıcı bir istikrar izlenimine katkıda bulunan gelecek on yıllara nazaran daha iyi belgelenmiştir. Bu, özellikle gerçek gücün imparatorluk ailesinden gelen dört kadın tarafından kullanılmış olması hasebiyle kayda değer bir dönemdi. Iulia Domna muhtemelen bu kadınlar arasında en yeteneklisiydi ve geniş bir entelektüel merakı olduğuna dair göstergeler de vardır. Iulia ve diğerleri hiç şüphesiz güce tutunmuş hırslı ve amansızca kararlı kişilerdi. Ayrıca bu kadınlar (muhtemelen Soaemias istisnasıyla) genellikle imparatorluğun iyiliği için ellerinden gelenin en iyisini yapmış gibi görünüyorlar. Öyle olsa dahi Principatus sisteminin böyle işlemesi beklenmiyordu ya da en azından böyle işliyor gibi görünmüyordu. Augustus ve halefleri esasında askerî diktatörlerdi fakat muhalefetin ve özellikle de senatonun onayının da olduğu bir iktidarı yönetiyormuş gibi gözükmeye çok dikkat göstermişlerdi. Senatonun tavsiye vermesi beklenirdi. Senatörler ise bireysel olarak kamu görevlileri ve valilikler gibi en önemli görevleri ifa ederdi. Kötü imparatorlar bu ilkeleri benimsememiş ya da senatoya gerektiği kadar saygı göstermemiştir fakat Marcus Aurelius'un ölümünden bu yana kötüden çok, iyi imparatorlar iktidara gelmişlerdir. Bireyler (çoğunlukla atlı sınıfı mensupları olmasına rağmen bunların arasında Pertinax gibi daha alt statüden kişiler de vardı) temel niteliklerini değiştirmeden senatör sınıfına katılıyordu.

Caracalla her zaman tutarsızdı. Senatoya saygı göstermezken yine de yazdığı mektuplarda senatörlere özenli olmalarını salık veriyor ve açık tartışma yapılmasını teşvik ediyordu. Macrinus Roma'yı ya da senatoyu hiçbir zaman ziyaret etmedi. Muhtemelen çok az sayıda senatör tanıyordu. Elagabalus ise senatörleri hayrete düşürmüştü ve (özel olarak) onlardan midesi bulanıyordu. Kuzeni senatoya hürmet göstermeye çalışmış olsa da bu pek etkili değildi çünkü herkes onun önemsiz biri olduğunu fark etmişti. Bu dönem boyunca birbirinin yerine gelen imparatora en yakın kişiler göz alıcı kariyerlerin keyfini çıkardı. Çoğu oldukça mütevazi aidiyetlere sahip olsa da yine de senatörlerin abartı derecesindeki küstahlığını göz önünde bulundurmalıyız. Dio, bir atlı sınıfı mensubu olarak (belki de *II. Parthica* Lejyonunun komutanı olarak) Elagabalus'un iktidarını desteklemiş Publius Valerius Comazon'un kariyerinden özellikle tiksinmişti. Bu adam önce senatör, sonra konsül yapılmıştı ve prestijli şehir başkanlığını (*praefectus urbanus*) üç defa ifa

etmişti. Bir dansçı olduğu söyleniyordu (Dio, iğneleyici bir şekilde bu adamın alelade, Galya için iyi biri olduğunu fakat Roma'daki kitleler için eğitimli olmadığını ima etmiştir) lakin bu babasının muhtelen bir tiyatro kumpanyası sahibi olmasına rağmen gerçek değildi. Daha da kötüsü, senatoya kaydedilme formalitesi olmaksızın askerî makamlara atanan atlı sınıfı mensuplarının gittikçe artan rolüydü. Senatörler söz konusu olunca yanlış kişiler güç ve nüfuz kazanıyordu. Bunlar ayrıca kendi kabiliyetlerinden de emin değildi. Geçmişte, imparatorluk ailesinden kadınlar ve diğer kişiler sık sık nüfuz kazanmıştı fakat bilge imparatorlar her zaman bunun gizli tutulmasını sağlamıştı. Septimius Severus genel olarak bu ilkeye bağlı kaldı. Tıpkı Commodus gibi ailesinin geri kalanı ise bunu başaramadı.[23]

197 yılında Clodius Albinus'un yenilgisinden, Caracalla'nın öldürüldüğü döneme kadar oluşan yirmi yıllık barış dönemi bir daha hiç tekrarlanmayacaktı. Askerî ayaklanmalar ve sonuçsuz darbe girişimleri Elagabalus ve Alexander'in döneminde zaman zaman belli aralıklarla gerçeklemiş fakat tamamı 235 yılına kadar başarısızlığa uğramıştı. Bundan sonra, Batı Roma'nın çöküşüne kadar büyük bir iç savaşın olmadığı çok az yıl oldu. Principatus'un ilk iki yüzyılıyla bu dönemin arasındaki tezat daha çarpıcı olamazdı. O zamanlar iç savaş uzak bir ihtimalden biraz daha fazlasıydı. Romalılar için, söz konusu dönemden itibaren gelen her nesilde iç savaşlar ve tahtı gasp etme girişimleri hayatın normal birer parçası olacaktı. Anlaşmazlıkların da mutlak güç peşinde koşan insanların da doğası derinden değişti. Macrinus ve Maximinus'un her ikisi de atlı sınıfındandı. Elagabalus bir imparatorun gayrimeşru çocuğu olduğunu iddia eden çocuktu. Bütün bu kişiler Roma'dan uzakta yetişmişti ve tam anlamıyla Romalı olarak görülmüyorlardı, en azından aristokratlar tarafından.

Bunlardan herhangi birinin elli yıl önce gerçekten imparator olabileceğini hayal etmek zordur. Tacitus, imparatorluğun sırrının eyaletlerden de yöneticiler çıkarılabileceği olduğunu söylemişti. Artık kendi davaları için asker toplayabildikleri müddetçe çok daha fazla kişinin imparatorluk makamını arzulayabileceği belli olmuştu. Nüfus bir bütün olarak, Principatus döneminin başlarında başlayan hanedanlara karşı bir düşkünlük besliyordu. Eyaletlerdeki birçok insan için taleplere

23 Dio 80. 4. 1–2, 21. 2–3. Ayrıca bkz. R. Syme (1971), s. 142.

karşılık verdiği, gerçekten de dürüst ve yetenekli valiler atadığı ve vergileri çok fazla yükseltmediği müddetçe imparatorun Roma'da ne yaptığı pek önemli değildi. Tercih her zaman aynı aileden ve isimden yana kullanılıyordu. Severus, kendisini Antoninus hanedanından gelen biri gibi gösterdiğinde ve Elagabalus ile Alexander de Caracalla'nın oğlu olduğunu beyan ettiğinde aile bağlarının siyasi avantajı da zayıflamıştı.

Eski elit senatör sınıfı dışından gelen insanlar artık imparator oluyordu. Sayıları çok daha fazla ve eyaletlerde yaşayan atlı sınıfı mensupları da sivil ve askerî idaredeki önemli makamlara gittikçe daha fazla yerleşmeye başladı. Bir Romalı olmanın ne anlama geldiği de değişmişti. 212 yılında Caracalla, imparatorluk topraklarındaki neredeyse bütün nüfusa Roma vatandaşlığı veren bir yasa çıkardı. Dio'nun kötü bir niyetle iddia ettiği üzere imparator bunu geliri artırmak için yapmıştı ve dolayısıyla daha fazla insan miras vergisinden ve sadece Roma vatandaşlarının yükümlü olduğu diğer ücretlerden muaf olmuştu. Tarihçiler, Caracalla'nın bir kez daha Büyük İskender'in, tebaası arasında bütün ırklardan insanların olma girişimini taklit ettiğini düşünmüştür. Söz konusu yasanın bir kopyası gibi görünen bir papirüs parçası günümüze ulaşmıştır lakin buradaki metin basmakalıp sözlerden ibarettir. İmparator, kendisini koruduğu için (Geta'nın "komplosundan" mı yoksa tehlikeli bir deniz yolculuğundan mı olduğu belli değildir) tanrılara teşekkür ediyor ve bütün imparatorluk nüfusunun bir bütün olarak minnettarlığını paylaşmasını istiyordu. Sonuç olarak, Caracalla fevri bir adamdı ancak imparatoru harekete geçiren şeyin ne olduğunu tam olarak bilemeyiz. Bu yasanın getirdiği sonuç birçok insanın günlük hayatını büyük oranda değiştirmedi fakat onları farklı yasalara tabi kıldı. Şehir ya da köy olsun herkes bulunduğu toplumun bir üyesi olmaya devam etti. Kaçınılmaz olarak, çok fazla Roma vatandaşı olunca ayrıcalıkların değeri de azaldı. Roma hukukunda teamüllere göre her zaman, daha fakir ve daha az bağlantıları bulunan kişilere daha sert cezalar veriliyordu. Artık yasalar her zaman "daha onurlu" ve "daha mütevazı" insanlar arasındaki farkı vurgular oldu. Ayrıca, İtalya ile eyaletler arasındaki fark da gittikçe azalmaya başladı.[24]

24 Caracalla'nın vatandaşlık fermanı için bkz. Dio 78. 9. 5. Bir gemi kazasından canlı kurtulması için bkz. SHA, *Caracalla* 5. 8. Bir tartışma için bkz. A. Sherwin-White, *The Roman Citizenship* (1973), s. 275–287, 380–394; Potter (2004), s. 138–139.

4

KRALLAR KRALI

"Ben, Mazda'ya tapınan, Aryanların (İranlılar) ve Aryan olmayanların krallarının kralı tanrısal Şapur... Milletler üzerindeki ilk hâkimiyetimi kurduğumda, bütün Roma İmparatorluğu topraklarından Caesar Gordianus, Got ve Cermen halkları bir ordu kurup Assyria topraklarına, Aryan milletlerine ve bizlere karşı harekete geçti. Meshike'de, Assyria sınırı üzerindeki iki taraf arasında büyük bir muharebe yaşandı. Caesar Gordianus berteraf, Roma ordusu ise imha edildi." *Persia kralı I. Şapur; 244 yılında Romalılara karşı aldığı zaferi tanımlıyor.*[1]

1920 yılının mart ayında İngiltere'nin Hint ordusu, gerçekten dikkat çekici bir arkeolojik keşfe rastladıklarında Suriye'de Fırat Nehri'nin kıyılarındaydı. Makineli tüfekleri için pozisyon almak amacıyla çukur kazan bazı yerel askerler, on altı yüzyıldan fazladır toprak altında gömülü bir tapınağı gün yüzüne çıkardılar. Bu askerlerin komutanı Yüzbaşı Murphy, bunu bir Roma yapısı olarak tanımladı. Bulunan dört duvar da bir kurban töreni sahneleriyle zengin şekilde süslenmişti. Tuhaf bir şans eseri, bu duvar resimlerinden birisinde askerler tasvir edilmişti. Bunlar yaklaşık 238 yılındaki Romalı askerlerdi. Söz konusu askerler, XX. Palmira Kohortundan subaylardı, uzun bir direğin üst borusundan sallanan kare şeklinde kırmızı bir bayrakları (*vexillum*)

1 *Res Gestae Divi Saporis* 1–2, 6–8. Yazıtın çevirisi için bkz. M. Dodgeon & S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars,* AD *226–363* (ciltli baskı, 1991), s. 34, 35–36. Bu metnin tamamının edisyonu ve çevirisi için bkz. A. Maricq, *Syria,* 35 (1958), s. 245–260.

vardı. Bunların önünde komutanları Tribunus Iulius Terentius vardı. İsmi açık bir şekilde Latince verilmiştir. Bu adam bir sunak üzerinde tütsü yakmıştı. "Mokimos oğlu Themes" adındaki diğer bir adamın ismi ise bu kez Yunanca olarak kaydedilmişti. Tapınılan objeler ise üç tane tanrı (belki de imparator) figürü ve iki şehrin, yani Palmira ve söz konusu bölge Dura Europos'un koruyucu ruhları, yani *Fortuna*larıydı.

Yazılı kaynaklarda Dura Europos hakkında çok az şey biliniyordu fakat bütün bunlar bölge üzerinde başlatılan geniş kapsamlı bir kazı programıyla değişti. O dönemde Suriye, Fransızların kontrolüne geçmişti ve Fransız-Amerikan arkeoloji ekibine, Fransız Yabancı Lejyonu ve yerel bölgelerden toplanan birlikler de yardım ve koruma sağlıyordu. Bir zamanlar kozmopolit bir sınır yerleşkesi için bu, oldukça elverişli egzotik bir birleşimdi. Dura, MÖ 300 civarında bir Makedon kolonisi olarak kurulmuştu ve tarihi boyunca Yunanca muhtemelen günlük konuşma dili olarak kalmıştı. Lakin yazıtlar, duvar resimleri ve papirüslerin gösterdiğine göre Aramice, Palmira, Parth ve Latin dillerinin de arasında olduğu diğer bir dizi dil de kullanılıyordu. Parthlar, Lucius Verus'un operasyonlarında 165 yılında Roma'nın eline geçene kadar şehre yaklaşık iki buçuk yüzyıl boyunca hâkim oldu. Bundan sadece doksan yıl sonra Dura düşman saldırılarıyla düştü ve sonsuza kadar terk edildi.[2]

Dura'daki hava koşulları süslemeler ile donatılmış ahşap kalkanlar, silah gövdeleri, kumaşlar ve papirüslere yazılmış çok sayıda belge dahil normalde günümüze ulaşmayacak pek çok şeyi muhafaza etmiştir. Bunların çoğunluğu XX. Palmira Kohortu ile ilişkilendirilmiş ve bu da söz konusu birimi Roma ordusundaki muhtemelen en iyi bilinen birlik yapmıştır. Bürokrasinin geri kalanında olduğu gibi buradaki konular da genel olarak gündelik meselelerdir. Askerî görev için çevik adam sayısını listeleyen raporlar vardır. Bu kohortta büyük oranda piyadeler vardı fakat ayrıca atlılar ve hatta birkaç sayıda deve süren askerler de bulunuyordu. Ayrıca bir haberleşme metni taşıyan, izne çıkan ya da göreve dönen askerlerin kayıtları da tutuluyordu. Başka kayıtlarda ise

2 Dura ve keşfi için bkz. C. Hopkins, *The Discovery of Dura Europos* (1979); S. James, *Excavations at Dura-Europos 1928–1937: Final Report*, VII, *The Arms and Armour and Other Military Equipment* (2004), s. xxiii, 39; A. Perkins, *The Art of Dura Europos* (1971); F. Millar, *The Roman Near East, 31* BC-AD *337* (1993), s. 445–452, 467–471.

süvarilere verilen atlar, her bir hayvanın yaşı ve renginin de oldukça açık bir şekilde tanımlaması vardır.

Buradaki XX. Kohort görünüşe göre bölgedeki kalıcı garnizonun esas birimiydi. Oldukça ilginçtir ki, geçmişte Parthlar bu bölgeyi tutmaları için Palmiralı müttefiklerinin destek verdiği okçuları buraya yerleştirmişti. Lejyon kıtaları da dahil diğer birimler de sık sık burada bulunuyordu. Palmiralılar yardımcı birliklerdi lakin bu birliklerle lejyonlar arasındaki gerçek statü farkı artık eskisi kadar önemli değildi. En yaygın isim şekli "Marcus Aurelius Antoninus" olarak başlayıp devam ediyordu ki bu, İmparator Caracalla'nın herkese Roma vatandaşlığı vermesinin ve insanların onun ismini almasının bir yansımasıydı. Bu insanlardan bazılarının kökeni Palmira olmayabilir fakat birçoğu Suriye'deki diğer yerleşim yerlerinden geliyordu. Roma ordusu mümkün olduğu her zaman yerel birlikler toplamaya meyilliydi.[3]

Iulius Terentius'un ailesi isimlerini ve Roma vatandaşlığını daha önceki bir imparatora borçluydu. Bu adam, bir *kohort* komutanı olduğundan atlı sınıfına mensuptu. Bir resim onu (belki de bu, statüsünü yansıtıyordu) uzun, kirli sakallı ve saçları dökülmekteki biri olarak betimler. Diğer subaylarda farklı saç tarzları vardır ve neredeyse hepsi sakallıdır. Aralarından biri sarı saçları dolayısıyla öne çıkar. *Tribunus*'un ise beyaz bir pelerini vardır ve bu pelerin diğer askerlerin giydiği koyu renkli pelerinlerin tam tersidir. Muharebelerde miğfer, vücut zırhı ve kalkan kullanılmasına rağmen bütün askerler zırhsız, sıkı pantolonlar, sandalet yerine üstü kapalı ayakkabılar ve uzun kollu beyaz tuniklер giymiş hâlde görülür. Askerlerin tuniklerinde kırmızı bir çizgi vardır. Terentius ile ön saflardaki subayların her bir kolunda ise iki halka bulunur. Bu adamların görünüşü klasik Roma askerlerinin imajıyla pek benzer değildir fakat bu tür üniformalar söz konusu dönemde normaldi, hatta imparatorlar dahi bu tarza ayak uyduruyordu.

Terentius gibi subaylar genelde birkaç yıl askerî komutada bulunuyor, ardından başka bir mevkiye geçiyorlardı. Lakin Terentius'un kariyeri kısa kalacaktı. 239 yılında Roma ileri karakolu saldırıya uğradı ve Terentius çarpışmada öldürüldü. Çok fazla zayiat verilmiş olabilir,

3 Bkz. A. Perkins (ed.), *The Excavations at Dura Europos: Final Report*, V, Bölüm 1, *Papyri* (1959); R. Fink, *Roman Military Records on Papyrus* (1971), s. 18–86, 90–105, 125–136. Bazı seçme metinler için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 328–335.

çünkü *kohort*un toplam sayısı o zaman 100 kişiye kadar düşmüştü. Terentius'un karısı Aurelia Arria ona bu görevinde eşlik etmiş ve merhum kocasına dokunaklı bir anıt bırakmıştır. Bir evin duvarında (burası belki de çiftin lojmanıydı) Yunanca harflerle dikkatle yazılmış metin "askerî seferlerde cesur, savaşlarda da güçlü bir adam sevgili kocasının" yasını tutuyordu.[4]

PERSIA: YENİ DÜŞMAN

Terentius'u Parthlar değil, yeni bir Pers hanedanı olan Sâsâni askerleri öldürmüştü. Parthlar esasında feodal bir devletti. Kral, imparatorluğunu yönetmek ve asker sağlamak için büyük asil ailelere bel bağlıyordu. Kralın asillere ihtiyacı vardı fakat bunlar ayrıca potansiyel bir tehdidi de teşkil ediyorlardı. Keza eğer çok güçlü olurlarsa kralı tahttan indirip başka birini getirebilirlerdi. Sık sık iç savaşlar oluyordu. İkinci yüzyıl esnasında monarşi, Roma'yla yapılan büyük savaşlarda alınan art arda bozgunlarla hırpalanmış, sınırlarda gittikçe daha fazla toprak kaybetmişti. Parth kralı V. Artabanus, barış ücreti olarak Macrinus'tan büyük bir ücret koparmış olsa da Roma'nın zayıflığından daha fazla istifade etmeyi başaramadı çünkü kendi ülkesinde iç sorunlarla karşı karşıyaydı. Kardeşlerinden biri taht için mücadele ediyorken bir asilzadenin başını çektiği başka bir isyan da gittikçe büyüyordu. Bu asilzade ölümcül bir darbe vurdu. 224 yılında V. Artabanus yenildi (savaştan galip çıkan tarafın propagandasına göre kralı çarpışma esnasında bizzat öldürmüştü) ve Parth İmparatorluğu da onunla birlikte öldü.

Muzaffer, aile isminin nereden geldiğine dair ortada dolaşan hikayelere rağmen Papak'ın oğlu ve muhtemelen Sassan'ın torunu I. Erdeşir'di. Kendisi bir Parth değil Persti fakat isyanını "yabancı" Parth yöneticilerini alaşağı etmek için yapılan milliyetçi bir sefer olarak görmek hata olacaktır. Erdeşir çok sayıda yerel aristokrattan biriydi ve özellikle yetenekli ve hırslı bir adamdı. Muhtemelen bütün yerel rakiplerini yenip memleketi Persis bölgesindeki (bugünkü Fars) tartışmasız tek kral olması on yıl kadar sürmüştü. Bu şekilde yükselebilmesi, merkezî

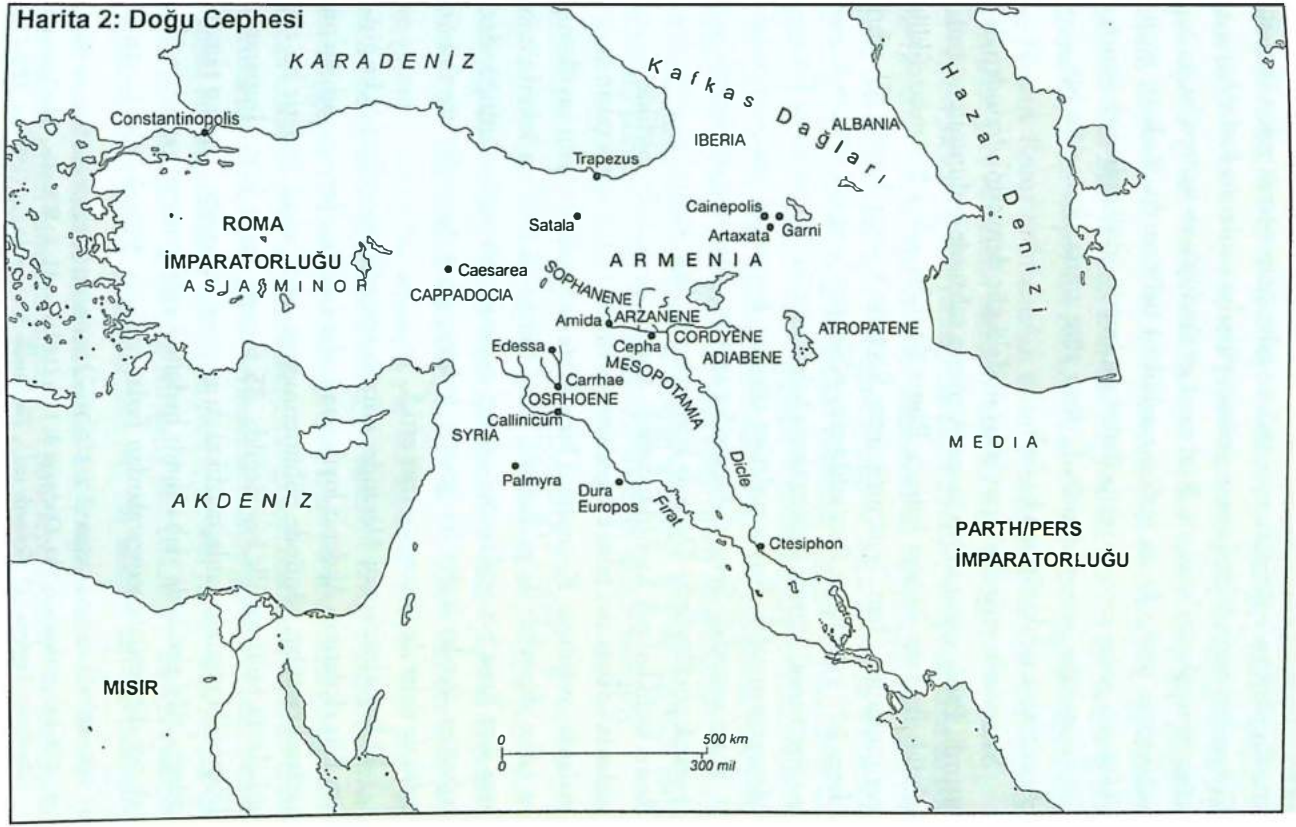
4 Epitaph, *AE* 1948, 124. Alıntılanmış metin için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 32. Burada, saldırıyı betimleyen bir duvar yazısı parçası da bulunabilir. Dura'daki askerî kuvvetin raporları için bkz. 328–331, sayılardaki düşüş ve Pers saldırısı arasındaki muhtemel bağlantı için özellikle s. 331.

hükümetin ne kadar zayıf olduğuna dair iyi bir işarettir. Erdeşir, diğer eyaletlere doğru yayılmasını sürdürdükçe bu merkezî hükümetin zayıflığından istifade etmeye devam etti. Roma kaynaklarına göre, Büyük İskender'in ezip geçtiği Ahameniş Pers krallarının veliahdıydı. Yunanca ismi Artaxerxes'ti. Lakin yaptığı propagandada bu şekilde bir iz bulunmaz ve söyleyebileceğimiz tek şey çok az sayıda Persin tarihlerinin bu dönemiyle ilgili bilgileri vardı.

Erdeşir iyi bir asker ve güçlü bir lider olduğu için kazandı. Ayrıca geleneksel Pers dini Zerdüştlüğü takip etti. Kralın oğlu, tanrı Ahura-Mazda'yı gösteren bir anıt yaptırmıştı ve anıtın en tepesinde muzaffer Erdeşir bulunuyordu. Aslında bu, geleneklerin hiçe sayılmasıydı çünkü geçmişte tanrıyı insan biçiminde tasvir etmek doğru bir şey olarak görülmezdi. Anıtta görülebildiği üzere, fani kral Erdeşir, bozguna uğrayan Artabanus'u atının toynakları altında eziyordu ve semavi tanrısı da benzer şekilde kötücül tanrı Ahriman'a aynısını yapıyordu. En başından beri yeni hanedan, tanrının kendisine destek olduğunu iddia etmiş ve kültün merkezinde bulunan ateş tapınaklarının inşasını teşvik etmiştir. Fakat bu hanedan üyelerini din partizanları olarak görmek bir hatadır. Parthlar hiçbir zaman Zerdüştlüğe düşman olmamıştı ve yalnızca daha sonraki dönemlerde, diğer dinî inançları bastıran bir devlet kilisesi hâline dönmüştü. Erdeşir dindardı fakat diğer itikat ve fikirlere saygı duyuyordu.[5]

Birçok açıdan yeni rejim eskisine oldukça benziyordu. Güç dengesi, saray erkânı etrafında gelişen devlet idaresi ve kralın menfaatine kaymış olsa da Sâsâni devleti hâlen feodaldi. İlk başta bu, diğer her şeyden çok Erdeşir'in karakterinin gücüyle ilgiliydi. Önemli bir husus olarak, zaman içinde asiller ve her bir bölgede hüküm süren küçük kralların yerini neredeyse tamamen Sâsâni ailelerinin üyeleri almıştır. Bu kişiler ve maiyetleri kraliyet ordusu için askerî birliklerin büyük kısmını sağlamaya devam etti. Kral, bu askerler olmaksızın büyük bir sefere

5 Erdeşir ve Sâsâni devletinin yükselişi için bkz. E. Yarshater (ed.), *The Cambridge History of Iran*, c. 3 (1) (1983), özellikle s. 116–180; R. Frye, *CAH*² XII (2005), s. 461–480; E. Herzteld, *Archaeological History of Iran* (1934); J. Wiesehofer, *Ancient Persia: From 550* BC *to 650* AD (1996); B. Dignas & E. Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals* (2007), s. 18–32. Ayrıca bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 9–33; R. Chrishman, *Arts of Mankind: Iran: Parthians and Sassanians* (1962) burada Erdeşir ve I. Şapur'un zafer anıtlarının iyi fotoğrafları bulunabilir.

Harita 2: Doğu Cephesi
KARADENİZ
Kafkas Dağları
Hazar Denizi
Constantinopolis
Trapezus
IBERIA
ALBANIA
Cainepolis
Artaxata
Garni
Satala
ROMA
İMPARATORLUĞU
ASYA MINOR
Caesarea
CAPPADOCIA
ARMENIA
SOPHANENE
ARZANENE
Amida
CORDYENE
ATROPATENE
ADIABENE
Cepha
Edessa
Carrhae
OSRHOENE
MESOPOTAMIA
Callinicum
SYRIA
MEDIA
Palmyra
Dura Europos
Dicle
Fırat
AKDENİZ
Ctesiphon
PARTH/PERS
İMPARATORLUĞU
MISIR
0
500 km
0
300 mil

çıkamıyordu. Erdeşir'e karşı saygı ve korku duyuluyordu. Kendisi de kısa bir süre önce iktidara savaşarak ve tahtı gasp ederek gelen biriydi. Çok az kişi onun hanedanının yedinci yüzyılın sonlarına kadar hayatta kalacağını tahmin etmiştir. Kral zayıf göründüğü an hemen başka bir asilzadenin onu tahttan indirme tehlikesi beliriyordu. Erdeşir, güçlü olduğunu göstermek ve takipçilerini ganimetle ödüllendirmek için zafer kazanmaya devam etmeliydi. Kısa süre sonra, Roma ile bir sınır oluşturmaya odaklanmaya başladı.

Sâsânilerin yükselişi, sınır bölgesindeki güç dengesini derinden değiştirdi. Parth ailesinin bir kısmı Armenia tahtında bulunmuş ve istila tehdidi ile karşı karşıya kalınca Roma ile daha yakın bir müttefiklik kurmuşlardır. Hem Traianus'a hem Severeus'a karşı koyan çöl şehri Hatra 229 yılında bir Pers saldırısını püskürtmüş ve bir dönem Roma garnizonunun şehirde bulunmasını kabul etmişti. Bir yıl sonra Erdeşir, Mezopotamya'daki Roma eyaletine saldırdı. Burası çok cazip bir hedefti. Yirmi yaşındaki Severus Alexander zayıf ve annesinin etkisindeki biri olarak görülüyordu. Daha da kötüsü bu ve diğer komşu eyaletlerdeki Roma birlikleri çok hazırlıklı değildi. Son yirmi yılda bu birlikler iç savaşlarda ve başarısız tahtı ele geçirme girişimlerinden sonra çıkan çatışmalarda savaşmıştı. Kaçınılmaz bir şekilde ordudaki disiplin zayıflamış ve talim düzeyleri de gerilemişti. Dio, Suriye'deki Roma askerlerinin kısa süre önce bir ayaklanma çıkarıp eyaletin valisini öldürdüğünden bahseder. Persler kolay bir şekilde bölgeye girip Mezopotamya'ya ve belki de daha da ötesine taarruz etti.[6]

İlk başta İmparator Alexander müzakereye gitmeye çalışsa da bu girişim Pers elçilerinin Akdeniz kıyılarına kadar eski Pers İmparatorluğu'nu canlandıracakları yönünde böbürlenmesine sebep oldu. Erdeşir bu tür iddialarda bulunan ilk kişi değildi. 35 yılında Parth kralı, İmparator Tiberius'la yaşanılan anlaşmazlıkta da aynı şeyi yapmıştır. Tıpkı o zaman olduğu gibi şimdi de daha ılımlı hedefleri elde etmeye yardımcı olacak şey diplomatik yaygaralardan fazlası değildi. Müzakereler başarısız

6 Dio 80. 3. 1–4. 2; Herodian 6. 2. 1–2. Hatra'daki Roma birlikleri için bkz. *AE* 1958, 239–240, çevirisi için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 33; E. Wheeler, "The Laxity of the Syrian Legions", D. Kennedy (ed.), *The Roman Army in the East* (1996), s. 229–276. Burada, doğudaki orduların düşük niteliğinin yazılı metinlerde kullanılan sık bir klişe olduğunu anlatır. Lakin bu, doğuda konuşlanan lejyonların bazı dönemlerde ve bazı koşullarda gerçekten de düşük nitelikli olmadığı anlamına gelmez.

olunca Alexander, imparatorluğun dört bir yanından büyük bir ordu topladı ve doğuya gitti. Motivasyon hâlen bir sorundu ve sefer başlamadan önce en az bir ayaklanma yaşanmıştı. Bu operasyonların detayları pek açık değildir. Persler muhtemelen Roma eyaletinden çoktan çekilmişti. Böyle olmasa bile hemen püskürtüldüler. Ardından, aralarından birine bizzat imparatorun komuta ettiği üç Roma ordusu Pers topraklarına akın etti. İmparator Alexander erken bir şekilde geri çekilmeden ve Perslere Roma ordularından birini hırpalama fırsatı vermeden önce görünüşe göre Romalılar birtakım zaferler kazanmıştır.[7]

Sonuçta tedirginlik yaratan bir çıkmaz oluştu ve her iki taraf da yıllar boyunca büyük operasyonlar düzenlemedi. Alexander, Roma'da bir zafer alayı kutlamak için bölgeden ayrıldı ve daha sonra Ren sınırına hareket etti. Pers ordusu Romalılar çekilince dağıldı. Feodal çevre de evlerine dönüp Erdeşir'i yakın maiyeti ve profesyonel paralı askerleriyle baş başa bıraktı. Kral muhtemelen hoşnuttu, keza yapılan akınlar asilzadeler ve uşakları için ganimet elde etme fırsatı oluşturmuştu. Ayrıca zaferler kazandığı ve ciddi bir yenilgi almadığı için de şan elde etti. Tahttaki konumunu güçlendiren kral şimdilik tatmin olmuştu.

BİR İMPARATORUN ÖLÜMÜ

236 yılında Erdeşir, Mezopotamya'ya başka bir saldırı yaparak Carrhae, Nisibis ve Edessa şehirlerini ele geçirdi. Bir kez daha bu, esasında şan ve ganimet kazanmak amacıyla yapılan bir akın olabilir. Yeni imparator Maximinus batıdaki seferlerde, bu saldırıya cevap veremeyecek kadar meşguldü. Zaten yurt içinde gittikçe artan bir muhalefet görüyordu. Parası azalan imparator, temsilcilerine vergi toplama konusunda özellikle sıkı olmalarını emredince iyice sevilmez biri hâline geldi. 238 yılının mart ayında bir imparatorluk tahsildarı, para için baskı yaptığı bazı toprak sahiplerinin kiracıları tarafından Afrika'da linç edildi. Bu kişiler, eyaletin prokonsülünü hemen imparator ilan etti. Bu adamın adı Gordianus'tu (tam olarak Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus) ve yetenekleri sınırlı olmasına rağmen iyi bir aileye mensup bir senatördü.

7 Herodian 6. 2. 3–7, 3. 1–6. 3; SHA, *Alexander Severus* 55. 1–3. Ordudaki ayaklanma için bkz. 6. 4; Perslerin hırsı konusu için bkz. B. Isaac, *The Limits of Empire* (1992), s. 20–33, 50–53.

Gordianus son dereceye yaşlıydı, hatta Herodianos'a göre tam seksen yaşındaydı. Lakin oğlu da eyalette kendisiyle birlikte bulunuyordu ve o da Kartaca'da bir mahkeme düzenliyorken yardımcı imparator ilan edildi. Haberler Roma'ya ulaştığında senato memnuniyet duydu ve hemen sadakat yemini ederek, Maximinus'u vatan haini ilan etti.[8]

Ne var ki bu haberler zamanından önce gelmişti. Afrika askerî bir eyalet değildi ve önemli bir garnizonu bulunmuyordu. Yakınlardaki Numidia'da yardımcı birlikler kadar tam bir lejyon da vardı: *III. Augusta* Lejyonu. Bölgenin valisi de bir senatördü fakat Gordianus'a karşı şahsi bir garezi vardı ve Maximinus'a sadık kalmayı tercih etmişti. Söz konusu lejyon Kartaca'ya yürüdü. Genç Gordianus bu askerlere karşı gönüllü bir ordu harekete geçirdi fakat bu köylü askerlerin duyduğu şevk düzgün şekilde teçhiz ve talim olmuş askerlerin dengi değildi. Ordu püskürtüldü ve komutanı da öldürüldü. Gordianus'un babası, haberleri alınca kendini astı.[9]

Birkaç hafta sonra isyan bastırıldı lakin artık senatonun kararını değiştirmesi için çok geçti. Bu yüzden yeni bir imparator bulunması gerekti. Yirmi tane eski konsülden müteşekkil bir heyete, senatörlerin akranları arasından bu mevki için en uygun kişileri seçme görevi verildi. Bunlar, kendi hiziplerinden, her ikisi de muhtemelen en az altmış yaşındaki Balbinus ve Pupienus'u seçti. İkilinin imparator ilan edildiği gün bir ayaklanma çıkınca bunlar üçüncü bir mevkidaş daha seçmek durumunda kaldı. Bu kişi de İmparator Gordianus'un kızından olma erkek torunuydu. III. Gordianus sadece on üç yaşındaydı ve bu karışıklıkları da çok büyük ihtimalle, bu kukla sayesinde bir güç elde edebileceklerini düşünen senatörler ve atlı sınıfından üst düzey görevliler tertiplemişti.[10]

Maximinus İtalya'da yürüyüşe geçmişti fakat Aquileia şehrini kuşatırken çıkmaza girdi. Yorulan ve bıkan subaylar tarafından öldürüldü. Bundan sonra ordu, senatonun ilan ettiği üç imparatoru desteklediğini duyurdu. Dura'daki resimde görülen, Terentius'un ve adamlarının adağını kabul eden üstü zırhla kaplı üç kişi bu imparatorlar olabilir. Lakin en

8 Herodian 7. 5. 2. Burada Gordianus'un seksen yaşında olduğunu söyler. Tartışmanın tamamı için bkz. R. Syme, *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta* (1971), s. 163–178.

9 Olayların tamamı için bkz. Herodian, 7. 4. 1–6. 9, 9. 1–10. 1; SHA, *The Three Gordians* 7. 2–10. 8, 15. 1–16. 4.

10 Herodian 7. 10. 1–9.

başından beri Balbinus ve Pupienus muhafızların pek sevmediği insanlardı ve birkaç ay sonra öldürüldüler. Bir kez daha imparatorluk, ergenlik çağındaki bir oğlanın (ya da onu kontrol eden insanların) yönetimine girdi. Bu kişilerden en önemlisi, muhafız alayı komutanı kızını genç imparator ile evlendiren Gaius Timesitheus'tu. İşinin ehli bir adam gibi görünmesine rağmen imparatorluğun işleyiş tarzı bu değildi. Başka büyük sorunlar da vardı. Söz gelimi bunlar arasında en önemlisi Maximinus'un umutsuz bir şekilde bazı önlemler almasına sebep bütçe kısıntısıydı.[11]

İç savaşın enkazı altında kalan ve bir kez daha çocuk yaşta birinin yönetimine giren Roma İmparatorluğu, komşularına karşı zayıf ve saldırıya açık görünüyordu. Bu yüzden Persler saldırılarını artırıp, 240 yılında Hatra'yı ele geçirdi. Bu sırada Erdeşir öldü ve yerine hayatının son yıllarında babasına yönetim alanında yardımcı olmuş ve korkutucu bir asker olduğunu kanıtlamış oğlu I. Şapur geldi. Buna karşın 243 yılında Romalılar Carrhae, Nisibis ve Edessa bölgelerini yeniden ele geçirdi. Roma ordusu daha sonra Ctesiphon'a yürüdü. Burası eskiden Parth başkentiydi ve hâlen yeni rejimin hükümet merkeziydi. Ordunun bölgeye gelmesinden önce Timesitheus, doğal yollardan öldü. 244 yılının başlarında Şapur, Ctesiphon yakınlarında Roma ordusunun karşısına çıktı ve zafer kazandı. Her ne kadar Roma kaynakları yenilgi alındığını inkâr etse de Gordianus kesinlikle kazanmamıştı ve ordu kısa süre içinde geri çekilmeye başlamıştı.[12]

Bu, en kötü ihtimalle on dokuz yaşındaki Gordianus'un ölümünü pekiştiren ve Şapur için stratejik bir zaferi teşkil eden bir olaydı. Persler, imparatoru kendilerinin öldürdüğünü iddia ediyordu. Bazı Roma kaynakları da imparatorun ölümcül bir yara aldığını söyler. Tarihçiler genellikle ordunun geri çekilmekte olduğu esnada iki muhafız alayı komutanının örgütlediği bir komploda öldürüldüğü görüşündedir. Şüphesiz genç imparator askerî bir başarısızlığa kurban gitmişti. İki yeni muhafız alayı komutanı Timesitheus'un yakınlarıydı ve kardeşlerdi. İlk kez böyle bir şey oluyordu. Ordu tarafından imparator ilan edilen Philippus (tam ismi Marcus Iulius Philippus) ikili arasındaki küçük

11 Herodian 8. 6. 1–8. 8; D. Potter, *The Roman Empire at Bay*, AD *180–395* (2004), s. 169–171; J. Drinkwater, *CAH*² XII (2005), s. 31–33.

12 Kaynaklar için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 34–45. Ayrıca bazı özetler ve tartışmalar için bkz. Potter (2004), s. 217–236; Drinkwater, *CAH*² XII (2005), s. 35–36.

kardeşti. Ağabeyi ise ondan daha az etkin biriydi fakat buradaki kilit unsur muhtemelen Philippus'un bir oğlu olmasıydı. Keza bu çocuk da zaman içerisinde imparator yardımcısı ilan edildi. Bir kez daha Roma imparatoru bir atlı sınıfı mensubuydu ve tıpkı Macrinus gibi Philippus da imparatorluk ailesinden yükselerek bu makama gelmişti. O zaman muhtemelen kırklı yaşlarındaydı ve Suriye'nin güneyinde pek bilinmeyen bir kasabada doğmuştu. Daha sonraki dönemlerde burayı büyük Philippopolis şehri olarak muazzam harcamalarla yeniden inşa ettirecekti. Kendisinden sonra yaşayan tarihçiler, imparatoru Arap Philippus olarak tanıyacaktı lakin bu adamın en önemli açılardan tamamen Romalı olmadığına inanmak için bir sebep yoktur.

Yeni imparatorlar kendilerine meydan okuyanlara karşı hep savunmasızdı ve Philippus mümkün olduğu kadar kısa süre içinde imparatorluğun merkezine dönmek istiyordu. Şapur'la barış yapıp ona 500.000 altın sikke verdi ve Armenia'nın, Persia'nın hâkimiyet bölgesinde kalmasını kabul etti. Hiçbir Roma toprağından feragat edilmemişti fakat Pers kralı Hatra'yı elinde tutmaya devam etti ve sınırdaki bölgelerde bir derecede egemenlik elde etti. Ayrıca muazzam bir şan kazandı ve bunu kutlama konusunda hiç tereddüt etmedi. Bir zafer anıtında Şapur, Philippus merhamet dilenirken Gordianus'un cesedini ezer hâlde at üstünde görülür. Bu başarı, krallığındaki hâkimiyetini büyük oranda artırdı.[13]

Philippus, Avrupa'ya döndü. Daha sonra Persia ile barışı gözeterek ağabeyini, "doğunun komutanı" unvanıyla (*rector orientis*) doğu eyaletlerinin yönetimini alması için geri gönderdi. 245–246 yıllarında Philippus, nehir ötesindeki kabilelerin yoğun saldırı düzenlediği Tuna sınır bölgesinde bizzat seferler düzenledi. Bir yıl sonra tekrar Roma'ya döndü ve şehrin bininci kuruluş yıl dönümünü büyük bir festivalle kutladı. Kaynaklarımızın büyük kısmı Philippus'a düşmandır fakat o, iyi bir yönetim sergileyebilmek için elinden geleni yapmış gibi görünüyor. Ne var ki söz konusu dönemde bu pek yeterli değildi. Yakın

13 Potter (2004), s. 236–241; Drinkwater, *CAH*² XII (2005), s. 36–38. İmparator Philippus'a dair en son İngilizce biyografi için bkz. Y. Zahran, *Philip the Arab: A Study in Prejudice* (2001). Şapur'un Yunanca yazıtı, verilen sikkelerin gümüş sikke *denarius*'lar olduğunu söyler fakat bu ödemenin altın olarak yapıldığı genelde kabul edilen görüştür. Bkz. Potter (2004), s. 237, s. 634, n. 94.

geçmişteki diğer bütün imparatorlar gibi o da para konusunda çok sıkıntı yaşıyordu ve müsrif harcamaları buna hiç yardımcı olmuyordu. Çok yüksek vergi oranları 248 yılında Suriye'de bir isyan çıkmasına sebep oldu ve aynı yılın sonlarında da Tuna'daki Moesia'da ordu rakip bir imparator ilan etti. Bu imparatorun kendi adamlarının ihanetine ve cinayetine kurban gitmesi uzun sürmedi.[14]

Kısa süre sonra muhtemelen barış ortamını devam ettirmesi için kabilelere yönelik ödeneklerin azaltılması veya iptal edilmesi sebebiyle Tuna sınırında daha çok sorun oluştu. Philippus, Decius adında (tam adı Gaius Messius Quintus Decius) deneyimli bir senatörü nizamı tesis etmesi için bölgeye gönderdi. 249 yılında bölgede bulunan Roma ordusu Decius'u imparator ilan edince bu adam orduyu derhal İtalya'ya götürdü. Philippus, Verona yakınlarında cereyan eden bir muharebede yenildi ve önce kendisi hemen sonrasında oğlu öldürüldü. Philippus'un ağabeyinin akıbeti bilinmiyor fakat muhtemelen o da öldürülmüştü. Decius kısa süre sonra Tuna bölgesine döndü ve sınır bölgesini talan eden barbar gruplarına karşı savaştı. En başından beri iktidardaki hâkimiyetinin riskli olduğunu biliyordu. Muhtemelen bu sebepten ötürü, çıkardığı ilk kararnamelerden birine göre imparatorluk topraklarında yaşayan herkes imparator adına kurban kesecekti. Kurban törenleri belirlenmiş bir tarihte, yerel görevlilerin şahitliğinde gerçekleştirilecekti. Bu kararname, imparatorluk içinde yaşayan Hıristiyanlar için belki de kasıtlı olmadan bir kriz çıkarmış oldu.[15]

İÇERİDEKİ DÜŞMAN

Dura Europos'taki ilk keşif bir tapınaktı ve devam eden kazılarda çok daha fazla şey bulundu. Çok tanrılı imparatorluktaki diğer tüm topluluklar gibi burada da birçok farklı kült, mutlu bir şekilde bir arada var olmuş gibi görünüyor. Decius'un kararnamesi, insanları "ataların tanrılarına" kurban kesmeye mecbur ettiğinde amacı pek belli olmayan

14 Philippus'un doğudaki icraatları ve ağabeyi Priscus'u *rector orientis* olarak ataması için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 45–48

15 Decius için bkz. Syme (1971), s. 194–203; Drinkwater, *CAH*² XII (2005), s. 38–39; Potter (2004), s. 241–246; J. Rives, "The Decree of Decius and the Religion of Empire", *JRS*, 89 (1999), s. 135–154. Burada kurban kesme kararnamesine dair tartışmalar bulunur.

bir şeydi ve insanlara tercih ettikleri tanrılara tapınma fırsatı vermişti. Dura'daki tapınaklardan daha görkemlisi, üçüncü yüzyıla tarihlenen bir sinagogun gün yüzüne çıkarılmasıdır. Bu yapının duvarları, Mısır'dan Çıkış ve Kenan Diyarına Varış da dahil olmak üzere Kitabı Mukaddes'ten sahneler tasvir eden resimlerle kaplıydı. Bu oldukça alışılmadık bir şeydir çünkü normalde bu dönemde yaşayan Yahudiler insan formunu sanatta temsil etme konusunda isteksizdiler. Bu tarz, Terentius resmiyle oldukça benzerdir ve bölgedeki sanat anlayışını ortaya koymaktadır.[16]

Dura'da sinagogun inşa edildiği dönemle neredeyse aynı zamanda yerel Hıristiyanlar özel bir evdeki odaları bir vaftizhaneye çevirmişlerdir. Bir kez daha bu yapının duvarlarındaki resimler yerel tarzda yapılmıştı ve bu kez Âdem ile Havva, İsa ve İyi Çoban ile su üzerinde yürüyen Petrus gibi sahneler de vardı. Daha sonraki geleneklerin tersine İsa burada sakalsız görülür. Pek iyi muhafaza edilmemiş diğer bir sahne ise Kıyamet günü yeniden dirilişten sonra boş bir mezara yürüyen bir kadın tasvir etmiş gibi görünüyor. Birçok açıdan bu keşif, sinagogun keşfinden çok daha şaşırtıcıydı çünkü arkeolojik kayıtlarda dördüncü yüzyıla kadar Hıristiyanlığa dair pek bir şey görülmez. Cemaatler özel evlerde ya da dışarda buluşmaya meyilli olduğu için anıtlar ya da göze çarpacak şekilde kiliseler yapılmıyordu. Duvar resimleri olmaksızın arkeologların bu odayı vaftizhane olarak tanımlaması mümkün olmazdı.[17]

Hıristiyanlar kurban kesmezdi. Bu, Hıristiyanları imparatorluk topraklarında yaşayan nüfusun büyük kısmından oldukça farklı kılardı. Ayrıca kendi tanrılarından başka bir tanrı olmadığına inanıyorlardı ve aksini ateizme eşdeğer tutuyorlardı. Yahudilerin de benzer bir inancı vardı. Cemaatleri dışındaki birçok kişi tarafından huysuz insanlar olarak görülmelerine rağmen en azından geleneksel bir dine sahip

16 Sinagog için bkz. Perkins (1971), s. 55–65; M. Rostovtzeff, A. Bellinger, C. Hopkins & C. Wells (ed.), *The Excavations at Dura-Europos: Preliminary Report of the Sixth Season of Work, October 1932–March 1933* (1936), s. 309–396; A. Bellinger, F. Brown, A. Perkins & C. Wells (ed.), *The Excavations at Dura-Europos: Final Report*, VIII, Part 1: *The Synagogue* (1956), J. Gutman (ed.), *The Dura Europos Synagogue: A Re-Evaluation (1932–1972)* (1973).

17 Vaftizhane için bkz. Perkins (1971), s. 52–55; M. Rostovtzeff (ed.), *The Excavations at Dura Europos: Preliminary Report of the Fifth Season of Work, October 1931–March 1932* (1934), s. 259–289; C. Bradford Welles, *The Excavations at Dura-Europos: Final Report*, VIII, Part 2: *The Christian Building* (1967).

farklı bir halktı. Uzun bir süre boyunca Hıristiyanlar sadece başka bir Yahudi cemaati olarak görüldü ve bu dinin Yahudilikten farklı olduğunun kanıksanması muhtemelen dördüncü yüzyılın sonlarına kadar sürdü. Hıristiyanlık yeni bir dindi ve Hıristiyanlar her türlü milletten ve toplumun her düzeyinden gelen insanlardı. Bu, birçok kişinin Hıristiyanlıktan özellikle şüphelenmesine yol açıyordu çünkü ne kadar Hıristiyan olduğunu bilmek zordu. Eleştirmenler Hıristiyan olanların genellikle savunmasız, fakir ve cahil kişiler; çoğunlukla da köleler ya da kadınlar olduğunu iddia etmişlerdir (eğitimli kişilerin bu grupları doğuştan mantıksız olarak görüyordu). Hıristiyanların korkunç ayinler düzenledikleri dedikoduları da hızla yayılıyordu. Bu cemaatte insan eti yenildiği ve kan içildiği konuşmaları da yamyamlık hikâyelerini iyice alevlendiriyordu.[18]

İsa, yaklaşık 30 yılında, Tiberius'un iktidarı döneminde çarmıha gerilmişti. Ana suçlama (Yahudilerin kralı olduğu iddia edilmişti) Roma gücüne muhalefet olsa da Roma otoritelerinin İsa'nın takipçilerini bastırmak gibi bir girişimi olmamıştı. Lakin 64 yılında çıkan yangın Roma'nın merkezini yerle bir ettikten sonra kamuoyu Nero'ya karşı çıkmış ve bu yıkımı kendi menfaati için kullanmak ve belki de ilk başta bunu bizzat planlamakla suçlanmıştı. İmparator buna karşılık, yangını çıkarttıkları gerekçesiyle Hıristiyanları kabahatli bulmuş ve bu pek sevilmeyen cemaatin günah keçisi ilan edilmesini ummuştu. Birçok kişi tutuklanıp idam edildi. Bazıları da ceza olarak diri diri yakıldı. Hem Petrus hem Paulus'un bu tasfiye hareketi esnasında öldürüldüğü; Petrus'un çarmıha gerildiği fakat Paulus'un bir Roma vatandaşı olması hasebiyle kafasının kesildiği söyleniyordu.[19]

Nero'nun uyguladığı bu kovuşturma Roma'daki Hıristiyanlara odaklanmış gibi görünüyor. Yine de kovuşturmanın ne kadar sürdüğü belirsizdir. Hıristiyanların devlete karşı bir suç işlediği ilkesi benimsenmişti fakat daha sonraları otoriteler kiliseyi etkin bir şekilde bastırma konusuna pek de ilgi göstermedi. İkinci yüzyılın başlarında Genç

18 Erken Kilise dönemine dair literatür gerçekten geniştir fakat iyi giriş kitapları için bkz. W. Meeks, *The First Urban Christians* (1983); R. Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them* (1984); M. Whittaker, *Jews and Christians, Greco-Roman Views* (1984); E. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety* (1965); R. Lane Fox, *Pagans and Christians* (1986), özellikle s. 419–492.

19 Tacitus, *Annals* 15. 44.

Plinius, Bithynia ve Pontos eyaletinin valisi olarak mahkemelerle ilgilenmek ve adaleti sağlamak amacıyla eyalet içinde bir o şehir bir bu şehir gezindi. Bir şehirde, Hıristiyan oldukları suçlamasıyla şehirli yetkililer tarafından tutuklanan bazı kişiler huzuruna getirildi. Soruşturmadan sonra Plinius, bu insanların suç işleyip sapkınlık ettiğine dair anlatılan çılgınca hikâyelerin gerçek olmadığı sonucuna vardı. Hıristiyan olduğunu inkâr eden kişiler (ki bunlar geçmişte Hıristiyan olduklarını kabul etmişti) serbest bırakıldı. Bu insanların yapması gereken tek şey kurban kesmek ve İsa'ya hakaret etmekti. Plinius, her bir şüpheliye, ceza almaktan kurtulmaları için üç kez şans tanıdı. Yapmadıkları taktirde, bunu diğer her şey kadar "katı inatçılıklarından ve dik kafalılıklarından" ötürü hak ettikleri için o kişileri idam ettirecekti.[20]

İmparator Traianus, Plinius'un eylemlerini usulen doğru kabul ediyordu. Yetkililerin soruşturmasında ortaya çıkan tek suç, insanların Hıristiyan olmasıydı. Geçmiş ve hatta gelecek inanç sistemleri, hele hele özel tutulduğu müddetçe, imparatorluğu hiç ilgilendirmiyordu. İkinci yüzyılın sonlarında, Hıristiyan bir yazar (kendisi de bir avukat olan) Tertullianus'un iddiasına göre, başka hiçbir suça aynı bu şekilde mantıksızca muamele edilmemişti. Ayrıca Hıristiyanların, neredeyse her türlü meslek sınıfında bulunabilen örnek vatandaşlar olduğunu vurguluyordu. Kurban kesmeyi reddetmek onların, dürüstlüklerinin bir işaretiydi. Doğru olmadığını bildikleri bir ritüeli gerçekleştirmeye cesaret edemiyorlardı. Yine de Hıristiyanlar hâlâ diğer herkes gibi kanunlara riayet eden, vergilerini ödeyen, imparator ve imparatorluğun iyiliği için dua eden sadık bir tebaayı teşkil ediyordu.[21]

İmparator Nero'dan sonra ara sıra ve bölgesel Hıristiyan kovuşturmaları oldu. Bunlar genellikle karışıklıkların olduğu ya da insanların suçlayacak bir grup aradığı doğal afetlerin sonrasında yaşanıyordu. Tertullianus, vuku bulan neredeyse her talihsizlikte "Hıristiyanları aslana atın!" denildiğini iddia ediyordu ki buradaki aslan tıpkı I. Dünya Savaşı'nda "Hun" teriminde olduğu gibi tekildir. Traianus'un Plinius'a

20 Pliny, *Letters* 10. 96–97; A. Sherwin-White, *The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary* (1966), s. 691–712.

21 Genel olarak bkz. W. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church* (1965); T. Barnes, "Legislation Against the Early Christians", *JRS*, 58 (1968), s. 32–50; Tertullian, *Apology* 1. 4–2. 20, 8. 1–20, 10. 1–11, 30. 1–32. 337. 4–8.

tavsiyesi oldukça açıktı. Keza imparator, bir valinin Hıristiyanları araştırmak yerine yerel otoriteler tarafından tutuklananları yargılaması gerektiğini vurgulamıştır. Roma imparatorları Hıristiyanlığa karşı endişe duymuyorlardı fakat her bir toplumu mutlu tutmak istiyorlardı. Marcus Aurelius döneminde, yaklaşık 177 yılında Galya'daki Lugdunum'da (bugün Lyon) geniş ölçekli bir Hıristiyan kovuşturması yaşandı. O dönemde devam eden salgın dalgaları da bu kovuşturmanın çıkmasına sebep gerginlikle alâkalı olabilir. Daha da önemlisi bu, arenalarda suçlu olarak ortaya atılacak mahkûmlarda kıtlık yaşanması demekti.[22]

Bütün bunlara karşın, şüphelilerin sistematik bir şekilde avlandığına dair çok az işaret vardır. Tutuklanan Hıristiyanları savunmak için öne çıkan avukatın biri de Hıristiyan olmakla suçlanmıştır. Bu adam Hıristiyan olduğunu itiraf edip sanıkların arasına katılmış ve arenada can vermiştir. Sonraki dönemlerde, iyi tanınan bir hekimin ölüme giden Hıristiyanları cesaretlendirdiği düşünülünce bu adam da tutuklanmış ve idam edilmeye gönderilmiştir. Bazen tutuklama ve idamlara tamamen bireysel motivasyonlar sebep oluyordu. Başka bir kaynakta, Hıristiyan olmuş ve ardından hemen kocasını boşamış bir kadın anlatılır. Bu adam da derhal kadını ve onun Hıristiyan olmasına sebep olduğu vaizi suçladı. Bir başka örnekte ise kısa süre önce terfi ettirilmiş bir yüzbaşı, aynı mevkiye gelmek isteyen bir asker tarafından yetkililere ihbar edilmiştir. Görünüşe göre birçok insanın Hıristiyan olduğu biliniyordu ve başka bir ihtilaf çıkana kadar bu bir sorun olmuyordu.[23]

Hıristiyanların şehitlik anlatıları genellikle şüphelileri inançlarından vazgeçirmek ve sonrasında özgürce çekip gitmeye ikna etmek için gösterilen gayretleri vurgular. Valilerin bu kişileri ikna etmek için bolca vakit harcayarak hem tehditlerde bulunduğu hem mantıklı gerekçeler öne sürdüğü belirtilir. Bir başka hikâyede, Hıristiyan kızına bir babanın "hiç değilse gri saçlı şu babana merhamet et, eğer sen ölürsen bir daha yaşayamayacak çocuğunu düşün. Gururunu bir kenara bırak!" diye yalvardığı anlatılır. Buna rağmen kadın tüm bunları yapmayı reddetmiş

22 *Christianos ad leonem!* Bkz. Tertullian, *Apology* 40. 1–2. Lyon için bkz. Eusebius, *Ecclesiastical History* 5. 1–63; H. Musurillo, *Acts of the Christian Martyrs* (1972), s. 62–85.

23 Musurillo (1972), "The Martyrs of Lyons", 1–10, 49–53, "The Martyrdom of Saints Ptolemaeus and Lucius", 1–10, "The Martyrdom of Saint Marinus", 1–2.

ve arenada öldürülmüştür. Herkes bu kadar kararlı olmuyordu. Başka bir vakada ise bir adam "artık pes etmişti ve başkalarını da gönüllü olarak pes etmeye zorlamıştı. Onunla birlikte Roma valisi birçok argüman öne sürüp adamı, tanrılara ant içmeye ve kurban kesmeye ikna etmişti." Kilise Hıristiyan şehitlerini kutsuyordu lakin cezalandırılmak için gönüllü kişilere karşı genelde şüphe duyuluyordu. Yerel kilisenin bazı üyeleri yaşadıkları dönemdeki her bir kovuşturmadan canlı çıkmış gibi görünüyor. Kaynaklar bu kişileri yargılanmayı ve cezalandırılmayı bekleyen kişileri ziyaret edip destekleyebilecek kişiler olarak tasvir eder. Buradaki izlenime göre normalde bazı önde gelen Hıristiyanları tutuklayarak diğerlerini de engellemek amaçlanıyordu. Valiler ve hatta yerel görevliler, kişisel inançlardan ziyade bunların kamuoyuna teşhir edilmesiyle daha çok ilgilenmiş gibi görünüyor.

Kaynaklarda bazen korkunç derecede mizah örnekleri de vardır. İspanya'daki Roma valisi ile yerel bir Hıristiyan arasındaki şu konuşma buna bir örnektir:

> Vali: Piskopos musun? (*Episcopus es?*)
> Piskopos: Evet öyleyim. (*Sum*)
> Vali: Evet öyleydin. *(Fuisti)*.[24]

Ardından piskopos diri diri yakıldı. Toplum içinde herhangi bir suç için gerçekleştirilen idamların caydırıcı olması beklendiği için özellikle huzursuz edicilerdi. Ayrıca suçlular çoğunlukla halka açık eğlencelerin bir parçası olarak infaz ediliyorlardı. Hıristiyanlar Her zaman öldürülmüyordu. Erkekler, çok kötü yaşam standartlarındaki imparatorluk madenlerinde çalışmak üzere gönderilebiliyorken kadınlar da bazen genelevlerde çalışmak zorunda bırakılıyordu. Diğer örneklerde ise yine suçluyu vazgeçirmek umuduyla para ya da hapis cezası veriliyordu. Ölüm cezasının tatbiki genellikle Roma ölçütlerinde bile aşırı derecede vahşi yöntemlerle ifa ediliyordu. Pek çok durumda kitleler bu katliamlardan zevk alıyordu ve nadiren bir sempati belirtisi olurdu. Bir keresinde, 203 yılında Afrika'da iki tane genç kadın, çıldırmış bir yaşlı kadın tarafından öldürülecekti:

24 Musurillo (1972), "The Martyrdom of Saints Perpetua and Feliciras", 5. 2–4, "The Marryrdom of Polycarp", 4.

> Genç kadınlar çırılçıplak soyuldu, ağların içine koyuldu ve bu şekilde arenaya getirildi. Mahkûmlardan birinin çok narin bir genç kız, diğerinin de göğüslerinden hâlen süt damlayan lohusa bir kadın olduğunu görünce izleyici kalabalık dahi dehşete düştü. Böylece bu kadınlar geri götürüldü ve bol tunikler giydiler.

Üstlerini giyinmiş kadınların ayaklar altında ezilerek ve paramparça edilerek öldürüldüğünü gördüğünde izleyici kalabalık oldukça mutlu olmuş olmalı.[25]

Kovuşturmalar çok dikkat çekici ve müdahiller için dehşet vericiydi fakat bunlar üçüncü yüzyılın ortalarına kadar oldukça nadirdi. Çoğu zaman Roma dünyasındaki insanların büyük bir kısmı başkalarının din meselelerinde kendi inançlarına uymasından memnun oluyordu. Hıristiyan olmayan birçok kişi hâlen İsa'ya kutsal bir adam olarak hu-şu duyuyordu. Iulia Mamaea, fikirlerini dinleyebilmek amacıyla ünlü Hıristiyan düşünürü Origenes'i Antakya'ya çağırmıştı. Oğlu Alexander Severus'un, diğer tanrılar ve dua ettiği büyük adamların heykelleri ile birlikte İsa'nın da bir heykeline sahip olduğu ve bunları şahsi odalarında tuttuğu söyleniyordu. Hıristiyanlar İsa'ya tapınmanın diğer tanrıları inkâr etmek anlamına gelmesi gerektiğinde ısrarcı olsa da çok tanrıcı düşünce yapısında yeni tanrıları kabul etmenin kolay bir şey olduğu rahatça unutulabilir. İmparator Philippus'un Hıristiyanlara sempati duyduğu söylenir ki daha sonraki bir kaynağa göre imparatorun kendisi dahi bir Hıristiyandı.[26]

Kovuşturmalar yerel ölçekte ve zaman zaman oluyordu ve görünüşe göre Hıristiyanlığın yayılmasını da engellemiyordu. Her zaman olduğu gibi konu istatistikler olunca elimizde herhangi bir dönemde ne kadar fazla Hıristiyan olduğuna dair gerçek anlamda hiçbir fikir yoktur. Bu, esasen şehirlerde yaygın bir inanç gibi görülüyor lakin kırsal kesimlerden ziyade şehirlerdeki hayata dair her zaman daha çok şey bildiğimiz

25 Musurillo (1972), "The Marryrdom of Bishop Frucruosus and His Deacons, Augurius and Eulogius", 2. 8–9. Latincede bu konuşma çok daha kısa ve özdür: *Aemilianus praeses Fructuosum dixit: Episcopus es? Fructuosus dixit: Sum. Aemilianus dixit: Fuisti, et iussit eos vivos ardere.* Afrika'daki iki kadın için bkz. Musurillo (1972), "The Martyrdom of Saints Perpetua and Felicitas", 20. 1–4.

26 Origenes için bkz. Eusebius, *Ecclesiastical History* 6. 21. 3–4. İmparator Philippus'a mektupları için 6. 36. 3. Philippus'un Hıristiyan olduğu iddiaları için bkz. 6. 34. 1; Alexander Severus, SHA, *Alexander* 29. 2.

için bu varsayım hatalı olabilir. En başından beri Hıristiyanlar çokça şey yazmıştır ki bu da Hıristiyanlarının büyük bir kısmının okuma bilen, bazılarının da iyi eğitimli insanlar olduğunu gösterir. Muhtemelen aralarında yerel olarak önemli ve refah düzeyi yüksek "orta sınıftan" birçok kişi vardı. Senatör sınıfı içerisinde nadiren Hıristiyan bulunuyordu fakat bunu dahi kanıtlamak imkânsızdır.

Hıristiyanlık yasa dışı kalmaya devam etti fakat yasalar nadiren uygulanıyordu ve çoğu zaman Hıristiyanlar günlük yaşantılarını devam ettiriyor hatta dinlerini de kısmi şekilde açık olarak ifa ediyorlardı. Decius'un fermanı buna meydan okumuş ve Hıristiyanlar da farklı yollardan karşılık vermiştir. Kimileri gerçekten kurban kesmeden kesti belgesi almak için yerel görevlilere rüşvet verdi. Kimileri ise boyun eğdi ve kurban kesti, bazen ailenin bir üyesi, diğerlerini korumak için böyle yapıyordu. Hükümetin emri üzerine çok az kişi inancını terk etmiş olabilir. Çok daha fazlası direnmiştir, fakat bunlarla nasıl başa çıkıldığı yerel görevlilerin ve eyalet valilerinin tutumuna göre değişmiştir. Bazı Hıristiyanlar infaz edildi, daha fazlası tutuklandı ve başka şekillerde cezalandırıldı. Buna rağmen ne kadar kişinin acı çektiğini bilebilmemiz için kaynaklar çok kısıtlıdır. Yirmi yıl önce Iulia Mamaea'nın çağırdığı ünlü İskenderiyeli ilahiyatçı Origenes de kurbanlardan biriydi ve hapse atıldıktan sonra öldü. Decius'un fermanı, devletin dinî inançlar üzerindeki etkisine dair varsayımlara meydan okumuş, ayrıca Hıristiyanlara yönelik devletin tutumunun belirsizliğini de artırmıştır. Bu, kaygılı ve yabancıların istilasından endişe duyan yeni bir hükümdarın yapacağı cinsten bir eylemdi. Bunun yanı sıra muhtemelen tahtı gasp etmek isteyen kişiler ile salgının devam eden etkileri de zorluklar çıkaracaktı.[27]

MAĞLUBİYET VE KÜÇÜK DÜŞME

Decius'un iktidarı üç yıldan kısa sürdü. Tuna sınır bölgesindeki barbarlarla 251 yılında savaşırken öldürülmeden önce muhtemelen kurban kesme zorunluluğu içeren kararnamesini çoktan yumuşatmaya başlamıştı. Ordu, yeni imparator olarak Moesia'nın senatör valisi Gallus'u seçti. Gallus'un, Moesia'da onun yerini alması için seçtiği adam 253

27 G. Clarke, *CAH*² XII (2005), s. 625–637. Decius kovuşturmasından etkilenerek hapse atılan Origenes'in ölümü için bkz. Potter (2004), s. 209.

yılında isyan etmeden önce Suriye'de en azından bir tahtı gasp etme girişimi olduğunu biliyoruz. Rakip ordular karşı karşıya gelince savaş olmadı ancak yapılan bir toplantıdan sonra Gallus ve oğlu öldürüldü. Muzaffer Aemilianus'un sonu da birkaç ay sonra aynı oldu. Valerianus adında (tam adı Publius Licinius Valerianus) seçkin bir senatör vardı. Tahta çıktıktan sonra hemen kendi oğlunu da yardımcı imparator olarak Augustus unvanıyla atadı. Babası kısa süre sonra, bir krizin çıktığı doğu eyaletlerine giderek oğlu Gallienus'u batıdaki sorunlarla mücadele etmesi için geride bıraktı.[28]

Şapur, Armenia'ya girmek için Roma'nın bu zayıflığından istifade etti. Öyle görünüyor ki bir ara Armenia kralının suikastla öldürülmesini bile ayarlamıştı. 251 yılında büyük bir istila başlattı ve kralın Romalılara sığınan halefini sürdü. Şapur bunu, kendisine Armenia'da sınırsız eylem özgürlüğü vermesi için Philippus'un sözünün bozulması olarak kabul etmeyi tercih etmişti. Romalıların kendi aralarında savaşmakla meşgul olduğunu biliyordu. 252 yılında Fırat bölgesine yürüyüp Suriye'ye saldırdı. Bir Roma ordusu bozguna uğratıldı ve Antakya dahil çok sayıda küçük şehir ele geçirildi. Lakin Perslerin burada kalmak gibi bir niyeti yoktu. Şehirleri yağmaladılar, esirler alıp evlerine döndüler. Pers kralı için geniş ölçekli sulama ve inşa projelerinde çalıştırılan ve kendi krallığının içlerine yerleştirilen esirler önemli bir hedefi teşkil ediyorlardı. Perslerin geri çekilmesiyle Romalı birlikler ve yerel milis kuvvetleri birkaç küçük zafer kazanmıştı ancak bu aslında düşmanın geri çekilme konusunda gösterdiği aceleden kaynaklanıyordu.

İmparator Valerianus, 255 yılında Antakya'ya ulaştığında Persler bir kez daha sessiz sakindi. Kısa süre içinde Cermen korsan filolarının yaptığı büyük yağma akınlarının sebep olduğu sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bu sorunla ilgilenmek için kaynaklar kaydırılınca Pers sınırı bir kez daha zayıfladı. Şapur, sınırdaki kasabaları ele geçirmek amacıyla bir dizi küçük saldırı düzenledi. Akabinde 260 yılında Pers kralı büyük bir saldırı daha yaparak ilk olarak Mezopotamya'yı vurdu. Carrhae ve Edessa saldırıya uğradı. Valerianus, düşmanın karşısına çıkmak için büyük bir orduyla hızla hareket etti. Çok fazla askeri bir

28 Drinkwater, *CAH*² XII (2005), s. 38–44; Potter (2004), s. 241–257.

bölgeye yığmak tehlikeliydi çünkü bu diğer yerlerdeki savunma hatlarını zayıflatırdı ve daha da kötüsü salgın hâlen birçok yerde görülmeye devam ediyordu. Buna rağmen tam olarak ne olduğunu yine bilmiyoruz. Bir muharebe veya basit bir manevra harekâtı olmuş olabilir. Kesin olan şu ki Valerianus ve kıdemli subayları, bir toplantı esnasında Persler tarafından ele geçirildiler. Birçok zafer anıtı üzerinde Şapur'un imparatoru el bileğinden tutuşunu görebilirsiniz. Kralın iddiasına göre 70.000 Romalı bozguna uğratılmıştı fakat Romalılarınki kadar Perslerin de, düşman sayılarına dair verdiği bilgiler konusunda şüphe duymalıyız. Bunun ardından Persler Kapadokya, Suriye ve hatta Kilikya bölgelerinde büyük akınlar düzenledi. Muhtemelen Antakya ikinci kez işgal edilmişti.[29]

İmparator Valerianus'un düşman eline düştüğü dönem Dura Europos çoktan terk edilmişti. Romalılar bölgeyi yeniden ele geçirmeden önce şehir 252 ila 253 yılları arasında Perslerin kısa süreli istilası altında kalmış gibi duruyor. Romalılar kısa süre içinde, ana surların ardında ağır bir toprak set yaparak tahkimatları güçlendirme işine koyuldu. Bu süreçte yakınlardaki evler de yerle bir oldu. Birkaç yıl sonra Persler tekrar saldırıya geçti. Doğuda Fırat Nehri, kuzey ve güneyde ise derin vadilerin varlığı ana odak noktasını kaçınılmaz olarak batıdaki surlara taşıyordu. Ana kapıdaki ilk saldırı, şiddetli bir çarpışmanın ardından başarısız oldu. Bu çatışma sırasında tuğlalar arasında çok sayıda ok ucu kaldı. Persler daha sonra mühendislik işlerine yöneldi. Zemin üzerinde, surlara karşı seyyar bir kuşatma kulesinin ya da koçbaşının hareket etmesine izin verecek bir kuşatma seti hazırladılar. Yer altında ise savunma hatlarının altını oyacak tüneller kazdılar. Buna karşılık Romalılar, kuşatma setinin önündeki surların yüksekliğini artırmak için çalıştı ve Perslerin tünellerine karşı onlar da kendi tünellerini kazdılar. Kuşatma savaşı, kaba kuvvet kadar akıl savaşı ve mühendislik maharetiydi.

Persler, rampada çalışan adamları vurmak için yerleştirilen bir kuşatma kulesinin lağımlardan biri çöktüğünde kısmi bir başarı kazandılar. Lakin bu başarıdan kısa süre sonra Romalılar, kendi tünelleri kuşatma setini yerle bir edince ve bir kuşatma makinesinin ağırlığını taşıyamayacak noktaya getirince karşı saldırıya geçti. Sur boyunca Pers

29 Bu savaşlara dair kaynaklar için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 49–67.

lağımcılar başka bir tünel üzerinde çoktan çalışmaya geçmişti. Bu defa amaçları kuleyi ve dibindeki duvarı yıkmak ve savunma hatlarında bir gedik oluşturmaktı. Romalılar düşmanın niyetlerini tahmin etti ve bir başka lağım daha kazdı. En sonunda bu, düşman tüneline kadar girdi. Belki de bu lağımların içindeki klostrofobik karanlıkta korkunç bir çarpışma yaşanmıştı. Neredeyse yirmi tane Romalı ile bir Pers bu lağımlarda öldü. Askerlerin kalıntıları kazıyı yürüten bilim insanları tarafından bulunmuştur. Kısa bir süre önce başka bir merak uyandırıcı rekonstrüksiyon daha öne sürüldü. Buna göre Persler, Romalı baskıncıların geldiğini biliyordu ve zehirleyici bir duman yaratmak için sülfür ve zift kızartarak korkunç bir sürpriz hazırlamışlardı. Tünellerin tasarımı gösteriyor ki hava akımı, hazırlanan bu zehirli karışımı hızlı bir şekilde Romalıların tünellerine taşımış ve askerleri oksijensiz bırakarak öldürmüştür. Öyle görünüyor ki Perslerin destek direklerini yakarak bütün lağımı yıkmaya hazırlanmasıyla, diğer saldırılara karşı korunma sağlamak için Romalı askerlerin cesetleri geçici bir barikatın içine yığılmıştır. Durumdan haberiz ve eşit derecede gergin bir ruh hâli içinde bulunan müdafiler, Perslerin şehre girmesi ihtimaline karşın hattın diğer ucunu tuğlayla örmekle meşguldüler. Ardından Persler ana lağımlarını çökertti lakin istenilen sonuç alınamadı. Bir kule ve sur parçaları zeminin metrelerce içine batmasına rağmen çökmedi. Perslerin en nihayetinde Dura Europos'a nasıl girdiğini bilmiyoruz. Başka bir saldırıya direnme umudu kalmayan, kıtlık çeken ya da kurtulma ümidi olmayan Romalı savunmacılar teslim olmuş da olabilir. Persler bir süre burada kaldı fakat daha sonra şehri kumlara terk etti. Büyük ihtimalle bu şehir Persler için, uzun vadede ellerinde tutamayacak kadar uzakta bulunuyordu.[30]

30 Dura Europos'un son kuşatması için bkz. James (2004), s. 21–25, 30–39. Romalı askerlerin oksijensiz kalıp ölmesi için bkz. S. James, "The Deposition of Military Equipment During the Final Siege at Dura-Europos, With Particular Regard to the Tower 19 Countermine", *Carnuntum Jahrbuch2005* (2005), s. 189–206. Aynı yazarın *Rome and the Sword* adlı eserinde konuyla ilgili başka bir özet daha olacaktır. Simon'a, bu büyüleyici analizinin detaylarını verdiği için minnettarım.

5

BARBARLAR

"...savaşın sonucunu sayılar değil cesaret belirler. Çok iyi bir kuvvete sahip değiliz. İki bin kadarımız bir araya geldik ve bu metruk bölgeyi düşmana küçük gruplar hâlinde saldırarak zarar vereceğimiz ve pusu kuracağımız bir üs olarak kullanıyoruz. Savaşta parolamız çocuklarımız ve en değerli yakınlarımız olsun. Onları kurtarmak için yukarıda bizi izleyen ve bizden yardımını esirgemeyen tanrıları çağırarak, hep birlikte savaşa girelim." *267/8 yıllarında şehirlerinin istilacıların eline düşmesinden sonra tarihçi Dexippos'un Atinalılara yaptığı cesaretlendirme konuşması.*[1]

251 yılının haziran ayında İmparator Decius, Roma eyaletlerini yağmalamak için Tuna Nehri'ni geçen barbar grubuna saldırdı. Cniva adındaki bir şef bu gruba önderlik ediyordu. İmparator ise bir yıldan uzun süredir bunların ve diğer benzer grupların peşindeydi. İktidarının başlarında, Dacia'nın fatihini anmak amacıyla Traianus adını almıştı. Şüphesiz bu fikir Tuna sınırında yeni zaferler vaat ediyordu ancak o zamandan bu zamana oldukça az bir başarı tatbik edilmişti. Traianus, elinde imparatorluğun dört bir yanından toplanmış güçlü ve disiplinli bir ordusuyla deneyimli bir komutandı. Hem ordu hem imparatorluk nesilden fazla bir süredir iç savaştan azadeydi. Decius, adını taşıdığı imparatordan daha talihsiz, anlaşma yapma hususunda daha yeteneksiz ve daha zayıf birliklere komuta ediyordu. Cniva, bir önceki yaz

1 Dexippus, *fragman* 28, çevirisi için bkz. F. Millar, "P. Herennius Dexippus: The Greek World and the Third-Century Invasions", *JRS*, 59 (1969), s. 12–29, s. 27–28, burada pasajın tamamı ve şerhi vardır.

döneminde imparatoru mağlup etmişti. Akabinde Trakya'da bulunan Philippopolis kuşatıldığında, Decius bu şehri kurtarmayı ya başaramamış ya da istememişti. Kaderine terk edilen şehrin komutanı şehri düşmana teslim etti ve derhal kendisini imparator ilan etti. Ren bölgesi ve Roma'da da tahtı gasp eden başka gaspçılar da bulunuyordu. Bunların hepsinin de imparatora sadık subaylar tarafından hızlıca öldürülmesine rağmen Decius, prestijinin yerlerde süründüğünü biliyordu. Büyük bir zafer kazanması gerekti.

İmparator, Cvina'yı Abrittus yakınlarında (bugün Romanya ile Bulgaristan arasındaki sınır civarında bulunan önemsiz bir yerleşim yeri) yakaladığında barbar lider elde ettiği ganimetle evine dönüyordu. O zaman gerçekleşen olaylara dair detayların büyük çoğunluğu bugün kayıptır. Bir meydan muharebesi ya da bir dizi küçük çatışma meydana gelmiş olabilir. Romalıların başta elde ettiği başarı, bataklık bir arazide pusuya düşürüldüklerinde felakete döndü. İmparator Decius gibi oğlu ve aynı zamanda ortak imparator da öldürüldü. Bir kaynağa göre imparatorların atları çamura saplanmış ve sonrasında atılan oklarla öldürülmüşlerdi.

Bu çatışmaları anlatan kaynaklar her iki ordunun da büyük olmadığını, muhtemelen on binler yerine binlerle sınırlı kaldığını öne sürer. Buna rağmen Decius ve oğluyla birlikte ne kadar Romalı askerin öldürüldüğünü bilmiyoruz. Roma orduları geçmişte de barbar kabileleri tarafından bozguna uğratılmıştı. Çok ünlü bir olayda Augustus, MS 9 yılında Teutoberg Ormanı içinde kurulan pusuda üç lejyon ve bunların yardımcı birliklerini (belki de 15–20.000 kişilik bir birlik) kaybetmişti. Abrittus'taki kayıpları muhtemelen bundan daha azdı lakin ilk kez bir Roma imparatoru yabancı bir düşman tarafından öldürülmüştü. Cesedi bulunamadığı ve düzgün bir şekilde gömülemediği için de durum daha da vahimdi. Yeteri kadar ironik bir şekilde bu felaket, Dacia zaferini anmak için Traianus'un yaptırdığı devasa anıt Tropaeum Traiani'nin bulunduğu yerden çok uzak olmayan bir bölgede yaşanmıştı.

Cniva'nın yaptığı bu akın, üçüncü yüzyılın ortalarında imparatorluğun yerleşik eyaletlerine karşı gerçekleştirilen birçok saldırıdan sadece birisiydi. Nesiller boyunca barış içerisindeki bölgeler (Galya, İtalya, İspanya, Yunanistan, Küçük Asya ve Kuzey Afrika) sınır ötesindeki yağmacı sürüleri için av oldu. Yağmacıların birçoğu bir Cermen dili konuşuyordu lakin Cermenler birçok farklı kabileye ve bazı büyük

gruplara bölünmüştü. Cniva, çok kısa bir süre önce Romalılarla yakın temas kuran Got bir kabileden geliyordu. Üçüncü yüzyılın sonlarına doğru Gotlar, Franklar ve Alamanlar gibi yeni ve güçlü halklarla birlikte Ren ve Tuna sınırlarında ciddi tehditler oluşturdu. Görünüşe göre güç dengesi derinden değişmişti.[2]

CERMENLER

Iulius Caesar, Ren Nehri'nin Cermenlerle Galyalılar arasındaki sınır olduğunu iddia etmişti. Bu bölge imparatorun fetihleri için "doğal" bir bitiş noktasıydı. Yorulmak bilmeyen, agresif ve çok sayıda Cermen her zaman Galya ve ötesindeki zengin topraklar için batıya doğru baskı yapmaya çalışıyordu. Caesar, Cermen kabilelerini Roma'nın müttefiklerine ve hatta İtalya'ya bir tehdit yaratan yarı göçebe halklar olarak tasvir eder. Kendisi bu "tehditle" acımasız bir şekilde mücadele etmişti lakin anlatımlarından da anlaşılıyor ki durum çok daha karmaşıktı. Bazı Cermen kabileler çoktan Ren'in batısında yerleşmişti ve bir zorluk yaşamadan yeni Roma eyaletlerine dahil olmuştu. Caesar da lejyonlarının yanında savaşmaları için Ren'in doğusunda çok sayıda Cermen paralı asker almıştı. En başından beri Cermenler bir tehdit olmak kadar değerli bir askerî güç kaynağıydı da.

Augustus, Ren'den Elbe'ye kadar uzanan toprakları ilhak etmeye çalışmış ancak büyük bir Cermen eyaleti oluşturma planı, lejyonerlerinin Teutoberg Ormanında katledilmesiyle yok olmuştu. Roma orduları, bu yenilginin intikamını almak için kabileleri cezalandırma amaçlı harekete geçmiş olsa da söz konusu proje hiçbir zaman tekrar gündeme gelmedi ve Ren Nehri'nde bir sınır oluştu. Ne bu nehir ne de Tuna Nehri Roma toprakları için kesin bir sınırdı çünkü nehirlerin her iki kıyısında da güçlü askerî birlikler bulunuyordu. Birinci yüzyılın sonlarına doğru iki nehir birbirine bir tahkimat hattı ile bağlanıyordu. Bu hat, Agri Decumates olarak bilinen önemli derecede büyük bir bölgeyi doğrudan Roma hâkimiyetine sokmuştu. Bundan kısa süre sonra Traianus Dacia'yı fethetti. Lakin bu, bir buçuk yüzyıl boyunca Avrupa'daki son

2 Abrittus savaşı için bkz. Zosimus 1. 23; Zonaras 12. 20; Aurelius Victor De Caesaribus 29; Jordanes, *Getica* 101–103, özet D. Potter, *Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire* (1990), s. 278–283 ve *The Roman Empire at Bay* (2004), s. 246; P. Heather, *The Goths* (1996), s. 40; J. Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 38–39.

büyük sınır hattı değişikliği olacaktı. Bu hatta bütün Roma ordusunun neredeyse yarısından fazlası konuşlandı ki bu, Britanya'daki garnizon da dahil edilecek olursa bütün ordunun neredeyse üçte ikisiydi.[3]

Doğuda kabile halkları vardı ve hepsi de Cermen değildi. Tuna bölgesinde, krallığın fethedilmesinden kaçıp kurtulan Dacialıların akrabaları Carpi kabilesi ile esasında bozkırlardan Macaristan Ovası'na inmiş göçebe Sarmatlar bulunuyordu. Bastarnae bir diğer kabiledir ancak Cermen kökenli olup olmadığınız bilmiyoruz. Buna rağmen Romalı gözlemciler söz konusu olduğunda sınırın yakınlarında yaşayan halkların büyük çoğunluğu Cermendi. Fakat bu halkların kendilerini Cermen olarak gördüğü şüphelidir. Bazı kabilelerin komşularıyla akrabalık bağları vardı ve aynı kültleri paylaşıyorlardı ancak "Cermenlik" gibi gerçek bir duygu yokmuş gibi gözüküyor. Her ne kadar bu insanların dilleri benzer kökenlerden gelse de başka kabilelere ait insanların iletişim konusunda sorun yaşamış olması oldukça muhtemeldir. Önemli bağlar bir kabileye, belki de klan ya da aile gibi daha küçük gruplara bağlıydı.[4]

Caesar Cermenleri, toprağı sürmeyen göçebe çobanlar olarak tanımlar. Bu, kendi dönemi için bile bu muazzam bir abartıydı. Bazı bölgelerde köylerin basit ve kısa ömürlü olması yaygın gibi gözüküyor. Buradaki insanlar en yakınındaki tarlaları kuruttukları zaman birkaç yıl içinde yeni bir bölgeye gidiyorlardı. Lakin Roma dönemine dair genel görünüm muhtemelen sabit bir sınır hattının oluşturulmasının da teşvik ettiği devamlılığın ve istikrarın olduğu yönündedir. Kazı yapılan bazı köyler üç veya dört yüzyıl boyunca kullanılmıştır. Bunların çoğu küçük köyler olmasına rağmen bazılarında dikdörtgen şeklinde dayanıklı kereste evlerden bir düzine ya da daha fazla (bir tanesinde otuz) bulunabiliyordu. Bu tür bir yerleşim yerinin nüfusu muhtemelen birkaç yüz insan kadardı. Geç Demir Çağı boyunca Galya ve

3 Romalılarla Cermenler arasındaki ilişki için bkz. T. Burns, *Rome and the Barbarians, 100* BC-AD *400* (2003), s. 1–193; M. Todd, *The Early Germans* (2. edisyon, 2004), s. 44–61; P. Wells, *The Barbarians Speak: How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe* (1999), s. 64–98. Caesar'ın seferlerinin daha detaylı anlatımı için bkz. A. Goldsworthy, *Caesar: The Life of a Colossus* (2006), s. 224–232, 270–278, 306–310. Augustus için bkz. C. Wells, *The German Policy of Augustus* (1972).

4 Bastarnae kabilesi için bkz. Tacitus, *Germania* 46. Cermen toplumu ve kültürüne dair bkz. Todd (2004), s. 8–43, 62–135; Wells (1999), s. 99–170.

Germania'nın bazı noktalarında belirenlerle kıyas edilebilecek kasabalar yerine muhtemelen çok sayıda köy ve metruk tarla vardı.[5]

Bazı kabilelerin kralları vardı fakat birinci yüzyılda savaş liderlerinin aristokrat sınıftan seçildiği kaydedilmiştir. Bir kabile şefinin gücü, maiyetindeki (Latincesini kullanacak olursak, *comitatus*) savaşçı sayısıyla ölçülürdü. Bu adamlar savaşta onun yanında çarpışmaya yemin ederdi, karşılığında şef adamlarını besler ve cesaretlerini silah ve altın gibi şeylerle ödüllendirirdi. Yüzyıllar sonra *Beowulf* gibi destanlarda benzer tutumlar övülecekti. Dördüncü yüzyılda yaşayan güçlü bir kralın maiyetinde 200 savaşçısı vardı. İskandinavya'daki kazılarda ortaya çıkarılan muazzam silah koleksiyonları da benzer sayılara işaret eder. Bunlar, yenilgiye uğratılan düşmanlardan alınan ve daha sonra da muzafferler tarafından tanrılara adanan ganimetlerdi ve kutsal bir göle atılıyorlardı. Danimarka'daki Illerup bölgesinde, yaklaşık 200 yılında 300–350 kadar adamı teçhiz edebilecek kadar çok silah (mızrak ve kargı uçları, kalkan topuzları ve bazı kılıçlar) tanrılara adanmıştı. Bir yüzyıl sonra yaklaşık 200 savaşçı için yetecek silah da Ejsbøl yakınlarındaki başka bir Danimarka gölüne atılmıştır.

Bu tür buluntular, Cermen savaşçıların kullandığı silah ve teçhizat hakkında yazılı kaynakların verdiği izlenimi doğrular. Sadece çok az kişi ata binebiliyordu ve zırh da nadirdi. Savaşçıların çoğunluğu, fırlatmak için kullanılan bir tür mızrak olan kargı ile savunma için kalkan taşıyordu. Önemli bir azınlığın da kılıçları vardı. Üçüncü yüzyıl itibarıyla bunların neredeyse hepsi Roma yapımıydı. İmparatorluk sınırları içinde olmaktan ziyade dışında daha fazla Roma kılıcı bulunmuştur. Bunun yanı sıra İskandinavya'da kabile ordularının sahip olduğu Roma yapımı silah sayısı çarpıcıdır. Bunlardan bazıları yağma akınlarında ele geçirilmişti fakat çoğunluğu muhtemelen ticaret (büyük kısmı yasadışı ticaret) yoluyla elde edilmiş ve belki de sadık şeflere hediye olarak verilmişti.[6]

Kabile şeflerinin savaşçı gruplarını meydana getiren yarı profesyonel savaşçıların sayısı özellikle fazla değildi. Bazen kendilerini teçhiz

5 Todd (2004), s. 64–75; *CAH*² (2005), s. 447–450; Burns (1999), s. 244–255.

6 Tacitus, *Germania* 7, 13–14; C. Fabech, "Booty Sacrifices in Southern Scandinavia-A History of Warfare and Ideology", E. Bjröklund, *Roman Reflections in Scandinavia* (1996), s. 135–138; Wells (1999), s. 4–6; E. Nylam, "Early *Gladius* Swords in Scandinavia", *Acta Archaeologia*, 34 (1963), s. 185; J. Ilkjærm 'The Weapons' Sacrifice at Illerup Adal, Denmark", K. Randsbourg, *The Birth of Europe* (1989), s. 54–61.

edebilecek durumdaki bütün özgür kabile üyelerinin katılımıyla büyük ordular kurulabiliyordu lakin bu tür birlikler sahada uzun süre kalamıyordu. Kabileler arasında savaşların çoğu küçük ölçekliydi ve genelde baskınlardan oluşuyordu. Zaman zaman destek ve ölçekler daha büyük hale geliyordu. Birinci yüzyıl sonlarında Tacitus, Roma'nın hiçbir müdahalesi olmaksızın barbar kabilelerin birbirlerini yok ettiğini neşeli bir dille kaleme almıştır. Kendi grubunda yalnızca birkaç yüz savaşçı bulunduran karizmatik ve başarılı bir kabile şefi kabilesine ve bazen de komşularına hükmedebilirdi ancak gücü her zaman sallantıdaydı. Teutoberg Ormanı'nda Roma lejyonlarını yok eden ve sonraki yıllarda da Roma saldırılarına direnen Arminius, mensubu olduğu Cherusci kabilesinden ve diğer kabilelerden kişilerin de bulunduğu bir konfederasyona önderlik etmiştir. Roma tehdidi zayıfladığında ise kendi kabile şefleri tarafından öldürülmüştür. Keza kabile şefleri, Arminius'un kalıcı şekilde iktidarda kalmayı hedeflemesinden korkuyorlardı. Dönemsel olarak bir kabile şefi kabileler üzerinde büyük güç elde edebilirdi fakat statüsü kişisel kalıyordu ve genellikle kendisiyle birlikte ölüyordu. Kabilelerde hiç kimse, bir halefe aktarılabilecek kadar kalıcı bir otorite tesis edememiştir.[7]

Romalıların çok sayıda bireysel kabile üyesinden ziyade az sayıda kral ya da kabile şefiyle mücadele etmesi daha kolaydı. En başından Roma'nın dostu olarak görülen liderlere yardım ödenekleri ve hatta kimi zaman doğrudan askerî destek veriliyordu. Sınır ötesi bölgelerde bulunan çok sayıda şatafatlı altın ve gümüş kap muhtemelen bu tür kişilere verilen prestijli ödülleri temsil eder. Romalıların kendi bölgelerine gelişinden istifade eden tek kişiler bunlar değildi. Yeni sınır bölgelerinde nüfus, kalabalık ordu üsleri ve kaçınılmaz bir şekilde çevrelerinde gelişen yerleşim yerleri ve büyük kasaba ile şehirler sayesinde oldukça kalabalıktı. Sınır ötesinde toprağını işleyen kabile üyeleri, üretim fazlası ürünleri için her zaman hazır bir pazar bulabiliyorlardı.[8]

Ticaret gelişti. Söz konusu iki nehrin doğusundan gelen tahıl ve hayvanlar orduyu ve sınır bölgelerinde yaşayan sivilleri beslemeye

7 Tacitus, *Germania* 33, Bölüm. 36. Savaşlar için bkz. A. Goldsworthy, *The Roman Army at War, 100* BC-AD *200* (1996), s. 42–53; H. Elton, *Warfare in Roman Europe:* AD *350–425* (1996), s. 15–88.

8 Tacitus, *Germania* 41–42. Genel olarak bkz. C. Whittaker, *Frontiers of the Roman Empire: A Social and Economic Study* (1994), özellikle s. 113–131, 222–240.

yardımcı oluyordu. Karşılığında kabile üyeleri imparatorluk topraklarında bulunan birçok lüks mala kolayca ulaşabilirdi. Romalı otoritelerin, sınır boyunca bulunan yerleşim yerlerindeki pazarlara herhangi bir grubun gelmesini yasaklaması ciddi bir kısıtlamaydı ve hemen kabul edilmek büyük bir ayrıcalıktı. Ayrıca burada imparatorluğun ötesinde bulunan barbar topluluklar üzerinde de bir etkisi vardı. Mücevher kadar değerli kehribar satın almak için Baltık Denizi'nin ötesine giden Romalı tüccarlardan haberdarız. Kürk gibi diğer ticaret malları da ihtimaller dahilinde görünse de bunları kanıtlamak zordur. Danimarka'daki adalardan birinde keşfedilen ve İskandinavya'nın kırsal bölgelerindeki pazarlar için bir iskele görevi gören bir köy, ticaret yoluyla bir toplumun ne kadar zenginleştiğini gösterir. Ayrıca köle ticareti de vardı. Romalılar yayılma savaşlarını bıraktığında artık satılacak daha az savaş tutsağı oluyordu. Roma sınırının kurulduğu zamanlarda Doğu ve Orta Avrupa'daki halklar için mezar eşyaları olarak kullanılan silahlar daha da yaygın hale geldi. Bu muhtemelen daha çok yağma savaşının yapıldığı anlamına geliyordu. Keza kabile şefleri, karşılığında lüks mallar almak için Romalı tüccarlara satacakları köleler elde etmek amacıyla komşu bölgelere akınlar düzenliyorlardı.[9]

Köle ticaretinden en çok kabile şefleri kâr ediyordu. Aynı şey muhtemelen tarımda da geçerliydi çünkü tek bir çiftçiden daha fazla sayıda üretim fazlası tahıl toplayabilecek durumdalardı. Köklü ailelerden gelen liderler muhtemelen Roma ödeneklerinden daha fazla yararlanıyordu. Bu yüzden sınır bölgelerinin varlığı sayesinde uzun vadede birçok kişi zenginleşmiş olsa da Roma'nın etkisi de toplum içindeki sınıflarda artıyordu. Roma döneminin başlangıcına tarihlenen ve kazı yapılan köylerdeki evler genelde aynı boyutlardadır. Daha sonraları yaygınlaşan uygulamaya göre diğerlerinden çok daha büyük ve belki de çitlerle ayrılan bir ev olabiliyordu. Nüfusun yoğun olduğu Roma sınır bölgelerindeki ihtiyaçları karşılayarak bazı topluluklar zenginleşmiştir lakin kimi bireylerin diğerlerinden çok daha fazla kâr ettiği de açıktır.[10]

Barışçıl bir şekilde yapılan ticaret sınır bölgesinde yaşayan Romalı sivil ve askerlerin yanı sıra; sınır öteside yaşayan halklar ile de arasındaki

9 Burns (2003), s. 167–174, 183–193, 212–247; B. Cunliffe, *Greeks, Romans and Barbarians: Spheres of Inter-action* (1988).

10 Todd (2004), s. 63–71; Wells (1999), s. 245–258.

en yaygın ilişki biçimiydi. Şiddetli çatışmalar çok nadirdi ancak bu daha az önemli olduğu anlamına gelmez. Demir Çağı Avrupa'sındaki toplumların çoğunda yağmacılık yaygın görülen bir durumdu. Bu, fırsat olduğunda ve bir komşu saldırıya açık göründüğü zaman tamamen doğal görülüyordu. Kabile şefleri için başarılı akınlar şan ve ganimet getiriyordu ve bunlarla savaşçılarını ödüllendiriyorlardı. Caesar, Cermen kabilelerinin kendi toprakları etrafında insan nüfusu bulunmayan büyük topraklar olmasından gurur duyduğunu kaydetmiştir. Bu, Cermenlerin savaşçı bir halk olmaları nedeniyle potansiyel saldırganlara karşı bir uyarıcı olarak davrandıklarını gösteriyordu.[11]

Roma'nın bölgeye gelişi, sınır ötesinde cereyan eden savaşların sıklığını ve belki de ölçeğini artırmış olabilir. Şüphesiz, milattan önce birinci yüzyılın ortalarından itibaren silahlar, Cermen mezarlarındaki mezar eşyaları olarak daha sık görülmeye başlar. Yeni ekonomik koşullar, daha önceden oldukça nadir bulunan kılıç gibi eşyaların artık kolayca erişebilir olduğu anlamına geliyordu. Köle ticareti de yağma akınlarını cesaretlendirdi. Çok daha önemlisi, Roma ödenekleri seçilmiş kabile şeflerinin daha büyük savaş gruplarını desteklemesine fırsat verdi. Kabile içindeki rakipleri şeflerin statü ve güçlerindeki bu yükselişe sık sık karşı çıkıyordu. Liderler arasındaki güç rekabeti yeni bir gerilim ve yoğunluk kazandı. Uzun vadede başarıyı garantilemek için para yeterli değildi. Roma'nın desteklediği bazı yöneticiler, rakipleri ve diğer akranları tarafından öldürüldü. Ötekileri ise sınırın ötesine kaçarak rahat bir sürgün hayatı yaşadılar.[12]

Birçok kabile üyesi Roma ordusuna katılmayı tercih ediyordu. Bunu muhtemelen başka bir kabilenin şefinin grubuna katılmakla aynı şey olarak görüyorlardı. Bazı şefler de Roma'ya hizmet ediyor ve beraberinde kendi hanelerindeki savaşçıları getiriyordu. Roma eyaletlerini yağmalamak da cezbedici bir olasılıktı. Başka bir kabileye saldırmaktan daha tehlikeli olsa da çok daha büyük bir ganimet ve şan kazanma ihtimali vardı. Çoğu akın muhtemelen küçük ölçekliydi lakin bunlar başarılı olursa o zaman daha büyük saldırılara davetiye çıkarıyorlardı.

11 Caesar, *Bellum Gallicum* 6. 23. Akınlar için bkz. Whittaker (1996), s. 210–214.

12 L. Hedeager, "The Evolution of German society 1–400 AD", R. Jones, J. Bloemers, S. Dyson & M. Biddle (ed.), *First Millennium Papers: Western Europe in the 1st Millennium* (1988), s. 129–401.

Commodus'un iktidarı döneminden gelen bir yazıtta, "haydutların nehri gizli bir şekilde geçmesini" engellemek için Tuna Nehri boyunca yapılan küçük ileri karakolların kaydı bulunabilir.[13] Cumhuriyet döneminden beri birçok Roma sınırında aynı şey oluyordu. Eyaletler savunmasız gözüktü mü genelde saldırıya maruz kalıyorlardı. Sınır garnizonlarının boyutu ve göründüğü kadarıyla hazır oluşu caydırıcı etkenler görevi görüyordu ancak Roma gücü aldatıcı gözüktüğü zaman imparatorluk eski konumunu sağlayabilmek için büyük operasyonlar yapmak durumunda kalıyordu.[14]

Hızlı hareket eden akıncıların her sürüsünü yakalamak zordu (ganimetle yüklenip geri döndüklerinde daha kolaydı) ve Roma'nın cevabı genelde, sorumlu tutulanlara karşı yapılan bir cezalandırma seferi oluyordu. Köyler yakılıyor, mahsuller yok ediliyor, hayvan sürüleri sürülüyor ve insanlar da ya katlediliyor ya da tutsak alınıyordu. Buradaki hedef kısa vadeliydi ve korku yaratmaktı lakin böylesi bir acımasızlık gelecekte kin duygularının tohumlarını ekiyordu. Diplomasi barışı daha kalıcı kılmayı hedefliyordu ve düşmanlıkları engellemeleri için kabile önderleri tehdit ediliyordu veya rüşvet veriliyordu. Sınırlara en yakın topluluklar genelde barışçıl olmaya daha yatkındı çünkü onlar için Romalılar değerli bir pazarı teşkil ediyorlardı. Çok daha önemlisi sınırlara yakın topluluklar Roma'nın intikam saldırılarından da kolayca etkileniyordu. Daha uzaktaki liderler ve halkları kontrol etmek daha zordu. Sınırlardaki Roma egemenliğini korumak sürekli mevcut bir görevdi. Bu da imparatorluğun diğer noktalarındaki olaylar kadar kabilelerin politika değiştirmesinden de etkileniyordu.

KRİZ DÖNEMİNDE SINIR BÖLGELERİ

Üçüncü yüzyılın ortalarında Ren ve Tuna bölgelerindeki savunma hatları ardı arkası kesilmeyen akıncı gruplarının, sınır ötesinde bulunan korunmasız eyaletlere saldırmasıyla aşırı derecede yetersiz kaldı. Neredeyse her bilim insanı bunu dışarıdan gelen tehdidin daha da

13 *CIL* 3. 3385.

14 Bir tartışma için bkz. S. Dyson, *The Creation of the Roman Frontier* (1985), birçok yerde, A. Goldsworthy, "War: The Late Republic and Principate", P. Sabin, H. Van Wees & M. Whitby (ed.) *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, Vol. 2 (2007), s. 76–121.

büyüdüğünün bir işareti olarak görür. Çoğu bu durumu, birinci yüzyılda sınırın hemen yanında yaşayan Cermen kabilelerden daha tehlikeli olarak görülen yeni kabile konfederasyonlarının ortaya çıkmasıyla ilişkilendirir. Bu konfederasyonları yeni oluşumlar olarak görenlerle, bunları zaten mevcut kabile gruplarından meydana gelen kitleler olarak değerlendirenler şeklinde bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Günümüzde arkeologlar, kültürel değişimi açıklamak için göç dalgalarına daha az başvurma eğilimindedirler. Bu sebeple daha fazla kişi ikinci görüşü savunur. Yine de elimizdeki deliller Gotların birinci yüzyılla üçüncü yüzyıl arasında Baltık kıyılarından Karadeniz bölgesine ve Tuna'nın güneyine değin indiklerine işaret eder. Bunlar tek bir birleşik halktan ziyade akraba dilleri konuşan ve birçok kültürel benzerlikleri bulunan farklı kabilelerden müteşekkil gevşek bir gruptu. Aynı şey Ren bölgesinde görülen Franklarla, güneylerinde ortaya çıkan Alamanlar (Alamanni) için de geçerlidir. Hem Franklar hem de Alamanlar şüphesiz üçüncü yüzyılın sonlarında önemli gruplardı fakat ilk kez ne zaman ortaya çıktıklarını söylemek çok zordur.[15]

Marcus Aurelius'un, Marcomanni ve Quadi kabilelerine karşı düzenlediği zorlu savaşlar genelde Cermen toplumundaki bu değişimin ilk uyarı işaretleri olarak belirtilir. Barbarların yarattığı tehdit artık daha da büyüktü ve Roma sınırlarındaki savunma hatlarının temel düzeydeki zayıflıklarını açığa çıkarıyordu. Ordu, imparatorluğun çeperi boyunca yayılmıştı, yani düşman bir kez saldırdı mı bununla mücadele edecek merkezî ve yedek birlikler yoktu. Dahası, Parthia istilasından kısa süre sonra Tuna bölgesinde barbar saldırılarıyla mücadele ederken karşılaşılan zorluklar Romalıların art arda iki büyük savaşta savaşma konusunda büyük zorluk çektiğinin belirtileri olarak görülür.

Bütün bunlar şüphelidir. İmparator Augustus, komşu kabilelerle birlikte güçlü bir kralın yönetiminde birleştiğinde Marcomanni kabilesini büyük bir tehdit olarak görmüştü. Bu kabilenin arasında benzer şekilde karizmatik bir veya daha fazla lider tekrar ortaya çıkmış olabilir. Iulius Caesar'ın döneminde büyük bir tehdit olarak görülen Dacialılar

15 Gotlar için bkz. Heather (1998), s. 11–39. Franklar ve Alamanlar için bkz. Burns (2003), s. 275–290. Dio (78. 13. 4) 213 yılında Alamanlardan söz eder ancak Burns bunun kuvvetle muhtemel daha sonraki bir yorum olduğunu iddia eder. Bu hususla ilgili ayrıca bkz. *The Alamanni and Rome 213–496: Caracalla to Clovis* (2007), s. 41–44.

için de benzer bir tutum gözlenebilir fakat bu insanlar başka bir büyük kralın ortaya çıktığı birinci yüzyılın sonlarına dek ortadan kaybolmuştu. Marcomanni Savaşları esnasında bir akıncı ordunun İtalya'ya kadar gittiği doğrudur fakat bu bir daha asla tekrarlanmadı. Roma'nın bu dönemde savunma hattındaki zayıflığın daha önemli bir etkeni birliklerin doğudaki savaştan yavaş bir biçimde dönmesi değil beraberinde getirdikleri salgın hastalıktı. Bu salgının ordu üzerindeki etkisi kaynakların, kalabalık kışlalar içerisinde birçok askerin öldüğünü nakletmesine rağmen ölen kişilerin kim olduğu ile ilgili değildir. Buradaki önemli husus, hasta düşen birçok asker ile bir salgının ortasında gündelik talimi sürdürmenin aşırı derecede zor olmasıydı. Bazı saldırılar sınırı delip geçiyordu ve her zaman olduğu gibi başarılı saldırılar diğer kabile şeflerini de böyle davranmaya cesaretlendiriyordu. Roma ordusu sorunla mücadele etmek için kötü bir durumdaydı ve zorlanıyordu. Yine de büyük bir maliyete, gayrete ve çokça kaynağa mâl olsa da zaman içerisinde sorunu çözebilmiştir. Bu savaşlarda hiçbir toprak kaybedilmedi, hatta yeni eyaletlerin kurulacağı dahi konuşuluyordu.[16]

Bu savaşlar bittikten sonra yaklaşık bir nesil boyunca söz konusu sınır bölgesinde büyük bir savaş olduğuna dair kayıt yoktur. Caracalla, Ren bölgesinde bir süre geçirmişti. Alexander de öldürüldüğü zaman buradaydı. Maximinus, iktidarının büyük kısmını burada ve Tuna sınır bölgesinde seferler düzenleyerek geçirmiş ve 238 yılında İtalya'ya yürüdüğü zaman ordusunu güçlendirmek için çok sayıda Cermen savaşçı da toplamıştır. Kısa süre sonra Gotlar ve Carpi kabilesi Tuna'nın ötesine akınlar düzenledi. Barış ortamını korumak için bir süre boyunca Gotlara rüşvet verildi fakat bu ödeme Gordianus ya da Philippus döneminde durdu. Bu, tahmin edilebileceği üzere 243 yılından itibaren yeni bir akın dalgasına yol açtı. İmparator Philippus, durumu düzeltmek için bölgeye şahsen gitmek zorunda kaldı. 248 yılında Quadi ile Sarmat Iazyges kabileleri (Marcus Aurelius'un seferlerinden tanınan isimler) Pannonia'ya saldırdı ve başarıları Gotların yeni akınlar yapmasını teşvik etti. Decius sorunla başa çıkması için gönderildi fakat bunun yerine imparator ilan edildi. Kısa süre sonra Tuna'ya dönmek zorunda kaldı ve gerçekleşen savaşların sonunda Abrittus'ta öldü.[17]

16 Bkz. Burns (2003), s. 229–245; Todd (2004), s. 54–56;Wells (1999), s. 189–191.

17 Burns (2003), s. 244–260; Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 28–38.

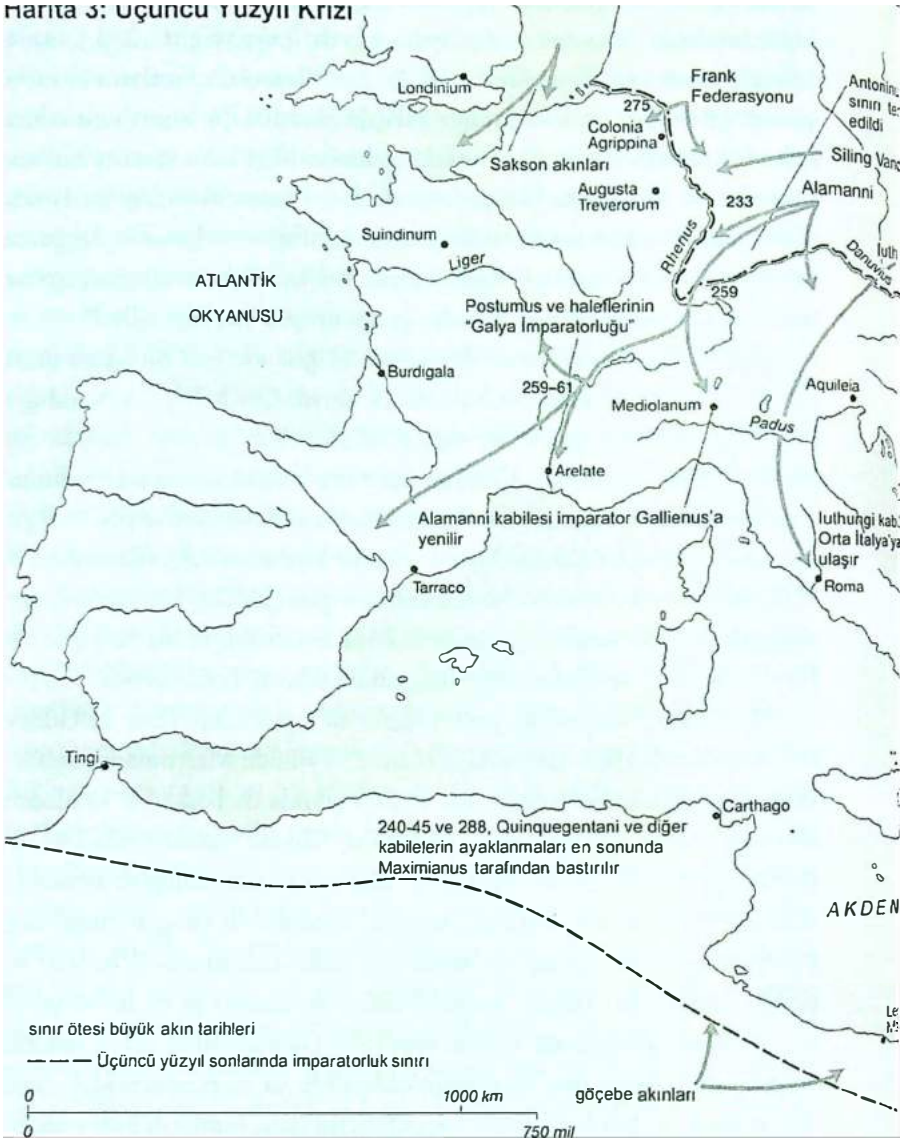
Yeni imparator Gallus Gotları rüşvetle yatıştırdı ve onlara yıllık olarak ödenek yapılacağı sözüyle ganimetlerini ve tutsaklarını da yanlarına alarak geri çekilmelerine izin verdi. İmparator yurt içindeki rakiplerine karşı daha çok endişeliydi ve hızla İtalya'ya gitti. 253 yılında, Moesia valisi olarak geride bıraktığı Aemilianus'un Gotların üzerine yürüdüğü ve bir zafer kazandığı anlaşılmaktadır. Bu başarı onu tahtta hak iddia etmek amacıyla sınırdaki ordunun büyük bir kısmını kullanmaya teşvik etti. Hem Gallus hem de Aemilianus birkaç ay içerisinde öldü fakat sınırdaki savunma hatlarının zayıflığı yeni bir akın dalgasına sebebiyet verdi. Cniva'nın Got ordusu bir kez daha saldırıya geçti ve muhtemelen Makedonya'ya kadar giden gruplardan biri oldu.[18]

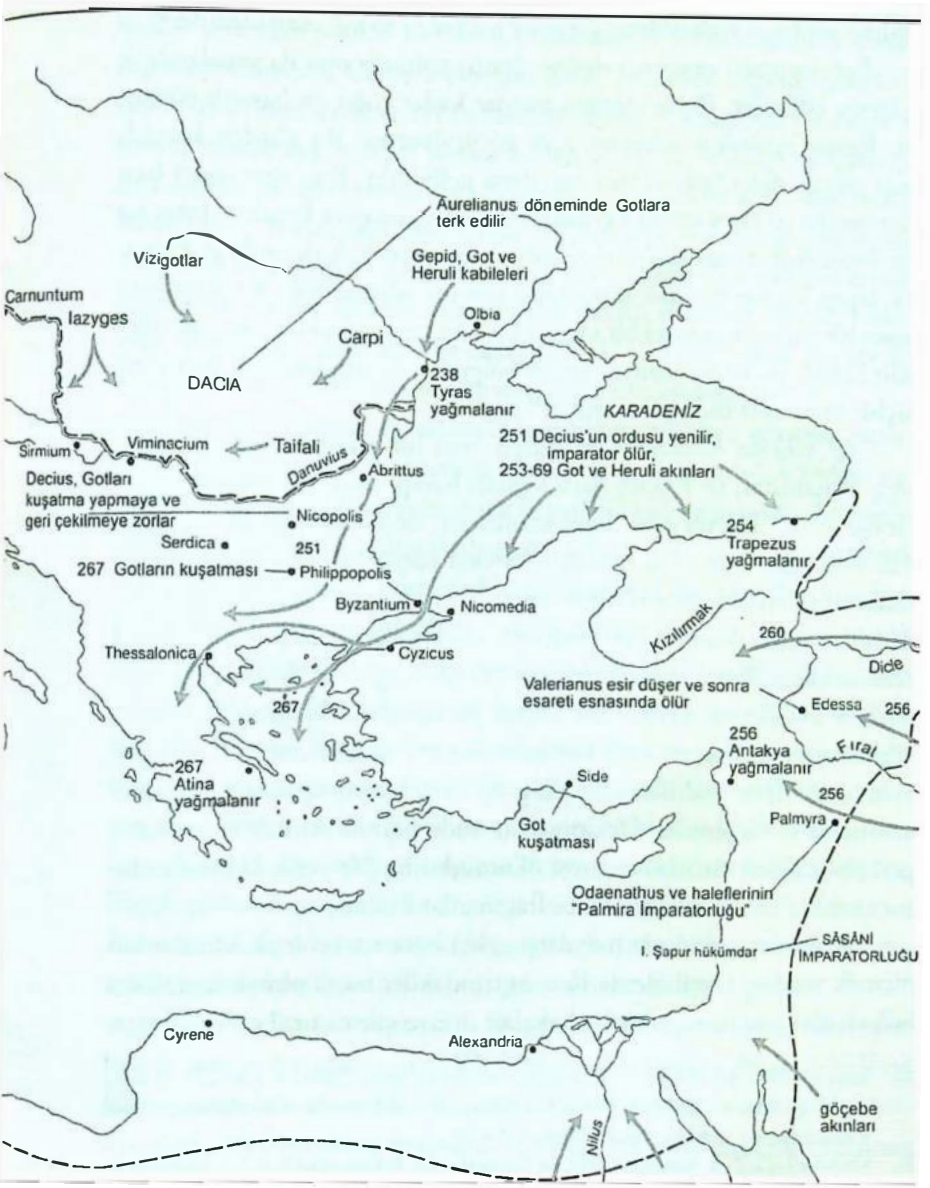
Neredeyse aynı zamanda Karadeniz bölgesinde yeni bir tehdit ortaya çıktı. Borani adındaki bir halk ile çok sayıda Got kabilenin de olduğu birçok grup deniz yolundan yağma seferleri düzenlemeye başladı. İlk başta hedefler bölgeseldi. Çoğunlukla Karadeniz'in kıyı şeridi boyunca konuşlanan ve az sayıda kalan Yunan-Roma yerleşim yerleriydi. 255 yılında bazı akıncılar Küçük Asya'nın kuzey kıyılarına dahi saldırı düzenledi. Sonraki yıl çok daha büyük sayılarla geri geldiler. Durum o kadar ciddiydi ki Valerianus bölgeye gitmek zorunda kaldı ve bu da Şapur'un Pers ordusuyla, zayıflayan sınır bölgesine saldırma fırsatı tanıdı.[19]

Bu sırada Avrupa'daki sınır bölgelerini teşkil eden Tuna ile Güney Ren havzasında daha fazla saldırı oldu. 254 yılında Marcomanni kabilesinden bazıları Ravenna'ya ulaştı ve 260 yılında da başka bir kabileden akıncılar tekrar İtalya'ya girdi. Gallienus, Milano yakınlarında bunları durdurdu ve bazıları da yurtlarına dönüş yolunda yenilgiye uğratıldı. Kısa bir süre önce Raetia'daki Augusta Vindelicum (bugün Augsburg) şehrinde bulunan yazıtta bu başarı için Zafer tanrıçasına (Victoria) teşekkür ediliyordu. Yazıtta "barbar halkları Semnones ya da Iuthungi 24 ve 25 Nisan günlerinde Raetia eyaletiyle Germania'dan gelen askerler ve yerel milis kuvvetleri tarafından öldürüldü ya da püskürtüldü" yazar. Akıncıların bu kısmı (Romalı muzafferlerin dahi bunların kim olduğunu bilmiyor gibi görünmesi ilginçtir) yenilgiye uğramadan önce Ren

18 Gotlar için bkz. Zosimus 1. 24. 2; Zonaras 12. 21.

19 Zosimus 1. 27–37; SHA, *The Two Gallieni* 5. 6–6. 9; Potter (2004), s. 252–256; Heather (1998), s. 40–43; Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 40–44. Ayrıca bkz. Bölüm 4, s. 100–101.

Harita 3: Üçüncü Yüzyıl Krizi
Londinium
Frank Federasyonu
275
Colonia Agrippina
Sakson akınları
Augusta Treverorum
233
Alamanni
Siling
Suindinum
Liger
Rhenus
Danuvius
ATLANTİK OKYANUSU
259
Postumus ve haleflerinin "Galya İmparatorluğu"
Burdigala
259-61
Mediolanum
Aquileia
Padus
Arelate
Alamanni kabilesi imparator Gallienus'a yenilir
Tarraco
Roma
Tingi
Carthago
240-45 ve 288, Quinquegentani ve diğer kabilelerin ayaklanmaları en sonunda Maximianus tarafından bastırılır
AKDEN
sınır ötesi büyük akın tarihleri
Üçüncü yüzyıl sonlarında imparatorluk sınırı
göçebe akınları
0
1000 km
0
750 mil

Aurelianus döneminde Gotlara terk edilir
Vizigotlar
Gepid, Got ve Heruli kabileleri
Carnuntum
Iazyges
Olbia
Carpi
DACIA
238
Tyras yağmalanır
KARADENİZ
Sirmium
Viminacium
Taifali
Danuvius
Abrittus
251 Decius'un ordusu yenilir, imparator ölür.
253-69 Got ve Heruli akınları
Decius, Gotları kuşatma yapmaya ve geri çekilmeye zorlar
Nicopolis
254
Trapezus yağmalanır
Serdica
251
267 Gotların kuşatması
Philippopolis
Byzantium
Nicomedia
Kızılırmak
260
Thessalonica
Cyzicus
Dicle
Valerianus esir düşer ve sonra esareti esnasında ölür
267
Edessa
256
256
Antakya yağmalanır
Fırat
267
Atina yağmalanır
Side
256
Palmyra
Got kuşatması
Odaenathus ve haleflerinin "Palmira İmparatorluğu"
I. Şapur hükümdar
SÂSÂNİ İMPARATORLUĞU
Cyrene
Alexandria
göçebe akınları
Nilus

Nehri'nin yakınlarına kadar gelebilmişti. Üçüncü yüzyılın sonlarına doğru nehre atılan altın ve diğer değerli eşyalarla dolu katarlar bulunmuştur. Bunlar şüphesiz terk edilmiş ganimet mallarını temsil etmektedirler.[20]

Bazı yağmacı gruplar evlerine dönüş yolunda olsa da yakalandı ve mağlup edildiler. Buna rağmen bunlar kadar çoğu da başarılı olmuştu. Roma eyaletleri saldırıya açık görünüyordu. Bu yüzden kaçınılmaz olarak daha fazla saldırı meydana geliyordu. Kısa süre sonra bazı Cermenler (daha sonraki kaynaklarda söylenene göre Franklar fakat bu bir kronoloji hatası olabilir) Galya ve İspanya bölgelerinde yağmacılık yapıp Taraco (bugün Tarragona) şehrini talan ettiler. Bir yüzyıldan uzun bir süre sonra yerel bir tarihçi bu saldırının izlerinin hâlen görülebilir olduğunu iddia etmiştir ancak bölgede arkeolojik olarak buna dair hiçbir önemli iz bulunamamıştır.[21]

267 yılında Karadeniz'den gelen yeni bir saldırı dalgasının etkisiyle Yunanistan ve Küçük Asya kıyıları harap oldu. Bir kaynağa göre, Gotlar kadar Heruli gibi diğer kabilelerin de olduğu savaşçılar en az 320.000 kişiydi ve 6.000 gemiyle hareket ediyorlardı. Buradaki sayılar muazzam derecede abartılmıştır fakat bu anekdotlar kısa bir süre içinde birbirinden oldukça ayrı hedeflere saldırı yapabilecek, hızlı hareket eden saldırganların yarattığı paniğin bir göstergesidir. Sonraki dönemlerde Vikingler de benzer bir korku yaratacaktı. Bir grup Ephesos'a saldırmış ve dünyanın yedi harikasından birisini, Artemis Tapınağını yakmıştır. Heruli kabilesinden bir grup da Atina'yı yağmalamıştır, yerel aristokrat P. Herennius Dexippos'un önderliğinde Atinalılar bunların geri çekildikleri esnada canlarını okumuşlardır. Ne yazık ki bu savaşların tarihine dair elimizde sadece fragmanlar bulunuyor.[22]

Bu akınlar esnasında meydana gelen hasarı arkeolojik kanıtlardan ölçmek zordur. Özellikle de Ren sınırındakiler başta olmak üzere bazı bölgelerde yangın ve yıkım tabakaları ortaya çıkmıştır. Lakin savaştan

20 Yazıt için bkz. *AE* 1993, s. 1231. Bazı yorumlar için Potter (2004), s. 256–257; Wilkes, *CAH*² (2005), s. 222–223; Burns (2003), s. 281–282. Ayrıca terk edilmiş ganimet malları konusu için bkz. Todd (2004), s. 56–59.

21 Orosius 7. 22. 7–8; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 33. 3; Eutropius 9. 8. 2; J. Richardson, *The Romans in Spain* (1996), s. 250–251; M. Kulikowski, *Later Roman Spain and Its Cities* (2004), s. 66–69. Burada, vurulan darbenin etkinlerinin muhtemelen çok küçük olduğu öne sürülür.

22 Zosimus 1. 42–43; Zonaras 12. 23; Millar (1969), s. 26–29; J. Camp, *The Archaeology of Athens* (2001), s. 223–231.

sebebiyle mi yoksa rastlantı eseri mi olduğu kesin değildir. Bu tür katmanları tarihlemek de eşit derecede sorunlu bir meseledir. Geçmişte bunlar kolay bir şekilde kayıtlardaki akınlardan birinin sonucu olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü yüzyılın ikinci yarısında toprağa gömülen sikke istiflerinin sayısındaki büyük artışı anlama hususunda da sorunlar vardır. Bunlardan bazıları neredeyse kesin olarak, barbar saldırılarından korkan insanlar tarafından gizlenmişti. Bu kişiler daha sonrasında öldürülmüş, tutsak edilmişti ya da hazinelerini tekrar çıkaramamıştı. Ancak sikke değerinin çok büyük oranda değiştiği bir dönemde para saklamanın başka sebepleri de olabilir çünkü özellikle gümüş sikkelerde baz maden miktarı çok daha yüksek oluyordu. Bazı istifler ise bunları kurtarma zahmetine girmeye değer olmayabiliyordu.[23]

Yapılan bir akının etkisi ancak gerçekten saldırıya uğramış topluluklar ve bireyler için korkutucu olabilirdi. İmparatorluk içindeki neredeyse hiçbir şehirde modern tahkimatlar bulunmuyordu. Atinalılar Makedonya'ya yapılan ilk saldırılardan sonra kadim surlarını onarmak için gayret göstermiştir lakin açıkça görülüyor ki Heruli kabilesini durdurmaya yetmemişti. Şehirlerin büyük kısmının surları yoktu ve çok az sayıda garnizon ve savunma hattı vardı. Saldırıya açıklardı ve diğer topluluklara yapılan saldırıların haberleri yalnızca gerginliği daha da fazla artırıyordu. Ren ve Tuna sınırlarına en yakın eyaletler kaçınılmaz olarak en çok zarar görenlerdi. Bu özellikle de daha sık saldırıya uğrayan ana iletişim hatları boyunca bulunan şehirler ve köyler için geçerliydi. Kuzey Galya bölgesi çokça saldırıya uğradı. Birçok kır çiftliği ve küçük yerleşim yerleri üçüncü yüzyılın ikinci yarısında yok olmuştur. Bununla birlikte her zaman olduğu gibi, bilinen bölgeler için bile elimizde sadece küçük örnekler olduğunu unutmamamız gerekir.

Üçüncü yüzyılın sonlarında imparatorluk toprakları içindeki her büyük şehrin bir suru vardı. Klasik bir model yoktu fakat neredeyse bütün surlar kalındı ve bu surlardan çıkıntı yapan kulelerle güçlendiriliyorlardı. Böylece savunmacılara herhangi bir cenahtaki saldırganlara

23 Saldırıların genel ve yerel etkileri için bkz. E. Wightman, *Gallia Belgica* (1985), s. 193–199, 219–230, 243–250; G. Alfdy, *Noricum* (1974), s. 169–171; Burns (2003), s. 267–271, 281–300; J. Drinkwater, "The Germanic Threat on the Rhine Frontier: A Romano-Gallic Artefact", R. Mathisen & H. Sivan (ed.), *Shifting Frontiers in Late Antiquity* (1996), s. 20–30.

mermi atma fırsatı tanıyordu. Daha büyük şehirlerde bu kuleler genelde mancınıkları bulundurabilecek şekilde tasarlanıyordu. Zaman zaman savunma hatları aslında olduğundan çok daha güçlü görünüyordu fakat buradaki amaç elbette ki herhangi bir saldırıyı caydırmaktı. Neredeyse yeni surların tamamı, daha önceki yüzyıllarda şehrin tam boyutundan çok daha küçük bir alanı kaplıyordu. Galya'daki birçok şehir boyut açısından büyük oranda küçülmüştü ve barındırdıkları nüfus da muhtemelen düşmüştü. Öyle görünüyor ki Amiens birçok kez saldırıya uğramıştı ve üçüncü yüzyılın ikinci yarısında boyutu çok küçülmüştü. Heruli kabilesinin yağma saldırısından sonra Atinalılar, eski pazar bölgesinden geçen ve bir miktar büyük anıtı dışarıda bırakan yeni bir sur yaptılar. Bunun için kullanılan taşların çoğu muhtemelen harabe olmuş ya da o zaman kasıtlı bir şekilde yıkılan eski yapılardan alınmıştır. Eski anıtların, savunma amaçlı inşa malzemesi oluşturmak için bu şekilde kullanılması artık birçok şehirde yaygın bir şeydi.[24]

Tahkimat hattı oluşturanlar yalnızca şehirli topluluklar değildi. Aynı eğilim kırsal bölgelerde de görülür. Büyük çiftliklerde genelde kuleler de inşa ediliyordu fakat bunlar esasında süslü yapılardı ve büyük malikanenin görünürlüğünü artırmanın yanı sıra etkileyici bir manzara da sunuyorlardı. İkinci yüzyılda, Afrika'da bulunan bazı çiftlikler zaten haydut ve yağmacı tehdidine karşı çok daha müstahkem hâle getirilmişlerdi. Üçüncü yüzyılın ortalarında artık bu, saldırıya açık sınırlara yakın diğer bölgelerde de yaygınlaştı. Roma'dan önce Galya'da yerleşim yerleri çoğunlukla tepelerde bulunuyordu. Roma barışı sayesinde bu yerler daha ovalık bölgelere indi ve toplulukların boyutu artarken düşman korkusu azaldı. Üçüncü yüzyılın sonlarına doğru ise bu eğilim tersine döndü ve etrafı surla kaplanan gittikçe daha fazla köy saldırı esnasında sığınma yerleri olarak yüksek mevkilere yerleştirilmeye başlandı.

24 J. Lander, *Roman Stone Fortification* (1984), özellikle s. 151–262; S. Johnson, *Late Roman Fortifications* (1983), birçok yerde, özellikle 9–81; H. von Petrikovits, "Fortifications in the North-western Roman Empire From the Third to Fifth centuries AD", *JRS*, 61 (1971), s. 178–218; M. Mackensen, "Late Roman Fortifications and Building Programmes in the Province of Raetia", J. Creighton & R. Wilson (ed.), *Roman Germany: Studies in Cultural Interaction* (1999), s. 199–244; R. Wilson, *Roman Forts: An Illustrated Introduction to the Garrison Posts of Roman Britain* (1980); Wightman (1985), s. 220; Camp (2001), s. 223–225; R. MacMullen, *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire* (1963), s. 37–42.

GALYA İMPARATORLUĞU

Roma doktrinine göre her zaman saldırılarla baş etmenin en iyi yolu düşmanı meydan muharebesinde yenmekti. İdeal olarak ordu, potansiyel düşmanların saldırganlık göstermesini caydırmak amacıyla ezici bir güce sahipmiş görüntüsü verirdi. Her yenilgi gibi iç savaşlarda savaşmak için sınır bölgelerinden sık sık geri çekilen ordular da bu izlenimi zayıflatırdı. Perslerin İmparator Valerianus'u tutsak etmesi, zaten bu izlenimde çokça çatlağın olduğu bir dönemde başka bir utanç kaynağıydı. Onun oğlu Gallienus da kaynaklarımızda tembel ve Roma'daki lüks hayata çok fazla düşkün bir insan olarak lekelenir. Bu aslında biraz adaletsizce bir yorumdur. Keza Gallienus zamanının büyük kısmını Avrupa'daki sınırlarda gerçekleşen savaşlarda geçirmişti. 268 yılında Yunanistan'da, Atina'yı ve klasik dönemin diğer ünlü şehirlerini yağmalayan grupların peşindeydi. Söylenene göre bir zafer de kazanmıştı fakat yenilgiye uğratılan Gotlara sunulan anlaşma maddeleri oldukça cömertti. Krallarına Romalıların hizmetine alınmış ve senatör rütbesi verilmişti. Dedikodulara göre imparatoru, metresi olarak aldığı bir Got prenses baştan çıkarmıştı.[25]

Babasının yenilgisinden kısa bir süre sonra Gallienus, tahtı gasp etmek isteyen kişilerin ortaya çıkmasıyla batı eyaletindeki gerçek kontrolünü kaybetti. 260 yılında Germania Inferior eyaleti valisi Postumus (tam adı Marcus Cassianus Latinius Postumus) kendisini imparator ilan etti. Bu adam daha önce, Gallienus'un bebeğinin ve Ren bölgesindeki birliklerin komutasında bırakılan muhafızının öldürülmesini tertiplemişti. Hem Germania eyaletleri hem de Galya'nın tamamı kısa süre içinde muhtemelen Galya aristokrasisinden gelen Postumus'u desteklediler. Zaman içinde bunlara Britanya ve İspanya'nın büyük kısmı da katıldı. Postumus tahtı gasp etmek isteyen kişiler arasında neredeyse tek bir örnek olarak belli bir süreden fazla var olabilmişti. İtalya'ya yürüyüp Gallienus'u yenmek için bir çaba göstermek yerine savunma hâlinde kalmakla yetindi ve sadece kendisine saldırdıkları zaman Romalı rakiplerine karşı savaştı. Gallienus'un orduları iki kez püskürtüldü. 269 yılında Mainz bölgesinden de bir gasıp ortaya çıktı. Birkaç ay içerisinde

25 Gallienus'un sert savunmaları için bkz. L. de Blois, *The Policy of the Emperor Gallienus* (1976). Seferleri için bkz. Zosimus 1. 42–43; Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 46–47; Heather (1998), s. 41; Potter (2004), s. 263–266. Burada bu savaşların gerçekten 269 yılında gerçekleşip gerçekleşmediği de tartışılır. Got bir metres dedikoduları için bkz. SHA, *The Two Gallieni* 21. 3.

Postumus tarafından yenilgiye uğratıldı lakin askerlerine şehri yağmalama izni vermeyince öldürüldü. Ordunun imparator ilan ettiği kişi öldürülmeden on iki hafta kadar hayatta kalabilmişti. Halefi Victorinus da en iyi ihtimalle iki yıl iktidarda kaldı. İddiaya göre subaylarından birisinin karısını ayartmaya çalıştığı için öldürülmüştü.

Tarihçiler geleneksel olarak, Victorinus'un rejimini Galya İmparatorluğu olarak adlandırırlar. Bir dördüncü yüzyıl tarihçisi her ne kadar Postumus için "Galya eyaletlerinin yönetimini ele geçirdi" diyorsa da bunun için tarihsel bir temel bulunmamaktadır. Postumus ve halefleri söz konusu olduğunda, bunlar bütün imparatorluğun meşru imparatorlarıydı. Her yıl konsüller atandı, Gallienus'un Roma'da da iki konsül atadığı gerçeği göz ardı edilmişti. İkinci bir senato kurulup kurulmadığı belli değildir. Galyalı aristokratlar imparatorluk hizmetindeki birçok göreve geliyordu lakin bu daha söz konusu imparatorları tanımayan çok uzak yerlerde ve eyaletlerde yaşayan insanları seçmenin zor olmasıyla alâkalıydı. Kültürel olarak yeni bir rejime dair, özellikle Galyalı ya da "batılı" bir şey yoktu. Bu imparatorların kullandığı unvanlar ve ikonografinin yanı sıra hukuk da tamamen gelenekseldi. Olağandışı tek şey, imparatorluğun diğer eyaletlerinde hâkimiyet sağlama hususunda gösterdikleri isteksizlikti.[26]

Saltanatının büyük kısmında Gallienus'un hükümdarlığı sadece Mısır, Kuzey Afrika, İspanya'nın en güney bölgeleri, İtalya ve Tuna gerisindeki eyaletleri kapsadı. Muhtelif rakiplerinden önce tahta çıktığı için meşru bir imparator olarak sayılmıştı ve nihayetinde imparatorluğu yeniden birleştirecek kişiler de halefleriydi. Başarıları hakkında daha büyük iddialar ortaya atılmıştır fakat bunlar geriye dönüp bakılarak yapılan yorumlardır ve genelde imparatorun iktidarının özel koşullarını görmezden gelirler. Bir strateji hususu vardır. Bütün sınırlardaki yenilgiler genellikle, merkezî ve stratejik bir ihtiyat birliğinin ihtiyacını gösteriyordu. Bu birlik sınırın dış çeperini yarıp geçmiş düşmana karşı harekete geçebilmeliydi. Gallienus, ordusunun büyük bir kısmını Milano (Mediolanum) bölgesinde ya da yakınlarında bulundurdu. Ele geçen sikkeler, en azından on üç lejyondan alınan birliklerin varlığını onaylarlar. Birçoğunun ana birimi artık Gallienus'a sadık olmayan eyaletlerde konuşlandırılmıştı. Özellikle

26 Genel olarak bkz. J. Drinkwater, *The Gallic Empire*, *Historia Einzelschriften*, 52 (1987), s. 1–270. Kısa bir özet için bkz. Potter (2004), s. 260–262. "Galya eyaletlerinin yönetimini ele geçirdi" anekdotu için bkz. Eutropius 9. 9.

öne çıkan süvari birliği görünüşe göre kendi komutanlarının emrinde bir arada bulunuyordu. Septimius Severus, *II. Parthica* Lejyonunu oluşturarak ve muhafız sayılarında bir artışa giderek, emri altındaki asker sayısını büyük oranda artırmıştı. Şimdi ise Gallienus, yedek birliği olarak eksiksiz bir ordu oluşturmak ve atlı birliklerine özellikle önem vermek suretiyle bunu bir aşama daha geliştirmiştir.

Tüm bunlar mantıklı değildir. Bu gücün ne kadar devrimci olabileceğine dair bir işaret vermek için katılan birliklerin sayısı ya da süvarilerin oranı hakkında gerçek bir bilgimiz bulunmamaktadır. Süvariler kısa mesafelerde piyadelerden daha hızlıdır lakin uzun yürüyüşlerde bu avantaj önemli derecede düşer. Ayrıca atları beslemek ve iyi şartlar altında tutmak insanlara göre çok daha zordur. Bir süvari birliği gücünü hareketli yedek bir birlik olarak kullanma fikri sadece, eğer söz konusu kuvvet nispeten küçük olursa mantıklıdır. Bunun yanı sıra Kuzey İtalya ilk bakışta imparatorluğun kalbi olarak görünse de Gallienus için Milano aslında sadece "Galya İmparatorluğu" sınırının hemen arkasındaki bir şehirdi. Koşullar olağandışıydı fakat bu birliklerin konuşlandırılması ve söyleyebileceğimiz kadarıyla bunların seferlerdeki kullanımı tamamen gelenekseldi.[27]

Gallienus'un iktidarı dönemin standartlarına göre uzun olmasına rağmen nihai kaderi, iktidarları daha kısa gaspçıları andırıyordu. 268 yılında süvari birliğinin komutanı (tam unvanı bilmiyoruz. Hem atlı hem de yaya birliklere komuta eden kıdemli bir rütbe olabilir) isyan etti. Gallienus saldırmak için Yunanistan'dan geri geldi. Savaş meydanında elde ettiği bir zaferden sonra isyancıyı Milano'da kuşatmaya başladı. Lakin diğer kendi subaylarını da kendisine yabancılaştırmıştı ve bunlar imparatoru öldürmek için komplo kuruyordu. Verilen yanlış bir alarm neticesinde imparator, sanki düşman saldırısı varmış gibi çadırından dışarı fırladığında bıçaklanarak öldürüldü.[28]

Gallienus öldürüldüğü zaman ellili yaşlarındaydı. II. Claudius (tam adı Marcus Aurelius Claudius) selefinden birkaç yaş daha büyüktü ve Balkan eyaletlerinin birinden gelen bir atlı sınıfı mensubuydu. Claudius'un komploda ne kadar rol oynadığını bilmek güçtür fakat

27 Gallienus'un yedek süvari birliği için bkz. E. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire From the First Century* AD *to the Third* (1976), s. 185–186; Y. Le Bohec, *The Imperial Roman Army* (1994), s. 197–198; de Blois (1976), s. 26–30. Bazı eleştiriler için bkz. M. Nicasie, *Twilight of Empire* (1998), s. 35–38.

28 Zosimus 1. 40; SHA, *The Two Gallieni* 14. 15. 3; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 33; Potter (2004), s. 263–264.

aynı bölgeden bir miktar subayın bu dönemde güçlü bir grup oluşturduğu açıktır. Milano'da gaspçının hemen icabına bakıldı. Claudius sonraki iki yılı ilk önce İtalya'da, sonra da Balkanlarda barbar akıncılara karşı savaşarak geçirdi. 269 yılında Gotlara karşı bir zafer kazandı ve bu zaferi kutlamak amacıyla Gothicus ile Maximus unvanlarını aldı. Sonraki yılın başlarında kendisi de patlak veren yeni bir salgın dalgasına kurban gitti ve Septimius Severus'tan beri doğal yollardan ölen ilk imparator payesini aldı. Kardeşi Quintillus imparator ilan edildi fakat birkaç ay sonra kıdemli subaylarından Aurelianus (tam adı Lucius Domitius Aurelianus) rakip olarak belirdi. İki rakip ordu birbirinin karşısına çıkmak için harekete geçtiğinde Quintillus'un adamları hemen taraf değiştirme kararı aldılar. Bunu fark ettiği zaman Quintullus ya öldürülmüş ya da intihar etmişti.[29]

Aurelianus, Illyria bölgesinden gelen bir başka atlı sınıfı mensubuydu ve Gallienus'a karşı girişilen komploda başı çekiyordu. Çok katı ve deneyimli bir komutandı. Beş yıl içerisinde imparatorluğu yeniden birleştirdi. İlk önce sınır bölgelerini ele geçiren, ardından doğu eyaletlerindeki düzensizlikle baş eden Aurelianus 274 yılında "Galya İmparatorluğu" üzerine de yürüdü. Victorinus'un halefi Tetricus mücadeleye girmeye pek de hevesli değil gibi görünüyordu. Keza kendi askerlerinin bile sadakatini devam ettirme konusunda ciddi sorunları vardı. Hatta bunları Aurelianus'a karşı umutsuz bir konumda savaşa göndererek adamlarına ihanet ettiği iddia edilmiştir. Tetricus teslim oldu. Olağandışı bir şekilde, muzaffer tarafından canı bağışlandı, hatta İtalya'da idari bir konuma dahi atandı. Benzer şekilde "Galya İmparatorluğu" içinde askerî ve sivil makamlarda bulunan birçok kişi bundan daha sonra imparatorluk hizmetindeki kariyerlerine devam etmişlerdir. Galyalı imparatorların hiçbiri resmî bir şekilde lanetlenmediler. İsimleri kayıtlardan silinmedi.[30]

BARBAR SÜRÜLERİ

Üçüncü yüzyılda imparatorluk sınırlarının bazı kısımlarının, sınır ötesinde yaşayan halkların yol açtığı artan tehditle yüzleşmiş olması

29 Potter (2004), s. 264–269; Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 48–51.

30 Tetricus'un imparatorluk idaresinde çalışması için bkz. Drinkwater (1987), s. 41–44, SHA, *Aurelian* 39. 1

mümkündür. İmparatorluğun yanı sıra diplomasinin de varlığı kabileler içerisinde güçlü liderlerin yükselişini teşvik etmiştir. Ayrıca diğer etkenler de söz konusu olabilir. Arkeolojik kayıtlar, bu dönemde Ren ve Tuna nehirlerinin ötesinde yaşayan kabilelerde muhtemel bir nüfus artışının yaşandığına işaret ederler. Ayrıca iklim değişikliği ve tarım yüzünden toprakların helak olmasıyla ortaya çıkan sorunlar da olabilir lakin bunu detaylı bir şekilde anlayabilmek için elimizde henüz yeteri kadar delil bulunmamaktadır. Kuzey Denizi bölgelerindeki deniz seviyesi de yükselmiş gibi görünüyor, yani kıyı şeridindeki kimi yerleri su basmıştı ve kimi yerlerde de toprak tarım yapamayacak kadar çok tuzlanmıştı.[31]

Sınırlar için tehdit boyutu her zaman dalgalıydı ancak bu ve önceki dönemler arasındaki en büyük fark imparatorluktaki iç savaş sıklığıydı. Komutanlarının hırslarını desteklemek için sınır bölgelerinden sürekli ordular çekiliyordu. Ordudaki üst rütbelerde çok fazla değişikliğin yaşanması (muhtemelen düşük rütbelerde de önemli değişimler oluyordu) ordunun düzgün şekilde talim yapmasını zora sokuyordu. Bu yüzden sınırlar zayıflıyordu. Başarılı bir akın yapmak artık daha kolaydı ve her bir başarı daha fazla saldırıyı teşvik ediyordu. İmparatorların da tahtı gasp edenlerin de yabancı düşmanları içerideki rakiplerinden daha zayıf bir tehdit olarak görmesi kayda değerdir. Zaman zaman yabancı saldırganlarla (bunlar arasında Persler vardı) anlaşma yapmışlardı ya da taht için mücadele edebilmek amacıyla bunlara cömert barış koşulları vermişlerdi.

İç savaşların başka bir yönü daha vardı. Bir Roma ordusu başka bir Roma ordusuyla savaştığında disiplin, taktik ya da teçhizat alanında herhangi bir üstünlük söz konusu olmuyordu. Bu, asker sayısının çok önemli olmasını sağladı lakin hızlı bir şekilde asker toplamak ve eğitmek çok zordu. Sık sık gerçekleşen savaşlar da rütbeli askerleri azaltmış, mutat celp ve talimleri de aksatmıştı. Bir barbar kabile şefinin ve takipçilerinin orduda parayla çalıştırılması birçok Romalı liderin tercih ettiği cezbedici bir seçenekti. Bu askerlerde profesyonel Romalı askerlerin disiplini olmayabilirdi ancak şüphesiz aceleyle celp edilen askerlerden ya da gönüllülerden çok daha etkinlerdi. Yine de Romalı veznedarları dövüldüğünde ya da öldürüldüğünde bu tür birlikler, sonraki imparatorun kendilerini hoş karşılayacağından ve istihdam edeceğinden emin olamıyordu. Romalı liderlerin bu şekilde savaşçı toplama arzusu güçlü kabile

31 W. Willems, *Romans and Barbarians* (1986).

şeflerinin de ortaya çıkmasını teşvik eden bir başka etkendi. Bu adamlar sürekli savaş olmasına, kabilelerdeki liderlerden bile daha bağımlıydı. Eğer Roma'nın artık kendilerine ödeme yapmak istemediğini görürlerse o zaman tek seçenek diğer kabilelere ya da imparatorluğa saldırmaktı. Genellikle barış içindeki tarım toplumları için dahi ticaret iç savaşlar yüzünden o kadar aksamıştı ki yağmacılık cezbedici bir alternatif hâline gelmişti. Başka toplumlar ise şüphesiz kendilerini Romalılara karşı değil, yabancı düşmanlara karşı kazanılacak kesin ve hızlı bir zafer ve şan peşinde koşan imparatorların saldırısı altında bulmuştur.

Bir yağmacı grubunun kurbanları, savaşa giden savaşçıları harekete geçiren sebeplerle muhtemelen pek de ilgili değildi. Bir akının yerel etkisi korkutucu olabilirdi, özellikle de sonraki yıllarda peş peşe başka akınlar da olursa. Bu muhtemelen iç savaşa maruz kalmaktan çok daha kötü bir şey değildi çünkü tahkimatlar bile her zaman bir Roma ordusunu geride tutmak için yeterli değildi. İç savaşlar ve barbar akınları aynı şekilde toplulukları ezip geçiyordu ve insanların geçim kaynaklarını mahvediyordu. Umutsuzluk ve çaresizlik artıyordu. Karadeniz'i silip süpüren barbarların nasıl gemi yapılacağını ve daha sonra mahvettikleri şehirlerden hareket ettirmeyi öğrendikleri söyleniyordu. Çok sayıda asker kaçağının ve firari kölenin yağmacı gruplarına katıldığı, diğerlerinin de kendi haydut çetelerini kurduğu açıktır. Galya'da Marcomanni Savaşı'ndan sonra "Firariler Savaşı" olarak anılan bir muharebe gerçekleşmişti ve üçüncü yüzyılda da benzer şiddet olayları patlak vermişti.[32]

Kuzey Afrika, Güney İtalya, Sicilya ve İspanya'nın büyük kısmı gibi bazı bölgeler bu çalkantılı yıllarda zarar görmedi. Öteki bölgeler ise hafif zarar gördü. Gallia Belgica, Ren Nehri'ne en yakın bölgeydi ve Galyalı imparatorların ellerinden geleni yapmalarına rağmen kötü zarar gördü. Nehrin diğer kıyısındaki çoğu Roma ileri karakolu kalıcı biçimde terk edildi. Ren ile Tuna arasındaki Agri Decumates de aynı kaderi paylaştı. Bu bölgedeki sınır boyunca konuşlandırılan çok sayıda hisar şiddetli bir yıkımın izlerini taşır. Raetia'daki Pfünz bölgesinde bulunan yardımcı birliklerin hisarında, güneydoğu kulesi içinde üç tane

32 Burns (2003) bu konuda iyi tartışmalar içerir. Cermen paralı askerlerin iç savaşlarda kullanılması için bkz. Herodian 8. 7. 8, 8. 8. 2; SHA, *The Two Maximini* 24. 6 *Maximus and Balbinus* 12. 3, 13. 5, 14. 6–8, *The Thirty Tyrants* 6. 2. Yağmacılara katılan haydutlar ve firariler için bkz. R. MacMullen, *Enemies of the Roman Order* (1967), s. 195, 211, 255–268.

insan çenesi bulunmuştur. On dokuzuncu yüzyılda kazı ekibi, bunların nöbetçilerin parçaları olduğunu düşünmüştür. Görünüşe göre askerler sürpriz bir saldırıya uğramıştı çünkü yanlarında kalkanları yoktu. Bu kalkanların kenar şeritlerine dair parçalar dış alanda bulunmuştur. Bunun aksine, Yukarı Germania bölgesindeki Niederbieder'de yer alan hisardaki buluntular çok daha çarpıcıydı. Karargâhta, hâlen üzerinde kaba yontulmuş askerî botlarıyla bir askerin iskeleti bulunmuştur.

Bu tür buluntular, hele hele ileri düzey tekniklerin kullanılmadığı erken dönem kazılarında ele geçmişlerse, söz konusu dönem için bazı arkeolojik malzemeleri yorumlamanın ne kadar zor olduğunu gösterir. Açıkça görülüyor ki bu askerî üsler düşman saldırılarıyla yok edilmişti fakat düşmanın kim olduğunu saptamak çok zordur. İlk kazı yapanlar saldırganların Cermen kabile üyeleri olduğunu varsayıyorlardı. Kısa süre öncesinde ise bunların başka Romalı askerler olduğu iddia edilmiştir. Niederbieder'de, genç bir imparatorun kafası ile süslenmiş ezilmiş bir plaka, karargâh yapısının kalıntıları arasında bulunmuştur. Bu genç Caesar, Gallienus'un, Postumus'un isyanının başlarında öldürülen oğlu olarak tanımlanmıştır. Yani buradaki garnizon, eski rejime sadık kaldığı için saldırıya uğramış olabilir. Bunlar ilgi çekici yorumlardır fakat hâlen varsayımdır. Nihayetinde, bu üslere kimin saldırdığını bilmiyoruz. Romalı askerler ya da barbar savaşçılar saldırmış olabilir. Eğer barbarlar saldırmışsa o zaman bunlar da kendileri için hareket eden gruplar ya da bir Roma iç savaşındaki bir tarafın kullandığı paralı askerler ya da müttefikler olabilir.

Arkeolojik kaynaklara göre Romalılar, bu sınır bölgelerinden gelen barbar saldırılarıyla yerlerinden edilmemiştir. Zaman içinde kabileler bölgelere yerleşmiş olsa da görünüşe göre bu, yavaş ve ihtiyatlı bir süreçti. İlk mücadelelerden sonra Agri Decumantes bölgesi, Gallienus ile Galyalı imparatorlara sadık kalan bölgeler tarafından kontrol edilen sınır bölgesine düşmüştür. Bu her iki taraf için de diğerinin saldırıya uğraması ihtimaline karşı, sırayla Ren ve Tuna bölgelerindeki sınır hattına geri çekilmesi mantıklı olurdu. Lakin ilerlemiş sınır hattı ile bu sınır hattının ardındaki bölgeyi terk etmenin sebebi her ne olursa olsun şurası açıktır ki Romalılar, Galyalı imparatorların yenilmesinden ve imparatorluk bir nebze istikrar kazandıktan sonra bu bölgeyi yeniden ele geçirmeyi ya istememiş ya da başaramamıştır.[33]

33 H. Schonberger, "The Roman Frontier in Germany: An Archaeological Survey", *JRS*, 59 (1969), s. 144–197, özellikle 175–179 ve L. Okamura, "Roman Withdrawals from

Tuna bölgesindeki durum da benzerdi, hatta daha büyük bir kayıp bile vardı. Dacia, imparatorluk topraklarına en son eklenen bölgelerdendi fakat maden kaynakları açısından zengindi ve bir buçuk yüzyıldır büyük bir refah içerisinde yaşıyordu. Tuna Nehri'nin ötesinde olsa da Carpathialıların sağladığı doğal sınır eyaletin büyük kısmını saldırıdan koruyordu. Marcus Aurelius'un savaşları döneminde bölge bir miktar Sarmat akınından zarar görmüştü lakin eyaletteki en büyük şehirlerin en başından beri surları vardı ve alınan hasarlar dış çeperdeki yapılarla sınırlıydı. Üçüncü yüzyıldaki akınların çok büyük bir kısmı bu eyaleti teğet geçmesine rağmen yine de ciddi sorunlar yaşandığına dair işaretler vardır. Arkeolojik buluntulara göre yüzyılın ortalarından itibaren tedavüldeki sikkelerde devasa bir düşüş yaşanmıştır. Eyalet madeni kapatılmıştı ve görünüşe göre dışarıdan da hiçbir sikke gelmemişti. Bu belki de eyaletteki lejyoner garnizonunun büyük kısmının başka bir yerde konuşlandığına işaret ediyordu. Yardımcı birliklerin başka bir yere gittiğine dair bir belirti yoktur. Bunlar kayıtlardan tamamen silinmiş gibi görünüyor. Hükümet kontrolü de durmuş gibi görünüyor, belki de bunun sebebi bütçe eksikliğiydi. Aurelianus eyaleti resmen terk etmiş olsa da daha sonra Tuna'nın batısında yeni bir Dacia eyaleti kurulacaktı. Gerçek Dacia bölgesinin nüfusunun bir kısmı buraya ya da imparatorluk içindeki başka bir yere gitmiş olabilir. Diğerleri ise geride kalmıştır. Barbarların hızlı bir şekilde yaptığı bir akın yoktu ve bir süreliğine Roma'ya özgü bir tür hayat tarzı burada devam etti. Dördüncü yüzyılda bir ara, eski eyalet başkenti Sarmizegethusa'da bir kişi, bir amfitiyatroyu savunma amaçlı bir müstahkem mevkiye dönüştürmüştür.[34]

Three Transfluvial Frontiers", Mathisen & Sivan (1996), s. 11–30. Pfünz ve Niederbieder için özellikle 13–15. Okamura, Niederbieder'deki surlardan birinin zemininin oyulduğunu, bunun da açık bir şekilde sadece Romalı saldırganların uyguladığı bir kuşatma taktiğine işaret ettiğini iddia eder. D. Baatz ise kısa bir süre önce, surlardaki hasarın daha sonraki bir tarihte gerçekleştiğini ve bunun düşman saldırısından ziyade doğal bir çöküntü ve başka projeler için duvardan taş alınmasının sonucu olduğunu göstermiştir. Bkz. D. Baatz, "Cuiculus - Zur Technik der Unterminierung antiker Wehrbauten", E. Schallmayer, *Niederbieder, Postumus und der Limesfall* (1996), s. 84–89. Kurt Kleemann'a bu bilgiyi benimle paylaştığı için minnettarım.

34 A. Diaconescu, "The towns of Roman Dacia: An Overview of Recent Archaological Research; W. Hanson & I. Haynes, *Roman Dacia: The Making of a Provincial Society* (2004), s. 87–142, özellikle 128–137.

6

KRALİÇE VE "ZARURİ" İMPARATOR

Zenobia "zorluk çekmeye alışkandı, birçok kişi kocasından daha cesur olduğunu düşünüyordu çünkü o, doğu dünyasının en asil ve en güzel kadınıydı."

"Aurelianus işte böyle öldü. İyiden ziyade, zaruri bir imparatordu." – Historia Augusta *adlı eserin anonim yazarı, dördüncü yüzyıl.*[1]

Zaferini kutlayan anıtlarda Kral Şapur, Valerianus'u bileklerinden tutar hâlde gözükür. Romalı imparatorun kıdemli astı Macrianus'a elçiler gönderildi fakat o, tutsak imparatorun fidye karşılığı serbest bırakılmasını tartışmayı bile reddetti. Valerianus'un oğlu ve yardımcı imparator Gallienus çok uzaktaydı ve babasını geri alabilecek yeteneğe (hatta belki de arzuya) sahip değildi. Valerianus, hayatının geri kalanını bir tutsak olarak geçirdi. Şapur'un devrik imparatoru atına binerken diz çöken Romalının üstüne basan bir binek taşı olarak kullanması bekleniyordu. Bir dördüncü yüzyıl kaynağının iddiasına göre imparator öldüğünde Persler derisini yüzmüş, bunu kırmızıya boyamış ve ardından zafer andacı olarak bir tapınağa asmışlardır. Bu yazar bir Hıristiyandı ve kitabı da kiliseyi kovuşturmaktan sorumlu tutulan (Valerianus aslında Kiliseyi yeniden düzenlemişti) herkesin ürkütücü sonlarını anlatıyordu. Bu yüzden belki de bu anlattıklarıyla bir hayal dünyasında yaşıyordu.[2]

1 SHA, *Thirty Tyrants* 15. 8 *Aurelian* 37. 1. Aurelianus'a dair benzer ifadeler için bkz. John of Antioch, *fragman* 155, *Fragmana Historicorum Graecorum*, c. 4, s. 599.

2 Lactantius, *De mortibus persecutorum* 5. Öteki kaynaklar ve referanslar için bkz. M. Dodgeon & S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, AD 226–363* (1991), s. 58–63.

Şapur büyük bir zafer kazanmıştı. Art arda birçok şehir düştü ve yağmalandı. Zaman içerisinde Pers ordusu küçük gruplara bölündü. Bazıları ganimetleri ve tutsaklarıyla evlerinin yolunu tuttular. Aynı zamanda Romalılar da güç toplamaya başlayıp karşı saldırıya geçtiler ve birkaç çatışma kazandılar. Macrianus, iki oğlunu ortak imparator ilan etmek için bu küçük başarılardan istifade etti. Topal olduğundan böylesi kamusal bir rol için yetersiz olduğunu düşünüyordu. Büyük oğluyla ordusunun büyük bir kısmını alarak Avrupa'ya geçti ve İtalya'ya yürüdü. 261 yılında Gallienus'a sadık birlikler tarafından yok edildiler.[3]

Doğuda, Roma'nın toparlanmasına önderlik eden diğer bir kişi Septimius Odaenathus'tu ve Gallienus'a sadık kaldı. Palmiralı asilzade (muhtemelen Roma vatandaşı ailesinin üçüncü nesline mensuptu) memleketinde egemen bir konuma yükseldi. Ayrıca imparatorluk hizmetinde bir kariyer peşinde koştu. Görünüşe göre senatör sınıfına girmişti ve belki de Suriye'deki eyaletlerden birinin valisiydi. Perslere karşı askerî birlikleri harekete geçirdiğinde bir ihtimal hâlen bu görevdeydi fakat resmî bir yetkisi olmaksızın sadece önde gelen bir yerli olarak da hareket etmiş olması eşit derecede muhtemeldir. Sadakati açık değildi, hatta bir kaynağa göre Şapur ile dost olmak istiyordu. Küçük görülerek reddedilen Odaenathus Perslere karşı bir dizi zafer kazanmış ve geri dönüşlerini hızlandırmıştır. İstilacıların gitmesinden sonra Macrianus'un genç oğlunu ortadan kaldırdı.[4]

Odaenathus, sadece Persleri Roma eyaletlerinden püskürtmekle tatmin olmadı ve 262 yılında büyük bir saldırı düzenleyerek Ctesiphon'a kadar gitti. Bu ve muhtemelen 266 yılındaki ikinci seferi geniş ölçekli akınlardan daha fazlası değildi lakin Roma'nın prestijini yeniden kazandırmaya yardımcı olmuşlardı. Şapur, iktidarının kalan kısmında savunma pozisyonuna geçti, tahtta kalabilmek için yeteri kadar zafer kazanmıştı zaten. Gallienus, Odaenathus'a bazı eyalet valileri üzerinde yetki sağlayan bir dizi onur payesi ile *dux* (üst düzey bir rütbe ve Orta Çağ'daki

3 Dodgeon & Lieu (1991), s. 65–67; J. Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 44–45; D. Potter, *The Roman Empire at Bay*, AD *180–395* (2004), s. 256–259; SHA, *Thirty Tyrants* 13–14.

4 Bkz. F. Millar, *The Roman Near East, 31* BC-AD *337* (1993), s. 157–158, 161–173; J. Lang, "Two Sides of a coin", R. Mathisen & H. Sivan (ed.), *Shifting Frontiers in Late Antiquity* (1996), s. 59–71, özellikle 61–62; Potter (2004), s. 256, 259–261; Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 45–46. *Against Rome* (1992), özellikle s. 31–49.

"dük" teriminin kökeni) "bütün doğunun komutanı" (*corrector totius orientis*) unvanını verdi. Odaenathus hâlihazırda kendisini, memleketi Palmira'nın "efendisi" olarak nitelemişti. Şimdiyse, Pers hükümdarını taklit ediyordu ve "kralların kralı" olarak isimlendiriliyordu.[5]

Bu tür unvanların şatafatına rağmen Odaenathus hiçbir zaman imparatorluk makamında hak iddia etmedi. Pers sınırını korudu ve Gallienus'a karşı meydan okuyanları etkisiz hâle getirdi. Buna rağmen "Galya İmparatorluğu" içindeki liderler gibi kontrolü altındaki bölgeleri genişletmek gibi bir girişimde bulunmadı. Altı yıl boyunca imparatorluğun doğu yakasının büyük kısmını etkin bir şekilde idare etti. Öyle görünüyor ki yönetimde gayet yetkindi. Neredeyse bütün kaynaklarımız onun hakkında iyi şeyler söylerler. Yine de Odaenathus ve en büyük oğlu Herodes, kuzenlerinden biri tarafından 267 yılında öldürüldü. Söylenenlere göre çıkılan bir av esnasında öncelik meselesi yüzünden çıkan ağız dalaşıyla anlaşmazlık doğmuştu (Odaenathus da diğer birçok aristokrat gibi avlanmayı çok severdi). Belki de bu cinayete sebep olan şey sadece, Odaenathus'un bir akrabasının herkesin içinde küçük düştüğü için duyduğu öfkeydi. Fakat o zaman ve daha sonrasında da bazı insanlar derin, daha siyasi bir komplodan şüphelenmiştir.

Gerçek her ne olursa olsun sonrasında yaşananlar şüpheye yer bırakmayacak cinstendi. Güç artık genç oğlu Vaballathus'a geçmişti fakat o daha bir çocuk olduğundan asıl kontrol annesi Zenobia'daydı. Zenobia, Odaenathus'un ikinci karısıydı. Öldürülen Herodes'in Zenobia'nın daha önceki evliliğinden doğan oğlu olması da bir saray komplosu olduğu dedikodularını artırıyordu. Vaballathus "krallar kralı" ve "bütün doğunun komutanı" unvanları aldı. Olağandışı dönemlerden geçiliyordu ve Odaenathus da olağandışı bir kariyer sürdürmüş, böylesine büyük bir bölge üzerine çok uzun bir dönem hâkimiyet kurmuştu. Yerel bağlantıları prestijini daha da artırmıştı lakin en nihayetinde imparator tarafından kendisine verilen rütbedeki bir Romalı devlet görevlisiydi, Gallienus'un belki de başka bir seçeneği olmasa bile. Bu bir atamaydı ve Roma idarî sisteminde böylesi bir rütbenin kişinin halefine ya da çocuğuna geçtiğine dair hiçbir emsal yoktu. Bu durum şimdilik hoş görüldü (Gallienus'un, tıpkı halefi II. Claudius gibi daha

5 Kaynaklar için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 68–80. Özellikle bkz. SHA, *Thirty Tyrants* 15. 1–8, *Gallienus* 10. 1–8, 12. 1; Zosimus 1. 39.

başka ve ivedi öncelikleri vardı) ve sonraki birkaç yıl, imparatorluğun doğu yakasının büyük kısmını bir kadın idare etti.[6]

PALMİRA KRALİÇESİ

Palmira (ya da yerel Arami dilindeki adıyla Tadmor) ticaret vasıtasıyla zenginleşmiş bir şehirdi fakat ilk olarak su sayesinde var olmuştu. Pınarları ve kuyuları Suriye çölünde nadiren bulunan şeylerdi ve şehrin Latince ismi de muhtemelen "palmiye ağaçlarının yeri" anlamına geliyordu. Birinci yüzyılın başlarında Roma hâkimiyetine girdi ancak Parthia ile ticaret bağları güçlü kalmaya devam etti. Roma İmparatorluğu doğudan gelen çok sayıda lüks mala talipti ve Palmira da çöllerden geçen kervanların çok önemli bir geçiş noktası hâline geldi. Palmira sanat eserlerinde develer sık sık kullanılan figürlerdir ve bu, hayvanların çöl geçişlerindeki önemini yansıtırlar. Neredeyse bütün ticaret malları Fırat Nehri üzerinden geliyordu. Bazı kervanlar, nehre en yakın bölgede ve yaklaşık 200 kilometre uzaklıktaki Dura Europos'ta duruyordu fakat en sonunda Fırat Nehri'ni takip edip daha aşağıdaki ticaret noktalarına ve hatta körfeze kadar gidiyorlardı. Yazıtlarda, buradan Hindistan'a yelken açan Palmiralı tüccarlar anlatılır. Diğer yazıtlarda ise kervanların nasıl düzenlendiği ve korunduğu detaylıca açıklanır çünkü bunların taşıdığı değeri yüksek baharatlar ve lüks mallar yağmacıları saldırı yapmak için cezbeden şeylerdi.[7]

Odaenathus'un zamanında Palmira büyük ve muhteşem bir şehirdi. On sekizinci yüzyılın ortalarında Avrupalılar tarafından keşfedildiği zaman şehrin romantik çöl harabeleri heyecan verici bir his yaratmıştı. Şehrin en büyük anıtı, birinci yüzyılda yapılan Bel Tapınağıydı. Tasarımında Roma, Yunan ve yerel tarzlar hâkimdi. Zaman içerisinde bu şehirde, bir Yunan-Roma şehrine has büyük yapıların çoğu yer aldı. Tek istisna, tipik bir Roma hamamı ve amfitiyatrosu ya da eşdeğeri bir Yunan *gymnasium*u bulunmamasıydı ki bunların hiçbirinin yerlilerin zevklerine hitap etmediği anlaşılmaktadır. Çok sayıda dil günlük olarak kullanılıyordu ve anıtsal yazıtların büyük bir kısmı genellikle Yunanca

6 Odaenathus'un suikasta uğraması için bkz. Dodgeon and Lieu (1991), s. 80–83, özellikle SHA, *Thirty Tyrants* 15. 5–6, *Gallienus* 13. 1; Zosimus 1. 39; Zonaras 12. 24.

7 R. Stoneman, *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt Against Rome* (1992), özellikle s. 31–49.

ve Palmira dili olmak üzere çift dilliydi. Görünüşe göre Latince, şehir Hadrianus döneminde Roma kasabası statüsü almasından sonra bile nadiren kullanılıyordu. Palmiralılar tüccar olarak geniş bölgelere yayıldılar. Roma'da da çok sayıda Palmiralı vardı, Hadrianus Duvarı'nda Britanyalı karısına bir anıt bırakan Barates ile daha evvel karşılaşmıştık. Öteki Palmiralılar ise Fırat Vadisi'ndeki yerleşim yerlerinde en azından yarı yerleşik hayat sürüyordu, hatta bazıları yerel önderlerin resmî görevlileri bile olmuştu.[8]

Odaenathus'un ailesi, kervan ticaretiyle aşırı derecede zengin olmuş muhtelif ailelerden birisiydi. Fakat Palmira'nın aristokrat sınıfı yaratıldı mı yoksa yalnızca ticaret sayesinde mi çok daha güçlü hâle geldi bunu söylemek güçtür. Odaenathus'un köklü bir kraliyet ailesinden geldiğine dair hiçbir delil yoktur. Şehrin en önde gelen devlet adamlarına "komutanlar" (*strategoi*) deniyordu. Her ne kadar bu Eski Yunanca unvan birçok şehirdeki sivil devlet görevlileri için yaygın olsa da Palmira'da hâlen askerî işlevlere sahipti. Kervan yollarını korumak için güçlü askerî birlikler kullanılıyordu. Buna ek olarak Dura Europos'taki *kohort* gibi düzenli Roma ordusunda hizmet eden Palmiralılar da vardı. Palmira, okçuları ve ağır zırhlı süvarileriyle ünlüydü fakat refakat görevi için daha uygun hafif tertibatlı atlılar ve deve binicileri de bünyesinde barındırıyor olması muhtemeldir. Odaenathus, Perslere karşı savaşıp, tahtı gasp etmek isteyen Macrianus'un genç oğlunu bastırdığında bu birlikleri Roma ordusuyla karıştırarak kullanmıştı.[9]

Kocası öldürüldüğünde Zenobia muhtemelen yirmili yaşlarının sonlarında ya da otuzlu yaşlarının başındaydı. Tıpkı kocası gibi o da büyük ihtimalle Palmira aristokrat sınıfından geliyordu ve bir Roma vatandaşıydı. Çocuklarını dil konusunda eğitmiş olmasına rağmen Latinceye dair kısıtlı bilgisi olduğu söyleniyordu fakat Yunan, Mısır ve Arami dillerini akıcı konuşabiliyordu. Bir kraliçe olarak kökeninin, Büyük İskender'in komutanlarının kurduğu halef krallıkları Ptolemaios ve Seleukos hanedanlarından geldiğini iddia ediyordu. Özellikle de kendisi ile Kleopatra arasında karşılaştırmalar yapılmasını teşvik etmiş gibi görünüyor. Muhtelif kaynaklara göre zeki olduğu kadar güzel,

8 Kültür için bkz. Millar (1993), s. 319–336. Şehir mimarisinin iyi görsellerle desteklenmiş bir incelemesi için bkz. I. Browning, *Palmyra* (1979).

9 Stoneman (1992), s. 61–63, 76–79. Ağır zırhlı süvarilerin önemi için bkz. Zosimus, 1.50.

cesur, metanetli ve avlanma gibi maskülen sporlara da düşkün biriydi. Bu kaynaklar, diğer kadınlarda (özellikle doğulu kadınlarda) olduğu gibi Zenobia'yı cinsel açıdan istekli göstermek yerine, kimi zaman aşırı derecede kendini gösteren iffetini vurgular.[10]

Odaenathus'un öldürülmesinden sonra uzun süre, Roma'da hiçbir imparator doğu eyaletlerini doğrudan kontrol altına almak için bir şeyler yapabilecek konumda değildi. Vaballathus da babası gibi aynı unvanlara ve yetkilere sahipti fakat yine uzun zamandır bu unvanlar imparatorluk itibarından yoksundu. 271 yılından bir yazıtta genç Vaballathus "bütün doğuyu yeniden düzenleyen" kişi olarak anılır. Aurelianus'un tahta çıkışına kadar, Zenobia ve oğlunun kontrolündeki bölgelerde darbedilen sikkeler klasik tarzdaydı. Birkaç ay sonra çift "başlı" sikkeler üretmeye başladılar. Sakallı ve kafasında taç bulunan Aurelianus, bütün imparatorluk unvanlarıyla sikkenin bir yüzündeydi. Diğer yüzünde ise sakalsız Vaballathus, "en seçkin adam" (yani senatör), Palmira "kralı", "muzaffer komutan" (*imperator*) ve "Romalıların lideri" (*dux Romanorum*) unvanlarıyla anılıyordu. Bunun, Aurelianus'u ast imparator olarak temsil edip etmediğini söylemek güçtür.[11]

Vaballathus'un şöhreti arttıkça kontrolü altındaki bölgelerin sayısı da arttı. Ona sadık birlikler hâlihazırda güneye seferler düzenlemiş ve Arabistan'a saldırmışlardı. Bostra'da bulunan bir yazıtta "Palmiralı düşmanlar tarafından yerle bir edilen" Iuppiter Hammon için yapılan bir tapınağın restore edildiği anlatılır. 270 yılında bir ordu Mısır'ı işgal ederek, eyalet valisinin komutasındaki orduyu yenilgiye uğrattı. Zenobia'nın birliklerinin büyük kısmı bundan sonra geri çekildi fakat bir isyanı bastırmak için geri döndüler. Tuhaf bir şekilde bu olay, Roma'daki imparator ile belirleyici bir kopma anı yaratmış gibi görünmüyor. Odaenathus'un birlikleri gibi Zenobia'nın ordusu da düzenli Roma birlikleriyle Palmiralı askerlerin karışımı bir birlik gibi

10 Stoneman (1992), s. 111–127, A. Watson, *Aurelian and the third century* (1999), s. 59–66; Dodgeon & Lieu (1991), s. 83–86; SHA, *Thirty Tyrants* 30. 1–3, 12–22, özellikle 30. 12 burada Zenobia'nın Odaenathus'a sadece çocuk yapacakları zaman yanında yatma izni verdiği ve ona tekrar cinsel ilişkiye girme izni vermeden önce hamile olduğuna emin olana dek beklediği söylenir. Kleopatra için bkz. *CIS* 2. 3946, ayrıca bkz. SHA, *Thirty Tyrants* 30. 19–20, *Aurelian* 27. 3, *Probus* 9. 5.

11 Lang (1996), s. 64–69; Dodgeon & Lieu (1991), s. 84–85, 88–89; Potter (2004), s. 266–267, Millar (1993), s. 171–172.

duruyor. Yine de ordunun en üst düzey komutanları Septimius Zabda ve Septimius Zabdai'ın her ikisi de Palmiralıydı ve Roma vatandaşlarıydı. Öyle görünüyor ki Zenobia memleketinden, belki de akrabalarından askerlere güvenmeyi tercih etmişti.[12]

Kraliçe şimdi Suriye, Mısır, Küçük Asya'nın çoğunu (bununla birlikte Bithynia'da yerel birlikler Zenobia'nın adamlarını püskürtmüştü) ve Arabistan'ın bir kısmını kontrol ediyordu. Saray erkanının kültüründe kesinlikle güçlü bir Palmira etkisi vardı fakat sadece bununla sınırlı değildi. Atina'da hitabet dersleri veren saygın Filozof Cassius Longinus kraliçenin baş danışmanlarından birisiydi. Zenobia'nın kontrolü altındaki bölgelerde bir Palmira ya da belirli bir "doğu" kültürü yayma girişiminin olduğunda dair herhangi bir delil yoktur. Bunun yerine hükümet sistemi özünde Romalı olarak kaldı ve Roma unvanları her zaman, bilhassa Palmira payelerinin yanı sıra sergilendi.[13]

271 yılında Vaballathus nihayet imparator ilan edildi. Antakya ve İskenderiye'deki resmî darphanelerde üretilen sikkelerde artık Aurelianus'un yüzü yerine bütün sikkelerde bu oğlanın, kimi zaman yanında annesiyle birlikte olacak şekilde tasvirleri vardı. Kendisine Augustus, Zenobia'ya ise Augusta unvanları verildi. Bu, Roma'ya karşı değil ancak Aurelianus'a karşı açık bir isyan beyanatıydı. Vaballathus meşru imparator olarak sunuluyordu. Elagabalus ve Severus Alexander, oğlan imparatorlar için bir emsaldi. Her ikisi de Suriye bölgesinden gelen imparatorlardı ve perde arkasında kadınların yönetimi söz konusuydu. Durum, Galyalı imparatorlar vakasıyla çok benzerdi ve tıpkı onlar gibi Zenobia da, kendi topraklarını genişletmek ve imparatorluğun geri kalanını ele geçirmek için çaba göstermedi. Bu, diğer eyaletlerde hak iddia etmedikleri anlamına gelmez. Sadece, bu noktada eyaletleri güç kullanarak elde etmeyi tercih etmemişlerdi. Belki de Zenobia kendi oğlunun, çocuk sahibi olmayan, dolayısıyla bariz bir halefi bulunmayan Aurelianus ile ortak imparator ilan edilmesi için müzakerede bulunmayı ümit ediyordu. Eğer öyleyse, hayal kırıklığına uğrayacaktı.[14]

12 Bostra'daki tapınak çalışması için bkz. *IGLS* 9107 = *AE* 1947, 165, yazıtın çevirisi için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 86. Mısır seferi için bkz. Potter (2004), s. 266–267; Watson (1999), s. 61–63, Zosimus 1. 44, SHA, *Claudius* 11. 1–2.

13 Potter (2004), s. 261; Watson (1999), s. 65–66.

14 Lang (1996), s. 68–69; Watson (1999), s. 67–69.

DÜNYAYI YENİDEN DÜZENLEYEN ADAM

272 yılında Aurelianus ordusunu Küçük Asya'ya götürdü ve ilk başta neredeyse hiçbir karşılık görmedi. Tyana, kapılarını ona karşı kapatınca sinirli bir şekilde, şehri ele geçirdiği zaman "tek bir köpeği bile canlı bırakmayacağına" yemin etti. Şehir, Aurelianus'un askerlerini içeri alan bir adam tarafından hızla imparatora teslim edildi. Aurelianus, kendi memleketine ihanet eden bir adama asla güven duyulamayacağını düşünerek bu adamı idam ettirdi fakat askerlerinin şehri yağmalamasına izin vermedi. Bunun yerine bütün köpekleri öldürmelerini emretti. Küçük Asya'yı yeniden ele geçiren ordu güneye, Suriye'ye yürüdü. İlk büyük çarpışma Antakya yakınlarında, muhtemelen Elagabalus'un elli yıldan uzun bir süre önce Macrinus'u yendiği Immae bölgesinde yaşandı. Düşmanın güçlü ağır zırhlı süvarilerden endişe duyan Aurelianus bunlara karşı kendi hafif süvarilerini gönderdi ve düşman ilerlemeye başladığı an onlara fırsat vermelerini emretti. Romalılar emredileni yerine getirdi ve daha ağır tertibatlı rakiplerini kendilerini düzensiz bir şekilde kovalamaları için yemledi. Kısa süre sonra düşman askerleri sıcak havadan ve zırhlarının ağırlığından bitkin düştüler. Romalı birliklerin toplanıp üzerlerine saldırmasıyla da paramparça edildiler. Zenobia'nın ordusu Emesa'ya geri çekildi. Bu sırada Aurelianus'u andıran bir tutsak, imparator gibi giydirildi ve insanlar kaçma fırsatı bulmadan önce taraf değiştirmesini engellemek amacıyla bu kişiyi Antakya sokaklarında sergilediler.[15]

Aurelianus baskıya devam etti. Bir tepe üstündeki kasabaya saldırdı ve burayı ele geçirdi. Bunu başarmasını sağlayan şey, askerlerinin ünlü *testudo* ya da kaplumbağa dizilimi kurup kasabanın surlarına ilerlemesiydi. Üst üste binen ve kafalarının üzerinde tuttukları kalkanlar atılan mermilere karşı askeri korumuştu. Kısa süre sonra düşman ordusu imparatoru yakaladı ve Emesa'da bir başka meydan muharebesi gerçekleşti. Bir kez daha Romalı süvarilere kaçıyormuş numarası yapmaları ve ağır zırhlı düşman süvarilerini yemlemeleri emredildi. Lakin ya Palmiralı komutanlar önceki hatalarından ders çıkarmıştı ya da bu manevra çok dikkatli bir şekilde uygulanmadı. Keza baştan aşağı zırhlı süvariler bu kez geri çekilen Romalıları yakaladı. Muharebeyi,

15 Zosimus 1. 50–51; SHA, *Aurelian* 22. 1–25. 6; Dodgeon & Lieu (1991), s. 89–95; Watson (1999), s. 71–75.

yılmadan destek sağlayan Roma piyadeleri kazandırdı. Aurelianus'un ordusunda Avrupa'dan getirdiği ve daha yakın eyaletlerden topladığı çok farklı birlikler vardı. Ayrıca imparatorun ordusunda Filistin bölgesinden (kuvvetle muhtemel, bölgede konuşlanmış düzenli birimler) bir birlik olduğu, buradaki askerlerin mutat teçhizatlarına ek tokmakları ve gürzlerinin bulunduğu, bunların zırhlı düşmanlara karşı özellikle etkili oldukları kaydedilir. Çok büyük ihtimalle düzenli birlikler hâlen Zenobia için savaşıyordu fakat öyle görünüyor ki düşmanlarının yabancılar olduğunu vurgulamak Aurelianus'un işine gelmişti. Antonius ve Kleopatra'ya karşı savaşırken Augustus da aynı şeyi yapmıştır.[16]

Bu zaferden sonra Aurelianus, Palmira'yı kuşatmaya başladı. Neredeyse aynı zaman sularında komutanlarından birinin yönetimindeki ordu da Mısır'ı geri aldı. Palmira'da Zenobia umutsuzluğa düşmüştü. Yalnızca birkaç takipçisiyle şehirden gizlice kaçtı ve deve üstünde çöl yollarına koyuldu. Söylenenlere göre Persia'ya kaçmayı ummuştu. Ancak Fırat Nehri'ni geçerken bir Roma devriyesine yakalandı. Kraliçelerinin terk ettiği şehirdeki birlikler de kısa süre içinde teslim oldular ve korkunç bir yağma yaşamaktan kurtuldular. Aurelianus, Zenobia'ya karşı merhametli; Tetricus'a karşı ise cömertti. Esas suçu ise kraliçenin danışmanlarına yükledi. Cassius Longinus idam edilenlerden birisiydi. Söylenene göre ölümü bile onurluydu. Vaballathus'a neler olduğuna dair elimizde bir kayıt bulunmamaktadır ki bu da delikanlının aslında pek de önemli olmadığına işaret eder.[17]

İsyan tam anlamıyla son bulmamıştı. Aurelianus, birliklerinin büyük kısmını çekince 273 yılında Palmiralılar yeni bir imparator daha ilan ettiler. Roma ordusu geri döndü ve şehre saldırdı. Bu defa Palmira sakinleri ağır bir bedel ödemişlerdi. Bu, Palmira'nın altın çağının sonuydu. Şehir çok küçüldü ve artık bir garnizon kasabasından öteye gidemedi ve en sonunda da askerlerin ihtiyacını karşılayacak bir hamam bölgesi hâline geldi. Ticaret yolları yön değiştirdi, muhtemelen birkaç yıl önce Dura Europos'un mahvoluşu bu süreci hızlandırmıştı. Böylelikle Palmira'nın refah kaynağı da yok oldu. İskenderiye'de çıkan bir başka

16 Zosimus 1. 52–53.

17 Watson, (1999), s. 76–80, 81–84; Dodgeon & Lieu (1991), s. 96–101. Zosimos da dahil en önemli kaynaklar için, 1. 55; Cassius Longinus'un ölümü için bkz. Zosimus 1. 56. 2–3; SHA, *Aurelian* 30. 3.

isyan da bastırıldı lakin isyanın elebaşı imparatorluk tahtına mı çıkmak istiyordu yoksa daha ılımlı hedefleri mi vardı, belli değildir.[18]

274 yılında Aurelianus Roma'ya döndü ve uzun yıllardır görülmeyen ölçüde şaşaalı bir zafer alayı kutladı. Tören esnasında Tetricus ve Zenobia esir olarak sergilendi. Kraliçe ağır mücevherler ve altın zincirlerle o kadar yüklüydü ki zor yürüyordu. Bundan sonra, Galyalıların bir önceki imparatoru bu idarî göreve geçerek, İtalya'nın *corrector*u oldu. Zenobia'nın akıbetine dair kaynaklar farklı bilgi verir fakat en inandırıcı ve en çekici anlatıma göre kraliçe bir senatörle evlenmiş ve hayatının geri kalan kısmını rahat ve huzur içerisinde geçirmiştir. Bir yüzyıl sonra onun soyundan gelen kişiler elit senatör kesimin köklü üyelerini oluşturacak ve ünlü atalarıyla gurur duyacaklardı.[19]

Tetricus ile Zenobia'ya gösterilen muamele onların imparatorluktan ayrılmak isteyen milliyetçi liderler olarak görülmediklerini vurgular. Galyalı imparatorlar ve Vaballathus ile annesi tahtı gasp etmek isteyen fakat kendilerini büyük oranda tutan ve bütün odaklarını Romalı rakiplerini yok etmeye adayan kişiler değillerdi. Bunun yerine Roma'daki "meşru" imparatorun merkezî otoritesinin idare etmekte ve korumakta zorlandığı imparatorluk topraklarında hâkimiyet kazanmaya odaklanmışlardı. On yıldan fazla bir süre boyunca Roma yasaları ve idaresi, zayıflamış merkezî hükümetin sağlayabileceği normal seviyeden çok daha büyük oranda muhafaza edilmiştir. Bütün bu liderler ihtiraslı kimselerdi ve şüphesiz en nihayetinde müzakere ya da savaş yoluyla bütün imparatorluğa hükmetmeyi umuyorlardı. Bunlardan herhangi biri başarılı olsaydı kuşkusuz imparatorluğu yeniden düzenlemek için hırslanması gereken güçlü bir erkekten ya da kadından konuşuyor olurduk.

Kaynaklarda acımasızlığı ve zalimliği vurgulansa da Aurelianus, imparatorluğu yeniden düzenlediği gerekçesiyle yüceltilmiştir. İktidarının başarıları arasında Zenobia ile Tetricus'u yenmek ve bunların hükmettiği eyaletleri tekrar merkezî hükümetin yönetimi içerisine sokmak vardı. Kısa bir süre için imparatorluk, tek bir imparator altında yeniden

18 Watson (1999), s. 82–3; Dodgeon & Lieu (1991), s. 101–105.

19 Muhtemelen uydurma olsa da bu zafer alayına dair detaylı bilgiler için bkz. SHA, *Aurelian* 33. 1–34. 6. Zenobia'nın akıbeti için bkz. Zosimus 1. 59; Zonaras 12. 27; SHA, *Thirty Tyrants* 30. 27; Eutropius 9. 13. 2; Jerome, *Chron.* 223, ayrıca bkz. Watson (1999), s. 83–88; Dodgeon & Lieu (1991), s. 105–109.

birleşti. Saltanatında gerçekleşen tek savaş bunlar değildi, hatta tahttaki ilk iki yılı muhtelif barbar akınlarına karşılık vermekle geçmişti. 270 ya da 271 yılında yağmacılar tekrar İtalya'ya ulaştı ve imparator, onlarla mücadele etmek için Tuna'dan aceleyle hareket etti. Aurelianus'un ordusu Po Nehri yakınında bulunan Placentia (bugün Piacenza) dolaylarında pusuya düşürüldü ve ciddi bir yenilgiye uğratıldı. Bu, nadiren alınan türden bir yenilgiydi ve imparator hızla güç toplayarak art arda iki muharebede düşmanı ezip geçti.[20]

İmparator Aurelianus, iktidarının çok büyük bir kısmını Roma'dan uzakta geçirdi. 271 yılında şehre geldi. İmparatorluk madenlerinde çalışan işçilerin çıkardığı ve neredeyse açık bir isyana dönen ayaklanmayı bastırdı. Bu ayaklanmaya, sistem içerisinde uzun süredir var olan ve çok kâr getiren bir yolsuzluğun yasaklanması sebep olmuştu. Bu sıkıntılı ortam sona ermeden önce çıkan çatışmalarda binlerce insan can vermiş olabilir. Aurelianus ayaklanmayı bastırmada acımasız davrandı fakat görünüşe göre Roma'nın daha az güvenli olduğunu hissetmişti. Bu yüzden devasa bir sur inşası başlattı. Surlar, uzunluk olarak 10 kilometreden fazla alanı kaplıyordu ve neredeyse 6 metre uzunluğundaydı. Tahkim edildikleri zaman boyutu küçülen diğer birçok şehrin aksine Roma'nın yeni savunma hattı neredeyse bütün şehri çevreliyordu. İmparator, savunma hattının inşasından ayrı olarak şehirde yaşayan vatandaşlara yapılan ücretsiz ekmek tedarikindeki sistemi de ıslah etti. Somun ekmeklerin ağırlıklarını düzenledi ve kalıtsal bir hak tanıdı. Şehirdeki bütün özgür vatandaşların ücretsiz ekmek almalarını sağladı. Septimius Severus da büyük kısmı İspanya'dan gelen zeytin yağlarının ücretsiz dağıtılması uygulamasını başlatmıştı. Aurelianus bu uygulamayı tekrar yürürlüğe soktu ve düzenli erzak dağıtımlarına tuz ve domuz etini de ekledi. Devlet ayrıca her ne kadar ücretsiz olmasa da şarap tedariki de sağlıyordu. Bu şaraplar sabit ve düşük bir ücretle satılıyordu.[21]

İmparator, "Yenilmez Güneş" tanrısı (Sol Invictus) ile özel bir bağının olmasıyla övünüyordu. 274 yılında Roma'da bu tanrı için büyük bir tapınak yaptırdı. Bu tür iddialar esasen yeni değildi ve söz konusu

20 SHA, *Aurelian* 18. 3–4, 21. 1–3; Zosimus 1. 48–49; Dexippus *FGH* II no. 100, *fr.* 6. 2, Watson (1999), s. 48–52, 54–56; Potter (2004), s. 269–270.

21 Şehir nüfusuna gıda dağıtımı için bkz. Watson (1999), s. 138–140. Surlar için bkz. s. 143–152.

kült Elagabalus'unki kadar tatsız değildi. Aurelianus'un inançları gerçek ve samimi olabilir. Eğer tebaası tanrıların, imparatorun iktidarına yardımcı olduğuna ikna olursa bu, siyasi açıdan hiç de kötü bir şey değildi. Öteki kültler hiçbir şekilde bastırılmadı. Daha sonra kimi Hıristiyan kaynaklar, Aurelianus'un hayatının son aylarında kiliseye yeni bir kovuşturma yapmayı planladığını iddia etmiştir. İmparatorluk çapında Hıristiyanlara yapılan son saldırı Valerianus döneminde gerçekleşmişti. Decius'un aksine özellikle de Hıristiyanları veya önde gelen mensuplarını hedef almıştı. Bunlar, toplum içinde itikatlarından vazgeçmezse tutuklanacak ve infaz edilecekti. Senatör, atlı sınıf üyesi ya da kamu görevlisi olmalarına bakılmaksızın statüleri ellerinden alınacaktı. Görünüşe göre senato, bu tür kişilere ne yapılacağını öğrenmek için Valerianus'a yazmıştı. Hıristiyanların toplandıkları yerlere de ayrıca el konulacaktı.

Valerianus belki de fakir Hıristiyanların inançlarıyla ilgilenmiyordu ya da liderleriyle mücadele etmenin Hıristiyanların toplam sayısını ciddi anlamda düşüreceğini ummuştu. Elimizde en çok, Kuzey Afrika'da uygulanan kovuşturmanın etkilerine dair deliller vardır. Burada yaşayan ünlü bir teolog ve yazar Piskopos Cyprianus da kurbanlardan biriydi. Gallienus bu tasfiyeye ya daha az adanmıştı ya da babasının Persler tarafından tutsak edilmesinden sonra herhangi bir grubu ötekileştirmek istemiyordu. Kovuşturmaya son veren yeni bir kararname yayınladı ve Hıristiyanlara dinî özgürlük tanıdı. Doğu eyaletlerinde ise Odaenathus ve özellikle Zenobia, Hıristiyanlara, Yahudilere ve Maniheizm gibi yeni bir inancın üyelerine özellikle ilgi duymuş ve iyi davranmış gibi görünüyor. Hıristiyanlar dinlerini açık bir şekilde ifa ediyordu, ayinlerini iyi bilinen ve kamusal alanlarda yapıyordu ve liderleri de genellikle önde gelen yerel kişilerdi.[22]

Antakya'nın yeniden ele geçirilmesinden sonra şehirde bulunan ve kendi piskoposları Samosatalı Paulus ile anlaşmazlık yaşayan Hıristiyanlar İmparator Aurelianus'a başvurdu. Piskopos bir süredir sapkın olarak değerlendirilen, en önemlisi de İsa'nın tanrısallığını inkâr eden doktrinler vazediyordu. Daha önceki bir kilise konsilinde bu görüşü açık bir şekilde ilan etmişti fakat daha sonra esas konumuna geri dönmüştü. Piskoposluk görevinden azledilen Paulus, imparatorluk

22 Eusebius, *Ecclesiastical History* 7. 11. 10; M. Edwards, *CAH*² (2005), s. 637–647; Potter (2004), s. 255.

otoritesinin en yakın temsilcisi olarak Zenobia'ya başvurmuş ve konumunu geri kazanmıştı. Şimdi, kilise toplantı yeri olarak kullanılan binayı terk etmeyi reddediyor ve ayrıca sanki bir hükümet görevlisiymiş gibi etrafındaki takipçileriyle şatafat içinde yaşamakla suçlanıyordu. Bazı kült temsilcilerinin ya da herhangi bir topluluk veya grubun, kendilerini tatmin edecek şekilde çözemedikleri sorunlarda imparatorun kararına başvurması normal bir şeydi. Yine de bu kadar kısa bir süre önce kovuşturmaya tabi tutulan Hıristiyanların Roma imparatoruna başvurmasını görmek çarpıcı bir durumdur. Aurelianus, Piskopos Paulus'un aleyhinde karar kıldı ve kilise binasından sürülmesini emretti. Bu olay, imparatorun bir kovuşturmacı olmak istemediğini gösterir.[23]

CİNAYET VE İÇ SAVAŞ

Aurelianus başarılı bir imparatordu fakat en yakın memurlarının ve personelinin çoğu ondan korkuyor, hatta bazıları nefret bile ediyordu. 275 yılında imparator Trakya'da bulunuyordu. Belki de Perslere karşı bir sefer düzenlemek için doğuya doğru giderken, öldürüldü. Komploculuların hiçbiri özellikle üst düzey görevliler gibi görünmüyor. Anlatılan hikâyelere göre, imparatorun kâtiplerinden biri komploculuları hayatlarından korkar hâle getirmişti. Taht için bir adayları yoktu. Her durumda ordu nezdinde bir bütün olarak etkileri bulunmuyordu çünkü erbaşlar Aurelianus'a derin bir şekilde bağlıydı. Üst düzey ordu mensupları bir halef seçerken tuhaf bir duraksama yaşandı. Daha sonraki anlatımlar bu dönemi abartarak altı aylık bir fetret sürecinin geçtiğini, senato ve ordunun da başka bir kişiyi yeni imparator ilan etmek için nazikçe davet edildiğini aktarır. Yaşlı Tacitus'un (tam adı Marcus Claudius Tacitus) isminin okunmasından önce olsa olsa en fazla birkaç hafta geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bir kaynağa göre Tacitus yetmiş beş yaşındaydı fakat bu da abartı olabilir. Tuna bölgesindeki eyaletlerden gelen başarılı atlı sınıfı mensubu subaylardandı. Akabinde senatör sınıfına girmiş ve sonrasında emekli olarak Campania'daki bir çiflikte yaşamaya başlamıştı.[24]

23 Bkz. F. Millar, "Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian", *JRS*, 61 (1971), s. 1–17.

24 Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 53–54; R. Syme, *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta* (1971), s. 245–246; Potter (2004), s. 274–275; Watson (1999), s. 104–112.

Tacitus, 275 yılının sonlarında, Roma'da iktidara geldi. Sonraki yıl erkenden sefere çıkarak, Gotlar ve denizden gelen yağmacıların saldırılarıyla bir kez daha harap edilen Küçük Asya'ya gitti. Bazı barbarlar aslında, İmparator Aurelianus'un Pers seferinde yardımcı birlik olarak hizmet etme talebine cevap vermek için toplandıklarını iddia etmişlerdir. Belki de bu sadece bir bahaneydi fakat aynı zamanda gerçekten bir yanlış anlama da olmuş olabilir. Savaşçıların çoğu yağma yapmaya başladı. Tacitus bunlara saldırıp bir zafer kazandı. Bu, yeni bir imparator için çok değerli bir şeydi. Lakin yeni imparatorun bir başarısızlığı, Suriye valisi olarak akrabası Maximinus'u seçmesiydi. Maximinus o kadar vahşi ve o kadar çok yolsuzluk yapan birisiydi ki kısa süre içinde öldürüldü. Cezalandırılmaktan korkan bu cinayetin müsebbipleri daha sonra da Tacitus'u öldürdü.[25]

Şimdi muhafız alayı komutanı Florianus (tam adı Marcus Annius Florianus) imparator ilan edilmişti. Bu karardan herkes memnun değildi. Probus (tam adı Marcus Aurelius Probus) kıdemli bir eyalet komutanıydı ve tahtta hak iddia etmek adına Mısır ve Suriye bölgelerinden güçlü birlikler topladı. Haziran ayında imparator ilan edildi. Yazın sonlarına gelindiğinde ise öldürüldü. Cinayeti düşman ordusunun Tarsus yakınlarında kendilerine gelmekte olduğunu gördüğünde kendi adamları işlemişti. Tuna bölgesinden gelen bir başka atlı sınıfı mensubu ve subay Probus, altı yıllık iktidarının büyük kısmını askerî operasyonlarda geçirecek, Ren ve Tuna sınırları ile Küçük Asya ve Mısır'da savaşacaktı. Bütün düşmanları yabancılar değildi. Suriye'de kısa süre için de olsa tahtı gasp etme girişimleri olmuştu. Ren ve Britanya bölgelerinde çıkan daha ciddi kalkışmalar ise çok geçmeden bastırıldı.[26]

Galya'nın, büyük haydut çetelerinin saldırılarından başı dertteydi. Küçük Asya'daki Isauria bölgesinde, Lydius adındaki bir haydut çetesinin önderliğinde başka bir ayaklanma patlak vermişti fakat muhtemelen amaç, imparatorluk tahtında hak iddia etmek değildi. Bu dağlık bölgedeki sakinler yarı barbarlar olarak nam salmıştı ancak Cremna şehrinde yapılan kazılar bunun büyük bir abartı olduğunu gösterir. Yine de bölgede haydutluk yaygındı. Öyle anlaşılmaktadır ki haydutlar

25 Yağmacılar için bkz. SHA, *Tacitus* 13. 2–3; Zosimus 1. 63. 1; Zonaras 12. 28; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 36; SHA, *Tacitus* 13. 5; Zosimus 1. 63.

26 Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 54–57; Potter (2004), s. 275–279.

yakınlardaki topluluklara akın düzenlemek için mevcut çalkantılı dönemleri fırsat biliyorlardı. İmparator Probus, Lykia ve Pamphylia eyaletinin atlı sınıf üyesi vali Terentius Marcianus'u isyancılara karşı gönderdi ve düşmanlar Cremna surlarının gerisine püskürtüldü.

Bundan sonra yaşanan olaylar, Roma ordusunun kuşatma savaşlarındaki maharetini hâlen koruduğu göstermiştir. Şehre yaklaşmanın en mümkün yolu batı tarafından girmekti. Saldırganlar huruç saldırılarına karşı savunma yapmak ve savunmacıların kaçmasını engellemek için iki tane uzun ve kuru duvar yapmaya başladı. İç duvarda şehrin tahkimatlarını dövmeye başlayan ağır mancınıklar konuşlandırıldı. Daha sonra Roma birlikleri, şehir surlarından yaklaşık 20 metre mesafede devasa bir toprak set oluşturmaya koyuldu. Bu, ağır mancınıklar için bir platform olarak kullanılmış fakat kuşatmanın daha sonraki evrelerinde bir saldırı rampasına dönüştürülmüştür. Lydius'un adamları, kendi duvarlarının arkasında çok daha küçük bir toprak set yaparak bu tehdide karşılık verdi. Zira daha yüksek bir tabyaya sahip olmanın getirdiği büyük bir avantaj vardı. Yine de düzenli Roma ordusunun mühendislik yetenekleriyle ya da insan gücüyle denk olamadılar. Şehir, Roma setinden çok daha yüksekte olmasına rağmen kısa sürede aradaki fark eşitlendi. Roma mancınıklarından atılan, çapları yaklaşık 43–44 santimetre, ağırlıkları da yaklaşık 100–130 kilogramı bulan devasa taşlar, kuşatma setinin en yakınındaki surların enkazı arasında bulunmuştur. Bir kule paramparça edilmişti. Ötekisi ise kısmen yıkılmış ve hızla onarılmıştı. Lydius, bir zamanlar kendi mancınıkçıları olan, fakat kırbaç cezasından sonra kaçan adamların ateşlediği bir *ballista* okuyla vuruldu. Ölümü ya da Roma kuşatma setinin o korkutucu yüksekliği şehrin teslim olmasını sağladı.[27]

Birlikleri düzgün şekilde talim yaptığında, tedarikleri sağlandığında, sevk ve idareleri doğru ve yeterli sayıda olduğunda Roma ordusu hâlâ son derece etkin bir güçtü. Probus'un iktidarında Romalılar birçok zafer kazanmış, çok az yenilgi almıştır. Dönemin standartlarına göre uzun ve başarılı bir iktidarı olmuştur. Buna rağmen bunu sağlayan şey imparatorun astlarının kazandığı başarılar olabilir. Görünüşe göre

27 Kuşatmaya dair tartışmalar ve arkeolojik ve edebi kaynaklar için bkz. S. Mitchell, *Cremna in Pisidia: An Ancient City in Peace and War* (1995), s. 177–218. Lydius'un vurulmasının da anlatıldığı Zosimus'un verdiği bilgiler için 1. 69.

ordu ya da en azından subay müfrezesi Probus'u pek de sevmiyordu. Bunun sebebi özellikle de askerlerini sivil mühendislik işlerinde ve tarımsal projelerde iş gücü olarak kullanmasıydı. Roma ordusunda bu tür işler yapılırdı ve bu çok uzun bir gelenekti fakat şimdiki nesiller için muhtemelen yaygınlığı azalmıştı. 282 yılında Probus bir grup subay tarafından öldürüldü ve yerine muhafız alayı komutanı Carus (tam adı Marcus Aurelius Numerius Carus) getirildi. Carus, oğulları Numerianus ve Carinus ile ortak imparatorluk yaptı. Kendisi de bir başka atlı sınıfı mensubuydu ancak bu dönem için yaygın olmayan bir şekilde, ailesinin kökeni Tuna eyaletlerinden birine değil, Galya'ya dayanıyordu.[28]

Ölümünden önce Probus muhtemelen Persia'ya karşı bir sefer hazırlığındaydı. 283 yılında Carus ve Numerianus, 260 yılından beri aşağı yukarı Sâsânilerin kontrolündeki Mezopotamya'ya yürüdü. Operasyonlar iyi gitti ve görünüşe göre Romalılar büyük bir muharebe de kazanmıştı. Roma ordusu bir kez daha Ctesiphon'a gitti ve şehir bu sefer ele geçirildi. Carus baskıya devam etti fakat yaz aylarının sonlarına doğru ansızın öldü. Kaynaklara göre çadırına şimşek çarpmasıyla ölmüştü ancak birçok tarihçi bunun göstermelik bir öykü olabileceğini düşünür. İmparator belki de hastalıktan ölmüştü ya da büyük bir ihtimalle öldürülmüştü. Onun yerine Numerianus geçti ve sonraki yılın büyük kısmı boyunca yönetimde kaldı. Pers savaşından vazgeçilmesine rağmen ordu geri çekilmekteyken genç imparator da bir göz enfeksiyonu ile hasta düştü ve muhafız alayı komutanı Aper tarafından öldürüldü. Aper, imparatoru hastaymış ve üstü örtülü bir sedyede kalmak zorundaymış gibi göstererek cinayetini gizlemeye çalıştı. En sonunda sedyeden gelen kokular çevirdiği dalavereyi ele verdi. Ordudaki subaylar Aper'i desteklemeyi reddetti. Bunun yerine, kendi aralarından birisini, Diocletianus'u (tam adı Gaius Valerius Diocletianus) imparator olarak seçtiler. Bu adam da Balkanlar bölgesinden gelen bir başka atlı sınıfı mensubuydu. Diocletianus'un belki de Aper ile gizli bir bağı vardı fakat 20 Kasım 284 günü imparator ilan edildikten sonra ilk icraatı muhafız alayı komutanı Aper'i hançerleyerek öldürmek oldu. Böylece Aper ağzını açamadan sessizliğe boğuldu.[29]

28 Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 56–58; Potter (2004), s. 279–280.

29 Kaynaklar için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 112–121.

Bu esnada Carus'un diğer oğlu Carinus, Pannonia'da Sabinus Iulianus isyan edince başka bir mücadeleye girişti. 285 yılında Carinus, Verona civarında zuhur eden muharebede düşmanı ezip geçti fakat o zaman Diocletianus'un birlikleri de doğudan ilerleyişe geçmişti. Birkaç ay sonra rakipler, Margus Nehri'nin Tuna ile birleştiği yere yakın bir alanda karşı karşıya geldiler. Şiddetli bir muharebe yaşandı, hatta Carinus kazanacak gibi duruyordu. Ancak ne var ki kendi subaylarından bazıları taraf değiştirmeye karar verince öldürüldü. İddiaya göre bu ihanetin sebeplerinden birisi, imparatorun diğer kişilerin karılarını sık sık ayartmasıydı. Şimdilik Diocletianus tek imparatordu. İç savaşlardan sonra iktidara gelen Septimius Severus'tan bu yana imparatorluğun gördüğü en başarılı yönetici olduğunu kanıtlayacaktı.[30]

Carus'un yaptığı saldırılardan sonra Persia, tahtta hak iddia eden ve birbirine rakip kişilerin mücadelesiyle parçalanmıştı. 272 yılında I. Şapur öldü. 224 yılında Parthların yenilgisinden beri neredeyse yarım asırdır ya kendisi ya da babası krallığı yönetmişti. Her ikisi de güçlü liderler ve maharetli komutanlardı. Birlikte hanedanlıklarını sıkı sıkıya kurmuşlardı. Lakin, diğer Pers krallarının bu kadar uzun ömürlü ve başarılı olması için uzun yıllar geçmesi gerekecekti. Şapur'un oğlu, kral olduktan bir yıl sonra öldü. Torunu ise sadece üç yıl tahtta kalabildi. Bu adamın oğlu II. Vahran tahta geçtiğinde kraliyet ailesi bölündü. Keza ailenin bir diğer kolu başka bir adayı destekleyip isyan etmişti. Bu, Erdeşir ve Şapur'un başarılarının bir başka işaretiydi. Sâsâni ailesinden başka tahtta hak iddia edecek birilerinin çıkmasına izin vermemişlerdi. Yine de krallığın feodal yapısı ve aile üyelerine, her bir bölgenin yerel kralı olarak duyulan büyük ihtiyaç her zaman, kraliyet ailesi içinde mutlak güç için bir rekabet çıkma ihtimali bırakıyordu.[31]

Modern tarihçiler Sâsâni Perslerini, eski Parth İmparatorluğu'ndan çok daha korkutucu ve saldırgan bir rakip olarak görmeye meyillidir. Hatta bazıları yeni bir süper güç olduklarını, Romalılar için askerî alandaki harcamalarını muazzam oranlarda artırmaya mecbur kalacak büyük bir tehdit yarattıklarını söylerler. Bu harcamaların maliyeti imparatorluk ekonomisinin omuzları üzerine büyük bir yük bindirmiştir ve

30 Zosimus I. 73.

31 R. Frye, *CAH*² (2005), s. 470-471.

çarpıcı siyasi ve sosyal değişikliklerin yaşanmasına vesile olmuştur. Bu yüzden, Roma devleti içindeki radikal değişiklikler (çoğu Diocletianus döneminde meydana gelecek ya da tamamlanacak) yeni duruma karşı verilen travmatik olsa da zaruri bir cevaptı.[32]

Bu, oldukça makul fakat doğrulaması çok zor bir teoridir. Teorinin temelinin büyük kısmını hiç şüphesiz I. Şapur'un kazandığı göz alıcı zaferler oluşturur lakin bu teori o zamanki durumun ve Şapur'un hedeflerinin bağlamında değerlendirilmelidir. Pers elçilerinin övünmelerine rağmen Sâsânilerin eski Ahameniş İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı gerçekten hedeflediğine dair tek bir delil bile yoktur. Bunlar, kendi topraklarıyla sınır bölgelerde Roma gücünü dizginlemek istemişti. Keza Roma hiçbir zaman rahat veren bir komşu olmamıştı ve zaman içinde topraklarını kademe kademe genişletmişti. Bunun yanı sıra Sâsâniler, Armenia'daki Parth hükümdarlarının ve krallık üzerindeki egemenliklerine meydan okuyabilecek kişilerin kökünü kurutmaya ihtiyaç duymuştu. Erdeşir ve Şapur sınır bölgelerine hâkim olmak ve imparatorluğun bizzat kendisine saldırmak için Roma'nın zayıflığından istifade etmişti.

Ne var ki bu hiçbir zaman kalıcı bir fetih konusu olmadı. Perslerde bunu başaracak güç yoktu ve muhtemelen kendileri de uzun vadeli bir işgal yapmayı hiç düşünmemişlerdi. İstilacı ordular, geniş bir alanda yayılan Roma eyaletlerini yağmalayabilirdi, ki böyle de yaptılar. Antakya gibi büyük şehirler düştü ve yağmalandı ancak Perslerin bu şehirleri ellerinde tutması gibi bir şey hiç söz konusu değildi. Bir başka önemli konu ise çok sayıda savaş tutsağı ele geçirilmesiydi. Şapur binlerce kişiyi tutsak etmişti. Bu kişileri krallığının iç bölgelerine götürdü ve kaçma ihtimallerini ortadan kaldırmak için sınırlardan çok uzak yerlere yerleştirdi. Burada kral için büyük mühendislik işlerinde çalışarak şehirler, barajlar ve sulama sistemleri inşa ettiler. Sonuç olarak kraliyet topraklarındaki tarımsal ürünlerde artış yaşandı. Bu ise kralın gücünü ve zenginliğini daha da artırdı.[33]

32 Bkz. P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005), s. 58–67, özellikle s. 60, 64.

33 Potter (2004), s. 256; Dodgeon & Lieu (1991), s. 67, 297, özellikle S. Lieu, "Captives, Refugees and Exiles", P. Freeman & D. Kennedy (ed.), *The Defence of the Roman and Byzantine East* (1986), s. 475–505.

Pers ordusu doğru koşullar altında etkili oluyordu. Öte yandan bunun Parth birliklerinden büyük bir farkı olup olmadığını söylemek zordur çünkü bu konu hakkında çok az bilgiye sahibiz. Sâsânilerin, Parthlardan kuşatma alanında biraz daha yetenekli olduğuna dair daha çok delil vardır fakat bu da abartılmamalıdır. Erdeşir ve Şapur'un kendilerini iktidara taşıyan çok iyi orduları vardı. Daha sonraki kralların çoğunun komutasında bu kadar fazla deneyimli ve kendine güvenen asker olmayacaktı. Bu, sabit bir ordu değildi. Ele geçirilen şehirlerde garnizon olarak görev yapmaya uygun, yarı zamanlı çalışan ve feodal yapıdan gelen bir orduydu. Büyük bir başarıdan sonra kıtaların çoğu dağılmaya ve ganimetleriyle evlerine dönmeye başlıyordu. Bu da orduyu saldırıya açık bırakıyordu.

Bildiğimiz kadarıyla 260 yılından sonra Şapur, Romalılara karşı saldırganlık göstermedi. Odaenathus, Ctesiphon'a kadar akın düzenledi ve görünüşe göre ciddi bir yenilgi almadı. Roma İmparatorluğu hâlen bölünmüş olsa da Pers kralı başka bir büyük saldırıya girişmedi. Bunun bir sebebi, Odaenathus ve ardından Zenobia'nın güçlü bir orduya sahip olmasıydı. Fakat bu ordunun barış dönemlerinde doğu eyaletlerinde bulunan düzenli Roma ordusu kadar güçlü olup olmadığı belli değildir. Şapur, büyük krallığının başka yerlerinde sorunlar yaşamış olabilir, krallığının Roma'dan başka ülkelerle de sınırı olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Daha da önemlisi, Romalılarla savaşarak ihtiyaç duyduğu her şeyi çoktan elde etmişti: Üç imparatoru ortadan kaldırmış ve rezil etmiş, Roma ordularını ezip geçmiş, çok sayıda şehir, ganimet ve esir ele geçirmişti.

Romalılar, güçlü ve genelde agresif bir komşuydu. Erdeşir ile Şapur'un yeni kazandıkları krallıklarında birleştirebileceği tebaaya karşı tehdit yaratıyorlardı. Her iki adam da iktidarda kalabilmek için zafer kazanmaya gereksinim duymuştu. Zayıflamış ve bölünmüş bir Roma onlar için ideal bir hedefti. Aldıkları başarılar yeni savaşlar çıkmasını teşvik etti çünkü Romalılar karakteristik olarak, Persia'yı işgal etmek suretiyle intikam almanın yollarını arıyorlardı. Bu saldırıları mağlup etmeyi (ya da en azından püskürtmeyi) başarmak kadar Roma eyaletlerine yeni seferler düzenleme fırsatı da hükümdara daha fazla şan getiriyordu.

Persia, Roma İmparatorluğu'nun dengi değildi. Roma ile Persia'yı birbirine rakip süper güçler olarak görmek oldukça yanıltıcıdır.

Roma'dan sonra Persia şüphesiz bilinen dünyadaki en büyük devletti. Herhangi bir barbar kabilesinden ya da kabile konfederasyonundan çok daha büyüktü ancak yine de Roma İmparatorluğu'nun sahip olduğu zenginliğe, kaynaklara ve profesyonel orduya sahip değildi. Erdeşir ve Şapur zafer kazanmak ve iktidarda kalabilmek için savaşmıştı. Bu tür korkutucu kralların ortaya çıkması ve yeni zaferlere ihtiyaç duymaları, bölünme ve iç savaşlar yüzünden Roma'nın zayıfladığı bir döneme denk gelmişti. Şapur, tahtının güvenliğini artırınca çok daha uysal hâle gelmiştir. Sonraki Sâsâni kralları da askerî açıdan yetenekli kişiler değillerdi ya da iç savaşlarla Roma'ya saldıramayacak kadar çok meşgullerdi. Öte yandan Romalıların arasında iç savaşların daha da azalması sonucunda daha güçlü ve daha birleşik bir Roma ile karşı karşıya kaldılar. Persler, nesiller boyunca Şapur'un başarılarını tekrarlayamadı.

7
KRİZ

"Daha önce hiçbir zaman bu kadar çok deprem ve salgın olmamış, bu kadar fazla tiran ya da alışılmadık kariyerlere sahip imparator ortaya çıkmamıştı. Daha önce bu tür şeyler olsa bile nadiren yaşanmıştı. Bu adamların bazıları oldukça uzun süre tahtta kalmış, bazıları ise sadece geçici bir iktidar dönemi yaşamıştır; kimileri imparator unvanlarını güç bela alabilmiş, tahttan indirilmeden önce de onurlarını kaybetmiştir. Altmış yıllık bir süre içinde Roma İmparatorluğu, bu sürenin garanti edebileceğinden daha fazla hükümdar tarafından paylaşılmıştır." – *Herodianos, üçüncü yüzyıl ortaları.*[1]

İmparator Alexander Severus'un öldürülmesi ile Diocletianus'un Carinus'a karşı aldığı zaferin arasından geçen yarım asırda altmıştan fazla kişi imparatorluk tahtında hak iddia etti. Kesin sayıyı vermek imkânsızdır çünkü bazı durumlarda bir isyan liderinin gerçekten de tahta geçmeyi hedeflediği ya da mevcudiyeti bile şüphelidir. 2004 yılında Oxfordshire'da bulunan bir sikkede, ancak kısa bir süre var olabilmiş gasıp Domitianus'un yüzü ve ismi görülür. Edebi kaynaklarda adı çok az geçen bu adam, söylenene göre 270 ya da 271 yılında Aurelianus'a karşı ayaklanmıştı. Daha önce de isminin olduğu sadece tek bir sikke bulunmuştu ve bu, sahte bir sikke olarak göz ardı edilmiştir. Şimdi ise Domitianus'un batı eyaletlerinden birinde imparatorluk tahtına geçmek istediği ve kendi adına sikke darbettirecek kadar uzun süre yaşadığı açıktır.[2]

1 Herodian 1. 1. 4–5 (LOEB edisyonu).

2 Domitianus'un söz edildiği kaynaklar için bkz. Zosimus 1. 49; SHA, *Gallienus* 2. 6; *Thirty Tyrants* 12. 14, 13. 3.

Domitianus, sadece birkaç hafta tahtta kalabilen çok sayıda istekli imparatordan biriydi. Babasıyla ortak imparator olduğu yedi yıla, tek başına imparator olduğu sekiz yıl eklenecek olursa Gallienus diğerlerinden çok daha uzun süre tahtta kalmıştır. Öte yandan Postumus'un dokuz yıllık iktidarı en uzun tek başına imparatorluk yapma süresini temsil eder. Gallienus da Postumus da kendi kıdemli subaylarının yer aldığı komplolarla öldürülmüştü. Bu, hem kalıcı imparatorların hem de kısa ömürlü gasıpların yaşadığı açık ara en yaygın kaderleriydi.

235–285 yılları genelde anarşi dönemi olarak tanımlanır ve bütün bu dönem "Üçüncü Yüzyıl Krizi" olarak adlandırılır. Şüphesiz, imparatorların sık sık değişimi birinci ve ikinci yüzyıllarla büyük tezattı. MÖ 31 ile MS 180 yılları arasında sadece on altı imparator olmuştu (Marcus Aurelius'un mevkidaşı Lucius Verus da sayılırsa on yedi). Yine de bu dönem, Marcus Aurelius'un ölümünden sonraki elli beş yıldan daha farklıdır. 180 ila 235 yılları arasındaki dönemde on imparator olmuştu (Geta'yı da dahil edersek on bir). Severus hanedanının sonraki imparatorlarına karşı isyan çıkaran kısa ömürlü birkaç gasıp da dahil edilecek olursa bu sayı daha da artabilir. Üçüncü yüzyılın ortalarında işler açık bir şekilde kötüye gidiyordu fakat bu, aslında bir mevki meselesiydi. Benzer şekilde, Diocletianus da yirmi yıl boyunca mevkidaşlarıyla tahtta kalsa da bu yıllarda tahtı gasp etmek isteyen birçok kişi vardı ve bir süre boyunca Britanya ile Galya'nın bazı bölümleri, daha önceki "Galya İmparatorluğunu" tekrar edercesine imparatorluktan ayrılmıştır. Eskisi kadar sık olmasa da iç savaş hâlen yaygın yaşanan bir olaydı.

"Üçüncü Yüzyıl Krizi" eskiden en iç karartıcı ifadelerle anlatılıyordu. Bu, Romalıların yeni ve çok daha güçlü düşmanlara karşı üst üste yenilgi aldığı bir dönemdi. Pers orduları Antakya'yı ele geçirmiş, Got korsan filoları Küçük Asya ile Yunanistan'ı yağmalamış, diğer barbarlar da sınırları yararak Galya, İtalya ve İspanya'ya saldırmışlardı. Yıllar boyunca doğunun büyük bir kısmını Palmira hükümdarları kontrol etmiş, batı eyaletleri de art arda gelen kendi imparatorlarının yönetimiyle imparatorluktan kopmuştu. Ayrıca, geniş bölgelerde salgın dalgaları yaşanıyordu ki bu öldürücü olması ve salgına kurban giden insan sayısı bakımından Antoninus salgını kadar ciddiydi. Bu sırada art arda gelen imparatorların savaş bütçesi oluşturmak adına müthiş bir devalüasyona yol açmasıyla ekonomi de çökmüştü. Toplum da değişmişti. Kırsal alanlarda yaşayan

en fakir vatandaşların bazıları artık köleden daha fazlası değildi. Bütün bunlara bir de yeni bir itikat krizi eklenmişti. Her yerde insanlar eski inançları, yeni dinler ve batıl inançlar için terk ediyorlardı.

Ne var ki akademik modalar değişir. Bugün çok az kişi böylesi ümitsiz bir manzarayı kabul ediyor. Keza deliller artık başka şekillerde anlaşılmaktadır. Kimileri krizin yanlış bir kelime olduğunu iddia eder çünkü imparatorluğun herhangi bir surette hayatta kalmaya çalışmasıyla ilgili bir şey asla söz konusu olmamıştı. Lakin bunun köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olduğundan kimse şüphe etmez. Diocletianus'un imparatorluğu Marcus Aurelius'un imparatorluğundan çok farklı görünüyor ve işliyordu. Diocletianus'un yarattığı sisteme bakmadan önce, gerçekleşmiş gibi görünen bazı büyük değişiklikleri ele almak için konuya ara vermek gerekir.[3]

SEZAR'IN HAKKI SEZAR'A: PARA VE EKONOMİ

İmparatorlardan bolca para harcamaları beklenirdi. Herhangi bir yeni imparatorun ilk icraatı orduya bahşiş (ya da bağış) dağıtacağına söz vermekti. Bu, sonraki yıllarda tahtı gasp etmek isteyen kişiler kadar Marcus Aurelius için de geçerliydi. Normal koşullarda bile ordunun devamlılığını sağlamak imparatorluk bütçesindeki en büyük gider kalemiydi. Sık sık yaşanan savaşlar (özellikle de imparatorluk içinde gerçekleşen ve

3 "Üçüncü Yüzyıl Krizi" tartışmaları için bkz. A. Watson, *Aurelian and the Third Century* (1999), s. 1–20; A. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602*, Vol. 1 (1964), s. 1–36; G. Alfdy, "The Crisis of the Third Century As Seen By Contemporaries", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 15 (1974), s. 89–111; W. Liebeschuetz, "Was There a Crisis of the Third Century?", O. Hekster, G. Kleijn & D. Slootjes (ed.), *Crises and the Roman Empire* (2007), s. 11–20. Genel olarak bkz. R. MacMullen, *Roman Government's Response to Crisis, AD 235–337* (1976); *Corruption and the Decline of Rome* (1988). Son zamanlarda yayımlanmış ve döneme hâlen karamsar bakar bir çalışma için bkz. L. de Blois, "The Crisis of the Third Century A.D. in the Roman Empire: A Modern Myth?", L. de Blois & J. Rich (ed.), *The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire* (2002), s. 204–217. Döneme dair daha olumlu bir görüşün aktarıldığı çalışma için bkz. C. Witschel, "Re-evaluating the Roman West in the 3rd c. A.D.", *Journal of Roman Archaeology*, 17 (2004), s. 251–281. Krizden ziyade dönüşümün olduğu dönem anlayışı için bkz. R. Reece, "The Third Century: Crisis or Change?", A. King & M. Henig (ed.), *The Roman West in the Third Century: Contributions From Archaeology and History* (1981), s. 27–38. Bu dönem ile Roma İmparatorluğu'nun son dönemleriyle alâkalı diğer temaların anlatıldığı bir eser için bkz. M. Chambers (ed.), *The Fall of Rome: Can it be Explained?* (1963).

çok az ganimet verenler) bunun toplam maliyetini büyük oranda artırıyordu. Bütüne bakıldığında, iktidarları gerçekten etkin gibi gözüktüğü ve çok sayıda ciddi yenilgi alınmadığı sürece askerî birlikler herhangi bir köklü imparatorluk ailesine sadık kalabilirdi. Yeni imparatorların bu düzeyde sadakat kazanması çok çok daha zordu. Bu ise askerlere cömert davranma ihtiyaçlarını daha da artırıyordu. Severus, yüzyıldan uzun bir süre boyunca ilk kez asker maaşlarını yükseltmişti. Birkaç yıl sonra Caracalla bu ücrete tekrar zam yaptı. Macrinus bu ücretlerle başa çıkmakta zorlanmış ve durumu beceriksiz bir şekilde idare etmesi, hızla çöküşüne yol açmıştır.

Roma imparatoru dünyadaki en büyük toprak sahibiydi. İmparatorluk mülkleri muazzam boyutlarda tarım arazileri kadar eyaletlerdeki madenler gibi şeyleri de kapsıyordu. Kökeni her ne olursa olsun bunlar artık kişisel bir mülk olmaktan çıktı ve herhangi bir aile bağı olup olmadığına bakılmaksızın imparatordan imparatora geçmeye başladı. İdam edilmiş rakiplerin istimlak edilen mal mülkleri de bunlara ekleniyordu fakat herhangi bir hükümdarın çok sayıda zengin ve nüfuz sahibi insanı öldürmesi tehlikeliydi. Yeni vergiler çıkarılabiliyordu (Dio, Caracalla'nın her insana Roma vatandaşlığı vermesinin aslında para kazanmak için bir girişim olduğuna inanıyordu) ya da eski vergiler hükümetin çıkarına göre yeniden yorumlanabiliyordu. Bu da tehlikeliydi. Afrika'da resmî tahsildarların zorla vergi toplamasına karşı duyulan nefret, Gordianusları Maximinus'a isyan etmeye teşvik etmişti. Bütüne bakılırsa eyaletlerdeki vergi oranları önemli derecede sabit kalmıştır.[4]

Ekstra gelir kalemlerini hızlı bir şekilde artırma yöntemlerinin çoğu her imparator, özellikle de iktidara yeni gelenler için tehlikeliydi. Yine de her zaman para harcama ihtiyacı vardı ve bu, ordunun sorunu değildi. İmparatorluğun küçük ölçekli bir idaresini dahi devam ettirmek için para lazımdı ve imparatorluk bürokratlarının sayısı bu dönemde gittikçe artıyordu. Ayrıca imparatorun ödemesinin beklendiği daha birçok farklı şey vardı. Roma'da ücretsiz ve sübvanse edilmiş yiyecek dağıtımı yapılıyor ve kamuya açık eğlenceler düzenleniyordu. Bununla birlikte kamu yapılarının bakımı ve yenilerinin inşası için

4 Jones (1964), s. 9–11, 20–23, 29–32; K. Hopkins, "Taxes and Trade in the Roman Empire (200 BC-AD 400)", *JRS*, 70 (1980), s. 101–125; M. Corbier, *CAH*² (2005), s. 360–386.

de para gerekiyordu. İmparatorlardan toplumlara ve bireylere cömert davranmaları beklenirdi. Eğer orantılı ve pinti kişiler olarak görülürlerse işte o zaman çok daha fazla para harcayan rakipler için bir fırsat doğuyordu. Üçüncü yüzyıldaki çoğu imparator, bütün imparatorluk kaynaklarına başvuramıyordu çünkü imparatorluğun bazı kısımları genelde rakiplerin kontrolünde oluyordu ve bu, işleri daha da kötü hâle getiriyordu. Gallienus'un bu kadar uzun süre hayatta kalmasının sebeplerinden biri de önemli imparatorluk mülkleri bulunan zengin Kuzey Afrika eyaletlerine hâkim olmasıydı. Benzer şekilde Zenobia da Roma'nın ihtiyaçlarının büyük kısmını karşılamaya devam eden tahıl deposu Mısır'ı ölümüne kadar ele geçirmemiştir.

Üçüncü yüzyıl kayıtlarında ekonomik sorunlar zaman zaman göze çarpar. İmparatorlar altın ve gümüş sikkelerin basılmasını kontrol ediyorlardı. Sikkelerin ayarını düşürüp değerini azaltarak kaynaklarını daha da artırmak onları sürekli cezbediyordu. Gümüş sikkelerdeki değişim son derece çarpıcıdır. Traianus'un döneminde bir gümüş *denarius* yüzde doksan oranında gümüş içeriyordu. İmparatorluğun salgın hastalıklar ve savaşlarla boğuştuğu Marcus Aurelius döneminde ise bu oran yüzde yetmiş beşin altına düşmüş gibi görünüyor. Septimius Severus asker maaşlarını yükseltmiş ve sikkelerdeki gümüş oranını yüzde elliden aşağı düşürmüştü. Caracalla ise *Antoninianus* olarak bilinen ve muhtemelen iki *denarius* değerindeki yeni bir gümüş sikke piyasaya sürdü. Bu sikkenin ağırlığı bir buçuk *denarius*a eşitti. Bu uygulama Elagabalus döneminde durduruldu fakat Balbinus, Pupienus ve III. Gordianus'un ortak yönetiminde yeniden ortaya çıktı. Bu zamana değin gümüş miktarı yüzde kırka yaklaşmıştı. Yüzyılın ortalarında bu orandaki düşüş hızla arttı. Aurelianus imparator olduğunda sikkelerdeki gümüş oranı yüzde 3,5–4 kadar azdı.[5]

Sikkelerin ayarının bu kadar fazla bozulmasından bir anlam çıkarmak zordur, çünkü Roma ekonomisinde her zaman olduğu gibi

5 Devalüasyon ve muhtemel sonuçları için bkz. Corbier, *CAH*² (2005), s. 330–360; C. Howgego, "Coin Circulation and the Integration ofthe Roman Economy," *Journal of Roman Archaeology*, 7 (1994), s. 6–21, özellikle 12–16, de Blois (2002), s. 215–217; R. Duncan-Jones, *Money and Government in the Roman Empire* (1994), özellikle s. 20–32; L. de Blois, "Monetary Politics, the Soldiers' Pay, and the Onset of Crisis in the First Half of the Third Century AD", P. Erdkamp (ed.), *The Roman Army and the Economy* (2002), s. 90–107.

elimizde faydalı istatiksel bilgiler bulunmamaktadır. Üçüncü yüzyılın sonlarına doğru fiyatların, ikinci yüzyıl sonlarına kıyasla muazzam derecede fazla olduğu açıktır. Bazı durumlarda fiyat artışı yüzde birkaç yüzden fazlaydı. Roma'nın önceki tarihinde bu boyutlarda bir enflasyon hiçbir zaman görülmemişti. Bununla birlikte, günlük fiyat artışlarına dair elimizdeki göstergelerin çoğu Mısır'dan gelir. Aurelianus'un iktidarına kadar Mısır sadece kendisine has bir sikke sistemi kullanıyordu. Bu dönemde ise imparatorluğun geri kalanıyla uyumlu hâle getirilmiştir.

Fiyatlar muhtemelen ansızın artmıştı. Hem büyük hem de küçük ölçekli çiftçiler de bunun sonuçlarından korunmuş olabilir çünkü satış ya da ticaret yapmak için hâlen üretim yapmak zorundaydılar. Takas sistemini kırsal ekonominin büyük bir parçası olarak görenler, imparatorluğun büyük bölgelerinin para değerindeki değişimlerden etkilenmediğini iddia etmeye yatkındır. Benzer şekilde üretim ağındaki kişilerin, tıpkı çiftçiler gibi hâlen bir pazar buldukları varsayılırsa satacak ürünleri vardı. Değişim muhtemelen yavaş bir şekilde gerçekleşmişti. Keza gittikçe artan sikke sayısının piyasada dolaşıma girmesi kademeli olarak meydana geliyordu ve belki de insanların yeni koşullara uyum sağlayacak zamanları vardı. Yine de bu tek etken değildi. Savaşlar, belki de özellikle iç savaşlar masraflı şeylerdi. Askerî disiplinin zayıflama eğiliminde olduğu bir dönemde, normalde orduların huzurlu bölgelerden harekete geçmesi gerekiyordu. Birçok kişi bu durumdan mustaripti, muhtemelen çok az insan kâr edebiliyordu. Nüfusta da bir düşüş vardı. Uzun vadede toplamda az bir değişim olsa da salgın hastalıkların bir sonucu olarak şüphesiz nüfusta yerel ölçekte kayda değer düşüşler yaşanmış olmalıdır.[6]

Nihayetinde, gerçeği bilmiyoruz. Unutmamak gerekir ki yirminci yüzyıla dair elimizdeki kaynaklar üçüncü yüzyıl kaynakları kadar kıt olsaydı o zaman Büyük Bunalım'ın ölçeğine ya da iki dünya savaşının etkisine dair gerçek bir fikrimiz olmazdı. Örneğin, Japonya'nın ve Almanya'nın artan refahı şüphesiz yüzyılın ilerleyen dönemlerinde değiştirilemez ve aralıksız gerçekleşen şeyler olarak görülürdü. Savaşın sebep olduğu yıkıma dair az sayıdaki yazılı belge de kuşku yok ki büyük bir

6 C. Bruun, "The Antonine Plague and the Third Century Crisis", Hekster, Kleijn & Slootjes (2007), s. 201–217; W. Jongman, "Gibbon was Right: The Decline and Fall of the Roman Economy", Hekster, Kleijn & Slootjes (2007), s. 183–199. Buradaki iki kaynak da üçüncü yüzyılda hem nüfusta hem de imparatorluk ekonomisinde ciddi bir düşüş olduğunu öne sürer.

abartı olarak göz ardı edilirdi. Açıkça görülüyor ki dördüncü yüzyılın başlarında Roma dünyasında çok sayıda zengin insan vardı. Bu ille de çok şey ifade etmek zorunda değil. En nihayetinde Büyük Bunalım döneminde de bazı insanlar zengin ve müreffeh olmaya devam etmiştir. Dördüncü yüzyılda, ikinci yüzyıla kıyasla varlıklı bireylerin sayısının az olup olmadığını bize söyleyebilecek hiçbir rakam yoktur. Her iki dönemde de çok fakir insanlar ile her aşamadan orta düzeyde insanlar vardı fakat tekrar söylemek gerekirse toplam nüfustaki sayıları veya oranları bilmiyoruz.

İnsanların net gelirinin azaldığına dair bazı göstergeler vardır. Üçüncü yüzyılın ortalarından itibaren günümüze ulaşan yazıt sayısında müthiş bir düşüş gözlemlenir. Bu yazıtlarda genelde şehirli kamu görevlilerinin ve diğer önde gelen yerli şahısların yaptığı kentsel hayır ve bağış işleri anıldığından, görünüşe göre artık bu tür icraatlar da azalıyordu. Bir yandan basit bir şekilde yazılı anıtların yapılması durmuş olabilir, öte yandan arkeolojik kayıtlara göre büyük kamusal yapıların da artık nadiren yapıldığı ortadadır. Çoğu şehirde zaten hamam, tiyatro, amfitiyatro, bazilika ve tapınak olduğunu belirtmek önemlidir. Bu yüzden belki de artık yeni yapılara ihtiyaç yoktu. Fakat daha önceki dönemlerde yerel aristokratların benimsediği ideolojiye göre bu, batma riski olsa bile daha da büyük yapılar inşa etmek için bir mücadele olarak görülürdü. İkinci yüzyılın başlarında Bithynia valisi Plinius da böyle bir şehirden bahsetmişti. 300 yılı itibarıyla kayda değer her şehirde büyük bir sur vardı. Bu surların ekseriyetinin yıkılmış yapılardan alınmış olması, geniş çapta bir refahın yaygın olduğunu göstermez.[7]

Uzak mesafe ticaretin gerilediğine dair de işaretler vardır. Deniz arkeologları, milattan önce birinci yüzyıldan ikinci yüzyıla kadarki dönemde, başka hiçbir dönemde olmadığı kadar fazla Roma gemi enkazı keşfetmiştir. Bu sonucu dikkatli bir şekilde değerlendirmeliyiz (çoğu buluntu Batı Akdeniz'den gelir, çünkü bu bölgede daha fazla ekip çalışma yürütmüştür). Ancak şurası açık ki söz konusu bölgede, Erken Principatus döneminde ticaret zirve yapmıştı. Diğer kıyı bölgelerinde daha fazla çalışma yapılmasıyla, belki de zaman içerisinde daha farklı bir yaklaşım görülecektir. Ancak karada yürütülen kazılar da gösteriyor

7 R. MacMullen, "The Epigraphic Habit in the Roman Empire," *American Journal of Philology*, 103 (1982), s. 233–246.

ki üçüncü yüzyıldan itibaren, eyalet dışında üretimi yapılıp piyasada dolaşan mal sayısında önemli derecede bir düşüş yaşanmıştı. Bu, özellikle de güçlü bölgesel bir gelişimin işaretedir. Galya, Britanya, İspanya ve başka yerlerde artık iyi kalite çanak çömlek ve cam eşya üretebilme ya da mozaik bir zemin örebilme maharetine sahip yeni yerliler vardı. İpek ve baharat gibi egzotik lüks mallar çok uzak bölgelerden taşınmaya devam etti. Bir kez daha, bu tür mamullerin sayısında bir değişiklik olup olmadığını bilme imkânı yoktur. Lakin Hindistan ve ötesiyle yapılan ticaret görünüşe göre üçüncü yüzyılda keskin bir şekilde yavaşlamıştı ve dördüncü yüzyılda yeniden canlanacaktı.[8]

Bazı bölgelerde şehirler boyut ve nüfus olarak küçülürken köyler ve tarlalar terk edilmiştir. Bireysel toplulukların kaderi her zaman değişiyordu ve daha küçük topluluklar çeşitli sebeplerden yok olmuştu lakin Kuzeybatı Galya gibi bölgelerde bu tür kırılmalar ve gerilemeler şüphesiz üçüncü yüzyılın ikinci yarısında daha da yaygınlaşmıştır. Sık sık savaşa doğrudan maruz kalan öteki bölgeler de zarar görüyordu. Dura Europos terk edilmiş, Palmira'nın zenginliği de bağımsızlığıyla birlikte küçülüp önemini kaybetmiştir. Üçüncü yüzyıldaki çalkantılı dönemden önce bazı bölgelerin zaten gerileyiş içinde olması muhtemeldir. Erken Principatus devrinde İtalya tarımı üretim alanında zirve yapmıştı, ta ki yeni eyaletlerin gelişimiyle kârlı pazarlar ortadan kaybolana dek. Artık kendi şarabını yapabilen Galya bölgesi İtalya'daki üzüm bağlarından bu kadar fazla ürün istemiyordu. Ticaret hızla artıyorken daha az verimli tarlalar bile kâr için işleniyordu. Buna rağmen ikinci yüzyıl itibarıyla bu tür tarlalarda artık tarım yapma gayretine girmeye değmiyordu ve artık yavaş yavaş terk ediliyorlardı. İtalya'dan sonra İspanya gelişti. Bunun sebebi özellikle de Roma'ya zeytinyağı tedarik etmesinin yanı sıra bölgede üretilen mayhoş balık sosunun (*garum*) geniş bir nüfus tarafından kullanımıydı. Zaman içerisinde İspanya'daki çiftçilere diğer bölgelerden de rakip çıktı, en önemlisi de Kuzey Afrika'ydı.

Afrika'daki Roma eyaletleri, bölgeden bölgeye büyük değişiklikler olsa da şüphesiz üçüncü yüzyılın en büyük başarı hikâyelerinden birisiydi. Bütüne bakılırsa Kuzey Afrika, büyük ölçekli savaşlardan pek

8 Hopkins (1980), s. 105–108; A. Parker, *Ancient Shipwrecks of the Mediterranean and the Roman Provinces* (1992). Hindistan ve Çin ticareti için bkz. G. Young, *Rome's Eastern Trade* (2001), s. 80–88, 126–128.

az rahatsız oluyordu (Gordianusların isyanını saymazsak bu bölgede neredeyse hiçbir zaman iç savaş olmamıştı ve sadece belli bölgeleri barbar akınlarına karşı savunmasızdı) ve ekonomisi gelişiyordu. Sulama projeleri, geniş tarım arazilerini daha önce nadiren görülmüş bir derecede verimli kılıyordu, özellikle de İtalya ve Roma pazarı için satışa sunulacak büyük oranda üretim fazlası sağlıyordu. Afrika'daki şehirler her türlü zenginlik işareti gösterir. Bunun kanıtı da sürekli büyük kamu yapılarının inşa edilmiş olmasıdır. Filistin ile Suriye eyaletlerinin diğer kısımları da zenginleşmiş gibi görünürken, özellikle de kırsal bölgelerde nüfusun yüksek olduğuna dair göstergeler vardır. Britanya iyi iş çıkarmış gibi görünen bir diğer bölgeydi ve genel olarak barışın hâkim olması bir tesadüf değildi. Afrika'nın aksine Britanya'da bazı şehirlerde gerileme işaretleri görülür ancak bu, esasında şehirli değil taşralı yerel aristokratlarla ilgili bir husus olabilir. Britanya'daki birçok çiftlik dördüncü yüzyılın başlarında en parlak dönemini yaşıyordu.

Zenginlik bölgeden bölgeye değişiyordu. Aynı eyaletler içinde bile belirgin farklılıklar vardı. Daha fazla arkeolojik bulgu, şüphesiz çok daha karmaşık bir resim ortaya çıkacaktır. Bu yıllarda bazı bölgelerin çok kötüye giderken ve hatta çöküşe sürüklenirken diğerlerinin daha iyi durumda olduğuna kuşku yoktur. En kötü etkilenen yörelerde bile aslında iyi durumlu az sayıda birey ve topluluk vardı. Bu, en umutsuz koşullarda bile neredeyse her zaman geçerli bir durumdur. Ayrıca çok sayıda trajik olay yaşanmış olması da muhtemeldir; ekonomik durumdaki değişimlerle baş etme gücü olmayanlar (ya da kısa vadeli talihsizliklerden birine maruz kalanlar) başarısız oluyor ve her şeylerini yitiriyorlardı. Neredeyse her ticari işletmede bu tür riskler daima vardı ancak söz konusu çalkantılı dönemde bunlar daha da yaygınlaştı. Başarı ve başarısızlık marjları artık daralan kişiler, her çağda olduğu gibi çok büyük ihtimalle kaçınılmaz olarak çöküşe geçiyordu. Afrika'da kentsel görevlerde bulunmak isteyen ya da festival ve inşa projelerine kaynak akıtabilecek çok sayıda zengin yerli vardı. Başka yörelerde ise belki de şehirlerin devamlılığını sağlamaya istekli veya muktedir bir avuç kimse bulunuyordu.[9]

9 Bkz. Witschel (2004), özellikle s. 261–274; D. Bar, "Was there a 3rd-C. economic crisis in Palestine?" J. Humphrey (ed.), *The Roman and Byzantine Near East*, Vol. 3. (2002), s. 43–54; Reece (1981), MacMullen (1988), s. 23–35; M. Todd, *Roman Britain* (3. edisyon 1999), s. 156–178.

Roma'nın para biriminin değeri muazzam derecede düşmüştü (artık *denarius* kullanılmıyordu, bunun yerini yeni gümüş sikkeler almıştı ve bir süredir bronz sikke hiç bulunmuyordu) fakat birçok açıdan sikkelerin üzerindeki yazı ve görseller sikkenin kendisinden daha değerliydi. Bütün sikkelerde hâlen imparator başları yer alıyordu. Sikkeler imparatorluk topraklarında değerli madenin içeriğine göre değil, bölgenin yerel değer birimine göre ayarlanıyordu. (Roma sınırları dışında işler daha farklıydı, daha eski ve daha saf sikkelerin tercih edildiğine dair bazı deliller vardır.) Zaman zaman yenilgiye uğratılmış imparatorların imgelerini taşıyan sikkelerin değerli olup olmayacağına dair endişe oluyordu fakat otoriteler genellikle düzgün şekilde darbedilen bütün sikkelerin kabul edilebileceğini vurguluyordu.[10]

300 yılında Roma İmparatorluğu'nun ekonomisi, hükmettiği bölgelerde bin yıldan uzun bir süredir görülen, diğerlerinden açıkça daha ileri düzeyde ve güçlüydü. Elimizde istatistikler olmadan ikinci yüzyıl koşullarıyla bu dönemin koşullarının kıyaslamasını yapamayız ancak ekonomi muhtemelen daha güçlü değildi ve kuvvetle muhtemelen büyük bir farkla gerilemişti. Roma döneminde kutuplardaki buzullarda kirlilik yaşandığı göstergeleri milattan sonra birinci ve ikinci yüzyıllarda ticaretin müthiş derecede arttığına işaret eder. Fakat bu artış üçüncü yüzyılda keskin bir düşüşe geçmiştir. Örneğin birçok alanda, on dokuzuncu yüzyıla kadar bu dönemdeki kadar çok kurşun ve bakır oranına ulaşılmayacaktı. İspanya ve Britanya'daki madenlerin bir kısmı, daha hâlen çokça kaynak olmasına rağmen ikinci yüzyılın sonlarında ya da üçüncü yüzyılın başlarında terk edilmişti. Dacia'daki madenlerin kaybedilmesini de hesaba katarsak görünüşe göre imparatorluk artık çok daha az oranda maden üretiyor ve işliyordu. Madeni para birimi sistemindeki sorunların temelinde gümüş ve bronz madenlerindeki kıtlık yatıyordu.[11]

Üçüncü yüzyıldaki gerileyişin bir kısmının geçici olduğu ortaya çıkmış, hatta az sayıda bölge başka hiçbir zaman olmadığı kadar zenginleşmiştir fakat diğer yerlerde tablo pek de umut verici değildi.

10 Cermenlerin daha eski gümüş sikkeleri tercih ettiği iddiası için bkz. M. Todd, *The Early Germans* (2. Edisyon, 2004), s. 98–101, burada bu görüşe şüpheyle yaklaşır.

11 A. Wilson, "Machines, Power and the Ancient Economy", *JRS*, 92 (2002), s. 1–32, özellikle 24–31.

Nihayetinde Roma İmparatorluğu'nun olayı, büyük boyutu ve zenginliğiydi. Muhtelif bölgeler arasında zaman içerisindeki farklılıklar kaçınılmazdı. Bütüne bakıldığında ekonomi muhtemelen gerilemiş ve nüfus da kuvvetle muhtemel azalmıştır. Buna rağmen imparatorluk hâlen, bilinen dünyadaki diğer devlet veya halklardan muazzam ölçüde zengin ve kalabalıktı.[12]

SENATÖRLER VE ATLI SINIFI MENSUPLARI

Senatörler hâlen aşırı (bazıları inanılmaz) derecede zengindi ve nüfuz sahibiydi fakat üçüncü yüzyılda siyasi rolleri derinden değişmiştir. Gallienus'un senatörlere, askerî görevlere gelme yasağı getirdiği söyleniyordu. Bu muhtemelen bir abartıydı. İmparator, köklü bir değişime katkıda bulunmuş olabilir, ama yine de büyük ihtimalle bu yönde bir karar alınmamıştı. Senatör ailelerinden gelen genç adamlar artık lejyonlarda kıdemli *tribunus* olarak hizmet etmiyordu ve senatörlere de bir lejyonun komutası verilmiyordu. Senatörler eyaletleri yönetmeye ve kimi durumlarda da eyalet garnizonlarını kontrol etmeye devam etti fakat zaman geçtikçe artık büyük ordulara komuta etmez oldular. Devletin önde gelen görevlilerinin hem sivil hem askerî mevkilere gelmesi geleneği, en azından sekiz yüzyıl önceki Cumhuriyet'in başlangıç dönemlerine kadar gidiyordu. Artık bu gelenek sona ermişti.[13]

Bunun yerine artık, profesyoneller ya da uzmanlar tercih ediliyordu. Kişiler askerî, idarî ya da hukukî alanlarda kariyer yapıyorlardı. Ordudaki üst rütbelerin tamamı (aslında çoğu idarî görevdeydi) atlı sınıfı mensuplarına geçti. Modern görüşe göre profesyoneller amatörlerden belirgin şekilde daha yetkin olmalıydı. Dolayısıyla, kariyerinin büyük kısmını orduda geçiren atlı sınıfı mensupları ortalama olarak, uzmanlık düzeyi daha düşük bir kariyer boyunca birkaç yıllık askerî deneyim kazanmış senatörlerden daha iyi komutanlar olmalıydılar.

12 Nüfustaki düşüşün Roma'nın çöküşüne muazzam katkı yaptığı teorisi için bkz. A. Boak, *Manpower Shortage and the Fall of the Roman Empire in the West* (1955). Genel olarak ekonomi için bkz. W. Jongman, "The Roman Economy: From Cities to Empire", de Blois & Rich (2002), s. 28–47.

13 Aurelius Victor, *De Caesaribus* 33, 37. Ayrıca bkz. L. de Blois, *The Policy of the Emperor Gallienus* (1976), s. 37–47; E. Lo Cascio, *CAH*² (2005), s. 158–165.

Eğer böyleyse, o hâlde atlı sınıfı mensubu subayların ordudaki üst rütbelere yükselmesi askerî etkinlik için gerekli bir şey olarak görülebilir. Bu, Sâsâni Persleri ve Gotlar gibi yeni kavimlerin gelişinin yarattığı baskıyla konfederasyonlar hâlinde birleşen Cermen kabilelerinin, iddiaya göre artık daha da büyüyen yeni tehditleri yaratmasıyla sık sık ilişkilendirilir. Senatonun amatör komutanları bariz bir şekilde bu tür sert rakiplerle başa çıkamıyordu. Bu yüzden imparatorlar da pragmatik bir tutum benimseyip deneyimli atlı sınıfı mensubu subayları tercih etmeye başlamıştı.[14]

Diğer birçok teori gibi bu teori de Geç Roma İmparatorluğu döneminde köklü değişikliklere yol açan dış baskıların rolünü vurgular. Ancak üçüncü yüzyılda Persler ve Cermenlerin yarattığı tehdit boyutunun büyük oranda abartıldığını daha önce incelemiştik. Bu toplumların başarıları daha çok Roma'nın, ordu ve sınır unsurlarının temel zayıflıklarından ziyade iç karışıklıktan kaynaklanan zayıflığıyla alâkalıydı. Ayrıca senatör ve atlı sınıfı mensuplarının rekabetinde herhangi bir kayda değer fark görmek de oldukça zordur. Üçüncü yüzyılda komutanlık standartları hakkında çok şey söylemek için pek de delil yoktur fakat kaynakların daha çok olduğu dördüncü yüzyıldaki "profesyonel" ordu komutanları da Principatus dönemindeki "amatör" senatörlerden daha yetkinmiş gibi görünmüyor. Her iki kesimden komutanlar da askerî birliklere çoğunlukla benzer şekilde komuta ediyorlardı.[15]

Roma dünyasında da modern dünyadaki gibi uzmanlık alanları olduğu fikrini dayatmak çok kolaydır. Atlı sınıfı mensubu subaylar, kariyerlerinde sadece askerî görevler bulunması bakımından profesyonellerdi, herhangi bir şekilde uzmanlık eğitimi almıyorlardı. Bazıları ast rütbelerden sonra üst rütbelere yükseliyordu ve en ünlüleri yüzbaşılardı fakat birçoğu yaklaşık 500 kişilik bir birliğin (genelde yardımcı birliklerden bir piyade *kohortu*) komutasına atanıyordu. Uzun hizmet dönemlerinden deneyim kazanıyor, zaman içerisinde devamlı olarak üst rütbelere yükseliyorlardı ve yükseldikçe daha çok şey öğrendikleri

14 D. Potter, *The Roman Empire at Bay, AD 180–395* (2004), s. 258; Watson (1999), s. 10; F. Millar, *The Roman Empire and Its Neighbours* (1981), s. 60–61; Y. Le Bohec, *The Imperial Roman Army* (1994), s. 198–199.

15 Komutanlık tarzları hakkında bkz. A. Goldsworthy, *In the Name of Rome* (2004), özellikle s. 336–359.

düşünülüyordu. Aynı varsayım senatör sınıfından subaylar için de yapılıyordu, tek fark sevk ve idare yetenekleri kazanmak için daha az zamanlarının olmasıydı. Terfi ettirilecek atlı sınıfı mensubu subayları seçmek için ana kriterin liyakat olduğuna dair tek bir delil bile yoktur. Aslında bu süreç içerisinde iltimas kilit rol oynamamış olsaydı işte bu, son derece çarpıcı olurdu. Ayrıca imparatora sadakat meselesi de vardı.

Principatus döneminde atlı sınıfı mensupları muhafız alayına komuta etmenin yanı sıra Mısır'ı ve burada konuşlanan lejyonları da yönetiyordu. Hiçbir imparator Roma'daki tek askerî gücün ya da tahıl tedarikinin çok büyük kısmını sağlayan bir eyalet yönetiminin, kendisine kolay bir şekilde rakip olabilecek bir senatörün eline düşmesini istemezdi. Atlı sınıfı mensuplarına güvenilebilirdi çünkü bunların tahtta hak iddia edebilmek için (en azından ilk önce senatör olmadan) sosyal statüleri ve siyasi bağlantıları yoktu. Septimius Severus iki imparatorun öldürülmesinden ve üç rakibini saf dışı bıraktığı dört yıllık savaştan sonra iktidara gelmişti. Muhafız alayının mevcudunu artırmak ve II. *Parthica* Lejyonunu Roma yakınlarında konuşlandırmak suretiyle emri altındaki birlikleri büyük oranda genişletmesi hiç şaşırtıcı değildir. Meydana getirdiği bu ve diğer iki lejyonun tamamına, Mezopotamya eyaletinde olduğu gibi, atlı sınıfı mensupları komuta ediyorlardı. Aynı zamanda birçok mevcut eyalet ikiye bölünmüştü. Senatör sınıfından gelen komutanlar hâlen askerî birliklerin başındaydı fakat hiçbirinde ikiden fazla lejyon yoktu. Güçlü askerî birliklerin başındaki senatörler, özellikle de kısa bir süre önce silahlı birlikler vasıtasıyla güç kullanıp iktidara gelmiş bütün imparatorlar için potansiyel tehditti. Atlı sınıfı mensupları daha az tehlikeli olarak görülse de zaman içerisinde bu da değişmiştir.[16]

Caracalla, senatörlerin kendisine eşlik etmesinden hoşlanmazdı ve etrafında subayların olmasını tercih ederdi. Bu nedenle öldürülmesinden sonra, atlı sınıfı üyesi Macrinus, sahadaki askerleri kendisini imparator olarak kabul etmeye ikna etti. Senato da onu hızlı bir şekilde imparator olarak tanıdı. Macrinus'un bir ordusu vardı ama senatonun

16 Muhafız alayı komutanı Seianus'un imparator Tiberius'a karşı kurduğu ve başarısızlıkla sonuçlanan komplo sayesinde ilk önce senatör olmuş sonra da kamu görevlerinde bulunmuştur. Üç yazıta göre *II. Parthica* Lejyonu bir dönem, senatör sınıfından gelen bir komutanın emrindeydi. Bkz. J. Balty & W. Van Rengen, *Apamea in Syria: The Winter Quarters of Legio II Parthica* (1993), s. 16, 39–41.

yoktu, öte yandan Severus'un senatör sınıfını tasfiye edişinin anısı hâlen tazeydi. Bundan sonra, artık senatodan yeni bir imparator çıkması kuraldan ziyade bir istinası olacaktı. Çocuk yaşta da imparatorlar olmuştu fakat büyük çoğunluk atlı sınıfı mensubu subaylardı. Senatörler artık ordulara komuta etmez oldukça, bu sınıftan imparatorluk sınıfına yükselebilecek birinin olması da artık pek muhtemel değildi.

Üçüncü yüzyılda doğal yollardan ölen imparatorların sayısı çok azdır. Buna kesin örnek olarak sadece Septimius Severus ve II. Claudius verilebilir. İmparatorların çoğu, astları tarafından öldürüldü. Suikastlar ve bir ordu ile birlikte baş kaldıran gasıplar sık rastlanan hadiselerdi. Bu yıllarda iktidarı ele geçiren adamlar açık bir şekilde hırslı ya da ergen yaştaki imparatorlar örneğinde olduğu üzere, arkalarında hırslı kişiler bulunan insanlardı. Ayrıca kaçınılmaz şekilde gergindiler ve kendilerini güvende hissetmiyorlardı. Bunlardan bir tanesi bile tamamen güvende hissedecek kadar uzun yaşamamış, çok azı istikrarlı bir hanedan kurabilmiştir.

Korkuya kapılan insanlar, sadece iyi tanıdıkları insanlara güvenme eğiliminde olacaklardır. Burada tercih, aile üyeleri ve güvenilirliğini kanıtlamış kişilerden yana oluyordu. İstisnalardan biri olarak, Elagabalus ile Alexander arasındaki kırılgan ilişkiyi verebiliriz.

Bunun dışında, eski mevkidaşlar ve ast rütbeliler tercih ediliyordu. Dolayısıyla kariyerlerini orduda geçiren atlı sınıfı mensupları, kendi ordularına komuta etmeleri, eyaletleri yönetmeleri ve idari alandaki üst düzey makamlara gelmeleri için diğer subayları seçiyorlardı. Subaylar, senatörlerin çoğunu yakından tanımıyorlardı ve her durumda üst düzey makamlarda bulunmakla, bağlantıları ve zenginlikleriyle övünebilecek kişilere karşı temkinli davranıyorlardı. Senatörlerin hükümetten birdenbire azledilmesi gibi bir şey olmadı. Sadece bütün üst düzey atamalar ve özellikle de askerî görevlendirmeler zaman içerisinde senatör sınıfı dışından kişilerle yapılmaya başladı. Herhangi bir imparator birkaç on yıl boyunca iktidarda kalmış olsaydı o zaman daha fazla senatöre bu tür makamlarda güvenmeye başlayabilecek kadar emin olunabilirdi. Böyle bir şey hiç olmadı fakat kaynaklarımıza göre, örneğin Alexander ve Tacitus gibi bazı hükümdarlar, senatoya karşı büyük bir güven duyuyorlardı.[17]

17 Alexander için bkz. 4. bölüm. Tacitus için bkz. Aurelius Victor, *De Caesaribus* 37; SHA, *Tacitus* 3. 1–9. 6.

Uzun vadede senatörlerin üst düzey askerî makamlardan ihraç edilmesi imparatorları, kendilerine karşı meydan okuyanlara daha fazla saldırıya açık hâle getiriyordu. Bu, büyük bir ironiydi. Birinci ve ikinci yüzyıllarda, imparatorluk ailesinden kabul edilebilir bir aday olmazsa senatörler o zaman tahta çıkmaya uygun kişiler olarak görülüyorlardı. Dahası, senatör sınıfının sadece en seçkin üyeleri başarılı olabilirdi. Bu, en fazla 600 kişilik bir meclisten çok az sayıda kişi demekti. İmparatorlar, senato ile işleyen bir ilişki tesis etmek suretiyle başarılı oluyordu ve bu her iki taraf için de kabul edilebilirdi. Zaman zaman Septimius Severus'un yöntemleri vahşice olsa da en nihayetinde bunu yapmayı başarmıştı.

Daha büyük ve daha farklı atlı sınıfındansa, senatör sınıfını kontrol etmek çok daha kolaydı. Kariyerleri boyunca senatörler Roma'ya dönüyor, sosyal açıdan farklı kesimlere giriyor ve yakın akrabalar arasında evlilik yapıyorlardı. Atlı sınıfından bir subayın, uzak eyaletlerde benzer bir rütbeyle orduda göre yapan kişileri tanıma ihtimali pek düşüktü. Artık imparator olmak çok daha kolaydı çünkü adayın sahadaki askerlerin desteğini alması yeterliydi. İmparatorun, imparatorluğun geri kalanını iktidarının diğer adaylara göre çok daha iyi olduğu konusunda ikna etmesi ise daha zordu. Senato, hakiki siyasi bağımsızlığını kaybetmesinden çok uzun süre sonra siyasi bir bütünlük gücü olarak kalmıştı. Yine de bu açıdan değeri, senatoya saygı gösteren ve senatörleri çok çeşitli üst düzey görevlerde istihdam eden imparatorlara bağlıydı. Augustus, Romalı elitlerin düşüncelerini işte bu şekilde yatıştırmış ve Cumhuriyet'in değişim geçirdiğini kabul etmeleri için onlara yardımcı olmuştu. Bu, imparatorlar için gönüllü yapılacak bir gelenekti fakat genel olarak iki yüzyıldan uzun bir süre boyunca iyi işlemiştir.

Roma ordularının komutasına artık senatörlerin yerine atlı sınıfı mensuplarının gelişinin askerî gerekliliklerle bir alâkası yoktu. Bunun nedeni, gittikçe zenginleşen ve büyüyen bir sınıfın kamu hayatında daha büyük bir rol alması için toplu şekilde talepte bulunmasıydı çünkü atlı sınıfında tüzel bir kimlik duygusu bulunmuyordu. Geçmişte en başarılı bireylerin senatoya kaydedilmesi her zaman mümkündü. Atlı sınıfı mensuplarının yüksek makamlara egemen olması aslında bu sınıf içinde, daha üst ve daha alt statüdekiler arasında gittikçe keskinleşen

farklılıklara yol açtı. Atlı sınıfı mensubu subayların egemenliği, yeni ve normalde atlı sınıfı mensubu imparatorların, etraflarında güvenilebilir olarak düşündüğü kişiler olmasını istemesinin bir sonucuydu. Bu büyük bir yanılgıdır, zira çok sayıda imparator böylesine "güvenilir" astları tarafından öldürülmüştür.

Senato, kamu hayatındaki merkezî rolünü kaybettikçe Roma şehri de ehemmiyetini yitirdi. Buna rağmen her ikisi de hâlen imparatorluğun büyüklüğünün güçlü sembolleriydi. Senato toplantı ve oturum düzenlemeye, önerge geçirmeye devam etti ki bunlar genelde imparatorun resmî bir şekilde övülmesi şeklinde ilerliyordu. Senatörler hâlen nüfuz sahibiydiler. İtalya'da idari makamlara geliyorlar ve daha küçük eyaletleri yönetiyorlardı. Roma'daki nüfus, ücretsiz ve sübvanse edilen yiyecek ve içecek dağıtımlarıyla pohpohlanmaya, Kolozyum ve Circus Maximus gibi muazzam etkinlik alanlarında göz alıcı eğlencelerin keyfini çıkarmaya ve devasa hamamlarda sefa sürmeye devam etti. İnsanlar artık nadiren bir imparator görüyordu. Bir imparator şehirde yaşadığı zaman bile senato binasına nadiren giriyordu. Roma hâlen imparatorluk topraklarındaki en büyük şehirdi ancak şehir ve senato siyasi yaşamın sınırlarına sürüklenmişti. Güç, imparator ve saray erkanına hastı, bunlar da Roma yakınlarına nadiren gelirdi.

KRİZDEN KURTULMAK

İmparatorlar İtalya'da az, Roma'da ise çok daha az vakit geçiriyorlardı. Sık sık savaşlara gidiyorlar, bazen de her yıl sefer düzenliyorlardı. Artık tek bir imparatorun iktidarı olağandışı hâle gelmişti. Bazı durumlarda, örneğin alt edilemeyecek kadar güçlü rakip imparatorlar ortaya çıktıkları zaman imparatorluk gönülsüzce yapılıyordu. Bu, çoğunlukla bir tercih meselesiydi. Erkek evlat sahibi imparatorlar, iktidara geçer geçmez oğullarını ortak hükümdar yapmaya meyilliydiler. Onlar hâlâ çocuk yaştaysa bu, imparatorun halefinin kim olduğunun açık bir göstergesiydi ve uzun vadeli bir istikrar vaadi veriyordu. İmparatorların yetişkin oğulları, babası başka bir yerde meşgulken, bir başka bölgedeki sorunlarla ilgilenmesi için gönderilebiliyordu.

Birçok bilim insanı için bu gelişme, artık bütün imparatorluğu yönetecek tek bir imparator olmasının mümkün olmadığının göstergesiydi.

Çoğu, en azından Marcus Aurelius'un döneminden beri imparatorlardan büyük savaşlara şahsen komuta etmeleri beklenildiğini iddia eder. Bir diğer beklenti ise zafer kazanmalarıydı. Aynı zamanda birden fazla savaş varsa, o hâlde birden fazla imparator olmalıydı. Bu sebeple imparatorluk gücünün bölünmesi yönünde bir eğilim vardı ve bu nihayetinde, dördüncü yüzyılın sonlarında imparatorluğun batı ve doğu olarak ikiye bölünmesine yol açacaktı. Bu tür analizler, tarihi geçmişe bakarak değerlendirmeye muhtaç olduğu kadar bu büyük değişikliğin yeni sorunlara karşılık verebilmenin mantıklı, hatta kaçınılmaz yönü olduğunu da varsayar. Bir kez daha bu görüş, üçüncü yüzyılda imparatorluğun dışarıdan daha önce hiç olmadığı kadar büyük tehditlerle karşılaştığı inancına bağlıdır.[18]

Değişim merhametsizdi ve buna dış baskı sebep oluyordu. Cumhuriyet'in yıkılışı ve Augustus'un Principatus sistemini kurmasının da eşit derecede kaçınılmaz bir şey olduğunu iddia etmek için benzer kanıtlar sık sık öne sürülür. Eğer Augustus böyle yapmasaydı, o zaman onun gibi biri temelde benzer bir monarşi sistemi kuracaktı. Bu tür analizler, kararları ve icraatları süreci şekillendiren bireylerin eylem özgürlüğünü ve hatta sorumluluğunu görmezden gelir. Daha da önemlisi olayların akışına daha yakından bakılırsa ortaya çok farklı bir tablo çıkar. Temelde yatan varsayımların çoğunun son derece sorgulanabilir olduğu ortadadır ve kaçınılmazlık algısı ortadan kalkar.

İkinci yüzyılda Traianus, iktidarının birçok yılını seferlerde geçirmiş, Hadrianus eyaletlerde uzun geziler yapmıştı. Her iki imparator da vakitlerinin büyük kısmını İtalya'da geçirmişti. Antoninus Pius ise buradan hiç ayrılmamıştır. Marcus Aurelius ile Lucius Verus'un ortak iktidarının, iki imparatora ihtiyaç duyulması gibi bir şeyle alâkası yoktu. Verus öldüğünde Commodus, yeteri kadar büyümüş bir birey olarak düşünülene dek, yerine yedi yıl boyunca kimse gelmemişti. Uzun bir süredir, iktidarı paylaşmak suretiyle bir halef belirlemek normalleşmişti. Commodus, tıpkı Septimus Severus oğullarının kendi yerine geçeceğini söylemek istediği ana kadar imparator olarak kalması gibi, bir başına hüküm sürdü. Caracalla ve Geta tahtı ortaklaşa miras edinmişti

18 Watson (1999), s. 4–6; F. Millar, "Emperors, Frontiers and Foreign Relations", *Britannia*, 8 (1982), s. 1–23, özellikle 11–15; J. Drinkwater, *CAH*² (2005), s. 58–62.

çünkü imparatorun iki tane yetişkin oğlu varken biri öyle rahatça görmezden gelinemezdi.

Marcus Aurelius imparator olarak rolünü aşırı ciddiyetle yerine getirmiş ve iktidarının ikinci yarısının çoğunu seferlerde geçirmiştir. Bu, herhangi bir yükümlülükten ziyade görev duygusundan ileri geliyordu. Commodus olayları daha farklı yorumladı ve Tuna bölgesinden Roma'ya döndükten sonra da bir daha asla sefere çıkmadı. Severus da sık sık savaş yaptı. İlk başta rakipleri Romalıydı, daha sonra doğuda ve Britanya'da (takiplerini destekleyen bölgeler) art arda büyük askerî seferler düzenledi. Bu savaşlar için iyi sebepler olabilirdi fakat İmparator Severus her bölgede bulunan askerlerle bir bağ kurmak ve şan kazanmakla da ayrıca ilgileniyordu. Augustus da Principatus döneminin ilk yıllarında benzer derecede saldırgandı. Caracalla, sert bir asker imajı vermek istiyor, seferlerde hayat sürmeyi Roma'da kamu hayatı sürmeye yeğliyordu. Büyük zaferler kazanmak her zaman değerli bir propaganda aracıydı. Böylece Germanicus, Sarmaticus veya Parthicus gibi zafer unvanları alınıyor, sikkeler üzerinde önemli zafer sembolleri sergileniyordu.[19]

Askerî zaferler, kendilerini güvende hissetmeyen imparatorlar için özellikle cazip geliyordu. Savaşta başarı elde etmek imparatorların yetkinliğini gösteriyordu ve kendilerini tanrıların desteklediği imasıyla iktidarlarının meşru olduğunu iddia ediyorlardı. Köklü ailelerden gelen imparatorlar, tıpkı Antoninus Pius'un yaptığı gibi, valilerinin kazandığı zaferlerde övgüyü kendi üstlerine alabiliyorlardı. Kendine daha az güvenenlerin başarıyı şahsen elde etmeleri gerekti. Ayrıca kimsenin kendilerininkine rakip veya üstün olabilecek kadar çok şan kazanmasına izin vermek istemezlerdi. Eyaletlerin daha küçük parçalara bölünmesi valilerin emri altında daha küçük ordular olmasını sağlıyordu ve bu birlikler büyük bir sorunla mücadele etmek için her zaman yeterli değillerdi. Üçüncü yüzyılda komuta yetkileri olağanüstü şekilde büyüdü. Örneğin Philippus'un kardeşi Priscus, doğu sınırının büyük kısmında komuta sahibiydi ve benzer bir yetki daha sonra Odaenathus'a da verilmişti. Bu gerekliydi keza eyalet valileri artık bazı durumlarla başa çıkabilmek için çok küçük ölçeklerde operasyonlar düzenleyebiliyordu.

19 İmparatorun orduyla ilişkisi için bkz. J. Campbell, *The Emperor and the Roman Army* (1984), özellikle s. 59–69, 120–156; J. Drinkwater, *The Alamanni and Rome 213–496: Caracalla to Clovis* (2007), s. 28–32

Yine de doğası gereği tehlikeliydi. Zaman zaman bir valinin ya da komutanın elde ettiği yerel başarı bu kişiyi kendisini imparator ilan etmeye cesaretlendiriyordu.[20]

İmparatorluk gücünü paylaşma ihtiyacının kökeninde, dışarıdan gelen daha fazla tehditten ziyade işte bu yatıyordu. İktidarı bir mevkidaş ile paylaşmak, imparatorluğun başka bir bölgesinde önemli askerî birliklere komuta etme konusunda güvenilecek başka birisi daha olacağı anlamına geliyordu. Lakin güvenilirlik, liyakat garantisi değildi. Ayrıca, bir mevkidaşın öldürülmesini ve ona meydan okuyan birinin, birliklerin komutasını ele geçirmesini engellemeyecekti. Üçüncü yüzyılda artık hiçbir imparator gerçek anlamda güvende değildi. Çok uzun süre önce imparator Tiberius, imparatorluğu yönetmeyi "bir kurdu kulaklarından tutmakla" eşdeğer bir şey olarak tanımlamıştı. Tiberius, kırk beş yıl boyunca tahtta kalmış ve kendisini evlat edinmiş babasının yerine geçmek gibi bir avantaja sahipti ve kendisi de yirmi yıldan fazla tahtta kalmıştı. Severus ile Diocletianus dönemleri arasında bu kadar uzun süre tahtta kalan bir imparator daha olmamıştır.[21]

Roma ordusu, üçüncü yüzyılda yaşanan aksaklık ve karmaşalardaki rolü yüzünden çoğu kez suçlanır. Açıkçası, savaşıp birbirlerini öldürmek isteyen Romalı askerler olmasaydı bunların hiçbiri yaşanmazdı. Lakin ordu, köklü hanedanlıkları tercih ediyordu. Principatus döneminde de böyle olmuştu. Bu yöndeki aşırı derecede şüpheli iddiasına rağmen Elagabalus'u desteklemek isteyen yeteri kadar çok asker vardı çünkü o, Severus hanedanının bir üyesi olarak görülüyordu. Benzer şekilde başarılı bir darbe yaşanmadan önce Severus Alexander de büyük başarısızlıklara sebep olmuştu. Diğer imparatorlardan hiçbiri bu kadar derin bir sadakatte hak iddia edemezdi zira çoğu ilk başta seleflerini öldürmüştü.

Ordu, maaş ödendiğinden ve daha hırslının terfi edileceğinden emin olduğu sürece istikrar isterdi. Aksi takdirde askerler genelde kazanan tarafta olmak isterdi ki bu yüzden ordularına daha güçlü bir rakip yanaştığı zaman birçok imparator öldürülmüştür.

Bütün rütbelerden askerler şüphesiz, kaçınılmaz bir şekilde disiplini gevşeten iç savaşın getirdiği kaos ortamından istifade ediyorlardı.

20 Bkz. F. Vervaet, "The Reappearance of the Supra-provincial Commands in the Late Second and Early Third Centuries CE", Hekster, Kleijn & Slootjes (2007), s. 125–139.

21 Suetonius, *Tiberius* 25. 1.

Yağma ve haraç için çokça fırsat doğuyordu. Ayrıca yüksek rütbelere hızlıca yükselmek de mümkündü. Elagabalus'un önde gelen subayları, iltica etmeyi reddeden bir kıdemli subayı öldüren Macrinus'un adamlarını müsait rütbelere terfi ettirme sözü vermişlerdi. En iyi olasılıklar, imparatora en yakın subaylara açıktı. Eğer imparatorun ölümü için düzenlenen bir komploya katılırlarsa o zaman halefinden ödüllendirilmeyi umabilirlerdi. Fırsatlar gibi ayrıca büyük riskler de vardı. Yanlış tarafı desteklemek ölümcül olabilirdi ve şüphesiz kişinin kariyerine çok zarar verirdi. Bu yüzden mevcut imparatora sadık kalmakla ona meydan okuyanın tarafına geçmek arasında dikkatli bir şekilde karar kılınmalıydı. İmparatorların büyük kısmı, kendilerine yakın kişilerin ellerinde öldürülmüştür. Hükümdar ve astları için güven riskli bir şeydi. İdam edilme korkusu, Commodus ve Caracalla'dan itibaren çok sayıda suikastçıyı harekete geçirmiştir.[22]

Bu bir kısır döngüydü. Her yeni suikast ya da tahtı gasp etmek isteyen birinin devrim yapması (ne kadar çabuk çökerse çöksün) yeniden iç savaş çıkmasını daha muhtemel kılıyordu. Bir dış savaşta utanç verici bir yenilgi almak imparatorun hızla çöküşü ihtimalini artırıyordu. İddiaya göre subaylarının karılarının peşinden koştukları için öldürülen imparatorlar da olmuştu. Bazıları ise kendilerini takip eden hırslı insanlar imparatorluk tahtına çıkabileceklerine inandıkları için ölmüştü. İmparatorlar her zaman yabancı düşmanlardan çok Romalı rakiplerinden endişe duyuyorlardı. Perslerin bile büyük Roma toprakları ele geçirmek için gerçek anlamda bir şansı yoktu. Cermen savaşçılar İtalya, İspanya veya Küçük Asya'yı yağmalayabilir ancak buralarda kalamazlardı.

Üçüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu gücünün büyük kısmını kendisiyle savaşarak harcadı. Askerî sistemi ciddi bozulmalara maruz kaldı ve artık dış tehditlerle baş edebilme yetkinliği azaldı. Augustus, imparatorun gücünün üstünü örten bir sistem kurmuştu. Bu, açık ve anayasal bir makam değildi, dolayısıyla haleflik sistemi için resmî bir düzenleme yoktu. Bu, bir zayıflıktı. Fakat imparatorluğun ilk iki yüzyılındaki genel istikrar bunu üçüncü yüzyıllardaki sorunların müsebbibi olarak görmeyi zorlaştırır. Şans faktörü, tarihçilerin kabul ettiğinden çok daha büyük bir rol oynamıştı. Şans, Marcus Aurelius'un

22 Dio 79. 32. 3–4. İç savaşlarda askerlerin yanlış tutumlarına dair iyi bir tartışma için bkz. de Blois & Rich (ed.), (2002), s. 209–214.

imparatorluk mevkisine uygun olmayan genç bir oğlan bırakmasına vesile olmuştu. Pertinax'ın elini yanlış oynayıp öldürülmesine gerek yoktu. Septimius Severus da daha uzun yaşayabilir ve belki de oğullarına nasıl birlikte çalışılacağını ve iyi bir şekilde hüküm sürüleceğini öğretebilirdi. Commodus, Caracalla, Elagabalus ya da Alexander iktidara geldikleri zaman daha büyük olsaydı o zaman daha muktedir hükümdarlar olabilirlerdi.

Art arda gelen imparatorların aldığı kararlar durumu daha da kötüleştirdi. Senatörlerin kademeli bir şekilde askerî görevlerden ihraç edilmesi ve yerlerine atlı sınıfı mensuplarının gelmesinin amacı imparatorları daha güvenli hâle getirmekti. Benzer şekilde eyaletlerin boyutunu, dolayısıyla içlerindeki garnizonları küçültmek, eyalet valilerinin büyük sorunlarla mücadele etme kapasitesini zayıflatmıştır. İmparatorlar, durumla başa çıkabilmek için ya bizzat harekete geçmeli ya da bir astına kaynak sağlamak amacıyla olağanüstü yetkiler vermeliydi. Bu noktada, bu kişinin isyan çıkarmaması için yapabilecekleri tek şey, ümit beslemekti. Diocletianus'a kadar imparatorluk denetimi için bir önlem alınmamıştır. 285 yılından sonra çok daha az imparator suikasta kurban gitti. İç savaşlar artık daha az yaygınlaşsa da patlak verdi mi daha büyük ve daha maliyetli oluyorlardı. Diocletianus iktidara geldiğinde işler, yüzyılın bir önceki yarısı kadar kötü değildi fakat bu değişimi de abartmamalıyız. İmparatorluğun birinci ve ikinci yüzyıllardaki istikrarı bir daha tekrarlanmayacaktı.

II. KISIM

Toparlanma?
Dördüncü Yüzyıl

8

DÖRTLÜ ERK ·· DIOCLETIANUS VE TETRARŞİ

"...onlardan sonra tanrılar, liderlerimiz olması için bize Diocletianus ve Maximianus'u verdi ve bu büyük adamlara Galerius ve Constantius'u da ekledi. Galerius, İmparator Valerianus'un tutsak edilişi rezaletini ortadan kaldırmak, Constantius da Galya eyaletlerini tekrar Roma yasalarının hâkimiyetine almak için doğmuştu. Dünyanın dört önderiydiler; güçlü, bilge, merhametli ve cömertlerdi." – *Historia Augusta'nın anonim yazarı, dördüncü yüzyıl.*[1]

"Capitolinus Zeus'u en sonunda insan ırkına acıdı ve bütün kara ve denizin hâkimiyetini tanrısal kral Diocletianus'a verdi. O, ışıksız bir yerde, acımasız prangalarla eziyet çeken geçmişteki felaketlerin anısını söndürdü." – *Muhtemelen 285 yılında Mısır'da, Oxyrhynchus festivalinde yapılan bir konuşmadan alıntı.*[2]

Diocletianus'un şiddet kullanarak iktidara yükselişi üçüncü yüzyıl için tipik bir gelişmeydi lakin sonrasında yaşananlar farklıydı. İmparatorların hızla değiştiği on yıllardan sonra Diocletianus yirmi yıl boyunca tahtta kaldı. İkinci yüzyılda Antoninuslar hanedanının "altın çağından" beri kimse buna yakın bir şey yapamamıştı. Ardından Diocletianus, iktidarı hâlen güçlüyken gönüllü bir şekilde istifa etti ve sivil hayata döndü. Haşmetli bir yerde, etrafı saray mensupları ve

1 SHA, *Carus, Carinus, and Numerian* 18. 3–4.

2 B. Grenfall vd., *The Oxyrhyncus Papyri* (1898–), LXIII. 4352, editörün çevirisi için bkz. J. Rea, A. Bowman, *CAH*² XII (2005), s. 67.

muhafızlarla dolu hâlde yaşıyordu. Daha önce hiçbir imparator, bulunduğu makamdan istifa etmemişti. Diocletianus farklıydı, tıpkı yönettiği imparatorluk ve yönetim tarzındaki çok sayıda köklü değişiklik gibi.

Venedik'te, San Marco Meydanı'nda bulunan bir grup heykel, Diocletianus rejiminin en çarpıcı sembolüdür. Bu heykeller çok büyük ihtimalle IV. Haçlı Seferi esnasında Constantinopolis'in on üçüncü yüzyılda yağmalanmasından sonra buraya getirilmişti. Porfir taşından (bu taşa ismini veren erguvan silueti, imparatorluk heykelleri için son derece uygun bir malzeme olarak görülüyordu) oyulan bu heykel grubunda Diocletianus ve üç imparatorluk mevkidaşı bulunur. Diocletianus, ast bir imparator atamadan önce tek başına birkaç aydan fazla hüküm sürmemiştir. Daha sonra bu adama da kendisiyle eşit yetkiler verdi, hatta bununla da kalmayıp iki tane ast imparator daha atadı. Böylelikle imparatorluk yetkisi, tetrarklar ("dört hükümdar" anlamına gelir) olarak bilinen dört adam arasında paylaşılmıştı. Bir köşe parçası olarak tasarlanan dört imparator heykelinde imparatorlar ikili hâlde bulunur. Sağ elleri mevkidaşlarının omzunda, sol elleri ise kılıçlarının kabzasını tutar hâlde görülürler. İmparator Aurelianus, herhangi bir düşmanına karşı savaşmak için her an hazır olması bakımından "eli kılıcında" lakabı almıştı. Tetrarklar gözlerini dışarı dikmiş, Romalı ya da barbar fark etmeksizin kendilerine meydan okuyacak kişilere bakmaktadır. Bu yüzden şiddet tehdidi açıkça görülür. İmparatorlar askerî tarzda giyinmiştir; üzerlerinde kep, uzun kollu tunikler, pantolonlar ve Dura Europos'taki Terentius'un adamları gibi botlar ve göğüslük zırhlar vardır. Gerçek hayatta ise daha çok sıradan askerler ya da subaylar gibi gözüküyorlardı. Askerî tarzda pelerinleri vardı, fakat bunlar sadece imparatorlara has erguvan renge boyanmıştı. Her şey en kaliteli malzemelerden mamuldü ve yularları, tunikleri ve hatta ayakkabıları değerli taşlarla süslenmişti.[3]

Farklı tek şey sanat tarzı değil (Erken İmparatorluk dönemine hâkim pürüzsüz, idealize figür sanatının yerini daha kaba ve daha ağır oymalar almıştı) ayrıca verilen mesajdı da. Augustus, yaratmış olduğu askerî diktatörlüğün üstünü geleneksellik görüntüsüyle örtmüş, kendisini devletin en büyük hizmetkârı olarak sunmuştu fakat yine de

3 SHA, *Aurelian* 6. 2.

senatör sınıfına mensuptu. Bu örtü, yıllar boyunca oldukça inceydi ancak Diocletianus döneminde artık yırtıldı. Tetrarklar kesinlikle "eşitler arasında birinciler" değillerdi. Bunun yerine daha yüksek bir sınıftalardı. Tanrıların mertebesinde yer alıyorlardı ve en kıdemli astlarından bile çok daha büyüklerdi. Sanat eserlerinde gittikçe artan eğilime göre imparatorlar artık fiziksel olarak etrafındaki küçük saray mensupları ve asker figürlerinden çok daha büyük tasvir ediliyordu. Diocletianus'a "lord" ya da "efendi" (*dominus*), bazen de "efendi ve tanrı" (*dominus et deus*) olarak hitap ediliyordu. Etrafında resmî ve sabit bir saray erkanı bulunuyordu ve çok az kişinin imparatora yaklaşma izni vardı. İmparatorun yakınına gelebilseler bile insanlar, hürmet gösterip onun önünde yere kapanmalıydı. Az sayıdaki şanslı kişilere ise diz çöküp imparatorun kıyafetinin kenarını öpme izni veriliyordu.[4]

Tetrarklar, yönettikleri insanların çok üstündeydi. Bunlar ayrıca her zaman başkomutandı ve herhangi bir tehdide karşı yöneltilecek muazzam orduları kontrol ediyorlardı. Yaptıkları propaganda, imparatorluğun ve dünyanın restore edilmesinden bahsediyordu ki Romalılar için bu ikisi eş anlamlıydı. Bir keresinde, tahtı gasp etmek isteyen birinin bastırılması, bir eyalete "ışığın geri getirilmesi" olarak tanımlanmıştı. Bu tür övünmeler yeni değildi. Aurelianus da benzer iddialarda bulunmuştu. Şüphesiz tetrarklar, imparatorluğa nesillerdir olmadığı kadar büyük bir istikrar kazandırmıştı. Birçok modern bilim insanı için iktidarın merkezîleştirilmesi, bürokrasinin muazzam oranda büyümesi ve tetrarkların bariz mutlak hükümdar imajı, imparatorluğun karşı karşıya kaldığı büyük sorunlarla mücadele etmek için gerekli şeylerdi. Marcus Aurelius gibi bir filozof imparator bile bu sorunlarla kolayca baş edemezdi. Amatör senatör sınıfının hâkim olduğu dönem artık uzak bir geçmişti. Bunun yerine artık Cumhuriyetçilik zırvasına vakti olmayan katı hükümdarlara ihtiyaç vardı. Çağlar boyunca bu tür argümanların diktatörleri haklı çıkarmak için kullanıldığını bir kenara bırakırsak bu, geçmişe bakarak yapılan bir analizdir. Diocletianus'un başarısı, aynı şekilde meydana getirmek için çok çabaladığı dördüncü yüzyıl imparatorluğunun biçimi de mukadder değildi. Aksiliklerin temelindeki sebep,

4 Aurelius Victor 39; P. Garnsey & C. Humfress, *The Evolution of the Late Antique World* (2001), s. 26–35 ve S. Corcoran, "Before Constantine", N. Lenski (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 35–58, özellikle 42–46.

böylesine sık iç savaşlar üreten iç istikrarsızlıkta hâlen mevcuttu. Tetrarşi yalnızca, bu döngü içindeki geçici ve kısmi bir araydı.[5]

TETRARŞİNİN KURULMASI

İmparator olarak selamlandığında Diocletianus kırklı yaşlarının başındaydı. Tuna eyaletlerinden birinden gelen bir başka atlı sınıfı mensubuydu. Anlatılan hikâyelere göre bir köle olarak doğmuştu (doğruluk ihtimali oldukça az bir bilgi) ya da Pertinax gibi bir azatlının oğluydu ki bu muhtemeldir. Bu noktaya kadar Diocletianus ya da kariyerine dair çok az şey biliniyor. *Historia Augusta* adındaki hayal ürünü biyografiler bile Numerianus ile biter. Diocletianus evliydi ve bir kızı vardı fakat oğlu yoktu. Üçüncü yüzyıldaki çoğu imparator hemen kendisine bir oğlunu ya da Caesar adı vermek suretiyle erkek bir akrabasını halef olarak belirliyordu. Bu adayların çoğu çocuk yaştaydı. İmparatorluğu yönetme görevine yardımcı olamayacak konumdalardı fakat yeni rejimin, geleceğinin olduğuna dair bir vaatti.

Kendisine uygun bir akrabası olmayan Diocletianus, Maximianus adında (tam adı Aurelius Maximianus) bir subay seçerek onu, 285 yılı mayıs ayında, Carinus'u yenişinden birkaç ay sonra Caesar ilan etti. Sonraki yılın başlarında Maximianus, Augustus mertebesine terfi ettirildi ve böylece Diocletianus'un dengi (ya da neredeyse dengi) oldu. Maximianus'un çok küçük yaşta bir oğlu vardı fakat Diocletianus kendisine o dönem ve yakın gelecekte yardımcı olacak bir mevkidaş arıyordu ve uzun vadede imparatorluk tahtına kimin geçeceğiyle pek ilgilenmiyordu. Güvenebileceği, kendisi başka bir yerde meşgulken, bir başka yerdeki ciddi sorunlarla ilgilenebilecek kadar yetkin birine ihtiyaç duyuyordu. İmparatorluk henüz resmî olarak ikiye bölünmemişti fakat Diocletianus doğuya giderken Maximianus Galya'ya gönderildi. Kendilerini sırasıyla Iovius (Iuppiter'in temsilcisi) ve Herculius (Herkül'ün temsilcisi) olarak tanımladılar. Diocletianus-Iuppiter kıdemli yönetici, baba figürüydü (Maximianus'u evlat edinmiş olduğuna dair hiçbir şüphe yoktu) ve imparatorluğun bekası için özen gösteriyor,

5 Arras madalyonu üzerinde bulunan "Ebedi ışığı geri getiren" ibaresi için bkz. P. Casey, *Carausius and Allectus: The British Usurpers* (1994), s. 142. Üçüncü yüzyılda radikal reformlar ve güçlü merkezi yönetime duyulan ihtiyaç için bkz. Garnsey & Humfress (2001), özellikle s. 12-13, 14-17.

plan yapıyordu. Maximianus-Herkül ise bütün düşmanları ve engelleri aşarak dünyayı gezen kahraman oğuldu.[6]

Maximianus'un Galya'daki ilk işi, görünüşe göre ana kuvveti kırsal bölgelerde yatan isyancı Bagaudae kabilesini (bazen "Bacaudae" olarak da söyleniyordu) bastırmaktı. Bu isyanın detayları ve sebebi belli değildir ancak birkaç nesil boyunca bu bölgede aynı isimle farklı gruplar da ortaya çıkacaktı. Bu, iç savaşlar ve barbar akınlarıyla geçen yıllardan sonra bölgedeki karışıklığın bir yansıması olabilir. Belki de daha büyük sosyal ve ekonomik sorunlar vardı fakat bu kişileri haydutlar olarak küçümseyen resmî devlet propagandasını kabul etme konusunda dikkatli olmalıyız. İsyancıların liderleri kendi adlarına sikkeler darp ettirmiş ve bunlar üzerinde bütün imparatorluk unvanlarını yazdırmıştır.[7]

Maximianus, Bagaudae kabilesini hızlı bir şekilde yenilgiye uğratmış gibi duruyor. Bu esnada, Galya ve Britanya'daki kıyı şeritlerini Frizler ve Saksonlar gibi kabilelerin deniz yolundan düzenlediği akınlara karşı koruması için Carausius adında bir subay görevlendirdi. Bir kez daha Romalılar hızlı bir başarı elde etti ve eğer düzgün şekilde sevk ve idare edilirse filonun da tıpkı ordu gibi hâlen oldukça etkili olabileceğini kanıtladılar. Ancak Carausius'un yöntem ve güdülerine dair şüpheler vardı. Akıncılarla anlaşma yaptığı ya da onlara saldırmadan evvel geri dönecekleri zamana kadar beklediği, böylece akıncıların yağmalarını ele geçirmeyi umduğu iddia edilmişti. Bu eleştiri haklı olmayabilir. Roma, cebri diplomasi ile karıştırma tekniğini kullanırdı. Öte yandan yağmacıları saldırdıkları esnada değil, evlerine döndükleri esnada yakalamak her zaman daha kolaydı.

Ya bütün bunları planladığından ya da şüphe çektiğinin farkında olduğundan, Carausius muhtemelen 286 yılının sonlarında Kuzey Galya'da kendisini imparator ilan etti. Rouen'deki madende kısa süre sonra adını taşıyan sikkeler darp edildi ve Britanya da hemen onu desteklediğini açıkladı. Carausius, Diocletianus ve Maximianus'un meşruluğunu tanıma konusunda dikkatli davranıyordu ve görünüşe göre onların ek bir mevkidaş olarak kendisini kabul etmelerini umuyordu.

6 S. Williams, *Diocletian and the Roman Recovery* (1985), s. 24–27, 34–46; T. Barnes, *The New Empire of Diocletian* (1982), s. 3–4, 30–35.

7 Williams (1985), s. 45–46; Zonaras 12. 31; Bowman, *CAH* XII (2008), s. 71–73, 78–79; D. Potter, *The Roman Empire at Bay* (2004), s. 282–290, 292.

Bundan başka her teklif reddedildi. Maximianus sonraki iki yıl boyunca, Ren ötesindeki kabilelere karşı sefer düzenlemekle meşguldü. 289 yılında Britanya'ya sefer düzenlemek için büyük hazırlıklar yapıldı, o döneme ait bir methiye konuşması Maximianus'un kaçınılmaz zaferinden zevkle bahseder. Sonraki yıllara ait benzer konuşmalar ise şüpheli bir şekilde suskundur. Bu da yapılan seferin büyük bir başarısızlık olduğu ihtimalini gösterir. Belki de çıkan bir fırtınada filonun büyük kısmı yitirilmişti ya da Carausius çok becerikli bir rakipti. Yine de yürütülen propagandalarda Carausius, korsandan fazlası olmayan biri olarak küçük görülmeye devam etti.[8]

Carausius, bir yandan kendisini Diocletianus ve Maximianus'un mevkidaşı olarak lanse etmeye devam ederken öte yandan görünüşe göre bu ikiliye karşı agresif bir tutum sergilememişti. Hâlen imparator olarak tanınma umudu besliyorduysa da bu, 293 yılının ilkbahar mevsiminde iki ast Caesar'ın atanmasıyla kurulan tetrarşi sistemiyle yok oldu. Diocletianus, ast imparatoru olarak Galerius Maximianus'u, Maximianus da Flavius Constantius'u aldı. Her iki adam da muhtemelen üst imparatorlara bir süredir hizmet eden subaylardı. Galerius, Herculius adını alırken Constantius da Iovius adını aldı. Bu çok tuhaftı fakat belki de dengeyi korumak ya da ast imparatorların yaşları ve sicilleri dolayısıyla böyle yapılmıştı. Yine imparatorluk toprakları resmî bir şekilde bölünmedi. Ne var ki pratikte Maximianus ve Constantius batı eyaletlerini, Diocletianus ve Galerius da doğu eyaletlerini yönetiyordu. Dört siyasi muadil, birbirinden ayrı sorunlarla başa çıkacak dört imparator demekti ve Augustus ile Caesar'ı için bir arada çalışmak dahi çok nadir olacaktı. Diocletianus ve Maximianus'un istediği kişiye imparatorluk statüsü bahşetme hakkı ve yetkisi olduğunu söylesek pek de yanlış olmaz. Bunun için kimse talepte ya da görüşte bulunmaz, tahta geçmeyi umut edemezdi.

Constantius derhal Carausius'a karşı harekete geçti. İlk olarak, Galya'da gasıpa sadık kalan bölge yeniden ele geçirildi. Uzun süre önce kurulan Manş Denizi filosunun (*classis Britannica*) ana üssü Boulogne, uzun bir kuşatmadan sonra düştü. Constantius'un mühendisleri, limanın giriş kısmını kapatan bir dalgakıran kurdu. Birkaç gün sonra deniz bu yapıyı aldı götürdü. Yine de iç garnizonu tecrit edecek ve buradakileri teslim olmaya ikna edebilecek kadar uzun dayanmıştı. Carausius da

8 Casey (1995), s. 39–45, 89–105.

Allectus adındaki kendi subaylarından biri tarafından yaklaşık olarak bu sıralarda öldürüldü. Tarihçilere göre komplonun, Boulogne düştüğü zaman Carausius'un prestijinin zarar görmesiyle bağlantısı vardı fakat bu bir varsayımdır. Allectus, Constantius Britanya'ya akın düzenleyip kendisini muharebede öldürmeden önce üç yıl boyunca dayandı. Bu muharebe aslında subaylarından biri tarafından yönetilmiş olabilir ancak Constantius'un Londinium'a (bugün Londra) zafer alayıyla girişini betimleyen sikkeler vardı. Bu ikili arasında iki tane "Britanyalı" gasıp on yıl boyunca hüküm sürmüştür.[9]

Tetrarklara karşı kısa süreli de olsa yine de ciddi bir tehdit de Mısır'dan geldi. Lucius Domitius Domitianus adında bir adam kendini 297 yılında imparator ilan etti. Diocletianus, İskenderiye'nin kuşatılmasını şahsen yürüterek bu isyana son verdi. Adamları şehre saldırdı. Söylenenlere göre Diocletianus onlara, atının dizlerine dek gelecek büyük bir kan gölü oluşturacak kadar çok kişiyi öldürme emri vermişti. İskenderiyelilerin şansına, imparatorun atı şehre girdiği zaman sendeleyip yere düştü. Katliam bir süre durdu ve şehirdeki minnettar nüfus hemen at için bir heykel yaptı. Bu romantik hikâye, tetrarşiye yöneltilen herhangi bir meydan okumaya karşı verilen cevabın vahşiliğini gizlememeli.[10]

Dört imparator arasındaki ilişki evlilik bağlarıyla güçlendirilmişti. Constantius ve Galerius, Maximianus ve Diocletianus'un kızlarıyla evliydi. Ek olarak Augustusların her biri kendi Caesar'ını evlat edindi. Her seferinde birlik vurgusu yapılıyordu. Kararnameler, kaynağı ne olursa olsun dört imparator adına çıkarılıyordu. Çoğu durumda, imparatorluk topraklarında uygulanabilir yönetme veya kararları sadece Diocletianus çıkarıyordu. Mevkidaşlarını atayan adam da egemen kişilik de her zaman oydu. Galerius, Perslere karşı bir yenilgi aldığında Diocletianus'un Caesar'ını at arabasının yanında, hâlen bütün imparatorluk alametlerini kuşanmış şekilde bulundurması gerekiyordu.[11]

9 Tetrarşinin kuruluşu için bkz. Williams (1985), s. 58–70; Barnes (1982), s. 35–38; *CAH*² vs. Bu isyanın sonu için bkz. Casey (1995), s. 106–114, 127–145.

10 Williams (1985), s. 80–82; Bowman, *CAH*² XII (2005), s. 81–82.

11 Genel olarak bkz. S. Corcoran, *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government, AD 284–324* (1996), birçok yerde, fakat özellikle. s. 254–297. Galerius için bkz. Ammianus Marcellinus 14. 11. 10; Orosius 7. 25. 9–11. Bu ve diğer olayların anlatımı için bkz. M. Dodgeon & F. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, AD 226–363* (1991), s. 128–130.

HÜKÜMETİN BÜYÜMESİ

Dört imparator, dört farklı bölgede aynı anda askerî ve hukuki alanda mutlak yetkiye sahip dört adam demekti. Teoride bu, yerleşim yerlerini ihmal edilmişlik duygusundan ve dolayısıyla bu bölgelerin ve bölge halkının, sorunlarıyla ilgilenme sözü veren gasıpları destekleme eğiliminden kurtaracaktı. Meşru imparatorlara meydan okuyan kişiler, bir ordunun başında birden fazla yerleşik imparatoru yenmek zorunda kalacaktı. Carausius ile müzakere etme fikrinin reddi hiç kimsenin zorla iktidarı ele geçirmesine ve uzun vadede tahtta kalmasına izin verilmeyeceğini gösteriyordu. İmparatorluk mevkidaşları müttefikliklerine sadık kaldıkça, tetrarşi sistemi çalışacak ve hiçbiri büyük bir yenilgi almayacaktı. Aslında bu, sistemin getirdiği bir unsur değil, tetrarkların kabiliyetleriyle alâkalı bir şeydi. Daha da önemlisi, mevkidaşlarına dayanışma fikri aşılayan Diocletianus'un etkin kişiliğiydi.

Diocletianus, iktidarı boyunca sadece bir kez Roma'yı ziyaret etmiştir. Bu, tahta çıkışının yirminci yıl dönümünü şehirde kutlamayı tercih ettiği döneme denk geldi. Roma hâlen güçlü bir semboldü ve şehirdeki insanlar festivaller, oyunlar ve ücretsiz iaşe dağıtımıyla pohpohlanmaya devam ediyordu. Diocletianus, muazzam bir hamam tesisi yapılmasını emretti. Bu, daha önceki halk hamamlarından çok daha büyüktü. Ayrıca forum bölgesinde de önemli bir inşa çalışması başladı. Carinus'un iktidarı döneminde şehrin bu kısmını silip süpüren büyük bir yangından sonra onarım ve yeniden tasarım çalışmaları yapıldı. Bugün birçok turistin ziyaret ettiği Curia (senato binası), aslında bir Tetrarşi dönemi binasıdır. Aziz Hadrianus Kilisesi olduktan yaklaşık on üç yüzyıl sonra yirminci yüzyılda restore edilmiştir. Siyasi ve stratejik açıdan senato da Roma da artık imparatorluk ve yöneticileri için çok önemli değildi.[12]

Tetrarklardan biri İtalya'da olduğunda kuvvetle muhtemel kuzeydeki Milano'da (Mediolanum) bulunuyorlardı. Milano, doğudaki Illyria ya da kuzeybatıdaki Galya'ya gitmek için daha uygun bir yerdi. İmparatorluk ikametleri olarak sıklıkla tercih edilen şehirler, tetrarkların önceliklerine dair bir göstergedir. Bu merkezler Ren bölgesi için Trier (Augusta Treverorum), Tuna bölgesi için Sremska Mitrovica

12 Williams (1985), s. 148. Roma'yı ziyaret edecek kişiler için şu kitabı tavsiye ederim: A. Claridge, *Rome: Oxford Archaeological Guides* (1998), bu konu için s. 70–72.

(Sirmium), Suriye için Antakya (Antiocheia) ve Bithynia için İzmit'ti (Nicomedia). Bunların hepsinde saraylar vardı, genelde hemen yakınlarında bir hipodrom ve diğer büyük yapılar oluyordu. Trier bölgesinin refahı, bölgede diğer toplumların yaşadığı zor dönemlerle tezat oluşturuyordu. Bu merkezlerin herhangi birini kalıcı başkentler olarak anmak yanlış olur çünkü tetrarklar sık sık hareket hâlindeydi. Dördü de farklı zamanlarda savaşlara gidiyorlardı ve askerî bir sefer düzenlemediklerinde bile bir şehirden başka bir şehre gitmeye meylediyorlardı. Diocletianus'un, daha sonra bir araya getirilen Roma hukuku külliyatında muhafaza edilmiş çoğu fermanı ve hukuki kararnamesi çok farklı yerlerden elde edilen belgelerle derlenmişti. İmparator o an neredeyse orası saray halkının ikametgahı ve başkent oluyordu.[13]

İmparatorlar yalnız seyahat etmez ya da yaşamazdı. Tetrarkların her biri, muhafız birimlerinden binlerce asker tarafından korunuyordu. Son on yıllar içerisinde bunların sayısı o kadar artmıştı ki Roma'daki muhafız alayının rolü azaldı. Bu birlik artık şehirdeki garnizon birliğinden daha fazlası değildi. Diocletianus imparator olduğunda bu yeni muhafız birliklerinden birinin komutanıydı. Bir askerî sefer düzenlenme olasılığı varsa (imparator sınır bölgelerindeyken bu çoğunlukla gerçek bir ihtimaldi) o zaman muhafız birlikleri daha fazla askerle destekleniyordu. Septimius Severus'un Roma içindeki ve etrafındaki asker sayısını artırmasından beri imparatorların emri altında güçlü askerî birlikler bulundurma eğilimi büyümüştü. Muhalif bir kaynağa göre Diocletianus döneminde ordunun boyutu dört katına çıkmıştı çünkü tetrarkların her biri mevkidaşları kadar çok asker istiyordu. Bu şüphesiz muazzam bir mübalağaydı. Orduda daha fazla birim vardı fakat her biri muhtemelen daha önceki dönemlerdekinden boyut olarak daha küçüktü. Toplam sayıda bir artış olsun olmasın şurası açıktır ki tetrarkların her biri önemli miktarda askerî birliği kontrol ediyordu. İmparatorluk gücünün nihai garantisi, üstün askerî kuvvetti.[14]

Askerler bir imparatoru korurdu fakat imparator onlar vasıtasıyla yönetimde kalamazdı. Diocletianus'un emri altındaki ordunun boyutu ne olursa olsun şurası kesindir ki sivil devlet görevlisi sayısında da muazzam

13 Williams (1985), s. 148–150. İmparatorların yolculukları ve ikametgahları için bkz. Barnes (1982), s. 47–64.

14 Ordu için bkz. H. Nicasie, *Twilight of Empire* (1998), s. 14–22.

bir artış yaşanmıştır. Augustus ve halefleri iki yüzyıl boyunca imparatorluğu az sayıda bürokratla yönetmişti. Bürokrasinin kökenleri ve doğası, Cumhuriyet döneminde yaşayan bir senatörün hanesinden geliyordu. Bu grupta köleler, azatlılar ve kimi zaman senatör bir devlet görevi yürütüyorken kişisel işlerini idare etmeye yardımcı arkadaşları da yer alıyordu. Eyalet valililerinin memurları aynıydı ancak daha küçüktü ve muhtemelen askerî eyaletlerde askerler tarafından destekleniyordu. Bu sistem birinci ve ikinci yüzyılda temelden değişmedi. İmparatorluk hanesinin boyutu çok az büyüdü ve teşkilatı biraz daha resmîleşti. İmparatorluk hanesindeki güçlü azatlıların oluşturduğu elit kesimin rağbet görmemesi, bazı üst düzey devlet makamlarında daha iyi sosyal özgeçmişlere sahip adamlara (genelde atlı sınıfı mensupları) güven duyulmasına yol açtı. Gündelik olarak yürütülen idarenin çok büyük bir kısmı yerel topluluklara, özellikle de şehirlere kalıyordu fakat şehirlerin olmadığı yerde köyler ve kabileler de buna dahildi. Söz konusu rakamlarda kimin dahil olduğuna bağlı olarak, imparatorluk hükümetindeki "bürokratlar" yüzlerle ya da en iyi ihtimalle binden biraz daha yüksek bir sayıyla ifade ediliyordu.

Dördüncü yüzyılın başlarında toplam sayı 30.000 ila 35.000'e fırlamıştı. Bir defasında bir hatip, alt düzey devlet görevli sürüsünü "yaz vakti koyunlar üzerine konan sineklerden daha çok sayıda" diye tanımlamıştır. Bürokrasideki büyüme kademeliydi fakat Diocletianus döneminde bu artış büyük oranda hızlandı. Bu kısmen, imparatorların sayısının artmasının bir sonucuydu. Her bir imparatorun artık kendi saray ahalisi ve idari bölümleri vardı. Bunlar söz gelimi hukuki işlerde, vergi ve diğer gelir işlerinde hem Latince hem de Yunanca yazışmalarda, eyalet valilerini koruma ve orduyu idame ettirme alanlarındaydı. Birçok makamdan artık iki kişi seçiliyordu. Hem Diocletianus hem de Maximianus'un bir muhafız alayı komutanı vardı. Bu görevli artık neredeyse bütün askerî yetkilerini kaybetmişti ve bir idareci olmuştu. Caesarlar Constantius ve Galerius'un muhafız alayı komutanı yoktu fakat kendi resmî görevlileri ve diğer bütün bölümleri için başkanları vardı.[15]

15 Bkz. Garnsey & Humfress (2001), s. 25–51; C. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire* (2004), birçok yerde, R. MacMullen, *Corruption and the Decline of Rome* (1988), s. 144–145; A. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602* (1964), özellikle s. 366–410; Potter (2004), s. 370–377. Muhafız alayı komutanının rolü için bkz. L. Howe, *The Praetorian Prefect from Commodus to Diocletian, AD 180–305* (1942), özellikle s. 60–64. "Koyunlar üzerindeki sinekler" için bkz. Libanius, *Orations* 19. 130.

Severus hanedanından imparatorlar, herhangi bir valinin çok güçlü ve potansiyel bir tehdit olmasını engellemek için büyük askerî eyaletleri bölmüştü. Eyaletleri küçük bölgelere bölme eğilimi üçüncü yüzyıl boyunca devam etti. Diocletianus imparator olduğu zaman yaklaşık elli tane eyalet vardı ki bu, Marcus Aurelius'un döneminden yaklaşık üçte bir oranında fazlaydı. Özellikle eleştirel bir kaynağa göre Diocletianus daha sonra "eyaletleri de küçük parçalara ayırdı" ve bu sayıyı iki katına çıkardı. Bu, tahtı gasp etmek isteyenlere karşı kendisini korumak amacıyla yapılmamıştı (30.000 ila 40.000 askerlik garnizonların olduğu büyük askerî eyaletler uzun süredir yoktu). Amacı daha çok, kontrol ve vergilendirmeydi.[16]

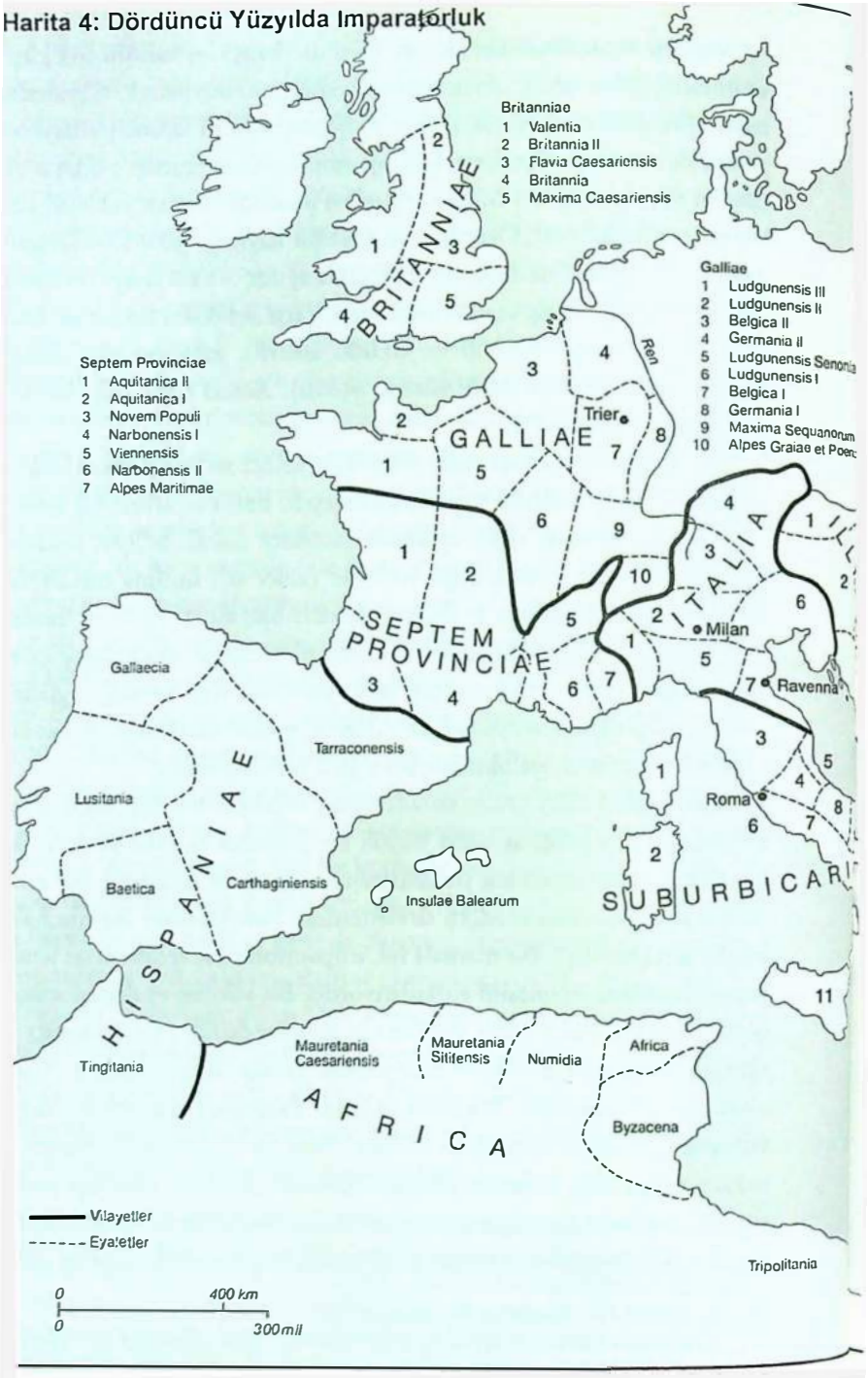
Artık daha fazla vali vardı. Her biri birinci ve ikinci yüzyıldakinden daha küçük bölgelerin yönetimindeydi. İtalya ve askerî bir önemi olmayan az sayıdaki diğer eyaletler, *corrector* olarak bilinen senatörlerin idaresindeydi fakat diğer yerlerde valiler atlı sınıfına mensuptu. İmparatorun iktidarının sonlarında bunlar bile askerî birlikler üzerindeki neredeyse bütün otoritelerini kaybettiler. Eski Roma geleneğinden radikal bir ayrımla artık sadece imparatorların sivil ve askerî güçleri vardı. Genel idareden ayrı olarak valilerin, eyaletlerde hukuk ve ekonominin işlemesinde özellikle büyük rolleri bulunuyordu.[17]

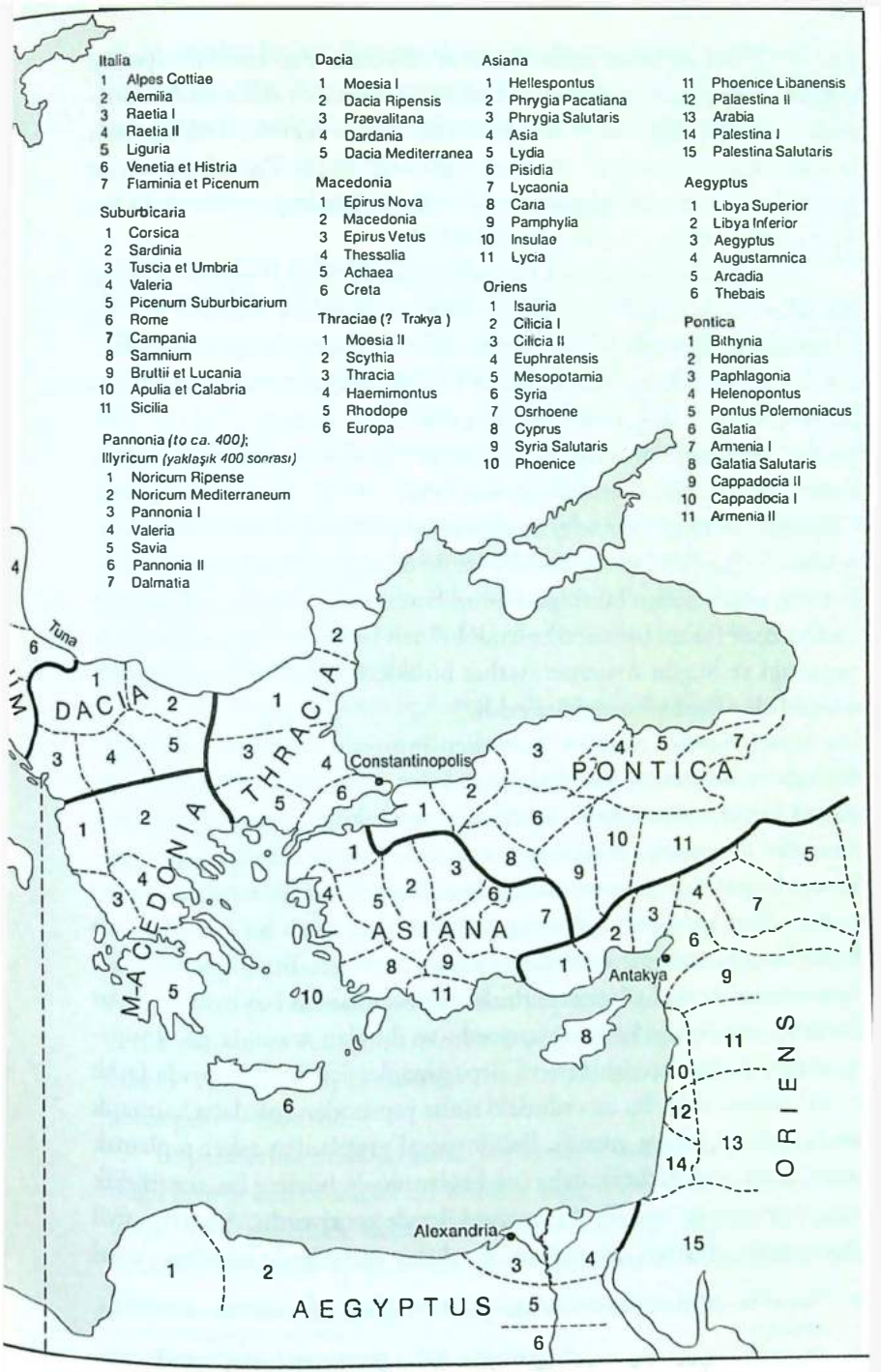
Artık daha fazla eyalet ve vali vardı. Valilerin her biri daha önceki yüzyıllardan belki de daha büyük bir personel ekibine sahipti. Bu, her bölgede imparatorluk temsilcilerinin sayısında muazzam bir artışa neden oldu (bunlar, modern devletlerdeki bürokrasilere kıyasla hâlen küçük görünebilir). Bir manada bu, imparatorların, vekillerinin icraatlarını yakından izlemesini zorlaştırıyordu. Bu yüzden eyaletler, *diocesis* olarak bilinen daha geniş birimlerde gruplandırıldı. En sonunda on iki tane *diocesis* ya da vilayet ortaya çıktı. Bunlar İtalya, İspanya, Galya vilayetleri, Viennensis, Britanya, Afrika, Pannonia vilayetleri, Moesia vilayetleri, Trakya vilayetleri, Asiana, Pontica ve Oriens'ti. Resmî olmayan bir şekilde İtalya iki parçaya bölündü. Her bir vilayetin yönetiminde, muhafız alayı komutanının bir astı vardı. Bu adamlara *vicarius* (vekil anlamına gelen *vicar* kelimesi buradan geliyor) deniyordu çünkü

16 Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 7. 4.

17 Valilerin rolü için bkz. Corcoran (1996), s. 234–253. Genel olarak yeni idari sistem için bkz. Williams (1985), s. 102–114.

Harita 4: Dördüncü Yüzyılda İmparatorluk

Italia
1 Alpes Cottiae
2 Aemilia
3 Raetia I
4 Raetia II
5 Liguria
6 Venetia et Histria
7 Flaminia et Picenum
Suburbicaria
1 Corsica
2 Sardinia
3 Tuscia et Umbria
4 Valeria
5 Picenum Suburbicarium
6 Rome
7 Campania
8 Samnium
9 Bruttii et Lucania
10 Apulia et Calabria
11 Sicilia
Pannonia (to ca. 400);
Illyricum (yaklaşık 400 sonrası)
1 Noricum Ripense
2 Noricum Mediterraneum
3 Pannonia I
4 Valeria
5 Savia
6 Pannonia II
7 Dalmatia
Dacia
1 Moesia I
2 Dacia Ripensis
3 Praevalitana
4 Dardania
5 Dacia Mediterranea
Macedonia
1 Epirus Nova
2 Macedonia
3 Epirus Vetus
4 Thessalia
5 Achaea
6 Creta
Thraciae (? Trakya)
1 Moesia II
2 Scythia
3 Thracia
4 Haemimontus
5 Rhodope
6 Europa
Asiana
1 Hellespontus
2 Phrygia Pacatiana
3 Phrygia Salutaris
4 Asia
5 Lydia
6 Pisidia
7 Lycaonia
8 Caria
9 Pamphylia
10 Insulae
11 Lycia
Oriens
1 Isauria
2 Cilicia I
3 Cilicia II
4 Euphratensis
5 Mesopotamia
6 Syria
7 Osrhoene
8 Cyprus
9 Syria Salutaris
10 Phoenice
11 Phoenice Libanensis
12 Palaestina II
13 Arabia
14 Palestina I
15 Palestina Salutaris
Aegyptus
1 Libya Superior
2 Libya Inferior
3 Aegyptus
4 Augustamnica
5 Arcadia
6 Thebais
Pontica
1 Bithynia
2 Honorias
3 Paphlagonia
4 Helenopontus
5 Pontus Polemoniacus
6 Galatia
7 Armenia I
8 Galatia Salutaris
9 Cappadocia II
10 Cappadocia I
11 Armenia II
Tuna
DACIA
THRACIA
Constantinopolis
PONTICA
MACEDONIA
ASIANA
Antakya
ORIENS
Alexandria
AEGYPTUS

her biri bir komutanın yerine hareket ediyordu. Bu, katı bir hiyerarşi değildi. İmparatorlar genelde, vilayetin *vicarius*una danışmadan doğrudan valisiyle ilgilenmeyi tercih ederdi. Benzer şekilde, muhafız alayı komutanına danışmadan *vicarius*la ilgilenebilirlerdi. Zaman zaman ast görevliler de üstlerini baypas etmeyi ve doğrudan imparatora ya da komutana başvurmayı tercih edebilirlerdi.[18]

Ordudaki komuta yapısı tamamen ayrıydı. Sınır bölgeleri ve güçlü bir askerî varlığın gerektiği diğer yöreler mıntıkalara bölünmüştü. Bu mıntıkalarda konuşlu bütün birlikler *dux* (dük, çoğulu *duces*) diye bilinen bir subayın komutasındaydı. Bu askerî bölgeler eyalet sınırlarının karşılığı değildi ve genelde iki veya daha fazla eyaletten toprak içeriyordu. Herhangi bir sabit garnizonla sınırlı olmayan diğer birliklere, *comes* (kont, çoğulu *comites*) rütbeli farklı subaylar komuta ediyordu. Geçmişte bu terim, bir sefer esnasında imparatora eşlik eden refakatçi grubu için (genelde senatörler) kullanılıyordu. Dördüncü yüzyılın başlarında, muhtemelen bir imparatorun komutası altında hizmet eden ve *comitatenses* (sahra birlikleri) olarak bilinen birliklerle *dux*ların komutasındaki ve bugün *limitanei* (serhat birlikleri) olarak bilinen birlikler arasında bir farklılık meydana geldi.[19]

Hem askerler hem de idareciler imparatorun hizmetkârlarıydı. Rütbeli ve üniformalı bürokratlar açık bir şekilde ordudan geliyordu. Askerî kepler ve bir askerin kılıcının kınını taktığı geniş dairesel tokalı kemerler takıyorlar, tunikler giyiyorlardı. Herhangi bir hükümet makamında geçirilen zaman *milita* (askerî hizmet) olarak tanımlanıyordu ve bir bölüm çalışanlarının uzun süredir var olmayan bir lejyona ya da başka bir askerî birime kaydedilmesi yaygınlaşmıştı. Bu askerî görünüşe karşın askerî ve sivil görevler birbirlerinden tamamen farklıydı. İnsanlar herhangi bir alanda kariyer yapıyordu ve iki alan arasında geçiş yapamıyordu. Zaman içerisinde sivil departmanlar içinde çok sayıda farklı mevki oluşturuldu. Bu ise ordudaki rütbe yapısından çok daha karmaşık bir hiyerarşiyi ortaya çıkardı. Belirli sosyal gruplardan asker toplamak yerine statü artık rütbeyle daha çok bağlantılıydı, böylece bu, senatörlük statüsüne terfi getiren üst düzey mevkiler de getiriyordu. Askerî ve sivil hizmetlerde atlı sınıfı mensupları, üst düzey mevkilerde neredeyse tekel

18 Vilayet ve eyaletlerin oluşumuna dair detaylı bir tartışma için bkz. Barnes (1982), s. 195–225.

19 Bkz. W. Treadgold, *Byzantium and Its Army, 284–1081* (1995), s. 9–21, 87–93.

sahibiydi fakat bu, söz konusu sınıf içinde birçok farklı mertebe oluşmasına yol açtı. Bir kez daha, mertebe kazanmak belirli bir süre bir mevkide görev yaparak kazanılıyordu ve bunun için bir ön koşul yoktu.[20]

HAYALLER VE GERÇEKLER

Hükümet artık çok büyümüştü. Sıradan vatandaşların hayatlarının bir döneminde hükümetle büyük ihtimalle daha çok temas kuracağı apaçık ortaydı. En azından teoride, çok daha büyük bir bürokratik makinenin gelişimi imparatorlara, imparatorluğu daha etkin şekilde yönetme fırsatı vermiş olabilirdi. Caracalla'nın herkese Roma vatandaşlığı bağışlaması, imparatorluk nüfusunun çok büyük kısmını Roma hukukuna tabi kılmıştı. Bu, birçok bölgede tam anlaşılmamış ve ancak kademeli şekilde benimsenmişti. Uzun vadede eyalet valilerine ve onların az sayıdaki ast görevlisine, yargıç olarak hareket etme gücü ve yeteneğiyle daha büyük bir yük yükleyecekti. Özellikle de, geniş bir personel ekibine sahip daha fazla vali olmasıyla, bu artan iş yüküyle başa çıkmak amaçlanıyordu.

Ancak imparatorların ilgilendiği ilk şey gelirdi. Hepsi, orduyu idame ettiremeyecek ve buna göre daha az olsa da hâlen büyük oranda artan bürokrasinin büyük masraflarını karşılayamayacak olurlarsa, iktidarda kalamayacaklarını biliyordu. İmparatorların geniş bir hükümdar hazinesi vardı çünkü Roma dünyasındaki en büyük toprak sahipleriydiler. İmparatorluk mülkleri, Augustus ve haleflerinin özel mülküydü. Bunlar yapılan fetihlerle ve mahkûm edilen kişilerin mülklerine el koyulmasıyla artmıştı. Bir hanedanın sonunun gelmesi genellikle bir halef olmadığı anlamına geldiğinden imparatorluk mülkleri aile soyları tükendikçe ve yeni imparatorlar iktidara geldikçe büyümeye devam ederdi. Gelir idaresi başkanlığındaki belirli bir bölüm, topraklardan gelen geliri yönetirdi.

İmparatorluk mülkleri kendi başlarına, imparatorların ihtiyaç duyduğu gelirin sadece küçük bir kısmını sağlıyordu. Gelirin büyük kısmı vergilerden, genellikle nakit olarak geliyordu. Buna rağmen her zaman ayni ödeme yapan (çoğunlukla tarım ürünleriyle) kimseler de vardı. Üçüncü yüzyıldaki enflasyonun toplumun genelinde etkisi her ne

20 Kelly (2004); Jones (1964), s. 366–410, 563–606.

olursa olsun bu, vergilerin reel değerini sert bir şekilde düşürmüştü. Bu vergilerin büyük kısmı, yüzyıllardır sabit kalan belirli oranlarda alınıyordu. Benzer şekilde imparatorluk hizmetindeki görevlilere (askerler ve sivil memurlar) ödenen maaşlar üçüncü yüzyılın başlarından sonra ciddi bir artış göstermemiş ve satın alma güçlerinde büyük bir düşüş kaydedilmiştir.[21]

Diocletianus vergi ve icra alanlarında temelden yeni bir düzenleme yaptı. Toplumlar iki basit birimde incelendi ve hem toprak hem de faal nüfus bakımından hesaplandı. Topraklar *iugerum* adlı ölçülere bölündü. Bu, toprak üzerindeki tarım çeşidine ve beklenen verimliliğine göre değişen bir birimdi. İkinci birim ise toprağı işleyebilir durumdaki yetişkin nüfusun sayımını yapıyordu. Bu iki birimle, bir bölgenin hükümete yükümlülükleri tesis edilmişti. Sistemi kurmak bir on yıl kadar almış olabilir çünkü bilirkişi grupları her eyalete seyahat etmişti. Çok fazla yerel farklılık bulunuyordu. Örneğin sayımı yapılan kişilerin yaşı ile erkeklerle birlikte kadınların da sayılıp sayılmayacağı ve toprak kalitesinin kaçınılmaz şekilde öznel değerlendirilmesi fark ediyordu. Yine de yeknesak bir vergi sistemi bütün imparatorlukta uygulanmıştır.[22]

Çoğu durumda vergi ayni olarak toplanıyordu. Bu, sistemi enflasyona karşı koruyordu. Verginin büyük bir kısmı orduya doğrudan tedarik sağlamak için kullanılıyordu ve gerekli olmayan şeyler mevcut piyasa oranlarına göre satılabilirdi. Ek olarak asker ve sivil memur maaşları da büyük oranda yiyecek, yem ve diğer emtia istihkakı baz alınarak ödeniyordu. Bu, imparatorların tahta çıkış tarihlerini anmak için düzenli olarak verilen bahşişlerde geçerli değildi, keza bunlar hâlen altın olarak ödeniyordu. İhtiyaç olmayan şeyler satılabilir veya takas edilebilirdi. Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru sistemin bazı noktaları, istihkakın nakit paraya dönüştürülmesiyle bir bakımdan yapaylaştı. İlk başlarda bu şekilde olduğuna dair bir delil yoktur fakat sistemin her detayında nasıl işlediği de eşit derecede belirsizdir. Söz gelimi devlet dairelerinden birinde kâtip olarak çalışan biri, genellikle aynı zamanda ve aynı yerde fazla gelen ürünlerini satmaya çalışan çok sayıda saray mensubu olduğundan, ihtiyaç duymadığı yem ya da tahılı nasıl elden

21 Jones (1964), s. 411–469; M. Corbier, *CAH*² XII (2005), s. 360–386.

22 Nüfus sayımı ve vergilendirme için bkz. Williams (1985), s. 126–139; Barnes (1982), s. 226–237.

çıkarıyordu? Belki de imparatorluk görevlileri için çalışan ve ürünleri bölen unsurlar vardı. Ancak hükümet her istihkakı, her alıcıya teslim etmek gibi zahmetli bir işe girişmek yerine bu kişilere mevcut oranlara göre hesaplama yapılarak eşdeğer bir ücret ödemiş de olabilir.

Diocletianus para biriminde de kapsamlı bir reform yapmıştı. Mantıklı bir yüksek standartta basılan altın ve gümüş değer birimleri oluşturuldu. İnce bir gümüş tabakalı bakır sikke de yapıldı. *Nummus* olarak bilinen bu yeni sikke gündelik işlemler için tasarlanmıştı. Hükümetin genişlemesi hareketinin bir parçası olarak bölgedeki askerî ve sivil idarenin kullanımı için sikke üreten daha fazla maden kuruldu. Enflasyon yavaşlamış olabilirdi ama durmamıştı. 301 yılında Diocletianus, ürünlerin satış fiyatını düzenleme amaçlı bir kararname yayınladı. Birkaç doğu eyaletindeki bölgelerde bu metnin bazı kısımlarının yer aldığı yazıtlar bulunmuştur ancak görünüşe göre kararname Maximianus'un yönetimindeki batı eyaletlerinde uygulamada değildi.[23]

Bu kararnamede çok çeşitli ürünler vardı. Bir buğday birimi (Roma birimi *modius*, yaklaşık 8,7 litre katı tahıl birimi) 100 *denarius*, arpa ya da çavdar birimi ise 60 *denarius* ediyordu. Aynı miktardaki yulaf birimi sadece 30 *denarius* değerindeydi. Yüksek kalite şarabın fiyatı değişiyordu (örnek olarak, üç yüzyıl önce şair Horatius'un övdüğü Falernai şarabı verilebilir) ve bu 30 *denarius* iken en ucuz şarap 8 *denarius* olabiliyordu. Yarım kilo domuz eti 12 *denarius* iken aynı miktar iyi kalite besili kaz eti en az 200 *denarius*'tu. Gıda ürünlerinden ayrı olarak baharattan kıyafete birçok başka ürün de listelenmişti. Ayrıca birçok farklı uzmanlık alanı için belirli bir maaş oranı da belirtiliyordu. Öğretmenlere öğrenci sayısı kadar ödeme yapılıyordu. Terziler yaptıkları her iş için, işçiler de çalıştıkları gün oranında para alıyordu. Bütün para *denarius* olarak ödeniyordu. Öte yandan uzun süredir gümüş *denarius*lar basılmıyor olsa da bu hâlen dolaşımdaki en temel para birimiydi. Birkaç ay önce çıkarılmış bir yasaya göre gümüş sikkenin değeri 100 *denarius*, gümüş tabakalı bakır *nummus* ise boyutuna bağlı olarak 25 ve 4 *denarius* ediyordu.[24]

Diocletianus'un bu narh kararnamesinden söz eden tek edebi kaynak bununla, "müthiş bir fiyasko" ifadesiyle alay eder. Söylenenlere

23 Jones (1964), s. 60–68.
24 Jones (1964), s. 438–442.

göre, ürünleri için daha fazla para alabileceklerini bilen tüccarlar bu kararnameyi umursamıyordu bile. Mısır'da bulunan papirüslere göre kısa süre sonra fiyatlar, imparatorun belirlediği üst limitin çok ötesine geçmiştir. Söyleyebileceğimiz kadarıyla bu kararname çok kısa süre içinde uygulamadan kalkmıştı fakat en azından bir belgeye göre birkaç fiyatın değişmesine yetecek kadar uzun süre uygulanmıştır. Kararnamede uzun bir giriş yazısı bulunan İmparator Diocletianus, hitap ettiği kitlelere iktidarının getirdiği istikrar ve başarıyı hatırlatıyordu ve iddiaya göre cesur askerlerinin fazla ücret almasından derin endişe duyuyordu. Bu kararnamede, piyasadaki ücretlere bakılmaksızın ürün ve hizmet fiyatlarını devletin ödemek istediği oranlara çekme arzusu da söz konusu olmuş olabilir.[25]

Diocletianus hükümetinde böylesine katı bir fiyatlama sistemini günlük temelde uygulayacak düzen yoktu. Belki de bu hususta ki en çarpıcı şey, ekonomik açıdan çaylak olsa da kararnamenin edindiği amaçtı. Köklü değişim hedefiyle birlikte, metinlerde yüksek bir etik retorik hâkimdir. "Kudurmuş barbar halklarının yaptığı akınlar" artık büyük bir gayret gösterilerek dizginlendiğine göre "dünyanın barış içindeki devleti" gibi bir ibareden sonra, askerlere saldıran yeni bir kötülükten bahsediliyordu: "Aşırı bir açgözlülük yangını bulunuyor, gittikçe daha fazla yayılıyor ve insan ırkına saygı duymadan artıyor." Bundan hemen sonra imparator, bu açgözlülüğü dinle kıyaslıyordu. Buradaki üslup, tetrarkların daha önceki yasama icraatlarıyla ve kayıtlardaki bildirgeleriyle (imparatora gönderilen hukuki sorulara ve başvurulara verilen cevaplar) benzerdi. Yaratılan bu zulüm algısına, vahşi ve genelde özgünce uygulanan acımasız cezalar eşlik etti.[26]

240 yılı dolaylarında doğan Diocletianus, kendi yaşadığı dönemdeki ya da bundan bir nesil önceki diğer herhangi bir imparatordan çok daha başarılıydı. On yıllarca süren düzensizlik ve kaos ortamında yaşadıkları için tetrarkların imparatorluğa barış ve toparlanma sağladığı

25 Narh kararnamesi için bkz. Bowman, *CAH*² XII (2005), s. 83–4, 177–178; Corcoran (1996), s. 205–233. Birkaç yazıttan derlenen kararname çevirisi için bkz. R. Rees, *Diocletian and the Tetrarchy* (2004), s. 139–146.

26 Narh kararnamesinin giriş metni için bkz. Corcoran (1996), s. 207–208. Hukuk ve mahkemeler için bkz. Jones (1964), s. 470–522; MacMullen (1988), s. 87–93. Justinian Code 9. 20. 7. Buradaki yasada, Diocletianus'un köleleri kaçıranların idam edilmesi emri vardır "böylece bu şekilde ceza verilmesiyle diğerleri de caydırılacaktı."

iddialarında gerçeklik payı yüksekti. Diocletianus kendi propagandasına gerçekten inanıyor olabilirdi. Hiç şüphesiz imparatorluğun sorunlarıyla mücadele etmenin en iyi yolunun güçlü bir merkezî kontrol sağlamak olduğunu düşünüyordu. Bu, yeni bir fikir değildi. Son on yıllarda bürokrasi zaten büyümekteydi. İmparatorlar o kadar sık değişmişti ki devlet görevlileri, özellikle de bir rejim değişikliği olduğunda tasfiye edilme ihtimali daha az bulunan orta rütbe ve mevkidekiler hükümetteki en sabit unsur olmuştu. Diocletianus iktidarda seleflerinden daha uzun süre kaldı ve gücü her geçen yıl arttı. Dolayısıyla merkezî hükümet eğilimini daha da artırma şansı elde etti.

Ne var ki bu hâlen kademeli bir süreçti. Diocletianus'un, bu fikirler yıllar içerisinde gelişmiş ya da yerlerine başkaları gelmiş olsa da belki de iktidarının en başından beri uzun vadeli planları vardı. Yeni eyaletlerin oluşturulması ve devlet dairelerinin büyümesi bir anda olmadı. Vergi reformları muhtemelen imparatorun saltanatının sonlarına kadar tam olarak işlememişti. Yeni hükümet kurumları Diocletianus'un konumunu güçlendirmeye yardımcı oldu fakat başarısının ve tahtta uzun süre kalışının sebebi değillerdi. Bunların etkinliği imparatorun çıkarsamalarına, siyasi kabiliyetine ve amaçlarının bilincinde olmasına büyük oranda bağlıydı. Yakından denetlenen, dikkatlice seçilmiş ve sadık muhafız alayı komutanları ile birlikte valilerin yönetimindeki yeni bürokrasi imparatora, eyaletlerdeki hayata daha çok etki etme fırsatı veriyordu. Kararnamelerinin kapsamı ve üslubu gösteriyor ki Diocletianus, dikkatine sunulan herhangi bir şeyi düzeltebileceğine ve düzeltmesi gerektiğine inanıyordu.[27]

İmparatorlar üstün kişilerdi ve sadece imparatorluk temsilcileri oldukları için güç ve statü sahibi çok sayıda devlet görevlisi vasıtasıyla hüküm sürüyorlardı. Tetraklar, imparatorluk temsilcilerinden itibar ve otorite bakımından çok daha üstündü. Her zaman yakından korunan ve halktan uzak figürlerdi. Onlarla ilgilenen köleler (artık gittikçe sayıları artan hadımlar) daha da güçlendi. Baş kethüda (*praepositus sacri cubiculi*), has odabaşı (*primicerius sacri cubiculi*) ve baş kâhya gibi üst düzey hizmetkârlar zaman içerisinde, asil sınıfın büyük kısmından daha da üst mevkiye geldi. İmparatorlar şehirlerde ikamet ettiğinde bunlar da görkemli bir hayat sürüyordu. Seyahate çıktıklarında

27 Potter (2004), s. 294–298.

ise etraflarında binlerce asker, bürokrat ve hizmetli kadar bir istekte bulunma umuduyla saray erkanına gelen yüzlerce hatta binlerce insan oluyordu. Diocletianus'tan itibaren artık imparatorların huzuruna çıkmak daha zorlaşmıştı. Bu ise en azından imparatorları öldürmenin artık çok daha zor olduğu anlamına geliyordu. Bazı kaynaklar ve tarihçiler saraydaki bu yeni seremoninin Pers krallarının otoriter iktidarından esinlenildiğini düşünüyordu. Bu oldukça şüphelidir. Kralları ve özellikle de doğulu hükümdarları, tiranlığın somut örneği olarak Persler gibi sunan, Herodotos'a kadar giden çok eski bir retorik olduğunu hatırlamalıyız. Çok büyük ihtimalle Diocletianus merasim törenlerinden hoşlanıyordu ve bunların, saltanatının haşmetini artırdığını düşünüyordu. Tebaasına bağlılığı aşılayacak ve isyan girişimini caydıracak her şey hoş karşılanırdı.[28]

Diocletianus'un ve imparatorluk mevkidaşlarının başarısı Roma İmparatorluğu'nun hâlen mevcut devasa gücünü vurguluyordu. Nispi bir barış ve istikrar dönemi ile en önemlisi hükümetin devamlılığının olduğu bir dönem yaşanırsa Romalılar sınırlarda bir düzeyde hâkimiyet kuruyordu. Diocletianus, bir nesilden fazla bir süredir mümkün olandan daha yüksek bir vergi geliri elde etmiş ve askerî faaliyetler için bir bütçe oluşturmuştu. Yeni hisarlar inşa edilmiş, eskileri de onarılmıştı. Yeni üsler genellikle daha küçüktü fakat önceki hisar ve kalelerden daha yüksek ve kalın surları vardı. Barbar kabilelere karşı zaferler alındı. Güçlü bir konumda antlaşmalar yapıldı ve dörtlü erkin iktidarı devam ettikçe Roma gücüne duyulan korku bir kez daha büyüdü. Potansiyel akıncılar artık daha temkinliydi. Hâlâ saldırılar oluyordu fakat bunlar artık daha azdı ve çoğu zaman karşılık görüyor ve başarısızlığa uğruyorlardı. Mevcut durumlarda gelişmeler yaşandı ancak geçmişteki yenilgilerin bütün hasarını telafi etmek için daha fazla zamana ihtiyaç vardı.[29]

Sâsâniler, Diocletianus'un iktidarının başlarında bir kez daha saldırganlaştı. Yeniden yaşanan bir iç savaş dönemi sonrasında Narses (selefi sadece birkaç ay tahtta kalmıştı) 293 ya da 294 yılında tahta çıktı.

28 Williams (1985), s. 140–150; Garnsey & Humfress (2001), s. 25–51.

29 Kale ve hisarlar için bkz. J. Lander, *Roman Stone Fortifications* (1984), özellikle s. 151–262; Johnson, *Late Roman Fortifications* (1983). Diocletianus ile Constantinus dönemlerindeki sınır politikasının karşılaştırılması için bkz. Zosimus 2. 34. 1.

Bir iç savaştan muzaffer çıkan bu adam hem güçlü bir askerî liderdi hem de durumu tehlikedeydi. Roma ile yapılacak bir savaşta şan kazanma ve tebaasını yabancı bir düşmana karşı birleştirme olasılığı bulunuyordu. Persler saldırıya geçti ve çok büyük bir ihtimalle 296 yılında Roma eyaletlerine akın ettiler. Bunlara karşı Galerius gönderildi ve muhtemelen bir yenilgi aldı ki Diocletianus'un, Caesar'ını at arabasının yanında bulundurması hikâyesi buradan gelir (bkz. s. 213). Galerius, diğer bölgelerden gönderilen askerler de dahil daha büyük kaynaklarla savaşı yeniledi ve bu kez görkemli bir zafer kazandı. Narses'in ordugâhı, haremi ve hanesinin büyük kısmı ele geçirildi. Roma ordusu, muhtemelen 297 ya da 298 yılında bir kez daha Ctesiphon'u aldı. Sonraki yılın başlarında Pers kralına karşı bir barış anlaşması dayatıldı. Pers kralı bazı topraklardan feragat etti ve Roma'nın, Armenia da dahil sınırlardaki bir miktar bağımsız krallık üzerindeki egemenliğini tanıdı. Dicle Nehri iki güç arasındaki sınır olarak belirlendi ve şimdi tekrar Roma hâkimiyetine giren Nisibis şehri imparatorluklar arasında geçiş yapacak tüccarlar için tek meşru mekân olarak düzenlendi. Bu anlaşma iki tarafın da haberleşmenin büyük kısmına ve imparatorluklar arasındaki ticaret geçişini vergilendirmesine yardım etti. Kırk yıl boyunca Roma'nın menfaatlerine çok uygun bir barış dönemi oldu.[30]

Diocletianus Roma tarihindeki en önemli imparatorlardan biriydi. Tıpkı Augustus gibi iktidara uzun bir iç savaş ve karışıklık döneminden sonra gelmişti. Her iki imparator da yaptıkları reformlarla devleti değiştirmiştir. İkisi de boş durmamış, kamu hayatındaki mevcut eğilimleri neredeyse yenilikleri kadar geliştirmiştir. Diocletianus, dördüncü yüzyıl imparatorluğuna belki de herkesten çok biçim vermişti ve Augustus rejiminin son izlerinin çoğunu da silmişti. Askerî diktatörlük artık üstü örtülü değil, apaçık bir rejimdi. Tetrarşi, üyelerinin gücü ve dayanışması sayesinde etkin olmuştu. Nihayetinde bu sistemin en büyük sınavı halefiyet meselesiydi. Ne var ki tetrarşi bu konuda başarısız oldu.

30 Bkz. Bowman, *CAH*² XII (2005), s. 81–83; Dodgeon & Lieu (1991), s. 124–139; Williams (1985), s. 79–81, 84–86.

9
HIRİSTİYAN İMPARATOR

"Mevki ve itibar bakımından imparatorların en üstünü Constantinus, Roma'da tiranlığa kurban giden kişilere merhamet eden ilk kişiydi; göklerdeki Tanrı'ya, Tanrı'nın Sözüne ve hepimizin kurtarıcısı Mesih İsa'ya dua ederek, tam güç harekete geçti ve Romalıların kadim özgürlüğünü geri getirmeye koyuldu." – *Eusebios, yaklaşık olarak 325 yılı.*[1]

"Artık bütün imparatorluk Constantinus'a kalınca onun küstahlığı arttı ve imparator, başarılarının coşkusuna kapıldı." – *Zosimos, beşinci yüzyıl sonu.*[2]

1 Mayıs 305 tarihinde tetrarklar aynı anda, imparatorluğun farklı yerlerinde iki büyük gösteri düzenledi. Diocletianus ve Galerius, Nicomedia'nın hemen dışarısında, Maximianus ve Constantius da Milano'daydı. Bu şehirler iki ast imparatorun en sık kullandığı ikametgahlardı fakat Diocletianus için ayrı bir öneme sahipti çünkü yirmi yıl önce ordu, kendisini burada imparator ilan etmişti. Artık altmışlı yaşlarında ve sağlığı kötüye giden Diocletianus, bu makamdan resmen istifa etti. Maximianus da aynı anda Milano'da istifasını verse de daha sonraki olaylar gösteriyor ki bunu gönülsüzce yapmıştı. Galerius, Diocletianus'un, Constantius da Maximianus'un yanında duruyordu, dolayısıyla iki Caesar artık Augustus statüsüne terfi etti. Bu imparatorlara görevlerinde yardımcı olmaları için iki de Caesar atandı. Diocletianus, erguvan renkli imparatorluk pelerinini çıkardı ve

1 Eusebius, *Ecclesiastical History* 9. 9. 2 (LOEB edisyonu, J. Oulton).
2 Zosimus 2. 53 (çeviri, R. Ridley, *Zosimus: New History* [1982]).

Galerius'un yeğeni Maximinus Daia'nın omuzlarına astı. Aynı şekilde Maximianus da komutan Severus'u imparator yaptı.

Hiçbir subay ya da devlet görevlisi, dikkatlice planlanmış bu iktidar değişimi şovuna şaşırmış olamaz zira bir süredir hazırlık yapılıyor olmalıydı. Constantius ve Galerius'un terfi ettirileceği biliniyordu fakat bazı kaynakların iddiasına göre tercih edilen Caesar'lar en azından ordudaki düşük rütbelileri şaşırtmıştı. Constantius'un da Maximianus'un da daha bariz adaylar olarak görülen yetişkin oğulları vardı. Severus, Galerius'un yakın bir iş arkadaşıydı. Bunun yanı sıra şurası açık ki tıpkı Diocletianus'un imparatorluk mevkidaşlarını kontrol etmesi gibi Galerius'un da yeni tetrarşi kadrosunda egemen olması bekleniyordu.[3]

Diocletianus'un ne zaman ve neden istifa etmeye karar verdiğini bilmek imkânsızdır. Bazı bilim insanlarına göre bu uzun vadeli bir plandı ve Diocletianus'un tetrarşi mefhumunun temelinde bulunuyordu fakat bu kesinlikle çok şematiktir. Diocletianus'un rejimini kademeli olarak gelişen ve ana planın bir parçası olmayan bir şey olarak görmek daha doğaldır. Kısa süre önce ciddi bir hastalıktan kurtulmuştu, belki de imparatorluğu yönetme konusunda artık gücü veya şevki kalmamıştı. Birkaç yıl öncesine kadar Nicomedia'da retorik dersleri veren Hıristiyan yazar Lactantius'un iddiasına göre Galerius, hastalıkla mücadele eden imparatora istifa etmesi için baskı yapıyordu ve yeni Caesar'ları da bizzat seçmişti. Bu noktada dikkatli olmalıyız çünkü Lactantius bu iki adamı da sevmiyordu. Keza her ikisi de kiliseye karşı kovuşturma uygulamışlardı ve yazdığı kitabında Hıristiyanlara zulmeden herkesin ne kadar korkutucu bir sona sürüklendiğini anlatıyordu. Lakin yeni rejimin Galerius'un etrafında oluştuğu inkâr edilemez, hatta son yıllarda Diocletianus'u etkisinde bırakacak en iyi tetrark Galerius'tu. Yine de Diocletianus geçmişte her zaman kararlı biri olmuştu ve belki de Galerius'un en iyi seçenek olduğuna inanıyordu.[4]

3 Bkz. Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 18–20, ayrıca bkz. Anonymous, *De Caesaribus* 39–40; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 39; Eusebius, *Ecclesiastical History* 8. 13. 10–11. Daha kapsamlı bir anlatım için bkz. C. Odahl, *Constantine and the Christian Empire* (2004), s. 71–74.

4 İmparatorun istifa etmesi konusundaki tartışmalar için bkz. C. Grant, *The Emperor Constantine* (1993), s. 20–23; S. Corcoran, "Before Constantine", N. Lenski (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 35–58, özellikle s. 53–54; N. Lenski, "The Reign of Constantine", Lenski (2006), s. 59–90, özellikle 60–61; A. Bowman, *CAH*² XII (2005), s. 87–88; D. Potter, *The Roman Empire at Bay*, AD *180–395* (2004), s. 340–342.

Ne kadar gönüllü bir şekilde yapmış olsa da Diocletianus, istifa etmişti. Maximianus şimdilik, tıpkı geçmişte olduğu gibi, kendisine karşı daha etkili mevkidaşına karşı koyamadı. İmparatorluğun artık dört yeni hükümdarı vardı. Bunlardan birinden diğer üçüne karşı iradesini kullanması ve dayanışma ruhunu teşvik etmesi bekleniyordu. Ama bu mümkün olmadı. Galerius'un Diocletianus kadar iyi bir siyasetçi olduğu şüphelidir fakat ana farklılık iktidar için destek toplayabilecek kadar iyi bir soydan gelen potansiyel rakiplerin varlığıydı. Geçmişte olduğu gibi bir tahtı gasp etme girişimi diğerlerini teşvik etmeye meyilliydi. Bu girişimlerden ilki, yaklaşık bir yıl sonra Britanya'dan geldi.

CONSTANTINUS

Constantius'un oğlu Constantinus, Nicomedia'da Galerius ve Maximinus'un imparator ilan edilişine şahit olduğunda otuzlu yaşlarının başlarındaydı. Tuna bölgesinde ve Perslere karşı savaşarak yetenekli bir subay olduğunu çoktan kanıtlamıştı. Bir süredir Galerius'la kalıyordu. Sonradan çıkan hikâyelere göre Galerius, Constantinus'un öldürülmesini planlamıştı. Constantinus'a bir saldırı düzenlemesi ve daha sonra yedek birlikleri alıkoymasını emretmiş, hatta bir aslanla tek elle dövüşmesini buyurmuştu. En sonunda babası Constantinus'tan, Britanya'ya gelip kendisine katılmasını isteyince anlatılana göre sessiz sedasız çekip gitmişti. İmparatorluk posta teşkilatının röle istasyonlarını ve diri bineklerini kullanarak yıldırım hızıyla hareket etmiş ve takip edilmesini engellemek için, ihtiyacı olmadığı atları öldürmüştü. York'ta, ölüm döşeğindeki babasının yanına gittiğinde Constantius'un oğlunu halefi olarak anacak kadar nefesi kalmıştı. Bu hikâyenin büyük kısmı muhtemelen romantik bir kurgudur. Constantinus'un Britanya'da babasıyla birçok ay geçirdiğini biliyoruz. Bu önemliydi çünkü ona babasının kıdemli subayları ve görevlileriyle dostluk ilişkisi kurma fırsatı vermişti.[5]

25 Temmuz 306 tarihinde Constantius, York'ta (Eboracum), öldü ve hemen sonrasında oğlu Constantinus ordu subayları tarafından babasının halefi olarak anıldı. Buna askerler de destek oldu. Constantinus şimdilik sadece Caesar unvanında hak iddia etti ve imparatorluk alametleri

5 Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 24–25; Eusebius, *Life of Constantine* I. 20–21; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 40; Zosimus 2. 8; Odahl (2004), s. 72–78; Grant (1993), s. 22–23; Lenski (2006), s. 61.

kuşanmış bir imgesi ile Galerius'a elçiler göndererek kendisini tanımasını istedi. Beklendiği gibi Galerius böyle yaptı. Bu hareketi Diocletianus'un, zamanında Carausius'un iddialarını reddedişinin tam tersiydi. Galerius ayrıca Severus'u da Augustus rütbesine terfi ettirip, tetrarşiyi bir kez daha tamamladı. Lakin bu istikrar görünümü uzun sürmeyecekti.

Maximinus, İtalya'daki bir çiftliğe inzivaya çekilmişti ve oğlu Maxentius da ekim ayında Roma'daydı. Bu yılın daha önceki dönemlerinde Galerius, Diocletianus'un vergi sistemini eyaletler kadar İtalya için de geçerli kılan bir kararname yayınlamış, yarımadanın dört yüzyıldır doğrudan vergi muafiyetine bir son vermişti. Maxentius bu kararın yarattığı infialden istifade etti ve muhafız alayının da dahil olduğu bir destekçi grubu tarafından Roma'da imparator ilan edildi; muhafız alayının ilan edeceği son imparator olacaktı. Maximinus da oğlunu desteklemek için emeklilikten geri döndü ve bir kez daha kendisini Augustus ilan etti. Bu kez Galerius ve Severus daha fazla imparator olmasını kabul etmeme konusunda son derece katı davrandı.

Severus, Milano'da bir ordu topladı ve 307 yılında Roma'ya yürüdü fakat Maximianus emekli olmadan önce onun neredeyse bütün subaylarına ve askerlerine komuta etmişti. Bunlar eski komutanlarına karşı savaşmak için hiçbir şekilde hevesli değillerdi ve kısa süre içinde karşı tarafa geçmeye başladılar. Severus kaçtı fakat yakalandı, tutsak edildi ve Augustusluk makamından istifa etmeye zorlandı. Sonbahar mevsiminde Galerius İtalya'yı işgal etti ancak düşmanı bir meydan muharebesine girme riski almaya mecbur bırakamadı. Öte yandan yılın sonlarına doğru da Roma'yı kuşatmak gibi büyük bir iş için hazırlıklı değildi. Söylenenlere göre Galerius, daha önce görmediği bu şehrin ne kadar büyük olduğunu görünce hayrete düşmüştü. Roma dünyasının hükümdarının verdiği bu tepki çarpıcı olmakla birlikte şehrin öneminin ne kadar azaldığının da bir işaretidir. Galerius geri çekildi ve bu girişimi bir daha tekrarlamadı. Maxentius da Severus'u öldürterek karşılık verdi, böylece uzlaşma ihtimalini düşürmüş oldu.[6]

Bu dönemde Constantinus, Ren sınırında seferler düzenledi ve bir imparatordan beklenen zaferleri kazandı. Galerius'la ilişkilerini resmen

6 Zosimus 2. 9; Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 23–27; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 41; Eutropius, *Breviarum* 10; Potter (2004), s. 346–348; Odahl (2004), s. 86–88; Lenski (2006), s. 63–64.

kesmemişti ama yine de Maximianus ile anlaştı ve 307 yılında Trier'de kızı Fausta ile evlendi (Maximianus'un büyük kızı Theodora görünüşe göre kocası Constantius'tan birkaç yıl önce ölmüştü. Bu kadın Constantinus'un annesi değildi çünkü daha önceki bir evlilikten doğmuştu. Öte yandan bunun meşru bir evlilik olduğuna dair fazlaca şüphe vardır. Ayrıca Constantinus'un annesi, Constantius'un karısından ziyade bir metresi olabilir). Maximianus, Constantinus'u Augustus ilan etmişti. Daha önceden oğluyla takışmıştı, bu yüzden Constantinus'un sarayında kaldı. Roma dünyasında artık beş imparator vardı.[7]

308 yılında Diocletianus, Galerius'u desteklemek için emeklilikten geri döndü. Tuna bölgesindeki Carnuntum şehrinde Maximianus ile buluştular ve Galerius'un bir başka yakın silah arkadaşı Licinius adındaki bir subayı Augustus olarak atadılar. Maximinus Daia ve Constantinus Caesar olarak onaylandı fakat kendilerine "Augustus'ların oğulları" demelerine izin verildi. Maxentius göz ardı edilmişti ancak kendisi zaten tahtı gasp etmek isteyen Domitius Alexander'in çıkardığı isyanla meşguldü. Bu adam Afrika'da imparator ilan edilmiş ve çıkardığı isyan sonraki yıla kadar bastırılmamıştır. Yapılan görüşmenin ardından Diocletianus, Sirmium'daki sarayına lahana ekmek için döndü (söylenenlere göre bu lahanaların tadıyla övünüyordu) ve Maximianus da emekliliğine devam etti.[8]

Diocletianus'un bu müdahalesi rahatsızlık veren bir mütarekeye yol açmış ve tetrarşi istikrarının, tek bir adamın imparatorluk makamındaki egemenliğine ne kadar bağlı olduğunu da göstermişti. 310 yılında Maximianus bir kez daha iktidara dönmeye karar verdi ve Constantinus'a karşı ayaklandı. Bu isyanı hemen bastırıldı, Maximinus da idam edildi. Hem Constantinus hem de Maximinus Daia, kısa süre sonra Augustus unvanını geri aldılar. Söylenenlere göre Maximinus Daia, ilk önce Severus'un, sonra da Licinius'un kendisinden yüksek

7 Constantinus'un meşru bir evliliğin çocuğu olup olmadığı konusu için bkz. B. Leadbetter, "The Illegitimacy of Constantine and the Birth of the Tetrarchy", S. Lieu & D. Montserrat (ed.), *Constantine: History, Historiography and Legend* (1998), s. 74–85; J. Drijvers, *Helena Augusta* (1992), s. 14–19; T. Barnes, *The New Empire of Diocletian* (1982), s. 36; Odahl (2004), s. 16–17.

8 Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 29; Zosimus 2. 10; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 39–40; Eutropius, *Breviarum* 10. 4; A. Cameron, *CAH*² XII (2005), s. 91–92; Odahl (2004), s. 80–86, 90–92, Grant (1993), s. 25–26; T. Barnes, *Constantine and Eusebius* (1981), s. 32–33; Potter (2004), s. 347–351.

bir makama terfi ettirildiğini görünce çok öfkelenmişti. Sonraki yıl Galerius öldü. Bir penis kanseriyle boğuşuyordu ve Lactantius'un söylediklerine göre son günleri çok fenaydı. Licinius ve Maximius Daia, Galerius'un hâkimiyet bölgesini paylaşmak için hızla hareket etti ve en sonunda Bosphorus'ta bir bölünme olmasını kabul ettiler. Diocletianus da o sıralarda ölmüş olabilir. Ölümüne dair farklı anlatımlar vardır. Kimilerine göre hastalıktan ölmüş, kimilerine göre intihar etmiştir.[9]

312 yılında Constantinus, Maxentius'a saldırdı. Kendisine sadık, sınırlardaki savaşlarla deneyim kazanmış bir ordusu vardı. Kendisi de oldukça yetenekli bir komutandı. Hızlı bir şekilde ilerleyerek Maxentius'un Kuzey İtalya'daki astlarını yendi ve daha sonra Roma'ya yürüdü. Şehrin surları ani saldırılara karşı koruma sağlıyordu fakat böylesine büyük bir sur çemberini organize olmuş bir orduya karşı savunmak güçtü. Ayrıca sayısal oranda büyük üstünlük kurmuş gibi göründüğü rakibine karşı savunma hattının ardında gizlenmek, Maxentius'un prestijine zarar verirdi. Böylece ordusunu dışarı çıkardı ve Milvius Köprüsü üzerinden Tiber Nehri'ni geçti. Bu taş köprü daha önceden yıkılmıştı. Bu yüzden yakınlarında bir duba köprüsü yapılmıştı. Maxentius sahip olduğu askerlere rağmen rakibine karşı koyamadı ve Constantinus ezici bir zafer kazandı. Maxentius öldürüldü, panikleyen çok sayıdaki askeri de duba köprüsünü geçmeye çalıştıkları esnada köprünün ağırlıkları yüzünden çökmesiyle boğularak can verdi.[10]

Geriye üç imparator kalmıştı. Constantinus, Licinius ile müttefiklik kurdu. 313 yılında Licinius, Maximinus Daia'ya karşı ordusunu doğuya götürmeden önce Constantinus'un üvey kız kardeşi Constantia (Theodora'nın çocuklarından biri) ile evlendi. Akabinde Avrupa'ya geçmiş ve Balkanlardaki ana güzergahı takip ederek ilerlemişti. İki rakip 30 Nisan günü Hadrianopolis'te karşılaştı ve Maximinus Daia'nın ordusu yenilgiye uğradı. Daia kaçtı fakat temmuz ayında yakalandı ve intihar etti. Kalan iki imparator da eyaletleri aralarında bölüştü. Constantinus batı, Licinius da doğu eyaletlerini aldı.

9 Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 32, 42; S. Williams, *Diocletian and the Roman Recovery* (1985), s. 199–200.

10 Eusebius, *Ecclesiastical History* 8. 14, 9. 9, *Life of Constantine* 1. 38; Zosimus 2. 15–17; Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 44; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 40. Ayrıca bkz. Odahl (2004), s. 98–108; Potter (2004), s. 356–359, 363; Lenski (2006), s. 68–70; Grant (1993), s. 33–40.

316 yılında Constantinus, bazı Sarmat kabilelere karşı sefer yapıldığı sırada Licinius'un topraklarına geçti. Bu, provokatif bir hamleydi. Eğer daha üstün bir düzeyde olduğunu öne sürmek değil de kışkırtmalarıyla bir savaş çıkarmak istiyorsa, düşmanının beklenenden daha güçlü olduğunu görünce şaşırmış olabilir. İki muharebe yaşandı ve ikincisi tekrar Hadrianopolis yakınlarında gerçekleşti. Constantinus bu iki muharebeyi de kazanmış olmasına rağmen öyle ezici bir zafer almamıştı. Yapılan müzakerelerde Licinius, Avrupa'daki eyaletlerinin neredeyse hepsini verdi. 324 yılında mücadele tekrar canlandı. Bir kez daha mevcut yol sistemi savaşlara yön vermişti ve Constantinus, Hadrianopolis yakınlarında ilk zaferini aldı. Licinius Byzantion'a çekildi ve ardından bir deniz muharebesi kaybedince Küçük Asya'ya kaçtı. Constantinus rakibini kovaladı ve Chrysopolis'te nihai bir zafer kazandı. Licinius teslim oldu, kendisine rahat bir esaret hayatı yaşama izni verildi. Bir süre sonra komplo kurmakla suçlandı ve henüz çok küçük yaştaki oğluyla idam edildi. Constantia'nın canı bağışlandı. Bu kadın imparatorluk sarayının onurlu bir üyesi olarak yaşamına devam etti.[11]

İmparatorluk neredeyse kırk yıldır ilk kez tek bir imparatorun yönetimine girmişti. İktidarı boyunca Constantinus'un oğullarını Caesar yaptığı doğrudur fakat mutlak hükümdar olduğuna dair şüphe yoktu. Sadece "bir baba bulduğunu" iddia eden Septimius Severus'u da geçerek uzunca bir süredir soyunun, iktidarı kısa süren fakat onurlu biri olan II. Claudius'tan geldiğini öne sürüyordu. Tetrarşiyi canlandırmak için bir girişimde bulunmadı. Elde ettiği başarısı, artık birden fazla imparatorun gerekliliğini savunan modern iddiaların temelini çürütür. Tıpkı Diocletianus gibi o da bütün rakiplerini yenen ve diğer potansiyel rakiplerini yıldıran "güçlü bir adamdı." Ancak Diocletianus'un tersine bunu, imparatorluk mevkidaşlarına sahip ve egemen olarak yapmayı değil, tek başına hüküm sürerek yapmayı tercih etti. Bu iki imparatorun da başarıları kullandıkları kurumlardan ziyade daha çok karakter, siyasi maharet, kararlılık ve acımasızlık meselesiydi. Sonuç olarak Constantinus otuz iki yıl boyunca imparator olmuş, bütün imparatorluğa ise tek başına on üç yıl hükmetmiştir.[12]

11 Bu yıllara dair daha detaylı bir anlatım için bkz. Grant (1993), s. 40–50; Odahl (2004), s. 119–120, 162–165, 170–182; Lenski (2006), s. 73–77; A. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602* (1964), s. 77–83; Potter (2004), s. 364–368, 377–380.

12 Konuya dair bazı söylevler ve yazıtlar için bkz. Lenski (2006), s. 66

KİLİSE

Constantinus, imparatorluğu Hıristiyanlaştıran imparator olmasıyla ünlüdür. Aslında gerçek bundan daha karmaşıktır. Kitapta daha önce imparatorun diniyle alakalı kasıtlı olarak söz edilmemiştir. Bu, konunun önemsizliğinden değil, imparatorun üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda iktidar için mücadele eden birçok kişiden sadece biri (en başarılılarından biri) olarak anlaşılması gerektiği içidir. Constantinus'un Hıristiyan olmasının bağlamı ile dinî tutumları ve politikalarının bağlamı işte buydu. İmparatorun yeni dinî inancını siyasi kariyerinin analizine aktarmak yanıltıcıdır. Constantinus'un iktidarının tarihini esasen bir Hıristiyanlık (özellikle de Katolik Hıristiyanlığı) tarihine çevirmekte, belki de her zamankinden çok daha büyük bir tehlike vardır. Zira o döneme dair kaynakların büyük çoğunluğunun ana endişesi buydu.

Gallienus'un, babasının kilise kovuşturmasına son verişinden bir nesil sonra imparatorluk topraklarında Hıristiyan topluluklar sistematik bir kovuşturmaya maruz kalmamıştır. Bu, daha önce de sözü edildiği üzere Hıristiyanların daha çok görülür bir grup olması eğilimini destekledi. Samsatlı Paulus'un Antakya'daki tartışmalı kariyerinden de anlaşılacağı üzere piskoposlar genelde iyi tanınan yerli ruhani liderlerdi. Birçok kasaba ve şehirde açık bir şekilde kiliseler inşa ediliyordu, hatta Diocletianus'un Nicomedia'daki sarayının dibinde bile bir kilise bulunuyordu. Ordu ve imparatorluk idaresi dahil hayatının birçok alanında Hıristiyanlar vardı ancak nadiren inançları resmî görevleriyle uyumsuzdu. Hıristiyanlık artık kabul edilmiş ve imparatorluğa da tehdit olarak görülmeyen bir din gibiydi. Yamyamlık ve ensest ilişki dedikoduları uzun süre önce ortadan kalkmıştı ve birçok insan Hıristiyanların inandığı şeye dair artık daha açık bir fikre sahipti. Yeni Plantoculuk akımı filozofu Porphyros, kiliseye yaptığı saldırılarını, Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarına dair detaylı bilgilerinde temellendirmiştir.[13]

Tetrarşi döneminde son bir kovuşturma dalgası yaşandı. Söylenenlere göre Diocletianus bu konuya ilk defa, bazı rahipler yaptıkları kehanette başarısız olup suçu, kalabalıkta bir haç işareti yapan Hıristiyanlara

13 Nicomedia'daki kilise için bkz. Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 12; Porphyros'a dair faydalı bir araştırma için bkz. Potter (2004), s. 323–332. Daha detaylı bir analiz için bkz. R. Berchman, *Porphyry Against the Christians* (2005).

atınca müdahil olmuştu. 297 yılında bütün imparatorluk görevlileri ve askerlerinden kurban keserek sadakatlerini göstermeleri istendi. Bazı Hıristiyanlar buna karşı teslim olmuş, muhtemelen kurban kesecek kadar çok şey yapmıştı; çok azı ise bunu reddetmiş ve idam edilmişlerdi. 303 yılında kiliseye karşı daha toplu bir hamle yapıldı. Nicomedia'daki sarayda çıkan yangın bunda özellikle etkili olmuş ve Hıristiyanlar kundakçı olarak suçlanmıştı. Kovuşturmanın bu yeni dalgası, Hıristiyan hareketinin artık ne kadar köklü ve ne kadar çok kamuya mal olduğuna dair iyi bir fikir verir. Hedefte kiliseler vardı (ilk olarak Nicomedia sarayının yakınındaki kilise yıkılacaktı) ve bu yapılara bağlı mülklere de el konuldu. Bütün Hıristiyan yazıları yetkililere teslim edilecek ve yakılacaktı. Her Hıristiyanın aranmasından ziyade yakalanıp işkenceye maruz bırakılan liderler, itikatlarından vazgeçirilmeye zorlandı. Reddedenler hapse atıldı, daha çok zulüm gördü ve direnmeye devam ettikleri taktirde zaman içerisinde idam edildiler.

Geçmişte olduğu gibi, Diocletianus'un ana hedefi imparatorluk topraklarında zahiri bir birlik ve uyum sağlamaktı. Daha önceki kilise kovuşturmaları gibi yine çoğu şey valilerin ve diğer yerel görevlilerin şevkine bağlıydı. Bazı bölgelerde son derece sıkı ve vahşice bir baskı uygulanıyordu. On yıllardır bu tür saldırılara uğramayan bir Hıristiyan topluluğu için bu muhtemelen çok daha şaşırtıcıydı. Diocletianus bu kovuşturmayı coşkulu bir şekilde yapmıştı. Maximianus ve Galerius buna daha az adanmış, Constantius ise kayıtsız kalmıştı. Constantius kiliseleri yıktırsa da görünüşe göre kimseyi idam ettirmemiştir.[14]

Bu yıllarda zulüm gören tek grup Hıristiyanlar değildi. 302 yılında Diocletianus, Peygamber Mani'nin takipçilerinin de kovuşturulmasını emretti. 216 yılında Persia'da doğan bu adam Hindistan da dahil birçok yeri gezmişti ve yarattığı din Yahudi, Hıristiyan, Zerdüşt, Budist ve diğer inançların etkisinde kalmış görünüyordu. Diocletianus, Maniheistleri potansiyel olarak huzur bozucu kişiler diye görüyordu çünkü Perslere karşı sürekli sempati besliyorlardı. Yayınladığı kararnamede haklarında şu iddialar vardı: "Bunlar, çok kısa bir süre önce, bize düşman Pers ırkı arasından tıpkı yeni ve beklenmedik bir ucube gibi

14 Kovuşturma için bkz. Eusebius, *Ecclesiastical History* 8. 1–14; Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 10–16. Ayrıca bkz. Potter (2004), s. 337–340; G. Clarke, *CAH*² XII (2005), s. 647–665; Jones (1964), s. 71–76.

ortaya çıkmış, imparatorluğumuza kadar girmiştir. Topraklarımızda birçok rezil hareket sergiliyor, halkın sakinliğini bozuyor ve hatta sivil topluluklara büyük zararlar veriyorlar." İmparator, Maniheistlerin zaman içerisinde "son derece yalın ve dingin Roma ırkına ve bütün imparatorluğa" hastalık bulaştıracağından korkuyordu. Bu endişenin doğruluğu şüphelidir çünkü Erdeşir ve I. Şapur Mani'ye saygı göstermiş olmasına karşın hükümdarların halefleri bu inanca karşı kovuşturma uygulamış, hatta 276 yılında bizzat Mani'yi idam etmişlerdi.[15]

Her ne kadar Hıristiyan kaynaklarımızda yoğunlukla bahsedilen bir konu olsa da kilise kovuşturması Diocletianus'un iktidarının son yıllarındaki en büyük önceliği değildi. İmparatorun istifasından sonra Galerius ve özellikle Maximinus Daia büyük bir şevkle kovuşturmayı devam ettirdi fakat tekrar söylemek gerekirse bunların da daha başka ve önemli öncelikleri vardı. O dönemde geniş pagan nüfusunun Hıristiyanların kovuşturulmasına karşı sevindiğine dair elimizde çok az delil vardır. Galerius, iktidardaki son günlerinde çıkardığı bir kararnamede, Hıristiyanları ortadan kaldırmak için yapılan kovuşturmaların başarısızlığa uğradığını kabul etmiştir. Böylece Hıristiyanlara artık inanç özgürlüğü tanınacak, el konulan mülkleri geri verilmese de kiliselerini yeniden inşa etme izni sağlanacaktı. Bunun sonucunda "bizlerin, devletin ve kendilerinin iyiliği için Hıristiyanların tanrılarına tapınması onlar için bir yükümlülüktür, böylece devlet hiçbir zarar görmeyecek, Hıristiyanlar da kendi evlerinde devlete yük olmadan yaşayabileceklerdi." Bir yıldan kısa bir süre içinde Maximinus, Galerius'un kararını uygulamayı reddederek, kovuşturmayı devam ettirdi. Kendisinden talepte bulunan birine verdiği cevapta imparator, Hıristiyanları suçluyor ve savaş, salgınlar ve depremler gibi felaketlerin onların yüzünden gerçekleştiğini iddia ediyordu.[16]

Constantinus da Maxentius da ilk iktidara geldikleri zaman Hıristiyanlara karşı cömert bir tutum sergilediler ve onları destekleyenleri yabancılaştırmak istemediler. Görünüşe göre Maxentius, taht-taki güvenliğini sağlamlaştırdıktan sonra bu tutumu biraz sakinleşti.

15 Bkz. Clarke, *CAH*² XII (2005), s. 647–648. Burada söz konusu alıntı da bulunabilir. Ayrıca bkz. Potter (2004), s. 302–314.

16 Lactantius'tan alıntı için bkz. *On the deaths of the persecutors* 34 (çeviri J. Creed, *CAH*² XII (2005), s. 656–657; Eusebius, *Ecclesiastical History* 8. 17, burada Galerius'un kararnamesinin Yunanca nüshası bulunur. Maximinus Daia'nın cevabı için bkz. 9. 7.

Constantinus'un babası Constantius ise kovuşturma yıllarında sadece soğukkanlı olmakla kalmamıştı, hanesinde de birçok Hıristiyan bulunuyordu. Kendisi ise Sol Invictus'a (Yenilmez Güneş tanrısı, İmparator Aurelainus'un, himayesine girdiğini iddia ettiği popüler yüce tanrı) tapınmaya adanmıştı. Üçüncü yüzyılda paganlar arasında bir tür tek tanrıcılık eğilimi vardı. Buna göre bir tanrı, diğer tanrılardan daha üstündü ve diğer birçok tanrı ve tanrıça belki de tek bir tanrısal varlığın tecellisi olarak görülüyordu. Ana akım felsefe okullarının çoğu da yüzyıllardır benzer öğretiler sunuyordu. Constantius'un inancı her ne olursan olsun, şüphesiz Hıristiyanlara karşı büyük bir düşmanlık beslememişti, hatta belki de büyük bir sempati duymuştu. Daha sonraki yıllarda "gizli" bir Hıristiyan olduğu iddia edilse de bu çok ikna edici değildir. Constantinus da benzer bir tutum sergilemiş gibi gözüküyor. Antik dünyadaki birçok insan gibi o da tanrıların rüyalarda iletişime geçme gücü olduğuna derinden inanıyordu. 310 yılında bir methiye yazarının mağrur iddiasına göre imparator, Güneş Tanrısı Apollon'u rüyasında görmüştü. Bir sikkede bu olayın yansıması görülebilir.[17]

Milvius Köprüsü Muharebesi öncesinde Constantinus, adamlarına kalkanlarını bir Hıristiyan sembolüyle (muhtemelen khi-rho amblemi ancak bir ihtimal "P" harfine dönüştürülmüş bir haç da olabilir) boyamalarını emretti. Bu geçici bir gösteriydi ve muhtemelen bir sonraki seferlerinde de tekrarlanmamıştı. İmparatorun en yakın korumaları khi-rho amblemini taşıyan kalkanlar kullanmaya devam etmiş gibi görünse de ordunun geri kalan kısmı, bazısı paganlara özgü geleneksel sembollerini taşımaya devam etti. Bu, o yüzyılın sonlarına kadar geçerli olacak bir hususta ve inançtan ziyade kuvvetle muhtemel askerî birimlerin şanı ve gelenekle alâkalıydı. Pratik açıdan bakarsak askerlerin kimliğini sağlamak için de faydalı bir şeydi; benzer üniformaları ve teçhizatları, ordular arasındaki iç savaşlarda her zaman sorun oluyordu.[18]

17 Constantius ve Constantinus'un dinî inançlarına dair bkz. Odahl (2004), s. 55, 63–67, 85–86, 94–95; Lenski (2006), s. 66–68; Grant (1993), s. 134–140. Constantinus'un Hıristiyanlığa geçişine dair daha detaylı tartışmalar için bkz. P. Weiss, "The Vision of Constantine", Journal of Roman Archaeology, 16 (2003), s. 237–259; J. Bremmer, "The Vision of Constantine", A. Lardinois vd. (ed.), *Land of Dreams: Greek & Latin Studies in Honour of A.H.M. Kessels* (2006), s. 57–79.

18 R. Tomlin, "Christianity and the Roman Army", Lieu & Montserrat (1998), s. 21–51, özellikle 25–27; R. Lane Fox, *Pagans and Christians* (1988), s. 613–616.

Constantinus'un emrinin esin kaynağı muhtelif şekillerde açıklanmıştır ve muhtemelen bu hikâye anlattıkça yayılmıştır. Buna dair en erken kaynağı teşkil eden Lactantius, imparatorun Milvius Köprüsü Muharebesi öncesi geceleyin bir rüya gördüğünü ve bu rüyada Hıristiyanların tanrısının ona böyle yapması gerektiğini buyurduğunu söyler. Constantinus'un ölümünden sonra biyografisini yazan Eusebios'un iddiasına göre imparator bizzat, daha önceki bir kehanetten söz etmişti. Buna göre o ve ordusu öğleyin güneşe baktığında karşılarında bir haç sembolü ve Latince "bununla muzaffer ol" yazısını (*hoc signo victor eris* ya da verilen metin Yunanca olmasına karşın, Latincesinin tam çevirisiyle "bu işaretle muzaffer olacaksın") görmüştü. O gece rüyasında İsa kendisine görünmüş ve bu sembolü kullanırsa zafer kazanacağını söylemişti. Nihayetinde bu hikâyenin detayları pek de önemli değildir. Constantinus, Hıristiyan tanrısının zafer sözü verdiğine ve bu sözü gerçekleştirdiğine inanıyordu. Kariyerine tanrıların yardım ettiğine inanan ilk Romalı lider değildi, sadece tanrı tercihi farklıydı.[19]

Hıristiyanların tanrısı gücünü göstermişti. Bu, Constantinus'un Hıristiyanlığa geçişinin temelini oluşturdu. O andan itibaren ordusu *labarum* adında, üstü khi-rho harfleriyle süslü özel bir bayrak altında yürümeye başladı. Licinius ile müttefiklik yapmıştı; bu ikili, Galerius'un ölüm döşeğindeyken Hıristiyanlara sağladığı inanç özgürlüğünü onayladı ve hatta daha da ileri giderek, yerle bir edilmiş kiliselerin arazileri dahil el konulan mülkleri geri iade ettiler. Hiç kimseyi yabancılaştırmak istemeyen iki imparator, mevcut mal sahiplerine tazminat ödeneceğini açıkladı (geleneksel olarak bu anlaşma Milano Fermanı olarak bilinir, fakat birçok bilim insanının da belirttiği üzere bu teknik olarak bir ferman değildi ve Milano'da yayınlanmamıştı). Daha sonra Licinius ile Maximinus Daia arasında çıkan mücadele dinsel anlatımlarla betimlendi. Anlatılan hikâyelere göre, çok önemli bir muharebeden önce Licinius'u bir melek ziyaret etmiş ve askerlerinin tekrarlaması için ona, özel bir dua öğretmişti. Buradaki sözler özel olarak Hıristiyanlığa özgü olmaktan ziyade genel olarak monoteist bir üsluptaydı fakat

19 Lactantius, *On the deaths of the persecutors* 44; Eusebius, *Life of Constantine* 1. 28–29. Ayrıca bkz. H. Drake, "The Impact of Constantine on Christianity", Lenski (ed.) (2006), s. 111–136, özellikle 113–115; Odahl (2004), s. 105–108; Potter (2004), s. 358–360.

Licinius'un kazandığı ezici zafer bu sözlerin etkili olduğunu kanıtlamış gibi görünüyordu. Sonraları Licinius ile Constantinus arasında savaş patlak verdiğinde bunu yeni bir kutsal savaş olarak tasvir etme girişimi olmadı ancak Licinius'un kiliseye karşı ciddi şekilde düşman olduğuna dair ikna edici hiçbir delil yoktur. Belki de önde gelen birçok Hıristiyanın rakibine sempati duyduğuna inanıyor, dolayısıyla onlara güvenmiyordu. Buna rağmen daha öteye gitmiş olması pek muhtemel değildir. Yine de *labarum*un arkasında yürüyen Constantinus'un birlikleri muzaffer olmuştur.[20]

Constantinus'un ordusunda Hıristiyanlar kadar çok sayıda pagan ve şüphesiz özellikle güçlü dinî inançları olmayan daha fazla kişi de bulunuyordu. Constantinus daha önceden devletin göz ardı ettiği ya da ötekileştirdiği büyük bir insan gücünden yararlandığı için kazanmamıştı. Elimizdeki bütün deliller, dördüncü yüzyılın başlarında Hıristiyanların nüfusun toplamına göre bir azınlık olduğu yönündedir. Ayrıca bunun da küçük bir azınlık olduğu sık sık öne sürülse de bu hiçbir şekilde açık değildir. Her zamanki gibi elimizde güvenilir istatistikler yoktur ve elbette ki imparatorluğun nüfusunun ne kadar büyük olduğunu bile bilmiyoruz. Son zamanlarda yapılmış bir çalışmaya göre Hıristiyanlar toplam nüfusun yüzde onunu temsil ediyordu lakin bu da tamamen tahmini bir veridir.[21]

Çok büyük ihtimalle gerçek veriler bundan daha az değildi, ayrıca belki de bundan iki veya üç kat daha fazla bir sayı söz konusuydu. En çok, Mısır'ın da dahil doğu eyaletlerindeki kiliseler hakkında bilgimiz bulunuyor. Kuzey Afrika ve Roma'daki kilise hakkında da birtakım bilgilere sahibiz lakin batı eyaletlerindeki Hıristiyanların faaliyetleri hakkında pek az şey biliyoruz. Doğudaki bazı bölgelerde Hıristiyanlar yerel ölçekte çoğunlukta olmuş olabilir. Dördüncü yüzyılda kralı

20 Değişim gösteren bir tanrının gücünün nasıl algılandığının önemi için bkz. R. MacMullen, *Christianizing the Roman Empire* AD *100–400* (1984). Maximinus Daia'nın politikası için bkz. S. Mitchell, "Maximinus and the Christians in AD 312: A New Inscription", *JRS*, 78 (1988), s. 105–124.

21 K. Hopkins, "Early Christian Number and its Implications", *Journal of Early Christian Studies*, 6 (1998), s. 184–226. Ayrıca bkz. Clarke, *CAH*² XII (2005), s. 589–616; M. Edwards, "The Beginnings of Christianization", Lenski (ed.) (2006), s. 137–158, özellikle 137–140; S. Mitchell, "The Cities of Asia Minor in Constantine's Time", Lieu & Montserrat (1998), s. 52–73, özellikle s. 66–67.

Hıristiyan olduğunda Armenia, dünyada resmen bir Hıristiyan devlet hâline gelen ilk yerdi. Bu, ileride Constantinus bütün imparatorluğun hâkimiyetini ele almak için savaştığında ülkenin Roma'ya yakınlığını daha da artırmıştır. Pers krallarının hâkimiyetinde yaşayan Hıristiyanlar da hemen Romalı düşmanlara karşı sempati besledikleri yönünde şüphe çekmişlerdir.[22]

Dinî gruplanmaları çok basit görmemek önemlidir. Hıristiyan ve pagan ayrımı bir Hıristiyan için temel ilkeydi fakat pagan için bu o kadar da önemli değildi. Paganlar şüphesiz ki homojen bir grup değildi, hatta birçoğu Hıristiyanlar tarafından pagan olarak görülen diğerlerine karşı gerçek anlamda bir sempati göstermiyordu. Hıristiyanlık, herhangi bir büyük pagan kültünden çok daha teşkilatlanmış bir dindi. Kendi kutsal metinleri vardı. En başından beri doktrin tartışması yürüten ve sürekli genişleyen bir literatüre sahiptiler. Şehitler hep anılırdı ve Hıristiyanlık inançları bu dine mensup olmayan kişilere haklı gösterilirdi. Hıristiyanlar diğer insanları kendi dinlerine döndürmek için diğer köklü dinlerle kıyaslandığında olağandışı bir yöntemle ikna etmeye çalışırlardı. Hıristiyan topluluklarıyla bağdaştırılan ve bu inanca karşı ilgi ve sempati gösteren birçok insan olmalıydı fakat bunlar dine karşı henüz katı bir şekilde bağlanmamıştı. Zaman içerisinde bu insanların bazıları böyle yapacaktı, diğerleri bağlarını koparacak, başkaları ise sınırda kalacaktı. Hıristiyan sayılarını ele aldığımızda hem bu çeşitliliğin hem de dine bağlılıkta farklı düzeylerin ve kalıcılığın olduğunun farkında olmamız gerekir.[23]

Sıkı sıkıya tek bir kiliseden bahsetmek de bir hatadır. Çok sayıda Hıristiyan topluluğu vardı ve bunların her biri köken, bazen uygulama ve zaman zaman da doktrin bakımından birbirinden farklıydılar. Bir ayrım da dil merkezliydi. Görünüşe göre doğu eyaletlerinde Yunan Hıristiyanlığına göre çok farklı geleneklere sahip ve geniş Süryanice konuşan bir topluluk vardı. Kısa süre sonra Ortodoks Katolik Kilisesini oluşturacak kiliseler bile ileride olacakları gibi yeknesak bir yapıda değildi. Geriye dönük yorum yaparak, kilise kurumlarının aniden ortaya çıktığını değil, uzun vadede gelişmiş olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

22 Bkz. C. Lightfoot, *CAH*² XII (2005), s. 481–497 özellikle 486–487, 494–495.

23 Bkz. Edwards (2006), özellikle 138–142.

HIRİSTİYAN İMPARATOR

Constantinus, imparatorluğun hâkimiyetini askerî güç yoluyla kazanmıştı. Hıristiyanların desteği onun için bir kazançtı lakin başarısında nispeten küçük bir etkendi. Yine de imparatorun kazandığı zaferin kendisine Tanrı tarafından verildiğine içten inandığı konusunda şüphe etmek için iyi bir sebep de yoktur. Neredeyse her bilim insanı bunu kabul edecektir. Öte yandan uzun bir süre boyunca bu konu hakkında verimsiz bir tartışma olmuş, bazıları Constantinus'u toplum değerlerini küçümseyen büyük bir pragmatist olarak görmeyi tercih etmiştir. Bu düşünce, insan karakterini fazla basite indirgemenin yanında üç temel noktayı da görmezden geliyordu. Birincisi, insanlar din değiştirmeye farklı şekillerde karşılık verirler. Davranış ve tutumlarındaki değişim hızlı da olabilir yavaş da. Constantinus'un, kutsal metinler üzerine uzun saatler çalışmış olduğu iddia edilse de Hıristiyan olmadan önce Hıristiyan doktrinine dair özellikle detaylı bilgisi olmasının pek muhtemel olmadığını hatırlamalıyız. İkincisi, imparatorun itikadı özellikle katı ve sert bir ülküde ölçülmüştür. Bu sebeple Constantinus sadece Hıristiyanlığın coşkulu bir destekçisi olarak değil aynı zamanda diğer her inanç sistemine acımasızca karşı çıkar şekilde değerlendirilmiştir. Constantinus bağnaz değildi. O dönemdeki neredeyse her Hıristiyan, paganları Hıristiyan olmaya zorlamak istemiş gibi duruyor. Son olarak Constantinus sıradan bir subay ya da sivil vatandaş değil, imparatordu. İktidarının neredeyse yarısını tahta geçmeye çalışan rakipleriyle mücadele ederek ve genellikle savaşarak geçirmişti. Tıpkı kendisinden önceki Diocletianus gibi onun da ilk önceliği hayatta kalmaktı. Reformlar daha sonra ve yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Sadece iktidara tutunmak ve imparatorluğu yönetmek zamanının ve emeğinin büyük kısmını almıştı.[24]

Bu son husus Constantinus'un iktidarının neredeyse tamamen kiliseye odaklandığı anlatıların içerisinde kolaylıkla ortadan kaybolur. Yönetimi altında Hıristiyan cemaatler şüphesiz büyük fayda görmüştür. Dinleri devlet tarafından resmen tanınmakla kalmamıştı, aynı zamanda Constantinus da büyük kilise yapılarının inşasına bütçe sağlamakta cömert davranıyordu. İlk kiliselerden bazıları Roma'daydı. Şehirde konuşlu

24 Drake (2006), özellikle s. 111–112, 115–116, 131–132; Edwards (2006), s. 142–145. İmparatorun kutsal metinleri okuduğu iddiası için bkz. Eusebius, *Life of Constantine* 4. 17. Ayrıca bkz. Odahl (2004), s. 137–139.

muhafız alayı ve diğer muhafız birlikleri Maxentius'u desteklemiş ve yenilgisinden sonra terhis edilmişlerdi. Bugün Laterano'daki Basilica di San Giovanni olarak bilinen yapı muhafız süvari biriminin yerle bir olmuş kışlasının temelleri üzerinde inşa edilmiştir. Vatikan Tepesi'deki Basillica di San Petro ise geleneksel anlatıma göre Nero'nun yönetimi esnasında havarinin şehit olmasından sonra gömüldüğü yere yapılmıştır. Bu arazinin Nero'nun büyük hipodromu ile ilişkilendirildiğini düşünürsek burası muhtemelen doğru yerdi. Constantinus'un inşa ettirdiği bu ve diğer kiliseler daha sonraki yüzyıllarda birçoğu tekrar elden geçirilip kilise olarak yeniden tasarlansa da pagan tapınakları gibi görünmüyordu. Bunun yerine tasarımları daha çok kamu işi görmek için kullanılan geleneksel Roma toplantı mekânı olarak kullanılan bazilikalara benziyordu. Kiliseler çok büyüktü ve çok sayıda insanın bir araya gelebilmesine izin veren yüksek ve genelde kubbeli tavanları bulunuyordu.[25]

Constantinus kayda değer miktarda kilise inşa ettirmiş olsa da bu alandaki faaliyetlerinin ölçeği Eusebios gibi Hıristiyan yazarlar tarafından abartılmıştır. Küçük Asya'da yeni kiliseler yapıldığına dair birkaç iz vardır lakin bunun sebebi yerel Hıristiyan toplulukların kiliseyi çok gerekli bir şey olarak düşünmemiş olması da olabilir. Yine de tıpkı tetrarklar gibi Constantinus da diğer birçok anıt yaptırmış ve Roma'da bir başka hamam tesisi inşa ettirmiştir. Şehirdeki yapıların birçoğu, Maxentius'un başlatmış olduğu (en önemlisi de bugün kalıntıları Forum bölgesi üzerinde yükselen devasa bir bazilika) inşaat projelerinin tamamlanmış hâliydi. Bu bazilikada, Constantinus'un anıtsal boyutta bir heykeli de bulunuyordu.[26]

Constantinus Takı da benzer şekilde, yenilgiye uğramış halefinin başlattığı bir anıt projesinin yeniden şekillendirilmiş hâliydi. Daha önceki sanat eserlerinde bulunan heykeller yağmalanmıştı. Traianus, Hadrianus ve Marcus Aurelius gibi imparatorların yüzleri, Constantinus'u avlanır ve kurban keser hâlde tasvir etmek için yeniden oyulmuştu. Anıt üzerindeki yazıt tek tanrıcı fakat pek anlaşılmaz bir üsluptadır. Constantinus'un rakibini "zekasının büyüklüğü" ve "ilahi bir esin sayesinde" yendiğinden bahseder. Diğer sloganlar ise son derece gelenekseldir, mesela imparator

25 Bkz. M. Johnson, "Architecture of Empire", Lenski (2006), s. 278–297, özellikle 282–288, 292–295; Grant (1993), s. 189–207.

26 Mitchell (1998), s. 66–68; Odahl (2004), s. 110–112; Johnson (2006), s. 280.

"Şehrin Kurtarıcısı" ve "Barışın Kurucusu" olarak anılır. Bunun tersine, Milvius Köprüsü Muharebesi de dahil imparatorun İtalya seferinden sahneler gösteren rölyefler alışılmadık şeylerdi çünkü daha önce kimse diğer Romalıların yenilgisini kalıcı bir anıt üzerinde tasvir ettirmemişti. Severus Takı yalnızca İmparator Severus'un Parth seferinden sahneleri gösteriyordu ve iç savaştaki zaferlerini görmezden geliyordu. Bu hususlaki tutum değişmiş olabilir çünkü buna eleştiri yapıldığına dair hiçbir kayıt yoktur.[27]

Constantinus'un en büyük projesi, Byzantion şehrini büyük bir metropole dönüşecek Constantinopolis'e çevirmekti. İmparatorun bu şehri her zaman, daha sonra olacak şeye (Doğu İmparatorluğu'nun ve yeni Roma'nın başkenti) dönüştürmeyi amaçlamadığını düşünmek gerekir. Tetrarşi döneminde Nicomedia ve Trier gibi bazı şehirleri geliştirme uygulaması söz konusu olmuştu, dolayısıyla Byzantion'un Constantinopolis oluşunu da bu bağlamda değerlendirmek daha iyi olacaktır. İmparator Constantinus'un şehir konsepti muhtemelen daha büyüktü çünkü artık kendisi tek hükümdardı ve zaferini kutlamak istiyordu. Constantinopolis'i süslemek için imparatorluğun dört bir yanından sanat eserleri getirildi. Hıristiyanların şehirde pagan kültlere dair hiçbir iz olmadığı iddiası abartıdır. Bugün Çemberlitaş diye bilinen sütun üzerinde Constantinus'un güneş tanrısı olarak büyük bir çıplak heykeli yer alıyordu ve çoğu mevcut temeller üzerinde yapılmış birkaç tapınak da vardı. Lakin bunun açık şekilde ve büyük oranda bir Hıristiyan şehri olduğunu söylemek doğru olacaktır. Stratejik bakımdan Constantinopolis doğuya gitmeyi ya da Tuna sınırında operasyon düzenlemeyi isteyebilecek bir imparator için çok iyi bir konumdaydı. Bu, şehrin zaman içerisinde diğer tetrarşi dönemi başkentlerinden neden daha iyi olduğunu kısmen açıklayabilir.[28]

Constantinus yeni projelerinde kullanmak üzere birçok pagan tapınağından altın heykeller ve eşyalar aldı. Birkaç tapınak (özellikle de ayinlerde yapılan fahişelik gibi uç nokta geleneklerle ilişkilendirilenler) tamamen kapatıldı. Bunun aksine diğer topluluklar da yeni tapınaklar

27 Tak için bkz. Odahl (2004), s. 141–144; Johnson (2006), s. 281; Potter (2004), s. 360–362; S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire* AD *284–641* (2007), s. 158–163.

28 Johnson (2006), s. 291–292; Grant (1993), s. 116–122; Odahl (2004), s. 221–223, 232–244; Potter (2004), s. 383–386.

yapmak için imparatora başvurdu ve izin aldı. Bu tapınakların bazıları imparator kültüyle ilişkili yapılardı ki imparator kültü dindarlıktan ziyade her zaman imparatora sadakat beslendiğini göstermekle alâkalıydı. Constantinus'un saltanatının büyük kısmı boyunca köklü pagan imgelerinin olduğu sikkeler kullanılmaya devam etti ve imparator *pontifex maximus* (Roma'nın en üst düzey rahibi) olarak kaldı.[29]

Çıkarılan yasalar kimi zamanlarda imparatorun Hıristiyan inançlarını ortaya koyuyordu. Bir yasaya göre efendilerin, kölelerinin yüzüne dövme yaptırması yasaktı çünkü bütün insanlar Tanrı'nın suretinde yaratılmıştı ve bu sureti bozmak yanlıştı. Kurban kesimlerine de kısıtlama getirildi fakat bunun detayları ve ne kadar katı şekilde uygulandığı belli değildir. Çarmıhla cezalandırma yasaklanmasına rağmen hâlen idam cezası verilebiliyordu ve bu genelde son derece korkunç yöntemlerle uygulanıyordu. Kız çocuklarının zorla kaçırılmasına izin veren kadın köleler, gırtlaklarından erimiş kurşun dökülmek suretiyle öldürülecekti. Constantinus zinayı ve diğer cinsel suçları cezalandırma konusunda bilhassa kararlıydı. Bütün bunlar yeni inançlarıyla şüphesiz uyumlu olsa da, Augustus dönemine kadar giden benzer yasalar çıkarma geleneği vardı. İmparatorun bu eski yasalardan ayrıldığı tek nokta, çocuk sahibi olmayan kişilere verilen cezaları kaldırmasıydı. Bekar hayatı yaşamayı tercih eden çok az sayıdaki Hıristiyan, artık bundan ötürü ceza çekmeyecekti.[30]

Hıristiyan piskoposlara ve diğer rahiplere yerel toplulukları için kamu görevi yapma ve diğer pahalı hizmetlerde bulunma konusunda muafiyet tanındı. Bu ayrıcalık daha sonraları hahamlara ve sinagog önderlerine de verilmiştir. Constantinus'un resmî bildirilerinden birkaç tanesi, İsa'nın katilleri olarak Yahudilere karşı açık şekilde düşmancadır fakat eylemleri daha önceki birçok pagan imparatorunkilere kıyasla öyle çok Yahudi aleyhtarı değildi. Yahudilere bir kez daha mürtetlerin peşine düşmeleri ya da kendi cemaatlerinden Hıristiyanlığa geçenlere saldırmaları yasaklandı.[31]

29 Libanius, *Orations* 30. 6. Konu üzerinde iyi bir tartışma için bkz. A. Lee, "Traditional Religions", Lenski (ed.) (2006), s. 159–179, özellikle s. 174–175.

30 Kurban kesme konusu için bkz. Lee (2006), s. 173–174, özellikle n. 69. Diğer yasalar için bkz. A. Cameron, *CAH*² XII (2005), s. 95–7; Jones (1964), s. 92; Mitchell (2007), s. 68–69.

31 Jones (1964), s. 92–93; Odahl (2004), s. 250.

Constantinus Hıristiyanlar arasında bir birlik oluşturmaya hevesliydi, dolayısıyla kilise içindeki iki büyük tartışmaya müdahil oldu. Bunlardan ilki doktrin hakkında değildi fakat Kuzey Afrika'daki tetrarşi dönemi kovuşturmasının bir sonucuydu. O zaman bazı rahipler kaçmıştı. Bazıları ise iş birliği yapmaya yanaşmış ve Kitab-ı Mukaddes'ten yazılar olduğunu iddia ettikleri kitapları teslim etmişlerdi. Kimileri işkence görüp ölmüş, kimlerinin de şansı yaver gitmiş ve bir daha asla tutuklanmamıştı. Artık bütün kovuşturma bittiğinde, Donatusçular olarak adlandırılan bir grup (liderlerinin adı Donatus idi) kaçmış ya da iş birliği yapmış rahipleri, rahipliklerine devam etme izni vermek bir yana cemaatlerine tekrar kabul etmeyi bile reddetti. Donatusçular, Caecilianus adındaki birinin sırf çok hoşgörülü göründüğü için Kartaca piskoposu olarak atanmasını kabul etmeyince anlaşmazlık doruğa ulaştı. Her iki taraftaki önde gelen kişilerin bir çatışması da söz konusu olmuş olabilir. Tıpkı bir zamanlar Antakya'daki cemaatin Aurelianus'a gitmesi gibi Donatusçular da Constantinus'a başvurdu fakat bu sefer bir fark vardı: İmparator, Hıristiyandı. Constantinus konuyu Roma piskoposunun yargılamasına karar verdi. Piskopos, geleneksel Roma adalet yöntemini uygulamayı seçti fakat Donatusçuların temsilcileri ya bundan habersizdi ya da hazırlıksızdı. Davaları hemen reddedildi. Ne var ki Donatusçular bunu kabul etmedi ve sonuç olarak Kuzey Afrika'daki kilise içindeki bölünme nesiller boyunca devam etti.[32]

Diğer büyük tartışma ise çok uzun süreli olacaktı ve bu kez doktrin konusuydu. Teslisin esas doğası (Baba Tanrı, Oğul Tanrı ve Kutsal Ruh) üzerine çok şiddetli bir tartışma vardı. Birçok açıdan bu argümanlar, büyük felsefi okulların desteklediği düşünce şekillerinden derin etkiler kadar her şeyi spesifik olarak kategorize etme takıntısını da gösterir. Bu ne kadar fazla Hıristiyanın geleneksel eğitimi aldığının göstergesiydi ve sık sık öne sürülen Hıristiyanların hep düşük statüden ve cahil kişiler olduğu iddiasını zayıflatıyordu. Ariusçular olarak bilinen bir grup (Antakya'daki Arius adında bir papazın fikirlerini benimseyen kişiler) Baba Tanrı'nın daha öncelikli, yüksek bir varlığı olması gerektiğini iddia ediyorlardı. Dolayısıyla, Oğul Tanrı olarak İsa, her ne kadar sınırda olsa da Baba'nın dengi değildi. 325 yılında bir konsil toplantısı

32 Drake (2006), s. 116–121; Odahl (2004), s. 129–141; Grant (1993), s. 164–167; Potter (2004), s. 402–410.

çağrısı yapıldı ve Nicaea'da imparatorluk himayelerinde konsil gerçekleşti. Constantinus da oradaydı fakat görünüşe göre dinî sınıftan olmayan ama konuya ilgi gösteren biri gibiydi ve tartışmada yer almamıştı. Sonuç olarak teslisin "aynı özden" (Yunanca *homoousios*) geldiği yönünde bir itikat çıktı. Bu terimi desteklediği ve hatta belki de ortaya çıkardığı dolayısıyla Constantinus'a övgü yapıldı. Arius ile bu itikadı kabul etmeyen diğerleri ise daha sonra geri çağrılmalarına rağmen, sürgün edildiler.[33]

Constantinus sürekli iktidarının tanrısal bir destekle kabul edildiğini ifade ediyordu. İktidarı ilerledikçe bu, yüce Hıristiyan tanrısının desteği oldu. Tıpkı piskoposların cemaatlerini gütmeleri için seçilmesi gibi o da imparatorluğu yönetmek için seçilmişti. Ancak en başından beri Constantinus'un, piskoposların bağımsız olduğunu göstermeye ne kadar önem verdiği ve kilise önderlerinin kararlarına saygı duyduğu çarpıcı bir husustur. Bunlar, kilise tartışmalarında adaleti sağlama hakkına sahipti. Hıristiyanlar ayrıca imparatorluk hizmetinde bulunmaları için teşvik ediliyordu ve şüphesiz bazıları da imparatorun desteğini kazanma umuduyla "Hıristiyan olmuştu". Çok sayıda pagan, tıpkı Ariusçular ve Hıristiyanlık içindeki alt grup üyeleri gibi Constantinus'un döneminde oldukça seçkin kariyerlere sahip olmaya devam etti. İnanç meselelerinden daha önemlisi yeterlilik, bağlantılar ve en önemlisi de sadakatti.[34]

Constantinus'un imanı, tutumlarının çoğunun ne kadar geleneksel olduğunu çok kolay şekilde gizler. İktidar tarzı, temelde son zamanlardaki imparatorların, özellikle de Diocletianus'un yönetim tarzına benziyordu. Öyle ki bu ikiliden hangisinin bir reformu başlattığını söylemek çoğu zaman zordur. Ordunun daha çok sınır bölgeleri temelli *limitanei* ve *comitatenses* birlikleri olarak bölünmesi ve teoride imparatorun doğrudan kullanımında kalması çok daha resmî bir hâl aldı. Bürokrasideki muazzam büyüme de devam etti ve hükümetin çeşitli bölümleri daha kesin bir şekle büründü. Constantinus'un iktidarının sonlarında beş tane muhafız alayı vardı ve görevleri tamamen sivil görevlerdi. Eyalet düzenlemelerinde detaylı değişiklikler oldu ve vergi ile para birimi sisteminde çok daha

33 Drake (2006), s. 123–125; Potter (2004), s. 410–420; Odahl (2004), s. 190–199; Jones (1964), s. 86–89.

34 Jones (1964), s. 90–92, 93–97; Lane Fox (1988), s. 609–662.

büyük değişimler yaşandı. Yine de bütüne bakıldığında Diocletianus'un iktidarıyla devamlılık diğer değişikliklere kıyasla çok daha çarpıcıdır.[35]

En temel fark Constantinus'un tetrarşiyi yenilememe ya da herhangi bir mevkidaş olmadan hüküm sürme kararıydı. Diocletianus'un tersine oğulları ve birkaç tane de üvey kardeşi vardı. 317 yılında, ilk evliliğinden doğan oğlu Crispus ile ikinci evliliğinden dünyaya gelen en büyük oğlu II. Constantinus'u Caesar ilan etti. Aynı anda Licinius da aynı adı taşıyan oğlunu bu rütbeye terfi ettirdi. Genç Caesarlar arasında Crispus en büyükleriydi fakat bu oğlanların hiçbiri hükümette etkin bir rol oynayacak kadar yeterince yetişkin değillerdi. 324 yılında Crispus, iç savaşta kimi unvanlarla savaşabilecek durumdaydı ancak iki yıl sonra babası tarafından idam edildi. Birkaç ay sonra Constantinus, ikinci karısından doğma Maximianus'un kızı Fausta'yı öldürttü; kadını aşırı sıcak bir hamama kilitleyip, oksijensiz bırakmıştı.

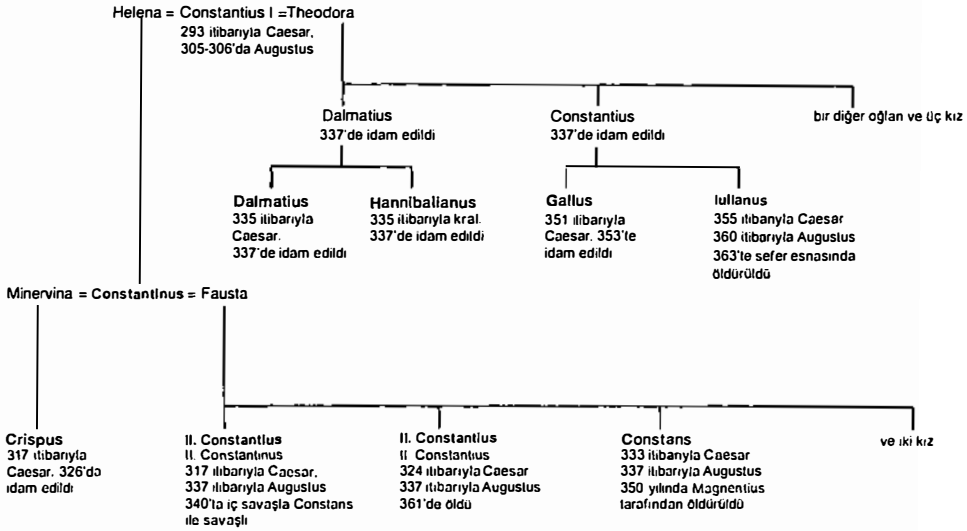
Kısa süre sonra Fausta'nın üvey oğluna karşı müthiş bir arzu beslediği dedikoduları dolaşmaya başladı. Bu çocuk, kadının kendisini baştan çıkarmasına izin vermeyince Fausta onu kendisine tecavüz etmekle suçlamıştır. Constantinus bu konularda çok sertti ve bu tür suçlara karşı sert yasalar çıkarmıştı. Oğlunun idam edilmesine karar verdi. Daha sonraları imparatorun gerçeği öğrendiği ve bu yüzden de karısını idam ettirdiği söylenir. Bu hikâye muhtemelen bir dedikodudan fazlası değildi. Benzer şekilde, İmparator Iulianus da dahil olmak üzere bazı pagan yazarlar, Constantinus'un Hıristiyanlığa sırf Tanrı'nın, kendi ailesinin katili bir adamı bağışlayacağı için Hıristiyan olduğunu iddia etse de bu kötü niyetli iddialar yanlıştır. Constantinus bu vahşi olaylardan on yıl önce de Hıristiyandı. Kesin detaylar ne olursa olsun Fausta'nın, üvey erkek kardeşlerinden ziyade kendi oğullarının tahta varis olmasını istemesi en muhtemel sebep gibi görünüyor.[36]

Saray komploları yeni bir şey değildi. Constantinus çok büyük ve ilişkileri karmaşık bir geniş ailesi vardı. Kendi üvey kardeşlerine bile tam olarak güvenmiyor, onları çoğunlukla iktidardan uzak tutuyordu. Anneleri Theodora uzun süre önce ölmüştü fakat imparatorun annesi

35 Bu konulara dair tartışmalar için bkz. C. Kelly, "Bureaucracy and Government", Lenski (ed.) (2006), s. 183–204; H. Elton, "Warfare and the Military", Lenski (2006), s. 325–346.

36 Grant (1993), s. 110–115; Odahl (2004), s. 204–208; Lenski (ed.) (2006), s. 78–79; Potter (2004), s. 380–382.

Şema 2: Constantinus Hanedanı Basitleştirilmiş Aile Ağacı

Helena, iktidarı boyunca öne çıkan bir figürdü. Resmî aile soyuna göre bu kadın, gerçek ilişkileri her ne olursa olsun Constantius'un karısıydı. Hem o hem de Fausta, Augusta unvanı almıştı. Helena özellikle kilisenin önde gelen destekçilerindendi, son yıllarını da Yahudiye bölgesinde hac yaparak geçirdi. 326 yılında Kudüs'e gitti ve İsa'nın boş kabrinin bulunduğuna inanılan yerde yapılan Kutsal Kabir Kilisesi'nin inşasına müdahil oldu. Daha sonraki yıllarda rivayete göre Helena birçok kutsal emanet keşfedecekti ve bunlar arasında İsa'nın çarmıha gerildiği haç parçaları da vardı. Çok geçmeden ölmüş olmasına karşın Helena, Orta Çağ boyunca önemli bir figür olarak kalmıştır.[37]

Fausta'nın ikinci oğlu II. Constantius 324 yılında Caesar yapıldı. Genç kardeşi Constans da benzer şekilde 333 yılında bu mevkiye yükseldi. İki yıl sonra Constantinus, dört tane Caesar olması için yeğeni Dalmatius'u da terfi ettirdi. İmparatorlukta artık beş imparator vardı (dolayısıyla beş tane muhafız alayı komutanı vardı) fakat sadece Constantinus Augustus'tu ve mutlak hükümdar olduğuna dair hiçbir şüphe bulunmuyordu. Bu, eşit imparatorların olduğu bir sistem değildi. Birçok yönden Gordianus, Decius ve Philippus gibi imparatorların akrabalarını yardımcı imparator olarak ataması örnekleriyle daha benzerdi. İmparator ölse bile rejimin devam edebileceğini dünyaya gösteriyordu. Öte yandan babadan oğula geçen yönetim sisteminin kasıtlı bir şekilde yeniden canlandırılması ya da haleflerin kasıtlı olarak seçilmesinin reddedilmesi de değildi. Marcus Aurelius'tan önceki ikinci yüzyıl imparatorları gibi Diocletianus'un, ailesinde uygun bir halefi olmadığı gibi diğer kişilere bakmaktan başka çaresi de yoktu. Yakın erkek akrabalar öyle kolay bir şekilde görmezden gelinemezdi. Constantinus henüz hayattayken, korkutarak da olsa bu kişiler genel olarak nizam edilebilirdi çünkü Crispus'un akıbetinin gösterdiği üzere Augustus yakınındakileri bile öldürmekte tereddüt etmiyordu. Constantinus (tıpkı Septimius Severus gibi) akrabalarının uyum içinde yaşamaya ikna edilebileceğini umuyordu. Diocletianus gibi o da gerektiği zaman akrabalarını öldürerek bir uyum sağlamak istiyordu. Birçok açıdan Diocletianus ve Constantinus birbirine benziyordu. Her ikisi de tek bir adamın nihai güce sahip olması gerektiğinde kararlıydı. Dinî politikaları da dahil bütün kararları bu kişisel egemenliği destekleme amaçlıydı.

37 Drijvers (1992), s. 55–72.

En büyük zaferlerini iç savaşlarda kazanmış olsa da Constantinus ayrıca sık sık yabancı düşmanlara karşı, özellikle de Ren ve Tuna bölgelerinde seferler düzenledi. İmparator ilan edildikten sonra çok geçmeden, Frankların bir yağmacı grubuna karşı zafer kazanmıştı. Bunların tutsak edilen liderleri, Trier'deki arenada vahşi hayvanlara yem olmuştur. Daha sonraki yıllarda imparator, Sarmatlar ve Gotlar da dahil diğer halklara karşı savaştı. Kaynaklarımızdan hiçbirinde önemli bir yenilgiden bahsedilmez. İmparatorluk propagandasının öne sürdüğü zaferlerin çoğu da muhtemelen gerçek ve büyük ölçekli zaferlerdi. İktidarının sonlarına doğru Constantinus, Persia'ya büyük bir saldırı düzenlemek için hazırlıklar yapıyordu. Tahta bebek olarak gelmiş (efsaneye göre doğumundan birkaç ay önce kral ilan edilmişti) Sâsâni kralı II. Şapur artık yetişkindi. Galerius'un zaferinden sonra Roma'ya geçen sınır bölgelerinde sürtüşmeler yaşanıyordu. Persler bu bölgelerin kaybedilmesine öfke duyuyordu ve anlaşılır şekilde gelecekte Roma'nın saldırı yapacağına karşı her zaman endişelilerdi.[38]

Doğuda sefer düzenleyen Romalı komutanların ve imparatorların zihninde genellikle, Büyük İskender'in ayak izlerini takip etme güdüsü olurdu. Daha da önemlisi Persia'da alınacak bir zafer, daha küçük bir rakibi yenmekten çok daha büyük bir şan kazanma olasılığına sahipti. Bu yüzden Constantinus'un planı son derece gelenekseldi. Yine de buna başka bir etken daha katmıştı çünkü birkaç yıl önce Şapur'a mektup yazıp krala, düşmanlarını "yerle bir etmiş" tanrısının gücünden söz etmişti. İmparator, Persia'da yaşayan çok sayıda Hıristiyan olduğu haberini keyifle almış ve kraldan onları korumasını ve el üstünde tutmasını istemişti. Devamında şöyle yazar: "İmanını bu şekilde kanıtlarsan hem kendine hem de dünyaya sınırsız boyutta fayda sağlayacaksın." Daha sonra, savaş yaklaştığı zaman en azından bir Hıristiyan yazar Constantinus'un zaferi kazanması hâlinde bütün Hıristiyanların tek bir yönetim altında toplanacağını ummuştur.[39]

38 Gotlara karşı yapılan savaşlar için bkz. M. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars* (2007), s. 80–86. Frank krallarının vahşi hayvanlara yem edilmesi için bkz. *Pan. Lat.* 7(6). 4. 2, 6(7). 10. 2–11.6, 4(10). 16. 5–6; Eutropius, *Breviarum* 10. 3. 2.

39 Constantinus'un Persia ile ilişkilerine dair kaynaklar için bkz. M. Dodgeon & S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*, AD *226–363* (1991), s. 145–163. Alıntı için bkz. Eusebius, *Life of Constantine* 4. 8–13, s. 150–152. Ayrıca bkz. T. Barnes, "Constantine and the Christians of Persia," *JRS*, 75 (1985), s. 126–136.

Böyle olmayacaktı. Constantinus, 22 Mayıs 337 tarihinde, yaklaşık olarak altmış yaşında vefat etti. Çok kısa bir süre önce vaftiz edilmişti. O zamanlar bu ritüeli kişinin hayatının sonlarına kadar geciktirmek nadir rastlanan bir şey değildi çünkü vaftiz edildikten sonra günah işlemek uygunsuz olarak görülürdü. Ayini yapan piskoposun Ariusçu eğilimleri olduğuna inanılıyordu fakat bu muhtemelen imparator için önemli değildi. Constantinus her zamanki gibi güvendiği ve ehil olduğunu düşündüğü kişilere iş vermiştir.[40]

Constantinus sempatik biri değildi fakat o zamanlar, hele hele üç ve dördüncü yüzyılları düşündüğümüzde çok az imparator böyleydi. İç savaşın her zaman mevcut bir tehdit olarak kaldığı bir dönemde son derece başarılıydı. İmparatorluğa bir süre istikrar kazandırmıştı ancak tıpkı Diocletianus için olduğu gibi bu toparlanmanın boyutunu abartmamalıyız. Hıristiyan yazarlar Constantinus'tan övgüyle bahsederdi. Öte yandan paganlar onu lanetliyordu ve daha sonra imparatorluğun başına gelecek birçok felakette imparatoru suçladılar. Son yüzyıllarda modern tarihçiler ona dair genelde neredeyse aşırı ölçüde fikirler öne sürmüştür. Şüphesiz Hıristiyanlığa geçişi dünya tarihi bakımından çok önemli bir dönüm noktasıydı. Yine de bu dinin, kendisini ortadan kaldırma girişimlerine karşı zaten hep hayatta kaldığını hatırlamak kayda değerdir. Constantinus Hıristiyan olmasaydı, Hıristiyanlık hayatta kalıp yayılır mıydı yoksa sönüp gider miydi bilinmez; bu tür genel iddialara ihtiyatla yaklaşmak gerek.

40 Odahl (2004), s. 274–275; Grant (1993), 211–214.

10
RAKİPLER

"Devletin her türlü sorunuyla ilgilendikten sonra Constantinus, hastalıktan vefat etti. Hayattaki üç oğlu tahta geçti... Bunlar devlet işleriyle ilgilendi, genel olarak savaşla ilgilenmek yerine gençlik belirtilerine kapılmışlardı. İlk olarak aralarında imparatorluk topraklarını paylaştılar." – *Zosimos, beşinci yüzyıl sonları.*[1]

"Yakın akraba olmamıza karşın, bu son derece insancıl İmparator [II. Constantius] bakın bize nasıl muamele etmiş! Benim ve onun altı kuzenimiz ve onun da amcası babam, ayrıca baba tarafımdan ikimizin de amcası başka biriyle en büyük ağabeyimi hiçbir yargılama olmadan idam etti." – *İmparator Iulianus, 361.*[2]

Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun ideolojisinde çok az temel fark yaratmıştır. Constantinus öncesi imparatorlar bazı tanrılarla özel ilişkileri olduğunu iddia etmişti. Bunlar öldükleri zaman tanrısal kişiler olarak anıldılar. Daha kısa süre öncesine bakacak olursak Diocletianus kendisini Iuppiter'in yeryüzündeki tecellisi olarak ilan etmiş ve hayatı boyunca "efendi ve tanrı" olarak anılmıştı. Constantinus ise iktidarının, savaş alanında kendisine zafer üstüne zafer bahşeden tek yüce Hıristiyan tanrısı tarafından onaylandığını belirtmişti. Öldüğü zaman üç yüzyıllık bir Roma geleneği hâlen yeterince güçlüydü. Buna göre imparator senato tarafından tanrısal ilan edildi. Bu, türünün

1 Zosimus 2. 39 (çev. J. Buchanan & H. Davies, *Zosimus: Historia Nova: The Decline of Rome*, 1967).

2 Julian, *Letter to the Athenians* 270c-271b (çev. Wright), N. Lenski (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 98.

son örneği olacaktı. Roma'nın yönetimi ve özellikle de imparatorları tanrının takdirine kalmıştı. Constantinus bütün tebaasının gerçek dinî inancından ziyade bunu kabul etmesine çok ilgi göstermişti. Bu, imparatorluk gücünü destekliyordu fakat ordunun, idarenin ve devletin diğer organlarının gerçek işleme şeklini değiştirmemiştir. Ayrıca Romalıların diğer halklara karşı saldırgan tutumunda bir değişiklik yaratmamış ya da iç savaşlardaki vahşiliği azaltmamıştır.

Constantinus'un aile üyeleri Hıristiyan olarak yetişti. Üç oğlu II. Constantinus, II. Constantius ve Constans ile yeğeni Dalmatius, Caesar ilan edilmişti. Bu dörtlünün her birine yönetmeleri için bir dizi eyalet verilmişti ve her birinin kendi muhafız alayı komutanı vardı. Constans daha on dört yaşındaydı, yani onun durumunda günlük işlerini muhtemelen resmî görevlileri yürütüyordu. 336 yılında Dalmatius'un kardeşi Hannibalianus'a olağandışı bir şekilde "Bithynia ve Pontos'un krallar kralı" unvanı verilmiştir. Bu, Pers hükümdarlarının bölgesel egemenliğine açık bir meydan okumaydı ve Constantinus'un planladığı istila saldırısının gelişiminde üstüne yüklenen baskının bir parçasıydı. Dolayısıyla, Augustus'un geniş ailesinden beş kişi iktidarı paylaşmıştı ve kuzenler arasında evlilik çok fazlaydı. Bunun amacı hem aile birliğini teşvik etmek hem de imparatorluk tahtında yabancıların hak iddia etmesini engellemekti.

Constantinus mayıs ayında öldü ancak dört ay boyunca yeni bir Augustus atanmamıştı ve merhum imparator sözde hâlen iktidardaydı. Yaz boyunca bu hükümdarsız dönemin devam etmesiyle Constantinus'un adına yeni yasalar çıkarıldı. Bu esnada, geniş ailenin erkek üyeleri son derece kanlı bir şekilde tasfiye edildi. Dalmatius ile Hannibalianus kadar Constantius'un ikinci karısı Theodora'dan gelen diğer yedi kişi de öldürüldü. Böylece, Constantinus'un annesi Helena'nın yerine geçtiği için ondan, ölümünden sonra intikam alınmış oluyordu. Eylül ayı itibarıyla Constantinus'un üç oğlu bütün rakiplerinden kurtulmuştu. Erkek kuzenlerinden sadece iki bebek hayattaydı. Ordunun sadece Constantinus'un oğullarının iktidarını kabul edeceği iddia edilmiş olsa da şüphesiz kıdemli subayların bu kararı almasına erkek kardeşler yardımcı olmuştu. Bu üçlü, Augustus unvanını aldı.[3]

3 Bkz. R. Burgess, "The Summer of Blood", *Dumbarton Oaks Papers*, 61 (yayınlanacak, 2008).

Bu tasfiye hareketinde II. Constantius kilit rol oynadı. Babasının ölümünden sonra Nicomedia'ya gelen ilk Caesar'dı. Babasının Constantinopolis'teki cenaze törenine de yine o başkanlık etti. Constantinus kendisi için bir kabristan hazırlatmıştı. Etrafı on iki havarinin abideleriyle (ve daha sonraları bulunan kutsal emanetleriyle) çevrili şekilde gömülecekti. Hıristiyanlığa özgü bir cenaze töreni düzenlendi. Roma'ya gömülmeme kararı yeni bir şeydi ancak birçok farklı açıdan da ritüeller oldukça gelenekseldi. II. Constantinus ve Constans hem cenaze töreni hem de işlenen cinayetler esnasında Avrupa'daydı fakat muhtemelen tasfiye hareketinde suç ortaklığı yapmışlardı ve bu cinayetlere engel olmayı hiçbir şekilde düşünmemişlerdi. Üç kardeş eylül ayında Tuna bölgesinde buluştu ve eyaletleri kendi aralarında paylaştılar. Constantius doğu eyaletleriyle Trakya'yı, Constans Balkan bölgelerinin geri kalanıyla İtalya ve Kuzey Afrika'yı aldı. Constantinus ise Galya, İspanya ve Britanya'yı kontrol etmeye devam etti.

Üç imparator da Augustus'tu ve imparatorluk resmen bölünmemişti ancak imparatorların uyum içerisinde olduğuna dair çok az işaret vardı. Kardeşler arasında II. Constantinus en büyükleriydi ve görünüşe göre egemen bir rol oynamaya hakkı olduğunu düşünüyordu. Bu özellikle de en yakın komşusu Constans ile bir uyuşmazlık çıkardı ve 340 yılında bir iç savaşa döndü. Constantinus deneyimli olduğu kadar askerî açıdan da daha güçlüydü fakat Aquileia dışında yaşanan ilk muharebede kendisini öldürtmeyi başardı. Bütün Roma iç savaşları gibi ortada bir ideoloji savaşı yoktu ve rakiplerden birinin ölmesiyle bu çatışma da sona erdi. Constantinus'un ailesinin popülerliği hâlen o kadar büyüktü ki artık neredeyse bütün imparatorluğun üçte ikisini kontrol eden on yedi yaşındaki Constans'a karşı ciddi bir destek toplama şansına sahip hiçbir yabancı yoktu. II. Constantius ise kardeşleri arasındaki bu anlaşmazlığın dışında kaldı. Anlaşılır şekilde Büyük Constantinus'un istila planlarına uyanan Persler de bu yıllarda Roma sınırlarına birçok saldırı düzenledi. Bu, kendi topraklarında kalmak ve anlaşmazlığın kendi kendine çözülmesini beklemek için Constantius'a iyi bir sebep (belki de mazeret) sağlamıştı.[4]

4 Zosimus 2. 39–40; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 41. Burada ordunun Constantinus'un oğullarından başka kimseyi kabul etmek istemediğini söyler. Olayların tam anlatımı ve ele alınması için bkz. R. Frakes, "The Dynasty of Constantine down to 363"; Lenski

İç savaşsız bir on yıl geçti. Bu, anılması gerekecek kadar nadir bir şeydi. Daha sonra 350 yılının ocak ayında Magnentius adındaki bir subay Galya'daki Autun bölgesinde imparator ilan edildi. Constans'ın nasıl bu kadar çok sayıda kıdemli subayını ve görevlisini kendisine yabancılaştırdığı belli değildir; artık imparatorluk ailesi dışından bir imparator desteklemek istiyorlardı. Belki de genç Augustus büyüdükçe (Constans hâlen yirmi yedi yaşındaydı) daha önceki yıllarda devlet politikasına şekil veren danışmanlara daha fazla uymak istememişti. İddialara göre birçok kişi, imparatorun açık açık sergilediği eşcinselliğinden ve genelde savaş tutsakları arasından seçilen yakışıklı genç âşıklarını serbest bir şekilde şımartmasından çok rahatsızdı. Öte yandan bu, Constans'ın adını lekelemek için ona karşı galip gelenin yaptığı bir propaganda da olabilir.

Yapılan darbe işe yaradı ve Constans hiçbir destek toplayamadı. Magnentius'un devriyelerinden biri tarafından bulunduğunda etrafında yalnızca bir tane düşük rütbeli subay vardı. Constans infaz edildi. Bu olay ikinci bir tahtı gasp girişimini cesaretlendirdi ve Illyricum'daki ordu, komutanı Vetranio'yu imparator ilan etti. Bu adamın neyi amaçladığı pek bilinmiyor çünkü birkaç ay içerisinde II. Constantius ile müzakere etmeye başladı. İkili buluştu, halka açık bir merasimde Vetranio iktidardan el çekti ve hayatının geri kalanında rahat bir emeklilik dönemi sürdü. Belki de bütün bu zaman boyunca Constantius için çalışmış fakat askerî birlikleri kontrol etmenin en iyi yolunun onu imparator ilan etmeye izin vermek olduğunda karar kılmıştı. Bu, Magnentius'un tarafına geçmeleri ihtimalini azaltacaktı. Ayrıca Vetranio böylesi ince bir oyun oynamamış ve sadece işlerin nasıl gelişeceğini görmeyi beklemiş de olabilir.[5]

Magnentius, batının hükümdarı olarak tanınmak istediyse, hayal kırıklığına uğramıştı. Constantius bir kardeşinin diğerini öldürmesini kabul etmişti ancak bir yabancının oyuna müdahil olmasına tahammül edecek değildi. Çıkan iç savaş üç yıl sürdü ve çok sayıda insan öldü. Magnentius ayrıca Nepotianus Roma'da imparator ilan edildiğinde başka bir tehditle daha karşı karşıya kaldı. Nepotianus, Constantinus'un

(2006) s. 91–107, özellikle 94–99; D. Potter, *The Roman Empire at Bay*, AD *180–395* (2004), s. 459–462; D. Hunt, *CAH*² XIII (1998), s. 1–5; A. Jones, *The Later Roman Empire 284–603*, Vol. 1 (1964), s. 112.

5 Yakalandığı zaman Constans'ın yanında sadece bir subay olması için bkz. Ammianus Marcellinus 15. 5. 16.

üvey kız kardeşlerinden birinin oğluydu. Bir ay içinde bu adamın kellesi uçuruldu ve annesi de idam edildi. Kıdemli subaylarından birinin taraf değiştirmesi Magnentius için çok daha ciddi bir gelişme yaşandı. Silvanus adındaki bu adam Constantius'a katıldı, hatta belki de kendisiyle beraber birçok askerini de götürmüştü. Bu, Constantius'un 351 yılında Tuna bölgesinde Mursa yakınlarında son derece kanlı bir muharebe kazanmasına yardımcı oldu. Sonraki yıl birlikleri İtalya'yı istila etti ve 353 yılında Galya'da da hak iddia etmeye başladı. Yenilgi üstüne yenilgi alan Magnentius en sonunda umutsuzluğa kapıldı ve Caesar mertebesine yükselttiği kardeşi ile intihar etti.[6]

Constantius artık bütün imparatorluğun efendisiydi ve sadece tek bir ast mevkidaşıyla hüküm sürüyordu. Bu kişi, 337 yılındaki aile içi katliamdan kurtulan, Constantinus'un iki yeğeninden büyüğü Gallus'tu. Gallus ve üvey kardeşi Iulianus zahiri bir esaret içinde yetişmişti ve yüksek makamlara hazırlanmak için hiçbir görev ya da sorumluluk almamıştı. Yirmi altı yaşındaki Gallus 351 yılında Caesar ilan edilmişti ve doğu eyaletlerini idare etmesi için görevlendirilmişti. Bu sırada Constantius da Magnentius ile mücadele ediyordu. Görünüşe göre ilk başlarda bu görevi iyi şekilde yürüttü fakat babasıyla akrabalarını katleden II. Constantius ile Gallus arasında kaçınılmaz bir şekilde güvensizlik vardı. Constantius'un Galya'daki isyanı bastırma süreci tamamlandıktan hemen sonra bir ihtilaf yaşanması tesadüf değildi. Gallus tutumunda daha az ihtiyatlı olmuş olabilir ve Augustus'un atadığı kıdemli subayların çoğuyla ilişkisi kesinlikle gergindi. Ayrıca Antakya'daki zengin ailelerle de arası hiç iyi değildi; Bu aileleri, fiyatları yükseltmek amacıyla şehirde kasıtlı bir şekilde tahıl kıtlığı yaratmakla suçlamıştı. Önde gelen bazı kişiler düzmece suçlamalarla tutuklandı, işkenceye maruz bırakıldı ve öldürüldü. Gallus bir valiyi öfkeli kalabalığa teslim ettiğinde paramparça edilmişti.

Constantius adımlarını dikkatli atıyordu zira Gallus'un kendisine karşı yeteri kadar destek toplamasından korkuyordu. Yavaş yavaş elindeki askerî kuvvetleri azaltmaya başladı. Daha sonra 354 yılında onu güya bir kutlama için Kuzey İtalya'ya çağırdı. Gallus yol üzerindeyken

6 Genel olarak bkz. Frakes (2006), s. 100–101; Potter (2004), s. 471–474; Hunt, *CAH* XIII (1998), s. 10–11, 14–22; Jones (1964), s. 112–113; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 42. Silvanus'un taraf değiştirmesi için bkz. Ammianus Marcellinus 15. 5. 33.

tutuklanıp idam edildi. Akabinde bir görevli, imparatorluk posta ağındaki bineklerden mümkün olduğunda hızlı yararlanarak Milano'ya gitti. Burada, Gallus'un mücevher süslü ayakkabılarını "sanki ölmüş bir Parth kralından alınan ganimetleriymiş gibi" keyif içindeki Constantius'un önüne attı.[7]

İSTEKSİZ GASIP

Dördüncü yüzyılın ilk on yılları için elimizde çok kaynak yoktur, aynı şey Büyük Constantinus'un ölümünden sonraki yıllar için de geçerlidir. Ammianus Marcellinus'un günümüze ulaşan ve 353 yılında başlayan eseriyle bu durum önemli şekilde değişir ve elimizde sonraki yirmi beş yılın detaylı bir anlatımı yer alır. Ammianus, Latince yazan son büyük tarihçiydi. Doğu Akdeniz (muhtemelen Antakya) bölgesinden geldiği ve ana dili olarak Yunanca konuştuğu düşünülürse bu ironikti. Orduda kurmay heyetinde subaylık yaptıktan sonra Roma'ya gitmiş ve daha sonra 96 yılından 378 yılına kadarki dönemin tarihini yazmıştır. Otuz bir kitaptan son on sekiz tanesi günümüze gelmiştir fakat kendi yaşadığı dönemin olaylarını önceki dönemlere göre daha detaylı anlattığı kesindir. Bu, bize sadece o dönemin bir çağdaşı değil ayrıca görgü tanığının da detaylı anlatımını sağlar. Ancak diğer her kaynakta olduğu gibi Ammianus'un da dikkatli bir şekilde kullanılması gerekir. Tarafsız biri değildi ve bazen odaklandığı olaylar büyük resme bakıldığında başka yöne sapar. Yine de bize verdiği detaylı bilgiler dördüncü yüzyıldaki imparatorluğun canlı bir portresini sunar.[8]

Ammianus'un günümüze ulaşan eseri II. Constantius ile Gallus arasındaki ilişkinin son kopma anıyla başlar. Gallus, kontrolsüz bir tiran olarak tasvir edilir. Çok acımasız bir karısı vardı. Bu kadın Constantinus'un

7 Alıntı için bkz. 15. 1. 2. Gallus'un kariyeri için bkz. Frakes (2006), s. 101–102; Potter (2004), s. 474–476; Hunt, *CAH*² XIII (1998), s. 24–25; G. Bowersock, *Julian the Apostate* (1978), s. 21–47. En detaylı anlatımı Ammianus'ta yer alır, bkz. 14. 1, 7, 9, 11, 15. 1.

8 Tarihi bir kaynak olarak Ammianus'a dair farklı görüşler için bkz. J. Matthews, *The Roman Empire of Ammianus* (1989); T. Barnes, *Ammianus and the Representation of Historical Reality* (1998). Makaleler için J. Drijvers & D. Hunt (ed.), *The Late Roman World and its Historian* (1999). Eserinin askerî yönleri için bkz. N. Austin, *Ammianus on Warfare: An Investigation Into Ammianus' Military Knowledge, Collection Latomus, 165* (1979). Kariyeri için bkz. Barnes (1998), s. 54–64.

kızıydı ve daha önce, öldürülen Hannibalianus'la evliydi ve Gallus'u daha da tahrik ediyordu. Ammianus'un anlatımı, Gallus'un iktidardan yavaş yavaş el çektirildiği, yalnız bırakıldığı ve öldürüldüğü süreci görmemize olanak tanır. Daha da önemlisi, Caesar'ın sonunun ve Magnentius'un yenilgisinin ardından yaşanan tasfiye hareketini anlatır. Bu kişilerle ilişkili şahıslardan, özellikle de askerî ve sivil görevlilerden şüphe duyuldu. Başkalarına karşı itirafta bulunmaları ve bilgi vermeleri amacıyla önde gelen kişilere işkence edildi. Birçok kişi idam edildi, bazıları da sürgüne gönderildi.[9]

Oldukça derin bir şüphe ortamı içinde kişinin sadakatini kanıtlamasının en kolay yollarından biri, başkasını ihbar etmekti. İmparator, ihbarda bulunanları genelde terfi ettirir ya da başka ayrıcalıklarla ödüllendirirdi. Daha başka teşvikler de sağlanırdı çünkü bu tür ihbarcılar genelde mahkûm edilen kişinin mülkünden bir pay alırlardı. Tamamen masum birçok kişiye bu şekilde saldırı yapılıyordu ve çoğunluğu idam ediliyordu zira iddiaları çürütmek aşırı derecede zordu. Öte yandan kolay bir şekilde delil uydurulabiliyordu. Ammianus'a göre Constantius, insanlara hiç güvenmezdi fakat meslektaşlarını (ya da saldırıya açık olduğunu düşündükleri herkesi) satan subayların ve görevlilerin hevesinden de tiksinti duyardı. Antakyalı tarihçinin anlatımına göre, imparatorluk gücü elde etmek amacıyla akşam yemeği masasında anlatılan masum rüyaların anlamını saptırma yeteneğinden ötürü, sıklıkla ihbarda bulunan birine "rüyaların efendisi" lakabı takılmıştı. Paulus adındaki birine de uydurma ifadeleri her zaman insanları çepeçevre sardığı ve kaçmalarını imkânsız kıldığı için "zincir" lakabı takılmıştı. İmparatorluk bürokrasisinde hizmet etmek her zaman tehlikeliydi ve bu, bariz şekilde mesleki etkinliği teşvik etmiyordu.[10]

Ammianus, bu tasfiye hareketlerine kurban giden birçok önde gelen kişiyi isimleriyle anar. 353 yılında doğudaki sahra birlikleri komutanı Ursicinus'un kurmay heyetine atandı. Gallus'un ölümünden sonra, özellikle de oğullarının faaliyetleri dolayısıyla şüphe çeken komutan, son zamanlardaki olaylara karışan kişileri yargılayan mahkemeler tarafından dava edildi. Bu, üst düzey bir asker için alışılmadık bir

9 Gallus'a dair olaylar için bkz. Barnes (1998), s. 129–142.

10 Özellikle bkz. Ammianus Marcellinus 14. 1. 4–8, 5. 1–9, 15. 3. 1–11. "Zincir" Paulus için bkz. 14. 5. 6–9. "Rüyaların efendisi" için bkz. 15. 3. 5.

şeydi ve açıkça görülüyor ki tutumları Constantius'a duyduğu sadakatini anlamak için yakından izleniyordu. Bu tür mahkemeler çok sayıda isimsiz ve orta düzey insanı mahkûm etmişti. Bunlar arasında daha güçlü kişilerin akrabaları kadar, hamilik yaparak kariyerlerini ilerlettikleri askerî ve sivil görevliler de vardı. Magnentius'un isyanından sonra Britanya, Galya ve İspanya'da soruşturmalar yürütüldü ve tutuklamalar yapıldı. Bu dalgalanma etkisinden, Ammianus'un anlattıkları vasıtasıyla haberdar oluyoruz. Verilen cezalar iç savaşlarda ve tahtı gasp etme girişimlerinde önderlik eden kişileri aşıp çok sayıda masum bireye kadar sıçramıştır. Bu süreç normalde, imparatorluk içinde cereyan eden diğer çok sayıda ihtilafı ele alan önemsiz kaynaklarda pek görülmez fakat biz bunu her zaman aklımızda tutmalıyız.[11]

İmparatorluk tahtı için yapılan en kısa mücadeleler bile önemli çalkantılara sebep oluyor, askerî ve sivil idaredeki makamlarda yukarıdan aşağı doğru sızan bir gerginlik havası yaratıyordu. İnsanların taraf seçmesi ve hangi tarafın kazanacağını doğru tahmin etmesi gerekiyordu. Sonunda muzaffer olacak kişilere sadık kalsalar bile masumiyetlerinin kendilerini koruyacağından emin olamıyorlardı. Hırslı devlet görevlileri, bazen kişisel husumet sebebiyle diğer insanları suçlamayarak güç kazanıyordu fakat zaman zaman sırf yaptıklarının yanlarına kâr kalacağını düşündükleri için de böyle yapabiliyorlardı. En tepedeki imparator, en güçlü ast görevlilerinin kendi yerine geçmek istediğinden şüpheleniyordu. Tahtı gasp girişimleri ve iç savaşlar hâlen hayatın gerçekleriydi. Buna ek olarak bürokrasideki büyüme ve saraydaki haşmet ve protokol, imparatorun gerçekte neler döndüğünü bilmesini daha da zorlaştırıyordu.

İç savaş esnasında Magnentius'u satıp taraf değiştiren subay Silvanus'un başına gelenler, dönemin atmosferini iyi betimler. Çatışma son bulduğunda Constantius onu Galya'daki ordunun komutanı rütbesiyle ödüllendirdi. Silvanus bir Frankı ve babası onurlu bir şekilde Constantinus için savaşmıştı. O zamanlar ordudaki Cermen kökenli birçok subaydan biriydi. Alamanni kabilesinin bir şefi, 306 yılında Constantinus'un York bölgesinde imparator ilan edilmesinde önemli rol oynamıştı. Bu adamların çoğu Roma isimleri alıyor, hepsine Roma

11 Ursicinus için bkz. Ammianus Marcellinus 15. 2. 1–6. Genel olarak idare sistemi için bkz. C. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire* (2004). Bu kaynağa dair iyi bir tenkit yazısı için bkz. G. Greatrex, *Phoenix*, 60 (2006), s. 178–181.

vatandaşlığı ve rütbeleriyle orantılı sosyal statü veriliyordu, böylece önemli her kültürel açıdan Romalı oluyorlardı. Silvanus bir Hıristiyandı (imparatorluk dışında yaşayan Franklar arasında Hıristiyanlık hâlen nadirdi) ve daha önceki taraf değiştirmesinden hangi imparatora olduğu belli olmasa da açıkça görülüyor ki imparatorluğa sadık biriydi.[12]

Komuta yetkisinin başlarında Silvanus, bölgede operasyon düzenleyen bir imparatorluk görevlisine tavsiye mektupları vermişti. Bir bölgede güçlü kişilerden bu tür taleplerde bulunmak çok normaldi fakat söz konusu adam kötü niyetli biriydi. Mektuplardaki mürekkep izlerini dikkatli bir şekilde sildi ve sadece komutanın her sayfada bulunan imzasını bıraktı. Bundan sonra aynı belge üstüne yeni mektuplar yazıldı. Bunlar bir dizi kıdemli görevliye, idareciye ve diğer önde gelen kişilere ithaf edildi. Yazılanlarda, Constantius'a karşı bir isyan çıkarma planları yapıldığı iması vardı. Mektuplar, muhafız alayı komutanı Lampadius da dahil diğer komplocuların ve çok sayıda üst rütbeli görevlinin eline geçti. Saray erkanı dışından imparatorun huzuruna çıkabilme yetkisi bulunan muhafız alayı komutanı mektupları gizli bir şekilde Constantius'a verdi.

İmparator mektupta adı geçen kişilerin derhal tutuklanmasını emretti. Lakin bazı subaylar (çoğu Frank kökenliydi ve aralarında muhafız birimlerinden birinin komutanı Malarichus da vardı) sadık kalarak, Silvanus'un masum olduğunu iddia etti. Constantius bir nebze olsun yumuşadı lakin kendisini açıklaması için Silvanus'un Milano'daki saraya çağrılması yönündeki talebi kabul etmedi. Bunun yerine, Galya komutasında Silvanus'tan önce bulunan ve bu duruma karşı öfke besleyen adamı dinledi ve başka bir temsilci görevlendirdi. Bu adam Galya'ya gitti ancak Silvanus'la buluşmak ya da iletişime geçmek için hiçbir zahmete girmedi. Yerel bir görevliyle buluştu ve daha önceden asi sıfatıyla mahkûm edilmiş biri olarak Silvanus'la en ufak bir ilişkisi olanları soruşturmaya başladı. Bir zaman sonra komplocular başka bir düzmece mektup daha gönderdi, bunda hem Silvanus hem de Malarichus töhmet altında bırakılıyordu. Mektup öyle bir üslupla yazılmıştı ki mektubun muhatabı (Kuzey İtalya'daki Cremona bölgesinde bulunan silah deposunun sorumlusu) şaşırıp kaldı ve bir açıklama yapması için geri gönderildi.

12 Silvanus'un babası için bkz. Ammianus Marcellinus 15. 5. 33. Roma ordusunda görev yapan Alamanların sayısına dair tartışma için bkz. J. Drinkwater, *The Alamanni and Rome 213–496* (2007), s. 145–159.

Malarichus bu mektubu alıp imparatora götürdü ve yüksek bir sesle komplo hazırlığı yapıldığını söyledi. Constantius soruşturma açılmasını emretti. Akabinde esas metnin üstüne yazılan yazılar tespit edildi ve mektupların düzmece olduğu ortaya çıktı. Lampadius tutuklandı ancak salıverilmesini sağlayacak yeteri kadar nüfuz sahibi dostu vardı. Komplocu suç ortaklarından biri işkence edilerek sorgulandı fakat o da bundan sonra serbest bırakıldı ve başka hiç kimse cezalandırılmadı. İlk başta bu düzmece mektupları yapan kişiler kısa süre sonra, İtalya'daki bölgelerden birini idare eden *corrector* makamına terfi edildi.

Silvanus'un herhangi bir kabahat işlemediği ortaya çıkmasına rağmen iletişim hızının yavaş olması, bu kararı bilmediği anlamına geliyordu. Saraydaki dostları onu suçlamalardan ve düzmece mektuplardan haberdar etmişti. Öte yandan imparatorun gönderdiği haberci öyle bir tutum takınmıştı ki sanki Silvanus, kendisini savunma şansı dahi olmadan mahkûm edilmiş gibi görünüyordu. Bir dönem, Franklara sığınmak için sınır ötesine kaçmayı düşündü. Lakin orduda görev yapan bir başka Frank subay, kabiledekilerin ya onu öldüreceğini ya da Romalılara geri teslim etmek için memnuniyetle para alacağını söyleyerek vazgeçirdi. Franklar bir millet değildi. İlişkileri pamuk ipliğine bağlı kabileler ve klanlardan oluşan bir topluluktu.

Silvanus, hiçbir zaman tahta geçmeyi istememişti. 355 yılı yazında Constantius'un adına askerlerine ödeme yaptı, imparatoru öven bir nutuk verdi ve adamlarını sadakatlerini sürdürmeleri için teşvik etti. Ammianus'un da belirttiği üzere "eğer imparatorluk tahtına yerleşmeyi istemiş olsaydı bu bahşiş ödemesini kendi adına yapardı." Ancak Silvanus tuzağa düşmüş ve savunması bile dinlenmeden suçlu bulunmuş hissediyordu. Kaçınılmaz olarak idam edileceğini düşünen Silvanus tek kurtuluş şansının tahtta hak iddia etmek olduğuna karar verdi. Belki de Constantius'un yerine geçebilir ya da en azından yardımcı imparator olarak kabul edilebilecek güçlü bir konumdan müzakere edebilirdi. Bahşiş töreninden dört gün sonra, muhtemelen 11 Ağustos günü Köln'deki ordu tarafından imparator olarak selamlandı. Bu, aceleyle düzenlenmiş geçici bir seremoniydi; yeni imparator birçok ordu sancağından alınmış küçük bayraklardan yapılan imparatorluk erguvanıyla boyalı bir pelerin giymişti.[13]

13 Ammianus Marcellinus 15.6.3.

Olayın haberi Milano'ya geldiğinde Consantius'un ağzı açık kaldı. Kendisinden hâlen şüphe duyulan Ursicinus da saraydaydı. Silvanus ile mücadele etmesi için onun gönderilmesine karar verildi. Ursicinus ordusuyla değil, Ammianus'un da olduğu birkaç subayı ve kurmay heyeti üyesiyle yola çıktı. Aldığı talimatlara göre gasıpla el altından mücadele edecekti fakat Ammianus daha sonraları kendisinin de yer aldığı grubun "sanki vahşi hayvanların önüne atılan dövüşçüler" gibi göründüğünü yazacaktı. Bu grup hızla Köln'e gitti. Yanlarında Constantius'un dost canlısı bir mektubu vardı. Silvanus'un imparator ilan edildiğinden haberi yokmuş gibi yapmıştı. Silvanus'a, komuta yetkisini Ursicinus'a devretmesi ve bütün onuruyla Milano'ya dönmesi emrediliyordu.[14]

Heyet Köln'e ulaştığında, Silvanus'a yerel destek verildiğinin bir işareti olarak toplanan birlikleri gördü. Bunun üzerine Ursicinus, kendisini onun taraftarı olarak sunmaya karar verdi ve Silvanus'un önünde yere kapandı. Silvanus onu değerli bir müttefik olarak kabul etti. Bütün bu olay akla yatkındı çünkü Constantinus ondan da haksız şekilde şüphe duyuyordu. Silvanus, adamlarının İtalya'ya yürüme çağrısına karşı çıkıyordu. Zira imparator ilan edilmesinden henüz birkaç hafta geçmişti, dolayısıyla hazır olmayabilirdi. Fakat çatışmayı alevlendirmek istememiş de olması ihtimaller dahilindedir. Bunun üzerine yeni gelen heyet gizlice işe koyuldu. Ordudaki bazı birimlerin Silvanus'a destek verme konusunda kararsız olduğu öğrenilince bunları Silvanus'a karşı kışkırtmaya ikna etmek için büyük rüşvetler ödendi. Şafak vakti bu askerlerden oluşan bir grup saraya daldı, yollarına çıkan nöbetçileri öldürmüşlerdi. Sonrasında şöyle oldu:

> Silvanus, Hıristiyanların bir toplantısına giderken korku içinde sığındığı şapelden sürüklenerek çıkarıldı ve askerlerin kılıcıyla lime lime edildi. İşte, son derece liyakatli bir komutan bu şekilde ölmüştü. Bir düşman hizbi tarafından gıyabında yapılan iftiralardan korkup kendisini kurtarmak için umutsuz önlemlere başvurmuştu.[15]

Bundan sonra her zamanki gibi, öldürülen adamın akrabaları ve arkadaşları tasfiye edildi. Birçok insanın idam edilmesine yol açan istihbaratı "toplama" konusunda "Zincir" Paulus, önemli bir rol oynamıştı.

14 Ammianus Marcellinus 15. 5. 23.
15 Ammianus Marcellinus 15. 5. 31–32.

Ammianus, beş kurbanın ismini verir ve "daha başka birçok kişinin" de kurban gittiğinden söz eder. Ursicinus bile bir süre boyunca zimmetine para geçirdiği dolayısıyla şüphe çekti.[16]

Silvanus'un iktidarı sadece yirmi sekiz gün sürdü. Cinayete kurban gitmesi bir iç savaşı önledi, aksi takdirde kaçınılmaz olarak çok daha fazla kişi ölecekti. Yine de tahtı gasp etme girişimlerinin bedelini sadece verilen zayiat ve fiziksel hasar bakımından değerlendirmemek önemlidir. Her bir gasp girişimi imparatorluk hizmetinde kariyer yapmanın ne kadar riskli olduğunu vurguluyordu. Bu olaylara dair en çarpıcı şeylerden biri de üst düzey Romalı görevlilerin şahsi menfaatleri için meslektaşlarının ölümünü ve rezil olmasını ayarlamaya ne kadar istekli olduğudur. Diğer bir çarpıcı husussa, Constantius'un imparatorlukta gerçekten yaşanan şeyleri bilmekte çektiği zorluktur. Bürokrasideki muazzam büyüme sayesinde imparatorlar, birinci ve ikinci yüzyıldakinden artık daha az bilgi sahibi oluyordu. Bunlardan hiçbiri, imparatorluğun etkin idaresi için faydalı değildi.[17]

Ne var ki imparatorların en büyük önceliği iyi bir hükümet değil, hayatta kalmaktı. Constantius kariyeri boyunca her zaman imparatorluk tahtında kendisine meydan okuyan herkesi idam etmeye ve iç savaşta çarpışarak öldürmeye istekliydi. Principatus dönemi imparatorları da benzer şekilde son derece acımasız olduklarını göstermişti. Ammianus, 354 yılında Ursicinus'un düştüğü kötü durumu, Nero'nun intihar etmesini emrettiği seçkin komutan Corbulo'nunkiyle kıyaslar. Birinci yüzyılda, her ikisi de kaynaklarımızda genelde en iyi imparatorlar arasında sayılan Augustus da Vespasianus da iktidara, ilk önce iç savaşta galip gelerek gelmişti. Yine de aradaki bu fark kayda değerdi. Tahtı gasp etme girişimleri dördüncü yüzyılda, üçüncü yüzyıldaki kadar yaygın değildi ama hâlen sıkça yaşanıyordu. İmparatorları öldürmek, saraydaki büyük güvenlik dolayısıyla artık daha zordu ancak ordunun büyük bir kısmını kendi tarafına çeken birinin yarattığı tehdit hâlen gerçekti.

16 Olayların tamamı için bkz. Ammianus Marcellinus 15. 5. 1–6. 4. Ursicinus'a yöneltilen suçlamalar için bkz. 15. 5. 36. Bir tartışma için bkz. D. Hunt, "The Outsider Inside: Ammianus on the Rebellion of Silvanus", Drijvers & Hunt (1999), s. 51–63; Matthews (1989), s. 36–38, 81–83.

17 Yirmi sekiz günlük iktidar için bkz. Jerome, *Chron. s.a.* 354; Aurelius Victor, *De Caesaribus* 42. 16; Julian, *Oration* 2. 99a, burada bir aydan az bir süre verilir.

Hiçbir imparator tam anlamıyla güvende değildi. Karmaşık bürokrasi ve bölünmüş hiyerarşi düzeni ile askerî ve sivil yetki arasındaki kesin ayrım ve her biri içindeki zorlu ilişkiler bir nevi koruma sağlıyordu. Bir kişinin mevcut imparatora başarılı şekilde meydan okuması artık daha zordu. Ama bu imkânsız da değildi. Eğer ordunun çeşitli kollarında ve idare alanında büyük destek sağlarsa meydan okuma tehlikeli bir hâl alabilirdi. Buradan da anlaşılacağı üzere imparatorlar gergin ve şüpheci oluyordu ve takındıkları tutum da kaçınılmaz olarak aşağı yönlüydü. İmparatorların astları, herhangi bir zamanda kendilerinden şüphe duyulabileceğini biliyordu. Kariyerleri aniden işkenceyle ve ölümle son bulabilir ya da tam tersi ilerleyebilirdi. Bu da muhtemelen diğerlerinin ölümü sayesinde olurdu. Hükümetin her düzeyinde, özellikle de en üst makamlarda müthiş şiddetli bir rekabet yatıyordu. Bir nevi duygu ikilemi de söz konusuydu. Çünkü kariyerlerinin büyük kısmı boyunca askerî ve sivil görevliler için kimin imparator olduğu çok da önemli değildi. Önemli olan şey, imparatorun desteğini almak, güvensizlik duymasından da kaçınmaktı. Her kim imparator olursa o hep ast görevlilere ihtiyaç duyardı. Her tahtı gasp girişiminde, aralarındaki birçok birey kurban gitse bile ordu ve bürokrasi hayatta kalırdı.

Yine de imparatorluk hükümetindeki onca şüphe ve paranoyaya rağmen dördüncü yüzyıl imparatorları görkemli bir hayat sürmüştür. Etrafı saray protokolüyle çevrili imparatorlara dair her şeyin açık şekilde müsrif ve görkemli olması bekleniyordu. İmparatorlar özeldi. Tanrı tarafından seçilmiş ve bütün insanlıktan üstün kişilerdi. Bu, kısa süre önce kendisini hükümdar olarak anan kişiler için bile olsa her zaman vurgulanıyordu. Ursicinus, Silvanus'un ayaklarına kapandığı zaman kendisinden beklendiği şekilde hareket ediyordu. İmparatorluk pelerininde sadece az bir erguvan renk kullanmak dahi bazı kişilerin idam edilmesine yol açabilirdi.

Gerçekte imparatorlar hiçbir zaman güvende değildi ancak toplum içine çıktıklarında ezici bir şekilde üstün ve iktidarlarından son derece emin kişiler olarak temsil edilirlerdi. Bu husus, Ammianus'un 357 yılında Roma'ya giren Constantius'un anlatımında iyi şekilde aktarılır. Resmî olarak bir zafer alayı düzenlememesine karşın imparatorun askerlerinin görkemli geçit alayı sanki böyleymiş gibi göstermişti. Constantius'un etrafında sancaklar ve her rütbeden askerler vardı. Bunlar arasında yüzleri

için parlak gümüş maskesi takan baştan aşağı zırhlı süvariler de vardı. Bunlar, "insan değil, cilalı heykeller" gibi görünüyordu:

> İmparator, birçok değerli taşın ışıltısıyla parlayan bir at arabasını tek başına sürüyordu... etrafı, altın ve değerli taşlarla süslemiş mızrak ucuna bağlı erguvan renkli boruları bulunan ejderha sancaklarıyla çevriliydi; rüzgâr bu sancakların açık ağzından öyle bir esiyordu ki bunlar öfke içinde ıslık çalıyor gibi görünüyordu ve arkalarında da kuyrukları sallanıyordu...
>
> Böylelikle, dağlar ve tepeler gümbürtüyle kükrerken coşkulu sesler arasında Augustus ilan edilen Constantius hiç istifini bozmadı ve sanki eyaletlerde göründüğü gibi soğukkanlı davrandı. Kısa boylu bir adam olmasına rağmen muazzam büyüklükteki kapılardan geçerken biraz eğilmesine karşın sanki boynu mengeneyle tutturulmuş gibi dimdik ileri bakıyordu ve ne sağa ne de sola dönüyordu; bir taşın üstünden geçen araba sallandığında bile o, sallanmadı ve hiçbir zaman tükürür, burnuna ya da yanağına dokunur veya ellerini hareket ettirir hâlde görülmedi.[18]

18 Ammianus Marcellinus 16. 10. 6–7, 9–10.

11
DÜŞMANLAR

"Roma İmparatorluğu'nun bu topraklarında düzenlenen zafer alayları, halkın övgüsü ve beğenisiyle, kuzeniniz imparatorun kıskançlığına layık olacak kadar çok büyük bir şanı hak ettiğinde, kahramanlığınız sayesinde Galya eyaletinin yeniden fethini ve bütün barbar ırkına boyun eğdirilmesini, sanki yeni ya da daha önce hiç duyulmamış bir şeymiş gibi tekrar anımsatayım mı?" *1 Ocak 362 tarihinde Claudius Mamertinus'un İmparator Iulianus'a yaptığı teşekkür konuşmasından.*[1]

İmparatorluk sarayındaki tüm o muhteşem teşrifata karşın hiçbir imparator tahtı gasp etme girişimi korkusundan uzak değildi. Bu çok kişisel ve önemli bir tehditti çünkü iktidara meydan okuyan kişiler imparatorluğu yok etmek değil ele geçirmek istiyordu. Bir rakip tarafından öldürülmek imparatorlar için hâlen en yaygın ölüm biçimiydi. Gasp girişiminde başarılı olanlar, ordunun önemli bir kısmının desteğine ihtiyaç duyuyordu. İmparatorlar kıdemli subayların sadakatini yakından gözlemeye çalışıyor ve sadece en uygun kişilere önemli komuta yetkileri veriyordu. Ayrıca hâlen askerlere kişisel sadakat yemini ettiriyor ve yıl boyunca düzenlenen önemli imparatorluk festivalinde yapılan gösteriler ve dağıtılan bahşişlerle sadakatlerini anımsatıyorlardı. Yine de kaçınılmaz olarak askerlerinin ve subaylarının büyük kısmı için erişilmesi zor kişiler olmaya devam ettiler.

1 Claudius Mamertinus, *Latin Panegyric* XI (3). 3, çev. M. Morgan S. Lieu (ed.), *The Emperor Julian: Panegyric and Polemic* (2. edisyon 1989), s. 14.

Bir Roma imparatoru, ordusunun kendisine karşı gelebileceği riskiyle yaşamak zorundaydı. Onlar, ordularından vazgeçemezlerdi ya da boyutunu önemli ölçüde küçültüp böylece gücünü kısmayı umamazlardı. İlk olarak, yapılacak herhangi bir kısıntı terhis edilmiş askerler kadar çok sayıda işsiz insan da yaratacaktı. Bu hiç yoksa, eyaletlerde haydutluk olaylarını artırırdı. Septimius Severus muhafız alayını lağvettiğinde İtalya'da silahlı soygunculuk olaylarında hızlı bir artış yaşanmıştı. Çok büyük ihtimalle bu, söz konusu askerlere görevlerini iade etme sözü veren bir gasıp için en önemli kuvvet üssü yaratırdı.[2]

Yine de, ordunun küçültülememesinin esas sebebi bir gereklilikti. Roma'nın yabancı düşmanlarının hiçbiri ordunun varlığını tehdit etmiyordu. Kabile halkları bölünmüş hâldeydi ve çoğunlukla yağma akınları düzenliyorlardı, en kötü ihtimalle de sınır bölgelerindeki küçük bölgeleri kemirip işgal edebilirlerdi. Persler hem çok daha birleşik bir milletti hem de askerî açıdan daha ileri düzeydeydi fakat onlar bile Romalılara kaybettikleri bazı bölgeleri geri kazanmaktan daha fazlasını yapmayı umut edemezdi. Dış savaşlar, en azından Romalılar söz konusu olduğunda ölüm kalım mücadeleleri değildi fakat sıklıkla yaşanıyordu. Büyük sınır bölgelerinde Roma'nın çok sayıda düşmanı yaşıyordu. Sırf bunların hiçbiri imparatorluğa ezici bir tehdit yöneltmedi diye hiçbir tehdit yöneltmedikleri anlamı çıkarılmamalıdır. Şiddet olayları modern demokrasilerin varlığını da tehdit etmez ancak hükümet ve seçmenleri bazı bölgelerde şiddet olaylarının sıklığına teslim olmuş gibi görünse bile yine bunun, öylece görmezden gelineceği anlamına da gelmez. Romalılar için sınır ötesinde akın düzenlemek hükümetin kabul edebileceği bir düzeyde tutulmalıydı. İmparatorluk ideolojisinde savaş, merkezî bir rol oynuyordu. Yabancı rakiplere karşı zafer kazanmak bir imparatorun iktidar kapasitesinin nihai kanıtıydı ve alınacak herhangi bir başarı, yapılan propagandada önemli bir yer ediyordu. Şan kazanma arzusu şüphesiz art arda gelen imparatorlara sınır bölgelerinde sefer yapma ilhamı veriyordu.

2 M. Goodman, *The Roman World 44* BC-AD *180* (1997), s. 81–84. Burada Augustus'un her şeyden önce kendisini yurt içindeki rakiplerine karşı korumak amacıyla sabit bir ordu yarattığını iddia edilir. Bu şüphesiz bir etkendi, lakin ordunun neden bu kadar büyük olması gerektiği sorusunu açıklamaz.

"YENİ MODEL" ORDU

Daha önce gördüğümüz gibi Diocletianus ve Constantinus, sivil idare reformları kadar, orduda da büyük bir yeniden yapılanma hareketi yürütmüştür. Askerî birlikler artık *comitatenses* ve *limitanei* olarak iki ayrı gruba bölünmüştü. *Limitanei* grubu daha az maaş alıyordu ve fiziksel gereksinimleri daha düşük düzeydeydi. Buna rağmen tam zamanlı profesyonel askerlerdi. Mutlak önemine dair ciddi bir tartışma olsa da *limitanei* isminin kökeni askerî yol anlamındaki *limes*ten gelir. *Limitanei* kimi zaman da *ripa*dan (bir nehrin kıyıları) türeyen *riparienses* olarak adlandırılıyordu. Bunlar eyaletlerde ve genelde sınır bölgesinde konuşlandırılıyordu ve *dux* denen komutanların emri altındaydılar. Görevleri, garnizonlarının etrafındaki topraklarda devriye gezmek ve asayişi sağlamanın yanı sıra birkaç düzine ya da birkaç yüz kadar savaşçının bulunduğu yağmacı grupların yaptığı gibi nispeten küçük ölçekli saldırılarla mücadele etmekti. Yapılan bir araştırmaya göre yağmacı çeteler en az 400 kişiden müteşekkildi ve *limitanei* birlikleri daha küçük grupları rutin olarak durduruyordu.[3]

Comitatenses ise tamamen ayrı bir komuta yapısıydı ve kuvvetle muhtemel bir bölgeden diğerine hareket ediyordu. Bu isim *comitatus*tan (imparatorluk hanesi) geliyordu ve buradaki amaç imparatorun emrinde olduklarını ifade etmekti. Constantinus döneminde bu birliklerin, imparatorun gittiği her yerde onu takip eden tek bir ordu gibi düzenlenmiş olması olasıdır. Constantinus'un üç oğlu 337 yılında imparatorluğu aralarında bölüştüğünde *comitatenses* de üç ayrı orduya bölündü. Zaman içinde belirli bölgelerde konuşlanan daha farklı ordular da oluşturulacaktı. Pratikte *comitatenses* birliği genellikle, Silvanus ve Ursicinus gibi "Genelkurmay Başkanı" rütbesindeki (*Magister Militum*) kumandanların emrindeydi. Bu rütbenin diğer şekillerinde "Atlı Birlikleri Komutanı" (*Magister Equitum*) ve "Piyade Birlikleri Komutanı" (*Magister Peditum*) da vardı. Bu komutanların hiçbiri, özellikle piyade ya da atlı birliklerine komuta etmiyor, her iki birliğin de olduğu orduları idare ediyordu. Genelkurmay başkanlarının, ast komutanlar olarak *comes* (kont, çoğulu

3 Terimin kökeni ve anlamı için bkz. B. Isaac, "The Meaning of the Terms Limes and Limitanei", *JRS*, 78 (1988), s. 125–147. Yağma akınları için bkz. H. Elton, *Warfare in Roman Europe* AD *350–425* (1996), s. 206.

comites) adında subayları vardı. Bir kez daha bu kelimenin kökeni, geleneksel olarak imparatora bir yolculuk ya da sefer süresince eşlik eden şahsi tebaasından geliyordu. Bazı durumlarda kontlara küçük ölçekli bağımsız komuta yetkileri de veriliyordu.[4]

Genelkurmay başkanları genelde önemli ölçüde askerin olduğu birliklere komuta ediyordu fakat bu birlikler muhtemelen birinci veya ikinci yüzyılda büyük askerî eyaletlerde bulunan senatör sınıfından bir komutanın kontrol ettiği ordulardan büyük değildi. Bu birliklerden sadece üç tane vardı (bu sayı söz konusu yüzyılın sonlarında iki katına çıkacaktı fakat hiçbir zaman bundan fazla olmayacaktı) ve bu, imparatorların söz konusu birlikleri yakından gözetlemesini kolaylaştırıyordu. Lakin Silvanus vakası, bunun yeterli olmayabileceğini gösterdi. Ordu ikiye bölünmüştü, yarısından fazlasını *limitanei* oluşturuyordu. Bununla birlikte görünüşe göre *limitanei* ve *comitatenses* birlikleri arasındaki iş birliği yaygındı ve kıdemli subaylar pratikte bir sefer esnasında iki birlikten askere de komuta edebiliyordu. Askerî hiyerarşi ile sivil idare arasında çok daha büyük bir ayrım vardı.

Ordu maaş, yiyecek ve giyecek tedariği sağlamak hususunda sivil bürokratlara bağlıydı. Erken İmparatorluk döneminde lejyonların büyük boyutlardaki kendi atölyelerinde üretilen silahlar ve diğer teçhizatlar bile artık muhafız alayı komutanlarının denetiminde devletçe işletilen silah fabrikalarında imal ediliyordu. İmparatora meydan okumayı planlayan bir genelkurmay başkanının sadece askerlerinin desteğini değil ayrıca çok sayıda bürokratın iş birliğini ya da ikamesini elde etmeye ihtiyaç duyardı. Bir kişinin önemli şahısları bilmesi ve kendi tarafına çekmesi çok daha zordu. Aynı zamanda başkalarının sadakatsizlik yaptığı yönünde uydurma ya da gerçek raporlar gönderebilecek bağımsız hiyerarşilerde görev yapan çok sayıda insan da vardı. Bu sistem işlerin daha zor bir şekilde halledilmesine neden olsa da imparatora bir düzeyde koruma sağlıyordu. Tedarik eksiği olursa seferler gecikebilir ya da iptal olabilirdi ki komutanların tedarik ağı üzerinde hiçbir kontrolü yoktu.[5]

4 Zosimus 2. 33, burada genelkurmay başkanı rütbesini Constantinus'un yarattığı iddia edilir.

5 Genel olarak ordu için bkz. Elton (1996), özellikle s. 89–117; M. Nicasie, *Twilight of Empire* (1998); K. Dixon & P. Southern, *The Late Roman Army* (1996); Y. Le Bohec, *L'armée Romaine sous le Bas-Empire* (2006); A. Lee, *CAH*² XIII (1998), s. 213–237; A. Jones, *The Later Roman Empire 284–603*, Vol. 1 (1964), s. 607–686; D. Potter, *The Roman Empire at Bay*, AD *180–395* (2004), s. 448–459.

Dördüncü yüzyılda Roma ordusu çok büyüktü ve son zamanlarda kabaran bürokrasiye göre insan gücü bakımından hâlen çok üstündü. İmparatorların maaş ödediği ve kontrol ettiği adamların büyük kısmı askerlerdi. Yine de ordunun gerçekten ne kadar büyük olduğunu bilmiyoruz. Çoğu bilim insanının varsayımına göre bu dönemdeki ordu ikinci yüzyıldakinden çok daha geniş, belki de yüzde elli hatta yüzde yüz oranında daha büyüktü. Lakin bu noktada deliller yeterli değildir ve yapılan hesaplar kaçınılmaz olarak büyük oranda varsayıma dayanır. Dördüncü yüzyıl ordusunda çok daha fazla birim olduğunu biliyoruz, ayrıca elimizde dördüncü yüzyılın sonları ile beşinci yüzyılın başlarındaki birim mevcuduna dair eksiksiz bir liste bulunuyor. Bazı birimler II. Constantius'un zamanından beri ortada görünmüyordu ve başka birimler oluşturulmuştu fakat söz konusu liste bize o dönemdeki ordunun genel şekline dair iyi bir fikir verir. Ne yazık ki her birimin boyutuna dair kesin bir delilimiz bulunmaz, dolayısıyla ordunun teorideki toplamını hesaplamamız mümkün değildir.[6]

Limitanei birliklerinde çok geniş yelpazeden birimler vardı. Bazıları Marcus Aurelius'un döneminden ve hatta daha da öncesinden geliyordu. Lejyonlar kadar yardımcı birlik *kohort*ları ve süvari taburları da vardı. Diğerleri ise yeni oluşumlardı. Toplamda, *limitanei* grubunda *comitatenses* grubundan daha fazla süvari birimi bulunuyordu çünkü devriye görevi için tartışılmaz bir faydaları vardı. Erken İmparatorluk dönemindeki karışık *kohort*lara denk düşen hem piyade hem süvari birliğinin olduğu bir birim yoktu. Bazen birçok ileri karakolda lejyonlar konuşlandırılıyordu. Birçoğu beş garnizona bölünmüştü. Öte yandan dördüncü yüzyılın başlarında *XIII. Gemina* Lejyonu Tuna bölgesinde beş garnizon sağlıyordu. Öteki garnizon Mısır'daydı ve ayrıca *comitatenses* grubunda da bir birim vardı. Yine de Erken İmparatorluk dönemindeki 5.000 kişilik lejyonlardan çok daha küçüklerdi. *Limitanei* birliklerinin yerleştiği çoğu hisar küçük boyuttaydı. Bunlar daha önceki yardımcı birlik hisarlarının boyutuna göre çok küçüktü. 300 yılının başlarına tarihlenen Mısır'da bulunmuş bir papirüse göre de çok küçük bazı birimler vardı. Bu belgede 116 kişilik bir süvari taburu (bir yıl

6 Ordunun boyutuna dair bir tartışma için bkz. R. MacMullen, "How Big was the Roman Imperial Army?", *Klio*, 62 (1980), s. 451–460; Jones (1964), s. 679–685; W. Treadgold, *Byzantium and its Army, 284–1081* (1995), s. 43–59.

sonra bu sayı 118'e çıkmıştır) 77 kişilik *vexillatio* (süvari lejyonu) ve 121 kişilik bir okçu birliğinden söz edilir. Lejyonlardaki bir piyade biriminde yaklaşık 500 kişi bulunuyordu lakin deveci bir birlik görünüşe göre birkaç düzine askerden oluşuyordu.[7]

Birim türlerine dair daha az farklılık olsa da *comitatenses* için durum bundan daha açık değildir. Piyade birlikleri lejyonlardan ve *auxilia* olarak bilinen yeni bir tür birimden oluşuyordu. *Auxilia* biriminin tamamı ve lejyonların bazıları *palatina* olarak adlandırılıyordu. Bu rütbe maaş ve ikramiye bakımından birçok somut avantaja ve daha fazla prestije sahipti fakat işlev bakımından bir farkı yoktu. Bütün süvari birimlerine *vexillatio* deniyordu ve piyade alaylarından daha küçüktüler. Yaygın tahminlere göre süvari birimleri 600 atlıdan, piyade birimleri de 1.000 ila 1.200 askerden müteşekkildi. Bununla birlikte kaynaklarımızda birim kuvvetlerine dair verilen az sayıdaki bilgiye göre sayılar daha azdı ve sırasıyla 350–400 ile 800 kişilik bir mevcut söz konusuydu. Bu tür daha düşük rakamlar, hastalıklar ve zayiatlar ile azalan gerçek savaş güçlerini mi yoksa teorik birim mevcutlarını mı temsil ediyor, bunu bilmiyoruz. Birkaç kaynak, maaşlarını ve iaşelerini çekmek için birimlerinde yer almayan kişiler bulunduran komutanlardan söz eder. *Comitatenses* grubundaki piyade birimleri ikili şekilde ekip kuruyordu ve görünüşe göre kalıcı şekilde birlikte iş yapıyordu. Bu, durumu daha karmaşık hâle getiriyor çünkü kaynaklarımızdaki sayılar tek bir kıtaya mı yoksa yazarın doğal olarak birlikte olduklarını varsaydığı ikili bir birime mi ait, bilmiyoruz.[8]

Sonuç olarak dördüncü yüzyıldaki orduda bulunan birimlerin birinci ve ikinci yüzyıllardaki seleflerine göre daha küçük olduğunu söylemek doğru, bundan daha fazlasını söylemek varsayım olacaktır. Belirli bir türdeki bütün birimlerin teoride aynı boyutta olduğundan bile emin olamıyoruz. Sahra ordusundaki piyade kıtalarının bütün

7 Bu papirüse dair tartışma için bkz. R. Duncan-Jones, "Pay and Numbers in Diocletian's Army", *Chiron*, 8 (1978), s. 541–560, genel olarak bkz. T. Coello, *Unit Sizes in the Late Roman Army*, BAR International Series, 645 (1996). *XIII. Gemina* Lejyonu için bkz. *Notitia Dignitatum Or.* 42. 34–38, 28. 15, 8. 6; J. Casey, "The Legions in the Later Roman Empire", R. Brewer (ed.), *The Second Augustan Legion and the Roman Military Machine* (2002), s. 165–176.

8 Bkz. Elton (1996), s. 89–90; Coello (1996), s. 59–64. Ammianus Marcellinus 31. 10. 12, burada her bir lejyondan toplanan beş yüz kişilik alaylardan söz eder, bu da söz konusu birimlerin daha büyük olduğuna işaret eder.

türleri muhtemelen 500 ila 1.000 kadar askere sahipti ve süvari birimleri de piyade birimlerinden yarı yarıya küçüktü. *Limitanei* grubundaki birçok birim çok daha küçük olabilir, burada belki de 50 ila 200 askerden bahsetmeliyiz. Bu minvalde bu birimler modern standartlarda taburdan ziyade bölük boyutunda oluyor. Kâğıt üzerinde ordunun toplam gücünün Marcus Aurelius'un zamanına göre daha büyük olması muhtemeldir fakat bundan emin olamayız. Ordunun günlük bazdaki gücünü hesaplamak dahi çok zordur.[9]

Ordunun celp sistemi için de kaynaklarımız eşit derecede kıttır. Bazıları gönüllü bazıları da zorla askere alınan kişilerdi fakat bu iki kesim arasındaki denge bilinmiyor. Askerlerin oğulları yasal olarak orduya katılmak zorundaydı. Toprak sahipleri vergi sisteminin bir parçası olarak bir miktar er sağlamalıydı fakat genelde bu görevi para ödemesi şeklinde yerine getiriyor ya da tamamen kaçınıyorlardı. Ayrıca yapılan anlaşma sayesinde imparatorluk topraklarında yerleşen ve orduya asker sağlama yükümlülüğü bulunan barbar gruplarından da orduya sürekli olarak asker aktarılıyordu. İmparatorluk toprakları dışındaki kabile üyeleri de orduya kaydolmak için birey ya da grup hâlinde gelebilirdi.

Cermenlerin sürekli katılımı sayesinde Roma ordusunun "barbarlaştığı" ve etkinliğinin zaman içerisinde azaldığı yönündeki eski görüş artık pek geçerli değildir. Görünüşe göre imparatorluk toprakları içindeki veya dışındaki halklardan toplanan askerler arasında güvenilirlik ve performans açısından gerçek bir farklılık yoktu. Son bölümde de gördüğümüz üzere üst rütbelilerde daha geleneksel bir Romalı gibi davranan ve kökü barbar ırklarına dayanan çok sayıda kişi yer alıyordu.

Ordu, mümkün olduğu her yerde asker topluyordu. Birçok insanın, askerlik hizmetinden kaçınmak için çok uzak yerlere gittiğine dair açık işaretler vardır. Gerçek anlamda ordu maaşı birinci ve ikinci yüzyıllara kıyasla artık daha değersizdi, öte yandan disiplin ve verilen cezalar hâlen çok sertti. Tekrar tekrar çıkarılan yasalar askere alınmamak için vücuduna zarar veren hatta kendisini sakat bırakan insanları (bir kılıç veya kalkanı düzgün şekilde tutamamak için bazı kişiler parmaklarını kesiyordu) cezalandırıyordu. Ünlü bir vakaya göre Augustus'un döneminde oğullarının parmaklarını kesen bir atlı sınıfı mensubu

9 Potter (2004), s. 456–457 dördüncü yüzyılda Roma ordusunun aslında çok daha küçük olabileceğini iddia eden az sayıdaki bilim insanından biridir.

vardı, dolayısıyla bu uygulama yeni bir şey olmamasına rağmen dördüncü yüzyılda çok daha yaygınlaşmış gibi görünüyor. Bu sorunla ilgili sık sık yasalar çıkarılması, mevcut yasaların etkili olmadığına işaret eder. Mısır'daki bir garnizon komutanına mektup yazan bir papaz, dul bir kadının oğlunun askere alınmaktan muaf tutulmasını, en azından sahra ordusuna gönderilmesi yerine memleketine yakın yerde bulunan yerel serhat ordusuna kaydedilmesini istemişti. Dördüncü yüzyıl ordusunda devasa bir insan gücü bulunmuyordu. Bu etken de operasyonların şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.[10]

Roma ordusunun dördüncü yüzyıldaki gerçek boyutu her ne olursa olsun daha fazla birim, şüphesiz onları yönetmek için daha fazla subay demekti. Alay komutanlarına genelde *tribunus* deniyordu ancak *praepositus* gibi başka unvanlar da kullanılıyordu. Bu tür bir rütbe kişiye (ikinci yüzyıldaki bir atlı sınıfı mensubuna göre maaşı ve sosyal alandaki önemi her ne kadar az olsa da) önemli bir statü kazandırıyordu. Erken Principatus dönemi ile kıyaslanırsa Geç Roma ordusu komuta yapısında üst rütbesi ağır basan bir orduydu. Destekçileri yüksek rütbeyle (ve bazı durumlarda bağımsız komutanlıklarla) ödüllendirme isteği çok büyük ihtimalle, pratik alanla ilişkisi kadar birimleri artırmakla alâkalıydı. Kaynaklarda bir birliğe bağlı olmayan, bazen bir kurmay heyetinde görev yapan *tribunus*lar görürüz. Büyük ihtimalle elinde komuta edeceği birimi olandan daha çok, belirli görevleri bulunan daha faza kişi vardı. İmparatorluk sarayındaki özel birimlerden daha sonraları çok daha yaygın bir birlik oluşturulacaktı. *Candidati* (adaylar) birliği, saray merasimleri esnasında imparatorun şahsi muhafızları olarak görev yapıyordu. *Protectores domestici* (saray muhafızları) adındaki birlik ise ya imparatorla ya da Genelkurmay başkanıyla ast rütbeli bir personel ekibi olarak hizmet ediyordu. Ammianus da bunlardan biriydi. Terfi resmî olarak imparatorun yetkisindeydi fakat pratikte kıdemli subaylarının, görevlilerinin ve saray mensuplarının tavsiyelerine

10 Kendini yaralama ve sakat bırakmaya dair yasalar için bkz. Jones (1964), s. 614–623; Elton (1996), s. 128–154; Potter (2004), s. 457–459, 687 n. 74. Ammianus Marcellinus 15. 12. 3 bunun özellikle İtalya'da yaygın olduğunu iddia eder. Augustus dönemindeki atlı sınıfı mensubu için bkz. Suetonius, *Augustus* 24. 1. Serhat ordusunda hizmet etme isteği için bkz. R. Tomlin, "Christianity and the Roman Army", S. Lieu & D. Montserrat (ed.), *Constantine: History, Historiography and Legend* (1998), s. 21–51, özellikle s. 22–24.

güvenmek zorundaydı. Bu subayları yetiştirmek ya da liyakat temeline göre seçmek için resmî bir sistem bulunmuyordu. Roma toplumunda her zaman olduğu gibi hâmilik, bir kişinin kariyerini belirlemede önemli bir rol oynuyordu.[11]

Modern bilim insanları geleneksel olarak *comitatenses* ordusunu seyyar sahra orduları diye değerlendirir ve daha da ileri giderek bunları elit birlikler olarak adlandırır. Bu ordu, imparatorluğun karşılaştığı büyük dış tehditlere verilen gerekli bir cevap olarak görülür. Geçmişte bir sınır bölgesinden askerî birliklerin çekilmesini gerektiren savaşlar bölgedeki savunma hattını zayıflatıyor ve garnizonu saldırıya açık hâle getiriyordu. Dördüncü yüzyılda ise *limitanei* orduları kalıcı olarak bir bölgede kalıyordu. Bunlar Erken İmparatorluk döneminde sınırlarda konuşlu birlikler kadar fazla değildi ve büyük istila saldırılarını bozguna uğratmayı umamazdı. Yine de üsleri kadar bulundukları kasaba ve şehirler de güçlü şekilde tahkim edilmişti ve düşmanı mümkün olduğu kadar uzun süre tutmaları ve zarara uğratmaları bekleniyordu. Bundan sonra büyük bir *comitatenses* ordusu istilacıların karşısına çıkması için bölgeye gönderilebilirdi. Esas itibarıyla bu birlikler daha önceki birliklerde eksik olduğu iddia edilen seyyar yedek birlikleri oluşturuyordu.[12]

Bu analizin büyük kısmı, özellikle de söz konusu birliklerin yedek birlik olarak iş yaptığı algısı sorguya tabi tutulmuştur. Antik kaynaklarda bu tür bir ima hiçbir zaman yapılmamıştı. Hiçbir ordu bir piyadenin yürüyüşünden daha hızlı hareket edememiştir ve çoğu kez ordunun hızı yük ve yiyecek taşıyan bir kağnının ağır yürüyüşü raddesine kadar düşmüştür. İmparatorluğun boyutu düşünüldüğünde yedek birliklerden söz edilmesi pek mantıklı değildir zira bunlar operasyon bölgesine yeteri kadar yakın olmazsa buraya gitmeleri çok uzun bir zaman alırdı. Bu tür eleştirilere karşın "seyyar sahra ordusu" etiketi hâlen çıkmazdadır. Bu yüzden *comitatenses* ordusunun gerçek anlamdaki konuşlanışı ve kullanışı hakkında birkaç noktaya değinmek gerekir.

11 Elton (1996), s. 101; Jones (1964), s. 633–634.

12 Bu görüşün tamamı için bkz. E. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century* AD *to the Third* (1976), s. 127–190. Eleştiriler için bkz. D. Whittaker, *Frontiers of the Roman Empire: A Social and Economic Study* (1994), s. 206–209, burada "derinlemesine savunma" fikri özellikle eleştirilir. Genel olarak ordu için bkz. Le Bohec (2006), özellikle s. 16–37, 97–107.

Limitanei orduları aksine *comitatenses* orduları kalıcı garnizon bölgelerini işgal etmezdi. Seferde olmadıkları zaman eyaletlerde konuşlanırlardı, sınırlarda değil. Bununla birlikte, anında sahaya çıkabilecek büyük kolordular gibi bir arada tutulmazlardı çünkü tedarik sağlanması zor olurdu. Geçici ordugâhlar, çadırlarda yaşayan insanlar veya kabaca yapılmış kulübeler kışın sağlıksızdı ve her koşulda orduları isyan çıkarma ihtimallerine karşı kış mevsiminde aylar boyunca âtıl hâlde tutmak siyasi açıdan tehlike arz ederdi. Ordu bu dönemde büyük üsler inşa etmedi, hatta ikinci yüzyılda 5.000 kişilik birliği barındırmak üzere tasarlanan mevcut çoğu lejyon hisarı artık ya metruktu ya da büyük oranda harabe hâldeydi. Altıncı yüzyılın başlarında tarihçi Zosimos, İmparator Diocletianus'un bütün orduyu sınırlardaki güçlü ve müstahkem bölgelerde konuşlandırarak imparatorluğu güvene aldığını iddia etmiştir. Ona göre "Constantinus, askerlerin çok büyük bir kısmını sınırlardan alıp, hiçbir yardımcı birliğe ihtiyacı olmayan şehirlere kaydırarak bu güvenlik durumunu ortadan kaldırdı." İddiasına göre askerler bir kez şehirlere gitti mi buradaki toplumlara yük oluyor, üstelik şehir hayatının zevkleriyle yumuşuyordu.[13]

Seferde olmadıkları zaman (en yoğun operasyon döneminde bile kışın nadiren sefer yapılıyordu) sahra orduları eyaletlerdeki kasaba ve şehirlere dağıtılıyordu. Tek bir yerde genelde ekip hâlindeki bir çift birimden fazlasının konuşlandığı şüphelidir. Bu durum, askerleri besleme yükünü dağıtıyor ve birimlerin bir araya gelip tahtı gasp edebilecek birini desteklemesini zorlaştırıyordu. Ek olarak, yabancı bir düşmandan ya da imparatorluk makamındaki bir rakipten gelebilecek ani bir tehdide karşı şehir surlarını destekleyecek deneyimli askerler bulunuyordu. Birlikleri kasaba içlerinde ya da yakınlarında konuşlandırmaya dair özellikle bir yenilik yoktu. Bu, birinci ve ikinci yüzyıllarda doğu eyaletlerinde yaygın bir uygulamaydı. Öte yandan bunun söz konusu birlikler üzerinde zayıflatıcı bir etkisi olduğuna dair köklü bir edebi klişe vardır.[14]

Daha önceki yüzyıllarda ordu birimleri normalde şehir yakınlarında veya içindeki kendi kışlalarında yaşarlardı. Görünüşe göre sahra

13 Zosimus 2. 34 (çev. J. Buchanan & H. Davies, *Zosimus: Historia Nova: the decline of Rome* (1967), s. 76. Büyük ordugâhlarda âtıl hâlde bırakılan orduların isyan çıkarma eğilimi için bkz. Tacitus, *Annals* 1. 16–17, 20–21.

14 Bu görüşün tamamının ele alınması için bkz. E. Wheeler, "The Laxity of the Syrian Legions", D. Kennedy (ed.), *The Roman Army in the East* (1996), s. 229–276.

orduları için bu (dördüncü yüzyıla ait çoğu kasabanın yerleşim düzenine dair kabul edilen arkeolojik kayıtlar aşırı derecede kıt olmasına karşın) söz konusu değildi. Bunun yerine sahra birlikleri sivil evlerde konaklıyordu. Resmî belgelere göre kapı dikmelerine asker sayısını ve bunların hangi birime ait olduğunu yazan subaylar vardı. Tarih boyunca bu konaklamalar, askerler ve siviller arasında sık sık sürtüşme yaratmıştır. Askerî bir bakış açısıyla bakarsak birimlerin küçük gruplar hâlinde birçok ayrı eve dağıtılması, iyi bir disiplin sağlanmasına yardımcı olmuyordu. Bir amaca yönelik inşa edilmiş kışlalarında birinci ve ikinci yüzyıl orduları tek bir yerde toplanıyordu ve subaylarının yakın gözetiminde bulunuyordu. İyi sağlık ve talim hizmetleriyle hamam tesisleri kadar sadece kendi kullanımlarına açık hastanelere sahiplerdi, ayrıca geçit zeminleri ve talim alanları da her zaman hazırdı. Şehirlerde ve kasabalardaki tesisler ise çok daha kısıtlıydı ve sadece ordunun kullanımına açık değildi. En büyük şehirde bile birkaç süvari alayının bulundurduğu 500 ila 1000 kadar at için yeterli iyi ahırlar bulmak çok zordu.

Sahra ordularını şehirlere dağıtmak hükümet için en kolay çözümdü fakat bu, birlikleri iyi kondisyonda tutmanın en iyi yolu değildi. Bugün olduğu gibi geçmişte de askerî eğitim basit bir şey değildi. Bir kez öğrenildi mi kalıcı olarak işlerin ancak sıklıkla tekrar edilmesi gerekirdi. Bunun kadar önemli bir şey de fiziksel zindeliktir; gerçek savaş bir yana, seferlerde gereken yürüyüşler için çok gereklidir. Ordu bölünüp sivil yerleşim yerlerinde konaklamaya geçtiğinde her ikisini de devam ettirmek çok zordu. Bir seferin başlamasından önce birimlerin toplanması kaçınılmaz olarak gecikmeli oluyordu. Ordu, yanında bazı yük hayvanlarını kalıcı olarak bulunduruyor olabilirdi (bunlar süvari bineklerine ek olarak topluluklar için de ekstra bir yüktü) fakat yükünü ve diğer eşyalarını sahada taşımak için çok daha fazla yük hayvanı satın almaya ya da talep etmeye ihtiyaç duyardı. Bütün bunlar zaman alıyor, ayarlamaların büyük kısmı ordudan tamamen ayrı ve farklı önceliklere sahip bürokrasinin kontrolünde olduğundan karşılaşılan zorluklar da bir o kadar artıyordu.

*Comitatense*e sahra orduları demek yeteri kadar mantıklıdır. Bunlar en azından küçük ölçekli operasyonlarda serhat ordularından çok daha hareketli ve genelde daha etkili savaş birimleriydi. Yine de tüme bakıldığında bu birliklere dair özellikle bir yenilik yoktu, hele

hele bunları elit birlikler olarak adlandırmayı haklı çıkaracak bir şey söz konusu değildi. Fiziksel gereklilikler eski zamanlardaki orduda geçerliydi, hatta dördüncü yüzyılın sonlarına doğru bu gereklilikler daha da azalacaktı. Zaman içerisinde, serhat ordularındaki bazı birimler kalıcı olarak sahra ordularına ekleniyor ve *pseudocomitatenses* gibi yarı bir statü alıyordu. Bu, iki farklı ordu sınıfında askerî potansiyel açısından belirgin bir fark olmadığına işaret eder. Sonuç olarak bu birlikler talimleri, liderlikleri, taktikleri ve teçhizatları kadar etkiliydi. Sadece Persler Roma ordusuna taktiksel olarak eşit olabilecek bir noktaya gelmişti. Barbar ordularıysa belirgin bir şekilde daha zayıftı. Dördüncü yüzyıl Roma ordusu için büyük üretim atölyelerinde üretilen teçhizatlar, Erken İmparatorluk dönemindeki zırh ve silahlara göre daha işlevsel bir görünüme sahiptir. Hem *pilum* (ağır mızrak) hem de kısa *gladius* (kılıç) artık kullanımdan kalkmıştı. Bunun yerine gelen standart silahlar uzun bıçaklı *spatha* (kılıç) –daha önceden süvariler tarafından kullanılıyordu– ve hem saplama hem atma için uygun olan daha basit düzeydeki mızraklardı. Piyade taktikleri muhtemelen biraz daha az agresifti fakat hâlen etkiliydi. Dördüncü yüzyıl Roma ordusu, girdiği muharebelerin büyük kısmını kazanmıştır.[15]

Dördüncü yüzyıl Roma ordusunun talim ve nitelik standartları elbette ki farklılık gösteriyordu, tıpkı daha önceki dönemlerdeki gibi. Ortalama standart biraz daha düşük olabilirdi, fakat hâlen bilinen dünyadaki tek profesyonel orduydu. 5.000 kişilik lejyonların ortadan kalkışı, sahadaki oldukça büyük orduları sevk ve idare etmek için oldukça faydalı bir komuta düzeyini de alıp götürmüştü. Bu ayrıca ordu içinde çok sayıda uzman (mühendis, mimar, kuşatma uzmanları, mancınıkçılar gibi) bulmanın ve bunların deneyimini sonraki nesillere aktarmanın da artık daha zor olduğu anlamına geliyordu. Sahra ordularının artık depo olarak kullanacağı ve personel ile görevleri, teçhizat ve binek kayıtlarını bulunduracağı kalıcı üsleri yoktu. Kayıtlar hâlen tutuluyordu ancak bunlar birim için faydalı olmaya devam edecekse sürekli olarak başka yere gönderilecekti. Aynı şey askerler için de geçerliydi. Yeni

15 Bkz. Elton (1996), s. 107–117, 250–263; M. Bishop & J. Coulston, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome* (2. edisyon 2006), s. 199–232; I. Stephenson, *Romano-Byzantine Infantry Equipment* (2006); I. Stephenson & K. Dixon, *Roman Cavalry Equipment* (2003).

erler, iyileşen askerler ya da normal görevlerine dönen ayrı askerler ait oldukları birime o an her neredeyse tekrar katılmak için seyahat etmek zorundaydı. Bir birimin sefere katılma sıklığı bu birimi kademeli olarak yıpratırdı. Bazı askerler düşman saldırılarına, daha fazlası ise hastalıklara ya da birlikten uzak kalmaya kurban gidiyorlardı. Bu ise çok sayıda insanın varlığını sürdürdüğü ve devletten doğru bir şekilde maaş aldığı anlamına gelebilirken bir sefere çıktığı zaman bu insanların ille de birimleriyle beraber bulundukları anlamına gelmez. Çoğu zaman birçok birimin kâğıt üstündeki gücünün çok altında olma ihtimali, teorideki mevcutlarını tahmin etmeyi daha da zor hâle getirir.[16]

Dördüncü yüzyıl Roma ordusunun etkinliğini abartmamakla birlikte o döneme göre ne kadar benzersiz bir ordu olduğunu da unutmamalıyız. Tedarik ayarlamadaki bütün zorluklara rağmen Romalılar bu tür işleri muazzam ölçeklerde organize etme sistemine sahipti. Dördüncü yüzyıldaki ordu muhteşem olmaktan çok uzaktı fakat bütün rakiplerine karşı hâlen çok bariz avantajlara sahipti. Bunun, ordunun kendi içinde savaştığı neredeyse bir yüzyıl içinde şekillendiğini her zaman hatırlamamız gerekiyor. Diocletianus ve Constantinus, soğukkanlı ve mantıklı bir tasarıma göre bir ordu kurmamıştı; ikinci yüzyıldaki askerî sistemi, artık modası geçtiği için değiştirmişlerdi. Bu imparatorlar, iç savaşlarla dolu nesillerin geride bıraktığı büyük enkazdan birleşik bir kuvvet oluşturmuştur. İlk öncelikleri her zaman kendilerini rakiplerine karşı korumaktı, daha başka bir fikir bundan sonra geliyordu. İç savaş tehdidi asla gitmemişti ve bu imparatorların haleflerinin düşüncelerine hükmetmeye de devam etmiştir. Bu bağlamda dördüncü yüzyıl ordusu oldukça etkindi. Şimdi ise bu ordunun faaliyetlerine bakmak gerek.

GALYA'DA YENİ BİR CAESAR

II. Constantius anlaşılabilir şekilde, Magnentius'un bastırılmasından çok kısa bir süre sonra tahtı gasp etmek isteyen ikinci bir kişinin Galya'dan çıkmasından endişe duyuyordu. En sonunda, güven için en güçlü temelin bir aile bağlantısı olduğuna karar verdi ve Gallus'un üvey kardeşi Iulianus'u Milano'ya çağırdı. 6 Kasım 355 tarihinde yirmi

16 Sahra orduları ve konuşlanmaları için bkz. Elton (1996), s. 89–99, 199–233.

dört yaşındaki Iulianus, bir geçit töreni esnasında Caesar ilan edildi. Ammianus, askerlerin kalkanlarını dizlerine vurarak bu kararı onayladıklarını söyler. Askerler eğer karardan memnun olmasaydı o zaman kalkanlarını yerden kaldırır ve mızraklarının ucunu kalkanlarının önüne vururlardı. Tıpkı kendinden önceki kardeşi gibi Iulianus da yüksek makamlar için bir hazırlık almamıştı. Öte yandan kardeşinin aksine günümüze kadar gelen çok sayıda kişisel yazısı vardır ve kaynaklarımızda, en azından hayatının bu dönemi için kendisi hakkında genel olarak olumlu şeyler söylenir.[17]

Galya'daki ordu, imparatora karşı isyan çıkarma isteği olduğunu göstermişti fakat bu bölgede eyaletleri sınır ötesinde yaşayan kabilelerin saldırılarından korumak için güçlü birlikler bulundurmak gerekiyordu. Ren Nehri'nin kuzeyindeki sahalarda Franklar yaşıyordu; güneyde ise Ren ile Tuna arasındaki topraklarda Alamanlar vardı. Bunlar iki ana gruplaşma olmasına rağmen diğer halklar da dönemsel saldırılar düzenliyordu. Hem Franklar hem de Alamanlar birleşik bir millet olmaktan ziyade zaman içerisinde güçleri yükselen ve düşen kabile şeflerinin yönetimindeki kabile ve klanlardan oluşan birbirinden ayrı gruplardı. Bu küçük grupların bazıları bazen ortak liderleri olmasını kabul ederdi fakat bu hiçbir zaman evrensel olmuyordu. İmparatorluğa yaptıkları saldırılar istisnasız olarak her zaman işgal değil, yağma amaçlı akınlardı. Kendilerini defalarca medeniyetin duvarlarına atan barbar sürüleri yoktu. Alamanların işgal ettiği bölgedeki nüfus, muhtemelen Roma eyaletlerindeki en yakın bölgelerden daha yoğundu. Bunların kendi başlarına yaptıkları akınlar imparatorluğu yok etmiyordu fakat saldırılara maruz kalanların hayatını aşırı derecede tatsız hâle getiriyordu. Sınır ötesinde esaret hayatına mecbur edilen çok sayıda savaş tutsağına kaynaklarda rastlarız. Soyutlanmış yerleşim yerleri yıkılıyor ve bazı önemli kasabalar da yerle bir ediliyor ve yağmalanıyordu. Bir sur çemberine sahip olmak, bakımı yapılmazsa veya surları savunacak kadar organize kimse yoksa, her zaman büyük bir koruma sağlamıyordu. Iulianus daha sonraları,

17 Ammianus Marcellinus 15. 8. 1–22. Askerlerin onayını göstermesi için bkz. 15. 8. 15. Kaynaklarımızın Iulianus'a karşı tutumu için bkz. G. Bowersock, *Julian the Apostate* (1978), s. 1–11; T. Barnes, *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality* (1998), s. 143–165. Toplanan ve yorum yapılan kaynaklar için bkz. S. Tougher, *Julian the Apostate* (2007). Iulianus'un Caesar oluşu için bkz. J. Matthews, *The Roman Empire of Ammianus* (1989), s. 81–90.

Galya'ya gelişinden önce en az kırk beş büyük kasabanın yerle bir edildiğini iddia etmiştir.[18]

İç savaş, daha önce üçüncü yüzyıldaki şekliyle gördüğümüz üzere, barbar saldırılarını teşvik ediyordu. İç mücadeleler, Romalı askerleri birbirlerini katletmekle meşgul etti ve sınırları saldırıya açık bıraktı. Ayrıca imparatorluğun dışındaki kabilelerle ticareti bozma eğilimi de gösterdiler ve bunun neticesinde bazı toplumlar savaşa başvuracak kadar umudunu kaybettiler. Görünüşe göre Alamanlar, barış döneminde Romalılara kereste ve inşaat taşı satıyordu. Romalı liderler de her zaman rakiplerine karşı savaşmaları için barbar müttefiklerini askere almak isterdi. Magnentius, imparatorluk dışından çok sayıda savaşçı kiralamıştı. Constantius da şüphesiz aynı şeyi yaptı, hatta Alaman Kralı Vadomarius'u Magnentius'un elindeki bölgeleri işgal etmeye teşvik etti ve Ren'in batı kıyılarında, yani Roma eyaletinin bir kısmında yerleşme hakkı verdi. Bu tür pragmatik anlaşmalar iç savaş dönemlerinde çekici fakat sonrasında utanç verici hâle geldi. Her zamanki gibi iç savaşlardan galip çıkanlar Roma'nın yabancı düşmanlarını yenerek açık bir şan kazanmaya çok istekliydiler. Kabile liderlerinin Romalı müttefiklerinin tutumlarındaki büyük ve hızlı değişime ayak uydurması her zaman kolay değildi. İç savaşlar ve akınlar ayrıca bir ayak takımı oluşturuyordu (asker kaçakları, yerinden olanlar, firari köleler ve mülteciler) ve bu tür umutsuz insanlar akıncı gruplarına katılıyor ya da kendi başlarına haydut hâline geliyorlardı. Yağmacıların kimliğini bilmek çoğunlukla zor oluyor olmalıydı.[19]

Iulianus, yeni komuta yetkisini almak için kuzeye hareket ederken Iulius Caesar'ın *Galya Savaşı Notları* adlı kitabını okuyordu. Son dört yüzyılda dünya çok değişmişti ancak yeni Caesar kısa süre içinde bu ünlü Romalı komutanın dinamik hırsına eşit olabildiğini gösterecekti. Askerî hayatı büyük bir coşkuyla benimsiyordu. Ondan iyi bahseden

18 Genel olarak bkz. Elton (1996), s. 15–88; J. Drinkwater, *The Alamanni and Rome 213–496: Caracalla to Clovis* (2007), birçok yerde; T. Burns, *Rome and the Barbarians 100* BC-AD *400* (2003), s. 309–362; H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 51–101. Ele geçirilen kırk beş kasaba için bkz. Julian, *Letter to the Athenians* 278d-279b; Romalı tutsakların kurtarılması için bkz. Ammianus Marcellinus 17. 10. 7–8, 18. 2. 19; Zosimus 3. 3. 4–7.

19 Ren'in doğusundan taş ve demir ticareti için bkz. Drinkwater (2007), s. 133–134. Magnentius'un barbarları kullanımı için bkz. Drinkwater (2007), s. 201–205.

kaynakların iddiasına göre Iulianus, Constantius'un kendisini yakından takip etmeleri için gönderdiği üst rütbeli subaylar ve astları tarafından engelleniyordu. Bu açık bir şekilde abartıdır, zira Iulianus görevine başlarken bir düzeyde muhtemelen tavsiye ve rehberliğe ihtiyaç duymuştu. Başlarda bu rehber rolünü oynamak için Ursicinus, genelkurmay başkanı rütbesinde devam etti. Ancak hayatının büyük çoğunu tek başına ve kendi düşünceleriyle geçirmiş zeki bir adam olarak Iulianus, kendisininkinden başka fikirleri kabul etmeye pek gönülsüzdü.[20]

356 yılında Constantius, Alamanni kabilesinin bir kısmına büyük bir operasyon düzenledi. Bunu Iulianus ve askerleri de destekledi (Ammianus'u dikkatli okursanız işlerin tam tersi olduğu izlenimini görürsünüz, keza ona göre egemen roldeki Iulianus'tu). Iulainus kuzeydeki orduya komuta ediyorken Constantius da güneydeki daha büyük orduyu sevk ve idare ediyordu. Bu esasında bir güç gösterisiydi, kabilelere Romalıların bir kez daha birleştiğini ve kendilerine memnuniyetsizlik verenlere devasa bir saldırı yapmaya hazır olduklarını göstermek için yapılmıştı. Buradaki amaç, Roma'nın ezici hâkimiyeti olduğu bir konumdan kabile liderleriyle yeni anlaşmalar yapmaktı. Iulianus birkaç çatışma kazansa da gerçek anlamda çok az savaş olmuştur. İlk baştaki çarpışmalar, Caesar ana kuvvete katılmadan önce yaşandı (bu, sahra ordusunu toplamak için zaman gerektiğinin göstergesidir) ve bu sırada ona sadece baştan aşağı zırhlı süvari birimi ve *ballistarii* birimi (aslında "mancınıkçılar" anlamına gelen bu terimde kastedilenler muhtemelen, bir çeşit arbalet ile piyade gibi teçhiz olan askerlerdi) eşlik etmiştir. Iulianus, muhafızlarını saysak dahi belki de bin kişiden fazla askere sahip değildi ancak bu miktar, karşılaştığı yağmacı gruplarını püskürtmek için oldukça yeterliydi.[21]

Ana kuvvet Rheims bölgesinde toplanıyordu ve Iulianus yol üzerindeyken Autun, Auxerre ve Troyes bölgelerini kurtardı. Bu kasabaların hiçbirinde düşman yoktu. Autun kısa süre önce saldırıya uğramıştı lakin bu akıncıları garnizon birlikleri değil savaşmak için bir araya

20 Iulius Caesar'ın kitaplarını okuması için bkz. Julian, *Letter to the Athenians* 123d-124d. Hayatının erken dönemi için bkz. Bowersock (1978), s. 12–32.

21 Bu sefer için genel olarak bkz. (2007), s. 219–224; Barnes (1998), s. 151–155. *Ballistarii* için bu birimin önceki dönemlerde mancınıkçılardan müteşekkil olması fakat bu dönemde sıradan piyadeler hâline gelmesi muhtemeldir. Sonuç olarak bu konuyu net olarak bilemeyiz.

gelen bir emekli asker grubu püskürtmüştü. Troyes kasabasında ise kapılar Iulianus'a bir süre kapalı kaldı, en sonunda kasabadakileri kendisinin bir Caesar ve Roma iktidarının meşru temsilcisi olduğuna ikna edebildi. Bu olay gösteriyor ki bazen Roma ordusunda oluşturulan birimlerle bir yağmacı grup arasındaki farkı söylemek zor olabiliyordu. Ordusunun geri kalanıyla birleşen Iulianus, daha fazla kasabadan geçerek, Köln'e ulaşana dek Ren boyunca ilerledi. Köln bir süre önce Frankların eline düşmüştü fakat görünüşe göre çok kalmamışlardı. Bu sefer yine esasında bir güç gösterisiydi ve hükümetin gücünü son yıllarda terk edilmiş gibi hissedebilen topluluklara gösteriyordu.[22]

Iulianus, kış mevsimini Senon'da (muhtemelen bugün Sens fakat daha büyük ihtimalle Verdun yakınları) geçirdi ve bir Alaman grubu tarafından kuşatıldı. Yanında çok fazla asker yoktu, her zamanki gibi lojistik sebeplerden ötürü ordu kışlaklara dağıtılmıştı. Bu yüzden Alamanları püskürtecek güce sahip değildi ancak şehrin teslim olmasını başaramayan Alaman savaşçıları en nihayetinde sessiz sedasız geri çekildiler. Iulianus, yardımına gelmediği için Ursicinus'un halefi Marcellus'u suçladı. Constantinus, Marcellus'u geri çağırdı ve Caesar'ın ciddi bir tehlikeyle karşılaşmadığı yönündeki açıklamasını kabul etmedi.[23]

357 yılında benzer bir sefer daha planlandı fakat Constantius bu sefer katılmadı ve ana kuvveti, yeni Genelkurmay Başkanı Barbatio'nun komutasında bıraktı. Bu adamın 25.000, Iulianus'un 13.000 askeri vardı ancak ikili iş birliği yapmayı başaramadı. Buna karşılıklı şüphe de dahil birkaç şey sebep olmuş olabilir fakat Barbatio öyle pek de yetenekli biri değildi. Ciddi bir yenilgi aldı ve geri çekildi. Bütün yüklerini kaybetti ve Iulianus'un da tek başına baskıya devam etmesi kabile yerleşimlerine saldırılar düzenlemesine yol açtı. Iulianus, Argentoratum (Strazburg) yakınlarında yedi kralın liderlik ettiği güçlü bir Alaman ordusuyla karşılaştı. Bu krallardan iki tanesi (Chnodomarius ve yeğeni Serapio) komutadaydı. Ayrıca orduyla birlikte bazı paralı askerler kadar on tane küçük kral ve çok sayıda asilzade vardı, bunların hepsinin de kendi takipçi grubu vardı. Ammianus'un iddiasına göre bütün bu ordu 35.000 kişilikti fakat bu çok büyük ihtimalle bir abartıdır. Belki de Alamanlar, Romalılardan

22 Sefer için bkz. Ammianus Marcellinus 16. 2. 1–3. 3. Troyes kasabasına geç girişi için bkz. 16. 2. 7.

23 Ammianus Marcellinus 16. 4. 1–5, 7. 1–3.

sayıca çok üstündü. Şüphesiz kendilerine güveniyorlardı. Birkaç yıl önce Chnodomarius, Magnentius'un kardeşini yenmişti. Kabile liderleri savaşmaya istekliydi ancak bir güç gösterisi sayesinde Romalıları barış için müzakere istemeye mecbur edebileceklerini ummuş da olabilirler.

Iulianus, Alamanların elçilerine cevap vermedi. Ordusu belli bir mesafe kat etmişti ve ilk planı ordugâhını tahkim etmek, askerlerini dinlendirmek ve sonraki gün savaşa girmekti. Muhafız alayı komutanı da dahil kıdemli subayları onu saldırmaya ikna etmişti. Bunu, çok sayıda kabile liderini bir yerde yenmek için büyük bir fırsat olarak görüyor, savaşa girilmezse askerlerin büyük öfke duyacağını iddia ediyorlardı. Iulius Caesar, adamlarının baskısına hiçbir zaman boyun eğmediğini ve sadece kendi tercih ettiği zamanlarda savaşa girdiğini vurgulamıştı fakat dördüncü yüzyıllardaki koşullar farklıydı. Iulianus, ikna oldu. Romalılar ilerledi ve muharebe zorlu bir mücadeleye döndü. Iulianus'un süvari birliği yenildi ve meydandan kaçtı; daha sonra bir süvari birliği, geçit töreninde ceza olarak kadın kıyafetleri giyecekti. Iulianus bu süvarileri topladı ve kabile şeflerinin önderliğindeki bir savaşçı grubu Romalı piyadelerin ilk safını yarınca bunları yedek birlikler durdurdu. Sonunda Romalıların disiplini ve kesin komuta sistemi üstün geldi ve Alamanlar püskürtüldü. Romalılar 243 asker ve dört *tribunus* kaybetmişti. Alamanların zayiatı ise antik dünyada yenilgi alan ordularda neredeyse her zaman olduğu gibi çok daha fazlaydı lakin Ammianus'un verdiği 6.000 sayısı muhtemelen bir başka abartıdır.[24]

Strazburg Muharebesi hem önemli bir zaferdi hem de Iulianus'un Galya'da zor seferlerle geçirdiği beş yıl içinde savaştığı tek meydan muharebesiydi. Daha sonra yaşananlar daha tipik olaylardı; kabilelere bir dizi acımasız akın yapıldı. Roma ordusu dördüncü yüzyılda savaştığı çoğu muharebeyi kazanmıştır ancak muharebeler her zaman riskliydi. Alınacak yenilgi muhtemelen büyük zayiata yol açardı ki bunu telafi etmesi çok zor olurdu. Sürpriz saldırılar, Romaların hayatını çok da riske atmadan düşmanların korkarak boyun eğmesine yol açıyordu. Barbarlar bir akın yapılacağını fark etse bile zamanında karşılık verebilmek için nadiren yeteri

24 Bu sefer ve muharebe için bkz. Ammianus Marcellinus 16. 11. 1–12. 66; Drinkwater (2007), s. 224–242; Bowersock (1978), s. 40–42; Barnes (1998), s. 152; A. Goldsworthy, *In the Name of Rome* (2003), s. 340–354 = (2004), s. 383–399. Romalı süvarilerin yanlış tutumları için bkz. Zosimus 3. 3.

kadar savaşçı toplayabiliyorlardı. Olabilecek en kötü şey, akını yapanların hiç kimseyi yakalayamamasıydı. Bu akınları desteklemek için terk edilmiş bir miktar Roma hisarı yeniden işgal edildi ve kabilelere sürekli gözetlendikleri izlenimi verildi. Buna duyulan öfke büyük oldu.[25]

357–358 kışında gerçekleşen bir olay bu operasyonların boyutunu iyi şekilde aktarır. Bu dönemde Iulianus birkaç ayı, iki tane metruk hisara kapanan bir Frank grubunu kuşatarak geçirdi. Sadece 600 tane kabile savaşçısı vardı ve imparatorun kuşatma yapmak için muhtemelen en fazla birkaç yüz askeri vardı. Daha fazlası gereksizdi ve kışın bunları beslemesi zor olurdu. Franklar en sonunda teslim olunca bunlar Constantius'a asker olarak gönderildi. Bu olay çarpıcıdır çünkü Romalılar bu kadar küçük bir barbar kuvvetine karşı saldırı yapmak istememişti. İki tarafın da zayiat vermesini istemediler zira düşmanlar da faydalı olabilecek bir insan gücüydü. Daha da önemlisi, Iulianus'un birçok haftasını böylesi küçük ölçekli bir operasyona adamaya istekli oluşudur.[26]

Galya'da geçirdiği zaman içerisinde Iulianus, sınır bölgesindeki Roma hâkimiyetini agresif bir şekilde yeniden oluşturdu. Bazı durumlarda görünüşe göre uzun bir süredir Roma ile müttefik olmayan topluluklara saldırmıştı. Iulianus, askerî şan kazanmak istiyordu ve bunu da elde etti. Üvey ağabeyinin kaderini yaşamak istemiyorsa ordu ve eyalet sakinleri nezdinde sevilen biri olmalıydı. Muhafız alayı komutanının sert muhalefetine rağmen Galya'da yaşayan topluluklar üzerindeki vergi yükünü büyük miktarda azalttı. Bu düşüş ölçüsü, vergi toplayan görevlilerin ne kadar çok para aşırdığını gösteriyordu fakat bu tehlikeli ve popülist bir hareketti. Constantius, Iulianus'un babasını ve birçok akrabasını katletmiş, birkaç yıl önce de ağabeyini öldürmüştü. Her ikisinin de birbirine güvenmesi çok zordu.[27]

360 yılında Constantius, doğudaki ordusunu kuvvetlendirmek için Iulianus'a dört tane saray muhafızı birimi ile diğer birimlerinden 300 asker göndermesini emretti. Bir önceki yıl Persler büyük bir saldırı düzenlemişti, dolayısıyla gerçekten de asker ihtiyacı vardı. Öte yandan daha önce Gallus'u ortadan kaldırma sürecini de onu askerlerinden

25 Ammianus Marcellinus 17. 1. 1–14. Bu dönemde genel olarak sınır ilişkileri için bkz. A. Lee, (1993).

26 Ammianus Marcellinus 17. 2. 1–4.

27 Galya'daki diğer operasyonları için bkz. Drinkwater (2007), s. 242–265. Vergiler için bkz. Ammianus Marcellinus 17. 3. 1–6.

mahrum bırakarak başlatmıştı. İmparatorun bu isteğini Galya'daki birlikler de hiç hoş karşılamadı zira bu askerlerin çoğu yerli ya da sınır ötesi bölgelerde yaşayan insanlardı. İddiaya göre bazılarına, daha uzak yerler bir yana, hiçbir zaman Alplerin ötesinde hizmet etmeyecekleri sözü verilmişti. 361 yılının şubat ayında Iulianus, Lutetia'da (bugün Paris) yanındaki askerler tarafından Augustus ilan edildi. Geleneksel şekilde bunu hiç istememiş gibi yapmıştı fakat kısa süre sonra anlaşma sağladı "ve bir piyadenin kalkanına çıktı, havaya kaldırıldı, Augustus olarak selamlandı ve kendisinden imparatorluk tacı takması istendi. Bu isteği kabul etmeyince, karısının bir kolyesini ya da saç bandını kullanmasını istediler." Iulianus, bunun kötü bir alamet olacağını düşünüyor, benzer şekilde bir atın dekoratif koşum takımından bir parçayı kullanma fikrini hoş karşılamıyordu ancak en sonunda sancaktarlarından birinin verdiği boyun zincirini takmayı kabul etti.[28]

Ammianus'un, imparator Iulianus'un bu konuda gerçekten isteksiz olduğu ve askerlerin birdenbire gösterdikleri feveranın baskısına girdiği iddiası pek tatmin edici değildir. Muhtemelen doğuya asker görevlendirme kararı uzun süreli planları desteklemek için uygundu. Constantius'a sadık bir *comes* kısa süre önce Britanya'ya gönderilmişti. Bu adam geri döndüğünde Iulianus'un Augustus ilan edildiğini öğrenemeden hemen tutuklandı. Yeni Augustus, İmparator Constantius'a mektup yazdı ve böyle olmasını hiç istemediği hikâyesini tekrarlayıp uzlaşma yapmayı umduğunu fakat tekrar Caesar rütbesine dönme talebini kabul etmediğini söyledi. Iulianus yaz aylarında ordusunu aldı (muhtemelen daha önce doğuya gitmek istemeyen askerler de dahildi) ve Constantius'un karşısına çıkmak üzere yola çıktı. Askerî kuvvetler dengesi Constantius'tan yanaydı lakin sonbahar aylarında imparator, Iulianus'un karşısına çıkmak üzere Küçük Asya'ya dönerken hasta düştü. 3 Kasım 361 günü II. Constantius, kırk dört yaşında öldü. Tek oğlu henüz bebekti ve Iulianus'tan başka da erkek bir akrabası yoktu. Dolayısıyla Iulianus'un tek imparator olması için bir engel bulunmuyordu.[29]

28 Ammianus Marcellinus 17. 11. 1–5, 18. 1. 1–4, 20. 4. 1–5. 10; Bowersock (1978), s. 46–54.

29 Daha detaylı bir anlatım için bkz. Potter (2004), s. 505–508; Bowersock (1978), s. 55–65; Hunt, *CAH*² XIII (1998), s. 56–60. *Comes*in Britanya'ya gönderilmesi ve ardından tutuklanması için bkz. Ammianus Marcellinus 20. 1. 1–3, 9. 9.

Iulianus, Galya'da geçirdiği süre boyunca özellikle saldırgandı. Şan kazanma ihtiyacı vardı ve Magnentius'un isyanından sonra sınır bölgelerindeki mevcut durum genelde karışıktı. Bazı köylerdeki bütün nüfusu katleden ya da tutsak eden sürpriz saldırılarla, büyük güç gösterileriyle ve terk edilen hisarları yeniden ele geçirmek suretiyle Roma'nın ezici gücünü komşu halklarına göstermek istenmişti. Romalıların yöntemi genelde son derece acımasızcaydı. Meydan muharebesi riskini almaktansa her zaman tek taraflı bir katliam yapma tercihi söz konusuydu. 370 yılında Saksonların bir yağmacı grubu güçlü Romalı birliklerin gelişiyle korkuya kapılmış ve savaşmaktansa müzakere etmeyi tercih etmiştir. Rehin verme karşılığı yağmacılara yuvalarına dönme hakkı tanındı. Lakin Romalıların bu anlaşmaya saygı göstermek gibi bir niyeti yoktu. Bu yüzden bir pusu kurdular. Bazı askerler gizlendikleri yerden erkenden çıkıp Saksonlar tarafından katledildiğinde bu plan neredeyse geri tepiyordu. En sonunda barbarlar, kendilerine karşı daha fazla sayıda olan Romalılara karşı yenilgi aldı ve katledildi. Ammianus bunun "nefret uyandırıcı ve haince" bir hamle olarak görülebileceği, öte yandan olayı daha da düşününce Romalıların "ellerinde fırsat varken bir yağmacı sürüsünü" yok etmesinin hakları olduğunu söyler. Sınır operasyonlarının çoğu oldukça küçük ölçekliydi. Iulianus ordusunu Ren Nehri'nin yaklaşık 50 kilometre ötesine asla götürmedi. Hâkimiyetin bölgesel olarak tesis edilmesi amaçlanmıştı. Öte yandan bu büyük bir olasılıkla geçici de olacaktı zira Romalıların eylemlerinin vahşeti ve iç politikalarının öngörülemezliği, gelecekte tekrar başlayacak bir gerginlik ve düşmanlık oluşturacaktı.[30]

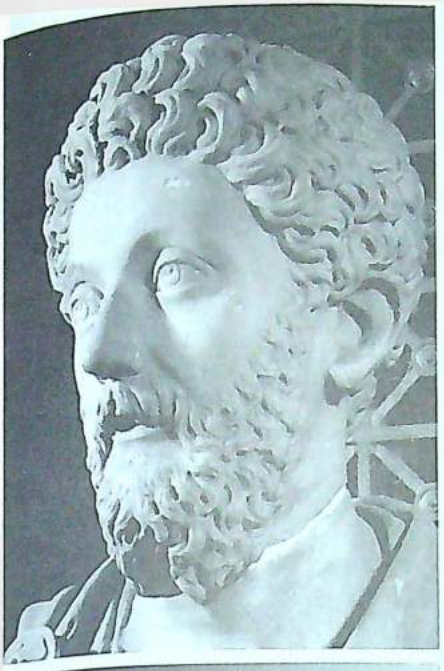
Askerî güç tehdidi ve kullanımının yanında aktif diplomasi de vardı. Bazı kabile üyesi aristokratlar Roma ordusunda görev yapıyordu ve üst rütbelere kadar gelmişlerdi. Daha fazlası ise müttefikti ve ekonomik destek alıyorlardı. Bunların oğulları genelde imparatorluk toprakları içinde rehine olarak yetişiyordu ve uygun bir Roma eğitimine tabi tutuluyorlardı. Strazburg'daki iki ana Alaman kabile liderinden birinin adı Serapio'ydu çünkü babası imparatorluk topraklarında yaşarken Tanrı Serapis'e tapınmıştı. Kabile şefleri sınır bölgelerindeki karakollarda düzenli olarak Roma garnizon komutanlarıyla yemek yerdi. Bu ise

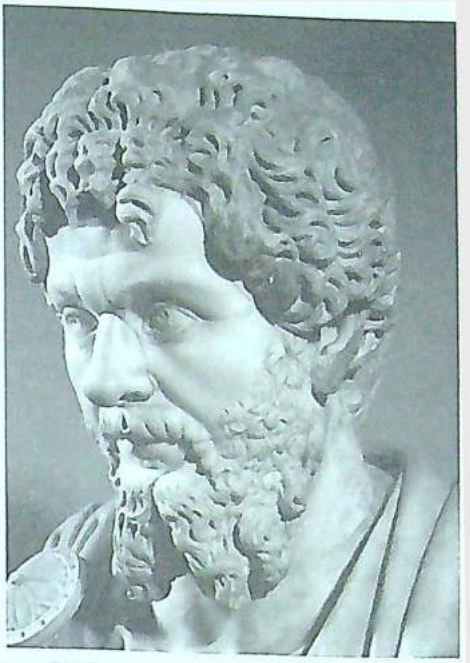
30 Ammianus Marcellinus 28. 5. 1–7.

her iki tarafın gelecekteki olayları çalışmasına ve tahmin etmesine fırsat verirdi. Birçok olayda Romalılar, önemli bir konuğu hapse tıkmak ya da öldürmek için bu gelenekten istifade etmiştir.

Kabile halkları imparatorluk için küçük fakat devamlı bir tehditti. Zaman zaman Romalılar bir sınır bölgesine öylesine hâkim oluyordu ki bir nesil boyunca hiç ciddi operasyon yapılmasına gerek kalmıyordu. Güney Tuna boyunca yerleşen Gotlar görünüşe göre Constantinus'un bu bölgedeki seferlerinden sonra onlarca yıl sakin kalmıştı. Dış bölgelerde yaşayan bazı halklarla sınır bölgelerinde bir yerde genelde uyuşmazlıklar oluyordu fakat bu çoğu zaman küçük ölçekliydi. Britanya'ya yapılan ciddi akınlar, Galya'daki sahra ordusundan bir çift *auxilia palatina* birliği ile bir *comes* gönderilerek sonlandırılıyordu. Romalılar, ganimetle yüklendiği için yavaşlayan akıncıları genelde arkalarından yakalayarak karşılık vermeye çalışıyordu. Romalılar hızlı yürüyüş yapmaya ve düşmanları kadar çok sürpriz saldırı yapmaya güveniyordu. Ammianus'un anlattığı seferlerin çoğu küçük ölçeklidir ve verdiği detaylar daha önceki dönemlerde yazılan savaş anlatılarında bahsedilen şeylere göre çok daha samimidir. Banyo yaptıkları ve bir nehirde saçlarını boyadıkları esnada Romalıların sürpriz saldırısıyla altüst edilen haydut gruplarını okuruz. Başka yerlerde ise Romalılar yapılan müzakereler esnasında kasıtlı bir şekilde ateşkesi bozunca katledilen başka bir gruptan söz eder. Ammianus, Iulianus'un seferleri esnasında bir yerde şöyle der: "Bu muharebelerin yanında, Galya'nın çeşitli bölgelerinde söz edilmeye değmeyecek ve anlatması gereksiz olacak daha başka birçok muharebe de yaşanmıştır. Keza bunların sonuçları kayda değer değildi ve tarihi bu tür gereksiz detaylarla harcamak hiç yakışık almaz." Anlattığı çoğu çatışmanın küçük boyutlu olduğu düşülünce bu çok daha çarpıcıdır. Daha önceki dönemlerden farklı şey ise çok küçük operasyonlara bizzat komuta eden imparatorlardır. Birinci ya da ikinci yüzyıllarda bu tür işler senatör sınıfından bir valiye ya da onun astlarından birine verilirdi. Dördüncü yüzyılda işleri yoluna koymak ise çok daha zordu.[31]

31 Atıf için bkz. Ammianus Marcellinus 27. 2. 11 (LOEB edisyonu). Saçlarını boyayan haydutlar için bkz. Ammianus Marcellinus 27. 2. 1-3.

SOL ÜST: Filozof imparator Marcus Aurelius, Roma İmparatorluğu'nun altın günlerinde hüküm sürdü. İyi yönetmeye çalışan ciddi bir adamdı, acı bir savaş ve yıllarca süren korkunç bir veba ile karşı karşıya kaldı.

SAĞ ÜST: Septimius Severus, dört yıllık iç savaşta üç rakibini yenerek iktidarı elde etti. Oğullarına pragmatik bir tavsiye verdi: "Askerleri zenginleştirin, diğerlerini ise hor görün."

SOL ALT: Severus'un büyük oğluna, düzenli olarak giydiği Galya pelerini nedeniyle Caracalla adı verildi. Senato'dan hoşlanmayan acımasız bir adam olan Caracalla kendi muhafız komutanı tarafından öldürüldü.

SAĞ ALT: Diocletianus'un imparatorluğu üç mevkidaşıyla birlikte yönetmeyi seçmesi ve birlikleri bu Venedik heykeliyle simgelenmiştir. Bu geç üçüncü yüzyıl imparatorları askeri üniforma giyerler ve filozof Marcus Aurelius'un saç ve sakal tarzını terk etmişlerdir.

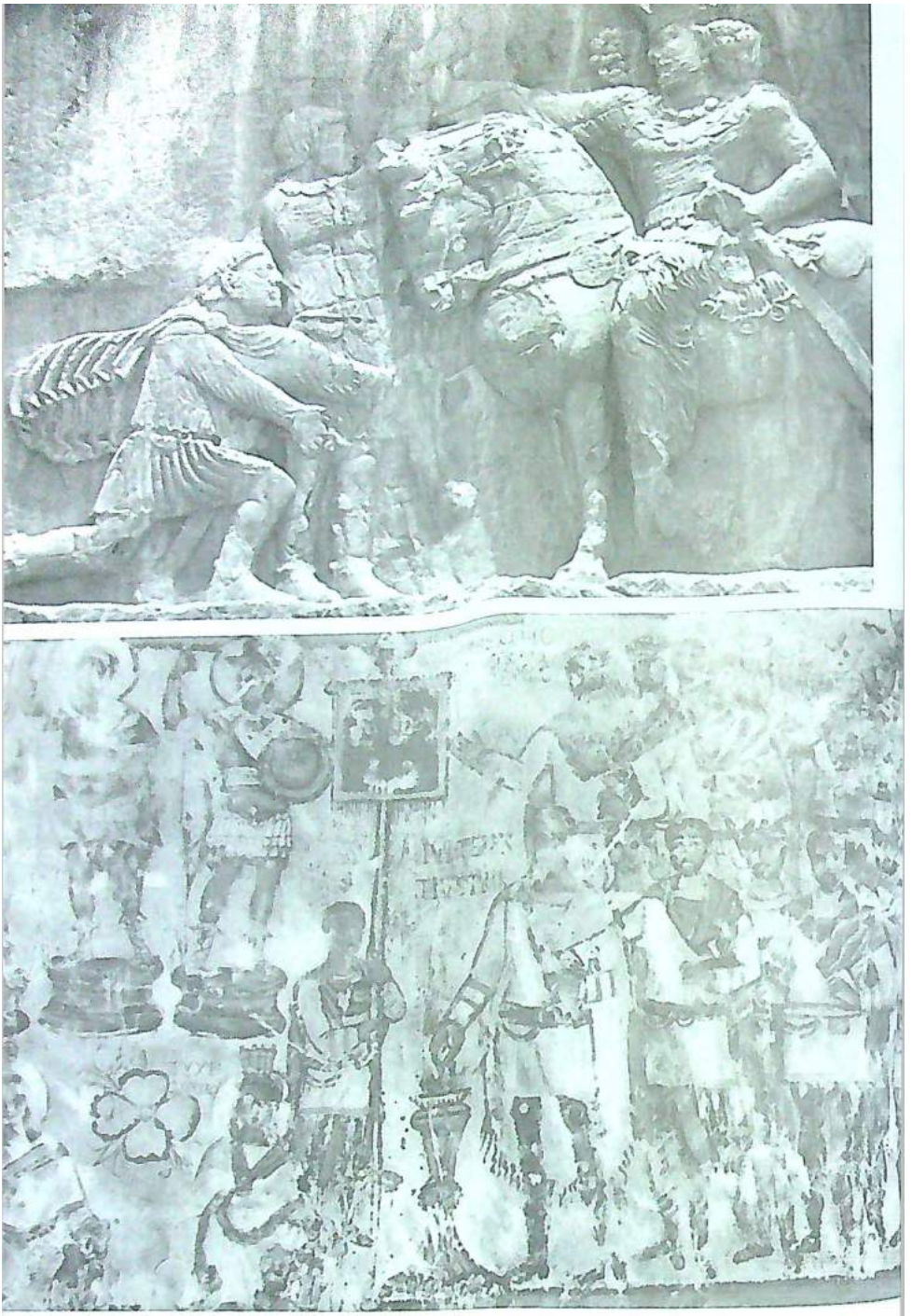
YUKARIDA: Tunus, Dougga'daki amfi tiyatronun muazzam boyutu, Roma İmparatorluğu içindeki birçok eyaletin refahını gösterir. Halka açık eğlence müsabakaları ve diğer organizasyonlara müsrifçe para harcanıyordu.

SOLDA: Hadrianus Duvarı yakınlarındaki bu mezar taşı, Roma hâkimiyetinde yaşayan nüfus ve kültürün karışımını gösterir. Mezar taşında, Fırat bölgesindeki Palmyra'dan bir adamın Britanyalı karısı anılır. Kadın, Romalı evli kadınlara özgü şık giysilerle giyinmiştir.

SAĞDA: Trajanus Sütunu, imparatorun Dacia (bugünkü Romanya) fethini anmak için ikinci yüzyılın başlarında dikildi. Bu sütunda, ünlü parçalı zırh giyen lejyonerler de dahil birçok çeşit asker görülür.

ÜSTTE: Pers Kralı I. Şapur, Romalılara karşı aldığı zaferleri birçok anıtta kutlamıştır. Burada, Şapur'un savaş atının önünde çömelmiş olan kişinin İmparator Valerianus olduğu düşünülüyor. Sâsânî kralı ise İmparator Philippus'u bileğinden tutmuş vaziyette.

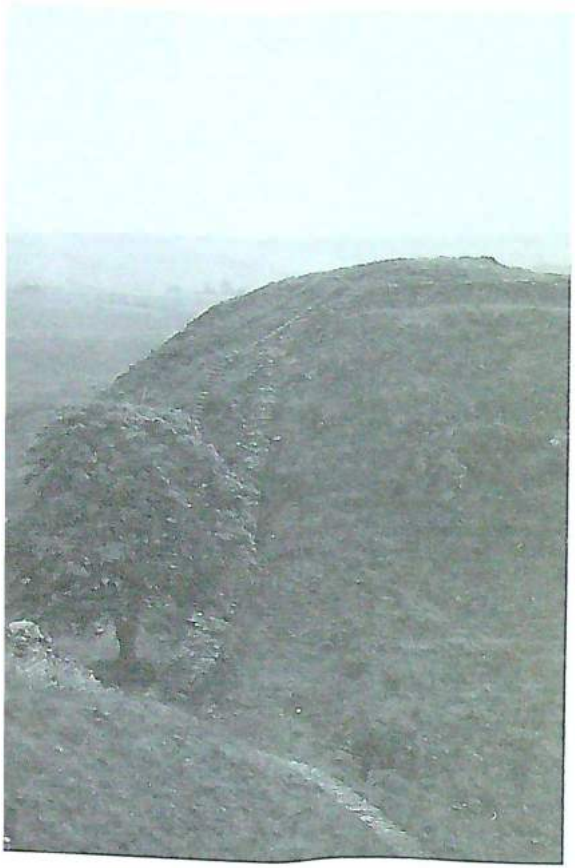
ALTTA: Dura Europos'ta bulunan bu duvar resminde Roma garnizonuna ait bir birimdeki subaylar, bir kurban töreni için geçit töreni yapıyor. Kohortu komuta eden kişi Tribunus Iulius Terentius.

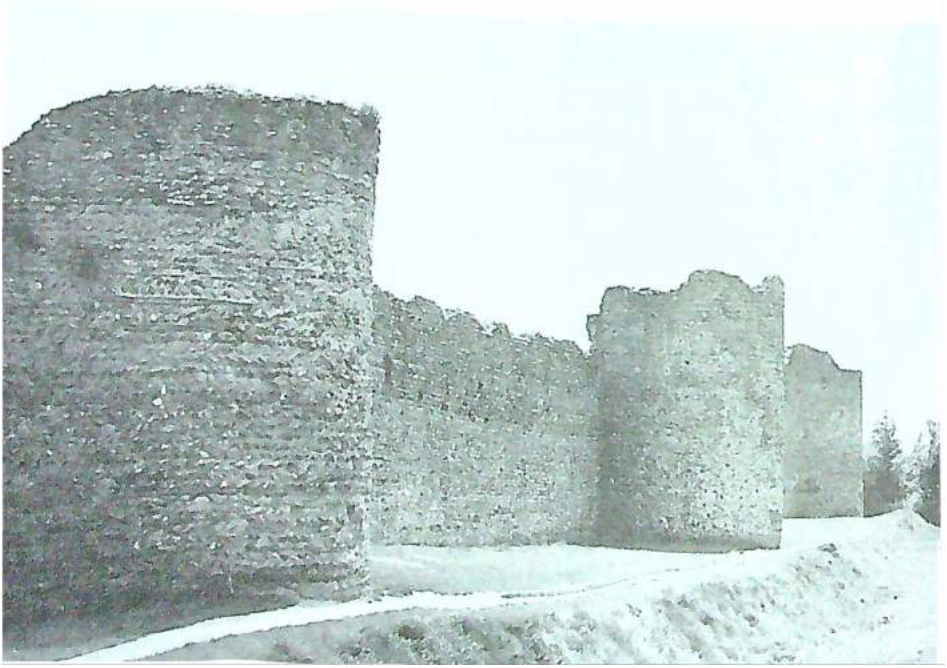
ÜSTTE: Fırat bölgesindeki Dura Europos şehri, uzun bir kuşatmadan sonra Perslerin eline düştü. Dolgu duvardaki bu kısım Perslerin kazdığı bir tünelle çökertilmiş, fakat tamamen çökmemiş ve bir gedik oluşturmuştur.

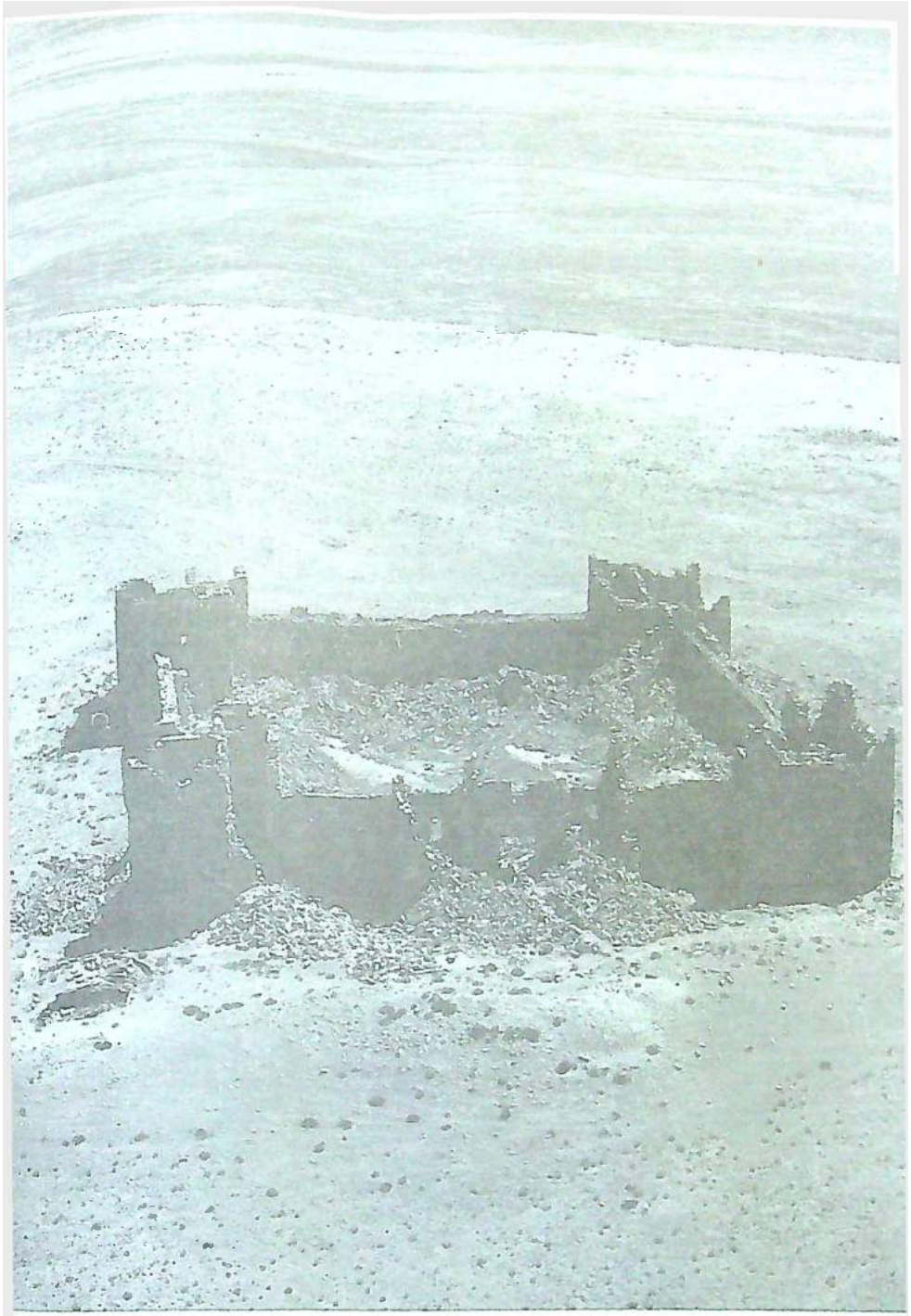
ALTTA: Palmyra, Roma İmparatorluğu'na giren büyük ticaret yollarından biri üzerindeki bir vahaydı ve bir süre boyunca Odaenathus ve karısı Zenobia'nın yönetiminde büyük bir güç olmuştu. Şehrin zenginliği, büyük yapılarda ve yüksek nitelikli sanat eserlerinde sergileniyordu, tıpkı şehrin ana üç tanrısının sergilendiği bu heykel gibi.

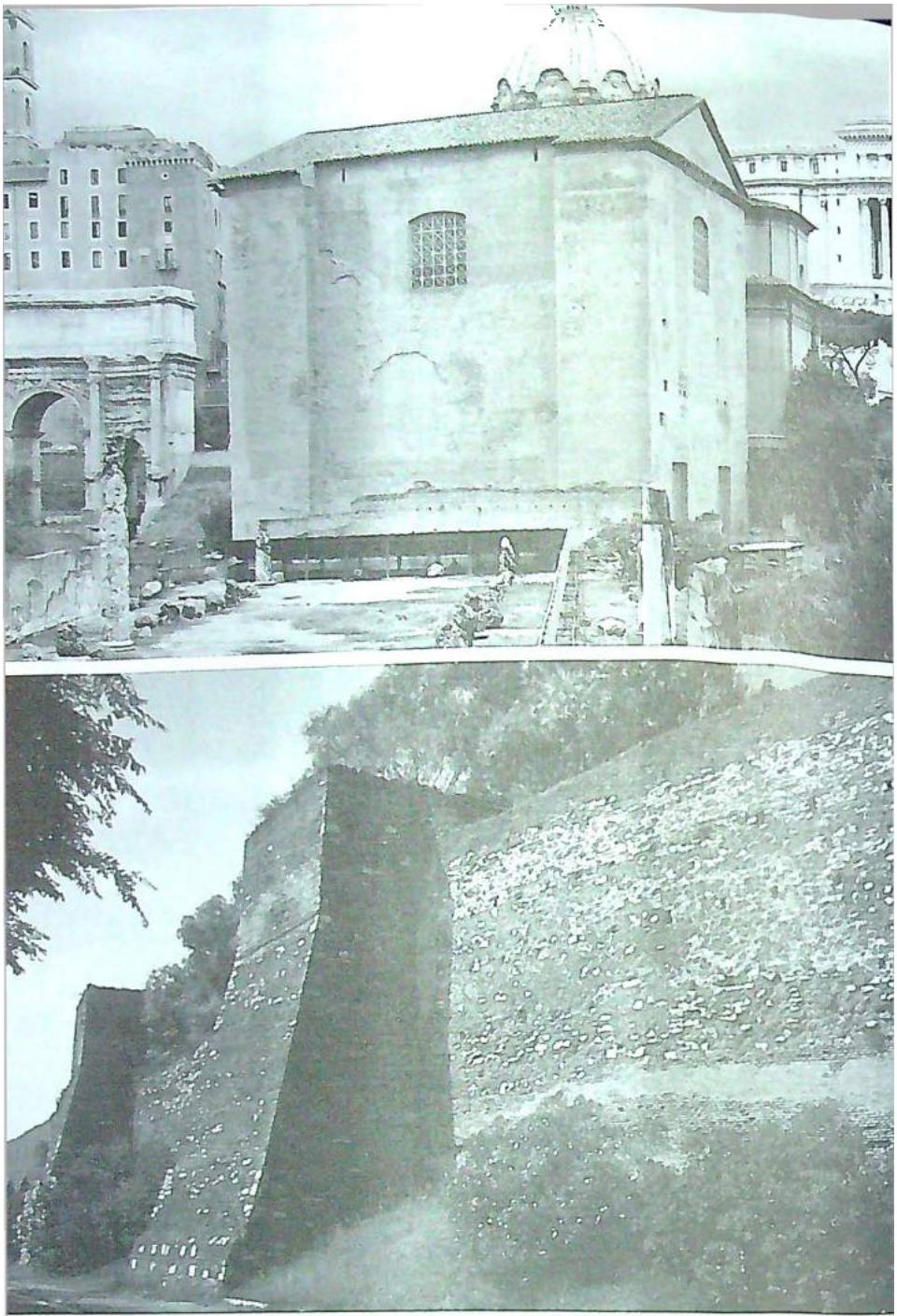
Hadrianus Duvarı, günümüzde hâlâ görülebilen en muhteşem Roma sınırlarından birisidir. Çoğu eyalet sınırı nehirlerle paralel gidiyordu ve bu tür duvar sistemleri daha nadirdi. Her durumda, sınırlar Romalılar için ille de hudut demek değildi, ancak düşmanları için öyleydi.

Britanya, Portsmouth yakınlarında bulunan Porchester'daki Roma kalesi üçüncü yüzyılda yapıldı. Kalenin duvarları, yüksek ve çıkıntılı kuleleri tarafından güçlendirilmesi bakımından çağının standardını yansıtır.

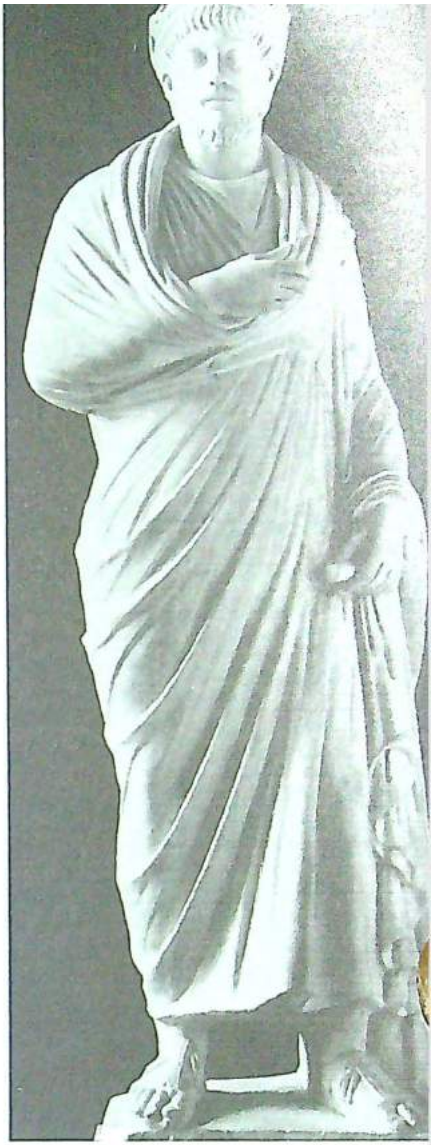
Günümüzde Ürdün, Kasr-ı Beşir bölgesinde bulunan geç üçüncü yüzyıl kalesi, boyutunun küçüklüğü bakımından dönemin birçok Roma üssü ile benzerdir, fakat daha önceki dönemlerde yaygın olandan çok daha sağlam bir duvarı vardır. Kalede, 69 bineklik bir ahır bulunur ve muhtemelen birçok Roma kalesi nispeten daha küçük birimler barındırıyordu.

ÜSTTE: Roma'daki Forum meydanında bugün görülebilen kalıntıların çoğu Geç Antik Çağ döneminde yapıldı. Sağ tarafta, Diocletianus tarafından inşa ettirilen senato binası var. Solundaki Septimius Severus Takı ise imparatorun, Romalı akranlarına karşı zaferlerinden ziyade Parth seferini anmak için yapıldı.

ALTTA: Üçüncü yüzyılda birçok şehir güçlü savunma hatları inşa etti, buna Roma da dahildi. Şehrin surları Aurelianus tarafından muazzam ölçeklerde yaptırıldı. Güç merkezi başka yere gitmiş olsa da Roma hâlen muazzam bir sembolik önemi haizdi.

ÜSTTE: Hıristiyanlığa açık destek vermesiyle ünlü imparator Constantinus, en büyük zaferlerini iç savaşlarda kazandı. Daha sonrasında imparatorluğa, on yıldan fazla bir süre için iç barış ve güçlü bir yönetim kazandırdı. Ölümünden kısa süre sonra yeni bir iç savaş çıktı.

SAĞDA: Constantinus'un yeğeni Iulianus, 355 yılında Galya'da Caesar ilan edilene dek neredeyse esir hayatı yaşayarak büyüdü. Sonrasında imparatorluğun en üst makamına gelse de Persia'ya karşı feci bir istila saldırısı esnasında öldü. Iulianus en çok, Hıristiyanlığı organize bir pagan kilisesiyle değiştirme yönündeki başarısız girişimiyle hatırlanır.

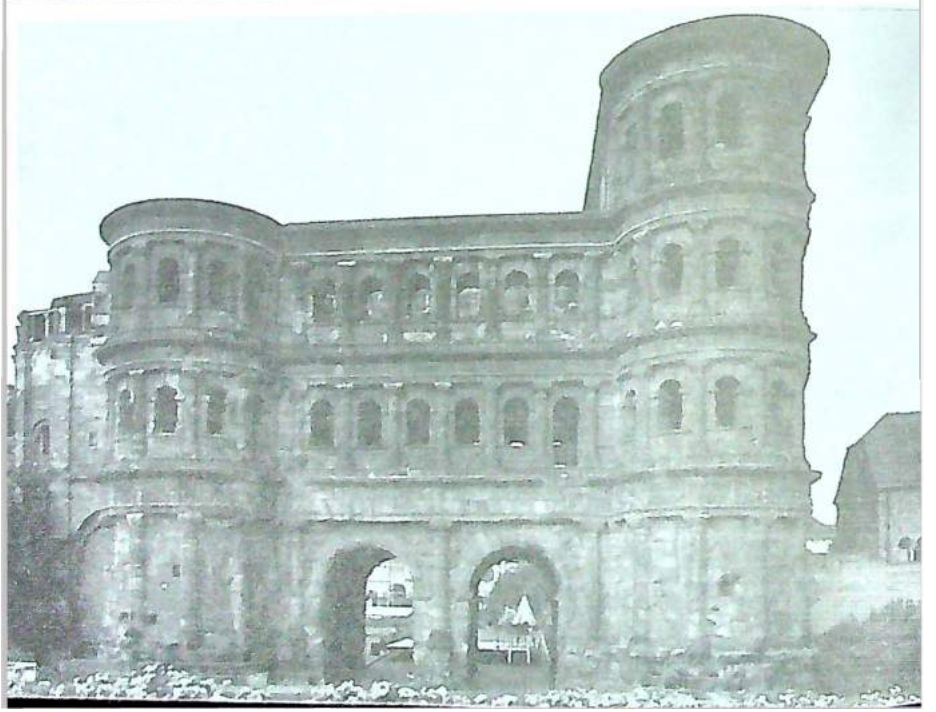
ALTTA: Geleneksel olarak, iç savaşlarda galip gelenler, yendikleri Romalı düşmanlarını açık bir şekilde anmaz ya da tasvir etmezdi. Lakin Constantinus Takı'nda, Milvius Köprüsü Muharebesi'nde Maxentius'un yenilgisi apaçık kutlanır.

Tuna sınırından gelen MS ikinci yüzyıl başlarına tarihlenen bu anıtta, göç hâlindeki bir barbar ile ailesi tasvir edilir. Romalıların bu tür hareketleri kontrol etmeye dair uzun süredir deneyimleri vardı, ki 376 yılında Gotların göç hareketiyle baş etmeyi başaramamaları bu durumu daha çarpıcı yapar.

Trier'deki Porta Nigra (Siyah Kapı) Geç Roma tahkimat yapılarının en etkileyici örneklerinden biridir. Trier, batı imparatorları tarafından sık sık başkent olarak kullanılmış, dolayısıyla büyük ölçekte geliştirilmiştir.

Sicilya, Piazza Armerina'daki şaşaalı bir köşkte bulunan bu mozaikte, avlanan Romalı askerler tasvir edilir. Askerler zırhlı değil, fakat yine de Geç İmparatorluk dönemindeki standart ordu üniformalarıyla giyinmişler.

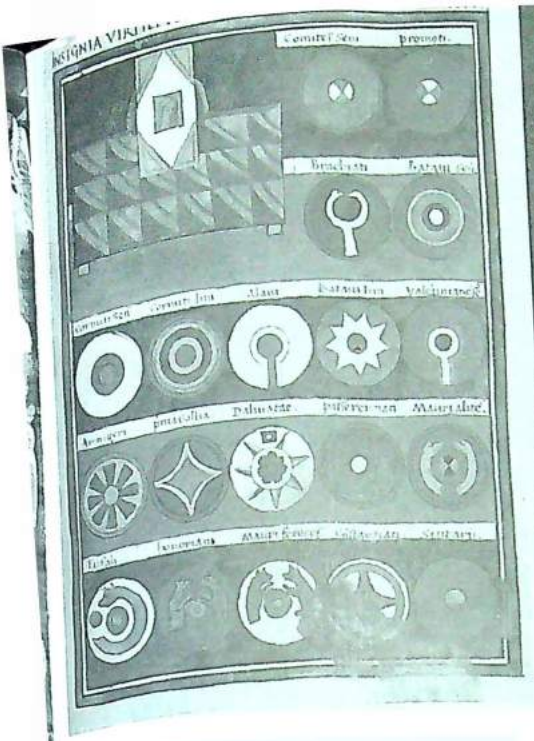

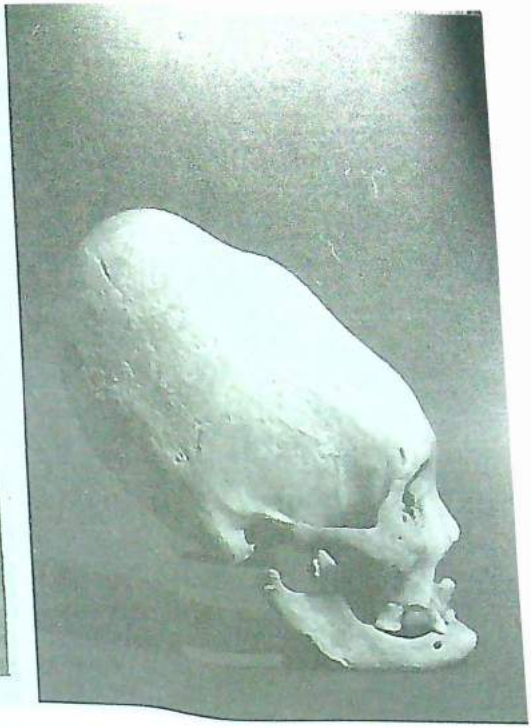

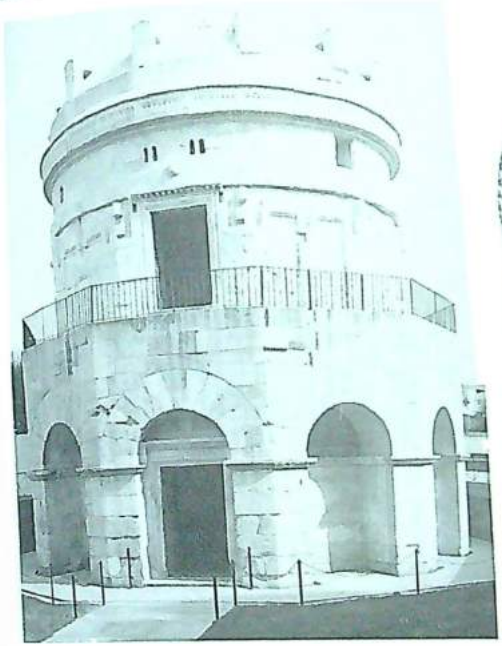
ÜSTTE: Bir obelisk için yapılan bu kaide, 389 yılında İmparator I. Theodosius tarafından Constantinopolis'teki hipodroma konuldu. Gasıp Magnus Maximus'u yenmiş olmasına karşın burada, imparatordan merhamet dilenen sadece barbar şefleri görülür.

EN SOLDA: İmparator Honorius, Batı İmparatorluğunun yönetimini sadece on yaşında miras edindi ve hiçbir zaman burada görüldüğü kadar etkileyici bir figür olmadı. 410 yılında Gotların Roma'yı yağmalamasını engelleyemedi.

SOLDA: Barbar soyundan gelen bir Romalı olan Flavius Stilicho, Honorius'un iktidarının ilk yıllarında egemen oldu ve Got Alaric'i yenmese de kontrol altında tuttu. Stilicho daha sonra, Honorius'un emirleri üzerine idam edildi.

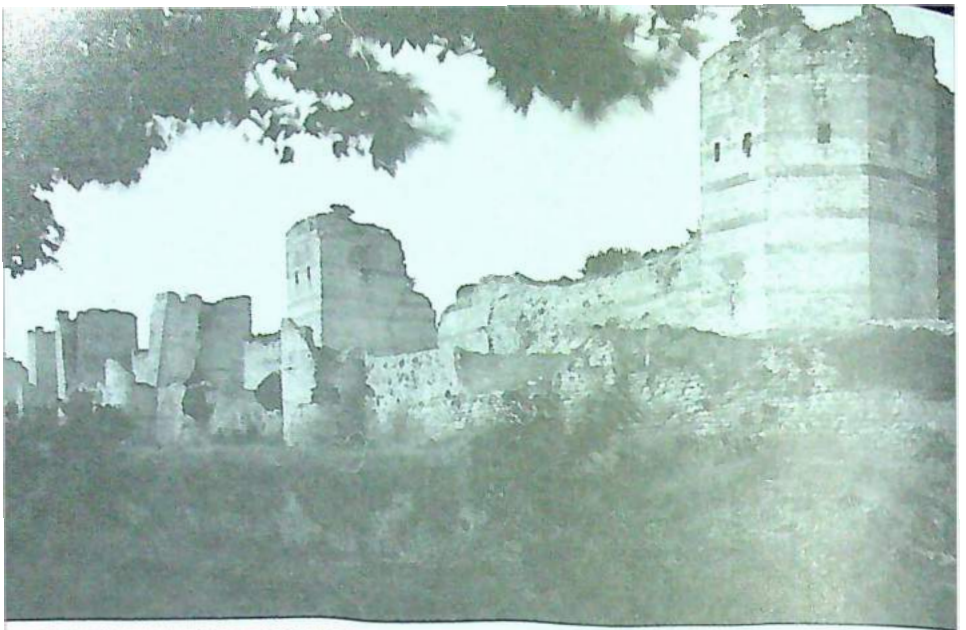

SOL ÜST: *Notitia Dignitatum*, dördüncü yüzyılın sonlarıyla beşinci yüzyılın başlarında imparatorluk topraklarına bölüştürülen görevlilerin listesini sıralayan değerli bir belgedir. ÜST SAĞ: Bazı Hun çocuklarının kafatasları, burada görüldüğü üzere uzun bir şekil oluşturmak için kasıtlı olarak bükülüyordu. Bunun neden yapıldığı tam olarak bilinmiyor, fakat görünüşe göre bir seçkinlik işaretiydi. SOL ALT: Got Theodoric beşinci yüzyılın sonlarında kendisini İtalya kralı yaptı. Onun yönetiminde Roma hayat tarzı, hukuku ve idaresine dair birçok şey devam etti, ayrıca Ravenna'daki mozolesinin tarzı da birçok açıdan klasik mimari tarzındadır. SAĞ ALT: İmparator Iustinianus, çöken Batı İmparatorluğu'ndan bazı yerleri yeniden ele geçirmek için, uzun iktidarı döneminde yoğun çaba ve kaynak harcadı. Lakin uzun vadede bu bölgelerin çoğunu tutmanın imkânsız olduğu ortaya çıkacaktı.

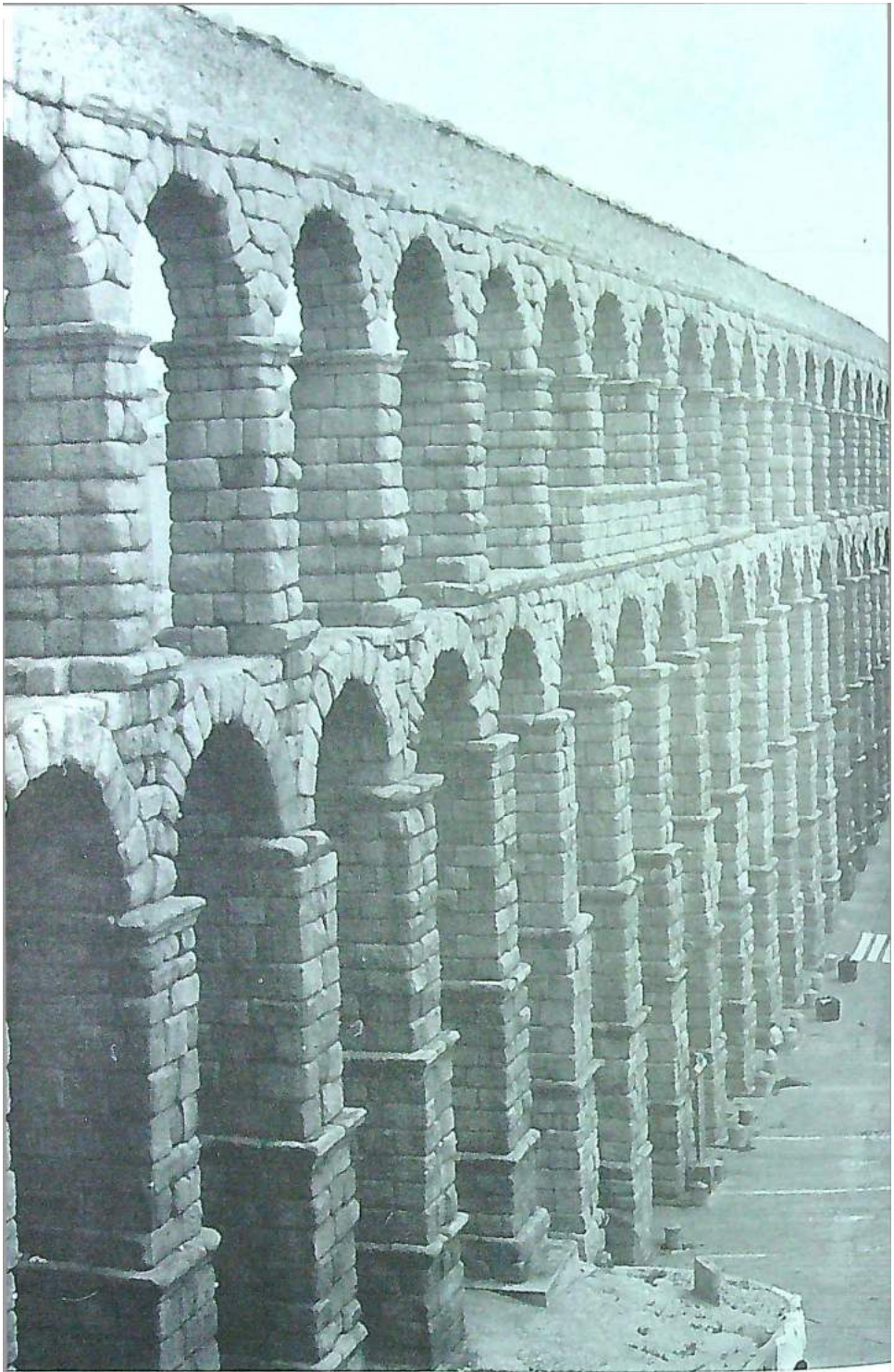

ÜSTTE: Constantinopolis'in muazzam savunma surları 413'te II. Theodosius'un iktidarında tamamlandı. Bu surlar, 1204 yılında IV. Haçlı Seferi'ne kadar bir düşman tarafından aşılamamıştır.

ALTTA: Ravenna, St. Vitale Kilisesi'ndeki bu mozaikte, etrafında saray mensupları ve askerlerle imparator Iustinianus görülür. İmparatorun yanında, şehrin piskoposu Maximianus var. Askerlerin kalkanlarında, Constantinus'un sancağı olarak kullanılan *khi-rho* sembolü görülür.

Ayasofya Katedrali'nin muhteşem kubbesi, altıncı yüzyılda Iustinianus gibi Doğu Roma imparatorlarının hâlen kullanabileceği mühendislik yeteneği ve bütçesini gösterir. İlk kubbe bir depremde çökmüş olsa da sonrasında onarılmıştır.

Roma'nın gücü çökse de imparatorluğun mirası birçok eyalette yaşadı. Bunların bazıları kültürel bazıları daha fizikiydi, tıpkı İspanya, Segovia'daki bu büyük su kemeri gibi. Birinci yüzyılın sonlarında inşa edilen bu yapı yirminci yüzyılın başlarında şehre hâlen su taşıyordu.

19
PAGAN İMPARATOR

"Zeus ile şehirleri ve ırkımızı koruyan diğer bütün tanrıları, Constantius'a gösterdiğim tutuma ve sadakate şahit olmaya davet ediyorum; ona, kendi oğlumun bana davranmasını isteyeceğim şekilde davrandım."

"... babamın, kardeşlerimin, kuzenlerimin katiline bu kadar sadakatle hizmet etmemdeki aptallığıma azar çekmiyor, benimle bunun için alay etmiyor mu? O, bütün ailemin celladıdır." – *İmparator Iulianus, 361.*[1]

İmparatorluğun tek hükümdarı olduğunda Iulianus otuz yaşındaydı. II. Constantius'un ölmek üzereyken onu halefi olarak belirlediği duyurulmuştur ve bu gerçekten doğru olabilir. Sadece iki nesil içinde Büyük Constantinus'un geniş ailesindeki erkek soyu kendi kökünü neredeyse tamamen kazımıştır. İktidara meydan okuyan neredeyse hiç kimse ortaya çıkmadı. Constantius'un komutanları ve subayları da hemen Iulianus'a sadakat yemini etti. Yeni Augustus yılın sonlarına doğru Constantinopolis'e geldiğinde bu, bir tasfiye yapılmasını engellemedi. Her zamanki gibi sadece en önde gelen kurbanların isimleri kaydedilmiştir. En azından dört kıdemli bürokrat idam edildi (iki tanesi toplum içinde yakılarak öldürüldü) ve yarım düzine bürokrat da sürgün edildi. Bu, bir iç savaştan sonra gerçekleşen muhtemelen en kötü cezalandırma dalgası değildi fakat kurbanlar ve aileleri için yeteri kadar kötüydü. Genelde Iulianus'a karşı iyi şeyler söyleyen Ammianus dahi idam

1 Julian, *Letter to the Athenians* 280d, 281b-c (LOEB edisyonu, M. Wright, *The Works of the Emperor Julian*, Vol. II, 1913).

edilenlerden en azından bir adamın bu cezayı hak edecek hiçbir şey yapmadığını düşünüyordu. Bir diğer kurban ünlü "Zincir" Paulus'tu. Onun yası bile tutulmadı.[2]

Iulianus'un başarısı hayret vericiydi fakat özel olduğunu bildiği için kendisini şaşırtmadı. Büyük Constantinus'un ailesinin tamamı gibi o da bir Hıristiyan olarak yetişmiştir. Hayatının erken dönemleri bir piskoposun ev halkı içerisinde geçti ve hatta ruhban sınıfının ast bir üyesi olarak takdir gördü. Düzenli olarak dinî hizmetlerde yer aldı ve kutsal metinleri halka açık şekilde okudu. Ayrıca zahiri bir tutsaklık içinde büyüdü. Akrabalarının birçoğunu öldürmüş bir imparatorun şüphesini her zaman çekeceğinin farkındaydı. Dışarıdan görüldüğü kadarıyla Iulianus dindar ve hırsı olmayan biri olarak yetişmişti. Fakat içten içe hem Constantius'u hem de Hıristiyan tanrısını tanımıyordu. Eski dine ve Yunan edebiyatına hayranlık duyuyordu ve genç bir adam olarak Atina'da okuma izni aldığında bu tutkusu daha da arttı. Iulianus üçüncü yüzyılın ortalarından beridir egemen felsefe akımı Yeni Platonculuğun öğretilerini benimsedi. Bunda güçlü bir mistik etken vardı ve anlayış peşinde mantık kadar ilhamı da benimsiyordu. Iulianus bu okulun aşırı uç bir noktasına çekilmişti. Bu, filozof olduğu kadar büyük oranda bir büyücü ve etkili konuşmacı Ephesuslu Maximus'un şahsında gerçekleşmişti. Genel olarak bir şarlatan diye görülen bu adam, meşalelerin aynı anda yandığı ve bir heykelin de gülümsediği gösteriler yapıyordu. Iulianus bu tür "kanıtlar" ile eski tanrıların var olmasından ve hâlen dünya üzerinde doğrudan güçlerinin bulunmasından etkilenmişti.[3]

Iulianus ana akım felsefe ve toplumun tutumlarıyla ortak olarak diğer tanrılara hükmeden tek bir yüce ilaha inanıyor ve (yine, Aurelianus ve Constantinus'un babası dahil birçok başkaları gibi) bu yüce tanrıyı güneş ile ilişkilendiriyordu. Bir keresinde şöyle yazmıştır: "Çocukluğumdan beri tanrı için olağanüstü hasret ışınları ruhumun

2 Ammianus Marcellinus 22. 3. 1–12. Ayrıca bkz. N. Lenski, *The Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century* AD (2002), s. 104.

3 Iulianus'un inançları için bkz. G. Bowersock, *Julian the Apostate* (1978), s. 12–20, 61–65; D. Potter, *The Roman Empire at Bay,* AD *180–395* (2004), s. 496–499, 508–509; G. Fowden, *CAH*² XIII (1998), s. 543–548. Iulianus'un hayatına dair son zamanlarda yapılmış değerli bir çalışma için bkz. A. Murdoch, *The Last Pagan: Julian the Apostate and the Death of the Ancient World* (2003). Hayatının erken dönemleri ve inançları için bkz. 9–37.

derinliklerine işlemiştir." O, bir "Kral Helios müridi" idi (güneş tanrısının birçok isminden biri). Helios'un "bitmeyen öngörüsü bu tanrısal ve muhteşem evreni, göklerin en yüksek mahzenlerinden yeryüzünün en alçak sınırlarına dek" bir arada tutuyordu. Iulianus için bu, çok kişisel ve duygusal bir inançtı. Onun çok kuvvetli sofu eğilimlerine hitap ediyordu ve (tamamen kendi buluşu olduğu için) aklını da tatmin ediyordu. En önemlisi de amcasının dini değildi.[4]

Belki de Iulianus'un paganlığa geçişi (bu, dinden dönme olarak bilinir, dolayısıyla Iulianus geleneksel olarak "Dönme/Mürtet Iulianus" adıyla bilinir) eğer Caesar olmasaydı tipik bir öğrenci asiden daha fazlası olmayacaktı. Galya'da geçirdiği süre boyunca gerçek inançlarını gizlemiş ve büyük bir şevk duyuyormuş gibi yaparak Hıristiyan ayinlerine katılmıştır. İç savaş başladığında bu yüzünü yavaş yavaş indirmiş, desteklerini almak için Atina ve diğer şehirlere yazdığında eski tanrılardan yardım istemiştir. Lakin Constantius öldükten sonra açık açık Hıristiyanlığı reddetmiş ve toplum içinde kurban törenleri ve diğer ritüeller gerçekleştirmeye başlamıştır. Iulianus bu noktaya kadar, potansiyel Hıristiyan destekçileri yabancılaştırmamaya dikkat gösterdi. Kazandığı zafer, Kral Helios'un kendisini zahiri bir tutsaktan sadece birkaç yıl içinde tek imparator makamına yükselttiğini kanıtlamıştı. On yıllar önce Constantinus'un devamlı başarı elde etmesi de onu bir Hıristiyan olmaya ikna etmişti.

Iulianus hakkında çok şey biliyoruz. Ammianus imparatorun iktidarına dair detaylı bilgiler verir ve Iulianus'un kendi yazdığı şeyler de diğer herhangi bir Roma imparatorunun yazdıklarına eşit olmayacak kadar fazla miktarda günümüze ulaşmıştır. O, son pagan imparatordu; en azından son meşru pagan imparatordu, dördüncü yüzyılın sonlarında kısa ömürlü bir gasıp da açık şekilde Hıristiyanlığı reddetmiştir. Modern okuyucular onda, tanımlayabilecekleri birçok şey bulur. İmparatorun zekası, büyük hevesi ve öğrenci olarak geçirdiği yıllar, bütün bunlar akademisyenler için özellikle çekici şeylerdir. Bazıları için imparatorun Hıristiyanlığa düşmanlığı heyecan vericidir ancak bu genellikle kendi inançları için duyduğu tutkusunu ve hayvan kurban etme bağımlılığını görmezden gelirlerse mümkündür.

4 Julian, *Hymn to the Sun* 130b-c, 132c (LOEB edisyonu, Wright, 1913).

Iulianus'un kariyerini ve yazdıklarını yakından incelerseniz, bu tür belirgin bağlantılar ve iyi niyetli bir yükseköğretim öğrencisi şeklindeki basit imajı hemen paramparça olur. Zira o, acımasız ve kararlı biriydi, hiçbir imparator da bundan başka bir şey değildi zaten. Ayrıca ona dair özellikle modern görünebilecek çok az şey vardır. Diğer herkes gibi çağının bir ürünüydü ve o çağlar da çalkantılı zamanlardı. İmparatorun hayatı ise özellikle travmatikti. İmparatorluk ailesinde doğmak herkesi ayrıştırırdı. Daha sonra, akrabalarının katledildiği dönemden kurtulmak, tutsaklıkla ve şüpheyle dolu bir gençlik geçirmek, yaşadığı dönem ve yaşı için bile olsa hiç de normal değildi. Iulianus zeki bir adamdı fakat gelişim yıllarını tecrit içinde geçirmişti. Bu da bir kişinin şahsi inançlarında mutlak kesinlik teşvik etmeye her zaman müsait bir durumdu ve bu kişilerin alternatif fikirleri hesaba katmasını zorlaştırırdı. İmparatorluk ailesinde diğer insanları eşit bireyler olarak görmek kaçınılmaz olarak çok zor olduğundan Iulianus'un görünüşe göre hiçbir yakın arkadaşı da olmamıştı. Üstüne üstlük gizli şekilde Hıristiyan olmuş ve kendi dinini geliştirmişti. Bunu başkalarından yıllar boyunca saklayabilmiş olması onun kendini zeki olarak görme algısını sadece güçlendirebilirdi. Bu ayrıca rol yapma düşkünlüğünü de teşvik etmiş olabilir.

Iulianus etkileyici bir figür olarak boy göstermedi. Küçük, sakar bir adamdı; kafasını aniden kıpırdatıyor ve anlamsız gevezelikler yapıyordu. Galya'da askerleri ona "Küçük Yunan", "Asyalı" ve "Geveze Köstebek" lakapları takmıştı. Tetrarşiden beri imparatorluk tarzıyla doğrudan tezat içinde dağınık bir sakal bırakmıştı, diğer lakabı da buradan hareketle "Keçi" idi. Muhtemelen başlarda sakalı azdı fakat Augustus ilan edilmesinden sonra darp edilen sikkeler onu uzun ve dağınık sakallı biri olarak tasvir eder. Belki de bu bir filozof için uygun olan sakaldı ancak Antoninus hanedanı imparatorlarının bakımlı ve iyi kesilmiş sakallarına kıyasla hiç düzenli bir sakal olarak görünmüyor. Iulianus ideal filozof imparator olarak Marcus Aurelius'u idolleştirmişti. Satir türündeki eseri *Kronia*'da Olimpus Dağı'nda verilen bir ziyafette geçmişteki imparatorları, tanrıları onaylamak için rekabet eder hâlde anlatır. Beklendiği üzere sonunda kazanan Marcus Aurelius olur. Iulianus ise dördüncü yüzyılda imparatorların etrafını saran merasim ve tiyatro ekibiyle (Paris'teki imparator ilan edilişi özellikle iyi sahnelenmişti) evindeydi. Diğer zamanlarda ise kuralları ihlal ediyor,

Ephesuslu Maximus'un gelişini karşılamak için Constantinopolis'teki senato toplantısından dışarı fırlıyordu. İmparatorların bu kadar gayrı resmî davranması beklenmezdi ve imparatorun destekçilerinin çoğu bile bu hareketlerini onaylamıyordu. Ayrıca Constantius'tan miras edinilen imparatorluk sarayının boyutunu büyük oranda azaltmasına karşı da benzer şüpheler duyuluyordu. II. Constantius'un döneminde birçok devlet dairesi şüphesiz çok büyümüştü. Buna karşın Iulianus lüks şeylere ya da çok fazla yardımcıya ihtiyacı olmayan basit bir filozof olarak görülme arzusu içinde çok ileri gitmişti. İmparatorluk iktidarını çevreleyen ihtişamı artık yok ettiği düşünülüyordu.[5]

Bu tarzda bir değişiklik kısa ömürlüydü. Iulianus'un alışılmadık yönleri, özellikle de dinî fikirleri ve politikası genellikle çokça dikkat çeker ancak bunların uzun vadede etki yaratmadığını hatırlamak önemlidir. İktidarı iki yıldan biraz daha uzun sürmüş ve Persia'da öldürüldüğü zaman feci ve utanç verici bir şekilde son bulmuştur. Sâsânilere karşı yapılan savaş ve Romalıların barışı satın almak için verdiği tavizler Iulianus'un imparatorluğa bıraktığı en büyük mirastı.

DOĞUDA SAVAŞ

Persia'ya karşı yapılan savaşı Iulianus devraldı. Constantinus büyük saldırısını yapmadan önce ölmüştü fakat girişti̇ği hazırlıklar sadece bölgedeki tansiyonu artırmakla kalmış, II. Constantius da iktidarının büyük kısmı boyunca doğu sınırında savaşla karşı karşıya bırakmıştı. II. Şapur daha bebekken 309 yılında tahta gelmiş güçlü bir hükümdardı ve Persia'yı yetmiş sene boyunca yönetecekti. Üçüncü yüzyılın sonlarında Galerius'un zaferinin ardından Roma'ya kaybedilen topraklar Persler için büyük bir utanç kaynağıydı ve kralın birinci hedefi bu toprakları geri almaktı. Her iki taraf da diğerinin topraklarına sık sık saldırı yapıyordu ve bu saldırılar bazen oldukça büyük ölçekliydi. İki taraf da kendi birlikleri kadar sık sık müttefiklerden de faydalanıyordu ve Saracenler gibi gruplar da bu dönemde kaynaklarımızda artık daha sık görülmeye başlar.[6]

5 Ammianus Marcellinus 22. 4. 1–10, 7. 5–8. Ephesoslu Maximus için bkz. Ammianus Marcellinus 22. 7. 3–4.

6 Bu dönem için bkz. M. Dodgeon & S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars* AD *226–363* (1991), s. 143–210.

Bir bölgeyi kontrol etmek ana şehirleri ve diğer müstahkem mevkileri elde tutmayı gerektiriyordu. Bu dönemde muazzam boyutlarda savunma amaçlı surlar inşa edilmiştir. Bunlar genellikle ağır ve hafif mancınıklarla dolu uzun kuleleri güçlendiriyordu. Bütün bu şehirlerin kendi su depoları vardı (var olabilmelerinin nihai sebebi buydu) çünkü hepsi yıllık yağmurların temel tarımı desteklemeye yetecek kadar çok yağdığı çoğunlukla yüksek bölgelerde kuruluydu. Bu tür mukavemet noktaları, buradan çıkıp akın düzenleyecek ya da düşman saldırılarına müdahale edecek birlikler gönderecek üs bölgeleri gibiydi. Herhangi bir saldırı kuvveti, eğer tedarik ağında ciddi bir tehditle yüzleşmeyecekse bir şehri ele geçirmek ya da kuşatma yapmak için birliklerini göndermek zorundaydı. Roma sınır bölgeleri artık bir yüzyıl öncesine göre daha ağır ve yoğun şekilde tahkim edilmişti. Bu ise Perslerin, I. Şapur'un Roma eyaletlerine yaptığı derin akınları tekrarlamasını zorlaştırıyordu.

Müstahkem şehirler ve kasabalar hayati önemi haizdi. Bu, bir akın yapmanın ötesine geçen herhangi bir saldırının ilk odaklanacağı yerler anlamına geliyordu. Constantius'un iktidarı boyunca Persler Nisibis şehrine üç kez saldırmış fakat şehri ele geçirmeyi başaramamıştır. Savaşın şiddeti de değişiyordu. Hem Constantius hem de II. Şapur'un başka endişeleri vardı ve birçok kez de askerî kuvvetlerinin çoğu başka yerde savaş yapmaya geçmiştir. 357 yılında Şapur, bugünkü Afganistan topraklarında sefer düzenliyor, Constantius da Avrupa'daki sınır bölgeleriyle meşgul oluyordu. Bir barış anlaşmasının her iki taraf için de uygun olduğuna kanaat getiren doğu eyaletlerinin yönetimindeki muhafız alayı komutanı, müzakereleri başlatmaları için Perslere elçiler gönderdi. Görünüşe göre Şapur, daha sonra ast müttefikleri hâline gelen rakiplerini çoktan yenmişti. Başka yerlere gitme özgürlüğüne sahip (ve yeni fethedilen müttefiklerine, ordusuna askerî birlik temin etmeleri suretiyle sadakatlerini gösterme şansı vermek isteyen) kral, Romalıların bu yakınlaşmasını açık bir zayıflık işareti olarak yorumladı. Pers hâkimiyetini Akdeniz bölgesine kadar yayma yönündeki eski iddiaları yeniden dillendirmeye başladı ve Romalıların teklifi beklendiği üzere geri çevirilince de büyük saldırı hazırlıklarına başladı.[7]

7 Ammianus Marcellinus 16. 9. 1–4, 17. 5. 1–15; J. Matthews, *The Roman Empire of Ammianus* (1989), s. 39–47; Dodgeon & Lieu (1991), s. 211–212.

359 yılında Şapur, Romalıları şaşırttı. Mezopotamya'ya yapılan her zamanki istila rotasını bu kez takip etmedi. Bunun yerine daha da kuzeye saldırdı, Nisibis'i es geçti ve Amida kasabasına doğru ilerledi. Ammianus Marcellinus kasabaya sığınmak üzereyken Pers devriyelerden son anda kurtulmuş ve sonrasında yaşanacak kuşatmayı canlı bir anlatımla aktarmıştır. Şapur aslında durup bu kasabayı kuşatmayı amaçlamaktan ziyade ilerlemeye devam etmeyi ve daha ilerideki Roma eyaletlerine ulaşarak yağma yapmayı ve tutsak ele geçirmeyi istemiş olabilir. Büyük borç yükü altına girdikten sonra düşman tarafına geçen hain bir Romalı görevli krala, böyle yaparsa daha büyük bir kargaşaya yol açacağını tavsiye etmişti. Bu adam ayrıca Persleri kuzey rotasını kullanmaya ikna eden bilgileri de vermiştir. Bununla birlikte Pers ordusu bir güç gösterisiyle şehir surları dışında geçit töreni yapıyorken (şehirdeki garnizonun korkuya kapılacağı ve teslim olmaya ikna edilebileceği umut ediliyordu) bir yandaş kralın oğlu, bir Roma mancınığından atılan okla öldürüldü. Artık Şapur'un, oğlunu kaybetmiş babanın hasretini kasabayı almak suretiyle intikam alarak tatmin etmesi bir onur borcuydu.[8]

Yetmiş üç gün süren kuşatmada Persler, merdivenler ve seyyar kuşatma kuleleri kullanarak, bir kuleyi ele geçirme amacıyla kanalizasyon tüneli içinden geçen bir grup okçuyla sızma hareketi yaparak ve savunma hatlarına karşı mancınıklar ve koçbaşları kullanmak için birçok mühendisliği sergileyerek, her türlü saldırıyı yapmaya çalıştı. Özellikle de sık sık tekrarladıkları doğrudan saldırılarda ağır zayiat verdiler. Romalı savunmacılar çok sayıdaki mancınıklarını büyük bir maharetle konuşlandırdı ve her saldırıyı geri püskürttü. Persler, surlardaki savunmacıları bastırmak için muazzam bir mancınık kulesi getirdiğinde Romalılar da kendi mancınıkları için tekrar yükseklik avantajı kazanmak amacıyla devasa bir toprak set inşa etmeye büyük çaba harcadı. Ne yazık ki bu toprak set doğrudan surun üstüne çöktü ve Perslere şehrin içine doğru yapabilecek bir saldırı zemini hazırladı. Amida büyük bir saldırıya uğradı ve yağmalandı. Süren katliamdan kurtulan şehir sakinleri ve askerler Persia'ya götürülerek tutsak edildi. Gizlenmeyi ve gece karanlığı altında kaçmayı başaran az sayıdaki insandan biri de Ammianus'tu.

Şapur, pahalıya mâl olsa da önemli bir zafer elde etmişti. Amida, Constantius'un iktidarında Perslerin eline düşen ilk büyük kasabaydı.

8 Bu sefer ve kuşatma için bkz. Ammianus Marcellinus 18. 4. 1–19. 9. 9.

Lakin kuşatmanın uzun sürmesi sefer döneminin bittiği anlamına geliyordu, dolayısıyla Persler tutsaklarıyla geri çekildi. Romalıların yaptığı toprak setin çöküşü savunma hatlarını onarmanın çok zor olmasına yol açmıştı. Bu yüzden harabeye dönen kasabada geride hiçbir garnizon bırakılmadı. 360 yılında Şapur tekrar saldırıya geçti ancak bu kez Mezopotamya'ya giden kesintisiz rotayı takip etse de yine de Nisibis'e uğramadı. Singara şehrine saldırdı, burayı yaktı ve şehirlileri tutsak aldı. Başka bir olayda ise Ammianus'un bir tutsak sürüsüne ayak uyduramayan ve bu yüzden sakatlanarak geride bırakılan zayıf ve yaşlıların izlerine rastladıklarından bahsetmiştir. Bu başarısından sonra Şapur, Bezabde bölgesindeki müstahkem bir hisara hareket etti ve burayı ele geçirdi. Hisarın surları az hasar gördü ve buradaki nüfus ortadan kaldırıldıktan sonra bir Pers garnizonu hisara yerleşti. Yaz artık neredeyse bitmiş olduğundan kral, ana ordusunu ülkesine götürdü.[9]

Bu sırada Constantius bölgeye geldi. Iulianus'un Galya'da Augustus ilan edildiği haberlerine rağmen Bezabde'yi tekrar ele geçirmek için ordusunu harekete geçirmeye karar verdi. Romalıların yanında, bir yüzyıl önceki istilalarından birinden sonra I. Şapur'un gerisinde bıraktığı bir koçbaşı vardı. Bu tekrar toparlanmıştı ve hâlen iyi çalışıyordu. Bu ve daha fazla modern mancınıkla kuşatma makinesine rağmen Pers garnizonu her Roma saldırısını cesur bir şekilde püskürttü. Artık kış geliyordu, bu yüzden Constantius istemeyerek de olsa kuşatmayı kaldırdı. 361 yılında Persler yeni bir saldırı düzenlemedi. Söylendiğine göre bunun sebebi, rahiplerinin hayra yormadıkları alametlerdi. Daha da önemlisi, Constantius'un yönetimindeki bölgede bulunan daha güçlü birliklerin varlığı ve belki de son kuşatmalarda verilen ağır zayiatlar Şapur'u şimdilik daha fazla saldırı düzenlemekten alıkoymuştu. Constantius bir süre doğu sınırı yakınlarında bekledi, daha sonra yüzünü Iulianus'a döndü lakin sonra hasta düştü ve öldü.[10]

Iulianus, muhtemelen tek imparator olduğu an itibarıyla Persia'ya büyük bir saldırı düzenlemeye karar vermişti. Şapur, Mezopotamya'da

9 Ammianus Marcellinus 19. 9. 9, burada Şapur'un, Amida kuşatması esnasında 30.000 asker zayiat verdiğini iddia eder. Dirsek kirişleri kopan tutsaklar için bkz. Ammianus Marcellinus 19. 6. 2; A. Lee, *War in Late Antiquity: A Social History* (2007), s. 135–138. Singara ve Bezabde bölgelerinin ele geçirilişi için bkz. Ammianus Marcellinus 20. 6. 1–7. 18.

10 Ammianus Marcellinus 20. 11. 1–25, 31–32.

sadece bir tek kaleyi kalıcı olarak elinde tutmasına rağmen iki diğer kaleyi de yok etmişti. Güç dengesi çok da değişmemişti fakat Roma'nın prestiji de ciddi anlamda zayıflamıştı ve yeniden sağlanması gerekiyordu. Daha kişisel açıdan bakarsak Iulianus Ren bölgesinde zaferler kazanmıştı ve Galya'daki ordu nezdindeki popülerliği, onu Augustus ilan etme isteklerinden belli oluyordu. Doğudaki ordu ve kıdemli subayların çoğu için ise hâlen pek bilinmeyen bir adamdı. Bu askerleri zaferle sonuçlanacak bir sefere götürmek onların sadakatlerini onaylayacaktı. Bir iç savaştaki herhangi bir muzaffer gibi Iulianus da yabancı bir düşmana karşı kesin bir şan kazanmak istiyordu. En büyük prestij, Persia'yı yenilgiye uğratarak gelirdi. Çoğu imparator doğu fetihlerinin hayalini kurmuştu, lakin bunda muhtemelen daha fazlası vardı. Iulianus, birkaç yıl içerisinde girişti̇ği her şeyde başarılı oldu. İç savaşta bütün olanaksızlıklara rağmen zafer kazanmak (Constantius'un uygun bir zamanda ölmesiyle bu mucizevi bir zaferdi de) özel bir yazgısı olduğu ve tanrısal yardım aldığı algısını güçlendirmişti. Iulianus'un *Kronia* adlı kitabına Büyük İskender'i eklemesi ve ona, Parthia'yı işgal etmiş Traianus'un yanında seçkin bir yer vermesi tesadüf değildi. Büyük İskender, Iulianus'un da çok fazla değer verdiği Yunan geleneğinin hâlen en büyük kahramanıydı. İskender'in başarılarını tekrarlamak dünyayı, Iulianus'un hayalindeki klasik geçmiş döneme döndürmek için görkemli bir adım olacaktı.[11]

Yapılan istila hazırlıkları muazzamdı. Yiyecek malzemeleri depolanmıştı, hatta kısa süre sonra Fırat Nehri yakınlarındaki ordugâhta bulunan büyük yem istifi çökünce bazı seyisler ezilerek can verdi. Iulianus Antakya'ya gitti ve çok şaşaalı kurban törenleri düzenlemeye devam etti. Öyle ki yanındaki askerler kurban etlerinin olduğu ziyafetlerde tıka basa yemek yiyordu. İmparator kısa süre içinde, Antakya nüfusunun büyük kısmını sinirlendirdi ve kendisine karşı yöneltilen alay ifadelerine cevap olarak "Sakat Nefreti" (*misopogon*) adında bir satir kaleme aldı. 363 yılının ilkbahar mevsiminde istila kuvveti artık hazırdı. Bu seferde kendisi de yer alan Ammianus, ordunun yiyeceklerinin büyük kısmını taşıyacak nehir dubalarını yerleştirme görevi için 20.000 adamın çalıştığını söylese de bu ordunun gerçekten ne kadar büyük

11 Savaş için bkz. Ammianus Marcellinus 22. 12. 1–4; Matthews (1989), s. 134–140; Potter (2004), s. 514–520; D. Hunt, *CAH*² XIII (1998), s. 73–77.

olduğundan bahsetmez. Ayrıca yaklaşık 30.000 kişilik bir oyalama birliğinden söz eder ve daha sonraları da ana ordunun bundan biraz daha büyük olduğu imasında bulunur. Daha sonraki bir kaynak Iulianus'un ordusunun bir başına 65.000 kişiden müteşekkil olduğunu iddia etmiştir. Bu muhtemeldir ve bu dönemde diğer ordular için verdiği, açık bir şekilde fazlasıyla şişirilmiş rakamlara kıyasla çok daha azdır. Yine de dikkatli olmalıyız çünkü bu rakam hâlen abartı ya da ayrı bir birlik için verilmiş de olabilir. Bunun dördüncü yüzyılda yabancı bir düşmana karşı savaşması için gönderilen muhtemelen en büyük Roma ordusu olduğunu söylemek güvenli gibi görünüyor. Iulianus'un, bu seferde kullanılanın yarısı boyutundaki kadar bile büyük bir orduyu idare etme deneyimi yoktu. Aynı şey subayları için de geçerliydi.[12]

Plana göre Şapur beklemediği yerden vurulacaktı. 359 yılında kral da aynı şeyi yapmıştı. Iulianus'un anne tarafından akrabası Procopius ile başka bir subayın ortak komutası altında bir taktik birimi kuruldu. Armenialı müttefiklerin destek verdiği bur ordu Mezopotamya'dan başlayan her zamanki yollarda ilerleyerek tehdit saçacaktı. Bundan sonra Iulianus da Fırat'ın aşağısına doğru yürüyüşe geçti, ilk başta çok az karşılık gördü. Romalılar, Dura Europos'un harabeleri ve İmparator Gordianus anıtı yakınından çok sıkıntı yaşamadan geçtiler. Bölge, sulama kanalları sayesinde iyi sulanıyordu, dolayısıyla oldukça verimliydi. Lakin Persler tarım arazilerini sel basması için barajları serbest bırakmış, bunun mümkün olmadığı yerlerde de düşmanın istifade etmesini engellemek için mahsulleri yakmış ya da götürmüştü. Böylesine acımasız alazlanan arazi taktikleri Roma ile Persia arasındaki savaşlarda çok yaygındı. 359 yılında saldırıya uğrayan Romalılar da aynı şeyi yapmış, Şapur'un ilerleyeceğini düşündükleri bölgeleri (ki düşman buralarda belirmeyecekti) harap etmişti. Iulianus'un adamları geçtikleri yerlerden çok az yiyecek ve yem toplayabildi fakat şimdilik ihtiyaçlarını yüzlerce nehir dubasından taşınan yiyecekler sağlıyordu.

Bu, ordunun Fırat Nehri yakınlarında ilerlemek zorunda kaldığı, dolayısıyla yol üzerindeki hisarlara ve etrafı surla çevrili kasabalara

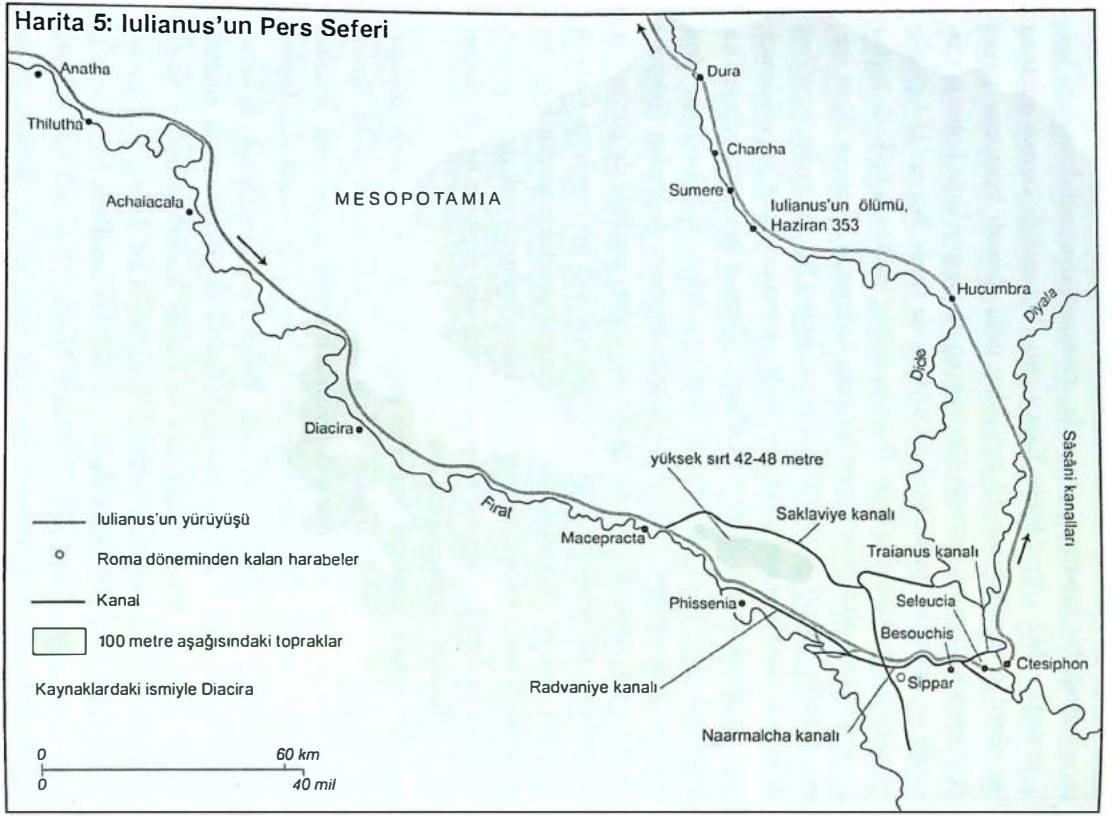
12 Yiyecek istifinin çökmesi için bkz. Ammianus Marcellinus 23. 2. 8. Kesilen kurbanlar için bkz. Ammianus Marcellinus 22. 12. 1–3, 6–7. Antakya için bkz. Ammianus Marcellinus 22. 9. 1–10. 7. Ordu boyutu için bkz. Ammianus Marcellinus 23. 3. 5, 24. 7. 4, 25. 7. 2; Zosimus 3. 13, bir tartışma için bkz. Matthews (1989), s. 166–169.

saldırmaktan başka pek seçeneği olmadığı anlamına gelmiyordu. Verilen bir miktar zayiat pahasına da olsa da hemen böyle yapıldı. Iulianus, düşman askerlerinin tuttuğu surlara sadece birkaç adamıyla yaklaştığı bir kuşatma esnasında, dramatik oyunculuk zevkini belli etmişti. MÖ 146 yılında Kartaca'nın kuşatıldığı zaman yaşanan bir olaydan esinlenmişti. O zamanlar, ünlü Romalı komutan Scipio Aemilianus, düşman kapısını yarıp geçen bir grup adama komuta ediyordu ve yanında Yunan tarihçi Polybios da vardı. Ne var ki Iulianus ve adamları geri püskürtüldü. Birçoğu Scipio hakkında belki de hiçbir şey duymamış olsa da böylesine bir riske kalkışmak askerlere ilham vermiş olabilir. Büyük miktarda bir subay kitlesi bu tür tarihi örnekleri daha çok duymuş, imparator da böyle yapmanın adamları etkilemek için yeterli olacağını düşünmüş olabilir. Bütüne bakarsak Iulianus'un kafasında görünüşe göre, büyük komutan Scipio için kurduğu ideal imajına göre yaşamak ve kendisini şanlı geçmişle doğrudan ilişkilendirme isteği vardı. Bu, herhangi bir imparator, özellikle de görünürde bir veliahdı olmayan bir imparator için tehlikeli bir hareketti. Cesaret ile cahil cesareti arasındaki hattı belirlemek genellikle zordur fakat bu tür riskleri haklı çıkaracak pratik bir kazanç görmek çok daha zordur. Iulianus'un kendi yazgısına karşı gösterdiği algı şüphesiz onu herhangi bir tehlikeden kurtulacağına ikna etmişti.[13]

Bir başka müstahkem mevkide imparator, bir grup subayıyla surların yakınında bizzat keşif görevi yürütürken pusuya düşürüldü. Birçok Pers, göze çarpan üniforması dolayısıyla imparatoru ayırt etti. Iulianus bunlardan birini öldürmeyi başardı, diğerlerini de muhafızları hemen halletti fakat bu tehlikeli bir andı. Bölge ele geçirildiğinde Iulianus, tutsak edilen bazı aristokrat kadınlara büyük saygıyla muamele gösterdi ve bu vesileyle, Büyük İskender'e ve büyük Romalı komutan Scipio Africanus'a (evlat edinme yoluyla, Aemilianus'un dedesi) öykünmekten büyük keyif aldı. Kadınların güzelliğinin kendisini hiç baştan çıkarmadığını göstermek için imparator bunlara bakmayı bile reddetti. Bu durum rol modellerinin tersine çok az fedakârlık demekti çünkü Iulianus'un hayatında görünüşe göre cinsel ilişki çok az rol oynuyordu. Karısı öldüğünde (tek çocukları hayatta kalmamıştır) bir hanedan

13 Ammianus Marcellinus 24. 2. 15–17. Ayrıca bkz. J. Lendon, *Soldiers and Ghosts: A History of Battle in Classical Antiquity* (2005), s. 290–309.

Harita 5: Iulianus'un Pers Seferi

kurmanın getirdiği avantajlara rağmen imparator tekrar evlenmek için çaba göstermemiştir.[14]

Bir aydan sonra Roma ordusu, Perslerin başkenti Ctesiphon'a ulaştı. Büyük bir ordu için oldukça hızlı hareket etmişlerdi fakat bu yeterli değildi. İstila saldırısının esas hedefi konusunda emin olamıyoruz, bu konuda Iulianus da muhtemelen emin değildi. Ctesiphon olağanüstü derecede büyük, güçlü ve müstahkem bir şehirdi. Romalılar, büyük ölçekli bir kuşatma yaparak şehri ele geçirmek için gereken malzemelerden mahrumdu. Böyle bir kuşatma yapmak her şekilde zaman alırdı ve ordunun tedarikinin sağlanması konusunda büyük sorunlar yaratırdı çünkü düşmandan büyük oranda yedek yiyecek ele geçirilmemişti. Şapur'un, Romalıların yaptığı aldatmacayı fark etmesi işleri daha da kötü hale getirdi, belki de taktik birimleri yeteri kadar saldırgan değildi. Kral, ana Pers ordusunun büyük bir kısmıyla ilerleyiş hâlindeydi. Bir kuşatma zor ve tehlikeli olurdu. Bu sebeple Iulianus böyle bir şeye kalkışmamaya karar verdi.

Şehrin gizlice alınması ya da teslim olmaya zorlanması haricinde belki de Ctesiphon'u ele geçirmek hiçbir zaman planın bir parçası olmamıştı. Öte yandan Romalılar bu görevin boyutunu hafife almıştı. En kötü ihtimalle geçmiş seferlere bakılarak şehrin ne kadar güçlü olduğuna dair iyi bilgileri olması gerektiği düşünüldüğünde bu ciddi bir başarısızlık olabilirdi. Iulianus'un savaş konusundaki ana deneyiminin Ren sınırındaki operasyonlardan geldiğini hatırlamak önemlidir. Burada Romalılar sık sık düşman bölgelerine hızlı şekilde ilerliyor, köyleri ve ekinleri yakıyor, sığır sürülerini ele geçiriyor ve sürpriz bir saldırı yapabilirlerse nüfusu öldürüyor ya da tutsak edebiliyordu. Böylesine korkunç bir saldırıyla karşı karşıya kalan kabile kralları genelde barış için müzakere yapmak zorunda kalıyordu. Aksi yönde hareket ederlerse o zaman bu süreç tekrarlanıyordu. İç savaşta, Constantius'un hâkimiyetindeki bölgelerin merkezine yapılan seri bir saldırı başarılı olmuştu. Öte yandan bunun esas sebebi imparatorun tam da o zaman ölmüş olmasıydı. Iulianus'un Persia seferini de aynı şekilde değerlendirmiş olduğunu (düşman topraklarının içlerine doğru sürpriz bir saldırı yapmak, kasabaları ele geçirmek, toprakları harap etmek ve karşısına çıkan

14 Ammianus Marcellinus 24. 4. 1–5. Africanus ve Büyük İskender hikâyeleri için bkz. Polybius 10. 18. 1–19. 7; Livy 26. 49. 11–50. 14; Plutarch, *Alexander* 21.

düşmanları yenmek) düşünmek çok zor değildir. Perslere, krallarının kendi krallığını dahi koruyamadığını gösterdiği için Şapur, barış istemek ve Roma'nın belirlediği koşullardaki bir anlaşmayı kabul etmek zorunda kalacaktı. Iulianus'un, vesile olduğu panik durumunun kralı tahtından edecek kadar büyük olmasını ve kendisine Şapur yerine, Romalılarla uzun bir süredir bir sürgün olarak yaşayan kraliyet ailesinden birini getirme fırsatı vereceğini düşünmüş de olabilir.

Eğer plan gerçekten de bu idiyse o hâlde ciddi şekilde yanlış yapılmıştı. Savaşın boyutu hem söz konusu asker sayısı hem de mesafe bakımından Ren sınırındaki cezalandırma seferlerinden çok daha büyüktü. Perslerin bu senaryoya uyup Roma saldırısının baskısı altında çökeceğine inanmak için de herhangi bir sebep yoktu. Şapur güçlü ve köklü bir kraldı. Savaş için yeteri kadar fazla kaynakları vardı ve öyle önemsiz bir kabile şefi de değildi. Şapur'un iradesini kırmak ya da tebaasını krala düşman etmek çok daha uzun sürerdi.

Iulianus, Ctesiphon'u alamayacağını anladı. Tamamen imha edilme riski olmadan daha fazla ileri gidemezdi. Öte yandan olduğu yerde kalarak elde edilecek bir şey yoktu. Bu yüzden imparator geri çekilme kararı aldı. Ordunun, harap edilmiş topraklardan geldiği yoldan geri gitmek yerine Dicle Nehri boyunca ilerlemeye karar verdi. Ortalıkta dolanan söylencelere göre, kendisine kaçak süsü veren Persler imparatoru yanlış yönlendiriyordu. Erzak dubalarını yakma emri verildi ve imparator kararını değiştirmeden önce bunların büyük kısmı yok edildi. Erzak yüklerini Dicle'de akıntıya karşı taşımak çok zor olmalıydı. Buna rağmen düşman topraklarının bu kadar derinine inen Romalı askerler için durum son derecede korkunçtu. Yeni bir güzergâh üzerinde yem toplamak da kolay değildi. Şapur'un ana ordusunun büyük bir kısmı bölgeye gelmiş ve Roma ordusuna zarar vermeye başlamıştı. Iulianus'un adamları Pers öncü birliklerini yenilgiye uğratamadı fakat düşmanın ana ordusunu belirleyici bir muharebeye çekmeyi de başaramadılar. Durum gittikçe daha umutsuz bir hâl alıyordu.[15]

26 Haziran 363 günü Roma ordusunun öncü koluna yapılan başka bir saldırı esnasında Iulianus, zırhlarını dahi giymeye fırsat bulamadan aceleyle savaş meydanına koştu. Toz duman altındaki bu kargaşa

15 Bu sefere bir bütün olarak bakmak için bkz. Dodgeon & Lieu (1991), s. 231–274.

ortamında muhafızlarını geride bıraktı ve atılan bir mızrak vücuduna saplandı. Mızrağın ucunu çekip çıkarmaya çalıştığı esnada da elini kesti. Bu olaya dair en makul senaryoya bakacak olursak, kendisine saldıran kişi Perslerin müttefiki olarak savaşan bir Saracendi. Öte yandan bu, imparatoru öldüren kişinin bir Romalı (ya imparatorun kendilerini soktuğu zor durumdan rahatsız ya da imparatorun pagan olmasından nefret eden Hıristiyan bir Romalı) olduğu dedikodularını ortadan kaldırmamıştır. Çadırına götürülen İmparator Iulianus, birkaç saat içinde son nefesini verdi. Anlatılanlara göre hem sağduyulu hem sakin biriydi ve filozoflarla derin sorular hakkında sonuna kadar sohbet ederdi. Hiçbir kaynakta, komutanlarına bir sonraki adım olarak ne yapılacağı tavsiyesi verme gibi bir endişe taşıyan bir adam olduğu iddia edilmez. Ortada dolaşan hikâyeler uydurma olabilir (bu, tam da bir filozofun ölümüne layık bir durumdu) fakat bunlar akla yatkındı da. Iulianus hakkında ne düşünürsek düşünelim bencil bir adam olduğu kesindir.[16]

Daha sonraları öne sürülen iddialara göre Iulianus, veliahdı olarak Procopius'u ilan etmişti. Ne var ki bu adam iki yıl sonra iktidarı ele geçirmek için başarısızlıkla neticelenen bir kalkışma yaptığından bu bilgi uydurma olabilir. Iulianus öldüğü zaman Procopius orada değildi ve orduda bulunan kıdemli subaylar ve diğer rütbeliler de ordudan birini seçmeleri gerektiğini biliyordu. Bir imparatorun, Perslerle doğrudan müzakere başlatması çok daha iyi olurdu. Öte yandan Persler, imparatorluk içinde güvenli bir şekilde yeni bir hükümdar tarafından hızla reddedilebilecek herhangi bir anlaşma yapma konusunda isteksizlerdi. İlk seçilen adam, yaşının ilerlediğini bahane ederek bunu reddetti. Ardından, nispeten daha alt rütbeli subaylar kendilerinden birini imparator ilan etti. Bu adamın adı Iovainus'tu ve isminin Iulianus'la benzerliği sebebiyle ilk başta İmparator Iulianus'un iyileştiği yönünde dedikodular çıkmasına sebep oldu. Iovianus hızlı bir şekilde bütün ordunun onayını aldı. Bodur Iulianus'a göre çok daha uzun boylu olduğu için Iovianus'un ayaklarına kadar inecek yeterince düzgün ve uzun bir erguvan renkli pelerin bulmakta ilk başta zorlandılar. İmparatorluk alametlerini öyle böyle de olsa andıran malzemeler bulundurmak,

16 Bu Pers seferi için bkz. Matthews (1989), s. 130–179. Iulianus'un ölümü için bkz. Ammianus Marcellinus 25. 3. 1–23, tarih için bkz. Potter (2004), s. 518; Lenski (2002), s. 14.

tutuklanma ve idam edilmeye yol açacağından bu durum hiç de şaşırtıcı değildi.[17]

Iovianus ve Roma ordusu bir açmazdaydı. Herhangi bir imparator, özellikle de köklü bir imparatorluk ailesiyle hiçbir bağlantısı olmayan bir imparator, kendisine meydan okuyacak birilerinin ortaya çıkmasını engellemek istiyorsa hızlı bir şekilde imparatorluğun merkezine dönmeye ihtiyaç duyardı. Neyse ki Şapur, diyalog kurmaya hevesliydi. Roma ordusunu yok etmek zaman alırdı ve en iyi birliklerinden ağır zayiat verebilirdi. Böylesine güçlü bir konumdayken müzakere etmek çok daha iyiydi. Şapur, Romalıların müthiş tavizler vermesini sağlayabilirdi. Galerius'un kaybettiği bazı bölgeler, Persia'ya geri verilecekti. Bunlara ek olarak Singara ve Nisibis kasabaları da olacaktı ki Persler üç denemede de bu şehirleri ele geçirmeyi başaramamıştı. Şehirlerdeki insanlara gitmeleri için izin verildi fakat diğer her şey Perslere teslim edilecekti. En sonunda Iovianus, Armenia'nın iç işlerine karışmaktan ya da bu ülkenin hükümdarını Perslere karşı desteklemekten kendini alıkoydu. Ammianus gibi subaylar barış koşullarının utanç verici olduğunu ve en önemlisi de bir Pers bayrağının dalgalanmasının nefret verici bir görüntü olduğunu düşünüyordu.[18]

İNANÇ VE HÜKÜMET

Roma topraklarının Perslere verilmesi, Iulianus'un bıraktığı en uzun süreli mirastı. İktidarının başlarında imparatorlukta dinî özgürlük ilan etmişti fakat sadece belli başlı inançların teşvik edileceği çok açıktı. Büyük Constantinus ve oğullarının kurban törenleriyle diğer pagan ritüellerine getirdiği kısıtlamalar kaldırılmıştı. Aynı şekilde bu imparatorların Hıristiyan rahiplere verdiği ayrıcalıklar da artık yoktu ki bunlar arasında en önemlileri şehir memuru gibi zahmetli kamusal görevlerden muafiyetti. Ayrıca piskoposlar da bundan böyle seyahat ederken imparatorluk posta ağından faydalanamayacaktı. Sapkınlık dolayısıyla sürgün edilen kişiler geri dönecekti fakat piskoposlar ve diğer önde

17 Ammianus Marcellinus 25. 5. 1–8. Iovianus'un imparator ilan edilmesi için bkz. Matthews (1989), s. 180–184; Lenski (2002), s. 14–20.

18 Ammianus Marcellinus 25. 7. 1–14, 9. 1–13; Lenski (2002), s. 160–161; Ammianus ve bu anlaşmaya dair diğer kaynaklar için bkz. G. Greatrex & S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars. Part 2 AD 363–630* (2002), s. 1–9.

gelen ruhban sınıfı üyeleri için eski mevkilerinin teslim edilip edilmeyeceği belli değildi. Iulianus bilinçli bir şekilde Hıristiyanlar arasındaki şiddetli anlaşmazlıkları daha da kuvvetlendirmek istiyordu. İncillerde İsa, Kudüs'teki Büyük Tapınağın yıkılacağını önceden söylediğinden (70 yılında gerçekten de böyle olmuştu) Iulianus bu tapınağın yeniden inşa edilmesini emretmişti. Yahudiler ise kendileri için geçmişte sıklıkla kovuşturma uygulamış bir imparatorluğun hükümdarını kabul etme konusunda anlaşılır şekilde dikkatli davranıyordu ancak bazı liderleri bu kararları hoş karşılamıştı. Bu projeden hızlı bir şekilde vazgeçildi. Pagan Ammianus dahi, gizemli alev toplarından oluşan bir fırtınadan ve bunların işçileri uzaklaştırdığından bahsetmiştir.[19]

Iulianus, organize bir pagan kilisesi oluşturmaya çalışmıştı (kilise burada onun Hıristiyanlaşmış bir vizyonu olduğu için doğru kavramdır). Her bölgeye rahip atanıyordu. Bu kişilerin rol ve tutumlarının Hıristiyan piskoposlarınkine benzer olması bekleniyordu. Iulianus, Hıristiyanların hayırseverliğe duyduğu büyük şevk dolayısıyla paganların kötü gösterildiğine inanıyordu, dolayısıyla rahipleri fakir insanlarla ilgilenecekti. Bu yapının bir kısmı hayata geçirildi. Atamalar yapıldı ve yeni sistemi benimseyen şehirler övüldü fakat Iulianus'un paganizmi özellikle markalaştırdığına dair çok az belirti vardır. Benimsediği inançlar temelde kişisel inançlar olarak kalmıştır. Bu, öğrenimin, bilgeliğin ve disiplinli bir karakterin tanrıların rızasını kazanacağı zeki bir adamın itikadıydı. Iulianus'un Hıristiyanlık hakkında en sevmediği şeylerden biri herkese kurtuluş vaadi verilmesiydi. *Kronia* adlı eserinde bütün tanrılar, Constantinus'u reddeder. İmparator İsa'ya koşar, İsa da şöyle der:

> O bir ayartıcıdır, o bir katildir, o bir günahkardır, alçaktır; bırakın korkusuz şekilde yaklaşsın! Bu suyla onu yıkayacağım ve hemen temizleyeceğim. Aynı günahları ikinci kez işleyip suçlu olacak olsa da bırakın göğsüne vursun, kafasına vursun, ben de onu tekrar temizleyeyim.[20]

Bu yazılanların büyük kısmı şüphesiz, ailesi o çok dindar Hıristiyan amcası tarafından katledilen bir adamın yaşadığı acıdan kaynaklanıyordu. Iulianus'a göre tanrılar sadece gerçekten erdemlileri ödüllendirmeliydi,

19 Lenski (2002), s. 214–217. Kudüs için bkz. Ammianus Marcellinus 23. 1. 1–3.

20 Julian, *The Caesars* 336a-b (LOEB edisyonu, Wright, 1913).

sırf tövbe ettikleri için kötülük yapanları değil. Bu, geniş kapsamlı ve duygusal cazibeler içeren bir mesaj değildi.

Iulianus, Hıristiyanları ya da kendi ifadesiyle "Celilelileri" resmen kovuşturmamıştır. Çıkardığı kararnamelerden etkilenen hem pagan kitleler hem de hizip tartışması güden diğer Hıristiyanların çıkardığı ayaklanmalarda bazı Hıristiyanlar öldürülmüştür. Geçmişte doğrudan yapılan kovuşturmalar işe yaramamıştı ve artık kilise açık bir şekilde tesis edildiği için bunun başarılı olacağına dair bir işaret de yoktu. Iulianus'un Hıristiyanlığa saldırısı çok daha zekice ve üstü kapalıydı. Hıristiyanlığa sempati gösteren Ammianus gibi paganların dahi büyük eleştirisine yol açan bir karar, Hıristiyanların devlet kurumlarında belagat ve klasik edebiyat dersleri vermesinin yasaklanmasıydı. Buradaki mantık, icraatlarını anlattıkları Olimpos tanrılarına gerçekten inanmayan kişilerin Homeros'u ya da diğer büyük klasik metinleri yeteri kadar öğretemeyeceğiydi. Bu, Yeni Platonculuk akımından etkilenenlerden diğer filozoflar arasında yaygın bir görüş değildi. Yıllar boyunca eğitim vermiş Hıristiyan öğretmenleri dinlerini değiştirmeye ya da işlerini bırakmaya zorlamak çok adaletsiz bir şey olarak görülürdü. Geleneksel klasik eğitim, siyasi kariyer için gerekli olduğundan, hırslı Hıristiyan ebeveynleri çocuklarını paganlar gibi eğitmeleri hedeflenmişti.[21]

Iulianus öldüğünde, yeni tasarladığı devlet dini derhal terk edildi. Hıristiyan öğretmenlere uygulanan yasaklar kaldırıldı ve ruhban sınıfı eski ayrıcalıklarının büyük kısmını geri kazandı. Kiliseyi Constantinus döneminden beri ikiye ayıran doktrin tartışmaları ise böyle hızlı bir şekilde son bulmadı. Afrika'da Donatusçular hâlen, Ortodoks Katolik Kilisesini kabul etmiyordu ve bu mücadele sosyal bir etken daha kazanıp, dönemsel olarak şiddet olaylarına dönmüştü. Toplumun genelinde ise teslis ilkesi içeren Nicaea itikadını kabul etmeyen birçok insan vardı. II. Constantius daha çok Ariusçu bir görüş benimsiyordu ve kendi kontrolü atlındaki eyaletlerde bulunan ve bu görüşü destekleyen piskoposları terfi ettiriyordu. Bazıları ise alternatif bir itikat kabul ediyordu. Buna göre tanrı, İsa ve kutsal ruh benzerdi fakat aynı özden gelmiyordu. Bu hususun anlaşılma şeklinde birçok farklılık vardı. Bu ve diğer noktalarda farklı görüşlere sahip birçok cemaat de ortaya çıkıyordu.

21 Ammianus Marcellinus 22. 10.7; Bowersock (1978), s. 70–71, 79–93; Potter (2004), s. 508–514; Fowden, *CAH*² XIII (1998), s. 543–548.

Bazı Hıristiyanlar resmen dünyayı reddediyor, dinî nedenlerle evlenmiyor ve sade bir yaşam sürmeyi tercih ediyorlardı. İlk manastır toplulukları Mısır'da ortaya çıkmış ve bu fikir hızla yayılmıştır. Bazı sofular, hayatlarının olağanüstü derecede basit olması dolayısıyla büyük bir ün kazanıyordu. Böylesi insanlar çok saygı görüyordu ve haklarında sık sık bir şeyler yazılıyordu fakat Hıristiyan topluluğunun genelinde hâlen küçük bir fraksiyon olarak kalmaya devam ediyordu. Hıristiyanların çok büyük bir çoğunluğu evleniyor, aile kuruyor ve şartları ile sosyal statüleri yettiği ölçüde ticaret yapıyor ya da siyasi görevler üstleniyordu. Hıristiyanlığın özünde bir kent dini olduğuna ve kırsal nüfusun da nesiller boyunca eski inançlara bağlı kaldığına inanılır. "Pagan" kelimesi *paganus*, yani kırsal köy bölgelerinde (*pagus*) yaşayan kişilerden gelir. Ne yazık ki, kırsal bölgelerdeki dinî hayat hakkında çok az şey biliyoruz. Bu yüzden konu hâlen varsayımlara dayanıyor. *Paganus* aşağılayıcı bir terimdi ("köylü" ya da "hödük" gibi) ve şehirde yaşayanların, köylülerin kalın kafalı ve ahmak olduğu yönündeki yaygın görüşünü yansıtıyor olabilir.[22]

Iovianus bir Hıristiyandı ve Iulianus'un dinî politikalarını derhal terk etti. Bu tür işler esas önceliği değildi. Konumunu güvene almak ve Perslere toprak verilmesinden ötürü prestijinin asgari düzeyde zarar almasını sağlamak istiyordu. Yayımlanan imparatorluk bildirgelerine göre yapılan anlaşma Roma için büyük bir zaferdi. Iovianus'un imparator olduğu haberleri Galya'ya ulaştığında bazı sorunlar ortaya çıksa da iktidarına organize bir şekilde meydan okunması söz konusu olmadı. Antakya'da bir süre geçirdikten sonra Iovianus Constantinopolis'e doğru yola çıktı lakin hedefine hiçbir zaman ulaşamadı. 364 yılının başlarında odasında ölü hâlde bulundu. Ölüm sebebi olarak mangaldan yayılan dumanlar ve kötü havalandırma öne sürüldü. Ammianus, Iovianus'un öldürülmüş olabileceği yönünde kuşku duyuyordu ancak imparatorun oksijensiz kalarak kazara öldüğü kararı ilan ve kabul edilmiştir.

22 Kilise için genel olarak bkz. H. Chadwick, *CAH*² XIII (1998), s. 561–600. Özellikle tartışmalı İskenderiyeli bir piskoposun dramatik kariyeri için bkz. T. Barnes, *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire* (1993). Manastır yaşamı için bkz. P. Brown, "The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity", *JRS*, 61 (1971), s. 801–10, "Asceticism: Pagan and Christian", *CAH*² XIII (1998), s. 601–631, "Christianization and Religious Conflict", *CAH*² XIII (1998), s. 632–664, özellikle s. 639'da "pagan" kelimesinin kökeni ele alınır.

İmparatorun henüz bebek yaşlarında bir çocuğu vardı (birkaç hafta önce Ankyra'da resmî bir geçit töreninde bu bebek avazı çıktığı kadar zırlamıştı) ve başka bir veliaht da bulunmuyordu. Süregelen bir savaş baskısı olmadığından saray görevlileri ve ordu subaylarının yeni bir hükümdar seçmek için çok vakti vardı. Nihayetinde, Valentinianus adında bir subay seçtiler ve 364 yılı 26 Şubat günü Augustus ilan edildi.[23]

Geçit töreninde askerler yeni imparatoru selamladığında, kendisine bir yardımcı imparator seçmesini de istediler. Bir yıl içerisinde iki imparatorun ölmesi daha fazla istikrar sağlanmasını teşvik etmişti. Genelkurmay başkanının yaptığı dobra tavsiyeye rağmen ("akrabalarını seviyorsan, ağabeyini seç, ey en iyi imparator; devleti seviyorsan da imparatorluk için başka birini seç") Valentinianus, genç kardeşi Valens'i seçti ve Augustus atadı. Bu ikili imparatorluğu bölüştü. Ağabey aslan payını aldı (coğrafi olarak bütün imparatorluğun üçte ikisi) kardeş ise doğu bölgesinin yönetimini üstlendi. Illyria'daki yerli ve önemli bir aileden gelen bu iki kardeş, üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Balkanlardan gelen imparatorlar geleneğini devam ettirdi. Görünüşe göre Valens'in, imparator olmadan evvel özellikle uzun ya da seçkin bir kariyeri yoktu. Her ikisi de Hıristiyandı. Valentinianus, imparatorluğun kendisine düşen yakasında kiliseyi destekliyordu ve görünüşe göre doktrin meseleleriyle özellikle ilgili değildi. Paganlara da hoşgörü gösteriyordu, sadece az sayıda dinî uygulamaya karşı yasa çıkardı ve çok az Hıristiyan cemaatini mahkûm etti. Valens ise coşkulu bir Ariusçuydu ve II. Constantius'un politikalarını devam ettiriyordu. Evrensel olarak olmasa da doğu eyaletlerinde Ariusçuluk çok daha yaygındı. Pratik politikalar, diğer her imparator gibi Valens'in de hem pagan hem Ariusçu olmayan Hıristiyan çok sayıda sivil ve askerî görevliyi istihdam ettiği anlamına geliyordu.[24]

İki yeni imparator da sık sık savaşa girdi. Bu kısmen, iktidarlarını desteklemek için gerekli şanı kazanma emelinden kaynaklanıyordu. *Comitatenses* birliklerini aralarında bölüştüler. Birçok askerî birim de iki bölüme ayrıldı ve bunlara *seniores* ve *iuniores* denildi (görünüşe göre bu terimler, söz konusu tarihten önce de kullanılıyordu fakat çoğu bilim insanı bu unvanlara sahip birimlerin büyük kısmının bu dönemde

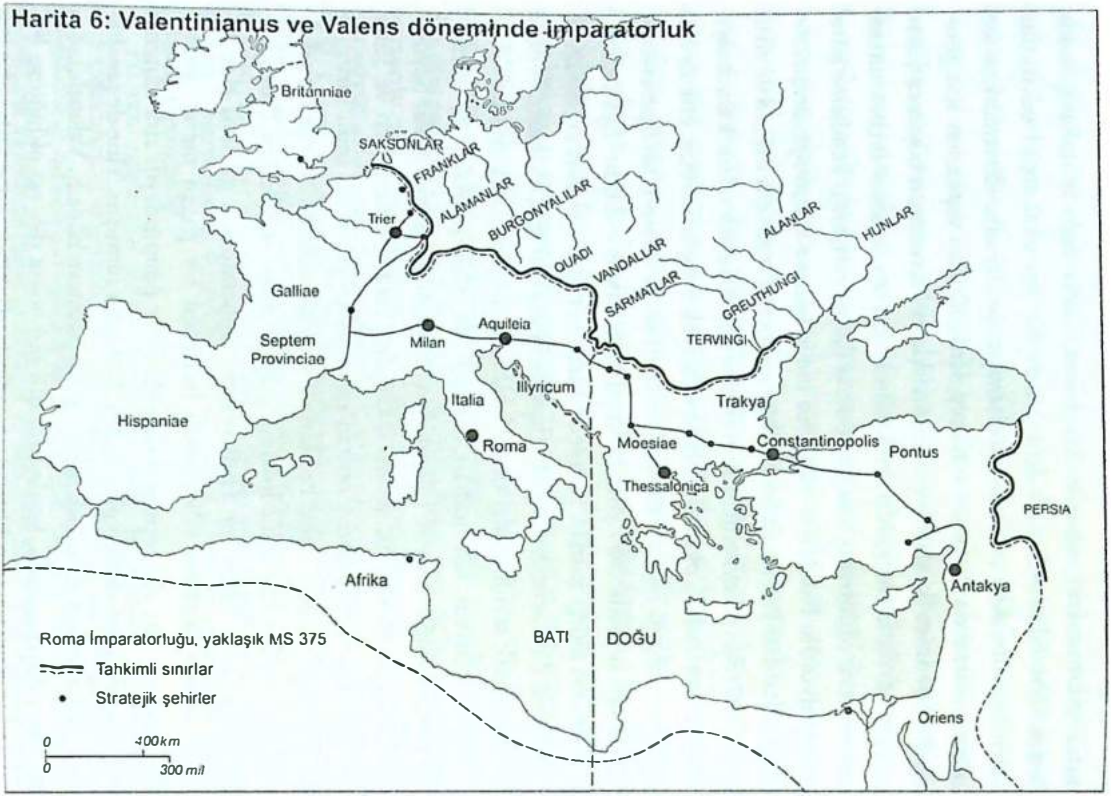
23 Ammianus Marcellinus 25. 11. 1–13. 1; Lenski (2002), s. 20–22.

24 Ammianus Marcellinus 26. 4. 1; Lenski (2002), s. 14–45.

oluşturulduğuna inanır). En azından bir süreliğine bu birimler, safları yeni birliklerle dolduğu zamana kadar kâğıt üstündeki gücünden çok daha aşağıda kalmış olmalıydı. Askerî birimlerin sayısının artışı, komuta noktasındaki subaylar için hemen daha fazla iş imkânı, sadık destekçileri ödüllendirmek için iyi de bir yöntemi teşkil ediyordu. Valentinianus, Ren ve Tuna sınırlarında operasyonlar düzenlerken ast komutanlarını da Britanya ve Kuzey Afrika'da sefer yapmaları için gönderdi. Valens ise iktidarı boyunca aralıklarla Persia sınırı boyunca yaşanan çatışmalarla meşguldü. 363 yılında yapılan anlaşma hiçbir zaman resmen terk edilmemiş olsa da iki taraf da bu anlaşmayı kendisine göre yorumluyordu. Romalılar, Armenia'nın iç işlerine karışmaya devam etti. Öte yandan Persler de bu krallığa egemen olmak için mücadele etti; hâlen Galerius'a kaybedilen toprakların geri kalanını tekrar kazanmayı ümit ediyorlardı. Çokça akın ve kimi büyük savaşlar cereyan etse de bu savaşların ölçeği hiçbir zaman, Constantius ve Iulianus'un operasyonlarıyla eşit olmadı. 365 yılında İmparator Valens ciddi bir isyan çıktığı haberini aldığı zaman Suriye'de bulunuyordu. Iulianus'un akrabası Procopius da Constantinopolis dışında imparator ilan edilmişti. Birkaç ay içinde çok sayıda eyalet de bu adamı imparator olarak tanıdı.[25]

Procopius'un tek iddiası, kendisi de Constantinus ile akraba Iulianus ile bağlantısıydı. Iulianus'un ölümünden sonra haftalar boyunca gözden kaybolan bu adam, saklandığı yerden ortaya çıktı ve Tuna sınırına doğru giderken Constantinopolis'ten geçen iki ordu birimini kendi tarafına çekti. Sakal bırakmıştı ve kendi sikkelerinde de bu şekilde tasvir ediliyordu fakat Iulianus'a benzerliğini sergilerken Procopius görünüşe göre hâlen bir Hıristiyandı. İmparatorluk gücünü elde etmek isteyen kişilerin yüklenmesi beklenen bir pagan nefreti yoktu. Procopius, tahtı ele geçirişi esnasında biraz pejmürdeydi zira idareten imparatorluk kıyafetleri giymiş, bu da komik olmuştu. Yine de şanslıydı, kendi tarafına daha çok askerî birlik çekmeye başladı. Valentinianus bu olayı duyduğunda, kardeşinin ölü mü yoksa diri mi olduğunu bilmiyordu. Kendisi Ren bölgesinde seferdeydi. "Procopius sadece benim ve kardeşimin düşmanıdır fakat Alamanlar bütün Roma dünyasının düşmanıdır" diyerek bu olaya karışmamaya karar verdi. Sekiz ay sonra

25 Roma ile Persia arasındaki sürtüşmeler için bkz. Greatrex & Lieu (2002), s. 10–16.

Harita 6: Valentinianus ve Valens döneminde imparatorluk
Britanniae
SAKSONLAR
FRANKLAR
ALAMANLAR
BURGONYALILAR
Trier
QUADI
VANDALLAR
SARMATLAR
ALANLAR
HUNLAR
GREUTHUNGI
TERVINGI
Galliae
Septem Provinciae
Milan
Aquileia
Illyricum
Italia
Roma
Hispaniae
Trakya
Moesiae
Constantinopolis
Pontus
Thessalonica
PERSIA
Afrika
Antakya
Oriens
BATI
DOĞU
Roma İmparatorluğu, yaklaşık MS 375
Tahkimli sınırlar
Stratejik şehirler
0 400 km
0 300 mil

Valens, âsiyi yenebildi. Procopius kaçtı ama kendi subayları tarafından teslim edildi ve kellesi uçuruldu.[26]

Procopius çok az destekçisiyle bu işe girişmiş ve ilerleyiş hâlindeki birliklerden yavaş yavaş bir ordu oluşturmuştu. Bütün birlikler Valens'in ordularındandı. 10.000 ya da daha fazla askerin olduğu bir ordu toplamış olması görünüşe göre son derece olanaksızdı. Böylesine mütevazı kaynaklarla bile Procopius, Valens'in yerine geçmeye çok yaklaşmıştır. Bu, imparatorluk makamının güvensizliğinin bir başka göstergesiydi. Askerler ve subaylar bir rakibin tarafına geçip onu destekleyebilirdi. Bir kar topu etkisi söz konusuydu. Procopius'un ilk başlardaki başarıları daha fazla askeri tarafına geçmeye ikna ediyordu. Eğer bir gasıp yerel ölçekte egemenlik kazanırsa o zaman, bölgede saflarına geçmeyen askerler ve subaylar için bu tehlikeli olurdu. Her zaman kazanan tarafta olmak daha iyiydi. İç savaş çıktığı zaman insanlar kimin kazanma ihtimalinin yüksek olduğunu tahmin etmek ve ona göre hareket etmek zorundaydı. Diğer tahtı gasp girişimleri gibi Procopius ayaklanmasının sonrasında da bir tasfiye ve infaz süreci yaşandı. Öte yandan, isyancıyı doğru anda terk ederek imparatorun desteğini kazananlar da terfi ettirildi.[27]

İmparatorlar, askerî üniformayı andıran göz alıcı ve süslü kıyafetler giyerdi. Subayları ise yetki verilmiş güçlerini ve imparatorluğun yöneticisiyle bağlantılarını yansıtan daha mütevazı kıyafetler giyerdi. Renk ve süsleme hususlarındaki küçük farklar (tunikler, yularlar, pelerin ve hatta ayakkabılar da) hiyerarşik makamları yansıtmada büyük öneme sahipti. Daha büyük bir bürokrasi, destekçileri ödüllendirecek daha fazla makam ve mevki demekti. Ayrıca bu, birçok bireyin imparatorluk gücünü temsili o an oldukları yerde temsil etmeye başladığı anlamına geliyordu. Bürokrat ve askerler tarafından topluluklara karşı yapılan talepleri kısıtlamak için oluşturulan yasalar, bu kişilerin genelde devletin bekası için gerekli olandan daha fazla şey aldığını gösterir. Çalkantılı dönemlerde bu tür görevi kötüye kullanımlar çok daha kötü olabiliyordu.[28]

26 Ammianus Marcellinus 26. 5. 13. Bu isyan için bkz. Lenski (2002), s. 68–115; Matthews (1989), s. 193–203.

27 Lenski (2002), s. 104–109.

28 C. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire* (2004), birçok yerde, özellikle s. 20–34.

Valens'in iktidarı döneminde Suriye'deki bazı haydut grupları, devlet haznedarları ve imparatorun maiyeti kılığına girdi. Bu şekilde, günün sonlarına doğru bir kasabaya girdiler ve önde gelen bir aristokratın evine göstere göstere el koydular. Bu adamın imparator tarafından mahkûm edildiğini ilan ettiler. Ev yağmalandı ve direnen hizmetkârlar da öldürüldü. Ardından bu grup şafak vaktini takiben kasabadan ayrıldı. Küstahça yapılan yağma saldırısının başarısı, imparatorluk temsilcilerine duyulan genel saygı ve korkuyu ortaya koyar. Grup bir süre daha başarılı olmuş ve büyük lüks içinde yaşamıştır. En sonunda imparatorluk, birliklerdeki sorumlu kişilerin yanı sıra onların oğullarını dahi, büyüyüp haydut olurlar diye, öldürmüştür.[29]

İmparatorluk otoritesinin sembollerinin bu şekilde çalınması, şaşırtıcı olması bir yana son derece nadirdi. Öte yandan meşru devlet görevlileri üzerinde bir miktar kontrol sahibi olmak da hiç bitmeyen ve aşırı derecede zor bir görevdi. Mevki makamlar beraberinde ayrıcalıklar da getiriyordu. Daha yüksek makamlar daha değerli sosyal statüler sağlıyordu. Neredeyse bütün kamu görevlerinde, kişinin memleketine karşı sahip olduğu pahalı sorumluluklardan muafiyet tanınıyordu. Maaşlar, en azından daha alt düzey makamlar için özellikle yüksek değildi fakat destek ya da hizmet ücreti için verilen rüşvetlerle maaşlar düzenli olarak artırılıyordu –argoda "duman satmak" diye bir tabir vardı. Yunan-Roma kültüründe hamilik ve torpil yapmak oldukça yerleşmiş şeylerdi ve bu tür şeyler çok öteye gidip hükümet kararlarını saptırmadıkça ve iş için hiç ama hiç uygun olmayan adayların atanmasıyla sonuçlanmadıkça yolsuzluk olarak görülmezdi. Bazı durumlarda maaşlar, otoriteler tarafından resmen belirleniyordu. Iulianus'un iktidarına tarihlenen ve Kuzey Afrika'daki Timgad kasabasının surları dışına bulunan bir yazıtta, valinin ekibine herhangi bir dava getirmeden önce her iki taraf için de yönlendirilen suçlamalar detaylı şekilde verilmiştir. Bu sürecin her aşamasında bulunacak görevlilerin her birine, önceden belirlenmiş bir ödeme yapılmadan hiçbir şey gerçekleşmeyecekti. Bütün suçlamalar, verilen tahıl miktarına göre değerlendiriliyordu fakat ödemelerin gerçekten de bu şekilde mi yoksa para olarak mı yapıldığı belli değildir. Eğer görevliler, örneğin bir mahkeme emri yazmak için herhangi bir

29 Ammianus Marcellinus 28. 5. 1–7.

yere seyahat etmek durumunda kalırsa o zaman maliyetler artıyordu. Hukuki davalar, maliyetlerin kendine özgü doğası değişse bile birçok dönemde ucuz bir şey değildi.[30]

Hiçbir imparator bütün görevlilerini tanıyamazdı ve çok azı da bütün icraatlarını yakından takip edebilirdi. İmparatorun dikkatine hiç sunulmadan kurallar hafifletilebilir ya da tamamen çiğnenebilirdi. Dolayısıyla daha fazla devlet görevlisi atanıyordu ve bunların ana görevleri mevkidaşlarının eylemlerini izleyip rapor etmekti. Aralarında en önemlileri ajanlardı (*agentes in rebus*) ve benzer bir görevi de kıdemli kâtipler (*notarii*) üstleniyordu. Bu iki grup da diğer devlet görevlileri veya toplum tarafından (özellikle de çok büyük ihtimalle soruşturulacak zengin ve önde gelen kişiler) pek sevilmezdi. Çoğu imparator bu görevlileri severdi çünkü kendilerine, idareleri üzerinde daha fazla kontrol sağlıyormuş gibi görünüyorlardı. II. Constantius bu görevlilerin sayısını büyük oranda artırmış, özellikle de ajanların rütbelerini genişletmiştir. Iulianus ise açık bir şekilde çoğunu azletmişti fakat ölümünden sonra sayıları tekrar hızla artmıştır. Bu tür devlet görevlileri belirli sorunları soruşturabiliyor, doğrudan imparatora rapor verebiliyordu. En iyi ihtimalle bu, imparatora kendisinden uzaktaki sorunlar hakkında doğru bilgi sağlıyor ve bu sorunlar için bilinçli bir karar alma şansı tanıyordu. Bu, aldıkları raporların doğru olduğu varsayımına göreydi. Kaçınılmaz olarak, kasıtlı aldatmaca kadar insan hatası şansı da vardı.[31]

360'lı yıllarda, Septimius Severus'un memleketi Lepcis civarındaki topraklar, sınır ötesinden gelen göçebe kabilelerin tekrar tekrar yaptığı akınlara maruz kaldı. Bunun ardından, şehir otoriteleri tarafından kabilelerin asilzadelerinden biri, haydutluk suçlamasıyla idam edildi. Şehir meclisi üyeleri, yerel komutan *comes* Romanus'tan yardım talep etti. Bu adam bir miktar sahra birliği topladı, şehir liderlerinden de 4.000 deve ve erzak istedi. Yerleşim yerlerinin orduları yük hayvanları ve yiyecekle desteklemesi normaldi fakat buradaki rakamlar oldukça fazlaydı. Bu kadar fazla hayvanın kısa bir sürede yiyecekle yüklenmesi ya da Romanus'un birliklerinin gerçekten de bu kadar fazla şeye ihtiyaç

30 Timgad yazıtı için bkz. Kelly (2004), s. 36–44, 64–104, 107, 138–143. Bu dönemdeki idareye dair özellikle eleştirel bir bakış açısı için bkz. R. MacMullen, *Corruption and the Decline of Rome* (1988), s. 137–170.

31 Kelly (2004), s. 207, MacMullen (1988), s. 149–150; A. Jones, *The Later Roman Empire*: 284–602, Vol. 1 (1964), s. 126–130, 396–401.

duyması pek olası değildir. Muhtemelen develerin büyük kısmını satarak ya da şehrin kendisine vereceği tedarikte biraz kısıntı yapması için rüşvet kabul ederek kâr elde etmek istiyordu. Lepcis şehri liderleri bu talebi derhal reddetti. Bu yüzden Romanus bir ay boyunca bekledi. Akabinde ordusunu çekti ve şehri kaderine terk etti. Akınlar gerçekleşmeye devam etti. Her zamanki gibi bunlar küçük ölçekli saldırılardı ve şehir etrafındaki tarım ürünleri de yok edilmekten ziyade bozulmuştu. Yine de Lepcis şehri vatandaşları için ordunun, kendilerini korumaya gönülsüz olduğunu görmek gurur kırıcı bir şeydi. Valentinianus'a bir grup önde gelen vatandaşın olduğu elçi heyeti gönderildi. Bunlar en sonunda, Milano'da imparatorun huzuruna çıktı. Romanus da olaylara dair kendi haberlerini gönderdi. İmparatorluk sarayından kıdemli görevli akrabasının sunduğu bu haberler oldukça ikna ediciydi.

İlk başta hiçbir şey yapılmadı fakat yeni ve daha kötü akınlar gerçekleştiği haberleri gelince Valentinianus olayı soruşturmaya karar verdi. Bu görevi de kâtip Palladius'a devretti. Palladius, asker maaşlarını dağıtmak için zaten Afrika'ya gidecekti. Bu son görevi çok acildi ve soruşturmadan da öncelikli geliyordu. Palladius, Afrika'daki alay komutanlarıyla özel anlaşmalar yaptı ve bazı askerlerin maaşını (belki de her bir birimdeki asker için yanlış şekilde şişirilmiş iade ücretlerini kabul ederek) cebe indirdi ve kâra ortak oldu. En sonunda, yapılan akınlar meselesini soruşturma işine gelince hemen Romanus'un suçlu olduğuna karar verdi. Lakin bu adam Palladius'un finansal icraatlarını öğrendi ve raporunu tahrif etmesi için şantaj yaptı. İkili, bazı yerel kişileri elçilerle çelişmeleri ve ciddi bir akın olduğunu inkâr etmeleri için ikna etti. Böylece Valentinianus en sonunda, Afrika'daki komutanına karşı yapılan suçlamalarda hiçbir doğruluk payı olmadığı yönünde bilgilendirildi. Sinirlenen imparator, bir imparatorluk görevlisine karşı "yanlış" suçlamalar yönlendirdikleri gerekçesiyle Lepcis elçilerini sorumlu tuttu. Bu adamlardan bazıları ve anlattıkları şeyleri destekleyen eyaletin sivil valisi de idam edildi. Diğer elçilerin ise dilleri kesilecekti.

Gerçekler ancak yıllar sonra, Kuzey Afrika'da çıkan bir kabile ayaklanması akabinde ortaya çıktı. Bu ayaklanma en sonunda bir tahtı gasp etme girişimine döndü. Bütün bu olayları çıkardığı için Romanus'tan şüphe duyuldu ve tutuklandı. Yakalandığında, gizli anlaşmalarının yazılı olduğu ve Palladius'tan gelen bir mektup da bulundu. Bu kâtip

çoktan görevden azledilmişti. Bu adam da tutuklandı lakin bir festival esnasında kilisenin birinde geceleyin gardiyanların dikkatinden kaçtı ve kendisini astı. Elçilerden çok azı saklanıyordu. Bu yüzden kendileri için karar verilen sert cezalardan kaçtılar. Bunlar artık tanık olarak görev yaptılar. Romanus ve Palladius'un uydurduğu hikâyeleri destekleyenler de aranıp cezalandırıldılar.[32]

Böylesine kötü olaylar bir on yıl boyunca sürdü. Bu, imparatorun kendi devlet görevlilerine ne kadar bağımlı olduğunu ve eyaletlerde gerçekten meydana gelen şeyleri saptamanın zorluğunu göstermişti. İmparatorluğun görüşü kısıtlıydı ve bürokrasideki artış tam tersine bunu daha da kötüleştirmişti çünkü bütün istihbarat imparatora ulaşmadan evvel başkaları tarafından süzülüyor ve tasfiye ediliyordu. İmparatorların cevabının (hem elçilere ve destekçilerine hem de en sonunda bu ortaya çıktığı zaman komploculara) sertliği de dördüncü yüzyıl için tipik bir şeydi ve artık bunun erken dönem Roma İmparatorluğu'ndan çok farklı olduğunu gösteriyordu. Birinci ve ikinci yüzyıllarda eyaletlerdeki topluluklar, sevilmeyen valileri görev süreleri bittikten sonra kendi şartlarında mahkemeye verebiliyordu. Bunlar davayı kazanabilirdi de kaybedebilirdi de (Bithynia'da Plinius'un seleflerinin çoğu suçlu bulunmuştu) ve mahkeme kararı adil olabilirdi de olmayabilirdi de. Fakat en kötüsü başarısızlığın bu kişilere para ve zaman kaybı yaşatmasıydı. Eğer bir soruşturma başarısız olursa kimse idam edilemez, kötürüm bırakılamazdı.[33]

Romanus skandalı istisnai bir vakaydı. Bu boyutlardaki yolsuzluk imparatorluğun bütün idaresine hâkim değildi ve en sonunda diğer komplocular da zaman içinde yakalanıyordu. Fakat dördüncü yüzyıl imparatorluğuna daha parlak bir ışık saçmak için her zamanki gibi istekli bazı modern bilim insanları tarafından bu olay pek de önemsenmemiştir. Oysaki mümkün şeyleri ortaya koymuştu. Öte yandan modern insanlar için yolsuzluk örneği olarak görülecek bazı davranışlar Romalılar için kesinlikle kabul edilebilir şeylerken Romanus ve Palladius bunun çok daha ötesine geçmişti. En önemlisi de hükümetin ne kadar kötü işleyebileceğini gösteriyordu. Sadece yağmacı gruplara

32 Ammianus Marcellinus 28. 6. 1–30.

33 A. Sherwin-White, *The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary* (1966), s. 80–82, 525–528.

dair gerçek bir sorun için hiçbir şey yapılmamış olmakla kalınmamış, ayrıca imparator da gerçekten ne olduğunu asla öğrenememişti.[34]

Hükümet sistemi, imparatorlardan beklenen şeylerin çoğunu yerine getiriyordu. Bu, orduyu desteklemek için yeteri kadar kaynaktan yararlanma fırsatı tanıyordu. Hükümet sisteminin karmaşık yapısı ve bölünmüş sorumlulukları da imparatorları gasıplardan koruyordu. Bürokrasi kademeli şekilde kontrolden çıkacak kadar büyümüştü. Devlet daireleri güç için çekişebiliyordu fakat uzun süre boyunca boyutu nadiren azalıyordu. Devlet görevlileri zenginlik, prestij, onur ve ayrıcalıklar kazanmak için kariyer peşinde koşuyordu. İmparatorluğun etkin şekilde yönetilmesi, bürokrasi içindeki bireyler ve departmanlar için çok uzak bir hedefti. İnsan doğası her zamanki gibi işliyordu ve bir hedef en gerekli yerinden çok uzakta kalıyordu. Hükümet, imparatorluğun günlük idaresi için gerekli şeylerle artık her zamankinden daha fazla mücadele ediyordu. Valens'in saltanatının son yıllarında hükümetin bir krizle baş edebilmekten çok uzakta olduğu ortaya çıkacaktı.

34 Örnek olarak bir tartışma için bkz. P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005), s. 103–110, burada olay dördüncü yüzyıl idaresinin bir yansımasından ziyade antik dünyadaki kötü iletişim ağının genel bir sorunu olarak görülür.

13
GOTLAR

"Artık güneş daha da yükseğe tırmanmıştı... [ve] Romalılar da açlık ve susuzluktan zayıflamıştı; teçhizatlarının ağırlığının yükü altında eziliyorlardı. En sonunda, büyük bir barbar saldırısı savaş hattımızı paramparça etti... Bazıları, kendilerine kimin vurduğunu göremeden öldü, kimisi saldırganların bütün ağırlığı ile ezildi, hatta kendi silah arkadaşları tarafından öldürülen bile vardı... İmparator, sıradan askerlerin arasındaydı; o sırada bir ok yedi ve kısa süre içinde son nefesini verdi -ya da böyle düşünülüyordu, çünkü kimse onu gördüğünü ya da yakınında bulunduğunu iddia etmemişti. İmparatorun cesedi daha sonra hiçbir zaman bulunamadı." – *Ammianus Marcellinus'un Hadrianopolis bozgununa dair anlatımı.*[1]

17 Kasım 375 tarihinde İmparator Valentinianus, Yukarı Tuna bölgesinde bulunuyordu. O gün, Quadi kabilesinden (kısa bir süre önce Roma'nın Pannonia eyaletlerine akın düzenleyen Marcus Aurelius'un eski düşmanları) şeflerin olduğu bir heyet kabul etti. Valentinianus'un seferleri çoğunlukla güç kullanmaktan ziyade diplomasi odaklıydı. Asabi bir adam olarak biliniyordu. Bu ise dördüncü yüzyılda Illyricum bölgesinden çıkan kişilerin kolayca sinirlenen ve kötü eğitimli kişiler olduğu yönündeki yerleşik önyargının ötesine geçen bir şeydi. Kabile şefleri, yapılan akınların kendi rızaları olmadan yabancı gruplar tarafından düzenlendiğini ve son zamanlarda inşa edilen yeni Roma

1 Ammianus Marcellinus 31. 13. 10–12.

tahkimatlarının aslında kışkırtıcı olduğunu iddia ettiğinde imparator böylesi bir küstahlık karşısında çileden çıktı. Hararetli bir konuşma yaptığı esnada Valentinianus felç geçirdi ve öldü. Elli dört yaşındaydı.[2]

Birkaç yıl önce Valentinianus, büyük oğlu Gratianus'u Augustus ilan etmişti. Bu delikanlı artık on altı yaşındaydı ve babası onu Trier'de bırakmıştı. Küçük kardeşi II. Valentinianus ise daha dört yaşındaydı fakat o da Tuna bölgesindeki askerler ve bürokratlar tarafından hemen Augustus ilan edildi. Bunu ne Valens ne Gratianus onaylamıştı ancak çocuğun imparator ilan edilişini kabul etmeyecek kadar muktedir değillerdi. Valentinianus ve onun vasıtasıyla Valens de kıdemli bürokrat ve subaylardan müteşekkil etki sahibi bir grup tarafından imparator seçilmişti. İktidarları boyunca bu iki kardeş, söz konusu kişileri mutlu etmek konusunda dikkatli olmak zorundaydı. En önde gelen devlet görevlilerinden bazılarının, geçmişte normal olandan çok daha uzun şekilde yıllar boyunca görevde kalması dikkate değerdir. Özellikle de İmparator Iulianus'un iktidarına, yüksek makamlardaki kişilerin sürekli değişmesi damga vurmuştu. Deneyimli devlet görevlilerinden müteşekkil seçkin hizipler, her bir imparatorun kontrol ettiği bölgelerdeki idareye egemendi. Sadece kendileri üst makamları tekelinde bulundurabileceklerinden emin olmadıkça bu insanların idare sistemini tek bir imparatorun yönetimi altında yeniden birleştirmek gibi bir arzusu yoktu. Valentinianus ve Valens hanedanlarının tamamen güvende olması için çok yeni olduğunun ve kıdemli devlet görevlilerinin görüşlerine saygı duymaları gerektiğinin farkındaydı. 375 yılında yeteri kadar kıdemli bazı kişiler, Valens ve Gratianus'un elini zorlamak amacıyla II. Valentinianus'un sözde kontrolü altında ayrı bir saray yönetimi ve idare sistemi istediklerine karar verdiler.[3]

Bir kez daha imparatorluk üçe bölündü. Valens, doğu eyaletlerinin yönetiminde kaldı. II. Valentinianus'a İtalya ile Kuzey Afrika verildi. Illyricum da teknik olarak bu bölgelere dahildi fakat pratikte burası ve batı yakasının geri kalanı Gratianus'un kontrolündeydi. Gratianus yaşına rağmen iktidarının en başından beri sınırlarda faaldi ve babasının cezalandırma seferlerini ve zorla uyguladığı diplomasisini devam

2 Ammianus Marcellinus 30. 6. 1–6.

3 Üst düzey subay ve bürokratların egemenliği için bkz. D. Potter, *The Roman Empire at Bay, AD 180–395* (2004), s. 533–546.

ettiriyordu. Şimdilik, imparatorluk saraylarını kontrol eden devlet görevlileri biri genç, ötekisi çocuk yaştaki imparatorların yönetiminden memnundu ve bunu devam ettirme güçlerine sahiplerdi.[4]

GÖÇMENLER

376 yılında büyük bir Got grubu Tuna Nehri'nin karşı kıyısına yığıldı. Bu bir yağmacı sürüsü değildi, hareket hâlindeki bir halktı. Kadınlar ve çocuklar dahi yük arabalarında seyahat ediyordu. Hepsi kendileri için bu ismi kullanmıyor olsa da Tervingi olarak anılıyorlardı. Tervingi kabilesinin başla bir büyük grubu daha vardı. Kaynaklarımızda en azından yarım düzine farklı Got grubu bilinmektedir, belki de çok daha fazlası mevcuttu fakat bunlar kaydedilmemişti. Gotlar da tıpkı Alamanlar, Franklar ve diğerleri gibi son derece bölünmüş halklardı; çok sayıda farklı krala, şefe ve devlet görevlisine sadık kabilelere ve diğer gruplara ayrılmışlardı. Beşinci yüzyılda Ostrogotlar ve Vizigotlar tarafından Roma topraklarından yeni krallıklar oluşturulacaktı. Bu grupların Valens'in zamanında bu veya başka bir isimle zaten mevcut olduğuna dair bir delil yoktur. 370'li yıllardan daha önceki kaynaklarda yer alsalar da Vizigotlar ve Ostrogotlar bir nesil daha geçmeden ortaya çıkmayacaktı.[5]

Tervingi kabilesi, imparatorluk topraklarına geçmelerine izin vermesi için Valens'e elçiler gönderdi. Bu insanlar kendilerine, tercihen Trakya'da toprak verilmesini ve burada yerleşmeyi istiyorlardı. Karşılığında ise imparatorun ordusuna asker sağlama sözü veriyorlardı. O zaman imparator Antakya'daydı çünkü Armenia'nın kontrolüne dair Perslerle devam eden bir sürtüşme mevcuttu, dolayısıyla kaçınılmaz olarak cevap bir ya da daha fazla aylık gecikmeyle cevap geldi. Valens'in Got kabilelerle geçmişteki ilişkileri her zaman olumlu değildi. İktidarının başlarından beri bir gerginlik havası vardı. 365 yılında üç bin kişilik bir Got savaşçı grubu, Procopius'un çağrılarına cevap vermişti. Bunlar bir fark yaratmak için çok geç gelmişlerdi ve yaptıklarının

4 N. Lenski, *The Failure of Empire: Valens and the Roman state in the Fourth Century AD* (2002), s. 14–45, özellikle s. 56–67.

5 Bkz. P. Heather, *Goths and Romans* 332–489 (1991), s. 12–18, 84–121, *The Goths* (1996), s. 51–93; H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 69–72; M. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars* (2007), s. 43–70; T. Burns, *Barbarians Within the Gates of Rome* (1994), özellikle s. 303–304, n. 117.

mazereti olarak Constantinus ile eski anlaşmalarını, ne kadar uzaktan da olursa akrabalarından birini desteklemek suretiyle onurlandırma yükümlülüğü hissetmelerini öne sürdüler. Bunun gerçek olup olmadığını söylemek zordur. Roma iç savaşları, imparatorluk dışındaki savaş beyleri için hep kafa karıştırıcı olmalıydı. Bunlar ayrıca kâr sağlamak için büyük fırsatlardı. Procopius'un tarafına geçen Gotlar da eğer zafer kazanmasına yardım ederlerse onun kendilerine karşı daha cömert olacağını düşünmüş olabilir.[6]

Bu mazeretlerden Valens hiç etkilenmedi ve sonraki üç yaz mevsimini Tuna bölgesinde sefer düzenleyerek geçirdi. Çok az savaş vardı çünkü Gotlar çatışmaya girmekten kaçınıyor ve dağlara sığınıyordu. Yine de Romalıların güç gösterisi, bir müzakere yapılmasını zorlamak için yeterliydi. Valens, Tuna Nehri'nin karşısında bulunan dubalı bir orta yolda Tervingi Kralı Athanaric ile toplantı yaptı ve kralın Roma topraklarında hiçbir zaman yerleşmeme yeminine saygı gösterdi. Her iki taraf da nehrin kıyılarında askerî birliklerini konuşlandırmıştı. Valentinianus bir keresinde bir nehir teknesinde de benzer konuşmalar yapmıştı fakat her durumda, bu şekilde görüşme yapma isteği söz konusu barbar liderlere bir nevi eşitlik sağlamıştı. Geleneksel olarak Roma'nın temsilcileri, imparatorluğun ezici üstünlüğünü açıkça ortaya koyacak bir şekilde müzakere yapar, düşmanlarının kendilerine gelip bir kürsü ve lejyon safları önünde boyun eğmesini sağlardı. Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru genellikle bu tür gösterilerde ısrarcı olmaktansa hızlıca bir barış elde etmek daha önemliydi.[7]

Valens, Perslerle artan gerilimle ilgilenebilmek için Gotların sakin kalmasına ihtiyaç duyuyordu. Gotlar, barış ortamını sürdürme ve artık Roma'dan ödenek almama konusunda anlaşma yaptılar. İlk izlenime göre bu, Got kabile şefleri için açık bir cezaydı fakat, hediye ekonomisi modelinin işlediği bir toplumda bir dış güçten herhangi bir şey almak açık bir bağımlılık işaretiydi. Onlar bunu önemli bir kazanım olarak görmüş olabilirler. Benzer şekilde, sınır ötesindeki iki belirli bölgede yapılan ticaretin kısıtlanması da muhtemelen bu noktalarda kontrolü olacak şekilde

6 Ammianus Marcellinus 31. 3. 8–4. 4. Procopius'a verilen destek için bkz. Ammianus Marcellinus 26. 10. 3, Heather (1991), s. 101–102, 109, 116; Kulikowski (2007), s. 112–118.

7 Ammianus Marcellinus 27. 5. 7–10, Bölüm. 30. 3. 4–6.

konuşlanan Got liderlerin gücünü daha da artırmıştı. Athanaric büyük ihtimalle, 369 yılında yapılan anlaşmadan çok tatmin olmuştu. Valens gibi Tervingi kralı ve Gotlar da diğer sorunlarla mücadele ediyordu.[8]

Hunların kökeni büyük bir gizemdir ve bu tartışmayı Hunların imparatorluğa doğrudan saldırdığı zaman (bkz. s. 404) incelemek en iyisidir. 376 yılında Romalılar, Hunların varlığından pek haberdar değildi. Yabanıllıklarına ve hiç insan gibi davranmadıklarına dair çılgınca hikâyeler anlatılıyordu. Dazlak kafaları ve sakalsız yüzleriyle çirkin ve şekilsizlerdi. Muhteşem at binicileriydiler ve iki ayakları üzerinde zar zor yürüyorlardı. Hiç mahsul yetiştirmiyorlardı. Süt ve atlarının eyerlerinin altlarına koyarak ısıttıkları çiğ etle besleniyorlardı.

> Hunların hiçbir sabit evi yoktur; hane tanrıları, kanunları, sabit bir hayat tarzları yoktur. Sanki kaçak gibi içlerinde yaşadıkları yük arabalarıyla her zaman oradan oraya giderler... Tıpkı şuursuz hayvanlar gibi doğru ve yanlış ayrımları yoktur; ağızları yalan doludur ve yan çizerler; herhangi bir din veya inançları yoktur.

Barbarlık konusundaki bütün önyargılar yeniden canlanmış ve tekrarlanmıştı fakat bu tür hikâyelerin yayılması bozkırlardan gelen bu göçebelerin yaydığı korku hakkında bir fikir verir. Bir kez daha söylemek gerekirse Hunları tek ve birleşik bir halk olarak düşünmemeliyiz. Birçok alt gruba bölünmüş ve farklı liderlere hizmet ediyorlardı. Bu dönem birkaç kralın gücü artıyor olabilirdi fakat dördüncü yüzyılın ikinci yarısındaki Hun saldırıları düzenli ve organize saldırılar olarak görülmemelidir. Hunların, komşularına karşı yaptığı akınların boyutu ve sıklığında bir artış söz konusuydu.[9]

Hunların ortaya çıkışı bölgedeki kabileler içi ve kabileler arası güç mücadelelerine yeni bir etken katmış ve tehdit kadar fırsatlar da yaratmıştır. Yerel kabile şefleri, Hun yağmacı gruplarına karşı koymakla bu grupların desteğini kazanmak amacıyla Hun liderlerle müttefiklik yapma fırsatı kollama arasında bir tercih yapmak durumunda kalmıştı. Bu şekilde, bazı Got kabile şefleri rakiplerini yenebildi ve kendi güçlerini büyütebildi.

8 Heather (1991), s. 118–121; Kulikowski (2007), s. 117; Burns (1994), s. 15–19; Wolfram (1997), s. 64–65.

9 Ammianus Marcellinus 31. 2. 1–12, alıntı için bkz. 10–11. P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005), s. 146–153, (1996), s. 97–104.

Diğerleri ise acı çekti, öldürüldü, evlerinden sürüldü ya da düşmanlarına itaat etmek zorunda kaldı. Hunların Karadeniz etrafındaki bölgelerde belirmesinin etkisi bu bölgelerdeki savaşları daha belirleyici hâle getirecekti. Kendileri de bozkırlardan gelen bir başka göçebe halk olan Alanlar bu darbeyi ilk hisseden halk olacaktı ve zaman içerisinde bütün liderleri ya kaçacak ya da Hun kralların derebeyliğini kabul edecekti. Sırada Gotlar vardı ve yine aynı direniş ve müttefiklik döngüsü tekrarlanacaktı. Zaman zaman Hunlar da farklı Got grupları arasındaki mücadelelerde iki tarafça paralı asker olarak kullanılıyordu. Bu, Got kralların bozkırlardan gelen acımasız atlılara karşı yaptığı kahramanca ve umutsuzca bir direniş gibi bir şey değildi. Bazı Gotlar, yeni saldırgan komşularıyla hemen uzlaşıyor ve diğer Gotlara karşı birlikte savaşıyordu.[10]

Athanaric Hunlara karşı savaştı ve yenilgi aldı, tıpkı Valens'ten kaçmak için yaptığı gibi dağlara çekildi. En azından şimdilik, yeminini bozmama ve imparatorluk topraklarına sığınmama konusunda kararlıydı. Tuna Nehri'ne yaklaşan ve imparatorluk içine alınmak isteyen Tervingi grubundan başka bir grup da vardı. Kaynaklarımızda Alavivus ve Fritigernus olmak üzere iki tane kabile şefinin ismi zikredilir fakat güçlerinin mutlak olmadığı açıktır, bunlar göçebelerle savaşçı grupların arasındaki en güçlü ve en çok etki sahibi iki liderlerdi. Tek bir büyük kafilenin imparatorluğa doğru yuvarlandığını düşünmek de yanlış olacaktır. Diğer her şey kadar tedarik gibi pratik nedenlerle de birçok farklı grup aynı genel güzergâhlarda seyahat ediyor ve ancak Tuna Nehri üzerindeki geçiş noktalarına geldiklerinde bir noktaya yığılıyordu. Bunlar gevşek bir gruptu, Hunlardan bazı kaçaklar veya kendi halkları arasındaki düşmanlar vardı. Ötekileri ise büyük ihtimalle imparatorluk sınırları içinde daha rahat bir hayat yaşamak isteyen kişilerdi. Roma ordusunda görev yapmak birçok savaşçı için cazip bir olasılıktı, özellikle de kabile şefleri imparatorluk hizmetinde ümit verici bir kariyer hedefliyordu.[11]

Orada toplamda ne kadar insanın bulunduğunu bilmiyoruz. Geç ve güvenilmeyen bir kaynağa göre toplamda 200.000 kişi vardı fakat bu muhtemelen büyük bir abartıdır. Ammianus, sınırda Romalı askerlerin

10 Ammianus Marcellinus 31. 3. 1–8; Heather (1996), s. 98–102; Kulikowski (2007), s. 124–128; Gotların paralı Hun askerleri kullanması için bkz. 31. 3. 3.

11 Bazı kısa yorumlar için bkz. S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire AD 284–641* (2007), s. 81–84.

sayamayacağı kadar çok kişi olduğunu söyler. Bir modern çalışmadaki tahmine göre 10.000 savaşçı ile bunun dört veya hatta beş katı kadar da kadın, çocuk ve yaşlı vardı. Bu yeterince makuldür fakat tahminden fazlası da değildir. Söz konusu grubun daha büyük ya da küçük olması kuvvetle muhtemel. Benzer şekilde, yetişkin erkeklerin geri kalanlarına oranını tahmin etmek de güçtür. Açıkça görülüyor ki şiddetten kaçan bir toplulukta savaşçı olmayanların oranı, askerî hizmet peşinde koşan kitlelere göre daha fazla olmalıydı. Tervingi kabilesi sınıra yaklaştıktan kısa süre sonra Romalılar, bir diğer büyük Got kitlesinin yine benzer bir amaçla imparatorluk topraklarına yaklaştığını fark etti. Bunlara Greuthungi deniyordu, bu isimle hareket eden tek kitleydiler.[12]

Yaklaşık 1.700 kilometrelik bir yolculuktan sonra Tervingi elçileri Antakya'dan döndü. Valens'in huzuruna çıkmışlardı, imparator da isteklerini kabul etmişti. Ammianus, bu göçmenlerin değerli bir kazanç olacağı yönünde danışmanlarının imparatoru kolayca ikna ettiğini söyler. Ordu için hazır bir asker kaynağı olacaklardı. Bu, diğer eyaletlerden toplanacak erlere altın olarak ödenen maaşı hafifletebileceği anlamına geliyordu. Bu şekilde, imparatorluk hem paraya hem askere sahip olacaktı. Persia ile süren gerginliğin, Valens'in istese bile Tervingi kabilesinin girişini engelleyemeyeceği yönünde modern tarihçiler tarafından öne sürülen bir görüş vardır fakat antik kaynaklarda bunu destekleyen bir bilgi yoktur. Kısa süre sonra imparator, Greuthungi kabilesinin yaptığı benzer bir talebi reddetti. Bu iki gruba neden farklı davranıldığı tam olarak bilinmiyor. Otoritelerin bu kadar fazla insanı yönlendirme kabiliyeti olmadığı, diğer taraftan Tervingi kabilesine Romalıların onları kabul etmek mecburiyetinde kalmadığını vurgulamak için bir güç gösterisi yapıldığı tahminleri vardır. Bir diğer ihtimal de geçmişte bu kabilenin liderlerinin Roma ile ilişkilerinde zorluklar yaşamasıdır.[13]

12 Ammianus Marcellinus 31. 4. 6; Eunapius, fragman 42'de 200.000 sayısı verilir. Bir tartışma için bkz. Heather (1991), s. 139, Kulikowski, s. 130–131, H. Delbruck, *The Barbarian Invasions* (1980), s. 275–276. Kıyas etmek için, Iulius Caesar da göç hâlindeki 368.000 Helvetii'den yaklaşık 92.000 yetişkin erkeğin silah taşıyabilecek durumda olduğunu söyler. Bkz. *Bellum Gallicum* 1. 29.

13 Ammianus Marcellinus 31. 4. 1–9, 12–13; Heather (1991), s. 128–135, (2005), s. 158–163, burada, Persia ile devam eden sorunlar nedeniyle Romalıların Tervingi kabilesini kabul etmekten başka seçeneği olmadığı öne sürülür. Ayrıca bkz. Kulikowski (2007), s. 128–130; Lenski (2002), s. 325–328, 345–347; Wolfram (1997), s. 81–82; G. Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568* (2007), s. 165–176.

İmparatorluk dışından kabile üyelerini eyaletlere almak yeni bir şey değildi. Diocletianus ve Constantinus böyle yapmayı tercih eden birçok imparatordan ikisiydi. Daha önceden Roma'ya düşman halklar, artık bir tehdit unsuru olmasınlar ve zaman içinde vergi ödesinler veya orduya asker sağlasınlar diye daha verimli topraklara nakledilmişti. Roma otoritelerinin benzer tutumları oldukça geriye, Cumhuriyet döneminde sınır bölgelerinin daha da uzaklarda tesis edildiği zamanlara kadar gider. Milattan sonra birinci yüzyılda bir senatör valisi gururlu bir şekilde "Tuna Nehri'nin ötesinde yaşayan 100.000 kadar insanı, karıları ve aileleriyle birlikte Roma'ya vergi ödeyecek bir konuma getirdiğinden" bahsetmişti. Her zamanki gibi buradaki sayı abartılmış olabilir fakat şurası açık ki bu, önemli bir kalabalıktı ve valinin en büyük başarıları arasında yer alıyordu.[14]

Lakin bütün göçmenler de kabul edilmiyordu. Iulius Caesar, Galya'daki seferlerinin başında Helvetii adındaki bir kabileye, Galya'da yerleşmek için eyaletin içinden geçme izni vermemişti. Bunlar zorla gitmek istediklerinde onları geri püskürtmekle kalmamış ayrıca (Roma'nın müttefiklerini yağmaladıklarını iddia ederek) Helvetii kabilesini kovalamış, savaşta yenmiş ve evlerine geri göndermişti. Bu, büyük zaferler ile şan kazanma ihtiyacı duyan hırslı bir komutanın verdiği özellikle sağlam bir cevaptı. Yine de bu kadar nadir bir şey değildi, göç eden grupların Roma topraklarına girmesine izin verilmediği ya da güç kullanarak püskürtüldüğü birçok başka örnek de vardır. Burada tercihin her zaman, kararlarını kabul etmeyi reddedenleri acımasızca bastıracak Romalı otoritelerin elinde bulunması gerekiyordu. Birçok vakada söz konusu insanlar daha öncesinden Roma ordusu tarafından kesin olarak yenilmişti. Diğer zamanlarda ise itaat etmeleri daha sembolikti ve barbar liderlerinin itaat ettikleri şeklindeki hareketleriyle Roma'nın kudreti sergileniyordu. Esasında göçmenlerin ilk başta Roma'ya teslim olması gerekiyordu. Bundan sonra, genelde tarımın devre dışı kaldığı ya da imparatorluk mülkünün bir parçasındaki geniş alanlara küçük gruplar şeklinde yerleştiriliyorlardı. Bu tür yerleşim yerlerinin büyük kısmı oldukça başarılı oluyordu. Barbar kolonicilerin kesin yasal statüsü değişiyordu,

14 *ILS* 986 bkz. Campbell (1984), s. 360–361. Yabancı grupların imparatorluk topraklarına yerleştirildiği önceki örnekler için bkz. S. Dyson, *The Creation of the Roman Frontier* (1985), özellikle s. 105–108, 172–173, 205–206.

mağlupların soyundan gelenler, Caracalla'nın herkese Roma vatandaşlığı verirken dahil etmediği az sayıdaki gruptan biriydi.[15]

Tervingi kabilesi yenilgiye uğratılmamıştı fakat kendisinden bir talepte bulundukları için İmparator Valens'in bu talebi karşılama kararı, daha önce görülmemiş ya da mantıksız bir şey değildir. Anlaşmanın detaylarına ve göçmenlerin yerleşimine dair kesin koşulların bilgisine sahip değiliz. Görünüşe göre koşullardan biri, Gotların Hıristiyanlığa geçmesiydi. Gotlar, Valens'in de benimsediği Ariusçu Hıristiyanlığı kabul ettiler. Daha sonraki bir kaynağa göre bu kabile üyeleri silahsızlandırılacaktı fakat olayın çağdaşı Ammianus böyle bir şeyden bahsetmez. Her ne kadar silahları teslim etme gösterişi esasen sembolik bir hareket olsa da bunun, anlaşmanın bir parçası olması muhtemeldir. Nihayetinde, Tervingi çok sayıda silaha sahipti. Gotları Tuna'nın karşısına geçirmek önemli bir vakit aldı, normalde bu kadar fazla tekneye çok az ihtiyaç duyulurdu. Nehirde devriye atan deniz filosu da yardımcı oldu fakat tayfaları öyle çok fazla değildi ve tekneler bu kadar fazla insanı ya da kocaman yük arabalarını taşımak üzere tasarlanmamıştı. Gotların büyük kısmı, bu amaçla inşa edilmiş sallarla karşıya geçti fakat söylenene göre az sayıda Got yüzmeye çalışmış ve boğularak ölmüştü.[16]

FELAKETE GİDEN YOL

Barbar gruplarını imparatorluk topraklarına almak ve eyaletlerde yerleştirmek için çok köklü uygulama yöntemleri vardı. Fakat işler en başından beri Tervingi için iyi gitmedi. Muhtemelen kabilenin silahsızlandırılması konusunda Romalı subayların bir ihmalkârlığı bulunuyordu. Meselenin neredeyse diğer her yönünde ise tembellik, beceriksizlik ve yolsuzluk söz konusu olmuştu. Ammianus sahadaki ve komutadaki iki subayı suçlar: Bunlar, Trakya'daki sahra birlikleri komutasındaki *comes* Lupicinus ile serhat birliklerini kontrol eden *dux* Maximus'tu. En temel problem yiyecekti. Tervingi kabilesi Valens'ten cevap beklerken

15 Iulius Caesar ve seferine dair bkz. A. Goldsworthy, *Caesar: The Life of a Colossus* (2006), s. 212–223 = (2007), s. 256–271. Teslim olmalara dair bkz. Heather (1991), s. 109–113; Burns (1994), s. 12–13, 86, *Rome and the Barbarians, 100 BC-AD 400* (2003), s. 245–247; Wolfram (1997), s. 56–57.

16 Zosimus 4. 20. 6 Romalı subayların Gotları silahsızlandıramadığını söyler. Bir tartışma için bkz. Burns (1994), s. 24; Kulikowski (2007), s. 130.

ve nehri geçiş süreci esnasında kendi yiyeceklerini kullanmış olabilir. Romalıların bunları beslemesi bekleniyordu fakat Gotlara verilen şey hiç yeterli değildi. Belki de hiç yiyecek bulunmuyordu. Tervingi kabilesi sayı bakımından oldukça büyük bir Roma taktik ordusuna eşitti. Böyle bir kuvvetin ihtiyaç duyduğu tahıl ve diğer yiyecekleri toplamak genelde birkaç yıl alırdı. Tuna bölgesindeki subayların hazırlık yapmak için en fazla birkaç ayı vardı. Yine de devlet, tarımsal üretim ürünlerinden önemli miktarda vergi almıştı ve askerlerin, saray mensuplarının ya da devlet görevlilerinin kullanımına hazır şekilde etrafı surla çevrili şehirler ve ordu üsleri içindeki tahıl ambarlarında üretim fazlası mahsulleri stoklaması bekleniyordu. Eğer Tervingi kabilesinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kaynak bulunmuyorsa o hâlde bu insanları kabul etme kararı son derece mantıksız gibi görünüyor. Belki de kaynaklar vardı fakat doğru yere aktarılmamıştı. İmparatorun, Gotları kendilerine bağımlı tutmaya devam etmek için subay ve görevlilerine, onlara verilen yiyecekte kısıtlama yapmasını emrettiği iddiasına inanmak zordur çünkü bu oldukça riskli bir stratejiydi. Belki de böylesine tehlikeli bir kararı alanlar, sahada bulunan askerî ve sivil görevlilerdi. Eğer öyleyse kesin olarak bundan kâr etmek istemişlerdir. Ammianus'un söylediğine göre bir keresinde Lupicinus, barbarların paralarını karaborsadan yiyecek sağlama karşılığında zorla aldığını ve çok daha kötü bir ticareti başlattığını söyler. Gotlar, çok az derecede köpek eti için kendi çocuklarını satabilecek kadar umutsuzlardı. Bir köpeğe bir çocuk veriliyordu ve Lupicinus'un adamları geniş bir bölgeden başıboş köpekleri toplayabilecek kadar iyi organize olmuştu.[17]

Tervingi kabilesi yavaş yavaş Marcianopolis şehrine hareket etti. Görünüşe göre Lupicinus'un burada karargâhı vardı. Bu insanlar şehre ve şehrin pazarına alınmadı, yalnızca dışarıda belli bir mesafede kamp kurmalarına izin verildi. Yürüyüşü denetlemeleri için sınırda bulunan çoğu Roma birliğinin bölgeye çekilmesi sınırı ciddi anlamda boşaltmıştı. Kendilerine giriş izni verilmeyen Greuthungi kabilesi bir noktada

17 Ammianus Marcellinus 31.4.11, 5.1–2. Bkz. Heather (1991), s. 140–142; Kulikowski (2007), s. 130–131, bu iki kaynak da Gotları kontrol altında tutabilmek için onlara gıda kısıtlaması yapıldığını öne sürer. Bu yönde bir delil yoktur, ayrıca bu son derece riskli bir plan olurdu. Ayrıca bkz. Lenski (2002), s. 348–355. İmparatorluk seferlerinin hazırlıkları için bkz. H. Elton, *Warfare in Roman Europe: AD 350–425* (1996), s. 236–238.

imparatorluk topraklarına girmişti ki Tervingi kabilesine yardım etmek için Roma devriye gemilerinin bir yere toplanması, Tuna Nehri'nin büyük kısmının izlenmediği anlamına geliyordu. Romalı otoriteler hızla durumun kontrolünü kaybetti. Ya yeteri kadar asker yoktu ya da bunlar kötü konuşlandırılmıştı. Lupicinus, Tervingi liderlerini bir ziyafete davet ettiğinde Marcianopolis'teki durum da çoktan gergin bir hâl almıştı. Roma sınır diplomasisinde bu tür toplantılar sıkça görülüyordu ve daha önce de gördüğümüz üzere bunlar hainlik yapmak için bir fırsattı. Lupicinus'un, kabile şeflerini tutuklamak ya da öldürmek isteyip istemediğini bilmiyoruz. Oldukça uzun bir gecikme olduğu düşünülürse, imparatorun açık emirlerine göre hareket etmiş olması muhtemel değildir.

Askerler, şehir halkı ve Gotlar arasında çıkan bir tartışma küçük bir çarpışmaya dönüşünce şehir dışında sorun oluştu. Bir grup asker püskürtüldü. Bu noktada Lupicinus (Ammianus'a göre akşamın geç saatleriydi ve komutan çoktan sarhoş olmuştu) kabile şeflerinin hizmetkârlarının öldürülmesini emretti ve Got kabile şefleri de tutuklandı. Haberi, şehir dışındaki Got kamplarına ulaştığında bir gürültü koptu ve savaşa girenlere katılmak için daha fazla savaşçı geldi. Fritigernus ise akranlarının öfkesini sadece kendisini yatıştırabileceği konusunda Lupicinus'u ikna ederek salıverilmesini sağladı. Kaynaklarda Alavivus'a dair başka hiçbir şey söylenmez.[18]

Lupicinus toplayabileceği bütün birlikleri topladı ve şehirden yaklaşık 15 kilometre uzaklıktaki Tervingi kamp alanına yürümeye karar verdi. Bekleyen Gotlar, ordusunu püskürttü. Lupicinus kaçtı, iddiaya göre canını kurtarmak için dörtnala at süren ilk kişiydi. Bir savaş başladı ve hızla yayıldı. Kısa bir süre önce imparatorluk içine kabul edilen bir grup Got, doğuya hareket etmek, muhtemelen orduda hizmet etmek için Hadrianopolis'te bekliyordu. Şehir içinde birlik toplayan yerel bir devlet görevlisiyle sürtüşme yaşanmıştı, bu birlik içinde devlet silah atölyelerinde çalışan işçiler de vardı. Gotlar, aceleyle toplanan milis kuvvetlerini paramparça etti ve Fritigernus'a katılmadan önce yeni yapılan silahlarını yağmaladı. Birleşen Got ordusu Hadrianopolis'i kuşatmayı denese de

18 Ammianus Marcellinus 31. 5. 4–8; Heather (1991), s. 140–142, (2005), s. 164–165, burada büyük ihtimalle Valens'in Got kabile şeflerinin korunması emri verdiği öne sürülür. Ayrıca bkz. Lenski (2002), s. 325–328; Kulikowski (2007), s. 132–133; Burns (1994), s. 26. Romalıların ziyafet sofralarındaki hainliklerine dair kısa süre önceki örnekler için bkz. Ammianus Marcellinus 29. 6. 5, 30. 1. 18–21.

başarısız oldu. Geri çekildikleri zaman Fritigernus onlara somurtkan bir şekilde, "surlarla barış sürdürdüklerini" hatırlattı.[19]

Gotların bir kuşatma yapma yeteneği yoktu fakat daha da önemlisi savunulan ve müstahkem bir kasabayı ele geçirecek kadar uzun süre boyunca bir bölgede kalma maharetinden yoksunlardı. Yine de en büyük yiyecek stokları her zaman etrafı surla çevrili kasabalardaydı ve Gotlar da bu tür yerleri ele geçiremiyordu. Çok fazla aç kişi, kırsal alanda herhangi bir yerde mevcut bulunan ne varsa hemen tüketiyordu ve bu, insanları sürekli hareket hâlinde olmaya mecbur bırakıyordu. Fritigernus'un grubuna Greuthungi kabilesi ve Hadrianopolis'ten diğer grupların katılmasıyla Gotların sayıları oldukça artmıştı. Daha fazla bireysel katılım da oldu. Kimileri kısa bir süre önce yiyecek takası için satılmış ya da yıllar önce köle tüccarlar tarafından veya imparatorluk seferleri esnasında ele geçirilmiş Gotlardı. Trakya'da fazlaca yağma yapıldığı haberleri yayılınca diğer savaşçı grupları da bunlara katılmak için Tuna Nehri'ni geçti. Romalıların hâlen elinde bulunan birlikler bunu engelleyememişti. 377 yılında Fritigernus, ganimetlerden çokça pay vereceği vaadiyle Hun ve Alanlardan bile paralı askerler toplamıştı.[20]

Gotların sayısı ve gücü hızlı bir şekilde arttı. Aileleriyle birlikte bulunan göçebeler değil de büyük oranda istekli savaşçılardan müteşekkil son gelenler bilhassa önemli bir rol oynamışlardı. Birçoğunda artık iyi kalite Roma yapımı silahlar vardı ve büyük ihtimalle artık daha fazla Got, kabile ordularındaki standarttan daha fazla zincir zırh, vücut zırhı ya da miğfer takıyordu. Baskılı ortam ve düşman topraklarında aylar boyunca hayatta kalmaya çalışmak da Got liderlerin otoritesini ve birlikte çalışma yeteneğini artırıyordu. Bunların hiçbiri, Gotların kazanamayacağı bir savaşta çarpıştığı gerçeğini değiştirmiyordu. Tervingi ve Greuthungi kabilelerinin ana grupları, evleri olmayan göçebelerdi. Kendilerine katılan akıncıların tersine tekrar Tuna'nın ötesine geçemezlerdi. Sayıları ne kadar artarsa artsın askerî kuvvetleri ve kaynakları imparatorluğunkine göre çok azdı. Yapabilecekleri en iyi şey Roma otoritelerinin kendilerine toprak vermesini umut etmekti. En kötü sonuç yok edilmek, köle olarak satılmak ya da Roma ile barış yapıp tekrar kötü muamele görmekti. Fritigernus ve diğer liderler bunu anlamış ve en iyi umutlarının, güçlü

19 Ammianus Marcellinus 31. 6. 4.

20 Ammianus Marcellinus 31. 6. 1–8, 8. 1–10. Gotlar arasındaki bölünme için bkz. Lenski (2002), s. 336–338

bir konumdayken müzakere başlatmak olduğunu fark etmiş olabilir. Bariz bir askerî hedef gütmüyorlardı. Hiç bitmeyen erzak sorunuyla da birleşen bu durum, sonraki yıllarda Gotların amaçsızca oradan oraya dolanmasına yol açtı. Gotlar tek bir ordu olarak kalmadı; yem toplamak ve yağma yapmak için sürekli çok sayıda küçük gruba bölündüler. Roma birliklerinin tehdidine uğradıklarında farklı gruplar mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yeniden toplanmaya çalışıyordu.

Uzun vadede Romalılar bu savaşı kaybetmeyebilirlerdi fakat bu savaşı kazanmalarının kolay olduğu anlamına da gelmiyordu. Marcianopolis dışında aceleyle ve hazırlıksız bir şekilde saldıran Lupicinus, mağlup olmuştu. Diğer birlikler de garnizonlara dağıtılmış, düşmanlara karşı korumak için bölgedeki etrafı surla çevrili şehirlere serpiştirilmişti. İlk başta bütün yerel birlikler en önemli dağ geçitlerini tutuyordu. Gotlar, tıpkı Trakya ovasının tek bir parçasıymış gibi bu geçitlerde kalmıştı. 377 yılında, batıdaki Gratianus tarafından gönderilen ve doğudan gelen askerlerin bir araya getirildiği bir sahra ordusu kuruldu. Ayrı düşmüş Gotlara yapılan saldırılarda birçok kişi öldürüldü veya ele geçirildi. Böylece çokça başarı elde edilmişti. Hızlı hareket etmek ve sürpriz saldırılar yapmak bir kez daha Roma'nın en etkili taktiği olmuştu. Lakin zaman zaman Gotlar da aynı şeyi yapabiliyordu. Dibaltum (bugün Bulgaristan, Debelt) şehri dışında birçok Roma askerî birimi imha edildi.[21]

Romalılar çoğunlukla küçük askerî birimlerle operasyon düzenliyor ve dağınık hâldeki düşmanlara zarar veriyordu. Sadece bir kez, büyük bir Got kitlesine (tam olarak hangi grup olduğunu bilmiyoruz) saldırmak için toplanıp bir araya geldiler; Ad Salices kasabası yakınlarında büyük bir daire içinde katarlarıyla kamp kurmuşlardı. Romalılar toplanırken barbarlar da dağılan akıncı gruplarının çoğunu çağıracak zaman buldu. Romalılar en sonunda bir saldırı düzenlediğinde katar hattı etrafında şiddetli bir çarpışma yaşandı. Gotlar saldırı yaparak Roma savaş hattının sol kanadını yardı ve durum ancak yedek birlikler sayesinde dengelendi. Muharebede bir taraf galip gelemedi ve ağır zayiatlar verildi fakat birkaç gün sonra geri çekilen Romalılar oldu. Bundan sonra da taciz saldırıları stratejisine geri döndüler.

21 Ammianus Marcellinus 31. 7. 1–16, 8. 9–10, 11. 1–6. Savaşın bu evresi için bkz. Heather (1991), s. 142–146; Kulikowski (2007), s. 133–138; Burns (1994), s. 26–28; M. Nicasie, *Twilight of Empire* (1998), s. 233–242.

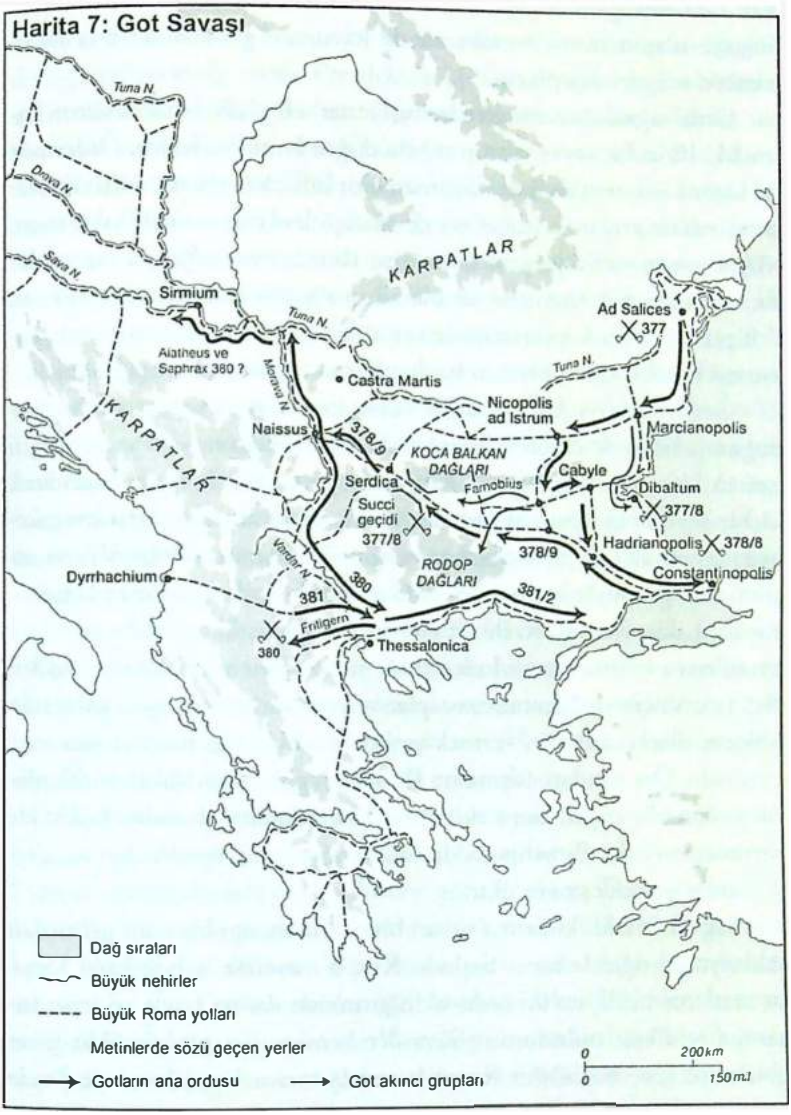
Valens 377 yılında Perslerle barış yaptı ve sonraki yıl Got sorunuyla mücadele etmek için Constantinopolis'e döndü. Bir sahra ordusu toplamıştı ve planı düşmanın ana kuvvetiyle karşılaşmadan önce Gratianus'un doğuya getireceği orduyla birleşmekti. Ne yazık ki batı ordusu geç kaldı. Gratianus'un muhafızlarından bir Alaman asker izne çıkmıştı ve bu adam kendi akranlarına doğuya doğru planlanan harekâttan söz etti. Alamanlar, Roma birliklerinin büyük kısmı hazır değilken eyaletleri yağmalayarak avantajı ele geçirmeye karar verdi. Gratianus bu işe karışan kabileleri cezalandırmak için kısa bir sefer düzenledi ve ancak işini bitirdikten sonra amcasına katılmak üzere yürüyüşüne başlayabildi.[22]

HADRIANOPOLIS VE SONRASI

Artık yaz mevsiminin sonlarına geliniyordu ve İmparator Valens de kendi başına ilerlemeye karar vermişti. Ağustos ayının başlarında Hadrianopolis'teydi, Fritigernus'un komutasındaki büyük bir Got birliğiyle mesafeyi kapatıyordu. Devriyelerinin raporuna göre düşman yaklaşık 10.000 askere sahipti. Bu, Gotların ciddi şekilde hafife alınmasıydı fakat Ammianus bize Got ordusunun gerçekte ne kadar büyük olduğunu da söylemez. Aynı zamanda imparatora gelen haberciler, Gratianus'un birkaç günlük yürüyüş mesafesinde olduğunu bildirdi. İmparatorun bazı kıdemli komutanları dikkatli olmasını tavsiye etti ve Gratianus'u beklemenin ve bu şekilde kesin bir zafer almanın en mantıklısı olduğunu öne sürdü. Diğerleri ise düşmanın bu kısmına karşı hızlı bir zafer alma fırsatı olduğunu iddia etti. Söylenenlere göre Valens, yeğeninin son zamanlardaki başarılarının ve kendi ordusunun küçük zaferlerinin gölgesinde kalmamak için, tek başına şan kazanmak istiyordu.

Fritigernus'un elçilerinden biriymiş gibi yapan Hıristiyan bir rahip geldiğinde Valens'in kendine güveni daha da arttı. Bu adam herkesin ortasında, Gotlara Trakya'da yerleşme izni verilmesini istedi fakat Fritigernus'un, imparatorun iyi niyetli olacağını garanti ettiği özel bir mesaj daha taşıyordu. Valens'ten etkileyici bir güç gösterisi yapmasını istiyordu, böylece kabiledeki akranlarını sakinleştirmek ve barışı kabul etmeye ikna etmek daha kolay olacaktı. Elçiye hiçbir cevap verilmedi ancak bu, Gotların gerginlik yaşadığının açık bir işareti gibi göründü. 9

22 Ammianus Marcellinus 31. 10. 1–18.

Harita 7: Got Savaşı
Tuna N.
Drava N.
Sava N.
KARPATLAR
Sirmium
Tuna N.
Alatheus ve Saphrax 380 ?
Morava N.
Castra Martis
Ad Salices
377
Tuna N.
Nicopolis ad Istrum
Marcianopolis
Naissus
378/9
KOCA BALKAN DAĞLARI
Cabyle
Serdica
Famobius
Dibaltum
377/8
Succi geçidi
377/8
Hadrianopolis
378/8
Vardar N.
378/9
Dyrrhachium
380
RODOP DAĞLARI
Constantinopolis
381
381/2
Frrligern
380
Thessalonica
Dağ sıraları
Büyük nehirler
Büyük Roma yolları
Metinlerde sözü geçen yerler
Gotların ana ordusu
Got akıncı grupları
0
200 km
0
150 mi

Ağustos 378 günü Valens, ordusunu Hadrianopolis'ten hareket ettirdi ve bir kez daha yük arabalarından müteşekkil büyük bir halka şeklini alan Got ordugâhına yürüdü. Roma ordusu, öğleden sonra olmadan bölgeye ulaşamamıştı ve askerler de kavurucu güneşin altında yürümekten yorgun düşmüştü.

Ordu sağa doğru dönerek konuşlanmaya başladı, böylece hattın başındaki birimler, savaş safının sağına doğru konuşlanacaktı. Önlerinde ise katar kampının önünde bulunan Got birlikleri yer alıyordu. Bunlar savaş narası atıyordu, diğerleri de kırsal alanlarda yangın çıkarmıştı, rüzgâr ateşin sıcaklığını ve dumanını Roma savaş saflarına taşıyordu. Bu, rahatlarını bozmasına ek olarak görüş alanlarını da kısıtlamıştı. Fritigernus, birçok süvarinin de yer aldığı büyük bir Greuthungi grubunun kendisine katılmasını beklediği için bu önemli bir gelişmeydi.[23]

Gotların lideri, bir kez daha Roma ile görüşme yapma talebi sunduğunda belki de ek birliklerin kendisine katılmasına izin vermek için zaman kazanıyordu. Diğer bir ihtimale göre, gerçekten de kazanacak hiçbir şeyi olmadığını, aksine, bir Roma imparatoruna karşı muharebede savaşarak çok şey kaybedebileceğini de anlamış olabilir. Valens, elçilerin ilk grubuyla konuşmayı reddetti çünkü çok anlaşılmaz konuşuyordu. Lakin Romalılar, ikinci elçi heyetine karşılık vererek onlardan, kendilerine rehine olarak kıdemli bir subaylarını vermelerini istediler. Belki de Valens de kaçamak cevaplar veriyor, ordusunun geri kalanının bölgeye ulaşmasına izin vermek ve böylece bir savaş hattı oluşturmak istiyordu. Öte yandan düşmanın Roma'nın güç gösterisine karşılık olarak teslim olmasıyla, kan dökülmeden zafer kazansa bundan kesinlikle memnun olurdu. Birbirine rakip liderlerin gerçek niyetleri her ne idiyse bunlar gerçekleşmeyecekti.

Sağ kanattaki iki Roma süvari birimi, herhangi bir emir gelmeden saldırıya geçtiğinde savaş başladı. Kısa bir mesafe içinde karşı karşıya saatlerce bekleyen iki ordu olduğu zaman daima böyle şeylerin yaşanma tehlikesi bulunurdu. Süvariler hemen geri püskürtüldü fakat görünüşe göre bu bütün Roma hattında taarruza geçilmesi yönünde his uyandırmıştı. Sol kanattaki birimler daha yeni gelmişti ve saldırıya katıldıklarında düzgün şekilde dizilim dahi almamışlardı. Piyadelerin cenahlarını koruması gereken süvari birimleri yerlerinde değildi. Bu

23 Ammianus Marcellinus 31. 12. 1–11.

yüzden piyadeleri savunmasız bırakmışlardı. Piyadeler, Got süvarileri ve bir grup Alan savaşçıları ile Greuthungi kabilesinin ani saldırısını karşılamak için tamamen hazırlıksızdı. Roma hücumu ivmesini kaybetmesine rağmen muharebenin bitmesinden önce daha uzun bir şiddetli çarpışma evresi vardı. Piyadelerin bir kısmı kuşatıldı. Bu birimler altüst olmuştu ve düzgün bir savaş hattı oluşturamayacak kadar sıkı konuşlanmıştı lakin bir süre daha direnmeye devam ettiler. Bir yıl önceki bir çarpışmada Romalılar, yedek birlikler göndermek suretiyle bir cenahın çöküşünü telafi etmişti. Bu kez ise ordu düzgün şekilde nizam almamıştı ya da kontrol altında değildi. İhtiyaç anında, yedekte beklemesi gereken bir kıta bulunamadı. Bunun sebebi büyük ihtimalle, bu yedek birliğin çoktan savaşa girmiş olmasıydı.

Taktiksel açıdan Roma ordusu umutsuz bir durumdaydı, en sonunda askerler pes etti ve kaçmaya başladı. Gotlar büyük bir şevkle kovalamacaya geçti ve bu dönemdeki muharebelerde hep olduğu üzere kaybeden taraf büyük kayıplar verdi. Roma ordusunun yaklaşık üçte ikisi yok edilmekle birlikte en az otuz beş *tribunus* (bazıları kıtalara komuta ediyordu, bazılarının ise komuta yetkisi olmasa da imparatorluk kurmay heyetiyle beraberdi) ve iki kıdemli komutan da öldü. İmparator Valens de muharebe alanında hayatını kaybetti, tıpkı bir yüzyıl önceki Decius gibi onun da cesedi hiçbir zaman bulunamadı. Ortalıkta dolanan bir hikâyeye göre imparator ve hizmetkârları bir çiftlik evine saklanmıştı. Gotlar içeriye giremediklerinde tek bir hizmetkâr dışında içerideki herkesi ile binayı da yakmışlardı.[24]

Hadrianopolis'te Valens'in ordusunun ne kadar büyük olduğunu bilmiyoruz, dolayısıyla toplam kaybın hesaplamasını da yapamayız. Modern dönemlerdeki çoğu tahmine göre Roma ve Got orduları yaklaşık 15.000 zayiat vermişti, yani yaklaşık olarak 10.000 Romalı askerin öldüğü düşünülüyor. Buradaki sayılar makul olsa da tamamen tahminidir. Ölen *tribunus*lardan kaç tanesinin askerî birimlere komuta ettiğini bilmiyoruz. Zira bu tür birimlerin ne kadar büyük olduğunu veyahut bir bütün olarak mı yoksa müfrezeler olarak mı teşkilatlandıklarını bilmediğimiz için bu zaten bize bir şey söylemeyecekti. Dahası birimlere komuta eden kaç tane *tribunus*un muharebeden kurtulduğu da bilinmiyor. Açıkça görülüyor ki Valens, ordusunun 10.000 kişilik

24 Ammianus Marcellinus 31. 12. 12–13. 19.

bir Got birliğiyle (Ammianus kesin bir şey söylememesine rağmen muhtemelen bunların hepsi savaşçıydı) baş edebileceğine güvenmişti. Her zamanki gibi yine, bu eşit bir sayı mı yoksa sayısal bir üstünlük mü bilmiyoruz. Söylenene göre Iulianus, Strazburg'da kendi ordusundan yaklaşık üç kat daha büyük bir orduyu yenmişti.[25]

Hadrianopolis büyük bir faciaydı. Kesin rakamlar her ne olursa olsun kritik nokta, doğu imparatorunun hemen ulaşabileceği Romalı askerlerin çok büyük bir kısmının öldürülmüş olmasıydı. Ammianus bu bozgunu, MÖ 216 yılındaki Cannae bozgunuyla kıyaslamıştır. Bu muharebede Hannibal yaklaşık 50.000 Roma askerini öldürmüş, 20.000 tanesini de tutsak etmişti. Hadrianopolis boyut olarak çok daha küçüktü fakat üçüncü yüzyıldan beri yabancı bir düşmana karşı alınan en kötü yenilgiydi. Şans faktörü de etkiliydi ancak Valens düşmana karşı savaşa girme konusunda kendisine çok fazla güvenmiş, akabinde son anda müzakere yapmayı düşünme konusunda kararsız kalmış ve saldırıyı kontrol etmeyi de başaramamıştı.

Gotlar büyük bir zafer kazanmıştı lakin bu zafer, kendi durumlarında uzun vadede hiçbir etki yaratmadı. Zira bir imparatorla müzakere yapmaları gerekiyordu, onu öldürmeleri değil. Muharebe sonrası Hadrianopolis'e saldırdılar. Şehir içindeki imparatorluk hazinesi ile erzakı ele geçirmeyi umuyorlardı. Bir hainlik yaparak şehri teslim edecek döneklerin kalkışmalarını ve her saldırıyı bertaraf etmeleri için Valens tarafından geride bırakılan yeteri kadar birlik, Gotlara karşı çıktı. Bir süre sonra Fritigernus ve savaşçıları, doğrudan Constantinopolis'i tehdit etmek üzere yola çıktı. Ona, Alanlar ve Hunların da yer aldığı daha fazla savaşçı grubu katılmıştı. Buna rağmen ordusu, şehrin devasa boyutu karşısında korkuya kapıldı. Constantinopolis şimdiden Roma, Antakya ve İskenderiye dışında her şehirden çok daha büyük bir yerdi.

25 Sayılar ve genel olarak Hadrinopolis Muharebesi için bkz. Heather (1991), s. 146–147; Burns (1994), s. 29–33, "The Battle of Adrianople: A Reconsideration", *Historia*, 22 (1973), s. 336–345; Kulikowski (2007), s. 139–143; Nicasie (1998), s. 241–253; Wolfram (1997), s. 84–87; Lenski (2002), s. 339, 354–355; W. Treadgold, *Byzantium and its Army*, 284–1081 (1995), s. 57; A. Jones, *The Later Roman Empire*, Vol. 2 (1965), s. 1425; J. Matthews, *The Roman Empire of Ammianus* (1989), s. 296–301, A. Barbero, *The Day of the Barbarians: The First Battle in the Fall of the Roman Empire* (2007), s. 93–112 ve Delbruck (1980), s. 269–284. Ayrıca bkz. Y. Le Bohec, *L'armée Romaine sous le Bas-Empire* (2006); G. Greatrex, *Antiquite Tardive*, 15 (2007). Genel olarak ayrıca bkz. R. Errington, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius* (2006).

Rahatsız edici bir başka şey de Saracen süvari birliklerinin yaptığı agresif huruç saldırılarıydı. Ammianus'un anlattığına göre bu atlılardan biri yarı çıplak şekilde çatışmaya girmiş, bir Got askerinin gırtlağını kesip öldürdükten sonra kanını içmişti. Bundan çok etkilenen Fritigernus ve adamları, surları kullanarak barış yapma uygulamasına geri döndü. Gotlar, muharebeye girmek için iş birliği yapmıştı (çok sayıda savaşçı sürüsü muhtemelen mevcut olmamasına karşın) fakat farklı kabile şeflerinin yönetimi altında çok sayıda ayrı grup olarak bölünmüş hâlde kalmaya devam ettiler. Bu ve her zamanki gıda sorunları yüzünden kısa süre sonra parçalara ayrıldılar ve yiyecek ile ganimet arayışı içinde bölgede yağma yapmaya başladılar.[26]

Hadrianopolis bozgununun haberleri diğer eyaletlere de gelince korku hızla yayıldı. Özellikle acımasızca yapılan bir dizi katliamda, imparatorluk topraklarında yaşayan Got grupları, isyan çıkarma ihtimallerine karşı, otoriteler tarafından silahsızlandırıldı ve katledildi. Bir süreliğine Gratianus resmen bütün imparatorluğun hükümdarı oldu çünkü genç kardeşi iktidarda bulunmak için hâlen çok küçüktü. Birkaç ay içerisinde (muhtemelen 379 yılında) kısa süre önce atanan Theodosius adındaki bir genelkurmay başkanını doğu eyaletlerinin Augustus'u ilan etti. Theodosius'un aynı adlı babası İspanyoldu ve Valentinianus döneminde seçkin bir askerî kariyer yapmış, Britanya ve Afrika'da zaferler kazanmıştı. Romanus'un kötü davranışlarını ifşa eden adam da ta kendisiydi. Lakin 375 yılında baba Theodosius, imparator tarafından mahkûm ve idam edilmişti. Belki de güvenilmeyen iş arkadaşları ölümünden sonra intikam almıştı ya da saray çevresinin alışılagelmiş iftiralarının ve imparatorun paranoyasının bir sonucuydu. Oğul Theodosius da azledilmişti fakat Hadrianopolis Muharebesi zamanında göreve geri çağrılmış da olabilir. Kısa süre sonra kendisine bir komuta yetkisi verildikten sonra Tuna bölgesinde küçük bir zafer kazandı. Muhtemelen doğu imparatorluğu saray ekibinden önemli kişilerin desteğini almıştı. Gratianus'un seçimi olsun olmasın, bu iki adam birlikte çalışabildiklerini gördüler.[27]

26 Ammianus Marcellinus 31. 15. 1–16. 7.

27 Ammianus Marcellinus 31. 16. 8; Kulikowski (2007), s. 145–147. Theodosius için bkz. S. Williams & G. Friell, *Theodosius: The Empire at Bay* (1994), s. 20–28; Kulikowski (2007), s. 147–150 ve Burns (1994), s. 43–45. Hadrianopolis sonrası için ayrıca bkz. N. Lenski, "Initium mali Romano imperio: Contemporary reactions to the battle of Adrianople", *Transactions of the American Philological Association*, 127 (1997), s. 129–168.

İlk görev neredeyse baştan bir ordu kurmaktı. Theodosius bir asker olarak babasının yeteneklerini pek az sergiliyordu fakat kesinlikle çok iyi bir idareciydi. Her türlü kaynaktan insan bulundu ve asker kaçaklarına, askere alınmamak için kendilerini sakatlayanlara ve firar edenlere karşı bir dizi katı yasa çıkarıldı. Ordunun boyutu büyüdü ancak yeni erlerin büyük kısmı düzgün şekilde eğitilmemişti ve diğerlerinin kendine güveni de düşüktü. Romalılar, Got gruplarına taciz saldırıları yapma, hareketlerini engelleme ve gıdadan mahrum bırakma şeklindeki önceki stratejilerini devam ettirdi. Bizzat Theodosius'un komutasındaki ordu kötü şekilde hırpalandığında, doğrudan yapılan bir saldırı girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.[28]

Sonraki birkaç yıl boyunca Gotlar, yapılan pusular ve sürpriz saldırılarla yavaş yavaş bitkin düşürüldü. Bazı gruplar teslim oldu. Gratianus bazılarını İtalya'ya yerleştirdi. Bu seferlerin detaylarına sahip değiliz ve ne yazık ki Ammianus'un tarih kitabı, Hadrianopolis Muharebesinden birkaç ay sonrasında son bulmuştur ve altıncı yüzyıla kadar buna benzer bir anlatı tarih kitabı yoktur. En sonunda imparatorluk topraklarında kalan bütün Gotlar 382 yılında teslim oldu. Fritigernus'un adından söz edilmez, belki de çoktan ölmüştü ya da bir anlaşmanın parçası olarak öldürülmüştü. Nihayetinde Gotlar istediklerinin fazlasına sahip oldu ve Trakya'daki bölgelerde ya da Tuna boyunca yakınlardaki sınır yerlerinde yerleştiler. Anlaşmanın kesin detayları büyük bir tartışma konusudur ve burada anlatılması gereksizdir. Sert şekilde direniş göstermeleri sayesinde, Gotların yerleşme koşullarının normalden çok daha iyi olduğunu söylemek doğru olacaktır. Görünüşe göre kendi kabile şefleri önemli derecede otoriteye sahipti ve belki de teoride olmasa da pratikte, bir düzeyde yerel bağımsızlığı da haizdi.[29]

Gotların en sonunda yenilmiş olmasında şaşırtıcı bir şey yoktur çünkü imparatorluğun kaynaklarına ve örgütlenmesine karşı hiçbir şekilde mücadele edemezlerdi. Şaşırtıcı şey, bu insanları teslim olmaya zorlamanın altı yıl sürmesidir, hatta o zaman bile Roma zaferi, normalde beklenen kadar tam değildi. Bu, imparatorluğun dördüncü yüzyılın

28 Williams & Friell (1994), s. 28–35; Kulikowski (2007), s. 150–153; Burns (1994), s. 45–72.

29 Heather (1991), s. 149–181, (2005), s. 182–189; Wolfram (1997), s. 87–89; Burns (1994), s. 73–91. Daha kuşkucu bir görüş için bkz. Halsall (2007), s. 180–185

sonlarında güçlü ve etkin olduğunu vurgulayan kişiler için ciddi bir sorundur. Sözüm ona genişletilen ve oldukça etkili ordu, öyle görünüyor ki göç eden kabilelerle sahada mücadele edecek kadar çok adam bulmakta zorluk çekiyordu. Bu, yine de yeni veya devasa boyutta bir sorun değildi. Bu seferlerdeki büyük muharebelerde Romalılar açık şekilde üç kez yenilgi almıştır (Hadrianopolis bozgunu tam bir felaketti fakat Lupicinus ve Theodosius komutasındaki daha küçük boyutlu bozgunlara göre çok daha kötüydü) ve en iyi ihtimali söyleyecek olursak Ad Salices bölgesindeki şiddetli çarpışma iki taraf için de sonuçsuz bitmişti. Bu hiç de etkileyici bir kayıt değildir ve yine bu dönemde ordunun doğrudan güç kullanmak yerine en iyi küçük ölçekli çarpışmalarda, şaşırtma, hız ve pusu taktikleri kullanarak operasyon yapabildiği izlenimini güçlendirir. İmparatorluk hâlen devasa kaynaklara sahipti ancak görünüşe göre herhangi bir sorunda bu kaynaklardan faydalanmak zordu. Hemen kullanılabilecek ve istekli asker kaynağında açık bir şekilde kıtlık yaşanıyordu, Tervingi kabilesi esasında bu ihtiyacı karşılamaları için kabul edilmişti. Savaşla geçen altı yıl boyunca Roma İmparatorluğu etkin olduğundan değil, büyük olduğundan kazanmıştır. 386 yılında, Tuna Nehri'ni geçmek isteyen bir başka Got grubu, Roma ordusu tarafından etkin şekilde engellendi. Çok büyük ihtimalle 376 yılındaki en iyi eylem planı Gotların girmesine izin vermemekti çünkü otoriteler bu göçleri etkin şekilde yönetecek kadar ehil insanlar değildi. Gotlar güç kullanarak girmek istese bile muhtemelen çok fazla zarara ve karışıklığa yol açmazlardı.[30]

Gotlarla yapılan anlaşmadan sadece bir yıl sonra benzer bir sorun tekrar gündeme geldi. Yerel komutan Magnus Maximus, Britanya'daki askerler tarafından imparator ilan edildi. Bu, başka bir İspanyoldu ve Theodosius muhtemelen onu tanıyordu, belki de bir akrabasıydı. Gratianus, bu

30 Nicasie (1998), s. 254'te "yenilgisine rağmen, Hadrianopolis'teki savaş Roma'nın stratejisinin en üst düzeyde olduğunu gösterir" yorumu, dördüncü yüzyıl imparatorluğu ve ordusunun etkin olduğu yönündeki tipik görüşlere rağmen çok da şaşırtıcı değildir. Nicasie burada, Gotlara yapılan erzak desteğindeki lojistik başarısızlıkları vurgular. Facianın sebepleri için ayrıca bkz. Lenski (2002), s. 355–367 burada suçun büyük kısmı, iş birliği yapmakta yavaş ve isteksiz davranan Gratianus'a yüklenir. İnsan gücü sorunu için bkz. R. MacMullen, *Corruption and the Decline of Rome* (1988), s. 173–177, 185–186; Elton (1996), s. 152–154 ise daha kuşkucudur.

adamı tanımayı reddetti ve Maximus, Galya'ya geçtiği zaman karşısına çıkmak için bir ordu topladı. Paris yakınlarında bir çarpışma yaşandı fakat birkaç gün sonra Gratianus'un ordusu toplu şekilde harekete geçti. Maximus kaçsa da Lugdunum'da (bugün Lyon) yakalandı ve idam edildi. Açıkça görülüyor ki bu iyi düzenlenen bir darbe girişimiydi ve Maximus birçok kıdemli devlet görevlisinin ve saray mensubunun desteğini almıştı. Bazı kıdemli saray mensupları idam edildi fakat çoğu taraf değiştirdi. Gratianus'un bu kişilerin desteğini neden kaybettiği belli değildir. Askerî sicili gayet iyiydi ancak Alanlardan oluşan bir süvari taburuna aşırı fazla iyilik yaptığı ve çalışmaktan ziyade zevk-ü sefaya daha fazla vakit ayırmaya başladığı yönünde suçlanmıştı.[31]

Maximus, Alplerin kuzeyine düşen Avrupa eyaletlerini kontrol ediyordu ve açık şekilde görülüyor ki Theodosius'un kendisini mevkidaşı olarak tanımasını ümit ediyordu. On iki yaşındaki II. Valentinianus'u Milano'dan çıkıp Trier'deki sarayına gelmesi için davet etmişti, böylece "baba ve oğul olarak" hüküm sürebilirlerdi. Müzakerelerde maharetli şekilde yapılan gecikmeler, çocuk yaştaki imparatora sadık askerlere Alp geçitlerini güvene almak için zaman tanıyordu. Maximus hâlen bir uzlaşma yapılmasını umuyordu ve bu aşamada güç kullanmak için bir girişimde bulunmadı. Theodosius şimdilik gasıbı tanıdı, zira ismi dahi bazı resmî belgelerde geçiyordu. Ayrıca, oğlu Arcadius'u da (en fazla beş veya altı yaşındaydı) Augustus mertebesine yükseltti. Lakin Maximus birkaç yıl sonra İtalya'ya ani bir saldırı düzenledi. 387 yılı itibarıyla Milano'daydı ve Valentinianus'un hâkimiyetindeki bölgeleri kontrol altına aldı. Valentinianus ise saray ekibinin büyük kısmıyla beraber güvenli şekilde Theodosius'un yanına kaçtı.[32]

Maximus'un daha fazla hırs yapması, doğu imparatoruyla kalıcı bir kopma olduğunun sinyallerini veriyordu. Valentinianus'un annesi Iustina, korkutucu bir kadındı ve oğlunun kararları üzerinde açık bir etkisi vardı. Şimdi, Theodosius'un ilgisini çekmek için oğlunun, kız kardeşinin güzelliğini kullandığı söyleniyordu. Bu ikili kısa süre sonra evlendi ve iddiaya göre başlık parası, kaybedilen toprakların Maximus'tan alınacağının bir sözüydü. Gerçek sebep her ne olursa olsun 388 yılının

31 Ammianus Marcellinus 31. 10. 18–19; Williams & Friell (1994), s. 36–40; Potter (2004), s. 549–552; J. Curran, *CAH* XIII (1998), s. 104–106.

32 "Baba ve oğul" olarak yaşamak için bkz. Ambrose, *epistulae* 24. 7.

yaz aylarında, hızlı ilerleyen bir taktik birliği Maximus'u Aquileia'da yakaladı. Üzerindeki imparatorluk kıyafetleri çıkarıldı ve kellesi uçuruldu. Batı yakası tamamen geri alınmadan önce Maximus'un ailesine sadık kalan birliklere karşı biraz daha savaş yapıldı.[33]

İmparatorlukta şimdi resmen üç Augustus (Theodosius, Valentinianus ve Arcadius) olmasına rağmen mutlak gücün Theodosius'ta olduğu çok barizdi. Valentinianus, etkisiz elemandan biraz fazlasıydı. Annesi öldükten sonra kontrol, Theodosius'un atadığı bazı kıdemli subaylara geçti. Bunların en önemlisi Arbogast idi. Ordudaki diğer birçok kıdemli subay gibi o da bir barbardı, Franklardan geliyordu. Zaman geçtikçe hizmet etmesi gereken Augustus'u daha çok hor görmeye başladı. Valentinianus'a danışmaya bile tenezzül etmeden genelkurmay başkanı rütbesini üstlendi. İmparator onu azledilince Arbogast sakin bir şekilde yüzüne karşı, böyle bir gücü olmadığını söyledi. Yirmi bir yaşındaki II. Valentinianus acınası bir figürdü ve 15 Mayıs 392 günü imparator, yatak odasında ölü bulundu. Belki de intihar etmişti.

Arbogast, geçmişinin imparator olmasına engel olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden Flavius Eugenius'u Augustus ilan etti. Bir zamanların dilbilgisi ve belagat öğretmeni bu adam, aldığı üst düzey eğitim sayesinde Valentinianus'un saray ekibine girmişti. En başından beri bariz bir şekilde kuklaydı. En azından görünürde Hıristiyan olan (katıksız pagan Arbogast'ın aksine) Eugenius, paganların desteğini toplamaya başladı. Theodosius, küçük oğlu Honorius'u 393 yılının başlarında Augustus ilan ettiğinde bu destek muhtemelen daha da arttı. Böylece Eugenius'u kabul etmeyeceğini gösterdi. Bundan sonra yaşanan iç savaşın kaderi bir kez daha Aquileia'da belli oldu. 394 yılı eylül ayı iki Roma ordusu, Frigidus Nehri yakınlarında karşılaştı. İki gün süren şiddetli ve maliyetli bir çarpışmadan sonra Theodosius'un ordusu muzaffer oldu. Ordugâhı saldırıya uğradığında Eugenius da ele geçirildi ve derhal idam edildi. Arbogast da yakalanmadan önce intihar etmişti.[34]

Theodosius'un ordusundaki oldukça büyük bir alay, 382 yılında yerleşen halklar arasındaki Got savaşçılar tarafından oluşturuldu.

33 Williams & Friell (1994), s. 40–43, 61–64; Potter (2004); Curran, *CAH* XIII (1998), s. 107. Iustina'nın, Theodosius'u ikna etmek amacıyla kızını kullanması için bkz. Zosimus 4. 44.

34 Williams & Friell (1994), s. 125–137; Curran, in *CAH* XIII (1998), s. 108–110.

Savaşın ilk günü hem savaşın en büyük darbesine göğüs gerdiler hem de en büyük zayiatı verdiler –daha sonra bazı Romalılar, bunun imparatorluk için çifte zafer olduğunu iddia edecekti. Hadrianopolis'te Gotlar, bilerek değil de tesadüf eseri olsa da, İmparator Valens'i öldürmüştü. İmparatorluk üzerinde kalıcı bir yenilgi oluşturmak gibi bir olasılıkları hiç olmamıştı. Theodosius da sonraki birkaç yıl boyunca Gotları tüketmeyi başarabildi. Lakin sonuçta Gotlar, askerî insan gücü için de değerli bir kaynağı temsil ediyordu. İlk başta imparatorluk topraklarına bu yüzden kabul edilmişlerdi, ayrıca Romalıların muhtemelen imkânı olmasına rağmen onları yok etmemeyi tercih etmesi de bu yüzdendi. Sadece bir on yıl sonra Got savaşçıları Theodosius'un ordusunu büyük oranda güçlendirdi, hatta belki de Eugenius'a karşı belirleyici bir avantaj da sağlamışlardı. Barbar akınları tam bir baş belasıydı fakat bir imparatorun iktidarını ve bizzat hayatını tehdit eden şey her zaman içerideki düşmanlardı.[35]

35 Heather (1991), s. 181–188; Kulikowski (2007), s. 158–163; Burns (1994), s. 92–111.

14
DOĞU VE BATI

"Kurban kesmeyle alâkalı yasa feshedildi ve atalardan aktarılan diğer gelenekler de ihmal edildi. Böylece Roma İmparatorluğu yavaş yavaş yok oldu ve barbarların yuvası hâline geldi; ya da öylesine insansızlaşmış bir devlet oldu ki eskiden şehirlerin olduğu yerler artık tanınmıyordu bile." – *Zosimos, beşinci yüzyıl sonları.*[1]

395 yılının ocak ayında, Frigidus Nehri'nde ordusunun zafer kazanmasından sadece birkaç ay sonra, Theodosius hastalandı ve öldü. Eugenius ve Maximus'un yenilgiye uğratılması, iktidarı boyunca aldığı en büyük iki askerî başarıydı. Tıpkı kendisinden önceki Constantius gibi Theodosius da yabancı düşmanlardan ziyade Romalı düşmanlarına karşı savaşma konusunda daha iyiydi. Gotlara karşı yaptığı ve en azından birinde ciddi bir yenilgi aldığı ilk seferlerden sonra orduyla çok az vakit geçirmiş, başkentlerden birinde kalmıştı. Bu, belki de bir asker olarak kısıtlı yeteneğe sahip olmasının farkındalığı sebebiyleydi ya da herhangi bir başarısızlıkla doğrudan ilişkilendirilmek istememişti. 395 yılında oğulları hâlen çok küçüktü (Arcadius on sekiz, Honorius ise yalnızca on yaşındaydı) ve büyüdükçe ordularına şahsen komuta etme gibi bir eğilim göstermiyorlardı. Bu, gelecekte benimsenecek yaklaşımı şekillendirecekti. Üçüncü ve dördüncü yüzyılların tersine, beşinci yüzyılda bir imparatorun sefere çıkması çok nadirdi.

Tek değişim bu değildi. Bilim insanları genel olarak Theodosius'u, bütün imparatorluğa hükmeden son kişi olarak tanır. İmparator olduğu

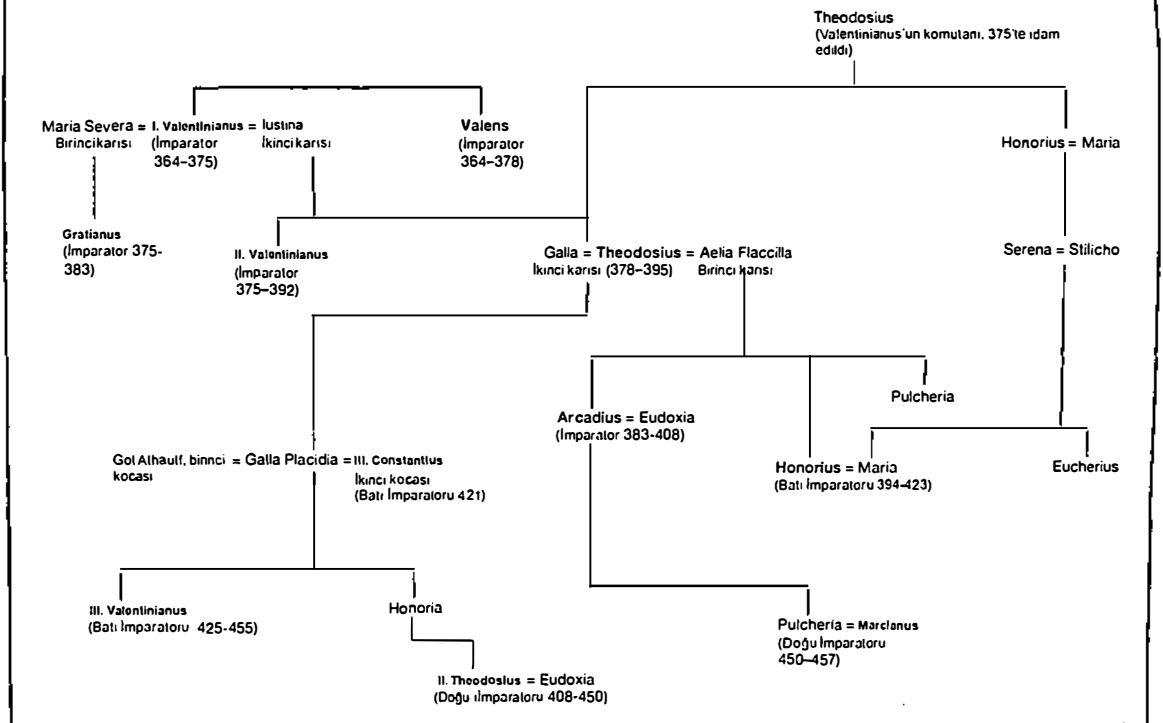
1 Zosimus 4. 59. 3, çev. Ridley (1982).

sırada mevkidaşlarının olduğu (Gratianus, II. Valentinianus ve daha sonra da kendi oğulları) ve uzun dönemler boyunca gasıpların batı eyaletlerini kontrol ettiği doğrudur lakin tek imparator olmasa bile, iktidarının büyük kısmı boyunca egemen imparatordu. Daha da önemlisi, 395 yılından sonra imparatorluğun batı ve doğu yakaları aynı yönetim altında bir daha asla birleşmeyecekti ve bu ayrım kalıcı olacaktı. Bir yakadan diğerine askerî ya da sivil görevliler gönderilmeyecekti. Bir bağ kalmıştı fakat bu gevşek bir bağdı ve diğer her şeyden daha çok, ortak tarih, ideoloji ve kültürle alâkalıydı. Zaman içerisinde farklılıklar oluşacak olsa da imparatorluğun iki yakasında da aynı yasalar ve hukuki sistemler geçerliydi. İmparatorlar arasındaki iş birlikleri nispeten nadirdi ve her zaman etkili değildi. Öte yandan doğrudan çatışma sadece, tahtı gasp etmek isteyen birine karşı "meşru" imparator olduğunu iddia eden biri olduğunda gerçekleşecekti. Bütün imparatorluğu güç kullanarak yeniden fethetmek için bir daha asla çaba gösterilmemiştir. Aynı şekilde imparatorluğun iki yakasında rekabet edenler de modern bağımsız devletlere herhangi bir şekilde eşit değildi. Bazen rakipler oluyordu fakat bu rekabet sınırlı kalıyordu ve kontrol ele geçirmekten ziyade nüfuz sahibi olmak için yaşanıyordu.[2]

Bölünmenin kökenleri üçüncü yüzyıla kadar gider. Gerçekten de söz konusu çağdaki "büyük kriz" içinde yaşanmış olabilecek en kötü şey, imparatorluğun iki veya üç "Roma" imparatorluğuna bölünmüş olmasıdır. Roma öyle ya da böyle şüphesiz hayatta kalacaktı. Tetrarşi döneminde dört imparator, eyaletleri kendi aralarında bölüşmüştü fakat bunlar, Diocletianus'un etkin rehberliğinde genel olarak iş birliği yapıyordu. Sadece Constantinus, oğullarıyla birlikte hüküm sürdüğü iktidarının son yıllarında bu tür bir egemenliği tekrar edebilecekti. Dördüncü yüzyılın geri kalan kısmında genel olarak, farklı eyalet gruplarını kontrol eden iki veya üç imparator vardı. Bunlar zaman zaman iş birliği yapmış ve birbirini desteklemiştir. Öte yandan sık sık imparatorluk mevkidaşlarının kaderlerine kayıtsız kalmışlardır; II. Constantius'un, kardeşlerinin birbirleriyle savaşmasını izlemesi ve

2 İmparatorluğun bölünmesine dair tartışmalar için bkz. "S. Williams & G. Friell, *Theodosius: The Empire at Bay* (1994), s. 137–148; S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire AD 284–641* (2007), s. 89–91; R. Brockley, *CAH*² XIII (1998), s. 113–118.

Şema 3: Valentinianus ve Theodosius Hanedanının Basitleştirilmiş Aile Ağacı

Valentinianus'un, Procopius'a karşı Valens'e destek sağlamamaya karar vermesi gibi. Zaman zaman doğrudan çatışma da yaşanıyordu.

395 yılında imparatorluğun kalıcı şekilde ikiye bölünmesi bilinçli bir kararla gerçekleşmedi. O zamanlar bunun, geçmişteki gibi imparatorlar arasında eyaletlerin paylaşılması düzenlemelerinden farklı bir şey olarak görüldüğü şüphelidir. İmparatorluğun bölünmesi aslında, Valentinianus ile Valens arasındaki bölünmenin aynısıydı. Bölünmenin devam etmesini sağlayan şey sadece daha sonraki tarihti, en önemlisi de güçlü saray mensuplarının hükmettiği zayıf ve genelde genç imparatorlar serisiydi. Bu yeni duruma meydan okuyacak güç ve iradeye sahip Aurelianus, Diocletianus ya da Constantinus gibi hiçbir imparator ortaya çıkmayacaktı. Sadece 80 yıl içinde (oldukça uzun bir yaşam süresi olsa da belki de bunun iki veya üç nesil olarak düşünülmesi daha iyi olacaktır) batı imparatorlarının soyu tamamen sona erecekti.

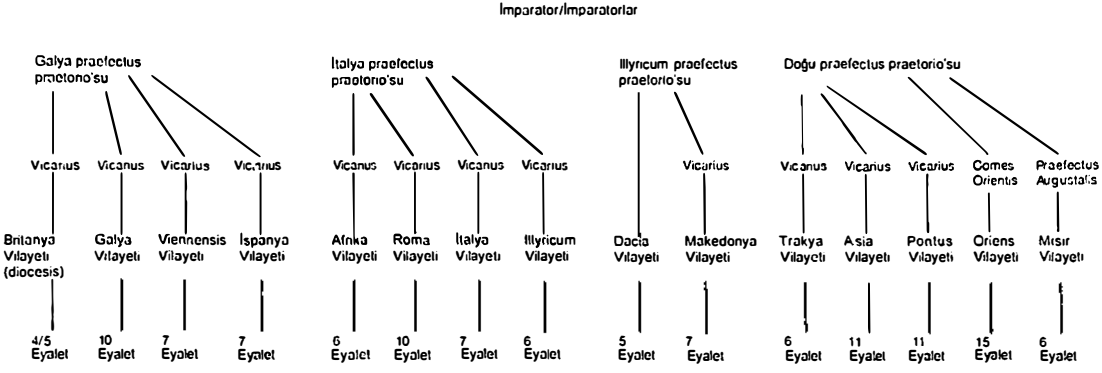
İmparatorluğun kalıcı şekilde bölünmesi, en azından üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık olası bir ihtimaldi. Bunun tam olarak ne zaman ve nasıl olduğu, büyük oranda bir şans faktörüydü. Suikasta uğrama ve iç savaş çıkmasına karşı her zaman duyulan korku, bir imparatorun yönetim şeklini kökünden değiştirmiştir. Hiçbir Roma imparatoru, kendi astlarına güç verme konusunda, birinci ve ikinci yüzyıllardaki senatör valilerin sahip olduğu kadar güvende hissetmiyordu. Eyaletler artık çok daha küçüktü fakat daha fazla sayıdaydı. İmparatorların temsilcisi de çok büyük oranda artmıştı fakat bu kişilerin bireysel olarak daha az gücü vardı. Geniş, karmaşık yapılı ve genellikle birbiriyle çelişen bürokrasinin sadece bir parçasını oluşturuyorlardı. İmparatorlar birçok şeyi şahsen yapmak zorundaydı ve elbette ki bir anda iki yerde birden olamazlardı. En azından bir tane mevkidaşa ihtiyaçları vardı. Öte yandan akraba bile olsalar uzun vadede iki veya daha fazla imparatorun uyum içinde yaşaması her zaman çok zordu. Daha da önemlisi seyahat ve iletişimin yavaş oluşu, birbirlerine fiziksel olarak yakın değillerse, imparatorların başkasına danışmasını elverişsiz kılıyordu. Her imparatorun kendi yoluna gitmesi, imparatorluğun uzak bölgelerindekilerden ziyade acil sorunlara odaklanması şeklinde kaçınılmaz bir eğilim vardı. Bu eğilimi destekleyen bir başka şey de insanın kendisini koruma içgüdüsüydü. Yerel sorunları göz ardı etmek, tahtı gasp girişimlerini teşvik etmenin iyi bir yoluydu.

Üçüncü yüzyılın sonlarıyla dördüncü yüzyılın başlarında yaratılan bürokrasi makinesi, imparatorları daha güvenli bir konuma getirmeyi ve onlara daha büyük bir kontrol vermeyi amaçlıyordu. Bu, imparatorluk kaynaklarını devlet projelerine aktarması beklenen karmaşık vergi sistemini denetliyordu. En önemlisi de ordudaki askerler için para, yiyecek ve teçhizat sağlıyordu. Etkili bir ordu olmadan imparatorlar, bırakın gasıplara karşı canlarını savunmayı, kendilerinden beklenen yabancı düşmanlara karşı zafer bile kazanamazdı. Bürokrasi ayrıca, destekçileri ödüllendirecek makam mevkiler de sağlıyordu. Sivil görev yapan kişiler maaş alıyordu (birçok küçük görev için düşük fiyatlar olsa da bu maaşlar yarı resmî rüşvet ve yolsuzluk paralarıyla çok artıyordu) ve bununla birlikte ayrıcalıklarla vergi ya da askerlikten muafiyet de geliyordu. Ayrıca bu devlet görevlileri, kariyerlerinin nihayetinde imparator desteğine bağımlı olduğu bir sistem içerisindeydi.

Sivil görevliler kendilerine verilen yetki çerçevesinde güç sahibiydi. Bu makamlarda bulunan kişiler olmasa da devlet daireleri ve belirli görevler ve memuriyetler de kalıcıydı. Daha yüksek mevkilerdekiler imparatorla düzenli olarak temas kuruyor, kararları üzerinde büyük etki yaratabiliyordu. Bunlar her düzeyde, imparatorlara aktarılan istihbaratın temel ve bazen de tek kanalıydı. Principatus döneminin en başından beri imparatora erişimi bulunan herkes (özellikle de günlük, kişisel etkileşimler söz konusuydu) ayrıcalıklı bir konumdaydı. Birden fazla imparator, birden fazla saray demekti. İmparatorluk sarayı, tıpkı geniş bürokrasi gibi kalıcı ve kurumsal bir biçim almıştı. Saray mensupları ve sivil görevliler, herhangi bir dönemde kimin gerçekten imparator olduğunun bir önemi olmaksızın, birlikte güçlü bir devamlılık sağlıyordu. Bunlar da güç ve nüfuzlarından vazgeçmeyi hiç istemiyordu.

Constantinus'un ölümünden sonra imparatorluk tek adam yönetiminde sadece kısa bir süre kaldı, II. Constantius döneminde kısa bir ara, Iulianus ve Iovainus'un yönetiminde birkaç yıl ve nihayetinde, Theodosius'un son yıllarında böyle oldu. Normalde iki faal imparator ve idare yapısı oluyordu. Çoğu zaman batı ve doğu eyaletleri farklı yönetimlerin altındaydı. Bürokrasiler de ayrıydı ve bir raddede kendi gündemlerini yaratıyorlardı. En büyük öncelikleri hayatta kalmak ve kendi güçlerini muhafaza etmek, hatta artırmaktı. Bireysel olarak sivil devlet görevlileri en önemli makamlara yükselmeyi ve diğerleri üzerinde

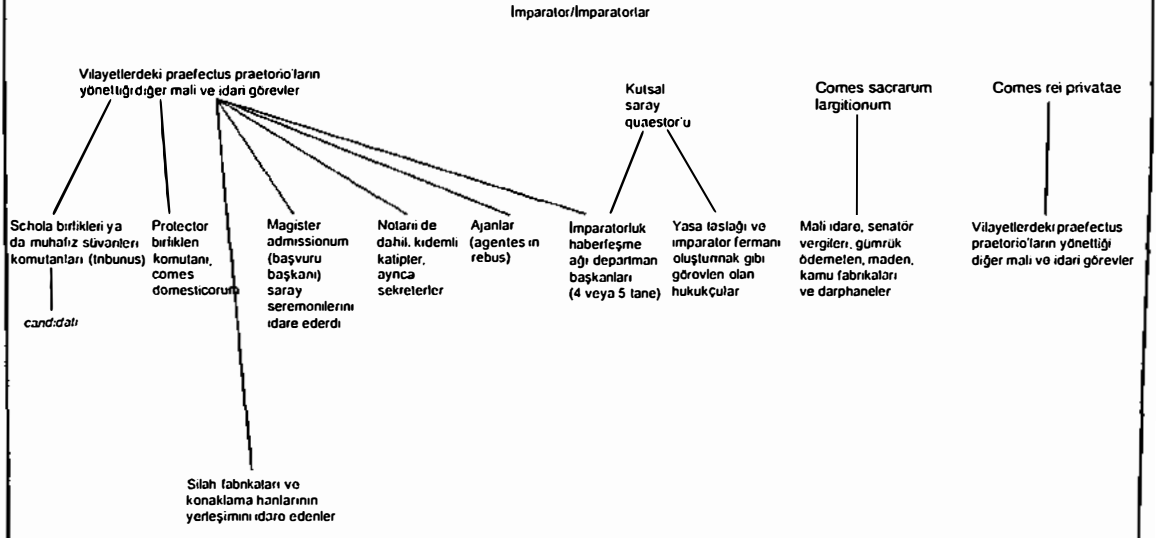
Şema 4: Dördüncü Yüzyılda Eyaletlerdeki Sivil İdare

Her bir eyaletin bir valisi vardı, bunlar genelde praeses consularis unvanı alıyordu. Küçük bir grubun farklı unvanları vardı, lakin temelde aynı işlevi görüyorlardı

Sistem bir hiyerarşi gibi görünse de gerçekte çok düzenli bir sistem yoktu. İstihbarat ve talimatlar her zaman sistemdeki bütün alanlardan geçmiyordu. Praefectus praetorio'lar, bir vali ile doğrudan ilgilenmek adına vekillen (vicarius) baypas edebiliyordu. Eğer çok istekliyse bir imparator da herhangi bir düzeydeki bir devlet görevlisine doğrudan emir verebilirdi.

Şema 5: Merkezî imparatorluk bürokrasisi ve saray erkanı

mümkün olduğunca fazla zenginlik ve nüfuz kazanmayı umut ediyordu. Her bölgedeki kıdemli askerî görevlilerin de benzer hırsları vardı. Bunlar, var olabilmek ve güçlü kalabilmek için kendi imparatorlarına ihtiyaç duyuyorlardı. Bu eğilimi bir ayrılığa çevirmek için çok güçlü, uzun ömürlü ve konumu son derece güvenli bir imparator gerekiyordu. Üç veya dördüncü yüzyıllarda bu tür çok az imparator iktidarda kalabilmişti, beşinci yüzyılda ise böyle bir şey söz konusu değildi. Çoğu zaman boyunca, saraydaki güçlü kişilerin ya da (özellikle de batıda) üst düzey komutanlarının hükmü altında kalan çocuk imparatorlar vardı.

Bir süre boyunca imparatorlar, kukla hâlini aldı. Artık çok az faaliyet gösteriyorlardı ve seyahat etmeyi bırakmışlardı. Tetrarşi döneminden itibaren imparatorlar birden fazla başkenti kullandı, bu şehirleri de o zamanki önceliklerine göre seçiyorlardı. Artık saray ve erkanı sabitti, neredeyse her zaman tek bir başkentte kalıyordu. Doğuda bu şehir, Constantinopolis'ti. Batıda ise ilk başta Milano, sonrasında Ravenna oldu. Her durumda da imparatorluk sarayı güvenli bir yerde konumlanıyordu. Beşinci yüzyıllarda imparatorlar artık savaşlara çıkmayacaktı.

BÖLÜNMÜŞ İMPARATORLUK: DÖRDÜNCÜ YÜZYILIN SONLARINDAKİ DÜNYA

395 yılında imparatorluğun bölünmesi, Latince konuşulan batı eyaletleri ile Yunanca konuşulan doğu eyaletleri arasındaki farkı yansıtıyordu. Her iki bölgede de dil ve kültür bakımından birçok bölgesel fark vardı fakat bu, ortaya çıkan iki imparatora bir bütünlük sağlıyordu. Doğuda Latince, altıncı yüzyıla kadar hukuk ve devlet dili olmaya devam etti ve kendi alanına göre bölümlere atanan sivil görevlilerden son derece iyi Latince bilmesi bekleniyordu. Zaman içerisinde bu konudaki yetenek daha az yaygınlaştı ve en sonunda ortadan kalktı. Latince birçok hukuki ve askerî terim hâlen, Yunancaya transliterasyonu yapılmış şekilde kullanılıyordu.[3]

Bir bütün olarak imparatorluk devasa oranda büyüktü, nüfusu çok daha fazlaydı ve komşularından daha zengindi. İkiye bölündüğünde ise Persia'ya kıyasla fark daha az belirgindi fakat yine de diğer herhangi bir halka karşı çok fazlaydı. Hâlen, normal zamanlarda birbirlerine

3 C. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire* (2004), s. 26–36, 186–203.

düşman ve rakip liderler arasındaki iç anlaşmazlıklarla uğraşan birçok kabile ve halkın yaşadığı bir dünya söz konusuydu. Sınırlarının büyük kısmında Romalılar, ortak, organize ve geniş ölçekli tehditlerle değil, her zamanki akın sorunlarıyla karşılaşıyordu. Dördüncü yüzyılda, Ren ve Tuna sınırlarının büyük kısmı artık zayıf olarak algılanıyordu. Bu ise yağmacı gruplarının daha büyük ve daha sık saldırılar yapmasını teşvik ediyordu. Zaman içerisinde, Roma'nın verdiği karşılığın şiddeti ve kuvveti kısa bir süreliğine bir bölgedeki kabilelerin gözünü korkutmayı başardı. Bu hiçbir zaman kalıcı olmadı çünkü ordu her zaman her yerde güçlü ve etkin bir varlık sürdüremiyordu. Askerî birlikler yabancı ya da Romalı düşmanlara karşı savaşmak için sıklıkla bir bölgeden çekiliyordu. Aynı şekilde daha önceden yenilen kabilelerin, bir imparatorun başka bir imparatora karşı savaşında ona yardım etmesi için eyaletlere saldırı yapmalarının teşvik edilmesi de nadir bir şey değildi.

Persia ise her zaman farklıydı. Çok daha büyük, daha zengin ve daha ileri düzey bir krallıktı. Aynı şekilde siyasi birliği sağlanmıştı. Büyük ve etkili ordular sahaya sürebiliyordu. Iovianus'un yaptığı barış anlaşması, otuz yıllık bir barış ilan etmesi kadar (belirli bir yıl boyunca barış olması şartı koşan anlaşmalar Yunan dünyasında uzun bir gelenekti) II. Şapur'a stratejik açıdan önemli sınır bölgeleri bırakmıştı. Barış anlaşmaları, Roma tarihinde o kadar yaygın değildi. Bunun esas sebebi Roma'nın kesin bir zafer alana dek savaşma eğilimi göstermesiydi. Şapur ile yapılan barış anlaşması çok geçmeden çiğnendi. Belki de en başından beri iki taraf da anlaşmanın şartlarını farklı anlamıştı ya da tutumlar daha sonra değişmişti –özellikle de barış müzakereleri yapıldığı zaman Iovianus'un olduğu kadar riskli bir konumda olmayan Valens ve Theodosius için. Anlaşmazlığın odağında özellikle de Armenia ve Iberia gibi komşu bölgeler vardı. II. Şapur, Armenia'nın iç işlerine karışma hakkının sadece kendisinde olduğunu düşünüyordu. Romalılar ise karşı çıkıyordu, iki taraf da Armenia topraklarına tam ölçekli bir saldırı yapmasa da yine de şiddetli çarpışmalar cereyan ediyordu.

Şapur, Armenia Kralı Arsaces'i zorla tahttan indirip yerine kendi adamını koydu. Romalılar buna karşılık bu kralı tahttan alıp, Arsaces'in oğlu Papa'yı tahta çıkardı. Şapur, ordusuyla Armenia'yı yağmaladı, ardından Papa'yı kendisine katılmaya ikna etmek amacıyla diplomatik önerilerde bulunmaya başladı. Bunu öğrenen Romalı bir

komutan, Papa'yı bir akşam yemeğine davet etti (Romalıların diplomasi ve hainlik için hep seçtiği mekân) ve öldürdü. Yaklaşık yetmiş yıllık bir iktidardan sonra yaşlı kral II. Şapur'un 379 yılında ölmesiyle mücadelenin şiddeti biraz olsun dindi. Sonraki on yıl içinde Persia'da, taht için rakip ailelerin mücadele etmesiyle en az üç kral başa geldi. Aynı şekilde Romalıların sorunları da kendilerine yeterdi. Böyle olunca 387 yılında Armenia'nın bölünmesine yönelik bir karar çıktı (tarih kesin değildir, belki de 384 yılında). Persia aslan payını aldı, Roma ise toprakların yaklaşık beşte birini. Her durumda bu bölgeler yerel satraplar tarafından yönetilmeye ve önemli derecede yerel özerklik sahibi olmaya devam etti.[4]

421 yılında, Romalılar Iovianus'un barış anlaşması yüzünden teslim edilen büyük sınır şehri Nisibis'i tekrar ele geçirmeye çalışıp bunu başaramadığında, Doğu Roma İmparatorluğu ile Persler arasında kısa ömürlü bir çatışma yaşandı. Beşinci yüzyılda bundan başka büyük bir savaş gerçekleşmemiştir. Lakin barış ortamı o kadar da saf değildi. Her iki taraf da sınır boyunca birbirine bakan, içinde çokça asker, mühimmat ve erzak bulunan kalelere sahipti. Ayrıca büyük güçlerle müttefiklik yapan ve bazen de kimden destek aldığı bilinmeyen kabilelerin düzensiz yağma akınları söz konusuydu. Bunun imparatorluk beyannameleri ve propagandasında kendini göstermesi uzun sürse de Roma'nın Persia'ya karşı takındığı tutum önemli ölçüde değişti. Büyük İskender'in Persleri fethetmesi ve imparatorluk topraklarına almasını takip eden eski hayaller, Iulianus ile beraber ölmüştü. Artık Romalılar, istemeye istemeye de olsa Persia'yı kendilerine eşit bir hükümdarlık olarak niteliyor ve düşünüyordu.

Bu, gerçekçi bir değerlendirmeydi. İkili arasındaki sınırlar artık daha çok korunuyor ve tahkim ediliyordu. Bu da büyük istila saldırılarını daha zor hâle getiriyordu. Artık Roma da bir zamanlar olduğu kadar güçlü değildi. 395 yılında imparatorluğun doğu yakası kendi başına, daha önceki Roma ordularının yaptığı gibi gidip Ctesiphon'u alabilecek kapasiteye sahip değildi. Buna karşılık Persler de üçüncü yüzyılda yaptıkları gibi Roma eyaletlerinin derinliklerine kadar akın düzenlemeyi zor bulacaktı. Sâsâni kralları artık, böylesine göz kamaştırıcı seferler

4 Kaynaklar için bkz. G. Greatrex & N. Lieu (ed.), *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars: Part II AD 363–630* (2002), s. 20–30.

yaparak tahttaki konumlarını güçlendirmeye siyasi açıdan ihtiyaç duymuyordu. Galerius'un seferlerinden bu yana Persler neredeyse tamamen, kaybettikleri toprakları geri kazanmaya ve hem daha güçlü hem daha düzgün olduğunu düşündükleri bir sınır oluşturmaya odaklanmıştır. Iovianus ve Theodosius ile yapılan anlaşmalarda bu hedefi etkin şekilde tutturdular. Sonraki nesillerde her iki taraf da güç dengesinden memnun olacak, bunu değiştirme kapasitesine sahip olmadıklarını idrak edecek kadar da gerçekçi davranacaktı. Her iki taraf, diğer sorunlarda da başa çıkacak sorunlar yaşayacaktı.[5]

Diğer sınırlarda varlığını her zaman sürdüren egemenlik mücadelesi devam etti. Romalılar her zamanki gibi cebir ve diplomasi karışımına güveniyordu. Sürdürdükleri diplomaside, barış ortamı sağlamaları için kabile liderlerine ödenekler (ya da rüşvet veya haraç, nasıl görmek isterseniz) veriliyordu. Barbar krallın ve kabile şeflerinin oğullarını eğitmek, ardından bunları, sadık müttefikler olması beklentisiyle kabileleri içinde lider yapmaya yardım etmek şeklinde köklü bir uygulama vardı. Bu her zaman işe yaramıyordu. Bazıları kontrol edilmeyi kabul etmiyorken bazıları da rakipleri tarafından sürülüyordu. Bu tür liderler (kendi hanelerinden savaşçılara sahip olabilenler) daha sonra Roma ordusunda kıdemli subaylar olarak istihdam ediliyordu. Alamanların Kralı Vadomarius, II. Constantius'a karşı savaşmış fakat en sonunda barış yapmış ve sonrasında iç savaşta Iulianus'a karşı saldırmak için imparator tarafından kullanılmıştı. Iulianus kralı ele geçirmiş (yine kral, bir Romalı subay tarafından akşam yemeğinde yakalanmıştı) daha sonra Perslere karşı yapılan savaşta Valens'in kıdemli komutanlarından biri olmuştu. Vadomarius'un oğlu da kabilelerin arasından kral olmuş, fakat sadakatinden şüphe duyan İmparator Gratianus'un emirleri üzerine öldürülmüştür.[6]

Roma İmparatorluğu yakınlarında yaşayan kabileler için hayat tehlikeliydi. Yine de daha güçlü bir komşunun pasif kurbanları olmaları

5 Bu dönemdeki Roma ve Sâsâni ilişkilerine dair faydalı bir araştırma için bkz. B. Isaac, *CAH*² XIII (1998), s. 442–452. 421–422 yıllarındaki savaşlar için bkz. Greatrex & Lieu (2002), s. 36–43.

6 Vadomarius'un kariyerinin özeti için bkz. T. Burns, *Rome and the Barbarians, 100 BC–AD 400* (2003), s. 338–339. Kabile şefliğiyle Roma ordusundaki üst rütbelerde gidip gelen kişiler fenomeninin ele alındığı bir kısım için bkz. J. Drinkwater, *The Alamanni and Rome 213–496: Caracalla to Clovis* (2007), s. 145–176.

gibi bir şey asla söz konusu değildi. Sınırdaki savunma hatları saldırıya açık göründüğü her an, akınlar bir sorun olmaya devam etti. Bu akınlar çoğu zaman oldukça kısa mesafelerde yapılıyordu ve etkileri de saldırıya açık belirli bölgelerle kısıtlıydı. Akınlar kadar, imparatorluk topraklarına göç etmek ve yerleşmek için de girişimler vardı. Görünüşe göre bu girişimler dördüncü yüzyılın sonlarında çok daha sıklaşmıştı. Bu ise büyük oranda, Hunların büyüyen ve agresifleşen güçlerinin dolaylı ya da doğrudan sonuçlarıydı. Akınlar ve göçler Romalı otoriteler için büyük sorunlardı. Barışçıl etkileşimler ise daha yaygındı. Sınır bölgelerinde, özellikle de nispeten barış ve istikrarın sağlandığı dönemlerde iki yönlü ticaret devam etti. İmparatorluğa giren barbarların çoğu, kendilerini istihdam etmeyi çok isteyen Roma ordusunu gönüllü olarak giriyordu.

Dördüncü yüzyılın sonlarında genel olarak ticaret ve ekonominin herhangi bir boyutunu ele almak, her zamanki gibi, anlamlı istatistiklerin eksikliğiyle karşı karşıya kalır. Şüphesiz bazı mallar uzun mesafeler boyunca taşınmaya devam etti. Uzak Doğu ile yapılan ticaret dördüncü yüzyılın sonlarında ve beşinci yüzyılda bir nebze yeniden canlandı. Hindistan'da ise odak büyük oranda, bugünkü Sri Lanka bölgesinde bulunan limanlara kaydı. Yine de ürünlerin büyük kısmı önünde sonunda imparatorluk topraklarına girse de Pers ve diğer tüccarlar arasında daha fazla rekabet yaşandığına dair işaretler vardır. Aila (bugün Akabe) limanı görünüşe göre dördüncü yüzyılın başlarında, *X. Fretensis* Lejyonundan bir birimin Kudüs'teki eski üssünden buraya gitmesiyle hareketlenmiştir. Tütsülerin çok büyük kısmı bu rotadan geliyordu. Dördüncü yüzyılın sonlarında, pagan ritüellerin yasaklanmasıyla tütsü talebinde kısa bir düşüş olsa da Hıristiyanların bunu kendi ayinlerinde kullanmaya başlaması uzun sürmeyecekti.

408 ya da 409 yılında Roma ve Pers otoriteleri, sınır ötesi ticarette düzenleme yapmak için ortak hareket ettiler. Devletin ticareti kontrol altında tutmasını ve belirlenen bölgelerden başka bir yerde ticaret yapılmamasını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu, bağımsız şekilde iş yapmak isteyen çokça tüccar bulunduğunu ve Romalılar ile Persler arasındaki ticaretin yaygın olduğunu gösterir.[7]

7 G. Young, *Rome's Eastern Trade* (2001), s. 86–88, 126–130. Ayrıca bkz. Greatrex & Lieu (2002), s. 33–34.

Büyük mesafeler boyunca taşınan tek şey pahalı lüks ürünler değildi. Kimi zaman tahıl ve şarap gibi ürünler de söz konusuydu. Roma şehri nüfus açısından çokça gerilemişti (belki de 500.000 ila 700.000 sakini vardı) fakat hâlen yiyeceği sağlamak için Afrika ve Sicilya'dan muazzam nakliyatlara ihtiyaç duyuyordu. Gıda ürünlerini tedarik etmek hâlen imparatorların göreviydi (aynı şey Constantinopolis için de geçerliydi), bir pazar operasyonu değildi. Yine de üretim ve tarıma dair deliller, önemli derecede bir ticaret borsası olduğunu gösterecek kadar yeterlidir. Ayrıca bir yenilik de olmuştu. Dördüncü yüzyılın sonlarında yazan bir şair, Ren bölgesinde, mermer kesiminde kullanılan su gücüyle çalışan testerelerin olduğundan söz eder. Roma İmparatorluğu ve diğer imparatorlukların, dışarıdan ne kadar farklı göründüğünü hatırlamak her zaman önemlidir. Nüfustaki birçok sosyal sınıfın yaygın şekilde kullanıldığı eşyaların nitelik ve niceliği hâlen imparatorluk dışındaki bütün bölgelerden (fark az olsa da Persia'dan bile fazla) muazzam oranda daha iyiydi. İmparatorluğun ikiye bölünmesi, eski birleşik imparatorluğun toprakları içindeki ticareti kısıtlayacak çok şeye sebep olmadı. İki Roma imparatorluğu da hâlen birlikte, aynı yasalarla ve aynı para birimiyle işleyen muazzam bir ticaret birimini ve pazarı temsil ediyordu. Para birimi de dördüncü yüzyılda bir nevi istikrar kazanmıştır.[8]

Tıpkı ekonomide olduğu gibi, bölünmeden önceki ve sonraki imparatorluk nüfusuna dair elimizde güvenilir istatistikler yoktur. Bazı bölgelerde görünüşe göre nüfus kesinlikle gelişmiştir. Sonraki birkaç yüzyıl için kimi bölgelerde kırsal nüfusun da arttığına dair deliller vardır (en önemlisi büyük şehir Antakya çevresi olsa da Kuzey Afrika ve Yunanistan'daki bazı kırsal bölgeler de sayılabilir) ve bu yerler önceki dönemlerdekine göre çok daha büyümüş ve zenginleşmişti. Yine de aynı şeyi, Roma dünyasının geri kalanı bir yana, genel olarak doğu eyaletleri için benzer sonuçlar çıkarmak amacıyla kullanırken dikkatli olmalıyız. Güvenilir genellemeler yapmaya izin verecek kadar fazla sayıda arkeolojik delil yoktur ve bazı şeyleri öyle görmeyi umduğumuz için öyle gördüğümüzde bir başka tehlike de belirir. Bazı yerler hakkında iyi bilgilere sahibiz, bu yerlerdeki topluluklar farklı şekilde

8 Su gücüyle çalışan testereler için bkz. Ausonius, Mosella 2. 361–363; A. Wilson, "Machines, Power, and the Ancient Economy", *JRS*, 92 (2002), s. 1–32, özellikle s. 15–17.

bulunmuş ya da terk edilmiş, büyümüş, gerilemiş veya aynı kalmıştır. Böylesi farklılıklar herhangi bir evre için şaşırtıcı değildir fakat yine de genelleme yapmamalıyız. Merkezî hükümetin, göç hâlindeki barbar gruplarına toprak sağlayabilmesi, bazı bölgelerin nüfusunun çok olmadığına işaret eder. Ne var ki önceki dönemlerde benzer yerleşim yerleri de olmuştu, dolayısıyla bu ille de tek başına yeni ve ciddi bir sorunun işareti değildir.[9]

Muhtemelen bölgesel farklılıklar söz konusuydu. Uzun süren savaşlara sahne olan bölgeler bedelini insan ölümleri, tarım arazilerinin ve köylerin yok edilmesiyle ya da ürün ve hayvanların kaybedilmesiyle ödüyordu. Zaman ve barış ortamı verildiğinde bu bölgeler toparlanıyordu fakat kısa vadede çatışmanın etkileri çok büyük olabiliyordu. Toplam nüfusun boyutu her ne olursa olsun, otoritelerin doğru yerde insan olmasını ve bunların doğru işler yapmalarını sağlamakta güçlük çektiğini gösterecek kadar yeterli delil vardır. Oğulların, babalarının işlerini devam ettirmesini zorunlu hâle getiren yasaların sık sık çıkarılması da genelde böyle yapılmadığını ve yeteri kadar zanaatkâr ve uzman olmadığını gösterir. Kırsal bölgelerdeki iş gücü yetersiz görülüyordu ve yine köylülerin ve işçilerin hareketlerini kısıtlayan yasalar yaygındı. Benzer şekilde, orduya alınan askerlerin de yeterli olmadığı düşünülüyordu. Öyle ki daha fazla asker alma isteği imparatorluk politikasını şekillendirebiliyor ve Valens'i, Gotları imparatorluk topraklarına kabul etmeye teşvik edebiliyordu. İnsan gücündeki kıtlık ciddi sorun olarak görülüyordu. Tarım üretiminin de ordunun da tamamen çökmemiş olması, bunun kritik seviyeye ulaşmadığını gösterir. Lakin bu, otoritelerin endişelerinin gerçek olmadığı anlamına da gelmez.

Şehirlerin kaderleri de yerel duruma bağlı olarak bölgeden bölgeye değişiyordu. Constantinopolis yavaş yavaş büyüdü ve nüfusu dördüncü yüzyılın ortalarında birkaç yüz bine ulaştı. Burası, birçok başkentten

9 Kırsal nüfus konusu hakkında kısa bir özet için bkz. P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005), s. 110–116, burada, G. Tchalenko, *Villages Antiques de la Syrie du Nord* (1953–1958) adlı öncü çalışmaya işaret edilir. Bu dönemdeki tarım üzerine bir başka faydalı çalışma için bkz. J. Banaji, *Agrarian Change in Late Antiquity: Gold, Labour, and Aristocratic Dominance* (2001); C. Whittaker & P. Garnsey, *CAH*² XIII (1998), s. 277–311, burada bu dönemin bir gerileyiş dönemi olarak görülmesi tartışılır. Bu tür çalışmalar, bu dönemdeki ekonomik hayata dair daha önceki ve oldukça kötümser görüşler için iyi bir nokta olsa da kaynaklarımızın aşırı derecede kısıtlı olduğunu ve her zaman dikkatli olmak gerektiğini hatırlamamız gerek.

biri olmak yerine Doğu Roma imparatorlarının kalıcı ikametgâhı olduğunda daha da büyüdü. İmparator Constantinus'tan itibaren şehirde gittikçe daha büyük ve muhteşem kilise ortaya çıktı ve bunlar art arda gelen imparatorların ödemesiyle yapıldı. İmparatorluk topraklarında kiliseler, bazen imparatorluk himayesi altında olacak şekilde inşa ediliyordu lakin bu genellikle yerel aristokratların bağışlarıyla oluyordu. Bir kilise inşa etmek, bir topluluğa verilen en büyük ortak hediyeydi ve eskiden yapılan hamamların ve tiyatroların yerini almıştı. Dördüncü yüzyılda imparatorluk topraklarında inşa edilen kiliselerin sayısı ve bazı durumlarda büyük boyutları, en azından bazı zenginlerin hâlen şehirlere önemli katkılar yapma isteği ve gücünde olduğunu açıkça gösterir. Yine de bazı topluluklarda yerel devlet görevlisi olarak hizmet edecek kadar zengin ve hatta istekli yeterince yerel aristokrat olmadığı yönünde deliller vardır. Bunların bazıları kiliseye gidiyordu çünkü kıdemli rahipler ve piskoposlar, sivil yükümlülüklerden muaftı. Diğerleri de imparatorluk bürokrasisine katılmak suretiyle benzer muafiyetler ediniyordu. Her durumda da belli bir kesim, sırf memleketlerine karşı sorumluluklarını ortadan kaldırdığı için göstermelik bir makam, sadece kolay ama iyi maaşlı bir istiyordu. Art arda çıkarılan yasalar bu tür kişileri ayıklamaya ve yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamaya çalıştı ancak bu sorunun düzgün şekilde çözülmüş olduğu şüphelidir.[10]

Dördüncü yüzyılda imparatorluğun elinde önemli kaynaklar vardı. Roma İmparatorluğu'nun esas sırrı hâlen, bütün rakiplerine kıyasla büyük boyutunda yatıyordu. Hiçbir rakibin bunu yok edecek kapasitesi yoktu. Yine de söz konusu dönemin bütün merkezî bürokrasisi için para, insan ve malzeme kaynaklarını düzenleme ve yönetme konusunda bariz sorunlar vardı. İmparatorluğun insan ve zenginlik alanındaki muazzam üstünlüğünün, Trakya'daki Gotları yenmesi altı yıl sürmemeliydi. 395 yılında imparatorluğun bölünmesi bu durumu geliştirmede hiçbir katkı sağlamadı. Bir bölgedeki ordu ve idarenin, imparatorluğun uzak bölgelerindeki zorluklara çok az ilgi göstermesi uzun süredir bir sorunu teşkil ediyordu. Bu bölgelerin en büyük meseleleri yerel problemlerdi. 395 yılından sonra bu çok daha belirgin hâle geldi ve zaman içerisinde resmen tanındı. Bölünmüş imparatorluk, kaçınılmaz bir şekilde bölünmüş kaynaklar demekti. Bir yarıdan

10 B. Ward-Perkins, *CAH*² XIII (1998), s. 373–382.

diğerine yardım etmek için insan, para ya da malzeme çok nadiren kullanılacaktı. En başından beri Doğu Roma İmparatorluğu muhtemelen daha zengindi. Birçok nesil boyunca barış ortamı olacak olsa da Doğu İmparatorluğu, Persia gibi büyük bir potansiyel tehditle karşı karşıyaydı. Batı İmparatorluğu'nun karşısında ise çok daha geniş bir sınır hattı boyunca kabileler dolu düşman vardı. Bunların hiçbiri uzaktan Persia kadar güçlü değildi fakat sayıları çoktu ve her zaman bir yerde çatışma çıkma riski yüksekti. En başından itibaren imparatorluğun kaynakları, bu çok zor askerî sorundan ötürü geniş bölgelere yayılıyordu.

HIRİSTİYAN İMPARATORLUK

Dördüncü yüzyılın sonlarında Roma İmparatorluğu'nun (ya da 395 sonrasındaki iki imparatorluğun) Hıristiyan olduğuna dair şüphe yoktu. İmparatorluk tahtına çıkmak için açık açık paganların desteğine başvuran son kişi Eugenius'tu. Milano Piskoposu Ambrosius'a, tahtı gasp etmek isteyen bu adamın, muzaffer olarak döndüğü zaman katedralini bir ahıra dönüştürmüş olmakla övündüğü söylenmişti. Bu noktada dikkatli olmalıyız zira neredeyse bütün kaynaklarımız Hıristiyandır ve Theodosius'un zaferini, gerçek itikadın eski batıl inançlara karşı aldığı bir zafer olarak görme eğilimindedir. Theodosius'un ordusu (tıpkı, Iulianus hariç Constantinus'un bütün halefleri gibi) *labarum* sancağı altında yürüyordu. Eugenius'un birliklerinin, Iuppiter'in sembollerini taşıyıp taşımadığını söylemek zordur. Muharebeden çok kısa süre sonra, zaferin mucizevi bir şey olduğu yönünde hikâyeler dolanacaktı. Buna göre, son derece kuvvetli bir rüzgâr (bölgede çıkan çok yaygın bir doğa olayı) Eugenius'un askerlerinin yüzüne vurmuş, mızraklarını uçurmuş ve düşmanların mızraklarını daha da güçlü yapmıştı.[11]

Dördüncü yüzyıl sonlarında, Hıristiyanlar çoktan nüfusun büyük bir kısmını kapsıyor olsa da hâlen çok sayıda pagan vardı. Lakin Hıristiyanlar da kendi içlerinde birçok farklı gruba bölünmüş durumdaydı. Kuzey Afrika'da Donatusçular hâlen güçlüydüler. Devlet destekli Katolik Kilisesine benzer şekilde piskopos ve diğer ruhani liderlerin

11 Paulinus, *Life of Ambrose* 31. Bir tartışma için bkz. Williams & Friell (1994), s. 131–137. Daha fazla detay için bkz. N. McLynn, *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital* (1994).

olduğu eksiksiz bir kilise örgütlenmesine sahiplerdi. Theodosius, resmî kilisenin, Constantinus'un Nicaea'daki konsilde çıkan itikat ve doktrini destekleyeceğini kesinleştirmiştir. 380 yılında imparator şunu ilan etti:

> Merhametimizin rehberliğinde yönetilen bütün insanların, tanrısal [kutsal ya da aziz gibi –aynı ifade imparatorlar için de kullanılıyordu] havari Petrus'un Romalılara aktardığı ve Papa Damasus ile İskenderiye Piskoposu Petrus'un bağlı kaldığı dinde bilgili olmasını istiyoruz. Bu kurala uyan kişilerin Katolik Hıristiyan ismini almasını buyuruyoruz. Kafayı sıyırmış ve akıl hastası olarak gördüğümüz diğerleri ise heretik dogmaların utancını taşımaya devam edecek.[12]

II. Constantius ve Valens, Ariusçuluğa daha eğimliydi. Nicaea İtikadını reddediyor, İsa'nın Tanrı Baba ile tamamen benzer olmadığını düşünüyorlardı. Bu tür görüşler, Yunanca konuşulan doğuda her zaman popülerdi. Theodosius, Nicaea İtikadındaki teslisi (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un üçü de "aynı özden geliyor" görüşü) kabul etmek üzere Latince konuşulan batıda yetişmiş bir İspanyoldu. Ayrıca bu görüşü dayatma hakkı olduğunu düşünen aşırı derecede kararlı bir adamdı. 381 yılında, imparatorluk topraklarında Ariusçu görüşleri savunan piskoposlar azledildi. Bunlar artık rahip olarak düşünülmüyordu. Öte yandan Ortodoks Katoliklerden başka grupların toplantı yaptığı yerler kilise bile sayılmayacaktı. Katolik olarak tanınan piskoposlar imparatorluğun her bir vilayetine atanacaktı. Karşılık olarak bunlar, daha ast rahiplere meşruiyet tanıyacaktı. Ek olarak bir miktar heretik gruplar da kanun dışı ilan edilecekti.[13]

Kilisenin yapısı, devletinkiyle benzerdi. Şehirlerin yanı sıra kırsal bölgelerde de piskoposlar vardı fakat bunlar çok erken dönemlerden beri şehirlerdeki piskoposların astları olarak düşünülüyorlardı. Bir piskoposun vilayeti, devletin idari bölümleri tarafından belirleniyordu. İdari bir vilayetin büyük bir merkezinde (bir muhafız alayı komutanının kontrolündeki bir piskopos vekilinin yönetimindeki eyaletler grubu) bulunan piskopos, küçük şehirlerdeki piskoposlardan üstün olarak

12 Codex Theodosianus 16. 1. 2. Alıntı için bkz. S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire AD 284–641* (2007), s. 247–248.

13 Williams & Friell (1994), s. 47–60.

değerlendiriliyordu. Roma piskoposunun (şimdiden, bazen papa adıyla anılıyordu) önemi ilk başta bu şehrin gerçek ve sembolik öneminin bir sonucuydu. Benzer şekilde, başından beri İskenderiye ve Antakya ile zaman içerisinde Kartaca piskoposları büyük önem kazandı çünkü devasa ve prestijli yerleşim yerlerindeki kiliselerin başlarında bulunuyorlardı. Dördüncü yüzyılın ilerleyen yıllarında Constantinopolis piskoposları da diğer piskoposlara katılmak hatta onları geçmek istiyordu. Bunun bir sonucu olarak, Petrus'un yerine geçen Roma piskoposu bunu herkese çok daha fazla vurgulamıştır. İmparatorlar bu kadim şehri nadiren ziyaret etse de papa hâlen önemli bir figürdü fakat şimdilik kıdemli piskoposlardan sadece biriydi.[14]

İmparatorluğun kiliseye desteği, Hıristiyan liderlerine imparatora ayrıcalıklı şekilde ulaşabilme hakkı veriyordu. Bu ise her zaman nüfuz kazandıran bir şeydi. Şehirler ve eyaletler artık bir meseleyi imparatorluk sarayına taşımaları için sıklıkla piskoposlara başvurur hâle gelmişti. Piskoposlar, yerel olarak önemli kişilerdi. Birçoğu yöresel aristokrasiden geliyordu, bu yüzden o yöredeki devlet görevlileri ve imparatorluk hizmetindeki kişilerle birçok ortaklıkları vardı. Bunlar ayrıca bazı durumlarda şehir görevlileri gibi hareket edecek otoriteye de sahipti. Herhangi bir piskoposun sarayda ne kadar etkili olduğu ya da şehrini ve etrafındaki bölgeyi hâkimiyetine aldığı büyük oranda karaktere ve aile bağlarına bağlıydı.

Milano Piskoposu Ambrosius zorlu bir karakterdi. II. Valentinianus'un annesi Iustina, Milano'da imparatorun muhafızları arasında (birçoğu Got olabilir) Ariusçular için bir toplantı yeri ayarlamak istediğinde Ambrosius öylesine sert protestolar yaptı ki kadın geri çekilmek zorunda kaldı. 388 yılında, Fırat bölgesinde bulunan Callinicum'daki bir sinagog ile birkaç pagan tapınağı, Hıristiyan bir kalabalık tarafından yerle bir edildi. Bir piskopos ile keşişleri sorumlu tutuldu. Theodosius, sinagogun yeniden inşası için piskoposun para ödemesi gerektiğini buyurdu. Zaman zaman etkili konuşmalar olsa da Yahudi toplulukları resmî açıdan çok az düşmanlıkla karşılaşıyordu. Sinagoglara saygı gösteriliyordu (birçoğu, şehir merkezlerindeki önemli yerlerdeydi) ve hahamlar da Hıristiyan rahiplere benzer yasal ayrıcalıklara sahipti. Ambrosius, durumu hemen protesto

14 D. Hunt, in *CAH*² XIII (1998), s. 240–250.

etmek için Theodosius'a mektup yazmıştı ve bütün Yahudi topluluğunun gerekli ücretleri ödemesi için kararını değiştirdikten sonra dahi imparatoru mahkûm etmeye devam etmişti. En sonunda bu işlerden tamamen elini ayağını çekti.[15]

Bu ikilinin ikinci karşılaşması daha dikkat çekiciydi. 390 yılında bir subay, ünlü bir at yarışçısını tutuklayınca öfkelenen bir kalabalık tarafından Thessalonica'da linç edildi. Theodosius ceza olarak garnizona, belirlenen bir günde hipodromdaki kalabalığa saldırmasını emretti. Bu, meseleyi halletmenin ince bir yolu değildi ve otoritelerin tam kontrole sahip olmadığını gösteriyordu. İmparatorun gerçekte neyi amaçladığı bilinmez ancak sonuç olarak gelişigüzel bir katliam yaşandı. Abartılı bir iddiaya göre yaklaşık yedi bin insan öldürülmüştü. Ambrosius, İmparator Theodosius'a mektup yazıp, kısa süre sonra imparator Milano'ya girdiğinde yapılacak resmî seremoniyi boykot edeceğini söyledi. İmparatorun, ayine katılma izni verilmeden önce günah çıkarmasını istiyordu. Theodosius, öfkeyle verdiği emrinden çoktan pişman olmuş gibi görünüyordu ve belki de katliamın korkunç sonuçlarından kendisini ayırmak istiyordu. Bu yüzden Ambrosius'un isteğini kabul etti ve bir süre boyunca imparatorluk kıyafetleri ve alametleri olmadan göründü. Milano'daki katedralde tövbe edip göz yaşı döktü ve yere kapandı.[16]

İmparator, kiliseyi tamamen kontrol edemiyordu lakin kilisenin kontrolü altında olduğunu düşünmek de yanlıştır. Dördüncü yüzyıldaki imparatorlar genellikle, özellikle şiddet uygulama yanlısı olmayan danışmanlar tarafından ikna edilen kişiler olarak temsil edilir. Milano Piskoposu Ambrosius kurnaz bir siyasetçiydi ve belki de imparatorun ikna edilmek istediğini görmüştü. Diğer bir ihtimal olarak, Theodosius'un duygusal karakterini, ruh hâlini ölçecek kadar anlamış da olabilir. Daha da önemlisi, bunun istisnai bir husus olduğunu hatırlamalıyız. Piskoposlar, imparatorlara ne yapacaklarını söyleyemezdi. Kendi itibarlarına, karakter ve ehemmiyetlerine göre nüfuzları vardı fakat bundan fazlası yoktu.[17]

15 Sinagoglar için bkz. Mitchell (2007), s. 235–237.

16 Ambrosius ve Theodosius için bkz. "Williams & Friell (1994), s. 64–65, 68–70; Mitchell (2007), s. 248–250.

17 C. Kelly, *CAH*² XIII (1998), s. 153–156; N. Lenski, *The Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century* AD (2002), s. 86–97, 142–143.

Şimdiye dek, bütün kilisenin otoritesi ile konuşacak tek bir lider olmamıştı. Elbette ki tek bir kilise yoktu çünkü Hıristiyanlar birçok farklı gruba bölünmeye devam ediyordu. Ariusçuluk, sırf Theodosius Nicaea İtikadını etkin şekilde desteklediği için hemen ölmemişti. Sapkınlar olarak kovuşturulmasını emrettiği grupları dahi ortadan kaldırmak zordu. Yeni tartışmalar meydana gelmeye, bunlar da yeni bölünmelere sebep olmaya devam etti. Constantinopolis'te bir piskopos şöyle iddia ediyordu:

> Herhangi bir kişiye bir takas sorsanız, sizinle Oğul'un doğmuş olup olmadığını tartışır. Ekmeğin kalitesi nasıl diye sorsanız, "Baba daha büyüktür, Oğul daha küçük" cevabını alırsınız. Bir hamama gitmek istediğinizi söyleseniz, size "Oğul yaratılmadan önce hiçbir şey yoktu" diye karşılık verilir.[18]

Bu, belirli bir görüşü savunan yayımlanmış bir vaazın bir kısmıydı. Bu yüzden nüfusun büyük kısmının gerçekten de doktrin tartışmalarıyla meşgul olduğuna yönelik delil olarak görülmemelidir. Yeteri kadar insan, kilise içinde bölünmelerin devam etmesini sağlamak için belirli görüşlere (ve şüphesiz çok sevilen liderler ile yerel geleneklere) derinden bağlıydı. Yine de bu tür şeylerin günümüze gelen kaynaklarda orantısız şekilde ifade edildiğinin farkında olmalıyız. Ortodoks Katolikliğin nihai başarısı zaman zaman bu görüşün rakiplerinin tam olarak konumunu anlamayı da zorlaştırır.[19]

İmparatorun iradesi herkesi ne Ortodoks ne de Hıristiyan yapabilirdi. İktidarının başlarında Theodosius, Maniheizmi yasa dışı ilan etti fakat Hıristiyan heretikleri bastırma konusuna daha çok ilgi gösteriyordu. İktidarı ilerledikçe bu hususiaki ruh hâli de katılaştı. Kurban kesmeyi yasaklayan birden fazla yasa çıkarıldı. Bunun ne kadar titiz şekilde uygulandığı büyük oranda yerel otoritelere bağlıydı. Birçok toplulukta geleneksel festival kutlamalarındaki ziyafetlerde servis edilmek üzere hâlen hayvan kesiliyordu ve bunu kurban kesiminden ayırmak zordu. Yine de bütüne bakıldığında, açık şekilde pagan

18 Gregory of Nyssa, *De Deitate Filii et Spiritus Sanctis*, J.-P. Migne (ed.) Patrologia Graeca 46. 557–558.

19 Bu dönemdeki tartışmalara bir giriş için bkz. H. Chadwick, *CAH*² XIII (1998), s. 561–600.

ritüellerine dair belirtiler nadir hâle gelmeye başladı. İmparatorluk politikasına karşı çok az sabit veya organize bir direniş vardı. Rakip kitleler arasında isyanlar çıkıyordu. Bu da genellikle Hıristiyan grupları (iddiaya göre bunlar neredeyse her zaman, yerel bir piskoposun hizmetindeki keşişlerdi) bir pagan tapınağını yok etmeye çalıştığı zaman meydana geliyordu. Böylesi şiddet olaylarına dair çok önemli örnekler vardır. İskenderiye'deki Büyük Serapis Tapınağı ile şehirdeki büyük kütüphanenin bir kısmı bu tür bir kalabalık tarafından 391 yılında yok edilmiştir. Bu şekilde kaybedilen metinlerin ne kadarının, sonraki yüzyıllarda hayatta kalabileceğini söylemek imkânsız olsa da söz konusu kütüphanenin yerle bir edilmiş olması bilim insanları için özellikle üzücüdür.

Bu tür çatışmalar olağanüstü fakat nadir oluyordu. Esasında farklı dinler ve Hıristiyanlığın farklı dalları da uyum içinde olmasa da yan yana barışçıl şekilde yaşamayı başarıyordu. İmparatorluk hizmetindeki üst makamlarda hâlen çok sayıda pagan ve Ariusçu Hıristiyan vardı. Roma'daki senato hâlen çoğunluğu paganlardan oluşan (ya da oldukça geleneksel) bir meclis gibi görünüyordu. II. Constantius, senato binasındaki Zafer (Victoria) sunağının kaldırılmasını emretmişti. Yüzyıllar boyunca senatörler, gündem maddelerini tartışmaya başlamadan evvel bu sunağa (ya da bire bir aynısına, zira senato binası yılları boyunca birçok kez yanıp yıkılmıştır) tütsü ile adaklar adıyorlardı. Iulianus, sunağın tekrar yerine koyulmasını emretti. Gratianus tekrar kaldırttı ve senatonun bunu geri getirme yönündeki birkaç resmî talebini reddetti. Eugenius bu kararı feshetti fakat Theodosius'a yenildikten sonra bir kez daha sunak kaldırıldı ve yerine getirilmesi için yapılan bütün istekler kabul edilmedi.[20]

Hıristiyanlar, pagan tanrıların kendi tapınaklarını ve heykellerini yıkımdan korumayı başaramadığını haykırıyordu. Valens'in Hadrianopolis'te ölmesi ve özellikle de diri diri yanarak öldüğü hikâyesi de benzer şekilde Ariusçu doktrini benimsemesinin bir cezası olarak görülüyordu. Yazılı kaynaklardaki yaygın bir tema, Hıristiyan rahiplerin ve kutsal kişileri yanlış tanrıların ya da filozofların takipçileri üzerindeki büyük gücüydü. Constantinus'tan beri imparatorluğun başarısı

20 Williams & Friell (1994), s. 119–125; Mitchell (2007), s. 248–251; G. Fowden *CAH*² XIII (1998), s. 548–554.

devletin Hıristiyan Tanrı'ya tapınması sayesinde gerçekleşmişti. Persler de oldukça hızlı bir şekilde Hıristiyanlığı, Roma'ya muhtemel bir sempatinin işareti olarak gördüler.[21]

Diğerleri de aynı şekilde düşünüyordu. İmparatorluğa girmeden önce Gotların arasında yaşayan Hıristiyanlara dair çokça kaynak günümüze ulaşmıştır. Bunlardan ilk kişiler, itikatları kadar kimliklerine dair de belirli bir algıya sahip, üçüncü yüzyıldaki büyük akınlarda ortaya çıkan savaş esirleriydi. Tıpkı, ilk ünlü piskoposları Ulfilas gibi (tam anlamıyla "Küçük Kurt", ailesi ve kendisi, gerçek kökenlerinin farkında olsa da bu bir Got ismiydi) bunların da çoğu Ariusçuydu. Ulfilas, Romalıların bir Hıristiyana dikkat vermesinin daha muhtemel olacağı düşüncesiyle, II. Constantius'a elçi olarak gönderilmişti. Constantinopolis'teyken, kabileler arasındaki bütün Hıristiyanların piskoposu olarak atandı. Daha sonra, Got kabile şefleri Ulfilas'ın ve soyunun, rahatlık için Romalılarla çok fazla ilişki kurduğuna ve yapılan kovuşturmalardan, imparatorluk topraklarına sığınarak kaçtığına karar verdi. Ulfilas, hayatının geri kalanının büyük kısmını İncil'i Got diline çevirerek geçirdi. Bu, bir alfabenin oluşturulmasını gerektiriyordu çünkü Got dili yazılı bir dil değildi.

Kabileler arasında görünüşe göre misyonerler sayesinde Hıristiyan olan başkaları da vardı çünkü kendi inançlarında çok daha ortodokstular. Romalı komşularıyla yaşanan gerginlik dönemlerinde Got krallarının birçok kovuşturmayı başlatmış olması dikkat çekicidir. Elimizdeki detaylı bir anlatıma göre yapılan kovuşturmalardan biri, Aziz Saba'nın şehit olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu adam görünüşe göre öldürülme konusunda için özellikle kararlıydı. Birçok hususta Aziz Saba'nın akran köylülerinin onu korumaya çalışmış olması ilginçtir lakin yine de Saba, otoritelere açıkça karşı gelerek bu çabaları boşa çıkardı. Bütüne bakıldığında, yapılan kovuşturmaların esasında siyasi bir şey olduğu görülür. Gotlar, imparatorluk topraklarına yerleştiğinde kendi istekleriyle Arisuçu oldular. Gelecek nesilleri de bu doktrine

21 Hıristiyan liderlerin ve kutsal kişilerin din değiştirme konusunda önemli bir etken olması için bkz. R. MacMullen, *Christianizing the Roman Empire AD 100–400* (1984). Genel olarak kilise için bkz. H. Chadwick, *The Church in Ancient Society: From Galilee to Gregory the Great* (2001).

bağlı kalacaktı, ta ki Ariusçuluk, Theodosius ve halefleri tarafından heretik ilan edilene dek.[22]

Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru birleşik Roma İmparatorluğu güçlü ve büyüktü. İmparatorluğun, 300 yılındaki kadar büyük, güçlü veya zengin olup olmadığı belirsizdir. Şüphesiz, bir ve ikinci yüzyıllardakine göre artık daha zayıftı. İkiye bölünen imparatorluğun her bir yakası, birleşikken olduğundan daha güçsüzdü. Bu iki yaka güç bakımından da eşit değildi ve karşılaştıkları sorunlar da oldukça farklıydı. Dördüncü yüzyıl boyunca iç istikrarsızlık, imparatorluğun başının belası olmaya devam etmişti. Doğrudan çatışma ya da tahtı gasp girişimleri ve iç savaşların yaşandığı dönemler haricinde bürokrasi ve ordu üzerinde sürekli yıpratıcı bir etki yarattı. Ayrıca, neredeyse tek gaye olarak nefsi müdafaanın ve kişisel başarının esas olduğu bir kültürü kesintisiz şekilde destekledi. Hem imparatorlar hem de idare yapıları artık imparatorluğun bekasını kendi kurtuluşlarından daha az düşünür oldular. Bu, etkili olmanın bir tarifi değildi. Geriye, imparatorluğu ikiye bölmenin büyük bir siyasi istikrar getirip getirmeyeceğini görmek kalmıştı.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinin bir diğer sonucu da imparatorluğun çöküş hikâyesini takip etmenin kaçınılmaz olarak daha da zorlaşmasıdır. Doğu ve batı imparatorluklarını ayrı ayrı ele almak daha basitmiş gibi görünse de bu yanıltıcı olabilir. İki imparatorluk da komşuydu, siyasi açıdan hâlen birbirlerine yakından bağlıydı ve bir yakanın sorunları ve kararları genelde diğerinin kaderinde bir etki yaratıyordu. Dolayısıyla zaman zaman hikâyeyi daha karmaşık hâle getirse de mümkün mertebe kronolojik yaklaşımı benimsemek daha iyi olacaktır.

22 Ulfilas, Saba Got Hıristiyanlar için bkz. P. Heather, *The Goths* (1996), s. 60–62, 73–74, 85, 313; H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1991), s. 69–70, 72–73, 76–79; M. Kurikowski, *Rome's Gothic Wars* (2007), s. 107–111, 118–122; G. Greatrex, "The Gothic Arians after Theodosius (to Justinian)", *Studia Patristica*, 34 (2001), s. 73–81; T. Burns, *Rome and the Barbarians, 100 BC-AD 400* (2003), s. 337–338, 368–369.

III. KISIM

Çöküş?
Beşinci ve Altıncı Yüzyıllar

15

BARBARLAR VE ROMALILAR: KOMUTANLAR VE ÂSİLER

"Bir uyarı olmadan barbarlara saldıran [Stilicho], düşmanın birliklerini yok etti. Yardımcı birlikler olarak kabul ettiği küçük bir kesim hariç nerdeyse hayatta kalan olmadı." – *Zosimus, beşinci yüzyıl.*[1]

"Bütün Galya, tek bir yığından çıkan bir dumanla kaplanmıştı." – *Orientus, 406 yılındaki barbar akınlarının etkisini betimliyor.*[2]

İmparatorluk bürokrasisinden, dördüncü yüzyılın sonlarından günümüze ulaşan önemli bir belge vardır: "Sivil ve Askerî Bütün Görevlerin Listesi" –(Latince *Notitia Dignitatum omnium, tam civilium quam militarium* ancak bilim insanları genellikle *Notitia Dignitatum* der) esasında 395 yılında İmparator Honorius'un kıdemli bir kâtibi ya da sekreteri için kaleme alınmıştı. İmparatorluğun çok kısa bir süre önce batı ve doğu olarak ikiye bölündüğü metinden anlaşılabiliyor zira metinde bu iki yaka da tamamen ayrı şeyler olarak görülür. Söz konusu metin son derece detaylıdır, her görev ve rütbeyi açıklayarak bunların sorumluluklarından söz eder ve ordudaki komutanlar için yönettikleri birimlerin isimleri de verilir. Bu kaynağı daha da büyüleyici yapan şey, renkli görsellerin olmasıdır. Her bir rütbenin nişanları ile sembolleri (örneğin, ordu için teçhizat yapan atölyelerin başındaki kişilerin silahlarının ya da yiyecek toplama sorumluluğu olanların somunlarının

1 Zosimus, *A New History* 5. 26. 5, çev. Ridley (1982).

2 Orientius, *Commonitorium* 2. 184.

sembolleri) bulunur. Eyaletler hem şahsiyetler hem de oldukça stilize resimler olarak gösterilir ve döneminin önde gelen yerleşim yerlerini göstermek için minyatür surlarla çevrili şehirler yer alır. Sahra ordusundan birimlerde, kalkanları üzerinde boyanmış olduğu düşünülen yuvarlak nişan sembolleri bulunur.[3]

Elbette ki elimizde, 395 yılında kıdemli kâtip tarafından yazılan ve görsellerle desteklenen orijinal belge yoktur. Edebi, hukuki veya idari olsun, en önemli eserler, yüzyıllar boyunca orijinallerinin kopyası yapıldığı için günümüze ulaşmıştır ve günümüze gelen en erken metinler genelde Orta Çağ kopyalarıdır. *Notitia Dignitatum*'un, Erken Orta Çağ döneminde Karolenj kralı için yapılan birkaç on altıncı yüzyıl kopyası mevcuttur. Buradaki görseller Roma ve Orta Çağ tarzının tuhaf bir karışımını betimler. Bu resimleri çizen sanatçı gördüğü şeyleri, kendi dünyasında göründüğü gibi resmetmeye meyletmiştir, bu yüzden, küçük surları olan kasabalar şüphesiz bir Orta Çağ görünümünü yansıtır. Bu kişinin anlamadığı diğer şeyler ise muhtemelen aynen kopyalanmıştır.

Roma döneminde bile *Notitia Dignitatum* görünüşe göre birkaç kez düzenlenmiştir. Bu, Batı Roma İmparatorluğu'ndaki hükümetin bazı kısımlarında kullanılmıştır çünkü Doğu Roma İmparatorluğu'na dair bölümler 395 yılından sonra herhangi bir değişiklik göstermiyor gibidir. Batıdaki bölgeler, özellikle de askerî organizasyonla ilgili kısımların bazıları beşinci yüzyılda, belki de 420'li yıllarda değişmiştir. Güncellemeler yarım yamalaktı ve her zaman bütün alâkalı bölgelerde istikrarlı gerçekleşmiyordu. Ayrıca ordu kalkanlarının tasarımlarını gösteren sayfalarda da açık sorunlar vardır. Bunlardan bazıları solgundur, diğerleri de bir tema üzerinde bulunmuş farklılıklar gibi görülür. Ayrıca hepsi, kesin hatlarıyla yuvarlak kalkanlardır ki ordu aslında oval kalkanlar kullanıyordu. Dura Europos'ta bulunan üzeri boyalı kalkanlardaki girift tasarımlardan yorumlayacak olursak minyatür versiyonlar muhtemelen çok basitleştirilmiştir.[4]

3 *Notitia Dignitatum* için bkz. A. Jones, *The Later Roman Empire 284–602* (1964), s. 1417–1450. Makale derlemesi için bkz. R. Goodburn & P. Bartholomew (ed.), *Aspects of the Notitia Dignitatum* (1976). Ayrıca bkz. M. Kulikowski, "The Notitia Dignitatum as a Historical Source", *Historia*, 99 (2002), s. 358–377; O. Seeck (ed.), *Notitia Dignitatum* (1876) hâlen en rahat bulunan edisyondur. Ayrıca bkz. *La Notitia Dignitatum: Nueva Edición Crítica y Comentario Histórico: Nueva Roma* 25 (2005), burada daha kullanışlı renkli plakalar vardır.

4 Kalkanlar için bkz. R. Grigg, "Inconsistency and Lassitude: The shield Emblems of the Notitia Dignitatum", *JRS*, 73 (1983), s. 132–142.

Bütün hatalarına ve karışıklıklarına rağmen *Notitia Dignitatum*, imparatorluk bürokrasisi ve ordusuna dair resmî bir anlatım sağlama konusunda eşsizdir. Bölünmüş imparatorluğun yapısına dair çok fazla bilgi verir ki bunlara başka hiçbir yerde bulunmayan birçok detay da dahildir. Bu eserin eşsiz oluşu bir yandan da oldukça moral bozucudur çünkü daha önceki ya da sonraki on yıllardan bir veya iki tane kıyas edilebilir belge olsaydı imparatorluk yapısındaki gelişmeleri daha kolay şekilde takip edebilirdik. Elimizdeki metinde değişimlere dair bazı ipuçları bulunurken öteki kaynaklar, diğer dönemlerde tanımlanan idari ve askerî yapıların büyük kısmının varlığını onaylamakla kalır. Örneğin Ammianus Marcellinus, *Notitia*'da sözü edilen birçok rütbe ve görevden ve bazı askerî birimlerden bahseder ve görünüşe göre teşkilatın diğer yönlerini de onaylar. Eyalet düzeyindeki yapının büyük kısmı ile serhat birliklerinin dağılımı görünüşe göre, 395 yılında imparatorluğun bölünmesinin bir sonucu olarak değişmemiştir.[5]

Bütün bunlar, *Notitia Dignitatum*'un geniş kapsamlı kullanımı düşünüldüğünde en çok umut verici şeylerdir fakat bilim insanları kaynağın kullanımında zaman zaman fazlaca umarsız olabiliyor. Ordu üzerine çalışanlar özellikle, söz konusu askerî birimlerin listesini bir yüzyıldan fazla bir süre geriye ya da ileriye çekme eğilimindedir. Geleneksel olarak bir imparatorun ismini alan bir alayın o imparator tarafından kurulmuş olduğu varsayılır. Bu ise zaten mevcut birimlerin bir ödül olarak ya da sadakati teşvik etmek için yeniden isimlendirilmiş olması ihtimalini görmezden gelir. Ordular her zaman, her şeyin mantıklı yapıldığı yapılar değildir, özellikle de konu isim, rütbe ve unvanlara geldiğinde –öyle ki, örneğin modern İngiltere ordusunda farklı piyade alaylarından gelen bir asker, basitçe er yerine nişancı, hafif piyade eri, kraliyet muhafızı ya da muhafız olarak nitelenebilir. Ayrıca Hadrianopolis'teki ya da diğer facialardaki zayiatları, *Notitia Dignitatum*'daki listelerden "eksik" birimler olarak anlama temeline göre hesaplamak da doğru değildir. Daha öncesinde belirtildiği üzere bu, bazı birimlerin diğer seferlerde kaybedilmiş olma, diğerlerinin de yeniden isimlendirilmiş, farklı birimlerle birleştirilmiş ya da herhangi bir sebepten ötürü lağvedilmiş olma ihtimalini yok sayar. Sahra ordusundaki birimler en geniş tahminlere göre, eski lejyonların sadece

5 J. Matthews, "Mauretania in Ammianus and the Notitia", Goodburn & Bartholomew (1976), s. 157–186.

Şema 6: *Notitia Dignitatum*'a göre Roma ordusunun komuta yapısı

1. Batı

Batı imparatoru

Piyade birlikleri komutanı
İtalya'daki ordu
7 süvari alayı
37 piyade alayı

Süvari birlikleri komutanı
Galya'daki ordu
12 süvari alayı
46 piyade alayı

Illyricum	Afrika	Tingitanla	Britanya	İspanya
Komutanı (comes)	Komutanı	Komutanı	Komutanı	Komutanı
	19 süvari alayı	2 süvari alayı	6 süvari alayı	
22 piyade alayı		3 piyade alayı	3 piyade alayı	16 piyade alayı

Ayrıca 6 dux ve 12 comes komutasındaki 18 farklı kıtaya bölünen limitanei grupları

Piyade Birlikleri Komutanı, Süvari Birlikleri Komutanın aslıydı, bu her iki komutan da sahra ordularının komutasındaki beş comes'in ve limitanei birlikleri komutasındaki bütün subayların üstüydü.
Lakin yine katı bir hiyerarşi yoktu ve imparator herhangi bir komutana doğrudan emir verebilirdi.

2. Doğu

Doğu imparatoru

I. Saraydaki	II. Saraydaki	Doğunun	Trakya	Illyricum
Genelkurmay	Genelkurmay	Genelkurmay	Genelkurmay	Genelkurmay
Başkanı	Başkanı	Başkanı	Başkanı	Başkanı
12 süvari alayı	12 süvari alayı	10 süvari alayı	7 süvari alayı	2 süvari alayı
24 piyade alayı	24 piyade alayı	21 piyade alayı	21 piyade alayı	24 piyade alayı

Ayrıca 13 dux ve 2 comes komutasındaki 15 farklı kıtaya bölünen limitanei grupları
5 genelkurmay başkanı teoride birbirine denkti. Bunlar, limitanei komutanlarının üstüydü

küçük bir kısmıydı, dolayısıyla ordunun yapısını değiştirmek için gereken kısa vadeli kararlara ve verilen zayiata karşı daha savunmasızdı. Sık sık iç savaş olması da ordu listesinin düzenli ve mantıklı olmaktan ziyade daha karışık olma ihtimalini artırır.

Notitia Dignitatum'u ilk kaleme alan kişilerin hedeflerinin kısıtlı olduğunu hatırlamak da eşit derecede önemlidir. Kâtiplerin asıl amacı, listesi verilen muhtelif askerî ve sivil mevkilerin atamalarını açıklamaktı. Önemli olan, yapılan atamalar ve bu atamaların ne kadar üst düzey olduğuydu. Bu, esas olarak ordunun ve idarenin nasıl işlediğini açıklamayı amaçlayan bir eser değildi. İmparatorluk makamları, bu yerlere gelen kişilere görev süreleri boyunca güç, kalıcı olarak da mevki, maaş ve ayrıcalık getiriyordu. Her zaman, mevki makam ve üst düzey görevler peşinde koşan birçok insan vardı. Bu görev ve mertebeler, başarı kazanmak için gelecekte destek olması ya da rüşvet geliri sağlaması beklenen atamalar yapabilecek ya da atamalarda etkili olabilecek şeylerdi. Kaçınılmaz olarak bu, askerî ve sivil görevlerin artmasını ve yaygınlaşmasını teşvik ediyordu ve bazı durumlarda işi az parası çok görevler söz konusuydu çünkü bir bireyin kendisinden beklenen görevleri etkin şekilde yerine getirme gibi bir niyeti hiç olmazdı. Her zaman olduğu gibi suiistimalleri durdurma amaçlı çıkarılan imparatorluk yasalarının sıklığı, başarısının sınırlı olduğunu gösterir. Dördüncü yüzyılda Mısır'daki bir serhat birliğine komuta eden bir subayın bıraktığı mektuplar günümüze ulaşmıştır. Subay bu mektuplarda, garnizona geldiği zaman birçok başka adama da aynı görevin verildiğini öğrenişini açıklar. Kendisinin haklı olduğu, ancak büyük bir zorluk çektikten ve üst düzey otoritelere başvurduktan sonra kabul edilmiştir.[6]

Notitia Dignitatum, tıpkı başlığının da öne sürdüğü gibi resmî olarak tanınan pozisyonları listeliyordu, belirgin şekilde ismi anılmasa da her bir ordu birimi için komutan vardı. Bu dönemde orduların büyük bir kısmını oluşturan çok sayıdaki müttefik birliğinden ya da bunlara komuta eden subaylardan söz edilmez. Bu tür rütbeler muhtemelen kâtiplerin ilgi alanına girmiyordu. Benzer şekilde, daha sonrasında metni uyarlayanlar görünüşe göre sadece belli kısımlarıyla ilgilenmişti.

6 "R. Tomlin, "*Notitia Dignitatum omnium, tam civilium quam militarium*", Goodburn & Bartholomew (1976), s. 189–209. Mısır'da aynı komutaya birçok atama yapılması için bkz. Jones (1964), s. 393; H. Bell, V. Martin, E. Turner & D. van Berchem (ed.), *The Abinnaeus Archive* (1964) 1.

Sivil makamlardaki değişimlerden nadiren söz edilir ve askerî sahada bile öncelik belirli birimlerde, muhtemelen kurmay heyeti listeyi tutan subayın ilgilendiği kişilerdeymiş gibi görünüyor.[7]

Genel izlenime göre kısa süre önce doğu ve batı olarak iki ayrı hiyerarşiye ayrılan fakat hâlen aynı özden gelen imparatorluk çok büyük, oldukça organize ve güçlüydü. Hiç şüphesiz *Notitia Dignitatum*, dördüncü yüzyıl, az bir ölçüde de beşinci yüzyıl başlarındaki imparatorluğu hâlen doğası gereği güçlü ve genel olarak etkili bir devlet diye betimleyen bilim insanlarının görüşlerini desteklemiştir. Bu kaynaktaki askerî birimlerin listesi, ordunun muazzam büyüklükte, belki de 600.000'den daha fazla asker gücüne sahip, dolayısıyla Marcus Aurelius gibi imparatorların emrindeki birliklerin neredeyse iki katı kadar büyük olduğu iddiaları için en temel gerekçedir. Çoğu kişi, bu tür rakamların "kâğıt üstündeki gücü" temsil ettiğini ve asıl etkili sayıların muhtemelen çok daha düşük olduğunu fark edecektir fakat o zaman da görünüşe göre bu noktadaki bütün olası sonuçları kapsamaz. Mevcut tabloya göre Roma ordusu hâlen çok büyüktü.[8]

Yine de bu görüşü, dördüncü yüzyılın sonu ile beşinci yüzyılla bağdaştırmak çok zordur. Ordu (ve bir ölçüde bizzat imparatorluk devletinin kendisi) zaman zaman görünmez oluyor ve oldukça güçlü garnizonları olduğu düşünülen bölgeler açık şekilde savunmasız kalıyordu. Sözüm ona bu devasa ordunun gerçekte nerede olduğu sorusu defalarca kez ortaya çıkar. Bu da *Notitia Dignitatum*'un günlük gerçekliği, özellikle de orduyla alâkalı şeyleri ne kadar yansıttığı meselesini gündeme getirir. Bir alayı, kalkan nişanıyla birlikte listelemek, memur sınıfı için bu birliğin gerçekten var olduğu demekti. Bazı durumlarda bu aslında söz konusu talimli, teçhizatlı ve askerî hizmete hazır askerlerin bütün mevcudunun büyük kısmına sahip olunduğunu demek istemiş olabilir. Buna alternatif olarak birim, hâlen sahaya çıkabilecek durumda olsa da kâğıt üstündeki gücün çok altında da olabilirdi. Bir diğer ihtimale göre ise birimde küçük

7 Elimizdeki sürümün, batıdaki Piyade birlikleri komutanı tarafından hazırlandığı iddiası için bkz. J. Mann, "What was the *Notitia Dignitatum* for?" Goodburn & Bartholomew (1976), s. 1–9.

8 Sayılara dair bir tartışma için bkz. W. Treadgold, *Byzantium and its Army 284–1081* (1995), s. 43–64. Agathius 5. 13. 7–8 580'li yıllarda yazan bu kişi, daha önceki dönemlerde ordunun 645.000 kadar askere sahip olduğunu iddia etmiştir. Genel olarak ordu yapısı için bkz. H. Elton, "Military Forces", P. Sabin, H. Van Wees & M. Whitby (ed.), *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, Vol. II (2007), s. 270–309.

bir çekirdek kadro, kilit rol oynayan kurmaylar ve belgeler mevcuttu ve hepsi kendisine yeteri kadar asker ve diğer kaynaklar verilirse düzgün bir birim olmayı bekliyordu. Son olarak bir alay sadece kâğıt üstünde var olmuş da olabilir. Bu birimin varlığı, komutadaki komutanın statüsünü yansıtıyor ve belki de ideal bir dünyada kontrol edeceği birlikleri gösteriyordu. Bu ille de, bazılarının söz konusu birimin komutanı olarak maaş ve ayrıcalıklar kazanmadığı anlamına gelmez.

Bütün bu seçenekler muhtemeldir ve çok büyük ihtimalle buradaki her birimin farklı zamanlarda, *Notitia*'da listelenen alaylar arasında bulunduğu örnekler vardı. 376–382 yıllarında Gotlarla yaşanan çatışmalarda, Roma ordusunun orantılı olarak küçük sayıdaki düşmanlarla mücadele etmekte çok zorluk çektiğini görmüştük. Zaman zaman, bu döneme dair modern savaş tarihçilerinin anlatımlarını okurken, uzun bir süredir var olmayan bölüklerle büyük harekâtlar planlayan Hitler'in son günlerindeki ruh hâlini akla getirmemek zordur. 395 yılından sonraki dönemlerde durum bu kadar umutsuz değildi, düşman da bu kadar güçlü ve organize olmamıştı lakin Honorius ile Arcadius'un iktidarları yeteri kadar umutsuzdu.

STILICHO

İmparatorlar güçlü olduklarında bile kıdemli subayları ve komutanları rutin ve acımasız şekilde güç, terfi ve nüfuz kazanmak için mücadele ediyordu. İmparatorlar zayıf ya da genç olduğunda, bu iktidar mücadelesi çok daha az dizginleniyordu. 395 yılında Theodosius'un iki oğlu da gençti ve daha sonraki yıllarda gerçekleşen olaylar, karakterlerinin aşırı derecede zayıf olduğunu gösterecekti. Astlarını kısıtlamayı beceremeyen bu imparatorlar yeteri kadar büyüdüklerinde ise onları sadece birbirlerine karşı kışkırtmakla yetindiler. İmparator üzerinde hâkimiyet kurabilen herhangi bir kişi, etkin şekilde mutlak güç elde edebiliyordu. Doğuda bunu ilk olarak, Arcadius'un muhafız alayı komutanı Rufinus başardı ve ardından da aslında Doğu Roma'yı yöneten art arda saray görevlileri geldi. Bu adamlar bir dizi resmî makamda bulundular ve bu birçok açıdan genç imparator üzerinde sağlayabilecekleri hâkimiyetten daha az önemliydi. Bu hâkimiyet hiçbir zaman güvenli değildi ve en sonunda güç kaybetmiş, şiddetli bir şekilde de son bulmuştur.

Batı Roma'da gerçek güç, sivil görevlilerden ziyade ordunun büyük kısmını kontrol eden kişiden yanaydı. Honorius'un iktidarının ilk on üç yılında söz konusu kişi, rütbesi (görünüşe göre kendisi için böyle bir rütbe üretilmiştir) "Bütün Askerlerin Kontu ve Komutanı" olan Stilicho'ydu. Bu, onu resmî olarak, batı ordularının mutlak komutanı yapıyordu. Birden fazla genelkurmay başkanının olduğu doğuda buna denk bir rütbe yoktu. 395 yılında Stilicho, doğudaki birçok sahra ordusunun, bir önceki yıl Eugenius'un yenilgisinden sonra hâlen İtalya'da bulunması gibi bir avantaja da sahipti. Batıdaki alaylarla birleştiğinde bu birlikler (daha önce, Eugenius için savaşan birçok asker de dahil) Stilicho'ya, potansiyel rakiplerinden hiçbirinin denk olmadığı bir askerî güç sağlamıştır.[9]

Stilicho'nun babası, Valens'in emrindeyken bir süvari birliğine komuta eden bir Vandaldı, dolayısıyla "barbar" soyundan gelmekle eleştiriliyordu. Lakin bu adamı tam bir Romalı olarak görmemek için hiçbir sebep yoktur. Askerî hizmetine *protectores* adındaki muhafızlar arasında başlamış ve Theodosius'un desteğini aldıktan sonra hızlıca yükselmiştir. İmparatorun erkek kardeşinin kızı ve babasının ölümünden sonra imparatorluk ailesini yetiştiren Serena ile evliydi. Ölüm döşeğindeki Theodosius'un, oğullarını kendisine emanet ettiğini iddia eden Stilicho hızlı bir şekilde, on yaşındaki Honorius üzerinde kontrol sağladı ve Batı Roma'yı bir naip gibi etkin şekilde yönetmeye başladı. İmparator olmayı hiç istememiş gibi görünüyor, ancak zaman içerisinde kızını Honorius ile evlendirecekti.

Yeni imparatorlar (ya da onları kontrol edenler demek daha iyi) hemen bazı sorunlarla karşı karşıya kaldı. 395 yılında Hun yağmacı grupları hem Sâsâni hem Doğu Roma topraklarına akınlar düzenleyip, Armenia, Mezopotamya, Suriye ve hatta Küçük Asya'yı yağmaladı. Doğu Roma ordusundaki birçok birimin Stilicho ile bulunması, yerel komutanların bu saldırıya karşı koyma kapasitesini de düşürmüş olabilir. Bu tür akınlarda her zaman olduğu gibi yerleşim yerlerinin sadece küçük bir kısmı gerçek anlamda saldırıya uğramıştı, lakin korku çok daha geniş bir alana yayıldı. Persia sınırından uzaktaki bu bölgenin büyük kısmı,

9 Genel olarak bkz. J. O'Flynn, *Generalissimos of the Western Roman Empire* (1983), s. 1–24; S. Williams & G. Friell, *Theodosius: The Empire at Bay* (1994), s. 143–158; T. Burns, *Barbarians Within the Gates of Rome* (1994), s. 148–182, ve J. Matthews, *Western Aristocracies and Imperial Court: AD 364–425* (1975), s. 253–283.

yaklaşık yüzyıldır barış içindeydi ve özellikle de Hunların ilki ya da üç yıl sonra geri dönmüş olması açık bir şekilde travmatik bir evreydi.[10]

Theodosius'un imparatorluk topraklarına yerleştirdiği Gotların bir kısmı 395 yılında isyan çıkarınca, daha yakınlarda başka bir tehdit patlak verdi. Bunlar, Roma ordusunda müttefik olarak görev yapan birliklere komuta eden subay Alaric'in önderliğindeydi. Alaric muhtemelen kabileler içindeki aristokrat ailelerin birinden geliyordu ve zaman içerisinde kral olarak anılacaktı fakat otoritesinin kaynağı belli değildir. Adamlarından bazıları ona akrabalık bağlarıyla bağlı olabilirdi, diğerleri de ordusunda hizmet ediyordu. Şüphesiz, on beş yıl boyunca takipçilerinin sadık olmasını sağlayan önemli bir şahsiyetti. Alaric'in gücünün kökeni gibi uzun vadeli hedefleri de belirsizdir. Theodosius, kendisi Maximus ile Eugenius'a karşı savaşmaları amacıyla asker istediğinde, Got topluluklar arasında infial ve küçük isyanlar ortaya çıktı. Lakin Alaric ve adamları bu isyanların bir parçası değildi ve Frigidus Nehri'nde onurlu bir şekilde görev yapıyorlardı. Belki de Gotların, Frigidus Muharebesinde küçümsenerek kurban edildiği inancı, duyulan öfkeyi iyice körüklemişti. Kuvvetle muhtemel, iki yeni imparatorun gelmesi de, kâr elde etmek için bir fırsat sunmuştu.

Birçok Got, Roma standartlarına göre oldukça iyi koşulları olsa da 382 yılında kendilerine dayatılan anlaşmaya kızmış gibi görünüyor. Alaric'in ne kadar askere komuta ettiğini ya da bunların yeni topraklarına yerleşmemiş kabile savaşçıları mı yoksa bütün topluluklardan gelen askerler mi olduğunu bilmiyoruz. Şüphesiz, tehlikeli bir kuvvet olarak görülebilecek kadar güçlülerdi. En başından beri Alaric, Romalılardan üst düzey bir askerî atama istiyordu. Böylesi bir atama sayesinde devlet, adamları için gıda tedariki hakkı da sağlayacaktı. Alaric ve takipçilerinin bütün umudu belki de Roma sistemi içindeki statülerinin ve yaşam standartlarının artmasıydı.[11]

Gotlar, Trakya ve Makedonya'daki eyaletleri yağmalamaya başladı. Bir kez daha, İtalya'daki birçok birimin yokluğu, Arcadius'un ve

10 Bu evreye dair kaynaklar için bkz. G. Greatrex & S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars: Part 2: AD 363–630* (2002), s. 17–19.

11 Alaric'in kökeni ve çıkardığı isyan için bkz. M. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars* (2007), s. 154–166; Burns (1995), s. 156–158, 176–177, 188; H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 89–94; P. Heather, *The Goths* (1996), s. 138–146, *Goths and Romans, 332–489* (1991), s. 183–188, 193 vd. "Barbarların" ordudaki rolü için bkz. J. Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops* (1990), s. 7–88

Rufinus'un Gotlarla mücadele etmesini önledi. Yine her zamanki gibi bu ikisi, Romalı rakiplerinin tehdidiyle daha çok ilgileniyordu. Stilicho, Theodosius'un kendisine oğullarını emanet ettiğini ilan etmişti ve güya âsi Alaric ile mücadele etmek için ordusunu doğuya sürmüştü. Ne var ki Arcadius, desteğini kabul etmedi ve Stilicho'ya, doğu ordusundaki kıtaları tekrar Constantinopolis'e gönderme talimatı verdi. Görünüşe göre batı ve doğu birlikleri arasında bir sürtüşme yaşanıyordu, belki de Stilicho bütün askerlerini kontrol edemiyordu. Her ne olursa olsun, imparatorun talimatına uydu. Batı ordusundaki bütün birimlerle geri çekildi ve Alaric ile çatışmaya girmedi.[12]

Doğu birliklerine, kendisi de Got soyundan gelen Gainas adındaki bir komutan önderlik ediyordu. Bu birlikler Constantinopolis civarına geldiğinde, kendileriyle karşılaşmak üzere ata binen Rufinus'u öldürdüler. Rufinus'un imparator üzerindeki etkisini kethüdası hadım Eutropius devraldı. Eutropius şimdilik, saraydaki şahsi gücünü sağlamlaştırmakla daha çok ilgileniyordu. İki yıl boyunca Alaric, eyaletleri serbest şekilde yağmaladı. 397 yılında Stilicho, barbar müttefiklerden müteşekkil birçok birliğin desteklediği bir orduyla döndü. Eutropius ve Arcadius'un, yardımını kabul etmek ve dolayısıyla doğunun işlerine karışma hakkını tanımak gibi bir niyetleri yoktu. Alaric kuşatıldı ve Epirus'a çekilmek zorunda kaldı. Stilicho da herhangi bir kalıcı zafer elde etmeden geri çekildi. Gözde rehberinin tavsiyesi üzerine hareket eden İmparator Arcadius, Stilicho'yu vatan haini ilan etti. Aynı zaman içinde doğu hükümeti Alaric ile konuşmaya başladı ve nihayetinde onu Illyricum bölgesinin genelkurmay başkanı yapmakta anlaştı. İsyan çıkaran eski bir subay artık bir Roma komutanıydı. Açık şekilde görülüyor ki Eugenius ve Arcadius, Stilicho'nun egemenliğini kabul etmektense bunu tercih etmiştir.[13]

397 yılının sonlarına doğru, Theodosius'un zamanından beri Kuzey Afrika eyaletlerinin komutasındaki Gildo, eyaletiyle birlikte Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarafına geçmeye karar verdi. İtalya ve Roma, bu bölgeden gelen tahıl ve diğer ürünlere çok bağlı olduğu için büyük bir kriz çıktı. Stilicho, Gildo'nun kardeşi ve büyük düşmanı Mascezel'i küçük bir

12 Zosimus 5. 4–8.

13 Kulikowski (2007), s. 166–168; Burns (1995), s. 158–163; O'Flynn (1983), s. 27–38; J. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, Vol. 1 (1958), s. 115–121.

taktiksel birimin komutasını almak üzere gönderdi ve bu birlik İtalya'dan deniz yoluyla Afrika'ya gitti. Mascezel hızlı bir şekilde başarı elde etti. Stilicho onu çokça övse de, dönüşünden kısa süre sonra Mascezel bir nehre düşüp boğulduğu zaman hiç ağlamadı. Stilicho'nun muhafızları tarafından nehre itildiği dedikoduları dolanıyordu.[14]

Öyle gözüküyor ki İmparatorluğun doğusunda Eutropius da Hunlara karşı başarılı bir sefer düzenlemişti ve bu başarısı kendisini 399 yılında konsül yapmaya yüreklendirdi. O zamanlar doğu ve batıdaki imparatorların bir çift konsül ataması geleneksel bir şeydi. Bu konsüller, 1 Ocak tarihinde göreve başlıyordu ve o yıla isimleri veriliyordu. Konsüllük makamı artık güçten ziyade prestij makamıydı fakat bu kadim (söz konusu dönem itibarıyla, dokuz yüz yıldır konsüller oluyordu) kutsal ve aristokratik makamda bulunanlar, bir hadımın konsül olması fikrinden her zaman nefret etmişti. Eutropius sevilmeyen biri olduğu için diğer kıdemli görevliler tarafından saldırıya açık olarak görülüyordu. Aynı yıl Küçük Asya'daki haydutlara karşı operasyon düzenleyen ve Eutropius'a karşı şahsi bir hınç besleyen komutanların bazı Got birlikleri isyan çıkardı. Gainas bunlara karşı bir ordu harekete geçirdi fakat sonrasında âsi birliklerle müttefiklik yaptı ve imparatora Eutropius'u azletmesi yönündeki talebi yerine getirmesi uyarısında bulundu. Arcadius'un karısı Eudoxia da Eutropius'un mahkûm edilmesini isteyen gruba katılınca imparator en sonunda pes etti. Eutropius ilk önce bir kiliseye sığındı fakat hayatının bağışlanacağı sözünü aldığında kendisini ele verdi. Kıbrıs'a sürüldü ve imparatora karşı komplo kurduğu yönünde gerçek olmayan bir mazeretle kısa süre sonra idam edildi.

Şimdilik imparatoriçe ve gözde yakınları saraya hükmediyordu lakin Gainas Constantinopolis'e yürüdü ve ordusunun üstü kapalı tehdidi kısa vadeli bir üstünlük sağladı. 400 yılının konsülü ilan edildi. Ancak Consntantinopolis'te konuşlandıklarında askerleri halk tarafından iyi karşılanmadı ve en sonunda Gainas tarafından Trakya'ya gönderildiler. Askerler tam gitmek üzere hazırlanıyorken bazı gruplar artçı birliklere saldırdı. Askerlerin karıları ve çocukları da dahil birçok kişi öldürüldü. Büyük bir grup bir kiliseye sığındı fakat kilisenin yakılmasıyla içeride kalıp yanarak can verdiler. Kısa süre sonra Gainas, bir diğer Got Fravitta adındaki bir komutanın idaresinde bulunan ordu tarafından yenilgiye

14 Zosimus 5. 11; O'Flynn (1983), s. 36–37; Williams & Friell (1994), s. 148–150.

uğratıldı. Tuna Nehri'nin ötesine kaçan Gainas en sonunda Hun kralı tarafından öldürüldü. Romalı otoriteler, sadakatsizlik yaptığı iddialarıyla, aldığı zaferden sadece birkaç ay sonra Fravitta'yı idam etti. Çok başarılı ya da çok popüler komutanlar, saraydaki güçler tarafından tehlikeli olarak görülüyordu. Eudoxia ve müttefikleri, sarayda, dolayısıyla Doğu Roma İmparatorluğu'nda kontrolü yeniden ele aldı.[15]

401 yılında Alaric, birkaç yıldır sık sık uğradığı yerleri arkasında bırakıp İtalya'ya yol aldı. Doğudaki durumlar değişmişti ve Gainas gibi "barbar" ve özellikle de Got komutanların öne çıkmasını eleştirerek iktidara gelmişken yeni rejimin kendisine karşı bir tutum alması pek muhtemel değildi. Şimdilik iç sorunlarla uğraşmayacağı için imparatorluk hükümetinin atamasını çekme ve kendisine karşı güç kullanmaya karar verme ihtimali vardı. Alaric, Stilicho ile daha iyi anlaşma yapabileceğini umuyordu. Kaç kişinin onu takip ettiğini bilmiyoruz. 382 yılında kendilerine toprak verilen ve memnun bir şekilde tarımla uğraşan Gotlardan kaynaklarımızda bahsedilmez. Bu noktada bütün Gotların, 376 yılında Tuna'yı geçtikten sonra göçlerine kaldığı yerden devam ettiklerinden, gecikmeli de olsa tekrar hareket geçtiğini düşünmek muhtemelen yanlıştır. Alaric'in takipçilerinin büyük kısmı muhtemelen genç ve yorulmak nedir bilmeyen kişilerdi. Belki de çiftçi olarak başarılı değillerdi ya da önceden imparatorluğun içinde doğmuş ve kendileriyle paylaşacak kadar yeterli toprak olmayan çocuklardı. Genç kabile toplumlarında uzun süredir süregelen bir geleneğe göre bu kişiler, savaşçı ya da asker olarak şan ve zenginlik peşinde koşuyordu. Roma ordusu, asker sağlama konusunda uzun süredir onlara güveniyordu. Yirmi yıldan fazla bir süre önce Hadrianopolis'te savaşmış çok fazla kişi olamazdı. Tıpkı Roma ordusunu takip eden tüccarlar gibi savaşçıların bazılarına karıları ve aileleri eşlik ediyordu. Alaric ve adamları sonraki yıllarda göç eden bir halk değil de bir ordu gibi tutum gösteriyordu.

Alaric'in umudu, Batı Roma İmparatorluğu ile müzakerede bulunarak imtiyaz kazanmaktı. Bu imtiyaz çok büyük ihtimalle, üst düzey bir askerî rütbeye gelip, takipçilerini beslemek ve desteklemek için devlet kaynaklarını kullanma izni elde etmekti. Ancak bu, kesin bir dille geri çevrildi. Bunun üzerine Stilicho Raetia'ya (kabaca modern

15 Zosimus 5. 13–18; Kulikowski (2007), s. 168–169; Burns (1995), s. 168–178; Bury (1958), s. 126–137.

Avusturya toprakları) yapılan barbar akınlarıyla mücadele etmek için Alplerin kuzeyinde bulunuyorken Alaric, 402 yılında İtalya'yı işgal etti ve Milano'yu kuşatmak için küçük bir Roma ordusunu ezdi geçti. Milano bir imparatorluk ikametgahıydı fakat bu çalkantılı yıllarda saray halkı Ravenna'da daha çok vakit geçiriyordu ve en sonunda da etrafı bataklıkla çevrili, dolayısıyla saldırıya uğraması çok zor bu şehre yerleştiler. Dahası şehir oldukça yalıtılmış bir yerdeydi. Stilicho İtalya'ya döndü ve Got ordusuna karşı iki (belki de üç) muharebede savaştı. Alaric'in karısı ve çocuklarıyla birlikte diğer önde gelen kişileri de tutsak etti ancak kendisi de ciddi zayiat vermişti ve kesin bir zafer kazanamamıştı. Verona dışında bir savaş başlamadan önce ateşkes ilan edildi ve ardından yaşanan muharebede bir kez daha kesin bir galip çıkmadı. En sonunda, büyük ihtimalle yiyecek kıtlığından ötürü Alaric geri çekildi ve sonraki birkaç yıl için Balkanlara döndü. Doğu ve Batı imparatorlukları arasında, ikisinin de büyük bir kontrol sağlayamadığı sınırda bekledi ve Illyricum'da ihtiyaç duyduğu yiyecekleri yağmaladı ya da zorla aldı. 405 yılı civarı Stilicho müzakere yapmak istedi, sonrasında ise Got liderine genelkurmay başkanı rütbesi verdi. Constantinopolis'teki saray bunu kabul etmedi zira bu özellikle de Stilicho'nun hem doğu hem batıya talimat verebilme hakkını ima ediyordu.[16]

Stilicho kısa süre içinde daha büyük sorunlarla karşı karşıya kaldı. 405 yılının sonlarına doğru, Kral Radagaisus'un komutasındaki büyük bir Got ordusu kapsamlı bir saldırı daha başlattı ve bir kez daha Kuzey İtalya'ya ulaştı. Bu savaşçılar Tuna'nın ötesinden geliyordu ve hepsinin geniş anlamda Got ve benzer dilleri konuşuyor olması haricinde, Alaric'in adamlarıyla bağlantıları yoktu. Zosimus'un iddiasına göre 400.000 kadar Got vardı fakat bu, bırakın bir yağmacı ordusunu, herhangi bir kabile ordusu için bile açık şekilde absürt bir sayıdır. Zosimus ayrıca Stilicho'nun müttefik kıtalarla birlikte otuz ordu birimi toplayıp, yağmacıların karşısına çıktığını ve onları yendiğini söyler. *Notitia Dignitatum*'da Batı Roma İmparatorluğu için sahra ordularından 181 alay listelenir. Bunların kırk altı tanesi İtalya'da, kırk sekiz tanesi de Galya'daydı. Görünüşe göre Stilicho, bu orduyu oluşturmak için kuzeydeki sınırlardan da önemli birlikler çağırmıştı. 405 yılında

16 Kulikowski (2007), s. 170–171; Burns (1995), s. 178–193, (1996), s. 146; O'Flynn (1983), s. 37–42.

kesin sayılar ve askerlerin dağılımı farklı olabilir. Buna Stilicho'nun ordusundaki bütün birimlerin sahra kuvvetleri olduğunu varsaysak bile, güya seyyar sahra ordusunun küçük bir kısmını tek bir yerde toplamanın neredeyse imkânsız olduğunu gösterir. Bu birimlerin boyutları hakkında bilgilerimizin eksik olması bir kez daha, ordunun boyutunu hesaplamayı imkânsız kılar. Yine de kesin bir zafer kazanmak için bu ordu yeterliydi –pazar, tutsak Gotlarla dolup taşarken, köle fiyatlarının kesin şekilde düştüğü düşünülmektedir.[17]

Bu sefer esnasında, Britanya'daki ordu tarafından bir dizi imparator ilan edildi. İlki, birkaç hafta içinde askerlerce öldürüldü, halefi de sadece birkaç ay içinde aynı kaderi yaşadı. Üçüncüsü Constantinus ile aynı soydan geliyordu, iddiaya göre bu ünlü imparatorluk ismi sebebiyle seçilmişti ve çok daha etkin bir siyasetçi olduğunu göstermişti. Britanya, imparatorluk hükümeti tarafından genelde umursanmadığını düşünüyordu ve bu yüzden kendi imparatorunu ilan etmeye meyilliydi ancak bu adamlar sadece Britanya yönetimiyle nadiren tatmin oluyordu. Kendisinden öncekiler gibi Constantinus da muhtemelen 407 yılında İngiliz Kanalı'nı geçti ve kısa süre içinde İspanya'nın büyük bir kısmı ile Galya'nın çoğunu da kontrolü altına aldı. Stilicho, Alaric'in büyük bir şahsi düşmanı Sarus adındaki bir Got subayı, Constantinus'a karşı savaşması için gönderdi. Bu adam bir miktar başarılı olsa da sonrasında geri çekilmek zorunda kaldı.[18]

Yılbaşı gecesi, geleneksel anlatıma göre 406 yılında fakat bir ihtimalle de 405 yılında, iki farklı Vandal grubu Silings ve Asdings yağmacı gruplarıyla Suevi ve Alanlarlar da Mainz yakınlarında Ren Nehri'ni geçti. Bunlar bir kez daha yeni yuva arayışı içinde göç eden kabilelerden ziyade baskın şekilde savaşçı grupları gibi görünüyor. Her zaman, Ren Nehri'nin donduğu söylenirdi; bu hikâye için doğrudan bir delil olmasa da böyle bir şey mümkündü. Benzer şekilde, bu hareketlerin Hunların yarattığı baskıdan kaynaklandığı iddiası da ispatlanmamıştır ve çok da muhtemel değildir. Roma sınırı bariz şekilde zayıftı ve bu

17 400.000 Got ve Stilicho'nun ordusundaki otuz birim için bkz. Zosimus 5. 28. Bu sefere dair bkz. Kulikowki (2007), s. 171; Wolfram (1997), s. 96–97, & Burns (1995). Stilicho'nun, birkaç binlik yardımcı birliğe ek olarak 7.500 askere sahip olma ihtimali ve Romalıların sayısı için bkz. s. 197–198, n. 53, s. 356. Köle fiyatlarındaki düşüş için bkz. Orosius 7. 37. 13–16.

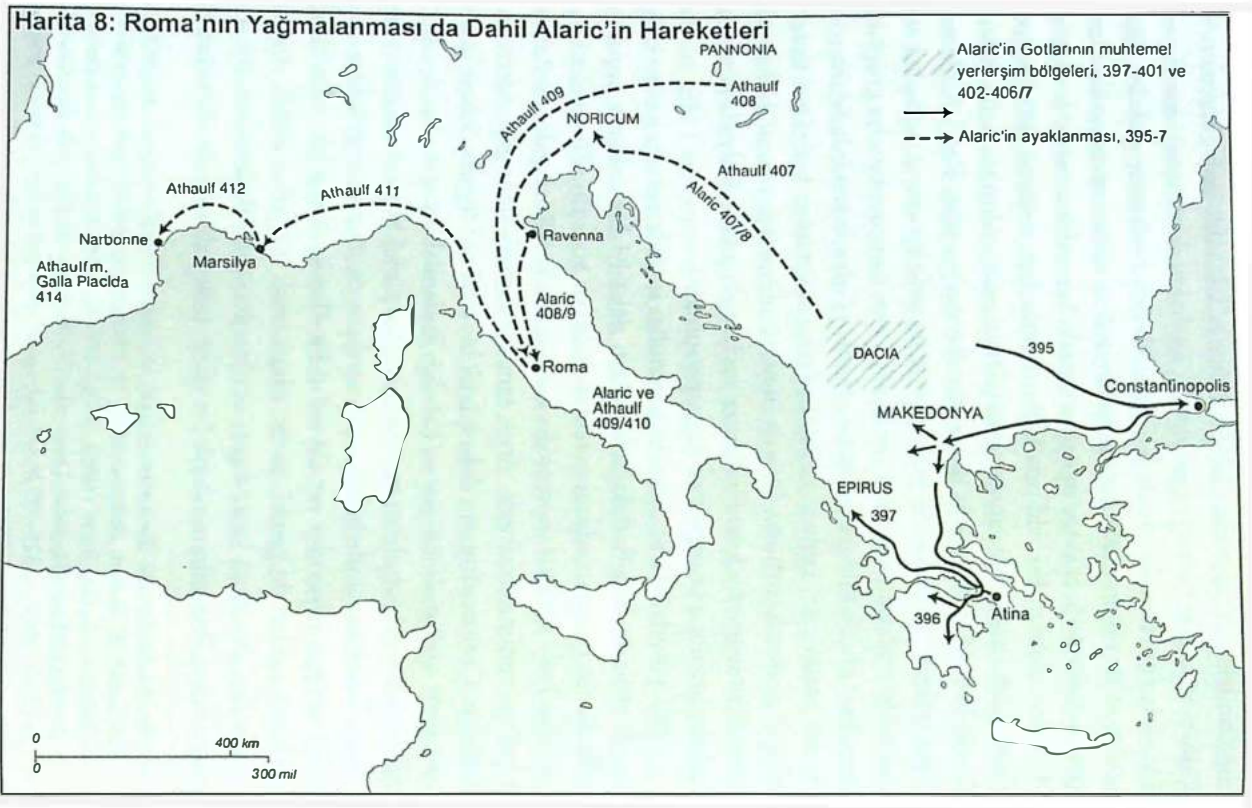
18 "Zosimus 5. 27; M. Todd, *Roman Britain* (3. edisyon 1999), s. 208–209; Bury (1958), s. 169–171; O'Flynn (1983), s. 42–44, 56; Jones (1964), s. 185–186; Burns (1995), s. 208–214.

bir fırsat sunuyor gibi görünüyordu. Eğer 405 yılı doğruysa o zaman, Radagaisus'un karşısına çıkmak için Ren bölgesindeki birliklerin çekilmesi bu izlenimi yaratmış olabilir. Britanya'daki tahtı gasp girişimleri ve Constantinus'un Galya'yı işgal etmesi, işgalcileri durdurmayı amaçlayan Honorius'un temsilcilerinin başarısızlıklarıyla beslenmiş olabilir. Eğer saldırı, 406 yılının sonlarında gerçekleştiyse, o zaman savaş sürüleri imparatorluk içinde çıkan iç savaştan sonraki karışıklık ortamından istifade etmiş olabilir. Bu saldırıda hiçbir liderin ismi anılmaz fakat birçok farklı grubun iş birliği yapması, yüksek karizmaya sahip bir, belki de birkaç kabile şefinin varlığına işaret eder. Savaşçı grupları, Ren yakınlarındaki yerleşim yerlerini çok hızlı bir şekilde yerle bir etti ve yağmaladı ve ardından eyalet sınırlarının içine hareket etti. Constantinus bu gruplara karşı bazı küçük zaferler kazandı ve böylece Galya'da kendisine daha çok destek verilmesini sağladı. Görünüşe göre düşmanları Galya'nın kuzey bölgelerinde sıkıştırmıştı. Yine de bunlara saldırmadı, sonraki birkaç yıl boyunca bu gruplar kendi başlarına ya da toplu şekilde Galya'da gezinip, canları istediği gibi yağma ya da gasp yaptılar.[19]

407 yılında Alaric, mevcut durumdan istifade etmeye karar verdi ve eleştirilerin hedefindeki Stilicho'dan daha iyi bir anlaşma koparabilmek umuduyla ordusunu tekrar İtalya'ya götürdü. Sonraki yılda, yeni bir istila saldırısı yapmaması karşılığında kendisine yaklaşık 2.000 kg altın verilmesini istedi. Artık tam bir Romalı lider gibi davranan Stilicho, Constantinus'un daha büyük bir tehdit olduğuna, Alaric'in de ona karşı savaşmak için parası karşılığı kullanılabileceğine karar verdi. Altını ödemeyi kabul etti ve senatoya gitti çünkü böylesi muazzam bir parayı kısa süre içinde bulmak çok zordu ve en mantıklı kaynaklar arasında zengin senatörler yer alıyordu. Ek olarak, Roma'daki tapınaklar ve sanat eserleri de gerekli parayı oluşturmak için talan edildi. Ancak senatörler, düşmana karşı rüşvet verilmesine çok öfkelenmişti. Bir senatör bunu "bir anlaşma değil, bir esaret paktı" diye nitelendirmiştir.[20]

19 Bkz. M. Kulikowski, "Barbarians in Gaul, Usurpers in Britain", *Britannia*, 31 (2000), s. 325–345; W. Goffart, *Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire* (2006), s. 73–118; Burns (1995), s. 203–209; A. Birley, *The Roman Government of Britain* (2005), s. 455–460; J. Drinkwater, *The Alamanni and Rome 213–496: Caracalla to Clovis* (2007), s. 323–325 burada yağmacılar arasında bazı Alaman savaşçı grupları olma ihtimali öne sürülür.

20 Burns (1995), s. 214–217; Kulikowski (2007), s. 172–173; O'Flynn (1983), s. 55–59. Lampadius adındaki senatörün ifadesi için bkz. Zosimus 5. 29.

Harita 8: Roma'nın Yağmalanması da Dahil Alaric'in Hareketleri
PANNONIA
Athaulf 408
NORICUM
Athaulf 409
Athaulf 407
Alaric 407/8
Athaulf 412
Athaulf 411
Narbonne
Marsilya
Athaulf m. Galla Placida 414
Ravenna
Alaric 408/9
Roma
Alaric ve Athaulf 409/410
DACIA
395
Constantinopolis
MAKEDONYA
EPIRUS
397
396
Atina
Alaric'in Gotlarının muhtemel yerleşim bölgeleri, 397-401 ve 402-406/7
Alaric'in ayaklanması, 395-7
0
400 km
0
300 mil

1 Mayıs 408 günü imparator Arcadius'un otuz bir yaşında öldüğü haberleri geldiğinde, önde gelen Romalıların öncelikleri hızlı bir şekilde değişti. Arcadius'un yerine, yedi yaşındaki oğlu II. Theodosius geçmişti ve bu çocuk daha bir yaşını bile doldurmamışken Augustus ilan edilmişti. Stilicho ve Honorius, bizzat giderek yeni imparatorun tahta geçişini denetlemek istediklerini beyan ettiler. Bu şüphesiz, batıdaki sarayın önceliğini açık ediyordu. Stilicho'nun yerine geçmeyi isteyen rakipleri uzun bir süredir Honorius'u (o da hâlen yirmi üç yaşındaydı) ona güvenmemesi için teşvik ediyordu. Stilicho'nun, belki de Theodosius yerine kendi oğlunu imparator yapmayı planladığını iddia ediyorlardı. Gerçekten de imparatorluk ailesiyle yakın bir bağ kurmakta kararlıydı. Honorius'un karısı ve Stilicho'nun kızı öldüğünde Stilicho imparatoru hemen kız kardeşiyle evlendirdi. Genç imparator, tıpkı kendisinden önceki II. Valentinianus gibi imparatorluğu yönetmedeki marjinal rolüne içerliyordu.

Nihai hesaplaşmayı kimin düzenlediği belirsizdir. Alaric'e yapılan ödeme Stilicho'yu iyice gözden düşürdü ve düşmanları, ona saldırmak için hemen bir fırsat kolladı. Galya'ya gönderilmek üzere hazır bulunan ve Ticinum'da toplanan birlikler arasında isyan çıkmıştı. Çok sayıda subay ve kıdemli sivil görevli (muhtemelen hepsi Stilicho tarafından atanmıştı ve ona sadıktı) öldürüldü. Honorius da oradaydı ancak bu kanlı katliamdan kurtuldu. Stilicho kısa bir mesafe ötedeydi, yanında sadece, sadakatleri kesin bir miktar barbar kökenli asker bulunuyordu. Ravenna'ya ulaştığı an imparator, onun tutuklanmasını emretti. Beraberindeki askerler istekli olsa da Stilicho, savaşmayı reddetti. Bunun yerine bir kiliseye sığındı ve hayatının bağışlanacağı vaadine teslim oldu. Stilicho derhal idam edildi; adamlarına bir kez daha, kendisini korumamalarını emretmişti. Bilhassa da kıdemli bir Romalı komutanın bir iç savaşta çarpışma şansını kullanmaktan ziyade ölümü kabul etmesinin ne kadar nadir olduğu düşünüldüğünde bu, onurlu bir ölümdü. Belki de tamamen köşeye sıkıştığını ve Honorius'a karşı herhangi bir mücadele kazanamayacak kadar zayıf bir konumda olduğunu fark etmişti. Yine de imparatorluğun bekasını kendi kaderinden öncelikli tuttuğuna inanmayı istemek çok da zor değildir. Belki de hakikat buydu.[21]

21 Williams & Friell (1994), s. 157–158; O'Flynn (1983), s. 59–62; Burns (1995), s. 215–223; Matthews (1975), s. 270–283; R. Blockley, *CAH*² XIII (1998), s. 121–125.

16
KIZ KARDEŞ VE EBEDİ ŞEHİR

"Tek bir şehirde bütün dünya yok oldu." *Piskopos Hieronymus'un 410 yılında Roma'nın yağmalanmasına tepkisi.*[1]

"İlk başta, Romalı isminin kökünü kurutmak ve bütün Roma topraklarını Gotların imparatorluğu yapmak için yanıp tutuşuyordu... Gothia, bir zamanların Romania'sı olmalıydı." *Orosius, milattan sonra beşinci yüzyıl.*[2]

Stilicho'nun ölümünden en çok fayda sağlayan Olympius'tu. *Magister Officiorum* olarak ana devlet dairelerinden birini yöneten Olympius bir askerden ziyade kıdemli bir bürokrattı. Her zamanki gibi, ölen Stilicho ile bağlantısı bulunan kişiler kanlı bir tasfiye süreci sonunda infaz edildi ve ona bağlı kalan barbar askerlerin karıları ile aileleri de katledildi. Hayatta kalanların büyük kısmı hemen Alaric'e kaçtı. Stilicho'nun oğlu yakalandı ve öldürüldü. Şüphelilere yapılan işkencelerde babasının, imparator olmak için komplo kurduğu iddiasını kanıtlayacak hiçbir şey çıkmadı. Alaric ile yapılan anlaşma, Stilicho'nun itibarını çokça sarstığından, Olympius ve İmparator Honorius bu anlaşmaya saygı duymamayı tercih etti ve yeni müzakere çabalarını da reddetti. Buna rağmen savaş için hazırlık yapmayı başaramadılar ve Alaric'in, kayınbiraderi Athaulf komutasındaki başka bir grubun desteğini almasını önleyemediler. Olympius'un gönderdiği 300 Hun'dan

1 Jerome, Comm. *In Ezech.* 1 praef.

2 Orosius 7. 43. 5–7 (çev. S. Oost, *Galla Placidia Augusta: A Biographical Essay* (1968), s. 124).

müteşekkil bir grup tarafından Athaulf'a karşı bir zafer kazanıldığı iddia ediliyordu fakat bu, iki Got ordusunun birleşmesini engellemedi.[3]

Alaric bir kez daha İtalya'yı işgal etti ve neredeyse hiçbir karşılık görmeden Roma'ya kadar ilerleyebildi. 408–409 kışı boyunca bu kadim şehri kuşattı. Got ordusu, şehri besleyen büyük liman kasabası Portus'u ele geçirdi ve şehrin gıda tedarik hattının çok önemli bir kısmını kesti. Stilicho'nun dul eşi Serena, düşmanla gizli anlaşma yaptığı yönünde uydurma suçlamalarla idam edildi. Gergin hâldeki senatonun, şehre zarar gelmesini önlemek adına herkese açık şekilde kurban kesilmesini ve diğer pagan ritüellerini yeniden uygulamak istediği bile iddia edilmiştir. Zosimus'un iddiasına göre Roma piskoposu (şimdiden Papa adıyla biliniyordu) pagan ayinlerini, gizli şekilde yapıldığı müddetçe istemeyerek de olsa kabul etmiştir fakat böyle yapması bu ayinleri geçersiz kıldığından aslında hiçbir şey yapılmadı. Bu hikâye muhtemelen uydurmadır, ancak o zamanlar Roma'da kol gezen korkuya dair bir fikir verir. Honorius ve Ravenna'daki devlet görevlileri, yardım etmek için bir şey yapmadı. Çok sayıda köle (çoğu, Radagaisus'a karşı yapılan savaşta muhtemelen kısa süre önce tutsak edilmiş Gotlardı) Alaric'in adamlarına katılmak için firar etti. Senato müzakere yapmaya karar verdi ve Gotlara kuşatmayı sonlandırmaları için ödeme yaptı. İmparator ile Alaric arasında açık görüşme yapılması amacıyla Ravenna'ya bir delege gönderdi. Alaric hâlen imparatorluk sistemi içinde resmî bir statü kazanmayı umuyordu ve ordusunu Ariminum'un (bugün Rimini) kuzeyine çekmişti. Görüşmeler burada olacaktı.[4]

Birkaç ay boyunca süren görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Olympius, Alaric'e yeni bir komuta verilmesini reddetti fakat itibarını kaybedecek kadar yeterli imtiyaz teklif etti ve kısa süre sonra idam edilmekten yerine sürgüne gitti. İmparatorluk sarayındaki yeni güç Iovius'tu. Bu adam zaman zaman Stilicho ile ilişkilendirilse de şimdi, İtalya'nın muhafız alayı komutanıydı ve Gotlarla yapılan görüşmelerde ana delegeydi. Artık Olympius da aradan çıktığı için Iovius,

3 Zosimus 5. 35–37, 45; J. Matthews, *Western Aristocracies and Imperial Court: AD 364–425* (1975), s. 284–287; T. Burns, *Barbarians within the gates of Rome* (1995), s. 224–233.

4 Zosimus 5. 38–44; Burns (1995), s. 233–239; M. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars* (2007), s. 173–174; Oost (1968), s. 89–92.

müzakerelerde gittikçe daha fazla inatçı oldu ve en sonunda görüşmeler tıkandığında Alaric'i suçladı. İmparatorluk hükümeti de benzer şekilde, kendisine Noricum'da verilmesini istediği talepleri ya da resmî bir komuta yetkisi dahi olmadan benzer bir eyalet verilmesi isteğini geri çevirdi. Hiç şüphesiz imparator ve danışmanları, Gotların azalan taleplerini bir zayıflık işareti olarak görmekten mutluydu. Gotlar güneye yürüdü ve bir kez daha Roma'yı ablukaya aldı. Alaric bu kez yeni bir taktik uygulamaya karar verdi ve seçkin bir senatörle mevcut şehir başkanı Priscus Attalus'u, 409 yılında imparator ilan edilmesine izin vermeleri için ikna etti. Bir pagan olsa da hemen vaftiz edildi zira en azından görünüşte dahi Hıristiyan olmayan bir imparatora çok destek verilmesi pek muhtemel değildi. Alaric, genelkurmay başkanı olarak anıldı, Athaulf'a ve görünüşte daha çok Romalı bir miktar kişi bundan daha düşük makamlara getirildi. Artık birçok deneyimsiz senatör, önemli mevkileri işgal ediyordu.[5]

Roma ve İtalya'nın gıda tedariki için hayati önemi haiz Afrika, Honorius'a sadık kaldı. Attalus, eyaleti ele geçirmek için Alaric'in Got savaşçılarının bazılarını (bir kaynağa göre 500 kişi) göndermesini geri çevirerek, kendisinin sadece bir kukla olmadığını gösterdi. Bunun yerine, düzenli birliklere sahip bir Romalı komutan gönderdi. Ciddi bir yenilgi almaları üzerine yeni imparator ve Got komutanı, Honorius'u doğrudan tehdit etmek için ana ordularını Rimini'ye geri götürdü. Honorius, Attalus'u imparator mevkidaşı diye kabul etmeyi düşünecek kadar gergindi. Yeni imparator ise Honorius'u tahttan indirmekte ve muhtemelen sakat bıraktıktan sonra (onu imparatorluk makamının ayrıntılı seremonisine uygun olmayan bir konuma düşürmek istiyordu) sürgüne göndermekte kararlıydı. Doğu ordusundan yaklaşık dört bin askerin Ravenna'ya gelişi Honorius'un kararlılığını güçlendirdi ve böylece imparator herhangi bir saldırıya karşı şehri savunabileceği yönünde güven kazandı. Görüşmeler tekrar bozuldu.[6]

Sadece birkaç ay sonra Alaric, tahta çıkardığı imparatoru tahttan indirdi. Görünüşe göre Attalus yine de onunla kalmıştı ve onurlu bir muamele görmüştür. Alaric artık Ravenna'yı doğrudan tehdit ediyordu

5 Matthews (1975), s. 291–298; Burns (1995), s. 239–242, Kulikowski (2007), s. 174–176.

6 Zosimus 6. 8; Matthews (1975), s. 298–300; Burns (1995), s. 242–246.

lakin Honorius'un hizmetindeki bir Got subay Sarus, Alaric'in adamlarına sürpriz bir saldırı yapınca yeni müzakere şansı kalmamış oldu. Muhtemelen küçük bir çatışmadan fazlası yaşanmamıştı ve bu kişisel bir kan davasından ötürü kaynaklanmıştı ancak bu tarafların güvenini yıkmaya yeterdi. Alaric geri çekildi ve üçüncü kez Roma'ya yürüdü. Son yıllarda takipçileri çok az ödül almıştı. Afrika'dan yapılan tahıl nakliyatı çok büyük ihtimalle hâlen aksatılıyordu. Öte yandan daha önceden şehri iki kez tehdit ettiği zaman Alaric'in ordusu, Roma civarındaki tarım arazilerini yağmalamıştı. Alaric bu kez adamlarını Roma şehri ile ödüllendirmeye karar verdi.[7]

Şehirde ne etkili bir garnizon ne de yüksek ve oldukça uzun surlarını savunabilecek gerçek bir teşkilat vardı. Hiç kimse bir başka kuşatma yaşamak istemiyordu. Alaric de ordusunu şehri ele geçirmek için gereken aylar boyunca bir yerde tutmakta istekli değildi. 410 yılı 23 Ağustos gününü 24 Ağustos'a bağlayan gece Gotlar, Salarius Kapısından geçerek Roma'ya girdi. Muhtemelen içeri alınmışlardı çünkü görünüşe göre bir saldırı gerçekleşmemiştir. Gotlar üç gün boyunca şehri diledikleri gibi yağmaladı. Bu süre boyunca bazı evler ve anıtlar yakılmasına rağmen Alaric, kiliselere ve ruhban sınıfa saygı gösterilmesi yönünde kesin emirler vermişti. Şimdilik heretik doktrinine yukarıdan bakmakla yetinen Hıristiyan yazarlar, Ariusçu Gotların bu tutumunu çokça övmüştür. Kiliseler yağmalanmadı, genel olarak rahipler öldürülmedi ve rahibelere de tecavüz edilmedi. Diğerleri ise bu kadar şanslı değildi. Roma'nın yağmalanması emredilmişti ve şehir sakinleri Roma ordusunun iç savaşlarla geçen uzun yıllar boyunca şiddet kullanarak ele geçirdiği şehirdekilerden daha çok acı çekmese de bu yine de bir yağmaydı. Erken İmparatorluk döneminden beri Roma şehrinin boyutu ve nüfusu çok azalmıştı ama şehir hâlen çok büyüktü. Şehrin büyük boyutu, herkesin soyulmadığı ya da eziyet çekmediği anlamına geliyordu ancak kurban düşenler için çok az teselli vardı.

Alaric, askerlerini muazzam bir yağmayla ödüllendirmişti. Fakat Roma'nın yağmalanması yakın gelecekteki müzakere gücünü yok etti. Bu anlamda bir başarısızlık almıştı. Honorius, şehri kurtarmak için kılını bile kıpırdatmamış olabilir, anlatılan bir hikâyeye göre haber

7 Zosimus 6. 13, burada Sarus'un sadece 300 adamı olduğunu söyler.

geldiği zaman bunu yanlış anlamış ve Roma adındaki yavru horozunun ölmesinden endişe duymuştur. Altıncı yüzyıl tarihçisi Prokopios'a göre imparator şöyle haykırmış ve söylemişti:

> "Ellerimden yemini yedi!"... Bu sözleri duyan hadımı, Alaric sayesinde Roma şehrinin yerle bir olduğunu söyledi ve imparator bir rahatlama işaretiyle "bense, yavru horozum Roma öldü sanmıştım, dostum" dedi. Söylediklerine göre imparator işte bu kadar ahmak bir adamdı.[8]

Ahmak ya da değil Honorius, özellikle de eğer kendisi halkın nezdinde sevilmeyecek biri olursa bundan istifade etmeye hazır bulunan ve batıda yerini oldukça sağlamlaştıran bir gasıp varken Roma'yı yağmalayan bir "barbar" ile hiçbir zaman müzakere etmeyecek gibi görünüyordu. Alaric güneye hareket etti, gemi toplayıp adamlarını Afrika'ya götürmeyi planlıyordu. Burası, pek yağmalanmamış, büyük ve zengin bir üs bölgesi olacaktı. Takipçileri için çokça yiyecek vardı ve İtalya için hayati önemdeki erzak tedarikini kontrol etme olanağı bulunuyordu. Çıkan büyük bir fırtına hem planlarını hem de topladığı gemileri mahvetti. Kısa süre sonra da Alaric öldü. Efsaneye göre Got lideri ve muazzam hazinesini gömmek için bir nehir akıntı yönünden başka yere çevrilmiş daha sonra da bu gömülerin üstünü örtmesi için tekrar eski hâline getirilmiş. Bu sırrı saklamak amacıyla söz konusu işi yapan kölelerin hepsi oracıkta öldürülmüş. Bu tür iyi hikâyeleri tekrarlamaya değer fakat onlara inanmak zorunda olduğumuz anlamına gelmiyor.[9]

GALLA PLACIDIA

Athaulf, Got ordusunun lideri olarak kalmıştı. Kendisi ve takipçileri, yağmaladıkları Roma'dan elde edilen ganimetle hâlen zengindi. Yanlarında, Honorius'un kız kardeşi Galla Placidia da tutsak olarak bulunuyordu. Yirmili yaşlarının başındaki bu kadın, Stilicho ve Serena'nın hanesinde yetişmişti fakat görünüşe göre bu herhangi bir

8 Procopius, *History of the Wars* 3. 2. 25–26 (LOEB edisyonu, H. Dewing (1916).

9 Bkz. Burns (1995), s. 244–245; Kulikowski (2007), s. 6–10, 176–177; P. Heather, *The Goths* (1996), s. 148–149; H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 99–100; P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005), s. 227–232.

sevgi bağı oluşturmamıştı. Siyasi sahneye ilk olarak, Serena'nın senatoda ölüme mahkûm edilmesine yardım ettiğinde çıktı. Evli değildi çünkü büyük ihtimalle Stilicho onu oğluyla evlendirmeyi ümit ediyordu. Şimdi ise değerli bir tutsak olmuştu ve Gotlar tarafından büyük bir saygı görüyordu.[10]

409 yılında Honorius, Constantinus'u imparator mevkidaşı olarak tanıdı çünkü onu yenmeyi başaramamıştı. Constantinus o yıl bütün İspanya'yı yerle bir etmiş ve burada Honorius'un bazı akrabalarının çıkardığı bir isyanı da ezip geçmişti. Bu kişilerin hepsi idam edildi. Öte yandan bu haberler Ravenna'ya ulaşmadan önce iki imparator arasındaki ilişkiler gerilmişti ve Constantinus, Alaric'e karşı savaşmak için İtalya'ya birliklerini getirdiğinde tamamen kopmuştu. Bir komplo düzenlendiği korkusu Honorius'u, genelkurmay başkanlarından birini idam etmesine yönlendirdi. Diğer orduyla iş birliği kurmak için kayda değer bir çaba da gösterilmemişti. Constantinus çekildi ve İspanya'daki idamların haberi gelince aradaki çatlak iyice genişledi. O dönem Vandallar, Alanlar ve Suevi kavmi Kuzey Galya'yı terk etmiş ve Pireneler üzerinde güya korunan geçitleri geçerek İspanya'ya hareket etmişti. Burada etrafa yayıldılar. Her biri yağma ve gasp yaparak hayatta kalmayı daha kolay hâle getirmek için farklı bölgelere dağılmışlardı. Roma ordusu (*Notitia Dignitatum*'a göre İspanya'da on altı sahra ordusu birliği bulunuyordu) onları durduramadı.

Constantinus gönderdiği komutanının öncülüğünde gerçekleşen bir başka tehditle karşı karşıyaydı. Gerontius adında bir Britanyalı, yerine başka birinin getirileceğini duymuş ve bu yüzden isyan etmişti. Kendi oğlu Maximus'u da imparator ilan etmişti. Şimdi, yarımadada operasyon düzenleyen savaşçı gruplarından kendi tarafına müttefikler çekmiş olabilir. 411 yılında Constantinus'un oğlu Constans'ı yendi ve sonrasında imparatoru, Arelate (bugün Arles) bölgesinde kuşattı. Honorius, batıdaki bu gasıpa karşı harekete geçmeye karar vermişti. Bunun üzerine Galya'ya bir ordu gönderdi. Gerontius'un adamlarının çoğu bu ordunun tarafına geçince onu da kaçmak zorunda bırakttı. Constantinus teslim olana dek kuşatma devam etti. Kendisi tutsak edildi ancak Ravenna'ya giderken kellesi uçuruldu. Bu zaferde en çok

10 Bkz. Oost (1968), s. 93–104.

övgüyü Constantius adındaki bir subay almıştır. Esasında Stilicho'yu destekleyen bu adam, komutanın ölümünden sonra da hayatta kalmıştır. O da bir zamanlar hâmisinin sahip olduğu benzer bir makama hızlı bir şekilde yükselecekti.[11]

Athaulf İtalya'yı 411 yılında terk etti. Constantinus'un rejiminin enkazından kurtulan yerel bir aristokrat kendisini imparator ilan ettikten kısa süre sonra Galya'ya ulaşmıştı. Gotlar söz konusu adamı desteklediler ve çıkan savaş sonrasında Sarus'u öldürerek kendilerini tatmin ettiler. Lakin daha sonra taraf değiştirdiler. Athaulf, Gerontius'a karşı imparator Honorius'un adına savaştığını iddia ediyordu. Gerontius kısa süre içinde yenilgiye uğratıldı. Sonu da tıpkı Constantinus gibi oldu ve Ravenna'ya giderken öldürüldü. Yenilgisinin ardından Afrika'da bir başka isyan çıktı ve bu isyanı yöneten askerî bir komutan İtalya'ya bir istila saldırısı düzenledi. Athaulf, imparatorluğun onayını alarak Aquitania'ya yerleşmişti. Lakin otoriteler ona tahıl tedariki sağlamayı başaramadı. Bu yüzden Gotlar da Galla Placidia'yı serbest bırakmayı reddetti. Artık Honorius'un kontrolü altında değillerdi. Athaulf ve adamları geniş bölgelerde akınlar düzenledi. Narbo ve Tolosa şehirlerini (bugün Narbonne ve Tolouse) ele geçirdi, hatta Massilia'ya (bugün Marsilya) bile saldırdılar. Constantius da kıyı şeridini ablukaya aldı.

Buna karşılık Athaulf, gerçekten önemli bir adım atarak Galla Placidia ile evlendi. Daha önce bir imparatorun kız kardeşi hiçbir zaman, kardeşine sadık birliklere karşı savaşan biri bir yana, herhangi bir barbar liderin karısı olmamıştı. Evlilik töreni 1 Ocak 414 tarihinde Narbo'da gerçekleşti. Damat tıpkı bir Romalı komutan gibi giyinmişti ve evlilik şarkısını da Priscus Attalus söylemişti. Eski imparator bir kez daha Augustus olarak selamlandı. Bu evlilikten bir oğlan doğdu ve çocuğa verilen Theodosius ismi –bu, bariz bir imparator ismiydi– Honorius'un çocuğu olmadığı için özellikle dikkat çekiciydi. Buna karşın ablukanın sonucu olarak Gotlar üzerindeki baskı büyüyünce, tekrar harekete geçtiler. İspanya'ya gidip Barcelona ve civarını ele geçirdiler. Bu esnada yeni doğan çocuk Theodosius öldü ve ardından 415 yılında Athaulf ahırında atlarını incelerken bıçaklandı ve yaraları yüzünden

11 "Burns (1995), s. 247–258; J. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, Vol. 1 (1958), s. 185–194; R. Brockley, *CAH*² XIII (1998), s. 129–131.

hayatını kaybetti. Bundan sonra kral ilan edilen adam Sarus'un kardeşiydi. Bu kişi Galla Placidia'yı atının önünde yürüterek herkesin önünde rezil etti fakat kendisi de bir hafta içinde öldürüldü ve Wallia adında yeni bir lider ortaya çıktı.[12]

Wallia ve Constantius, kısa süre içinde anlaşma sağladılar. Dul kalan Galla Placidia, Ravenna'ya geri gönderildi, kadın kendisine karşı gönülsüz olsa da Constantius muhtemelen onunla evlenmeyi umut ediyordu. Attalus da ele geçirilmişti. Bu adam Honorius'un Roma'yı ziyaret ettiği zaman yapılan zafer alayında sergilendi. İmparatorluk tahtını iki kez gasp etme girişimi olduğunu sembolize etmek için iki parmağı kesilmişti fakat idam edilmedi ve Lipari Adası'na sürgüne gönderildi. Gotların desteği olmadıkça, tehlikeli olacak kadar önemli biri değildi. Wallia ve adamları, hâlen İspanya'da bulunan diğer barbarlara karşı savaşmaları için orduya alındı. Devlet onlara yiyecek sağladı. Bunlar da Siling Vandalları ve Alanlarına saldırarak güçlerini kırdı. Bu, imparatorluk otoriteleri için daha uygun olan koşullarda barış kabul etmeleri konusunda diğer gruplar için yeterli bir gösteri olabilirdi. 418 yılında Constantius, Gotları İspanya'dan Galya'ya tekrar çağırdı ve Aquitania Secunda adlı eyalete yerleştirdi. Bu olayın detayları net değildir lakin vergi gelirlerinden bir paydan ziyade çok büyük ihtimalle kendilerine toprak verilmişti. Wallia bu yıl öldü fakat yerine geçen I. Theodoric kral olarak hüküm sürmeye devam etti ve Gotların iç işlerini yürüttü. Lakin Batı Roma İmparatorluğu'na müttefik olarak yardım etme yükümlülüğü vardı.[13]

Constantius, 417 yılında Galla Placidia ile evlendi ve 419 yılında Valentinianus adını verdikleri bir oğulları oldu. Görünüşe göre Athaulf'a karşı gerçekten bir sevgi beslememesine rağmen etrafında Got uşaklar bulunuyordu. Hantal, uzun boyunlu, bombeli gözlü ve büyük kafalı Constantius, toplum içinde atının eyerine yığılmaya meyilliydi ve dört bir yanına hızlı bakışlar atıp duruyordu. Çok coşkuluydu, ziyafetlerde profesyonel komedyenler ve soytarılara denk geliyordu. Karakteri her ne olursa olsun, imparatorluk içindeki gasıpları ve isyankâr grupları başarılı bir şekilde bastırmış ve sınırlarda bir nebze de

12 Oost (1968), s. 108–135; Burns (1995), s. 258–261; Heather (1995), s. 148–149.

13 Burns (1995), s. 261–279; Brockley, *CAH*² XIII (1998), s. 131–133; Bury (1958), s. 194–209.

olsa kontrol sağlamıştır. Stilicho gibi o da bütün askerlerin komutanı ve ayrıca *patricius* unvanına sahipti ve şimdiden üç kez konsül olmuştu.

Constantius, Batı Roma İmparatorluğu'nu etkin bir şekilde yönetti ve 421 yılında Honorius tarafından resmen Augustus ve imparatorluk mevkidaşı olarak tanındı. Galla Placidia'ya da Augusta unvanı verildi fakat yıl bitmeden önce kocası Constantius, eceliyle öldü. Constantinopolis'teki saray, yeni imparatorluk unvanlarını hiç tanımamıştı. Constantius'un yerini doldurmak için hemen bir mücadele çıktı ve zaman zaman açık çatışmalar yaşandı. Galla Placidia oğlu ile Constantinopolis'e kaçtı. Hâlen çocuğu olmayan kardeşi ise 423 yılında öldü. Ravenna'daki sarayın kıdemli üyelerinin desteğini alan bir gasıp derhal imparator ilan edildi. Bu adamı ancak Doğu Roma ordusundan ve filosundan güçlü birlikler gelmesiyle ve karşı taraftan önemli derecede bir ihanet gerçekleşmesiyle yenmek mümkün oldu. Nihayetinde, 425 yılının ekim ayı, altı yaşındaki III. Valentinianus, Roma'da Augustus ilan edildi.[14]

Babası öldüğünde ve kendisi de 408 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun tek hükümdarı olarak tahta çıktığında II. Theodosius, III. Valentinianus'tan sadece bir yaş daha büyüktü. Daha çok küçük olmalarına rağmen iki imparatorun da olağandışı şekilde uzun iktidarları olacaktı ki teknik olarak, daha bir bebekken Augustus ilan edilen Theodosius, herhangi bir imparatordan daha uzun süre tahtta kalmıştır. Kaçınılmaz olarak bu imparatorların iktidarı, en azından ergenlik yaşlarının sonuna ulaşacakları zamana dek sembolik olacaktı ve ikisi de diğerlerinin yönetimi altında kalacaktı. Galla Placidia, oğluna Roma'ya kadar eşlik etti. Kendisi resmen imparatoriçeydi (Augusta) ve naip gibi yasal bir unvan olmamasına karşın pratikte bu rolü üstleniyordu. İmparatorluğun iki yakası arasındaki bağları güçlendirmek için bilinçli bir çaba gösteriliyordu ki bu yüzden imparatoriçenin kızı kendisi de daha üç yaşındaki II. Theodosius ile nişanlandı. Doğu Roma İmparatorluğu'nun desteğinin bir bedeli vardı; iç savaşta III. Valentinianus'un desteklenmesine karşılık Illyricum bölgesi, Constantinopolis hükümetine verildi.

Beşinci yüzyıl siyasi arenasında imparatorluk hanesinden kadınlar çok önemli bir rol oynuyordu ve bu sadece evlilik yoluyla müttefiklikleri

14 J. O'Flynn, *Generalissimos of the Western Roman Empire* (1983), s. 63–73; Heather (2005), s. 236–244, 251.

güçlendirmenin basit bir yöntemi değildi. 414 yılında II. Theodosius'un ablası Pulcheria sadece on beş ya da on altı yaşındaydı ancak Augusta unvanı almıştı ve sarayda büyük bir etkisi vardı. Pulcheria son derece dindardı. İffetli bir kadın olarak yaşamaya adanmıştı ve kız kardeşlerini de aynı şeyi yapmaya ikna etmişti. Dindarlık (geleneksel pagan ritüellerinde ya da Constantinus'tan beri Hıristiyanlıkta) imparatorlar ve akrabaları nezdinde her zaman hayranlıkla kabul edilirdi. Bu kadınların evlenmeyi reddetmeleri siyasi açıdan, erkek kardeşlerinin potansiyel rakiplerinin imparatorluk ailesiyle bir bağ kurmasını önlüyordu. Pulcheria, erkek kardeşinin eğitimiyle şahsen ilgileniyordu ve öğretmenini işten çıkarmıştı. Bu yıllarda saray hayatı, imparatorluğun merkezinden ziyade bir manastır topluluğunun dünyadan uzak yaşantısı gibi tanımlanıyordu. Theodosius, Kutsal Yazıları çalışması ve ibadet edip oruç tutması için yetiştirilmişti. Yine de saray hayatının sade olduğu iddialarına rağmen imparatorun şahsını çevreleyen kıdemli devlet görevlileri kadar o şatafat ve detaylı seremoniler tüm hızıyla devam ediyordu.

Ne Galla Placidia ne de Pulcheria rakipsizdi. Sivil ve askerî görevliler, güç ve nüfuz kazanmak için yarışmaya devam ediyordu. Her iki kadın da bu tür kişilerin arasında bir destek oluşturmaya ve sürdürmeye çalışıyordu fakat terfi ve diğer ödüllerle hepsinin aynı anda mutlu tutulması mümkün değildi. Bazı sadık erkekler de beceriksiz oluyor ve saygınlıklarını yitiriyordu. Kaçınılmaz şekilde, sadece diğerlerinin çöküşü sayesinde ilerleme kaydedebilecek, hayal kırıklığına uğramış hâlde kişiler de vardı. Elimizdeki kaynaklar bu kadınların oynadığı rolü abartmaya meyilli olabilir. Roma geleneklerine göre, gerçekten siyasi güç sahibi kadınların fikirlerinden hiç ama hiç hazzedilmezdi. Bu kadınlar sadece, genç imparatorların ardındaki tek güç olmakla kalmıyordu, aynı zamanda en önemli kişiler arasındaydı. Doğudaki sarayda, Pulcheria'ya rakip bir başka kadın daha ortaya çıkmıştı. Bu, 421 yılında Theodosius'un evlendiği Eudoxia'ydı. Bu kadına da iki yıl sonra Augusta unvanı verildi. Bilinen (ve pagan) bir filozofun kızı Eudoxia, muhtemelen evlenmeden önce Hıristiyan olmuştu. Geleneksel edebiyat ve bilime bir ilgi beslese de Hıristiyan olmasının içten olduğuna dair hiçbir belirti yoktur.[15]

15 Brockley, *CAH*² XIII (1998), s. 133–135.

Galla Placidia, Pulcheria ve Eudoxia zeki ve birçok açıdan yetkin kadınlardı fakat bu kişilerin güçleri nihayetinde tamamen iki imparator üzerindeki etkilerine bağlıydı. Bu, o yıllarda bir şöhret kazanan bütün saray görevlileri, üyeleri ve askerî görevliler için de geçerliydi. İmparatoru, alması için ikna ettikleri ya da onun adına aldıkları kararların liyakati her ne olursa olsun bu kişilerin konumları kesin değildi. Herhangi bir zamanda başka birisi onların yerine geçebilirdi. İmparatorluğun her iki yakasında da güç, imparatorun elindeydi. III. Valentinianus'un da II. Theodosius'un da büyüdükleri zaman bile kalıcı bir kontrol sağlayabilecek kişiler olmadığı, kararsız kalan ve diğerlerinin etkisine kolayca kapılan kişiler olduğu ortaya çıkmıştır. Hükümetin merkezindeki zayıflık ve istikrarsızlık, imparatorluğun herhangi bir yakasının, dikkatini ve kaynaklarını etkin şekilde yönetmesi bir yana, istikrarlı bir politika uygulaması dahi çok zordu.

SAVAŞÇI GRUPLAR VE ORDULAR

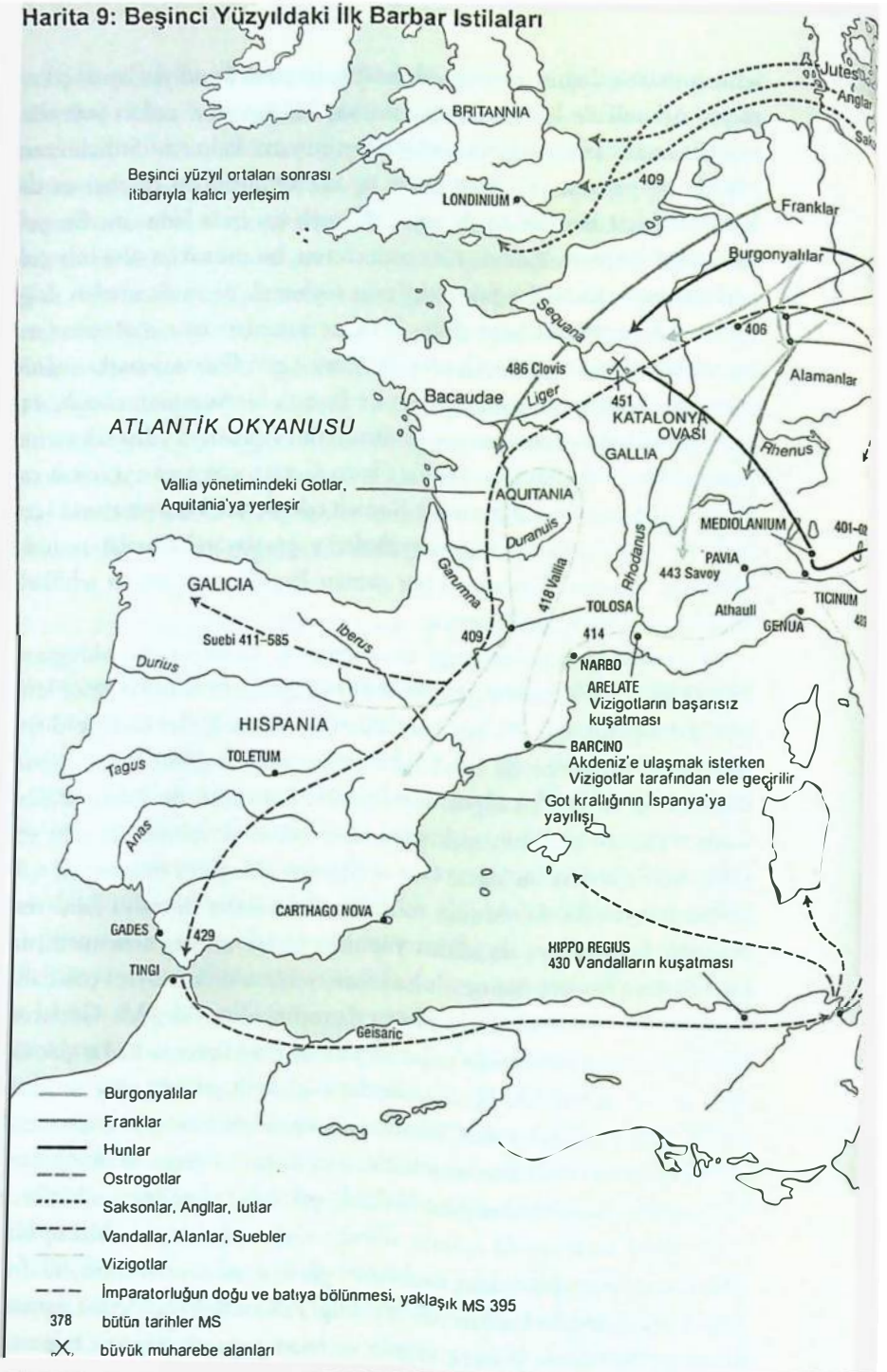
Theodosius'un ölümünden otuz yıl sonra torunları batı ve doğu imparatoru olmuştu. Aradaki on yıllar boyunca sık sık iç savaş yaşanmıştır. Özellikle de batıda, doğuya nazaran daha çok tahtı gasp girişimi oldu. Kıdemli askerî görevlilerle bürokratlar arasında, açık şiddet olaylarına dönüşen ve sıkça görülen rekabetin yükselişi çok daha çarpıcıdır. Genç ve zayıf imparatorlar, imparatorluk hiyerarşisinin üstünde başkalarının doldurmak için mücadele ettiği bir iktidar boşluğu yaratıyordu. Constantius'un subaylıktan ordu komutanlığına, ardından imparatorun kayınbiraderliğine ve en sonunda da imparatorluk tahtına yükselişi bunun mümkün olduğunu göstermişti. Diğerleri bu kadar yükseğe tırmanamamıştı fakat hem batı hem doğudaki saraylara mensup kişilerin art arda göreve gelişi, bu yıllarda etkin iktidara sahip olmalarını sağlamıştır. Constantius'un doğal yollarla ölmesi neredeyse eşine rastlanmayan bir vakaydı zira diğerlerinin neredeyse hepsi idam edilmişti. Birçok örnekte bu kişilerin çöküşüne, destekçilerinin birçoğunun ölümü eşlik ediyordu.

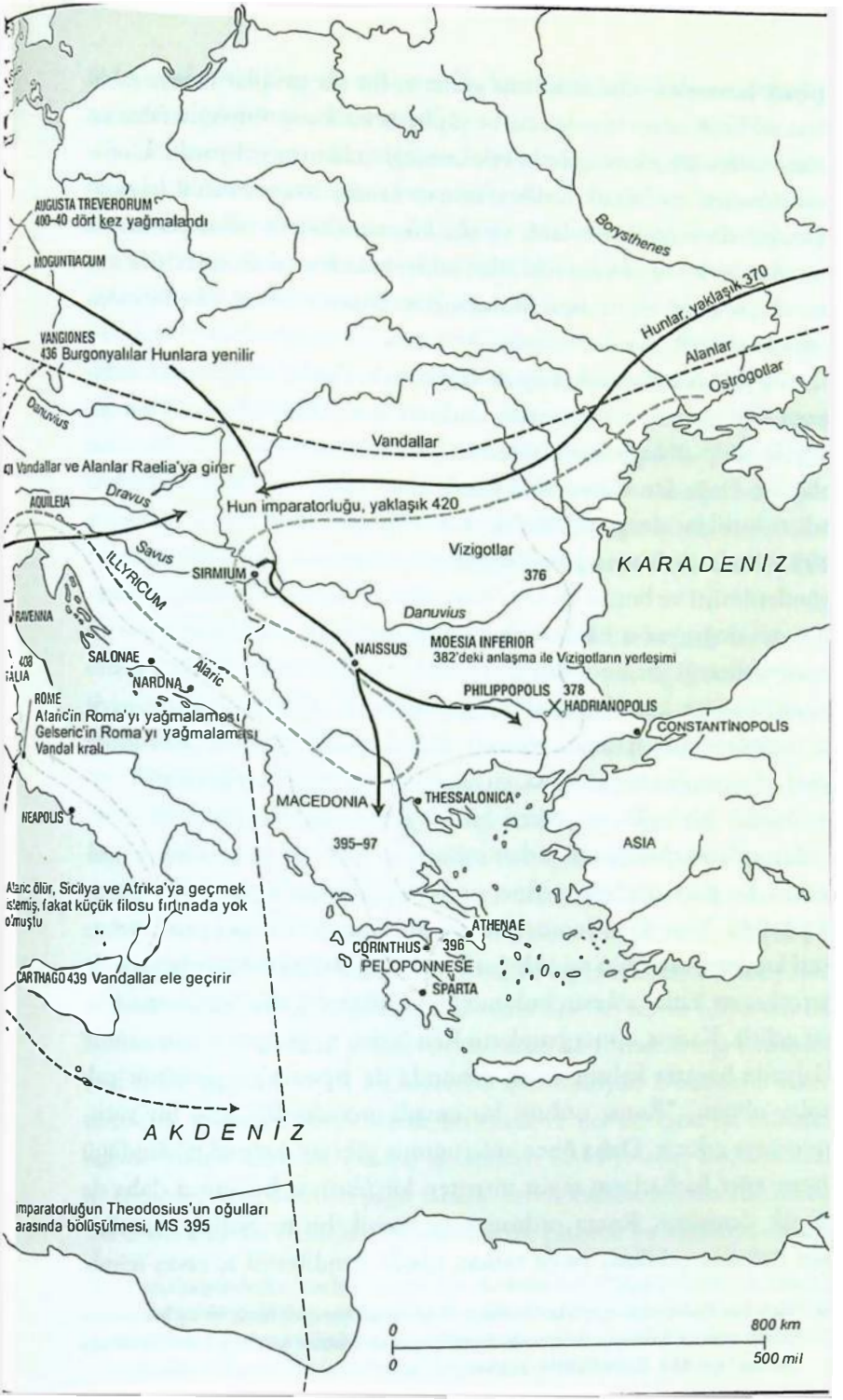
Bu dönemin tarihi büyük oranda, imparatorluk hiyerarşisindeki bitmek bilmeyen rekabet ile şüphe, şiddet korkusu ve bunun yarattığı acımasız kişisel hırslardan ibarettir. Alaric, bir mevki ve statü kazanmak

için, imparatorluğun zayıflığından istifade etme ümidiyle isyan çıkarmıştı. Athaulf ile birlikte, imparatorluk hükümetleri onları yok edebilecek kadar asla güçlü olmadığından hayatta kalmıştı. Stilicho'nun yaptığı propagandaya göre Gotlar üç kez kendisinden merhamet dilenmişti fakat her defasında geri çekişmek zorunda kalmıştı. Bu pek ikna edici değildir. Yine de Got ordusunun, bu mümkün olsa bile yok edilemeyecek kadar faydalı olduğunu söylemek de muhtemelen doğrudur. Hiç şüphesiz hem doğu hem de sonraları batı imparatorları, bu unvanı hemen çekilecek olsa da Alaric'i genelkurmay başkanlığına atamıştır. Kariyeri boyunca bir âsi ile Romalı bir komutan olmak arasında gidip geldi. Constantius, yenilmelerini sağlamaya çalışmak yerine İspanya'daki Valdallara ve Alanlara karşı Gotları göndermeyi tercih etmişti. İç savaşlarda imparatorlar, Romalı rakiplerine karşı savaşmak için rutin bir şekilde, kısa süre önce eyaletleri yağmalayan barbarları orduda istihdam etmiştir. Neredeyse her zaman Romalı rakipler en tehlikeli düşmanlar olarak görülüyordu.

Got ordusunun herhangi bir evrede ne kadar büyük olduğunu bilmiyoruz. Söylenenlere göre Roma'nın yağmalanmasından önce kırk bin kişi toplanmıştı. Bu sayı, özellikle de savaşan kişiler kadar orduyu takip eden tüccarlar da dahil edilirse imkânsız değildir fakat bunun doğru bilgi olup olmadığını bilmiyoruz. Roma'nın ilk kuşatılmasını kaldırmak için yedi bin ipek giysi talep edilmesi, aslında düzgün şekilde teçhiz olmuş bu kadar Got savaşçının olduğunu ima etmek için kullanılmıştır. Bu da oldukça mümkündür. Gotlar Roma'ya karşı resmen bir kuşatma ya da saldırı yapmayı hiçbir zaman denememiştir. Ordularının boyutu her ne olursa olsun, şehir sakinleri sayıca çok daha fazlaydı fakat bu kişiler organize ya da teçhiz olmuş değildi. Gotların, büyük gıda nakliyatlarının şehre ulaşmasını engelleyecek kadar çok sayıda olması yeterliydi. Bu koşullarda, özgüvenli şekilde sevk ve idare edilen birkaç bin asker dahi Roma surları içindeki hayatı aşırı derecede zor hâle getirebilirdi. Benzer şekilde, Ren Nehri'ni geçen muhtelif barbar grupları da görünüşe göre özellikle çok sayıda değildi, on binlerce ya da daha fazla sayıda askerin olduğu ordulardan ziyade birkaç bin kişilik savaşçı grupları daha muhtemel görünüyor. Gotların etrafta dolanma yeteneği gibi bunların da gerektiği zaman dağ geçitlerini aşması, Roma eyaletlerinde yıllarca yağma ve talan yaparak hayatta kalması,

Harita 9: Beşinci Yüzyıldaki İlk Barbar İstilaları

AUGUSTA TREVERORUM
400–40 dört kez yağmalandı
MOGUNTIACUM
VANGIONES
436 Burgonyalılar Hunlara yenilir
Danuvius
Vandallar ve Alanlar Raelia'ya girer
Dravus
AQUILEIA
Savus
ILLYRICUM
SIRMIUM
RAVENNA
SALONAE
NARDONA
Alaric
ROME
Alaric'in Roma'yı yağmalaması
Gelseric'in Roma'yı yağmalaması
Vandal kralı
NEAPOLIS
Alaric ölür, Sicilya ve Afrika'ya geçmek istemiş, fakat küçük filosu fırtınada yok olmuştu
CARTHAGO 439 Vandallar ele geçirir
AKDENİZ
İmparatorluğun Theodosius'un oğulları arasında bölüşülmesi, MS 395
Borysthenes
Hunlar, yaklaşık 370
Alanlar
Ostrogotlar
Vandallar
Hun imparatorluğu, yaklaşık 420
Vizigotlar
376
KARADENİZ
Danuvius
NAISSUS
MOESIA INFERIOR
382'deki anlaşma ile Vizigotların yerleşimi
PHILIPPOPOLIS 378
HADRIANOPOLIS
CONSTANTİNOPOLİS
MACEDONIA
THESSALONICA
395–97
ASIA
ATHENAE
CORINTHUS 396
PELOPONNESE
SPARTA
0
0
800 km
500 mil

büyük kuvvetlere olmadıklarını gösterir. Bu tür gruplar nereye saldırırsa saldırsın oraya vurulan darbe şüphesiz korkunç oluyordu fakat sayıları sadece küçük bölgelerin etkileneceği anlamına geliyordu. Gotlar muhtemelen en büyük birlikti, zaman zaman imparatorluk kaynaklarından da faydalanıyorlardı ve söz konusu dönem itibarıyla büyük oranda, devlet işletmesindeki silah atölyelerinden çıkan ürünlerle teçhiz oluyorlardı. Görünüşte muhtemelen düzenli Roma askerlerinden pek de farklı değillerdi.[16]

Bu yıllarda özellikle büyük ve eksiksiz Roma ordularının olduğuna dair çok az işaret vardır. Stilicho'nun, müttefik birliklere ek olarak sahip olduğu otuz ordu birimi, sahaya çıkan en büyük ordu olabilir. Doğudan Ravenna'ya gönderilen dört bin askerin, seferdeki askerî birlikler dengesini derinden etkilediğini de bilmemiz gerekir. 409 yılında söylenene göre, Roma'yı savunmaları için altı bin asker gönderilmişti ve bunlar pusuya düşürülmüş, çok azı hayatta kalmıştı. Bu sayı doğruysa o hâlde açıkça görülüyor ki o kadar askerin şehri koruyabileceği düşünülmüştü. *Notitia Dignitatum*'da, batıdaki sahra ordularının kayıplarına ve kayıpların yerini doldurmak için geçici önemlere dair işaretler görülür. Birçok birim 395 yılından sonra yeni oluşturulmuştu (ya da en azından yeniden isimlendirilmişti) ve önemli bir miktarda askerî birim, *pseudocomitatenses*, yani sahra ordusundan kalıcı olarak serhat ordusuna aktarılan kıtalardan oluşuyordu. Bu tür birimlerin yerine, sınırdaki birimlerin getirilmiş olması şüphelidir. Yine de ordunun gücünü düşünecek olursak, gerçekte askerî kıtaların sayısının ne olduğunu ve kâğıt üstündeki sayıdan ziyade gerçekte ne kadar askerin bulunduğunu bilmediğimiz sorununa tekrar geliriz. Karma akıncı grupların Ren Nehri'ni geçişinin, sonrasında Galya'da hayatta kalışın ve en sonunda da İspanya'ya gidişinin çok kolay olması, "Roma ordusu bu esnada neredeydi?" gibi bir soruyu ortaya çıkarır. Daha önce anlattığımız gibi muhtemel göründüğü üzere, eğer barbarların sayısı nispeten küçüktüyse bu sorun daha da büyük demektir. Roma ordusundan birçok birim Stilicho tarafından İtalya'ya çekilmiş ya da zaman içinde kendilerini iç savaş içinde

16 Kırk bin kişilik ordu için bkz. Zosimus 5. 42. Dört bin ipek tunik ve üç bin kırmızı boyalı derinin teslimatı, dolayısıyla Alaric'in gerçek askerler sayısının yedi bin olduğu tahmini için bkz. Burns (1995), s. 234.

bulmuş olabilir. Yine de nihayetinde birçok birimin mevcut olmadığı sonucunu çıkarmamak zordur.[17]

Söz konusu on yıllar içerisinde yaşanan operasyonlardaki liderlerin hiçbirinin ağır zayiat verme riski almamış olduğu kesindir. Bu, Romalılar için olduğu kadar, Vandallar, Alanlar ve diğerlerinden oluşan kabile gruplarına komuta eden ve Alaric gibi kişiler için de geçerliydi. Büyük muharebeler son derece nadirdi ve bunların hiçbiri de belirleyici olmuyordu. Stilicho ve Constantius, doğrudan çatışmaya girmekten ziyade, düşmanlarını teslim olmaya mecbur etmek istemiş gibi görünüyor. Stilicho için askerî deneyimi ve yeteneği ortalama düzeyde olabilirdi, belki de o da sınırlarının farkındaydı. Constantius ondan daha yetenekli olabilirdi fakat bu iki adam da esasında siyasi askerlerdi. Ağır zayiatlar kolayca telafi edilemezdi, böyle olması durumunda kişi hızlıca itibarını kaybedebilir, sonrasında da azil ve idam edilebilirdi.

Benzer şekilde, Alaric de komutası altında korkutucu bir savaşçı birliği bulundurmaya ihtiyaç duyuyordu. Aynı şey diğer barbar liderleri için de geçerliydi. Eyaletlerin derinliklerinde izole olmuş savaşçı grupları ya da orduların önemli bir takviye kuvvet kaynağı yoktu. Çok büyük ihtimalle başarılı gruplar, imparatorluk topraklarına ayrı ayrı ya da küçük gruplar hâlinde geçen savaşçılardan yeni birlikler çekiyordu. İmparatorluğun sınır savunmaları bunu engelleyebilecek bir durumda değildi. Ayrıca çok sayıda firari ve kaçak köle vardı. Yine de bunlar sadece başarılı olduğuna inandığı bir liderin takımına katılıyordu. Küçük yenilgiler bile, hele hele art arda olursa, bu tür kişilerin cesaretini kırıyordu ve belki de mevcut savaşçıların arasındaki firarları teşvik ediyordu. Bir liderin ezici bir avantajı yoksa ve düşmanın ilk olarak savaşa başlaması muhtemel değilse büyük muharebeler çok riskliydi. Dolayısıyla askerî seferlerin sonuçları genel olarak belirsizdi ve her iki taraf da müzakerelerde kullanılacak bir avantaj kazanmayı hedefliyordu. İmparatorluk hükümetleri için düşman çoğu zaman, kendi kullanımlarına alabilecekleri etkili askerler demekti. Bunlar, küçük çatışma ve akınların olduğu

17 Roma'ya gönderilen altı bin kişi için bkz. Zosimus 5. 41; Heather (2005), s. 246–248 burada, *Notitia Dignitatum*'da öne sürülen belirgin zayiatlar ve bunların yerine getirilen askerlere dair giriş niteliğinde iyi bir tartışma bulunabilir, ayrıca daha detaylı bir analiz için bkz. A. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602* (1964), s. 1425–1436.

savaşlardı ve şüphesiz Roma ordusu, pusu ve sürpriz saldırılar yapmadaki düşkünlüğünü devam ettiriyordu. Savaşlar, büyük meydan muharebelerinden ziyade çok sayıda küçük çatışma ile sonuç buluyordu. Bu savaşlara giren insanlar için aradaki fark şüphesiz soyut bir şeydi ve bir çatışma, ünlü bir muharebe kadar korkunç ve tehlikeli olabilirdi.

Alaric ve halefleri Roma sistemi içerisinde rütbe, mevki ve mümkün olduğu kadar fazla güvence kazanmak istiyordu. Bunlar imparatorluğu deviremezdi çünkü sayıları yeterli değildi. Gotların, Tuna Nehri'ni geçmeden önce imparatorluğu devirmeye yemin ettiğine dair hikâyeler anlatılıyordu ve iddiaya göre Athaulf, Roma İmparatorluğu yerine bir Got İmparatorluğu kurma planından söz etmişti. Barış içindeki bir devleti yönetmek için Roma hukukunun çok gerekli olduğuna karar verdiğinde fikrini değiştirmiştir. Yine de imparatorluğun her iki yakasında da istikrarsızlık dönemlerinden istifade etmiş olmaları bu kişilerin hedeflerini ulaşılması daha zor hâle getiriyordu. İmparatorların arkasında art arda güçlerin gelişi ve gidişi, Roma siyasetinde radikal değişimler üretiyordu. Birçok durumda bu, Got liderlerin başarılı bir müzakere yapma şansını elinden almıştır.[18]

Roma'nın yağmalanmasından kısa bir süre sonra İmparator Honorius, şehirde bir zafer alayı kutladı. Bu, Romalı bir rakibe karşı alınmış zaferin kutlamasıydı ve birinci ya da ikinci yüzyılda tasavvur dahi edilemeyecek bir şeydi. Şehirdeki hayat devam ediyordu. Senato toplanıyordu ve iç savaş engeli olmadığı sürece halk, eğlencelere katılmaya ve devletin dağıttığı ücretsiz gıdadan faydalanmaya devam ediyordu. Siyasi açıdan, Got kuşatmaları ve Roma'nın yağmalanması, imparatorluk hayatında bir etki yapmamıştır. İmparatorluğun merkezi uzun süredir, imparatorluk sarayının olduğu yere aktarılmıştı. Psikolojik açıdan, şehrin yağmalandığı haberleri, Constantinopolis'te kendi imparatorları ve başkentlerinin doğu eyaletleri de dahil Roma dünyasını şok etmişti. Paganlar bu felaketin suçunu, eski tanrıların terk edilmesine atıyordu. Hıristiyanlar bu iddiaları çürütmeye çalışmıştı, bu konudaki fikirlerini daha sonra (bkz. s. 451) ele alacağız. Günümüzde akademisyenler, uzun vadede bunun önemini hafife almaya daha meyillidir. Pratik açıdan haklı olabilirler çünkü Batı Roma İmparatorluğu

18 Orosius 7. 43; Burns (1995), s. 258–259. Roma'ya karşı yapılan ve önceki dönemlerdeki yeminler için bkz. Zosimus 4. 56; Eunapius, *fragman* 59 (60). Karş. Burns (1995), s. 68.

410 yılından sonra da büyük oranda eskisi gibi işlemeye devam etti. Yine de bu şekilde düşünmek, temel bir husus olarak imparatorluk hükümetinin, Roma'nın yağmalanmasını engelleyemeyecek kapasitede olduğunu görmezden gelmek demektir.

Sonuç olarak bu dönemde en çok öne çıkan şey imparatorluk hükümetinin güçsüzlüğüdür. İç savaşlarla bölünmüş ve görünüşte zayıf imparatorların, gerçekte ise konumları her zaman riskli gözde kişilerin ve egemen devlet görevlilerinin önderliğindeki Roma devleti, sorunlarla başa çıkabilme konusunda dördüncü yüzyıl rejimlerinden dahi daha güçsüzdü. Karşılaştığı askerî zorluklar, daha öncekilerden çok daha büyük değildi. Gotlar ise farklıydı, eyaletlerin içinden gelen düşmanlardı ve bu da büyük oranda 382 yılında tamamen yenilgiye uğratılmalarının başarısız olmasının bir sonucuydu. Yine de sayıları ezici oranda fazlaymış gibi görünmüyor. Buna karşın onları yenecek kadar imparatorluk askeri olmamıştı ya da Radagaisus'un yağmacı grubu dışında başka düşmanlar ortaya çıkmamıştı. İmparatorluğun zayıf olması, tıpkı daha önceki gibi daha fazla saldırı gerçekleşmesini teşvik ediyordu ama bu da yeni bir şey değildi. Bu zorluklarla başa çıkma konusunda, Batı veya Doğu Roma İmparatorluğu'nun sahip olduğu hâlen çok fazla kaynağa erişimi bulunan hiç kimse olmamıştı. Nihayetinde, Batı Roma İmparatorluğu müttefik fakat en azından özerk kabile gruplarını eyaletleri içinde kabul etmeye razıydı. Ravenna'daki imparatorun gücü yavaş yavaş kayıp gidiyordu.

17
HUNLAR

"Barbar Hunlar ... o kadar güçlendiler ki yüzden fazla şehri ele geçirdiler, hatta Constantinopolis bile tehlikeye girdi... o kadar fazla ölüm ve kan gölü oldu ki ölülerin sayısı bile sayılamadı. Kiliseleri ve manastırları dahi ele geçirdiler, keşiş ve rahibelerin büyük kısmını da katlettiler." *Callinicus, 440'lı yıllarda Hun akınlarını anlatıyor.*[1]

Bugün dahi Attila, vahşet ve yıkımın bir simgesi olarak görülür. İskender, Caesar, Kleopatra ve Nero yanında, Antik Çağ'dan gelen ve hemen tanınan isimlerden biri de onunkidir. Sadece Nero'nun tamamen olumsuz bir ismi vardır, çünkü Attila, antik dünyanın barbarıdır. Hayatı çok sıklıkla, kendisinden çok sonra yaşamış (ve çok daha başarılı olmuş) fatih, Cengiz Han ile bağdaştırılır. Günümüze gelen imgelerde, kurt kuyruğu sancakları altında bozkırlardan akın akın gelen, midilliler üzerindeki çekik gözlü binlerce kişi görülür. Bunlar kasabaları yakıp yıkarak kan ve yıkım getiren, kafatası yığınları oluşturan insanlardı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ilk önce Fransızlar sonrasında da sıklıkla İngilizler, Almanları Hunlar diye adlandıracaktı. Got veya Vandal kelimelerini ya da modern Almanların ataları olarak görülen diğer halkların isimlerini seçmemişlerdi. 1914 yılında, tarafsız ülke Belçika'ya "tecavüz eden" kişi bir Hundu. Bu, ismin kısa ve hatırlaması kolay olmasına yardım ediyordu ve Kipling gibi şairler kadar slogan yazarları için de son derece uygundu. Daha da önemlisi, uygar ve iyi her şeye karşı bir düşman imajı veriyordu.[2]

1 Callinicus, *Vita S. Hypatii* (ed. G. Bartelink), *SC* 177 (1971), s. 139. 21.

2 I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında "Hun" kelimesinin kullanılması için bkz. J. Man,

Dördüncü yüzyılın sonları ile beşinci yüzyılın başlarında Hunların yarattığı gerçek korkunun en azından gölgesinde bu klişe yatar. Bu, kısmen ırka dayalıdır. Hunlar, uzun bir süredir Roma ile temas hâlindeki diğer barbarlar için bile farklı görünüyordu. Kısa boylu ve tıknazlardı. Romalı gözlemciler için neredeyse hiçbir özelliği olmayan bir şey gibi küçük gözleri ve yüzleri vardı. Birçok anlatımda çirkin insanlar oldukları anlatılsa da hiçbir kaynak, Hun erkek ve kadınların küçük bir kısmının övündüğü uzun kafataslarından söz etmez. Bu, kafatası kemiklerini yamultmak için bir çocuğun kafasını sıkı sıkı bağlayarak kasıtlı şekilde oluşturulan bir şekil bozukluğuydu. Diğer kültürlerde de benzer uygulamalar yaygın olsa da kimse neden böyle bir şey yapıldığını bilmiyor. Bir kez olsun, anlamadığımız bir şey konusunda, bunda geleneksel bir güdü olduğunu varsaymakta muhtemelen haklıyız.[3]

Hunlar, Romalılar için de Gotlar için de yabancı olarak ortaya çıktı. Ayrıca korkunç şekilde vahşi ve ölümcül savaşçılar gibi görünüyorlardı. Buna rağmen Hunlar, yenilmez değildi. Attila'nın imparatorluğu, övündüğü kadar (ve bazı tarihçilerin söylediği kadar) geniş olmasa da büyüktü. Roma eyaletlerinin içlerine kadar inen orduları yıkım saçıyordu fakat burada kalamazlardı. Bazı sınır bölgeleri teslim olmuş, daha fazlası da harap edilmişti ancak toplamda Roma'dan aldıkları topraklar çok değildi. Attila'nın imparatorluğu ayrıca kısa ömürlüydü. Ölümünden sonra oğullarının iktidar için çekişmesi ve tâbi halkların isyan çıkarmasıyla bu imparatorluk kendi kendini yıkmıştır. Hunların sayıları herhangi bir dönemde muhtemelen çok fazla olmamıştı ve görünüşe göre Attila'nın büyük orduları, Gotlar da dahil çoğunluğu müttefik savaşçılardan müteşekkildi. Hunlar ayrıca, her zaman da Roma'nın düşmanı değildi. Hem doğu hem batı Roma imparatorlukları sık sık Hun gruplarını askere almış, bunlar da Romalılar için etkin şekilde savaşmıştır.

Gerçek Attila, efsanelerden çok daha ilginç bir adamdır. Attila, Cengiz Han ile aynı değildi ve Hunlar da Orta Çağ'daki Moğollarla her açıdan benzerlik taşımıyordu. Göçebe halkların hepsi tek ve değişmeyen

---

Attila: The Barbarian King who Challenged Rome (2005), s. 302–307. Bu terimin, doğrudan savaşa girmeyen halklar tarafından daha sık kullanıldığı belirtilse de "Hun", RFC ve RNAS'taki hava kuvvetleri için kullanılan bir argo terim olmuştur.

3 E. Thompson, *The Huns* (1996), s. 56–59. Hunların dış görünüşü için bkz. O. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture* (1973), s. 358–375, Man (2005), s. 63–66.

bir kültüre ait değildir. Hunlar, nihayetinde Batı Roma İmparatorluğu'nu yıkan barbar istilalarına neden olmakla suçlanmıştır. Öte yandan imparatorluğu on yıllar boyunca korudukları ve Cermen kabileleri kontrol altında tutarak çöküşünü erteledikleri yönünde de övülürler. Her iki iddiada da doğruluk payı vardır fakat her ikisi de tam bir hikâye değildir. Yine de bir nesil boyunca Hunların ve krallarının, Avrupa'daki Romalıların karşısına çıkabilecek en güçlü kuvvet olduğunu söylemek doğrudur.[4]

BOZKIRLARDAN TUNA NEHRİ'NE

Romalılar için Hunlar dördüncü yüzyılda görülmeye başlamıştı. Bu insanları, klasik anlatımlarda "bilinen" gruplarla bağdaştırma çabalarına karşın, Hunların gerçek kökenine dair bir fikirleri yoktu. Bu hususta kendi inançlarını açıklayacak Hunların kendi sözlü kültürlerinden günümüze hiçbir şey gelmemiştir. On sekizinci yüzyılda Hunların, Çin kaynaklarındaki Hsuing-Nu (modern dönemdeki yazımı Xiongnu) ile aynı halk olduğu öne sürülmüştür. Göçebe kabilelerden oluşan bu güçlü konfederasyon, milattan önce üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren, milattan sonra birinci yüzyılda dağıldıkları döneme dek Çin sınırlarında ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Yeniden doğan Çin İmparatorluğu tarafından sürülen Hunların, birkaç yüzyıl sonra Roma dünyasının uçlarına ulaştıkları döneme dek gittikçe daha fazla batıya kaydıkları düşünülür. Bu bir ihtimal olarak kalsa da çok da güçlü bir ihtimal değildir. Şüphesiz Hunlar, Avrasya bozkırları civarında ortaya çıkmış gibi görünüyor lakin çayırlarla kaplı bu bölge çok büyüktür ve birçok farklı göçebe halkına ev sahipliği yapmıştır, dolayısıyla bu tek başına bize bir şey anlatmaz.[5]

Hunların neden batıya doğru sürüldüğünü bilmiyoruz. Klasik kaynaklar, Hunların Gotlarla ilk temasının bir tesadüf olduğu efsanesini tekrar tekrar anlatır. Buna göre bir grup Hun, başıboş bir hayvanı kovalarken, daha önce hiç tanımadıkları bir halkla karşılaşmış. Antik literatürde bu tür hikâyeler yaygındır fakat nadiren güvenilirdir. Hunlar gibi göçebe gruplarda son derece yetenekli zanaatkârlar ve metal işçileri ile seyahat ettikleri katarları, avlanma ve savaş esnasında kullandıkları yayları yapan

4 Thompson (1996), s. 79–81; Maenchen-Helfin (1973), s. 94–95, 125–129.

5 Maenchen-Helfin (1973), s. 222–23 ve 367–369; P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005), s. 148–150; Man (2005), s. 30–54.

kişiler vardı. Bununla birlikte lüks eşyaları çoğu zaman az oluyordu ve bu tür şeyler için yerleşik toplumlara ihtiyaç duyuyorlardı. Nihayetinde, Hunları kendisine çeken şey Roma'nın, Persia'nın ve bu imparatorlukların sınırlarında yaşayan halkların zenginliğiydi. Dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Hunlar, Karadeniz'e ulaştılar. Bu yüzyılın sonlarına doğru ise bugünkü Macaristan Ovası'na kadar batıya ulaşmışlardı.[6]

Gotlar, Alamanlar ve diğer halklarda olduğu gibi Hunları da tek bir birleşik ulus gibi değerlendirmek hatadır. Bozkırlarda göçebe halkları yılın büyük bir kısmını genellikle, birkaç aileden oluşan küçük gruplar hâlinde geçirir ve kendilerine yaşamlarını sürdürmek için gerekli birçok şeyi sağlayan kuzu ve keçilerini otlatmak amacıyla bir bölgeden bir diğerine giderler. Bu insanlar arasında o zamanlar da belki, belli belirsiz şekilde klan veya kabileleri yansıtan şeyler kadar, güçleri az olsa da krallar ve kabile şefleri vardı. Gotlar ve Alanlar gibi halklarla, en sonunda da Romalılarla temas kurmak ve çatışmak bu tür grupların ve liderlerin büyümesindeki önemi artırıyordu. Büyük ölçekli akınlar, liderlerin savaşçı gruplarını ve bunların saldırısını sevk ve idare etmesini gerektiriyordu. Başarılı akınlar sayesinde şan ve ganimet kazanılıyordu ki bu da komutadaki adamın prestijini ve gücünü artırıyordu. Büyük Got gruplarının 376 yılında Tuna'nın ötesine sığınmasına yol açan savaşlar, başarılı Hun savaş liderlerinin artmasıyla daha da büyüyecekti. Bazı gruplar Hunların saldırısından kaçıyordu. Daha fazla kişi ise kalıp, öyle ya da böyle müttefiklikler kurarak onlara katılıyordu. Hun liderleri artık ast müttefikleri olarak kendilerine sadık diğer ırklardan kabile şeflerine ve krallara sahip olmaya başlamıştı. Sonraki elli yıl boyunca, çok daha fazla güç elde eden gittikçe daha az sayıdaki Hun savaş lideri olmaya başladı. O zamanlar bile bazı Hun grupları görünüşe göre yönetimini kabul etmese de bu durum, Attila'da zirveye ulaşacaktı. Attila'nın ölümünden sonra Hunlar birçok ayrı gruba bölünmüştür.

Hunların, karşılarına çıkan kabile haklarına karşı kazandığı askerî başarılar, belki de genellikle düşünüldüğü kadar fazla olmasa da biraz açıklamaya ihtiyaç duyar. Sayıların, liderliğin ve stratejik ve taktiksel durumun oynadığı rolü hesaplayabilmek için ilk başlardaki çatışmalar hakkında yeteri kadar şey bilmiyoruz. Savaşta başarı kendi kendini besleyebilir ve muzafferleri daha özgüvenli hâle getirebilir, öte yandan

6 Maenchen-Helfin (1973), s. 11–13, 18–26; Thompson (1996), s. 19–68.

kaybetmeyi bekledikleri zamana dek düşmanlarının da moralini bozabilir. Bu, muzafferlerin rakiplerine karşı daha farklı baktığı ve davrandığı zamanlarda özellikle geçerlidir ve bu tuhaf düşmanların yenilmez olduğuna inanmayı daha da kolaylaştırır. En erken karşılaşmalarda Hunların şöyle bir avantajı vardı ki düşmanların tarlalarına ve köylerine saldırıyorlarken rakiplerinin karşılık vermesi ve bu göçebeler için hayati öneme sahip herhangi bir şeye saldırması çok zordu. Hunlar hareket hâlindeydi ve çok önemli yiyecek kaynaklarının ve ailelerinin bulunduğu katarlar çoğu düşman saldırısının menzilinin dışındaki yerlere götürülebilirdi. Hunların hepsi ata biniyordu ve at üstünde uzun mesafelerde seyahat etmeye, derin bölgelere saldırı yapmaya ve akınlarında hızlı hareket etmeye alışkındı. Yenildikleri zaman bile sadece küçük zayiatlar vererek kaçabiliyorlardı.

Hunlar, atlı okçulardı. Atları, Romalılarınkine kıyasla küçüktü fakat daha dirençli ve dayanıklılardı. Bu, onların bozkır bölgelerinde yaşanan sert kış mevsimlerini atlatmalarına fırsat veriyordu. Altıncı yüzyılda Doğu Roma'da yazılmış bir kılavuz kitabında Hunlara, atlarının en zayıf olduğu kış mevsiminin sonlarında saldırmak tavsiye edilir. Çoğu Hun savaşçı birden fazla ata sahipti. Bir seferde, özellikle de bir akın esnasında Hunlar düzenli olarak at değiştiriyordu ki bu da grubun hızlı bir şekilde ilerlemesini sağlıyordu. Bu, çok da abartılmamalıdır. Her bir Hunun on tane ata ihtiyaç duyduğu iddiasını destekleyebilecek herhangi bir delil yoktur. Çok zenginlerin az bir kısmı birçok ata sahip olabiliyordu –ki bunların ille de hepsini seferlere götürmüyorlardı. Çoğu sıradan Hun savaşçısı iki veya üç at sahibi olmak istiyordu fakat ne kadar çok at o kadar çok yem demekti. Hunlar, ahşap gövdeli bir eyer kullanıyordu ve bunlar Romalılar tarafından kullanılan dört boynuzlu eyerlerden farklıydı, buna rağmen at üstünde okçuluk için daha uygundu. Hâlen Avrupa'da bilinmeyen üzengiyi ise kullanmıyorlardı.[7]

Hun yayı, ileri düzey bir ustalık eseriydi. Bu bileşik yay, ahşap ve hayvan kirişi, boynuzu ve kemiğinin bir karışımıydı. Kas kirişi sündürülebilir bir büyük güçken, boynuz da sıkıştırıcı bir güçtür. Bir araya

7 Hunlara kış sonlarına doğru saldırmak için bkz. Leo, *Problemata* 7. 9. Hun atları için bkz. Vegetius, Mulomedicina 3. 6. 1–7. 1; Maenchen-Helfin (1973), s. 185, 204. Eyer için bkz. Maenchen-Helfin (1973), s. 208–210; Heather (2005), s. 328 her bir Hun savaşçısının on ata ihtiyaç duyduğu iddiasını tekrarlar ve şu kaynağa atıf yapar: R. Lindner, "Nomadism, Huns and Horses", *Past and Present* 92 (1981), s. 1–19.

geldiklerinde, boyutuna kıyasla yayın gücünü muazzam derecede artırırlar. Bu tür bileşik yaylar gerildiklerinde, tutamaktan nazik bir şekilde bükülür. Bunun uzunluğu, kemik ya da boynuz "kulaklar" ya da çıtalarla artırılır. Bu yaylar esnektir ve sicimi etkin şekilde daha uzun yaparlar ve daha fazla güç eklerler. Yayda sicim yokken tam tersi yöne doğru bükülür, dolayısıyla bunlar yaygın olarak geriye eğik yaylar olarak bilinirler. Antik dünyada bileşik yaylar iyi biliniyordu. Sarmatlar ve Alanlar gibi göçebe ve yarı göçebe halklar kadar Persler de bu silahı kullanıyordu. Bileşik yaylar Roma ordusunda da yüzyıllardır standarttı; askerî sit alanlarındaki nispeten yaygın buluntular arasında çıtalar da vardır. Hun yayları olağanüstü derecede büyüktü (özellikle de at üstünde kullanım için) ve bu yüzden daha kuvvetliydi. Buna, kulak çıtaları ekleniyordu. Bu yaylar ayrıca asimetrikti. Böylece yayın el tutamağı, üzerindeki ve altındaki kolundan çok daha uzun oluyordu. Bu, gücü artırmıyor, bir okçunun yayı tutabilmesini kolaylaştırıyordu. Hun yayları son derece kaliteli silahlardı. Bir yayı yapmak muhtemelen yıllar alıyordu ve büyük bir ustalık bilgisi ve deneyimi gerektiriyordu, ki bu da yay yapanlar arasında nesilden nesile aktarılan bir şeydi. İyi bir yay uzun bir süre boyunca sağlam kalabilirdi. Mezarlarda bu yaylara ait bulunan parçaların, kırık silahlardan geliyor gibi görünmesi ilginçtir. Daha önceden hasar almamışsa bir yay, gömülemeyecek kadar çok değerliydi.[8]

Hun savaşçıların neden bu kadar ölümcül olduğunu teknoloji bir nevi açıklar. Her bir Hun, olağanüstü güçlü ve ileri düzey bir yay kullanıyordu. Ayrıca hızlı bir şekilde at sürüyorken ve her iki el de atış yapmak için dolu olduğundan atlar ayaklarla kontrol ediliyorken bile kişinin güvenli şekilde oturmasını sağlayan eyerleri vardı. Bir yay, ateşli silah ya da arbalet gibi değildir. Bu silahta oku atmak için enerji, silahın kendisinden gelir. Bu tür silahlar kullanan kişileri eğitmek çok daha kolaydır. İyi bir okçu olmak çok fazla egzersiz yapmayı ve bireysel

8 Yaylar ve okçuluk için bkz. Maenchen-Helfin (1973), s. 221–232; Heather (2005), s. 154–158; Man (2005), s. 97–99, N. Fields, *The Hun: Scourge of God AD 375–565* (2006), s. 30–32, 39–46, M. Bishop & J. Coulston, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome* (2. edisyon 2006), s. 88, 134–135, 164–168, 205–206; J. Coulston, "Roman Archery Equipment", M. Bishop (ed.), *The Production and Distribution of Roman Military Equipment* (1985), s. 230–348. Etkinliği için bkz. W. McLeod, "The Range of the Ancient Bow", *Phoenix*, 19 (1965), s. 1–14. Modern rekonstrüksiyonlar ve teknikler için bkz. L. Kassai, Horseback Archery (2002).

yeteneği gerektirir. Bir yay, enerjisinin büyük kısmını, ateşleyen kişiden alır. Bileşik yay tasarımı bu gücü artırır lakin kendi içinde oluşturmaz. Okçular fiziksel olarak, özellikle de göğüs ve kol kısmında güçlü olmalıdır. Yetenek, sadece devamlı egzersiz yaparak mümkün olur. Bu, atlı okçular için kesinlikle doğrudur ve bu tür bir savaşçı muhteşem bir at sürücüsü kadar, yay kullanmada da etkin biri olmalıdır. Avcılık, savaş için pratiktir ve bozkırlarda hayatta kalmak için her bir Hunun hem uzman bir atlı hem de okçu olması gerekiyordu. Daha sonraları, Hunlar Roma İmparatorluğu'na yakın topraklara gittiğinde ve hayat tarzları değiştiğinde bu yetenekleri hâlen çok değerli ve talimli olacaktı.[9]

Hunların ve Gotların ilk karşılaşmaları genelde, hızlı hareket eden atlı okçulara karşı neredeyse umutsuz bir konumdaki çoğu zırhsız ve sadece bir kalkanla korunan piyade savaşçılar şeklinde basit şekilde tasvir edilir. Bu kıyaslama çoğunlukla, bir grup atlının sistematik olarak sürülere saldırdığı ve soğukkanlı bir şekilde bireyleri ve küçük grupları öldürdüğü avlar için yapılır. Piyade askerler ne kadar cesur olursa olsun, ancak ve ancak ezici bir avantajları olduğu zaman yakınlarına gelen hareketli rakiplerini yakalayamıyordu. Hunlar bu şekilde büyük bir avantaj elde ettiğinde ise ikincil silahlarına, yani kesici kılıçlara ve kementlere geçiyordu. Bu tür çatışmalar yaşanmış olabilir. Öte yandan Alanların da geleneksel olarak süvarileri ve atlı okçularıyla ünlü olduğunu, buna rağmen Hunlar tarafından hızlı şekilde yenilgiye uğratıldığını göz önünde bulundurmalıyız. İlk başarılarından sonra Hun orduları da kendi geleneksel tarzlarında savaşan müttefik birimlere daha çok sahip olmaya meyletti. Bunların çoğu yayla değil, mızrak, kargı ya kılıçla donanmış piyadelerdi.[10]

Yetenekli ellerdeyken Hun yayı ölümcüldü fakat bu, sihirli bir silah değildi ve Hun ordularının kazanabileceği şeylerin bir sınırı vardı. Atlı okçular, bozkırlar ya da Macaristan Ovası gibi sadece açık arazide gerçekten etkili oluyordu. Bir diğer dezavantaj da uzmanlık için gereken uzun süreli talim ve sürekli egzersiz yapmanın genelde Hunların sayısını azaltmasıydı ve bu durum göçebe Hunlar biraz olsun yerleşik

9 H. Elton, *Warfare in Roman Europe: AD 350–425* (1996), s. 26–28 burada Hunların hayat tarzının, imparatorluk topraklarına yakın yerlere yerleştikçe değiştiği ihtimali tartışılır.

10 Kapsamlı bir anlatım için bkz. Man (2005), s. 100–103. Karş. Heather (2005), s. 156–157.

hayat sürdüğünde ve sayıları artmış olabildiğinde de geçerliydi. Hiçbir zaman bu kadar fazla Hun savaşçısı olmayabilirdi ve şüphesiz ağır zayiatın yerini hızlıca doldurmak çok zordu. Hun liderlerin, müttefikleri ve yönetimleri altındaki kişileri kontrol etmek için yayılma gücü, insan gücü konusunda daha fazla kaynak sağlıyordu ancak böyle ordular daha karışık bir yapıda oluyordu.

Romalılar atlı okçulara ve göçebe halklara karşı geçmişte başarılı şekilde savaşmıştı. Bu konuda en iyi iki örnek Sarmatlar ve Alanlara karşı yapılan savaşlardır. Başka bir çağda olsaydı, Hunlar böyle göz alıcı başarılar sağlayabilir miydi, bilinmez. Yine de daha önce gördüğümüz gibi beşinci yüzyıl başlarını çekimser savaşlar karakterize ediyordu. Stilicho ve Constantius gibi Romalı komutanlar (ve Alaric gibi savaş liderleri) ciddi zayiatlar vermeyi göze alamaz ya da bir yenilgi sonrasında oluşan prestij kaybını riske atamazdı. Bu, sıklıkla meydana gelen ve belirleyici muharebelerin çağı değildi. Roma ordusu da en azından Avrupa'da toplu ve agresif seferler yapmak istemiyordu. Her zaman, ilgilenecek diğer birçok sorun vardı, özellikle de Romalı rakiplerin yarattığı tehditler söz konusuydu. Bu çağda Attila, dönemin standartlarına göre büyük ve korkutucu orduları sahaya sürebilecek ve bunları uzun süreler boyunca seferde tutabilecek durumdaydı. Bunlar sadece nadiren ciddi karşılıklar gördüler. Hunların başarısı büyük bir ölçüde, Roma zayıflığının bir ürünüydü.[11]

TUNA NEHRİ'NDE YENİ BİR TEHDİT

Hun akınlarına karşı en açık devlet Doğu Roma İmparatorluğu idi. Görünüşe göre bu saldırılar, beşinci yüzyılın başlarından itibaren yavaş yavaş büyümüştü; başarılı akınlar, daha büyük ve daha sık saldırılar gerçekleşmesini teşvik ediyordu. Attila'nın amcası Rua gibi güçlü Hun liderler ortaya çıkıyordu. 422 yılında Constantinopolis hükümeti ona, barış ortamını sürdürmesinin karşılığı olarak yaklaşık 175 kilo altın ödemeyi kabul etmişti. 434 yılında Rua bu ücretin artırılmasını istedi. Romalılar kabul etmediğinde ise Balkanlardaki eyaletlere saldırılar düzenledi. Lakin kısa süre sonra Rua öldü ve yerine Attila ile kardeşi Bleda geldi. Görünüşe göre bu ikisi, amcasının krallığını ortak şekilde

11 M. Whitby, *CAH*² XIV (2000), s. 704–712.

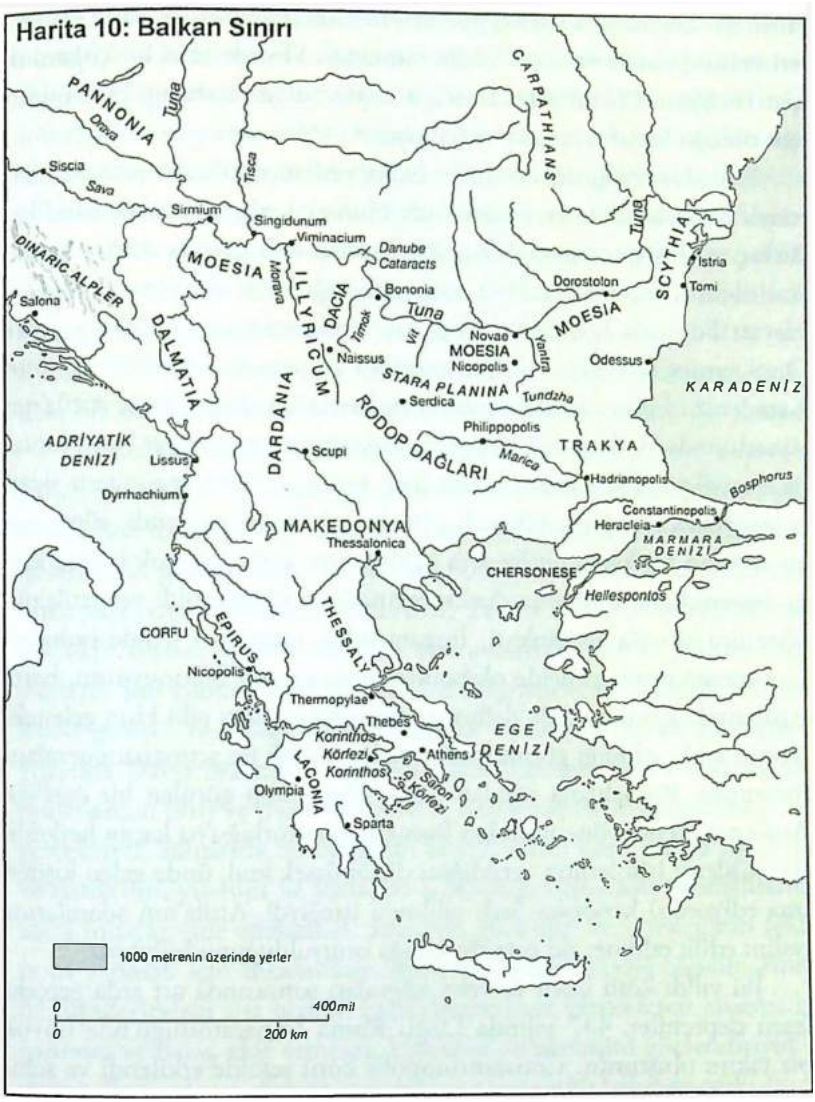
yönetmek yerine aralarında bölüşmüştür. Bir süre için Roma sınırı üzerindeki baskı azalmıştı, fakat 440 yılı itibarıyla bu iki kardeş, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan yıllık yaklaşık 350 kilo altın almayı başardı. II. Theodosius'un görevlileri başka askerî sorunlarla karşı karşıyaydı ve bu ücret belki de barış ortamı için küçük bir fiyat gibi görünüyordu.[12]

Şantajcılar, razı gelmeyi hemen bir zayıflık işaret olarak algılar ve taleplerini artırır. Barışın hayali bir şey olduğu ortaya çıkmıştı, Hunlar bir yıl içinde Illyricum ve Trakya bölgesini bir kez daha yağmalamaya başladılar. Savaşın yeniden başlaması için öne sürülen mazeretlerden biri iddiaya göre, bazı Hun krallarının mezarlarından altın yağmalamak için Tuna Nehri'ni geçen Margus şehri piskoposunun eylemleriydi. Kısa süre sonra Margus hedefe alındı ve piskopos savunma yaparken ölmek yerine, şehir sakinlerinin kendisini düşmana teslim etmesinden endişe duymaya başladı. Bu yüzden Hunlara kaçtı ve derhal ihanet ederek şehri teslim etti; yakınlarından biri sayesinde şehir kapılarını açtırmış ve geceleyin düşmanı içeri almıştı.[13]

Etrafı surla kaplı diğer şehirler, doğrudan saldırı hâlinde düşüyordu. Bu dönemde yazılmış bir tarih kitabından gelen bir fragman, saldırı yapmak için koçbaşları, tırmanma merdivenleri ve seyyar kuleler kullanan Hunlardan söz eder. Hunlar bu teknolojileri Romalılardan taklit etmiş olabilir ya da bir zamanlar Roma ordusuna hizmet eden birçok askerî kıtaya sahip olmuş olabilirler. Nispeten basit bu makineler kadar önemli bir başka şey de kullandıkları asker sayısı ve bir kuşatma yapabilmek için bunları bir yerde yeteri kadar uzun süre tutabilme kapasiteleri ve saldırı esnasında zayiat vermeye istekli olmalarıydı. Hunların müstahkem mevkileri ele geçirebilme yeteneği onları diğer kabile ordularından ayırıyordu. Singidunum (bugün Belgrad) ve büyük Sirmium şehri de kurbanlar arasındaydı ve harabe olmuştu. 443 yılında, bir başka büyük yerleşim yeri ve Büyük Constantinus'un doğum yeri Naissus da yerle bir edilmiştir. Birkaç yıl sonra bazı seyyahlar, şehirde geriye kalan yapılarda az sayıda insanın basit bir yaşam sürdüğünü söylemiştir. Daha kaygı verici bir şey olarak, bu insanlar yakınlardaki nehirden uzak bir açık alanda kamp kurmak zorundaydı, çünkü

12 Maenchen-Helfin (1973), s. 74–94; Thompson (1996), s. 30–45; A. Lee, *CAH*² XIV (2000), s. 40–41.

13 Maenchen-Helfin (1973), s. 109–110; Thompson (1996), s. 87–89.

Harita 10: Balkan Sınırı
PANNONIA
Drava
Tuna
Siscia
Sava
Tisca
Sirmium
Singidunum
Viminacium
Danube Cataracts
CARPATHIANS
Tuna
SCYTHIA
Istria
Tomi
DINARIC ALPLER
MOESIA
Morava
ILLYRICUM
DACIA
Timok
Bononia
Tuna
Dorostolon
MOESIA
Salona
DALMATIA
Naissus
Vit
Novae
Nicopolis
Yantra
Odessus
KARADENİZ
DARDANIA
STARA PLANINA
Tundzha
Serdica
RODOP DAĞLARI
Philippopolis
TRAKYA
ADRİYATİK DENİZİ
Lissus
Scupi
Marica
Hadrianopolis
Bosphorus
Dyrrhachium
Constantinopolis
Heracleia
MAKEDONYA
Thessalonica
MARMARA DENİZİ
CHERSONESE
Hellespontos
THESSALY
EPIRUS
CORFU
Nicopolis
Thermopylae
Thebes
Korinthos Körfezi
Athens
EGE DENİZİ
LACONIA
Korinthos Körfezi
Olympia
Sparta
1000 metrenin üzerinde yerler
0
400 mil
0
200 km

"nehir kıyılarına yakın bütün topraklar, savaşta öldürülmüş insanların kemikleriyle doluydu." Çok daha fazla insan ise tutsak edilerek götürülmüştür. Bunlardan bazıları hemen fidye karşılığı serbest bırakılmış, şanslı bir küçük kesim de özgürlüklerini kazanabilmiş ve hatta efendileri arasında onur ve statü sahibi olmuştur. Yine de ezici bir çoğunluk için Hunların hâkimiyetinde esaret hayatı, diğer herhangi bir toplum için olduğu kadar acımasız ve nahoştu.[14]

Romalılar bölgedeki orduyu, başka yerlerden askerler getirmek suretiyle güçlendirdiler ve en sonunda Hun akıncılarını püskürtebildiler. Birkaç yıl boyunca para ödemeleri kesildi. 445 yılında Attila, kardeşini öldürdü ve devasa Hun İmparatorluğu'nun tek yöneticisi oldu. Hayatı boyunca kendisine rakip hiç kimse çıkmadı. Görünüşe göre Orta Avrupa'nın büyük kısmı kontrolü altındaydı, lakin yönetiminin Karadeniz'e kadar yayıldığı iddialarına karşı şüpheli olmalıyız. Attila'nın yönetiminde, başka kabilelerden bir miktar kral kadar, diğer bazı Hunlar da önemli güç kazanmıştır. Attila hem zevk için, hem de şüphesiz siyasi müttefikliklerini güçlendirmek için, birçok kadınla evlendi. Bleda'nın en azından bir karısının hayatta kaldığını ve kendisine çok büyük saygı gösterildiğini biliyoruz. Sadık takipçiler ödüllendirildi ve Attila'nın yönetimi altında zenginleşti. İmparatorluk toprakları içinde bulunan Got mezarlarında genelde olağanüstü altın eşyalar bulunuyordu, hatta bazılarında kasıtlı şekilde deforme edilen kafa tasları gibi Hun geleneklerinin taklit edildiği görülüyordu. Sadakatsizlik ise acımasızca cezalandırılmıştır. Romalılarla yapılan anlaşmaların hep görülen bir özelliği, Attila'nın, kendi yönetiminden Roma İmparatorluğu'na kaçan herkesin (bu kişilerin isimlerinin verildiğini düşünürsek kral, önde gelen kişileri ima ediyordu) kendisine iade edilmesi isteğiydi. Attila'nın adamlarına teslim edilir edilmez iki prensin kazığa oturtulduğunu biliyoruz.[15]

İki yıllık kötü hasat ve veba salgınları sonrasında art arda gerçekleşen depremler, 447 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nda büyük bir yıkım oluşturdu. Constantinopolis kötü şekilde etkilendi ve şehir

14 Bkz. Maenchen-Helfin (1973), s. 108–120; Thompson (1996), s. 89–95 ve Whitby, *CAH*² XIV (2000), s. 708–709 kuşatmalar için bkz. Priscus *fragman* 6. 2 (= Brockley 54, burada alternatif bölüm önerileri yer alır). Jordannes, *Getica* 42. 220–221; Procopius, *Wars* 3. 4. 30–5. Naissus'taki kemikler için bkz. Priscus *Excerpta de legationibus Romanorum ad gentes* 123.

15 Kaçakların iadesi isteği için bkz. Whitby, *CAH*² XIV (2000), s. 705.

surlarının büyük kısmı çöktü. Attila bir fırsat kokusu aldı ve büyük bir saldırı düzenledi. Romalı bir komutan (bu yıllarda çok sık görüldüğü üzere, Cermen soyundan gelen biri) bir muharebeye girme riski almış ve kötü bir yenilgiye uğramıştır. Bir kez daha şehirler istilacıların eline düştü ve yağmalandı. Constantinopolis'te, muhafız alayı komutanı Flavius Constantinus, hipodroma giden coşkulu kent sakinlerinden müteşekkil iki grupta asker topladı. Maviler ve Yeşiller görünüşte ezeli düşmanlardı, fakat onun liderliği altında birlikte çalışmayı kabul ettiler ve yaklaşık altmış gün içinde şehrin aldığı hasarın büyük bir kısmını telafi ettiler. Constantinopolis surları, Hunlar bu zayıflıktan istifade edemeden çok önce onarıldı. Diğer yerlerde de yıkım yapıyorlardı. Bir Hun grubu, Yunanistan'daki Thermopylae bölgesine kadar ulaşmıştır. Burası, Pers istilacılara vakit kaybettirmek için Spartalılar öncülüğündeki bir Yunan ordusunun MÖ 480 yılında direniş gösterdiği yerdir.[16]

Bir kez daha, Doğu Roma İmparatorluğu Hunlardan barışı satın almak zorunda kaldı. Attila'ya artık her yıl en az 1.100 kilo altın gönderilecekti ve 3.000 kilo altın da hemen ödenecekti. Bu meblağ onun hesaplarına göre önceden kalan borç paraydı, çünkü Romalılar daha önce para ödemelerini kesmişti. Attila ilk kez Tuna güneyinde bir toprak aldı. Burası Singidunum'dan Pannonia'daki Novae şehrine kadar yaklaşık 500 kilometreyi kapsayan bir bölgeydi ve beş günlük yolculuk kadar genişti. Bu bölge, Dacia Ripensis eyaletinin tamamını (üçüncü yüzyılda Dacia eyaletinin terk edildiğini gizlemek için isimlendirilen eyaletlerden biri) ve diğer üç eyaletin bazı kısımlarını kapsıyordu. Son gerçekleşen akınlarda bu bölgenin büyük kısmı kötü hasara uğramıştı ve Attila'nın, yörenin ne kadarını işgal ettiği belirsizdir. Romalılardan zorla imtiyaz elde edebilmek amacıyla gücünün ve yeteneğinin reklamını yapmak için insansızlaştırılmış bir bölge istemiş olabilir. Roma ile ilişkilerindeki ana hedefi, barış döneminde gerçekleşen savaşlardan ganimet ve haraç elde etmekti. Her ikisi de prestijini güçlendiriyor ve destekçilerine karşı cömert olacak kadar zenginlik bahşediyordu.[17]

16 Maenchen-Helfin (1973), s. 120–121; Thompson (1996), s. 98–103; J. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, Vol. 1 (1958), s. 271–276.

17 Maenchen-Helfin (1973), s. 123–125; Thompson (1996), s. 104–108; R. Blockley, *East Roman Foreign Policy* (1992), s. 63–64.

Geçmişte diğer yabancı liderlere ödenen paralara oranla tamamen yüksek olmasa da, Attila'ya ödenen paralar çok büyüktü. Doğu Roma İmparatorluğu uzun vadede bu parayı çıkarabilirdi. Kısa vadede ise bu, senatör sınıfından alınan vergiler de dahil (bu sınıf bundan her zaman nefret ederdi) genel vergilerde bir artış demekti. Yine de Attila, hiç rahat vermeyen bir komşuydu ve eğer Doğu Roma İmparatorluğu'nun zayıf olduğuna karar verirse saldırılarını yenilemeyi seçeceği korkusu hâlen mevcuttu. Sürekli Constantinopolis'e elçiler gönderiyordu. Bunun sebeplerinden biri, Romalıların, otoritelerinin dostluğunu göstermek ve gönderilen elçilerin rızasını kazanmak için onlara çokça hediye verme geleneğiydi. Attila, düzenli olarak farklı kişileri Constantinopolis'e göndererek bu gelenekten faydalanıyordu. Bu şekilde, Romalıları zarara uğratıp, kendi asilzadelerini ödüllendirmiş oluyordu. Sıkça gelen elçiler ve bunların, genelde önemsiz meseleler hakkında ısrarcı olmaları da imparatorun ve kıdemli danışmanlarının dengesini bozuyor, barışın çantada keklik olmadığını hatırlatıyordu.[18]

448 yılında Constantinopolis'ten, Attila'yı memleketinde ziyaret etmesi için gönderilen Romalı delege üyesi Priscus'un yazdığı önemli bir kitap, günümüze kadar gelmiştir. Bu delegeye, Attila'nın imparatorluğundan bazı kaçakların ve sığınmacıların iade edilmesi görevi verilmişti, Hunlar tarafından adı verilen on yedi kişiden sadece beşi geri verilmiştir. Constantinopolis'e elçilik görevinden dönen bir grup Hunun büyük kısmında eşlik ettiği uzun bir yolculuktan sonra bu delege en sonunda Attila'nın ordugâhına ulaştı. Geç olmuştu, bu kişiler çadırlarını bir tepe üzerinde kurmaya çalıştı ancak bazı atlılar tarafından derhal uyarıldılar, zira kraldan yüksek bir bölgede kimsenin çadır kurmasına izin verilmiyordu. Taleplerinin iletilebilmesini sağlamaları için bir süre geçti. Bu kişilere sırayla, oradan ayrılmaları için mesaj gönderildi, çünkü bütün firarileri getirmeyi başaramamışlardı ve müzakerede yeni sunacak bir şeyleri yoktu ve görüşme yapma ihtimaline tutunuyorlardı. Bu, Attila'nın Romalılarla ilişki kurarken kullandığı diplomasiye oldukça benzerdi; asıl pazarlıklar başladığında imtiyaz kazanma umuduyla

18 Senatodan vergi alınması için bkz. Priscus, *fragman* 9. 3. 22–33. Tutumuna dair yorumlar için bkz. Thompson (1996), s. 203–224. Sık sık gönderilen elçiler için bkz. Maenchen-Helfin (1973), s. 185; Thompson (1996), s. 95–97; Priscus, *fragmans* 5M. 1–10. Attila'nın diplomasisi için ayrıca bkz. Whitby, *CAH*² XIV (2000), s. 706–708.

muhataplarının dengesini bozuyordu ve güç kullanma tehdidinde bulunuyordu. Romalı delege ekibi, bizzat Attila ile görüşmek istiyordu. Bu amaç doğrultusunda, sürekli olarak önemli kişilerin huzuruna çıkmış, bu kişileri, sahip oldukları nüfuzu kullanmaya ikna edebilmek için, Hunlara sürekli ödüller vermiş ve dalkavukluk yapmıştır.[19]

Romalılar bazı önemli kişilerle muhatap oldu. Bunlardan biri, Bleda'nın dul kalan karısıydı. Bu kadın hâlen zengin ve yerel otoritesi bulunan biriydi. Çıkan bir rüzgâr çadırlarını yıkınca bu kadın Roma delege ekibini kurtarmış, onlara yiyecek, sıcak bir mekân ve birçok çekici kadın sağlamıştır –bu, Hunlar arasında bir misafirperverlik göstergesiydi. Priscus, çok resmî bir anlatımla, Romalıların bu kadınlarla yemeklerini paylaştığını, durumdan başka şekilde istifade etmediklerini söyler. Ayrıca Romalılar, Attila'nın en önemli vekili Onegesius'a yaklaşmayı deneseler de ona ulaşamadıkları zaman kardeşi Scottas'a gittiler. Romalıları kabul edecek bir diğer kişi de Attila'nın karılarından biriydi. Kralın ilk oğlunu doğurduğu için bu kadın büyük saygı görüyordu. Bu esnada elçiler Attila'nın peşine takıldılar. Kral, topraklarında gezerken, kendisine bir başka eş almak için bir köyde durdu. En sonunda, kalıcı ikametgahlarından birine geldiler, kral burada etrafı etkileyici derecede süslü çitlerle çevrili çok büyük ve ahşap bir malikanede yaşıyordu. Onegesius ise daha küçük bir yerde yaşıyordu ve burada Roma tarzı bir taş hamam da yer alıyordu. Burası, Balkanlardaki eyaletlere yapılan saldırılarda tutsak edilen Romalı esirler tarafından inşa edilmiştir. Macaristan Ovası'nda yerel bir taş kaynağı yoktu, dolayısıyla bu malzemelerin tamamı yüzlerce kilometre taşınıp bu bölgeye getirilmek durumunda kalmıştı. Hamamı tasarlayan mühendis, iyi bir iş çıkartarak özgürlüğünü kazanmayı ummuştu fakat bunun yerine hizmetçi olmaya devam etti.

Orada bulunacak tek Romalı, bu adam değildi. Priscus, bir "Hun" kendisini Yunanca selamladığı zaman şaşırmıştır. Bu adamın, Tuna Nehri civarındaki bir şehir yağmalandığı zaman tutsak edilmiş bir tüccar olduğu anlaşıldı. Zaman içinde hem Romalılara hem de diğer halklara karşı savaşarak, Hun bir asilzadenin güvenini kazanmıştı. Özgürlüğünü almış, Hun bir kadınla evlenmiş ve Priscus'a yeni hayatının eskiye göre daha tercih edilebilir olduğunu söylemiştir. Ayrıca

19 Bu dikkat çekici pasajın tam ve canlı bir çevirisi için bkz. Bury (1958), s. 279–288.

imparatorluğun ağır vergi almasından, yolsuzluk yapan hükümetinden ve hukuk sisteminin adaletsizliğinden ve masraflarından yakınmıştır. Priscus, iddia ettiği üzere imparatorluk yönetiminin üstün olduğu konusunda adamı ikna etmiştir fakat gerçekten bunu mu demek istedi yoksa bu adamın eleştirisine sempati mi besledi, bunu bilmek zordur. Klasik edebiyatta, barbarların ilkel dürüstlüğünü uygar toplumların yozlaşmasıyla karşılaştırmak şeklinde uzun bir gelenek de vardı. Hayatta kalmış bu tür kişilerden başka, Batı Roma İmparatorluğu'ndan gelen bir elçi heyeti de vardı. Pannonia'da bulunan Sirmium şehrindeki bir altın hazine konusunda çıkan meselede Attila burada yatıştırılacaktı. Sirmium piskoposu bu hazineyi, Attila'nın görevlilerinden birine vermişti. Constantius adındaki Romalı bu adam Attila'ya Roma hükümeti tarafından gönderilmişti. Eğer tutsak edilirse ruhban sınıfını fidye karşılığında kurtarmaya ya da piskopos ölürse bu hazineyi piskoposun cemaatinin özgürlüğünü kazanmak için kullanmaya söz vermişti. Ne var ki Constantius, altını zimmetine geçirdi ve daha sonra Roma'yı ziyaret ettiği sırada Attila'nın adına rehin verdi. Ancak sonraları kralın güvenini kaybetti ve idam edildi. Attila artık sadece altın değil ayrıca Constantius'un anlaşma yaptığı bankeri de istiyordu. Romalı elçiler onu, bunun karşılığında altın kabul etmeye ikna etmeyi umuyordu.[20]

Priscus ve ekibi Attila'yı görene dek aradan bir süre geçti ve görüşme de ancak uzaktan gerçekleşti. Romalılar, kralın etrafındaki şaşaalı tören alayını gördüler ve bir köyde durduğu zaman davetçilerinden birine ne kadar cömert davrandığına şahit oldular; bu kişilerden yiyecek ve içecek alırken atının üstünde kalmıştı. En sonunda, Attila'nın malikanesinde düzenlenen ziyafete davet edildiler. Konuklar, önceliklerine göre oturmuştu ve sanki bir seremoni var gibiydi. Romalılar Attila'nın sağına değil soluna oturtulmuştu (sağ taraf daha saygın bir yerdi) ve burada bile öncelik, önemli bir asilzadeye verilmişti. Uzun süre boyunca art arda tebrikler yapıldı, bunu en kıdemlisinden aşağıya giderek konuklarını selamlayan Attila başlattı. Daha sonrası şöyledir:

> Biz Romalılar ve diğer barbar davetliler için, gümüş tabaklarda servis edilen lüks bir yemek hazırlanmıştı. Fakat Attila ahşap ve düz bir tabaktan başka bir şeyde yemiyordu. Diğer her şeyde de

20 Thompson (1996), s. 140–141.

> ılımlı davranıyordu; kadehi ahşaptı fakat davetlilerine altın ve gümüş kadehler verilmişti. Kıyafeti çok basitti ve sadece temiz oluşuyla etkileyiciydi. Yan tarafında taşıdığı kılıfı, Hun tarzı ayakkabılarının kayışları ve atının dizgini, tıpkı diğer Hunlarınki gibi süslü ve altın veya pahalı şeylerle bezeli değildi.[21]

Bu seremoni belki de Roma saraylarındaki kadar süslü ve detaylı değildi, ancak Attila'nın ruhuna doğrudan aşılanmıştı. Kral, önde gelen adamlarına himmet göstererek, aynı zamanda Romalı temsilcilere daha az saygınlıkla muamele ederek, gücünü sergiliyordu. Geçen zamanın büyük bir kısmı boyunca meydana gelen şeylere karşı kayıtsız kalmış fakat bu hâlini öfke patlamalarıyla kesmiş ve sadece oğullarından birine açık şekilde sevgi göstermiştir. Bleda'nın gözdelerinden cüce soytarı Zerco'nun oyununa da hiç kulak asmadı (esasen Kuzey Afrika'dan gelen ve Latince, Gotça ve Hunca gibi üç dilin tuhaf bir karışımını konuşan bu adam şüphesiz, Attila'nın da küçük boylu olduğu şeklinde sürekli öne sürülen efsanenin kaynağıdır).

Attila Romalılara birkaç öfke gösterisi yapmış, diğer hareketleriyle de uzlaşmacı işaretler sergilemiştir. Görünüşe göre bu normal bir yöntemdi fakat bu örnekte her zamankinden daha fazla memnuniyetsizlik söz konusuydu. Priscus, bu elçi heyetine başkanlık eden Maximinus'un asistanıydı. Bu adam daha önce Onegesius'u Romalıların tarafına geçmesi için ikna etmeye çalışmış ve başarısız olmuştu. İkili, Constantinopolis'teki otoritelerin ilk başta bir elçi heyeti göndermede art niyeti olduğunun farkında değildi. Bunların yanında Vigilas adında başka biri daha vardı. Diğer kitaplarda genelde Bigilas olarak adı verilen bu adamın, Hun dilini konuşabilmek gibi nadir bulunan bir özelliği vardı. Hun elçi heyeti Constantinopolis'e geldiğinde, delegenin lideri Edeco ile gizlice müzakere yapmıştı. Vigilas, yaklaşık 25 kilo altın karşılığında Edeco'yu Attila'ya suikast düzenlemeye ikna etmiş ve imparatorluğa sığınabileceğine söz vermişti. Edeco'nun bu anlaşmayı yerine getirmeyi düşünüp düşünmediğini bilmek zordur, çünkü eve dönüş yolculuğunda kralı hemen komplodan haberdar etmiştir. Attila'nın teşvikleriyle, Vigilas ile uyumlu hareket etmeye devam etti. En sonunda Vigilas'ı, suikastçıya ödeme yapmak için altını getirirken

21 Bury (1958), s. 287

suçüstü yakaladılar. Kendisi ve oğlu esir edildi ve serbest bırakılmadan öne Roma otoritelerinden daha fazla para alındı.[22]

Suikast komploları başarılı bir diplomasi için elverişli değildi ve Maximinus ile Priscus beklendiği üzere çok az başarı elde etmişti. Yine de Attila daha ılımlı bir cevap vermiş ve komployu öğrenmesini, sonraki müzakerelerde Romalılara karşı avantaj sağlaması için kullanmıştı. Kendisine ödenen ödenekler ve diğer paralar, en yüksek seviyede olduğu dönemde bile, Constantinopolis hükümeti için oldukça makul miktarlardı. Yine de bunlar, Roma'nın Hunlarla askerî yönden baş etmekte güçsüz olduğunun bir göstergesiydi. En iyimser görüşle, başka bir yerde büyük bir askerî taahhüt olmadığında Hunları kontrol altında tutmayı umabilirlerdi. Attila'ya saldırmak ve kalıcı şekilde mağlup etmek gibi bir olasılık, dolayısıyla onu suikasta uğratmak gibi bir istek yoktu. Suikast mümkün değildi çünkü en yakınındakiler Attila'dan çok korkuyordu. Şimdilik, Doğu Roma İmparatorluğu'nun onunla yaşamaktan ve ödenekleri ödemeye devam etmekten başka seçeneği yoktu. Ne var ki Attila artık gözünü daha uzak bölgelere dikmeye, odağını Batı Roma'ya yöneltmeye başlamıştı.[23]

SON ROMALI

Flavius Aetius, orduda en yüksek rütbelere ulaşan ve üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda birçok imparator çıkaran Balkanlardaki eyaletlerden gelen asker kafalı ailelerden birinde doğmuştur. Söz konusu imparatorların çoğu gibi kariyerinin neredeyse tamamını savaşlarda geçirmiş, yabancı ve Romalı rakiplere karşı askerî birliklere düzenli olarak seferlerde komuta etmiştir. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Aetius, Batı Roma'da açık ara en güçlü adamdı. Üç kez konsül ve genelkurmay başkanlığı yapan bu adam, 435 yılında *patricius* olmasına rağmen kendisini imparator ilan etmek için hiçbir girişimde bulunmadı. Çarpıştığı iç savaşlar, imparatorluk sarayına hükmedecek kişinin belirleneceği mücadeleleri di. Hayatının, beşinci yüzyılda ne kadar farklı koşulların mevcut olduğunu gösteren diğer yönleri de vardı. Gençliğinde iki kez yabancı

22 Maenchen-Helfin (1973), s. 195–196; Thompson (1996), s. 112–136; Heather (2005), s. 313–320, 322–324.

23 H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 123–136.

liderlere, ilk olarak Alaric'e, sonrasında da bir Hun liderine rehine olarak gönderilmişti. Daha önceki yüzyıllarda Romalılar genelde rehine alan taraftı. Bunun bir sempati yaratacağı umuduyla, söz konusu rehinelere düzgün bir Roma eğitimi veriliyordu. Romalılar başkalarına rehine vermezdi. Beşinci yüzyılda ise güç dengesi temelden değişmişti.

Aetius kapsamlı bir Roma eğitimi almış ve bunu da yabancı halkların arasında yaşama deneyimiyle güçlendirmiştir. Hunlarla geçirdiği yıllar sonucunda oldukça usta bir atlı ve okçu olmuştur. Daha da önemlisi Hunları çok iyi tanımış ve onlarla bazı yakınlıklar kurmuştur. Bu, hayatı boyunca çok işine yarayacaktı. İmparator Honorius'un ölümünü takriben, gasıp Ioannes'in en önde destekçilerinden biri hâline geldi ve tanıdığı liderlerden adam alarak, Hunları Roma ordusuna yardımcı birlikler (ya da daha iyi bir tabirle, paralı askerler) olarak yetiştirmeye başladı. Aetius ve bu savaşçılar, seferde yer alabilmek için İtalya'ya çok geç gelmiş, Ioannes'in idam edildiğini, III. Valentinianus'un da doğu ordusu tarafından imparator yapıldığını öğrenmiştir. Hun askerleri Aetius'a sadık kaldı ve savaşı yeniden tutuşturmamanın ve yeni imparatora sadakat yemini etmenin karşılığında Aetius, Galya'da genelkurmay başkanı rütbesine terfi edildi. Görünüşe göre en azından bazı Hunlar onunla birlikte kalmış ve Ren'in batısındaki Franklara ve Galya'nın içinde yerleşen Gotlara karşı yapılan seferlerde savaşmıştır.[24]

Bu yıllarda Batı Roma'da üstünlük kazanmak için yarışan iki diğer komutan daha vardı. Galla Placidia bunları birbirlerine kırdırmaya çalışmış ve bu üç kişinin çok güçlü ve dolayısıyla kontrol edilmesi imkânsız kişiler olmasını engellemeyi umut etmişti. En sonunda 427 yılında, İtalya'daki imparatorluk ordusunun komutasındaki kıdemli kumandan Felix, Afrika'da komutada bulunan mevkidaşı Boniface'ye saldırmak için askerlerini gönderdi. Bu birlik yenildi ve 430 yılında Aetius, Felix'in yerine gelerek onun idam edilmesini sağladı. İki yıl sonra Boniface, üstünlük için savaşmak amacıyla ordusunu İtalya'ya götürdü. Daha sonra çıkan muharebeyi kazandı ancak çarpışma esnasında ölümcül bir yara almıştı. Aetius kaçtı ve en sonunda Hunlara giderek, bu savaşçılardan yeni bir birlik kurdu. 433 yılında geri döndü ve bir kez

24 Bury (1958), s. 240–244; Heather (2005), s. 281–282; Thompson (1996), s. 38–40, 54–56, 60, Maenchen-Helfin (1973), s. 33–35, 49–50. Aetius ve bu dönemdeki diğer Romalı komutanlar için bkz. P. McGeorge, *Late Roman Warlords* (2003), birçok yerde.

daha en üst düzey askerî komutayı elde etti, zira Boniface'nin halefi, çarpışmaya girmeden Constantinopolis'e kaçmıştı. Galla Placidia'nın umutları yerle bir olmuştu ve yirmi yıl sonraki ölümüne dek Aetius'un karşısına ciddi bir rakip çıkmayacaktı.[25]

Her zamanki gibi Roma'nın iç savaşlarla meşgul olması imparatorluğun diğer askerî sorunlarla baş etme kabiliyetini ciddi anlamda tehlikeye atmıştı. Gotlar, Aquitania'ya yerleşmişti (artık, hâlen Tuna bölgesinde yaşayan "Doğu Gotlarından" ayrılacak şekilde gittikçe daha çok Vizigotlar ya da "Batı Gotları" diye anılıyorlardı) ve birçok kez Roma eyaletinin komşu bölgelerine saldırılar düzenlemişlerdi. Görünüşe göre Gotlar büyük oranda fırsatçılık yapıyordu fakat sürtüşmenin bir kısmı Romalı otoritelerin tahrikleriyle de oluşmuş olabilir. Franklar ve Burgonyalılar gibi diğer kabile grupları da sınıra çok yakın bölgelerde kontrol ettikleri toprakları genişletmişti. İspanya'da Suevi kabilesi daha da agresifleşmiş, eyalet başkenti Merida'yı ele geçirmiş ve Sevilla'ya saldırmışlardı. 429 yılından sonra, İber Yarımadası'ndaki en güçlü grup olmuşlardır, çünkü o yıl Vandallar ve diğer Alanlar Kuzey Afrika'ya göç ettiler. Daha sonra yazılmış bir kaynaktaki iddiaya göre liderleri Kral Geiseric'i yaklaşık 80.000 kişi (savaşçılar kadar kadınlar, çocuklar, yaşlılar da vardı) takip etmiştir. Bu sayı imkânsız değildir lakin her zamanki gibi doğru olup olmadığını bilmiyoruz. Belki de abartıdır. Yine de, bundan çok daha küçük bir grubu başka bir yere nakletmek bile yüksek düzey bir organizasyon gerektirirdi. Göçmenler muhtemelen birkaç hafta boyunca Cebelitarık Boğazı'ndan teknelerle taşınmıştır.[26]

İlk başta Vandallar ciddi bir karşılık görmemiş gibi duruyor. Afrika'da sahra birlikleri ile serhat birlikleri bulunuyordu, fakat devasa bir bölgeyi korumak zorundaydılar. Çok büyük ihtimalle o dönemdeki diğer Roma orduları gibi bu birimlerin bazıları da sadece kâğıt üstünde vardı ya da teorideki güç ve etkinliklerinin soluk bir gölgesiydiler. Boniface ve diğer ordu komutanları arasındaki mücadelenin yoğunluğu dolayısıyla Vandalların sürekli başarı elde etmesini açıklamak

25 Bkz. P. Heather, *CAH*² XIV (2000), s. 5–8; Bury (1958), s. 247–249; Maenchen-Helfen (1973), s. 63–65.

26 Bkz. Heather (2005), s. 266–272; Bury (1958), s. 244–247; Wolfram (1997), s. 165–167; M. Todd, *The Early Germans* (2. edisyon 2004), s. 175–178. 80.000 Vandal için bkz. Victor of Vita, *History of the Vandal Persecutions* 1. 1.

zordur. Boniface'nin Vandalları karşıya geçmeye davet ettiği iddiaları ve gizli bir anlaşma yapıldığı dedikoduları, itibarını lekelemek için yapılan propagandadan başka bir şey olmayabilir. Barbar gruplarını müttefik olarak kullanmak yaygın bir şey olsa da Vandallar Boniface'ye hiçbir zaman yardım etmemiştir. Sonraki yıllarda Geiseric ve adamları yavaş yavaş doğuya doğru hareket ettiler. Hippo Regius 431 yılında ele geçirildi ve yağmalandı –bu şehrin ünlü piskoposu Aziz Augustinus bir yıldan fazla bir süre önce ölmüştü, fakat yazdığı son mektuplar, istilacıların yarattığı korkuyu yansıtır. O dönem Vandallar Hıristiyandı fakat tıpkı Gotlar gibi Ariusçu itikadı benimsiyorlardı, ki bu da Kilise'nin gözünde onları heretik yapıyordu.[27]

Boniface, Vandallarla gizli anlaşma yapsın ya da yapmasın, en sonunda onlara karşı savaşacak ve ağır bir yenilgi alacaktı. Bundan sonra geri çekildi ve kısa süre içinde, ordusunu İtalya'ya götürmeye ve şansını burada denemeye karar verdi. 435 yılında Aetius'a meydan okuyan hiçbir rakip komutan kalmamıştı, fakat kendisi, Geiseric'e karşı güç kullanmak için Galya'daki sorunlarla çok meşguldü. Resmî bir anlaşma yapılarak Vandallara Numidia'nın bir kısmı verildi, ancak barış kısa sürecekti. 439 yılında Geiseric, dünyadaki en büyük şehirlerden Kartaca'yı ele geçirdi. Vandal akıncıların gemi yükleri kısa süre içinde tüccarlar ve kıyıdaki yerleşim yerleri için bir tehdit hâlini aldı. 440 yılında Geiseric, Sicilya'ya büyük bir saldırı düzenledi. Batı Roma'da Kuzey Afrika hâlen en zengin bölgelerden biriydi ve İtalya'da tüketilen gıdanın büyük bir kısmını tedarik etmesi kadar önemli bir vergi geliri ve belki de ordu için bir miktar asker sağlıyordu. Buranın kaybedilmesi muhtemelen, III. Valentinianus hükümetinin aldığı en ağır darbeydi.

441 yılında, Kuzey Afrika'yı istila etmek için yapılan hazırlıklarda Sicilya'da büyük bir ordu toplandı. II. Theodosius, batıdaki imparator mevkidaşını desteklemek amacıyla doğu ordusundan savaş gemileri kadar önemli sayıda asker de gönderdi. Ne var ki bu istila saldırısı hiçbir zaman düzenlenmedi. Müzakereler başladı ve kısa süre içinde doğu birlikleri

27 Procopius, *Wars* 3. 3. 22–30. Bofinace'nin, Aetius'a karşı mücadelesinde onları müttefik olarak kullanma ümidiyle Vandalları Afrika'ya davet ettiğini fakat bu kararından sonra pişman olduğunu iddia eder; Aziz Augustinus'un mektupları için bkz. Heather (2005), s. 267 & 271. Bu yıllarda yazılmış mektup örnekleri için bkz. Augustine, *böl.* 220, 229–231.

üzerinde, Hunların saldırılarına karşı Balkanlardaki sınırlara dönüp burayı destekleme baskısı oluştu. 442 yılında yapılan bir anlaşma Vandallara, Kuzey Afrika'nın çok verimli bölgelerinin büyük kısmının kontrolünü verdi. Aynı zaman içerisinde Valentinianus'un kızı Eudocia da Geiseric'in oğlu Huneric ile nişanlandı. Huneric hâlihazırda bir Vizigot kralının kızıyla evliydi. Geiseric, genç kadını kendisini öldürmeye kalkışmakla suçlayarak bu evliliği hemen sonlandırdı. Kadın sakat bırakıldı (kulakları ve burnu kesildi) ve tekrar babasına gönderildi. Vizigotlar, bu meseleye bir düşmanlık gösteremeyecek kadar uzaktalardı ve imparatorluk ailesiyle bir müttefiklik kurma olasılığı Vandal kralı için daha çekiciydi. Eudocia hâlen bir çocuktu ve şimdilik İtalya'da kalıyordu.[28]

Aetius, yirmi yıl boyunca Batı Roma İmparatorluğu'na hükmetti. Bu yılların neredeyse tamamı boyunca seferlere çıktı ve diğerleri arasında Vizigotlar, Alamanlar, Franklar, Suevi kabilesi ve Burgonyalılara karşı savaşmakla kalmayıp, Galya'nın kuzeybatısında görülen Bagaudae adıyla bilinen âsilere karşı da çarpıştı. Tıpkı kendisinden önceki Stilicho ve Constantius gibi saray şairleri cesaretinden, yeteneğinden ve hızlı zafer kazanma özelliğinden süslü bir üslupla söz ediyordu. Göğüs zırhı "günlük kıyafetleri kadar koruyucu bir zırh değildi." Neredeyse her zaman faal şekilde seferde bulunan Aetius, gelecekteki savaşlara hazırlık yapmak için mevcut çarpışmalara nadir de olsa ara veriyordu. Yine de sık sık operasyon düzenlemesi, başarılarının kısıtlı ve neredeyse hiçbir zaman belirleyici olmadığını gösterir. Herhangi bir potansiyel rakibinin askerî birlikleri kontrol etmesini ve zaferler kazanmasını önleme konusunda da dikkatliydi. Etkin sadece bir ordu vardı ve doğrudan Aetius'un komutası altındaydı. Eğer o, bir sorunla mücadele etmiyorsa muhtemelen, bu sorunla hiç mücadele edilmeyecek demekti.

Avrupa'nın büyük bir kısmının kaybedilmesi ve Vizigotların Galya'nın bazı kısımlarını, Suevi kabilesinin de İspanya'yı sürekli işgal etmesi, Valentinianus hükümetinin gelir ve kaynaklarında muazzam bir düşüş yarattı. Kaçınılmaz olarak Aetius'un emri altında, Stilicho ya da Constantius'a kıyasla daha az asker vardı. Bu belki de kasıtlı olarak böyleydi çünkü imparator ve saraydaki kıdemli kişiler, elinin atlındaki kaynakları kısıtlamak suretiyle komutana bir sınır koymaya çalışıyordu.

28 Heather (2005), s. 272–280, *CAH*² XIV (2000), s. 10–12, 288–299; Bury (1958), s. 254–260; A. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602* (1964), s. 190, 204–208.

Aetius'un başarısının büyük bir kısmı Hun müttefikleri sayesindeydi ve 436–437 yıllarında Burgonya Krallığı'nın parçalanması büyük oranda çabalarının sonucuydu. Burgonyalıların feci şekilde yenilgi alması daha sonraları yazılan *Nibelungen* adlı destanın temelini oluşturur. Bugün biz bu destanı Wagner'in opera dizisinden biliyoruz, fakat destan gerçek olaylardan pek uzaktır. Bu, Aetius'un kariyeri boyunca aldığı en kesin zaferdi ve neredeyse tamamen müttefikleri sayesinde kazanılmıştı. Hunlar da 439 yılında Arelate (bugün Arles) bölgesinde kötü bir yenilgi aldıkları zamana dek, Bagaudae ve Vizigotlara karşı başarılı bir şekilde operasyon düzenlemiştir.[29]

Aetius ve Attila'nın birbirlerini ne kadar iyi tanıdığı belirsizdir. Görünüşe göre Batı Roma ile Hunlar arasında sık sık diplomatik temaslar oluyordu, ayrıca Aetius'un Attila'ya, Latince yazı işlerinde görev yapacağı kâtipler verdiğini biliyoruz. Bu, güçlü bir lideri yatıştırma talebinden daha fazlası olmayabilir. 450 yılı itibarıyla Attila, Batı Roma İmparatorluğu üzerine bir saldırı yapmayı düşünüyordu. Savaşarak topraklarını genişletmek hiçbir zaman ilk hedefi olmamıştı ve Balkanlardaki Roma eyaletleri daha önceki Hun saldırıları esnasında zaten baştan aşağı yağmalanmıştı. Attila'nın gücü nihai olarak, destekçilerini bol bol ödüllendirmekte yatıyordu. Bunun için de hem ganimet kazanmak hem haraç ödemelerini teşvik etmek amacıyla başarılı savaşlar yapması gerekiyordu. Küçük anlaşmazlıklardan savaş çıkarmak için mazeret bulma konusunda iyiydi ve ilk başta, III. Valentinianus'un adına Vizigotlara karşı savaşmaktan bahsediyordu. Ayrıca Geiseric ile bir bağlantısı olduğu yönünde dedikodular vardı. En sonunda, hiç ama hiç ihtimalde olmayan bir kaynaktan bahane buldu.

Honoria, III. Valentinianus'un kız kardeşi ve Galla Placidia'nın da kızıydı. Henüz evlenmemişti (bu şüphesiz, muhtemel bir rakibin imparatorluk ailesi ile bir bağ kurmasını önlemek içindi) ve gayrimenkul danışmanı ile bir ilişki yaşayıp hamile kalmıştı. Âşığı idam edildi. Honoria da siyasi açıdan güvenilir ve muhtemelen kendisinden daha büyük ve şüphesiz sıkıcı bir senatörle evlendirildi. Bu durumdan kurtulmaya karar veren Honoria bir yolunu bulup Attila'ya bir mektup ile yüzüğünü gönderdi ve yardım istedi. Hun kralı bunu bir evlilik teklifi

29 Heather (2005), s. 281–289; Maenchen-Helfin (1973), s. 64–70; Thompson (1996), s. 71–79. Alıntı için bkz. Merbaudes, *Panegyric* 1.

olarak memnuniyetle kabul etti ve Batı Roma İmparatorluğu'nun yarısında hak iddia etti. Bu hikâye kulağa romantik bir uydurma gibi gelse de kaynaklarımızda erkenden anlatılan bir şeydir ve doğru bile olabilir. Honoria'nın annesi bir savaş tutsağıyken Got Athaulf ile evlenmişti. Bu yüzden muhtemelen bunu kabul etmeme gibi bir özgürlüğü yoktu. Kısa bir süre önce Honoria'nın yeğeni, imparatorun kızı Eudocia, bir Vandala gelin olarak söz verilmişti. Hunların güçlü kralıyla evlenmek, imparatorluk ailesindeki kadınların kendi kocalarını seçmesi hâlen mümkün olmasa da, geçmişte olduğu gibi çok akla hayale sığmaz bir şey değildi.[30]

Honoria'nın talebi Attila'ya çok iyi bir bahane ve fayda sağlayacak bir müzakere aracı verdi, lakin planladığı savaşın muazzam bir yağma akınından başka bir şey olduğuna dair iyi bir belirti yoktur. 451 yılında, Ren'in karşısında bugünkü Coblenz yakınına ordusunu götürdü (eğer akademisyenler, ordunun o yılın erken dönemlerinde Pannonia'dan hareket ettiğini tahmin etmekte haklıysa bu uzun bir yolculuktu) ve hızlı bir şekilde komşu şehirlerin çoğunu yerle bir etti. Üçüncü yüzyılın sonlarıyla dördüncü yüzyılda çok sıklıkla kullanılan imparatorluk başkenti Trier, yağmalanan şehirler arasındaydı. Hun ordusu (gerçekte, birliklerin büyük kısmı müttefiklerdi ve bunlar arasında da büyük bir Got birliği yer alıyordu) baskıya devam etse de görünüşe göre, Orleans'ı ele geçirmeyi başaramayınca hızını kaybetti. O zaman Aetius, Hun ordusunun karşısına çıkmak için bir ordu toplamıştı. Bu da büyük oranda, kendi liderleri komutasında savaşan müttefik birliklerden müteşekkildi. Franklar, Burgonyalılar, Alanlar ve Saksonlar ile kralları Theodoric'in komutasındaki Aquitania bölgesinden gelen Gotlar da vardı. Katalunya Ovası (Campus Mauriacus) olarak bilinen bir bölgede büyük bir meydan muharebesi yaşandı -bu dönemde nadiren meydan muharebesi oluyordu. Attila bu karşılaşmayı kazanamadı ve belki de kesin bir yenilgi almıştır. Ölenler arasında Kral Theodoric de vardı ve daha sonraki dönemde yazılmış bir Vizigot kaynağının iddiasına göre Attila, muharebeden sonra umutsuz bir duruma düşmüş, adamlarının eyerlerini kullanarak kendi cenazesinde yakılacak odun yığınlarını hazırlamıştı ve son dakikada intihar etmeye karar vermişti. Öte yandan Aetius'un ordusu, müttefik birliklerin evlerine dönmesiyle

30 Maenchen-Helfin (1973), s. 129–132; Thompson (1996), s. 143–148; Heather (2005), s. 333–337, Jones (1964), s. 194.

hemen dağıldı. Bu muhtemelen, toplu bir birliğe gıda tedarik etmenin getirdiği sorunlarla alâkalıydı ancak kaynaklarımızın iddiasına göre Aetius, müttefiklerini kasıtlı bir şekilde ayrılmaya ikna etmişti, çünkü onların Hunları yok etmesini istemiyordu. Attila tehdidi, Vizigotları ve diğerlerini uslu tutmanın en iyi yoluydu.[31]

Hunlar durdurulmuştu, fakat Attila'nın ordusu feci kayıplar da vermemişti. 452 yılında kral tekrar saldırıya geçti ve Galya'ya değil, Kuzey İtalya'ya saldırı düzenleyerek Aetius'u şaşırttı. Illyricum sınırında bulunan eski şehir Aquileia kuşatıldı ve ele geçirildi. Milano da dahil diğer şehirler yağmalansa da imparatorluk başkenti Ravenna'yı bir kez daha etrafındaki bataklık alan korumuştur. Attila, geri çekilip kendi topraklarına dönmeden evvel bir süreliğine güneye hareket etti. Ortaya çıkan efsanelere göre Attila, papayla görüşmek için geri çekilmişti. Bundan ziyade muhtemelen gıda kıtlıkları ve ordusundaki can sıkıcı veba salgınları yüzünden böyle yapmıştı. Attila ve adamları hâlihazırda önemli miktarda ganimet elde etmişti ve savaşçıların büyük kısmı muhtemelen bu ganimetleri kış gelmeden önce evlerine götürmek istiyordu.

Batı Romalılar Attila'yı yenmemişti, fakat kral da onları kendisine haraç ödemeye mecbur bırakamamış, başka imtiyazlar da elde edememiştir. Kesin bir zafer başarmayı başaramamak dahi gücü sürekli olarak başarı kazanmakta yatan bir savaş lideri için zarar verici olabilirdi. Attila uzaktayken Doğu Roma çok daha saldırganlaştı. II. Theodosius 450 yılında, ardında bir veliaht bırakmadan öldü ve yerine elli sekiz yaşında Marcianus adındaki bir subay geldi. Kendisi de artık orta yaşlarına gelen Pulcheria, iffetli kalma yeminini bozdu ve yeni imparatoru meşru olarak Theodosius ailesinin bir üyesi yapmak için yeni imparatorla evlendi. Marcianus şanslıydı çünkü Attila o zaman batıdaki savaşlarla meşguldü ve Hunlara haraç ödemeyi kestiği zaman misilleme yapabilecek bir durumda değildi. 452 yılında Aetius'u desteklemesi için takviye birlikler de gönderilmişti. Aynı zamanda doğu ordusu Attila'nın krallığı üzerinde küçük saldırılar düzenliyordu ve kralın ana birliklerinin ve dikkatinin başka yerde olmasından faydalanıyordu. Bu, Hunların İtalya'dan çekilmesi için bir başka sebepti.[32]

31 Thompson (1996), s. 148–156; Bury (1958), s. 288–294; Heather (2005), s. 336–339.

32 Maenchen-Helfin (1973), s. 131–142; Thompson (1996), s. 156–163; Bury (1958), s. 294–296; Heather (2005), s. 339–342.

Şüphesiz Attila, sonraki yıl savaşmaya devam edecekti. Lakin 453 yılının başlarında bir başka kadınla daha evlendi ve evlilik törenini fevkalade bir içki faslıyla kutladı. Bu, sarayında yaygın bir şeydi. Sonraki sabah kral, kendinden geçmiş gelininin yanında ölü olarak bulundu. Çok daha sonraları uydurulan romantik hikâyelere göre karısı, ailesine yapılan yanlışların intikamını almak için Attila'yı öldürmüştür. Attila, arkasında bir veliaht bırakmadı ve çok sayıda oğlu kısa süre içinde iktidar için birbirleriyle savaşmaya başladı. Aynı zamanda müttefik ve tabi halkların çoğu da iktidarı ele geçirmek için çaba harcıyordu. Sadece birkaç yıl içinde Hun İmparatorluğu çöktü.[33]

III. Valentinianus'un annesi Galla Placidia 450 yılında ölmüştü. Kız kardeşi Honoria da annesinden sonra uzun süre yaşamamış olabilir ve adı bir daha kaynaklarımızda geçmez. İmparator daha otuzlu yaşlarının başındaydı fakat hiçbir zaman kendi ayakları üzerinde duran bir adam olmamıştı. Saraydaki nüfuz sahibi kişiler değişti ve hırslı kişiler için yeni fırsatlar ortaya çıktı. Aynı zamanda, Aetius'un konumu da zayıfladı. Son yıllarda, Attila saldırısından önce bile, kendisi için savaşacak Hun askerler toplamayı başaramamıştı. Attila hayattayken Valentinianus, en güçlü komutanının düşman istilalarına karşılık vermesine ihtiyaç duyuyordu. Artık Attila öldüğüne göre Aetius çok önemli gözükmüyordu. Aetius saldırıya açık olduğunu anladı ve oğluyla Valentinianus'un kızı Placidia'yı evlendirerek konumunu güvence altına almayı umut etti. İmparator ise Aetius'a kızmaya devam etti. Petronius Maximus adındaki sahtekâr bir senatör onu bu şekilde davranmaya teşvik ediyordu. 454 yılının eylül ayında Aetius, Ravenna'daki saraya bir toplantı için geldi. Görüşme esnasında Valentinianus ve hadım kethüdası birdenbire kılıçlarını çekip Aetius'a saldırdı ve onu öldürdü. İmparatorun danışmanlarından biri, sol eliyle Aetius'un sağ elini kestiğini söyledi. Yine de kışkırtıcılık yapan Petronius, imparatorun pek de minnettar olmadığını görünce hayal kırıklığına uğradı. Petronius, 16 Mart 455 günü Valentinianus'u öldürmek için Aetius'un muhafızlarından iki tanesini ayarladı. Bundan sonra da kendisini imparator ilan etti.[34]

33 Maenchen-Helfin (1973), s. 143–162; Thompson (1996), s. 163–176; Burns (1958), s. 296–298 ve Whitby *CAH*² XIV (2000), s. 712–713.

34 Bury (1958), s. 298–300, & Heather (2005), s. 369–375.

18

İMPARATORLUĞUN İLERİ KARAKOLUNDA GÜN BATIMI

"Ren bölgesindeki barbarlar... Britanya sakinlerini ve Galya'daki bazı halkları öyle bir güç duruma soktu ki bunlar Roma İmparatorluğu'na karşı ayaklandılar, Roma hukukunu artık tanımayı reddettiler ve yerel geleneklerine geri döndüler. Britanyalılar silahlandı ve barbarların saldırısına karşı kendi güvenliklerini sağlamak ve şehirlerini özgür bırakmak için birçok riske atıldı." *Zosimos, beşinci yüzyıl sonları.*[1]

"Lakin Romalılar Britanya'yı bir daha asla geri kazanamadı ve ada o tarihten sonra tiranların yönetiminde kaldı." *Prokopios, altıncı yüzyılın sonları.*[2]

446 yılından sonraki bir zamanda Aetius'un, Pict, Scot ve diğer barbar kabilelerin saldırısına uğrayan Britanyalılardan yardım isteği aldığı söylenir. Britanyalılar şöyle şikâyet ediyordu: "Barbarlar bizi denize sürüyor, deniz de bizi barbarlara; bu iki ölüm arasında ya boğuluyoruz ya da katlediliyoruz." Bir nesildir Britanya'da bir Roma valisi olmamıştı fakat ada genel anlamda hâlen imparatorluğun bir parçası olarak görülüyordu. Önde gelen Britanyalılar da şüphesiz böyle hissediyordu, dolayısıyla batının askerî komutanına başvurmuşlardı. Aetius'un ise başka öncelikleri vardı, bu yüzden yardım göndermedi. Kendi başlarına kalan Britanyalı "meclis üyeleri", Sakson paralı askerleri kullanmak için

1 Zosimus, *Historia Nova* 6. 5 (çev. Ridley).

2 Procopius, *History of the Wars: The Vandal War* 3. 2. 38 (LOEB çev. H. Dewing).

yerel bir savaş beyi ya da kralıyla (tam anlamıyla "mağrur tiran") anlaştı. Bunlar, kuzeyden gelen barbarları geri püskürtse de sonrasında kendi iş verenlerine dönüp, kasabaları yağmaladı ve birçok kişiyi denizin ötesine kaçmaya zorladı. En sonunda, "Roma ırkının son üyesi" olarak tanımlanan Ambrosius Aurelianus adındaki bir asilzade, hayatta kalanların lideri olarak ortaya çıktı. Britanyalılar bazı zaferler kazandı ve savaş, Badon Hill bölgesindeki büyük zafer alayı kutlamasıyla sonuçlandı.[3]

Bu hikâye ilk olarak, altıncı yüzyılda yaşamış Britanyalı din adamı Gildas tarafından anlatılır. Anlattıkları büyük bir dönemi kapsıyormuş gibi dursa da (en azından on yıllar) Gildas, hiçbir tarih vermez. İlk yapılan talebin, üç kez konsül seçilen bir adama iletildiğinden bahseder ki bu, 445–454 yılları arasında sadece Aetius için geçerliydi. Aslında Gildas ona Agitio der fakat hikâyenin sonraki sürümünde ona doğru şekilde Aetius denilir. Yapılan bu yanlış, Gildas'ın yaşadığı dönemden yaklaşık bir yüzyıl önceki olayları gerçekten ne kadar bildiği sorusunu ortaya çıkarır. Bir tarih kitabı yazmamıştı ve bu pasaj da kendi çağındaki "tiranlar" ve rahipler üzerine yapılan şiddetli saldırıların anlatıldığı giriş kısmından gelir. Beşinci yüzyıl Britanya'sı için yazılı kaynaklar oldukça kıttır ve neredeyse hepsi anlatılan olaylardan çok sonraları kaleme alınmıştı. Bazı olgular doğru olabilir, diğerleri ise şüphelidir ve belki de efsanelerle karışmıştır ya da daha sonraki propagandalarla kasıtlı şekilde saptırılmıştır. Bu parçaları birbirinden ayırmak kesinlikle kolay değildir ve bazı bilim insanlarına göre bu tamamen imkânsızdır.[4]

Yine de Gildas'ın kitabı hakkında, özü itibarıyla mantıksız hiçbir şey yoktur. Saksonlar (o zamanlar Angllar, Jütler ve Frizlerin de dahil olduğu bir dizi farklı grubu kapsayan terim) altıncı yüzyılın sonlarında, daha sonra İngiltere olacak bölgenin büyük kısmına hükmeder oldu. Diğer kaynaklar, beşinci yüzyılın ortalarında ciddi çatışmalar olduğuna işaret eder. Bazı Saksonların diğer "barbarlara" karşı savaşmaları için paralı olarak tutulması ve daha sonra kendilerine iş verenlerle çatışmaya girmesi, o dönemdeki Roma dünyasında yeteri kadar bilinen

3 "Gildas, *De Excidio* 20. 1. 23–26. 1. Bu ve diğer kaynakların tartışılması için bkz. A. Birley, *The Roman Government of Britain* (2005), s. 461–465.

4 Yazılı kaynaklar için bkz. A. Esmonde Cleary, *The Ending of Roman Britain* (1989), s. x, 162–165, & C. Snyder, *An Age of Tyrants: Britain and the Britons ad 400–600* (1998), birçok yerde fakat özellikle 29–49; K. Dark, *Britain and the End of the Roman Empire* (2000), s. 27–48.

bir hikâyeydi. Dahası, çok sayıda Britanyalının da Kuzeybatı Galya'ya kaçtığını biliyoruz, böylece zaman içinde Armorica, Bretonya olarak bilinen yer hâline geldi.[5]

Kaynaklarda tarihler nadiren verilir ve genelde hem tarihler hem de bununla birlikte giden detayların bir kısmı şüpheli olmalı. Bu dönem için arkeolojik kaynaklar vardır, lakin normal standartlarda bile ciddi yorum sorunlarına işaret ederler. Sonuç olarak beşinci yüzyıl Britanya'sındaki hayat ve siyasete dair radikal olarak farklı çalışmalar ortaya çıkmaya devam ediyor. Bunun uç noktasında, Arthur'a dair sıklıkla malzeme ortaya çıkar. Bunların çoğu, popüler piyasa amaçları doğrultusunda üretilen ve kurgu ile sinemaya kadar giden işlerdir. Bu çalışmalarda, oldukça ciddi tarih kitaplarından son derece fantastik çalışmalara kadar farklılıklar vardır. Gildas, Arthur'dan hiç bahsetmez. Daha sonra kaleme alınan bir kaynak onu Badon Hill zaferi ile ilişkilendirir. Bir "tarihsel" Arthur betimlemesi yapmaya çalışmadan evvel bu dönemdeki Britanya'yı anlamaya çalışmaya başlamak daha iyidir. Son zamanlarda akademisyenler, Britanya'da gerçekleşen olayları Batı Roma İmparatorluğu'nun geniş tarih bağlamında yerleştirmeye vurgu yapmaktadır. Aynı kaynakların farklı yorumları olsa da bunun faydalı bir şey olduğu ortaya çıkmıştır. Buradaki vurgu başka yöndedir ve Britanya'daki deneyimlerin, Batı Roma İmparatorluğu'nun son yılları hakkında bize ne anlattığına bakar.[6]

BRITTANNIA

Britanya, Roma İmparatorluğu'na en son eklenen bölgelerdendi. MÖ 55 yılında Iulius Caesar, adanın güneydoğusuna çıkmış ve sonraki yıl daha büyük bir orduyla tekrar buraya gelmişti. O zaman kalıcı bir işgal olmadı. Yapılan seferler muazzam propaganda başarılarıydı fakat pratik anlamda çok az şey başarılmıştı ve bir eyalet oluşturulmamıştı. Britanya ile yapılan ticaret takip eden on yıllar içinde müthiş derecede arttı ve diplomatik temaslar da başladı. Güneydoğu Britanya'daki kabileler içinde ve arasında cereyan eden iktidar mücadelelerinden kaçan

5 Dark (2000), s. 60, Snyder (1998), s. 68.

6 Britanya'nın geniş bağlamda imparatorluk topraklarındaki vurgusu için bkz. Dark (2000); Esmonde Cleary (1989), N. Faulkner, *The Decline and Fall of Roman Britain* (2. Edisyon, 2004).

bir dizi kraliyet göçmeni, destek arayışı içinde imparatorluk sarayına geldi. Augustus bu işlere karışmamaya karar verdi. İşgalin maliyetinin, kazanılacak herhangi bir kârdan çok daha fazla olacağını düşünmüştü.

43 yılında imparator Claudius, temelleri sağlam olmayan iktidarını güçlendirmek için askerî şan kazanmaya çok ihtiyaç duyuyordu. Bu sebeple Britanya'yı istila etmek için muazzam bir sefer yapılmasını emretti ve hatta adaya kendisi de gitti. Güneydoğudaki kabileler hemen yenildi ya da teslim oldu. Diğer yerlerde gelişim daha yavaştı, ayrıca Romalıların Britanya'nın ne kadarını fethetmeyi planladığı da açık değildir. 60 yılında Romalılar, kontrol ettikleri bölgeleri kaybedecek noktaya geldi. Iceni kabilesinin kraliçesi Boudica isyan etti ve buna, daha önceden Roma yandaşı olan birçok kabile de katıldı. Britanya eyaletinin en büyük üç şehri (Londinium (Londra), Camulodunum (Colchester) ve Verulamium (St Albans) yağmalandı. En sonunda belirleyici bir muharebe ve sonrasında yaşanan acımasız bir cezalandırma operasyonu, isyanın desteğini kırdı ve bir daha asla bu isyan tekrarlanmadı. Sonraki on yıllar içinde adanın batı ve kuzeyinde daha fazla fetihler yapıldı. Bugünkü Galler ve Kuzey İngiltere toprakları ancak şiddetli savaşlar sonrasında işgal edilebildi. 84 yılında bir Roma ordusu, İskoçya'da bir yerde zafer kazandı. Öte yandan filo birlikleri Britanya'nın etrafını dolandı ve buranın bir ada olduğunu doğruladı.[7]

Claudius, Britanya'yı işgal etmek için dört lejyon ve güçlü bir yardımcı birlik ordusu göndermişti. Bir nesil sonra buradaki garnizon üç lejyona düşerken yardımcı birliklerin sayısı artmış gibi görünüyordu. İkinci yüzyılın ortalarında Britanya garnizonuna dair yapılan bir tahmine göre bu yaklaşık 50.000 kişilik orduydu, lakin bu tahmin eyalette olduğu doğrulanan bütün birimlerin aynı anda adada olduğunu varsayar. Gerçek garnizon daha küçük bile olsa bu şüphesiz bütün Roma ordusunun büyük bir parçasıydı –yaklaşık onda birine ya da sekizde birine denk geliyordu. Bazı birlikler batıda, özellikle de Galler bölgesinde konuşlanmıştı fakat eyalet garnizonunun büyük kısmı kuzeyde konum almıştı. Ayrıca ana hat Hadrianus Surlarının ardında kalıcı olarak yerleşmeden önce bir dizi savunma hattı da kuzeyde oluşturulmuştu. Bütün

7 Roma döncmi Britanya'sı için genel olarak bkz. S. Frere, *Britannia* (3. edisyon, 1987); P. Salway, *Roman Britain* (1998); M. Todd, *Roman Britain* (3. edisyon, 1999) ve M. Millett, *Roman Britain* (1995).

bunlar müthiş masraflı şeylerdi. Ayrıca böylesi büyük bir orduya tek bir vali verilmesi de tehlikeliydi ve 193 yılında taht için mücadele edenlerden birinin Britanya valisi olması tesadüf değildi. Septimius Severus'un Caledonialılara karşı seferi, bölgedeki birliklerin sayısında önemli bir düşüşe yol açmış olabilir. Sonraki yıllarda Hadrianus Surları yakınlarında inşa edilen hisarların kışlaları, önceki dönemlerde yapılanların yarısı boyutunda gibi gözüküyor. Bu birimlerdeki bölüklerin hâlen tek bir yüzbaşının komutasında olsalar da seksen kişiden kırk kişiye düşecek şekilde yarı yarıya azalmış olması da oldukça muhtemeldir. Bu daha genel bir şekilde gerçekleşmişse, o zaman Britanya'daki ordunun boyutu yaklaşık yüzde elli oranında azalmış demektir. Eyalet komutası da bölünmüştü.[8]

Üçüncü yüzyılda Britanya garnizonu daha önceki dönemlere göre ciddi oranda küçük olsa da yine de bu, büyük ve masraflı bir orduydu. Britanya'nın maden kaynakları fetihten çok kısa bir süre sonra kullanılmaya başlamıştı. Adada ayrıca büyük oranda üretim fazlası tahıl oluyordu ve büyük bir kısmı ya imparatorluk arazilerinden geliyor ya da devlet tarafından vergi olarak alınıyordu, böylece Britanya buğdayı, Ren bölgesinde konuşlu askerleri beslemeye yardımcı oluyordu. Yine de Britanya'yı işgal etmenin getirdiği kârların, buradaki yönetimi ve garnizonu idame ettirmenin masraflarını karşıladığı şüphelidir. Zaman içinde sadece otuz kadar şehir kurulmuştur. Çoğu yerel başkentlerdi ve eski kabile toprakları civarında bulunan gruplar için idari merkezlerdi. En önemlileri Londra, Cirencester, Silchester ve St Albans olmak üzere bazı şehirler büyüktü ve zaman içinde bazilikalar, tiyatrolar, amfitiyatrolar ve hamamlarla dolacaktı. 2004 yılında St Albans bölgesinde bir tanesi keşfedilene dek Britanya'da at yarışları için hipodrom olduğu bilinmiyordu. Dördüncü yüzyılda neredeyse bütün büyük şehirler büyük kiliseler inşa etmişti –Londra'da bir katedral olma ihtimali bulunan bazilika tarzı bir yapı bulunmuştur. Diğer başkentler çok daha mütevazıydı ve hiçbirinde, özellikle de Akdeniz'e yakın olanlar olmak üzere diğer eyaletlerdeki birçok şehrin şatafatının olmadığını söylemek

8 İkinci yüzyılda Britanya'daki ordunun boyutu için bkz. A. Birley, "The Economic Effects of Roman Frontier Policy", A. King & M. Henig (ed.), *The Roman West in the Third Century*, BAR 109 (1981) s. 40. Üçüncü yüzyıldaki kışla bloklarının küçük boyutu için bkz. N. Hodgson & P. Bidwell, "Auxiliary barracks in a New Light: Recent Discoveries on Hadrian's Wall", *Britannia* 35 (2004), s. 121–157, özellikle s. 147–154.

uygundur. Birçok bölgede hiçbir şehir olmuyor, sadece arkeologların "küçük kasabalar" dediği yerleşim yerleri bulunuyordu. Genelde ana yollar üzerinde yayılan bu yerleşim yerleri pazar kasabaları olarak işlev görüyor ve muhtelif yerel ürünler bulunduruyordu.[9]

Çoğu Britanyalı aristokrat, en başından beri Romalıların tarafını tutmuş ve fetihlerden çokça kâr etmiştir. Fishbourne'da bulunan büyük malikane ya da saray tesisi birinci yüzyılda, kuvvetle muhtemel yandaş hükümdar Tiberius Claudius Togidubnus'un ikametgahı olarak inşa edilmişti. Bu adam "büyük kral" olarak tanımlanıyordu. Roma teamüllerine göre fethedilen halkların liderlerinin dostluğunu kazanmak normaldi ve önde gelen Britanyalı aileler de kısa süre içinde Roma vatandaşlığı ve Latince eğitimi alıyordu. Lakin görünüşe göre Britanyalı asillerin imparatorluk hizmetinde üst seviyelere çıkması oldukça uzun bir zaman alıyordu. Pek çoğu, malikane ve büyük kasaba evleri yapıyordu fakat diğer eyaletlerde tipik sivil hayat değerler sistemi Britanya'da daha az gelişmişti ve görünüşe göre bu insanların yaşadıkları yerler için büyük bağışlar yapmak amacıyla para harcanması nadirdi. Britanya'da, diğer büyük eyaletlere göre daha az yazıt bulunmuştur ve günümüze gelen yazıtların büyük kısmı da askerî içeriklidir. Birçok bölgede hayatın odak noktası kırsal yerlerdeydi. Nüfusun büyük kısmı çiftliklerde ve küçük köylerde yaşamaya devam etti. Bazıları daha çok Roma tarzı yapılarda yaşasa da diğerleri Demir Çağı'ndan bilinen geleneksel (ve son derece işlevsel) yuvarlak evlerde yaşamaya devam etti.[10]

Coğrafi açıdan Britanya, imparatorluğun en uç noktalarındandı -Yunanlar ve Romalılar için ise dünyanın en uç noktasıydı. İrlanda ile temas kurulmuştu, fakat Romalılara göre burası fethedilmesi ve işgal edilmesi sonucunda çıkacak masraflara değmezdi. Britanya büyük bir garnizon gerektiriyordu ve imparatorluğun kalbine daha yakın eyaletlerin bazılarında olduğu gibi hiçbir zaman gelişmiyordu. Dolayısıyla adanın fethini bir başarısızlık ve Claudius'un gereksiz yere ve acele şekilde şan kazanma ihtiyacı sonucunda imparatorluğa yüklenen masraflı bir yük olarak görmek cezbedicidir. Lakin bu hatalı bir görüş olacaktır.

9 Katedral için bkz. Dark (2000), s. 50–51. "Küçük kasabalar" için bkz. T. Rodwell & T. Rowley (ed.), *Small Towns of Roman Britain*, BAR 15 (1975). Genel olarak bkz. J. Wacher, *The Towns of Roman Britain* (2. Edisyonu, 1995).

10 Faulkner (2004), s. 27–30; J. Manley, AD 43: *The Roman Invasion of Britain: A Reassessment* (2002), s. 64–5, 111–128. Yazıt için bkz. RIB 91.

Bütün eyaletler benzer şekilde gelişmiyordu ve Britanya üç yüz elli yıl boyunca Roma hâkimiyetinde kalmış ve bu süre boyunca bölgedeki hayat da köklü şekilde değişmiştir. Üçüncü yüzyılda asker sayılarında ciddi bir düşüş yaşandıysa bu eyaleti imparatorluğa kâr sağlamaya yakın bir yere getirmiş olabilir. İmparatorluk içindeki en zengin eyalet olmasa bile nüfusun geniş bir kitlesinin hâlen çokça mal mülkü vardı. Son zamanlarda öne sürülen "Roma hâkimiyetindeki her bir galip için yüz tane mağlup vardır" iddiasının doğruluğunu ispat etmek çok güçtür. İddiayı öne süren yazar dahi cümlesine "bu, Roma olmadan hayatın daha iyi olacağı anlamına da gelmez" diye ekler. En zengin ile en fakir arasındaki farkın arttığı doğrudur. Günümüzde olduğu gibi o zamanlar da nüfusun bir kısmının büyük oranda zenginleştiği gerçeği otomatik olarak, diğerlerinin hayat standartlarının düştüğü ya da gerçek anlamda daha fakirleştikleri anlamına gelmez. Britanya'daki Roma döneminden neredeyse her ören yerinde ele geçen buluntular, Demir Çağı ya da Roma dönemi sonrasıyla kıyaslandığında birçok eşyanın genel nüfus için çok daha ulaşılabilir olduğunu açıkça ortaya koyar.[11]

Roma Britanya'sındaki nüfus, isteyerek olsun olmasın Roma egemenliğini kabul etmiştir. Özellikle de Kuzey Britanya'da olmak üzere bir miktar silahlı direniş olmuştur fakat bu, imparatorluk hükümetine karşı diğer yerlerdeki insanları birleştirecek bir direniş değildi. Görünüşe göre Britanya, üçüncü yüzyıldaki çalkantılardan büyük oranda uzak kalmıştı, çünkü büyük orduların bu adaya ulaşmak için denizleri aşması daha zordu. Sayıları, ikinci yüzyılda doruk noktasına ulaştığı örneklerinden daha az olsa da adada konuşlanan hâlen çok sayıda birlik vardı. Bu ve Roma imparatorlarının Britanya'daki sorunları uzak ve acele olmayan şeyler olarak görme eğilimi, tahtı gasp etmek isteyenler için uygun bir zemin hazırlıyordu. Büyük Constantinus bunlar arasında açık ara en başarılı olanıydı fakat diğerlerinin hepsi de sadece Britanya'yı kontrol etmekten daha fazlası için hırs gösteriyor ve birliklerini denizin ötesine götürüyordu. Bu, eyaletteki garnizonun gücünü azaltıyordu fakat Allectus'un bastırılması örneği haricinde, sonrasında yaşanan iç savaşlardaki bütün çarpışmaların Britanya dışında cereyan etmesi anlamına geliyordu.

11 Alıntılar için bkz. D. Mattingly, *An Imperial Possession: Britain in the Roman Empire, 54 BC-AD 409* (2006), s. 20 ve 12. Ayrıca bkz. M. Beard, *The Times Literary Supplement*, 4 Ekim 2006, S. Ireland, *JRS*, 97 (2007), s. 364–366.

SON

Dördüncü yüzyılın sonu itibarıyla Britanya, Londra'da konuşlu bir *vicarius*un yönetiminde, bir muhafız alayı komutanının da sorumluluğundaki bir vilayetti. Beşinin varlığı kesin olmak üzere bu vilayet dört veya beş eyalete bölünmüştü. I. Valentinianus, kendi adından hareketle Valentia adıyla bir eyalet kurmuştu fakat bunun, yeni bir eyaletin oluşumuyla mı yoksa mevcut bir eyalete yeniden isim verilmesiyle mi oluştuğu belirsizdir. *Notitia Dignitatum*'da Britanya'da üç tane askerî komuta listelenir. Britanya kontları (*Comes Britanniae*) üç piyade ve altı süvari biriminden müteşekkil bir sahra ordusuna komuta ediyordu. Piyade birliklerinin, daha büyük olsalar bile, atlı birliklerine oranı pek olağandışıdır. Bu, kitlelerin olduğu muharebelerde çarpışmaktan ziyade küçük akıncı gruplarını yakalamak için uygun hâle getirilen bir birlik olduğunu gösterir. Küçük sahra birliği, dördüncü yüzyılda Britanya'daki sorunlarla başa çıkmak için sahra ordu birimlerinin Galya'dan gönderildiği kayıtları göz önünde bulundurulduğunda genelde sonradan, belki de Stilicho tarafından oluşturulan bir birlik olarak görülür. *Dux Britanniarum* serhat birliklerine komuta ediyordu. Bunların çoğu kuzeyde konuşlanmıştı ve isimlerini Hadrianus Surları civarındaki bazı hisarlardan alan garnizonları bulunduruyordu. Son olarak, "Sakson Kıyısı Kontu" (*Comes Litoris Saxonici per Britannias*) vardı ve Wash yakınlarındaki Brancaster'dan itibaren, bugünkü Portsmouth'tan çok uzak olmayan Portchester'a kadarki güney kıyılarında konuşlanan serhat birliklerine komuta ediyordu. Yapılan bir tahmine göre bu birliklerin azami sayısı 20.000 idi fakat yaklaşık sayı 12.000'den daha azdı. Her zaman olduğu gibi yine, herhangi bir dönemdeki etkin sayılar, ordunun kâğıt üstündeki gücünden muhtemelen çok daha azdır.[12]

Britanya'daki garnizonda, 406–407 yıllarında üç tane gasıp ortaya çıktı. Bu gasıpların sonuncusu III. Constantinus'ta, Galya'ya geçmek ve Batı Roma İmparatorluğu'nun büyük kısmında kontrol sağlamak için hâlen yeteri kadar birlik vardı. Bu adam yanına, Britanya'daki ordunun

12 Vilayet ve eyalet organizasyonu için bkz. S. Johnson, *Later Roman Britain* (1980), s. 4–31. Todd (1999), s. 179–203; Esmonde Cleary (1989), s. 41–130; Snyder (1998), s. 3–16. Ordu için bkz. S. James, "Britain and the Late Roman Army", T. Blagg & A. King, *Military and Civilian in Roman Britain: Cultural Relationships in a Frontier Province* (1984), s. 161–186. Hodgson & Bidwell (2004) adlı eserde ahşap kışla konseptinden kuşku duyulsa da bu hâlen muhteşem bir makaledir.

bir kısmını, belki de çoğunu almış olmalı. Öte yandan bu birliklerin hiçbiri muhtemelen hiç geri dönmedi. Bu, tıpkı daha önceden başarısızlıkla sonuçlanan bir gasp girişiminde olduğu gibi Britanya'daki savunma hattını zayıflatmıştır. Garnizon çok daha zayıftı fakat bunun karşılaştığı tehditlerin tam olarak ne olduğu konusunda fikir ayrılıkları vardır. Kuzeyde düşmanların olduğundan kimse şüphe etmese gerek. Pictler (bu isim muhtemelen, "boyalı insanlar" anlamına gelen "picti" teriminden çıkmıştır çünkü genellikle vücutlarında dövmelerin olduğuna inanılıyordu) eski Caledonia kabileleri artık daha çok birleşmeye başladığı zaman ortaya çıkmış gibi görünüyor. Batılarında Scotti kabilesi bulunuyordu. Bunlar da muhtemelen İrlanda'dan göç etmişlerdi ve en sonunda isimlerini İskoçya'ya vermişlerdi. Her iki halk da dördüncü yüzyılda Britanya eyaletlerine ciddi akınlar yapmıştır. Saldırıların çoğu, kıyı boyunca deniz yolundan geldi, görünüşe göre hâlen İrlanda'da yaşayan kabileler de bazı yağma akınları yapmıştır. On altı yaşındaki Aziz Patricius, bu tür bir yağmacı grup tarafından köle olarak tutsak edildi ancak bunun doğrudan Roma yönetiminin olduğu dönemden önce mi yoksa sonra mı olduğu belirsizdir.[13]

"Sakson Kıyısı" ismi sadece *Notitia Dignitatum*'da tasdik edilir. Ammianus 367 yılında Saksonların, Pictler, Scotlar ve ayrıca Frankların aynı zamanda düzenlediği saldırıların bir parçası olarak Britanya'ya akınlar düzenlediğinden bahseder. Bundan başka Galya'nın kuzey kıyılarına sık sık saldırı düzenlediklerinden bahsedilmesinin aksine, Britanya kıyılarında akınlar yapan Saksonlara dair çok az açık kaynak vardır. Belki de bunun sebebi Galya için kaynakların daha iyi, Britanya için de aşırı derecede kıt olmasıydı. İngiltere Kanalı'ndaki korsanlara karşı Carausius'un düzenlediği operasyonlara dair yazılı kaynaklarda sadece Galya'ya yapılan saldırılardan söz edilir, ne var ki Britanya kıyılarına akınlar yapıldığı da tahmin edilmektedir. Sakson Kıyısı, eğer kendilerine karşı savunma yapılacak düşmanın isminden geliyorsa o zaman Roma tarihinde eşsiz bir şeydir. Öte yandan çok sayıda müttefik Sakson birliğinin burada konuşlanmış ya da yerleşmiş olduğundan

13 Pictler ve kuzeyden gelen diğer halklar için bkz. Mattingly (2006), s. 436; Johnson (1980), s. 51–64; Dark (2000), s. 211–214. Aziz Patricius olayındaki tarihleme sorunları ve hayatına dair tartışmalar için bkz. C. Thomas, "Saint Patrick and Fifth-Century Britain: An Historical Model Explored", P. Casey (ed.) *The End of Roman Britain* (1979), s. 81–101; St Patrick, *Confessions* 1.

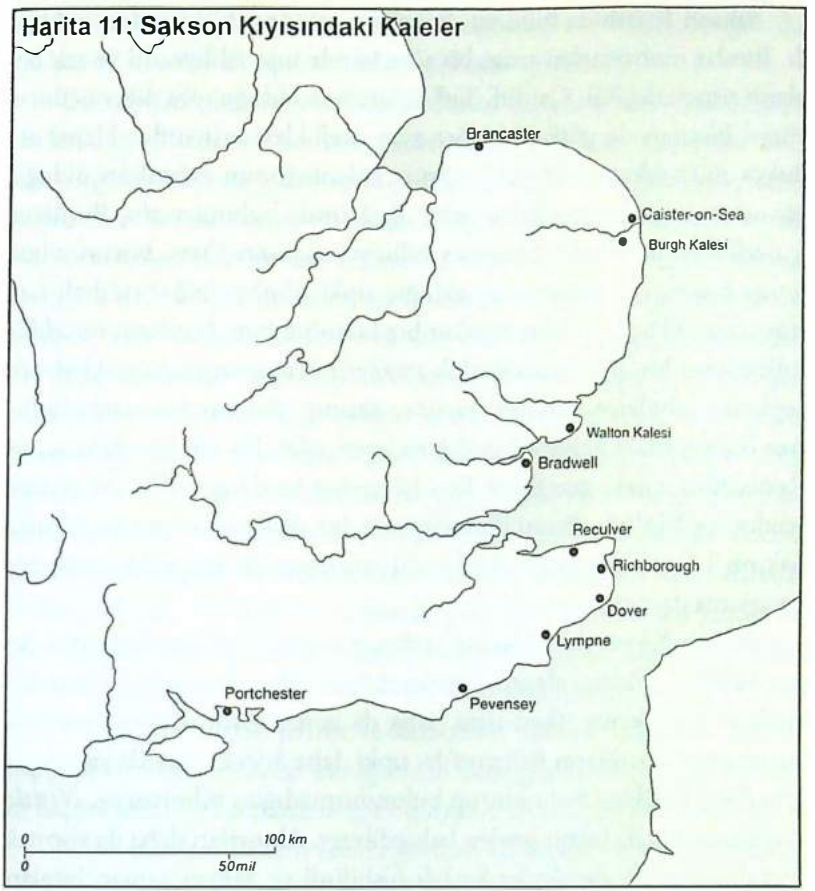
ötürü bu ismi aldığı tahmini daha az ikna edicidir ve herhangi bir delille de desteklenmez.[14]

Bazıları, akıncıların bugün Kuzey Almanya ve Danimarka topraklarından çıkıp Britanya'ya ulaşabilme yeteneğini sorgulamıştır. Bu dönemdeki kabilelerin açık denizlerde giden kayıkları hakkında, Viking Çağı'ndaki gemilere göre çok daha az şey bilinmektedir. Arkeolojik alanda günümüze gelen çok az örnek, iç kısımlardaki su yolları için tasarlanmış gemiler olabilir. Bunların hiçbirinde yelken yoktur ve iddiaya göre omurgaları da yeteri kadar güçlü bir gemi direğini desteklemek için çok küçüktür. Bir grup savaşçının Britanya'ya kürek atmış ve hiçbir ganimet elde etmeden geri dönmüş olması mümkündür lakin bu şüphesiz zor bir durum olurdu. Daha büyük ihtimalle, uzun yolculuklar için tasarlanmış bir gemi örneğini henüz keşfetmemiş bulunmaktayız. Danimarka'da bir yelkenle beraber kayık oyması bulunmuştur ve görünüşe göre bu bölgedeki insanlar bu teknolojiyi hiçbir zaman benimsememiştir. Sığ sular için karina edilmiş kayıkların yelken altında ne kadar iyi performans gösterdiğini söylemek zor olsa da deniz üzerinde savaşmanın da her zaman nadir bir şey olduğunu hatırlamak önemlidir. Bu kayıklar sadece bir grup savaşçıyı bir yere nakletmek ve taşımak için yapılmıştı.[15]

Bu tür gemilerin özellikle büyük olduğu şüphelidir, daha sonraki (ve doğrulukları sorgulanabilir) kaynaklar herhangi bir birlikte bir ila dört arasında geminin olduğunu öne sürer. Yüzlerce savaşçıdan oluşan bir akıncı grubu muhtemelen olağandışı oranda büyüktü ve çoğu gruplar bundan daha küçüktü. Normalde akıncı grupları sadece kıyı yakınlarındaki hedeflere saldırır ya da ilerlemenin kolay olduğu bir nehirden geçerdi. Nakliye amaçları dışında, bu saldırılar esasında diğer barbar akınlarıyla aynıydı. Dördüncü yüzyılın sonlarında yazan Vegetius, Manş Denizi'nde küçük savaş gemilerinin devriye gezdiğini, bunların yelkenlerinin, armalarının ve hatta gemicilerin üniformalarının da

14 Ammianus Marcellinus 27. 8. 5.

15 Bu konu için bkz. J. Coterill, "Saxon Raiding and the Role of the Late Roman Coastal Forts of Britain", *Britannia*, 24 (1993), s. 227–239; A. Pearson, "Piracy in Late Roman Britain: A Perspective from the Viking Age", *Britannia* 37 (2006), s. 337–353; J. Haywood, *Dark Age Naval Power: A Reassessment of Frankish and Anglo-Saxon Seafaring Activity* (1991), özellikle s. 15–76; G. Grainge, *The Roman Invasions of Britain* (2005), s. 141–160. Danimarka'da bulunan yelkenler ve gemi oymaları için bkz. Haywood (1991), s. 18–22.

denizle uyum içinde rengi olduğunu söyler. Bu, söz konusu unsurların belli bir mesafeden görülmesini daha zor yapsa da akıncıları yolları üzerinde engellemek çok nadiren mümkün olabilirdi. Bunlar büyük ihtimalle karaya çıkmadan önce ya da sonra, çoğu da geri çekildikleri esnada yakalanıyordu. Yine buradaki yöntem tıpkı kara üzerinde yapılan akınlar gibiydi ve aynı şekilde başarılı seferler daha fazla saldırı olmasını teşvik ediyordu. Deniz yolundan yapılan akınlar görünüşe göre Roma döneminde oldukça yaygındı. Bu dönemden önce de durum muhtemelen aynıydı ve Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından yüzyıllar sonra da en ünlüsü Viking Çağı olmak üzere yine deniz yolundan saldırılar gerçekleşmeye devam edecekti.[16]

16 Vegetius, *Epitoma Rei Militaris* 4. 37.

Sakson Kıyısında bulunan hisarların tasarımı birbirinden farklıydı. Bunlar muhtemelen uzun bir süre içinde inşa ediliyordu ve tek bir planlı sistem değildi. Cardiff, Taff bölgesinde olduğu gibi diğer üçüncü yüzyıl hisarları da görünüşe göre aynı özellikleri taşıyordu. Hepsi oldukça müstahkem yerlerdi ve deniz yolculuğunun mümkün olduğu bir nehir yanında, genellikle nehir ağızlarında bulunuyordu. Bunların iç özellikleri hakkında çok az şey biliniyor. Sakson Kıyısı boyunca bulunan hisarların amacının ne olduğu, tıpkı isimleri kadar şiddetli tartışmalara yol açmaktadır. Yapılan bir tahmine göre bunların öncelikli rolleri lojistikti. Bu, imparatorluk arazilerinden gelen ya da vergi olarak toplanan tahılların nehirler boyunca taşınıp, Sakson Kıyısında bulunan bir hisardaki depoya yığıldığına işaret eder. Bu tahıllar daha sonra Roma filosundaki gemilerce Ren bölgesine ya da gerekli olan yerlere nakliye edilebilirdi. Bunu destekleyecek bir delil yoktur ve bu tahmin Sakson bölgesine büyük akınlar düzenlenmediği şeklinde yanlış bir varsayıma dayanır.[17]

Sakson Kıyısındaki hisarlar herhangi bir saldırıyı engelleyemez, fakat büyük nehirlere ulaşımı kısıtlayabilirdi. Bu, akıncıların kırsal kesimlerin derinlerine ulaşmasını daha da zorlaştırırdı. Beşinci yüzyılın başlarında Romalıların Britanya'da, tıpkı daha önceki yıllarda yaptıkları gibi deniz birlikleri bulundurup bulundurmadığını bilmiyoruz. *Notitia Dignitatum*'da da hiçbir şeyden bahsedilmez. Akıncıları daha da yormak için denizlerdeki devriyeler faydalı olabilirdi ve zaman zaman bunları kıyıda ya da evlerine döndükleri esnada yakalayabilirlerdi. Vegetius'un anlattığı kamufle olmuş devriye kayıklarının operasyonlarını ne zaman durdurduğunu bilmek imkânsızdır. Genel bir kural olarak deniz kuvvetleri kara kuvvetlerinden tıpkı o zamanlar olduğu gibi bugün de daha masraflıdır ve bütçe kısıtlamalarına karşı daha açıktır. Hisarlardaki garnizonlar, üsleri civarındaki karayı gözetleme konusunda muktedir olmalıydı. Diğer yerlerde olduğu gibi burada da bütün sınırı güvenli tutabilmek için yeteri kadar birlik yoktu. Romalıların ümit edebileceği en iyi şey akıncıların operasyon düzenlemesini tehlikeli hâle getirmek, Britanya kıyılarının kolay bir hedef diye görülmesini engelleyecek yeteri kadar birlik bulundurmaktı. Bunların varlığı, yerel nüfusun kendilerini

17 Hisarların işlevine dair zıt görüşler için bkz. S. Johnson, *The Roman Forts of the Saxon Shore* (1976); A. Pearson, *The Roman Shore Forts* (2002).

az da olsa korunuyor gibi hissetmesini sağlıyordu ve Porchester gibi daha büyük hisarlar da sığınak yerleri gibi işlev görüyordu.

Britanya'nın bütün şehirleri dördüncü yüzyılda yeteri kadar güçlü surlarla çevriliydi. Söz konusu dönemde bu şehirlerin gerileyişte olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı vardır. Bazilika ve tiyatro gibi kamu yapılarının harabe hâline döndüğü bazı örnekler bulunur. Çok sayıda büyük kasaba evleri de terk edilmiştir. 400 yılı itibarıyla yerleşim yerlerinin sadece küçük bir kısmı görünüşe göre faal bir kamu hamamına sahipti. Yine de şehirler kesin olarak terk edilmiş değildi. Genellikle taş değil keresteden yapılmış olsa da hâlen bazı yapılar vardı ve daha önceki birçok kamu yapısı atölye ya da fabrikaya dönüştürülmüştü. Arkeologlar tarafından "kara toprak" olarak bilinen şey çok daha tartışmalıdır. Genelde bitki kalıntıları, hayvan kemikleri ve kömür içeren bu koyu gri kalın toprak tabakası, birçok şehir yerleşiminde daha önceki dönemlerde yapılan Roma yapılarında bulunur. Bazıları bunu daha az kaliteli kereste yapıların izleri olarak görse de muhtemelen şehrin bu kısımlarının yapı için terk edilmiş olduğunu temsil eder. Bu tabaka işlenmiş olabilir ya da belki de elverişli bir atık zemininden fazlası değildir. Belki de birçok şehrin ve kasabanın nüfusu düşmüştü. Bunlar hiç şüphesiz, bir zamanlar olduğundan daha gösterişsizdi fakat bu kendi başına şehir ve kasabaların işlev görmeyi bıraktığını da göstermez.[18]

Roma dönemi Britanya'sında görülen en büyük ve en lüks malikanelerin birçoğu dördüncü yüzyılda inşa edilmiştir. Bazı aristokrat aileler evlerinde değil de malikanelerinde daha fazla zaman geçirmek için bu yılları seçmiş olabilir fakat aynı şekilde, bu olguya yol açan şey farklı etkenler de olabilir. Dördüncü yüzyılın sonlarında bu tür ölçeklerde çok az yeni villa inşa edilmiş, mevcutlardan bazısı da kullanım dışı kalmıştır. Kasabalardaki büyük yapılardaki düşüşte olduğu gibi bu tek başına, toprakların terk edildiği anlamına gelmez. Arsalar, daha mütevazı hanelerin etrafında bulunan bir birim olarak işlev görmeye devam etmiş olabilir. Öte yandan kırsal bölgelerdeki ekonominin durumu hakkında çok bir şey söyleyemeyiz. Dahası, Roma dönemi Britanya'sı için de çok az doğrudan arkeolojik kaynak vardır. Özellikle kırsal bölgelerde pagan

18 Kasaba ve şehirlerin durumu için bkz. Esmonde Cleary (1989), s. 131–133; Mattingly (2006), s. 325–350; Faulkner (2004), s. 169–185; Johnson (1980), s. 91–97; Todd (1999), s. 210–212.

tapınakları kullanılmaya devam etti fakat şehir yerleşkelerinde paganlığın yeniden doğduğu yönündeki iddialar ikna edici değildir. Beşinci yüzyılın başlarında kentsel ve kırsal nüfusun büyük kısmının en azından görünürde Hıristiyan olduğu söylemek daha mantıklı olabilir.[19]

Kasabalarda, köylerde ve taşralardaki kademeli değişimler her ne olursa olsun Britanya'daki Roma hâkimiyetinin sonu hem birdenbire hem de beklenmedik şekilde olmuştur. III. Constantinus, en sonunda bir yenilgi almadan önce dört yıl boyuna gelişim gösterdi. Britanya'daki önde gelen kişilerin çoğu, onun iktidarına çoktandır heves duymuyordu. Söyleyebileceğimiz kadarıyla, bu adam Britanya'ya ya da buraya geldiği zaman Kıta Avrupa'sının sorunlarına gerçek anlamda ilgi göstermemiştir. Kaynakları çok kısıtlıydı ve aldığı başarı da aslında sadece, merkezî hükümetin zayıflığının bir yansımasıydı. 407–408 yılları civarında bazı Britanyalı liderler isyan çıkarmış ve Constantinus'un görevlilerini sürmüştür. Zosimos, yaklaşık 410 yılında isyancıların İmparator Honorius'a başvurduğunu, imparatorun da Ravenna'dan onlara "kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiğini" söylediğini anlatır. Bu pasaj hakkında şüpheler vardır ve bazılarına göre metni kopyalayan kişi yanlışlıkla, İtalya'daki Bruttium yerine Britanya yazmıştır. Bu çok da ikna edici bir savunma değildir ve kendi içinde sorunlara da sahiptir. Nihayetinde, Honorius'un Britanya'daki liderlerle gerçekten bu şekilde cevap verip vermediği çok da önemli değildir. Britanya'da doğrudan Roma hâkimiyeti yaklaşık olarak bu dönemde son buldu. Ravenna hükümeti, böylesine uzak bir eyalette yönetimi yeniden sağlayabilecek kapasitede değildi. Constantinus en sonunda yenildiğinde dahi ilgilenecek birçok farklı sorun bulunuyordu ve kaynaklar yeterli değildi.[20]

SONDAN SONRASI

Britanya'daki Roma hâkimiyeti, III. Constantinus'a karşı çıkarılan bir isyanla son buldu. Bu, söyleyebileceğimiz kadarıyla, Roma'ya ya da imparatorluğa karşı çıkarılan bir ayaklanma değildi. En azından bir sonraki yüzyıl boyunca adanın eğitimli sakinleri kendilerine özgür bir

19 Esmonde Cleary (1989), s. 134–136; Mattingly (2006), s. 368–370; Faulkner (2004), s. 185–220; Todd (1999), s. 221–229. Hıristiyanlık için bkz. Dark (2000), s. 18–20.

20 Zosimus, *Historia Nova* 6. 5, 6, 10. Zıt görüşler için bkz. Birley (2005), s. 461–465; Snyder (1998), s. 24.

şekilde, Britanyalılar kadar Romalılar demeye devam etmiş gibi görünüyor. Bir bakımdan, isyancıların yeni bir imparator ilan etmemiş olması olağandışıydı. O dönemde Britanya'da bırakılan ordu küçük olmalıydı ve sınırlardaki ileri karakollara serpiştirilen serhat birliklerinin çekirdek birimlerinden muhtemelen daha fazlası değildi. Sayıları çok değildi ve bir imparator ya da Honorius'un hükümetinin bir temsilcisi olsun, tek bir hükümdar ortaya çıkaracak kadar da birleşik değillerdi. Hiç kimsede bir vilayeti hatta küçük bir eyaleti bir arada tutabilecek para ya da güç yoktu. 402 yılından sonra Britanya'ya çok fazla sayıda yeni sikke gelmemeye başlamıştır. Beşinci yüzyılda ortaya çıkan toplulukların ya da liderlerin hiçbiri kendi parasını bastırmadı. Yeni para bulunmaması, söz konusu dönemdeki yerleşim alanlarını tarihlendirmeyi daha zor hâle getirir. Bu, ekonominin nakdi olarak işlemeyi tamamen durdurduğu anlamına gelmez, uzun bir süre boyunca bazı takaslar için para hâlen kullanılmış olabilir. Buna rağmen artık profesyonel ve maaşlı askerlerin olmadığının da bir göstergesidir. İmparatorluğun vergilendirme sistemi de artık bitmişti. Altın, tahıl ya da diğer vergiler artık toplanmaz ve böylesine büyük ölçeklerde taşınmaz olmuştur.[21]

Britanya, birçok ayrı topluluğa bölündü. Bu, Roma hâkimiyetinin öncesine tarihlenen eski kabilelerin yeniden canlanması değildi. Bunların büyük anlamlar ifade edebilmesi için çok fazla zaman geçmişti ve Romalıların oluşturduğu idari devletler daha büyük öneme sahipti. Yine de ortaya çıkacak güçler bu sınırları kesin olarak takip etmemiştir. Bunun yerine yeni devletler ya da krallıklar oluşturuldu. Hepsi olmasa da çoğu krallar (ya da Gildas ve diğer kaynakların adlandırdığı üzere tiranlar) tarafından yönetiliyordu. Tek otorite olmayabilirler ve bazı sivil liderler görünüşe göre var olmaya devam etmiştir fakat böylesi savaş beyleri hiç şüphe yok ki ortaya çıkacak diğer güçlerden çok daha güçlüydü. Merkezî imparatorluk gücü artık yoktu ve onun yerine yeteri kadar askerî birlik, nüfuz ve zenginlik sahibi olabilecek herhangi bir kişi bir krallık oluşturabilirdi.[22]

Beşinci yüzyılın ortalarında Galya'da yazılan bir kaynak, Britanya'nın 410 yılında "Sakson akınlarıyla yerle bir olduğundan" bahseder. Bu

21 Esmonde Cleary (1989), s. 136–143; Faulkner (2004), s. 242–262; Mattingly (2006), s. 529–539; Snyder (1998), s. 17–25; Johnson (1980), s. 104–110.

22 Terminoloji için özellikle bkz. Snyder (1998), s. 81–127.

saldırıya dair arkeolojik kaynak yoktur ancak aynı şey Britanya'ya ve imparatorluğun diğer bölgelerine yapılan çoğu barbar akını için geçerlidir. Saksonların ya da kuzeyden gelen diğer Cermen halklarının beşinci yüzyılda Britanya'ya yerleşmesi görünüşe göre güneydoğudaki az sayıdaki küçük yerleşim yerleriyle sınırlıydı. Bu kişiler, güç kullanarak toprak ele geçiren yerleşimciler kadar, Britanyalı liderler (ya da daha öncesinden imparatorluk otoriteleri) tarafından getirilen paralı askerler olabilir. Alaric'in Gotları örneği, aynı grubun sadece birkaç yıl içinde kolay bir şekilde her iki şekilde görülmüş olabileceğini gösterir. 410 yılında yapılan saldırılar büyük ihtimalle şiddetli akınlardı ve kalıcı bir işgal yapılması için çok sayıda savaşçıya ya da ciddi bir girişime ihtiyaç duymuyordu. Bazıları bu saldırıları daha önceki bir döneme tarihlemeyi ve Constantinus'a karşı çıkarılan ayaklanmayı teşvik eden saldırılarla ilişkilendirmeyi tercih edebilir. Alternatif olarak, Sakson saldırıları, imparatorluk otoritelerinin adadan sürülmesi sonrasında Britanya'da oluşan zayıflıktan istifade edilmesiyle daha da şiddetlenmiş olabilir.[23]

Sakson akınları, özellikle de saldırıya açık alanlardaki insanlar için, bir sorun yaratıyordu. Aynı şey Pict, Scot ve İrlandalı yağmacı gruplar için de geçerliydi. Bunların hepsi muhtemelen küçük ölçekliydi, özellikle de saldırganlar denizden geldiğinde. Britanya'daki Roma hâkimiyeti dışarıdan gelen saldırılarla bitmemiş, adada birdenbire ortaya çıkan güçler de bu yabancı düşmanlar tarafından ortadan kaldırılmamıştır. Düşmanlarına karşı savaşmak için teşkilatlanan Britanyalılar olduğuna dair bazı işaretler vardır. Özellikle de Hadrianus Surları civarında beşinci yüzyılda bazı hisarlar yeniden ele geçirilmiştir. Bazen, faaliyet yaşandığına dair deliller çok azdır ancak Birdoswald bölgesinde, bir Roma ambarının temelleri üzerinde büyük bir ahşap salon yapılmıştır. Ayrıca her ne kadar Taş değil topraktan olsa da bazıları da Housesteads bölgesindeki savunma hatlarını onarmıştır. Bu en kötü, yerel savaş liderlerinin kısmen onarılan eski ordu üslerinde savaşçı gruplarıyla birlikte konuşlandığını gösterir. Bir bilim insanı bunu, şüphesiz daha mütevazı bir ölçekte olsa da eski askerî komutan *Dux Britanniarum*'u

23 452 yılındaki Galya kroniği için bkz. R. Burgess, "The Dark Ages Return to Fifth century Britain: The restored Gallic Chronicle Exploded", *Britannia*, 21 (1990), s. 185–195. Bir cevap için bkz. M. Jones & P. Casey, "The Gallic Chronicle Exploded?", *Britannia*, 22 (1991), s. 212–215.

yeniden canlandırabilecek güçteki bir liderin ortaya çıkışının belirtisi olarak dahi görür.[24]

Britanya'daki krallar ve savaş beyleri çok büyük ihtimalle, yabancı düşmanlarla olduğu kadar birbirleriyle de savaşıyordu (iç savaş sadece Romalılara özgü değildi) ayrıca eyaletlerin birçok küçük krallığa parçalanması, bir uyum sağlandığı anlamına gelmez. Tıpkı imparatorlarda olduğu gibi eğer bu kişiler kendi komşularına ve rakiplerine karşı savaşmak için müttefik ya da paralı asker olarak barbarları kullanmamış olsaydı işte o zaman şaşırtıcı olurdu. En azından birkaç on yıl boyunca, eski Roma vilayeti boyunca kontrol eden kişiler Britanyalı liderlerdi. Hiçbir ışık sönmemiş, Roma döneminden gelen kültür ve hayatın bütün yönleri birdenbire solmamıştır. Çoğu şehir ve kasaba, birçok malikanede olduğu gibi yerleşim görmeye devam edecekti. Bazı büyük yapılar, hepsi kereste olsa da kasabaların eski surları içerisinde inşa edilmiştir. Su ikmal sistemleri beşinci yüzyılın büyük kısmında kullanımda kalmış, en azından bir kez onarılmıştır. Bazı hamamlar işlemeye devam etse de genel olarak, şehirlerde ve konaklarda artık kullanımı azalan ve bırakılan şeylerden birisi olmuştur. Çok kısa bir süre içinde, bu tür ileri düzey mühendislik işlerinden yenilerini inşa etmek bir yana, mevcutları devam ettirebilecek para ya da yeteneğe sahip kimse kalmamıştır. Ayrıca daha fazla gündelik değişim olmuştur. Yerli olmayan çanak çömleklerin kullanımı kısa süre içinde nadirleşmiş, çok geçmeden çömlekçiler, tekerlek döndürerek yapılan çömlekler üretmeyi bırakmıştır.[25]

Bazı şeyler hayatta kalmış olsa da bu, değişimlerin anında olmasa bile büyük ve oldukça hızlı olmadığı (yaklaşık bir nesillik süre) demek değildir. Britanya'daki yaşam daha az sofistike hâle gelmiş, Roma dönemine kıyasla refaha dair çok az belirti kalmıştır. En zengin insanların etkisi bir nebze azalmıştır, bunlar için ayrılıp gitmek ve Bretonya bölgesine yerleşmek daha kolaydı ancak hem burada hem de Britanya'da refah düzeyleri artık daha azdı. Batı Britanya, en önemlisi de Galler, Cornwall ve Cumbria bölgeleri, Roma eyaletinin en az gelişmiş kısımları arasındaydı. Bu paradoksal bir şekilde, Roma yönetiminden yaklaşık

24 K. Dark, "A Sub-Roman Re-Defence of Hadrian's Wall?", *Britannia* 23 (1992), s. 111–120.

25 Esmonde Cleary (1989), s. 144–161, 172–185.

bir yüzyıl sonra değişmiş olabilir ve bu bölgeler biraz daha "Romalı" ve neredeyse tamamen Hıristiyan olmuş olabilir. Sakson krallıklarının oluşumundan önce beş ve altıncı yüzyıllardaki Britanya'da önemli bir pagan topluluğu bulunduğuna dair iyi deliller yoktur.[26]

410 yılından sonra Britanya, Roma İmparatorluğu ile temasını tamamen kesmedi. Ticaret muazzam oranda azaldı. Ada artık imparatorluk bürokrasi ve mali sistemlerinin bir parçası değildi, lakin hem Romalılar hem Britanyalılar söz konusu olduğu müddetçe, Roma dünyasının bir parçası olarak kaldı. Bu bağlantıyı devam ettirmede kilise kilit rol oynadı. Galya'daki Auxerre kentinin piskoposu Germanus daha sonraları aziz ilan edilmiştir ve onun biyografisini yazan kişi, ilki 429, ikincisi de sonraki on beş yıl içinde bir dönemde olmak üzere piskoposun Britanya'yı iki kez ziyaret ettiğini söyler. Açık şekilde görülüyor ki Britanya'ya seyahat etmek hâlen mümkündü ve o kadar da tehlikeli değildi. Yine de biyografi yazarının adadaki yaşamı gerçekten ne kadar bildiğini anlamak zordur. Görünüşe göre Germanus St Albans (Verulamium) şehrini ziyaret etmiş ve buradaki ünlü şehidin olduğu kutsal yere gitmiştir. Bir şehirde, yerel bir asilzadenin kör kızını iyileştirmiştir fakat bunun doğru olup olmadığı şüphelidir. Ayrıca, Sakson ve Pictlerin (bu pek de olası gözükmeyen bir ikili) bir grubunu yenmek için yerliler toplamış, adamlarına "Alleluia!" diye bağırmayı öğretmiştir. Söylenene göre düşmanı darmadağın etmek için bu yeterli olmuştu.[27]

Ne var ki bu iki ziyaretin esas amacı, yabancı yağmacılardan ziyade heretik Hıristiyanlara karşı savaşmaktı. Germanus, kurucusunun adıyla Pelagiusçuluk olarak bilinen bir doktrine bağlı rahiplerle görüşmeler yaptı. Pelagius esasen Britanyalı olsa da vaazları büyük oranda 380 yılında İtalya'ya taşındıktan sonra dikkat çekmiştir. Zühdü çağının standartlarına göre mütevazıydı fakat bireylerin kendi çabalarıyla erdemli olabilme ve kendilerini tanrı için kabul edilebilir kişiler yapabilme yeteneğine yaptığı vurgu çok daha tartışmalıydı. Zaman içinde birçok önde gelen kişinin eleştirisini çekmiştir. Bunlar arasında, Pelagius'u kurtuluşun sadece tanrının inayetine bağlı olmayı etkin şekilde reddetmekle suçlayan Aziz Augustinus da vardı. Pelagius 418 yılında en

26 Bkz. Dark (2000), özellikle s. 150–192.

27 I. Wood, "The Fall of the Western Empire and the End of Roman Britain", *Britannia*, 18 (1987), s. 251–262; Snyder (1998), s. 37–40; Johnson (1980), s. 115–116.

sonunda heretik olarak mahkûm edildi. Germanus'un biyografi yazarı, piskoposun Britanyalı Pelagiusçuların kafasını görüşmelerde kolayca karıştırdığını iddia eder. Ayrıca bu kişileri küstah ve gösterişli şekilde giyinen olarak nitelese de bu geleneksel bir eleştiri olabilir. Anekdotun, Britanya'daki kasabalarda çok sayıda varlıklı aristokrat ve rahip olduğunu göstermek için kullanılıp kullanılmayacağını söylemek ise zordur.[28]

İSTİLACILAR

Daha eski kitaplar Saksonlar, Angllar, Jütler ve diğer kabilelerin gelişini büyük bir istila olarak görür. Bunun sonucunda, güneydoğudaki bütün Britanyalı sakinler öldürülmüş ya da yerlerinden edilmiştir. Daha sonra bu halklar yayılmaya devam etmiş, krallıklar oluşturmuş ve zaman içinde Anglosaksonlar hâlini almıştır. Bu topluluk kendi Cermen dillerini konuşuyordu ve Roma ya da Britanya ülkülerinden hiç etkilenmeyen kendi gelenekleri ve yasalarını uyguluyordu. Roma dönemi Britanya'sındaki nüfusun soyundan gelenler "Gallerliler" ya da yabancılar olarak anılmış; Cornwall, Galler ve kuzeybatı bölgelerinde bulunan dışarı kapalı yerleşim yerlerine sürülmüştür. İngiltere işte bu şekilde kuruldu.[29]

Kısa bir süre önce bu ve antik dönemdeki diğer göçlere dair üretilen fikirler temelden değişmiştir. Bilim insanları herhangi bir göç hareketinin ölçeğinden şüphe duymuş, istilacıların yerli nüfusa göre çok daha az sayıda olduğunu öne sürmüştür. Aynı zamanda, istilacıların gelişiyle oluşan şiddet ortamı da genel olarak pek önemsenmemiştir ve özellikle de birçoğunun paralı asker olarak geldiği fikri vurgulanmıştır. Sakson ve Britonların aynı yerde gömülmüş olduğunu gösteren mezarlıkların keşfi, bu iki grubun barışçıl bir şekilde bir arada yaşadığının ve yaşayabildiğinin işaretidir. Başkaları ise Sakson tarzının yayılımının (yine, büyük oranda mezar buluntularından ve iğne ile kemer tokaları gibi metal eşyalardan) artık bu insanların ilerleyişinin bir belirtisi

28 Genel olarak Pelagiusçuluk için bkz. H. Chadwick, *CAH*² XIII (1998), s. 288–292. Aziz Germanus ve Pelagiusçular için bkz. I. Wood, "The End of Roman Britain: Continental Evidence and Parallels", M. Lapidge & D. Dumville (ed.), *Gildas: New Approaches* (1984), s. 1–25, özellikle s. 12–13.

29 Saksonların yerleşimine dair muhteşem ve zihin açıcı bir araştırma için bkz. G. Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West*, 376–568 (2007), s. 357–370.

olmadığını düşünür. Britonların bu tarzları kasıtlı bir şekilde taklit ettiği ve siyasi nedenlerden ötürü kendilerini Cermen halklarıyla kasıtlı şekilde ilişkilendirdiği öne sürülmüştür.[30]

Bu tür vakalarda sıklıkla görüldüğü üzere, aradaki fark çok fazladır ve delillere tekrar bakmak önemlidir. Beşinci yüzyılın ortalarına Sakson buluntuları belirgin oranda daha yaygın hâle gelir. Bunların çoğu Doğu İngiltere'dedir ve en büyük buluntu grubu mezarlardan gelir. İlk başlarda bu mezarlarda ölüler yakılmıştır fakat kademeli olarak gömülme başlar ve normal hâle gelir, ayrıca cesedin yanında mezarda genellikle eşyalar da olur. Kabaca aynı dönem içinde, edebi kaynaklar, Sakson paralı askerlerin Britanyalı iş verenlerine karşı ayaklanma çıkarmasıyla büyük bir savaşın başladığından bahseder. Bir anlatıma göre Sakson paralı askerleri kullanmakla sorumlu bir kralın adı Vortigern'dir. Savaşçıların liderleri iki kardeşin isimleri Hengist ve Horsa, "aygır" ve "at" anlamındadır. Bunlar daha sonradan uydurulmuş olabilir.[31]

Bu mücadelenin detayları ve kesin tarihlerini bugün yeniden oluşturmak imkânsızdır fakat görünüşe göre o dönemde Sakson gruplarının hükmettiği bölgede bir artış olmuştur. İmparatorluğun diğer topraklarında yaşanan olaylar, barbar savaş gruplarının yerel güç dengesinde temelden bir değişim yaratması için özellikle büyük olması gerekmediğini göstermiştir. İmparatorluk hükümetinin elinde bu grupları yenilgiye uğratacak yeteri kadar asker nadiren oluyordu. Bu genellikle sadece, imparatorlar kendi adlarına savaşmaları için başka bir barbar grubu istihdam ettiğinde mümkündü. Britanya'da ortaya çıkan bu tür liderler barbar gruplarıyla mücadele etmede muazzam oranda daha zayıf ve dolayısıyla daha beceriksizdi. Beşinci yüzyılda imparatorluk kadar güçlü bir merkezî otorite olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, oldukça küçük savaşçı grupları dahi büyük bir sorun yaratabilirdi. Öte yandan Kuzey Almanya'daki ve Danimarka'daki birçok yerleşim yeri beşinci yüzyılda terk edilmiş gibi görünüyor. Bazı bölgelerde deniz seviyeleri yükselmiş, daha önceki verimli tarım arazilerini su basmış ya da tuzlu

30 Farklı görüşler için bkz. Johnson (1980), s. 104–147; Dark (2000), s. 58–104; H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 240–247.

31 Bkz. Wolfram (1997), s. 244–247; Johnson (1980), s. 119–123. 452 yılına ait Galya *kroniği*, 441 yılında (Theodosius II XVIII) Britanya'nın Saksonların kontrolüne geçtiğini söyler.

bataklıklara dönüşmüştür. Britanya'daki daha iyi topraklara büyük bir göç olması son derece muhtemeldir.[32]

Hem Sakson hem Britanyalıların karışık hâlde gömüldüğü mezarlıklar yoruma o kadar da açık değildir. İlk olarak, belirli bir nesnenin kendiliğinden, belirli bir ırktan gelen birini gösterdiği varsayımını yapmadan önce çok dikkat edilmeli. İğneler hem işlevsel hem değerlilerdi. Sırf tasarımları sahibinin kültürüne uymuyor diye kullanılmayacak ya da yeniden yapılacak değillerdi. Nihayetinde, iğneler ve kemer tokaları, kimlik ifadesi olmaktan ziyade kıyafetleri tutmaları için kullanılıyordu. Bu tür eşyalar, barışçıl bir ticaret kadar zorla da elde edilmiş olabilirdi. Karışık mezarların, aynı topluluk içindeki iki farklı ırkın barışçıl şekilde yaşadığını göstermesi de imkânsız değildir. Bu, iki tarafın da bilhassa bu şekilde yaşadığı anlamına gelmez. Birçok baskıcı rejim, mezar kayıtlarında ille de kendisini gösterecek diye bir şey yoktur. Kendi geleneklerine göre ölülerini gömebilecek durumdakiler ve Saksonlarla genel olarak aynı bölgede bulunan Britanyalılar olması, bunların öyle ya da böyle tabi bir ırk olmadığı anlamına gelmez.

Beşinci yüzyılın ikinci yarısında Britanya'nın güney ve doğusunda önemli sayıda Sakson savaş lideri vardı ve bunlar güçlü ve kuvvetliydi. Bu, hiç kimsenin, özellikle de en yakınlarında bulunan Britanyalı lider ve toplulukların göz ardı edemeyeceği bir gerçeklikti. Bazılarının, en iyi avantajlarının yeni gelen Saksonlara katılarak, bunların gücünden istifade etmek olduğuna karar vermesi şüphesiz oldukça makul bir senaryodur. Britanyalı asilzadelerin büyük kısmı, 43 yılında İmparator Claudius adayı işgal ettiğinde de aynı şeyi yapmıştı. Bazı Britonlar, tıpkı bir zamanlar atalarının Romalı "olmaya" heves göstermesi gibi Sakson "olmaya" çalışmış olabilir. İki durumda da bu birdenbire gerçekleşmemiş, karşı çıkmanın akıllıca veya mümkün değilmiş gibi göründüğü yeni bir gücün bölgeye gelişine karşı bir cevap olmuştur.

Büyük bir farklılık da Saksonların, Britonlardan daha fazla birleşmiş olmamasıdır. Çok farklı halkları bulunduran bir grubu kapsayan terimden farklı olarak Saksonlar, diğer kabile grupları gibi birleşmemiş bir topluluk gibi görünür. Bu, Saksonlarla müttefiklik yapma konusu değil, bunların her bir savaş liderini çok yakın mesafeden yatıştırmanın

32 M. Todd, *The Early Germans* (2. Edisyon, 2004), s. 202–210.

ya da birbirlerine karşı savunmanın bir yolunu bulma konusuydu. İstilacılar için akın yapmak muhtemelen hayatın normal bir parçası olmaya devam etti. Britonlar arasındaki ya da Saksonlar arasındaki rekabet ve savaşın bittiğine inanmak için özel bir sebep yoktur. Ayrıca hâlen, Pictler ve Scotlar gibi diğer düşmanlar da mevcuttu. İrlanda'dan gelen savaş liderleri, Batı Britanya'nın bazı kısımlarını görünüşe göre kalıcı olarak işgal etmiş ve buraya yerleşmiştir. Çatışma sadece tek yönlü de değildi. Britanya Kralı Coroticus'a yazan Aziz Patricius, kralı, savaşçılarına İrlanda'daki Hıristiyan mürtetlere savaş açma ve bunlardan tutsak elde etmelerine izin vermekle suçluyordu. Ayrıca 469 yılında, savaşçı grubunu Galya'ya götürüp yerel bir güç hâline gelen Riothamus adındaki Britanyalı savaş liderini de kaynaklardan okuruz. Bu adam adadan ayrılmak zorunda mı kaldı yoksa Kıta Avrupa'sında daha iyi kâr ve iş fırsatları olduğunu mu hissetti, bilmiyoruz.[33]

Kaynaklarımızın pek de güvenilir olmadığını ve sorguya açık olduğunu düşünürsek, beş ve altıncı yüzyıllardaki savaşların grafiğini detaylı bir şekilde çıkartamayız. Yine de Cermen kabilelerin kademeli olarak yayıldığı şeklinde genel bir yaklaşım vardı. Britonya bölgesine ya da Britanya'nın batı kısımlarına göç eden Britonlar bir şeylerden kaçıyor olmalıydı. Hiç şüphesiz çatışmalar bitmiyor değildi ve uzun ve daha sürdürülebilir yerel durgunluk dönemleri kadar genel olarak barış dönemleri de oluyordu. Belki de Britonlar, Gildas ve diğerlerinin iddia ettiği gibi bazı büyük zaferler kazanmıştı lakin altıncı yüzyılda Sakson gücü daha da büyümüş ve Anglosakson İngiltere'sini oluşturmaya başlamıştır. Bütün Britanyalılar kaçmış ya da ölmüş değildi fakat hayatta kalanlar muzafferler tarafından asimile edildi. Adanın büyük kısmında Kelt dilinin yerini Sakson dili aldı ve Latince şimdilik görünürde ya da tamamen kullanımdan kalkmıştı. 597 yılında Aziz Augustinus'un Canterbury misyonuna kadar Sakson krallarının hepsi pagandı lakin Hıristiyan inancının bazı kesimlerinin onlarla kalıp kalmadığını bilmek imkânsızdır. Söz konusu dönem itibarıyla Batı Roma İmparatorluğu artık çok eskilerde kalan bir anıydı ancak Katolik Kilisesi, uluslararası bağlantılarının bir kısmını muhafaza etmişti.[34]

33 Sidonius Apollinaris, *Epistolae* 3. 9. 1–2. Riothamus için bkz. Snyder (1998), s. 82–83. Britanyalı kral Coroticus için bkz. St Patrick, *Epistola* 6.

34 Hıristiyanların güneydoğuda hayatta kaldığı iddiası için bkz. Dark (2000), s. 78–85.

Roma Britanya'sı, dışarıdan bir tehdide karşı boyun eğmemişti. III. Constantinus'un hükümetini yıkan liderler hemen kendi içlerinde fırtınalar koparmaya başladı. Bu kişiler Britanyalı olduğu kadar Romalıydı da. Buna ek olarak isyan demek esasında hâlen bir iç savaş demekti. Bunun sonucu, imparatorluk tahtını gasp etmek isteyen biri yerine birçok tiran ya da kral ortaya çıkarmaktı. Constantinus, Britanya'da tekrar kontrol sağlayabilmek amacıyla hayatta kalabilmek için savaşmakla çok meşguldü. İmparator Honorius ve haleflerinde bunu yapacak güç de yoktu. Yabancı düşmanlar vardı ve zaman içinde bunların bir kısmı adanın büyük bir bölümünü istila etmişti lakin bunun ne kadar uzun bir süre tuttuğunu hatırlamak önemlidir. Güç, ticaret ve savaş da dahil her şey, Romalılar döneminde olduğundan çok daha yerel ölçeklerde oluyordu artık. Bazı şeyler, özellikle de en çok Britanyalıların kontrolü altında kalan bölgelerde hâlen aynıydı. Hem Latince hem de en sonunda Kelt dillerinde olmak üzere yazılı belgelerin en azından bir kısmı için Hıristiyanlık en önemli etkendi. Roma dönemi Britanya'sı ile Anglosakson İngiltere'si arasında ne kadar fazla devamlılık olduğu konusunda tartışmalar sürmektedir. Her ikisi için de bazı kasabalar önemliydi lakin işgalin sürekli olup olmadığını söylemek çok da kolay değildir. Bunu destekleyen çok sayıda delil yoktur ancak izi sürülebilecek devamlılıklar dahi muazzam bir değişim olduğunu asla gizleyemez. Eski Roma vilayetinin tekrardan tek bir otorite altında birleşmesi için beş yüzyıl geçmesi gerekecekti. Yedi yüzyılın en iyi dönemi, Norman katedrallerin ölçek bakımından Roma şehirlerindeki bazilikalarla ya da lejyon hisarlarındaki karargâh binalarıyla eşdeğer hâle gelmeden geçecekti.[35]

Arthur'un gerçekten yaşadığına dair sağlam bir delil yoktur ve ondan bahseden anlatımların hepsi de nispeten geç dönemlerde yazılmıştır. Öte yandan, bu kişinin gerçekten yaşamadığına dair bir sebep de yoktur ve herhangi bir kişinin (belki de özellikle, Britanyalıların) yaşadığını ummaması zordur. Beşinci ve altıncı yüzyıllar şüphesiz sıkça çatışmaların olduğu, birçok savaşçı ve savaş beyinin ortaya çıktığı dönemlerdi. Bunlardan birinin özellikle başarılı ve karizmatik olması

35 Britanyalılar ve kimlik duyguları için bkz. Snyder (1998), s. 66–72.

oldukça makuldür, aynı zamanda daha sonradan ortaya çıkan hikâyeler de efsanelerle ete kemiğe bürünen kişilerin icraatlarının bir karışımı olabilir. Dahası, bu konudaki gerçeklik ya da Arthur'a ek olarak, Roma eyaletinin son bulmasıyla Britanya'nın tarihi ve toplumu hakkında bilmediğimiz birçok şey vardır. Uzun vadede muhtemelen, Britanya'da kalan Roma varlığına dair neredeyse diğer her batı eyaletine göre daha az belirti vardı. Yine de bütüne bakılırsa bu alandaki deneyimde, genel deneyime göre daha alâkalı şeyler vardı, en azından beşinci yüzyılda. Artık, Batı Roma İmparatorluğu'nun son yıllarına bakma vaktidir.[36]

36 Arthur'a dair deliller ve akademik tutum için bkz. Synder (1998), s. 253–255; J. Morris, *The Age of Arthur: A History of the British Isles from 350 to 650* (1973) hâlen iyi bir kaynak olsa da her zaman iyi tarihlenmez.

19
İMPARATORLAR, KRALLAR VE SAVAŞ BEYLERİ

"Roma devleti artık ya ölmüştü ya da en azından hâlen hayattaymış gibi görünen bölgelerde ölmekteydi." *Salvianus, beşinci yüzyıl ortaları.*[1]

Salvianus'un görüşü son derece kötümserdi ve kitabının bir kısmı da Roma toplumunun günahkârlığını, açgözlülüğünü ve yozlaşmasını lanetliyordu. Günahkârlık çok daha kötüsüydü, çünkü Romalılar artık Hıristiyandı ve daha iyisini bilmeleri gerekiyordu. Çoğu kilise mensubu da büyük oranda aynı fikri ifade ediyordu. Hıristiyanlar arasında, İsa'nın ikinci kez geleceği beklentisi her zaman güçlüydü. Birçok kişi için beşinci yüzyılda Batı İmparatorluğu'nun başına gelen felaketler, kıyametin açık işaretleriydi. Klasik edebiyatta, yaşanan olayları ahlaki açıdan değerlendirme şeklinde uzun bir gelenek vardı. Hıristiyanlar için bu daha da güçlüydü. Salvianus, barbar istilacıların günahkâr Romalıları cezalandırmak için tanrı tarafından kullanıldığını iddia ediyordu. Kaçınılmaz olarak, bu tür inançlar Salvianus'u imparatorluk içindeki hayata dair oldukça kasvetli bir tablo tasvir etmeye teşvik ediyordu. Böyle kaynakları kullanırken bir yandan oldukça dikkatli olmalı, öte yandan Salvianus'un tutumunu gerçek deneyimlerin şekillendirdiğini de dikkate almalıyız. 418 yılında Salvianus, Frankların Trier'i yağmalamasına şahitlik etmişti. Ölümüne kadar yaklaşık otuz yıl boyunca

1 Salvian, *De Gubernatione Dei* 4. 30; J. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian* (1958), s. 308.

Massilia'da (Marsilya) papazlık yapmıştı ve Massilia, Aquitania'da kurulan Got İmparatorluğu'ndan çok uzak değildi. Salvianus'un ölümünden sadece birkaç yıl sonra, İtalya'da hüküm süren son Roma imparatoru da tahttan indirilecekti.

Büyük Theodosius'un hanedanı, beşinci yüzyılın ortalarında doğu ve batı her iki imparatorlukta çoktan başarısız olmuştu. II. Theodosius 450 yılında öldü ve kuzeni III. Valentinianus da birkaç yıl sonra cinayete kurban gitti. İkisi de ardından tahta gelecek bir oğul bırakmamış ya da kesin bir veliaht belirlememişti. Marcianus, imparatorun kız kardeşi Pulcheria ile evlendiğinde doğuda imparatorluk ailesi ile bir bağ kurulmuştu. Yine de bu kadın artık orta yaşlarını geçmişti ve her ne kadar bir isimden fazlası kalmayan ve uzun süre tuttuğu iffetli olma yeminini bozmuş olsa da çiftin çocuk yapma ihtimali artık pek yoktu. Bir imparatorun yerine oğlunun geçmesi uzun süre alacaktı. Bunun yerine imparatorların seçilmesi (ve mevcut yükümlülerin azledilmesi) genellikle güçlü komutanların ve saraydaki diğer kişilerin kararlarıyla bağlantılı oluyordu.

Batı Roma İmparatorluğu, o çok bilinen tahtı gasp girişimleri ve iç savaş döngüsüne geri döndü. Petronius Maximus, Aetius'un öldürülmesini planlamış, daha sonra da III. Valentinianus'un cinayetini ayarlamıştı. İmparatorluk gücü elde etmek isteyen başkaları da vardı fakat Maximus en kararlısıydı ve suikasttan hemen sonra en iyi teşkilatlanan kişi olup, kendisini imparator ilan ettirdi. Valentinianus'un kızı Eudocia ile evlendi –bu kız, Vandalların kralı Geiseric'in oğluyla yıllar önce nişanlanmıştı. Bunun, daha sonrasında Vandalların İtalya'ya saldırısının kıvılcımını saçan provokasyon olup olmadığı belli değildir. Doğudaki bazı kaynakların iddiasına göre kızın annesi Eudoxia, yardım için gerçekten de Geiseric'e başvurmuştu. Diğer taraftan deniz üzerinden yapılacak böylesi büyük ölçekli bir sefer, büyük hazırlıklar yapılmasını gerektiriyordu. Bu da Vandal kralının, söz konusu olaylar gerçekleşmeden önce hâlihazırda bir tür saldırı yapmayı düşündüğünü çok büyük bir ihtimal yapar. Aetius öldüğü için Batı Roma'nın orduları henüz kendisine başka bir güçlü lider bulamamıştı. İtalya artık Vandalların ulaşımı için kolay bir yerdi ve çok savunmasızdı, en azından yakın gelecek için.[2]

2 Procopius, *Wars* 3. 4. 37–38.

455 yılı mayıs ayında Vandallar, Roma'nın dışına kadar geldi. Petronius Maximus oradaydı lakin ne kendisine sadık birlikleri ne de bir savunma yapacak cesareti vardı. Birçok kişiyle birlikte kaçtı ve çıkan karışıklıklarda öldürüldü. Bir hikâyeye göre, kendi askerlerinden birinin attığı taşla atından düşmüştü ve kalabalık işini bitirmişti. İktidarı üç aydan daha kısa sürdü. Kısa bir süre sonra Vandal ordusu şehre alındı (surları savunmak için kimse gayret göstermedi) ve bu ordu iki hafta boyunca Roma'yı baştan aşağı yağmaladı. Tıpkı Alaric'in Gotları gibi Vandallar da Ariusçu Hıristiyandı ve papanın, kiliselere saygı göstermeleri talebine olumlu yanıt verdiler. Yine de Roma'yı yağmalamaları çok daha uzun sürmüştü ve 410 yılındaki yağmadan ziyade çok daha sistematik bir yağma olduğuna dair bize her türlü izlenimi verir. Geiseric ve adamları, Afrika'ya yerleştiklerinden beri korsanlık ve yağmacılık konusunda önemli deneyim kazanmış, denizlere de akıncılar olarak çıkmışlardı. Yağmalama esnasında, herkesin kendi kafasına göre birilerini öldürmesi, yakıp yıkması ve bir şeyler çalmasından ziyade, bir nebze emir komuta zinciri sağlamak pratik açıdan mantıklıydı. Bu tür eylemler büyük ihtimalle ganimetin çoğunu heder eder ve herkesin elde edeceği kârı düşürürdü. Eğer böyle yapıldığını görürlerse, şehir sakinlerinin, düşmanın daha fazla rastgele ve toplu vahşet saçmaktan kendini alıkoyacağı umuduyla direniş yapması da daha düşük bir ihtimal olurdu. Bu, onlar için yapabilecekleri en iyi şekilde hayatta kalma meselesiydi. Alıp götürülen hazineler arasında Titus'un, 70 yılında yerle bir edildiğinde Kudüs Tapınağı'ndan aldığı ganimetin kalıntıları vardı. Altından ayrı olarak Vandallar, Valentinianus'tan dul kalan Eudoxia ve iki kızını da aldılar. Tek tutsak bunlar değildi ve zorla alıp götürülen diğerleri de büyük ihtimalle sadece köle olmayacaktı. Kartaca piskoposu, tutsakların büyük bir kısmının özgürlüğünü satın almak için bir kilise levhası sattı. Diğerleri ise daha şanssızdı.[3]

3 Vandalların Roma'yı yağmalaması için genel olarak bkz. Bury (1958), s. 323–326; A. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602* (1964), s. 240; P. Barnwell, *Emperors, Prefects and Kings: The Roman West, 395–565* (1992), s. 116–117; B. Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization* (2005), s. 17. Tutsakların fidye ile kurtarılması için Victor of Vita, *Vandal Persecution* 1. 25; P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005), s. 378–379. Yağmalama ve Petronius'un ölümü için bkz. Priscus, *fragman* 30. 2; John of Antioch 201; Procopius, *Wars* 3. 4. 36–5. 5; Sidonius Apollinaris, *Letters* 2. 13.

Constantinopolis, Petronius Maximus'u imparator olarak tanımamıştı ve öldürüldüğü zaman Batı İmparatorluğu da iktidarını henüz tanıma sürecindeydi. Desteklerini almak için eyaletlerdeki en önemli kişilere temsilciler gönderilmişti. Petronius, o sırada II. Theodoric'in yönetimindeki Aquitania'daki Got Krallığı'na gitmesi için Avitus adında deneyimli bir müttefik seçmişti. Gotlar sadece birkaç yıl önce, Hunları püskürtmesi için Aetius'a yardım etmişti. Got kralları çoğu zaman imparatorluğun sadık müttefikleri olmuştu. Sürtüşmelerin yaşandığı evreler vardı ancak Gotlar, Vandallara göre şüphesiz daha az düşmanlık gösteriyordu. Yine de herhangi bir imparator, Gotların rızasını ve desteğini çantada keklik olarak göremezdi. Eyaletlerde kurulan kabile krallıklarının en güçlüsü Gotlar, bir rejimin güç dengesini, dolayısıyla başarısını ya da başarısızlığını belirleyen en önemli etkendi.

Avitus hâlen Toulouse'dayken, Petronius'un öldüğü haberleri geldi. Elçi, Gotları kendisini imparator ilan etmeleri için hemen ikna etti. Avitus daha sonra, Galya eyaletlerinden toplanan önde gelen kişiler Arelate (bugün Arles) bölgesinde temmuz ayında saltanatını tanıyınca, çok daha kesin bir "Romalı" kaynaktan destek almış oldu. İtalya'daki ordu ve sivil idareden ona karşı bir destek gelmemişti. Bir nesilden fazladır Galya ve İtalya'daki askerî ve sivil makamlar neredeyse hep yerel kişiler tarafından dolduruluyordu. Her bölgedeki aristokrasiler daha bölgesel ve dolayısıyla "yabancıların" iktidarını kabul etmekte daha gönülsüzdüler. İtalya'daki askerî birlikler (ismen de olsa bazı düzenli birlikler olsa dahi, çoğu paralı askerler ve müttefik birliklerinden müteşekkildi) Ricimer ve Maiorianus'un komutasındaydı. Bu adamlar yeni imparatoru kabul etmedi. Constantinopolis de Avitus'u onaylamamıştı.[4]

456 yılında Avitus, ordusunu İtalya'ya götürdü lakin Placentia (bugün Piacenza) dışında Po Vadisi'nde yenildi. İktidarı bırakıp, piskopos olmak için geri adım attı, ama birkaç ay içinde öldü. Suikast dedikoduları vardı. Doğudaki sarayla yapılan müzakerelerin ardından Maiorianus, 457 yılının sonlarında Batı Roma'nın Augustus'u ilan edildi ve Constantinopolis'teki mevkidaşının tam onayını aldı. Ocak ayında Marcianus ölmüştü ve nispeten pek bilinmeyen, Leo isimli bir askerî görevli onun yerine imparator yapılmıştı. Leo'nun imparator ilan

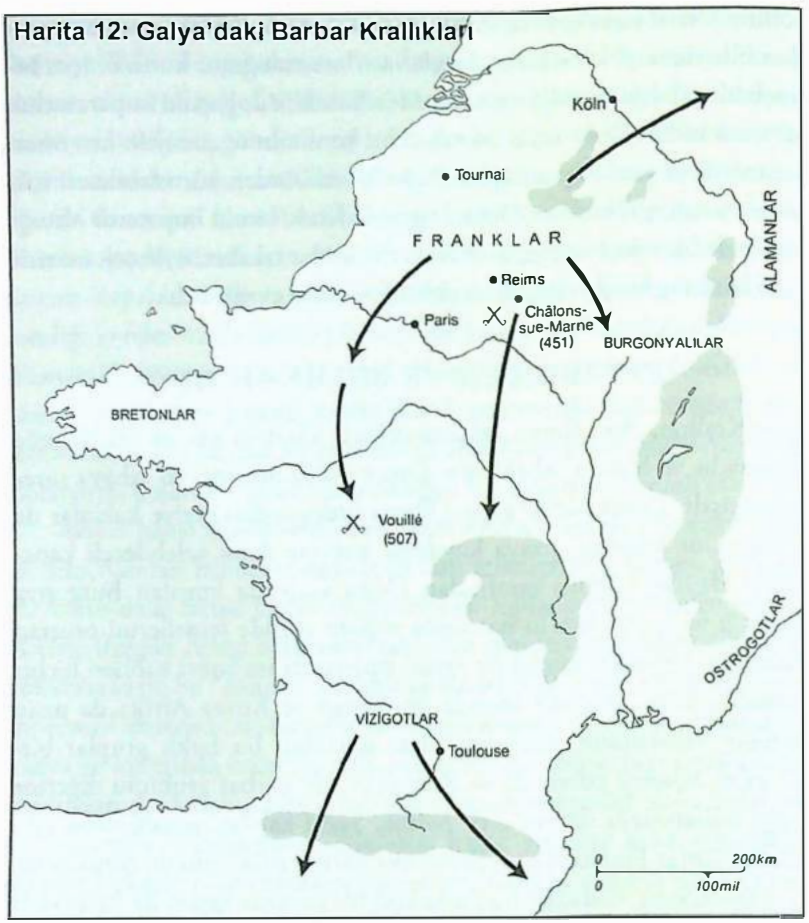
4 Barnwell (1992), s. 61–62.

edilme töreni şaşaalıydı ve imparatorluk seremonilerinin standartlarından bile daha yüksekti. Bu, iktidarının meşruluğunu kurmak için bilinçli bir çaba gösterildiğine işaret eder. Şimdilik doğudaki imparatorluk sarayına hükmeden, Aspar adındaki bir komutan ve ailesiydi. Leo onun seçimiydi ve yeni imparatorun, Aspar'ın etkisinden kurtulabilmesi için biraz zaman gerekecekti. Doğuda genel olarak, kimin imparator olacağı yönünde bir mücadele vardı. Batıda ise iktidar rekabeti öyle çok üzerine odaklanılmış bir şey değildi ve genelde şiddete evriliyordu.[5]

KAYBEDİLEN VE BULUNAN GÜÇ

Got Krallığı, Batı Roma İmparatorluğu içindeki tek en büyük güç bloğuydu ve bunun sebebi son derece güçlü bir orduyu sahaya sürebilmesiydi. Diğer hiçbir grup (Roma ordusundan geriye kalanlar da dahil) Got kralının ortaya koyduğu kuvvete denk gelebilecek kapasitede değildi. Aetius tarafından Doğu Galya'da kurulan Burgonya Krallığı ve şimdi Ren'in batısında sağlam şekilde temellerini oturtan Franklar gibi diğer güçler de vardı. İspanya'da ise Suevi kabilesi hiçbir zaman Roma kontrolü altında olmamıştı ve Kuzey Afrika da uzun süredir Vandalların elindeydi. Bazı açılardan bu farklı gruplar birbirlerini kontrol ediyordu ve Romalılar, bir barbar grubunu diğerine karşı kullanmaya devam etti. Avitus, Suevi kabilesine saldırmak için Gotlar kadar Frankların ve Buryonyalıların birliklerini de göndermişti. Maiorianus, Galya'da bunlarla kısa bir çatışma yaşasa da İspanya'da savaşmak için Gotları kullanmaya devam etti. Bunlar, müttefik olarak çok değerli ancak uzun bir çatışmayı riske edecek düşmanlar olarak da çok tehlikeli insanlardı. Bunların saldırganlık eğilimini diğer tehditlere karşı kullanmak çok daha cazip bir şeydi. Nispeten kısa bir süre içinde Suevi kabilesi, İber Yarımadası'nın kuzeybatı uçlarına kalıcı olarak hapsedildi. Krallıkları bu bölgede yüzyıllarca hayatta kalacaktı fakat hiçbir zaman kısıtlı bir yerel tehditten fazlası olmayacaktı. Gotların başarılarının, bu bölgeyi gerçekten tekrar doğrudan imparatorluk kontrolüne getirmiş olduğu şüphelidir. Bu, 466 yılından sonra, II. Theodoric öldürüldüğünde ve yerine erkek kardeşi Euric geçtiğinde

5 Bury (1958), s. 326–328; Jones (1964), s. 240–241; Heather (2005), s. 375–384, 390–391. Avitus'un suikasta kurban gittiği dedikoduları için bkz. John of Antioch, *fragman* 86.

çok daha geçerli bir şüphe oldu. Yeni kral, kendi topraklarını açık bir şekilde Galya ve İspanya'da genişletti.[6]

Suevi kabilesinin aksine Vandallara ulaşılması daha güçtü ve onlara saldırmak için başka bir barbar grubunu ikna etmekle sonuç alınamazdı. Afrika'ya ulaşmak için kıtanın kuzeyine geniş bir ordu ve burada tutulması gereken erzak götürebilecek yeterince büyük bir filo gerekiyordu. Büyük kaynaklarla bile olsa böyle bir operasyon kaçınılmaz şekilde zorlu ve riskliydi. 460 yılında Maiorianus, İspanya'daki üslerden bir baskın yapmaya hazırlandı lakin bu seferin başlamasından önce

6 Bkz. M. Todd, *The Early Germans* (2. edisyon 2004), s. 152–154, 172–175; P. Heather, *The Goths* (1996), s. 187–191, 194–198; *CAH*² XIV (2000), s. 22.

Geiseric'in yaptığı ani saldırıyla filosunun büyük kısmını kaybetti. Öngörülebilir bir gelecekte bu filonun yerine gelecek gemiler olmadığı için projeden vazgeçilmek zorunda kalındı. Roma'nın İspanya'daki prestiji ciddi bir darbe almıştı. Daha da kötüsü Maiorianus'un şahsi itibarının hasar görmesiydi. 461 yılında İtalya'ya geri döndüğü vakit Ricimer tarafından tahttan indirildi ve idam edildi. Komutan (çoğu kıdemli subay gibi barbar kökenliydi, Suevi soyundan geliyordu) kendi inisiyatifiyle hareket etmeye kararlı bir imparator olmasından hoşlanmamış olabilir. Kuzey Afrika seferinin başarısız olması onu tahttan almak için iyi bir fırsat yaratmıştı. Birkaç ay sonra Ricimer, çok daha zayıf Libius Severus'u imparator ilan etti. Bu defa Constantinopolis bu imparatoru tanımadı.[7]

Bir süre boyunca yeni imparatorun iktidarı İtalya dışında hiç tanınmamıştır. Galya'da, bölgedeki askerî birliklerin komutanı Ricimer'e karşı ayaklanma çıkarmış fakat ciddi bir saldırı düzenlemek için Galyalıları kontrol etmeye çalışmakla meşguldü. Bir başka komutan da Dalmatia'da isyan çıkarıp, Doğu Roma İmparatoru Leo'ya sadık olduğunu ilan etti ve Ravenna'daki İmparator Libius Severus'un iktidarını tanımayı reddetti. Bu, eşi benzeri görülmemiş olmasa da çok uç nokta bir eylemdi. Batı İmparatorluğu beşinci yüzyılda sürekli ve gittikçe daha fazla toprak ile gelir kaybetti. İmparatorun ve temsilcilerin otoritesi altında olsun bağımsız bir gücün altında olsun, barbar gruplarının her yerleşimi imparatorluk kaynaklarını daha da zayıflatıyordu. Bu şekilde oluşturulan her bölge, imparatorluk hazinesine giden vergileri azaltıyordu.

395 yılında Batı Roma İmparatorluğu, Theodosius'un imparatorluğu bölündüğünde ortaya çıkan iki yakadan daha az refah içinde olanıydı. O zamandan beri Batı Roma, Britanya, İspanya, Kuzey Afrika ve Galya'nın büyük kısmının doğrudan kontrol altında olmamasından ve gelir sağlamamasından ötürü art arda darbeler almıştır. Stilicho, Constantius ve Aetius uzun süre egemenlik sağlamıştı lakin muhtelif tehdit ve sorunları dengelemekten daha fazlasını yapabilmek için her zaman para, yiyecek ve asker kaynağı sıkıntısı çekmişlerdi. Hiçbir zaman daha kalıcı zafer elde etmeden, bu tehdit ve sorunların ölümcül olmasını engelleyebilmişlerdir. Barbar gruplarının eyaletlerin içinde yerleşmesi genelde kısa vadede cezbediciydi. Yine de bu kaçınılmaz

7 Bury (1958), s. 330–332; Heather *CAH*² XIV (2000), s. 23.

olarak, imparatorluk vergi sistemi içindeki başka bir bölgenin ortadan kalkması demekti. Batı İmparatorluğu'nun geliri azalmaya devam etti. Kalıcı olarak kaybedilmeyen bölgeler de tamamen kontrol altında değildi ve birçok bölge, yapılan akınlar ve iç savaşlardan zarar görmüştü. Zaman içinde eyaletlerin içinde yerleşen barbar gruplarının hepsi, komşu bölgelere saldırmayı ya da buraları fethetmeyi tercih ediyordu. Böylece tehditler artmış ve bu gruplarla mücadele etmek için kaynakların gittikçe azalmasıyla, imparatorluğun merkezinde iyice yerleştiler.[8]

Batı Roma İmparatorluğu'nun servetine vurulmuş en büyük darbe, Kuzey Afrika'nın Vandallara kaybedilmesiydi. İtalya uzun bir süredir ihtiyaçlarını karşılamak için Afrika'dan gelen tahıla muhtaçtı ve daha genel olarak bu bölge, vergi ve kaynaklar söz konusu olduğunda bütün Roma dünyası içindeki en üretken yerlerden biriydi. İmparator Maiorianus'un Kuzey Afrika'yı yeniden ele geçirme girişimi oldukça mantıklıydı. 468 yılında bir kez daha böyle girişim oldu. Bu kez askerî birlikler ve binden fazla gemi (şüphesiz çoğu küçük nakliye gemisiydi) gönderen Doğu Roma İmparatorluğu da bu sefere katıldı. Doğu ve batıdaki saraylar arasındaki ilişkiler, 465 yılında Libius Severus'un doğal yollarla ölümünden sonra gelişti. Ricimer'in, Leo'nun belirlediği yeni bir imparatoru kabul ettiği bir anlaşma yapılana dek neredeyse iki yıl geçti. Bu süre içinde batıda hiçbir imparator olmasa da bunun oradaki hayatta çok bir değişim yaptığı şüphelidir. Yeni imparatorun ismi Anthemius'tu ve Ricimer müttefiklik yapmak için kızıyla evlendi. Bütün büyük hazırlıklar ve kaynakların bir yerde toplanmasına karşın (Batı hükümetinin topladığı çok sayıda askerî birlik de dahil) ikinci sefer de feci bir şekilde son buldu. Bu kez büyük filo Afrika kıyısına ulaştı fakat filonun komutanı tereddüt etti, operasyonları durdurdu ve müzakere yapmaya başladı. Birkaç gün sonra Geiseric, istila filosunu ateş gemileriyle ortadan kaldırmak için uygun bir rüzgârdan istifade etti ve filodan geriye kalan, dağılan ve şimdiden panik içindeki unsurlara saldırdı.[9]

Bu ikinci yüz kızartıcı başarısızlıktan sonra Vandallara altıncı yüzyıla kadar bir daha saldırı yapılmadı. Doğu Roma İmparatorluğu'nun, 468 yılında İmparator Leo'nun seferinin boşa giden muazzam masraflarından toparlanıp kendine gelmesi yıllar aldı. Batı Roma İmparatorluğu da

8 Bir tartışma için bkz. Heather (2005), s. 343–348 *CAH*² XIV (2000) s. 19–23.

9 Heather (2005), s. 392–407; Burns (1958), s. 332–337.

Kuzey Afrika'daki kaynak ve gelirlerden mahrum kalmaya devam etti ve sonraki yıllarda Kral Euric'in saldırgan örneğini, kalan eyaletlerin içinde ve yanında yerleşen diğer liderler izledi. Batı İmparatorluğu'nun emrindeki ve şimdiden küçülen kaynaklar azalmaya devam etti. Galya'da bazı yerlerde, ilk olarak üçüncü yüzyılın sonlarında (bkz. s. 210) karşılaşılan Bagaudae adlı grupların ayaklanmaları vardı. Kaynaklarımızda haydutlardan biraz daha iyisi olarak küçük görülseler de bu insanlar için gerçeklik muhtemelen biraz daha karışıktı. Bu ve diğer zamanlarda, liderlerinin bazılarının eğitimli olduğu ve en azından, hayata yerel aristokrasinin bir üyesi olarak başladığına yönelik işaretler vardır.[10]

Birçok bölgede güçlü toprak sahipleri, arazilerinde çok sayıda takipçi grubu bulunduruyordu. Bu kişilerin bazıları faal paralı askerlerdi ve batı imparatorları için savaşan birliklerin büyük kısmı gibi bunlar da genel olarak barbar kökenliydi. Günümüzde bilim insanları bu tür yerel birliklere "kendi kendine yeten gruplar" der, bununla geniş ölçüde iyi anlamda ve savunmacı bir rol ima ederler. Bu kişiler, yerel toplulukların gittikçe daha da tehlikeli hâle gelen bir dünyada korunmak için kendi çarelerine başvurmak zorunda oluşunun bir işareti olarak görülürler. Bazı örneklerde bu gerçek olabilir lakin diğer yorumlar da aynı derecede mümkündür. Yerli toprak sahibinin kiraladığı haydut grubu ile kiracılarını ve komşularını eşkıyalardan ve akın düzenleyen barbarlardan korumak için kullanmak istemiş olabilir. Böyle bir kuvvete sahip olmak ayrıca kişiye, komşularına kabadayılık etmek için tehdit ya da güç kullanmak suretiyle etrafındaki topraklarda egemenlik kurma fırsatı da veriyordu. Herhangi bir dönemde olduğu gibi resmî olmayan bir polis kuvveti, yasa dışı kanun infazcıları ve kendi arazilerini kontrol eden ve "koruyan" paralimiter/sabıkalı bir çete arasındaki fark oldukça dar ve genelde belirsizdir.[11]

Beşinci yüzyılda batıdaki güç eğilimi daha yerel ölçekliydi. Uç noktadaki bir örnek, resmî hükümetin ortadan kalktığı Britanya'dır. Galya'nın kuzey kısımları da görünüşe göre oldukça erken bir dönemde birçok ayrı parçaya bölünmüştü. Bunun tersine, Euric'in yönetiminden

10 Ward-Perkins (2005), s. 45–46, 54; Heather (2005), s. 282–283; I. Wood, *CAH*² XIV (2000), s. 502–505.

11 Bir tartışma için bkz. J. Drinkwater, "The Bacaudae of Fifth Century Gaul", J. Drinkwater & H. Elton (ed.), *Fifth Century Gaul* (1992), s. 208–217.

sonra Gotlar, her ne kadar krallığı eski idari sınırları kesin şekilde takip etmese de birçok Roma eyaletinden daha büyük bir bölgeyi kontrol ediyordu. Diğer barbar liderler bu dönemde Gotlardan daha az bölgeyi kontrol ediyordu. O zamanlar daha küçük, çok daha yerel güçler vardı ve bunlar küçük bir bölgeye hükmeden ve takipçilerini desteklemek için ihtiyaç duydukları şeyleri güçle ya da zorla alabilen şehir liderleri, büyük toprak sahipleri ya da küçük kabile şefleri olabiliyordu.

Krallardan toprak sahiplerine ve haydut liderlerine kadar bu kişilerin hepsinin sahip olduğu bağımsızlık seviyesi farklıydı. Bazıları, dokunulmazlıklara sahip imparatorları günlük bir temelde görmezden gelseler de imparatorluk kontrolünün ilkesini kabul ediyordu. Bunlar herhangi bir süre olmadan imparatorluk idaresinin hiyerarşisinin açık şekilde bir parçasıydılar. Hiçbir imparator, kabiledeki bir kralın yerine başkasını getiremez, hatta onu dava bile edemezdi. Oldukça küçük ihlalleri durdurmak dahi bir tehditle mümkün olabilirdi ve bu genelde güç kullanarak oluyordu. Yine de imparatorluk gücü, mesele cebir kullanmak olduğu zaman artık hiçbir şekilde açık ve belirleyici bir üstünlük değildi. Çok sayıda bölgesel gücün yükselişi beşinci yüzyılda batıdaki kilit gelişmeydi. En güçlüler, barbar yerleşimlerinin doğrudan sonuçlarıydı. Her biri, Batı İmparatorluğu'nun parçalanmasında başka bir aşamayı işaret ediyordu ve bu süreç en sonunda, İtalya'dan imparatorluğu yöneten imparatorların ortadan kalkmasına yol açacaktı. Bunlar en başından beri imparatorluğun zayıflığının sonuçlarıydı. Temel neden ise bunlar değildi. Art arda oluşan diğer hükümetler, eyaletler içindeki krallıkların oluşumunu öyle ya da böyle isteyerek tanımış ya da en kötü kabullenmişti. Bunun ya da en iyi ihtimalle mümkün seçeneklerden en çekicinin kaçınılmaz bir şey olarak görülmesi, ilk başta imparatorluğun aslında ne kadar zayıf olduğunu gösterir.

İmparatorlardan ayrı olarak, sürekli bir güç sızıntısı olduğuna dair başka işaretler de vardır. Dördüncü yüzyılda dahi bir imparatorun imparatorluk görevlilerini ve ordu komutanlarını kontrol etmesinin genellikle aşırı zor bir şey olduğunu daha önce görmüştük. Beşinci yüzyılda güçlü komutanlar ve kıdemli saray mensupları çoğu zaman imparatorlara hâkim olmuştur. Komutan Aspar, Doğu İmparatorluğu'nda on yıllar boyunca olağanüstü derecede güçlü olmuştu ve bir noktada akrabalarının kilit makamlara terfi edilmesine ve çoğunluğu Got olan

ordu birliklerinin sadakatine muhtaçtı. İmparator Leo ise bu güç bloğuna karşı koymak için kendisine bir ordu ayarlamak amacıyla Küçük Asya'daki Isaurialı dağlılardan çokça asker toplamıştır. Bu adamlar imparatorluk toprakları içinden geliyordu fakat söz konusu bölgenin haydutlukla ve isyan çıkarmakla uzun bir tarihi vardı ve aslında barbar ve haydutlar olarak görülüyordu. Leo en sonunda, 471 yılında Aspar'ı öldürtebileceğini düşündü. Tıpkı Aetius vakasında olduğu gibi bir imparatorun azil ya da mahkemeye göre gayrimeşru bir şekilde cinayet işlemeyi tercih etmesi dikkate değerdir. Aspar'ın destekçilerinin çıkardığı isyan, bunların güvenli seçenekler olmadığını hemen gösterdi. Barış ancak çok sayıda taviz verildikten sonra elde edilebildi.[12]

Merkezî otoritenin zayıfladığının bir başka işareti de piskoposların yerel meselelerde lider olarak iyice öne çıkmasıydı. Bir dereceye kadar bu, zengin, iyi eğitim almış ve bağlantılara sahip kişilerin kiliseye bağlı olmasının bir sonucuydu. Bu tür kişilerin imparatorluk hizmeti yapmak istememiş olmasına yas tutmak muhtemelen yanlıştır. Bu eğilimin artık iyice göze çarpan bir hâl aldığı zamandan önce imparatorluk idaresi artık pek de etkili değildi. Ek olarak, kiliseye gidenler entrika ve şiddetli rekabet konusunda genellikle imparatorluk bürokrasisindeki makamlara gelen kişiler kadar coşkuluydu. Birçok örnekte, papa da dahil bir piskoposun seçiminde, destekledikleri aday için savaşmaya istekli kitlelerin mücadelesi oluyordu. Ayrıca büyük metropolit şehirlerdeki piskoposluklarda üstünlük elde etmek için anlaşmazlıklar oluyordu. En önemli örnek olarak İskenderiye, imparatorluk başkenti ve seküler hükümetin merkezi olmasına karşın, Constantinopolis'teki çok daha yeni kilisenin otoritesini kabul etmeyi hiç istemiyordu. Siyaset ve bireylerin hırsı genellikle kiliseyi bölmeye devam eden ilahiyat tartışmalarını renklendiriyordu. Teslisin doğası artık tartışmalı bir şey değildi, bunun yerine yapılan tartışmalar İsa'nın tecessüm ettiği zamanki doğasının kesin tanımı, kesin insan ve tanrı doğasının aynı anda var olup olmadığı üzerineydi.[13]

Beşinci yüzyılın başlarında bir piskoposun gücünün ve konumunun suiistimal edilmesi riski, 412 yılından itibaren İskenderiye piskoposu

12 Bkz. A. Lee, *CAH*² XIV (2000), s. 45–48; Bury (1958), s. 316–321.

13 Genel olarak bkz. Bury (1958), s. 348–388; S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire, AD 284–641* (2007), s. 289–293. Daha fazla detay için bkz. P. Allen, *CAH*² XIV (2000), s. 811–820; W. Treadgold, *A History of Byzantine State and Society* (1997), özellikle s. 1–241.

Kyrillos'un kariyerinde iyi şekilde görülebilir. Selefi, amcasıydı; bu da ailesinin hâlihazırda önde gelen bir aile olduğunu gösterir. Kyrillos, sadece diğer piskoposları değil ayrıca eyalet valisini de yıldırmak için sık sık keşiş gruplarından faydalanıyordu. Paganlara, Yahudilere ve Hıristiyan heretiklere art arda saldırı yaparak imparatorluk yasalarını çiğnemiş ve bu süreç içerisinde güç gösterisi yapmıştır. Aynı zamanda saraydaki güçlü kişilere sürekli "hediye" gönderme konusuna da dikkat gösteriyordu. 415 yılında piskoposun takipçileri, Yeni Platonculuk üyesi filozof Hypatia'yı olağanüstü vahşi bir şekilde öldürmüştü. Klasik dönem tarihinde son derece nadir görülen bir şey olduğu üzere bu kadın, dünyadaki en ünlü üniversitelerin birinde bir görev yapıyordu. Pagan olmasına rağmen Hypatia'nın arkadaş çevresinde, rahipler ve Vali Orestes de dahil olmak üzere önde gelen Hıristiyanlar olduğunu biliyoruz. Orestes daha önce Kyrillos'un keşişleriyle çatışmaya girmiş ve saldırılarına dahi uğramıştı. Piskopos, valiyi gizlice pagan biri olarak göstermeyi bile denemişti. Birçok açıdan Hypatia, sırf Kyrillos'un adamları güçlerini gösterebilsin diye öldürülmüştür. Daha sonraları bu kişiler kısa süreliğine dağılmış, zaman içinde piskopos da diğer projeleri için benzer şekilde destek toplamıştır. Yıldırma ve şiddet unsurlarını özgür şekilde kullanmak isteyen Kyrillos, kilise politikalarını da yetenekli bir şekilde işletiyordu. Constantinopolis piskoposuyla tartışmaya girdiği zaman Roma'daki papaya başvurmaya çok istekli oluyordu. Bütün şiddet kullanımına karşın, bir ilahiyatçı olarak son derece saygı gören biri olarak kalmış ve birçok kilise konsilinde de anahtar rol oynamıştır. Bu konsiller esnasında şöhretini muhafaza etmek için gerekli olduğu zamanlarda tavizler vermek suretiyle bir siyasetçi olarak yeteneklerini de sergilemiştir.[14]

Kyrillos cezbedici bir karakter değildi ve onun gibi kişilerin yükselişini, imparator Theodosius'un Milano Piskoposu Ambrosius önünde küçük düşmesinin doğrudan bir sonucu olarak görmek kolay olacaktır. İmparator Constantinus'un bir piskoposa böyle bir serbestî tanımasını hayâl etmek imkânsızdır. Lakin bu, imparatorluk hiyerarşisinden bağımsız bir teşkilat olarak gücünü, devlet pahasına sürekli artıran kilisenin bir meselesi değildi. Kilise, hâlihazırda merkezî otoritenin zayıflamasıyla oluşan bir güç boşluğunun içinde yayılmıştır. Eyalet ve imparatorluk görevlilerinin Kyrillos gibi adamları kontrol etmesi için büyük ve toplu

14 Mitchell (2007), s. 275, 290, 320; Bury (1958), s. 215–221.

bir çaba göstermek gerekiyordu. İmparatorluk bürokrasisi uzun zamandır ortak amaç konusunda birleşmiş değildi ve Kyrillos da kendisini korumak için, yeteri kadar nüfuz sahibi kıdemli görevlilerden destek elde edebilecek ya da satın alabilecek kadar kurnaz bir siyasetçiydi. Zaman geçtikçe otoriteler onu kontrol etmek için gösterilecek çabaya değmeyeceğine karar verdi. Bu tür hırslı piskoposlar (tıpkı batı eyaletlerindeki barbar krallar gibi) istedikleri gibi davranamayacaklarını biliyordu. Bazı sınırlar vardı ancak merkezî otoritenin de bir zamanlar olduğundan daha zayıf olduğunun farkındaydılar. Özellikle de otoriteler diğer sorgunlarla meşgulken uygun bir an için beklemişlerse, ettikleri yanlarına kalabilirdi. Kyrillos'un siyaset alanındaki yeteneği, ilahiyatçı olarak yüksek itibarı ve imparatorluk otoritesinin mevcut zayıflığı, piskoposun başarılı olmasına fırsat tanımıştır. Kyrillos'un halefleri de dahil diğer piskoposlar her zaman bu kadar şanslı değildi ve bazen imparatorluğun memnuniyetsizliğini çektiklerinde azil ya da sürgün cezası alabilirlerdi.

DEĞİŞEN DÜNYA

Onları herhangi bir saldırıya karşı korumak için yerel nüfusu toplayan liderler olduklarında piskoposlar daha iyi görülür. Aziz Germanus'un biyografi yazarı, akıncı bir orduyu yenilgiye uğratmak için bir birliğe liderlik etmesi dolayısıyla ona saygı duyar. Clermont Piskoposu Sidonius Apollinaris'in, Euric'in Gotlarına karşı koyarken gösterdiği saldırganlık daha az olağanüstü ve en sonunda başarısız bir roldü. Galya eyalet aristokrasi üyesi Sidonius, hayatının nispeten geç bir döneminde kiliseye girmişti. Hem eğitimi hem de son derece geleneksel eğilimleriyle yazdıkları, önde gelen eyalet sakinlerinin, kendi yanlarında ve içlerinde yaşayan barbar kralların olduğu yeni gerçekliğe nasıl adapte oldukları hakkında iyi bilgiler verir. Sidonius bize, Got kralı II. Theodoric'e dair oldukça detaylı ve genelde pohpohlayıcı bir tablo sunar:

> Boyu bosu oldukça oranlıdır, en uzun kişilerden kısa, ortalama kişilerden de uzun ve buyurgan biridir. Saçının üstü yuvarlaktır ve bunun üzerinde kıvrımlı saçı nazik bir şekilde alnından başlayarak geri gider... Çenesi, gırtlağı ve boynu çok şişko değil fakat dolgundur; teni ise süt beyazıdır.[15]

15 Sidonius Apollinaris, *Letters* 1. 2. 2–3 (LOEB çev. W. Anderson, 1936).

Kralın rutinini anlatan Sidonius şöyle devam eder: "Şafak vakti olmadan Ariusçulara özgü bir ayine katılır ve burada büyük bir içtenlikle ibadet eder. Aramızdan biri, bu adanmışlığının bir inançtan ziyade bir rutin olduğunu görebilir." Daha sonra kral kendisini idare işlerine verir, elçi heyetlerini kabul eder ve sonrasında hazinesini ya da ahırını ziyaret eder.[16]

Buradaki anlatım, barbarlara dair gösterilen köklü basmakalıp inanışın çok uzağındadır. Eğer Theodoric'e masa ya da zar oyunlarında kazanma şansı verirlerse, kendisinden talepte bulunan kişilerin daha başarılı olacağı iddiası da tam bir klişedir. Birçok açıdan Sidonius, üçüncü yüzyılın başlarındaki bir Roma imparatorunun günlük rutinini anlatıyor gibidir. O ve diğer Galyalı aristokratlar, kendileri de hiçbir şekilde daha az Romalı olmaya gerek duymadan, böyle bir adamla baş edebilecek durumda olduklarını düşünmüştür.[17]

Bir Romalı aristokrata özgü sofistike, dingin ve oldukça kültürlü bir hayat yaşamak Sidonius ve çağdaşları için önemliydi. Yazdığı mektuplarından biri, Galya'daki bir dostunun malikanesinde bulunan hamamı, çağının modasına uygun şekilde şaşaalı ve son derece abartılı terimlerle anlatır. Diğer bir mektup da çok daha ilkel bir hamam deneyiminden söz eder, çünkü Sidonius'un iddiasına göre davet sahipleri, hamamlarının inşasını daha tamamlamamıştı. Bunun yerine hizmetkârlar "bir pınara ya da nehre yakın bir yerde" aceleyle bir suyolu kazmıştı. İçi suyla doldurulan bu çukura kızgın taş yığını dökülmüştü ve "bu çukur ısınıyorken, yarı küresel bir şekil alan fındık ağacının esnek ve ince dallarından mamul bir kubbeyle üzeri kapatıldı." Konuklar içeri alındı ve Apollinaris'in aktarımıyla "burada, esprili ve mizahi bir muhabbet eşliğinde saatlerce vakit geçirdik." Sidonius gibi kişiler, beşinci yüzyıl Galya'sındaki aristokratların dahi kısıtlı imkânları önemsenmeksizin, "Romalı" olmaya kararlıydı.[18]

Sidonius, Romalıların, Euric'in zamanındaki Gotların karakteristiği hâlini alan saldırganlığı kabul edemeyeceğini düşünen kişilerdendi. Eyalet aristokrasinin diğer üyeleri, Got liderine karşı daha çok destek veriyordu ya da belki de sadece pragmatistti. Bir piskopos

16 Sidonius Apollinaris, *Letters* 1. 2. 4.

17 Heather (2005), s. 375–384; Mitchell (2007), s. 205–208. Özellikle bkz. J. Harries, *Sidonius Apollinaris and the Fall of Rome, AD 407–485* (1994).

18 "Sidonius Apollinaris, *Letters* 2. 1. 1–8, alıntılar için bkz. 2. 9. 8–9 (LOEB çev.)."

olarak Sidonius, şehrini toplu bir Got kuşatmasına karşı savunmuştur. Görünüşe göre çarpışma oldukça küçük ölçekteydi -düşman ablukası içinden savaşabilecek konumdaki yirmi atlıdan daha az kişinin olduğu bir gruptan bahsedilir. Yine de dışarıdan gerçek anlamda bir yardım gelmemiş, en sonunda da Ravenna'daki imparator, Arelate (bugün Arles) ve Massilia (Marsilya) gibi daha önemli şehirleri güvence altına almak için, Clermont ve diğer sınır kasabalarını barış bedeli olarak, Gotlara vermeye karar vermiştir. Euric, zafer konusunda oldukça mütevazıydı, Sidonius da sadece birkaç hafta boyunca hapiste tutuldu. Esareti süresince çalışma ve yazma fırsatı olmuş fakat odasının dışında gece boyunca konuşarak kendisini unutmayan iki yaşlı ve sarhoş kadından şikâyet etmiştir.[19]

Sidonius, kayınpederi Avitus'un imparator ilan edilişine şahitlik etmesinin yanı sıra destek ve devlet görevi arayışı içinde diğer birçok imparator ve saray ekibiyle temas kurmuştur. Yazdıkları, imparatorların herhangi birinin ya da temsilcilerinin Galya'da özellikle güçlü olmadığı izlenimini verir. Bir zamanlar mevcut hâldeki düzenli orduya dair de herhangi bir iz yoktur. Sidonius'un babası, beşinci yüzyılın ortalarında Galya vilayetinin muhafız alayı komutanıydı fakat bu tür bir kıdemli görevlinin o dönemde bu bölgede gerçekten ne kadar kontrol sahibi olduğunu söylemek zordur. Sidonius'un bütün yazıları, Got ve diğer barbarlardan söz edildiğinde, nabza göre şerbet verme ihtiyacını gösterir.

Beşinci yüzyılın ortalarında, Tuna bölgesindeki Noricum (bugün Avusturya) yöresinde faal kutsal bir adamın (görünüşe göre aslında bir din adamı değildi) biyografisi, *Aziz Severinus'un Hayatı* adlı eserde, merkezî hükümete dair daha düşük bir algı vardır. Eserde, az sayıda serhat birliği görülür. Bir *tribunus* (ilginçtir ki daha sonra piskopos olmuştur) kendisini, barbar akıncıların olduğu bir gruba karşılık verememesi konusunda savunur, çünkü askerlerinin sayısı çok azdı ve neredeyse hepsi silahsızdı. Severinus'tan cesaret alan bu adam ve adamları akıncıları kovalamış, şaşırtmış ve püskürtmüştür. Birkaç tutsak ele geçirilse de Severinus onlara bir daha geri dönmemelerini uyardıktan sonra bu kişiler serbest bırakılmıştır.

19 Ward-Perkins (2005), s. 54–56; Heather (2005), s. 419–423; Bury (1958), s. 342–343. Clermont'un teslim edilmesine duyduğu öfke için bkz. Sidonius Apollinaris, *Letters* 7. 7. 2–6, Got kadınlar için bkz. 8. 3. 2.

Anlatım şöyle devam eder:

> Roma İmparatorluğu'nun hâlen var olduğu bir zamanda birçok kasabanın askerleri, surlarda nöbet tutmaları için halktan para alıyordu. Bu düzenleme sona erdiğinde askerî dizilimler ortadan kalkmış, aynı zamanda surların çökmesine fırsat verilmiştir. Ne var ki Batavis bölgesindeki garnizon direndi. Buradaki askerlerin bir kısmı, silah arkadaşları için son maaşlarını almak adına İtalya'ya gitmişti fakat yollarında barbarlar tarafından püskürtüldüler.[20]

Ölü adamların cesetleri en sonunda nehir üzerinde süzülmüş ve keşfedilmiştir. Görünüşe göre sınır ordusundan geriye kalan son birliklerinin de maaş, erzak ve diğer destekler artık gelmediği zaman ortadan kaybolmuştur. En azından bir topluluk, kendilerini korumak için bir grup barbar istihdam etmiş olsa da bu şekilde etrafı surla çevrili kasabaya alınan garnizon kısa süre sonra ağır bir yük olarak görüldü. Yaşanan bir depremle oluşan kargaşada barbarlar kasabadan sürülmüş, bazıları çıkan arbedede birbirini dahi öldürmüştür.[21]

Bu yıllarda Noricum bölgesinde hayat tehlikeliydi fakat tek bir düşman da yoktu. Bir dizi kabile grubu görülür ki bunlar arasında Rugi, Heruli, Gotlar ve Alamanlar ile bir miktar kabile şefi ve kral da vardır. Bütün bunlar eyalete, genellikle küçük ölçeklerde akınlar düzenlemiştir. Hedefte ganimet ve esir almak vardı. Zaman zaman Severinus'un uyarıları önemsenmeden bütün topluluklar yok edilebiliyordu. Bazı kabile şefleri, en önemlisi de Rugi kabilesinin kralı Feva, görünüşe göre kalıcı şekilde eyalet içinde yerleşmiş ve eyalet nüfusunun bir kısmını kendi yönetimlerine tabi kılmıştır. Severinus zaman zaman bu liderlerin bazılarının eylemlerini yumuşatmayı başardı. Lakin onun dahi başarıları her zaman geçiciydi. Genel eğilim, art arda toplulukları yok etmek ya da terk etmek ve nüfusu Tuna bölgesinden çekmek şeklindeydi. En sonunda, hayatta kalan nüfusun büyük bir kesimi eyaleti tamamen terk etmiş, 482 yılında ölen Aziz Severinus'tan geriye kalanları da beraberinde götürmüştür.[22]

20 Eugippius, *The Life of St Severinus* 20. 1–2 (çev. L. Bieler, L. Krestan, The Catholic University of America Press, 1965).

21 Eugippius, *The Life of St Severinus* 1. 4–2. 2.

22 Bkz. Heather (2005), s. 407–415; Ward-Perkins (2005), s. 17–20, 134–136. Kral Feva için bkz. Eugippius, *The Life of St Severinus* 8. 1, 22. 2, 31. 1–6, 40. 1–3, 42. 8, 44. 4.

Aziz Severinus'un Hayatı adlı biyografideki dünya, Sidonius Apollinaris'in mektuplarında özetlenenden belirgin bir şekilde daha kasvetli ve tehlikelidir. Noricum, Galya'dan daha umutsuz bir yer gibi görünür ve cesaret verici tek belirtiler, Severinus'un inancından ve gücünden gelir. Her iki metin de Batı Roma İmparatorluğu'nun bir nesil öncesine göre bile çok daha zayıf olduğu bir dönemi yansıtır. Profesyonel ordu kadar, Constantius ve Aetius'un bir süreliğine ayakta tuttuğu müttefik ve paralı askerlerin olduğu birimler de artık ortadan kalkmıştı. Merkezî hükümet zaman içinde, yerel meselelere müdahale edecek kapasitesini de yitirdi. Bunun yerine artık, eyaletlerde yerleşmiş ya da eyaletlere saldırabilecek durumdaki barbar kökenli muhtelif liderler vardı. Bunların hepsi de ne düşman ne de düzeltilemez ve acımasız bir şekilde vahşi de değillerdi fakat yabancılardı. Ayrıca, hayatın gerçekleriydiler. Onları yok edebilecek bir güç yoktu zira küçük grupların yenilgisi bile genelde sınırlı ve kısa vadeliydi. Koşullar bölgeden bölgeye ve bireyden bireye değişiyordu ancak bu yeni güçlerle anlaşmamak dışında çok az seçenek vardı.

SON İMPARATOR

Batı İmparatorluğu'nda Athemius ve Ricimer arasındaki ilişkiler zaman içinde bozuldu ve 472 yılında imparator ile komutanı arasında açık bir savaş patlak verdi. Anthemius, Tuna bölgesinden bir Got ordusunu (bunlar artık geleneksel olarak Ostrogotlar yani "Doğu Gotları" olarak biliniyor, Galya'ya yerleşen Vizigotlar yani "Batı Gotlarından" ayrılıyordu) istihdam etti. Bu iki terim altıncı yüzyıla kadar kaynaklarda görülmez ve o zaman da Ostrogotlar, bir miktar farklı gruba bölünmüş hâldeydi. Gotların bu yardımı yetersiz kaldı ve imparator temmuz ayında yenildi ve idam edildi. Ricimer onun yerine, Theodosius hanedanıyla en küçük bağını teşkil eden kişilerden birini getirdi. Bu adam Olybrius adında bir Romalı aristokrattı ve III. Valentinianus'un küçük kızı Placidia ile evliydi. Diplomasi sayesinde bu çift, birkaç yıl önce Vandalların yanındaki esaret hayatından geri dönmüştü. Yeni rejim de kısa ömürlüydü. Ricimer ve Olybrius, 472 yılının sonbahar mevsiminde birkaç hafta arayla hastalanarak öldü.[23]

23 Bkz. Bury (1958), s. 338–341; Heather (2005), s. 425–426.

İtalya'daki ordunun komutası artık Ricimer'in yeğeni Gundobad'a geçmişti. 473 yılında bu adam, saray mensubu Glycerius'u imparator yaptı. Doğu Roma İmparatoru Leo, bu atamayı tanımadı. Gundobad, Romalı bir devlet görevlisi olduğu kadar Burgonyalı bir prensti de. Görünüşe göre iktidar ve başarının en iyi ihtimalle kendi halkında olduğuna karar vermişti. Gundobad, diğer hırslarının peşinden giderek İtalya'yı terk etti ve bir daha asla dönmedi. 474 yılında Doğu Roma İmparatorluğu, Komutan Iulius Nepos'un önderliğinde İtalya'ya bir saldırı düzenledi. Glycerius tahttan indirildi lakin hayatı bağışlanan bu adam piskopos olmaya yöneldi. Iulius Nepos da imparator ilan edildi. Selefleri gibi onun iktidarı da Constantinopolis tarafından kabul edilse de İtalya dışında pek tanınmadı. Clermont'u Vizigotlara teslim etmeye karar vermişti ve Sidonius Apollinaris'i tarafından öfkeyle karşılanmıştı.

Nepos'un iktidarına da meydan okunuyordu ve hatta bu İtalya'da bile geçerliydi. Bölgedeki birlikler (görünüşe göre hepsi Cermen kabilelerden gelen kıtalardı ve aralarında, Tuna sınırındaki Rugi ve Heruli kabilelerinden çok sayıda asker vardı) Orestes'in komutası altındaydı. Gundobad'dan dahi daha fazla olacak şekilde bu adam, beşinci yüzyıldaki belirsiz sadakatler ve kariyer modelleri için iyi bir örnektir. On yıllar önce, bir kâtip ve elçi olarak Attila'ya hizmet etmişti. 475 yılında Nepos'a karşı ayaklanma çıkarmış, Nepos da İtalya'dan kaçıp, Dalmatia'daki eski üssüne dönmüştür. Constantinopolis bu gelişmeyi protesto etse de Nepos'a yardım edebilecek somut bir eylemde bulunmamıştır. 474 yılında imparator Leo ölmüştü. Onun yerine, damadı Zeno ile bu adamın oğlu ve Leo'nun torunu, yedi yaşındaki II. Leo ortak şekilde iktidara geldi. Bu çocuk bir yıl içinde öldü ve babası, doğunun tek hükümdarı oldu. Zeno (gerçek ismi Tarasicodissa idi) üst rütbelere terfi edilmiş ve imparatorun kızıyla evlenmiş Isaurialı bir asilzadeydi. Onun yükselişi, imparator Leo'nun, Aspar gibi kıdemli komutanlara karşı kendisine sadık bir ordu kurmak amacıyla Isaurialılara destek vermesinin bir sonucuydu. 475 yılında yeni imparatora, tahtı gasp etmek isteyen Basiliscus ciddi şekilde meydan okudu. Zeno, Constantinopolis'ten kaçtı ve başkent de sonraki yılın sonlarına kadar rakibinin kontrolü altında kaldı. En sonunda Zeno üstün geldi, kendisine meydan okuyan diğer kişilerin de icabına bakacaktı lakin Doğu

Roma İmparatorluğu bu yıllarda batıya ciddi bir müdahale yapma olasılığının olmadığını gösteriyordu.[24]

Orestes, 475 yılında küçük oğlunu imparator ilan etti. Bu çocuğun adı Romulus'tu fakat kısa süre içinde Augustulus yani "Küçük Augustus" lakabını aldı. İtalya'daki ordu komutanlarının meydana getirdiği zayıf imparatorlar silsilesi arasındaki en bariz kukla hükümdardı. Bu komutanların önemi, askerlerinin sadakatinde yatıyordu. 476 yılında Orestes sadakati, Odoacer adında bir başka subaya kaptırdı. Askerler arasında bir memnuniyetsizlik vardı çünkü yeni hükümet onların toprak isteğini (ya da bundan alınan vergi geliri) kabul etmemişti. Orestes öldürüldü, oğlu tahttan indirildi ve hayatının geri kalanını rahat bir şekilde inziva hâlinde yaşaması için izin verildi. Romulus, onu öldürme tehlikesine değmeyecek biriydi. Odoacer de yerine yeni bir imparator oluşturmaya değmeyeceğini düşünmüştü. İmparatorluk alametleri resmen Constantinopolis'e gönderildi. İmparatorluk resmî olarak tekrar birleşmişti. Zeno ve halefleri artık imparatorluğun tek yöneticileri olarak Constantinopolis'te hüküm sürecekti. Pratikte, eski Batı Roma İmparatorluğu'nun toprakları, birçok farklı krallık olarak, kendi başının çaresine bakacaktı.[25]

Odoacer, Cermen kabilesi Scirii'ye mensuptu ve görünüşe göre imparatorluk tahtına çıkmayı mümkün ya da akıllıca olacak bir şey gibi görmemiştir. Belki de takipçilerinin baskısı altında kaldığından, kendisini kral ilan etti ve ordunun başı olmaktan ziyade, kral unvanıyla İtalya'da hüküm sürdü. Mümkün olduğu kadar bölgesel ve yerel idari yapıları muhafaza etti. Senato hâlen toplantı yapıyordu, Roma'da şehir başkanları ve diğer devlet görevlileri olmaya devam etti. 484 yılında Kolozyum'da büyük onarımlarda bulunuldu. Batıda bir imparator olmaması, diğer eyaletler bir yana, İtalya'da bile birçok sakin için hemen fark edilmeyecek bir şeydi. İmparatorluk gücü uzun bir süredir öylesine zayıflamıştı ki Batı Roma imparatorları neredeyse konu dışı olmuştu. Geriye dönüp bakarsak, Doğu İmparatorluğu'ndaki birçok kişi 476 yılını önemli bir tarih olarak görüyordu. Nepos, 480 yılında ölene kadar Doğu İmparatorluğu'nda sürgün hayatı yaşadı fakat ona tekrar

24 Bury (1958), s. 389–394, 404–406; Heather (2005), s. 426; Jones (1965), s. 243–245; Lee, *CAH*² XIV (2000), s. 49–52.

25 Heather (2005), s. 428–430; Bury (1958), s. 405–411; Jones (1965), s. 244–245.

imparatorluk gücü vermek için bir çaba gösterilmemiştir. Odoacer, onun iktidarını reddetmesine rağmen, üzerinde Nepos'un isminin olduğu sikkeler darp ettirdi.[26]

Yine de nihai gücün artık, sırf üstün bir askerî kuvvete sahip olduğu için esasında yabancı orduda bulunduğu gerçeğini çok az kişi göz ardı edebilir. Odoacer'in yerine daha güçlü bir savaş lideri Ostrogot kralı Theodoric geldi ve 489 yılında İtalya'yı işgal etti. İki kral arasındaki mücadele yıllar boyunca sürdü. Bu süre boyunca Odoacer uzun bir dönem Ravenna'yı elinde tutabildi. En sonunda iki lider de bir barış anlaşması yaparak gücü paylaştı. Kısa süre sonra Theodoric, Odoacer'i öldürttü ve tek başına hüküm sürdü.[27]

İtalya halkının bu olaylar karşısında söyleyecek bir şeyi yoktu. Bu, bir köle veya rençper için olduğu kadar, muazzam derecede zengin bir senatör için de geçerliydi. Kültür ve kurumların var olmaya devam etmesi, batıdaki krallıkların oluşumunun, söz konusu liderlerin bariz askerî gücünün bir sonucu olduğu gerçeğini gizlememelidir. Kabile liderleri ortadan kalkmamıştı ve hâlen korkutucu bir güç olan Roma İmparatorluğu'nu işgal edebilirdi. Bu kişiler amaçlarını elde etmek için güç kullanıyordu ve yeni bir yerleşim sağlamak zaman zaman aşırı derecede şiddetli ve vahşi bir süreçti lakin bu tamamen merkezî gücün zayıflamasıyla mümkün oluyordu. Büyük barbar ordularını (ve ayrıca küçük savaş gruplarını) yenebilecek tek halk kişiler diğer kabile liderleriydi. Beşinci yüzyılın hikâyesi, imparatorluğun zayıflığından istifa edilmesinden ibarettir. Batı Roma İmparatorluğu işte bu şekilde öldü. Yeni krallıkların her biri, hâlihazırda azalan güç ve kaynaklar için bir başka darbeydi. Bunlar, zaten uzun bir süredir işleyen kademeli bir süreç içindeki önemli aşamalardı.

26 Odoacer için bkz. H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 183–188. 476 yılının önemi için bkz. B. Croke, "AD 476–the manufacture of a turning point", *Chiron*, 73 (1983), s. 81–119.

27 Bkz. M. Humphries, *CAH*² XIV (2000), s. 528–530; Bury (1958), s. 422–426; Heather (1996), s. 216–220.

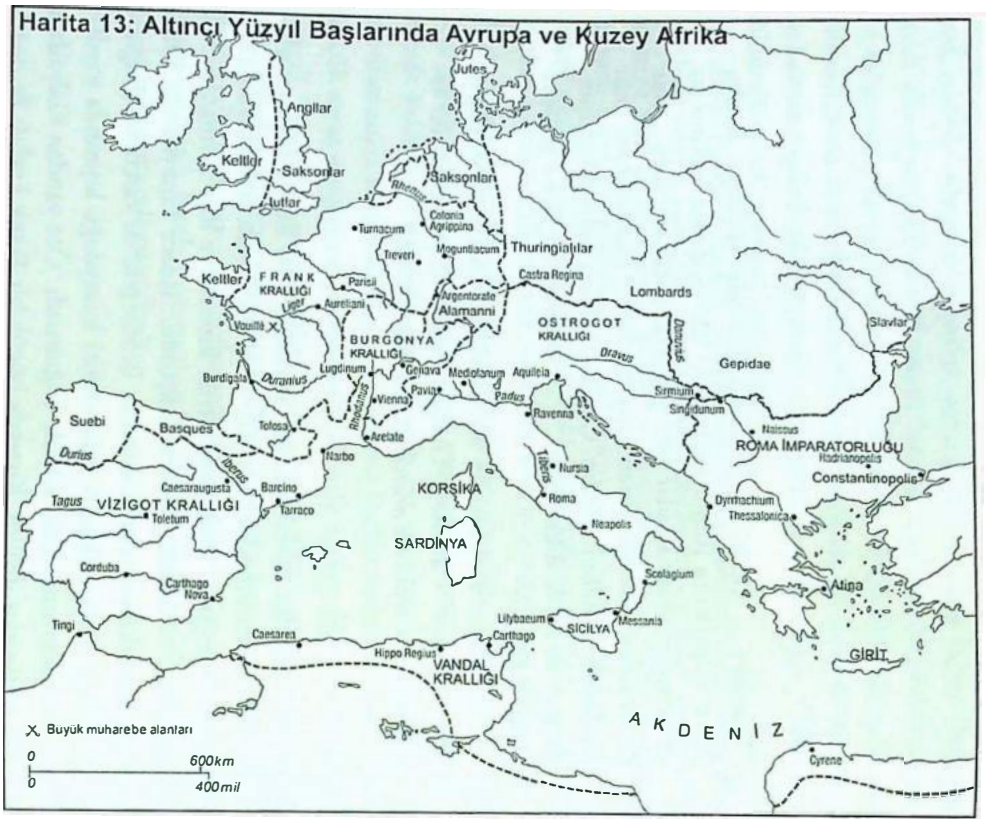
20
BATI VE DOĞU

"Theodoric... Gotlar ve İtalyanlar üzerinde hâkimiyet kurdu. Roma imparatoru ismini ya da buna has kıyafetleri kullanmasa ve hayatının sonuna kadar "*rex*" yani kral olarak anılsa da... yine de tebaasını yönetme konusunda, bir Roma imparatoruna özgü niteliklerle kendisini donattı. Çünkü o, adaleti sağlama konusunda aşırı derecede dikkatliydi..." – *Prokopios, bir Roma tarihçisi, yaklaşık 551 yılı.*[1]

"Krallığımız, sizinkinin bir taklididir... tek imparatorluğun bir kopyasıdır." *Cassidorus, Ostrogot krallarının hizmetinde bir kariyer yapan İtalyan bir aristokrat, yaklaşık 537 yılı.*[2]

Beşinci yüzyılın sonlarında bir zamanlar Batı Roma İmparatorluğu'nun kontrolündeki bölgeler artık çok sayıda farklı krallığa bölünmüştü. Vizigotlar Galya'nın büyük kısmını ve İber Yarımadası'nın da neredeyse tamamını kontrol ediyordu. Sadece kuzeybatıda Suevi krallığının bir kısmı hayatta kalmıştı. Benzer şekilde Vasconlar (bugünkü Baskların ataları olduğu iddia edilir) kuzeydoğu kıyısında yayılan kendi topraklarında etkin şekilde bağımsızdı. Öte yandan Galya'daki tek güç Vizigotlar değildi. Kuzeyde büyük bir Frank krallığı ile doğuda küçük Burgonya ve Alaman devletleri bulunuyordu. Uzak kuzeyde ise bazı bölgelere Saksonlar yerleşmişti. Britanya, eski eyalet nüfusunun bir kısmı ve buraya Britanya'dan kaçan sığınmacıların soyundan gelen kişiler tarafından kontrol ediliyordu. Manş Denizi'nin ötesinde

1 Procopius, *Wars* 5. 1. 25–27 (LOEB çev. H. Dewing).
2 Cassiodorus, *Variae* 1. 1.

Harita 13: Altıncı Yüzyıl Başlarında Avrupa ve Kuzey Afrika
Jutes
Angllar
Keltler
Saksonlar
Iutlar
Saksonlar
Rhenus
Colonia Agrippina
Turnacum
Moguntiacum
Thuringialılar
Treveri
Keltler
FRANK KRALLIĞI
Parisii
Castra Regina
Lombards
Aurelianl
Argentorate
Alamanni
Vouillé
BURGONYA KRALLIĞI
OSTROGOT KRALLIĞI
Slavlar
Danuvius
Dravus
Gepidae
Burdigala
Durarius
Lugdinum
Genava
Mediolanum
Aquileia
Sirmium
Vienna
Pavia
Padus
Singidunum
Suebi
Basques
Tolosa
Ravenna
Naissus
Durius
Arelate
ROMA İMPARATORLUĞU
Hadrianopolis
Narbo
Tiberis
Nursia
Constantinopolis
Caesaraugusta
Barcino
KORSİKA
Tagus
VİZİGOT KRALLIĞI
Tarraco
Roma
Dyrrhachium
Toletum
Thessalonica
Neapolis
SARDİNYA
Corduba
Scolacium
Carthago Nova
Atina
Tingi
Lilybaeum
Messana
SİCİLYA
Caesarea
Carthago
GİRİT
Hippo Regius
VANDAL KRALLIĞI
AKDENİZ
X Büyük muharebe alanları
0
600km
0
400mil
Cyrene

Britanya birçok gruba bölünmüştü ve adanın doğusu artık, Sakson ya da diğer kuzey Cermen kabilelerinden gelen yöneticilerin egemenliği altındaydı. Vandallar, Kuzey Afrika'yı kontrol ediyordu lakin kıtanın güneyinde Mağribilerin baskısı altındalardı. Son olarak İtalya da kral Theodoric ve Ostrogotların elindeydi.

Bu aşamada bir istikrar ya da kalıcılık izlenimi vermek yanlış olacaktır. Ortaya çıkan krallıkların arasında ve içinde sık sık çatışma yaşanıyordu. Liderler, kendi ailelerinden gelen rakipleri kadar diğer soylardan gelen kabile şeflerini de öldürüyordu. Merovenj ailesinin bir dalı, diğer Frank gruplarına egemen hâle gelmişti ve bunu nesiller boyunca devam ettirecekti. Bu, güçlerini tehdit eden kişilerin acımasızca yok edilmesiyle mümkün olmuştu. Bu insanlar, Galya'daki diğer güçlerle girdiği ilişkilerinde de benzer şekilde saldırgandı. Altıncı yüzyılın başında, Merovenj Franklarının kralı Clovis, Vizigotlara saldırdı ve nihayetinde onları kalıcı şekilde Pirenelerin güneyine gitmeye mecbur etti. Ayrıca, Alamanlara ve Burgonyalılara karşı da büyük bir başarıyla savaştı. Erken dönem Orta Çağ Avrupa'sının sınırları kaçınılmaz bir şey değildi, bu sınırlar uzun ve genellikle gaddarca çatışmaların bir ürünüydü. Liderler ve takipçileri güç için rekabet ediyor, en sonunda da kazananlar kalıcı krallıklar kurabilecek duruma geliyordu.

Akademisyenler arasında uzun süredir, Roma (ya da daha genel tabiriyle Geç Antik) dünyasının, Erken Orta Çağ krallıklarına dönüşmesinden bahsetmek modadır. Hiç şüphesiz değişim vardı ve bazı şeyler kademeli şekilde değişmiştir, dolayısıyla bunlar zaman içinde dönüşüm geçirdi şeklinde açıklanabilir ve bu mantıklıdır. Lakin bütüne bakılırsa bu nitelendirme son derece yanıltıcıdır. Dönüşüm, gönüllü ve nispeten yavaş bir süreci ifade etmeye meyillidir ancak Roma dönemi batısındaki değişimler, nüfusun geniş kısmı söz konusu olduğu müddetçe hiç de gönüllü bir şekilde olmamıştır. Dördüncü yüzyılın sonlarında ve beşinci yüzyılda ortaya çıkan barbar liderler, kendilerine itaat eden savaşçı kişilerin sayısı dolayısıyla önemlilerdi. İmparatorluk otoriteleri tarafından kullanılan kabile şefleri ve krallar ilk başta sırf önemli bir askerî güç sağladıkları için faydalıydı. Silahlı güçleri kontrol etmek bu tür liderleri önemli kılmıştı. Bu, art arda gelen Roma imparatorlarını onlara imparatorluk içinde yerleşme izni vermeye ikna etmiştir. Ayrıca bu sayede, kendilerine verilmeyen toprakları da alma fırsatı tanıyordu.

Yerleşimlerin kökeni her ne olursa olsun hiçbir grup, ilk başta kendisine verilen bölgeyle yetinmemiş, hepsi de bu bölgeleri güç kullanarak genişletmeye çabalamıştır.[3]

Yeni krallıklar, liderlerinin askerî gücü sayesinde oluşuyor ve şekilleniyordu. Ölçek çok daha küçüktü ve bir tane büyükten ziyade çok sayıda farklı güç oluyordu lakin bu tür adamlar bir zamanlar Roma'nın imparatorluğunu oluşturan komutanlar kadar emperyalistti. Güç, yeni krallıklar oluşturuyor, bunları da farklı birimler olarak devam ettiriyordu. Bu, Roma dönemine göre en temel farklılıktı. Üçüncü yüzyılın başından beri iç savaşlar imparatorluğun başına bela olmuştu. Roma orduları, tahta bir rakip getirmek için sürekli olarak birbirleriyle savaşmıştı. Bu savaşlar her zaman eyaletlerin içinde oluyordu. Bu yüzden yağmalanan şeyler Roma şehirleri ve köyleri, rakip ordular tarafından tüketilen şeyler de Romalı çiftçilerin ürünleriydi. Sürekli iç savaşlarla bağlantılı olması, birçok sınırın bir zayıflığıydı. Bazı eyaletlerin büyük kısımları, nesiller boyunca imparatorluk dışından gelen akıncı gruplarına karşı açık hâldeydi. Bu iki bakımdan da Roma Barışı, çok uzun bir süredir vasat hâldeydi. İmparatorluk ortadan kalktığında ve krallıklar oluştuğunda hayatın öyle ya da böyle daha tehlikeli bir hâle gelip gelmediğini söylemek güçtür. Her zamanki gibi birçok şey, kişinin nerede yaşadığına ve tesadüflere bağlıydı. Yine de bir bakımdan, değişim çok derinlerden geliyordu ve açık şekilde daha da kötüydü. Geçmişte, imparatorluğun bir eyaleti, komşu bölgelerde akın düzenlemek ya da fetih yapmak için silahlanmamıştı. İç savaşlar her zaman daha da yüksek bir düzeyde meydana geliyordu. Artık savaşların odağı daha yereldi ve muhtemelen sonuç olarak daha sık ve daha az belirleyici olmuşlardı. Yeni krallıklar arasında savaş yanlısı rekabet de çok yaygındı.[4]

Bu, acımasızca vahşi ve şiddetli barbarlar olduğu yönündeki o eski basmakalıp düşünceyi tekrar canlandırmak demek değildir. Yeni krallıkların oluşumunun arkasında güç yatıyordu fakat en güçlü barbar

3 Bu tür fikirler için, iyi bir giriş kaynağı olarak bkz. T. Noble (ed.), *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms* (2006). P. Brown'ın *The World of Late Antiquity: From Marcus Aurelius to Muhammad* (1971) adlı çalışması son derece etkileyicidir.

4 Bu dönemdeki savaşlar için muhteşem bir çalışma olarak bkz. G. Halsall, *Warfare and Society in the Barbarian West, 450–900* (2003). İmparatorluk topraklarındaki gelişmeler için genel olarak bkz. J. Moorhead, *The Roman Empire Divided 400–700* (2001); G. Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568* (2007), s. 284–357.

liderler tehditlerin, şiddetin kendisinden genelde çok daha güçlü olduğunu fark etmişti ve arabuluculuk yapmak daha da büyük imkânlar tanıyordu. Güç kazanmakta, yabancı düşmanları ve kendi akrabaları arasındaki rakipleri yenmede bu tür liderler son derece acımasızdı. Antik dünyada savaş, bütün koşullarda vahşet dolu bir işti. Açıkça görüldüğü üzere zaman zaman korkunç canavarlıklar, katliamlar ve tecavüzler oluyordu. Yine de bunlar, sadece yıkım yapmayı amaçlayan eşkıyalar değildi. Başarılı liderlerin hepsi acımasız oldukları kadar kurnaz ve son derece hırslı adamlardı ve imparatorluğu yok etmek değil, bunun bir parçasında hâkimiyet elde etmek ve medeniyetin rahatlıklarıyla zenginliğinin tadına varmak istiyorlardı. Amaç, sadece yağma ve yıkım yapmak değil, kalıcı krallıklar oluşturmaktı. İmparator Tiberius'un bir zamanlar söylediği gibi amaç eyaletleri "budamaktı", "derilerini canlı canlı yüzmek değil."[5]

Bu kişilerin tutumunu pragmatizmden daha fazlası kısıtlıyordu. Her zaman olduğu gibi, bu dönemdeki nüfus için elimizde güvenilir istatistikler yoktur. Lakin en büyük barbar gruplarına dair yapılan en cömert tahmin bile bunun erkek, kadın ve çocuklar da dahil 100.000'den fazla kişi olmadığı yönündedir. Eğer böyle bir nüfus mantıklı bir dengeye sahipse, 30.000'den fazla savaşçıyı sahaya sürmek çok zor olurdu ve bu sayı muhtemelen 20–25.000 arasındaydı. Gerçekte ise imparatorluk toprakları içinde yerleşen barbar grupları muhtemelen çok daha küçüktü ve savaşçıları da on binler yerine binlerle ifade ediliyordu. İspanya, Kuzey Afrika, Galya ya da İtalya'daki nüfusun her bir bölge için birkaç milyondan az olduğunu kimse düşünmez. Mevcut nüfusun kökünün kurutulması ve yerine yeni yerleşimciler getirilmesi gibi bir şey söz konusu değildi. Bu konudaki az sayıda istisnalardan biri belki de beşinci yüzyılın ilerleyen dönemlerindeki Britanya'ydı lakin daha önce de gördüğümüz üzere bu konudaki deliller birden fazla farklı şekilde yorumlanabilir. Normalde, yeni krallıklar kuran savaş beylerini takip eden kişilerin mevcut nüfusun yanında yaşamaktan başka bir çaresi yoktu. Benzer şekilde mevcut nüfusun da yeni efendilerini seçme konusunda gerçek bir seçeneği yoktu. Bu, bazı durumlarda mevcut nüfus nadiren bir Got ya da Frank görse de hâlen geçerli bir durumdu.

5 Suetonius, *Tiberius*, 32.

Hem işgalci ordu hem de işgal edilen eyaletler yeni durumu kabullenmeli ve bundan en iyisini çıkarmalıydı.[6]

YENİ KRALLIKLAR

Batı eyaletlerindeki barbar yerleşimlerinin temelinde baskı ve istila yatar. Kurumların ve mevcut kültürün büyük kısmının hayatta kalması bizi asla bu konuda kör etmemeli. Yeni krallıkların her birinde, yeni rejimin önde gelen savaşçılarından oluşan bir elit sınıfı, bütün mevcut yapılar üzerine dayatıldı. Mevcut aristokrat sınıftan gelen çok sayıda zengin aile, servetleri ve toprakları öyle ya da böyle pek zarar görmeden hayatta kaldı. Bu tür kişileri yeni rejimi kabul etmeye ikna etmek, onların daha büyük bir direnişin liderleri olmasını engellemeye yardım ediyordu. Bazıları büyük bir şevkle kraliyet sarayındaki hayata atılıyordu. Sidonius Apollinaris'in şakasını yaptığı bir arkadaşı, Burgonya dilinde o kadar akıcı konuşuyordu ki Burgonyalıların kendi dillerinde, onun bilgisine güvendiklerini iddia ediyordu. Bir başka örnekte ise Sidonius, iddiaya göre Burgonyalıların saçlarına sürmek için bozuk tereyağı kullanma alışkanlığıyla alay eder. Kişisel küçümsemeler Romalıların toplum içinde, özellikle de barbar liderlere saygı göstermesini engellemiyordu. Kabilelerden birkaç moda kopyalanmıştı. Öte yandan bunlar zaten son nesillerdeki Roma tarzını taklit eden şeylerdi ve Romalılar da uzun bir süredir "Cermen" tarzı uzun tunikleri ve pantolonları giyiyordu ve sonuçta bir nevi melez karışım oluyordu. Kaynaklarda, Vandal sarayında hizmet eden eyalet sakinleri anlatılır çünkü Vandal kıyafeti giyen herhangi bir kişi (birçoğu da dahil) Airusçuların değil Katolik Kilisesinin hizmetlerine katılmaktan menediliyordu.[7]

Yeni krallıklarda barbar gruplarına tam olarak nasıl toprak dağıtıldığı konusunda şiddetli tartışmalar devam etmektedir. Bazıları için araziler mevcut sahiplerinden zorla alınıyordu ve fiziksel olarak barbarlara aktarılıyordu. Bunlar da bu toprakları kendisininmiş gibi işliyordu. Diğer bir alternatife göre, zorla alınan ve başkasına verilen

6 Bkz. J. Moorhead, *Theodoric in Italy* (1992), s. 66–68; P. Heather, *The Goths* (1996), s. 236–242.

7 Burgonya dilini akıcı konuşan arkadaşı için bkz. Sidonius Apollinaris, *Letters* 5. 5. Saça tereyağı sürülmesi için bkz. *Carmen* 5. 238–242. Vandal tarzında giyinen Katolikler için bkz. Victor Vitalis, *History* 2. 8.

sadece toprak değil, ayrıca bundan gelen vergilerdi de. Etkin olarak, bir zamanlar imparatorluk idaresine giden (ve en azından teoride çoğu ordunun masrafları için kullanılan) vergilerin üçte ikisi artık barbarlara gidiyordu. İtalya'da Theodoric ve halefleri, Romalıların ve Gotların rollerinin bütünleyici olduğunu vurgulamıştır: "Got ordusu savaşıyorken, Roma ordusu barış içinde yaşayabilir." Dolayısıyla, eskiden Roma savaş makinesinin bütçesini oluşturmaya adanmış vergi gelirleri artık Got askerlerini doğrudan destekliyordu. Topraktan ziyade gelirin bu şekilde transfer edilmesi görünüşe göre çok daha az travmatikti. Buradan hareketle toprak sahipleriyle Gotlar arasındaki sürtüşmeler için çok fazla delil yoktur. Öte yandan muhtemelen bireysel olarak toplanan geliri savaşçıların pay ettiği iddiası daha az barışçıl bir tablo yaratır ve bu konuda çokça suiistimal ve gasp yapılmış olabileceğini gösterir.[8]

Nihayetinde barbarların topraktan nasıl bir destek aldığını kesin olarak bilmek için yeterince delil yoktur. Bunun farklı bölgelerde her zaman aynı şekilde olduğunu ve zaman içinde evrim geçirmediğini bekleme konusunda muhtemelen yanılıyoruz. Şurası açık ki zaman içerisinde barbar kökenli asilzadeler, çok sayıda araziye doğrudan sahip olmuştur. Bunu nasıl yaptıkları belirsizdir; satın alınmış, çalınmış, haczedilmiş, kraliyet hediyeleri verilerek ve mevcut aristokrasisiyle evlilik yapılarak elde edilmiş olabilirler. Muhtelif krallıklarının hepsinin belirlediği yasalar, genel eyalet nüfusu ile barbar yerleşimcileri ve bunların soyundan gelen kişiler arasında açık bir fark olduğunu gösterir. Eyalet sakinlerinin bazıları açık şekilde ayrıcalıklı statüye sahipti ancak bu her zaman, bir barbar grubundaki aynı sınıftan kişilere göre daha düşüktü. Ayrıca bu, Roma hukukunda asker ile sivil arasındaki ayrım gibi aynı da değildi. İtalya'daki Gotlar ve diğer yerlerdeki gruplar sadece asker değildi, işgalci bir gücün askerleriydi.[9]

8 Topraktan ziyade gelir vergisinin el değiştirdiğini savunan esas kişi için bkz. W. Goffart, *Barbarians and Romans: The Techniques of Accommodation Revisited* (1980), şu kaynaktaki duruşu da burada savunulur: *Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire* (2006), s. 119–186. Karşı bir görüş için bkz. W. Liebeschuetz, "Cities, Taxes, and the Accommodation of the Barbarians: The Theories of Durliat and Goffart", Noble (2006), s. 309–323. Theodoric'in Got ve Romalıların rolleri üzerine propagandası için bkz. Moorhead (1992), s. 71–75. Daha fazla detay için bkz. P. Amory, *People and Identity in Ostrogothic Italy*, 489–554 (1997), s. 43–85. Alıntı için bkz. Cassiodorus, *Variae* 12. 5. 4.

9 Moorhead (1992), s. 75–80; T. Charles-Edwards, *CAH*² XIV (2000), s. 260–271.

Yeni gelenlerin asimile edilmesi hiçbir zaman hızlı olmadı. Gerçek anlamda, yeni kralın ve birliklerinin otoritesi kraliyet içindeki bütün askerî gücü elinde tutan kişiler oldukları için belirgindi. Ostrogot, Vizigot, Vandal, Frankların ve diğerlerinin gerçekten ne kadar homojen bir etnik grup olduğu konusunda şiddetli ve devam eden bir tartışma vardır. Bunların hepsinin belli bir zamanda, diğer halklardan bireyler ve bütün grupları içerdiğine yönelik iyi deliller vardır. Lakin kesin etnik yapı her ne olursa olsun her bir grup, kontrol ettiği geniş toplumdan ayrı kalmıştır. Bu ikili arasındaki herhangi bir birleşim kademeli ve birçok nesil içinde ortaya çıkan bir şey olmuştur. Vandal Afrika'sı ve Ostrogot İtalya'sı, bu süreç tamamlanmanın yakınına bile gelmemişken yıkılmıştır. Diğer yerlerde, uzun vadede eyalet nüfusunun dili ve kültürü son derece uzun bir süre hayatta kalmıştır. Franklar ve Vizigotlar en sonunda Latince konuşan kişiler olmuştur, böylece bugün hem Fransızca hem de İspanyolcanın kökeni bariz şekilde Latincedir. Britanya ise bu konuda bir istisnaydı. Her ne kadar Latince edebiyat ve idare alanında kullanılmaya devam etse de Anglosaksonlar bir Cermen dili konuşmaya devam ettiler.

En temel engellerden biri dindi. Yerleştikleri dönem itibarıyla neredeyse bütün barbar grupları Hıristiyan olmuştu. Franklar, Avrupa ana kıtasında Hıristiyan olacak son kişilerdi; Britanya'daki Saksonlar da görünüşe göre daha uzun süre boyunca ısrarlı olacak tek halktı. Franklar, olağandışı bir şekilde, Katolikti. Neredeyse diğer her Cermen grubu Arisuçu Hıristiyanlardan oluşuyordu ve bu söz konusu insanların toplumdan ayrı ve oldukça farklı olduğunu sürekli hatırlatıyordu. Vandallar, Katolikliğe saldırılarında son derece militanca davranıyor, diğer yerlerde heretiklerin uyguladığı aynı imparatorluk yasalarından istifade ediyorlardı. Donatusçu hizipleşmeden beri, birbirleriyle yan yana aynı yerde iki tane kilise teşkilatına sahip Kuzey Afrika'daki bölgeye has koşullar, Katolikliğe düşmanlık göstermenin otomatikman bütün nüfusu yabancılaştırmamasını sağlıyordu. Katolik piskoposlar ve rahipler mevkilerinden azledilip sürgüne gönderiliyor ve başka kısıtlamalara da uğruyordu. Ariusçular ve diğerlerine destek veriliyordu lakin altıncı yüzyıl itibarıyla Vandal krallarının tutumu daha ılımlı hâle gelmiş, bazı Katolik piskoposlara görevleri iade edilmiştir.

Diğer yerlerde Latin Kilisesine yapılan doğrudan saldırılar çok nadirdi. İtalya ve İspanya'daki Got krallar Ariusçu kiliseler yaptırmış ve bağışlamıştı ancak görünüşe göre katolikleri Ariusçu yapmak için büyük bir çaba göstermemişlerdir. Gerçekten de genelde Katolik kiliselerine ve piskoposlarına karşı, sadece siyasi anlamda mantıklı olduğundan, resmî bir saygı gösteriliyordu. Ariusçuluk, işgalci bir gücün dış görünüşü ve kıyafet tarzıyla beraber bir başka belirgin farkıydı. Bu, Batı krallıklarının hükümdarlarının takip ettiği şekilde Arius ve dönemindeki takipçilerinin fikirleriyle ortak çok az şeye sahip olabilirdi. Krallıkların içindeki birçok dinî hizipleşmeye dair herhangi bir işaretin farkına varmak zordur. Diğer taraftan, Frank Kralı Clovis'in Katolikliğe geçtiğini ve haleflerinin, yönetimlerine daha büyük bir şevk duyulmasını sağladığını iddia edecek bir delil yoktur. Uzun vadede, hayatta kalacak bütün krallıklar en sonunda Katolik olacaktı.[10]

Yerleşim döneminin ilk evrelerinde dahi çoğu lider (ve muhtemelen takipçilerinin çoğu) Roma kültürüne büyük oranda maruz kalmıştı. Clovis'in babası Childeric, Tournai yakınlarında, ilk olarak on yedinci yüzyılda keşfedilmiş bir mezara gömülmüştür. Mezar buluntuları, Roma ve geleneksel stillerin bir birleşimini gösterir. Buluntular arasında, mühür olarak kullanılan ve üzerinde "Kral Childeric'in" yazan Latince yazıt bulunan bir yüzük vardı. İtalya'yı Odoacer'den alan Ostrogot hükümdarı Theodoric, kendi çağındaki sürekli değişen müttefiklikleri ve deneyimleri iyi şekilde temsil eder. Bu adam, muhtemelen Attila'nın ölümünden kısa bir süre önce Hun İmparatorluğu içinde doğmuştu. Daha sonra, sekiz yaşından on sekiz yaşına kadarki süre içinde esaret hayatı yaşamış ve Constantinopolis'teki imparatoru sarayında eğitim almıştı. Daha sonra kendi halkına geri dönmüş ve bir grup Ostrogota liderlik ederek, son derece başarılı bir savaş lideri olduğunu kanıtlamıştır. Bu yıllar esnasında farklı barbar gruplara, en önemlisi de "Yan Bakan" lakaplı Theodoric Strabo'ya sadık Ostrogotlara karşı sürekli savaşmıştır. Hem Romalılar için hem de onlara karşı mücadele etmiştir, en sonunda belki de imparatorluk onayıyla İtalya'ya gitmiştir. Daha sonraları etrafta dolanan bir hikâyeye göre Theodoric, sadece yarı

10 Bkz. Moorhead (2001), s. 54–56, 58–60; Moorhead (1992), s. 95–97; Amory (1997), s. 195–276; Heather (1996), s. 245–258; Todd, *The Early Germans* (2. edisyon, 2004), s. 150–163, 166–171, 177–178, H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 169–182, 199–213.

okur yazardı. İddiaya göre üzerinde *legi*, yani "okudum" anlamına gelen bir yazının olduğu bir kalıbı vardı, böylece onayladığını göstermek için bu kalıbı herhangi bir belgeye basabiliyordu. Bu hikâyeden şüphe duymak için iyi bir neden vardır. Daha da önemlisi, kralın kişisel eğitimi ne olursa olsun, kurduğu krallık idare ve hükümet alanında son derece aydın bir krallıktı.[11]

Theodoric gibi adamlar, Roma imparatorlarının etrafını çevreleyen ritüel ve sembolizme dair bir şeyler biliyordu. Bunu kopyalamamış, kendilerini de daha düşük güçler olarak sunmuş olmaları durumu daha da çarpıcı hâle getirir. Yeni krallıkların sarayındaki bütün seremoniye rağmen ritüeller ve onurlar her zaman, Roma İmparatorluğu'nun sarayındakilere göre daha düşüktü. Krallar imparatorlardan daha çok Roma devlet görevlileri ya da eyalet valileri gibi davranıyordu. Sidonius Apollinaris, Vizigot Kralı Theodoric'in rutinini detaylı bir şekilde anlatırken kralın, sanki imparatorluk tahtında değil de bir devlet görevlisi gibi sandalyede otururken mahkeme düzenlediğinden söz eder. Erken yıllarda bütün bunlar, her krallığın anlamlı bir açıdan imparatorluğun bir parçası olarak kaldığı hayalini korumaya yardımcı olmuş olabilir. Avrupa ana kıtasındaki bütün eyaletlerde Roma hukuku muhafaza edilmişti. Krallar, yeni yasalar getirerek imparatorluk imtiyazlarını gasp etmemiştir. Bunun yerine, mevcut yasalarda düzenlemeler yapmış ve birçok kez de mevcut yasaları toplayan ve barbarlarla Romalılar arasındaki ilişkileri düzenleyen yeni kanunnameler çıkarmıştır. Barbarlara her zaman, kendi akranları tarafından yargılanma hakkı verilmişti. Yeni yasaların hukuksal ilkeleri görünüşe göre herhangi bir "Cermen" geleneğinden daha fazla şeyi Roma ideallerine borçluydu. Kilit nokta, bunların toplumun bir kesiminin üstün statüsünü kurumsallaştırmış olmasıydı. Barbar krallıklar hukukun üstünlüğünü kabul ediyordu fakat hukuku da işgalci gücün tarafını tutar hâle getirmişlerdir.[12]

Yeni krallıklar içinde yaşayan eyalet nüfusunun yaşam koşullarında büyük ve ani gerilemeler olduğuna yönelik çok az delil vardır. Bazı bölgelerde, Roma dönemi ile Roma sonrası dönem arasında herhangi

11 Bkz. Moorhead (1992), s. 1–31; Wolfram (1997), s. 199–203. *Gegi* hikâyesi için bkz. Anonymous Valesianus 79; Moorhead (1992), s. 104–105.

12 Sidonius Apollinaris, *Letters* 1. 2. 4; P. Barnwell, Emperors, Prefects and Kings: The Roman West, 395–565 (1992), s. 73–74, 129–145. Kanunlar içi bkz. Charles-Edwards, *CAH*² XIV (2000), s. 260–287.

bir bariz farklılık görmek zordur. Barbar hükümdarların bazıları oyunlar (genellikle vahşi hayvan dövüşleri) düzenlemeye devam etmiş, birçok hipodrom ve amfitiyatro bir süre boyunca kullanımda kalmıştır. Birçok şehrin su ikmal hatları da muhafaza edildi. Bazı inşa projeleri de vardı. Bunlar genelde kiliselerdi, ayrıca çoğunluğu Ariusçu kiliseler olduğundan bu tür şeyler çoğunlukla, esasında Katolik kaynaklarda çokça bahsedilen şeyler değildir. Genel bakımdan bu kiliseler, imparatorluk himayelerinde inşa edilen kiliselerden daha küçüktü. Mevcut yapıları onarmak ve bakımını yapmak için daha fazla iş yapılmıştır. Vizigotlar, bugün hâlen İspanya'daki Merida'da (o zamanlar Augusta Emerita) bulunan büyük kemerli köprünün orta açıklıklarını yeniden inşa etmiştir. Büyük ve yeni anıtların inşası çok az oluyordu ya da hiç olmuyordu fakat aynı şey ikinci yüzyıldaki en parlak dönemden sonra Geç İmparatorluk dönemindeki birçok şehir için de geçerliydi. Teknik anlamda yetenekler görünüşe göre yavaş yavaş kaybedilmiştir. Zaman içinde, bütçe kadar bilgi eksikliği de Roma İmparatorluğu döneminde çok yaygın bulunan ileri düzey mühendislik harikalarının daha fazlasının inşasını engellemişti. Çok daha basit teknikler dahi kullanımdan kalktı. Avrupa'nın büyük kısmında çatı parçası olarak kiremitlerin yerini sazlar aldı, ayrıca kereste ya da saz ve harç da taş ya da kiremit parçalardan daha yaygın hâle geldi.[13]

Bütüne bakıldığında denize en iyi erişimi bulunan bölgeler ve özellikle de Akdeniz bölgesinde ya da yakınındaki yerler genellikle daha iyi geçiniyordu. Bu bölgelerde uzun mesafeli ticaret hâlen çok sıktı ve en çok kâr getiren şeyler hafif ve lüks eşyalardı. Doğu Roma İmparatorluğu, Hindistan ve ötesinden ipek, baharat ve diğer egzotik ürünler ithal etmeye devam etti ki bu ürünlerin bir kısmı da batıya gitti. Akdeniz'in uzaklarında, görünüşe göre ticaret çok daha yereldi -bazı durumlarda bu, Roma yönetiminde de gerçekleşmişti. Nüfusun çok büyük bir kısmı, geçmişte yaygın olanlara göre daha kaba çanak çömlek kullanır oldu.

13 Roma'nın çöküşünün, malzeme kültürü üzerindeki etkisi üzerine kapsamlı bir değerlendirme için bkz. B. Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization* (2005), s. 87–168. Sunduğu bu kasvetli tablo içinde bazı bölgesel ve yerel istisnalar olabilse de genel olarak iddiası son derece ikna edicidir. Dört ve beşinci yüzyıllarda batı eyaletlerinin değerlendirilmesi için bkz. E. Swift, *The End of the Western Roman Empire: An Archaeological Investigation* (2000), burada Roma hâkimiyetinden barbar hâkimiyetindeki değişimin, arkeolojik buluntularda her zaman görülmediği iddia edilir.

Yeni krallıklar, bir bölgenin ekonomik hayatını ya da rahatlık düzeyini, orada yaşan kişiler için hiç geliştirmemiş gibi görünüyor. Söylenebilecek en iyi şey, bu krallıkların söz konusu hususlar üzerinde her zaman büyük ve zarar verici bir etkisinin olduğudur. Yine de pek de ileri düzey ve refah içinde olmayan bir hayat tarzına yönelik bir eğilim söz konusuydu. İmparatorluğun lüks unsurları (cam pencereler, merkezî ısıtma, hamamlar ve oldukça fazla miktarda tüketim malı) hiçbir zaman eşit şekilde dağıtılmamıştı fakat oldukça yaygındı. Bunlar zaman içerisinde, Erken Orta Çağ Avrupa'sındaki günlük yaşamın parçaları olmayacaktı.

Değişim kasıtlı değildi ve birçok örnekte de birçok nesil boyunca oldukça yavaş şekilde gerçekleşiyordu. Eski imparatorluğun büyük boyutu ve tek bir siyasi otoritesi, evrensel hukuku ve para birimi ile karmaşık vergi sistemi, ekonomiyi teşvik eden şeylerdi. Beşinci yüzyılın sonları ve altıncı yüzyıl için koşullar çok farklıydı. Ticaret ölçek olarak muazzam oranda düşmekle kalmamış, ayrıca genel olarak yavaş da daha basitleşmiş, odağı daha bölgesel olmuştur. Artık fikir alışverişi bile daha az özgür şekilde gerçekleşiyordu. En azından birkaç nesil boyunca, eski batı eyaletlerinde hayatta kalan eyalet aristokrasileri görünüşe göre oldukça geleneksel bir eğitimi devam ettirmiştir. Bu insanların çoğu okur yazardı, bazısı ise büyük aydınlardı. Çok azı bir zamanlar yaygın ve gerçek eğitimin ibaresi olduğu şekilde Latince ve Yunancayı iyi biliyordu.[14]

Kilise de Latincenin kullanımını korumaya yardımcı olmuştur. Ayrıca siyasal bağlar önemli olmaksızın bölgeler arasındaki ilişkileri de sürdürdü. Yine de dikkatli olmalıyız. Orta Çağ dönemindeki Katolik Kilisesi kurumu birdenbire hayat bulmamış, çok yavaş bir şekilde gelişmiştir. Zaman içerisinde, Roma'daki papa bir nevi batı imparatorlarının eski rolünü üstlenmiş, hatta bunların bazı unvanlarını ve merasimlerini de benimsemiştir. Yine de papanın gücü son derece kısıtlıydı ve zaman zaman rekabete uğruyordu. Muhtelif kilise kurumları servet ve toprak sahibi olsa da yine de bunun merkezî düzenlenmesi pek iyi değildi. Batıdaki krallar (özellikle de İtalya'daki Ostrogotlar) genelde piskoposlara ve en önemlisi de Roma'daki piskoposa saygı gösteriyordu. Bunu zorunda oldukları için değil, siyasi anlamda mantıklı olduğu için yapıyorlardı. Kiliseye saygı duymak yeni tebaalarının iktidarlarından memnun olmasını sağlıyordu.

14 Genel ekonomik tablo için bkz. B. Ward-Perkins, *CAH*² XIV (2000), s. 346–391.

Dil, kültür ve kurumların bazı yanlarının hayatta kalması önemlidir lakin bu bizi hiçbir zaman değişim ölçüsüne kadar kör etmemelidir. Eski Batı Roma İmparatorluğu topraklarındaki krallıklar tamamen bağımsızdı. Bunların, Constantinopolis'teki imparatorlarla diplomatik ilişkileri vardı fakat bu boyun eğdirecek kadar anlamlı bir şekilde değildi. Krallıklar bazen birbirleriyle savaşıyor ve ticaret yapıyordu. Sakinleri de diğer krallıklardaki halklarla ortak birçok şeye sahipti. Lakin birbirlerinden hâlâ tam olarak ayrıydılar -bu, aynı bölgeler Roma eyaletiyken söz konusu olandan bile fazlaydı. Modern dünyada birçok eski koloni, bir imparatorluk gücü tarafından uzun vadeli işgalin derin miraslarını gösterir. Genellikle hayatta kalan şeyler dil, hukuk ve bunların siyasi kurumlarının şeklidir. Birçoğu, bir zamanlar imparatorluk idarecileri tarafından oluşturulan sınırları takip eder ve sonuç olarak genelde birçok etnik ya da kültürel grubu barındırır. İmparatorluk gücünün izlenimi açıktır. Buna karşın, kendilerine tam olarak bağımsız olmadıklarının söylenmesi bu imparatorluk sakinleri için büyük bir sürpriz olurdu.

YIKILMAYAN İMPARATORLUK

İmparator Zeno, iktidarı boyunca büyük para sıkıntısı çekti. Bu bir bakımdan, 468 yılında Afrika'ya yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan seferin bıraktığı muazzam masraflardan kaynaklanıyordu. Ayrıca bir dizi ciddi iç tehditle de karşı karşıyaydı, birçok açıdan imparatorun on yedi yıl boyunca iktidarda kalabilmiş olması kayda değerdir. İmparator Leo'nun enişteşi Basiliscus'un çıkardığı isyanı bastırmak neredeyse iki yıl almıştı ve bu dönemin belli bir süresinde Zeno, Isauria'daki memleketine kaçmak zorunda kalmıştı. Basiliscus bazı ciddi hatalar yaptı; İmparator Zeno'nun, esas askerî destekçilerinden birinin desteğini kazanmak için çabaladığı zaman isyan çökmeye başladı. Zeno, 476 yılında Constantinopolis'i yeniden ele geçirdi. Basiliscus, yardımcı imparator olarak adlandırdığı oğluyla beraber idam edildi. Sonraki aylarda kurban gidecek bir başka biri de Zeno'nun, Basiliscus'a ihanet etmesi sayesinde zafer kazanabildiği komutandı. Konumunu geri kazanan imparator, kimseye şans vermiyordu.

Leo'nun damadı Marcianus, tahtı gasp etmek isteyen bir sonraki kişiydi. Bu adam 479 yılında imparator ilan edilmiş ve Constantinopolis'in

kontrolünü ele geçirmeye çalışmıştı ancak son anda yenildi. Bu kez daha fazla merhamet gösterildi. Marcianus rahip yapıldı ve sürgüne gönderildi. Zeno'ya meydan okuyan bu iki kişiyi de Got Theodoric Strabo desteklemişti. Bir süre boyunca kendisi diğer Theodoric ile müttefiklik yaptı ve bu ikilinin askerî birlikleri Trakya eyaletlerini yağmaladı, hatta Constantinopolis'i de ele geçirmeye çok yaklaştı. Strabo'nun gücünü cebir kullanarak kırma girişimlerinin hepsi başarısızlıkla sonuçlansa da 481 yılında imparator birdenbire öldü. Zeno, diğer Theodoric'e genelkurmay başkanı rütbesi (Constantinopolis rejimiyle arası iyi olduğunda Strabo da zaman zaman bu rütbede olmuştu) vermiş ve onu, Strabo'nun oğlunu yenmek için kullanmıştı. Hayatta kalan savaşçılarının büyük kısmı Theodoric'in birliklerine katılarak, gücünü büyük oranda artırdı.[15]

Zeno, İmparator Leo tarafından üst rütbelere terfi edilen Isaurialı asiller arasında en başarılı olanıydı. Yine de Isaurialarının terfi edilmesine diğer subayların infial duyduğuna yönelik açık işaretler vardır ve bu büyük memnuniyetsizlik Constantinopolis'teki bir ayaklanma esnasında kalabalığın hedefi olduklarında iyice ortaya çıkmıştır. İmparatorun da bir Isaurialı olması gerçeği, aynı bölgeden toplanan bütün subayların sadakatini garanti etmiyordu. Hayal kırıklığı ve muhtemelen uzun süredir varlığını sürdüren kişisel düşmanlıklar, 484 yılında Isauria'da bulunan bu tür iki kişinin bir isyan çıkarmasına yol açtı. İsyan liderleri yardım için Perslere yanaştı ancak pratikte tek destek Armenia bölgesindeki bazı satraplardan geldi. Zeno, Got ve Rugialıların güçlü birliklerinden ve düzenli birliklerden müteşekkil bir ordu kurmayı başardı. İsyancılar bir muharebede hemen yenilgiye uğratılsa da son kalelerinin düşmesi ve isyanın en sonunda son bulması dört yıllık bir abluka gerektirdi. O zaman Theodoric ve adamları, Tuna sınırını İtalya için bırakmıştı. Zeno onları Odoacer'e karşı savaşmak için askere almış olsun olmasın, bu güçlü ve ne yapacağı belirsiz müttefikin Doğu Roma İmparatorluğu'ndan tamamen çekilmesini görmekten şüphesiz memnundu.[16]

Zeno, 491 yılında hastalıktan öldü. Ardında bir veliaht bırakmamıştı. Sarayda uzun bir görüşme yapıldıktan sonra, Leo'nun kızı, Zeno'dan

15 Bkz. A. Lee, *CAH*² XIV (2000), s. 49–52; M. Whitby, *CAH*² XIV (2000), s. 712–714; J. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian* (1958), s. 389–396, 411–422; A. Jones, *The Later Roman Empire 284–602* (1964), s. 224–227.

16 Bury (1958), s. 397–400; Jones (1965), s. 228–229.

dul kalan Ariadne'nin tahta kimin geçeceğine karar vermesi kararlaştırıldı. Bu kadın, altmışlı yaşlarındaki saray mensubu Anastasius'u seçti ve hemen onunla evlendi. Bu adamın tahta çıkışı Isauria'da yeni bir memnuniyetsizlik yarattı. Isaurialılar ilk başta, sarayın son derece anlamlı bir şekilde imparator seçmediği Zeno'nun kardeşi Longinus'un tarafını tutuyordu. Anastasius vakit kaybetmeden Longinus'u sürgüne yolladı ve silahlı birlikleriyle isyancıların karşısına çıktı. Ayrıca, görünüşe göre iktidarına duyulan memnuniyetsizlikten ötürü Antakya ve Constantinopolis'te çıkan huzursuzluklara karşılık verirken de eşit derecede vahşiydi. Bu şekilde sallantılı bir başlangıç yapmasına ve yaşı ile nispeten soyunun belirsiz olmasına rağmen Anastasius yetenekli ve son derece başarılı bir imparator olduğunu kanıtladı ve yirmi yedi yıl sonra öldüğü zamana dek tahtta kaldı. İktidarında imparatorluk ekonomisi büyük oranda gelişti ve hazinede hatırı sayılır bir bütçe fazlası bırakmasına vesile oldu.[17]

Anastasius'un yönettiği Doğu Roma İmparatorluğu, 395 yılında oluşturulanla tanınır biçimde aynıydı. Para biriminde reform yapsa ve bürokrasiyi mümkün mertebe etkili kılmak için çok çabalasa da sivil devlet yapısı, makamları ve departmanları neredeyse aynı kaldı. Bürokratların çok azı bu dili ana dili olarak konuşsa da hukuk ve resmî belgelerin büyük kısmında hâlen Latince kullanılıyordu. Anastasius ordu maaşlarında reform yaptı ve bu alandaki desteği kıyafet, teçhizat ve yiyecekten nakdi desteğe çevirdi. Görünüşe göre, gönüllülük esası ordunun ihtiyaçlarını tatmin edecek kadar yeterli olsun diye askerî hizmeti çok daha cazip kılmıştır. Gelecekte paralı askerlerden ve müttefik birliklerden daha az yararlanılacaktı.[18]

395 yılında sivil bürokrasi ile askerî yapı arasında, imparatorluğun iki yakasında çok az temel farklılıklar vardı. Bir yüzyıldan daha kısa bir süre içinde batıdaki ordu da eyalet düzeyinin üstündeki idare de ortadan kalktı. Daha görünür şey ise batıda artık Roma imparatoru olmamasıydı. Batıdaki imparatorluk gücünün çöküşünden sonra, görünüşte benzer imparatorluğun doğu yakasının hayatta kalışı sık sık batıdaki

17 Jones (1965), s. 230–337; Lee, *CAH*² XIV (2000), s. 52–62; Bury (1958), s. 429–452. Isauria'da Anastasius'a karşı çıkarılan isyan için bkz. F. Haarer, *Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World* (2006), s. 11–28.

18 Ordu için bkz. W. Treadgold, *Byzantium and its Army, 284–1081* (1995), s. 13–15, 149–157. İdare için genel olarak bkz. C. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire* (2004).

dış tehditlerin, doğudaki iç sorunlara göre daha büyük olduğunu iddia etmek için kullanılır. Bu mantıkta, eğer Doğu hayatta kalsaydı, o zaman dördüncü yüzyılın sonuyla beşinci yüzyıldaki imparatorluğun temel yapısı da nihayetinde kusurlu olamazdı.[19]

Doğu ile Batı arasındaki en belirgin fark barbar yerleşimleriydi. Doğu Roma İmparatorluğu, Tuna sınırı boyunca ciddi saldırılarla karşı karşıya kaldı -Attila'nın büyük imparatorluğu sık sık bu bölgeyi hedef almış ve ciddi zararlar yaratmıştır. Kral, sadece kariyerinin son yıllarında yüzünü batıya dönmüştür. Ölümünden sonra Hun gücü hemen çökmüş olsa da oğulları Roma topraklarına birkaç tane büyük akın düzenlemiştir. Attila'nın imparatorluğunun harabesinden ortaya çıkacak güçlerin bazısı da (en önemlileri Pannonia ve Trakya eyaletlerindeki birçok Ostrogot grubu) Roma'ya Hunlar kadar düşman olmuştur. Beşinci yüzyılın sonu ve altıncı yüzyılda ise Bulgarlar, Slavlar ve Avarlar gibi yeni gruplar Roma sınırıyla temas kuracak ve yine eşit derecede savaşçı ve saldırgan olduklarını kanıtlayacaktı. Bazı barbar gruplarına 382 yılından itibaren imparatorluk topraklarında yerleşme izni verilmişti. Bunlardan bir kısmı hemen tekrar göç etmiş ve Batı İmparatorluğu'nun topraklarına hareket etmiştir. Kaçınılmaz olarak, kaynaklarda barışçıl kalan herhangi bir gruba pek rastlamayız. Batı'daki mevkidaşlarının aksine Doğu Roma imparatorları, barbar gruplarının, eyaletlerinin büyük kısmını kalıcı şekilde işgal etmesini kabul etmek zorunda kalmamıştır.

Bu hususta coğrafya da bir rol oynamıştır. Bugünkü adıyla İstanbul Boğazı kalıcı bir engeldi ve herhangi bir düşman grubunun Asya topraklarına geçmesini oldukça zor hâle getiriyordu. Persia büyük bir güçtü, zenginliği ve askerî kapasitesi de Doğu Roma İmparatorluğu'na neredeyse denkti. Yine de rekabet hâlindeki çok sayıda kabile şefi ve savaş liderinden ziyade sınır komşusu tek bir kralla baş etmek daha kolaydı. Bu durum beşinci yüzyılda, Pers hükümdarlarının genelde zayıf ve Romalı komşularına karşı büyük bir saldırı düzenlemeye nadiren meyilli oldukları zamanda özellikle geçerliydi. Ayrıca, "Ak Hunların" gittikçe artan saldırganlıkları dolayısıyla kuzey sınırlarında da ciddi bir sorunla karşı karşıyaydılar. İmparatorluğun doğu ve güney sınırlarındaki sorunlar, Avrupa'daki sınırlara göre aslında tamamen farklıydı. İmparatorluk

19 P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A NewHhistory* (2005), s. 443–449.

topraklarında kalıcı bir şekilde hak iddia etmek isteyen birçok farklı liderin yarattığı baskı yoktu. Doğu Roma imparatorları barbar yerleşimlerine karşı arka arkaya eyaletler ve gelir kaybı yaşamadı. Beşinci yüzyılda kaynakları temelde hiç eksilmeden kaldı. Afrika'yı Vandalların elinden kurtarmak için yapılan seferlere verilen destekler Doğu Roma için çok masraflı olsa da bu alandaki kayıpları geçiciydi.[20]

Beşinci yüzyılın sonlarında Doğu Roma İmparatorluğu temelde aynı kalmıştı ve hâlen bütün kaynaklarını elinde bulunduruyordu. Arkeolojik kaynaklara göre doğu eyaletlerinin büyük kısmı gelişiyordu, nüfusları yüksekti ve tarımsal üretim iyi bir noktadaydı. Yine, söz konusu yüzyıl boyunca doğuya pek akın yapılmamış olması, batı eyaletlerinin tam tersi bir durumdu ve şüphesiz bu refaha katkı yapan bir etkendi. Trakya ve Pannonia düşman saldırılarından daha çok çekmiş, sınıra en yakın bölgeler kalıcı şekilde terk edilmiş ve barbar halkları tarafından işgal edilmiştir. Diğer yerlerden gelen gelirler, bu bölgeler için bir nebze olsun savunma bütçesi oluşturmuştur. Ayrıca büyük savunma hatlarının yapımını da mümkün kılmıştır. Bunlar arasında en önemlisi, şehrin IV. Haçlı Seferi esnasında saldırıya uğradığı on üçüncü yüzyıla kadar Constantinopolis'i düşman saldırılarına karşı güvende tutan Theodosius Surlarıdır. Söz konusu bölge beşinci yüzyıl boyunca hiçbir zaman tam anlamıyla güvenli değildi ve art arda gelen imparatorlar, bu bölgede operasyon düzenleyen savaş liderleriyle yapılacak savaşlar, uzlaşmalar ve verilecek rüşvetlerde bir denge kurmak zorundaydı. Bu liderlerin büyük kısmı, barışı sürdürmeleri için Roma'dan ödenek ya da haraç almış, diğerleri de ordudaki komutalara atanmıştır. Bu sınır bölgesi çoğu zaman karışık olduğu için coğrafya sorunları kısıtlı bir alanda tutuyor ve başarılı düşmanların batıya doğru gitmesini teşvik ediyordu.[21]

Doğu Roma İmparatorluğu, büyük bir düzenli ordu ve imparatorluk bürokrasisini destekleyebilecek kadar zengin kalmıştır. Bu ikisi de dördüncü yüzyılın sonlarında batıdaki denk kurumlar kadar muhteşem değildi ancak bunlar bütçe eksikliği dolayısıyla en sonunda çöküşe

20 Bkz. Ward-Perkins (2005), s. 57–62.

21 Bkzç Heather (2005), s. 110–115, burada şu önce çalışma ele alınır: G. Tchalenko, *Villages Antiques de la Syrie du Nord* (1953–1958). Ayrıca bkz. C. Rouech", *CAH*² XIV (2000), s. 583–585; Ward-Perkins, *CAH*² XIV (2000), s. 328–332, ve özellikle C. Foss, "Syria in Transition, AD 550–750: An Archaeological Approach", *Dumbarton Oaks Papers*, 51 (1997), s. 189–269.

mecbur kalmıştı. Her zamanki gibi bu tür kurumlara sahip olmanın, her ne kadar kusurlu olsa da Romalıları, Persler hariç bütün diğer komşularından ayrı bir yere koyduğunu kendimize hatırlatmamız gerek. Batı Roma İmparatorluğu içinde oluşan barbar krallıkların hiçbiri özellikle büyük ya da etkili profesyonel orduların devamlılığını sağlayamamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu bunu yapabildi ve Anastasius'un reformlarından sonra da paralı askerlere ve müttefik birimlere ya da gönülsüz erlere daha az bağımlı hâle geldi. Doğu İmparatorluğu büyük, zengin ve güçlü bir devletti. Birçok durumda, özellikle etkili olmasına gerek yoktu.

Dördüncü yüzyılın sonlarında ve beşinci yüzyılın başlarında hem batı hem de doğu imparatorlukları, tahta çocukken çıkan ve her zaman zayıf ve kolayca etkilenebilir imparatorların yönetiminde on yıllar geçirdi. Bu dönemde imparatorlar sefere bizzat katılmayı bıraktı ve saraydaki karmaşık merasimler ötesinde kamu hayatından da elini ayağını çekti. Mariorianus gibi adamlar Galya'daki savaşlara ve Afrika'daki başarısız sefere katıldığında bu eğilim kısmen tersine dönmüştü. Art arda gelen zayıf imparatorlara egemen olmak için oluşan rekabet genelde çok şiddetliydi. Batı Roma'da bir dizi komutan, sadece adı dışında her açıdan hükümdar olmuştur. Bunların güç ve yetkileri resmî değildi ve her zaman rakiplerinin meydan okumasına maruz kalıyordu lakin bütün bunlara rağmen güç ve yetkileri gerçekti de. Ricimer, imparator tahta çıkarmanın ve tahttan indirmenin, özellikle de Theodosius hanedanı bittiğinde ne kadar kolay olduğunu göstermiştir.

Batı eyaletlerinde her zaman orantısız ölçüde tahtı gasp girişimleri olmuştur. Bütün bu gasıplar askerî desteğe ihtiyaç duyuyordu ve bu bölgelerde, bu girişimden daha fazlası olmasın diye, çok sayıda birlik konuşlandırılıyordu. Lakin büyük ihtimalle sürekli akın ve istila saldırıları olması tehdidi, bölgelerin merkezî hükümet tarafından göz ardı edildiğini düşünmesine yol açıyordu. Ayrıca her bir iç savaşın daha başka patlaklar vermesini teşvik etmek gibi bir gerçek de vardı. Tahtın başarılı bir şekilde gasp edilmesi, nelerin mümkün olduğunu gösteriyordu. Bir yenilgi ise kaçınılmaz olarak bazı hoşnutsuz kişiler geride bırakıyordu ve bunların mevcut rejimden umabileceği çok az şey oluyor, dolayısıyla bu rejimin yerini almaya meyilli oluyorlardı. Beşinci yüzyıl boyunca Batı Roma'da bu döngü, çatışmalar yeni bir imparator meydana getirmek için olsun mevcut olana hâkimiyet

kurmak için olsun, tekrar tekrar devam etti. Beşinci yüzyılda batıdaki imparatorların büyük kısmı, önde gelen komutanları gibi şiddet olayları içerisinde öldürülmüştür. Stilicho ve Aetius'un ikisi de katledilmiş, Boniface de yaralarından can vermiştir. Bunun tersine Contantius ve Ricimer, doğal yollardan ölecek kadar uzun süre yaşamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu da tamamen iç savaştan muaf değildi, bilhassa Leo'nun iktidarı döneminde. Yine de bu iç savaşlar batıya göre belirgin şekilde daha azdı. Saray içindeki rekabet hâlen çok sertti fakat belirli zamanlarda şiddetli oluyor, nadiren topyekûn savaşa dönüşüyordu. Doğu Roma'da da birçok güçlü komutan ortaya çıkmış ve bazıları kayda değer oranda güç sahibi olsa da Batı Roma'daki Aetius kadar hiçbir zaman egemenlik elde etmemişlerdir. Birçok durumda, tek bir güç ezici olmasın diye saray içinde başka güçler oluyordu. Zeno muhtemelen bu komutanların en güçlüsüydü, orduda yükselerek imparatorun kızıyla evlenmiş, en sonunda da tahta çıkmıştı. Zeno'nun kısa ömürlü oğlu istisna olacak şekilde, II. Theodosius'tan sonra imparatorluk makamına gelen herkes, tahta yetişkinlik döneminde çıkmıştır. Her biri saraydaki ve ordudaki güçlü kişilerden kendisini kurtarmak için mücadele etmek zorunda kalsa da bunlardan hiçbiri kukla hükümdar olmamıştır. Başarıları kaçınılmaz değildi fakat bu tür zorlukların üstesinden gelebilecek güçte olmaları, güç dengesinin batıya göre çok farklı olduğunu gösterir. Aynı şey, doğuda beliren bütün gasıpların başarısızlığı için de geçerliydi. Başarı genelde kendi kendini besliyordu. Marcianus, Leo, Zeno ve Anastasius gibi imparatorların hepsi nispeten uzun süre iktidarda kalmış ve o dönemler için ileri yaşlarda doğal yollarla ölmüştür. Eğer bunlardan birinin yerine başka biri geçseydi o zaman bu şüphesiz daha büyük bir istikrarsızlık yaratırdı.

Bir kez daha, Doğu Roma İmparatorluğu'nun daha büyük ve daha sabit serveti bir rol oynamıştır. Bütçe kısıtlamaları, Zeno'nun gücünü kısıtlamaya çok katkıda bulunmuş, iktidarını da çalkantılı yapmıştı. Batıda imparatorlar ve komutanları, ciddi bir başarısızlığın ölümcül olabileceğini bildiklerinden, sürekli azalan kaynakları kontrol etmek için mücadele göstermişti. Doğuda genelde herhangi bir sorunla mücadele etmek için yeteri kadar para ve askerî birlik oluyordu. Bu, söz konusu kaynakları kontrol etme ve mantıklı ve etkili bir şekilde yönetme meselesiydi. İstikrarı sağlayan bir diğer etken de Constantinopolis'in

imparatorluk başkenti olmasıydı. Burası, en parlak dönemindeki Roma kadar olmasa da büyük bir şehirdi. Çoğu eski devlet görevlileri, eyaletlerden gelen en zengin bireylerden oluşan bir senatör aristokrasisi şehirde bulunuyordu. Ayrıca imparatorluk idaresinin kilit görevlileri ve büroları da vardı ve hepsi sorumluluk sahibi kişilerdi. Kıdemleri, karmaşık üniformaları ve alametleriyle belli ediliyor ve büyük bir kıskançlıkla korunuyordu. Şehrin piskoposu, İskenderiye'den rakipleri olsa da kilise içindeki en önemli figürlerdendi ve Roma'daki papanın nihai otoritesi tarafından sürekli tanınıyordu. Son olarak, çok daha büyük bir nüfus vardı ve çoğu antik şehrin sakinleri gibi bu insanlar da genelde idaresi zor ve fikrini ifade etmek isteyen kişilerdi.[22]

Constantinopolis gerçek bir başkent, saray ve idare hayatının merkeziydi. Öyle ya da böyle siyasi nüfuzu ve ehemmiyeti haiz birçok birey ve grup barındırıyordu. Ravenna (ya da daha önceki başkent Milano) ile zıtlığı daha belirgin olamazdı. Bu şehirde batı imparatorları izole oluyordu. Senatonun gücü çok uzun bir zamandır sembolikti ancak bu meclis te hâlen zengin ve nüfuz sahibi insanlar bulunuyordu. Hem onlar hem de papa da dahil diğer önemli kişiler Roma'daydı ve hemen erişilebilecek bir mesafede değillerdi. İmparatorun ricacıları ve ondan destek arayan insanlar hâlen Ravenna'ya ya da saray her neredeyse oraya akın ediyordu fakat diğer açılardan özellikle önemli bir şehir değildi. Constantinopolis gerçek anlamda Doğu İmparatorluğu'nun kalbiydi. Bu şehri kontrol etmek, Basiliscus'un başarısızlık örneğinden görülebileceği üzere, bir imparatorun başarısını garanti etmiyordu fakat büyük bir değerdi.[23]

Doğu Roma imparatorları, batıda kimin tahta geçeceği konusundaki bazı anlaşmazlıklarda müdahalede bulunmuştur. Zeno, 475 yılında kovulması sonrasında Iulius Nepos'a kayda değer bir destek veremeyecek kadar zayıftı. Nepos, 480 yılında ölene dek, sadece ismen bir imparator olarak Dalmatia'da yaşadı. Constantinopolis hükümeti bir daha Batı Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak için asla çaba göstermemiştir. Doğu İmparatorluğu, birçok açıdan kur yaparak desteği kazanılmak istenen krallarla başa çıkmakla memnundu. Frank Clovis'e, bu yetkiyi şahsen almak için seyahat bile etmemiş olsa da konsüllük onuru bahşedilmiştir. Batı İmparatorluğu'nun dağılması, Doğu

22 Moorhead (2001), s. 186–188.

23 Moorhead (1992), s. 144–147.

İmparatorluğu için ciddi bir tehdit yaratmıyordu. Bilakis bu durum doğuyu daha güvenli kılıyordu çünkü İtalya'da artık doğunun siyasetine karışabilecek ya diplomasi ya da doğrudan güç kullanarak taht için bir rakibi destekleyecek bir saray bulunmuyordu. Batıda artık, en son batı imparatorlarının bile prestijine sahip kimse yoktu. Hiçbir Got ya da Frank kralı, doğunun işlerine karışmakta hak iddia edemezdi.[24]

Beşinci yüzyılda Batı ve doğu imparatorluklarının karşı karşıya kaldıkları tehditlerin farklı olduğunu söylemek doğrudur. Doğu İmparatorluğu'nda hiçbir bağımsız krallık kurulmamıştı ve söz konusu yüzyıl boyunca burası esasen pek saldırıya uğramadı. Bu, her iki imparatorluğun yapısının da temelde sağlam olduğu, Batı İmparatorluğu'nun sırf karşı karşıya kaldığı tehditler daha ezici olduğundan çöktüğü anlamına gelmez. Her yeni yerleşimin devleti değerli kaynaklardan mahrum bıraktığı ve gelecekte işlemesi için kapasitesini zayıflattığı doğrudur. Herhangi bir sorunla başa çıkmak artık çok daha zorlaşmıştı fakat bu Gotların Galya'daki ilk büyük yerleşiminden önce dahi Batı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı tehditlerle başa çıkmayı sürekli başaramadığı gerçeğini değiştirmez. Batı, hiçbir kalıcı zafer kazanmamıştı ve yeni krallıklardan birinin işini bitirmesini tek yolu başka bir barbar grubu kullanmaktı. Bu, her zamankinden daha çok olacak şekilde, bir grubun yerine başka bir grup getirmek demekti, bir bölgeyi tekrar imparatorluk kontrolüne almak değil. Zaman zaman batıdaki otoriteler görünüşe göre bilinçli bir şekilde, kendi çıkarları uğruna savaşan barbar liderlerinin kazandığı zaferleri kısıtlamayı hedeflemişti. Bir yıl Roma'nın müttefiki olarak savaşan bir lider sonraki yıl kolayca bir düşman olabilirdi.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun hayatta kalması, boyutundan ziyade kurumlarının etkinliğiyle pek alâkalı değildir. Geçmişte de olduğu gibi boyutunun ve gücünün temel gerçekliği imparatorluğun özellikle etkili olması gerektiği anlamına gelmiyordu. Batı Roma İmparatorluğu dahi büyük eyaletlerin ve gelirlerin art arda kaybedilmesine rağmen hızlı bir şekilde çökmemiştir. Batının karşı karşıya olduğu düşmanlar bir olmamıştı. Bunlar, kendi halklarının egemenliği için savaşıyordu ve diğer barbar gruplarıyla ilişkilerinde de eşit derecede saldırgandı. On yıllar boyunca batı imparatorları, bir barbar grubu diğerine karşı kırdırmak suretiyle hayatta kalmıştır.

24 Clovis için bkz. R. Collins, *CAH*² XIV (2000), s. 118.

Afrika'ya yapılan iki Roma seferinin de başarısızlıkla sonuçlanması kaçınılmaz bir şey değildi, burada şans ve insan hataları bir rol oynamıştır. Eğer Vandallar yenilseydi ve kazançlı eyaletler yeniden ele geçirilseydi, Batı İmparatorluğu'nun kaynaklarında büyük bir artış yaşanırdı. Bu durum, Romalıların Afrika'yı uzun vadede bırakmayacağını varsayar. Başka bir barbar grubun, tıpkı Alaric ve diğerlerinin görünüşe göre Vandallar başarılı olmadan önce yapmayı planladığı gibi bu zengin bölgeyi ele geçirmeye çalışmış olması da muhtemeldir. Kıtaya ulaşım, Romalıların artık kontrol etmediği İspanya'dan nispeten kolaydı. Afrika kaynaklarıyla bile olsa Batı Roma İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerdeki herhangi bir barbar krallığını yok edebilecek kapasitede olduğunu hayal etmek zordur. Yine de kolayca, belki de nesiller boyunca ayakta kalabilirdi. Öte yandan batıda hiç iç savaş ve tahtı gasp girişiminin olmayacağını inanmak zordur; koşullar, hırslı barbar savaş liderleri için her zaman fırsatlar yaratıyordu.

Doğu Roma İmparatorluğu büyük, nüfusu yüksek ve zengindi. Beşinci yüzyıl boyunca komşularından ve potansiyel veya gerçek düşmanlarından çok daha büyük ve güçlüydü. Persia'ya karşı sahip olunan avantaj küçüktü, artık bu iki süper güç birbirlerine eşitleriymiş gibi davranıyordu. Beşinci yüzyıl boyunca Pers hükümdarlarının nispeten zayıf ve saldırganlıktan yoksun olması, Doğu Roma'nın zenginliğini açık şekilde artırmıştır. Altıncı yüzyılın başlarında bu tutum değişecek, Roma ile Persia arasında uzun bir çatışma dönemi başlayacaktı. Bu sınav da Doğu Roma İmparatorluğu'nun gerçek gücüne dair daha açık bir fikir verecekti.

21
YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ

"Tanrı bize Perslerle barış yapma, Vandalları, Alanları ve Mağrubileri tebaamız yapma, bütün Afrika ile Sicilya'yı ele geçirme fırsatı verdi. Onun, eski Romalıların bir okyanustan diğerine kadarki bölgede hükmettiği ve umursamazlıkları yüzünden kaybettikleri diğer yerlerde imparatorluğumuzu kurmamıza razı olacağına dair iyi umutlarımız var." – *İmparator Iustinianus, 536 yılı nisan ayı.*[1]

9 Temmuz 518 günü öldüğü zaman İmparator Anastasius seksenli yaşlarının sonlarındaydı. Bir oğlu yoktu ve bir veliaht da bırakamamıştı. İmparatorluk sarayında çevrilen dolaplardan sonra, imparatorun yakın muhafızlarının (*excubitores*) komutanı Iustinus rüşvet vererek iktidara geldi. Kullandığı paranın kendisine, bir hadım olarak kendisi tahta geçemeyecek kethüdası tarafından verildiği yönünde dedikodular vardı. İddiaya göre Iustinus, başka bir aday için destek satın alma konusunda anlaşmış fakat daha sonra fikrini değiştirip parayı kendisi için kullanmıştır. Altmışlı yaşlarındaki bu adam esasen, Latince konuşulan Balkan eyaletlerindeki kırsal bir bölgeden geliyordu. Iustinus, köklü aristokrasinin bir üyesi değildi fakat her zamanki gibi kaynaklarımızın züppeliğini kabul etme ve onu bir köylü olarak niteleme konusunda dikkatli olmalıyız. Okuma yazma bilmediği yönündeki kötü niyetli iddia, böylesine üst düzey bir mertebeye gelen birisi için son derece olanaksızdır. Yine de tahta çıkışı şüphesiz olağanüstü bir şeydi ve bir kez

1 *Nov.* 30. 11. 2 (çev. J. Evans, *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power* (1996), s. 126).

daha saraydaki kıdemli subayların ve görevlilerin etkisini gösteriyordu.[2]

Iustinus'un yeğenlerinden biri, bir başka imparatorluk muhafız birimi *candidati*de ast düzey bir subaydı. Petrus Sabbatius adındaki bu adam hemen terfi edildi ve evlat edinildi, sonrasında da Iustinianus adını aldı. 527 yılında ölmeden önce Iustinus, Iustinianus'u imparatorluk mevkidaşı ilan etti ki bu kez kendisinden sonra tahta geçecek kişi belli olsun. Iustinianus, 565 yılında öldüğü zamana kadar tek başına imparatorluk yapacaktı. Bazıları bu adamı, Iustinus'un ardındaki gerçek güç olarak görüyordu. Bu bir abartı olsa bile, Iustinianus'un neredeyse kırk yıl boyunca iktidarın merkezinde olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu, uzun yaşayan imparatorların olduğu bir çağda bile, devamlılığın hâkim olduğu olağanüstü uzun bir dönemdi. Söz konusu yıllar esnasında Iustinianus, ilahiyattan hukuka birçok alana doğrudan ilgi duymuş, ayrıca komutanları vasıtasıyla (bir sefere hiçbir zaman şahsen katılmadı) uzun savaşlarda savaşmıştır. Kuzey Afrika'da bulunan Roma eyaletleri geri alınmış ve Vandal krallığı yok edilmiştir. Çok daha uzun bir mücadeleden sonra Ostrogotların elindeki İtalya da tıpkı Sicilya, Sardinya, Korsika ve İspanya'nın bazı kısımları gibi Iustinianus'un ordularının eline düşmüştür. Bu fetihlerden sadece birkaç tanesi uzun ömürlü olacak, yeniden ele geçirilen bölgeler Iustinianus'un ölümünden birkaç yıl sonra kaybedilecekti. Halefleri Iustinianus'u, imparatorluğun kısıtlı kaynaklarını aşırı kasmakla ve karşı karşıya oldukları muazzam sorunları oluşturmakla suçlamıştır. Bu çok yerinde bir bahaneydi ve en azından bir miktar gerçek de barındırıyordu.[3]

Iustinianus'un eylemleri ve bunların sonuçları her zaman son derece tartışmalı olmuştur. Tıpkı amcası gibi, Doğu İmparatorluğu'ndaki

2 Anastasius içi bkz. F. Haarer, *Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World* (2006). Tahta çıkış için bkz. J. Moorhead, *Justinian* (1994), s. 14–18; Evans (1996), s. 96–98; J. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian* (1958), s. 16–21. Iustinus'un iktidara yükselişi için bkz. G. Greatrex, "The Early Years of Justin in the Sources", *Electrum*, 12 (2007), s. 99–115. Eğitim eksikliği için bkz. Procopius, *Secret History* 6. 19, 11. 5, 12. 29; John Lydus, *On the magistracies* 3. 51.

3 Moorhead (1994), s. 15–16, 17–18, 21–22; Evans (1996), s. 97; M. Maas, "Roman Questions, Byzantine Answers: Contours of the Age of Justinian", M. Maas (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 3–27, özellikle s. 5–6; Bury (1958), s. 20–21, 23–27; A. Cameron, *CAH*² XIV (2000), s. 63–67. Karş. Procopius, *Wars* 3. 9. 5.

az sayıda Latince konuşulan bölgelerden birinden geliyordu. Onun oldukça eğitimli ve Latince kadar Yunancayı da iyi bildiği şüphesizdir fakat aristokrasi sınıfından gelmiyordu ve aristokratlar ondan her zaman nefret ediyordu. Kaynakların büyük kısmı (özellikle de imparatorun ölümünden sonra yazılmış ya da yayınlananlar) ona karşı son derece düşmandır. Iustinianus, saray protokolünde çok titizdi. Huzuruna çıkan kişiler yere kapaklanmalı, eğer iyi görülürlerse de imparatorluk elbisesinin kenarını öpmeliydi. Diğer imparatorlar ise saygın senatörlere ve devlet görevlilerine sadece boyun eğmeleri izni vermişti. Iustinianus ve karısı Theodora görünüşe göre imparatorluk şaşaasını ve itibarını pahalı şekilde sergilemekten mest oluyordu.[4]

İmparatoriçe birçok açıdan kocasından çok daha dikkat çekiciydi. Theodora, Constantinopolis'teki sarayın hemen bitişiğindeki büyük hipodromun inşasında çalışan göstericilerin mensup olduğu ailede doğmuştur. At yarışları olduğu zaman aralarda gösteri yapan pantomim aktörlerinin birinin hizmetçiliğini yaptı. Daha sonra kendisi de bir oyuncu ve dansçı oldu. Bu tür bir kariyer genelde kısa oluyordu ve tıpkı bu kadınların çoğu gibi Theodora da bir metres olarak şöhretini ve görünüşünü sergilemeyi tercih etmiştir. İddiaya göre azgın bir kadın olduğu yönündeki daha renkli hikâyeler şüphesiz, Theodora'dan tiksinen kaynaklar tarafından tekrarlanan dedikodulardır. Yine de Theodora'nın lehindeki kaynaklar dahi kadının bir zamanlar fahişelik yaptığı gerçeğini gizlemez. Gayrimeşru bir kız çocuğu doğurmuştu ve belki de başka çocukları da vardı. Bir süre sonra, Mısır valisi Theodora'yı metres olarak işe aldı ve sonrasında İskenderiye'de terk etti. Görünüşe göre Theodora burada derin bir dinî deneyim yaşamıştır. Iustinianus kendisiyle tanıştığında Theodora Constantinopolis'e dönmüştü ve terzi olarak çalışıyordu. İmparatorun metresi oldu fakat bu ikili yasal olarak evlenemezdi çünkü bu statüden bir adamın, bir zamanlar fahişelik yapmış bir kadınla evlenmesi yasaktı. İkilinin, evliliklerine izin veren özel bir yasa çıkarması için Iustinus'u ikna etmesi bir süre aldı. Söyleyebileceğimiz kadarıyla, çift hiçbir zaman çocuk sahibi olmasa da Theodora her zaman Iustinianus'a sadık kalmıştır.[5]

4 Evans (1996), s. 101–102; Procopius, *Secret History* 30. 21–26.

5 J. Evans, *The Empress Theodora: Partner of Justinian* (2002), s. 13–24; Evans (1996), s. 98–101; Moorhead (1994), s. 19–21.

Theodora hiç şüphesiz iradesi güçlü bir kadındı. Iustinianus ona büyük bir sevgi besliyor ve düşüncelerine saygı duyuyordu. İmparator ve imparatoriçe, seremonilerde genellikle eşit bireyler olarak görülüyordu. Theodora'nın Iustinianus'un politikalarını ve askerî ve sivil görevlilerin atanması, terfi edilmesi ve azledilmesindeki kararlarını etkilediği biliniyordu. Karılarının ya da diğer kadın akrabaların egemenliğinde olduğuna inanılan imparatorlar daha sonraki kaynaklarda eleştirilmiştir. Iustinianus da bu konuda bir istisna değildi. Yine de egemenlik çok fazla güçlü bir kelime gibi görünüyor. Iustinianus karısına güveniyordu ancak zayıf bir karakter de değildi ve imparatoriçenin ölümünden sonra hiç kimse onu hiçbir şekilde etkisi altına alamamıştır. Theodora'nın düşük ve yüz kızartıcı geçmişi çifti hakir görenler için çokça malzeme vermiştir. Theodora'nın hipodromdan eski arkadaşlarından üçü, burada yaşamaları için saraya getirilmiş ve zengin kocalar bulmuştur. Theodora ayrıca, fahişelik yapmaktan kurtarılan kızlar için sığınak olarak başka bir saray da inşa ettirmiştir. Daha sonraki dönemlerde bazı Hıristiyan gruplar onu son derece dindar biri olarak hatırlayacaktı. Öte yandan şüphesiz Theodora, birçok önde gelen kişinin ayağını kaydıran, aldatıcı ve kindar bir kadın da olabilir.[6]

ESKİ DÜŞMAN

Beşinci yüzyılda, Doğu Roma ile Sâsâniler arasındaki ilişkiler genel olarak barışçıldı ve bu önceki yüzyıllara nazaran büyük bir tezattı. Roma imparatoru ile Pers kralının, diplomatik ilişkilerde birbirlerine "kardeş" olarak hitap etmesi normalleşmişti. Persia, Roma İmparatorluğu'nun dengi olarak tanınmıştı ve Romalıların burayı fethetme hayalleri uzun bir süre önce sönmüştü. Uzun barış dönemini, her iki tarafın da mücadele ettiği diğer sorunlar teşvik ediyordu. Persler, göçebe grupların gittikçe artan tehdidiyle yüz yüzeydi -kuzeyde Sabir Hunları, kuzeydoğuda da Hephthalite ya da "Ak Hunlar" vardı. Bu grupların, Attila'nın Hunlarıyla ne kadar bağlantılı olduğu konusu sorgulanabilir. "Hun" ismi, benzer şekilde savaştığı düşünülen herhangi bir göçebe gruba

6 Moorhead (1994), s. 38–40; Evans (1996), s. 104, 138, 145–146, 152, 196–197; Evans (2002), s. 48–58; Procopius, *Secret History* 17. 32–36 burada, saraya getirilen üç eski oyuncudan bahseder.

verilmiş olabilir. Bu insanlar sık sık akın yapıyordu ve onları cezalandırmak için yapılan seferler felaketle sonuçlanıyordu. Bir Pers kralı dahi muharebede öldürülmüştü. Romalıların Perslerle yaptığı uzun savaşlar boyunca bunu asla başaramamıştı. Yaşanan birçok iç savaş da Sâsâni gücünü daha da zayıflatmış ki bu insanların Romalı komşularıyla ciddi savaş çıkarmakta gönülsüz olmasını sağlıyordu.[7]

488 yılında Pers Kralı Kavadh'ın tahta çıkışıyla işler değişmeye başladı. Kavadh sekiz yıl sonra bir iç savaş esnasında sürgün edildi ve Ak Hunlara sığındı. Bunların desteğini alıp, 499 yılında rakibini yendi ve sonrasında 531 yılına kadar hüküm sürdü. Sonrasında yerine oğlu I. Hüsrev geldi ve 579 yılına kadar tahtta kaldı. Yaklaşık seksen yıl boyunca Persia sadece iki kral tarafından yönetildi. Bu, Constantinopolis'teki çağdaş imparatorların uzun ömürlülüğünden çok daha fazlasıydı. Yine de Kavadh'ın sürgünden gelip sonrasında kendisini güvende hissetmesi uzun zaman sürdü, ayrıca çok büyük para sıkıntısı çekiyordu. Ak Hunların yardımı çok masraf çıkarmıştı. Ayrıca askerlerine ödeme yapmak, sadık takipçilerini ödüllendirmek ve asillerin tahtta hak iddia edebilecek rakipleri engellemek için de paraya ihtiyacı vardı. Krallığının büyük kısmında tarımı mümkün kılan sulama sistemlerinin bakımı da çok pahalıydı, hatta yayılmaktan daha masraflıydı.[8]

Kavadh bütçeye ihtiyaç duyuyordu. İmparator Anastasius'tan para istemek için Constantinopolis'e elçilerini gönderdi. Bunun için görünürdeki gerekçesi, Sabir Hunlarının Kafkas Dağları'ndaki geçitlere, en önemlisi de Hazar Kapıları olarak bilinen geçide ulaşmasını engellemek için gereken garnizonların masraflarının yüksek oluşuydu. Persler, bunun kendileri kadar Romalılara da bir hizmet olduğunu iddia ediyordu, aksi taktirde Hunların akıncı grupları, tıpkı geçmişte olduğu gibi Roma eyaletlerine kolayca ulaşabilirdi. Beşinci yüzyıl esnasında Romalılar Perslere birçok kez ödenek vermişti. Lakin Kafkaslardaki geçitlerin savunmasına bütçe oluşturmak için yardım etmeye yönelik

7 J. Howard-Johnston, "The Two Great Powers in Late Antiquity: A Comparison", A. Cameron (ed.), *The Byzantine and Early Islamic Near East III: States Resources and Armies* (1995), s. 157–226, yeni baskısı için bkz. A. Howard-Johnston, *Early Rome, Sassanian Persia and the End of Antiquity* (2006). Ayrıca bkz. G. Greatrex, "Byzantium and the East in the Sixth Century", Maas (ed.) (2005), s. 477–509; Moorhead (1994), s. 89–95.

8 G. Greatrex, *Rome and Persia at War, 502–532* (1998), s. 43–59.

resmî bir anlaşma olup olmadığı belli değildir. Böylesi bir anlaşma, üstün bir yabancı güce haraç ödeme gibi gözükürdü ve herhangi bir Roma imparatorunun itibarını derinden zedelerdi. Arka planı her ne olursa olsun, Anastasius ödeme yapmayı reddetmiştir. Bunun üzerine 502 yılında Kavadh, Roma eyaletlerine bir saldırı düzenledi. İhtiyaç duyduğu parayı güç kullanarak almaya kararlıydı. Birçok önemli kasabayı ele geçirip yağmaladı. Bunlar arasında, on üç aydan uzun süren bir kuşatmadan sonra düşen Amida da vardı. Romalılar ağır şekilde karşılık vermişti fakat 505 yılı itibarıyla karşı saldırıları, Kavadh'ı bir anlaşma yapmayı kabul etmeye ikna edecek kadar güçlü oldu. Kral çoktan yeteri kadar fazla ganimet ile kraliyet topraklarına yerleştirilecek tutsak elde etmişti. Romalılar, barış ortamını sağlayabilmek için muhtemelen hatırı sayılır bir para ödemiştir. Neticede Kavadh son derece memnundu ama yine de Sabir Hunlarının yeni saldırılarıyla karşı karşıya kaldı.[9]

Barış ortamı yirmi yıl sürdü. Bu süre esnasında Kavadh yetmişli yaşlarına geldi ve tahta kimin çıkacağını düşünmeye başladı. Büyük oğlundan ziyade Khusro'yu seçen Pers kralı, "kardeşi" Roma imparatorundan seçimine saygı duyulmasını sağlamasını istedi. Kavadh, İmparator Iustinus'tan aslında, Khusro'yu evlat edinmesini istemişti. İmparator bu konuda hevesli olsa da danışmanları onu en sonunda bunun tehlikeli olacağına ikna etti çünkü bu, kralın oğluna imparatorluk tahtında doğrudan hak iddia etme şansı vermek demekti. Bu teklifin yapılmış, ciddi olarak düşünülmüş olması ve reddedilme sebebi dahi, Romalıların Sâsânilere karşı tutumunun ne kadar değiştiğini vurgular. Nihayetinde Iustinus, barbar liderlerine karşı genellikle kullanılan daha küçük seviye bir evlatlık edinme biçimi teklif etti fakat en sonunda görüşmeler tıkandı.[10]

Hayal kırıklığına uğrayan Kavadh, her zamanki gibi Romalılardan para istemeye başladı. Sınır bölgelerinde çatışmalar arttı ve 530 yılında Persler büyük bir işgal saldırısı düzenledi. İlk hedefleri, Nisibis'ten çok uzakta olmayan müstahkem şehir Dara'ydı. Anastasius şehrin büyük bir kale olması için çalışmaları başlatmış, Iustinianus da çalışmaları devam

9 Hazar Kapıları için bkz. Greatrex (1998), s. 14–17. Anastasius'un savaşı için bkz. Greatrex (1998), s. 73–119. Kaynaklar için G. Greatrex & S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars: Part 2 AD 363–630* (2002), s. 62–77.

10 Procopius, *Wars* 1. 11. 1–39; Greatrex (1998), s. 134–138.

ettirmişti. Belisarius adındaki bir komutanın liderliğindeki Roma ordusu, Dara dışında kendisinden daha büyük Pers ordusunun karşısına çıktı ve düşmanına büyük bir yenilgi tattırdı. 531 yılında Belisarius bu kez, Callinicum Muharebesinde başka bir işgalci Pers ordusuna yenildi. Sonraki aylarda iki taraf için de işler belirsizdi lakin Persler çok az şey elde ediyordu ve yıl sonuna doğru da barış istemeye başladılar. Kavadh ölüp yerine Khusro kral olduğunda bu eğilim daha da arttı. 532 yılında Romalılar ve Persler, "ebedi barış" dedikleri bir şey üzerinde anlaştılar. Iustinianus, Pers kralına yaklaşık olarak 5.500 kg altın ödemeyi kabul etti -bu, Attila'ya yapılan en büyük ödemenin yaklaşık iki katıydı fakat Doğu Roma İmparatorluğu için hâlen üstesinden gelinebilir bir şeydi.[11]

540 yılında Khusro anlaşmayı bozdu ve saldırıya geçti. Bu, net bir fırsatçılıktı. Iustinianus'un ordularının büyük oranda başka yerlerde meşgul olduğunu ve doğudaki Roma savunma hatlarının zayıf olduğunu biliyordu. Tıpkı babası gibi para sıkıntısı çekiyordu, ayrıca daha önceki çoğu Pers seferi gibi bu istila saldırısı da esasında büyük ölçekli bir akındı. Ordusu Suriye'nin, üçüncü yüzyılda I. Şapur'un zaferlerinden beri herhangi bir Sâsâni saldırısından daha fazla içine girdi. Bu açıdan, olağanüstüydü. Antakya ele geçirildi ve yağmalandı. Khusro da Akdeniz'in sularında yıkandı. Kral daha sonra, yanında ganimetini ve binlerce esirini de alarak geri çekildi. Ele geçirilen şehirleri kalıcı olarak işgal etme olasılığı hiç olmamıştı. Antakya'nın düşüşü, Iustinianus'un için büyük bir utançtı ancak bir yıl sonra ölümcül bir veba salgını çok daha ciddi bir darbe indirdi. Bu salgın Mısır'da başlamış, ardından hızlı bir şekilde eyaletlere yayılmıştır. Söylenenlere göre Constantinopolis'te muazzam derecede fazla ölümler oluyordu. Salgını, on dördüncü yüzyıldaki Kara Ölüm adlı vebayla kıyaslamak yaygındır. Söz konusu hastalık muhtemelen bir tür hıyarcıklı vebaydı. Öte yandan başka enfeksiyonların da aynı anda yayılmış ve birçok kişiyi kurban etmiş olması da muhtemeldir. Tıpkı Orta Çağ'daki veba gibi sonraki on yıllarda tekrar geri dönecekti, lakin her zamanki gibi, ne kadar fazla insanın öldüğüne ve geniş ekonomik ve sosyal

11 Greatrex (1998), s. 139–221, kaynaklar için bkz. Greatrex & Lieu (2002), s. 82–101. Dara ve Callinicum için bkz. J. Haldon, *The Byzantine Wars* (2001), s. 23–35; A. Goldsworthy, *In the Name of Rome* (2003), s. 363–371. Muhteşem bir makale için bkz. C. Lillington-Martin, "Archaeological and Ancient Literary Evidence for a Battle near Dara Gap, Turkey, AD 530", A. Lewin & P. Pellegrini, (ed.), *The Late Roman Army in the Near East from Diocletian to the Arab Conquest* (Oxford, 2007), s. 299–311.

sonuçlarına dair elimizde güvenilir istatistikler yoktur. Veba salgının etkisine rağmen Iustinianus, Belisarius'u batıdan geri çağırdı ve Perslere karşı gönderdi. Romalılar, büyük bir akından daha fazlası olmasa da Asur bölgesindeki Pers topraklarına saldırdı. Daha sonraki yıllarda her iki taraf için de göz alıcı başarılar olmayacaktı.[12]

Kafkaslar bölgesi yakınlarında kuzeyde düşmanlıklar devam etse de 545 yılında Iustinianus ve Khsuro Mezopotamya bölgesinde barış yaptı. Hem Roma hem de Peria, Lazica ve Iberia gibi bu bölgelerdeki krallıklara hükmetmek için uzun süredir mücadele ediyordu. Bu mücadelede bölgeler belirleyici rol oynuyordu çünkü her iki yöre de Hıristiyandı ve bu, Romalılara onları desteklemek için bir bahane sunuyordu. Perslerin, Zerdüstlüğü teşvik etmek için gösterdiği aşırı derecede hevesli çabaları çok sayıda insanın Roma'dan taraf olmasına yol açmıştı. Öte yandan, diğer zamanlarda Romalı devlet görevlilerinin kötü yönetimi ve yolsuzlukları da insanların imparatorluk ile bağlarını koparmasına sebep oluyordu. Güç dengesi bu iki süper güç arasında sürekli gidip geliyordu ve savaşların büyük kısmı müttefikler vasıtasıyla yürütülüyordu. Bu, güneyde de geçerliydi. Burada iki ana Arap topluluğu (Gassaniler Romalılarla müttefikti, Lahmiler de Persler tarafından destekleniyordu) coşkulu şekilde akınlar düzenliyordu. İki güç de rakibin topraklarına zarar vermek için müttefiklerini kullanıyordu. Bu genellikle, rakip gücün üzerinde bir baskı kurma yoluydu ve iki tarafın da bunu bir savaş gibi değerlendirmesi pek nadirdi.[13]

561/2 yıllarında daha kapsamlı bir barış anlaşması yapıldı –iddiaya göre ebediyen değil, elli yıl boyunca sürecekti. Romalılar, Perslere yıllık olarak yaklaşık 250 kg altın ödemesi yapacaktı. Iustinianus, Perslerle daha fazla savaşmakta pek de avantaj göremiyordu, bunun en büyük sebebi de başka yerlerde sürekli askerî operasyonlar düzenlemesiydi. Bu savaşlardaki operasyonların çok fazla kısıtlı olması şaşırtıcıdır. Çoğu sefer esasında bir akındı. Tahkimli kasabalar hâlen kritik önemdeydi, düşman saldırılarına karşı koruma sağlıyordu ve buralardan akınlar başlatılabiliyordu.

12 Bkz. P. Holden, "Mediterranean Plague in the Age of Justinian", *Maas* (ed.) (2005), s. 134–160; B. Ward-Perkins, *CAH*² XIV (2000), s. 388–389; Evans (1996), s. 160–165. O zamanlara ait en ünlü ve detaylı anlatımlardan biri için bkz. Procopius, *Wars* 2. 22. 1–23. 21.

13 Greatrex & Lieu (2002), s.111–134. Müttefikler için bkz. Greatrex (1998), s. 25–31 (2005), s. 490–503.

Bunun gibi sık sık büyük saldırıların hedefi de oluyorlardı. Her iki taraf da başarılar elde ediyordu lakin kuşatmalar masraflı olabiliyordu ve her zaman da başarıyla sonuçlanmıyordu. Persler, Edessa'yı ele geçirmekte art arda başarısızlıklar elde ederken Romalılar da Nisibis'i tekrar almakta hep başarısız olmuştu. Persler, sınırlarına çok yakın Dara'nın güçlendirilmesine karşı infial duyuyordu ve 532 yılında Romalıları, konuşlu birliklerin büyük kısmını geri çekmeye ikna etmişlerdi.[14]

BATIYA DOĞRU

Altıncı yüzyılda Romalılar en çok Perslere karşı savaşmıştır. Birçok kez yaklaşık 30.000, hatta belki de 40.000 kişilik ordular topladılar. Bunlar, Roma tarihinin herhangi bir döneminin standartları için çok büyük ordulardı bu kadar büyük ya da bundan daha büyük Pers ordularının dengiydiler. Doğu sınırında bulunan birçok hisarın bakım maliyeti de muazzamdı. Birçok kez bunlar çürümeye bırakılıyordu. Bölgede o dönemlerde yaşanan art arda depremler de bu duruma katkı sağlamıştı ancak hisarlar hep yeniden inşa ediliyordu. Iustinianus ayrıca, Balkanlar sınırını bölgeyi tehdit eden birçok halka karşı savunmak için de muazzam paralar harcadı. Bu bölge Constantinopolis'e daha yakın olsa da Perslerin her zaman en tehlikeli ve önemli düşman olarak görüldüğü açıktır. Doğudaki savunma hatlarını kuvvetlendirmek için diğer her yerden buraya kaynak akıtılacaktı. Iustinianus'un iktidarında aldığı en göz alıcı başarıların Batı Akdeniz'de kazanılmış olması bu durumu daha çarpıcı hâle getirir.[15]

533 yılında İmparator Iustinianus, Kuzey Afrika'daki Vandal krallığını işgal etmek için Belisarius'u gönderdi. Geçen yıl Persia ile yapılan ebedi barış, doğu sınırını güvenli hâle getirmişti ancak bu yine de riskli bir maceraydı. Kıdemli danışmanları imparatora, 468 yılındaki felaketin ne kadar masraflı olduğunu hatırlatıyor ve bu plandan vazgeçmesini tavsiye ediyordu. Yine de Iustinianus bir fırsat kokusu alıyordu. Vandallar kısa süre önce bir hanedan çatışmasına girmişti ve hem Afrika'da hem de kontrol ettikleri bazı adalarda isyanlarla karşı karşıya kalmışlardı. Buna ek olarak, Ostrogotlar da Romalıların

14 Evans (1996), s. 168–169.

15 Orduların boyutları için bkz. Howard-Johnston (1995), s. 165–169; Greatrex (1998), s. 31–34. Balkan sınırı için bkz. Moorhead (1994), s. 145–162.

Harita 14: Batıdaki Fetihleri de Gösteren, Iustinianus'un İmparatorluğu
ANTAE
FRANKLAR
SUEBI
BURGONYALILAR
LOMBARDLAR
GEPİDLER
AVARLAR
ALANLAR
ABKHAZI
CAUCASUS
IBERIA
SLAVLAR
SCYTHI
KARADENİZ
LAZICA
Milan
Ravenna
Luca
Ariminum (Rimini)
DALMATIA
VİZİGOTLAR
ETRURIA
SARDİNYA
Roma
Naissus
Constantinopolis
Chalcedon
Amasea
PERSIA
ARMENIA
Cumae
Capua
Naples
KORSİKA
BALEARLILAR
Thessalonica
Carrhae (Harran)
Dara
LYDIA
SİCİLYA
Syracuse
Carthago
Atina
Antakya
BYZACENA
RODOS
Berytus (Beyrut)
LAHMİ ARAP YÖNETİMİ
KIBRIS
GİRİT
AKDENİZ
Caesarea (Filistin)
Jerusalem
Alexandria
GASSANİ ARAP YÖNETİMİ
Iustinianus'un aldığı yerlerin kapsamı
Iustinianus'un fetihleri
0
1000 km
0
500 mil
KIZILDENİZ
Himyer
Axum

Sicilya'daki üslerini, istila filosu için kullanmalarına izin vermekte anlaşmıştı. Iustinianus bu kumarı oynamayı kabul etti. Belisarius'a büyük bir destek filosu ile en az 15.000 kişilik bir ordu verildi -bu orduda komutanın, kendisine ait güçlü süvari birlikleri olup olmadığı belli olmadığından toplam sayı şüphelidir. Ordudaki gerçek asker sayısı birkaç bin daha fazla da olabilir. Devrin standartlarına göre bu hatırı sayılır derecede büyük bir birlikti. Ancak ordu ve filo, beşinci yüzyılda sonu felaketle biten seferlerde kullanılanlardan kesinlikle daha büyük değildi. Mutlak surette başarı garantisi yoktu ve başarısızlık Iustinianus'un itibarını ciddi oranda sarsardı.[16]

Sonuç olarak, göz alıcı derecede hızlı ve müthiş bir başarı geldi. Romalılar çıkarma yaptığında ana Vandal birlikleri başka yerlerdeydi. Kral Gelimer, ülkenin güneyinde âsilerle mücadele ediyorken en iyi birliklerinin büyük kısmı Sardinya'da başka bir ayaklanma ile baş etmeye çalışıyordu. En başından beri yanlış ayakta yakalanan Vandallar, bulabildikleri bütün birlikleri bulup aceleyle istilacıların karşısına çıktı. Belisarius bunları iki muharebede ezip geçti, her iki muharebede de büyük oranda süvarileriyle savaşmıştı. Gelimer kaçıp dağlara sığındı fakat en sonunda birkaç ay sonra teslim oldu ve Constantinopolis'e götürüldü. Iustinianus, Belisarius'a bir zafer alayı düzenleme onuru bahşetti. Lakin muzaffer komutan, kadim dönemlerdeki moda gibi at arabası sürmek yerine şehrin sokaklarında yayan yürüdü. Gelimer de zafer alayında sergilendi ve sürekli olarak Eski Ahit'teki Vaiz'den şu dizeleri okudu: "Boş ve boş, her şey bomboş." Belisarius ve Gelimer, bir sandalyeye oturmuş İmparator Iustinianus ile Theodora'nın önüne geldiğinde tören doruk noktasına ulaştı. Hem komutan hem de tutsak ettiği Gelimer, imparatorun önünde yere kapaklandı. Bütün onur Belisarius'a ait olmasına karşın seremoni, gerçek şanın Iustinianus'a ait olduğunu açıkça gösterdi.[17]

Vandallara karşı alınan bu baş döndürücü başarı, imparatoru batıda daha fazla maceraya atılmak için cesaretlendirdi. Bir grup Ostrogot

16 Afrika'ya sefer yapma riskine dair tartışma için bkz. Procopius, *Wars* 3. 10. 1–34.

17 Vandal savaşı için bkz. Moorhead (1994), s. 64–70; Evans (1996), s. 126–133. Iustinianus'un batı seferleri için genel olarak bkz. W. Pohl, "Justinian and the Barbarian Kingdoms", *Maas* (ed.) (2005), s. 448–476; G. Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568* (2007), s. 499–518. Zafer alayı için bkz. Procopius, *Wars* 4. 9. 1–16.

asilzadenin Theodoric'in torununa karşı olmasıyla İtalya, saldırıya açık gibi görünüyordu. Bu adam hem çok "Romalı" hem de çok fazla annesinin kontrolü altındaki biri gibi görülüyordu. Genç kral öldüğünde, kadın onun yerine kuzenini getirmeye çalışsa da kısa süre sonra hapse atıldı ve en sonunda öldürüldü. 535 yılında Belisarius, Sicilya'yı alması için 7.500 adamla gönderildi. Bir kez daha hızlı bir başarı yakaladı ve Iustinianus'a İtalya'nın da işgal edilmesi emrini vermesi için cesaret verdi. En başından beri bu çarpışmalar, Afrika seferine kıyasla oldukça kısıtlı kaynaklarla yürütüldü. Çoğu şehrinin etrafı surla çevrili İtalya da operasyonlar için çok büyük ve çok zor bir yerdi. Öte yandan Gotlar, hemen çatışmaya girme konusunda Vandallardan daha isteksizdi. Sonuçta, sonraki on yıllar boyunca çok daha uzun ve şiddetli bir dizi çatışma gerçekledi ve bu süre esnasında İtalya'nın birçok yerleşim yeri kötü zarar gördü. Belisarius, sadece 5.000 adamlık bir orduyla 535 yılının sonlarında Roma'yı işgal etti, şehirde bir sene boyunca kuşatıldı ve en sonunda Ostrogot ordusunu püskürttü.[18]

Afrika'da genel olarak toplum, Roma ordusunu iyi karşılıyordu. Kartaca'ya girdikleri zaman Belisarius, adamlarını kontrol altında tutmak için çok çaba gösterdi ve yağma ve diğer kötü davranışların gerçekleşmesini engelledi. İtalya'daki durum ise daha karmaşıktı. Napoli, Romalılara karşı dayandı ve Romalılar en sonunda zorla girdiğinde şehir yağmalandı. Diğer yerlerde Romalılar iyi karşılandı lakin Belisarius'un tarafına geçecek her yerleşim yeri, onun için Ostrogot misillemelerine karşı savunacak başka bir yer demekti. İtalya'daki Romalı birliklerin sayısı zaman içerisinde artmış olsa da bunların çoğu küçük garnizonlara dağıtılacaktı. 539 yılında Iustinianus'un en güvendiği komutanlarından hadım Narses, takviye kuvvetler ile İtalya'ya gönderildi. Narses ve Belisarius pek anlaşamadı ve iş birliği yapmayı başaramadı. Romalılar Milano'yu ele geçirdi ancak Ostrogotlar burayı hemen geri aldı ve vahşi bir şekilde yağmaladı. Romalı komutanlar arasındaki sürtüşme ve münakaşalar, İtalya seferlerinin büyük kısmı için ana tema olmuştur. Komutanlar, kendi küçük birliklerini kontrol etmekten ve bölgelerinde hâkimiyet kurmaktan memnun bir şekilde kendi yollarına gitti. Birçoğu olağanüstü yolsuzluklar yaptı ve yerlilerden mümkün olduğu kadar fazla haraç aldı. Doğu

18 H. Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (1997), s. 224–227; M. Humphries, *CAH*² XIV (2000), s. 533–535; P. Heather, *The Goths* (1996), s. 253–255.

Roma İmparatorluğu'na sadakatleri nedeniyle pişman birçok kişi ve topluluk olunca bunlar Gotların tarafına geri geçti.[19]

Iustinianus'un savaşları esnasında Roma ordusunun sicili aşırı derecede karışıktı. Ordu, batıdaki muharebelerin büyük kısmını, Perslere karşı yapılanların da bir kısmını kazanmıştır. Bu muharebelerin bazıları örnek niteliğinde bir disiplin ve maharetle yürütüldü. Öte yandan muharebeler nispeten nadir oluyordu ve çarpışmaların büyük kısmı da çok küçük ölçeklerdeydi. Daha da önemlisi, kendi askerlerini kontrol dahi edemeyen komutanlara dair birçok örnek yaşanmıştır. Belisarius, Callinicum yenilgisi de dahil birden fazla durumda, adamlarının şevkine karşı direnemediğini düşündüğü için daha iyi bir karar almak mümkünken muharebeye girmek zorunda kalmıştır. Afrika'da zafer kazandıktan sonra bir asker sarhoş olmuş ve yanlışlıkla kendi silah arkadaşını ok atarak öldürmüştür. Yağmalar ve diğer kötü davranışlar da her zaman önlenemiyordu. Bu durum Romalıların davasını zayıflatıyor ve yerlileri de kendilerinden soğutuyordu. Bunlar askerlerin büyük oranda geciken maaşlarının ödenmesine katkı sağlamıyordu ve birçok ayaklanmaya sebep oluyordu. İtalya seferinden önce Belisarius, burada bıraktığı birlikler arasında çıkan ciddi bir isyanla baş etmek için Afrika'ya geri çağrılmak zorunda kalmıştı. Bu ayaklanmaya katkı sağlayan en büyük etken, çoğu askerin Vandalların eski karılarıyla evlenmiş ve bunların mülklerini alıkoymaya istek duymuş olmasıydı.[20]

Iustinianus'un batıdaki savaşları, bazen disiplinleri kötü ve hatta isyan çıkarmaya meyilli kısıtlı sayıdaki askerle yapıldı. Kıdemli subaylar nadiren iyi iş birliği yapıyordu –zaman zaman bariz bir mutlak komutan atamaya istek duyulmaması da bu duruma yardımcı olmuyordu. Çoğu Romalı subay ve görevli, kişisel olarak kâr elde etmekle daha çok ilgileniyordu ve güya özgürleştirmek ve imparatorluğa geri katmak için geldikleri insanları yabancılaştırarak başarılı oluyorlardı. 540 yılında Perslerle yeniden savaş çıkması da İtalya'daki savaşın önceliğini

19 Moorhead (1994), s. 72–86 ve Evans (1996), s. 139–151, 153–154, 199; Procopius, *Wars* 7. 1. 31–33. Iustinianus'un subaylarının bazılarının vahşiliğine örnek olarak, ünlü "makas" Alexander'in kariyeri için bkz. A. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602* (1964), s. 289.

20 Ordu disiplini için bkz. Haldon (2001), s. 24–28; Goldsworthy (2003), s. 370–376. Kötü disiplin örnekleri için bkz. Procopius, *Wars* 4. 4. 3–7, 3. 23–4. 25, 14. 7–15. 49, 5. 8. 5–10, 28. 1–29. 50.

düşürmüştü. Narses çoktan geri çağrılmıştı, Belisarius da 541 yılında doğuda savaşması için gönderildi. Devam eden veba salgınları, imparatorun emrindeki insan gücünü ve bütçeyi azaltmaktan başka bir şey yapmıyordu. 544 yılında Belisarius İtalya'ya döndü ancak elinde neredeyse hiçbir kaynak yoktu. Gotların eline düşen Roma'yı geri aldı fakat 549 yılında tekrar geri çağrılmadan önce çok az şey başarabildi. Narses, İtalya'daki birliklerin komutasını üstlenmek için geri döndü. Sâsânilerle ilişkilerin gelişmesiyle daha fazla asker talep edebildi ve alabildi. 552 yılında, son Ostrogot kralı Totila'yı, Romalıların Gotlardan büyük oranda sayısal üstünlüklerinin olduğu muharebelerde yenip öldürdü. Bazı birlikler, Vizigotların elindeki İspanya'da çıkan bir iç savaşa müdahale etmeleri için gönderilmesine rağmen bu başarı gelmişti. Görünüşe göre Iustinianus bunun, krallıklardan birinin daha zayıflığından istifade etmek için bir başka fırsat olduğuna inanıyordu.[21]

Iustinianus'un Batı Akdeniz'deki savaşlarında en başından beridir güçlü bir fırsatçılık etkeni vardı. Vandalların elindeki Afrika'da, Ostrogotların elindeki İtalya'da ve en sonunda Vizigotların elindeki İspanya'da mevcut geçici iç zayıflık dönemlerin fırsata çevrilmişti. Romalıların bu seferlerde savaşmaları için gönderdiği birlikler, Persia ile mücadelede sahaya sürülenlere göre daha az olsa da batıdaki krallıkların buna kıyasla ne kadar zayıf olduğunu görmek de dikkate değerdir. Vandalların hızlı bir şekilde çöküşünde şans da büyük rol oynamıştı lakin İtalya'daki savaşın yavaş ilerleyen süreci daha çok Romalıların, Ostrogotların gücüne kıyasla daha fazla kaynak ayırmayı başaramamasıyla alâkalıydı. İspanya'daki olaylara edilen müdahale de oldukça sınırlı bir ölçekteydi ve çok kısıtlı sonuçlara sebep olmuştu. Cartagena yakınlarında, Doğu Roma'nın kontrolü altında küçük bir kıyı bölgesi oluştu. İtalya'da ise Narses, 554 yılında Frankların yaptığı bir istila saldırısını bozguna uğrattı. Eyaletlerin güneyinde bulunan Mağribi kabilelerine karşı art arda yapılan zorlu seferlerle, Afrika'da da sorunlar olmuştu. Hem İtalya hem Afrika için idareyi elde tutmaları amacıyla yeni muhafız alayı komutanları atandı. Iustinianus'un, Batı Roma'yı yeniden canlandırmak gibi bir niyeti yoktu. Bunun yerine ele geçirilen bölgeler sanki Doğu Roma'ya eklenen eyaletlermiş gibi muamele edildi.[22]

21 Evans (1996), s. 176–181; Moorhead (1994), s. 107–109; Wolfram (1997), s. 233–239; Haldon (2001), s. 37–40.

22 Haldon (2001), s. 40–44.

Yeniden fethedilen batı yakasında, uzun vadede en çok başarı getiren bölge Afrika oldu. Altıncı yüzyıl sonlarında burası, Doğu Roma'nın nispeten barışçıl ve refah içindeki bir parçasıydı. İtalya'daki edinimlerin çoğu, Iustinianus'un ölümünden on yıl sonra kaybedilmiştir. 568 yılında İtalya'yı, geçmişte imparatorluğun düşmanı kadar müttefiki olarak da sık sık beliren bir başka kabile grubu Lombardlar işgal etti. İtalya'da konuşlu Roma birlikleri zayıftı ve iş birlikleri pek kötüydü. İtalya Yarımadası'nın büyük kısmı yerle bir edildi ve Romalıların tabiriyle *dux* olarak anılan Lombard kabile şefleri tarafından yönetilen birbirinden ayrı bölgelere parçalandı. İmparatorluk, kıyı bölgelerindeki birkaç yöreyle Ravenna ve Roma gibi şehirleri elinde tutmayı başardı. Sicilya ve diğer büyük adalar da muhafaza edildi ancak Iustinianus'un Batı Akdeniz'deki saldırgan politikasının en çok değer getiren parçası bile elde edilen başarıya kıyasla aşırı derecede kısıtlıydı. Çoğu durumda merkezî hükümete çok az gelir sağlayan bölgeleri korumak da aşırı derecede pahalı bir iş olmuş ve kalıcı garnizonlar oluşturulması ihtiyacı doğurmuştur. İronik olarak, Ostrogot krallığının uzun ve masraflı bir çatışma sonucunda çöküşü ve hemen sonrasındaki Lombardiya işgali muhtemelen, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden hayatta kalan Roma kültür ve toplumunun birçok yönünü de yok etmiştir.[23]

YENİ BİR DÜNYA: IUSTINIANUS ÇAĞI VE SONRASI

Iustinianus'un imparatorluğu, Persia ile uzayan çatışmalardan diğer birçok sınırdaki savaşlardan büyük zarar aldığı kadar, en fecisi de büyük veba salgını olan doğal afetlerden de darbe almıştır. Bu savaşların bazılarını imparator kendi başına çıkarmıştır ve her durumda da elde edilen kâr ve edinimler, yapılan masraf ve verilen kayıplardan daha az olmuştur. Iustinianus'un iktidarının sonlarında imparatorluk öyle belirgin şekilde daha güçlü değildi, kaynakları ise oldukça azalmıştı. Bu yıllarda gerçekleşen hadiseler, altıncı yüzyıldaki imparatorluğun kısıtlı gücünü açık bir şekilde ortaya koydu. İmparatorluğun,

23 Bkz. Moorhead (1994), s. 109–115; Evans (1996), s. 265–266; Humphries, *CAH*² XIV (2000), s. 535–551.

batıda kaybedilen Roma topraklarını geri alabilecek ve eski birleşik imparatorluğun haşmetini yeniden yaratabilecek bir kapasitesi yoktu. Batıdaki bölgelerin nüfusunda, Doğu Romalıların gelişine büyük sempati besleyen kişiler olmuştu. Buna rağmen eyalet sakinlerinin, Doğu Romalıların varlığının kalıcı ve dolayısıyla onları desteklemenin güvenli olacağına ikna olması için genelde bir süre geçmesi gerekiyordu.

Doğu Romalı komutanların ve devlet görevlilerinin yolsuzluk yapması ve rüşvetçiliği, onlara gösterilen bu iyi niyeti hemen yok etmiştir. İmparator, temsilcilerini tam anlamıyla kontrol edemiyordu, aynı şekilde komutanları da askerlerini kontrol etmekte çoğu zaman sıkıntı yaşıyordu. Iustinianus'un rejiminin askerî başarıları çoğu şeyi, birkaç tane yetenekli komutana (en önemlileri Belisarius ve Narses) ve imparatorluğun kaynaklarına borçluydu. Romalılar zaman zaman Perslerden başka kimsenin eşit olamayacağı ölçekte büyük bir sefer için asker ve bütçe toplayabilecek güçteydiler. Constantinopolis hükümeti yeteri kadar kararlıysa ve kaynakları kullanmak istiyorsa o zaman batıdaki krallıkların hiçbiri büyük ihtimalle uzun vadede direniş gösteremezdi.[24]

İktidarının bütün sorunlarına rağmen Iustinianus tam ölçekli bir iç savaş dönemi yaşamadı. 532 yılında Constantinopolis'te, hipodromdaki önde gelen iki at yarışçısı takımını destekleyen hiziplerin başını çektiği bir isyan çıktı. Geleneksel olarak bu iki grup ezeli düşmandı fakat bir araya geldiklerinde sorun hızlı bir şekilde daha ciddi bir şeye dönüştü. Görünüşe göre bazı güçlü kişiler bunu mevcut rejimin yerini almak için bir fırsat olarak görmüş ve belki de ilk başta şiddet olaylarını desteklemiştir. Anastasius'un hayatta kalan yeğenlerinden biri imparator ilan edilmiş, âsileri bastırmak için ilk başta gösterilen çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bir hikâyeye göre Iustinianus olaylar esnasında şehirden kaçmaya hazırdı ancak "monarşi, iyi bir kefendir" diyen Theodora'nın kararlılığı onu durdurmuştur. Aslında bu söz "tiranlık, iyi bir kefendir" olduğundan bunun imparatorluk çiftini hedef alan kötü niyetli bir hikâye olması kuvvetle muhtemeldir. Her ne sebeple olursa olsun Iustinianus, savaşmaya karar verdi. Belisarius ve Narses

24 İdare ve hataları üzerine bir tartışma için bkz., Jones (1964), s. 294–296. Romalı devlet görevlilerinin ve askerlerinin müttefiklerle sürtüşmeleri örneklerinden biri Lazica'dır. Bkz. Greatrex (2005), s. 497–499.

âsilere karşı askerlerini kullandı ve insanları katletti. Kısa süre önce imparator ilan edilen kişi, muhtemelen kukla olmak istememiş olsa da katledildi.[25]

Iustinianus'un bir rakibi tarafından tahttan indirilmeye en yakın olduğu an bu olmuştu fakat diğer bütün imparatorlar gibi o da muhtemel tehditlere karşı her zaman kuşkuluydu. Şimdilik, Belisarius isyancıları katlederek imparatora sadakatini kanıtlamıştı -tıpkı, ünlü "şarapnel esintisi" olayından sonra, Yönetim Kurulu tarafından Napolyon'un terfi edilmesi gibiydi. Daha sonra ise Ostrogotlar onu batı imparatoru ilan etmeyi teklif ettiğinde Belisarius şüphe çekti. Benzer şekilde Iustinianus'un ve yenileceği düşünüldüğü zaman tahta kimin geçeceğine karar vermek için komplo kurduğuna yönelik dedikodular vardı. İmparator, sadakatine duyduğu güvenini kaybettiğinde Belisarius birden fazla kez komuta yetkisinden alınmış ve emekliye ayrılmıştır. Iustinianus'un en yetenekli ve muhtemelen en sadık komutanlarından biri olmasına rağmen böyle olmuştu. Her zamanki gibi bir Roma imparatoru, önceliğini kendi güvenliği yapmaya ve yabancılara karşı savaşlar yapmak gibi ihtiyaçları kurban etmeye meyilliydi. Theodora da kocasının en güvenilir kıdemli görevlilerinden muhafız alayı komutanı Kapadokyalı Ioannes'in azledilmesini ve rezil edilmesini sağlamıştır. İmparatoriçenin ajanları (aralarında Belisarius'un karısı Antonina da vardı) bir komplo kurarak, Ioannes'i suçu üstlenmeye ikna etmeyi başardı.[26]

İmparatorluk bürokrasisinde yolsuzluk kadar çok yer etmiş bir şey de mevkidaşlardan şüphe duymaktı. Iustinianus buna karşı savaşmak için bazı girişimlerde bulunmuş, özellikle de artık normalleşen atama ve valiliklerin parayla satılması uygulamasını önlemeye çalışmıştır. İmparatorun elinden geleni yapmasına karşın başarısı aşırı kısıtlı oldu. İmparatorluk hizmetinde kariyer yapmaya başlayan kişilerden, insanların isteklerini elde etmesi için verdiği gayri resmî hediyelerle muazzam kârlar etmesi bekleniyordu. İşler bu şekilde işliyordu

25 Moorhead (1994), s. 40–49; Evans (1996), s. 119–125, (2002), s. 40–47. Detaylar için bkz. G. Greatrex, "The *Nika* Riot: A Reappraisal", *Journal of Hellenic Studies*, 117 (1997), s. 60–86. Alıntı için bkz. Procopius, *Wars* 1. 24. 37.

26 Belisarius'a tahta çıkması teklifi için bkz. Procopius, *Wars* 6. 29. 1–20; Moorhead (1994), s. 85–86; Evans (1996), s. 150. Theodora'nın Ioannes'e komplosu için bkz. Evans (2002), s. 54–56.

ve herhangi bir kişinin hatırlayabileceği üzere çok uzun zamandır böyleydi.[27]

Iustinianus'un Roma hukukundaki kanunları bir araya toplaması ise çok daha uzun süren bir miras olmuştur. 529 yılında imparatorun hukuk uzmanları takımı *Codex Iustinianus* adında, bütün imparatorluk yasalarını toplayan ve bunların geçerli olduğunu belirten bir çalışma ortaya koydu. Bu koleksiyonda hariç tutulan yasalar otomatik olarak feshedilmiş oluyordu. Söz konusu külliyat bu şekilde, neredeyse bir yüzyıl önce II. Theodosius zamanında yürütmeye konulan da dahil bütün önceki yasa koleksiyonlarının yerine geçti. 533 yılında *Codex Iustinianus*'a, imparatorluk döneminden itibaren bütün önde gelen Romalı hukukçuların kurallarını ve fikirlerini özetleyen *Digesta* adlı eser de eklendi. Bir diğer büyük çalışma ise hukuk çalışan kişilere rehberlik yapması amacıyla oluşturulan *Institutes* oldu. Bir sonraki yıl *Codex*'in yeni bir edisyonu yayımlandı. Bütün bu eserler Latinceydi ve sonrasında, Avrupa'daki hukuk gelişiminde derin etkileri olacaktı. Iustinianus ayrıca yeni yasalar ya da resmî kararlar koymaya da devam etti. *Novellae* olarak bilinen bu hükümlerin çoğu Yunancaydı.[28]

Iustinianus'un hukuk çalışmaları içinde, bunların Hıristiyan bir imparatorun yasaları olduğu her zaman açıkça belirtilmiştir. Görünüşe göre Iustinianus, imparator olarak tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğu konseptini çok fazla ciddiye almıştır. Şüphesiz daha önceki birçok imparator da kilise içinde birlik oluşmasını teşvik etmeye çalışmışken Iustinianus, Ortodoks ilahiyatı belirleme konusunda daha doğrudan bir rol üstlenmiştir. Hâlen tartışılan konu, İsa'nın dünya üzerindeki yaşamı esnasında tek bir karma doğaya mı yoksa birbirinden ayrı fani ve tanrısal parçalara mı sahip olduğuydu. 451 gibi uzun bir süre önce Chalcedon Konsili'nden çıkan karar, birbirinden ayrı fani ve tanrısal parçalara sahip olduğu yönündeydi ve Iustinianus da bunu dayatmaya çalışıyordu. Buna ciddi itirazlar vardı ve çoğu insan Theodora'nın da bu doktrine karşı çıkanlara sempati gösterdiğini biliyordu. Iustinianus'un hem doğrudan müdahaleleri hem de tutumundaki dönemsel

27 Evans (1996), s. 44–46, 194–195; C. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire* (2004), s. 83–85, 95–104.

28 C. Humfress, "Law and Legal Practice in the Age of Justinian", Maas (ed.) (2005), s. 161–184; Moorhead (1994), s. 32–38; D. Liebs, *CAH*² XIV (2000), s. 247–252.

kararsızlıkları, çoğu kilise mensubunda şüphe oluşturdu. Elbette ki bu, ardı ardına gelen papalar arasında anlaşmazlık dönemleri oluşmasına katkı sağladı. Öte yandan Constantinopolis piskoposunun da bu denklik doktrinini kabul etmeyi hiç istememesi de bunun bir parçasıydı. Lakin imparatorun gücü sorgulanamazdı. Iustinianus, Papa ve Constantinopolis piskoposu ya da patriği de dahil herhangi bir piskoposu azletme konusunda özgür hissediyordu.[29]

Iustinianus'un döneminde, imparatorluğun temel kültürünün değiştiği ve ülkülerinin, klasik gelenekten daha çok Hıristiyanlığa borçlu olduğu açıktı. Hâlen bazı önde gelen paganlar vardı fakat seküler tarih ve şiirin birçok çeşidi gibi köklü edebiyat türleri artık ortadan kalkıyordu. Atina'daki felsefe okulları kapatılmıştı –bir grup filozof, çalışmalarına devam etme konusunda daha özgür olabilmek için Persia'ya kaçmıştır. Zaman içinde bu kişiler hayal kırıklığına uğramış ve 532 yılında İmparator Iustinianus ile Khusro arasında yapılan anlaşmanın bir parçası olarak imparatorluğa dönüş izni almıştır. Her türden kitaplar artık daha az yaygınlaşıyordu. Dildeki saflık (çoğunlukla Yunanca çünkü Doğu Roma sakinlerinin çoğu hiçbir zaman Latinceye çok fazla kıymet vermemiştir) gerçek zarifliğin ve eğitimin ibaresi olarak artık çok önemli değildi. Aynı şey Homeros'un ve diğer paganların edebiyat eserleri için de geçerliydi. [30]

Aynı zamanda, şehirlerin fizikî şekli ve toplum için merkezî önemleri de değişti. Kamu işleri, seremoniler ve ticaret için tercih edilen merkezî açık bölgeler Forum ya da Agora'ydı. Altıncı yüzyıl itibarıyla bu işlevler çok büyük ihtimalle, tezgâhlarla sıralı *cardo*da yerine getiriliyordu. Zaman içinde bu tür yollar, öyle ya da böyle kalıcı yapılarla dolmaya başladı. Bu, Orta Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde doğuda görülen *suk* gibiydi. Yerleşim yerlerinin odak merkezinde de büyük ihtimalle artık diğer yapılardan ziyade kiliseler vardı. Tiyatrolar artık çok önemli değildi, halka açık hamamların sayısı da azalıyordu. Roma tarzı

29 Iustinianus ve kilise için bkz. P. Gray, "The Legacy of Chalcedon: Christological Problems and Their Significance", Maas (ed.) (2005), s. 215–238; C. Sotinel, "Emperors and Popes in the Sixth Century: The Western View", Maas (ed.) (2005), s. 267–290; Moorhead (1994), s. 116–143; Evans (1996), s. 183–192; P. Allen *CAH* XIV (2000), s. 820–834.

30 Evans (1996), s. 65–71; C. Wildberg, "Philosophy in the Age of Justinian", Maas (ed.) (2005), s. 316–340.

hamamların o karmaşık ritüelleri ve lükslüğü artık sivil hayatın esas etkenlerinden biri değildi.[31]

Rönesans döneminde Doğu Roma İmparatorluğu için "Bizans" terimi türetildi. Bunun en büyük sebebi, Batı Avrupa'daki insanların Roma medeniyetinin gerçek veliahtları olduğunu iddia etmelerini kolaylaştırmasıydı. Doğu İmparatorluğu'nun nüfusu kendilerine Romalılar, imparatorluklarına da Roma İmparatorluğu demeyi asla bırakmadı (bazen de "Romalı" olmakla eş anlamlı olarak gördükleri şekilde kendilerine "Hıristiyanlar" diyorlardı). Iustinianus'un imparatorluğu açık bir şekilde, Augustus ve haleflerinin imparatorluğuydu lakin güç bakımından eskisinden daha zayıftı. Doğu İmparatorluğu hâlen güçlüydü fakat onun gücüne artık Sâsâniler de eşitti. Bir zamanlar dünyanın böylesine büyük bir kısmını bilinen dünyanın neredeyse tamamına hükmeden süper güç artık çok eskide kalmış bir anıydı. Iustinianus'un ölümünden sonraki yüzyıl yaşanan olaylar bu gerçekliği daha da pekiştirecekti.[32]

Iustinianus'un yerine yeğeni II. Iustinus geldi. İddiaya göre imparator, onu hayatının son saatlerinde veliahdı yapmıştı. 572 yılında Iustinus, Perslere karşı yeni bir savaş başlattı. Bu, Romalıların altıncı yüzyılda doğudaki komşularına karşı yaptığı tek büyük saldırıydı ki bu da önceki dönemlerde Perslere karşı yapılan saldırılardan çok farklıydı. Savaş çok kötü gitti, yaşı iyice ilerleyen Kral I. Khusro, Dara hisarını ele geçirdi. Görünüşe göre İmparator Iustinus, müthiş bir mental çöküntü yaşadı. Bundan hiçbir zaman kurtulamayınca da bir ona bir imparatorluk mevkidaşı atandı. Tiberius adında kıdemli ve sadık bir saray mensubu seçildi ve onun yönetimi altında Romalılar, Sâsânilere karşı mücadelede daha çok başarı kazanmaya başladı. Bu seferler esnasında, Mauricius adında bir komutan sükse yaptı. 582 yılında Tiberius öldüğünde, askerleri nezdindeki sevgisi sayesinde saraydaki kilit kişiler onu imparator yaptı. Savaş Romalılar için iyi gitmeye devam etti ki buna 590 yılında çıkan Sâsâni iç savaşı da katkı sağlamıştı.[33]

31 Bkz. K. Holum, "The Classical City in the Sixth Century: Survival and Transformation", Maas (ed.) (2005), s. 87–112; W. Liebeschuetz, *The Decline and Fall of the Classical City* (2001), s. 223–248, 284–317. Doğu Roma kültürü ve toplumu için genel olarak bkz. C. Mango, *Byzantium: The Empire of the New Rome* (1980).

32 Mango (1980), s. 1.

33 Bu dönem için genel olarak bkz. M. Whitby, *CAH*² XIV (2000), s. 86–111. Iustinus'un Sâsânilere karşı saldırganlığı için bkz. Greatrex (2005), s. 489–490.

Talih bir o tarafın, bir diğer tarafın yüzüne gülüyordu. Ayrıca Romalıları ya da Sâsânileri etkileyen iç savaşlar ve kaos ortamları da sık sık yaşanıyordu. 602 yılında, Phocas adında bir gasıp, Mauricius'a karşı isyan çıkardı, sonrasında imparator Constantinopolis'ten kaçtı ve öldürüldü. Bir yıl sonra Phocas'a meydan okuyan bir gasıp daha ortaya çıktı. Sâsâniler hemen bu zayıflıktan faydalandı ve büyük saldırılar düzenledi. Mezopotamya'nın ve Roma kontrolü altındaki Armenia'nın büyük bir kısmı sistematik olarak fethedildi. 608 yılında bir başka Roma iç savaşı çıktı. Birkaç yıl sonra Sâsâniler Suriye'yi yerle bir etti ve bir kez daha Antakya'yı ele geçirdi. Filistin bölgesi de düştü ve Persler 614 yılında Kudüs'e girdi. Romalıların kendilerine gelmesi neredeyse bir on yıl sürdü ve daha sonrasında da kaybettikleri eyaletleri yeniden almadan önce yıllar boyunca şiddetli savaşlarda çarpıştılar.[34]

Bu sırada, güneyde ne Romalıların ne de Perslerin beklediği bir şey oldu. Bir Arap ticaret şehri Mekke'den Muhammed adında bir tüccar yeni bir din ortaya çıkardı ve Arap kabilelerini birleştirdi. Öğretilerine göre yalnızca bir tane tanrı vardı –Hıristiyanların iddia ettikleri ve üzerinde tartıştıkları şekilde, açıklaması zor bir teslis yoktu. İsa'ya bir peygamber olarak büyük saygı gösteriliyordu ve Muhammed, art arda gelen peygamberlerin en büyüğüydü. 632 yılında Muhammed öldü lakin takipçileri başarı üstüne başarı kazandı. Hem Sâsâniler hem de Roma birbirleriyle yaptıkları uzun savaşların neticesinde güçlerini tüketmiş hâldeydi. İlk düşen Sâsâniler oldu ve birkaç yıl içinde de krallıkları çöktü. Ardından 636 yılında Araplar, Yermuk Nehri yakınlarında Romalılara karşı ezici bir zafer kazandı. Kısa süre sonra da Filistin'i, Suriye'yi ve çok geçmeden de Mısır'ı ele geçirdiler. Daha sonra Müslüman orduları Kuzey Afrika'yı silip süpürdü ve buradaki Roma eyaletlerini istila etti.[35]

Arapların birleşmesi ve böylesine inanılmaz fetihler yapması büyüleyici bir hikâyedir lakin burada anlatması uzun olacaktır. Yedinci yüzyılın sonları itibarıyla Doğu Roma İmparatorluğu hayatta kalacak ve on beşinci yüzyıla kadar yaşayacaktı fakat imparatorluk artık

34 Roma eyaletlerinin Sâsânilerin eline geçişi ve Romalıların geri dönüşü için bkz. Greatrex & Lieu (2002), s. 182–228.

35 Bkz. J. Moorhead, *The Roman Empire Divided 400–700* (2001), s. 194–227; F. Donner, "The Background to Islam", Maas (ed.) (2005), s. 510–533.

Iustinianus'un hükmettiğinden bile çok küçük bir parçaydı. Roma süper gücü onun çağından yüzyıllar önce ölmüştü. Arap fetihlerinin olduğu dönemde, Orta Çağ Avrupa'sı hâlen şekil alıyordu. Avrupa'daki toplum, Roma hükmünün olduğu yüzyıllardaki yaygın rahatlıktan mahrumdu. Ayrıca artık düşük okuma oranı söz konusuydu. Ticaret de imparatorluğun zirve dönemlerine göre mesafe ve nicelik bakımından çok düşüktü. Karşılaştırma yapacak olursak Müslüman dünyası, Yunan-Roma medeniyetine göre birçok açıdan çok daha ileriydi, hatta Araplar kendi fikirlerini ve zarafetlerini de ekleyecekti. Bunun bir sebebi de Arapların yaşadıkları yerin, Yunanların ve Romalıların gelişinden çok önce medeniyeti iyi bilen bölgelerde olmasıydı. Hem İslam dünyası hem de batıdaki "barbarlar" zaman içinde daha da ilerleyecek, eski fikirleri yeniden keşfedecek ya da yenilerini bulacaktı. Marcus Aurelius, dünyanın her zaman değişim içinde olduğunu anlamıştı fakat yedinci yüzyılda, bir zamanlar onun imparatorluğundaki topraklarda tanıdık çok bir şey görebilir miydi, orası şüphelidir.

SONUÇ
BASİT BİR CEVAP

"Eğer bu dediklerim, geçmişte yaşanan ve gelecekte de (insan doğası gereği) öyle ya da böyle çoğunlukla aynı şekilde gerçekleşecek olayları açık bir şekilde anlamak isteyen kişiler tarafından faydalı olarak görülürse, benim için kâfi." *Thoukydides, milattan önce beşinci yüzyılın başları.*

Beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu var olmayı bıraktı. Dönüşüm meselesinden söz eden araştırmacılar dahi bu gerçeği kabul eder. Doğu Roma İmparatorluğu ise Türkler tarafından yok edilene dek bir bin yıl daha hayatta kaldı. En güçlü döneminde bile Doğu Roma, dünyaya egemen olmak gibi bir umuda asla sahip olamadı. Altıncı yüzyıl, imparatorluğun batıdaki yitirilen eyaletleri yeniden ele geçirecek kapasitesi olmadığını gösterdi. Yedinci yüzyılda Arap fetihleri Doğu Roma'dan daha fazla toprak aldı. Doğu Roma, bilinen dünyadaki birçok güçten sadece biri olarak var olmaya devam etti. Diğer güçlerin bazıları coğrafi olarak daha büyüktü ve hem askerî hem ekonomik açıdan daha güçlüydü. Yine de kimse Roma İmparatorluğu'nun yerini almış olmaktan ya da eski boyutu ve gücüne denk olmaktan söz edemezdi.

Bunlardan hiçbiri hızlı bir şekilde gerçekleşmemiştir lakin uzun vadede değerlendirildiğinde bu gerileyiş ve (Batı İmparatorluğu için) çöküşten başka bir şey olarak görülemez. Bu uzun bir süreçti ve sebebi tek bir olaydan, kaybedilen savaştan ya da verilen karardan söz edilemez. "Neden böyle oldu?" şeklindeki basit soru hâlen gündemdedir ve en önemli sebebin iç sorunlar mı yoksa dış tehditler mi olduğu belirsizdir.

Tarihleri boyunca Romalılar her zaman, çeşitli rakiplere karşı çok sayıda savaşta savaşmıştır. Bazı ciddi yenilgiler almış olsa da her zaman yeniden güçlenmişlerdir. Bu tür yenilgilerin, imparatorluğun çöküşüne yol açacağı yönünde gibi bir mesele asla söz konusu olmamıştı. Yine de beşinci yüzyılda batıdaki imparatorluk çökmüştür, dolayısıyla Geç Roma İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı tehditler daha öncekilere göre daha mı büyüktü diye sormalıyız. Bu da iki tane temel sorumluluk ortaya çıkarır. Ya bir veya birden fazla düşman, eskiye göre çok daha güçlüydü ya da imparatorluğun aynı zamanda başa çıkamayacağı çok sayıda tehdit vardı.

Sık sık Sâsânilerin, Parthlardan ya da Romalıların daha önce yüzyıllar boyunca karşılaştığı herhangi bir düşmandan çok daha korkutucu bir düşman olduğu iddia edilir. Şüphesiz Sâsâniler, Romalılara karşı Parthlardan daha fazla zafer kazandı. Öte yandan Perslerin saldırganlık düzeyi muazzam ölçülerde değişkenlik gösteriyordu ve uzun barış dönemleri oluyordu. Bazı Pers kralları, Roma'ya karşı başarılı bir şekilde savaşılırsa elde edilecek zenginliğe ve şana ihtiyaç duyuyordu. Bu genellikle iktidarda kalabilmeleri için gerekliydi. Dönemin en büyük Roma orduları, Perslerin karşısına çıkmaları için doğuya gönderilenlerdi ve sınırdaki müstahkem mevkilerde muazzam kaynaklar vardı. Bunu söylemişken belirtmek gerekir ki, Persia'ya sadece bir sınır bölgesi kaybedilmiştir ve bu dahi gerçekten küçük bir bölgedir. Üçüncü yüzyıldan itibaren ortaya çıkışıyla Sâsânilerin ölümcül bir düşman (hatta rakip bir süper güç) olduğu fikri araştırmacıların zihinlerinde sağlam bir şekilde yer etmiştir. Bu, delillerle bağdaştırma konusunda çok zor bir inançtır ancak bu da böyle bir şey iddia edilmeye devam etmeyecek demek değildir.

Avrupa'daki kabile grupları, en nihayetinde Batı Roma'nın hâkimiyetini ele geçirdi. Bununla birlikte Iulius Caesar'ın zamanından Stilicho'nun ya da Aetius'un zamanına kadar Avrupa'daki kabile halklarının askerî etkinliğinde büyük bir değişiklik görmek zordur. Bir düzeyde çok daha büyük kabile konfederasyonları görülmüştür lakin buradaki birliğin boyutunu hiçbir zaman abartmamalıyız. Franklardan ya da Gotlardan bahsetmek uygundur ancak bunlar da birçok ayrı ve zaman zaman birbirine düşman kabilelere bölünmüştür. Eyaletlerin içinde barbar krallıkların oluşumundan önce hiçbir zaman bütün Frankların

ya da diğer herhangi bir halkın tek bir kralı olması söz konusu değildi. Attila hem kendi halkını hem de müttefik ve tabi ırkları önemli bir düzeyde bir araya getirmişti. Lakin bir kez daha belirtmek gerekirse Hun kralı, Romalılardan çok fazla toprak alamadı; esasında o bir akıncıydı ve büyük düzeyde bir haraççıydı. Geçmişte başka güçlü barbar liderleri de ortaya çıkmıştı ve tıpkı Attila gibi bunlar da güçlerini bir halefe geçirmeyi başaramadı. Hunlar korkutucu bir düşmandı lakin güçlerinin Batı Roma'nın çöküşünden önce kırıldığını ve dikkatlerini büyük oranda Doğu Roma'ya yönelttiklerini hatırlamak önemlidir.

Geç Roma İmparatorluğu'nun düşmanlarının, daha öncekilere göre çok daha korkutucu olduğunu iddia etmek için iyi bir delil yoktur. Bu, Roma İmparatorluğu'nun üçüncü yüzyılda yeni ve daha tehlikeli tehditlere, en önemlisi de Sâsâni "süper gücüne" uyum sağlaması gerektiğini iddia etmeyi de zorlaştırır. Peki bu, sorunun her bir tehdidin ölçeğinden ziyade miktarının fazla olduğu anlamına mı geliyor? Hiç şüphesiz, Principatus döneminin ilk yüzyıllarına nazaran üçüncü ve sonraki yüzyıllarda çok daha büyük savaşlar yaşanmış gibi görünüyor. Özellikle de barbar gruplarının Avrupa'da yaptığı akınlar kaynaklarımızda daha çok öne çıkar. Genelde küçük ölçeklerdeki bu tür yağma saldırıları yeni değildi. Geçmişte de sınırdaki savunma hatlarının zayıfladığı düşünüldüğü an bu saldırıların ölçeği ve sıklığı her zaman artıyordu. Bir savunmasızlık izlenimi, saldırı gerçekleşmesini teşvik ediyordu ki bu da akın ve istila saldırılarının, barbar sayılarının ve gücünün artmasının mı yoksa Roma zayıflığının mı bir sonucu olduğuna karar kılmayı zorlaştırır. Persler de dahil Roma'nın bütün düşmanlarının, imparatorlukta sık sık ortaya çıkan iç huzursuzluklar ve iç savaşlardan istifade ettiği açıktır.

Roma'nın zayıflamasında başka sebepler de olabilir ve bunları değerlendirmemiz gerekir. Ne yazık ki, uzun vadeli sorunlara dair çoğu teori için elimizde, bunları doğrulayacak ya da çürütecek temel bilgiler bulunmamaktadır. Herhangi bir dönem için imparatorluğun nüfusuna dair iyi rakamlar yoktur, dolayısıyla bunun uzun vadeli bir gerileyiş olduğunu kesin bir şekilde söyleyemeyiz. Benzer şekilde ekonomi konusunu da herhangi bir yeteri istatistik olmadan çalışmak durumundayız. Ticaret ve refah düzeyinin, ikinci yüzyıldan sonra düşmeye başlamış ve bir daha asla Erken Principatus dönemindeki düzeye ulaşmamış olması

çok büyük bir ihtimaldir. Bununla birlikte kaynaklarımız bu tür eğilimlere en iyi ihtimalle sadece imada bulunur ve bazı araştırmacılar, geçmişe dair bu tür anlık bakışları radikal olarak farklı şekilde yorumlayacaktır. Aynı şey vergi yükünün artık çok bunaltıcı olduğu ve zaten zengin toprak sahipleri tarafından ağır bir baskıya uğrayan fakirler üzerine orantısız bir şekilde bindiği Geç Roma dünyasının geleneksel tablosu için de geçerlidir. Bu dönemde topraklar artık işlenmiyordu ve kırsal nüfus da sadece serflerin olduğu kitleye kadar düşmüştü. Bunların hiçbiri mantıksız değildir fakat aynı şey diğer modeller için de geçerlidir ve bunlardan herhangi birini kanıtlamak imkânsızdır. Bu konular üzerinde güvenle konuşmadan önce bize çok daha fazla veri (bunların büyük kısmı eğer mümkünse arkeolojik kaynaklar olmalı) gerekir. Aynı şey iklim değişikliği ve diğer genel sorunlar hakkındaki iddialar için de geçerlidir.

Araştırmacıların ilgileri kadar, elimizdeki delil türleri de Geç Antik Çağ üzerine yapılan çokça çalışmanın ekonomi ve toplum, hukuk ve hükümet, entelektüel hayat, kültür ve dine odaklandığı anlamına geliyor. Yapılan çalışmalar genelde geniş temalar üzerine odaklanmaya meyillidir ve bu da kaçınılmaz olarak, değişimden ziyade devamlılığı vurgular. Karşılaştırma yapılacak olursa, geleneksel anlatım tarihi çok sık bir şekilde göz ardı edilmiştir ve çoğu araştırmacının bu dönemin mental görünümüne sadece küçük katkılarda bulunmuştur. Bu konuda istisnalar olmakla birlikte sınır ilişkileri ve yabancı savaşlar konuları, üslup bakımından çok daha gelenekseldir çünkü bu noktada bir anlatım ya da kronolojik bir etken bariz şekilde vazgeçilmezdir. Aynı zamanda, iç savaşlar ve iç çatışmalar da böylesi detaylı ve uyumlu bir şekilde incelenmemiştir. Bu, tuhaf bir husustur zira söz konusu olgular, imparatorluğun iç sorunlarının (ki bu konuda çokça kaynağımız var) önemli bir yönüdür.

217 yılından, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadarki süre içinde, iç savaşın çıkmadığı on yıllık çok az dönem olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. Bu çatışmaların bazıları oldukça kısaydı, bazıları da küçük bir bölgeyle sınırlıydı -gasıplar imparator ilan ediliyor, ardından bastırılıyor, ya da sadece birkaç haftalık bir yönetimden sonra kendi adamları tarafından kabul edilmiyor ve öldürülüyordu. İmparatorluk tahtı için yapılan mücadeleler bazen ciddi savaşlarla

çözülüyordu. Öte yandan bazı çatışmalar oldukça büyük ölçekliydi ve yıllar boyunca sürüyordu. Constantinus'u, bütün imparatorluğu kendi yönetiminde birleştiren bir büyük imparator olarak hatırlamak kolaydır lakin iktidarının yarısı boyunca iç savaşlarda mücadele eden ya da bunlar için hazırlık yapan bir gasıp olduğunu unutmamalıyız.

İç savaşlar ve imparatorluk tahtı için yapılan mücadeleler yaygın olgulardı. Septimius Severus'tan itibaren her yetişkin imparator, hayatları boyunca en azından bir tane bu tür mücadeleye tanık olmuştur. Gasıplar hiçbir zaman imparatorluğu yok etmek ya da değiştirmek istemedi. Bunlar ideolojik savaşlar değildi, sadece siyasi güç için verilen mücadelelerdi. Bu savaşları kaybeden küçük bir azınlığın hayatları bağışlanmış, diğer taraftan sadece küçük bir kesime kamu kariyerine devam etmeleri izni verilmiştir. Vakaların büyük çoğunluğu için bu tür çatışmalar nihai olarak rakiplerden birinin ölümüyle sonuçlanıyordu. Bir imparatorun karşı karşıya kaldığı en doğrudan ve kişisel tehdit tahtı gasp etmek isteyen kişilerdi ve bunlara genelde bu doğrultuda muamele gösteriliyordu. Bir imparatorun, Romalı bir rakibiyle ilgilenmek için yabancı bir düşmana karşı yapılan savaşı bırakması normaldi.

Gasıplar tek başlarına hareket etmiyordu. Destekçilere ihtiyaçları vardı. Bunlardan en önemlileri, eğer isyan başarılı olursa terfi ve para gibi ödüller bekliyordu. Eğer bir gasıp bastırılırsa, o zaman destekçilerinin çoğu muhtemelen onunla ceza çekiyordu. Verilen cezalar genelde bu kişilerin ailelerine, özellikle de herhangi bir devlet görevi yapanlara ya da zenginlikleri yüzünden muhbirler için çekici hedefler olan kişilere kadar sıçrıyordu. Bu şekilde, belli bir bölgedeki bir isyan bile, bununla herhangi bir bağlantısı olmayan, uzak eyaletlerde yaşayan insanların hayatlarını kaybetmesine, hapse girmesine ya da hayatlarının yerle bir olmasına sebep olabiliyordu. Bu, güçlü kişilerin, akrabaları ve dostları için çıkar elde etmek amacıyla büyük çaba sarf ettiği, himayenin merkezde olduğu bir dünyaydı. Böylesi bir iltimas ve minnettarlık ağı, iç savaşlara müdahil herkes için çok tehlikeli olabilirdi.

Başarılı olabilmek için bütün gasıplar askerî desteğe ihtiyaç duyardı. Augustus'tan itibaren imparatorlar, kutsal yeminler ettirmek ve sık sık bahşiş dağıtmak suretiyle askerlerini kendilerine sadık tutmaya çalışmıştır. Bütüne bakıldığında, imparator kendilerini ciddi anlamda yabancılaştırmamışsa ordudaki askerler, köklü bir hanedana karşı sadık

kalıyordu. Çok az gasıp böylesi bir sadakate güvenebilmiştir. Bazı iç savaşlarda verilen kayıplar çok fazlaydı zira ordu, kendisine karşı savaşarak gücünü boşa harcıyordu. Bir iç savaşta savaşan askerler aynı anda sınırlarda operasyon yapamazdı. Defalarca, ordunun en önemli birimleri sınırlardan çekilmiş, sınır ötesindeki Roma askerî egemenliği azalmış ya da tamamen parçalanmıştır. Art arda gelen iç savaşlar, ordunun idari ve lojistik yapılarını, talim tarzlarını, celp dönemlerini ve disiplinini bozmuştur. Ayrıca sadakat kazanmak için ne zaman orduya serbesti tanınsa ordu zarar görmüştür. Sıradan askerler genellikle başarısız bir isyandan sonra kazananlara katılmak için taraf değiştirmeyi umabilirdi. Bu, kıdemli subaylar için çok basit değildi.

Her iç savaş, imparatorluk için çok şeye mâl olmuştur. Kazanan tarafın elde ettiği herhangi bir şey kaçınılmaz olarak, diğer Romalılardan alınan bir şeydi ve fazlaca uzayan bir iç savaş muhtemelen, çarpışmaların olduğu eyaletlerde genel bir yıkıma sebep olurdu. Neredeyse iç savaşın fiziksel bedeli kadar önemli bir diğer şeyse, imparatorun tutum ve tavırları üzerindeki etkisiydi. Hayatta kalmak, her imparatorun ilk hedefi hâlini almış, bütün kararlarını ve imparatorluğun bizatihi yapısını şekillendirmiştir. Kendilerini korumak için imparatorlar kademeli bir şekilde imparatorluğu yeniden şekillendirmiş ve yeteri kadar ironik bir şekilde, kendilerini çok daha saldırıya açık hâle getirmiştir.

En büyük değişim, üçüncü yüzyılda senatör sınıfının ötekileştirilmesi ve bunlarla birlikte, Roma şehrinin, imparatorluğun manevi başkentinden farklı bir şeye dönüştürülmesiydi. Senatörler (en önemlisi de az sayıda seçkin senatörler ve kendilerine önemli eyalet görevleri verilenler) imparatorluk gücü için uzun bir süre boyunca tek muhtemel rakipti. İlk başta büyük askerî eyaletler, hiç kimsenin çok büyük bir orduya komuta edememesi için bölünmüştü. Üçüncü yüzyılın sonu itibarıyla senatörler artık neredeyse hiçbir askerî göreve gelmez oldu. Ayrıca artık imparator da olamıyorlardı.

İmparatorlar artık, imparatorluk nüfusunun geniş bir bölümünden geliyordu. Tahtta hak iddia etmek için imparatorluk ailesiyle herhangi bir bağ (bir imparatorun gayrimeşru çocuğu olmak gibi suni bir iddia bile) yeterliydi. Geçmişte, Roma'nın imparatorları sadece, az sayıda senatöre karşı temkinli olmalıydı. Bunlar, şahsen tanıdıkları ve kariyerlerine bakılırsa birçok yılı Roma içinde ve çevresinde geçirmiş kişilerdi.

Fakat geç dönemler için neredeyse herhangi bir kişi tahta rakip olabilirdi. Bunlar siyasi bağlantılara ya da aile itibarına gerek duymuyordu, tek gereksinimleri kendilerini destekleyecek askerleri ikna etme maharetiydi. Çoğu imparator atlı sınıfı mensubuydu ve neredeyse hepsi subaydı ya da imparatorluk görevlisiydi.

Daha küçük eyaletler oluşması yönündeki eğilim devam etti. Ek olarak, askerî ve sivil güç de birbirinden ayrıldı. Bu, bir imparatoru kendisine meydan okuyanlara korumaya yardım etti fakat işlerin halledilmesini çok daha zor hâle getirdi. Özellikle de sınırlardaki ciddi bir sorunla baş etmek için yeteri kadar büyük bir ordu toplamak ve ikmalini sağlamak çok zordu. Bir Roma imparatorunun bakış açısından bakılacak olursa bu aslında rahatlatıcı bir şeydi zira aynı ordu kendisine bir rakibi tarafından kolayca düşman edilebilirdi. Zaman zaman bir komutan bir sorunla ilgilensin diye olağanüstü komuta yetkileri oluşturulmuştur fakat imparatorlar böylesi bir gücü potansiyel bir rakibe verme konusunda temkinli olmalıydı. Çoğunlukla, imparatorlar seferlere bizzat gitmeyi ve komuta yetkisini bizzat kullanmayı tercih ediyordu. Üçüncü yüzyılın ortalarından itibaren Roma imparatorları, zamanlarının büyük kısmını bir zamanlar bir imparatorluk kumandanının yaptığı görevleri yerine getirerek geçirmeye başladı. Yine söylemek gerekirse, artan sorunların ölçeği değil, imparatorluğun bu sorunlarla başa çıkmak için kaynaklarını kullanma yeteneği olduğunu vurgulamak gerekir.

Bir imparator aynı anda her yerde olamazdı. Eğer uzak bir yerdeki sorunla ilgilenmek için yeteri kadar gücü diğer herkese güvenmek istemiyorsa, o zaman bu sorunla hiç ilgilenilmeyecek demekti. Birçok kez merkezî hükümet tarafından önemsenmeme duygusu bir bölgenin isyan çıkarmasına ve kendi imparatorunu ilan etmesine yol açmıştır. Çözümlerden biri, birden fazla imparatorun olmasıydı. Tetrarşi sistemi genellikle övülür fakat bu sistemin başarısı her zaman sınırlıydı ve hiç kimse Diocletianus'un egemenliğini uzun bir süre boyunca tekrarlayabilecek güçte olmadı. Bir bakımdan, birden fazla imparatorun mevcut olabileceğinin kabul edilmesi, tahtı gasp etmek isteyenlere mutlak güce kademeli olarak ilerleme olanağı tanıyordu. Birbirinden ayrı askerî ve sivil hiyerarşilerin imparatorluğun farklı bölgelerinde gelişmesiyle bu durum bölgeselliği de teşvik ediyordu. Doğal olarak her grup kendi

hedeflerine ve sorunlarına öncelik vermeye meyilliydi ve genellikle imparatorluğun diğer kısımlarına yardımcı olma konusunda gönülsüzdü.

İmparatorlar, etrafları saray ve aile mensupları, bürokratlar ve muhafızlar tarafından çevrili hâlde seyahat ediyordu. Üçüncü yüzyılda bunun ölçeği muazzam oranda arttı. Her imparator, doğrudan kontrolleri altında büyük askerî güçler olsun istiyordu. Sahra orduları, stratejik bir rol oynamaya niyetlendiyse o zaman bunlar, Romalı rakiplere karşı koruma sağlayacak ilk ve en önemli birlikler oluyordu. İmparatorlar etraflarını daha fazla hizmetkâr ve şahsi muhafızla donatmaya, saray seremonilerini de gittikçe daha süslü hâle getirmeye başladı. Bir açıdan bu, genellikle mutlak gücü kısa süre önce nispeten vahşet uygulayarak elde eden kişilerin iktidarını onurlandırmak ve güvenli hâle getirmek içindi. Ayrıca imparatorun şahsının korunması da amaçlanıyordu. Dördüncü yüzyılda, üçüncü yüzyıla nazaran suikast olayları daha azdı. Aynı zamanda bütün bu olaylar imparatorun kendisini izole etmesine sebep oluyordu. Bu durum imparatorun, artık imparatorluk idarecileri olarak çalışan ve sayıları muazzam oranda artan bürokratlar bir yana, kıdemli görevlileri ve komutanlarını dahi şahsen tanımasını zorlaştırıyordu. Eyaletlerde imparatorluk otoritesini temsil eden kişilerin etkinlikleri üzerinde kontrol sağlamak inanılmaz oranda kısıtlanmıştı.

Bütün imparatorlar, tahtın gasp girişimi olur mu korkusuyla yaşıyordu. Bu, imparatorların ve hatta yönetiminde hizmet eden bütün devlet görevlilerinin de tutumlarını şekillendiriyordu. İmparatorluk hizmetinde kariyer yapmak, yasal ayrıcalıklar ve hem maaş hem de daha fazla olacak şekilde rüşvet ve hizmet ödemeleriyle toplanan zenginlik ihtimali tanıyordu. En başarılılar çok üst mertebelere geliyordu. Bu ise hamilik ve nüfuz da sağlıyordu. Küçük bir azınlık, imparatorluk mertebesine dahi yükselebiliyordu. Lakin avantajlarla birlikte ciddi riskler de geliyordu. Bir kişi, imparatora komplo hazırladığı yönünde şüphe çekerse, muhtemelen şiddetli bir şekilde cezalandırılırdı. Aynı şey başarısızlığa uğrayan bir gasıpla ya da destekçileriyle bağlantılı kişiler için de geçerliydi. Kişinin kariyerinin şahsi tavsiyelerle ilerlediği bir sistemde bu tür hamilik ağları kaçınılmaz olarak birçok kişiyi tehlikeye sokuyordu. Kişinin hayatta kalması ve başarılı olması, çoğu devlet görevlisi için en öncelikli hedefti.

Geç Roma İmparatorluğu'ndaki imparatorluk bürokrasisi, birinci ve ikinci yüzyıldakine göre çok daha büyüktü. Ordu belki daha

büyüktü, belki de değildi fakat şüphesiz daha fazla küçük ve bağımsız birimden oluşuyordu. Tek başına boyut, bu kurumlardan herhangi birinin daha etkili olduğu anlamına gelmez. Artık rahat bir şekilde denetlenebilecek çok daha fazla idareci vardı. Bunun en büyük sebebi de hem bölünen hem de yapısı gereği karmaşık bir bürokrasi oluşturmalarıydı. İmparatorluk idaresi hem kendisini hem de orduyu desteklemek için bütçe ve kaynak oluşturuyordu. Sikkelerin ayarını düşürmek gibi kısa vadeli tedbirler, zaman zaman tedarik ağının yeterli olmadığına işaret eder. Öte yandan bütüne bakıldığında üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda sistem en azından gereken asgari düzeyde işliyor gibi görünüyordu. Sistemde verimsizlik ve yolsuzluk için hâlen yeteri kadar boşluk vardı ve bu tür sarfiyatlar muazzam ölçekte olabiliyordu. Bürokrasideki çoğu kişi işlerini, sistemin işlemesini sürdürecek ve hırsızlıklarını gizleyecek kadar yeterince iyi yapıyordu. Bazıları ise belki de gerçekten hem dürüst hem de yetenekliydi.[1]

İç savaşların en yaygın olduğu dönem üçüncü yüzyıldı fakat bundan sonra da sık sık meydana gelmeye devam ettiler. Devlet, imparatorları içerideki rakiplerinden korumayı hedefleyen şekilde gelişmeyi sürdürdü ancak tekil olarak başaramadı. Principatus sisteminin oluşumundan bu yana bütün imparatorlar için en önemli mesele her zaman hayatta kalmaktı. Augustus, bir dizi iç savaştan geçerek iktidara gelmişti. Suikast komploları ve açık isyanlar, en başından beri her Roma imparatorunun karşı karşıya kaldığı tehditlerdi. Augustus bir hükümdardı lakin gücünün dikkatli bir şekilde gizlendiği bir sistem yaratmıştı. Resmî olarak bir kral olmadığından, tahta kimin geçeceğini ayarlayan açık bir kurum yoktu. Bazıları bunu Principatus sisteminin ölümcül bir kusuru olarak görür. Diğerleri ise daha da öteye giderek Augustus'un sistemini, imparatorluğun üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda geçirdiği düzenlemeleri engelleyen geleneğin saygı gösterdiği bir "mil taşı" olarak görür.[2]

Bu, Principatus sistemi ile Geç Roma İmparatorluğu arasındaki sarsıcı farklılığı açıklayamaz. 68 yılında Nero'nun ölümünden sonra bir yıl boyunca iç savaş oldu. Bir diğer iç savaş da 193 yılında imparator

1 Bu temanın tam olarak irdelenmesi için bkz. R. MacMullen, *Corruption and Decline of Rome* (1988).

2 J. Drinkwater, "The Principate - Lifebelt or Millstone Around the Neck of Empire?", O. Hekster, G. Kleijn & D. Slootjes (ed.), *Crises and the Roman Empire* (2007), s. 67–74.

Pertinax'ın öldürülmesinden sonra yaşandı. Claudius, Domitianus ve Marcus Aurelius'un her birine isyan çıkaran bir vali meydan okumuş, bu isyanların hepsi de hızlı bir şekilde çökmüştür. Suikast komploları ve Roma'daki kalkışmalar biraz daha yaygındı lakin bazıları belki de gergin durumdaki imparatorların hayali ya da onların acımasız astlarının tertibiydi. Erken Principatus dönemi, iç savaş tehdidi gerçeğinden tamamen uzak değildi fakat iki yüzyıldan uzun bir süre boyunca iç savaşlar nadiren yaşanmıştır. Bu, Cumhuriyet sisteminin son elli yılı için de büyük bir tezattır. Augustus'un yarattığı sistemin böylesine ciddi kusurları olsaydı, o zaman bunu açıklayabilecek tek şey büyük bir şans olurdu. Gibbon'ın deyimiyle, "Roma İmparatorluğu neden yok edildi diye araştırmak" yerine "bu kadar uzun süre hayatta kalışına şaşırabiliriz."

Çoğu zaman bozulmayan bir barış ortamının olduğu, hele hele ardından iç savaşların çok sık yaşandığı uzun bir dönemin geldiği iki yüzyıllık süreyi sadece bir şans eseri olarak görmek, güvenilirliği sündürmek demektir. Her bir iç çatışmanın imparatorluk otoritesini ve devlet kurumlarını zayıflattığı, dolayısıyla gelecekte tahtı gasp ve isyan girişimlerinin olmasını daha muhtemel kıldığı bir gerçektir. Ancak bir kez daha belirtmek gerekirse, böyle bir döngünün daha önceden yaşanmamış olması sadece şans eseri olamaz. Üçüncü yüzyılda imparatorluk, Augustus'un çok dikkatli bir şekilde inşa ettiği o Cumhuriyetçi dış görünüşü çok büyük oranda kaybetti. Augustus ve halefleri, senato vasıtasıyla hüküm sürmüştü. Aslında bu meclis, gerçek bir siyasi bağımsızlığa sahip değildi fakat akıl mantık sahibi imparatorlar bu meclisin itibarına saygı göstermeyi önemsemiştir. Daha da önemlisi, senatörleri neredeyse bütün önemli görevlerde kullanmış, imparatorluğu onlar vasıtasıyla etkin şekilde yönetmişlerdir.

Günümüzde, modern anlamda amatör kişilerden müteşekkil aristokrat elit sınıfa dayalı bir sistemi övmek tuhaf görünebilir. Lakin Roma için bakacak olursak bu sistemin birçok avantajı vardı. Kıdemli askerler ve idareciler yönetilebilir bir durumdaydı –bir imparator bütün bu kişileri ve ailelerini tanıyabilirdi. Sadece küçük bir azınlık potansiyel rakipti ve bunlar da yakından izlenebilirdi. Kamu hayatı, konumu belli Roma'ya odaklanmaya devam ediyor, aristokrasi algısının farkında olunmasını kolaylaştırıyordu. Birinci ve ikinci yüzyıllarda imparatorlar, büyük orduları ve eyaletleri kontrol etmek için seçme

senatörlere güvenebilirdi. Birden fazla eyaleti kontrol edecek bir komutan atamak nadiren (genelde Parthlarla büyük çatışmalar olduğu zamanlar) gerekli oluyordu ve bu da otomatik olarak bir tahtı gasp girişimine yol açmıyordu. Birinci ve ikinci yüzyıllarda imparatorlar, askerî seferlere bir temsilci gönderebiliyor, bunu bizzat sevk ve idare etmek zorunda hissetmiyordu. Roma, imparatorluğun merkeziydi ve bu sadece manevi bir algı değildi. Erken dönemin senatör sınıfından gelen komutanları idealize etmeye gerek yoktur. Bunların bazıları yetersiz kişilerdi, çok azı güvenilmezdi ve muhtemelen çoğu da öyle ya da böyle yolsuzluk yapan kişilerdi. Bütün bu açılardan, en azından Geç Roma İmparatorluğu'ndaki kıdemli görevlilerden daha kötü değillermiş gibi görünüyor. Siyasi açıdan, imparator için küçük bir senatör sınıfını kontrol etmek daha kolaydı. Senatoya güvenmek bir Cumhuriyetçi geleneğiydi ve çok da mantıklıydı.

Antik devletlerin hükümetlerinin emelleri sınırlıydı ve sağlık, eğitim ya da piyasa, endüstri ve tarım gibi günlük, detaylı düzenlemelerle ilgilenmiyorlardı. Bütün boyutu ve ileri düzeyi için Roma İmparatorluğu tamamen farklıydı. Devletin, birçok alanda kullanmak üzere bir bütçesi ve diğer kaynakları vardı. En büyük masrafı ordu yapıyordu fakat birçok yapının, bazı limanların ve muazzam bir yol ağının bakım ücretleriyle, Roma ve daha sonra da Constantinopolis nüfusuna sübvanse edilmiş ya da ücretsiz olarak dağıtılan gıdanın da bir masrafı vardı. İmparatorluğun bu görevlerinden hiçbiri, üçüncü ya da dördüncü yüzyıllarda bitmedi. Lakin bu, söz konusu şeylerin o dönemlerde iyi işlediği anlamına gelmiyor.

Roma İmparatorluğu hızlı bir şekilde çökmedi fakat bunu kurumlarının esasında sağlam olduğuna kanıt olarak kullanmak son derece yanıltıcıdır. İmparatorluk devasaydı ve karşısında ciddi bir rakip yoktu. En güçlü komşusu Persia'ydı ancak hiçbir zaman bir Pers ordusu, Tiber Nehri'ne ulaşmamıştır. Roma muazzamdı, nüfusu çok fazlaydı ve zengindi. Nüfus ve ekonominin düşüşte olduğu dönemde bile bu hâlen geçerliydi. Dört mevsimlik yolların olduğu bir nakliye sistemine, nehir, kanal ve denizler vasıtasıyla, son birkaç yüzyıla kadar Avrupa'da eşi benzeri görülmeyen ölçekte yoğun ve aktif ticaret yollarına sahipti. İmparatorların, uzak eyaletlerde iradelerinin hissedilmesini sağlamakta çektikleri zorlukları görebilsek de bunu yapabilme kapasiteleri, diğer

herhangi bir halkın liderlerinden çok daha büyüktü. Roma ordusu büyük, ileri düzeyde, kalıcı ve profesyonel bir birlikti ve muazzam bir lojistik sisteminin desteğini alıyordu. Tıpkı imparatorluk gibi ordu da bilinen dünyada varlığını sürdüren herhangi bir şeyden farklıydı. Romalılar, bütün rakiplerine karşı birçok büyük avantaja sahip olmuşlardır. Bu rakiplerin hiçbirinin, imparatorluğu üçüncü ya da dördüncü yüzyıllarda devirme gücü yoktu. İmparatorluk çok büyüktü ve başarılı olmak için en yüksek etkinlik düzeyinde işlemesi gerekmiyordu. Muazzam derecede büyük kaynaklara, teknolojik ve diğer avantajlara sahipti. Ayrıca bazı askerî ve sivil görevlilerin görevlerini en azından ortalama düzeyde iyi yapması gibi bir ihtimal de vardı. Bu, Romalıların uzun vadede muhtemelen üstün geleceği anlamına geliyordu. Hiçbir düşmanı Romalılara karşı kısıtlı bir yenilgiden fazlasını kazanamamıştır.

Bunların hiçbiri, sık sık yaşanan iç savaşların bedelinin hissedilmediği anlamına gelmez. Birinci ve ikinci yüzyıllarda imparatorların çoğunun esas hedefinin, imparatorluğun beka ve refahı olduğunu iddia etmek zor değildir. Elbette ki bunların amaçlarından biri hayatta kalmaktı fakat bu, daha sonraki dönemlerde talıta çıkan imparatorların en büyük önceliği olmuştur. Bu, daha sonraki çağlarda imparatorların daha bencil olduğunu değil, artık hiçbir zaman eskisi gibi güvende olmadıklarını söylemektir. Çoğunun en büyük emeli belki de iyi hüküm sürmekti ancak imparatorluk hükümetinin en öncelikli ve en büyük görevi, imparatoru iktidarda tutmak (alt düzeylerde de bürokratların ve devlet görevlilerinin bireysel avantaj kazanmasını sağlamak) olmuştu.

Geç Roma İmparatorluğu, etkin bir hükümet olması için değil, imparatoru iktidarda tutmak ve idarecilerden fayda sağlamak için tasarlanmıştı. İdarecilerin büyük kısmı, teorik anlamda yerine getirmeleri beklenen rolde belki de hiçbir zaman bulunmak zorunda kalmadan, dönemin standartlarına göre oldukça başarılı kariyerlere sahip oldu. İmparatorluğun büyük boyutu, hızlı bir çöküş veya felaket olmasını engellemiştir. Zayıflıkları öyle çok ortada değildi fakat bu da tıpkı Afrika eyaletlerinin Vandallara kaybedilmesi gibi çöküşün aniden, dramatik aşamalar hâlinde gerçekleşebileceği anlamına geliyordu. İmparatorluk kurumları kademeli bir şekilde çürüdü ve herhangi bir krizle mücadele edemeyecek hâle geldi ancak yine de ciddi bir rakibi yoktu. Kaybedilen savaşlar zarar vericiydi fakat bu zararlar imparatorluk için ölümcül

değildi. Örneğin, 376–382 yılları arasında Romalılar, savaşı Gotlara karşı kaybedemezdi ancak yine de kazanabilmek için çok zorluk çektiler. Perslere karşı alınan yenilgiler bile imparatorluğu büyük ya da çok gerekli kaynaklardan mahrum bırakmamıştır.

Roma İmparatorluğu çok uzun süre boyunca hayatta kaldı. Saldırganlarının, imparatorluğun zayıflıklarını keşfetmesiyle bazı kısımlarında birbiri ardına darbeler aldı. Ancak zaman zaman imparatorluk hâlen korkutucu bir güçtü ve öyle hemen çökmüyordu. Geç Roma İmparatorluğu'nu belki de vücudu ilgisizlikten ve sağlıksız bir hayat tarzından ötürü zayıflayan emekli bir atlet gibi düşünmeliyiz. Bazen kaslar iyi işliyordu ve eski maharet ve antrenmanların anısı hâlen tazeydi. Yine de ilgisizlik devam ettikçe beden, hastalığa direnme ya da alınan yaralardan iyileşme konusunda daha güçsüz olur. Yıllar içinde kişi daha da zayıflar, en sonunda da bir hastalığa kolayca yenilebilir. Roma İmparatorluğu'nun kaderi, uzun bir gerileyişti. En sonunda imparatorluk, barbar istilacılar tarafından "öldürülmüş" olabilir fakat bu saldırılar, uzun süren bir çürümeyle savunmasız hâle gelen bir beden üzerine yapılmıştı.

SON SÖZ
ÇIKARILACAK BASİT BİR DERS

Victoria döneminde Britanya, imparatorluğunu Roma İmparatorluğu ile kıyaslamaya düşkündü ve kendi topraklarının önemli ölçüde daha büyük olduğundan emindi. Şimdilerde, kıyaslamalar genellikle Amerika için yapılıyor. Çin ve Hindistan gibi ülkeler, kendilerine ait çok eski ve uygar bir geçmişe sahip, ayrıca Roma'nın, tarihin büyük bir imparatorluğu olarak görüldüğü Batı ideolojisiyle pek de ilgili değiller. Yirmi birinci yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri, Kraliçe Victoria'nın imparatorluğuyla aynı değil, ayrıca bu ikisi de Roma'ya benzer değildir. Dünya, muazzam derecede değişti. Bugün yeryüzüne (ya da uzaydan çekilen bir fotoğrafa) baktığımızda Roma İmparatorluğu'nun en iyi olduğu dönemdeki toprakları öyle çok da büyük görünmüyor. Roma dünyasında sadece üç tane kıta vardı ve hem Afrika hem de Asya'nın boyutları muazzam derecede küçük görülüyordu. Teknoloji ilkeldi, buluş ve değişimlerin hızı bize göründüğü kadarıyla da inanılmaz derecede yavaştı. Bu, köleliğin kabul edildiği ve normal görüldüğü, hayvanların ve insanların eğlence için öldürüldüğü, askerî şanın da insanların en büyük başarısı olarak kutlandığı bir dünyaydı. Bugün biz, nüfusu Antik dünya bir yana, Victoria döneminin nüfusunu bile gölgede bırakan bir dünyada yaşıyoruz. Aynı zamanda artık seyahat çok daha hızlı ve dünyanın bir yanından öbür yanına iletişim neredeyse anında gerçekleştirilebiliyor.

Roma'ya daha yakından bakarsanız, ABD bir yana, herhangi bir modern devlete göre ne kadar çok farklı olduğunu daha iyi görürsünüz. Aslında bu farklılıklara minnettar olmamız gerekiyor zira Roma İmparatorluğu'nda, komşularında çok daha kötüsü olsa da ve belki de

onlara göre çok daha iyisi olsa da vahşi ve nahoş birçok şey vardı. Bu kitabı yazarken, Amerika'daki Cumhuriyetçi ve Demokratik partiler, başkan seçimini yapıyor. Bu kitap yayımlanmadan önce bu süreç tamamlanmış ve Beyaz Saray'da birisi başkan olarak seçilip göreve başlamış olacak. Bunun kim olacağını henüz bilmiyoruz fakat en azından, seçimi kazanmayan adayın Birleşik Devletlerin silahlı kuvvetlerini toplayıp ülkeyi iç savaşa sürüklemeyeceğinden emin olabiliyoruz.

Kültürel ve kurumsal farklılıklardan başka, Roma ile modern Amerika'nın durumunda çok sayıda derin zıtlıklar listelemek kolaydır. Roma esasında bir süper güçtü fakat ciddi bir rakibinin olmadığı bir dünyada bulunuyordu. Persia güçlü ve ileri düzeyde bir krallıktı lakin Roma'nın dengi olarak görülmesi ancak Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden (ve gerçek anlamda Batı'nın çöküşünden) sonra olmuştur. ABD ise modern dünyadaki tek süper güçtür fakat tanınan iki yüzden az ülkenin arasında birçok başka güç de vardır. Bu diğer güçlerin hiçbiri Amerika'nın dengi değildir lakin bunlar da göz ardı edilemez. Bazı Asyalı ülkelerin ekonomik ve askerî güçleri açık bir şekilde büyümektedir ve Hindistan gibi ülkeler zaman içinde dünya ilişkilerinde çok daha fazla etkiye sahip olacaktır. Çin de gerçek bir süper güç olabilir. Bugün gittikçe fazla sayıda ülke nükleer silahlara sahiptir ve Antik dünyadaki en büyük savaştan çok daha büyük bir ölçekte yıkıma yol açabilecek kapasitededir. ABD egemenliğine yönelik okunan meydanlar, Roma İmparatorluğu'nun hiç görmediği düzeydedir. Aynı zamanda Amerika için de Roma'nın sınırlarının ötesinde yaşayan kabile halklarına denk bir şey olmamıştır. Yasa dışı göçler, güç kullanarak toprak ele geçirmeyi ve işgal etmeyi amaçlayan akıncı gruplarına ya da sürülerine yapılan çok farklı tekliflerdir.

Son zamanlarda, Cullen Murphy'nin *Are We Rome? The Fall of an Empire and the Fate of America* (Biz, Roma mıyız? İmparatorluğun Çöküşü ve Amerika'nın Kaderi, 2007) adlı eseri, Roma'nın ve Amerika'nın yaşadığı deneyimlere dair büyük benzerliklere dikkat çekmiştir. İlginç bir şekilde Murphy, özellikle de Geç Roma İmparatorluğu'na ve imparatorluğun en sonunda çöküşünün sebeplerine odaklanmıştır. Karşılaştırmaları çok da zorlamamak suretiyle hem hükümet çevreleri hem de nüfus üzerindeki tutumlarda büyük benzerliklere dikkat çekti. Daha da ciddisi, hükümet işlevlerinin birçok

özel ya da yarı özel kuruluşlara genişletilmesiydi. Bütün bunları kontrol etmesi çok zordu ve kaçınılmaz olarak hepsi kendi önceliklerine ve hedeflerine sahipti. Bunun bir parçası olarak Murphy ayrıca Amerika ve müttefiklerinin, savaş ve seferberlik dönemlerinde insan gücü sağlaması için özel kuruluşlara ne kadar bağlı olduğunun altını çizer. Bu kısmen, düzenli ordu için asker toplamada oluşan kıtlığın bir sonucudur. Kullanılmadığı zaman özel bölüklere ödeme yapılması gerekmez ve hükümet de çalışanlarına doğrudan maaş ya da başka paralar ödemez. Yüzeysel bir şekilde bu, söz konusu birlikleri çok daha ucuz gösterir (özellikle de hükümet düzeyinde ödeme, bütçenin farklı bir kısmından gelebileceği için) ve kısa vadede bu doğru bile olabilir. Uzun vadede muhtemelen düzenli birliklerin yeterliliklerinin bir kısmını kaybetmesine yol açar. Bir zamanlar bir seçim olan şey kaçınılmaz bir gereklilik olur ve bununla birlikte kontrol de kaybedilir.[3]

Geç Roma İmparatorluğu'nda hükümetin en büyük emeli hayatta kalmak olmuştu. Üst düzey devlet görevlileri güç istiyordu –bu hiçbir zaman, imparator olmak için hırs yapan insan eksikliği olmamasının sebebiydi. Askerî ve sivil her düzey görevde terfi ödül ve ayrıcalıklar getiriyordu. Bunlarla birlikte önemli derecede risk de geliyordu ve bu risk, kişi rütbe atladıkça artıyordu. Kıdemli askerî görevliler de dahil, imparatorluk hizmetindeki herkes çok büyük ihtimalle yabancı düşmanlar tarafından öldürülmekten ziyade diğer Romalıların emirleri üzerine öldürülecek ya da işkenceye uğrayacak ve hapsedilecekti. Sadece küçük bir azınlık aslında bu tür cezalardan kaçınsa da riskler oldukça gerçekti. Gerçek liyakat konusunda çok az teşvik vardı. Askerî ve sivil görevliler, eğer sadakatsiz oldukları yönünde şüphe çekerlerse liyakatin hiçbir şey ifade etmeyeceğinin bilincine varmıştı. Bu, etkili olmanın bir çözümü değildi.

Basit bir düzeyde, Geç Roma İmparatorluğu'nda imparatorlar ve hükümet görevlileri, imparatorluğun ne için var olduğunu unutmuştu. Devletlerinin (*Res Publica* ya da "cumhuriyet" kelimesinin geldiği "kamu işi") büyük çıkarları artık şahsi başarıları ve hayatta kalmaları için

3 C. Murphy, *Are We Rome? The Fall of an Empire and the Fate of America* (2007), birçok yerde, özellikle s. 189–195. Modern ABD'ye dair (o zamanlar hâlen Soğuk Savaş'taydı) açık dersler çıkaran daha önceki bir çalışma için bkz. E. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Third* (1976).

ikincil roldeydi. Bu, manevi bir başarısızlığın kökeni değildi. Roma tarihinin önceki dönemlerinde de tıpkı diğer bütün toplumlarda olduğu gibi çok sayıda bencil ve yozlaşmış kişiler olmuştu. Fark ise Geç İmparatorluk döneminde bu kişilerin farklı bir şekilde davranmasının zor hâle gelmesiydi. İmparatorlar korku dolu hayatlar yaşıyordu, birdenbire ve şiddetli bir ölümle hayatlarının son bulabileceğinin tamamen farkındaydılar. Devlet görevlileri de tıpkı efendiler gibi mevkidaşlarına dair eşit derecede gergin ve kuşkuluydu.

İnsan doğası, geniş meselelere karşı bakış açısını ve önemli hususlara ve kişisel hedeflere dair odağını kaybetmeye meyillidir. Geç Roma İmparatorluğu'nda bu çoğunlukla kişinin hayatta kalması ve yükselmesiyle alâkalıydı -yükselmek zenginlik ve nüfuz kazandırıyordu, bu da bazı noktalardan güvenliği artırıyor, aynı zamanda bireyi daha çok ön plana çıkarıyor, dolayısıyla diğerleri için daha büyük bir hedef yapıyordu. Bazı devlet görevlileri, mevkidaşlarının hayatını mahvederek oldukça başarılı kariyerlere sahip oluyordu. Bir işi iyi yapmak sadece ikincil bir kaygıydı. İmparatorlar dahi büyük ihtimalle, liyakatten ziyade sadakati ödüllendirirdi. Askerî ve sivil görevlilerin, işlerini çok göze çarpacak bir şekilde altüst etmekten kaçınması yeterliydi –ki böyle olması durumunda bile kişinin sahip olduğu nüfuzu, gerçekleri gizleyebilir ya da suçu başka kişiye geçirebilirdi. Bunların hiçbiri yeni değildi fakat artık yaygın görülen şeyler olmuştu. "Herkes" aynı şekilde davrandığı zaman, dürüstlüğü ve hatta rekabeti teşvik edecek gerçek bir şey olmuyordu. Oyun, kişisel başarı üzerineydi. Bu da genellikle, imparatorluğun ihtiyaçlarıyla pek alâkalı değildi.

Bu, Geç Roma İmparatorluğu'na özgü bir fenomen değildi ve olası sonuçlarının önemi sadece ABD ya da başka bir ülke için geçerli değildir. Ülkelerden işletmelere, bütün insan kurumları, benzer şekilde kıt görüşlü ve bencil bir kültür üretmeyi riske eder. Yayılma ve genişlemenin erken dönemlerinde bundan kaçınmak daha kolaydır. Daha sonra amaç duygusu muhtemelen daha açık hâle gelir ve söz konusu farklılıklar ya da rekabet daha doğrudan ve bariz bir etki yaratır. Başarı büyüme getirir ve zaman içinde hatalardan ve faydasızlıklardan zayıflayacak kadar büyük kurumlar yaratır. Birleşik Roma İmparatorluğu, kendisini yok edebilecek güçte bir rakiple hiçbir zaman karşı karşıya kalmadı. Günümüzde ülkeler ve hükümet departmanları kolay bir

şekilde çökmez –Batı devletleri de kendilerini askerî güçle yok edebilecek düşmanlarla muhtemelen karşılaşmaz. İş dünyasında ise en büyük kurumlar, gerçek anlamda denkleri olabilecek rakiplerle neredeyse hiçbir zaman karşı karşıya kalmaz. Her düzeyde ticaret pazarındaki rekabet bariz şekilde ancak nadiren tamamen eşit düzeylerde olur.

Çoğu durumda, ciddi sorunların ya da hataların ortaya çıkması uzun bir zaman alır. Kişilerin gerçek yeterliklerini ve özellikle de nihai amaçları için yaptıkları katkıyı kesin olarak değerlendirmek genellikle çok daha zordur. Bir ülkenin ekonomisini idare etmekle görevli kişiler çoğunlukla kendilerinden önce aynı görevdeki kişilerin aldığı kararlara göre övülür ya da eleştirilirler. Genellikle hem bu kişiler hem de selefleri, büyük siyasi emeller doğrultusunda hareket etmeye meyilli olacaktır. İnsanların çok büyük bir kısmı için işleri, toplumun nazarına daha az açıktır fakat yaptıklarının bariz olmamasının gerçek sonuçları benzerdir. Günümüzde nispeten çok az insan gerçekten bir şey yapmakta, hatta satmakta ya da en azından bazı amaçların belli olduğu bir meslekte çalışmaktadır. Bir doktor ya da hemşire, hastalarının iyileşip iyileşmeyeceğini bilir. Bir hastane yöneticisi ise tamamen farklı bir düzeyde iş görür. Hastalarla değil, sayılarla ve bütçelerle mücadele eder. Böylesi bir fark kaçınılmazdır ve hayatın birçok alanında genel amaçlar çok daha belirsizdir.

Bürokrasiler doğaları gereği büyümeye meyillidir. Bu, modern ülkelerin çok daha büyük hükümet kuruluşları bir yana, Roma İmparatorluğu için bile geçerliydi. Bir devlet dairesindeki kişiler şüphesiz kendi görevlerine odaklanmak durumundadır. Daha fazla insanla bu kişilerin işleriyle daha etkin bir şekilde başa çıkacağına inanmak doğaldır. Bunlar ne kadar büyürse, devlet dairelerinde çoğu kişi, söz konusu devlet dairesinin gerçek işlevinden o kadar uzak olur ve dışarıdan birilerine karşı düşüncelerinde de o kadar ayrı olur. Bu ille de kötü bir şey değildir fakat söz konusu kişiler kısıtlanmazsa genişlemeye devam edecek demektir çünkü tek gördükleri, sorunları ya da kaygıları olacaktır. Britanya ve bir ölçüde ABD'de, hükümetin doğrudan ya da dolaylı olarak çalıştırdığı insan sayısı artık sersemletici ölçüde büyüktür. Britanya'da art arda gelen hükümetler, silahlı kuvvetlerin boyutunu sert bir şekilde düşürmüştür. Eğer, denizaşırı birçok büyük operasyon onlara emanet edilmemiş olmasaydı bu, haklı bir eylem olabilirdi.

Büyük ve uzaktaki bir görevle ilgilenmenin zor olduğu düşünüldüğünde, bunu birçok ayrı ve çok daha küçük görevlere bölmek normaldir. Bazı kişilere, kolay bir şekilde hesaplanabilecek kısıtlı hedefler verilir. Bu, yine mantıklıdır fakat kolayca amacından sapılabilir. Kısıtlı bir hedef, kendi kendisini çok kolay bir şekilde bitirebilir. Birleşik Krallık'ta bir süredir hedef kültürü özellikle ön plana çıkmaktadır. Bu bir açıdan, iş yönetimindeki etkinliğin hayatın birçok alanına yayılması isteğinden kaynaklanır. Ne yazık ki uygulamaya konulan şey, gerçekten yetenekli bir iş yöneticisinin mahareti değil (bunu kopya etmek zor olacaktır) bir işi yürütmek için mevcut olan genel kuralların kabaca tıpkısıdır. Yetenek, öğretilmesi zor bir şeydir ve benimsenen metotlar da genelde bireyi, çalıştığı şeyin gerçek işlevinden uzaklaştırmayı destekler. Yönetim artık, öğretilen bir yetenek hâline gelmiştir ve bu sayesinde küçük bir değişiklik herhangi bir çevrede başarı getirmektedir.

Bu, bireyin gerçek katkısını ölçmenin zor olduğu büyük kurumlar için özellikle tehlikelidir. Hedefler zaman içinde bu geniş amaç duygusunu daha da büyük oranda saptırmaya meyillidir. Özellikle de hükümette olmak üzere, başarılı olunduğu ilan edilebilsin diye genelde bu hedefleri kolay bir şekilde erişilebilir göstermek şeklinde bir cazibe vardır. Genelde hedefler seçilir çünkü bunlar ölçülebilir. Bir okul ya da hastanenin ne kadar iyi olduğunu, özellikle de sadece yazılı şekilde bir delil görebilecek durumda bir yöneticiyseniz gerçekten nasıl anlayabilirsiniz? Hedefler kendi içlerinde sonlanır ve herhangi bir inisiyatif sistemi içindeki bireyleri bundan mahrum bırakır. Haberleşme alanındaki geliştirmeler, üst düzey kişilerin daha alt düzeydekilere müdahale etmesini ve talimat göndermesini kolaylaştırır ve bu, inisiyatifi yok etmekte benzer bir eğilime sahiptir. Sistemin çoğunlukla, otomatik bir temel üzerinde kararlar aldığı bilgisayarlara gittikçe artan bağımlılığın bir yan etkisi olarak bu duruma daha fazla zarar verilmiştir.[4]

4 Yaklaşık on yıl önce bir üniversitede çalışıyordum. Kantinde çalışan personelin üzerinde çerçeveli bir sembol dikkatimi çekti. Bu bir görev ibaresiydi, kabul edilebilir sıra uzunluğunu ve diğer çok önemli detayları detaylı şekilde açıklıyordu. Bunlar sayesinde işletmenin başarısı ya da başarısızlığı değerlendiriliyordu. Açıkça görüldüğü üzere bu sembole çok çaba gösterilmişti, amacı, çok açık şekilde bariz olanın amacını karmaşık hâle getirmekti. Elbette ki bu, zekice ve bilgili bir imanın yerine ölçecek bir şey sağlıyordu.

Otorite sahibi herhangi bir kişinin, iş modelinin bütün durumlar için gerçekten uygun olup olmadığını merak ettiği hiç görülmemiştir. Örneğin bir ordu, doğası gereği kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Ülküler ve diğer hükümet inisiyatifleri başarılı olmak zorundadır çünkü hiçbir hükümet üst üste başarısızlık aldığını kabul etmez. Bu tür şeyler hızlı bir şekilde kendi hayatlarını geliştirir ki bu da neredeyse tamamen bağımsız bir gerçeklikte olur. Her şeyin gelişiyor olması beklenir fakat kurumlar en basit görevleri bile yapamaz. Britanya'da, hasta için yatak sayısı azaldıkça yönetici sayısının arttığı bir Ulusal Sağlık Servisine sahibiz. Görünüşe göre, odaları temiz tutmak gibi basit görevleri dahi yapmayan bir kurum olarak bunun tutumları zaman zaman hastalarının kaderine karşı zıttır ve sadece sistem içinde ölen kişilerin sayısıyla ilgilidir.

Büyük bir kurumun, gerçek işlevini unutması çok kolaydır. Eğer ki görevi büyük, karmaşık ve sürekliyse bu özellikle doğrudur. Hükümet de çok kolay bir şekilde, her türlü durumda iktidarda kalabilmeye çalışır hâle gelebilir. Eğer ki her türlü rejim aynı şeye kurban gitmemiş olsaydı, demokrasileri buna karşı özellikle hassas olarak görmek cezbedici olurdu. Kurumlar içindeki bireyler benzer hatlarda düşünmeye başlamaya meyillidir. Kişisel hırs ve avantajlarını her şeyin üstünde tutarlar. Gerçek başarıyı ya da başarısızlığı, özellikle de kısa vadede ölçmek zordur. Ülküler ve kişisel edinimler daha çekici alternatiflerdir.

Kamu hayatında herhangi bir tür skandal (kişinin yolsuzluk, hile yaptığı ya da beceriksiz olduğunun ortaya çıkması gibi) eğer utanmaz şekilde inkâr etme ve/ya da özür dilemenin yeterli olması gibi bir şans bulunuyorsa istifaya gerek bırakmaz. "Bütün sorumluluk bana aittir" lafı artık gerçekten söylediğinin tam tersi anlamına gelen devlet dairelerindeki zorunlu ifadeler olarak "bu tamamen kabul edilemez bir şeydir" gibi laflarla beraber gider. Diğer örneklerde ise suçlu partiler, nasıl hareket etmeleri gerektiğini anlamaları amacıyla kendileri için bir davranış yasası çıkmasını isterler. Açıkça görülüyor ki dürüstlük ve sağduyu yeterli değildir. Hükümet ya da iş alanında, hiçbir şekilde etkili olmaya gerek kalmadan çok başarılı olmak ve çokça ödül kazanmak oldukça muhtemeldir. Kısa vadeli hedefleri tutturmak ya da kısa vadeli tasarruf ya da kâr sağlamak, bütün bunlar uzun vadede söz konusu kurumu aslında yıpratacak yöntemlerle yapılabilir.

Gerçek olayların genellikle yavaş cereyan etmesi bunu mümkün kılar. Roma da bu konuda iyi bir örnektir. Geç Roma İmparatorluğu'ndaki bütün faydasızlık ve yolsuzluk için büyük boyutu ve bütünün ayrılmaz parçası olan gücü, zayıflığının ortaya çıkması ve ciddi sonuçlar doğurması için çokça zaman geçmesi gerektiği anlamına geliyordu. Bugün medya sürekli bir şekilde "iflas" ya da "kriz" terimlerini hem iş hem de hükümet daireleri için kullanır. Bu nadiren, tahmin edilebilir facialara yol açar. Tıpkı Romalılar gibi, söz konusu kurumlar hızlıca ve en sonunda çökme konusunda genelde çok büyük olurlar. Hayat devam eder, tıpkı kurumlar ya da kuruluşlar gibi. Bir bütünün ayrılmaz parçası güç, bunları sürdürmeye yardım eder. Ulusal Sağlık Hizmeti ya da Silahlı Birlikler gibi kurumlarda genellikle acınacak hâldeki yönetime ve yetersiz kaynaklara rağmen onlara işleme izni verme konusunda düşük düzeylerde hâlen yeteri kadar yetenekli ve adanmış kişiler vardır. Yine de Roma'nın örneğinden gelen uyarıya göre büyük feci başarısızlıklar çoğunlukla hem aniden hem de beklenmedik şekilde gelir.

Zaman bir başka rol de oynar. Roma'nın çöküşünden çıkarılacak bir ders de bunun çok yavaş şekilde gerçekleşmesidir. Bu, bizim dünyamızda güç dengesinde hızlı değişimleri tahmin etmeye çok hazır olmamamız gerektiği anlamına geliyor. Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı eserinin birinci cildini 1776 yılında yayımladığında o ve diğerleri, Britanya'nın Amerika'daki savaşı kazanacağı konusunda mantıklı bir şekilde iyimserdi. İkinci ve üçüncü ciltler 1781 yılının başlarında ortaya çıktığında mevcut tablo pek de ümit verici değildi. Aynı yılın sonları itibarıyla Cornwallis, ordusunu Yorktown'da Amerikan ve Fransız birliklere teslim etmişti. Kitabın son cildinin yayımlandığı 1788 yılında Amerikan kolonileri geri dönülmez bir şekilde Britanya'ya kaybedilmiş ve yeni bir ülke ortaya çıkmıştı. Gibbon'ın üslubu kitap ilerledikçe belirgin bir şekilde daha kötümser hâle gelir. Roma gücünün çöküşüne dair çok umutsuzluk verici bir şey vardır (ki bu son sözün üslubunu da kısmen açıklayabilir). Yine de *Giriş* kısmında açıkladığımız gibi Amerika'nın kaybedilmesi Britanya İmparatorluğu'nun bir sonraki yüzyılda çok daha güçlü ve başarılı olmasını engellemedi.

Bu propagandaya rağmen hiçbir imparatorluk (ya da bu noktada süper güç) için üstünlüğü garanti değildir. Bu, bir zamanlar Roma için

olduğu kadar şu an da Amerika için geçerlidir. Böylesi bir egemenlik sadece güç, kaynaklar ve bunları kullanma isteği değil ayrıca bunları etkili bir şekilde yönlendirme yeteneği de ister. Bu da büyük oranda kültüre bağlıdır. Üçüncü yüzyıldan itibaren Roma imparatorları, genel rollerine dair algılarını kaybetmiş ve hayatta kalmaya odaklanmıştır. Çürüme tepeden başlamış, zaman içerisinde benzer bir tutum da bütün hükümeti ve ordudaki üst rütbeleri istila etmiştir. İmparatorluğun büyük boyutu, uzun bir süre boyunca Romalıların ya kazanmaya devam ettiği ya da en kötü ihtimalle feci yenilgiler almadığı anlamına geliyordu. İmparatorluk gerileyişteydi fakat uzun bir süre daha hayatta kalabilecek güçteydi.

Modern Amerika da kusursuz bir şekilde etkin değildir -hiçbir ülke böyle olamamıştır, olamayacaktır da. Amerika'nın zayıflıklarının ve sorunlarının bazıları, Roma'nın deneyiminde yankılanıyor olabilir fakat hiçbiri başka bir yerde bu kadar aşikâr değildir. ABD'nin kaçınılmaz bir şekilde gerileyiş hâline girip yakın gelecekte süper güç olmayı bırakacağını gösteren hiçbir şey yoktur. Buna memnun olmalıyız çünkü bu durum için muhtemel görünen hiçbir alternatif cazip görünmüyor. Şüphesiz bu, Amerika'nın kanaatkâr olmayı başarabileceği anlamına gelmiyor.

Roma'dan çıkarılacak ders, imparatorluğun gerileyişinin en üstten başlamasının muhtemel olduğunu gösteriyor. Roma İmparatorluğu'nun ölümcül şekilde gerileyişe geçmesi, iç sorunlarla başladı. Eğer hükümetler ya da kurumlar ne için var olduklarını unutursa, o zaman ne kadar yavaş olursa olsun gerileyiş gerçekleşecektir. Bu perspektif ve amaç duygusunu devam ettirmek ya da yeniden ele geçirmek kolay değildir. Bürokrasiler inatçıdır, kendi başlarına genişlemeye ve kendi gündemlerini yaratmaya meyillidirler. Bu ille de kaçınılmaz değildir fakat her zaman muhtemeldir. Eğer bu eğilim tersine döndürülecekse o zaman bu sürecin en tepeden başlaması gerekir. Dolayısıyla belki de günümüzdeki siyasi liderlerden daha fazlasını beklemeliyiz. Toplumun iyiliğini kendilerinin ya da partilerinin çıkarının önüne koyarak bir emsal teşkil etmezlerse o zaman diğer herkesin de bundan daha iyi davranması ihtimali çok azalacak demektir. Gerçek bir sorumluluk alma konusunda istekli olmak iyi bir başlangıç olacaktır ancak görünüşe göre böyle bir şeyin olması pek muhtemel değil.

Gerileyiş kaçınılmaz değildir fakat her zaman risk vardır. Bir kişinin bunları uygulamasından ziyade bu tür çarelerin ne olduğunu açıklaması çok daha kolaydır. Roma'nın çöküşü büyük oranda kendi kendine olmuştur. Bu sürecin ne zaman geri dönülmez bir hâl aldığını söylemek zordur lakin şüphesiz Commodus ve Pertinax'ın art arda öldürülmesini takip eden dört yıllık bir iç savaşla başlamıştır. İmparatorlar kendilerini bundan sonra artık daha güvenli hâle getirmeye çalışmış, böyle yaparak da imparatorluğun eyleme geçme kapasitesini zayıflatmıştır. Ayrıca imparatorluk içinde kendilerine meydan okuyanların ortaya çıkmasını da engelleyememişlerdir. Tıpkı Gibbon gibi bu tarihin izini sürme konusunda biraz kötümser olmamak zordur. Son sözlerimde, Oxford'da bir lisans öğrencisiyken geçirdiğim günlerde verilen bir seminerde bir Amerikan öğrencinin yorumunu paylaşmak istiyorum. Beş ve altıncı yüzyıllarda kilise içindeki bölünmeleri tartışan bir makaleden sonra, bu şehirli kişi, tartışmayı özetleyecek türde bir taşra diliyle konuşmuştu: "Bilirsiniz, insanlar biraz aptaldır."

KRONOLOJİ

Meşru imparatorların iktidarları BÜYÜK HARFLERLE gösterilmiştir. Gasıplar ve iktidarları ise *italik* verildi. Bu ikisi arasındaki fark genelde bulanıktı. Constantinus gibi birçok meşru imparator, kariyerine gasıp olarak başlamıştır.

161–180	MARCUS AURELIUS'UN İKTİDARI
162–165	Parthlarla savaş. Romalılar, Ctesiphon'u ele geçirir.
166	Vebanın ilk büyük salgınları.
167	Barbar akıncılar Tuna'nın ötesine geçer ve bir grup, Kuzey İtalya'daki Aquileia'ya kadar gider.
168–175	Marcus Aurelius, Tuna sınırında bir dizi sefer yönetir.
175	Marcus Aurelius'un öldüğü yönünde yanlış bir dedikodu sonrası Suriye'de *Avidius Cassius* tahtı gasp eder. Bu ayaklanma, ciddi bir savaş olmadan hızlı şekilde son bulur.
178–180	Marcus Aurelius, Tuna bölgesinde sefer düzenler.
180–192	COMMODUS'UN İKTİDARI
192	Commodus, 31 Aralık günü öldürülür. Pertinax imparator ilan edilir.
193	Pertinax öldürülür. Iulianus imparator ilan edilir. Septimius Severus Pannonia'da, Pescennius Niger Suriye'de, Clodius Albinus da Britanya'da imparator ilan edilir. Severus ve Albinus müttefik olur, Albinus da Caesar unvanı alır. Severus, Roma'yı işgal eder, Iulianus öldürülür.

193–211	SEPTIMIUS SEVERUS'UN İKTİDARI
194	Severus, Pescennius Niger'i yener ve öldürtür.
195	Severus ile, Augustus ilan edilen Albinus'un arası açılır.
197	Severus, Lugdunum'da (bugünkü Lyon) Albinus'u yener ve öldürtür.
197–202	Severus, doğuda sefer düzenler.
208–211	Severus, Britanya'da sefer düzenler.
211	Severus, Britanya'da ölür, onun yerini oğulları Caracalla ve Geta alır. Caracalla, Geta'yı öldürtür.
211–217	CARACALLA'NIN İKTİDARI
212	Caracalla, *Constituo Antoniniana* adında yasa çıkarır ve imparatorluktaki neredeyse her özgür bireye Roma vatandaşlığı verir.
214–217	Caracalla, doğuda sefer düzenler.
217	Caracalla, Carrhae yakınlarında öldürülür. Muhafız alayı komutanı Macrinus imparator ilan edilir. Kendisi, imparator olan ilk atlı sınıfı mensubu olur.
217–218	MACRINUS'UN İKTİDARI
218	Elagabalus, annesi Soaemias'ın entrikalarıyla çıkarılan bir ayaklanmada imparator ilan edilir. Elagabalus'un destekçileri Macrinus'u muharebede yener. Macrinus kaçar ve öldürülür.
218–222	ELAGABALUS'UN İKTİDARI
218–222	Kesin tarih belli değil, fakat Suriye'de *Seleucus, Uranius, Gellius, Maximus* ve *Verus*'un tahtı gasp girişimleri başarısız olmuştur.
221	Elagabalus, kuzeni Severus Alexander'i evlat edinir.
222	Elagabalus ve Soaemias öldürülür.
222–235	SEVERUS ALEXANDER'İN İKTİDARI
222–235	Kesin tarih belli değil, fakat imparatorun iktidarı altında bir dönemde, muhtemelen Suriye'de *Taurinus*'un tahtı gasp girişimi başarısız olmuştur.

224 Parth kralı V. Artabanus, Pers kralı âsi Erdeşir tarafından yenilgiye uğratılır ve öldürülür. Sâsâni hanedanı kurulur ve bu hanedan, Pers İmparatorluğu'nu yedinci yüzyıla kadar yönetir.

230 Erdeşir, Roma eyaleti Mezopotamya'ya akın yapar.

232 Severus, Perslere karşı sefer düzenlese de hiçbir şey başaramaz.

234 Maximinus Thrax, Pannonia'daki birlikler tarafından imparator ilan edilir.

235 Severus Alexander, Ren bölgesinde isyan çıkaran askerler tarafından öldürülür.

235–238 MAXIMINUS THRAX'IN İKTİDARI

235–238 Persler, Mezopotamya'nın büyük kısmını ele geçirir, Nisibis ve Carrhae'ı işgal eder.

235–238 Tarih kesin değildir, fakat Ren bölgesinde *Magnus* ve *Quartinus*'un tahtı gasp girişimleri başarısız olur.

235–237 Maximinus, Ren ve Tuna sınırlarında sefer düzenler.

238 I. Gordianus ve oğlu II. Gordianus, Kuzey Afrika'da isyan çıkarır. Numidia *legatus*'u bu isyanı hızlı bir şekilde bastırır. İki Gordianus da ölür. Bu sırada senato, destek beyanı verir ve bu kişilerin yerine imparator getirmek zorunda kalır. Pupienus ve Balbinus ile, I. Gordianus'un torunu olan III. Gordianus seçilir.

238–244 III. GORDIANUS'UN İKTİDARI

240 Kartaca'da *Sabianus*'un çıkardığı isyan hızlı bir şekilde bastırılır.

241 Erdeşir ölür ve yerine oğlu I. Şapur gelir.

242 Peygamber Mani, yeni dinini öğretmeye başlar.

242–244 III. Gordianus, Perslere karşı sefer yapar. Bazı başarılar elde etse de sonunda başarısız olur. III. Gordianus ölür ya da öldürülür. Muhafız alayı komutanı Philippus, imparator ilan edilir.

244–249 ARAP PHILIPPUS'UN İKTİDARI

244–249	Tarihler ve detaylar belirsizdir, fakat Suriye'de *Marcus*'un, Germani'da *Silbannacus*'un ve muhtemelen Pannonia'da *Sponsianus*'un tahtı gasp girişimleri başarısız olur.
248	Philippus, şehrin kuruluşunun bininci yılını anmak için Roma'da kutlamalar yapar. Decius, Tuna bölgesinde başarılı seferler yapar.
249	Decius imparator ilan edilir ve Philippus'u Kuzey İtalya'da yenip öldürtür. *Iotapianus*, Suriye'de tahtı gasp etmek ister ancak başarısız olur.
249–251	DECIUS'UN İKTİDARI
249–250	Decius, kurban kesilmesi yönünde kararname çıkarır, bu da Hıristiyanların kovuşturulmasına yol açar.
250 (ya da 251)	*Iulius Priscus*'un doğuda, *Valens*'in Roma'da tahtı gasp girişimleri başarısız olur.
251	Decius, Cniva'nın önderliğindeki barbarlar (muhtemelen Gotlar) tarafından yenilgiye uğratılır ve öldürülür. *Hostilianus* ve *Trebonianus Gallus* imparator ilan edilir. *Hostilianus* kısa süre sonra ölür.
251–253	GALLUS'UN İKTİDARI
252	I. Şapur, Armenia kralını tahttan indirir ve bir kez daha Mezopotamya'yı işgal eder.
253	*Aemilianus* Tuna bölgesinde isyan çıkarır. Gallus'u yener ve öldürür, fakat kendisi de birkaç ay sonra askerleri tarafından öldürülür. Valerianus, Ren bölgesinde imparator ilan edilir ve oğlu Gallienus'u Augustus ilan eder. Gotlar, Karadeniz'den denizaşırı akınlar yapar. I. Şapur, şiddetli akınlar yapar ve Antakya'yı ele geçirir. *Uranius Antoninus* tahtı gasp eder ve Perslere karşı başarılı bir şekilde sefer düzenler.
253–260	VALERIANUS VE GALLIENUS'UN İKTİDARI
253–259	Tarih ve detaylar belli değildir, fakat *Mareades*'in Suriye'deki tahtı gasp girişimi başarısız olur.
254	Ren ve Tuna ötesine şiddetli akınlar yapılır. Valerianus, *Uranius Antoninus*'u yener. Persler, Nisibis'i tekrar ele geçirir.

255 Gotlar deniz yolundan ikinci kez büyük akınlar yapar. Küçük Asya'nın kuzey kıyıları ağır saldırıya uğrar.

257–260 Valerianus, Hıristiyanlara kovuşturma açar.

258 Tahtı gasp eden *Ingenuus* Tuna bölgesinde isyan çıkarır, ancak Gallienus onu hızlı bir şekilde yenilgiye uğratır.

259 Barbar akıncılar (muhtemelen Alamanlar) Galya'da geniş bölgelerde akın yapar. Bir Iuthungi grubu İtalya'ya girer.

260 Valerianus, Perslere karşı sefer yapar, ancak ele geçirilir ve hayatının geri kalanında tutsak olur. Bundan sonra bir dizi tahtı gasp girişimi olur, Illyricum'da *Regalianus*, Makedonya'da *Valens*, Galya'da *Postumus*, Tuna bölgesinde *Regalianus*, doğuda *Macrianus*, *Quietus* ve *Ballista* kalkışma yapar, Mısır, İtalya ve muhtemelen Afrika'da da benzer girişimler olur.

260–268 GALLIENUS'UN TEK BAŞINA İKTİDARI

260–269 *POSTUMUS'UN BATI EYALETLERİNDEKİ İKTİDARI*

261 *Macrianus*, Gallienus'un ordusu tarafından yenilir ve öldürülür, *dux* ve "doğunun komutanı" olarak anılan Odaenathus da *Quietus*'u öldürür. *Valens* Makedonya'da isyan çıkarır, lakin kendi askerleri tarafından öldürülür. Mısır valisi *Mussius Aemilianus*'un tahtı gasp girişimi başarısız olur.

262 Odaenathus, Perslere karşı başarılı seferler düzenler ve Ctesiphon'a kadar gider.

265 Gallienus, *Postumus*'a saldırır, fakat püskürtülür.

266 Odaenathus bir kez daha Ctesiphon'a akın yapar. Gothlar Küçük Asya'ya tekrar akın eder.

266/267 Odaenathus öldürülür. Sahip olduğu güç, oğulları Vaballathus adına karısı Zenobia'ya geçer.

267 Gallienus'un komutanı *Aureolus*, ona karşı isyan çıkarır. Gotlar Balkanlar ve Yunanistan'da büyük akınlar yapar. Atina yağmalanır.

268	Gallienus öldürülür. *Aureolus* yenilir ve öldürülür. II. Claudius imparator ilan edilir. İtalya'da Alamanları yenilgiye uğratır.
268–270	II. CLAUDIUS GOTHICUS'UN İKTİDARI
269	Claudius, Gotları yener. *Postumus* suikasta uğrar. Galya'da *Marius* imparator ilan edilse de kısa süre içinde öldürülür. Onun yerine *Victorinus* geçer. Zenobia, doğu eyaletlerindeki kontrolünü artırmaya başlar.
270	II. Claudius, vebadan ölür ve yerine kardeşi Quintillus geçer. Aurelianus onu saf dışı bırakır. Zenobia Mısır, Suriye ve Küçük Asya'yı ele geçirir.
270–275	AURELIANUS'UN İKTİDARI
271	*Vaballathus* imparator ilan edilir. Aurelianus, *Victorinus*'uyener, öldürülen bu adamın yerine *Tetricus* gelir. Dacia eyaletleri terk edilir. Aurelinus, Roma şehri etrafında muazzam bir savunma suru yapılmasını emreder.
272	Aurelianus, Zenobia'yı yener ve doğu eyaletlerini yeniden ele geçirir. I. Şapur ölür.
273	Aurelianus, Palmira'da çıkan yeni bir isyanı bastırır.
274	Aurelianus, *Tetricus*'a saldırır, gasıp teslim olur.
275	Aurelianus öldürülür. Tacitus, senatonun da onayıyla imparator ilan edilir.
275–276	TACITUS'UN İKTİDARI
276	Tacitus öldürülür. Yerine, muhafız alayı komutanı Florianus geçer. *Probus* isyan çıkarır ve doğudaki lejyonlar tarafından imparator ilan edilir. Gotları yener. Florianus, rakibinin tarafına geçen askerleri tarafından öldürülür.
276–282	PROBUS'UN İKTİDARI
279	Isauria'da isyan çıkar ve Cremna kuşatılır.
280	*Bonosus* ve *Proculus*'un tahtı gasp girişimleri başarısız olur.
281	*Saturninus*'un tahtı gasp girişimi başarısız olur.

282	Probus öldürülür ve yerine Carus geçer. Bu adam, Tuna bölgesindeki barbarlara karşı sefer düzenler.
282–283	CARUS'UN İKTİDARI
283	Carus Persia'ya saldırır, ancak Ctesiphon yakınlarında ölür. Onun yerine, batıyı yöneten Carinus ile doğuyu yöneten Numerianus geçer.
283–284	CARINUS VE NUMERIANUS'UN İKTİDARI
284	Numerianus, muhafız alayı komutanı Aper'in önderliğindeki komploda öldürülür. Diocletianus imparator ilan edilir ve hemen Aper'i öldürür.
284–305	DIOCLETIANUS'UN İKTİDARI
285	Diocletianus, Carus'u Margus Muharebesinde yener. Maximianus Galya'da ve Ren bölgesinde sefer düzenler. Diocletianus, Tuna bölgesinde sefer düzenler.
286	Maximianus, Augustus yapılır. *Carausius* Britanya'da isyan çıkarır.
286–293	*CARAUSIUS'UN BRİTANYA'DA VE KUZEY GALYA'DA İKTİDARI*
289	Diocletianus Tuna bölgesinde sefer düzenler. Maximianus *Carausius*'a saldırır, ancak yenilir.
290	Diocletianus doğuda sefer düzenler.
293	Constantius ve Galerius, Caesar yapılır ve tetrarşi meydana gelir. Persia'da taht kavgası olur, en sonunda Narses kral olur (muhtemelen 294). Constantius, Boulogne bölgesini zapt eder. *Carausius* öldürülür ve yerine *Allectus* geçer.
296	Constantius, *Allectus*'u yener ve Britanya'yı geri alır. Persler Armenia'ya istila eder.
297	Galerius, Carrhae yakınlarında Persler tarafından yenilir. *Domitius Domitianus* Mısır'da isyan çıkarır ve kendisini imparator ilan eder.
298	Galerius, Perslere karşı büyük bir zafer kazanır ve Ctesiphon'u ele geçirir. Diocletianus, Mısır'da *Domitianus*'u bizzat bastırır.

299	Persia ile barış müzakereleri yapılır. Koşullar Roma için oldukça uygundur.
301	Diocletianus, para alanında reform yapar ve narh kararnamesi çıkarır.
302	Diocletianus, Maniheistlerin kovuşturulmasını emreder.
303	Diocletianus, Hıristiyanlara karşı büyük bir kovuşturma başlatır.
305	Diocletianus ve Maximianus tahttan çekilir. Constantius ve Galerius Augustus, Severus ve Maximinus Daia Caesar ilan edilir.
306	Constantius, York'ta ölür. Askerleri, *Constantinus*'u imparator ilan eder. *Maxentius*, babası Maximianus'un desteğiyle İtalya'da imparator ilan edilir.
306–337	CONSTANTINUS'UN İKTİDARI. İMPARATORLUKTAKİ HAKİMİYETİ ANCAK 324 YILINDAN İTİBAREN BAŞLAR.
307	Galerius ve Severus İtalya'ya akın yapar, ancak en sonunda geri çekilirler. Severus, *Maxentius* tarafından yakalanır ve sonrasında idam edilir.
308	Maximianus, Diocletianus'un baskısıyla bir kez daha istifa eder. Licinius Augustus ilan edilir. Kuzey Afrika'da *Domitius Alexander*, *Maxentius*'a karşı isyan eder.
309	*Domitius Alexander* yenilir ve öldürülür.
310	Maximianus kendisini bir kez daha imparator ilan eder, fakat yenilir ve öldürülür. Maximinus Daia da Augustus ilan edilir.
311	Galerius'un ölümü. Ölmeden önce, aralarında Hıristiyanların da olduğun gruplara tapınma hakkı tanıyan bir hoşgörü bildirisi yayınlar. Maximinus Daia bu kararı bir raddeye kadar göz ardı eder. Diocletianus da bu yıl (ya da 312'de) ölür.
313	Constantinus ve Licinius müttefik olur. Licinius, *Maximinus Daia*'yı yener. Müttefikler, dinî inanç özgürlüğüne yönelik ünlü "Milano Fermanını" yayınlar.

314	Constantinus, Ren bölgesinde sefer düzenler.
316	Constantinus ve Licinius arasında savaş patlak verir. Constantinus, Cibalae bölgesinde zafer kazanır. Licinius, bütün Avrupa eyaletlerini barışın bedeli olarak teslim eder.
317	Constantinus, oğulları Crispus ve II. Constantinus'u Caesar ilan eder.
324	Constantinus ile Licinius arasında bir kez daha savaş çıkar, Licinius yenilir ve görevden çekilir, sonrasında da idam edilir. Constantinus'un oğlu II. Constantius, Caesar ilan edilir. Constantinus, Constantinopolis'te imar çalışmaları başlatır.
326	Constantinus, oğlu Crispus ile karısı Fausta'yı infaz eder. Constantinus'un annesi Helena, Kudüs'ü ziyaret eder ve söylenene göre birçok yere ve birçok kutsal emanete ulaşır.
327	Helana ölür.
330	Constantinopolis resmî olarak kutsanır.
332	Constantinus, Gotlara karşı Tuna bölgesinde sefer düzenler.
333	Constantinus'un oğlu Constans, Caesar ilan edilir.
334	Constantinus, Tuna bölgesinde sefer düzenler.
335	Constantinus'un yeğeni Dalmatius, Caesar ilan edilir.
337	Constantinus ölür. Constans, II. Constantius ve II. Constantinus, Dalmatius ve diğer birçok erkek akrabalarını öldürdükten sonra imparator ilan edilir.
337–340	II. CONSTANTINUS'UN İKTİDARI
337–350	CONSTANS'IN İKTİDARI
337–361	II. CONSTANTIUS'UN İKTİDARI
340	II. Constantinus ile Constans arasında iç savaş. Constantinus, bir çatışmada ölür.
343/4	Romalılarla Persler arasında Singara Muharebesi.
346	Persler Nisibis'e saldırsa da şehri alamazlar.

350	*Magnentius* Galya'da imparator ilan edilir. Constans yenilir ve öldürülür. Persler Nisibis'te tekrar püskürtülür.
351	II. Constantius, Gallus'u Caesar olarak atar.
353	Magnentius yenilir ve intihar eder.
354	Gallus, komplo düzenlediği iddiasıyla idam edilir.
355	*Silvanus*'un Galya'da kısa süreli tahtı gasp girişimi. Franklar, Köln'ü yağmalar.
355	Iulianus Caesar ilan edilir ve Galya'ya gönderilir.
355	Iulianus Ren bölgesinde sefer düzenler.
357	Iulianus, Strazburg'da Alamanlara karşı zafer kazanır.
359	Persler Amida'yı ele geçirir.
360	Iulianus, Galya'daki askerleri tarafından Augustus ilan edilir.
361	*Iulianus* ile II. Constantius arasındaki iç savaş, II. Constantius doğal yollardan ölür.
361–363	IULIANUS'UN İKTİDARI
363	Iulianus, Persia'ya karşı büyük bir saldırı düzenler. Lakin Ctesiphon'da durur ve geri çekilmeye başlar, çıkan bir çatışmada da öldürülür. Ordu, Iovianus'u imparator ilan eder.
363–364	IOVIANUS'UN İKTİDARI
364	Iovianus, Persler için oldukça uygun bir barış anlaşması kabul eder. Onlara, çok kritik bir sınır kalesi olan Nisibis'in de olduğu bölgeler verir. Iovianus, Ankyra yakınlarında –belki de kazara– ölür. Valentinianus imparator ilan edilir ve kardeşi Valens'i Augustus yapar. Bu ikisi imparatorluğu bölüşür, Valentinianus batıyı, Valens doğuyu alır.
364–375	VALENTINIANUS'UN İKTİDARI
364–378	VALENS'İN İKTİDARI
365	Constantinopolis dışında gasıp *Procopius*'un isyanı.
366	*Procopius* yenilgiye uğratılır.

367	Valentinianus, Tuna bölgesinde sefer düzenler.
369	Valentinianus, Tuna bölgesinde sefer düzenler.
372	*Firmus* Kuzey Afrika'da kendisini Augustus ilan eder.
373	*Firmus*'un isyanı, yaşlı Theodosius tarafından bastırılır.
375	Valentinianus Ren bölgesinde sefer düzenler, fakat bir inme sonucu ölür. Oğulları Gratianus ile II. Valentinianus batıda onun yerine geçer. Yaşlı Theodosius idam edilir.
375–383	GRATIANUS'UN İKTİDARI
376	Bir Got halkı olan Tervingi'ye Tuna Nehri'ni geçip Roma topraklarına girme izni verilir. Lakin bu organizasyon düzgün yapılamaz ve Gotlar ayaklanır. Başka bir Got grubu olan Greuthungi de zorla Tuna'yı geçer.
377	Ad Salices bölgesinde Gotlarla yapılan muharebenin sonucunda iki taraf da yenişemez.
378	Valens, Hadrianopolis'te yenilgiye uğrar ve Gotlar tarafından öldürülür.
379	Theodosius, doğuda imparator ilan edilir.
379–395	THEODOSIUS'UN İKTİDARI
382	Got savaşı sonlanır, Gotlar Roma topraklarına yerleşir. Roma'daki senato binasından Zafer sunağı kaldırılır.
383	*Magnus Maximus* Britanya'da isyan eder ve Galya'ya akın yapar. Gratianus'u yener ve öldürür. Şimdilik, Theodosius tarafından imparator olarak tanınır.
383–388	*MAGNUS MAXIMUS'UN, BATI İMPARATORLUĞU'NUN BÜYÜK KISMINDA HAKİMİYETİ*
387	*Magnus Maximus* İtalya'yı yerle bir eder, ancak II. Valentinianus'u ele geçiremez. II. Valentinianus, annesi tarafından Constantinopolis'e götürülür. Theodosius, II. Valentinianus'un kız kardeşiyle evlenir ve *Magnus Maximus*'a karşı savaşmaya ikna edilir.
388	*Magnus Maximus* yenilir ve öldürülür.

390	Thessalonica'da isyancılar katledilir, Theodosius daha sonra bu katliam için günah çıkarır.
391	İskenderiye'de Serapis'e adanmış kadim bir kutsal alan olan Serapaeum'un, keşişler tarafından yok edilişi. Theodosius, pagan uygulamalarını kısıtlamak için yasalar çıkarır.
392	II. Valentinianus ölü bulunur. İntihar etmiş olabilir. Kıdemli komutanı Arbogast, senatör *Eugenius*'u imparator ilan eder. *Eugenius*, paganlardan destek almak için girişimlerde bulunur.
394	Theodosius, Arbogast'ı ve *Eugenius*'u, Frigidus Nehri yakınlarındaki büyük bir muharebede yener.
395	Theodosius, Milan'da ölür. Yerine, batıda Honorius, doğuda Arcadius geçer. İkisi de gençtir ve gerçek güç başkalarındadır. Batı İmparatorluğu, komutan Stilicho tarafından yönetilir. Hun sürüleri Persia'yı ve Doğu Roma'yı yağmalar. Alaric, Balkanlarda bir Got isyanına önderlik eder. Doğu birlikleri, Gainas'ın önderliğinde Constantinopolis'e döner. Gainas, Rufinus'un öldürülmesini sağlar ve doğu sarayında kısa vadeli bir hakimiyet elde eder.
395–408	ARCADIUS'UN DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA İKTİDARI
395–423	HONORIUS'UN BATI İMPARATORLUĞU'NDA İKTİDARI
396	Alaric, Yunanistan'ın büyük kısmını yağmalar.
397	Stilicho, Alaric'e karşı sefer düzenler, lakin doğu imparatoru Arcadius ve sarayı, onun hakimiyetini kabul etmez. Stilicho, hiçbir şey elde edemeden çekilir. Alaric'e Arcadius tarafından Genelkurmay Başkanı rütbesi verilir.
398	Gildo, kardeşi Mascezel tarafından Stilicho adına öldürülür. Mascezel, İtalya'ya dönüşünden kısa süre sonra ölür ya da öldürülür.
399	Gainas ve diğerleri Arcadius'a, kethüdası Eutropius'u sürgün etmesi için baskı yapar.

400	Gainas Constantinopolis'ten kaçar. Şehri terk ettikleri esnada Gotlar katledilir. Gainas başka bir Got subayı tarafından yenilgiye uğratılır, bu adam da birkaç ay sonra idam edilir.
401	Alaric, Batı İmparatorluğu topraklarına gider.
402	Alaric İtalya'yı işgal eder, lakin Stilicho onunla birçok savaşta çarpışır ve Gotlar en sonunda geri çekilir.
405	Alaric, Batı İmparatorluğu tarafından Genelkurmay Başkanı yapılır.
406 (ya da 405)	Vandallar, Alanlar ve Suevi kavmi, Yılbaşı günü Ren Nehri'ni geçer ve Galya'da büyük yağmalar yapar.
406	Radagaisus, Tuna'nın ötesine büyük bir akıncı Got birliği götürür, ancak Stilicho tarafından yenilgiye uğratılır. Britanya'da üç tane gasıp kendilerini imparator ilan eder. Bunların sonuncusu olan *III. Constantinus* Galya'ya geçer ve kısa süre içinde Batı İmparatorluğu'nun büyük kısmını kontrol altına alır.
406–411	*III. CONSTANTINUS'UN İKTİDARI*
407	Alaric bir kez daha İtalya'ya akın eder.
408	Arcadius ölür ve yerine, yedi yaşındaki oğlu II. Theodosius geçer. Stilicho, İtalya'ya bir başka saldırı yapılmasını önlemek için Alaric'e para ödemeyi kabul eder, fakat itibarı sarsılır. Honorius ona karşı olur, bir ordu isyanından sonra Stilicho tutuklanır ve infaz edilir. Alaric, İtalya'ya akın yapar.
408–450	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA II. THEODOSIUS2UN İKTİDARI
408–409	Alaric, Roma'yı kuşatır.
409	*Priscus Attalus* Alaric tarafından imparator ilan edilir, fakat birkaç ay sonra sessiz sedasız tahttan indirilir. Honorius, *III. Constantinus*'u mevkidaşı olarak tanır.
410	Alaric Roma'yı yağmalar, fakat kısa süre sonra ölür ve yerine Athaulf geçer. Britanya, *III. Constantinus*'a karşı isyan çıkarır.

411	Gerontius İspanya'da *III. Constantinus*'a karşı isyan eder ve kendi oğlu *Maximus*'u imparator ilan eder. *III. Constantius*'u kuşatır fakat ordusu, Honorius'un komutanı Constantius'un tarafına geçince öldürülür. Bir başka gasıp olan *Iovinus* Galya'da ortaya çıkar. Önce destek görür, sonra da Athaulf'un Gotları tarafından yok edilir.
413	Afrika valisi *Heraclius* isyan çıkarır ve İtalya'ya akın yapar, ancak yenilir ve öldürülür.
414	Athaulf Güney Galya'da geniş ölçekli akınlar yapar ve Galla Placidia ile evlenir. *Attalus Priscus* tekrar imparator ilan edilir.
415	Athaulf öldürülür ve Gotların liderliği en sonunda Wallia'ya geçer. *Priscus Attalus*'u teslim eder, Honorius onu sürgüne yollar. Wallia ve savaşçıları, imparatorun adına İspanya'da savaşır.
418	Gotlar Aquitania'ya yerleşir. Wallia ölür ve yerine I. Theodoric geçer.
421	Komutan Constantius Augustus olur, ancak kısa süre sonra ölür.
422	Doğu İmparatorluğu, Hunların kralı Rua'ya, imparatorluğa karşı akın yapmaması için para ödemeyi kabul eder.
423	Honorius ölür, Roma'da *Ioannes* imparator ilan edilir.
424	II. Theodosius, *Ioannes*'i tanımaz ve Constantius ile Galla Placidia'nın oğlu olan III. Valentinianus'un iddiasını dayatmak için bir ordu toplar.
425	*Ioannes* yenilir ve öldürülür. Aetius, toplamış olduğu Hunların gücüyle seferde bir rol oynamak için çok geç kalır. Kendisine yeni rejim tarafından atama yapılır.
425–455	III. VALENTINIANUS'UN İKTİDARI
427	Zayıf imparatora kimin hakimiyet kuracağı konusunda batıda kıdemli komutanlar arasında iç savaş çıkar. Felix, Boniface tarafından yenilir.

429	Vandallar İspanya'dan Kuzey Afrika'ya geçer.
430	Felix, Aetius tarafından alt edilir ve öldürülür.
431	Vandallar Hippo Regius'u yağmalar.
432	Boniface İtalya'ya askerî birlikleri götürür ve Aetius'u yener. Aetius kaçar. Lakin Boniface, aldığı yaralardan ölür.
433	Aetius geri döner ve Batı İmparatorluğu'nda en üst düzey komutan olur.
434	Rua, akın yapmaması karşılığında Doğu İmparatorluğu tarafından kendisine ödenen paraya zam yapılmasını ister.
435	Aetius'a *patricius* statüsü verilir. Kuzeybatı Galya'da Bagaudae isyanı.
436–437	Aetius ve Hun müttefikleri, Burgonyalıları yener. Aquitania'daki Gotlar, Narbo şehrine saldırır.
438	II. Theodosius, Theodosius Kodeksi olarak bilinen hukuk külliyatını yayınlatır.
439	Vandallar Kartaca'yı alır.
440	Vandallar Sicilya'ya saldırır. Rua'nın yeğenleri Bleda ve Attila, Doğu İmparatorluğu'nu Hunlara ödenen paraya daha fazla zam yapmak zorunda bırakır.
441	Batı ve Doğu imparatorlukları, Vandallara karşı büyük bir sefere hazırlanmak için birleşir, ancak bu saldırı hiçbir zaman gerçekleşmez. İspanya'da Suevi kavmi hakimiyetini genişletir.
441–442	Hunlar Illyricum ve Trakya'da büyük akınlar yapar.
442	Vandallarla yapılan barış, onların Kuzey Afrika'nın büyük kısmındaki hakimiyetini tanır.
445	Bleda öldürülür ve Attila, Hunların tek hükümdarı olur.
447	Attila, Doğu İmparatorluğu'na karşı büyük saldırılar yapar, Trakya'yı yerle bir eder ve hatta Constantinopolis'i tehdit eder. II. Theodosius ona, altın ödemesinde büyük bir zamla birlikte Tuna'ya yakın bölgelerin büyük kısmını verir.

448	Priscus, Attila'ya gönderilen elçi heyetini anlatır.
450	II. Theodosius ölür. Yerine Marcianus geçer.
450–457	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA MARCIANUS'UN İKTİDARI
451	Attila Batı İmparatorluğu'na saldırır, fakat Katalonya Ovası'nda Aetius tarafından durdurulur.
452	Attila İtalya'ya saldırır, birçok şehri yağmalar, fakat nihayetinde çekilir.
453	Attila'nın ölümü.
454	Aetius, III. Valentinianus tarafından öldürülür.
455	III. Valentinianus öldürülür ve *Petronius Maximus* kendisini imparator ilan eder. Vandallar Roma'ya saldırıp şehri yağmaladığında bu adam öldürülür. Galya'da *Avitus*, Gotların desteğiyle imparator ilan edilir.
456	*Avitus* İtalya'ya akın yapar, fakat sonunda yenilgiye uğrar.
457	*Avitus* bulunduğu konumdan çekilir ve bir piskopos olur, fakat kısa süre içinde ölür. Maiorianus, Doğu İmparatorluğu'nun desteğiyle batı imparatoru olur. Marcianus yılın sonlarına doğru ölür. Leo, Genelkurmay Başkanı Aspar'ın desteğiyle doğu imparatoru olur.
457–474	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA LEO'NUN İKTİDARI
457–461	BATI İMPARATORLUĞU'NDA MAIORIANUS'UN İKTİDARI
460	Maiorianus, İspanya'dan Afrika'ya saldırmak için hazırlık yapar.
461	Maiorianus'un Afrika'ya seferi, İspanya kıyısı açıklarında feci bir yenilgiye uğrar. Bundan sonra hemen tahttan indirilir ve İtalya'daki ordu komutanı Ricimer tarafından infaz edilir. Ricimer, Libius Severus'u imparator yapar.
461–465	BATI İMPARATORLUĞU'NDA LIBIUS SEVERUS'UN İKTİDARI
463	Galya'daki Roma ordusunun komutanı *Aegidius*'un isyanı.

465 *Aegidius* suikasta uğrar. Libius Severus ölür, neredeyse iki yıl boyunca batıda yeni bir imparator olmaz.

467 Leo, batı imparatoru olması için komutanlarından biri olan Anthemius'u destekler. Ricimer onun iktidarını kabul eder.

467–472 BATI İMPARATORLUĞU'NDA ANTHEMIUS'UN İKTİDARI

468 Afrika'daki Vandallara karşı ikinci sefer, felaketle sonuçlanır.

471 Aspar, Leo'nun emirleri üzerine öldürülür.

472 Anthemius ile Ricimer arasında iç savaş. İmparator yenilir ve idam edilir. Ricimer, *Olybrius*'u imparator ilan eder. Ricimer kısa süre sonra ölür, ondan hemen sonra da *Olybrius* ölür.

473 Ricimer'in komuta yetkisini Burgonyalı Gundobad miras edinir. *Glycerius*'u batı imparatoru yapar.

473–474 *BATI İMPARATORLUĞU'NDA GLYCERIUS'UN İKTİDARI*

474 Leo'nun ölümü. Zeno, doğu imparator olur. Gundobad *Glycerius*'u terk eder ve Burgonya siyasetine atılır. Iuiius Nepos, *Glycerius*'u tahttan indirmek ve kendisini imparator yapmak için Dalmatia'dan bir orduya komuta eder.

474–491 DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA ZENO'NUN İKTİDARI

475 Orestes'in komutasındaki İtalya ordusu isyan çıkarır ve Nepos'u kovar, Nepos da Doğu İmparatorluğu'na sığınır. Orestes, oğlu Romulus Augustulus'u batı imparatoru ilan eder. *Basiliscus* Zeno'ya karşı isyan çıkarır ve Constantinopolis'i ele geçirir.

475–474 ROMULUS AUGUSTULUS'UN İKTİDARI

476 Odoacer, İtalya'daki birliklerin büyük bir kısmının çıkardığı isyana önderlik eder, Orestes'i öldürür ve Romulus Augustulus'u tahttan indirir. İmparatorluk alametlerini Constantinopolis'e gönderir. Zeno, *Basiliscus*'u yener ve infaz eder.

479	Gasıp *Marcianus* Zeno'ya karşı isyan eder ancak yenilir ve sonrasında bir rahip olup, sürgüne gider.
480	Sürgündeki Iulius Nepos ölür.
481	Got lideri Theodoric Strabo ölür.
484–488	Isauria'da Zeno'ya karşı isyan en sonunda bertaraf edilir.
489	Theodoric ve Ostrogot birlikleri İtalya'ya akın yapar.
491	Zeno ölür. Yerine doğu imparatoru Anastasius olur.
491–518	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA ANASTASIUS'UN İKTİDARI
493	Odoacer, Ravenna'da Theodoric'e teslim olur. Ortak yönetimin olduğu kısa bir süre sonra Odoacer öldürülür.
502	Persler, Doğu İmparatorluğu'na büyük bir saldırı düzenler.
505	Romalılar, Persleri barış anlaşması kabul etmek zorunda bırakır.
518	Anastasius ölür. Yerine doğu imparatoru I. Iustinus olur.
518–527	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA I. IUSTINUS'UN İKTİDARI
527	Iustinus ölür, öncesinde yardımcı imparator yaptığı Iustinianus imparator olur.
527–565	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA IUSTINIANUS'UN İKTİDARI
528	Iustinianus, Hukuk külliyatının ilk sürümünü yayınlar.
530	Belisarius Persleri Dara'da yenilgiye uğratır.
531	Belisarius Callinicum'da yenilir.
532	Constantinopolis'teki hipodrom takımlarının çıkardığı ciddi isyan, neredeyse Iustinianus'un iktidarına mal olur. Bu ayaklanma vahşi bir şekilde bastırılır. Persia ile "ebedi ışık" anlaşması yapılır.
533	Iustinianus, *Digesta*'yı yayınlatır. Belisarius Kuzey Afrika'ya akın yapar ve Vandalları hızlı bir şekilde yener.
534	Belisarius, Afrika zaferi için zafer alayı düzenler.

535	Belisarius Sicilya'ya akın yapar.
536	Belisarius İtalya'ya akın yapar ve Roma'yı ele geçirir.
537	Belisarius Roma'da kuşatılır.
539	Ostrogotlar Milano'yu yağmalar.
540	Pers kralı Khusro, Doğu İmparatorluğu'na saldırır ve Antakya'yı yağmalar.
541	Belisarius İtalya'dan geri çağrılır. Kısa süre sonra Perslere karşı gönderilir.
542	Doğu İmparatorluğu'nda vebanın ilk büyük salgını yaşanır.
544–549	Belisarius İtalya'da sefer düzenler.
545	Iustinianus ve Khusro, Mezopotamya'da barış yapar, fakat diğer cephelerde savaş devam eder.
548	İmparatoriçe Theodora ölür.
550	İspanya'daki Vizigotlara karşı saldırı yapılır.
552	Narses, İtalya'daki Ostrogotları Taginae bölgesinde yener.
553	Narses, Ostrogotları Vesuvius bölgesinde yener.
554	Bir Frank ordusu İtalya'ya akın yapar ve Casilinus bölgesinde yenilir.
561–562	Doğu İmparatorluğu ile Persia arasında "elli yıllık" barış anlaşması yapılır.
565	Iustinianus ölür, yerine yeğeni II. Iustinus geçer.
565–578	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA II. IUSTINUS'UN İKTİDARI
578	Lombardlar İtalya'ya akın yapar.
572	II. Iustinus Persia'ya saldırır.
573	Persler Dara'yı ele geçirir. Iustinianus kalıcı bir zihinsel çöküş yaşar. Bu noktadan itibaren iktidarı ancak sembolik olur.
574	Tiberius Caesar olarak atanır ve aslında tek imparator olur.

574–582	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA TIBERIUS'UN İKTİDARI
578	II. Iustinus'un ölümü.
582	Tiberius ölür, yerine komutan Mauricius geçer.
582–602	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA MAURICIUS'UN İKTİDARI
602	Gasıp *Phocas* isyan eder. Mauricius tahttan indirilir ve öldürülür.
608–610	İç savaş çıkar. Phocas'a karşı birkaç isyan çıkar, bunlardan en önemlisinin başında, Afrika komutanı Heraclius yer alır. Phocas yenilir.
610–641	DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA HERACLIUS'UN İKTİDARI
632	Hz. Muhammed ölür.
636	Romalılar, Yarmuk Muharebesi'nde Müslüman Arap ordusuna karşı ağır bir yenilgi alır.
638	Araplar Kudüs'ü ele geçirir.
640	Araplar Mısır'ı fetheder.

SÖZLÜKÇE

Agentes in rebus: Dördüncü yüzyıldan itibaren, "iş ajanları", resmî görevleri sevkiyat yapmak olan kişilerdi ve imparatorun temsilcileriydi. İşlerinde seyahat etmek ve birçok bireyle temas kurmak olduğundan, imparatorluk sistemindeki diğer üyelerin eylemlerini de rapor ediyorlardı. Bu görevliler bilhassa, sadakatsizliğin kökünü kazımakla sorumluydu. Verdikleri raporlar, imparatorun uzak bir eyalette olan şeyleri keşfetmesinin az sayıdaki birkaç yolundan biriydi. Yaptıkları suçlamalar devlet görevlilerinin rezil duruma düşmesine ya da ölmesine sıklıkla yol açtığından, kendilerine korku kadar nefret de duyuluyordu.

Ariusçuluk: 325 yılındaki Nicaea Konsilinde heretiklik olarak ilan edilen Hıristiyanlık tarikatı. Yine de bu itikat, özellikle de dördüncü yüzyılda doğu eyaletlerinde yayılmaya devam etti. İtikadı hem Antakya hem de İskenderiye'de öğretiler veren bir rahip olan Arius bulmuştu. Ona göre İsa, Baba Tanrı'ya ne benzer ne de denkti. Bu farklılığın tam olarak nasıl tanımlandığı Ariusçular arasında da değişiyordu. En yaygın tabirlerden birine göre Baba Tanrı ve Oğul Tanrı "aynı özdendi" (Yunancası *homoios*). Altıncı yüzyılda Gotlar ve Vandallar gibi halklar arasında Ariusçuluğun bir türü hâlâ yaygındı.

Atlı Sınıfı (Equites): Senatör sınıfının hemen altındaki sosyal sınıf olan *equites* ismini, Cumhuriyet dönemindeki orduda süvari olarak bulundukları geleneksel rollerinden alır. Atlı sınıfı mensupları üçüncü yüzyılda askerî ve sivil makamlarda daha çok yer almaya başladı. En sonunda, atlı sınıfı statüsü, belirli imparatorluk makamlarında bulununca otomatik olarak geliyordu ve bu sınıf da, kıdemleri değişen birçok farklı alt gruba bölündü.

Bucellarii: Belli bir komutan tarafından ödemeleri ve destekleri sağlanan ve bu komutanın hanesinden sayılan askerler. Bu adamlar yine de düzenli ordunun bir parçasıydı ve imparatora sadık oldukları düşünülüyordu. İsimleri, aldıkları bir tür peksimet olan *bucellatum*dan gelir ve bu, komutanın askerlerini besleme yükümlülüğünü vurgular. Beş ve altıncı yüzyıllarda bu askerler yaygındı.

Candidati: İmparatorluk muhafızlarındaki *scholae* kıtalarından kırk tane *candidati* seçiliyordu. Bunlar, imparatorun şahsi muhafızları olarak görev yapıyordu. İsimleri, beyaz üniformalarından gelir. (Cumhuriyet döneminde siyasi bir makama aday olan kişiler, özel olarak beyazlatılmış togalar giyerdi, aday (*candidate*) ismi buradan geliyor.)

Cataphractarii: Genelde üzeri zırhlı atlar süren ağır zırhlı süvariler. Romalılar bu tür savaşçılarla ilk doğu ordularında karşılaştı, fakat daha sonra bunları kendileri de kullandı.

Clarissimus: Kelime anlamı "en parlak, en itibarlı" olan bu terim Principatus döneminde senatörler için kullanıldı. Dördüncü yüzyıl itibarıyla artık hem sivil hem askerî birçok imparatorluk makamı için kullanılır oldu.

Clibanarius: Atları da bir ihtimal zırh takan ağır zırhlı süvariler. Bu terimin *cataphractarii* terimi ile eşanlamlı olup olmadığı belli değildir. Bu isim, "ekmek fırını" anlamına gelen bir lakaptan geliyor.

Cohortales: Eyalet valilerinin görevlileri ve kurmay heyeti. Constantinus'tan itibaren bu görev kalıtsal oldu.

Colonus (çoğ. Coloni): Colonus'lar (koloniciler) kiracı çiftçilerdi. Dicoletianus, düzenli vergi geliri sağlamak için bu kişileri çalıştıkları topraklara bağlamıştı. Bu kişilerin soyundan gelenler de aynı yükümlülükleri miras ediniyordu.

Comes (Kont): Geç Roma ordusundaki subaylar, rütbe olarak Genelkurmay Başkanının hemen altındaydı. Bu subayların bazıları belirli bölgelerin yönetimini alıyordu. Diğerlerine ise *comitatenses* birliklerinin bazı kısımlarının komutası veriliyordu. *Comes* kelime anlamı olarak imparatorun "refakatçisi" demektir, bu unvan bir dizi farklı görev için kullanılıyordu.

Comes Domesticorum: Dördüncü yüzyılın ortalarından itibaren bu subay, *protectores* olarak bilinen imparatorluk muhafızlarına komuta ediyordu.

Comitatenses: Dört, beş ve altıncı yüzyıllarda "sahra orduları" birimleri. Teoride bunlar imparatorların ya da komutanlarının emri altındaydı. *Limitanei* birliklerine göre daha iyi maaşları ve ayrıcalıkları vardı.

Cuneus: Geç Roma ordusundaki bazı süvari birimlerine verilen unvan.

Curia: Yerleşim yerinin zengin erkek üyelerinden oluşan kasaba meclisi. Bu üyelerden, yerel projeler için paralarının büyük kısmını harcamaları beklenirdi. Geç Roma İmparatorluğu döneminde birçok bölgede yerel meclislerde hizmet etmeye muktedir ve istekli yeteri kadar kişi bulmak zorlaşmıştır.

Denarius: Principatus döneminde teme gümüş sikke. Bu, Kral James İncilindeki metelikti, dolayısıyla peni için *d* kısaltması alıyordu. Denariuslar üçüncü yüzyılda darbedilmeye devam etti, lakin birçok para hâlen bu birimde hesaplanıyordu.

Diocesis: Diocletianus, eyaletlerin boyutunu küçülttükten sonra, sivil idare için diocesis olarak bilinen daha büyük on dört grup oluşturdu. Bunların her biri bir *vicarius*un sorumluluğundaydı, bu kişi de muhafız alayı komutanlarının astıydı.

Dominatus: Augustus ve halefleri *princeps* yani birinci vatandaş/görevli olarak biliniyordu. Diocletianus'tan itibaren imparatorlara *dominus* yani "lord" ya da "efendi" dendi. Dolayısıyla, araştırmacılar Geç Roma İmparatorluğu dönemine Dominatus der.

Donatusçular: Bu ayrılıkçı grup ismini, ilk önderi Donatus'tan aldı. Kuzey Afrika Kilisesindeki bu bölünme ilk başta doktrin sorunları üzerine değildi. Donatusçular, geri kabul edilmeyi reddetti ve Hıristiyanların kovuşturulduğu dönemde kaçan ya da diğer türlü itibarları sarsılan rahipler ya da piskoposlar olarak görev yapmaya devam etti. En sonunda, Kuzey Afrika'daki birçok yerleşim yerinde tamamen paralel ve ayrı kilise teşkilatları oluştu.

Dux (çoğ. duces): Geç Roma ordusunda kıdemli subay, bir bölgeye ve bu bölgedeki serhat birliklerine komuta ediyordu.

Equites singulares Augusti: Principatus döneminde imparatorun şahsi atlı muhafızları olan bu kişiler, muhafız alayını desteklemek için elit bir süvari birliği oluşturuyordu. Görünüşe göre Constantinus, muhafız alayını lağvettiğinde bu birim de lağvedilmiştir.

Foederati: Müttefik barbarlar. İmparatora askerî hizmet etme yükümlülüğü olan, genelde kendi birimlerinde hizmet eden ve bazen de, genellikle bir Roma rütbesinde olan kendi komutanlarının emrinde olan savaşçılar.

Homoousios: İsa'yı, Tanrı Baba ile "aynı özden" olarak tanımlayan doktrin. Nicaea Konsilindeki piskoposlar tarafından ortodoks bir konum olarak kabul edildi. Yapılan bazı sert direnişlere rağmen, nihayetinde ortodoks Katolik Kilisesi'nin doktrinin olarak kabul edilecekti.

Honoratus: Emekli imparatorluk görevlileri, genelde *clarissimus* rütbesi alırlar. Bu tür kişiler büyük ayrıcalıklara sahip oluyordu.

Kohort: Principatus döneminde hem lejyonlar hem yardımcı birlikler kohortlar hâlinde bölünüyordu. Bu, ordunun temel taktik birimiydi. Çoğu kohort 480 asker gücündeydi, lakin lejyonun birinci kohortu ve bazı seçme yardımcı birlikler 800 kadar askere sahipti. Dördüncü yüzyıl itibarıyla sadece *limitanei* ordusundan bazı birlikler kohortlar hâlinde organize oluyordu. Bunlar da görünüşe göre daha önceki kohortlardan çok daha küçüktü.

Konsül: Bir yıl için seçilen iki konsül, Cumhuriyet döneminde devletin en üst düzey görevlisiydi ve yıllara bu kişilerin ismi veriliyordu. Konsül makamı, gerçek gücünün ortadan kalkmasından çok uzun süre sonra hâlen prestijliydi. İmparatorlar da genelde bizzat konsüllük yapıyordu. Beşinci yüzyıl itibarıyla doğu ve batı imparatorları için bir tane konsülü atamak geleneksel olmuştu.

Legatus: İmparatorun senatör temsilcileri ya da vekilleri. Principatus döneminde iki tip *legatus* önemliydi: 1– *Legatus Augusti pro praetore* adındaki görevli, bir lejyon garnizonu olan (Mısır hariç) bütün

imparatorluk eyaletlerinde komutası bulunan kişi; 2– *Legatus legionis*, bir lejyona komuta eden komutan.

Lejyon: Principatus döneminde yaklaşık 5.000 askerlik ordu birimi. Lejyonlar dört ve beşinci yüzyıllarda hem *comitatenses* hem *limitanei* birliklerinde mevcut olmaya devam etti, ancak artık çok daha küçük oldukları açıktır. *Comitatenses* birliklerinde lejyonlar muhtemelen 1.000 askerden daha fazlasına sahip değildi, hatta bundan çok daha küçük olabilirler.

Limitanei: Geç İmparatorluk döneminde eyaletlerin bölündüğü genelde sınırdaki farklı bölgelerin komutanları olan *duces limitis* tarafından komuta edilen birlikler. *Comitatenses* birliklerine göre daha az maaş alıyorlardı.

Magister Militum (Genelkurmay Başkanı): Dördüncü yüzyıldan itibaren imparatorların hemen altında yer alan en kıdemli askerî görevliler. Bu rütbede birçok farklı görev vardı. Bunlar arsında Atlı Birlikleri Komutanı (*Magister Equitum*) ve Piyade Birlikleri Komutanı (*Magister Peditum*) vardı. Bazı durumlarda söz konusu rütbe bir bölgeyi, bir sahayı ya da sorumluluğu da ifade ediyor olabilirdi. Bütün Genelkurmay Başkanları eşit derecede değildi, rütbe yapısının detayları zaman içinde değişebiliyordu.

Magister Officiorum: Bu görevli ilk olarak dördüncü yüzyılda ortaya çıkar. Makamın gücü kademeli bir şekilde artmıştır, ta ki bütün imparatorluk bürokrasisi ve sarayındaki en kıdemli makam olana dek. Sivil sorumluluklarına ek olarak *Magister Officiorum* devlet silah fabrikalarını da kontrol ediyordu ve *scholae* üzerinde de bir miktar hakimiyete sahipti.

Magistratus: Roma Cumhuriyeti'nde, kıdemli yöneticiler olarak bu kişiler seçiliyordu. Bunların en üst düzeyleri iki konsüldü. Makamların çoğu İmparatorluk döneminde de devam etti, fakat siyasi bağımsızlıklarını yitirdiler ve atamalar genelde imparator tarafından yapıldı.

Maniheizm: Üçüncü yüzyılda peygamber Mani tarafından bulunan din. Bu adam birçok yeri gezmiş, Hindistan'a bile ziyaret gerçekleştirmiştir. Yaydığı fikirleri, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük de dahil bir dizi farklı itikadın etkisini taşıyordu. Mani'ye göre Işık ya da İyi ile Karanlık ya da Kötü arasında bir savaş vardı. Dünya, Karanlığın bir oluşumuydu, bunun içinde Işığın bazı elementleri sıkışmış kalmıştı. En

ateşli takipçileri, günahlarından kurtulmak için bir sofu hayatı yaşıyordu. Mani ilk başta Persia'da iyi kabul edilse de en sonunda 276 yılında kral I. Behram tarafından idam edildi. Diocletianus ve daha sonraki Hıristiyan imparatorlar, bu dinin takipçilerine karşı kovuşturma yaptı.

Montanusçular: İkinci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve sonrasında, özellikle Küçük Asya'da yayılan bir Musevi Hıristiyan tarikatı. Montanusçular ilk başta, İsa'nın İkinci Gelişinin yakın olduğunu tahmin eden iki kadın peygamberden etkilenmiştir. Bu tarikat ayrıca oruç tutarak, günah çıkararak ve sıradan hayattan el ayak çekerek arınmayı vurguluyordu. Montanusçu Kilise, sekizinci yüzyıla dek kendi ayrı hiyerarşisiyle ayakta kaldı.

Muhafız Alayı Komutanı: Esasında bu askerî birimin komutanı olan bu görevli, üçüncü yüzyılda kıdemli bir bürokrata ya da bir tür vezire dönüştü. Dördüncü yüzyıl itibarıyla bütün askerî sorumluklarını kaybettiler ve artık askerî birliklere komuta etmez oldular. Sayıları da arttı, artık bu makamdakiler imparatorluğun belli yerlerinin idaresini yürütür oldu. Ast görevlileri olarak vekilleri vardı.

Muhafız Alayı: Principatus döneminde, *tribunus*lar tarafından komuta edilen, imparatorların askerî muhafızları. Bütün birime iki tane muhafız alayı komutanı komuta ediyordu. Roma'daki en güçlü silahlı birlik olması ona çok büyük bir güç veriyordu. Muhafız alayı, 312 yılında rakibi Maxentius'a destek vermesinden sonra Constantinus tarafından lağvedildi.

Nicaea İtikadı: Bkz. Homoousios.

Numerus (çoğ. Numeri): Principatus döneminde düzensiz yardımcı birliklere verilen isim. Daha sonra bazı süvari birimleri tarafından da kullanıldı.

Palatini: *Comitatenses*ten daha yüksek statü ve prestijdeki bu birim, Geç Antik Çağ'daki (dördüncü-altıncı yüzyıllar) sahra ordularının bir kısmını da oluşturuyordu.

Patricius: Bir zamanlar senato içindeki elit kesim olsa da beşinci yüzyılda bu statü artık, en önemlileri Stilicho ve Aetius olan güçlü komutanlar tarafından kullanılan bir unvan oldu.

Pilum (çoğ. Pila): Roma tarihinin büyük kısmı boyunca Romalı lejyonerlerin standart silahı olan ağır mızrak, lakin görünüşe göre üçüncü yüzyılda kullanımı azalmaya başladı.

Praepositus sacri cubiculi: İmparatorun hanesinin en kıdemli haremağası. Zaman zaman bu kişiler büyük etkiye sahip oluyordu. İtalya'nın Ostrogot kralı Theodoric, kendi sarayında bir haremağasına sahipti.

Praepositus: Geç Roma ordusunda birim komutanı. Görünüşe göre *tribunus* ya da *praefectus* ile neredeyse aynıdır.

Primicerius notariorum: Kıdemli katip, atamaları ve görevlendirmeleri yayınlama görevi vardı. *Notitia Dignitatum* esasında bu departman tarafından hazırlanmıştır.

Primicerius sacri cubiculi: İmparatorluk odasının en kıdemli ikinci hadımı. Bir kez daha, imparatora yakın olmak demek, önemli etki sahibi olmak demekti.

Principatus: Augustus, kendisinin *princeps*, yani devletteki en üst düzey görevli/vatandaş olduğunu iddia ediyordu. Dolayısıyla yaratmış olduğu rejim geleneksel olarak Principatus adıyla anılır. Milattan önce birinci yüzyıldan üçüncü yüzyıla kadar sürer.

Protectores domestici: İmparatora yakın muhafızlar. Görünüşe göre en azından Diocletianus zamanında mevcuttu. Bazı açılardan, çırak subay birimi olarak hizmet görüyordu, zira üyelerine sık sık ordudaki birimlerin komutası veriliyordu.

Schola: Geç Roma ordusundaki muhafız süvari birimi. *Notitia Dignitatum*'da Batı İmparatorluğu için beş, Doğu İmparatorluğu için yedi tane *schola* listelenir.

Senato: Roma'daki yaklaşık 600 üyelik bu meclis, gerçek siyasi gücünü kaybettikten sonra dahi önemli prestije sahipti. Daha sonraları Constantinopolis'te de bir senato oldu.

Senatör Sınıfı: Principatus döneminde senatör sınıfına üye olmak için, İtalya'da toprak da dahil olmak üzere önemli miktarda mülkiyet sahibi olmak gerekiyordu. Bu statü, bireyin gerçekten de bir senato üyesi

olmasından sonra iki nesil boyunca devam ediyordu. Daha sonraları senatör statüsü, yüksek bir imparatorluk makamında bulunduktan sonra kendiliğinden gelir oldu.

Solidus: Bu altın sikke, özellikle de vergi sisteminin ve diğer imparatorluk gelirlerinin daha sabit altın değerlerde temellenmesi gerektiği dördüncü yüzyılda ortaya çıktı. 453 gram altından 72 sikke ortaya çıkıyordu.

Spatha: Bu isim geleneksel olarak, Romalı süvariler ve Geç Antik Çağ döneminde birçok piyade tarafından kullanılan uzun kılıçları tasvir etmek için kullanılır.

Stoacılık: Principatus döneminde popüler olan temel felsefe okullarından biri olan Stoacılık, milattan önce dördüncü yüzyılın sonlarında filozof Zeno tarafından bulundu. Marcus Aurelius bu felsefenin en önde gelen müritlerindendi.

Tebliğ: İmparatora yapılan bir isteğe verilen resmî cevap. Hukuki olarak geçerli oluyordu.

Tetrarşi: Diocletianus, dört imparatorluk yönetim biçimi getirdi. Augustus unvanı alan iki üst düzey imparator oluyordu ve bunların her biri, Caesar unvanı alan bir asta sahip oluyordu. Resmî bildiriler ve yasaların hepsi dörtlünün adına çıkıyordu. Bu sistem bu şekilde çok uzun sürmedi.

Trecenarius: Geç Roma ordusunda ast düzey subay.

Vicarius: Bir vilayetin yönetiminden görevli sivil idareci.

Yeni Platonculuk (Neoplatonizm): Filozof Plotinus'un öğretileriyle üçüncü yüzyılda gelişen Platonculukta, diğer felsefe okullarının ve yeni kavramların fikirleri de yer alıyordu. Yeni Platonculuk Geç Roma dünyasında baskın felsefe okulu oldu. Güçlü mistik etkenler içeriyordu.

Zerdüştlük: Antik Persia'daki din. Bir ihtimalle MÖ 1000 civarında ortaya çıkmıştır. Üçüncü yüzyılda, Sâsâni hanedanının oluşumuyla tekrar canlandı ve en önemli dinî inanç oldu. Özel olarak tasarlanmış tapınaklarda kutsal ateş bulunuyordu.

KAYNAKÇA

Cambridge Ancient History ciltleri dipnotlarda *CAH*² olarak kısaltılmıştır. Bu kitaplar şunlardır:

Bowman, A., Garnsey, P. & Cameron, A. (ed.), *The Cambridge Ancient History*, c. XII: *The Crisis of Empire, A.D. 193–337* (2. edisyon, 2005).

Cameron, A. & Garnsey, P. (ed.), *The Cambridge Ancient History*, c. XIII: *The Late Empire, A.D. 337–425* (1998).

Cameron, A., Ward-Perkins, B. & Whitby, M. (ed.), *The Cambridge Ancient History*, c. XIV: *Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600* (2000).

Adams, J., "The Poets of Bu Njem: Language, Culture and the Centurionate", *Journal of Roman Studies*, 89 (1999), s. 109–134.

Alföldy, G., *Noricum* (çev. Birley, A.) (1974).

—— "The Crisis of the Third Century As Seen By Contemporaries", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 15 (1974), s. 89–111.

Alston, R., *Soldier and Society in Roman Egypt* (1995).

Amory, P., *People and Identity in Ostrogothic Italy, 489–554* (1997).

Austin, N., *Ammianus on Warfare: An Investigation into Ammianus' Military Knowledge* (*Collection Latomus 165*) (1979).

Austin, N., & Rankov, B., *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople* (1995).

Baatz, D., "Cuiculus - Zur Technik der Unterminierung antiker Wehrbauten", Schallmayer, E., *Niederbieber, Postumus und der Limesfall* (1996), s. 84–89.

Bagnall, R., & Frier, B., *The Demography of Roman Egypt* (1994).

Balty, J., & Van Rengen, W., *Apamea in Syria: The Winter Quarters of Legio II Parthica* (1993).

Banaji, J., *Agrarian Change in Late Antiquity: Gold, Labour, and Aristocratic Dominance* (2001).

Bar, D., "Was there a 3rd-C. economic crisis in Palestine?", Humphrey, J. (ed.), *The Roman and Byzantine Near East*, c. 3, *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series*, 49 (2002), s. 43–54.

Barbero, A., *The Day of the Barbarians: The First Battle in the Fall of the Roman Empire* (çev. Cullen, J.) (2007).

Barnes, T., "Legislation against the Early Christians", *Journal of Roman Studies*, 58 (1968), s. 32–50.

—— *Constantine and Eusebius* (1981).

—— *The New Empire of Diocletian* (1982).

—— "Constantine and the Christians of Persia," *Journal of Roman Studies*, 75 (1985), s. 126–136.

——*Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire* (1993).

——*Ammianus and the Representation of Historical Reality* (1998).

Barnwell, P., *Emperors, Prefects and Kings: The Roman West, 395–565* (1992).

Bell, H., Martin, V., Turner, E. & van Berchem, D. (ed.), *The Abinnaeus Archive: Papers of a Roman Officer in the Reign of Constantius II* (1964).

Bellinger, A., Brown, F., Perkins, A., & Wells, C. (ed.), *The Excavations at Dura-Europos: Final Report*, VIII, Böl. 1, *The Synagogue* (1956).

Beloch, K., *Die Bevölkerung de Griechisch-römischen Welt* (1886).

Berchman, R., *Porphyry Against the Christians* (2005).

Birley, A., "The Economic Effects of Roman Frontier Policy", King, A. & Henig, M. (ed.), *The Roman West in the Third Century*, BAR International Series, 109 (1981), s. 40.

——*Marcus Aurelius* (gözden geçirilmiş baskı 1987)

——*Septimius Severus: The African Emperor* (1988).

——*The Roman Government of Britain* (2005).

Birley, E., *The Roman Army* (1988).

Bishop, M. & Coulston, J., *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome* (2. edisyon, 2006).

Blockley, R., *East Roman Foreign Policy: Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius* (1992).

Boak, A., *Manpower Shortage and the Fall of the Roman Empire in the West* (1955).

Bowersock, G., *Julian the Apostate* (1978).

Bowman, A. & Thomas, J. (ed.), *The Vindolanda Writing Tablets* (*Tabulae Vindolandenses II*) (1994), 250.

Bradford Welles, C., *The Excavations at Dura-Europos: Final Report*, VIII, Böl. 2, *The Christian Building* (1967).

Brandon, P., *The Decline and Fall of the British Empire* (2007).

Breeze, D. & Dobson, B., *Roman Officers and Frontiers* (1993).

Bremmer, J., "The Vision of Constantine" Lardinois, A. vd. (ed.), *Land of Dreams: Greek & Latin Studies in Honour of A.H.M. Kessels* (2006), s. 57–79.

Brown, P., *The World of Late Antiquity: From Marcus Aurelius to Muhammad* (1971).

—— "The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity", *Journal of Roman Studies*, 61 (1971), s. 801–101.

Bruun, C., "The Antonine Plague and the Third Century Crisis", Hekster, O., Kleijn, G., & Slootjes, D. (ed.) *Crises and the Roman Empire* (2007), s. 201–217.

Burgess, R., "The Dark Ages Return to Fifth Century Britain: The Restored Gallic Chronicle Exploded", *Britannia*, 21 (1990), s. 185–195.

—— "The Summer of Blood: The "Great Massacre" of 337 and the Promotion of the Sons of Constantine", *Dumbarton Oaks Papers*, 62 (2008).

Burns, T., "The Battle of Adrianople: A Reconsideration", *Historia*, 22 (1973), s. 336–345.

—— *Barbarians Within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375–425* A.D. (1994).

—— *Rome and the Barbarians, 100 B.C.-A.D. 400* (2003).

Bury, J., *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian*, 2 Cilt (1958).

Campbell, D., "What happened at Hatra? The Problems of the Severan Siege Operations", Freeman, P. & Kennedy, D. (ed.), *The Defence of the Roman and Byzantine East*, BAR International Series, 297 (1986), s. 51–58.

Campbell, J., "The Marriage of Soldiers Under the Empire", *Journal of Roman Studies*, 68 (1978), s. 153–166.

—— *The Emperor and the Roman Army* (1984).

Casey, P., *Carausius and Allectus: The British Usurpers* (1994).

Casey, P., "The Legions in the Later Roman Empire", Brewer, R. (ed.), *The Second Augustan Legion and the Roman Military Machine* (2002), s. 165–176.

Chadwick, H., *The Church in Ancient Society: From Galilee to Gregory the Great* (2001).

Chambers, M. (ed.), *The Fall of Rome: Can it be Explained?* (1963).

Chrishman, R., *Arts of Mankind: Iran: Parthians and Sassanians* (çev. Gilbert, S. & Lemmons, J.) (1962).

Claridge, A., *Rome: Oxford Archaeological Guides* (1998).

Coello, T., *Unit Sizes in the Late Roman Army*, BAR International Series, 645 (1996).

Corcoran, S., *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government, AD 284–324* (1996).

—— "Before Constantine", Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 35–58.

Coterill, J., "Saxon Raiding and the Role of the Late Roman Coastal Forts of Britain", *Britannia*, 24 (1993), s. 227–239.

Coulston, J., "Roman Archery Equipment", Bishop, M. (ed.), *The Production and Distribution of Roman Military Equipment: Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar*, BAR International Series, 275 (1985), s. 230–348.

Cunliffe, B., *Greeks, Romans and Barbarians: Spheres of Inter-action* (1988).

Danzinger, D. & Purcell, N., *Hadrian's Empire* (2005).

Dark, K., "A Sub-Roman Re-Defence of Hadrian's Wall?", *Britannia*, 23 (1992), s. 111–120.

——*Britain and the End of the Roman Empire* (2000).

Davies, R., *Service in the Roman Army* (1989).

de Blois, L., *The Policy of the Emperor Gallienus* (1976).

—— "The Crisis of the Third Century A.D. in the Roman Empire: A Modern Myth?", de Blois, L. & Rich, J. (ed.), *The Transformation of Economic Life under the Roman Empire* (2002), s. 204–217.

—— "Monetary Politics, the Soldiers' Pay, and the Onset of Crisis in the First Half of the Third Century AD", Erdkamp, P. (ed.), *The Roman Army and the Economy* (2002), s. 90–107.

Delbruck, H., *The Barbarian Invasions* (çev. Renfroe, J.) (1980).

Dermandt, A., *Der Falls Roms: Die Auflösung der Römischen Reiches im Urteil der Nachwelt* (1984).

Devijver, H., *The Equestrian Officers of the Roman Army*, 2 Cilt (1989 & 1992).

Diaconescu, A., "The towns of Roman Dacia: An Overview of Recent Archaeological Research", Hanson, W. & Haynes, I., *Roman Dacia: The Making of A Provincial Society*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, 56 (2004), s. 87–142.

Dignas, B. & Winter, E., *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals* (2007).

Dixon, K. & Southern, P., *The Late Roman Army* (1996).

Dodds, E., *Pagan and Christian in an Age of Anxiety* (1965).

Dodgeon, M. & Lieu, S., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*, AD *226–363* (1991).

Drake, H., "The Impact of Constantine on Christianity", Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 111–136.

Drijvers, J., *Helena Augusta: The Mother of Constantine the Great and the Legend of the Finding of the True Cross* (1992).

Drijvers, J. & Hunt, D. (ed.), *The Late Roman World and its Historian* (1999).

Drinkwater, J., *The Gallic Empire: Separation and Continuity in the North-Western Provinces of the Roman Empire* AD *260–274, Historia Einzelschriften*, 52 (1987), s. 1–270.

—— "The Bacaudae of Fifth Century Gaul", Drinkwater, J. & Elton, H. (ed.), *Fifth Century Gaul* (1992), s. 208–217.

—— "The Germanic Threat on the Rhine Frontier: A Romano-Gallic Artefact", Mathisen, R. & Sivan, H. (ed.), *Shifting Frontiers in Late Antiquity* (1996), s. 20–30.

—— *The Alamanni and Rome 213–496: Caracalla to Clovis* (2007).

Duncan-Jones, R., "Pay and Numbers in Diocletian's Army", *Chiron*, 8 (1978), s. 541–560.

—— *Money and Government in the Roman Empire* (1994).

—— "The Impact of the Antonine Plague", *Journal of Roman Archaeology*, 9 (1996), s. 108–136.

Dyson, S., "Native Revolt Patterns in the Roman Empire", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II. 3 (1975), s. 38–175.

—— *The Creation of the Roman Frontier* (1985).

Edwards, C. & Woolf, G. (ed.), *Rome the Cosmopolis* (2003).

Edwards, M., "The Beginnings of Christianization", Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 137–158.

Elton, H., *Warfare in Roman Europe:* AD *350–425* (1996).

—— "Military Forces", Sabin, P., Van Wees, H. & Whitby, M. (ed.), *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, Volume II: *Rome from the Late Republic to the Late Empire* (2007), s. 270–309.

Errington, R., *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius* (2006).

Esmonde Cleary, A., *The Ending of Roman Britain* (1989).

Evans, J., *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power* (1996).

—— *The Empress Theodora: Partner of Justinian* (2002).

Fabech, C., "Booty Sacrifices in Southern Scandinavia - A History of Warfare and Ideology", Björklund, E., *Roman Reflections in Scandinavia* (1996), s. 135–138.

Faulkner, N., *The Decline and Fall of Roman Britain* (2. edisyon, 2004).

Ferguson, J., "China and Rome", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II. 9. 2, s. 581–603.

Fields, N., *The Hun: Scourge of God* AD *375–565* (Osprey Warrior Series 111, 2006).

Fink, R., *Roman Military Records on Papyrus* (1971).

Foss, C., "Syria in Transition, AD 550–750: An Archaeological Approach, *Dumbarton Oaks Papers*, 51 (1997), s. 189–269.

Frakes, R., "The Dynasty of Constantine Down to 363", Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 91–107.

Freeman, C., *The Closing of the Western Mind: The Rise of Faith and the Fall of Reason* (2002).

Frend, W., *Martyrdom and Persecution in the Early Church* (1965).

Frere, S., *Britannia* (3. edisyon, 1987).

Frier, B., "Roman Demography", Potter, D. & Mattingly, D. (ed.), *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire* (1999), s. 95–109.

Garnsey, P., *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire* (1970)

Garnsey, P. & Humfress, C., *The Evolution of the Late Antique World* (2001).

Gibbon, E., *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 3 V. (1776–1781).

Gilliam, J., "The Plague under Marcus Aurelius", *American Journal of Philology*, 82 (1961), s. 225–251.

Goffart, W., *Barbarians and Romans: The Techniques of Accommodation Revisited* (1980).

—— *Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire* (2006).

Goldsworthy, A., *The Roman Army at War, 100* BC-AD *200* (1996).

—— *The Complete Roman Army* (2003).

—— *In the Name of Rome* (2003).

—— *Caesar: The Life of a Colossus* (2006).

—— "War: The late Republic and Principate", Sabin, P., Van Wees, H. & Whitby, M. (ed.) *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, c. 2 (2007), s. 76–121.

Goodburn, R. & Bartholomew, P. (ed.), *Aspects of the Notitia Dignitatum*, BAR Supplementary Series, 15 (1976).

Goodman, M. (J. Sherwood'un yardımlarıyla), *The Roman World 44* BC-AD *180* (1997).

Grainge, G., *The Roman Invasions of Britain* (2005).

Grant, C., *The Emperor Constantine* (1993).

Gray, P., "The Legacy of Chalcedon: Christological Problems and Their Significance", Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 215–238.

Greatrex, G., "The *Nika* Riot: A Reappraisal", *Journal of Hellenic Studies*, 117 (1997), s. 60–86.

—— *Rome and Persia at War, 502–532* (1998).

—— "The Gothic Arians after Theodosius (to Justinian)", *Studia Patristica*, 34 (2001), s. 73–81.

—— "Byzantium and the East in the Sixth Century", Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 477–509.

—— "The Early Years of Justin in the Sources", *Electrum*, 12 (2007), s. 99–115.

Greatrex, G. & Lieu, N. (ed.), *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars: Part II* AD *363–630* (2002).

Greene, K., *The Archaeology of the Roman Economy* (1986).

Greene, K., "Technology and Innovation in Context: The Roman Background to Medieval and Later Developments", *Journal of Roman Archaeology*, 7 (1994), s. 22–33.

Grigg, R., "Inconsistency and Lassitude: The Shield Emblems of the *Notitia Dignitatum*", *Journal of Roman Studies*, 73 (1983), s. 132–142.

Gutman, J. (ed.), *The Dura Europos Synagogue: A Re-evaluation (1932–1972)* (1973).

Haarer, F., *Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World* (2006).

Haldon, J., *The Byzantine Wars* (2001).

Halsall, G., *Warfare and Society in the Barbarian West, 450–900* (2003).

—— *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568* (2007).

Harries, J., *Sidonius Apollinaris and the Fall of Rome,* AD *407–485* (1994).

Haywood, J., *Dark Age Naval Power: A Re-assessment of Frankish and Anglo-Saxon Seafaring Activity* (1991).

Heather, P., *Goths and Romans, 332–489* (1991).

—— *The Goths* (1996).

—— *The Fall of the Roman Empire: A New History* (2005).

—— "The Fall of the Roman Empire" *Oxford Historian*, 4 (May 2006), s. 17–20.

Hedeager, L., "The Evolution of German Society 1–400 AD", Jones, R., Bloemers, J., Dyson, S. & Biddle, M. (ed.), *First Millennium Papers: Western Europe in the 1st Millennium*, BAR International Series, 401 (1988), s. 129–401.

Hekster, O., *Commodus: An Emperor at the Crossroads* (2002).

Herzteld, E., *Archaeological History of Iran* (1934).

Hodgson, N. & Bidwell, P., "Auxiliary Barracks in a New Light: Recent Discoveries on Hadrian's Wall", *Britannia*, 35 (2004), s. 121–157.

Holden, P. & Purcell, N., *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* (2000).

Holden, P., "Mediterranean Plague in the Age of Justinian", Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 134–160.

Holum, K., "The Classical City in the Sixth Century: Survival and Transformation", Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 87–112.

Hopkins, C., *The Discovery of Dura Europos* (1979).

Hopkins, K., "Taxes and Trade in the Roman Empire (200 BC-AD 400)", *Journal of Roman Studies*, 70 (1980), s. 101–125.

—— "Early Christian Number and its Implications", *Journal of Early Christian Studies*, 6 (1998), s. 184–226.

Howard-Johnston, J., "The Two Great Powers in Late Antiquity: A Comparison", Cameron, A. (ed.), *The Byzantine and Early Islamic Near East III: States Resources and Armies* (1995), s. 157–226, (tekrar baskı Howard-Johnston, A., *Early Rome, Sassanian Persia and the End of Antiquity* (2006)).

Howe, L., *The Praetorian Prefect from Commodus to Diocletian,* AD *180–305* (1942).

Howgego, C., "Coin Circulation and the Integration of the Roman Economy", *Journal of Roman Archaeology*, 7 (1994), s. 5–21.

Humfress, C., "Law and Legal Practice in the Age of Justinian", Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 161–184.

Hunt, D., "The Outsider Inside: Ammianus on the Rebellion of Silvanus", Drijvers, J. & Hunt, D. (ed.), *The Late Roman World and its Historian* (1999), s. 51–63.

Ilkjærm, J. "The Weapons' Sacrifice at Illerup Adal, Denmark", Randsbourg, K., *The Birth of Europe* (1989), s. 54–61.

Isaac, B., "The Meaning of the Terms Limes and Limitanei", *Journal of Roman Studies*, 78 (1988), s. 125–147.

——*The Limits of Empire* (2. edisyon, 1992).

James, S., "Britain and the Late Roman Army", Blagg, T. & King, A., *Military and Civilian in Roman Britain: Cultural Relationships in a frontier province*, BAR International Series, 136 (1984), s. 161–186.

——*Excavations at Dura-Europos 1928–1937: Final Report*, VII: *The Arms and Armour and Other Military Equipment* (2004).

—— "The Deposition of Military Equipment During the Final Siege at Dura-Europos, with Particular Regard to the Tower 19 Countermine", *Carnuntum Jahrbuch 2005, Archäologie der Schlachtfelder - Militaria aus Zerstörungshorizonten: Akten der 14. Internationalen Roman Military Equipment Conference (ROMEC), Wien, 27–31 August 2003* (2005), s. 189–206.

Jeffreys, E., Jeffreys, M., Scott, R. vd., *The Chronicle of John Malalas: A Translation* (1986)

Johnson, M., "Architecture of Empire", Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 278–297.

Johnson, S., *The Roman Forts of the Saxon Shore* (1976).

—— *Later Roman Britain* (1980).

—— *Late Roman Fortifications* (1983).

Jones, A., *The Later Roman Empire, 284–602*, 2 Cilt (1964).

Jones, M. & Casey, J. 'The Gallic Chronicle Exploded?", *Britannia*, 22 (1991), s. 212–215.

Jones, T. & Ereira, A., *Terry Jones' Barbarians* (2006).

Jongman, W., "Gibbon Was Right: The Decline and Fall of the Roman Economy", Hekster, O., Kleijn, G. & Slootjes, D. (ed.) *Crises in the Roman Empire* (2007), s. 183–199.

Kassai, L., *Horseback Archery* (2002).

Kelly, C., *Ruling the Later Roman Empire* (2004).

—— "Bureaucracy and Government", Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 183–204.

Kennedy, D., "European soldiers and the Severan Siege of Hatra", Freeman, P. & Kennedy, D. (ed.), *The Defence of the Roman and Byzantine East*, BAR International Series, 297 (1986), s. 397–409.

Kulikowski, M., "Barbarians in Gaul, Usurpers in Britain", *Britannia*, 31 (2000), s. 325–345.

—— "The *Notitia Dignitatum* as a Historical Source", *Historia*, 99 (2002), s. 358–377.

—— *Later Roman Spain and its Cities* (2004).

—— *Rome's Gothic Wars* (2007).

Lander, J., *Roman Stone Fortifications: Variation and Change from the First Century to the Fourth Century* AD, BAR International Series, 206 (1984).

Lane Fox, R., *Pagans and Christians* (1986).

Lang, J., "Two Sides of a Coin: Aurelian, Vaballathus, and Eastern Frontiers in the Early 270s", Mathisen, R. & Sivan, H. (ed.), *Shifting Frontiers in Late Antiquity* (1996), s. 59–71.

Le Bohec, Y., *The Imperial Roman Army* (1994).

—— *L'Arm'ee Romaine Sous le Bas-Empire* (2006).

Leadbetter, B., "The Illegitimacy of Constantine and the Birth of the Tetrarchy", Lieu, S. & Montserrat, D. (ed.), *Constantine: History, Historiography and Legend* (1998), s. 74–85.

Lee, A., "Traditional Religions" Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 159–179.

—— *War in Late Antiquity: A Social History* (2007).

Lendon, J., *Soldiers and Ghosts: A History of Battle in Classical Antiquity* (2005).

Lenski, N., "*Initium mali Romano imperio*: Contemporary reactions to the battle of Adrianople", *Transactions of the American Philological Association*, 127 (1997), s. 129–168.

—— *The Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century* AD (2002).

—— "The Reign of Constantine", Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (2006), s. 59–90.

Leveau, P., "The Barbegal Water Mill and its Environment: Archaeology and the Economic and Social History of Antiquity," *Journal of Roman Archaeology*, 9 (1996), s. 137–153.

Levick, B., *Julia Domna: Syrian Empress* (2007).

Lewit, T., *Agricultural Production in the Roman Economy*, BAR International Series, 568 (1991)

Liebeschuetz, W., *Barbarians and Bishops: Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom* (1990).

—— *The Decline and Fall of the Classical City* (2001).

—— "Cities, Taxes, and the Accommodation of the Barbarians: The Theories of Durliat and Goffart", Noble, T. (ed.), *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms* (2006), s. 309–323.

—— "Was there a Crisis of the Third Century?", Hekster, O., Kleijn, G. & Slootjes, D. (ed.), *Crises and the Roman Empire* (2007), s. 11–20.

Lieu, S., "Captives, Refugees and Exiles: A Study of Cross-Frontier Civilian Movements and Contacts between Rome and Persia from Valerian to Jovian", Freeman, P. & Kennedy, D. (ed.), *The Defence of the Roman and Byzantine East*, BAR International Series, 297 (1986), s. 475–505.

Lillington-Martin, C., "Archaeological and Ancient Literary Evidence for a Battle Near Dara Gap, Turkey, AD 530: Topography, Texts, Trenches", Lewin, A. & Pellegrini, P. (ed.), *The Late Roman Army in the Near East from Diocletian to the Arab Conquest* (Oxford, 2007), s. 299–311.

Lindner, R., "Nomadism, Huns and Horses", *Past and Present*, 92 (1981), s. 1–19.

Liverani, M., "The Garamantes: A Fresh Approach", *Libyan Studies*, 31 (2000), s. 174.

Luttwak, E., *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century* AD *to the Third* (1976).

Maas, M., "Roman Questions, Byzantine Answers: Contours of the Age of Justinian", Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 3–27.

Mackensen, M., "Late Roman Fortifications and Building Programmes in the Province of Raetia: The Evidence of Recent Excavations and Some New Reflections", Creighton, J. & Wilson, R. (ed.), *Roman Germany: Studies in Cultural Interaction*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, 32 (1999), s. 199–244.

MacMullen, R., *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire* (1963).

—— *Enemies of the Roman Order* (1967).

—— *Roman Social Relations* (1974)

—— *Roman Government's Response to Crisis,* AD *235–337* (1976).

—— "How Big was the Roman Imperial Army?", *Klio*, 62 (1980), s. 451–460.

—— "The Epigraphic Habit in the Roman Empire", *American Journal of Philology*, 103 (1982), s. 233–246.

—— *Christianizing the Roman Empire,* A.D. *100–400* (1984).

—— "The Legion as Society", *Historia*, 33 (1984), s. 440–456.

—— *Corruption and the Decline of Rome* (1988).

Maenchen-Helfen, O., *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture* (1973).

Man, J., *Attila: The Barbarian King who Challenged Rome* (2005).

Mango, C., *Byzantium: The Empire of the New Rome* (1980).

Manley, J., AD *43: The Roman Invasion of Britain: A Reassessment* (2002).

Mann, J., "What was the *Notitia Dignitatum* for?" Goodburn, R. & Bartholomew, P. (ed.), *Aspects of the Notitia Dignitatum*, BAR Supplementary Series, 15 (1976), s. 1–9.

Matthews, J., *Western Aristocracies and Imperial Court:* AD *364–425* (1975).

—— "Mauretania in Ammianus and the Notitia", Goodburn, R. & Bartholomew, P. (ed.), *Aspects of the Notitia Dignitatum*, BAR Supplementary Series, 15 (1976), s. 157–186.

—— *The Roman Empire of Ammianus* (1989).

Mattingly, D. 'Impact Beyond Empire: Rome and the Garamantes of the Sahara", de Blois, L. & Rich, J. (ed.), *The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire: Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire* (Roman Empire, *c.*200 BC-AD 476) (2002), s. 184–203.

—— *An Imperial Possession: Britain in the Roman Empire, 54* BC-AD *409* (2006).

McGeorge, P., *Late Roman Warlords* (2003).

McLeod, "W., The Range of the Ancient Bow", *Phoenix*, 19 (1965), s. 1–14.

McLynn, N., *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital* (1994).

Meeks, W., *The First Urban Christians* (1983).

Millar, F., "P. Herennius Dexippus: The Greek World and the Third-Century Invasions," *Journal of Roman Studies*, 59 (1969), s. 12–29.

—— "Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in Third-Century Syria", *Journal of Roman Studies*, 61 (1971), s. 1–17.

—— *The Emperor in the Roman World, 31* BC-AD *337* (1977)

—— *The Roman Empire and its Neighbours* (1981).

—— "Emperors, Frontiers and Foreign Relations", *Britannia*, 8 (1982), s. 1–23.

—— *The Roman Near East, 31* BC-AD *337* (1993).

Millett, M., *Roman Britain* (1995).

Mitchell, S., "Maximinus and the Christians in AD 312: A New Inscription", *Journal of Roman Studies*, 78 (1988), s. 105–124.

—— *Cremna in Pisidia: An Ancient City in Peace and War* (1995).

—— "The Cities of Asia Minor in Constantine's Time", Lieu, S. & Montserrat, D. (ed.), *Constantine: History, Historiography and Legend* (1998), s. 52–73.

—— *A History of the Later Roman Empire* AD *284–641* (2007). Moorhead, J., *Theodoric in Italy* (1992).

—— *Justinian* (1994).

—— *The Roman Empire Divided 400–700* (2001).

Morgan, M. & Lieu, S. (ed.). *The Emperor Julian: Panegyric and Polemic* (2. edisyon, 1989).

Morris, J., *The Age of Arthur: A History of the British Isles from 350 to 650* (1973).

Murdoch, A., *The Last Pagan: Julian the Apostate and the Death of the Ancient World* (2003).

Murphy, C., *Are We Rome? The Fall of an Empire and the Fate of America* (2007).

Murray, J. (ed.), *The Autobiographies of Edward Gibbon* (1896).

Musurillo, H., *Acts of the Christian Martyrs* (1972).

Nicasie, M., *Twilight of Empire: The Roman Army from the Reign of Diocletian until the Battle of Adrianople* (1998).

Noble, T. (ed.), *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms* (2006).

Nylam, E., "Early *Gladius* Swords in Scandinavia", *Acta Archaeologia*, 34 (1963), s. 185.

O'Flynn, J., *Generalissimos of the Western Roman Empire* (1983).

Odahl, C., *Constantine and the Christian Empire* (2004).

Okamura, L., "Roman Withdrawals from Three Transfluvial Frontiers", Mathisen, R. & Sivan, H. (ed.), *Shifting Frontiers in Late Antiquity* (1996), s. 11–30.

Oost, S., *Galla Placidia Augusta: A Biographical Essay* (1968).

Parker, A., *Ancient shipwrecks of the Mediterranean and the Roman Provinces*, BAR International Series, 580 (1992).

Parker, H., *The Roman Legions* (1928).

Parkin, T., *Demography and Roman Society* (1992)

Pearson, A., *The Roman Shore Forts* (2002).

—— "Piracy in Late Roman Britain: A Perspective from the Viking Age', *Britannia*, 37 (2006), s. 337–353.

Perkins, A. (ed.), *The Excavations at Dura-Europos: Final Report*, V, Part 1, *Papyri* (1959).

—— *The Art of Dura Europos* (1971).

Piganiol, A., *L'Empire Chr'etien (325–395)* (1947).

Pohl, W., "Justinian and the Barbarian Kingdoms", Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 448–476.

Pomeroy, S., "Coprynyms and the Exposure of Infants in Egypt", Cameron, A. & Kuhrt, A. (ed.), *Images of Women in Antiquity* (1983), s. 207–222

Porter, R., *Gibbon* (1988).

Potter, D., *Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire: A Historical Commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle* (1990).

—— *The Roman Empire at Bay*, AD *180–395* (2004)

Rathbone, D., "Villages, Land and Population in Graeco-Roman Egypt", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 36 (1990), s. 103–142.

Ratja'r, J., "*Die Legionen Mark Aurels im Vormarsch*", Oexle, J. (ed.) *Aus der Luft - Bilder unserer Geschichte* (1997), s. 59–68.

Reece, R., The Third Century: Crisis or Change?", King, A. & Henig, M. (ed.), *The Roman West in the Third Century: Contributions from Archaeology and History*, BAR International Series, 109(i) (1981), s. 27–38.

Rees, R., *Diocletian and the Tetrarchy* (2004).
Richardson, J., *The Romans in Spain* (1996).
Rives, J., "The Decree of Decius and the Religion of Empire", *Journal of Roman Studies*, 89 (1999), s. 135–154.
Rodwell, T. & Rowley, T. (ed.), *Small Towns of Roman Britain*, BAR, 15 (1975).
Rostovtzeff, M. (ed.), *The Excavation at Dura-Europos: Preliminary Report of the Fifth Season of Work, October 1931–March 1932* (1934).
Rostovtzeff, M., Bellinger, A., Hopkins, C. & Wells, C. (ed.), *The Excavations at Dura-Europos: Preliminary Report of the Sixth Season of Work, October 1932–March 1933* (1936).
Saller, R., "Promotion and Patronage in Equestrian Careers", *Journal of Roman Studies*, 70 (1980), s. 44–63.
—— *Personal Patronage under the Early Empire* (1982).
Salway, P., *Roman Britain* (1998).
Scheidel, W., *Measuring Sex, Age and Death in the Roman Empire: Explorations in Ancient Demography*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, 21 (1996).
Schonberger, H., "The Roman Frontier in Germany: An Archaeological Survey", *Journal of Roman Studies*, 59 (1969), s. 144–197.
Seeck, O. (ed.), *Notitia Dignitatum* (1876).
Sherwin-White, A., *The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary* (1966).
—— *The Roman Citizenship* (1973).
Snyder, C., *An Age of Tyrants: Britain and the Britons* AD *400–600* (1998).
Sotinel, C., "Emperors and Popes in the Sixth Century: The Western View', Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 267–290.
Speidel, M., *Riding for Caesar: The Roman Emperors' Horse Guard* (1994).
Stephenson, I., *Romano-Byzantine Infantry Equipment* (2006).
Stephenson, I. & Dixon, K., *Roman Cavalry Equipment* (2003).
Stoneman, R., *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt Against Rome* (1992).
Stuart Hay, J., *The Amazing Emperor Heliogabalus* (1911).
Swift, E., *The End of the Western Roman Empire: An Archaeological Investigation* (2000).
Syme, R., *The Roman Revolution* (1939).
—— *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta* (1971).
Tchalenko, G., *Villages Antiques de la Syrie du Nord* (1953–1958).
Termin, P., "A Market Economy in the Early Roman Empire", *Journal of Roman Studies*, 91 (2001), s. 169–181.
Thomas, C., "Saint Patrick and Fifth-Century Britain: An Historical Model Explored", Casey, P. (ed.), *The End of Roman Britain: Papers from a Conference, Durham 1978*, BAR British Series, 71 (1979), s. 81–101.

Thompson, E. (gözden geçiren ve hazırlayan Heather, P.), *The Huns* (1996).

Todd, M., *Roman Britain* (3. edisyon, 1999).

—— *The Early Germans* (2. edisyon, 2004).

Tomlin, R., "*Notitia Dignitatum omnium, tam civilium quam militarium*", Goodburn, R. & Bartholomew, P. (ed.), *Aspects of the Notitia Dignitatum*, BAR Supplementary Series, 15 (1976), s. 189–209.

—— "Christianity and the Roman Army", Lieu, S. & Montserrat, D. (ed.), *Constantine: History, Historiography and Legend* (1998).

Tougher, S., *Julian the Apostate* (2007).

Treadgold, W., *Byzantium and its Army, 284–1081* (1995).

Turton, G., *The Syrian Princesses: The Women Who Ruled the Roman World* (1974).

Vervaet, F., "The Reappearance of the Supra-Provincial Commands in the Late Second and Early Third Centuries CE: Constitutional and Historical Considerations", Hekster, O., Kleijn, G., & Slootjes, D. (ed.), *Crises and the Roman Empire* (2007).

Veyne, P., *Bread and Circuses* (1990).

von Petrikovits, H., "Fortifications in the North-western Roman Empire from the Third to Fifth Centuries AD", *Journal of Roman Studies*, 61 (1971), s. 178–218.

Wacher, J., *The Towns of Roman Britain* (2. edisyon, 1995).

Walker, S. & Bierbrier, M., *Ancient Faces: Mummy Portraits from Roman Egypt* (1997).

Ward-Perkins, B., *The Fall of Rome and the End of Civilization* (2005).

Watson, A., *Aurelian and the Third Century* (1999).

Watson, G., *The Roman Soldier* (1969).

Webster, G., *The Roman Imperial Army* (1985: genişletilmiş bibliyografya ile tekrar basım 1998).

Weiss, P., "The Vision of Constantine", *Journal of Roman Archaeology*, 16 (2003), s. 237–259.

Wells, C., *The German Policy of Augustus* (1972).

Wells, P., *The Barbarians Speak: How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe* (1999).

Wheeler, E., "The Laxity of the Syrian Legions", Kennedy, D. (ed.), *The Roman Army in the East*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, 18 (1996), s. 229–276.

Whittaker, C., *Frontiers of the Roman Empire: A Social and Economic Study* (1994).

Whittaker, M., *Jews and Christians, Greco-Roman Views* (1984).

Wiesehofer, J., *Ancient Persia: From 550* BC *to 650* AD (1996).

Wightman, E., *Gallia Belgica* (1985).

Wildberg, C., "Philosophy on the Age of Justinian", Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (2005), s. 316–340.

Wilken, R., *The Christians as the Romans Saw Them* (1984).

Willems, W., *Romans and Barbarians: A Regional Study in the Dutch Eastern River Area* (1986).

Williams, S., *Diocletian and the Roman Recovery* (1985).

Williams, S. & Friell, G., *Theodosius: The Empire at Bay* (1994).

Williams, W., "Caracalla and Rhetoricians: A Note of the *Cognitio de Gohairienis*", *Latomus*, 33 (1974), s. 663–667.

Wilson, A., "Machines, Power and the Ancient Economy", *Journal of Roman Studies*, 92 (2002), s. 1–32.

Wilson, R., *Roman Forts: An Illustrated Introduction to the Garrison Posts of Roman Britain* (1980).

Witschel, C., "Re-evaluating the Roman West in the 3rd c. A.D.", *Journal of Roman Archaeology*, 17 (2004), s. 251–281.

Wolfram, H., *The Roman Empire and its Germanic Peoples* (çev. Dunlap, T.) (1997).

Wood, I., "The End of Roman Britain: Continental Evidence and Parallels', Lapidge, M. & Dumville, D. (ed.), *Gildas: New Approaches* (1984), s. 1–25.

—— "The Fall of the Western Empire and the End of Roman Britain', *Britannia*, 18 (1987), s. 251–262.

Woolf, G., "Roman peace", Rich, J. & Shipley, G., *War and Society in the Roman World* (1993), s. 171–194.

Yarshater, E. (ed.), *The Cambridge History of Iran*, c. 3 (1): *The Seleucid, Parthian, and Sassanian Periods* (1983).

Young, G., *Rome's Eastern Trade: International Commerce and Imperial Policy, 31* BC-AD *305* (2001).

Zahran, Y., *Philip the Arab: A Study in Prejudice* (2001).

Zwalve, W., "Callistus' Case: Some Legal Aspects of Roman Business Activities", de Blois, L. & Rich, J. (ed.), *The Transformation of Economic Life under the Roman Empire: Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire*, (Roman Empire, *c.* 200 BC-AD 476) (2002), s. 116–127.

DİZİN

A
Abrittus 139–40, 148
Ad Salices 329, 337, 549
Aemilianus 133, 135, 149, 299, 542–3
Aetius, Flavius 418–28, 452, 454–5, 457, 461, 467, 489, 516, 552–4, 564
Afrika 23–5, 48, 50, 61, 70–1, 89, 92, 123–4, 132–3, 139, 154, 156, 160, 174, 186–7, 190–1, 217, 232, 240, 246, 255, 306, 309–10, 312, 314, 318, 335, 346, 353, 356, 370, 376–7, 386–8, 390, 397, 417, 419–22, 453, 455–9, 472–3, 475, 478, 483, 487–8, 492–4, 501, 503–7 513, 526, 529, 541, 543, 546, 549, 552–6, 558, 561
agentes in rebus 313, 347
Agri Decumates 140, 160
Agrippina 108
Ahura-Mazda 120
Aila (Akabe) 352
Akabe (Aila) 352
akınlar 145, 314, 352
Alamanni devleti 147, 260
Alamanni kabilesi 150
Alanlar 310, 322, 334, 389, 396–7, 399, 405, 407, 420, 424, 502, 551
Alaric 375–6, 378–89, 394–5, 397–400, 409, 419, 442, 453, 492, 550–1
Alavivus 322, 327
Alba 93–4, 97
Albinus, Decimus Clodius 91–2, 102, 114, 539–40
Alexander, Domitius 96, 110–2, 114–5, 122–3, 133, 148, 169, 183, 196, 201, 203, 232, 301, 505, 540, 541, 546
Alexander, Severus için bkz. Severus Alexander
Allectus 210, 213, 433, 545, 569
Ambrosius, Milano (Mediolanum) piskoposu 356, 358–9, 428, 462
amforalar 68
Amida 295–6, 498, 548
Ammianus Marcellinus 40, 213, 256–64, 266, 272, 274, 280–1, 283–8, 290, 293–9, 301, 303–6, 308, 311–2, 315, 317–8, 320–3, 326–30, 332, 333, 335, 338, 369, 436
Anastasius 485, 488–9, 493–4, 497–8, 508, 556, 568, 573
  yeğeni 508
Ancyra 47
Angllar 396, 428, 445, 472

Anglosaksonlar 445, 478
Anthemius 458, 467, 555
Antiochia (Antakya) 62, 96, 104, 107, 133, 135–6, 151, 169–70, 174, 180, 184, 214, 219, 235, 246, 257–9, 297, 307, 310, 319, 323, 334, 353, 358, 485, 499, 502, 513, 542, 557, 559
Antiochia piskoposu 174, 358
Antonina 509
Antoninler 72, 207
Antoninus Pius 57, 75, 199–200
  kızı 75
Antonius, Marcus 55, 96, 123, 171
apartman binaları (*insulae*) 85, 219
Aper 178, 545
Aquileia 73, 124, 255, 339, 425, 539
Aquilia Severa 108
Aquitania 390–1, 396, 420, 424, 452, 454, 552–3
Aquitania Secunda 391
Arabistan fetihleri 168–9
Arap kabileleri 513
Arbogast 339, 550
Arcadius 338–9, 341, 373, 375–7, 383, 550–1, 575
Arelate (Arles) 389, 423, 454, 465
Argentoratum (Strazburg) 283
Ariadne 485
Ariminum (Rimini) 385
Aristides, Aelius 55
aristokratlar 60, 114, 156, 287, 464, 495
Arius 246–7, 479, 559
Ariusçular 246–7, 358, 478, 559
Ariusçuluk 308, 360, 363, 479, 559
Arles (Arelate) 389, 423, 454, 465
Armenia 54, 72, 122, 126, 135, 180, 227, 241, 304, 309, 319, 349–50, 374, 484, 513, 542, 545
Arminius 143
Arria, Aurelia 119
Arsaces 349
Arsaces ailesi 349
Arsaces, Armenia kralı 349
Arthur 429, 449–50, 577
Asdings 380
Asia Minor (Küçük Asya) 240, 577
Aspar 455, 460–1, 468, 554–5
Assyria 116
Astarte (tanrı) 110
Aşağı Moesia 90
at arabaları/yük arabaları 68, 213, 227, 266, 319, 321, 325, 332, 503
Athanaric, Tervingi kralı 320–2
Athaulf 343, 384–6, 388, 390–1, 395, 400, 424, 551–2
Atina 27, 53, 60, 151–2, 155, 169, 290–1, 382, 472, 502, 511, 543
  felsefe okulları 238, 511, 566
Atlı sınıfı 58–9, 61, 64–5, 88, 194–5, 197–8, 559
  orduda 58–9
  yüksek makamlara gelişi 58
Attalus, Priscus 386, 390–1, 551–2
Attila 402–3, 405, 409, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 423, 424, 425, 426, 468, 479, 486, 496, 499, 517, 553, 554, 576
  altın talepleri 409, 413, 499, 553
  ve Aetius 423
  Batı İmparatorluğu'na saldırıları 423, 425
  görünüşü 402
  ölümü 405, 426, 486, 554
  Romalı elçilerle karşılaşması 416
  suikast komploları 426
Augsburg (Augusta Vindelicum) III 149
Augusta Emerita (Merida) 481

Augusta Vindelicum (Augsburg) III 149
Augustus (Octavianus) 19, 24, 48, 56–8, 72, 83, 89, 104, 113, 135, 139–41, 147, 169, 171, 197, 199–200, 202, 208, 210, 212, 215, 221, 227–8, 231–2, 245, 249–50, 254, 255–7, 264, 266, 268, 273–4, 286, 289, 292, 296–7, 308, 318, 335, 338–9, 383, 390, 392, 430, 454, 469, 512, 519, 523–4, 540, 542, 545–6, 548–9, 552, 561, 565–6, 580
  "Cumhuriyetin reforme edilmesi" 269
  Principatus sistemini kuruyor 523
  ve atlı sınıfı mensupları 58–9, 64
  ve yeni senatör atamaları 57
Aurelianus 151, 158, 162–3, 168–76, 183, 187–8, 208–9, 246, 290, 344, 428, 544
  fetihler 158, 176, 208
  öldürülmesi 544
  ve Hıristiyanlar 174–5
  ve tanrı Sol Invictus 173, 238
Aurelianus, Ambrosius 428
Aurelianus (Lucius Domitius Aurelianus) 158
Autun 256, 282
Auxerre 282, 444
Auxerre piskoposu 444–5
Avarlar 486, 502
Avitus 454–5, 465, 554
Avusturya (Noricum) 379, 465
azatlılar 65, 216
Aziz Albans (Verulamium) 430–1, 444
Aziz Augustinus 30, 421, 440
Aziz Germanus 444–5, 463
Aziz Patrick 435, 448
Aziz Petrus 129, 357
Aziz Saba 362

B
Badon Hill 428–9
Bagaudae isyanları 211, 422–3, 459
baharat ticareti 70–1, 166, 190, 223
Balbinus 124–5, 160, 187, 541
balık sosu (*garum*) 190
Balkan cephesi 121
Barates 49, 64, 167
barbarlar 14, 29, 161, 176, 184, 287, 329, 403, 427, 466, 474, 514, 542, 562
Barbatio 283
Barcelona 390
Basiliscus 468, 483, 490, 555
Bastarnae kabilesi 141
baş kâhya (*castrensis sacri palatini*) 225
baş kethüda (*praepositus sacri cubiculi*) 225
Batavis 466
Belgrad (*Singidunum*) 410
Belisarius 499–501, 503–6, 508–9, 556–7
Beloch, K. 61–2, 568
Beowulf 142
Bezabde 296
Bithynia ve Pontus eyaleti 219
Bleda 409, 412, 415, 417, 553
Boniface 419–21, 489, 552–3
Boranil 149
Bosphorus 233
Bostra 168–9
Boudica 430
Boulogne 212–3, 545
bozkır 321–2, 402, 404–5
Bretonya 429, 443
Brigonius 66
Britanya 14–5, 17, 25, 27, 29, 35, 48–9, 65, 72, 83, 91, 94–96, 141, 155, 176, 184, 190–2, 200, 211–3, 217, 230, 255, 260, 286, 288, 309,

335, 337, 346, 370, 380–1, 427–36, 438–50, 457, 459, 471, 473, 475, 478, 529, 533, 535–6, 539–40, 545, 549, 551
akınlar 434–5
asiller 464
bölünmesi 459
Carausius ve Allectus ayaklanması 213, 433
Constantinus 440, 442
çiftlikler 432
diller 445, 449
doğusu 473
eyaletler 430
Hıristiyanlık 449, 478
Iulianus'u imparator kabul etmez 82–3
madencilik 431
Manş Denizi, akınlar 212, 436
Manş Denizi'nde devriye atan savaş gemileri 436
mezarlıklar 445–7
refah 443
Roma istilasından sonra akıncılar 438
"Sakson Kıyısı" ve hisarlarını Romalıların işgali 434–5
Sakson savaş liderleri 435
Severus 431
şehirler 439
yapılan tutuklamalar 260
Britonlar 447–8
Bulgarlar 486
Burgonya krallığı/devleti 455, 472
Burgonyalılar 310, 396–7, 420, 424, 456, 502
bürokrasi 225, 265, 311, 316, 345, 363, 444, 485, 523
bürokratlar 318, 485
genişlemesi 436
merkezî imparatorluk 441
Büyük Buhran (Bunalım) 189
Büyük İskender 27, 91, 101, 115, 120, 167, 251, 297, 299, 301, 350

C
Cadiz (Gades) 58
Caecilianus 246
Caesar 11, 16, 19, 21, 50–1, 55–7, 67, 72, 78, 80, 91, 94, 101, 116, 140–1, 145, 147, 161, 210, 212–3, 227–30, 232, 234, 248, 249, 250, 254–5, 257, 259, 279–84, 286, 291, 323–5, 402, 429, 516, 539, 545–8, 557, 566, 572, 579
Caesar, aile ismi 210
Caesar, Iulius 11, 16, 50, 55, 101, 140, 147, 281–2, 284, 323–5, 429, 516
Galya Savaşı Notları (*Commentarii*) 281
ve göçmenler 324–5
ve senato atamaları 57
Caledonialılar 96, 431
Caligula 104
Callinicum 358, 499, 505, 556
Callinicum Muharebesi (531) 499
Callinicum, sinagog 358
Callinicus 402
Campus Mauriacus (Katalonya Ovası) Muharebesi (451) 424
Camulodunum (Colchester) 430
Cannae Muharebesi (MÖ 216) 334
Cappadocia (Kapadokya) 30
Caracalla 95–7, 99–104, 106–7, 109, 113–5, 118, 147–8, 186–7, 195, 199–200, 202–3, 221, 281, 325, 351, 381, 540, 571, 581
imparatorluk 115
ordu maaş ödemeleri 271

öldürülmesi 102–3
vatandaşlık dağıtması 325
yeni sikkeler 223
Carausius 210–4, 231, 435, 545, 569
Cardiff, hisar 438
Carinus 178–9, 183, 207, 210, 214, 545
Carnuntum 137, 232, 574
Carpi kabilesi 141, 148
Carrhae 102, 123, 125, 135, 540–1, 545
Cartagena 506
Carus, Marcus Aurelius Numerius 178–9, 207, 545
Cassiodorus 471, 477
Cassius, Avidius 40, 73–4, 88, 169, 171, 539
Cengiz Han 402–3
Cermen kabileler 140
Cermen korsanlar 135
Cermen paralı askerler 140, 160
Cermen savaşçılar 202
Cermen silahları 145
Cherusci 143
Childeric 479
Chnodomarius 283–4
Chrysopolis 234
Cilicia (Kilikya) 47, 136, 219
Cirencester 431
Claudius 57, 157–8, 165, 169, 175, 196, 234, 267, 430, 432, 447, 524, 544
II. Claudius (Marcus Aurelius Claudius) 157, 165, 196, 234, 544
Clermont 463, 465, 468
Clovis, Frank kralı 147, 200, 281, 351, 381, 473, 479, 490–1, 571
Cniva 138–140, 149, 542
Colchester (Camulodunum) 430
Cologne (Köln) 262–3, 283, 456
Comazon, Publius Valerius 113
comites (*comes*) 220, 270
Commodus 45, 72–3, 75–81, 90, 92, 95, 97, 99, 114, 146, 199–200, 202–3, 216, 538–9, 573
Kolezyum yetenekleri 99
köleler 99
tutumu 76–7
Marcus Aurelius'un yerine geçmesi 45, 73, 75
öldürülmesi 79, 538
saraydaki gözdeleri 77–8
sevilmemesi 76, 79
Comum 59
Constans, gasıp Constantinus'un oğlu 249–50, 254–6, 389, 547–8
Constantia 233–4
Constantinopolis piskoposu 358
Constantinopolis 11, 20, 23, 38, 71, 121, 208, 219, 244, 255, 289, 293, 307, 309, 310, 330–1, 334, 348, 353–4, 358, 360, 362, 376–7, 379, 382, 392, 397, 400, 402, 409, 411–4, 417, 418, 420, 454, 457, 461–2, 468, 469, 472, 479, 483–5, 487, 489–90, 495, 497, 499, 501–3, 508, 511, 513, 525, 547–51, 553, 555–6, 565
ayaklanmalar 484
büyümesi 354
Constantinus Mozolesi 243
depremler 412
gıda tedariki 334
Gotlar 333–5
Maviler (takım) 413
önemi 410
salgın 499
sarayın bitişiğindeki hipodrom 495
Theodosius Surları 487
ve Hunlar 406, 413–5, 418–9
Yanmış Sütun 244
Yeşiller (takım) 413

Constantinus 31, 38, 228, 230–5, 238–53
aile ağacı 232
Constantinus Takı 243
Galya'da 255–6
geniş ailesi 232
hüküm tarzı 241, 252
imparator olarak babasının yerini alması 230
katı cezaları 245
Licinius ile müttefiklik 233
Licinius'a saldırıyor 240
ve ordu 233, 240–1
Maxentius'a saldırıyor 233
ölümü 233, 252–3
seferler 231, 234
soyu 232
tek imparator 257
ve Constantinopolis 244
ve Hıristiyanlık 228, 230, 238–53
Constantinus (Britanya'daki gasıp) 31, 38, 226, 228, 230–5, 237–58, 260, 263, 269–70, 276, 279, 283, 288–91, 293, 304–6, 309, 320, 324, 342, 344–5, 355–7, 361, 380–1, 389, 390, 393, 410, 413, 433–4, 440, 442, 449, 462, 519, 539, 546–7, 551–2, 560, 562, 564
II. Constantinus 248–9, 254–5, 547
III. Constantinus (gasıp) 434, 440, 449, 551–2
Constantius 207, 212–3, 216, 228–30, 232, 236, 238, 249–50, 253–66, 271, 279, 281–3, 285–6, 289–91, 293–7, 301, 306–9, 313, 341–3, 345, 351, 357, 361–2, 390–2, 394–5, 399, 409, 416, 422, 457, 467, 545–8, 552, 568
ölümü 552
II. Constantius 249–50, 253–8, 271, 279, 286, 289, 293, 306, 308, 313, 342, 345, 351, 357, 361–2, 547–8
Galya'da 257, 279
ölümü 286, 345
Persia ile savaşı 293
Roma'ya girişi 361
tasfiye 313
ve bürokratlar 253, 313
ve Hıristiyanlık 357
Constantius (Attila'nın kâtibi) 423
Constantius, Flavius 212, 413
Constantius (subay, daha sonra imparator) 390
Corbulo 264
Cornwall 443, 445
Coroticus 448
Corsica (Korsika) 404, 512
Cremna 176–7, 544, 577
Cremona, silah fabrikası 261
Crispus 248, 250, 547
Ctesiphon 54, 72, 94, 125, 164, 178, 181, 227, 301, 302, 350, 539, 543, 545, 548
Traianus'un yağmalaması 297
yağmalanması (202) 94
Cumbria 443

Ç

çarmıh cezası, yasaklanması 245
Çekya, Roma ordu üsleri 74
Çin 15–6, 26, 70–1, 190, 404, 529, 530

D

Dacia 138–40, 162, 192, 346, 413, 544, 570
madenler 162
Dacialılar 147
Dacia Ripensis 413
Daia, Maximinus 229, 232–3, 237, 239–40, 546
Dalmatia 457, 468, 490, 555
Dalmatius 250, 254, 547
Danimarka 142, 144, 436, 446

Danimarka, silah adakları 142
Dara 498–9, 501, 512, 556–7, 576
Debelt (Deultum/Dibaltum) 329
Decius, Caius Messius Quintus 127, 134, 138–9, 148, 151, 174, 250, 333, 542, 579
denarii 187, 192
Deniz saldırıları 421, 437, 438, 442
Deultum (Debelt) 329
develer 166
Dexippus, P. Herennius 138, 173, 577
Dibaltum (Debelt) 329
Diocletianus (Gaius Valerius Diocletianus) 5, 37–8, 178–80, 183–5, 201, 203, 207–17, 222–37, 242, 247–8, 250, 252–3, 269, 276, 279, 324, 342, 344, 521, 545, 546, 561, 564–6
  başarısı 203, 213, 224–5
  Galerius'u desteklemesi 232
  heykeli, San Marco Meydanı 207
  imparator oluşu 178, 210
  istifası 229–30
  narh kararnamesi 223
  ölümü 233
  önemi 180, 217, 224, 227
  sikke reformu 485, 546
  ve Hıristiyanlık 235
  ve ordu 213, 215, 227, 235
  ve seremoni 214, 226
  ve tetrarşi 207, 210, 229
  vergi ve celp sistemi düzenlemeleri 222, 224, 231
Domitianus, Lucius Domitius 72, 183–4, 213, 524, 545
Donatusçular 246, 306, 356, 561
Dougga amfitiyatrosu, Tunus 63
duces (*dux*) 220, 562, 563
Dura Europos 117–8, 127–8, 136–7, 166–7, 171, 190, 208, 298, 368, 573, 578
  kuşatması 136–7
  sinagog 128
  vaftiz 128

E
Eburacum (York) 95
Eclectus 78, 81–2
edebiyat 59, 70, 306, 393, 478, 511
Edeco 417
Edessa 102–3, 123, 125, 135, 501
eğitim 25, 31–2, 52, 60, 80, 88–9, 277, 306, 339, 461, 479, 525
eğlence için insan kurban etmek 529
Ejsbøl, silah buluntuları 142
ekonomideki değişimler 32, 179, 185, 187–8, 192, 482, 530
ekonomik sistem 66
Elagabalus 105–15, 169–70, 174, 187, 196, 201–3, 540
Elagabalus (Bassianus, daha sonraları Marcus Aurelius Antoninus) 105–11, 113–5, 169, 187, 196, 203, 482, 540
Elagabalus (tanrı) 105
Emesa 105, 111, 170
Ephesos, Artemis Tapınağı 152
Ephesoslu Maximus 290, 293
Epirus 219, 376
Equester, Annius 66
eşcinsellik 109, 256
Eudocia 422, 424, 452
Eudoxia 377–8, 393–4, 452–3
Eugenius, Flavius 339–41, 356, 361, 374–6, 550
Euric, kral 455, 459, 463–5
Eusebios 131, 133, 174, 228–30, 232–3, 236–7, 239, 242, 251, 568

Eutropius 152, 156, 172, 231–2, 251, 376–7, 550
I. Erdeşir 119
eyalet 23, 47, 51–2, 57, 66, 90, 92–3, 95, 124, 130, 134, 162, 164, 168, 176, 190, 193, 195, 200, 203, 216–7, 220–1, 254, 285, 309, 342, 346, 381, 386, 420, 429, 430, 433–4, 462–3, 466, 471, 476–78, 480, 482, 485, 508, 520
  bölünmesi 94, 103, 200
  oluşumu 460, 516
  sivil idare 260, 269–70, 346, 454
  şiddet olayları ve ayaklanmalar 361, 394
  vilayetler (*diocesis*) 217, 220, 357, 561

F
fakirler 62–4, 518
  koşulları 62
Fars (Persis) 119
Fausta 232, 248, 250, 547
Faustina 57
Felix 419, 552–3
Feva, Rugi kralı 466
Fırat Nehri 49, 116, 136, 166, 171, 297–8
Filistin 171, 191, 502, 513
"Firariler Savaşı" 160
Fishbourne Sarayı 432
fiyatlar 188, 223
  yükselişi 188, 223
Flavius Constantinus 413
Florianus (Marcus Annius Florianus) 176, 544
Frank krallığı 471
Franklar 140, 147, 152, 261–2, 280, 285, 310, 319, 396, 420, 422, 424, 455–6, 478, 502, 548
Frank subaylar 262
Fransız Yabancı Lejyonu 117
Fravitta 377–8
Fritigernus 322, 327, 328, 330, 332, 334–6

G
Gades (Cadiz) 58
Gainas 376–8, 550–1
Galerius Maximianus 212
Galla Placidia 384, 388, 390–4, 419–20, 423, 426, 552, 578
Galler 68, 430, 443, 445
Gallia Belgica 153, 160, 580
Gallienus 135, 149–50, 155–8, 161, 163–6, 174, 183–4, 187, 193, 235, 542–4, 570
Gallus 134–5, 149, 257–9, 279, 285, 542, 548
Galya 23, 50, 57, 69, 101, 114, 131, 139–41, 150, 152–8, 160, 165, 176, 178, 184, 190, 207, 210–2, 214, 217, 255–7, 260–1, 267, 279–81, 284–8, 291–2, 296–7, 307, 324, 338, 346, 367, 370, 379–81, 383, 389–91, 398, 419, 421–2, 425, 427, 429, 434–5, 441–2, 444, 446, 448, 454–7, 459, 463–5, 467, 471, 473, 475, 488, 491, 543–5, 548–9, 551–4
  Bagaudae kabilesinin bastırılması 422–3
  barbar krallıkları 456, 463
  fethi (MÖ 58–50) 50
  Gotlar 453–6, 460, 465–7, 471, 473
  kuzeybatı nüfusu 445
  Manş Denizi akınları 212, 436
  tepeüstü yerleşimleri 170, 414
  tutuklamalar 257

Galya imparatorluğu 544
üçüncü yüzyıl 152–4
Garamantes kabilesi 70
Gassani Arapları 500
Geiseric, Vandal kralı 420–3, 452–3, 457–8
gemi enkazları, Roma buluntuları 67–8
gemiler ve nakliye 438, 458
Britanya'daki akıncıların gemi kullanması 436
Genç Plinius 52, 129
Genç Theodosius (II) 343, 392–4, 410, 421, 425, 452, 489, 511, 549
görevlileri 410
oğulları 425
ölümü 425, 452, 554
ve Hıristiyanlık 393
Germania, büyüyen refahı 141–3, 149, 155, 161
Germanus, Auxerre piskoposu 444–5, 463
Gerontius 389–90, 552
Geta 95–7, 99–100, 104, 115, 184, 199, 540
Gibbon, E. 11–3, 23–4, 26–8, 31, 38–40, 71–2, 105, 188, 524, 536, 538, 572, 574, 578
Gildas 428–9, 441, 445, 448, 581
Gildo 376, 550
Gladiator (film) 76
gladyatörler 78, 84
Glycerius 468, 555
Gordianus (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus) 116, 123–6, 148, 187, 250, 298, 541
adına yapılan anıt 298
III. Gordianus 124, 187, 541
Gordianuslar 191
Got korsanları 184
Got krallığı 362, 396, 454–5
Gotlar *ayrıca bkz.* Ostrogotlar; Vizigotlar 36, 140, 147–9, 152, 176, 194, 251, 288, 317, 319, 321–2, 325–29, 333–7, 362, 375, 386–7, 389–90, 395, 398, 401, 403, 405, 420–1, 454–5, 460, 471, 477, 504, 542
deniz akınları 325, 377
Galya'da 389–91, 398, 419
göçleri 378, 380
İspanya'ya geçiş 455–6
İtalya akını 395
İtalya'da 375–9
Roma yağmalaması 395
Roma'ya abluka 386
sayıları 379–80
ve Hıristiyanlık 386–7, 421
ve Hunlar 334, 352
Got mezarları 144
Got ordusu 149, 327, 379, 385, 477
Got savaşçıları 340
Got savaşı (376–382) 549
Gratianus 318, 329–30, 335–8, 342–3, 351, 361, 549
Greuthungi halkı 323, 326, 328, 332–3, 549
Gundobad 468, 555

H

Hadrianopolis 233–4, 317, 327–8, 330–7, 340, 361, 369, 378, 549
Hadrianus 19, 48, 50, 53–4, 56–7, 59–60, 72, 75–6, 92, 167, 199, 214, 243, 430, 431, 434, 442
adanmış avcı 59
İspanyol kökeni 335
kadınların istekleri 50
sakal bırakan ilk imparator 50
sevilmemesi 60
tahminleri 59
Hadrianus Duvarı 167, 442

Arbeia Roma hisarı, mezar 49
Birdoswald 442
Housesteads 442
Vindolanda 65–6, 568
hamamlar 443, 482
hamilik 52, 65–6, 260, 312, 522
Hannibal 334
Hannibalianus 254, 259
hatiplik yetenekleri 55–6, 59
Hatra 94–5, 122, 125–6, 569, 575
hava kirliliği 69
Havari Petrus 357
Hazar Kapıları geçidi 497–8
Helena 232, 250, 254, 547, 570
Helvetii kabilesi 323–4
Hengist 446
Herculaneum 59
Herodes 165
Herodianos 40, 96, 108, 124, 183
Herodotos 226
Heruli kabilesi 151–4, 466, 468
Hıristiyan keşiş toplulukları 12, 358
Hıristiyan khi-rho sembolü 238
Hıristiyanlar 30, 63, 127–30, 132–4, 174, 235–7, 240–1, 245–7, 305–7, 356, 360–1, 363, 400, 451, 462, 512
dinî özgürlük 174, 304
kovuşturma ve şehit edilmeleri 131–2, 305–6
Kuzey Afrika'da 356, 513
Persia'da 236
ve İsa'nın ikinci gelişi 564
Hıristiyanlık 27, 33, 129, 134, 235, 241, 247, 252–3, 261, 305, 440, 449, 559, 563
barbar ihtidaları 242
Britanya'da 449, 478
büyümesi 238–40
imparatorluk içinde 228, 242
teşkilatlanması 239
ve Constantinus 228, 238–51, 253
ve Gotlar 386–7, 421
ve Iustinianus 507
ve teslis 246–7, 306, 357, 461
Hıristiyan piskoposları 245, 305
artan önemleri 305
Hieronymus, piskopos 384
Hindistan 35, 70, 166, 190, 236, 352, 481, 529–30, 563
Hippo Regius 421, 553
Historiae Augusta 40
Hitler, Adolf 25, 373
Homeros 306, 511
honestiores ("daha onurlu insanlar") 60
Honoria 423–4, 426
Honorius 339, 341, 367, 373–4, 381, 383–92, 400, 419, 440–1, 449–52
kıdemli kâtiplik (*primicerius notariorum*) 565
Horatius 223
Horsa 446
Hsuing-Nu halkı 404
hukuk 21, 60, 76, 156, 217, 348, 416, 483, 485, 510, 518, 553
hukuk, barbar 480
hukuk, Roma 427, 477, 480, 482–3, 510, 556
Codex Iustinianus 510
Digesta 556
Institutes 510
humiliores ("daha mütevazı insanlar") 60
Huneric 422
Hun imparatorluğu 397, 412
Hun imparatorluğu, çöküşü 412
Hunlar 5, 36, 310, 322, 396–7, 402–6, 408–10, 412–5, 419, 423, 425, 486, 496, 517, 553
askerî başarıları 405–6, 409–10

atları ve atçılıkları 405–7
batıya doğru sürülmeleri 404
görünüşleri 403
imajları 404
kökenleri 404
silah olarak yay kullanmaları 406–8
şehirlere saldırıları 403–4, 408
ve Aetius 419–20, 423
yağmacı grupları 374
yönetimlerinde kölelik 435
Hunlar, Hephthalite ("Ak Hunlar") 496
Hunlar, Sabir 496–8
Hun orduları 408
atlı okçuları 405–7
Batı İmparatorluğu saldırıları 405
hükümet 17, 25, 34–5, 96, 125, 169, 175, 220, 223, 225, 264, 268, 277, 312, 467, 469, 480, 488, 518, 521, 526, 530–33, 535–6
hükümet, büyümesi 214
I. Hüsrev, Persia kralı 497
Hypatia 462

I
Iceni kabilesi 50
Illerup, silah buluntuları 142, 574
Illyricum 256, 317–8, 346, 370, 376, 379, 392, 410, 425, 543, 553
Immae 107, 170
Iovianus 303–4, 307, 349–51, 548
Iovius 210, 212, 385
Isauria 176, 483–5, 544, 556
Isaurialılar 485
Issus Muharebesi (194) 91
Iudaea (Yahudiye) 53, 84, 250
Iulia Domna 97, 104–5, 113
Iulia Maesa 104
Iulia Mamaea 133, 134
Iulianus 82–3, 90, 179, 248–9, 253, 257, 267, 279–93, 296–307, 309, 312–3, 318, 334, 345, 350–1, 356, 361, 539, 548
Caesarlar 257, 280
din 248, 2902
görünüş 290, 292
Marcus Aurelius'u idolleştirmesi 292
ölümü 293
Pers seferi 293
ve Galya 281, 284–5, 287
Iulianus, Didius 82
Iulianus, Sabinus 179
Iulia Soaemias 98, 105, 113, 540
Iulius Caesar *bkz.* Caesar, Iulius
Iustina 338–9, 358
Iustinianus (Petrus Sabbatius) 493–6, 498–512, 514, 556–7
Codex Iustinianus 510
hukuk reformları 348, 510
imparatorluk 494
savaşlar 501
ve Christianity 238–9
Iustinus 493–5, 498, 512, 556–8
II. Iustinus 512, 557–8
Iuthungi halkı 149–50

İ
iç savaşlar 37–8, 114, 119, 160, 182, 188, 210–1, 260, 418, 474, 489, 513, 518, 520, 524
İdam cezası 86, 245
imparatorlar 24, 56–7, 59, 60, 64, 72, 89, 113–4, 118, 124, 126–7, 169, 172, 194–8, 200, 202, 208–9, 217, 221, 253, 264–5, 267, 279, 308, 344–5, 348, 357, 359, 363, 373–4, 393–5, 446, 469, 487–9, 495–6, 509, 519–25, 531, 564
arazi sahipliği 239, 438
çalışmaları 212

çevreleri 293, 335, 393
gasıplar 209, 212–4, 258, 263, 268
harcamaları 126, 185
kıyafetleri 108, 209, 309, 311, 339, 359, 417
ortak yönetim 187
ölümleri 458, 479, 494–5, 507, 512
sanatta 128, 166, 208, 243, 244, 381
savaş başarıları 199–200
sayıları 183
sembolik yöneticiler 490, 557
şaşaalı hayatları 172, 455, 464, 495
tahtı gasp edişleri 202, 209
ve dış savaşlar 94, 202
yönetimleri 184, 187, 223, 234, 308, 318, 344, 345, 392, 412
imparatorluk 5, 24, 35–7, 49, 54, 56, 58, 60, 67, 69–70, 73, 110, 142, 153, 173–4, 186, 201, 208, 210, 214–6, 221, 230, 234, 251, 259–60, 265, 267–8, 270, 271, 273–5, 278, 292–3, 303, 309, 312, 314, 324, 326, 337, 340, 345, 348, 355–6, 361, 367, 371, 385–7, 391, 399, 412, 433, 446, 452, 463, 469, 473–4, 481, 483, 486, 493, 507, 509, 518, 522–3, 525–6, 532, 537, 555, 560, 563, 565
imparatorluk, dördüncü yüzyıl 17, 24, 30, 33, 36, 40, 105, 128, 142, 156, 189, 190–1, 194, 205, 209, 222, 227, 258, 271–4, 277–9, 284, 291, 298, 315–7, 336, 341–2, 352–6, 367, 371, 401, 403–5, 428, 431, 434–5, 473, 487–8, 499, 522–3, 525, 559, 562–3, 566
imparator olmak 384, 531
imparator terimi 55
İngiltere 15, 26–7, 29, 116, 369, 428, 430, 435, 445–6, 448–9
İngiltere, oluşumu 428
ipek ticareti 70–1, 395, 398
İpek Yolu 70
İrlanda 70, 432, 435, 448
İrlandalı 442
İsa Mesih 228
İskandinavya 142, 144
İskenderiye 62, 96, 101, 169, 171, 213, 334, 357, 358, 361, 461, 490, 495, 550, 559
İskenderiye piskoposu 461
İslam dünyası 514
İspanya 23–4, 30, 50, 57, 58, 68, 132, 139, 152, 155–6, 160, 173, 184, 190, 192, 202, 217, 255, 260, 346, 370, 380, 389–91, 395–6, 398, 420, 422, 455–7, 475, 479, 481, 492, 494, 506, 552–4, 557
Gotların geçişi 506
madencilik 68, 192
tarım 173, 190
tutuklamalar 132
isyanlar 53, 361, 375, 523
İtalya 11–2, 20, 23–4, 55–6, 58–9, 64, 68, 72–3, 77, 80, 90, 93, 97, 99, 115, 124, 127, 139–40, 148–50, 155–8, 160, 164, 172–3, 184, 190–1, 198–9, 202, 214, 217, 231, 233, 244, 255, 257, 261–3, 268, 274, 318, 336, 338, 346, 370, 374–9, 381, 385–6, 388–90, 398, 419, 421–2, 425, 440, 444, 452, 454, 457–8, 460, 466, 468–70, 473, 475, 477–9, 482, 484, 491, 494, 504, 505–7, 539, 542–4, 546, 549–57, 565
İtalya, nakliye 525
İtalya seferleri 244, 505

J

Japonya 25, 188
Japonya, yirminci yüzyılda refahı 188

K
kadınlar 38, 50, 113–4, 129, 132–3, 392–3, 420, 465
kadınlar, imparatorluk 392–3
kadınlar, saç stilleri 50
Kafkaslar geçidi 497
Kapadokyalı Ioannes 509
Karadeniz akınları 542
Kartaca 62, 92, 110, 124, 246, 299, 358, 421, 453, 504, 541, 553
  kuşatması (MÖ 146) 299
Kartaca, piskoposu 246
kasaba evleri 432, 439
katipler (*notarii*) 347
Katolik Kilisesi 12, 27, 448, 482, 562
Katoliklik 27
Kavadh, Persia kralı 497–9
kehribar 144
kervan rotaları 68
Chalcedon konsili 510
Kıbrıs 53, 377, 502
Kıdemli hizmetkarlar 261, 313, 522, 565
kırsal 63, 184, 354
kırsal çiftlikleri 59
kıyafet 479, 485
kıyafetler 70, 311
  imparator ve devlet görevlilerinin kıyafetleri 479
kiliseler 128, 235–6, 240–1, 243, 355, 431, 479, 481, 511
kiliseler, inşaları 128, 235, 237, 242–3
kiliseler, yok edilmeleri 236
Kipling, Rudyard 402
kişisel servet 57, 476
Koblenz 424
konsüller 156, 377
köleler 64, 77, 81, 129, 144, 216, 225, 245, 281
  kadın köleler, idam cezaları 49, 81, 245
  yüze dövme yapmanın yasaklanması 245
kölelik 64, 71
köle ticareti 145
krallar 55, 165, 254, 405, 441, 443, 463, 473, 479, 482
krallar, tutumları 93, 109, 194, 212, 237, 238, 242, 244, 257, 260, 265, 281, 290, 305, 451, 478, 510, 520
Kudüs 250, 305, 352, 453, 513, 547, 558
  Kutsal Kabir Kilisesi 250
  Tapınak 250
kuşatma savaşı 136, 177
Kuzey Afrika 23, 71, 89, 139, 156, 160, 174, 187, 190, 240, 246, 255, 309, 312, 314, 318, 353, 356, 376, 417, 420–2, 455, 457–9, 472–3, 475, 478, 494, 501, 513, 541, 546, 549, 553, 556, 561
  Hıristiyanlar 356, 513
  Roma'nın yeniden ele geçirme girişimleri 487
  Vandal göçleri 420–1
  Vandal krallığı 420–2, 424, 452–4, 458, 473, 487, 494
  Vandalların elinden alınması 493–4
Kuzey Afrika'daki Vandal krallığı 420–2, 424, 452–4, 458, 473, 487, 493–4
Kuzey Denizi, deniz seviyesi 159
Kyprianos, piskopos 174
Kyrillos, İskenderiye piskoposu 462–3

L
Lactantius 163, 217, 229–33, 235–7, 239
Laetus, Aemilius 78–9, 81–2, 90

Lahmîler 500, 502
Lampadius 261–2, 381
Lateranus, Aziz Ioannes Kilisesi 243
Legatuslar 562–3
Leo 406, 454–5, 457, 458, 461, 468, 483–4, 489, 554–5
II. Leo 468
Lepcis 92–3, 313–4
Lepcis Magna 92–3
Licinius (oğlu) 135, 232–4, 239–40, 248, 546–7
Lipari 391
Livia 104
Lombardlar 502, 507, 557
Londra (Londinium) 213, 430–1, 434
Longinus, Cassius 169, 171, 485
Lucius 72, 81, 90, 95, 117, 131, 158, 184, 199, 213
Lucius Verus 72, 81, 95, 117, 184, 199
Lugdunum (Lyons) Muharebesi (196) 91, 131, 338, 540
Lupicinus, *comes* 325–7, 329, 337
Lydius 176–7

M
Macrianus, Marcus Opellius 163–4, 167, 543
madencilik 64, 68–9
Magnentius 249, 256–7, 259–60, 279, 281, 284, 287, 548
Mağribiler 473, 506
Mainz 155, 380
Maiorianus 454–8, 554
Makedonya 101, 149, 153, 346, 375, 382, 411, 543
Malarichus 261–2
Mamertinus, Claudius 267
Mani, peygamber 236–7, 541, 563–4
Maniciler 541, 563–4
Maniheizm 174, 563
Marcellus 283
Marcia 78, 90
Marcianopolis 326–7, 329, 331
Marcianus, Terentius 177, 343, 425, 452, 454, 483–4, 489, 554, 556
Marcomanni kabilesi 73, 147, 149, 160
Marcomanni savaşları 148
Marcus Antonius 55, 123
Marcus Aurelius 45, 48, 55, 57, 59, 70–7, 80–1, 84, 92–3, 95, 99, 106–7, 109, 113, 118, 131, 147–8, 157, 162, 176, 178, 184–5, 187, 199–200, 202, 209, 217, 243, 250, 271, 273, 292, 317–2, 474, 514, 524, 539, 566, 568–9, 572
  adanmış bir avcı 59
  ailesinin İspanyol kökeni 57
  çocukları 57, 75
  davalara vakit ayırma konusunda ünlü olması 76
  Hıristiyanları kovuşturması 163, 174
  Iulianus'un idolü 292
  iktidarı 72, 74
  imparator oluşu 71
  Kendime Düşünceler 45
  kızı 99
  liyakat yanlısı 59, 80
  ölümü 45, 74
  savaştığı savaşlar 80, 93, 147–8, 162
  ve Cermenlere karşı operasyonları 145, 148
  ve Roma ordusu 143, 147–8
  yönetiminde sikkeler 153, 155
Margus 179, 410, 545
Margus Nehri 179
Margus, ve piskoposu 410
Mariorianus 488
Marsilya (Massilia) 382, 390, 452, 465

Martialis, Iulius 102
Mascezel 376–7, 550
Mauretania birlikleri 107
Mauricius 512–3, 558
Maxentius 231–3, 237, 243, 546, 564
Maximianus 80–1, 150, 207, 210–3, 216, 223, 228–32, 236, 248, 545–6
Maximianus (Aurelius Maximianus) 210
Maximianus, Marcus Valerius 80
Maximinus 112, 114, 123–5, 148, 176, 186, 229–33, 237, 239–40, 417–8, 541, 546, 577
Maximinus (elçi heyeti başkanı) 417
Maximinus Thrax 112, 541
Maximus 63, 83, 158, 160, 198, 290, 293, 325, 337–9, 341, 375, 389, 426, 452–4, 540, 549, 552, 554
Maximus, *dux* 325
Maximus, Gerontius'un oğlu 389
Maximus, Magnus 337, 549
Meclis üyesi sınıfı 58
Merida (Augusta Emerita) 420, 481
Merovenj hanedanı 473
mezar taşları 49, 61
Mezopotamya 94–5, 103, 122–3, 135, 178, 195, 295–6, 298, 374, 500, 513, 541–2, 557
Mısır 27, 50, 53, 58, 61, 63, 67–70, 73, 84–6, 88, 94, 121, 128, 156, 167–9, 171, 176, 187–8, 195, 207, 213, 224, 240, 271, 274, 307, 346, 371, 495, 499, 513, 543–5, 558, 562
  atlı sınıfından görevliler 197
  atlı sınıfı mensupları 271
  tetrarklara meydan okuma 213
  Hıristiyanlar 240, 307
  Hindistan ve Çin ile ticaret bağları 70
  Müslüman Arap fethi 513–4, 558
  Palmyra istilası 166
  Romalı birlikler 170, 287
  salgınlar 499
  sikkeler 67
  su gücüyle çalışan makineler 68
  tahıl ithalatı 67
  Yahudi isyanı 245
Milano 149, 156–8, 214, 228, 231, 239, 258, 261, 263, 279, 314, 338, 348, 356, 358–9, 379, 425, 462, 490, 504, 546, 557
Milano fermanı 239, 546
Milano (Mediolanum) 156
Milano piskoposu 256, 358–9, 462
Minerva (tanrı) 110
Moesia 90, 127, 134, 149, 217
Muhammed, peygamber 513, 558
Mursa 257
mühendislik 50, 68, 136, 177–8, 180, 443, 481
Müslüman dünyası 514

N

Naissus 410, 412
nakliye 68, 438, 458, 525
Napoli 504
Napolyon Bonaparte 509
Narbo (Narbonne) 390, 553
Narses 226, 227, 504, 506, 508, 545, 557
Narses (haremağası) 504, 506
Narses, Persia kralı 226–7
Nepos, Iulius 468–70, 490, 555–6
Nepotianus 256
Nero 53, 76, 83, 91, 108–9, 129–30, 243, 264, 402, 523
Nerva 72, 75
Nibelungen 423

Nicaea 52, 247, 306, 357, 360, 559, 562, 564
Nicaea itikadı 306, 357, 564
Nicaea (İznik) 52, 247, 559, 562
Nicomedia 52, 214, 228–30, 235–6, 244, 255
  kilise 235
  saray yangını 235–6
Niederbieder 161–2, 567
Niger, Gaius Pescennius 91, 539–40
Nisibis 123, 125, 227, 294–6, 304, 350, 498, 501, 541–2, 547–8
Noricum (Austria) 153, 386, 465–7, 567
Notitia Dignitatum 272, 367–72, 379, 389, 398–9, 434–5, 438, 565, 572–3, 575, 577, 579–80
Numerianus 178, 210, 545
Numidia 124, 421, 541

O
Octavianus *bkz.* Augustus
Odaenathus, Septimius 151, 164–8, 174, 181, 200, 543
Odoacer 23, 469, 470, 479, 484, 555–6
Olybrius 467, 555
Olympius 384–5
Onegesius 415, 417
Orestes 462, 468–9, 555
Orientus 367
Origenes 133–4
Orleans 424
Orosius 152, 213, 380, 384, 400
Ostrogot 470–2, 478–9, 486, 503–4, 506–7, 556, 565
Ostrogot asilleri 471
Ostrogot krallığı, çöküşü 506–7
Oxfordshire 183
Oxyrhynchus festival konuşması 207

P
Padua (Patavium) 58
paganizm ve Iulianus 305
paganlar 30, 238, 252, 306, 511
Palladius 314–5
Palmyra (Tadmor) 166–7, 184, 579
  Bel tapınağı 166
  hükümdarları 184
  kuşatması 166–8
  üçüncü yüzyıl 116
Palmyralı birlikler 167–8
Pannonia akını (167) 317
Papa 27, 349–50, 357, 385, 511
Papa, Armenia kralı 349–50
Paris 286, 292, 338
Parthia 54, 106, 147, 166, 297
Parthia kralı V. Artabanus 119–20, 541
Parthlar 54, 72, 106, 117–20
Parth savaşı (197–202) 94
Parth süvari orduları 54
Patavium (Padua) 58
*Patricius*lar 57
Paulus, havari 52, 129, 174–5, 235, 259, 263, 290
Pax Romana 52
Pelagiusçuluk/Pelagius 444–5
Persia, Sâsâni 116, 119–20, 126, 171, 178, 179, 181–2, 236, 251, 293, 295–8, 301, 304, 309, 323, 348–50, 353, 356, 374, 405, 486, 492, 496–7, 501, 506–7, 511, 516, 525, 530, 545–6, 548, 550, 556–7, 564, 566, 568, 570, 572–3, 576, 580
  altıncı yüzyıldaki savaşlar 492
  çöküşü 512–3
  Hıristiyanlar 496, 500, 510
  Iulianus'un seferi 350
  yeniden doğuşu 541
Persis (Fars) 119
Pers kralları 516

Persler, Sâsâni 122–3, 125, 135–7, 159, 163, 174, 182, 194, 226–7, 251, 255, 268, 278, 285, 293–6, 298, 302–4, 309, 350–2, 362, 407, 488, 496–501, 513, 517, 541–2, 545, 547–8, 556–7
  yapılan barış 496
Pers ordusu 123, 164, 181, 295, 525
Pers savaşı 178
Pertinax, Publius Helvius 79–82, 89–90, 92, 99, 113, 203, 210, 524, 538, 539
  baba 210
  Commodus'un halefi 79
  kayınbaba 82
  oğul 92
  orduda 92
  öldürülmesi 539
  ve muhafız alayı 79
Petronius Maximus 426, 452–4, 554
Pfünz 160, 162
Philippopolis 126, 139
Philippus (Marcus Iulius Philippus) 125–7, 133, 135, 148, 200, 250, 541–2
Phocas 513, 558
Piacenza (Placentia) 173, 454
Pictler 435, 448
Placentia (Piacenza) 173, 454
Placidia 384, 388, 390–4, 419–20, 423, 426, 467, 552, 578
Plautianus 93
Polybius 301
Pompeii 59
Pontus *bkz.* Bithynia ve Pontus
Porphyry 235, 568
Portchester 434
Portus 385
Postumus, Marcus Cassianus Latinius 150, 155–6, 161–2, 184, 543–4, 567
Principatus, oluşumu 56, 60, 89, 93, 113–4, 189–90, 194–5, 199–201, 264, 274, 345, 517, 523–4, 560–6
Priskos 127, 200, 386, 390, 412, 414–8, 453, 542, 551–2, 554
Priskos (Attila'ya gönderilen heyetin üyesi) 414–8
Priskos (Philippus'un kardeşi) 200
Probus, Marcus Aurelius 168, 176–8, 544–5
Prokopius 298, 303, 309, 311, 319–20, 344, 388, 412, 421, 427, 452–3, 471, 494–6, 498, 500, 503, 505, 509, 548
Prokopius (Pers savaşında komutan) 548
Prokopius (tarihçi) 427
Pulcheria 393–4, 425, 452
Pupienus 124–5, 187, 541

Q
Quadi kabilesi 73, 147–8, 317
Quintillus 158, 544

R
Radagaisus 379, 381, 385, 401, 551
Raphaneae 105, 107
Ravenna 23, 149, 348, 379, 383, 385–6, 389–92, 398, 401, 425–6, 440, 457, 465, 470, 490, 507, 556
  saray 490
Ren Nehri 140, 149, 160, 280, 287, 380, 395, 398, 551
Ren sınırı 301–2
Rheims 282
Ricimer 454, 457–8, 467–8, 488–9, 554–5
Rimini (Ariminum) 385–6
Riothamus 448
Roma
  Aziz Petrus Kilisesi 243
  bazilika 50, 189, 243, 431
  Caracalla hamamları 99

Circus Maximus 63, 83
Concordia tapınağı 79
Constantinus Takı 243
II. Constantius'un şehre girişi 250, 253, 254, 255
darbedilen sikkeler 192
equites (süvari) 58, 88
equites singulares Augusti (imparatorluk muhafız süvarileri) 81, 562
erzak tedariki 388
Forum 13, 82, 94, 214, 243, 511
Got kuşatması (408–409) 385, 551
Gotlardan yeniden alınması 336
hamamlar 11, 277, 355, 360, 415, 431, 439, 443, 464, 482, 511
Iuppiter tapınağı 12, 110
imparatorluk ödemeleri 497–500
isyan (271) 173
Kolezyum 11, 198
kuşatması (535) 504
Milvius Köprüsü Muharebesi 233, 238–9, 244
Monte Testaccio 68
muhafız alayı 215
nüfus 84, 86, 99, 105, 114–5
Palatinus Tepesi 81
savunma hatları 146, 154, 352
Senato binası (Curia) 214, 561
Severus Takı 94, 244
Sol Invictus tapınağı 238
şehrin kuruluşunun 900. yılı 55
tahıl dağıtımı 387
Vandalların yağmalaması 180
vigils 83
yağmalanması (410) 384, 387, 440–1
yangınlar 62, 129, 214
Zafer Sunağı 549
Roma Cumhuriyeti 14, 55, 563
Roma Cumhuriyeti, çöküşü 14
Roma Cumhuriyeti, oluşumu ve yayılması 55
Roma filosu 438
Manş Filosu (*classis Britannica*) 212
Roma İmparatorluğu 11–3, 16–7, 19–20, 23–6, 28–30, 32–8, 41, 46, 48, 50, 64–5, 71–2, 116, 121, 125, 166, 181–3, 185, 192–4, 202, 226, 253, 267, 310, 315, 337, 341, 350–1, 353, 355–6, 363, 368, 376, 378, 379, 391–2, 400–1, 404, 408–10, 412–4, 416, 418, 422–4, 427, 429, 434, 437, 444, 448, 450, 452, 455, 457–8, 466, 47, 468–72, 480–1, 483–92, 496, 499, 505, 507, 512–3, 515–8, 522–7, 529–33, 536–7, 561
bölünmesi 317–8
doğu sınırı 200, 293, 296
kuruluşu 23–4, 36
nüfusu 105, 114–5
Valentinianus ve Valens yönetiminde imparatorluğa göç eden kabileler 310
Roma'nın çöküşünden sonra Batı İmparatorluğu 451, 454, 457–8
Romanus, *comes* 123, 313–5, 335
Romanya 139
Roma ordusu 51, 55, 83–4, 89, 92, 116, 118, 123, 125, 127, 135, 148, 159, 171, 177–8, 181, 201, 227, 271, 274, 278, 284, 298, 301, 304, 324, 332–3, 337, 339, 372, 378, 389, 398, 400, 409, 430, 477, 499, 526
Afrika alayları 314–5
"Atlı Birlikleri Komutanı" (*Magister Equitum*) 269, 563
auxilia 86, 88
auxilia palatina 272, 288
bağış 355
ballistarii (mancınıkçılar) 278, 282

bayrak (*labarum*) 239, 356
bir askerin beslenme programı 85
birim gururu 87
Britanya'da 380
candidati (imparatorun şahsi muhafızları) 274, 560
celp 83–6, 159, 273, 520
  askere alınmamak için kişilerin kendini sakatlaması 273–4
comes 220, 269, 286, 288, 313
Comes Britanniae 434
Comes Litoris Saxonici per Britannias ("Sakson kıyısı komutanı") 434
comitatenses (imparatorun komutasındaki birlikler) 220, 269–72, 275, 560–1, 563
comites (*comes*) 220, 270
Diocletianus döneminde 37, 180, 561, 564, 566
disiplin 86, 116, 122, 138, 159, 188, 201
Dux Britanniarum 442
erzak tedarikçileri 388
frumentarii ("tahılcılar") 84
Galya'da 160, 211
"Genelkurmay Başkanı" (*Magister Militum*) 269, 563
güç 181
Hadrianopolis felaketi 328, 330, 333
ikmal malzemeleri 443, 481
imagines (imparator ve ailesinin imgeleri) 87
iş gücü olarak kullanılması 64, 178
kalkanlar, sembolleri 118, 142
kohort (*ala*) 83, 85, 167, 562
kohort, XX. *Palmyra* 118
komuta yapısı 220, 370
  Notitia Dignitatum 367, 368, 565
konaklama 62, 277
köklü hanedanları tercih etmesi 201
labarum, Khi-Rho sancağı 238
lejyonerlerin karısı ve çocukları 86, 377
lejyonlar 86–7, 89, 93–4, 96, 101, 112, 118, 140, 143
  I Parthica 94
  II Parthica 93–4, 97, 107, 113, 157, 195
  III Augusta 124
  III Gallica 105–7, 110
  III Parthica 93–4
  X Fretensis 352
  XIII Gemina 271
limitanei (*dux*ların birlikleri) 220, 247, 269–71, 273, 275–6, 370, 561
maaş 56, 84–8, 93, 100, 106, 201, 222–3, 271–2, 312, 314, 324, 345, 355, 441, 485–6, 505, 522, 531, 561
  kesintiler 222
  tayın ile ödeme 222
Notitia Dignitatum 367–72, 379, 389, 398, 434–5, 438
orduda hizmetin tehlikeleri 265
palatina rütbesi 272
Persia'ya karşı savaş 293
"Piyade Birlikleri Komutanı" (*Magister Peditum*) 269, 563
primus plius (birinci kohortun komutanı) 88
protectores domestici (ast kurmay subayları) 274, 565
pseudocomitatenses 278, 398
sadakat 56, 79, 81, 99, 103
silahlar 473–4
süs ve nişanları 367, 368
süvariler 278, 284, 332–3, 408
talim 177
terfi 201–2, 210, 220, 228

terhis 56, 85, 243, 268
testudo dizilimi 170
*tribunus*lar (komutanlar) 274, 564
üsler 161, 226, 276
ve atlı sınıfı mensupları 193, 195–6, 216, 220, 559
ve iç savaş 418, 420, 433, 452, 458
ve senatörler 270, 288
ve Severus 244, 268
vexillationes (süvari) 272
yardımcı birlikler 83, 367, 419
yeniden yapılandırılması 269
yüzbaşılar 65, 82, 88–90, 194
Roma piskoposu 358, 385
Roma yolları 68, 331
Romulus (Augustulus) 23–4, 36, 55, 469, 555
Rouen darphanesi 211
Rua 409, 552–3
Rufinus 373, 376, 550
Rugi kabilesi 466

S
sadakat 56, 81, 87, 97, 102, 124, 186, 195, 245, 267, 289, 419, 520
"Sakson Kıyısı" 435
kaleler 437
Saksonlar 211, 287, 310, 396, 424, 428, 445, 447–8, 471–2, 478
Sakson mezarlarındaki eşyalar 445
Sakson paralı askerler 446
Sakson savaş beyleri 443
Salvianus 451–2
Samosatalı Paulus 174
sanat, imparatorların bulunduğu 128, 166, 208, 243–4, 381
Saracenler 293
Sardinia 494
Sarmat Jazyges halkı 73, 148
Sarmatlar 141, 251, 310, 407, 409
Sarmizegethusa 162
Sarus 380, 387, 390–1
Sâsâniler 180, 226, 496, 512–3, 516
Savaş filleri 90
Savaş grupları 145, 470
Scipio Aemilianus 299
Scipio Africanus 299
Scotlar 435, 448
Scottas 415
Seianus 102, 195
Seleucia 72
Semnones halkı 149
Senato 56, 90, 103, 195, 197–8, 385, 400, 469, 550, 565
pagan unsurları 550
senatörler 57, 59, 64, 78, 87, 90, 99–100, 103, 124, 193, 195, 197, 220, 361, 381, 520, 560
evleri 432
servetleri 64
siyasi roller 193
tâbileri 66
ve ordu 215
Senon 283
Serapio 283, 287
Serapis Tapınağı 361
Serena 374, 385, 388–9
Severinus 465–7
Severus 17, 77, 90–5, 98, 100, 102, 104–6, 113–5, 122–3, 133, 157–8, 169, 173, 179, 183–4, 186–7, 195–7, 199–201, 203, 215, 217, 229, 231–2, 234, 244, 250, 268, 313, 431, 457–8, 519, 539, 540–1, 546, 554–5, 568
Severus Alexander 122, 169, 201, 540–1
öldürülmesi 541
ve ordu ödemesi 201
Severus, komutan 229, 231
Severus, Libius 554–5

Severus, Lucius Septimius 90–5, 100, 102, 104–5, 110, 113–4, 122, 133, 152, 173, 179, 187, 195–7, 199–201, 203, 215
aile ağacı 105
iktidara yükselişi 92, 195
imparator ilan edilmesi 91–2
imparatorluğu 95
kariyeri 90
muhafızları lağvediyor 157
ölümü 196
ve ordu 157, 187
ve karısı 104–5
ve Parth savaşı 94
Sevilla 420
sınır garnizonları 146
sınır kaleleri 548
Sicilya 160, 353, 397, 421, 472, 493–4, 502–4, 507, 553, 557
Sidonius Apollinaris 448, 453, 463–5, 467–8, 476, 480, 573
Sikkeler 67, 70, 126, 153, 156, 162, 168-9, 183, 187-8, 192, 200, 211, 213, 223, 238, 245, 292, 309, 441, 470, 523, 561, 566
Britanya'da 427
Diocletianus reformları 223, 227, 546
İmparatorların kontrolü 127
silahlar 144–5, 270, 278, 328, 407
Hun mezarları 407
mezar eşyaları 144
Tanrılara sunak 117, 361
Silchester 431
Silings 380
Silvanus 257, 260–5, 269–70, 548, 574
Singara 296, 304, 547
Singidunum (Belgrad) 410, 413
singulares (seçme süvariler) 81, 83, 90, 101, 562
Sirmium 214, 232, 410, 416
Sirmium piskoposu 416
Slavlar 486, 502
Sol Invictus kültü 173
Sri Lanka 352
Stilicho 367, 373–4, 376–81, 383–5, 388–90, 392, 395, 398–9, 409, 422, 434, 457, 489, 516, 550–1, 564
ölümü 564
Strabon, Theodoric ("Yan bakan") 58
su değirmenleri 68
Suevi kabilesi 420, 422, 455
su gücü 68
Suriye 49–50, 71–3, 83–4, 88, 91, 94, 100, 116–8, 122, 126–7, 135–6, 164, 166, 169–70, 176, 191, 214, 309, 312, 374, 499, 513, 539, 540, 542, 544
Aurelianus 169–74
ayaklanma (248) 127
bölünmesi 116
haydutlar 176, 312
İpek atölyeleri 71
Iulianus'u imparator olarak kabul etmez 83
Romalı birlikler 504
Syria Phoenice 105

Ş

I. Şapur, Persia kralı 116, 120, 125, 151, 179–80, 237, 294, 296, 499, 541–2, 544
II. Şapur, Persia kralı 251, 293–4, 349–50
şarap imalatçılar 173
şefler 145
şehirler 12, 51–3, 62, 143, 153, 180, 190–1, 214, 228, 275, 294, 305, 310, 326, 368, 410, 413, 424–5, 431, 439
Britanya'da 213, 431
büyümeleri 153–4, 162, 180, 198, 277

dış görümündeki değişiklikler 479
hijyen 62
koşullar 62–3, 86
nüfus 84, 86, 99, 105, 114
Roma kasabası ya da kolonisi olma 52, 167
savunmaları 136–7, 147–8, 153

T
Tacitus 16, 50–1, 75, 108, 114, 129, 141–3, 175–6, 196, 276, 544
Tacitus, Marcus Claudius 175
Tacitus, Publius Cornelius 50, 75, 143
ve barbar kabileler 143
ve imparatorluğun gizemi 50
ve imparatorluğun oluşumu 50
Tadmor *bkz.* Palmyra
tarım 32, 67, 70, 85, 159, 160, 186, 190–1, 221–2, 298, 314, 354, 387, 446, 525
Taraco (Tarragona) 152
Tarsus 52, 176
tavsiye mektupları 261
teknoloji 16, 33, 68, 407
Terentius, Iulius 117–9, 124, 128, 177, 208
Tertullianus 130
Tervingi halkı 319–23, 325–8, 337
tetrarklar 208–9, 215, 228, 243
fermanları 215
heykel, San Marko Meydanı 207
korunmaları 146
tetrarşi 212, 214, 227, 229, 232, 244, 246, 545
değişimler 229
oluşumu 220
yönetimi 223, 225
Tetricus 158, 171, 172, 544
Teutoberg ormanı pususu (9) 139, 140, 143
Themes 117
Theodora 232–3, 248, 254, 495–6, 503, 508–10, 557, 571
Theodora, Constantius'un karısı 232
Theodora, Iustinianus'un karısı 495–6, 509
Theodoric, Got kralı 391, 424, 454–5, 463–4, 470–1, 473, 476–7, 479, 480, 484, 504, 552, 556, 565, 577
II. Theodoric 454–5, 463
Theodosius, Athaulf'un kızı 334–43, 345, 349, 351, 356–61, 363, 373–6, 383, 390, 392–4, 397, 410, 413, 421, 425, 446, 451–2, 457, 462, 467, 484, 487–9, 494, 510, 549–54, 569, 571–2, 581
Thermopylae 413
Thessalonica 359, 550
Tiber Nehri 233
Tiberius 102, 122, 129, 195, 201, 432, 475, 512, 557, 558
Tiberius (imparator) 201, 432, 512
Tiberius (saray görevlisi) 512
ticaret 13, 29, 67–71, 83, 142, 144, 160, 166–7, 188–90, 227, 307, 326, 352–3, 429, 447, 449, 481, 483, 511, 513, 525, 533
barbarların yönetiminde 352
doğu sınırında 501
ticaret malları 67–8, 70, 144
uzun mesafe ticaretin gerilemesi 481
Ticaret malları, fiyatları, düzenlemeleri 144
Ticaret malları, ticaret bağları 70–1, 144, 166
ticaret yolları 70, 166
Ticinum 383
Timesitheus, Gaius 125
Timgad 312–3
Titus 453

Togidubnus, Tiberius Claudius 432
Tolosa (Toulouse) 390
topluluklar 50–1, 73, 127, 144, 146, 153–4, 190, 235, 244, 277, 285, 315, 353, 375, 466
topluluklar, küçülmeleri 335
Totila, kral 506
Toulouse (Tolosa) 454
Traianus (Marcus Ulpius Traianus) 53–4, 57, 59, 72, 75–6, 92, 109, 122, 130, 138–40, 187, 199, 243, 297, 300
  adanmış avcı 59
  İspanyol kökeni 57
  oğlanlara düşkünlük 76, 109
  Parthia istilası 147
  seferde 199
Trakya 139, 175, 217, 219, 255, 310, 319, 325, 328–30, 336, 346, 355, 370, 375, 377, 410–1, 484, 486–7, 553
Trier 214–5, 232, 244, 251, 318, 338, 424, 451
Tropaeum Traiani 139
Troyes 282–3
Tuna Nehri 138, 140, 146, 162, 319–20, 322, 324, 327–8, 337, 378, 400, 404, 409–10, 415, 549
Tuna sınırı 486
tüccarlar 70, 166, 224, 227, 328, 352, 378, 395, 421
Tyana 170

U
Ulfilas, piskopos 362–3
Ulpianus 112
Ursicinus 259–60, 263–5, 269, 282–3

Ü
"Üçüncü Yüzyıl Krizi" 184–5
üretim 35, 143–4, 188, 190–1, 278, 326, 353, 431, 487

V
Vaballathus 165, 168–9, 171–2, 543–4, 575
Vadomarius, Alamanni kralı 281, 351
II. Vahran, Persia kralı 179
Valao, Naristae kralı 80
Valens 290, 308–12, 316, 318–23, 325, 327, 330, 332–4, 340, 344, 349, 351, 354, 357, 359, 361, 374, 542–3, 548–9, 575
  imparatorluğu 308
  ölümü 333
III. Valentinianus 452–3, 467, 549
  öldürülmesi 452
I. Valentinianus 335, 338–9, 343–4
  aile ağacı 335
  imparatorluğu 338
II. Valentinianus 318, 338–9, 342–3, 358, 383, 549–50
  ölümü 339
Valerianus (Publius Licinius Valerianus) 135–6, 149, 151, 155, 163, 174, 207, 542–3
valiler 66, 90, 94, 111, 115, 168, 200, 217, 480, 560
  eyalet valileri 168, 200, 480, 560
Vandallar 310, 380, 389, 396–7, 399, 420–1, 453, 473, 478, 492, 501, 503, 551, 553–4, 559
  İspanya'ya geçiş 395
  saldırıları (405/406) 380
  kıyafetleri 476
  Kuzey Afrika'ya geçiş 420, 422
  krallıklarının yok oluşu 494
variller 67, 69
Vascones 471
veba 73, 412, 425, 499, 506–7
Vegetius 406, 436–8
vergilendirme 222, 441
Verona 127, 179, 379

Verulamium (St Albans) 430, 444
Vespasian 63
Vesta Virgins 108, 109
Vetranio 256
vicarii (*prafectus*ların astları) 217, 220
Victorinus 156, 158, 544
Viyana (Vindobona) 74
Vigilas 417
Vikingler 152
Vindobona (Vienna) 74
Vindolanda 65–6, 568
Vizigotlar 319, 396–7, 420, 422, 456, 467, 471, 478, 481, 502
Vortigern 446

W
Wallia 391, 552

X
Xiongnu halkı 404

Y
Yahudiler 54, 128, 305
Yaşlı Plinius 71
Yaşlı Theodosius 549
  aile ağacı 549
Yeni Platonculuk 306, 462, 566
York (Eburacum) 95, 99, 230, 260, 546
Yukarı Pannonia 83, 90
Yunanca 31, 49, 56, 59, 65, 117, 119–20, 126, 166–7, 216, 237, 239, 247, 258, 348, 357, 415, 511
Yunanistan 30, 73, 139, 152, 155, 157, 184, 353, 413, 543, 550

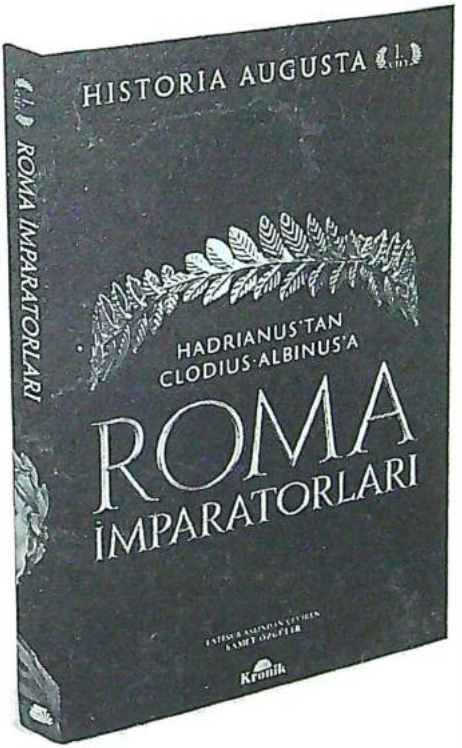
Z
Zabda, Septimius 169
Zaferler ve propaganda değeri 112, 123, 138, 180, 200, 226, 297, 324, 335, 381, 422, 428, 448
Zeno 468–9, 483–5, 489–90, 555–6, 566
Zenobia 163, 165–72, 174–5, 181, 187, 543–4, 577, 579
Zerco 417
Zerdüştlük 563, 566
zeytinyağı 68, 70, 190
"Zincir" Paulus 259, 263, 290
Zosimos 228, 253, 276, 341, 427, 440

Roma İmparatorları

HISTORIA AUGUSTA

ÇEVİRİ: SAMET ÖZGÜLER

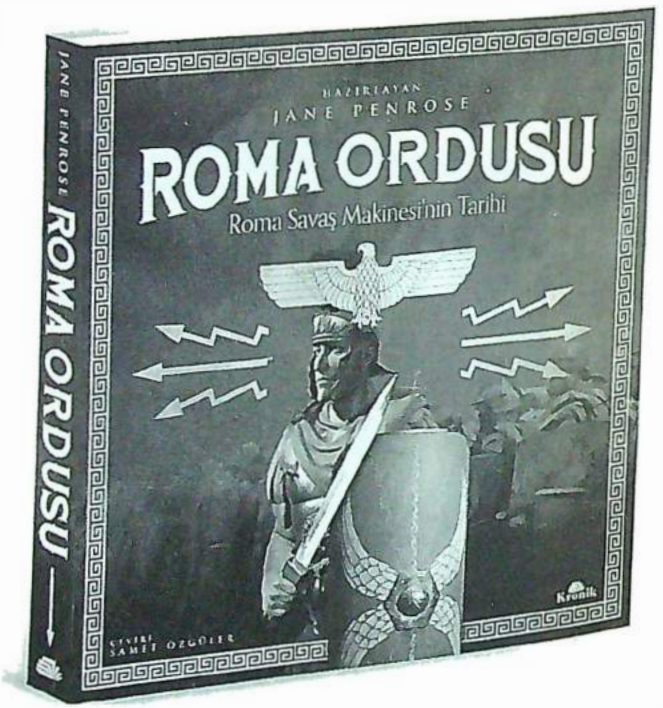
"Historia Augusta", MS 117-284 yılları arasında hüküm süren Roma imparatorları hakkındaki sayılı Latince kaynaktan biridir. Kimliği belirsiz bir yazar tarafından 4. yüzyılın sonlarında yazılan eserin bu cildinde Hadrianus'tan Clodius Albinus'a kadar hüküm sürmüş Roma imparatorlarının biyografileri yer alır. Bu ciltte okuyucular Hadrianus, Aelius, Antoninus Pius, Filozof Marcus Antoninus, Verus, Avidius Cassius, Commodus Antoninus, Helvius Pertinax, Didius Iulianus, Septimius Severus, Pescennius Niger, Clodius Albinus gibi Roma imparatorlarının hayatlarına dair çok önemli bilgiler öğrenebilecekler.

Roma Ordusu

JANE PENROSE

Osprey Resimli Tarih Dizisinden dünyanın en çok belgesele, diziye ve filme konu olan, sembol dünyasından kıyafetlerine, taktik düzeninden manevra kabiliyetine, lojistik imkânlarından efsane isimlerine kadar her yönüyle merak edilen büyülü ordularından biri: Roma ordusu…

ADRIAN GOLDSWORTHY

ROMA NASIL ÇÖKTÜ?

"Goldsworthy canlı bir metin sunuyor… Batı Roma İmparatorluğu'nu yıkıma götüren olayları edebi ukalalık peşine düşmeksizin gayet berrak ve akıcı biçimde aktarıyor."
The Wall Street Journal

•••

"En tecrübeli 'Romaseverleri' bile tatmin edecek yeni incelemeler barındıran çok sağlam bir anlatı."
The Washington Times

•••

"Bilim insanlığını hikâye anlatıcılığıyla birleştirerek antik dünyaya yaşam katıyor."
Simon Sebag Montefiore

MS 200 yılında Roma İmparatorluğu, bilinen dünyanın çoğunu bünyesine katmış geniş toprakları nedeniyle saldırıya uğramaz görünüyor ve altın çağını yaşıyordu. Beşinci yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, Batı Avrupa'da ve Kuzey Afrika'nın çoğunda Roma egemenliği ortadan kalkmış ve geriye yalnızca küçük bir doğu imparatorluğu kalmıştı. Ödüllü yazar Adrian Goldsworthy, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını anlatan bu kitabında süpergücün çöküşünün acı dolu yüzyıllarını inceliyor.

Ülke dışındaki düşmanlara karşı yürütülen mücadelelerin yanında hiç eksik olmayan iç karmaşanın, 395'te imparatorluğun batı ve doğu olarak ikiye bölünmesine, imparatorluğun batı tarafının ise 476'da son imparatorunun darbeyle indirilerek yıkılmasına yol açması son 300 yıldır birçok isim tarafından işlenen bir anlatı olmasına rağmen Goldsworthy, bu dağılış sürecini muhteşem bir kalem maharetiyle sunabilen sayılı tarihçilerden biri. Roma İmparatorluğu'nu Gotlar, Hunlar ve Vandallar gibi "barbar" kabilelerin hırslarına karşı savunmasız kılan esas şeyin yapısal zayıflık ve özellikle de bitmek bilmeyen iç savaşlar olduğunu ileri sürerek aslında çok önceden başlamış olan bu süreci tüm aktörlerine hayat katıp titiz, girift ve merak uyandırıcı bir üslupla okura sunuyor.

Sadece Roma İmparatorluğu meraklılarını değil tüm tarih okurlarının zevkle okuyabileceği *Roma Nasıl Çöktü?*, dışarıda ciddi hiçbir rakibi olmadığı halde, sadece Geç Antik Çağ'ın değil tüm dünya tarihinin en etkili devletlerinden birinin, yöneticilerinin ihtirasları, memurlarının kısa vadeli hesaplarını ve şahsi çıkarlarını öncelemeleri, bunlar dolayısıyla sonu gelmeyen idari, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar sonucunda nasıl çözülüp dağılabildiğini ayrıntılarıyla gözler önüne seren bir eser.

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-7631-67-9